This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Digitized by Google

J. H. KRELAGE.

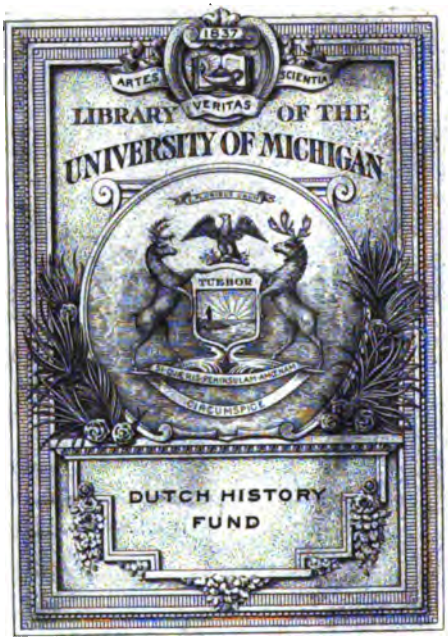

Digitized by Google

AP
14
.V123

Digitized by Google

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1835.

Digitized by Google

Digitized by Google

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1835.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij

G. S. LEENEMAN VAN DER KROE

en

J. W. IJNTEMA.

1835.

Digitized by Google

Digitized by Google

Dutch Lit.
Nijhoff
10-3-24
1067

BOEKBESCHOUWING.

Negende Tiental Leerredenen, door J. H. VAN DER PALM. *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1833. *In gr.* 8*vo.* 334 *Bl. f* 2-50.

Wij zullen op onze gewone wijze deze Leerredenen doen kennen, en hier en daar, waar het ons gepast voorkomt, eene aanmerking op dezelve maken.

I. De eerſte is eene lijdenspreek over Joan. XVIII: 14 en 19 tot 24, volgens de verdeeling, te Leyden gebruikelijk, en heet: *Jezus teregtgeſteld voor den Joodſchen Raad.* Na eene inleiding, over het belang van Jezus' lijdensgeſchiedenis voor de karakterkunde der menschheid, wijst de ſpreker I. vier bijzonderheden aan in den tekst: Jezus' komst ten huize van Annas enz. — eene aanmerking betreffende Kajafas — Jezus' ondervraging voor denzelven — en de mishandeling Hem aangedaan. Daarna ſtaat hij II. bij eene en andere toepaſſelijk ſtil: *a.* Kajafas als een voorbeeld dier averegtſche ſtaat- en zedekunde, welke het kwade doet, opdat het goede daaruit voorkome; *b.* de dienaar des raads, als den Heiland ſmadende; *c.* Jezus en zijne vergevensgezindheid. Dus drie verſchillende toepaſſelijke bedenkingen, welker laatſte inzonderheid treffend is. — Is de uitdrukking: „ bij God in de ſchuld vallen" niet eenigzins plat?

II. De tweede is nogmaals eene lijdenspreek, en zou, volgens de tekstverdeeling, over Joan. XIX: 1 tot 7 hebben moeten loopen. Doch, daarover eene gedrukte in 's mans tientallen voorkomende, koos hij Jeſ. LIII.: 5 tot eene *Profetiſche voorſtelling van Jezus' lijden.* Na dit ter inleiding aangekondigd en voorts een gebed vooropgezonden te hebben, maakt hij 1° *over de voorzeggingen aangaande den Meſſias in het ge-*

Digitized by Google

meen, over deze in het bijzonder, en over de woorden van den tekst, de noodige aanmerkingen.

Het toeval wilde, dat wij vóór weinige dagen een Hoogduitsch schrijver over dit gedeelte van Jesaia's voorspellingen hadden gelezen. Deze, het verband der tekstwoorden niet, gelijk VAN DER PALM, van het 13de vers des vorigen hoofdstuks, maar althans van het begin, zoo niet nog hooger ophalende, wordt daardoor, dunkt ons, vrij natuurlijk geleid, om het als het Israëlitische volk betreffende op te vatten; en, schoon hij door deze opvatting tot hardigheden genoodzaakt wordt, bij voorbeeld, om een tweederlei volk, de verbannenen, als de lijders, de achtergeblevenen, als die de vrucht van dat lijden plukten, te vooronderstellen, zoo valt het niet te ontkennen, dat wederom andere uitdrukkingen; ik noem slechts: *Dan ziet hij kroost*, hier beter, dan ten aanzien van Jezus, schijnen te voegen. Zoo wij ons dus over den Duitscher ergerden, wanneer hij, alsof er geene zwarigheid bij zijne opvatting bestond, uit de hoogte op de dwaze gehechtheid aan een oud vooroordeel nederzag, wij zijn toch ook niet geheel met VAN DER PALM tevreden, wanneer hij, met zekere verontwaardiging, dit *ongerijmd*, dat *natuurlijk en gemakkelijk* noemt. Wat de geleerde man in het algemeen van de Profetiën zegt, neemt de zwarigheden niet weg, ten zij men althans die menigte van kleine bijzonderheden, zelfs zoodanige als hier omtrent Jezus' begrafenis *bij de rijken*, daar *zijn graf reeds bij de goddeloozen gesteld* was, van die algemeene en groote trekken uitsluit, met welke de toekomst nevelachtig voor de verbeelding van den Godsman stond. Evengenoemde schrijver vat dit geheel anders op, en houdt het voor geene tegenstelling, maar gewone herhaling. En, schoon wij dit niet verdedigen, de aanhaling en toepassing in het N. V. kan, onzes bedunkens, nooit voor bewijs gelden, omdat het bewezen is, dat dezelve op vele plaatsen niet gelden moet. Onze geheele aanmerking strekt daartoe, dat het beste van zijne me-

Digitized by Google

demenſchen te denken, en zijne eigene feilbaarheid nooit uit het oog te verliezen, den bekwaamſten man tot eer verſtrekt. Men werpt den voorſtanders van het gezag der rede in de Godsdienst doorgaans gebrek aan nederige ſchikking naar het woord en beſtel van God voor de ſcheenen. Maar zou ditzelfde verwijt ons ligt niet moeten treffen, wanneer wij bij onszelven bepalen en daaraan onverzettelijk vasthouden, wel niet welke de inhoud, maar welke de vorm der Goddelijke openbaring moet zijn? Zoo plagt men tot de letter toe voor ingegeven te houden, en ſtemt nu reeds vrij algemeen toe, dat kunde, beſchaving, karakter enz. enz. der H. Schrijvers invloed op hunne geſchriften hebben gehad. Eilieve, wie wijst de grenzen aan, waar het Goddelijke ophoudt en het menſchelijke begint? Wie vermeet zich de uitſpraak, wat der Eeuwige Wijsheid in dezen al, wat niet betaamde? *Onderzoekt de Schriften!* ziedaar het eenige voorſchrift voor den regt Bijbelſchen Godgeleerde.

2°. Het andere deel van 's mans rede loopt *over het hoogst aanbelang, om ons Jezus, in zijn lijden en in zijne verheerlijking, als den aan de vaderen beloofden Meſſias voor te ſtellen* — *a.* omdat wij Hem anders niet in het licht zien, waarin zijne geſchiedenis Hem ſtelt — *b.* omdat anders ons geloof aan Hem, als den Verloſſer der wereld, wankelt — *c.* omdat het de band is, die O. en N. V. zamenbindt — *d.* omdat wij God alzoo in alle zijne deugden verheerlijken.

III. De derde is eene Pinkſterpreek over Hand. II: 1 tot 4. Na eene inleiding over het belang van dit feest, licht de Leeraar kort en klaar de geſchiedenis toe van het gewigt der gebeurtenis, 1° *voor de Apoſtelen*, waarbij het ons toch voorkomt, dat de woorden van Lucas, in zijn eerſte boek, vs. 52, „met groote blijdſchap," te zeer uit het oog verloren zijn; 2° *met betrekking tot de handhaving der eer van den verhoogden Christus*, 3° *tot bevestiging van het geloof en de hoop des Christendoms*, 4° „Indien onze

Digitized by Google

„ Christelijke jaartelling," is hier des mans taal, „ op „ zekerder gronden rustte, dan waarop wij weten, dat „ zij gebouwd is, dan zouden wij thans de achttien„ honderdſte verjaring van het eerſte Christenpinkſter„ feest, het achttiende jubeljaar der grondvesting van „ Jezus' gemeente vieren. Maar het heeft Gods wijs„ heid niet goedgedacht, den juisten tijd der geboorte „ van onzen Heiland ons door de overlevering te doen „ bewaren; en ook, waar het menſchelijke uitvindin„ gen geldt, of hetgeen door menſchen is tot ſtand „ gebragt, daar moge men jaar en dag des aanvangs „ opteekenen, en de during er van bij eeuwen berekenen: bij het werk van God, van Gods welbehagen „ in den mensch, verliezen wij die bekrompene tijdsbe„ palingen uit het oog, en het jubelfeest van Gods „ genade kan alleen in de eeuwigheid waardiglijk ge„ vierd worden! Elke Christenpinkſterdag, en de acht„ tienhonderdſte, ook wanneer wij hem met gewisheid „ konden bepalen, niet meer dan een andere, is ons „ een gedenkdag der grootſte van Gods weldaden, die „ het ons betaamt met Godgewijde en feestelijke vreug„ de te vieren."

IV. De vierde heeft tot tekst Joan. XI: 35: *Jezus weende.* De inleiding loopt meest over den dood van D^e. CATS, toen korteling voorgevallen. De verdeeling is: 1° Jezus weende, 2° Jezus weende met de weenenden, 3° Hij weende bij het graf van zijnen vriend, 4° .... bij het graf van eenen doode, dien Hij zou opwekken. Hetgeen veelal hierop nederkomt: Hij was ten volle mensch; Hij was een medelijdend mensch; Hij gevoelde de verwoesting, door den dood aangeregt; zijne bedruktheid was met zaligheid vermengd — en al het leerzame en troostrijke hierin opgesloten. Wie twijfelt, of het een heerlijk ſtuk zij? Alleen in 1° zouden wij ons liever niet zoo geheel bij die oude, nu vergetene dwaling bepaald hebben, dat Jezus' ligchaam slechts een schijnligchaam zou geweest zijn.

V. De vijfde is over Pſ. XCIII. De inleiding be-

Digitized by Google

rigt ons, dat zij werd uitgesproken, toen, door de trouweloosheid der zuidelijke gewesten en de averegtsche bemoeijing der Mogendheden, het vaderland in de knel was. 1° Verklaring; 2° over de majesteit van Gods opperheerschappij in de natuur, als een waarborg der zekerheid en vastheid van zijn zedelijk opperbestuur; 3° bepaling bij de verpligtingen, die deze beschouwing ons oplegt. Wij hebben van de verklaring noch van de aanwending iets te zeggen, dan lof en dank.

VI. De zesde, over Hand. XII: 11, is als een vervolg der voorgaande, en heeft ten opschrift: *Petrus' verlossing uit den kerker eene proef van het onnagaanbare van Gods bestuur.* De verdeeling: 1° geschiedenis, 2° bijzonderheden in dezelve, 3° afgeleide gevolgen. De bijzonderheden zijn: *a.* de toestand van het Joodsche volk, deszelfs bloei en voorspoed; *b.* het verschil in Gods handelwijs omtrent Jacobus en Petrus; *c.* de Joodsche Koning en zijn jammerlijk uiteinde. Onderhoudend, treffend en doelmatig.

VII. Zeven; over Ps. CXXII. 1° Verklaring; 2° over de belangstelling in het heil des vaderlands, als een pligt door de Godsdienst voorgeschreven; 3° de wijze, waarop het ons betaamt, van dezen Godsdienstpligt ons te kwijten, namelijk als van een pligt *a.* der dankbaarheid, *b.* der menschenliefde, *c.* der gemoedelijke behartiging onzer hoogere en eeuwige belangen. Niet gewoon of dagelijksch voorzeker, maar des te meer treffend en gepast. Een nieuw voorbeeld, hoe VAN DER PALM een Hebreeuwsch dichtstuk weet te behandelen, en het gevoel van den regtschapen Israëliet veelzins van toepassing en tot voorbeeld voor ons, als burgers en Christenen, te maken.

VIII. Deze achtste leerrede zal inzonderheid veler belangstelling wekken, als zijnde gedaan op den gedenkdag der overwinning van Waterloo (1833). Altijd zou ons eene biddagsrede van dezen meester in het vak welkom zijn, maar vooral bij de tegenwoordige inrigting, welke het menigen prediker eenigzins als eene dienst

Digitized by Google

van twee Heeren) moeijelijk maakt, zijn werk naar eisch te volbrengen. Gelijk te verwachten was, zoo is VAN DER PALM (hij behoeft trouwens niet jaarlijks over deze stof te preken) die zwarigheid derwijze te boven gekomen, dat niemand dezelve eenigzins opmerkt, ja dat men, ware het bij toeval, zou zeggen: hoe gelukkig, dat de biddag juist op den verjaardag van Waterloo viel! — De tekst is Ps. LXXVII: 12, 13 en 14; de verklaring niet lang, maar belangrijk; het thema: *het betamelijke en heilzame, om, in tijden van onzekere toekomst, Gods vroegere weldaden zich te binnen te brengen, zoo echter, dat men daarbij niet uit het oog verliest, dat Gods weg in het heiligdom is.* In het eerste deel wordt dus van de onzekere toekomst des bestaanden tijds gesproken. In het tweede wordt onder Gods vroegere gunstbewijzen in het bijzonder van de gelukkige uitkomst van den bangen nood door den slag van Waterloo gesproken. En het derde strekt, om ons bij de vroegere bedenking zoo wel het hooge en heilige, als verborgene en raadselachtige van Gods handelwijze (beide in de uitdrukking van den tekst „*het heiligdom*" vervat) te doen bedenken. Een uitvoerig en schoon nagebed besluit het geheel.

IX. In deze negende leerrede, over Pred. XII: 7, stelt de spreker 1° den dood des menschen alzoo voor, als hij in den tekst omschreven wordt — eene ontboeijing, namelijk des geestes van het ligchaam en wederkeeren (als op zichzelf staand wezen met bewustheid wederkeeren) tot God. Hij doet dit, met gebruikmaking van de geschiedenis der schepping, op eene treffende wijze. 2° leidt hij hieruit af, hoe wenschelijk en weldadig het voor ons is, te weten, dat wij sterven zullen. Als troostrede beschouwd, moeten wij dit ook al uitnemend noemen. Doch, het is altijd eene soort van redenering, die ons toeschijnt iets gewaagds in zich te bevatten. Men kan zich de menschelijke zaken bezwaarlijk zoo geheel anders voorstellen, dan zij zijn. En het komt ons voor, dat de onzekerheid des levens, zoo dikwijls, naar onze wijze

Digitized by Google

van zien, geheel ontijdig afgeſneden, toch bezwaarlijk als iets wenſchelijks en weldadigs te beſchouwen is. Op 3°, als ſtichtelijke toepaſſing, hebben wij niets aan te merken. Maar of Salomo zulke bepaalde, wijsgeerige en heldere denkbeelden van het toekomſtig leven had; ja, of wij zoo bepaald van hetzelve, als eene onſterfelijkheid en hooger, zuiverder beſtaan van den afgeſcheiden geest, (die dan toch daarna wederom als in eene luchtiger woning ſchijnt teruggeplaatst te zullen worden) mogen ſpreken, is bij ons nog niet uitgemaakt. Wij willen echter, door deze bedenkelijkheid bij ons, aan de ſchoonheid en verdienſten van het ſtuk niets onttrokken hebben.

X. „ De laatſte leerrede (zegt het voorberigt) is door „ mij uitgeſproken den 12 Mei 1833, na het afſter- „ ven van mijnen geliefden en waardigen Schoonzoon, „ D. VAN FOREEST, den 17 April te voren te Alk- „ maar overleden." Zij heet: *Berusting in den wil en het beſtuur van God*, en heeft tot tekst: *Gij* (God) *hebt het gedaan*, Pſ. XXXIX: 10b. Het ſtuk is vol wijsheid en troost. In plaats van ontleding, halen wij het volgende aan: „ Is er een Weldoener, die meer aan- „ ſpraak heeft op uwe onbepaalde liefde en dankbaar- „ heid, meer waardig, dat gij, voor Hem, ook het „ zwaarſte en hardſte lot u willig getroost? Indien „ God van den hemel tot u ſprak en zeide: Van uwe „ teederſte jeugd af heb Ik als een vader voor u ge- „ zorgd; Ik heb u geleid op uwen ganſchen levensweg; „ in duizende gevaren heb Ik u behoed; als gij des „ avonds inſluimerdet, hield Ik de wacht bij uwe le- „ gerſtede; als gij des morgens ontwaaktet, omringde „ Ik u met nieuwe zegeningen; alwat gij bezit, ont- „ vingt gij van Mij; weken en dagen, maanden en „ jaren lang hebt ge u gelukkig gevoelt: wie was de „ oorzaak van uw ziel- en zingenot? Nu vraag Ik van „ u eene proef van kinderlijke erkentenis: dat gij voor „ Mij afſtaat, wat gij gaarne behieldt, . . . Ik weet wat „ het u kost, Ik zie en tel uwe tranen; maar Ik plaag „ en bedroef u niet van harte; wilt gij dit Mij ten ge-

Digitized by Google

„ valle dragen? Ik ben het, Ik, die het van u eiſche!
„ Wie, M. H., in wiens boezem een vonk van ware
„ dankbaarheid gloeit, voelt zich niet gedrongen om daar-
„ op te antwoorden: Spreek, Heer! uw dienstknecht,
„ uwe dienstmaagd gehoorzaamt. Hemelſche Vader, niet
„ mijn wil, maar de uwe geſchiede! En wie, die dus
„ dacht en ſprak, zou in deze gezindheid zelve geen
„ tegenwigt gevoelen tegen zijn leed? en helderder het
„ oog ten hemel heffen bij de gedachte: *God heeft het*
„ *gedaan!*"

Overzigt der Evangeliën van Mattheus, Marcus en Lukas, benevens de gelijkluidende plaatſen van Johannes. Naar de Synopſis van Dr. J. J. GRIESBACH *en* M. ROEDIGER, *en den tekst van de Statenoverzetting. Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1834. *In gr.* 8vo. *XXXII en* 260 *bl. f* 2-80.

De Griekſche *ſynopſis* van GRIESBACH heeft vooral aan de ſtuderende jeugd groot nut, en aan geleerden zelfs van den eerſten rang groot gemak bezorgd. Men heeft al de Evangeliën te gelijk voor zich, waardoor eenſtemmigheid en verſchil dadelijk in het oog valt. Bij de oordeelkunde zoo wel, als bij de *Exegeſe* van die verhalen, zal de nuttigheid van een wél en naauwkeurig vervaardigd overzigt niet ligt worden betwijfeld. Ten opzigte van GRIESBACH's behandeling en uitvoering is eerst door DE WETTE en LUECKE, naderhand door ROEDIGER het een en ander opgemerkt, dat hun gebrekkig toeſcheen, en dat zij dan ook naderhand openlijk meenden te moeten verbeteren. Tot dusverre heeft men zich nog te veel aan GRIESBACH gebonden, en een en ander aangeroerd, dat, ja, wel veranderd werd, maar dat geheel zou weggevallen zijn, indien men een' anderen en, naar ons voorkomt, beteren weg tot eene Evangeliſche *ſynopſis* of overzigt had ingeſlagen. GRIESBACH heeft te veel op het gelijk-

Digitized by Google

luidende der plaatſen gelet, en zonder verder onderzoek bijeengevoegd, wat niet gelijktijdig was voorgevallen. Hij heeft dus van zelve alle chronologiſche orde verwaarloosd. Zijne opvolgers verbeterden die fout niet, en daarom kan hunne *ſynopſis* ſlechts worden gebezigd bij gebrek van iets anders en beters. Doch wij zijn thans niet geroepen, om het werk dier mannen te beoordeelen, dan in zoo verre wij hiertoe verpligt zijn, door ons verſlag aangaande de vertaling van hun werk, in het geſchrift, dat wij aankondigen.

Naar ons gevoelen zou voor het gemak en nut van geleerden beter en grondiger kunnen worden gezorgd, indien van alles, wat de Evangelisten hebben verhaald, behoorlijk verſlag werd gegeven. GRIESBACH en opvolgers deelen van JOANNES ſlechts mede, wat ook de drie eerſte Evangelisten hebben vermeld. Indien men belang ſtelt in hetgeen wij bedoelen, dan deelen wij ons plan van zulk eene *ſynopſis* mede. *Vooreerst* zouden wij laten afdrukken, wat iedere Evangelist afzonderlijk had geſchreven. Zoo vond JOANNES ook daar zijne ruime plaats, welke hem toekomt. *Ten tweede* zou volgen overzigt van hetgeen *twee* Evangelisten berigt hebben. Dit overzigt zou dan in de *derde* en *vierde* plaats doen uitkomen, wat *drie*, en de *vier* Evangelisten hebben te boek geſlagen. Op deze wijze zou men een zamenſtel bezitten van al de Evangeliſche verhalen, dat, zonder iemands oordeel op eenig punt vooruit te loopen, bruikbaar zou blijven voor alle geleerden en voor de ſtuderende jeugd bij de *Critiſche*, *Exegetiſche* en *Harmoniſche* behandeling van de Evangeliſche verhalen. Het ſpreekt van zelve, dat men vooraf naauwkeurig zou moeten ſchiften hetgeen *in ſchijn* van hetgeen *wezenlijk* hetzelfde is. Voor ongeletterden is zulk een overzigt minder geſchikt, juist omdat alles in de oorſpronkelijke taal dan diende te worden medegedeeld. Doch dezen zou men te gemoet kunnen komen, door het overzigt der plaatſen naar den tekst der *Staten-overzetting* te leveren, naar de eene of andere meest waarſchijnlijke rang-

Digitized by Google

ſchikking, volgens *harmoniſche* regels. Deze toch ſtellen minder belang in de *woordelijke* overeenkomst en verſcheidenheid der Evangeliën, welke ook alleen in het Grieksch bijzonder valt op te merken. Zij verlangen veeleer naar *orde* en *zamenhang* in de geſchiedenis; hetwelk alleen op die wijze kan worden tastbaar gemaakt. Ook zij, wier roeping het is, de Evangeliën te verklaren, zouden door dit eenvoudig middel ſommige plaatſen beter leeren verſtaan, hoe meer *harmoniſche* ſchikking alleen tot regt verſtand voldoende wenken geeft. Doch wij dwalen af, en zullen het nu hierbij laten rusten.

Door langdurig gebruik zijn wij met het gemak zoo wel bekend geworden, als met de onnaauwkeurigheden, welke te vinden zijn bij GRIESBACH, maar ook evenzeer bij zijne bovengenoemde opvolgers en verbeteraars. Die onnaauwkeurigheden hebben meestal plaats bij de zamenvoeging van hetgeen niet bij elkander behoort. Hierdoor worden zij minder getroffen, welke, óf uit gemak óf uit onkunde, aan eene zelfs dragelijke ſchikking der Evangeliſche verhalen ten eenemale wanhopen, en die daarom door GRIESBACH en opvolgers zich laten medeſlepen tot de grootſte verwarring. Doch ook zij, die de wanorde bij GRIESBACH *c. ſ.* tasten, worden in hun onderzoek door die *ſynopſis* belemmerd, zoo lang zij niet den moed hebben, voor zichzelve dit niet overal even gegrond zamenſtel van Evangeliſche verhalen voor die oogenblikken geheel op zijde te zetten. Wij vreezen geene gegronde tegenſpraak bij de verklaring, dat deze, niet met den uiterſten eerbied vervaardigde, *ſynopſis* met oordeel des onderſcheids moet worden geraadpleegd. Wien dit oordeel des onderſcheids ontbreekt, die zal van deze *ſynopſis* weinig voordeel wegdragen.

En nu deze Nederduitſche uitgave, wat zal deze? De *Beminnaar van verſtandig Bijbellezen*, die zich de niet geringe moeite heeft getroost, dit boek zamen te ſtellen, heeft het beſtemd (*Voorrede, bl. IV*) „voor „dezulken zijner bejaarde Ambtsbroeders, welke, we„gens hunne jaren en vroeger gebrek aan grondig on„derwijs in de Griekſche taal, ongaarne en niet dan

Digitized by Google

„ met veel inſpanning geheele gedeelten der H. Schrift „ in die taal lezen, en niet gaarne langer van dit hulp„ middel voor de uitlegkunde wilden verſtoken blijven. „ Niet minder is hier gezorgd voor de Onderwijzers in „ de Godsdienst, onder welken velen reeds lang den „ wensch hebben geuit, met meer gemak de gelijkluiden„ de plaatſen, bij de Evangelisten voorkomende, te „ kunnen overzien." Of deze beide ſoort van lezers, met *hun* oordeel des onderſcheids, van dit boek het voorgeſtelde nut zal trekken, betwijfelen wij grootelijks. En de overigen, die, met weinige uitzondering, toch alleen in ſtaat zijn van dit boek vruchten te plukken, deze hebben, moeten althans hebben de *ſynopſis* van GRIESBACH, of van DE WETTE *en* LUECKE, of van ROEDIGER, of wel van allen te gelijk.

Leerrede over 1 *Joan.* III: 23ª. *of bewijs, hoe Gods gebod: Geloof in den naam mijns Zoons, eene proeve van zijne liefde is jegens menſchen. Gehouden in de Kerk van Hoogeveen. Door* A. J. VAN DER VEEN, *Leeraar aldaar. (Wordende in deze Leerrede geene R gevonden en de lezing evenwel daardoor geenszins gehinderd.) Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1832. *In gr.* 8vo. 27 *Bl. f* :-40.

Leerrede over 1 *Joan.* IV: 16ᵇ. *of de waarheid, God is liefde, als zeker, gewigtig en leerzaam voorgeſteld, en wel geheel met de woorden des Bijbels of Schriftuurplaatſen. Door en bij denzelfden.* 1833. *In gr.* 8vo. 23 *Bl. f* :-35.

De *reden, waarom* de eerſte *preek gemaakt en uitgegeven is*, wordt in een kort voorberigt vermeld: *Juist, toen men in eenen vriendenkring over eenen predikant ſprak, die de R niet dan met moeite konde uitſpreken, kwam men op eene preek door Ds.* SCHARP *voorheen*

Digitized by Google

uitgegeven, die zonder R was. Het eene woord bragt het andere voort, enz. enz. De Heer VAN DER VEEN, van wien wij niet weten, hoe het met zijn ſpraakvermogen geſteld is, nam de proeve, om zulks na te doen. Rec. is een verklaard vijand van zoodanige kunstjes, al zijn die dan ook eenmaal door wijlen den waardigen SCHARP voorgedaan, en meent alle dergelijke vertooningen op den kanſel ten ſterkſte te moeten afkeuren. De zaken, die de verkondiger van het Evangelie heeft voor te dragen, zijn hoog ernſtig, en te heilig, om op zulk eene onwaardige wijze behandeld te worden. In eene noot maakt de ſteller opmerkzaam op de belangrijke bijzonderheid, dat de letter T *in het opſchrift* (gewoonlijk zegt men *titel*)' en de L. *in het voorberigt* niet gevonden wordt! Om het uitſpreken van de R te vermijden, kon VAN DER VEEN niet, als naar gewoonte, den tekst aflezen of aankondigen, dewijl hij dan hoofdſtuk *drie* en *vers drieëntwintig* zou hebben moeten zeggen! Dit wordt door eene langgerekte omſchrijving vermeden. Trouwens, de geheele preek draagt overal de blijken van zekere gedwongenheid in den ſtijl. Ook twijfelt Rec., of wel alle hoorders *in de Kerk van Hoogeveen* den Prediker overal regt verſtaan zullen hebben. Waarom het verband tusſchen *bekeering* en *vergeving van zonden* niet liever duidelijk aangetoond? In de toepaſſing wordt wel vermaand, om *de echtheid van het geloof te toonen in daden — in geheel den wandel;* maar dit had beter aangedrongen moeten worden. Ap. Paulus leert, (Tit. II: 14) dat de Zaligmaker *zichzelven voor ons heeft overgegeven, om ons te verloſſen van alle ongeregtigheid*, enz.; Do. VAN DER VEEN zegt: „Om zondige menſchen gelukkig te maken, deed hij (Jezus) op Golgotha in den ſmadelijken en pijnlijken ſlavendood zijn bloed vloeijen tot uitdelging van zonden; hij deed dit, omdat God zulks wilde, die alleen om dezen dood afgewekenen en ongelukkigen in genade wil aannemen en in zijne liefde doen deelen." Hij brengt geen bewijs voor de laatſte ſtelling bij. In de H. Schrift wordt de zending of overgave van J. C. aan Gods liefde toegeſchreven, b. v. Joan.

Digitized by Google

III: 16. — Op bl. 17 ſtaat, dat de dood *de ſchuld is, die allen betalen moeten, omdat zij gedaan hebben, hetgene kwaad is in de oogen van God.* Maar waarom ſterft dan zoo menig kind, eer het weet van goed of kwaad?

De tweede Leerrede, een kunſtſtuk van anderen aard, beſtaat uit Schriftuurplaatſen of Bijbelſche uitdrukkingen, die naar zekere orde tot één geheel zaamgevoegd, doch ook wel eens op zonderlinge wijze uit het verband gerukt worden. Tot proeve alleen dit: „ *God is liefde!* In zonde ontvangen, is het gedichtſel van des menſchen hart boos van zijne jeugd aan, zoodat zij allen zijn afgeweken, allen gezondigd hebben, de heerlijkheid Gods derven en niemand zeggen kan: ik heb mijn hart gezuiverd; ik ben rein van zonden. Niemand op aarde leeft er, die regtvaardigheid doet, dewijl er geen reine uit eenen onreinen gegeven wordt en, hetgene uit vleesch geboren is, vleesch is," enz. Rec. kan ook in dit preekje geen behagen vinden, dewijl het groote doel der prediking langs dezen weg zekerlijk niet bereikt zal worden, en een Predikant niet ſpelen mag met hetgeen heilig is.

Leerboek der Scheikunde van J. J. BERZELIUS, *naar de derde omgewerkte en vermeerderde oorſpronkelijke uitgave vertaald, onder medewerking van* G. J. MULDER, *door* A. S. TISCHAUSER, B. EICKMA *en* A. F. VAN DER VLIET. *Iſten Deels Iſte Stuk. Te Rotterdam, bij* P. H. van den Heuvell. 1834. *In gr.* 8*vo. XII*, 96 *Bl. f* 2-:

De eerſte Geleerden van ons Vaderland in het vak der Natuurkunde ſchijnen te allen tijde prijs te hebben geſteld op het bezorgen van vertalingen van uitmuntende werken, in vreemde of oude talen opgeſteld, in onze moedertaal; of wel nog beter, zij hebben zelve hand aan het werk geſlagen, om Nederduitſche werken te

Digitized by Google

ſchrijven. De beroemde STEVIN, de groote ijveraar voor de eer onzer taal, brak reeds de baan in eenen tijd, wanneer het zeker veel moeijelijker viel, dan thans, die taal (toen nog niet verrijkt, gevormd en gekuischt door Geſchiedſchrijvers en Dichters) te gebruiken, en ſchreef zijne werktuigkundige, krijgskundige en andere werken in het Nederduitsch, nadat hij in een werkje opzettelijk de geſchiktheid onzer taal voor behandeling van wijsgeerige onderwerpen had aangetoond. En de Regering benoemde omſtreeks 1590 in dienzelfden geest aan 's lands Hoogeſchool Mr. SIJMEN FRANSZ. VAN MERWEN en Mr. LUDOLPH VAN CEULEN tot *Profeſſoren in de Conſten van tellen, meten en ſterckten bouwen, opentlicke in Nederduytſche tale leerende.*

Even zoo hebben later, offchoon de Latijnſche taal toen nog algemeen gerekend werd de taal te zijn, in welke het den Geleerde voegde zijne wetenſchap mede te deelen, geleerde mannen het niet beneden zich gerekend, van hunne eigene in het Latijn geſchrevene werken, of van uitmuntende buitenlandſche werken, Nederduitſche vertalingen te geven. De beroemde MUSSCHENBROEK ſchreef in 1736 de *Beginſels der Natuurkunde.* LULOFS vertaalde in 1741 de *Natuur-* en *Sterrekunde* van KEILL. VAN SWINDEN bezorgde eene vertaling van HENNERT'S *Verhandeling over de wederſtandbieding der lucht;* en een onzer thans levende Hoogleeraren heeft de Scheikundigen in ons land aan zich verpligt, door het bezorgen eener vertaling van de *Scheikunde* van LAVOISIER. Dat tijdperk der vorige eeuw, waarin Natuurkunde meer dan vroeger of later in ons land beoefend werd, waarin kort na elkander MUSSCHENBROEK, LULOFS, ANTONIUS BRUGMANS en VAN SWINDEN werkten, waarin te *Haarlem*, *Vlisſingen*, *Rotterdam* en *Utrecht* Genootſchappen ontſtonden, was ook de tijd, waarin ons land eene reeks van vertalingen van goede natuurkundige werken, vooral over Electriciteit, zag uitkomen. Of toen het aantal ſlechte en ſlecht ver-

Digitized by Google

talde Romans in evenredigheid zoo groot was, durven wij niet beslisfen.

De Heeren TISCHAUSER, RICKMA en VAN DER VLIET hebben dus het voorbeeld van beroemde mannen voor zich, bij het ondernemen van de vertaling van het *Leerboek der Scheikunde* van den eersten der thans levende Scheikundigen. Het is wel geheel overbodig te herinneren, hoezeer voor iedereen, die beoefenaar dier schoone wetenschap is of worden wil, het bezit van dit klassische werk als onmisbaar moet gerekend worden, en eerst de *Duitschers*, naderhand de *Franschen* het van belang hebben gerekend, hetzelve in hunne eigene taal te bezitten. *Duitschers* en *Franschen* intusschen bezaten in hunne eigene taal uitvoerige werken over Scheikunde.

In onze taal is dit geenszins het geval. De Hoogleeraar MULDER, te *Franeker*, heeft een uitmuntend *Scheikundig Handboek* voor eerstbeginnende Scheikundigen geschreven; maar wegens den geringen tijd, die aan onze Hoogescholen gewoonlijk aan de beoefening van Scheikunde wordt gegeven, heeft hij zijn werk in een klein bestek moeten beperken, en is, hiervan zijn wij overtuigd, niemand meer dan hij het met ons eens, dat er voor degenen, die Scheikundigen willen worden, na zijn boek doorgewerkt te hebben, oneindig veel overig blijft, om hetwelk te leeren kennen men tot uitvoerigere werken zijne toevlugt moet nemen. De Heeren BLANKENBIJL en CATS SMALLENBURG hebben in de eerste behoefte van den Artsenijmengkundige voorzien, door de uitgave hunner boeken over Scheikunde; van den Heer MEYLINK ontvingen wij ORFILA's *Scheikundige Lessen voor praktische en geregtelijke Geneeskunde* in een Hollandsch gewaad; en de Hoogleeraar VAN DER BOON MESCH, te *Leyden*, zorgt voor de behoeften van den kunstenaar en den Fabrikant, door de uitgave van zijn *Leerboek der Scheikunde*. Maar voor de behoeften van den eigenlijken Scheikundige, van hem, die de wetenschap

Digitized by Google

om haarzelve en voor zichzelven wil leeren kennen, beſtond er in onze taal nog niets. Zijn er dus onder onze landgenooten, die, offchoon niet bekend met vreemde talen, roeping gevoelen, om Scheikundigen te worden, of bij wie door de lezing van een goed werk die lust konde worden opgewekt, voor hen miste een uitgebreid werk over Scheikunde, in onze taal geſchreven. Dat de Vertalers zich eene zeer nuttige taak ter bewerking hebben voorgeſteld, toen zij, om in deze behoefte te voorzien, de vertaling van een werk van 8 deelen in 8vo. ondernamen, behoeft dus geen betoog. Alleen zij intusſchen, die zelve een werk vertaald hebben, waarin elke regel eene daadzaak geeft, en elk woord dus naauwkeurig moet overgebragt worden, weten, hoeveel tijd en moeite zulk eene vertaling kost.

Het IIde Stuk van hunnen arbeid ziet ſedert eenige weken het licht. Behalve een Voorberigt van den Heer MULDER, en de Voorrede, door BERZELIUS zelven voor de derde of laatſte Hoogduitſche uitgave geplaatst, bevat hetzelve, in 96 bladzijden in gr. 8vo., in twee kolommen, een overzigt van dat gedeelte der Natuurkunde, hetgeen over de zoogenoemde *onweegbare grondſtoffen* loopt. Bl. 5—15 handelt over *het licht;* bl. 15—33 over *de warmte;* bl. 33—63 over *Electriciteit;* bl. 63—76 over *Magnetismus en Electro-Magnetismus.* Op bl. 76 begint de beſchrijving der *weegbare enkelvoudige ſtoffen*, waarvan in de overige bladzijden van dit Stuk het *oxygenium*, het *hydrogenium* en gedeeltelijk het *azotum* behandeld worden.

't Is het lot van elk werk over eene ſteeds vooruitgaande wetenſchap, dat het, hoe volkomen ook op het oogenblik zijner verſchijning, na verloop van eenigen tijd niet meer de volledige opgave bevat van den toeſtand der wetenſchap. In dit, voor de vorderingen in wetenſchap zoo gunſtig getuigende, geval bevindt zich ook reeds weder de in November 1832 uitgekomene uitgave van het werk van BERZELIUS, waarnaar de

Digitized by Google

Nederduitsche vertaling ondernomen is, en welke door hem toen, in vergelijking van de onmiddellijk voorgaande uitgave, eene geheele omwerking werd genoemd. De met de laatste ontdekkingen bekende lezer mist in dit eerste Stuk reeds verscheidene daadzaken, voornamelijk eene meer bepaalde opgave van de Magneto-Electrische verschijnselen (bl. 76) en het daarmede in verband staande zoogenaamde Rotatiemagnetismus. Het is dus eene omstandigheid van veel belang, dat, zoo als de Heer MULDER ons bl. VII van het Voorberigt meldt, BERZELIUS de verzekering heeft gegeven, hem al datgene te zullen toezenden, hetwelk sedert de finds twee jaren aangevangene Hoogduitsche vertaling noodig mogt wezen bij te voegen, waardoor deze Nederduitsche het voorregt verkrijgt van *eene nieuwe uitgave* van het Leerboek te worden.

Het uitwendige van deze Nederduitsche vertaling strekt zeer tot eere van den jeugdigen Boekhandelaar, die de uitgave in het Nederduitsch van een geheel wetenschappelijk werk van omvang heeft ondernomen. Wie dit eerste Stuk in handen neemt, en zich de moeite geeft, hetzelve met de Hoogduitsche uitgave te vergelijken, zal bevinden, dat 96 bladzijden evenveel bevatten als 204 bladzijden der Hoogduitsche uitgave, of bijna de helft van een' Band. In vier Deelen zal dus ook het geheel bevat zijn, hetgeen in het Hoogduitsch acht Banden beslaat. Dit is eene zeldzaamheid bij vertalingen in onze taal. Nog onlangs zagen wij de aankondiging van een werk in vijf Deelen, hetgeen in het Hoogduitsch uit een of twee Deelen bestond. Even zoo is de prijs van den Nederduitschen BERZELIUS door den Uitgever, bij inteekening, zoodanig gesteld, dat het geheel omstreeks *f* 27 zal kosten; terwijl de Hoogduitsche uitgave, mede bij inteekening, omstreeks 16 *thaler* of *f* 30 kosten zal. Wij zijn anders gewoon, voor vertalingen ten minste het dubbel te geven van den Duitschen prijs. Het zoo even aangehaalde werk kost in het Hoogduitsch nog geene 2 *thaler* of *f* 3-60; de Nederduitsche verta-

Digitized by Google

ing wordt in het *prospectus* gezegd *voor den zeer geringen prijs* van *f* 12 te zullen uitkomen.

Druk en papier zijn net, en de beide platen van de hand van VEELWAARD zien er goed uit.

Algemeene Natuurlijke Historie, of Vervolg op den Katechismus der Natuur van wijlen J. F. MARTINET. *Tweede, op nieuw verbeterde en vermeerderde Druk. VIde of laatste Deel. Met Platen. Te Zaltbommel, bij* J. Noman en Zoon. 1834. *In gr.* 8vo. 182 *Bl. f* 1-80.

Dit deel van een werk, waarvan wij vroeger reeds gesproken hebben, is in denzelfden geest, of liever met hetzelfde gemis van plan en met dezelfde onkunde opgesteld, als het vorige. Slechte werken kan men niet te spoedig aankondigen. Elk, die zich dit boek aanschaft, zal zich zeker het daaraan uitgegevene geld, hoe matig de prijs dan ook gesteld zij, beklagen.

Een eigenlijk verslag van dit boekdeel zal men van ons wel niet verlangen. Dit weinige slechts. Het behelst het Plantenrijk en dat der Delfstoffen. Na eene korte *organographie*, waarbij echter van de ontleedkunde der planten niets gezegd wordt (bl. 1—36), volgt het den en ander over het nut der planten en over de vergiften uit het plantenrijk (bl. 37—40); en nu laat men eene historische opgave volgen, die echter wederom opgevuld is met misstellingen, en welke de stelsels van CAESALPINUS enz. tot op OEDER, die hier (bl. 61) VADER genoemd wordt, bevat. Dit stelsel van OEDER is omstreeks het jaar 1764 bekend gemaakt, en is blijkbaar het nieuwste, dat de Schrijver van deze Natuurlijke Historie kende. Hij ontvouwt dit uitvoerig (bl. 61—88), en hiermede loopt de beschouwing van het Plantenrijk ten einde. Men ziet dus, in welken tijd dit werk, 't welk thans herdrukt werd, oorspronkelijk is opgesteld, namelijk zekerlijk vóór

Digitized by Google

meer dan zestig jaren. Maar dat de oorspronkelijke (?) Schrijver zelfs voor dat tijdvak geene grondige botanische kennis had, is blijkbaar genoeg. Het is enkele *compilatie* zonder smaak en keuze. Om nu het werk een eenigzins nieuwer aanzien te geven, voegt de latere bewerker, die het werk vermeerderd en verbeterd heeft, er de latere stelsels bij, „ *zoo als hij die elders gevonden heeft*" (bl. 89). Wij zien hier eene schets van het leerstelsel van FUSSIEU (!), van LAMARCK en van CASSEL, en hierop volgt nog een lijstje van boeken, die men verder kan nalezen, waaronder (bl. 92) JACUIN (*sic!*) en WILLDENAR (!).

Het rijk der Delfstoffen wordt behandeld van bl. 93 — 182. Hier is de voorstelling zoo buitengewoon verward, dat het ons niet wel mogelijk is, het plan van behandeling op te geven. Eerst wordt over versteeningen gesproken (tot bl. 109). Dat men hier niets van de ontdekkingen van CUVIER, van BUCKLAND, CONYBEARE enz. vindt, bevreemdt ons niet; maar zelfs de versteende zoogdierbeenderen, die in het laatst der vorige eeuw reeds bekend waren, de olifanten en rhinocerossen van *Siberië* b. v., worden niet vermeld. Daarop volgen „ de eigenlijke *delfstoffen*. Men vindt dezelve in bergen. Deze zijn *oude bergen*, *gangbergen*" [de Schrijvers bedoelen hiermede *overgangsbergen*], „ *vlotgebergten* en *door aardbrand veranderde gebergten* en *vuurbergen*." Op deze opgave volgt eene aanwijzing van het onderzoek der delfstoffen, waarbij wederom de onkunde in het vak der Chemie overal doorstraalt. Eindelijk volgt eene beschrijving der delfstoffen, die in I. *aarden en steenen*, II. *metalen*, III. *brandbare stoffen* en IV. *zouten* worden verdeeld. Voor de Scheikunde worden aangeraden LAVOISIER en FOURCROY, (waar wij niets tegen hebben, zoo men slechts deze boeken niet beschouwt, als geschikt om er den *tegenwoordigen* toestand der Scheikunde uit te leeren kennen) en voorts twee Hollandsche werken, namelijk het Handboek van den Franeker Hoog-

Digitized by Google

leeraar C. MULDER, dien men in gezelschap brengt met den Heer OVERDUIN (*Leere der Scheikunde*). Nog een enkel staaltje (hoe geduldig is toch het papier!): „ De beddingen van schelpen enz. op bergen „ hebben eenige natuurkundigen doen denken, dat de „ aarde gedurende verscheidene eeuwen met water be„ dekt geweest is; deze groote overstrooming nu was „ de Zondvloed, waarvan de gewijde schriften spreken" [heeft die dan verscheidene eeuwen geduurd?] „ en die „ 1656 jaren na de Mozaïsche schepping voorviel. Ech„ ter komt het mij niet waarschijnlijk voor, dat de ge„ heele aarde op eens denzelven ondergaan heeft: want" [*arrige aures!*] „ om hare as draaijende, moet nood„ wendig de eene plaats droog geweest zijn, terwijl „ de andere overstroomd was" (bl. 96). Onze taal noemt teregt de vervaardigers van boeken *Schrijvers*, want de naam van *Auteurs* (*Auctores*) is voor velen te eervol.

Het gezegde is genoeg. Elk, die weet, wat Natuurlijke Geschiedenis is, kan thans over dit zonderlinge boek oordeelen. Het zijn niet de menigvuldige misstellingen, de verkeerde namen van Schrijvers, de dikwerf onkenbare titels (LEIBNITZ *prologica* b. v. voor *protogaea*), het is zelfs niet alleen de onkunde aan het nieuwe, die ons dit boek doen verwerpen; het zou vóór 50 of 60 jaren mede geen goed boek geweest zijn; het verdient geen ander lot dan vergeten te worden, en wij wenschen het eene goede reis naar de plaats, waarvoor het bestemd is,

In vicum, vendentem thus et odores
Et piper et quidquid chartis amicitur ineptis.

Blikken in het menschelijk hart, uitmuntende lessen van ware levenswijsheid en liefderijke vermaningen tot opregte betrachting der deugd, volgens de Brieven van den Wijsgeer SENECA, *vertaald en om-*

Digitized by Google

gewerkt door A. HIRSCHIG, CZ., *Litt. Hum. Doct. Phil. Theor. Mr. Gymnaſii Rector te Alkmaar. Te Alkmaar, bij* J. A. M. W. Leſage ten Broek. 1834. *In gr. 8vo. VIII*, 206 *bl. f* 2-60.

De weidſche en onbepaalde titel van dit boek ware eenvoudiger en duidelijker geweest: *De vijftig eerſte Brieven van* SENECA *uit het Latijn vertaald.* De Uitgever zelf zegt er in de Voorrede van: „Ik geef deze vertaling zonder aanteekeningen in het licht. Ik achtte het nuttiger, een' enkelen onduidelijken zin wat om te ſchrijven, dan er eene uitlegging bij te voegen." Dat mag dan toch geene *omwerking* genoemd worden. Veel minder nog is het *omwerking*, dat moeijelijke plaatſen, aan welker goed verſtand de Uitgever ſchijnt gewanhoopt te hebben, ſtilzwijgend zijn uitgelaten. Hoe dit ook zij, wij beſchouwen deze Brieven als eene aangename en nuttige lectuur voor het beſchaafd publiek; de ſtijl is deftig en welvloeijend, maar de vertaling als vertaling niet zonder vele gebreken, welke ten bewijze ſtrekken, dat de vervaardiger niet genoeg bekend is met den geest der Latijnſche taal en den tranſt van SENECA. Zie b. v. eens den Vden brief.

Waarlijk, de naam der wijsbegeerte klinkt ſommigen hatelijk genoeg in de ooren, ſchoon zij zich zedig betoone; wat zal er van worden, als wij ons aan den omgang met menſchen beginnen te onttrekken? Si modeste tractetur beteekent: *als wij die wijsbegeerte met mate uitoefenen*, in praktijk brengen, niet al te veel den wijsgeer uithangen. *Conſuetudo* is hier niet *verkeering*, maar *de gewone levensmanier der menſchen.* SENECA verklaart het zelf, wanneer hij zegt: onze ongelijkheid met de wereld moet binnen in ons zijn; ons uiterlijke kome met de wereld overeen.

Maar laat mij u nu nog ten ſlotte mededeelen, wat heden mijnen geest voorlichtte. Dit klinkt nu in het Nederduitsch wel vrij goed; maar in het Latijn ſtaat:

Digitized by Google

Laat ik nu een klein winstje mededeelen, hetwelk ik ook dezen dag gedaan heb. De Vertaler heeft *lucellum* met *lux* of zoo iets verward.

Brief VII. *Die verhinderen ons ſlechts den moord te aanſchouwen. Omnia ista mortis moræ ſunt.* Dat is: *dadelijk te aanſchouwen.* Die andere gevechten, wanneer de partijen door helm en ſchild beſchut waren, duurden de wreede toeſchouwers te lang.

Hac fiunt dum vacat arena heet: *men verlaat de plaats niet, vóór dat alles ledig is en uitgemoord.* SENECA zegt: *dit geſchiedt, terwijl de eigenlijke kampgevechten geene plaats hebben.* SENECA herhaalt hetzelfde, kort hierop, met deze woorden: *ſpectaculum intermiſſum est.*

Brief X. In dezen brief merken wij, met voorbijgang van andere, ſlechts deze dwaling op: *Gij moogt al uwe vroegere gebeden verhoord zien en de Goden daarvoor danken; ook nieuwe beden moeten die dankzeggingen vergezellen.* SENECA ſchreef: *Votorum tuorum veterum licet Diis gratiam facias; alia de integro ſuscipe.* Dat is: *Gij behoeft bij de Goden niet aan te dringen op de vervulling van uwe oude gebeden; doe nu geheel andere.* De Heer Vertaler heeft dat *gratiam votorum facere* volſtrekt niet begrepen. Het is alsof men zeide: ſchenk den Goden de vervulling dier oude gebeden.

Brief XVII. *Parvo fames conſtat, magno faſtidium. Den honger te voldoen, kost weinig; groote keurigheid in ſpijzen, veel.* Wij gelooven niet, dat de Vertaler dit aldus goed uitgedrukt heeft: *Honger is met weinig te ſtillen, walging moeijelijk en kostbaar om te verdrijven.*

Brief XXXIX. De Vertaler heeft het geheele begin van dezen brief niet wél gevat. SENECA ſtelt de *ordinaria oratio* en een *ſummarium* tegen elkander over; dat is, de gewone manier van ſchrijven en betoogen tegen een *kort begrip.* Men had *breviarium* en *ſummarium* niet moeten vertalen. Het is hetzelfde. SENECA

Digitized by Google

houdt *summarium* voor beter Latijn. *Het eene*, zegt de Vertaler, *dezer beiden is meer nuttig voor den leerling, het andere voor den man; want het eene geeft flechts onderrigt, het andere tevens vermaningen. Illa res discenti magis necessaria est, hæc scienti. Illa enim docet, hæc admonet.* Hier is *illa* die gewone uitvoerige trant, *hæc* een kort begrip. *Admonet* beteekent: *dat kort begrip stipt de zaken flechts aan, en roept ze voor den geest. Daar heeft een leerling dus minder aan.*

Brief XL. Deze geheele brief is niet gelukkig vertaald. Wij schrijven dat voornamelijk aan het onderwerp toe. Hetzelve betreft de manier van spreken en schrijven over wijsgeerige zaken. Zoodanig onderwerp brengt van zelve eenige manieren van uitdrukking mede, welke allermoeijelijkst in het Nedenduitsch kunnen worden teruggegeven. Evenwel had de Vertaler naauwkeuriger moeten zijn. Wij noemen flechts eene kleinigheid: *Fabianus vir egregius et vita et scientia, et, quod post ista est, eloquentia quoque.* SENECA wil zeggen, dat FABIANUS ook in welsprekendheid uitmuntte, offchoon die dan ook *minder waarde moge hebben dan deugd en kennis.* De Vertaler zegt: „ een uitmuntend man, zoowel in levensgedrag als kennis, en *ten derde ook in welsprekendheid.*"

Brief XLI. *Zoo zal die heilige stilte dezer afgescheidene plaats in het midden der wereld, benevens de statige somberheid, u de overtuiging instorten van het bestaan eener Godheid. (Admiratio umbræ, in aperto tam densæ atque continuæ fidem tibi numinis facit.)* Hier ontdekken wij twee misvattingen. SENECA bedoelt, dat die zoo digte en onafgebrokene duisterheid in eene plaats *onder den blooten hemel* ons doet gelooven, dat *aldaar* eene Godheid *aanwezig is.*

Deze leeuw, schoon door zijn vreeselijk, doch, wijl dit de Natuur gaf, hem passend voorkomen, niet zonder vreeze te aanschouwen, wordt verre boven dien gefnuikten, tragen, doch versierden gekeurd door de

Digitized by Google

aanſchouwers. De Vertaler had de woorden: *cujus hic decor est non ſine timore adſpici*, moeten verbinden. Zij beteekenen: *wiens ſchoonheid daarin beſtaat, dat men hem niet zonder vrees aanſchouwt.*

Deze aanmerkingen hebben wij op eenige brieven gemaakt, zoo als ze onder het doorbladeren openvielen. Wij hebben dezelve met een goed oogmerk gemaakt, opdat de Heer HIRSCHIG, indien hij nog meer brieven van SENECA geven wil, wat voorzigtiger en naauwkeuriger zij, en het oorſpronkelijke getrouwer teruggeve. Indien dat het geval mogt zijn en hij dat voornemen hebbe, raden wij hem aan, de meest geſchikte brieven er uit te kiezen, dezelve getrouw te vertolken, en het voor den Nederduitſchen lezer duistere en dikwijls onverſtaanbare in korte aanteekeningen onder elke bladzijde op te helderen.

Hedendaagsch Kerkregt bij de Hervormden in Nederland. Een Handboek voor Akademiſche Leſſen; almede ten gebruike van Predikanten en Leden van Kerkelijke Vergaderingen. Door HERM. JOH. ROYAARDS, *Dr. en Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Utrecht. Iſte Deel. Te Utrecht, bij* J. Altheer. 1834. *In gr.* 8*vo. IX en* 261 *bl. f* 2-50.

Met groot genoegen kondigt Rec. hier een werk aan, waaraan, zijns inziens, groote behoefte was, zoo wel als aan een geregeld Akademisch onderwijs in de wetenſchap, waarover het handelt. Hoe nuttig en onmisbaar hij toch het *Handboek* van den Heer VAN DER TUUK acht, en hoe gaarne hij wenscht, dat het moge vervolgd worden; „er „behoort" nogtans (gelijk in de *Voorrede* van bovenſtaand werk, bl. V, gezegd wordt) „tijd en oefening toe, om „uit de wetten zelve den geest en aard der wetgeving te „leeren kennen," waartoe ieder, zonder nadere handleiding, niet geſchikt is. Daarenboven acht Rec. het voor Studenten in de Godgeleerdheid, bij het Kerkgenootſchap der Hervormden in *Nederland*, van groot belang, althans

Digitized by Google

in het laatste jaar hunner Akademiſche ſtudiën, bekend te worden met de kerkelijke wetgeving in hetzelve; want, al is het, naar zijne gedachte, niet wenſchelijk, dat zij, eenmaal Predikant zijnde, ſpoedig in hoogere kerkelijke Collegiën geplaatst worden, zij komen toch tot dezelve in betrekking, zijn leden van hunnen Ring, ſtaan aan het hoofd huns Kerkeraads en hunner Gemeente, en kunnen in alle deze opzigten eene zekere kennis van de wetten, waarnaar gehandeld moet worden, niet ontberen. — De Hoogleeraar ROYAARDS heeft dus een verdienſtelijk werk gedaan met eene onderneming, als de tegenwoordige, om den geest der genoemde kerkelijke wetgeving te leeren kennen; en dit zoo veel te meer, daar hij alles in zoo goede wetenſchappelijke orde en met zoo veel duidelijkheid en volledigheid tot één geheel zamengebragt heeft. Hadde het Kerkregt der overige Protestantſche Kerkgenootſchappen in ons vaderland, waarvan in dit *Handboek*, § 6, ſlechts een zeer kort overzigt gegeven wordt, breeder kunnen opgenomen worden, het zou insgelijks welkom geweest zijn; maar men zal ook den Schrijver gaarne toeſtemmen, dat het gemis van volledige verzamelingen hunner kerkelijke wetten hiertegen eenen zeer grooten hinderpaal in den weg zette. — Voor het overige is de Schrijver wel doorgaans meer *referent*, dan *recenſent* der verordeningen, waarvan hij verſlag doet; maar hij laat het toch niet ontbreken aan nuttige wenken, om het doelmatige en bruikbare van ſommige derzelven en de goede ſtrekking der geheele wetgeving te doen opmerken. — In de aanteekeningen onder den tekst worden gedurig de beste werken, alsmede de Wetten en Beſluiten enz. aangehaald, die over de behandelde zaken kunnen geraadpleegd worden. — Tot verdere aanbeveling van dit werk, dat zichzelf zoo zeer aanprijst, wil Rec. den inhoud van het eerſte Deel hoofdzakelijk mededeelen.

De *Inleiding* wijst het verband der bovengemelde wetenſchap aan met het gronddenkbeeld der Christelijke Kerk en met het algemeene Kerkregt, en verder het beſtaan en de bronnen van het Kerkregt der Nederlandſche Hervormden, alsmede de wijze, waarop hetzelve in dit werk zal behandeld worden. Om deszelfs geest en ſtrekking, zoo wel als inhoud te leeren kennen, beſchouwt de Schrijver, in dit eerſte Deel, *de Hervormde Kerk van Nederland*, in haren tegenwoordigen *aard* en *vorm*, in haar *beſtuur*, in hare *be-*

Digitized by Google

trekking tot den Staat en andere Kerkgenootſchappen, en dus geheel van hare *uitwendige* zijde. In het tweede Deel zal hij *het kerkelijke leven in dit Genootſchap*, overeenkomſtig deszelfs wetgeving, voorſtellen; dat is, kerkelijke *perſonen*, kerkelijke *zaken*, kerkelijke *handelingen*, en dus de *inwendige* zijde van het Kerkregt.

De drie opgenoemde hoofdzaken van dit eerſte Deel maken dan even zoo vele *Afdeelingen* van hetzelve uit. — De *eerſte* Afdeeling ſtelt het Nederlandſche Hervormde Kerkgenootſchap *eerst* voor in deszelfs *aard*, waardoor het zich van de algemeene Christelijke Kerk — in deszelfs *eigenſchappen*, waardoor het zich vooral van de Roomsch-katholieke Kerk onderſcheidt, en in deszelfs daarop gegronde *regten*. (Een paar kleine bedenkingen mogen Rec. geoorloofd zijn! Op bl. 34 vindt men deze bepaling van hetzelve: „ De vereeniging van die Gemeenten van Christenen in ons „ vaderland, die JEZUS *in overeenſtemming met de leer en „ voorſchriften der Hervormde Kerk* wenſchen te dienen." Is hierin niet eenige tautologie? Zeggen de onderhaalde woorden wel iets anders, dan *in overeenſtemming met hunne eigene leer en voorſchriften?* en heeft dit niet wel iets ſtootends? Zou men niet beter zeggen: „ De vereeniging enz., „ die naar de Kerkhervorming, welker grondbeginſelen zij „ volgen, hunnen genootſchappelijken naam aangenomen heb„ ben."? — Op die zelfde bladzijde leest men: „ De „ aard van een kerkelijk Genootſchap is verhevener, edeler, „ gewigtiger dan van eenig ander, naar mate *het hier niet „ op menſchelijk, maar op Goddelijk gezag rust*," enz. Strijdt dit niet tegen hetgene, dat bl. 36 te regt gezegd wordt: „ *Het kerkelijke Genootſchap is menſchelijk van oorſprong en „ inrigting.* Het Christendom en de ware Kerk is van Goddelijken oorſprong; het Genootſchap en deszelfs inrigting „ ontleent dien oorſprong van menſchen."?) — *Ten andere* handelt deze 1ſte Afd. over den *Kerkvorm*. Na eerst een kort overzigt gegeven te hebben over de vroegere kerkvormen in de Christelijke Kerk, ſtelt de Schrijver den vroegeren kerkvorm bij de Hervormden in *Nederland* voor, zoo als dezelve, in zijnen oorſprong, van de Synode te *Wezel*, in 1568, dagteekent, later door *Synoden* en *Kerk-ordeningen* gewijzigd werd, en als *ſynodaal-ſtelſel* tot 1795 ſtand hield; waarbij het intusſchen (bl. 58, 59) „ zonder eenheid en „ vaste regeling, zonder kerkelijk wetboek en kerkelijke or-

Digitized by Google

„ ganiſatie voor de geheele Republiek bleef, en elke Pro-
„ vincie als eene afzonderlijke democratiſche Republiek vorm-
„ de." Hierna wijst de Schrijver den overgang aan van den vroegeren tot den lateren kerkvorm, van 1795—1816, die vooral voorbereid werd door het onder Koning LODEWIJK ontworpene, maar door de inlijving in *Frankrijk* niet tot ſtand gekomene plan van kerkelijke organiſatie, dat in vele opzigten met de tegenwoordige overeenkwam. (Een weinig verder, van dit tusſchenvak ſprekende, zegt hij, bl. 61: „ De oude klaſſen alleen waren blijven beſtaan." Men zou hier echter kunnen bijvoegen: Koning LODEWIJK had, in 1808, de Provinciale Synoden voor het laatst vergund te houden, maar tevens gelast, dat de waarneming der loopende zaken aan eene permanente Commisſie in elke Provincie zou worden opgedragen, tot tijd en wijle, dat dezelve het beheer zou kunnen overgeven aan zoodanig kerkelijk Beſtuur, als bij de nieuwe organiſatie zou tot ſtand gebragt worden. Hiertoe zijn toen meestal de toenmalige Deputaten der Synoden gecommitteerd; en deze Commisſiën zijn ook door het Franſche, en vervolgens door het nieuwe Nederlandſche Gouvernement, tot aan de organiſatie van 1816, erkend.) Van hier gaat de Hoogleeraar over tot de vestiging van den nieuwen kerkvorm, door het algemeen Reglement van 1816, waarvan hij de algemeene grondtrekken, bijzonder ten aanzien der ſynodaal-inrigting en des wetgevenden, uitvoerenden en regterlijken gezags, in derzelver belangrijkheid aanwijst. — Gepast wordt deze Afdeeling beſloten met eene korte ſtatistiek der Hervormde Kerk. Gelijk de hier aangehaalde *Kerkelijke Geographie* van BACHIENE voor de vroegere, en de insgelijks vermelde *Kerkelijke Kaart* van LEERS en het *Alphabetisch Register* van FEURING voor de tegenwoordige ſtatistiek van belang zijn, zoo zou ook, naar Rec^{s}. gedachte, een uitvoerig en welgeſchreven werk over deze laatſte gansch niet onbelangrijk zijn.

In de *tweede* Afdeeling, die het *Beſtuur* der Nederlandſche Hervormde Kerk ten onderwerpe heeft, gaat een kort overzigt over het vroegere Beſtuur vooraf: waarbij Rec. de vrijheid neemt, bij bl. 81, op te merken, dat de Diakenen in de meeste Gemeenten ten platten lande niet ſlechts bij beroepingen gekend, maar ook in andere zaken als gewone Leden des Kerkeraads gerekend werden, en geene

Digitized by Google

afzonderlijke vergaderingen hielden. Maar voornamelijk bepaalt zich deze Afdeeling, naar het doel des werks, te regt bij het nieuwe Kerkbeſtuur, in 1816 ingevoerd, en doet vooreerst de *Synode*, „ waarin de eenheid der Hervormde Kerk „ ligt, die vroeger ontbrak," (bl. 87) kennen in hare zamenſtelling en inrigting, gezag en werkzaamheden, vroegere Commisſiën, en thans nog beſtaande algemeene ſynodale Commisſie, welke laatſte de Hoogleeraar in haar doel en werk duidelijk kenbaar maakt, maar waaromtrent hij ook belangrijke wenken geeft, opdat zij binnen de grenzen van haar gezag moge blijven. — Op dergelijke wijze worden de inrigting en de werkzaamheden der *Provinciale* en der *Clasſicale Beſturen* aangewezen, hier en daar met wenken omtrent derzelver nuttig doel, waarmede Rec. zich over 't geheel zeer wel kan vereenigen. Of evenwel het nut der kerkviſitatie, in dien vorm, waarin zij ook thans geſchiedt, zoo groot is, dat „ de Afgevaardigden hierdoor, „ bij eene gemoedelijke behartiging, welligt meer heil kun„ nen ſtichten, dan door eenige andere hunner werkzaam„ heden," (bl. 113, vergel. 192) hieraan zou hij nog al twijfelen: het nut der vroegere en latere kerkviſitatie is, in zijn oog, over 't geheel, meer negatief, dan poſitief geweest, hoewel ook als zoodanig niet gansch te verwerpen. Doch het is hier de plaats niet, om daarover uit te weiden. — Van de bedoeling en verrigtingen der algemeene *Clasſicale*, zoo wel als der *Ringsvergaderingen*, ofſchoon niet tot het Kerkbeſtuur behoorende, wordt hier te regt een algemeen overzigt gegeven, en de belangrijkheid dezer inrigtingen aangetoond. — Met dezelfde naauwkeurigheid, en met aanwijzing van geest en ſtrekking, wordt verder, volgens de thans beſtaande verordeningen, voorgedragen het beſtuur der Gemeenten door de *Kerkeraden*; gelijk ook het beſtuur over de *Waalſche*, *Hoogduitſche*, *Engelſche* en *Schotſche Kerken in Nederland*; alsmede dat over de *Hervormde*, of eigenlijk, volgens de bepalingen van 1820, de *Protestantſche Kerken in Nederlands Oost- en West-Indië*. Ons beſtek verbiedt ons, hier meer in bijzonderheden te treden; maar wij nemen gaarne de volgende woorden van den Hoogleeraar over, waarmede hij, bl. 145, het laatstgenoemde artikel beſluit: „ De Staat tracht hierdoor „ zich te kwijten van een' heiligen pligt, waartoe het Moe„ derland bij het vestigen van Koloniën zich verbindt, en

Digitized by Google

„ weert den laster of het vermoeden, dat zij dezelve al-
„ leen om des gewins wille behartigt. Ook hier verheft
„ het Christendom den mensch tot opvoeder zijner mede-
„ menschen, zelfs in andere werelddeelen." — Omtrent den overigen belangrijken inhoud dezer Afdeeling kunnen wij slechts kortelijk opgeven, dat dezelve loopt over de pligten en werkzaamheden der *Secretarissen*, *Scriba's* en *Quaestoren*; alsmede over de *Secundi* of *Plaatsvervangers*; maar vooral zeer breedvoerig, hetwelk wegens de vele en verschillende gewestelijke bepalingen wel noodig was, over *het bestuur der Kerkegoederen en Fondsen*; waarna van het *kerkelijk Opzigt* slechts de algemeene en zamenhangende trekken vermeld worden, daar de inrigting van hetzelve eerst in het tweede Deel plaats kan vinden. Met eene korte opgave, hoe de *verandering in Kerkvorm en Kerkbestuur* geschiedt, wordt alles doelmatig besloten. Alles is, vzoo veel Rec. zich herinneren of nagaan kon, met groote volledigheid en beknoptheid opgegeven en behandeld. Alleen had, bl. 156, tot voorkoming van misvatting, bij den Assessor van het Classicaal Bestuur nog naauwkeuriger kunnen gemeld worden, dat de optreding van een' tijdelijken Secundus voor denzelven alleen plaats heeft, ingeval dat hij, uit kracht van het Reglement van kerkelijk Opzigt, door een' ander moet worden vervangen, maar dat bij vacature eene nieuwe benoeming voor hem geschieden moet. Zoo is het ook met den Secretaris van het Provinciaal Kerkbestuur, in de gevallen, waarin hij als *Lid* moet worden vervangen; bij vacature draagt het Provinciaal Kerkbestuur een nieuw drietal voor. Zie VAN DER TUUK, I, 212, Art. 1 en 2; 216, Art. 7; 203, Art. 2; 14, Art. 38. Voor den Provincialen Ouderling wordt thans altijd een vaste Secundus benoemd, die dus als zoodanig ook fungeert, wanneer hij voor den eersten als synodaal Ouderling zou moeten optreden. — Dat „ bij de vacature van een' Scriba des Classi-
„ calen Bestuurs de meest bevoegde onder de Secundi daar-
„ toe provisioneel kan worden geassumeerd," is eene vroegere bepaling, die later vervallen is door deze andere, dat voor de Scriba's der Classicale Besturen vaste Secundi zullen worden aangesteld. Zie VAN DER TUUK, I, 212, Art. 3. Wat dus deswege in den zin der vroegere bepaling aldaar nog voorkomt, bl. 217, Art. 8, schijnt te moeten verstaan worden van het geheel vaceren van het scribaat,

Digitized by Google

bij ontstentenis van Primus en Secundus beiden. — Bl. 157 zou bij de woorden: „ Intusschen kunnen ook drie van de „ personen der zestallen," enz. nog moeten gevoegd worden, dat zulks alleen bij de Secundi van de Leden der Provinciale Kerkbesturen plaats heeft; en dat voor de Secundi der Classicale Besturen geen afzonderlijke zes- en drietallen behoeven geformeerd te worden, maar deze uit de opgezondene Classicale zestallen zullen worden benoemd. Zie VAN DER TUUK, I, 216, Art. 6; 217, Art. 10.

Zeer belangrijk, eindelijk, is de *derde* Afdeeling, handelende over het *Staats-kerkregt*, of *de betrekking der Hervormde Kerk in Nederland tot den Staat en tot andere Kerkgenootschappen*. Wij kunnen in ons bestek niet anders dan de hoofdtrekken opgeven; maar wij mogen tevens verzekeren, dat ook dit gedeelte des werks ons voorkomt zoo volledig, duidelijk en beknopt tevens behandeld te zijn, als de aard van zulk een Handboek vereischt. Om over *de betrekking der Nederlandsche Hervormde Kerk tot den Staat* wél te oordeelen, geeft de Hoogleeraar eerst een kort geschiedkundig overzigt van de verschillende stelsels van Staats-kerkregt, vooral in de Protestantsche Kerk, en van de verschillende regten van den Staat op de Kerk, uit die stelsels voortspruitende. Daarna toont hij, insgelijks uit de Geschiedenis, aan, hoe de betrekking van Kerk en Staat vroeger bij de Hervormden in de Nederlandsche Republiek ontstaan en gevestigd, en welke diensvolgens derzelver aard geweest is, namelijk nimmer een vast en eenparig stelsel, ja dikwijls eene vermenging van Staat en Kerk, waarbij beide in elkander grepen. Hierop nu beschouwt hij de hedendaagsche betrekking van Staat en Kerk, als plaats hebbende ingevolge de Grondwet van ons Koningrijk, uit welker bepalingen de pligten en regten van den Staat op de Hervormde Kerk gereedelijk af te leiden zijn, die hunne toepassing vinden in de thans bestaande kerkelijke wetgeving, en welker uitvoering geschiedt door middel van *het Ministerieel Departement*; gelijk ook door *het Staats-toezigt op de kerkelijke administratie*, waartoe *de Provinciale Collegiën van toezigt* werkzaam zijn. — Uit deze veranderde bepalingen van het Staats-kerkregt vloeit eindelijk in 't algemeen voort de tegenwoordige uitwendige *betrekking der Hervormde Kerk tot andere Kerkgenootschappen*, die in den Staat bestaan; maar ook deze uitwendige heeft op de in-

Digitized by Google

wendige eenen gunſtigen invloed tot meer onderlinge vereeniging en verbroedering. — Ook deze ganſche Afdeeling, die hier en daar moeijelijke punten aanroert, getuigt van des Schrijvers beſcheidenheid, vrijmoedigheid en echte liberaliteit, welke aan de eene zijde geene onbepaalde loffpraak houdt op alles, wat van ſtaatswege geſchiedt, maar ook aan de andere zijde niet nalaat wenken te geven, ter waardering van datgene, waarin de Kerk, door hare veranderde betrekking met den Staat, gewonnen heeft. Aanmerkingen van belang heeft Rec. niet; en tot uitweiding over ſommige punten is het hier de plaats niet. Liever neemt hij, ten ſlotte, de volgende woorden uit het *Beſluit* over: „ Het blijkt dus in deze „ geheele voorſtelling der Hervormde Kerk van *Nederland* in „ hare betrekking tot den Staat, dat *in vele opzigten* hier die „ verhouding en ſtaats-kerkelijke inrigting heerscht, welke „ hedendaags in *Duitschland* door velen gewenscht wordt, „ die op de vrijheid en *emancipatie* der Kerk, vooral op ſy„ nodaal-inrigting aandringen. Zij toch zullen vele der trekken „ van het door hen ontworpen kerkwezen in onze kerkelijke „ wetgeving terugvinden. — Maar niet minder blijkt hieruit, „ dat onze Kerk eene gematigde vrijheid geniet, terwijl het „ intuſschen den Staat geenszins aan waarborgen ontbreekt „ ter verzekering van deszelfs regten. Tevens ſtaat onze Her„ vormde Kerk gelijk in rang en voorregten, nevens andere „ in gelijke voorregten deelende Protestantſche Kerkgenoot„ ſchappen. Maar, geenszins door onderlingen haat en vijand„ ſchap van dezelve geſcheiden, verſterkt zij veeleer den „ band van broederlijke liefde en eensgezindheid, ook bij het „ blijvend beſtaande verſchil van meeningen en Kerkgenoot„ ſchappen."

Wij eindigen met den Hoogleeraar ROYAARDS grooten dank te zeggen voor dit eerſte Deel van zijn nuttig werk, waarbij wij om de nieuwheid en belangrijkheid, ook uit een vaderlandsch oogpunt beſchouwd, wat langer hebben willen ſtilſtaan. Gelijk „ God hem daartoe, dadelijk na de herſtel„ ling uit eene gevaarlijke ziekte, vernieuwden lust ſchonk „ en krachten;" zoo wenſchen wij hem die verder toe, om hetzelve te voltooijen, en tevens om voorſpoedig voort te gaan in het bewerken van eene Nederlandſche Kerkgeſchiedenis, waarop hij ons doet hopen.

Digitized by Google

Reis, in 1833, *met mijne Echtgenoote, van Groningen, door Gelderland, den Rijn op, en voorts, over Mannheim en Carlsruhe, naar de badplaats en vallei van Baden-Baden. (Een boek, tot uitspanning van andere bezigheden, en met enkele kleine letterkundige inlasschingen geschreven) door Mr.* B. H. LULOFS, *Hoogleeraar in de Nederlandsche Letterkunde, Stijl en Welsprekendheid te Groningen, enz. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1834. *In gr.* 8vo. *XVI en* 487 *bladz. f* 4-80.

Wij ontvangen hier een vrolijk reisverhaal van eenen Professor, die in de *Nederlandsche* Letterkunde naam gemaakt heeft. Een Professor! — dit was oudtijds bijna het *synoniem* van *Pedant*, een minste van boekengeleerde, die van niets dan van zijn vak wist te spreken, en altijd ernstig en deftig moest zijn. Hieromtrent zijn de tijden wel zeer veranderd, en een Hoogleeraar is thans een mensch als een ander, die even goed als gewone stervelingen openbare vermakelijkheden bijwoont, over koetjes en kalfjes redeneert, een kaartje speelt enz.; schoon het nog altijd de wonderlijke gewoonte is, hem bij zijne waardigheid aan te spreken, hoezeer men nimmer iemand (in plaats van *Mijn Heer*) *Regter*, *Advocaat* of *Koopman* zal noemen. Maar dit daar gelaten: een Professor staat met alle fatsoenlijke lieden gelijk, en mag dus even zoo wel als ieder ander in een' gemeenzamen, zelfs in een' vrolijken, echt luimigen trant schrijven. Ieder *Hooggeleerde* zou er trotsch op mogen zijn, indien hij, wat *vernuft* betreft, kon schrijven als STERNE, HAMANN, CLAUDIUS of PAUL LOUIS COURRIER. Maar — alles heeft zijne grenzen. Een Professor is daarom geen *bevoorregte grappenmaker*. Hij is, zelden wij, een mensch als een ander, maar moet zich dan ook binnen de palen houden, die aan anderen door den goeden smaak worden voorgeschreven. Dit is vooral het geval, wanneer hij ambtshalve verpligt is, *jonge lieden in den goeden smaak te onderwijzen*. Dan mag er niets, wat, zonder aardig te zijn, *triviaal*, zonder geest plat, zonder eenige belangrijkheid omslagtig is, (in den bedoelden stijl zou men het *leuterpraat* noemen) uit zijne pen vloeijen. Hij is, zoodra zijn werk gedrukt wordt, — Professor of niet, dat doet er niet toe, — *Schrijver*. En als

Digitized by Google

Schrijver is hij eerbied verſchuldigd aan zijn Publiek. Dezen eerbied kan men tweezins te buiten gaan, hetzij door, zoo als BILDERDIJK, een historisch onderzoek in een woordenboek van ſcheldwoorden te veranderen, en zijnen ſtijl opzettelijk tot dien van de vischmarkt te verlagen, — hetzij door *gezochte* aardigheden uit te kramen, en b. v. een reisverhaal te overladen met allerlei beuzelingen, die naauwelijks voor den Schrijver, en zekerlijk niet voor den lezer, het allerminſte belang hebben; terwijl ze toch niet zóó vernuftig zijn, dat de laatſte er van goeder harte om lagchen kan.

Deze bedenkingen kwamen bij ons op onder de lezing van de Reis des Hoogleeraars LULOFS naar *Baden-Baden*. Reeds vroeger had een gelijkſoortig reisverhaal van denzelfden Heer naar *Hamburg* ons aanleiding tot dergelijke aanmerkingen gegeven; maar wij ontveinzen het niet, dat *dit* in dat opzigt nog verder gaat. Men oordeele uit den aanhef:

„Na veel dravens en ſlavens, geëerde Lezer, na veel ſchrijvens en wrijvens om goudgeld, paſſen, credietbrieven en wat dies meer zij, na veel ontſluitens en ſluitens van koffers, kisten, kabinetten en kasten, na veel bevelen gevens aan achterblijvende bedienden, na veel peinzens met den vinger aan den neus, na veel tastens en voelens in rok- en jaszakken, om te onderzoeken, of men ook iets vergeten, of men wel al het noodige bij zich hebbe; kortom na veel worſtelens met een heir van zorgen, dat mij, als ik op reis ga, tot aan het rijdtuig toe pleegt uitgeleide te doen, maar dan evenwel, Goddank, niet als de *zwarte zorg*, waarvan de Latijnſche dichter HORATIUS zingt, ook nog achterop ſpringt, vertrok ik den dertienden Julij, in 't jaar *van ons Heeren gheboirt* (gelijk de oude kronijkſchrijvers zeggen) MDCCCXXXIII met *Bouricius* uit *Groningen* naar *Arnhem*, waar ik mijne vooruitgereisde echtgenoote hoopte te vinden. Met *Bouricius* zeg ik, in navolging van het Publiek, en dat wil niet *letterlijk* zeggen: met dien Heer-zelven, maar *figuurlijk*: met eene diligence, tot zijne groote onderneming of zoogenaamden *dienst* behoorende; want, geëerde Lezer, wij hebben hier niet voor niets eene hoogeſchool binnen onze muren, en metonymias, ſynecdochés, of welke andere ſoorten van ſpraakfiguren al meer, rollen hier den geringſten arbeidsman, ja den kleinſten kinderen onder het ſpelen uit den mond."

Moet dit bij geval geestigheid of *luim* zijn? Wij althans

Digitized by Google

vonden er niets aardigs in, en twijfelen, of dit ook wel bij iemand onzer lezeren het geval zal wezen. Vooral die ſpeling met het woord *Bouricius!* Doch wij doen liefst geene ſtellige uitſpraak. Wij vreezen nu zeer, dat de Schrijver ons beſchuldigen zal; *den neus niet geſnoten te hebben;* want herhaalde malen past bij het *Latijnſche* gezegde: *homines emuncti naris*, op menſchen toe, die zulk eenen ſtijl beminnen, en het tegendeel op hen, die denzelven afkeuren.

Doch zeggen wij eerst iets van de Reis zelve, om daarna nog eenige plaatſen daaruit aan te ſtippen, die ons oordeel regtvaardigen mogen. De Heer LULOFS is een der talrijke *Nederlanders*, die, vooral na de herſtelde rust door het verdrag van 21 Mei, nadat *België* voor ons niet meer tot reizen geſchikt is, een' grooten uitſtap naar *Duitschland*, en wel bepaaldelijk naar het bekoorlijke *Baden-Baden*, hebben gedaan. Hij was door zijne Echtgenoote verzeld. Deze ſtreken waren hem door vroegere reizen bekend, gelijk wij uit het verhaal leeren; en daarom reisde hij eerst regt door naar *Bonn*, en toen met de ſtoomboot van daar naar *Baden*. Dat de Schrijver op de boot niet heel veel, althans niet heel naauwkeurig heeft kunnen waarnemen, is te begrijpen; maar daarvoor geeft hij dan herinneringen uit de vroegere, reeds vermelde togten naar den *Rhijn*. Zeer veel nieuws zal er de lezer echter ook niet in vinden, behalve in de vrij uitvoerige beſchrijving der badplaats *Baden* zelve. Het was den Heere LULOFS daarom ook niet te doen, maar ſlechts den lezer op zijne wijze aangenaam te onderhouden. Hij ſchijnt daartoe den ſtelregel, *ſchrijf zoo als gij ſpreekt*, te hebben aangenomen; doch dit is toch waarlijk niet zóó te verſtaan, dat men b. v. alle de geſprekken, die men dagelijks in zijn huis of zelfs op reis houdt, zoo maar zou mogen ter drukperſe geven. Hoe zou de wereld, die nu reeds zwoegt onder den last der boeken, dan daarmede geheel overſtelpt worden! Wanneer het dan nog maar zóo wat *bavardage* (gewawel) blijft, gelijk de Schrijver het ergens zelf noemt, waar hij, in zijnen, rijkelijk met vreemde woorden doorſpekten ſtijl, zegt: *trêve de bavardage*, dan is het ten minſte onſchuldig; maar het moet geene heilige zaken aantasten, gelijk bij *Neuwied*, waar allerlei laffe aardigheden over het ernſtigſte onderwerp, dat er zijn kan, — over onzen toeſtand na den dood — worden opgedischt. Hij merkt daar aan, dat vele *Hernhutters* (die aldaar eene groote Gemeente hebben)

Digitized by Google

vroeg sterven, „ *zeker, merkt een spotter aan, om wat af-* „ *wisseling te krijgen!* Of zouden zij denken, dat zij ook „ het leven na dit leven zoo door *hernhutteren* zullen? Wie „ weet het; want elk een stelt zich die toekomst al voor „ op zijne wijze." En nu *badineert* de geestige man met de onderscheidene voorstellingen der menschen van de Eeuwigheid: over den lof van God, dien men er zal aanheffen; de wijsheid, of de kennis aan de wegen en werken des Almagtigen, die men er zal verkrijgen; en voegt er dan bij, dat sommigen misschien *hopen*, de verdoemden *eeuwig te zien pijnigen!* (Wie mogen dat wel zijn, zullen sommigen hier welligt vragen, waarover de Heer LULOFS, liefdeloos door *ultra*-verdraagzaamheid of liever onverschilligheid, aldus oordeelt?) Eindelijk zijn er ook, zegt hij, die zich het leven in de toekomst als dat eener groote *Hernhutter-sche* Broedergemeente voorstellen, en weldt dan uit over het vervelende, dat dit in millioenen, billioenen, trillioenen, quadrillioenen, quintillioenen jaren in zich zou hebben! Doch nu ziet hij zelf, als met schrik, dat dit te ver gaat, en vreest, dat sommigen, *die scherts van ernst niet weten te onderscheiden*, denken zouden, dat hij *een' voetzoeker onder het geloof aan de onsterfelijkheid wilde werpen, waarvoor de almagtige God* hem *genadig beware!* Maar wie noodzaakt den Schrijver, *hier* te schertsen? Hij moest toch, als Hoogleeraar in den stijl, de *gepastheid* van dien stijl kennen, en weten, dat alles op zijn' tijd en in behoorlijke mate moet plaats hebben. Het zou toch even bespottelijk zijn, b. v., den *Malade imaginaire* van MOLIÈRE te veroordeelen, omdat hij den draak steekt met verwaande Geneesheeren, als berispelijk, laffe boert met het eerwaardigste, met het heiligste, hetwelk volstrekt geene aanleiding daartoe geeft, noch geven kan, goed te keuren. Zoo wordt van de bijbelsche figuurlijke uitdrukking *knarsetanden*, voor de folterende wroegingen der boozen in de toekomende Eeuwe, gezegd, *dat de Vorst van Neuwied, gelijk zeker schrijver wat spottend zegt, die daarvan droomde, zelf geene tanden meer had, en er dus geen gevaar van liep.* Dit is zóó volkomen in den geest van VOLTAIRE, dat wij niet hopen, en ook niet denken, dat de Hoogleeraar een' zoodanigen *lossen stijl* ook eens ter verpoozing voor de Akademische jeugd van *Groningen* mag gebruiken. (Zie bl. 92–94.) Op bl. 144 staat,

Digitized by Google

dat de Heer LULOFS eenig nachtgoed, dat hij te *Mentz* was kwijt geraakt, *even als de Joden den Messias, nog tot op dit oogenblik blijmoedig verwacht.* Hoe geestig! hoe gepast! *Hierover* vraagt dan LULOFS wel verschooning; maar het staat er al vast, en hij schijnt tot uitschrappen nooit te kunnen besluiten, of liever de zeer wezenlijke kunst van doorhalen niet te verstaan. Maar — daar komt aan het slot des Hoofdstuks weder die schrikbarende bedreiging der *botterikken met een' ongesnoten' neus!* Voor dit alles afdoend *argument* zwichten wij.

Gedurige pronk met geleerdheid, door aanhalingen uit oude en nieuwere Schrijvers, waar één of op zijn hoogst twee zouden hebben kunnen volstaan, is ook aan dit reisverhaal overal eigen. Zoo vinden wij bij de vermelding van den *Laubenheimer* en *Badenheimer* (twee middelmatige *Rhijnsche* wijnen) eene aanhaling over het wijndrinken uit HÖLTY, vier uit HORATIUS, eene uit HUYGENS en eene uit LUTHER. — Nog erger is het bl. 300—302. Hier worden zes plaatsen, uit HOMERUS, VIRGILIUS, TIBULLUS, SHAKESPEARE, SCHILLER en HOOFT, bijeengebragt en vertaald, en drie bladzijden besteed, om — aan te duiden, dat de Schrijver naar bed ging. Zoo dit geene overmaat en weelde van geleerdheid is, dan weten wij niet, wat zoo mag genoemd worden! Zoo wordt ook een waarlijk alles behalve belangrijk verhaal van het voorultrijden van drie andere Heeren door den koetsier des Hoogleeraars, en de ontmoeting met die Heeren, niet slechts in alle mogelijke lengte en breedte verteld, en daarbij weder Vader HOMERUS zoo ongepast als mogelijk aangehaald, maar ook nog eens herhaald, met de oratorische form van: *niets meer hiervan! niets meer daarvan!* (bl. 242—246.)

Doch genoeg berisping! De lezer zou wel denken, dat dit werk een geheel mislukt en nutteloos boek ware. Doch daarin zou hij zich zeer vergissen. Het is blijkbaar slechts een *theoretische* misslag van den Heer LULOFS, dien wij als een' verdienstelijk' Geleerde en Taalbeoefenaar kennen en waarderen, dat *zulk* eene schrijfwijze, als de aangeduide is, *ook* verdient beoefend te worden. Wij voor ons gelooven, (en geven het voor beter op) dat de echte luimige en geestige schrijftrant nog al van een' anderen aard is. Maar wanneer de Heer LULOFS enkel *beschrijft*, en *somtijds* zelfs in den hier heerschenden trant, is hij zeer onder-

Digitized by Google

houdend. Met veel genoegen hebben wij onder anderen de uitvoerige ſchildering van het paradijsachtige dal van *Baden-Baden* gelezen. Ook het verblijf te *Bonn* is zeer aangenaam beſchreven, en het hartige woord tegen de onwaardigen onder de ſtuderende jeugd, die den naam van ſtudent onteeren, en hetzij voor den Staat door zamenzweringen gevaarlijk worden, hetzij „ wel eens toonen, dat zij nog beter „ op de matresſenſchooltjes, dan in de Akademiſche gehoor„ zalen geplaatst zouden zijn; laffe knapen, van welke men „ zekerlijk geene zamenzweringen te verwachten heeft," (bl. 53) dit woord houden wij voor alles behalve overtollig. Het verhaal van de gehoorde Akademiſche voorlezing van Prof. HEINRICHS over PERSIUS, het tafereel der omſtreken van *Bonn* en van de heerlijke ligging der ſtad; dit, en elders meer, bewijst veel voor het talent des Hoogleeraars voor ſchildering; en wij gelooven, dat, wanneer dit lijvige boekdeel ter helfte was ingekort, het eene zeer aangename en nuttige lectuur zou opleveren.

Om ook van het goede in dit werk eenig denkbeeld te geven, (wij hebben te voren een ſtaaltje van het min aanbevelenswaardige medegedeeld) laten wij hier eene plaats over de zoo even genoemde omſtreken van *Bonn* volgen:

„ Terug van den *Kreuzberg*, *Poppelsdorf* en *Clemensruhe*, wandelden wij de ſtad om, tusſchen tuinen, vol vruchtboomen en wijnſtokken, en ſteeds met de heerlijkſte vergezigten op de Zevenbergen, den *Godesberg* en andere plaatſen, naar de reeds genoemde *Vinea Domini*, waar men ons gezegd had, dat muzijk zijn zoude. En inderdaad, eene zeer goede muzijk van blaasinſtrumenten, die door militaire muzijkanten gegeven werd! Maar wat muzijk zoude ik daar op een hoog terras aan den Rijn zittende, de kalme, zachtruiſchende, ſpiegelgladde rivier in den glans der westerzon, in al hare ſchoonheid, met hare lagchende heuvelen en blauwend gebergte voor mij; wat muzijk zoude ik daar, bij een glas edelen Hochheimer, dié, gelijk de Hoogduitſche dichter KLOPSTOCK het uitdrukt, balſemgeuren waſemde; wat muzijk zoude ik daar, toen vervolgens de avond golven en bergkruinen met goud en rozen begon te tooijen, welke muzijk zoude ik daar, herhaal ik, niet heerlijk gevonden hebben? — Het krielde van menſchen op den ſtraatweg, die langs de *Vinea* aan den Rijn opwaarts gaat, en welken wij, uitgelokt door de koelte des bekoorlijken avonds, nog een eind

Digitized by Google

ver opwandelden. Lezer, zoo gij soms mismoedig en bedrukt zijt, wandel dan bij zulk een schoon zomerweder, als de zon gezonken is en de maan verrijst, tusschen de wijnstokken op de Chaussé bij *Bonn*, en de nevel des verdriets zal in uwe ziel opklaren! Tegen het gezigt toch van die allervruchtbaarste, met bergen omkranste landouw, van die rivier, op eenigen afstand van u af zoo liefelijk murmelend, van dat vrolijke, geelgroene loof der wijnstokken, van die aanvallige, ligt-geverwde, in Italiaanschen trant opgetrokken land- en tuinhuizen, van die menigte van wagens en kalessen, de groote Rijnstraat op- en afrijdende, van die paardrijders, die voetgangers, die net gekleede vrouwen, die kinderen met hunne krullende, lange haarlokken, (bij ons: door het te vroege knippen zoo zeldzaam) kortom, tegen de verstrooijing, die het gezigt van dit alles u geven moet, kan geene neêrgedruktheid van ziel het veld houden."

Ook de beschrijving van het *oude slot* te *Baden* is belangrijk. (Zie bl. 382–385.)

Voor het overige heeft Rec. onbewimpeld zijne gedachten over dit boek gezegd, zonder eenige de minste bedoeling, om den Heer LULOFS te willen beleedigen, wiens talenten en werkzaamheid hij integendeel zeer op prijs stelt. Maar de belangen van den goeden smaak, en zelfs der voegzaamheid, noopten hem, den Hoogleeraar op eene afdwaling opmerkzaam te maken, die te gevaarlijker voor het opkomende geslacht zou kunnen worden, omdat juist, *hij*, een Schrijver van aanzien en crediet, zich daaraan schuldig maakt. Vooral begrijpen wij niet, in welk noodlottig oogenblik hem het *profaneren* uit de pen gevloeid is; iets, waartoe de strekking der Eeuw maar al te zeer overhelt, en waaraan dus geen achtingwaardig Geleerde door zijn voorbeeld voedsel moest geven. Hij neme onze aanmerkingen, die slechts *zaken* en volstrekt geen' *persoon* bedoelen, ten beste!

Axel. Eene Legende uit het Noorden. 's *Gravenhage en Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1834. *In gr.* 8*vo.* 118 *Bl. f* 2-:

Verzameling van Voortbrengselen van uitheemsche Vernuf-

Digitized by Google

ten. Ilde Stukje. Te Amsterdam, bij M. Westerman en Zoon. 1833. *In* 12*mo. XII en* 70 *bl. f* : - 30.

Beide deze dichtwerken hebben veel overeenkomst met elkander. Het eerste, door eenen ongenoemden (L.) vervaardigd, bevat *Axel*, eene Legende naar het Zweedsch van TEGNÉR, bl. 1 tot 45, en voorts, in een Toevoegsel, de volgende stukjes, mede naar het Zweedsch van TEGNÉR: *Het Gezang; Poolreize; het Vuur; Odin's Schip; de Stroom; de Winter; Hertha's Kinderen; de Bouwval; de Trekvogels; de Zon; Suea*, of *Zweden*, een Fragment; *Frithiof*, eerste Zang, en *Frithiof*, zevende Zang. Het tweede hier aangekondigde dichtwerkje, dat tevens het tweede stukje der Verzameling van voortbrengselen van uitheemsche Vernuften is, behelst de door den Heer POTGIETER vervaardigde vertalingen van dezelfde Legende *Axel*, benevens de volgende proeven van Zweedsche poëzij: *Het arme Meisje* en *Laplandsch Liedje*, beide naar FRANZÉN; de *Saga van Astolf* en *Florio's Klagt*, beide naar ATTERBOM, en eindelijk *Liedje van eene Weduwe*, naar CHORAEL.

Wat nu den bundel van L. betreft; over het algemeen zijn de korte stukjes veel beter geslaagd, dan de Legende *Axel*, waar geheel het dichtwerk naar genoemd is: en toch zijn zelfs die korte stukjes niet vrij van de gebreken, welke geheel den bundel ontsieren, namelijk: duisterheid op vele plaatsen, gewrongene woordschikking, ongeoorloofde afkapping van de zachte *e* in den onvolmaakten tijd, b. v. *spreidd'* voor *spreidde*, hardheid van versificatie, onzuiverheid in de maat, en een niet kunstmatig, maar uit overhaasting in de bewerking ontstaan ineenloopen der regels.

Zoo vindt men bl. 71: *'k Hoor, ja 'k hoor u mij toespreken.*

Bl. 80: *Ontvangt Odin ten disch.* Bl. 82: *Daar nestlen we en tieren we en zien 't zonlicht glimmen.* Het dichtstuk *de Zon*, bl. 83–88, is op vele plaatsen onverstaanbaar, deels door de slordige interpunctie, deels door het in zulk eene halsbrekende maat hinderlijke ineenloopen der regels, deels door de moeijelijke woordschikking, b. v. bl. 85 en bl. 87: *Klieft dan snel* tot *voleind was de tijd der beproe-*

Digitized by Google

ving. Hard is ook, bl. 111, couplet I, en bl. 115, behalve *aanziet* voor *aanziet*, ook nog het volgende:

„ Hoor! 't is de leeuwrik." Neen, het klagen
Der tortel hoort ge. *Sluimrend beidt*
Zijn ga ter zijde in 't nestje. 't dagen
De leeuwrik. Zalig paar! u ſcheidt
Noch dag noch nacht. Vrij is uw leven,
En 't ruim des hemels uw gebied.
Te zaam op vlugge wiek geheven,
Zingt gij elkaer uw jubiend lied.

En wat het hoofdgedicht *Axel* aangaat, dat is blijkbaar zoo veel mogelijk opgepronkt met zwier van woorden, om het oorſpronkelijke te overtreffen; maar het blijft er verre beneden. De regels zijn in elkander geſlingerd, dat er bijna geen *lezen* aan is; terwijl er zulke zonderlinge omzettingen zijn gebezigd, dat men ſoms niet weet, hoe men er een' zin aan knoopen zal. Hoe duister is Vs. 106—110! Vs. 290 en 291 zijn onverſtaanbaar door de verkeerde plaatſing der (;), die achter vs. 291 ſtaan moest. Welk eene conſtructie vs. 452 en 453:

Een leven moê, welks waarde voelen
Ik nog niet kon.

Welk eene afkapping, als *ruiſchend* voor *ruiſchende*, vs. 583:

Ons ſcheiden, ruiſchend wouden, ſtroomen
En zeên... mijn ſtem... zij treft u niet.

Vs. 711 en 712:

Hen treft de dood, die niet ontwijken
Het moordend ſtaal, gevlugt naar boord.

Vs. 831:

Haar kus goot me een nieuw leven in.

Hoe hard! Waarom niet: *Haar kus goot mij weêr 't leven in.* Voorts vindt men nog wel eens *de heid'* voor *de heide* en dergelijke zonderlinge vrijheden.

Digitized by Google

De *Axel* van den Heer POTGIETER is zuiverder van taal en verſificatie, eenvoudiger en toch waarlijk getrouwer en dichterlijker van ſtijl. Alleen die *blaauwe* ROKKEN, vs. 9, willen ons niet bevallen. Liever lazen wij, zonder dat men daardoor van het oorſpronkelijke (hetwelk hier in dezelfde maat en in evenveel regels gevolgd wordt) af zou wijken, vs. 7—12 aldus, om er die *blaauwe rokken* uit te krijgen:

Wanneer ons de avondzon verlaat,
Dan waren, langs de purpren wolken,
De ſchimmen nog dier oorlogsvolken
Met gelen gordel, blaauw gewaad;
En ik begroet met eerbiedsblijk
Die helden van een hooger Rijk.

Voorts hebben wij op de Legende *Axel* nog de aanmerking, welke niet de Vertaler's, maar veeleer het oorſpronkelijke treft; dat, namelijk, *een ſtorm, die de bladen van het boek des noodlots dooreenjaagt*, een onding is, en dat de doodelijk gewonde Maria veel te lang voor eene *ſtervende* ſpreekt. Dit is onnatuurlijk. De *Saga van Astolf* is ons duister: is dat verheven, dan is het ons ten minſte te hoog. In die zelfde *Saga* (bl. 53) ſchijnt ons de regel:

Och! verlaat gij wie ge uw trouw verſpraakt, niet.

ondragelijk hard, terwijl bovendien *verſpreken* voor *beloven* geen Nederlandsch is.

Anderzins hebben ons de proeven van Zweedſche poëzij in vele opzigten bevallen: want doorgaans is het heerlijke poëzij. De bewonderaars der Zweedſche Muze mogen zich echter wel wachten voor dat *heilig donker*, hetwelk ook den Zweden, op het voetſpoor der Duitſchers, ſchijnt te behagen, maar dat in waarheid de voortbrengſelen hunner dichtkunst ontſiert. Mogten zij, die tegenwoordig zoo ſtreven naar het *myſtieke* en het *romantiſche* in de Dichtkunst, toch niet vergeten de *klasſieke* voorbeelden der Oudheid te beſtuderen! Dan zullen zij het ware van het valſche ſchoon leeren onderſcheiden. Velen dier *myſtico-romantieken*, of hoe men hen noemen wil, vergoden BILDERDIJK. Waarom volgen zij dan zijne leſſen niet beter? Hij was wars van dat *onderſcheidend* Germaanſche; hij bezat, in elke ſoort van

Digitized by Google

poëzij, den echten tact. Gevoel en denkbeeld ſtortte hij zuiver en krachtig in heerlijke, maar ſteeds *verſtaanbare* liederen uit. Zegt hij iets, dat wij niet beamen kunnen, wij begrijpen toch, wat hij *meent*. Vele Duitſche, Zweedſche en Deenſche Dichters zoeken diepzinnig te zijn, en eindelijk worden zij zoo ſchijnbaar verheven, dat men naar den zin hunner woorden raden moet; mogelijk zouden zij zelven er geenen uitleg aan kunnen geven. Maar dit is een eerſte vereischte, zoo wel in den Dichter als in den Proſaſchrijver, dat men zichzelven verſta. Te regt zeide BOILEAU: *Ce qui ſe conçoit bien s'énonce clairement.* Hoe eenvoudig is HOMERUS, bij al de verhevenheid en rijkdom van zijnen ſcheppenden geest! Doch wie beoefent meer de Griekſche modellen? en echter:

Grajis ingenium, Grajis dedit ore rotundo
Muſa loqui.

Men vergeve ons deze uitweiding: wij veroorloofden ons dezelve alleen in het belang der kunst.

Avonturen en zonderlinge Ontmoetingen, of Gedenkſchriften van een' Schoorſteenveger. Door LOUIS LAX. *II Deelen. Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam, bij* J. Guykens. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 464 *bladz. f* 4-40.

Nepomuk, de held van dit verhaal, is eerst ſchoorſteenveger, naderhand ſtudent, gunſteling van eenen Vorst, toneelſpeler, en eindigt met weder ſchoorſteenveger te worden. Dit verhaal moet tot voertuig dienen, om des Schrijvers ſtaatkundige gevoelens in omloop te brengen. Wij ſtemmen gaarne toe, dat hier eenige verſtandige aanmerkingen, over de betrekking tusſchen Vorſten en volken, over beider doorgaande karakters, en over de oorzaken van volksberoerten en omwentelingen, gevonden worden. Maar de draad des verhaals zelf is niet zoo belangwekkend, dat de lezer denzelven zonder verveling kan volgen door den verwarden doolhof van uitweidingen. Wij meenen dus, dat er geene reden was, om dit werk in onze taal over te brengen. Verſchillen andere lezers van ons in ſmaak, wij mogen het lijden. Iets ſchadelijks, wat den geest en de ſtrekking van het werk betreft, hebben wij er niet in gevonden.

Digitized by Google

Nederlandſche Muzen-Almanak, voor 1835. *XVIIde Jaar. Te Amſterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. *f* 3 - 50.

Almanak voor het Schoone en Goede, voor 1835. *Te Amſterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *f* 1 - 80.

Almanak voor Blijgeestigen, voor 1835. *Xde Jaar. Te Amſterdam, bij* Gebr. Diederichs. *f* : - 60.

Almanak voor Hollandſche Blijgeestigen, voor 1835. *Vde Jaar. Te Alkmaar, bij* J. A. M. W. le Sage ten Broek. *f* : - 60.

Nederlandſche Volks-Almanak, voor 1835. *Vde Jaar. Te Amſterdam, bij* H. Frijlink. *f* : - 60.

Gelderſche Volks-Almanak, voor 1835. *Iſte Jaar. Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. *f* : - 75.

Het is opmerkelijk, dachten wij bij het doorbladeren der lettervruchten, die ons jaarlijks in den vorm van Almanakken worden aangeboden, hoe veel invloeds het tijdperk van ſtaatkundig beſtaan heeft op den geest der Dichters, die het beleven, en hoe zij de ware ſtem des volks, als bij ingeving, onmiskenbaar doen hooren. Bij de Ouden was het reeds zoo, en ook bij ons blijft dat kenmerkende beſtaan. Wij zullen daarvan iets aanſtippen bij het doorloopen van de onderſcheidene dichtbundels, waarvan wij, naar jaarlijkſche gewoonte, onzen lezeren verſlag en beoordeeling ſchuldig zijn.

De *Muzen-Almanak* prijkt dit jaar ſlechts met één afbeeldſel, dat van den Weleerw. A. N. VAN PELLECOM, wiens handteekening ook het eenige *facſimile* is, dat hier voorkomt. Wij misprijzen die ſpaarzaamheid geenszins in den kunstkeurigen Uitgever, die, even als wij, den roem der Poëzij van onzen tijd op hoogen trap gezien heeft en — langzaam ziet afſtijgen. Immers, hoezeer wij het voor onszelvé trachten te ontveinzen, zal de bekwame Man ons geen ongelijk geven, als wij meenen op te merken, dat er, ondanks veel voortreffelijks, in onze hedendaagſche dichtwerken verval te beſpeuren is. De verſificatie wordt gedwongen en ſtroef;

Digitized by Google

nieuwe werkwoorden ſluipen, tegen ons taaleigen, als op wollen ſokken binnen, en een aantal andere worden verkeerd en tegen derzelver aard gebezigd. Mannen als de Uitgever, die Dichter tevens is, als de grijze VAN WALRÉ en ſommige anderen, worſtelen vruchteloos tegen dien ſtroom: zij zullen zich niet aan onze ſchoone taal vergrijpen, door b. v. van *lijfſtaffier* een werkwoord te maken, of *vuig* in den zin van nietswaardig te bezigen, of hunne regels door ſtootende *t t t* te ontſieren, of door verkeerde klemtoonen ſchier onleesbaar te maken; maar zij kunnen niet veel meer, dan hier en daar met ſtouten greep den ſtroom bedwingen, dien zij althans door hun voorbeeld geen voet wijken. „ Hetgeen op 's harten grond leit, dat welt me naar de keel," zegt Recenſent VONDEL na, en gaat nu over tot eenig verſlag.

De vier plaatjes, naar zoo vele ſchilderſtukken gegraveerd, doen het kunsttalent van onze vaderlandſche Graveurs NIEUWHOFF, BENDORP en VELIJN eer aan, en wedijveren met ultheemſche ſtaalſnijders. Twee andere gravures, door toepaſſelijke verzen opgehelderd, zijn een nieuw aangebragt ſieraad, offchoon wij het laatſte verre boven het eerſte zouden verkiezen; beide zijn, naar teekeningen van BREUKELAAR en HAANEN, door den ijverigen TETAR VAN ELVEN vervaardigd, dien wij aanraden voorzigtig te zijn, wanneer hij werktuigen tot graveren wil gebruiken; wij houden er niet van. Het kunstjuweel van dezen bundel is ontegenſprekelijk *de Hollandſche Tentſchuit* van den nimmer verouderenden VAN WALRÉ, die bij een' ſchat van kennis en belezenheid een Hollandsch-Haarlemsch hart heeft, dat zich ook in het bevallige, losſe, levendige boven tijd en jaren verheft, en wiens toon van weemoedige berusting den grijsaard zoo treffend kenſchetst, die, niet gelijk aan oude betweters of jeremiadezangers, met zijnen tijd vrolijk voortgaande, de onſchuldige vermaken der jeugd levendig herdenkt. Wij kenden ze ook, de genoegens van het Haarlemſche tentjacht, en de Dichter tooverde ons terug in het lang vervlogen verleden! Naast hem, die ook de Latijnſche luit meesterlijk in eene Hollandſche lier, als ware ze oorſpronkelijk, weet te herſcheppen, blinkt de Uitgever zelf in luimigen en ook ernſtigen toon. VAN PELLECOM toont door zijne geſpierde verzen *Aan Albion*, dat hij de plaats waardig is, die hij aan het hoofd van dit boekskeu bekleedt.

Digitized by Google

Hij roept den reus van het Noorden tot bijſtand aan; hij toont den volksgeest van ons land te kennen: moge hij eenmaal als voorſpeller aangehaald worden! BEETS laat denzelfden toon klinken, dien hij nog duidelijker aangeeft, en door eene weemoedige wending treffend doet wegſterven. De Dichter P. R. FEITH ſchetst in fikſche toonen *de Vreemdelingſchap*, en HASEBROEK past dat onderwerp in zijnen *Balling* meesterlijk op den jeugdigen Erfopvolger van den oudſten tak der BOURBONS toe; maar, moeten wij dat ſtuk voor oorſpronkelijk houden, of is het eene navolging? De Schrijver laat ons in onzekerheid, en wij zochten er het laatſte in. VAN HALMAEL offert ook aan de ſtaatkunde in zijnen *Gustaaf de derde*, en toont in *Elvira* bij herhaling zijn kunsttalent. De *Zangen* van den bekwamen H. H. KLIJN verdienen wel de opname in dezen bundel van meer blijvende waarde, maar wij zouden die gaarne met een onbekend ſtukje van zijne hand hebben vergezeld gezien. LOOTS en BILDERDIJK geven ons een deel van hunne nalatenſchap ten beste; of is het ſtukje van den eerſten misſchien zijn zwanezang? De *érotiques* van SIFFLÉ bevielen ons bijzonder. VAN OOSTERWIJK BRUYN behoudt zijnen luimigen trant en BRESTER zijnen naïven toon. HEYE gaat voort, zijne lier op bevallige wijze te ſtemmen. Twee ſtukjes van TOLLENS getuigen van 's Dichters voortdurend kunsttalent. Ook WITHUYS leverde eene bijdrage, door een fraai plaatje opgeluisterd. P. HANOU VAN ARUM, dien wij *hier* voor het eerst meenen te ontmoeten, treedt niet zonder glans te voorſchijn. Dan, wij moeten ons bekorten en kunnen allen niet opnoemen; — ook niet de Vertelling, die den trein opent? vraagt veelligt iemand onzer lezeren, en vrijmoedig antwoorden wij, neen. Het ſcherpe oordeel van BILDERDIJK over deze ſoort van dichttrant ligt ons te vast in het geheugen, en de naam van LOOSJES te eerbiedwaardig, dan dat wij ons oordeel over dit werk zijns Zoons willen uitbrengen. Drie Zangſtukjes getuigen van den opwakkerenden ſmaak onzer dagen, dien de Redacteur zoo wél toont te kennen.

Schoon en goed mag, over 't geheel, het jaarboekje heeten, dat, onder redactie van ROBIDÉ VAN DER AA, zijnen bovengenoemden mededinger ſtoutmoedig op zijde ſtreeft. Het afbeeldſel van wijlen Mevrouw BILDERDIJK, hoe onbevallig haar hoofdtooiſel dan ook zij, verſiert den voorgevel

Digitized by Google

van dezen Muzentempel, waarvan alle de plaatjes door de keurige hand van VELIJN zijn vervaardigd. Men kan, ja, op sommige dier gravures aanmerkingen maken; maar wij gelooven, dat die niet alle ten laste van den Graveur komen, en *de jagende Bergschot* handhaaft des kunstenaars welgevestigden roem. Wij zeggen het den Verzamelaar na, dat geen buitenlandsch voortbrengsel, prijs en inhoud vergeleken, den toets tegen sommige onzer vaderlandsche jaarboekjes kan doorstaan. De inhoud is in proza en poëzij verdeeld. *De Kaninefaat* houden wij, om lokalen stijl en kleur, voor het fraaiste van het eerste, zonder daarom het overige, met name *Huibert en Truitje*, te verwerpen. De poëzij wordt door den verdienstelijken VAN WALRÉ met eene navolging geopend. De Zoon van onzen ontslapen Zededichter bij uitnemendheid volgt hem in krachtige oorspronkelijke verzen op. De Redacteur zelf toont in meer dan één gedicht, dat hij door dichterlijk gevoel voor zijne moeijelijke taak berekend is. Een uitgebreid dichtwerk van LOOTS bewijst, wat wij in dien Puikdichter verloren hebben. *Het blinde Meisje* van HASEBROEK strekt hem tot waardige voorgangster, en Mr. SIMON VAN DER AA tot opvolger; waarlijk een keurig drietal. De *Walheide* van WITHUYS beviel ons minder, dan sommige zijner elders geplaatste navolgingen; ons ligt misschien de *Leonore* van BURGER te zeer in het geheugen. De beide stukjes van SIFFLÉ zijn even fraai als die in den *Muzen-Almanak*. Het laatste stukje van VAN OOSTERWIJK BRUYN is allerliefst, en die van BEETS en VAN HALMAEL over *blond en bruin* waardige tegenhangers van het bekende der verdienstelijke KOOLAART. Wij hebben verschillende tegenwoorden daarvan gelezen, maar herinneren ons niet, een beter te hebben aangetroffen, dan dit van laatstgenoemden Dichter. De begaafde MOENS en de smaakvolle WARNSINCK leverden ook gelukkige bijdragen. Het versje, om den *Bergschot* blijkbaar vervaardigd, beviel ons, en is waarlijk, bij het moeijelijke van de zaak, een juweeltje. Wij stappen de vermelding der andere, gansch niet verwerpelijke, dichtvruchten over, om de ruimte, ons vergund, niet te overschrijden; er ten slotte bijvoegende, dat wij ook aan dit bundeltje gaarne een ruim vertier toewenschen.

Twee bijdragen *voor Blijgeestigen* wedijveren dit jaar weder, om ons gemoed tot vrolijkheid te stemmen. De oudste

Digitized by Google

begint met een historisch stukje over THIJLL UILENSPIEGEL, dat niet van verdienste ontbloot is. Onder de Anekdoten treffen wij verscheidene bekenden aan, en zouden in sommige meerdere kieschheid gewenscht hebben; die in de Fransche taal lieten wij in een Hollandsch jaarboekje liever achterwege. De dichtstukjes zijn van verschillende waarde; maar weinige durven wij fraai noemen; zij maken voorzeker daarop ook geene aanspraak, en de geringe prijs van dit bundeltje, dat met twee houtsneê-afbeeldsels, drie caricatuurplaatjes en twee muzijkstukjes voorzien is, zal, vertrouwen wij, den zuinigsten, bij aankoop, zijne centen niet doen beklagen.

Zijn broeder, *voor Hollandsche Blijgeestigen*, is lijviger van inhoud en keuriger van smaak. Het proza-gedeelte is luimig, en vooral het eerste stukje bijzonder goed bewerkt. In de poëzij treffen wij de namen van LOOTS, VAN OOSTERWIJK BRUYN, SIFFLÉ, ROBIDÉ VAN DER AA en Mr. J. VAN LENNEP aan. BURLAGE werkte het bekende versje van BLUMAUER met smaak om, en voor het eerst lazen wij, in eene navolging van GOTTER, van den Marquis DE THOUARS eene bevallige bijdrage, vrij van den bombast, die anders zijne Muze ontsiert. Mogt hij op dien weg voortgaan, dan wanhopen wij niet, hem zijne plaats nog onder de goede, ja voortreffelijke Dichters te zien innemen. Slechts twee gravures zijn in dit bevallige bundeltje geplaatst.

De *Volksalmanak*, die zijnen vijfden jaarkring begint (*), wordt opgeluisterd door twee bevallige plaatjes en een gelijk getal zeer goede caricaturen. Allerbevalligst zijn de versjes van BRESTER en MOENS, door een prozastukje over het behoud der echte beeldtenis van VAN SPEYK opgevolgd, dat hier zijne regte plaats heeft, offchoon wij het, om de waarde der zaak, in een werkje van meer blijvende waarde, dan zulk een Almanak zijn kan, wenschten opgenomen. Het verdienstelijke Tafereel van den vaderlandlievenden WARNSINCK zouden wij wat korter wenschen; het beslaat nu

(*) Ons werd nog toegezonden *een tweede en vermeerderde druk* van dit jaarboekje voor 1831, (dus het eerste jaar der uitgave) *verfierd met nieuwe platen, en vermeerderd met bijdragen van* SIFFLÉ, WARNSINCK, VAN WALRÉ, MOENS, *enz. enz.*

Digitized by Google

toch meer dan een vierde van den bundel, waardoor de verſcheidenheid niet kan winnen. Bijzonder beviel ons het echt comiſche ſtukje van den ongenoemden Afgevaardigde op de vijftigſte vergadering van de Maatſchappij *tot Nut van 't Algemeen*, en de dichtſtukjes van LOOTS en BURLAGE. Ook VAN WALRÉ heeft zijn offer aan dit belangrijke boeksken goedwillig gebragt. — De Uitgever vinde in een ruim debiet vergoeding voor de moeiten zijner gelukkig geſlaagde redactie!

Het laatſte bundeltje is eene nieuwe onderneming, die voor het bevallige en in den zomer zoo druk bezochte *Gelderland* eene aanbeveling te meer worden moet. Wij achten het denkbeeld allezins gepast, om in een jaarboekje het lokale van die belangrijke provincie van tijd tot tijd te doen kennen of in het geheugen terug te roepen. Een uitvoerige kalender, met weêrkundige opmerkingen; eene lijst van jaarmarkten, eene opgave der middelen van vervoer, posterijen en logementen, geven aan het voorwerk eene gepaste uitgebreidheid, om tot Almanak voor de provincie te verſtrekken. De inleiding brengt ons, met de woorden van den verdienſtelijken SLICHTENHORST, reeds dadelijk tot het oogpunt ter beſchouwing van het doel der uitgave, kortelijk door den Verzamelaar ten ſlotte aangedrongen. Het geheel voldoet daaraan uitmuntend. Gelderſche volksfeesten, oudheden, legenden, met een bevallig ſteendrukplaatje; geſchiedenis, taal en tongval, — alles wordt bevallig behandeld. Veel proza, weinig poëzij, en daaronder reeds van elders bekende versjes van TEN HOET, en eene levensſchets van dien Nijmeegſchen Dichter, met nog al meer verſcheidenheids, te veel om te vermelden: ziet daar, dunkt ons, kost voor alle monden! De onderneming is derhalve in goede handen gevallen, en wij durven die met de meeste ruimte aanbevelen, zoo wel aan Gelderlands ingezetenen, als aan het geheele Hollandsch lezende publiek, in welke provincie ook geboren, overtuigd, dat ieder lezer ons dank zal betuigen voor deze onze onbeperkte aanmoediging; waarmede wij van onze taak, waarſchijnlijk tot het volgende jaar, affcheid nemen.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Sermons ſur quelques textes de l'Écriture ſainte, par J. C. J. SÉCRÉTAN, ſecond Pasteur de l'Égliſe Wallonne de la Haye. Amſterdam, *Mesſchert et Hôveker.* 1834. gr. 8vo. 310 pag. *f* 3-60.

Franſche Leerredenen uit te geven, is in ons Land eene zeldzaamheid geworden; en bij de hoogte, waarop de kanſelwelſprekendheid thans in onze eigene taal ſtaat, behoeft dit ook juist niet: doch zijn zij goed, ja uitmuntend, dan zullen wij ze ſteeds met dank ontvangen. Zien wij dus, of wij dit van die van den Heer SÉCRÉTAN kunnen zeggen!

De *eerſte* Leerrede heeft ten opſchrift: *L'union de la nature divine et de la nature humaine en* JÉSUS-CHRIST, en ten tekst JOAN. I: 14, in het begin. Van dit onderwerp zegt de Prediker al terſtond, dat het is „ *la première question qui a occupé l'Égliſe* „ *Chrétienne, et qui l'a occupée pendant les trois* „ *premiers ſiècles de ſon existence, jusqu'à ce que la* „ *foi de l'Égliſe ait été arrêtée ſur ce point, ſur le-* „ *quel elle n'a jamais varié depuis.*" Dus het Concilie van *Niceë*, in het jaar 325, heeft dit punt eerst onfeilbaar goed geweten en bepaald; en wie later daarover anders gedacht heeft, behoorde zeker niet tot de Kerk! wel neen; want (dit is ook een bewijs van deszelfs belangrijkheid!) „ *toutes ces ſectes ont fini par* „ *décheoir et ne plus mener, comme nous le voyons* „ *encore aujourd'hui, qu'une vie languiſſante et ché-* „ *tive.*" — „ *Si nous ouvrons après celà nos ſaintes* „ *Écritures,*" zegt SÉCRÉTAN: Rec. meende, dat dit vooraf moest gaan, omdat hij geen gezag der Kerk erkent, naar welk Concilie zij zich ook regtzinnig noeme, boven dat der H. Schrift. — SÉCRÉTAN ontwikkelt nu, in het eerſte deel, de denkbeelden, waar-

Digitized by Google

door de Apostel ons leidt tot de daadzaak, in den tekst vermeld; d. i. hij geeft een zeker uitweidend overzigt van hetgene, dat er, naar zijne meening, in het vorige omtrent dat *Woord van God* gezegd wordt. Indien men dus over dit ſtuk wilde handelen, zou men, meent Rec., op goede uitlegkundige gronden, zoo veel als dit voor den kanſel geſchikt is, moeten aantoonen, wat de ware zin dier plaats is, en niet zich in beſpiegelingen verliezen, volgens hetgene, dat men reeds vooraf op den voorgrond gezet heeft, als hier de beteekenis van *het Woord*. Ja, wanneer hij deze Leerrede beſchouwt, gelijk zij hier ſtaat, als voorbereiding tot het Kerſfeest, dan komt het hem voor, dat het geheele tekstvers veel geſchikter zou geweest zijn, om de komst des Zaligmakers in de wereld voor te ſtellen, als de verheerlijking van Gods Woord-openbaring in en door den mensch JEZUS, vol van genade en waarheid. — In het tweede deel wil SÉCRÉTAN eenige opmerkingen mededeelen over de gevolgen van deze voor de menschheid belangrijke gebeurtenis. Welke echter die gevolgen zijn, is Rec., na herhaalde lezing, niet duidelijk geworden: zij ſchijnen wel hierop neder te komen, dat er in de inleiding van het Evangelie van JOANNES geleerd wordt de oorſpronkelijke eenheid der menſchelijke en der Goddelijke rede; (hoe is er dit in te vinden?) maar dat wij in die eenheid niet gebleven zijn, en ze uit onszelve niet kunnen herſtellen; dat God zich hiertoe tot den mensch moet nederbuigen, en dat gedaan heeft in JEZUS, enz.: doch er is zoo weinig orde en zamenhang in, en de ſpreker komt zoo dikwijls met andere, ja met dezelfde woorden op hetzelfde terug, dat zijne eigenlijke bedoeling met dit ganſche ſtuk niet duidelijk uitkomt.

Het onderwerp der *tweede* Leerrede heet *le témoignage des hommes et le témoignage de Dieu*, volgens 1 JOAN. V: 9—12, waaruit men verwachten zou eene beſchouwing van de hooge geloofwaardigheid en belangrijkheid der Goddelijke getuigenis in het Evangelie, boven alle geloofwaardige en belangrijke menſchelijke ge-

Digitized by Google

tuigenis: maar neen! SÉCRÉTAN verstaat door *le témoignage des hommes* de verkondiging van het Evangelie, en door *le témoignage de Dieu* zekere inwendige en onmiddellijke overtuiging van den mensch zelven; en op dit onderscheid is zijne geheele preek gegrond en ingerigt. Zonderling! alsof de eerste geen Goddelijke getuigenis ware! en waarlijk, men behoeft geen geleerd uitlegger des Bijbels te zijn, om te zien, dat van de laatste in dezen tekst althans niet gesproken wordt. Het is wel waar, dat het gevoel der hooge waardij van het Evangelie, en van deszelfs geschiktheid voor 's menschen behoefte, des te meer dringt tot overtuiging van deszelfs Godewaardigheid en Goddelijke herkomst; en de spreker zegt hierover zeer goede dingen, en stelt dat niet ongepast voor in het voorbeeld van JOANNES; maar is dit inwendige bewijs meer een *témoignage de Dieu*, dan het uitwendige? — Op zonderlinge uitdrukkingen stieten wij hier en daar; b. v. p. 40: „*Il y a une chose que le monde appelle bonheur, mais que l'Évangile appelle la paix et la joye*;" en wat verder: „*Il y a encore une chose que le monde appelle „vertu, mais que l'Évangile appelle sainteté, chas„ rité, victoire sur le monde.*" Zijn dan *bonheur* en *vertu* onevangelische woorden? en waarom gebruikt de Schrijver zelf ze dan naderhand, p. 43, als hetgene, dat JOANNES door het geloof aan JEZUS gevonden had: „*Vérité, bonheur, vertu, certitude de l'immor„ talité.*"? Och! men overdrijve het toch niet, ten koste der waarheid, met die kunstige, met die, waarom dan ook, gezochte antitheses.

Het thema der *derde* Leerrede, *le vrai renoncement*, naar MATTH. XVI: 25, rust, naar Rec^s. meening, op eene geheel verkeerde uitlegging van deze plaats. *Perdre l'âme* is hier, volgens hetgene, dat de Heer SÉCRÉTAN met grooten omslag van woorden zegt, de opoffering, ja het geheele verlies van eigen vrijen wil, („*nous n'aurons plus de volonté propre*," p. 62) voor den wil van God: maar wat zegt dan *trouver*

Digitized by Google

l'âme! Uit kracht van duidelijke tegenſtelling niet anders, dan zijnen eigen wil opvolgen, met voorbijzien van den wil van God; doch dat zulks het laatſte lid van deze ſpreuk tot onzin maken zou, ziet elk. Daarenboven de opmerking van den zamenhang dezer plaats, van het Hebreeuwsch-Griekſche taalgebruik, en van de gelijkluidende plaatſen bij de andere Evangelisten, toont duidelijk genoeg, dat niet *âme*, maar *vie* de regte beteekenis van ψυχὴ is, gelijk zelfs de oude *Nederduitſche* overzetting hier te regt *leven* vertaalt, hoewel zij, in het 25ſte vs., voor hetzelfde woord te onregt *ziel* geeft: en even duidelijk doelt de zin op de opoffering des levens, die van de getuigen van JEZUS om zijne zaak destijds gevorderd kon worden; terwijl er dan tevens eene puntige woordſpeling of dubbelzinnigheid is in het woord *leven*, als ziende op eigenlijk leven en levenswaarde, waarbij men het *Latijnſche* gezegde vergelijke: *Propter vitam vivendi perdere cauſas.* — Aan het einde der verklaring werpt de ſpreker de bedenking op, dat deze verloochening ſtrijdig is met onze redelijke natuur en met onze zucht naar geluk, en zegt daarop te zullen antwoorden. Dit antwoord heeft Rec. echter niet kunnen vinden, maar vindt hierop een deel, waarin SÉCRÉTAN ſchijnt te handelen over den aard en de noodzakelijkheid dier verloochening, ſomtijds niet zonder overdrijving, althans in de uitdrukking; en hierop een ander deel over de kracht, waardoor zij eeniglijk gewerkt kan en moet worden, namelijk volgens den tekst: *pour l'amour de moi*, waarbij hij dan zeer uitweidt over de liefde voor JEZUS. De zaak zelve, bij dit laatſte bedoeld, moge goed zijn; maar een inzien van den oorſpronkelijken tekst zal toonen, dat dit hier eigenlijk niet ſtaat, want ἕνεκεν ἐμοῦ is niet *pour l'amour de moi*, maar *à cauſe de moi.* Dat hier voor 't overige, op zeer ernſtigen toon, goede dingen gezegd worden, is waar; maar het is niet minder waar, dat er eene groote omſlagtigheid en herhaling van hetzelfde in heerscht, en verſcheidene bladzijden grootendeels niet

Digitized by Google

anders dan aaneengeschakelde Bijbelteksten zijn, die niet altijd even gelukkig bijgebragt worden.

De *vierde* Leerrede, getiteld *la foi morte*, handelt, naar JAC. II: 14, over het geloof, dat geen werken voortbrengt, en dat niet zalig kan maken. Wanneer echter SÉCRÉTAN voor *la foi le pourra-t-elle sauver*, vertalen wil: *cette foi &c.*, dan moet Rec. opmerken, dat JACOBUS geen bijzonder geloof beschreven heeft, en er dus geene reden is, om het lidwoord voor het aanwijzend voornaamwoord te nemen; maar veel meer nog, om door *het geloof* hier te verstaan *het geloof alleen*. Vergelijkt men de gansche redenering, bijzonder vs. 22 en 24, dan zal men dit, zoo meen ik zien en geen woordenstrijd voeren wil, bevestigd vinden, en niet zoo ligt met SÉCRÉTAN zeggen: „*point ici salut par les oeuvres*," alsof dit bestaanbaar ware met: *point de salut sans les oeuvres.*" Ook verder in dit eerste deel vonden wij niet altijd de noodige duidelijkheid en naauwkeurigheid; b. v. p. 90: „*Une foi, qui ne produit pas — de telles oeuvres, — est une foi morte et inutile. Elle peut bien produire quelques oeuvres; — mais il y a loin de là aux oeuvres que St. JACQUES entend.*" Indien die eenige werken waarlijk voortbrengsels van het geloof zijn, hoe kan men dan zeggen, dat het een geloof is, dat geene werken voortbrengt? Waar is het, wat SÉCRÉTAN vervolgens zegt, dat het geloof regtzinnig en nogtans dood kan zijn; maar geenszins kunnen wij hem toestemmen, dat dit in onze dagen maar zeldzaam het geval is; en waarom? omdat er zoo velen zijn, zegt hij: „*Qui ont rénié les doctrines vivifiantes de l'Évangile.*" Neen, wij vreezen veeleer, dat er zijn, die zich verbeelden, dat zij in het bezit van het regtzinnigste geloof zijn, maar bij welke het aan liefde en goede werken grootelijks blijft ontbreken. — Ook over het tweede punt zegt de Prediker wel iets nuttigs; maar indien hij dit met meer geregelde orde en minder wijdloopige uitweidingen en herhalingen, en met vermijding van duistere uitdrukkingen gedaan hadde, zou het belangrijke

Digitized by Google

onderwerp vrij wat helderder voor den geest des hoorders of lezers kunnen ſtaan.

De *vijfde* Leerrede geeft haar onderwerp vragenderwijze dus op, naar de woorden van den tekst, I JOAN. II: 6: *Que doit faire celui qui dit qu'il demeure en* CHRIST? Rec. acht het beter, zijn onderwerp in duidelijke en bepaalde woorden, niet als een raadſel voor te ſtellen. — In de inleiding verheft SÉCRÉTAN den Apostel JOANNES en deszelfs ſchriften zeer hoog, en over het algemeen met alle reden; maar hij overdrijft het, meent Rec., met hem als een der eerſte Geniën en der diepzinnigſte Wijsgeeren op te hemelen. *Non tali auxilio &c.* Verder merkt SÉCRÉTAN op, dat JOANNES zoodanig niet was vóór zijne bekeering: weet hij dan de tijdſtippen zoo naauwkeurig, wanneer JOANNES zoodanig geweest is, als hij (naar SÉCRÉTAN's oordeel) niet of wel moest zijn, om bekeerd te heeten? En hoe past deze geheele inleiding op dit onderwerp? — Nu verklaart de ſpreker, wat het is, *demeurer en* CHRIST, maar met zoo veel omſlag en zinnebeeldige omkleedſels, dat er de zaak niet duidelijker door wordt, welke volgens goede uitlegkunde met een enkel woord had kunnen opgehelderd worden, als beteekenende *een getrouw aanhanger van* CHRISTUS *te blijven*; en dan had al het gewigt der rede meer kunnen en moeten nederkomen op het *vivre, comme il a vécu.* Op de noodzakelijkheid van dit laatſte dringt hij vervolgens wel kortelijk aan; maar hij komt toch, in eene ſoort van toepaſſing, terug op dat *demeurer en* CHRIST; en het is dus, alſof er ſtond: „*Celui qui dit qu'il vit,* „*comme* CHRIST *a vécu, doit demeurer en lui.*" Met één woord, er ligt al wederom eene duisterheid over de denkbeelden en derzelver voorſtelling.

In de *zesde* Leerrede, genoemd *les mauvaiſes penſées*, wordt gehandeld over MARC. VII: 20—23, of eigenlijk over de woorden: „*Du coeur ſortent les mauvaiſes* „*penſées*", en „*ce ſont là les choſes qui ſouillent l'hom-* „*me.*" Dienvolgens wordt in het Ifte deel getoond, wat er al tot die booze gedachten te brengen is, en in

Digitized by Google

het 2de, wat zij al in den mensch verontreinigen: voor dit laatste had Rec., naar het doel van JEZUS in den tekst, liever aangewezen gezien, dat zij den mensch waarlijk verontreinigen, en wat dit beteekent. In het 3de stuk vindt men, in plaats van menschkundige en Christelijke aanwijzingen, hoe zich van die booze gedachten te reinigen, gezegd, (p. 153) „ *que nous avons reçu, non* „ *pas de Dieu, mais de notre premier père, une âme* „ *déjà souillée par le péché; — que nous devons naître* „ *de nouveau, être purifié d'abord dans l'eau du Bap-* „ *tême et par la foi de nos souillures passées, puis* „ *être régénérés par l'Esprit,*" etc. (Dus de Doop (ook de Kinderdoop?) reinigt van vorige (welke?) onreinheden! En wat doet dan de zoogenaamde *régénération?* Waar lezen wij dit alles alzoo in de H. Schrift? Al weder het oude misverstand van JOAN. III: 3 e. v.!) en tot jonge lieden: (p. 155) „ *Ne* „ *croyez pas que cela suffise,*" (namelijk „ *conserver* „ *pur et garder son coeur*") „ *si Dieu ne vous donne* „ *pas un nouveau coeur par son St. Esprit.*" (Waar geven toch JEZUS en de Apostelen hun zedelijk bestuur op zulk eene wijze, en nemen met de eene hand, wat zij met de andere geven?) — De toon dezer Leerrede, die te regt ernstig is, wordt evenwel hier en daar hoog en aanmatigend genoeg; b. v. p. 154: „ *Si vous* „ *croyez pouvoir vous passer de régénération etc. —* „ *allez; nous nous retrouverons devant le tribunal de* „ CHRIST, *et là vous nous direz, si vous avez* „ *réussi.*" Duistere, ja platte uitdrukkingen, als deze: „ *Il y a encore de nos jours une eau qui lave de la* „ *lèpre du péché, quand on s'y plonge avec foi*" (p. 155); „ *nuées d'oiseaux immondes qui viennent* „ *troubler le repos du sanctuaire, etc.*" (p. 156) „ *re-* „ *trempez vous dans les eaux de la grâce,*" (p. 157) kan Rec. geen schoonheden vinden.

In de *zevende* Leerrede, die ten tekst heeft *Gen.* V: 3, handelt SÉCRÉTAN over *l'importance de la question concernant le péché original*, en gaat hierin al een' zeer zonderlingen weg. Hij erkent in de inlei-

Digitized by Google

ding, dat velen, ook hij zelf te voren, dit beschouwen als een speculatief geschilstuk, niet op den Bijbel gegrond, en althans van geen belang voor geloof, deugd en zaligheid; maar dat hij nu, let wel! niet de waarheid, maar de belangrijkheid van dat leerbegrip zal bewijzen. Rec. meent, dat, indien de eerste onbewijsbaar is, de laatste althans van zelve wegvalt; en hij ontslaat zich dan ook gaarne van de verdere beoordeeling dezer Leerrede, daar hij den grondslag voor verkeerd houdt. Ook vindt hij de stelling des Schrijvers geenszins bewezen door de tekstwoorden, daar die slechts dienen ter inleiding tot een geslachtregister van ADAM'S nakomelingen in de linie van SETH, van wien geen bijzondere reden gemeld wordt, om te zeggen, dat hij in zedelijke bedorvenheid naar zijnen vader geleek, dat dan nog veeleer van KAÏN had kunnen gezegd worden; en het zal waarschijnlijk wel eenvoudig zijn een *naar hem als mensch gelijkende zoon.* Wilden wij stilstaan bij elke Bijbelplaats, die SÉCRÉTAN, tot staving (van de waarheid? of belangrijkheid?) van dit begrip als in het voorbijgaan aanhaalt, bij het gezag der Kerk, waarop hij zich bijkans in een' Roomschen geest beroept, en bij de verschrikkelijke gevolgtrekking, die hij uit dit begrip afleidt, de verdoemenis van het geheele menschelijke geslacht, alleen om die *péché original*, waar zou deze beoordeeling een einde vinden? Zoo ergens, dan heeft hij althans hier zijne kerkelijke regtzinnigheid, ja zijnen ernst en zijne kracht van spreken zeer ongelukkig aangewend.

Onder den zeer onbepaalden en ruimen titel, *les leçons de l'histoire*, vermeldt de *achtste* Leerrede, naar *Hand.* XIV: 16, dat de volken vóór CHRISTUS in hunne booze wegen, bij toeneming, en zonder dat het te verhelpen was, gewandeld hebben; dat die wegen niet de wegen van God waren; dat alzoo ieder mensch nog op zijnen weg wandelt, zoo God hem niet op een' anderen brengt. Hoe dit nu het thema van den tekst is; hoe dit een en ander zamenhangt; hoe het laatste

Digitized by Google

hierbij te pas komt; hoe dit zoo bij uitſtek *les leçons de l'histoire* kan heeten, begrijpt Rec. niet. Om het ſchoone onderwerp, in den tekst vervat, waardig en Apostolisch te behandelen, had, meent hij, het Godsbeſtuur, dat de volken liet wandelen in hunne wegen, d. i. in hunne wijzen van Godsdienst liet voortgaan, in zijne wijsheid, zoo veel wij menſchen dit kunnen, moeten voorgeſteld, maar dan ook het volgende vers er bijgevoegd worden, om de liefde van hetzelve niet voorbij te zien: hieruit hadden dan, zonder dit juist ten titel der Leerrede te ſtellen, zeer ſchoone en nuttige *leçons de l'histoire* kunnen afgeleid worden.

De *negende* Leerrede heeft ten tekst LUC. XIX: 10, en ten zonderlingen titel: *ce qui était perdu*, dat is, volgens de inleiding, (zonder op de geſchiedenis te zien, waaruit deze woorden ontleend zijn) alle volken ten tijde van JEZUS, en ook nu nog elk mensch; waarop in het 1ſte deel onderzocht wordt, wat het zegt *être perdu*, en in het 2de, wat er dan verloren was, en wat JEZUS CHRISTUS kwam zoeken en zaligen. Naar tekst en zamenhang zou Rec. eenvoudig gedacht hebben, dat titel en thema b. v. zijn kon: JEZUS, *de Behouder van veronachtzaamde menſchen.* Zijn beſtek veroorlooft hem niet, verder in bijzonderheden dezer Leerrede te treden, waarin het, even als in de vorige, al weder dikwijls op het onderwerp der *zevende* nederkomt, en inhoud en voorſtelling eene vervelende eenzelvigheid verkrijgen.

De *tiende* Leerrede geeft, volgens *Hebr.* IX: 26, als onderwerp op: *l'expiation ou les ſacrifices*, en handelt 1. over de oude offers en derzelver oogmerk, en 2. waarom zij onder het Evangelie opgehouden hebben. Het eerſte althans zou men hier niet zoeken, en de behandeling is oppervlakkig; ook ſchijnt de Schrijver geen onderſcheid te maken tusſchen zond- en dankoffers; en hij verzekert, (p. 251,2) dat onder de *Israëliten* „ *le „ pécheur était enſeigné à chercher ſon pardon dans „ la promeſſe qui y était jointe*" (*à ces ſacrifices*)

Digitized by Google

„ *d'un Rédempteur à venir*"; doch waar dit in de *Mozaïsche* offerwetten te lezen ſtaat, wie dit weet aan te wijzen, *erit mihi magnus Apollo!* Het 2de ſtuk beſtaat grootendeels uit eene langwijlige en niet zeer duidelijke uitweiding over der Christenen deelneming aan den dood van JEZUS bij het Avondmaal, waartoe SÉCRÉTAN ook, maar zeer ten onregte, JOAN. VI: 53 e. v. ſchijnt te brengen.

De *elfde* Leerrede, over 1 *Cor.* XI: 26, kan als een aanhangſel der voorgaande beſchouwd worden: het is eene rede bij de viering van het Avondmaal, waarin deze plegtigheid beſchouwd wordt, zoo als het opſchrift zegt, *comme mémorial du ſacrifice de* CHRIST, en wel, gelijk in de behandeling gezegd wordt, als *ſacrifice perpétuel.* In den tekst althans ſtaat dit denkbeeld niet op den voorgrond; en de behandeling is, behalve het ſlot, voor zulk eene gelegenheid, vrij droog.

Het onderwerp eindelijk der *twaalfde* Leerrede heet: *l'Égliſe partageant la gloire de ſon Chef.* Hoe dit het thema kan zijn, dat uit den tekst, LUK. IX: 28—35, opgemaakt wordt, en wat eigenlijk het doel der Leerrede is, komt Rec. niet duidelijk voor, al neemt hij ook in aanmerking, dat SÉCRÉTAN hier de Kerk des O. V. vertegenwoordigd vindt door MOZES en ELIAS, en die des N. V. door de drie Apostelen. JEZUS, dunkt hem, is hier de hoofdperſoon; en de groote vraag is, hoe men zich dit geval voor te ſtellen hebbe, en wat er het oogmerk van geweest zij; maar hieromtrent vindt men hier geen voldoende oplosſing. Het is eene doorloopende voorſtelling van het verhaal, met tusſchenbeiden ingevlochtene practiſche aanmerkingen, maar die allen niet even gelukkig zijn, b. v. bij het bidden van JEZUS, over het bidden van den mensch, waarover SÉCRÉTAN zóó ſpreekt, alsof het eene ongeoorloofde zaak ware; of bij de woorden van PETRUS, die hij beſchouwt als „ *paroles irréfléchies* „ *d'un coeur qui n'a pas encore été éclairé ſur ſon état* „ *devant Dieu;*" of over de vrees (verbaasdheid) der

Digitized by Google

Discipelen bij dit tooneel, waarbij hij uitroept: „*Voilà „ l'homme, ayant qu'il ait trouvé son repos dans la „ vérité!*" Waartoe toch zulke gedrongene opvattingen en overbrengingen, waarvan in de geschiedenis noch schijn noch schaduw is?

Ziet daar het een en ander van hetgene, dat Rec.. naar zijne overtuiging, van deze Leerredenen meende te moeten zeggen, welker stijl (om er dit nog met een woord bij te voegen) wel hier en daar levendig en vurig, naar verhevenheid strevende, maar ook wel eens zeer ongelijk, omslagtig en woordenrijk is, waaraan geen rijkdom van zaken altijd beantwoordt. Hij miskent geenszins den ernst, de goede meening, en in zekere mate de begaafdheid van derzelver opsteller; maar hij meent, dat zij in vele opzigten veel te wenschen laten. Bij de schoone modellen, zoo wel van heldere en gezond practische Bijbeluitlegging, als van heerlijke Christelijke welsprekendheid, die wij in de *Hollandsche* Leerredenen van VAN DER PALM, DERMOUT en anderen hebben, gelooft hij ook niet, dat er aan zoodanige *Fransche Sermons* behoefte is; maar tevens houdt hij het daarvoor, dat er onder de *Waalsche* Broeders nog wel geborene *Nederlanders* zijn, die vrij wat beters zouden kunnen leveren.

Bijbelsche Karakterkunde, door AUGUST HERMANN NIEMEIJER. *Naar de zesde verbeterde uitgave uit het Hoogduitsch vertaald door* A. C. ROMSWINCKEL, *Predikant te Dordrecht. Iste Deel, betreffende het geheele N. T. Te Leyden, bij* L. Herdingh en Zoon *en* C. G. Menzel. 1831. *In gr.* 8*vo. XLVIII en* 637 *bl. IIde Deel, betreffende het Boek Genesis en het Boek Job.* 1832. *XXII en* 639 *bl. IIIde Deel, betreffende het Boek Exodus tot het eerste Boek Samuel, Hoofdst. II.* 1833. *XVIII en* 638 *bl. f* 15-:

Digitized by Google

Met groot genoegen kondigen wij hiermede eene nieuwe vertaling aan van het, ſedert vele jaren, ook in ons Vaderland, hooggeſchatte werk van den verdienſtelijken A. H. NIEMEIJER, getiteld *Bijbelſche Karakterkunde.* De eerſte vertaling, van 1779–1783, geſchiedde meestendeels naar de *tweede*, voor een klein gedeelte ſlechts naar de *vierde* uitgave. De tegenwoordige wordt gegeven naar de *zesde* uitgave, die na des Schrijvers dood bezorgd is door zijnen Zoon H. A. NIEMEIJER; heeft dus, wat den inhoud betreft, alle volledigheid, die er thans aan gegeven kan worden, en mag ook in de wijze van overzetten en typographiſche uitvoering met regt den voorrang hebben. — De inhoud intusſchen heeft niet zoo veel verandering ondergaan, als men, na zoo groot een tijdsverloop, van eenen Man, als NIEMEIJER, den Vader, zou mogen verwachten; maar bij de *vijfde* uitgave gaf hij zelf reeds te kennen, dat zijne omſtandigheden hem niet toelieten, die verbeteringen aan zijn werk te brengen, welke hij wel noodzakelijk rekende, maar die, zonder eene volkomene omwerking van het geheel, niet konden geſchieden. Uit dien hoofde heeft ook de Zoon het zijnen pligt geacht, het werk in het geheel onveranderd het Publiek aan te bieden, zelfs in datgene, waarover hij wist, dat zijn Vader zelf in lateren tijd anders gedacht had: alleen heeft hij het een en ander doorgehaald, dat ſlechts te voren van eenig tijdelijk nut was, en nu zonder ſchade gemist kon worden; en dit nogtans met alle ſpaarzaamheid en voorzigtigheid. Zoo heeft hij ook hier en daar met bedachtzaamheid eenige kleinigheden veranderd, waar het tot welluidendheid of duidelijkheid dienen kon, of eenige vergisſing, die bij ongeluk ingeſlopen was, verholpen.

Ook de Vertaler heeft zich voor dit werk verdienſtelijk gemaakt. Hij heeft, zoo veel Rec., bij gebrek van het oorſpronkelijke, oordeelen kan, eene zeer goede overzetting vervaardigd, die zich ook door de aangenaamheid voor de lezing boven de vorige aanbeveelt. — Na, in een *Voorberigt* voor het eerſte Deel, van zijnen daar-

Digitized by Google

aan besteden arbeid kort en eenvoudig verslag gedaan te hebben, geeft hij ook het *Voorberigt* van den Hoogduitschen Uitgever, en laat daarop de *Voorredenen* des oorspronkelijken Schrijvers volgen, die voor de vijf uitgaven geplaatst zijn, welke bij deszelfs leven het licht gezien hebben: alleen heeft hij, ter bekorting, uit de vier eerste datgene weggelaten, wat voor de tegenwoordige van geen belang is. Zoo staat ook voor het tweede Deel eerst een dergelijk *Voorberigt* van den Vertaler, en verder de *Voorrede* der eerste uitgave; terwijl die der drie volgende reeds door den Hoogduitschen Uitgever, en die der vijfde door den Vertaler weggelaten zijn, als niets thans belangrijks behelzende. Voor het derde Deel vindt men de *Voorrede* der eerste, en uittreksels uit die der tweede en derde uitgaven. Bij het eerste Deel ontbreekt eene opgave van den inhoud, zoo als bij het tweede en derde gevonden wordt. — In het werk zelf heeft de Heer ROMSWINCKEL niets veranderd; alleen heeft hij de aangehaalde Bijbelplaatsen meestal of naar de oude Nederduitsche overzetting, of naar die van den Hoogleeraar VAN DER PALM, nu en dan ook naar eene andere of eigene vertaling gegeven; welk een en ander ons doorgaans doelmatig voorkomt. — In de orde der voorkomende stukken is hij die gevolgd, welke in de Hoogduitsche uitgaven onveranderd gebleven is, namelijk dat in het eerste Deel alles opgenomen wordt, wat NIEMEIJER over de Bijbelsche Karakterkunde des Nieuwen Verbonds, waarbij hij zich eerst alleen dacht te bepalen, gegeven heeft, en in de overige die des Ouden Verbonds geregeld achtereen afgehandeld wordt: hierin is hij dus afgeweken van de verschikking, die de vorige Nederduitsche Vertaler gemaakt had, door de tijdsorde der Bijbelsche Geschiedenis geheel te volgen; welk laatste Rec. verkieslijker zou geacht hebben. — Slechts hier en daar, en dit nog hoogst zeldzaam, heeft hij in den tekst van NIEMEIJER eenige woorden ter opheldering of dergelijke tusschen twee haakjes ingelascht. Met ditzelfde onderscheidingsteeken heeft hij ook ettelijke, maar

Digitized by Google

mede zeer weinige, aanteekeningen onderaan geplaatst, deels tot aanhaling van eenige Bijbelplaatsen, deels tot teregtwijzing of meerdere opheldering, waartoe hij nu en dan iets uit de aanteekeningen op VAN DER PALM'S *Bijbelvertaling*, of volgens zijne eigene gedachten mededeelt: daar ook deze laatste van 's Mans kunde en goed oordeel getuigen, zou eene mindere spaarzaamheid met dezelve gewis onaangenaam noch onnuttig geweest zijn. — Achter elk Deel volgen drie Bladwijzers, namelijk der aangehaalde Bijbelplaatsen, der merkwaardigste personen en zaken, en der aangehaalde Schrijvers.

Niemand zal verwachten, dat wij in eene beoordeeling of zelfs aanprijzing treden van een zoo lang bekend en met reden hooggeschat werk, dat nog zijne groote waarde blijft behouden. Het is zekerlijk jammer, dat het in twee opzigten onvolledig is; *voorcerst* omdat NIEMEIJER er zich nooit aan gewaagd heeft, om het karakter van JEZUS te beschrijven; en *ten andere* omdat hij van datgene, wat zijne eigene latere onderzoekingen of die van anderen hem geleerd hadden, niet al dat gebruik tot volmaking zijns werks gemaakt heeft, dat men van zulk eenen Man zou verwacht en gaarne ontvangen hebben: maar nogtans blijft het altijd een werk, eenig in zijne soort, waaruit zeer veel tot regt verstand en tot hooge, maar juiste waardering des Bijbels, zoo wel als tot vruchtbare menschenkennis en ware deugdsbetrachting, te leeren is. — Wij danken dus den Heer ROMSWINCKEL bijzonder voor zijne aan dit werk bestede en niet geringe moeite, en wenschen, dat hij en de Boekhandelaars, die de uitgave ondernomen hebben, zich tot het voleindigen van dezelve door een ruim vertier mogen aangemoedigd, en voor hunne aangewende moeite en kosten aangenaam beloond vinden. Hieraan mogen wij naauwelijks twijfelen, daar wij uit het herdrukken van zulke belangrijke werken, als dit van NIEMEIJER, van de *Geschiedenis der Menschheid* van MUNTINGHE, van den *Salomo* van VAN DER PALM enz., gelijk uit vele andere blijken, met veel genoegen zien, dat de

Digitized by Google

lust tot het lezen van zulke godsdienstige en zedekundige schriften, waaruit degelijk voedsel voor verstand, hart en leven te halen is, bij onze Landgenooten nog niet verflaauwd is; en wij mogen dus, met het oog op Hem, die aan alles goeds den wasdom geeft, hopen, dat het nut, door zulke werken te stichten, voor de tegenwoordige en volgende geslachten nog veelvuldig zal zijn.

Verhandeling over het Moederkoorn, deszelfs hoedanigheden, oorzaken, waren aard, uitwerksels op dieren en op het menschelijk ligchaam in den gezonden toestand, alsmede deszelfs werkingen als Geneesmiddel; door S. J. GALAMA, *Stads Med. et Artis Obstetriciæ Doctor te Sneek, enz. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1834. *In gr.* 8*vo.* 219 *Bl. f* 2-:

De Heer S. J. GALAMA, aan wien de vaderlandsche Geneeskunde reeds onderscheidene belangrijke geschriften, op sommige van welke hij de bekrooning met goud heeft mogen wegdragen, te danken heeft, geeft door de Verhandeling, waarvan wij hier een kort verslag wenschen mede te deelen, een nieuw bewijs zijner werkzaamheid en ijver ter bevordering en verspreiding van nuttige kundigheden onder zijne Landgenooten.

In eene beknopte Voorrede wordt de aanleiding tot het ontwerpen dezer Verhandeling opgegeven, zijnde namelijk de poging ter beantwoording der prijsvraag, door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, te Haarlem, in 1830, over het *Moederkoorn* uitgeschreven. (Zie het Programma van dat jaar.) De Maatschappij, hem den zilveren eerpenning, als bewijs harer tevredenheid over het destijds ingezonden antwoord, hebbende aangeboden, met de vrijheid, om daarvan zoodanig gebruik te maken, als hij zelf voegzaam mogt oordeelen, zoo heeft hij het onvolledige trachten aan te vullen, en de Verhandeling gedeeltelijk veranderd en omgewerkt, zoodanig als dezelve thans, op aanzoek van eenige ge-

Digitized by Google

neeskundige vrienden, door hem is in het licht gegeven. Wij betuigen onzen dank aan den Schrijver en aan zijne vrienden, die hem tot dit zijn besluit hebben aangemoedigd en overgehaald, daar het jammer zou geweest zijn, indien de vrucht van zoo veel moeite, belezenheid en kunde, als in het onderhavige werk bevat is, voor anderen onbruikbaar ware gebleven. Hetzelve bevat drie Hoofddeelen, in het *eerste* van welke gehandeld wordt *over de hoedanigheden, de oorzaken en den waren aard van het Moederkoorn.* Hierin vinden wij de verschillende benamingen opgegeven, waaronder deze zelfstandigheid, door onderscheidene Schrijvers en in de meeste hedendaagsche talen, wordt aangeduid; de verschillende planten, waarop het Moederkoorn ontstaat, zijnde het gevoelen, dat de Rogge alleen, zoo als men vroeger meende, aan deze plantziekte onderhevig zoude zijn, volgens vele latere waarnemingen, als ongegrond te beschouwen. Voorts worden hier de gedaante en verscheidenheden van het Moederkoorn beschreven, met aanwijzing van het onderscheid tusschen deze en andere ziekten van het graan, als de roest (*rubigo*), de brand (*ustilago*), het uitwasem van de graankorrels. Verder wordt gehandeld over de wijze, waarop het Moederkoorn ontstaat, en wat kan worden vastgesteld omtrent de oorzaken, aan welke het deszelfs oorsprong verschuldigd is, waaromtrent zeer uiteenloopende gevoelens bestaan, welke hier overwogen worden. Omtrent den waren aard der zelfstandigheid, welke het Moederkoorn uitmaakt, hebben mede zeer verschillende begrippen plaats. Velen willen namelijk, dat hetzelve niets dan het ontaarde zaad zelf zoude zijn; anderen houden het voor een ziekelijk voortbrengsel of uitwas van het vruchtbeginsel, op de wijze der *exostosen;* terwijl reeds vroegere Schrijvers het Moederkoorn hebben beschouwd te zijn eene ware plant van eene bijzondere soort, en wel eene zwam (*fungus*); aan welk gevoelen latere onderzoekers meerdere zekerheid hebben bijgezet. De leer van DE CANDOLLE, die het Moederkoorn

Digitized by Google

houdt voor *eene kegelvormige, rolronde, somwijlen door eene langwerpige sleuf gekenmerkte, van binnen witte, van buiten zwart-purperkleurige zwam*, (door hem *sclerotium clavus* genoemd) *welke des zomers tusschen de kafblaadjes van bijna alle grasplanten, en inzonderheid der roggeplant, op het vruchtbeginsel groeit, en buiten de bloem als een hoorn uitsteekt*, wordt door den Schrijver voor de waarschijnlijkste gehouden, ten aanzien van het ware wezen dezer zelfstandigheid; welk gevoelen, tot dus ver, door niemand met voldoende bewijzen is omvergestooten, zelfs niet door de latere theorie van LEVEILLÉ, die wil, dat het Moederkoorn gevormd wordt door het niet beyruchte en geheel ontaarde vruchtbeginsel, en door eene zwam, *spacelia segetum* genoemd, welke op den top van dit ontaarde vruchtbeginsel is geplaatst. De Schrijver is echter buiten staat gebleven te bepalen, of de zwam, welke het Moederkoorn uitmaakt, *sclerotium*, of *spermædia clavus*, volgens FRIES en WIGGERS, verdient te worden genoemd. Genoeg, dat dezelve moet gehouden worden voor eene soort van uitwas van het vruchtbeginsel, behoorende niet tot de ziekelijke, (*morbosæ*, op de wijze der *exostosen*) maar tot de *zwamachtige uitgroeijingen* (*excrescentiæ fungosæ*), en geheel onderscheiden van ontaard of onveranderd zaad. Het scheikundig onderzoek, door laatstgenoemden Schrijver met veel naauwkeurigheid in het werk gesteld, en ook door den Heer GALAMA herhaald, toont het verschil aan, hetwelk er tusschen de bestanddeelen van gezonde roggekorrels en het Moederkoorn in de verschillende tijdperken der ontwikkeling bestaat; de eerste bevatten altijd stijfsel, waarvan de geringste sporen door het *iodium* kenbaar worden, de laatste zelfstandigheid niet; waaruit dus wordt afgeleid, dat het Moederkoorn geenszins kan worden beschouwd als een ziekelijk voortbrengsel van het zaad zelf. Deze eerste Afdeeling wordt besloten met eene opgave van al de zamenstellende deelen, welke het Moederkoorn, volgens WIGGERS, oplevert,

Digitized by Google

zijnde: 1°. *eene eigenaardige witte olie (oleum unguinosum album proprium)*; 2°. *eene eigenaardige, witte, kristalliseerbare, zeer zachte olie (materia unguinosa propria, alba cristallisabilis, permollis)*; 3°. *wasstoffe (cerine, cerinum)*; 4°. *zwamstoffe (funginum, materies fungosa)*; 5°. *moederkoorn-stoffe (ergotine, ergotinum)*; 6°. *plantenvleesch extractiefstoffe (osmazonum vegetabile)*; 7°. *zwamsuiker (saccharum spermædiæ)*; 8°. *gom extractiefstoffe, met eene bloedkleurige verfstoffe verbonden, en stikstoffe bevattende (materia gummoso-extractiva sanguineo, cum pigmento conjuncta et nitrogenium continens)*; 9°. *planten-eiwitstoffe (albumen vegetabile)*; 10°. *zure phosphorzure potasch (kali phosphoricum acidulum)*; 11°. *phosphorzure kalk, met sporen van ijzer (calcaria phosphorica, cum minimis ferri vestigiis)*; 12°. *kiezelaarde (terra silicea)*. Deze uitkomsten worden nog nader vergeleken met die, welke het scheikundig onderzoek der gezonde roggekorrels, en van de *uredo zeæ maydis* (eene zwam, welke de roest bij de maïs verwekt), aan GREIF en DULONG hebben opgeleverd. Uit dezelve blijkt, dat de laatste, wat de voornaamste bestanddeelen betreft, groote overeenkomst hebben met die, welke WIGGERS uit het Moederkoorn heeft verkregen, waardoor deszelfs zwamachtige aard bijna buiten allen twijfel wordt gesteld.

Het tweede Hoofddeel handelt *over de uitwerkselen van het Moederkoorn op dieren en op het menschelijk digehaam in den gezonden toestand*. Hetzelve is met geene mindere zorg en uitvoerigheid bewerkt dan het eerste, en bevat twee onderdeelen, als 1°. een overzigt van de, tot dus ver, op menschen en dieren met het Moederkoorn genomene proeven; 2°. eene opgave der epidemiën van de krieuwelziekte, in zoo ver dezelve namelijk gronden opleveren voor het gevoelen, dat het Moederkoorn al of niet als de oorzaak dezer ziekte moet worden beschouwd. — Ten aanzien der bedoelde proeven, op gezonde dieren en menschen genomen, hetzij alleen of met andere zelfstandigheden vereenigd, en in

Digitized by Google

verſchillende vormen, namelijk onverdeeld, in aftrekſel, poeder; in brood gebakken, of met andere ſtoffen vermengd, toegediend, vinden wij, zoo niet alles, dan toch voorzeker het voornaamſte, beknoptelijk medegedeeld, wat hieromtrent door de Schrijvers geboekt is. De eerſte, welke de ſchadelijke uitwerking van het Moederkoorn op dieren vermeldt, is THUILLER, die, in het jaar 1630, door proefnemingen heeft getoond, dat hetzelve voor de dieren een doodelijk voedſel is. De waarnemingen worden, volgens eene groote reeks van Schrijvers, tot op onzen tijd voortgezet. Dezelve hebben zeer verſchillende uitkomſten opgeleverd. Velen bewijzen de groote ſchadelijkheid en vergiftige eigenſchappen der bedoelde zelfſtandigheid; terwijl, volgens anderen, dezelve zonder nadeelige uitwerking werd verdragen. De Heer GALAMA tracht dit verſchil van werking op te losſen, en komt hierbij inzonderheid terug op de giften, waarin, en de omſtandigheden, waaronder het Moederkoorn is aangewend. Het meest werkzame en vergiftige beginſel, in het Moederkoorn aanwezig, is, volgens de proeven van WIGGERS, de moederkoornſtoffe of *ergotine;* offchoon deze niet alleen het werkzame beſtanddeel ſchijnt uit te maken, noch als zoodanig, als *geneesmiddel*, te moeten worden voorgeſchreven, daar hetzelve niet in water oplosbaar is; terwijl de waarnemingen van de meeste Geneesheeren bevestigen, dat het waterachtige aftrekſel of afkookſel van het Moederkoorn al deszelfs geneeskrachten bevat. De *ergotine* wordt evenwel eenigzins in water oplosbaar, met andere beſtanddeelen van het Moederkoorn verbonden zijnde, en kan misſchien reeds in eene geringe mate werkzaam zijn.

(*Het ſlot hierna.*)

Beknopte doch volledige Handleiding tot de ware Kennis en zekerſte Geneeswijze van den Aziatiſchen Braak-

Digitized by Google

loop. Door H. J. SCHOUTEN, *Med. Dr. te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. de Grebber. 1834. *In gr.* 8vo. 70 *Bl. f* : -75.

Beknoptheid zal men aan dit werkje, door den Heer SCHOUTEN eene *Handleiding* genoemd, niet kunnen ontzeggen, wanneer men op het getal bladzijden (70) let. Zijn Ed. zoude het in de kunst van wél verzamelen zeer verre gebragt hebben, indien hij binnen zulke ruimte had weten te brengen hetgeen in zoo vele geschriften, waarvan toch vele eene betrekkelijke waarde hebben, gevonden wordt. De *Bibliothek der pract. Heilkunde*, (*) wier uitgevers HUFELAND en OSANN zijn, is in een harer laatste deeltjes reeds tot n°. 202 (*tweehonderd en twee*) gekomen, en schijnt nog niet het einde harer aankondigingen en beoordeelingen van geschriften over Cholera bereikt te hebben! Wat derzelver *ware kennis* betreft, gelukkig hij, die uit de zoo vele door Dr. MISES verzamelde gevoelens de beste keus had mogen doen! Wat de *geneeswijze* aangaat, zoude de Heer SCHOUTEN welligt voorzigtig gehandeld hebben met er het woordje *mijne* bij te voegen; want, de voorrede met het werk zelve vergelijkende, vindt men, bl. 63 en volg., van eenige *Cholera-drankjes* gewag gemaakt, waarvan de voorschriften zonder welbepaalde aanwijzing worden opgegeven. Het is eene geneeswijze met uitsluitende geneesmiddelen, zelfs met opgave van den vorm en de giften, welke sommigen zeer voldaan schijnt te hebben, maar met welke zeer velen, zoo onbepaald, zich niet zullen kunnen vereenigen.

Men bereikt in de Geneeskunde langs verschillende wegen en met onderscheidene middelen het voorgestelde doel, de genezing; maar, uit dit gezigtpunt beschouwd, wordt het zeer moeijelijk, eene voor allen *algemeen zekere geneeswijze* op te geven. Wij kunnen vooral deze aanmerking niet terughouden, omdat de Heer SCHOUTEN

(*) 1834. 4 St. April.

Digitized by Google

voor het *tweede* Hoofdſtuk zijner Verhandeling het opſchrift kiest: *Algemeene behandeling van den Aziatiſchen Braakloop*, en daaronder: *Behandeling, welke bij de voorloopende verſchijnſelen, bij de Cholerine of diarrhea cholerica* MOETEN *aangewend worden.* Voor zooverre de hier aangeprezene geneeswijze den Heere SCHOUTEN voldaan en hem gelukkige uitkomſten bezorgd heeft, blijve zij de gene, welke *hij* bij voorkeur volge, moge zij voorgeſteld worden als die door anderen in gelijke gevallen zoude kunnen gevolgd worden, maar op de eer der *zekerſte geneeswijze* kan zij geene aanſpraak maken. De Heer SCHOUTEN veroorlooft zich hier wat veel, bij zijne anders zeker goede bedoelingen.

Dat er in deze Verhandeling niets nieuws kan gevonden worden, ſpreekt van zelf; de Heer SCHOUTEN ſchijnt ook uit het bekende ſlechts de beste keus te hebben willen doen, en daarmede *zijne* wijze van zien en handelen in een te naauw verband gebragt te hebben. Wij onthouden ons van algemeene aanmerkingen, die ligt te maken zijn, over een onderwerp, hetwelk nog zoo veel duisters aankleeft, waardoor de zaak echter tot nog toe weinig nutte opheldering heeft ontvangen. Tegen de bijzondere geneeswijze van den Heer SCHOUTEN veroorloven wij ons dezelve, om reeds gezegde redenen, niet. Zijn Ed. zal ons in het algemeen belang vergeven, wanneer wij wenſchen, dat ook zijne behandeling, hoe gelukkige reſultaten zij hem dan ook moge opleveren, (voorrede, bl. VII) ſteeds minderé voorwerpen ter toepaſſing moge vinden.

Urania: Beſpiegelingen over God en den Mensch, in zes Zangen. Vrij naar het Hoogduitsch van C. A. TIEDGE, *door* J. F. SCHIMSHEIMER. *IIde Deel. Te Amſterdam, bij* L. van der Vinne. *In gr.* 8*vo.* 205 *Bl. f* 3 - 30.

Ook dit tweede deel der *Urania* bevat zeer veel ſchoons. Hetzelve behelst de zangen *Deugd* en *Eeuwigheid*. De laatſte heet bij TIEDGE *Vrijheid, wederzien*. De Vertolker heeft

Digitized by Google

dien zesden zang (want de vier eerste zangen zijn in het eerste deel behandeld) geheel omgewerkt, en dezelve heeft, naar ons oordeel, daarbij in innerlijke waarde gewonnen; ook de veranderde titel *Eeuwigheid* schijnt ons goed gekozen. In 't algemeen zoude ons echter in beide zangen, ja ook in de vier vorige, eene meerdere beknoptheid beter bevallen hebben. Men komt te dikwijls op dezelfde of bijna dezelfde denkbeelden terug. In den zesden of laatsten zang, waar de Vertolker meer zelf als dichter optreedt, is dit gebrek minder te vinden: hij heeft daar meer uit eigen gevoel gedicht, terwijl hij te voren zijne eigene denkbeelden telkens met die van TIEDGE zocht te doen instemmen en zamenvloeijen, hetgeen hem noodzakelijk veel moeite veroorzaakte. Ons hindert ook hier weder het menigvuldig gebruik van *vuig* voor *slecht* of *laag* in het algemeen, schoon *vuig* eigenlijk *lui*, *vadzig*, en daardoor *bloohartig*, *laf* beteekent. Men kan dus zeggen *eene vuige rust*, maar minder juist *een vuige lust*. Voorts stuit ons onder anderen, bl. 13:

Want nimmer rust de gier, die aan zijn lever PIKT.

Bl. 21: *Getuigen van den val eens* Antonius *zijn.*

Bl. 42: *Zij tuimelden daarheen als een* BESCHONKEN *man.* In onze kiesche westersche dichtkunst is dit beeld te zeer beneden de deftigheid.

Bl. 43: *De Zwijger*, WILLEM ÉÉN, *naast de Almagt Nederlands vader.* HENRI-QUATRE zeggen de Franschen, maar de Nederlanders vertalen dit HENDRIK DE VIERDE. WILLEM ÉÉN is volstrekt verwerpelijk; zelfs in het Fransch noemt men hem GUILLAUME PREMIER.

Bl. 44: *Het leven wordt vergruisd, en* — BUFFON *is niet meer.*

Bl. 47 — *om 't niet weêr* TE *doen dalen.*

Bl. 48: *Gelijk in 't golfgewoel de nooit verwrikte* KAAP. *Rots* moest het wezen. *Kaap* staat hier alleen om te rijmen op *slaap*. Verder aldaar: *Hij* (de storm) *schijnt in barensnood. Wat zal hij baren?* — WIND! — schijnt ons toe onwillekeurig lachverwekkend te zijn.

Bl. 50: VRAAGT HIJ NAAR HET WAAROM *van die bedeeling niet.* Gemakkelijker zou men lezen: *Vraagt hij naar het*

Digitized by Google

waarom. Dus deugt dit halfvers, dat eer *Trochaïsch* dan *Jambisch* is, in 't geheel niet.

Bl. 55: *Van Darius, door hem met eigen arm beſchermd.*

Bl. 70: *Dat van den hemel kwam en* DE AARDE | *open-baarde.* Lees 'T AARDRIJK.

Bl. 71, van Jezus: *En echter Hij bleef kalm.* Toch niet in *Gethſemane.* De zedelijke grootheid van Jezus was niet van *Stoïſchen* aard. Hij voorzag niet alleen, maar *gevoelde* zijn lijden, gevoelde dit *ten ſterkſte*, en *toch* onttrok Hij zich niet. Hij overwon de aandoenlijkheid van zijn hart door moeijelijken ſtrijd, en dit maakte zijne zegepraal te grooter.

Bl. 94: *De ſterren rollen voort naar de eens* VOORSCHREVEN *orden. Voorſchreven* is zoo veel als *te voren geſchreven*, b. v. *voorſchreven partij lands.* Doch *voorgeſchreven* is *bevolen* of *aangewezen*, en dit werd hier gevorderd.

Bl. 143: *In 't beeld, dat zijnen naam van* ALCIDES *ontleent.* Men zegt ALCIDES, dus liever: *van* HERCULES *ontleent.*

Bl. 157: *Zal, bij 't etherisch ontwaken.* Men zegt *etherisch*; dus liever nog: Zal, *bij 't heerlijker ontwaken.*

Peter de Groote, Zar van Rusland, Treurſpel, door Mr. A. VAN HALMAEL, JR. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1824. *In gr.* 8vo. 84 *bl. en* 12 *bl. Aanteek. f* 1-40.

Indien recenſiën alleen of voornamelijk ten behoeve van de Schrijvers der uitkomende werken waren, dan zouden wij ons van de beoordeeling des bovenſtaanden Treurſpels gerust kunnen ontſlaan; want de maker laat er zich, in zijne *Aanteekeningen*, bl. 8, aldus over hooren: „ Of men voor het „ overige mijne tooneelſtukken ongunſtig *recenſeeren* wil; — „ of men ze ook niet opvoeren wil, — ik trek het mij niet „ aan; omdat ik niet naar eer en roem ſtreef, maar alleen „ tracht nuttig te zijn, en mij vlei, dat men nog eenmaal „ zal erkennen, dat ik dit geweest ben, wanneer het tooneel „ een onmisbaar volksvermaak blijft, (en dit zal en moet „ het blijven,) en men, na het, en te recht, verworpen van-

Digitized by Google

„ honderden van tooneelſtukken, die minder goed dan de „ mijne zijn en toch dagelijks vertoond worden, naar betere „ zoeken, de mijne vinden, en ze opvoeren zal willen en „ kunnen; — moge die tijd ook nog zoo verre af zijn, en „ ik dan mijne aardſche loopbaan reeds hebben voleindigd. „ Ik was het mij-zelven verplicht, dit, eens voor altijd, „ aan te merken, waarlijk evenwel *fine irâ et ſtudio*", en zekerlijk ook *met alle beſcheidene nederigheid.* Doch daar wij meenen, dat ook het Publiek regt heeft, om van een beoordeelend Tijdſchrift te verwachten, dat het verſlag doe van de letterkundige voortbrengſelen des tijds, en daarover met vrijmoedigheid en gematigdheid de gedachten mededeele, en vermits hieruit welligt nog iets voor anderen te leeren is, zoo mogen wij ons oordeel niet terughouden. De Heer VAN HALMAEL intusſchen moge deze recenſie ter zijde leggen, en er verder geen kennis van nemen; want voor hem, die de waarde van zijn eigen werk zoo goed gevoelt, en zoo gerust op de nakomelingſchap rekent, zal zij wel niet geſchreven zijn!

Nog ééne algemeene aanmerking moeten wij voorafzenden. In dit ſtuk wordt, gelijk men reeds op den titel ziet, eene vreemde ſpelling van Rusſiſche namen gevolgd: *Zar* voor *Czaar*, *Maskwá* voor *Moskou*, *Kremmel* voor *Kremlin*, ALEXÉÏ voor ALEXIS, MÉNTSCHTSCHIKOF voor MENZIKOF of MENZIKOW, *Paltáwa* voor *Pultawa* enz. Of dit beter naar de oorſpronkelijke ſchrijfwijze en uitſpraak is, kan Rec. niet beoordeelen, als de Rusſiſche taal niet magtig zijnde. Of dit laatſte bij den Heer VAN HALMAEL het geval is, weet hij niet, daar deze, in zijne *Aanteek.* bl. 1, alleen zegt, zich in dezen van de Hoogduitſche werken van TAPPE en MÜLLER bediend te hebben. Ook zou hij voor zich oordeelen, dat het gebruik der algemeen bekende ſchrijfwijze dezer namen voor den Lezer meer duidelijkheid geeft; te meer, omdat de Schrijver zelf er toch eenige van uitzondert. Doch hij wil hem hierover niet hard vallen, evenmin als over deszelfs afwijking van de gewone ſpelling onzer taal, waaromtrent hij zich dus uitlaat, t. a. p. bl. 8: „ Zoo „ volg ik ook de (zoogenoemde) algemeene ſpelling niet, „ omdat die, in vele opzichten, mijn verſtand, en mijn hart „ (hoe vreemd dit laatſte ook klinken moge) beleedigt en „ kwetst." Rec. wist niet, dat die zaak der ſpelling zulk eene zaak van het hart was; en het zou hem ſpijten, den

Digitized by Google

hoogst gevoelgen Schrijver, wegens Russische namen of Nederlandsche spelling, harteleed aan te doen (*).

De titel van dit stuk is vrij onbepaald, en men vraagt natuurlijk, in welk opzigt en in welke omstandigheid de groote Czaar stof tot een Treurspel oplevert. Den inhoud doorloopende, ziet men, dat hij daarin, ja, wel eene zeer belangrijke rol speelt, maar dat nogtans de gene, die het meeste belang en medelijden inboezemt, en als 't ware de spil is, waarom het ganschè stuk draait, ALEXIS is; de zoon van PETER, wien deze eerst tot afstand van de troonopvolging genoodzaakt, maar voor ware of vermeende misdaden genade geschonken heeft, doch wien hij daarna, wegens medepligtigheid aan ontdekte nieuwe zamenzwering, door eene vergadering van Regters ter dood laat veroordeelen, maar wien hij, om deszelfs publieke schande voor te komen, of eigenlijk wegens verwijtingen, die hij zich uit hoofde van vorig pligtverzuim omtrent denzelven doet, zelf den giftbeker toereikt, hetwelk deszelfs dood ten gevolge heeft. — Zietdaar in 't kort het hoofdbeloop van dit stuk, waaruit schijnt te blijken, dat *de dood van* ALEXIS, *Grootvorst van Rusland*, of dergelijke, met meer regt de titel had kunnen zijn. — De *Aanteekeningen* des Schrijvers zijn, behalve die, waaruit wij straks iets ontleenden, meest van historischen aard, ter opheldering, en ter aanwijzing van de overeenkomst met, of ook de afwijking van de geschiedenis.

De eenheid der handeling en de karakters van PETER en ALEXIS zijn over 't geheel wél volgehouden. In den eersten ziet men den man, die aan zijne plannen, en aan hetgene, dat hij meent het heil van Rusland ook in de toekomst te zijn, alles, ook zijne liefde voor zijnen zoon opoffert; in den laatsten den zoon, die minder zelfstandigheid heeft, en ligt medegesleept wordt door eenige den Czaar vijandige Grooten, maar in wien toch liefde voor zijnen vader, hoewel hij meent door hem miskend en benadeeld te zijn, tot op het laatste oogenblik heerscht: en daarom schijnt het verachtelijk en bitter uitvaren over zijnen vader, na den zoo kalm gedanen afstand van den troon, (bl. 14, vergel. 12 en 13) minder natuurlijk, en ook met zijne vervolgens geuite gevoelens minder overeenkomstig te zijn. Zoo schijnt ook de

(*) Behoort daartoe mede, bl. 8, *uitwijding* voor *uitweiding*, en, wat de taal betreft, bl. 10 en 50, *beslemmen* voor *in-* of *toeslemmen?*

Digitized by Google

ijselijke en ganseh onnatuurlijke vervloeking, die PETER zich tegen zijnen zoon veroorlooft, bl. 13, tot volhouding van deszelfs karakter niet noodig te zijn.

Het stuk bevat schoone, treffende plaatsen, die van dichterlijk gevoel en goede dichterlijke uitdrukking getuigen. Hiertoe mag men rekenen de zamenspraak van PETER en ALEXIS over hunne onderlinge betrekking (bl. 30—34); die van PETER en zijne verstootene Gemalin EUDOKIA; (bl. 44—48); de alleenspraak des eersten, bij het berigt van eene muitzieke misnoegdheid onder het leger in het Mecklenburgsche (bl. 50); de afwisselende rede van denzelfden, na het ontdekken van de zamenzwering (bl. 65, 66). De toespraak van PETER tot KATHARINA en den Vice-admiraal CRUYS (bl. 73—77) is ook op zichzelve in haar geheel fraai; doch in die omstandigheid, waarin de vader in tweestrijd met zichzelven is, wat met zijnen schuldigen zoon te doen, schijnt de uitweiding over zijne eigene verdiensten voor Rusland te lang en min gepast. De Dichter schijnt dit gevoeld te hebben, daar hij in de *Aanteek.* 31, bl. 11, zegt: „ Wanneer, bij het ten tooneele brengen van „ dit Treurspel, deze Lierzang soms te lang geoordeeld „ mocht worden, moge men zich bepalen tot het voordragen „ van het eerste en de beide laatste coupletten," met eene kleine verandering, hetwelk allezins doelmatiger schijnt. Wij nemen het eerste en een gedeelte van het voorlaatste couplet ter proeve over:

Kunt gij dan, dierbren, niet bevroeden,
Al 't geen uw vriend en gade lijdt?
Neen, wat mijn ganssche ziel doorrijt,
Bespeurt gij niet, noch ziet haar bloeden,
De wond, die eeuwig bloeden zal!

(*Op zijn hart wijzende.*)

Hij, die zoo luid zich hier doet hooren,
Wiens woorden nimmer gaan verloren,
't Geweten, dat zich niet laat smoren,
Wijt mij meest Alexéïes val;
En (ach!) verwijt mij dien, rechtvaardig;
'k Erken 't (helaas! te spâ) met schrik,
Meer doemenswaard', meer straffenswaardig,
Meer schuldig, dan mijn kind ooit heeten kan, ben ik!

Digitized by Google

Neên, vallen moet hij! vallen, sneven!
Dat wil 's Volks heil, mijn hoogste Wet;
En Ik — ik word misdadig, redt
Mijn machtspreuk hem 't verbeurde leven.
(*Weder op zijn hart wijzende.*)
Zoo spreekt het dáár, met kracht en klem, enz.

Er zijn ook plaatsen, die Rec. minder gelukkig voorkomen. De toespraak b. v. van EUDÓKIA tot haren zoon ALEXIS, bij de eerste wederontmoeting, (bl. 22) die zeer hartelijk schijnt te moeten zijn, is vrij stijf en droog. — Stroef is de constructie en niet zeer dichterlijk de uitdrukking in de volgende woorden (bl. 37): „*En zegt*, — *Of* „ *en in wat hij faalde, en hoe hij dit herstelt; Maar* „ *niet door d'indruk van het oogenblik bedrogen, Alleen,* „ *nadat men 't lang, dat 's: wel, heeft overwogen; 't Ge-* „ *lukkige gevolg*" enz. — Bl. 52 spreekt de Metropolitaan DOSITHÉÏ tot EUDÓKIA van „ 't bevel der Kerk, Vorstin, „ *dat ik verkondig, gij opvolgen moet en eeren. 't Verwon-* „ *dert me inderdaad, dat ik dit u moet leeren*," vrij prozaïsch en niet zeer deftig. — De wijze, waarop PETER zich, bij zijne onverwachte verschijning in de vergadering der zamengezworenen, uitlaat, (bl. 60 e. v.) heeft iets kluchtigs, dat misschien met de deftigheid van het Treurspel niet strookt: het is waar, volgens *Aanteek.* 27, bl. 11, schijnt het met de geschiedenis overeen te komen; maar vermits de Dichter dit vroegere tooneel toch later geplaatst, en door het (verdichte) doorsteken van KIKÍN zeer ernstig geëindigd heeft, ware misschien ook het overige beter hiernaar te wijzigen. — Bij bl. 80, 81 zou Rec. willen vragen, of het toch niet wat al te overdreven tragisch is, dat de vader den zoon eerst vergiffenis schenkt, en dán hem den vergiftbeker aanbiedt, ja hem dezen ziet uitdrinken. Het overige van dit tooneel is anders ook roerend genoeg, zoodat men zelfs daarna niets meer verlangt, en de woorden van PETER tot ALEXIS, in het volgende tooneel: „*Is thans* „ *de haat, mijn zoon, uit uwe borst geweken?*" er bij afvallen. — Eenige uitdrukkingen hier en daar zou men met betere verwisseld mogen wenschen. B. v. bl. 5 *het noodlot met zijne klingen doorhakken*, is vrij hard en onnatuurlijk. — Zou *herzien*, bl. 15 en elders voor *wederzien* gebezigd, in

Digitized by Google

het gebruik daarmede wel hetzelfde, en *ons zien*, voor *elkander zien*, niet een Gallicismus zijn? — „ Dat de aan„ blik van uw lot u dus *ter neder dondert*," (bl. 79) heeft een gemeen en ruw aanzien. — Bl. 81: „ Neen, Vader; „ *geef*, *geef* *en* omvat mij ſpoedig, ſpoedig!" zou men welluidender dus kunnen lezen: „ Neen, Vader! *geef*, *o geef!* omvat" enz. — Het geheele ſtuk eindigt met dezen uitroep van PETER: „ *Abſalom*, *och*, *mijn zoon!*" Deze woorden, gelijk men weet, van DAVID overgenomen, en, volgens *Aanteek.* 33, de tekst der Lijkrede op Prins ALEXIS, en hier aan het einde van het ſtuk geplaatst, ſchijnen, bij goede uitvoering, treffende tragiſche uitwerking te moeten doen; en nogtans (zal Rec. het zeggen, zoo als hij het meent) zijn zij hier minder gepast. Bij DAVID is het de klagelijke uitroep, waarin hij uitberst, op het vernemen van den dood zijns muitenden zoons, wien hij uitdrukkelijk wilde geſpaard hebben, maar wien men nu tegen zijn' wil en bevel afgemaakt heeft. Hoe geheel anders heeft PETER hier gehandeld! Hij zelf heeft zijnen zoon den giftbeker toegereikt, waaraan dezelve geſtorven is; daarop drukt hij nu zijne tevredenheid deswege ten opzigte van Rusland uit; doet zijnen gebiedenden wil kennen, dat ALEXIS moet gezegd worden van diepe ontroering geſtorven te zijn; maakt beſchikking over het publieke rouwbedrijf; en eindigt nu met de zoo even gemelde woorden: heeft dit niet eene gemaakte houding en onnatuurlijke vertooning?

Zoo komt Rec. van zelf tot den indruk, dien dit geheele Treurſpel bij den afloop op hem gemaakt heeft. Hij erkent gaarne al het moeijelijke van een goed Treurſpel te leveren, en even gaarne doet hij hulde aan al het goede, dat hij in onderſcheidene partijen van het beſchouwde opmerkte; maar nogtans liet het over 't geheel eene zekere onvoldaanheid bij hem achter; een medelijden, ja, met ALEXIS, en zelfs met PETER, en toch eene ontevredenheid, omdat het ſtuk alzoo eindigde, dat men met de uitkomst niet bevredigd wordt. En vraagt hij, wat het zedelijk doel van het ſtuk is, hij moet betuigen, dat ook dit hem niet helder en voldoende is. Moet het gevonden worden in hetgene, dat voorzaan met hoofdletters als motto ſtaat, en waarheen ook de redeneringen van PETER tot aan het einde ſchijnen te lei-

Digitized by Google

den: „ SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!" dan is er toch in de toepasfing van dit gezegde groote voorzigtigheid noodig, opdat het niet worde: „ *Het doel heiligt de middelen*;" en onbepaalde of overdrevene grondstellingen behoeven zoo min op het Tooneel, als in de Raadsvergaderingen verkondigd en verdedigd te worden.

Petits Poëmes à l'usage de l'Enfance, traduits de JÉR. VAN ALPHEN, par AUG. CLAVAREAU, Membre de la Société Litt. de Leide, Chev. de l'Ordre du Lion des Pays-bas. à Utrecht, chez *J. G. van Terveen et Fils.* 1834. 12mo. 118 p. *f* :-50.

Gedichtjes voor de vrolijk ontluikende Jeugd, door PETRONELLA MOENS. *Met Plaatjes. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1833. 12*mo.* 140 *bl. f* :-90.

Het is voor eenen *Nederlander* eene aangename waarneming, dat de uitstekend lieve *Gedichtjes voor Kinderen* van zijnen voortreffelijken VAN ALPHEN, die hem in zijne kindschheid zoo vermakelijk en nuttig geweest zijn, na zoo vele jaren, door eenen vreemdeling in de Fransche taal worden overgebragt. De taak is voorzeker niet gemakkelijk; en de Overzetter derzelven, de Heer CLAVAREAU, betuigt ook, in zijne *Préface*, dit gevoeld te hebben. Bij de overgieting moet er van den fijnsten geest van naïefheid, waarin zij zoo zeer uitmunten, veel vervliegen: en hoewel het waar is, wat hij zegt, „ *que tous les poëmes de* VAN ALPHEN *sont excellens pour tous les pays*"; het is niet minder waar, dat een echt *Nederlander* daarin voor *Nederlandsche* kinderen gedacht en gedicht heeft, en dat zulks de overbrenging in *Fransche* gedachten en gedichten nog moeijelijker maakt. Het doet ons echter groot genoegen, na lezing en vergelijking, te mogen verklaren, dat deze Overbrenger zich van zijne taak zeer loffelijk gekweten, zich met den geest van zijnen Schrijver regt gemeenzaam gemaakt, en denzelven, hoe veel het ook hier en daar *moest* verliezen, doorgaans in zijne taal gelukkig uitgedrukt heeft. Dit nader na te gaan, en de overeenkomst of het verschil breedvoerig aan te wijzen, zou een ondankbare arbeid zijn; en wij betuigen liever onzen

Digitized by Google

dank aan den Heer CLAVAREAU voor de niet geringe moeite, hieraan besteed. Voorts vereenigen wij ons gaarne met den wensch van den Heer VAN ALPHEN, den achtingwaardigen Zoon des beroemden Mans, onlangs, bij de aanbieding dezer vertaling, in de Tweede Kamer der Staten-Generaal uitgesproken, dat de kinderen van onze Fransche of verfranschte naburen door dit werkje mogen doortrokken worden van de beginsels van Nederlandsche godsdienstigheid en zedelijkheid: en hoewel wij het gebruik van deze overzetting aan onze landgenooten, die het noodig mogten rekenen, gerust mogen aanprijzen, voegen wij er nogtans den wensch bij, dat hetzelve dat der oorspronkelijke *Gedichtjes* in geenen deele moge verdringen.

Ook de werkzame en verdienstelijke Mejufvrouw MOENS blijft voortgaan, zelfs in hare klimmende jaren, voor het nut en genoegen der jeugd te arbeiden, waarvan de boven aangekondigde *Gedichtjes* eene nieuwe en aangename proeve zijn, die zij wil aangemerkt hebben, als gelijkvormig aan haar *Letterkransje voor lieve en brave Kinderen*, in 1808 uitgegeven, en in 1828 voor de vierde maal herdrukt. Dat zij onzen eenigen VAN ALPHEN, wien men ziet dat zij hier en daar navolgt, niet nabijkomt, erkent zij zelve, en moeten wij haar, zoo wij oprecht zullen zijn, volkomen toestemmen; maar wij mogen ook haar edel doel en loffelijk pogen, om nuttig te zijn en te vermaken, zeer prijzen. Mag Rec. zijne gedachten in algemeene bewoordingen uitdrukken, dan zal het hierin bestaan, dat er in dit bundeltje verscheidene eenvoudige en lieve gedichtjes voorkomen, die den kleinen gewis behagen zullen; dat echter ook vele wat te lang en te wijs beredeneerd, sommige zelfs boven de sphaer van kinderen van 6—10 jaar zijn, voor welke de Schrijfster ze bestemd heeft, en eenige wellicht beter in een aangenaam onderhoudend prozaisch verhaal, dan in berijmd proza zouden kunnen voorgesteld worden. Bij wijze kans nogtans en verstandig gebruik, zal ook dit boekje, dat met 6 lieve plaatjes versierd is, onder de kinderboekjes, ter afwisseling, eene goede plaats bestaan.

Zestal Brieven over, vooral in dezen tijd, belangrijke godsdienstige onderwerpen, door PETRONELLA MOENS. *Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1834. *In gr. 8vo. 98 Bl. f* 1 -:

De geachte Dichteres, aan welke ons Vaderland ook verscheidene nuttige schriften in proza, van een' goeden godsdienstigen geest doortrokken, te danken heeft, behandelt in dit werkje drie gewigtige onderwerpen, waarvan vooral het laatste in dezen tijd belangrijk heeten mag, en waartoe zij niet ongepast den vorm van *brieven* verkozen heeft, om hierdoor hare gedachten vrijer en ongedwongener uit te drukken.

De *eerste* brief is van *Sophia aan hare vriendin, over het niet vooruitzien van onze lotgevallen*, en werpt de vraag op, waarom wij dit meestal niet kunnen. — De *tweede* brief behelst hierop het antwoord, en toont aan, dat dit gevorderd wordt door de bedoeling van God, door ons eigen geluk, en door het maatschappelijk leven; welk een en ander niet zoo zeer in afgetrokken betoog voorgesteld, als wel door gepaste verdichte voorbeelden opgehelderd wordt.

De *derde* brief (van *Clara Rosendal*) *aan den Heer Philant* loopt *over de Joodsche Natie, en het niet algemeen toetreden derzelve tot het Christendom.* Naar aanleiding eener verdichte geschiedenis van eene Joodsche familie, wordt daarin de vraag voorgesteld, waarom de Joden niet kunnen of willen gelooven, dat JEZUS de Messias is. — In den *vierden* brief worden door *Philant* hiervan (bl. 50) deze vier oorzaken opgegeven: 1. De hoogmoed hunner vroegere en latere Schriftgeleerden: in de ontwikkeling hiervan bepaalt hij zich echter meest tot den tijd van JEZUS. 2. De algemeene zinnelijkheid, welke het nakroost van ABRAHAM, dat van ouds zoo veel behoefte had aan zinnelijk onderwijs, nog altijd blijft aankleven: dit punt vindt men echter (wat vreemd is) bij de verdere uitbreiding niet afzonderlijk bewerkt, maar het vloeit daar ineen met het eerste. 3. De algemeene afschrik der Joden van de leer des Veelgodendoms, waardoor zij zich niet alleen niet konden vereenigen met de eer, aan JEZUS CHRISTUS toegebragt, maar (gelijk in de verdere behandeling zeer goed aangetoond wordt) in welken afkeer zij ook niet weinig versterkt worden door de begrippen en twisten, die er al vroeg onder de Christenen ontstonden over „het leerstelsel" (*l. leerstelling* of *leerstuk*) „der zoogenaamde Drieëenheid," en door de onder dezelve ingevoerde vereering van Heiligen door middel van beelden. 4. De mishandeling der Joden door de Christenen; kort, maar doelmatig wordt dit ontwikkeld, en met goede hoop op der Joden teregtbrenging en herstelling besloten.

Digitized by Google

De *vijfde* brief van *Wilhelmina aan hare vriendin* beschrijft *de gevolgen van donkere menschelijke leerbegrippen en dweeperij*, en stelt die voor in een akelig tafereel van het treurig uiteinde harer dochter, die door de buitensporigste godsdienstige denkbeelden, welke anderen haar ingeboezemd hadden, zoo verbijsterd was geworden, dat zij, in haren hoogzwangeren staat, zichzelve om het leven bragt. — Hierop tracht, in den *zesden* brief, hare vriendin haar door de beste Christelijke troostredenen op te beuren, en deze diep ongelukkige moeder, ten aanzien van het toekomstig lot van hare dierbare dochter, verstandig en godsdienstig gerust te stellen. Hierbij weidt zij ook tusschenbeiden hoogernstig uit over het dwaze en schadelijke bestaan van zoo velen, als er zich, helaas! ook thans opdoen, die eene gansch verkeerde en onbijbelsche manier van denken en voorstellen in het godsdienstige volgen, en daarbij tevens de deerlijkste onkunde en de hoogmoedigste liefdeloosheid aan den dag leggen; die, in den verborgen raad van God vermetel wanende in te dringen, de hardste en onwaardigste begrippen omtrent Hem voorstaan, en anderen onbarmhartig veroordeelen, en hierdoor grievend krenken, bedroeven en beangstigen. In het vooronderstelde geval zijn deze uitweidingen misschien wat te lang; maar, als in de geheele toedragt van hetzelve natuurlijk aanleiding hebbende, en als ook thans belangrijk, mogen zij wel gelezen en behartigd worden.

Aanmerkingen van belang heeft Rec. niet; en al had hij er ook op deze of gene uitdrukking, zou hij ze thans terughouden om het vele goede, dat hij hier vindt, en wegens de heldere, Bijbelsch liberale denkbeelden en edel Christelijke gevoelens, die de waardige Schrijfster hier met vrijmoedigheid en warmte voordraagt, en hem dit werkje met dat genoegen en die bijzondere goedkeuring hebben doen lezen, dat hij het gerust aanbevelen, en er den besten zegen van God op wenschen mag.

Vriendelijk woord tegen het uitstel der Bekeering, zeer gepast voor onzen tijd; door J. H. SONSTRAL, *Predikant te Helder. Te Amsterdam, bij* J. Guykens. *In gr.* 8*vo.* 48 *Bl. f*: - 50.

Digitized by Google

„Weet gij wel, wat bekeering is? Kom, laat mij het u zeggen: bekeering is eene volſlagen verandering en omzetting van hart en wandel, zoodat wij, met een waar berouw over onze zonden, van dezelve afſtand doen, en, tot God en zijne dienst terugkeerende, eene geheel andere en betere levenswijze beginnen en doorzetten. Zij is dus eene zedelijke verbetering; ja, dit is in Evangelieſtijl nog te flaauw uitgedrukt. Zij is nog meer, eene verandering en vernieuwing van den mensch om Gods en om CHRISTUS wil, waardoor men als het ware een nieuw ſchepſel wordt." Met deze woorden geeft de Eerw. Schrijver te kennen, wat hij door *bekeering* verſtaat. Van omſtandigheden, die wij beleven, *oproergeest*, *oorlogsvuur* en *peſtziekte* (Cholera?), worden drangredenen ontleend, en voorts wanbegrippen beſtreden, welke misſchien nog meer algemeen zijn, dan men wel eens zich verbeeldt. Wij gelooven, dat de toon getroffen is, welke op zekere ſoort van lezers den meesten indruk kan maken, doch bij meer geoefenden niet zoo zeer ter aanbeveling zal ſtrekken. Gaarne erkennen wij het veelvuldige goede in dit werkje. Naar 'ons oordeel ware het echter beter geweest, zoo de Heer SONSTRAL meer bepaaldelijk had aangewezen, tot welke gebreken en ondeugden onze natie thans bijzonder overhelt. Bij al het goede, waarover wij, vooral in de laatſte drie jaren, ons mogten verblijden, wordt er toch ook veel kwaads gevonden, dat geene plaats behoorde te hebben. Veelligt is wel eens geprezen, wat geenen lof verdiende. Onderſcheidt zich onze landaard in eenige opzigten allezins voordeelig, daar blijven echter nog verkeerdheden over, die verbeterd moeten worden. Had de Eerw. Schrijver hieromtrent eenige gepaste wenken gegeven, zijn *vriendelijk woord*, naar wij meenen, zou in nuttigheid gewonnen hebben. Ware voorts opzettelijk en duidelijk aangewezen, dat ieder mensch, zoo wel de meer gevorderde, als de nog achterlijke, bij voortduring zich ernſtig op verbetering moet toeleggen, ook hierdoor wel bijzonder zou de waarde van het boekskén verhoogd zijn. Wij vreezen althans, dat menigeen, die geene echt Bijbelſche begrippen van *bekeering* heeft, ook na het lezen van dit *woord* zich nog zal blijven verbeelden, dat dezelve in korten tijd of plotſelijk en op eenmaal geſchiedt. De Heer SONSTRAL wil dit gevoelen geenszins begunſtigen, maar had er beter voor kunnen waarſchuwen.

Digitized by Google

De ſtijl is vrij duidelijk, doch overigens niet boven het middelmatige. Enkele uitdrukkingen althans luiden vreemd, b. v. op bl. 9: *Ik heb plan u het verzuim der bekeering van hare zwarte zijde voor te ſtellen, en u tot derzelver beſpoediging aan te moedigen*; en bl. 37: *Hebt gij dan, o medeveroordeelde ten doode!* enz.

Antwoord van een Christen op de Woorden van een Geloovige, door den Abt BAUTAIN. *Naar het Fransch. Te Breda, bij* F. P. Sterk. 1834. *In kl.* 8vo. 108 *Bl. f*:-80.

Ook dit in onze taal overgezet *Antwoord van een' Christen*, welks Franſche Schrijver zijnen Collega almede gevoelig aantast, wel bijzonder op de punten van het gezag der Koningen, de ſtaatkundige vrijheid, het eigendomsregt en den krijgsmanspligt, en hem op zijne wijze zoekt aan te toonen, hoe deszelfs denkbeelden daaromtrent geheel ſtrijdig zijn met het Evangelie en de voorſchriften der (Roomsch-katholieke) Kerk; — ook dit ſtukje verdient in zijne ſoort gelezen te worden, want het bevat veel waars en goeds; (b. v. over de Christelijke vaderlandsliefde en de Christelijke vereeniging van volken en menſchen, bl. 57—60) maar van langwijligheid en herhalingen is het gansch niet vrij. — Dat men hier en daar den Katholiek, ja den voorſtander van het kerkelijk gezag in den Roomschkatholieken zin ziet uitkomen, zal men, billijk denkende, den Schrijver niet kwalijk nemen. Doch wanneer hij nu de ſtelling, dat alle Magt van God komt, zoo ver wil uitſtrekken, alsof er geen regtmatige opſtand tegen dwingelanden konde zijn; dan gelooven wij, dat hij te ver gaat: of wanneer hij daaruit, dat er bij Israël geen volkskeus voor Overheidsperſonen plaats had, (hetwelk nog niet eens zoo onbepaald waar is) wil beſluiten, dat zij ook nu niet noodig is; dan houden wij dit voor eene zwakke redenering, omdat de inrigting der Theocratie, waarin God ook in burgerlijken zin de hoogſte Koning was, geheel andere maatregelen vorderde: of wanneer hij beweert, dat de Kerk de burgerlijke Magten altijd geëerbiedigd, en als eene zending van God vereerd heeft; dan zouden wij hem wel eens willen verzoeken, eenige bladen uit de geſchiedenis der Hiërarchie onbevooroordeeld te lezen, en ons dan onpartijdig te zeggen, of zij zich nooit boven alle we-

Digitized by Google

reldlijke Magt verheven geacht, ja hoogst beleedigend tegen dezelve betoond heeft. Maar de Franſche Abt zal onze recenſie niet lezen; en dus hiermede *punctum!*

Geſchiedenis van JEZUS CHRISTUS, *onzen Heer, voor Ongeleerden en jonge Lieden. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. *In gr.* 8*vo.* 350 *Bl. f* 3-:

Wij prijzen het loffelijk oogmerk des ongenoemden Schrijvers. Hij wilde iets bijdragen ter bevordering van de kennis der geſchiedenis van JEZUS CHRISTUS. De titel duidt echter niet bepaald genoeg den inhoud des boeks aan. Men vindt hier de berigten der vier Evangelisten, met derzelver *eigene woorden*, volgens de vertaling van den Hoogl. VAN DER PALM, tot één geheel zaamgevoegd en *naar vermoedelijke tijdsorde aaneengeſchakeld.* Alles is onder acht Afdeelingen gebragt. De Schrijver maakt geene aanmerkingen, en geeft de redenen niet op, waarom hij de gebeurtenisſen in deze volgorde plaatst. Doch het werk is beſtemd voor *ongeleerden* en *jonge lieden.* Hoe men zich de opvolging ook voorſtelle, daar blijven ſteeds zwarigheden over. Wij zouden hier en daar eene andere *tijdsorde vermoeden*, en ook niet zóó onbepaald *overal* aan de vertaling des Hoogl. VAN DER PALM de voorkeur geven. Bovendien heeft de ſtijl op eenige plaatſen verloren, dewijl de Schrijver ſoms verſchillende bewoordingen, die de Evangelisten ter aanduiding van dezelfde zaak bezigen, zamenvoegt, om één geheel te maken. Hierdoor ontſtaat wel eens noodelooze gerektheid. Doch wij willen door aanmerkingen het bedoelde nut niet tegenwerken. Wij wenſchen, dat de regte kennis van het Evangelie ook door de uitgave van dit boek bevorderd moge worden. Achteraan vindt men opgave van den *korten inhoud*, met aanwijzing der plaatſen bij de vier Evangelisten. Papier en druk zijn bijzonder goed.

De Natuur en de Mensch, of Levensbeſchouwingen van Pachter Gerhard op zijne Wandelingen met Neef Jonas, door O. G. HELDRING. *IIde en IIIde of laatſte Stukje. Te Am-*

Digitized by Google

ſterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1833. *In gr.* 8*vo.* *f* 2-50.

De bekwame Schrijver heeft, in beide deze latere ſtukjes, geheel in de manier van het eerſte ſtukje voortgewerkt, en het geheel levert dus eene niet onaangename, ſoms luimige en gemeenzame, elders weder roerende en ernſtige lectuur op, welker ſtrekking heilzaam is, en den mensch niet alleen de natuur leert beſchouwen, maar hem telkens van de natuur tot het Opperwezen en de overdenking der gewigtigſte waarheden opleidt. Echter ſchijnt ons het geheel wat gerekt; en ſchoon men ieder afzonderlijk hoofdſtuk met genoegen lezen zal, ja de afwisſeling van toon, nu eens ernſtig, dan eens luimig, den lezer te gemoet komt, zoo zal dit niet genoeg zijn, om hem op den duur te boeijen en het geheele werk met belangſtelling ten einde te doen brengen. Uit dien hoofde vreezen wij, dat de Schrijver zijne loffelijke oogmerken bij de meerderheid van het lezend publiek niet bereiken zal. Welligt zou hij beter zijn geſlaagd, indien hij het voornaamſte zijner denkbeelden en leſſen in één ſtukje had zamengetrokken; maar thans, hoe wél en lief het werkje geſchreven is, heerscht er, naar ons gevoel, toch zekere matheid en wijdloopigheid in. Om het menigvuldige goede, dat er in voorkomt, wenschten wij ongelijk te hebben, en te vernemen, dat het boeksken druk gelezen en herlezen wordt.

Hillegonda van Teylingen. Een oorſpronkelijk Nederlandsch Familietafereel uit het midden der zestiende Eeuw, onder de Grafelijke Regering van Karel den V. Door FR. HERBIG. *II Deelen. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. *In gr.* 8*vo.* 413 *Bl. f* 4-50.

De Schrijfſter geeft in een Voorberigt te kennen, dat zij geene moeite geſpaard heeft, om aan dit verdicht verhaal *de kleur te geven van dat tijdvak* der Vaderlandſche Geſchiedenis, *waarin het onderſteld wordt te huis te behooren.* Zij wilde *bij een nuttig en belangwekkend onderhoud de herinnering aan (van) vele der voorvaderlijke zeden en gewoonten voegen;* terwijl zij *door het ſchetſen van verſchillende karakters aan het geheel eene aangename verſcheidenheid en eene zoo leerzame*

Digitized by Google

strekking wenschte aan te brengen, als waartoe de voorstelling der deugden en gebreken van anderen den mensch vermag en behoort te leiden. Zij koos den vorm van brieven, en poogde, *aan de vruchten van haren geest eenen gloed van oorspronkelijkheid en nationaliteit bij te zetten.* Voorwaar, eene niet gemakkelijke taak! Dat eene Nederlandsche Vrouw op deze wijze voor landgenooten nuttig zijn wilde, moeten wij allezins prijzen; doch het spijt ons, er niet te kunnen bijvoegen, dat zij gelukkig slaagde. Men vindt wel deze en gene bijzonderheden uit gemelde tijdperk aangeduid, maar aan het geheel ontbreekt de regte *kleur* — het kenmerkende der eeuw, dat wij hier meenden te mogen verwachten. De handelende personen gebruiken te dikwerf uitdrukkingen, welke ons den gemeenzamen en platten stijl van lateren tijd herinneren. Wij zouden meer geest en leven in dezen Roman verlangen; de zestiende eeuw, zoo rijk in treffende gebeurtenissen, verschafte hiertoe overvloedige stof. Waarom niet beter partij getrokken van de gisting der gemoederen en van den strijd der begrippen? Naar ons oordeel hadden er enkele edele karakters meer moeten uitkomen. *Hillegonda*, de hoofdpersoon, is een schoon meisje en eene brave dochter, maar wekt te weinig belangstelling; ongemeene grootheid van ziel kan men haar niet toekennen. In vele brieven heerscht eene nuttelooze, soms vervelende omslagtigheid, — misschien een gevolg van de zucht, om oude zeden en gewoonten te schetsen. Ook vindt men ongepaste herhalingen, daar verschillende personen soms hetzelfde vermelden. Bovendien hinderde ons kwalijk aangebragte geestigheid. In een vroeger werk van de Schrijfster hebben wij dezelfde fout opgemerkt; schoon dat voortbrengsel van haar vernuft ons over het geheel beter beviel, dan het onderhavige.

Om het gezegde te staven, zullen wij slechts een en ander, dat met den geest der eeuw of het karakter der personen niet overeenkomt, aanhalen. D. I. bl. 42. schrijft een Spanjaard, een Roomschgezinde, het volgende: „ Den goeden ouden driekroonendrager, welke op zijn 69ste jaar de waarlijk niet kleine reis van Rome naar Nice ondernam, zij al de eer, wanneer hij den zoo lang gewenschten vrede tot stand bragt, hoewel de oude dit ook al niet zonder handen stoppen zal verrigten; want ik hoorde mompelen van een huwelijk tusschen zijnen kleinzoon *Octavio Farnese* en *Margaretha van Oostenrijk*, weduwe van den vermoorden *Alexander de Me-*

Digitized by Google

dicis. Nu, wanneer de eene hand de andere wascht, worden ze beide schoon; en wij weten wel, dat een Paus even graag, als een zijner leeken, een vet boutje bekluift." Hoe onwaarschijnlijk! — Bl. 106: „Daar slaat de Domklok twaalf ure, ba! het uur der spoken en geesten! — ik zal maken, dat ik mijn' gevederden vriend vind; want ik ben volstrekt geene liefhebster, om kennis te maken met wezens, die het daglicht niet kunnen verdragen en er niet voor uit durven komen, waar zij eigenlijk t'huis behooren; ik ga liever met den ruwsten, domsten boer om, dan met die verfijnde persoontjes, welke een kind kan wegblazen en doortasten." Zoodanige taal wordt een Haarlemsch meisje uit de helft der zestiende eeuw in de pen gegeven. Dezelfde *Agatha* sprak ook al van *beschaving en verlichting, die gelijk is aan eene leer (ladder), waarop men slechts den voet op de eerste sport behoeft te zetten, om al hooger en hooger te stijgen.* In het tweede Deel ontbreekt het mede niet aan valsch vernuft, b. v.: „ Trouwen is goed, (zeide vader PAULUS) maar niet trouwen is nog beter. Het huwelijk schijnt dus voor dien braven man ook geene rozen gevlochten te hebben, en over het algemeen geloof ik, dat vele getrouwde lieden die met den Apostel zullen zeggen. Te gelijk echter zegt hij: Trouwen is beter, dan branden. Als dit nu waar is, dan vooral geenen man tegen zin en wil; want is zulk een huwelijk niet gelijk aan een martelaarsvuur, dat langzamerhand ons verteert?" Een voorbeeld van anderen aard is het volgende: „ Te middag precies jaagt de damp der spijzen en het gerinkink van teljoor en lepel ons naar het veld, waar menigeen den held vertoont, zonder een' druppel manhaftig bloed in zijne aderen te hebben, en waar tand, kakebeen, gorgel en maag vrij wat meer gelden, dan fijn verstand en andere bekwaamheden." Hetgene D. I. bl. 94 en 95. door een' belijder van de Roomsche kerkleer wordt gezegd, is geenszins in den geest van Rome, en zal de goedkeuring van Pausgezinden niet wegdragen.

De Protestant. Een Tafereel uit de tijden van Koningin MARIA *van Engeland. Door Mist* DEBRAY. *Naar het Engelsch, met Inleiding en Aanmerkingen van den Vertaler. II Deelen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In gr.* 8*vo. XXIX*, 675 *bl. f* 5-80.

Digitized by Google

Het werk, dat onder dezen titel wordt aangeboden, is geen gewone Roman. Eene verdichte geſchiedenis dient alleen tot inkleeding, om een doorloopend geheel daar te ſtellen, terwijl de hoofdinhoud op werkelijk gebeurde dingen berust. Wij twijfelen niet, of zoodanige lektuur zal velen onzer landgenooten welkom zijn. Moge een ſchandelijk voortbrengſel van *Fransch* vernuft in eene en andere aanzienlijke ſtad gezocht en toegejuicht worden, wij gelooven echter, dat onze natie in het algemeen nog degelijkheid en ernst en godsdienſtigen zin genoeg heeft, om in zedelooze geſchriften geen' ſmaak te vinden. Evenwel is het niet te ontkennen, dat het lezen van *vele* Romans hier en daar toebrengt, om zekere ligtzinnigheid te bevorderen en het volkskarakter te doen verſlappen. Uit dien hoofde zouden wij ons verblijden, en het voor een gelukkig teeken der tijden houden, zoo deze *Protestant* goeden aftrek mogt vinden.

Ten behoeve van zoodanige lezers, die minder bekend met de geſchiedenis van *Engeland* mogten zijn, laat de Vertaler, bij wijze van Inleiding, eene korte ſchets van de voornaamſte gebeurtenisſen, welke van den aanvang der zestiende eeuw af tot aan de komst van Koningin ELIZABETH tot den troon, ten jare 1558, aldaar plaats hadden, voorafgaan. Men heeft dus terſtond een kort overzigt van dat zoo belangrijke tijdperk van ſtrijd tusſchen gewetensdwang en vrijheid, toen Spaansch geweld ook in ons Vaderland zoo vele onſchuldigen op den brandſtapel bragt, of een' anderen ſmadelijken dood deed ondergaan. HENDRIK VIII was geen vriend der Protestanten, maar geraakte wegens zijne begeerde echtſcheiding in onmin met den Paus, en begon nu op zijne wijze de Kerk te hervormen. Na diens dood, onder het Koningſchap van zijnen minderjarigen Zoon EDUARD VI, werden verder nog beſtaande misbruiken afgeſchaft en verbeteringen ingevoerd. Ook erlangden de Geestelijken weder vrijheid, om, gelijk het in vroegere eeuwen was geweest, een wettig huwelijk aan te gaan. De Paus had echter in *Engeland* nog vele aanhangers, die de Hervorming afkeurden en tegenwerkten. Na den vroegtijdigen dood van EDUARD VI, in 1553, beklom MARIA, oudſte dochter van HENDRIK VIII, den troon, en huwde ten volgenden jare aan PHILIPS, Zoon van KAREL V. De Koningin, *Romes* kerkleer toegedaan, liet de Protestanten vervolgen en

Digitized by Google

mishandelen op zoo wreede wijze, dat zelfs gematigde Pausgezinden het grootelijks verfoeiden. Zij deed zulks, ofschoon zij plegtig had beloofd, op het ſtuk van Godsdienst verdraagzaamheid te zullen betoonen.

De bekwame *Engelſche* Schrijffter ſtelt in een treffend tafereel de treurige gebeurtenisſen dier dagen voor. Zij overdrijft niet, maar blijft der waarheid getrouw in het ſchetſen der karakters, zoo van Roomſchen als Onroomſchen. Men bemerkt overal den geest des tijds in zekere opgewondenheid der gemoederen, lage wreedheid en domme heerschzucht aan den eenen, edele geestdrift voor eene heilige zaak en vastheid van beginſelen aan den anderen kant — voorts ook dat bijzondere, hetwelk den *Engelſchen* landaard onderſcheidt van andere volken.

De hoofdperſoon is OWEN WILFORD, die, echtgenoot en vader zijnde, het predikambt aanvaard had in den tijd, toen aan Geestelijken de vrijheid was hergeven, om eene huwelijksverbindtenis aan te gaan. Algemeen bij zijne Gemeente en ook bij velen buiten dezelve bemind, zoo om zijne kunde, als om karakter en wandel, predikte hij de Hervormde leer met de beste gevolgen; doch juist hierom wordt OWEN, de *Protestant*, gehaat door de thans weder bovendrijvende Pausgezinde partij, die eerst list en kunstgrepen beproeft, nu eens beloften en dan weder bedreigingen bezigt, om hem tot verzaking van zijn geloof te bewegen. Hij toont zich ſtandvastig, en wil liever het ſmartelijkſte leed ondergaan, dan, tegen zijne overtuiging, de Roomſche kerkleer belijden. ALICE, zijne waardige echtgenoote, is een voorbeeld van ſtille, vrouwelijke deugd, en draagt haar kruis met Christelijke lijdzaamheid. ROSE, de zeventienjarige dochter, toont zoodanige ſterkte van geest en zoo verheven' moed, dat zelfs de bitterſte vijanden verbaasd ſtaan. Men moet de buitengewone omſtandigheden van dien tijd in aanmerking nemen, om te kunnen begrijpen, wat een teeder meisje, opgevoed in de beginſelen der onderdrukte voorſtanders van Kerkhervorming, door de kracht des geloofs vermag. EDUARD, de zoon, een edel en vurig jongeling, geraakt mede in moeijelijkheden. ABEL ALLEN, de oude getrouwe knecht met zijnen getrouwen hond, deelt in het lief en leed der familie. Deze man ſpeelt zijne rol zeer goed; alleen zouden wij zeggen, dat de Schrijffter

Digitized by Google

soms hem eene hier minder passende geestigheid heeft willen in den mond leggen.

De vervolgers van de onschuldigen onderscheiden zich door verfoeijelijke boosheid en verregaande laaghartigheid. Doch daadzaken, in de Geschiedenis van dien tijd opgeteekend, bewijzen, dat de Schrijfster hen geenszins te zwart heeft geschilderd. *Sir* RICHARD SOUTHWELL daarentegen is een man, die wel uit innige overtuiging de Roomsche kerkleer aankleeft en zulks ter zaligheid noodig acht, maar toch eenen afkeer heeft van het ketterdooden. Uit zwakheid laat hij zich door een' Spaansch' monnik geheel beheerschen. Door de schuld van dien sluwen biechtvader wordt de goedhartige vader, in weerwil van zichzelven, wreed tegen zijne eenige dochter.

De verschillende karakters zijn allen goed volgehouden. Men leest de beide boekdeelen met toenemende belangstelling tot het einde toe. Wij hebben de vertaling niet kunnen vergelijken met het oorspronkelijke. Het kwam ons echter voor, dat misschien hier en daar een beter woord had kunnen gekozen worden. Enkele fouten, als *der nacht*, *der herfst*, zijn er ingeslopen.

ANNA GROSLOT *en* JACQUES POLTROT. *Historisch-Romantische Tafereelen uit den Godsdienstoorlog van Frankrijk, in de zestiende Eeuw. Uit het Hoogduitsch van* A. VON TRÖMLITZ. *Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. *In gr.* 8*vo.* 327 *Bl.* *f* 2-90.

Het werk vangt aan met eene geschiedkundige inleiding, ten doel hebbende om den lezer bekend te maken met het tooneel en den tijd der ware gebeurtenissen, die ten grondslag zijn gelegd voor beide de verhalen, die hier voorkomen. Beide behooren tot den tijd, waarin de GUISEN in *Frankrijk* den meesten invloed hadden en zelfs het Koninklijke geslacht beheerschten. Het eerste verhaal, dat ons hier wordt aangeboden, ANNA GROSLOT, stelt ons haar voor als de beminnelijke dochter van JEROME GROSLOT, het hoofd der Hervormde partij te *Orleans*, die door FRANS DEN II om deze zijne godsdienstige gevoelens ter dood wordt veroordeeld. De dood echter van dezen Koning, nog

Digitized by Google

eer het vonnis is voltrokken, veroorzaakt zijne redding en ANNA's ongehoopte verbindtenis met LA MOTHE, een' haar waardigen geliefde. Het tweede verhaal heeft ook eene ware gebeurtenis ten onderwerp, de vermoording van den beruchten Hertog VAN GUISE door JACQUES POLTROT. Beide verhalen getuigen van des Schrijvers gemeenzame bekendheid met de geschiedenis en het karakter der in dezelve handelende personen. Zijne levendige verbeelding stelt hem in staat, om zijn onderwerp op eene belangwekkende wijze te schilderen. In alle opzigten beantwoordt het werk aan de vereischten van geschiedkundige romans, en wij twijfelen er niet aan, of lezers, die in zoodanige lektuur smaak hebben, zullen dit boek met genoegen lezen.

LAURA, *een voorbeeld van edele zelfopoffering, een Boek inzonderheid voor jonge Vrouwen en Moeders. Vrij vertaald uit het Hoogduitsch door* A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1834. *In gr.* 8*vo.* 597 *Bl. f* 5 - 90.

LAURA GROSS, eene Predikantsdochter, door teleurgestelde liefde gekrenkt, Gouvernante van één kind, ALWINA, bij Graaf en Gravin SOLDEN, offert de liefde, die zekere Heer STEINAU haar toedraagt, op, ten behoeve van hare jongere vriendin LUCIE WÖLDNER, welke zij bemerkt heeft dat hem bemint, en op welke zij zeer verstandig en edelmoedig deszelfs neiging weet over te brengen, zoodat het een zeer gelukkig huwelijk wordt, terwijl zij steeds de wijze en hartelijke vriendin en raadgeefster van LUCIE blijft; maar na den dood van deze, en volgens derzelver dringend verlangen, wordt zij de echtgenoot van STEINAU. Ziet daar het eenvoudige thema van dezen Roman, dat men uit brieven, meest van LAURA aan hare zuster JULIA en aan LUCIE, en van STEINAU aan zijnen vriend ADOLF, verneemt. — „Nu ja! dit is wel een mooi, maar toch doodeenvoudig thema", zeggen misschien sommige Lezeressen; „er schijnt zoo niets *gecompliqueerds* in, en wij vatten het zoo terstond." Ja, mijne Geëerden! zoo is het ook; maar dit thema wordt met zoo vele variatiën gespeeld, er is zoo veel schoons en welluidends in, en het lost zich alles in zulke harmonie op, dat ik geloof, dat gij het met genoegen

Digitized by Google

hooren zult; met andere woorden, er is zoo veel gezond verſtand, zoo veel godsdienſtig en zedelijk gevoel, en te gelijk zoo goede zamenhang in alles, en zoo veel bevalligheid van voordragt in, dat ik het u om méer dan ééne reden kan aanprijzen, en ik de verraſſing der nieuwheid niet voor u wegnemen wil, door u eene breedvoeriger ſchets van het werk te geven; en volgens eene aanteekening (D. I, bl. 199) kan ik u zeggen, dat de hoofddaad, de opoffering van LAURA, eene ware gebeurtenis is. Het heet *een boek inzonderheid voor jonge vrouwen en moeders*, en in het eerst dacht ik, dat dit ſlechts een uitlokkende titel was; maar nader zag ik, dat het toch bijzonder ook voor deze zeer nuttige dingen bevat: doch dit behoeft u, die dit niet zijt, of u, die dit misſchien nog wel zoudt wenſchen te worden, van de lezing niet af te houden, want gij zult er ook voor u veel bruikbaars in vinden, en het niet onvoldaan nederleggen. — „ Maar heeft Mijnheer de Recenſent dan niets aan te merken, dat hem in dit boek niet of minder goed voorkomt? Een Recenſent heeft immers altijd wat te vitten." — Met uw verlof, mijne lieve Lezeresſen! een Recenſent en een vitter zijn geen namen van dezelfde beteekenis; en vervalt zelfs de eerſte, hoe goed ook anders, er ſomtijds toe, dat hij op kleinigheden ſtoot of ze opzoekt, die hij, bij al het voortreffelijke, wel voorbij kon gaan, denkt dan, dat ook hij een mensch is, en hem iets menſchelijks overkomt! — Maar gij vraagt, of Rec. over het boven aangeprezene boek dan niets meer te zeggen, er niets op aan te merken heeft. Ach! wat zou het baten, mijne Waarden! al ging hij zich nu eens in zijnen critiſchen regterſtoel zetten, om deftige uitſpraak te doen, wat hij ſchoon, en wat niet ſchoon, en waarom hij dit zoo vond; waarom hij dit of dat liever niet of anders geſteld zou hebben? De oorſpronkelijke Schrijfſter zou zijne wijsheid toch niet lezen; en bij de Vertaalſter, die zich zoo wél gekweten heeft, met dezen goeden Hoogduitſchen kost in eenen goeden Nederduitſchen ſchotel op te diſchen, zou hij er ſlechten dank mede behalen; en gij, vreest hij, zoudt het toch niet lezen, maar liever het boek zelf, en daarover zelve oordeelen. — Misſchien vindt gij dan met hem, dat het huwelijk van LAURA met STEINAU wat gemakkelijk en ſchielijk gaat, hoewel het in de gegevene omſtandigheden, indien men zich in het werkelijke leven verplaatst,

Digitized by Google

zeer begrijpelijk is: doch misschien zou het u nog meer bevredigd hebben, indien de geheele geschiedenis anders afgeloopen ware; maar, maar dan zou zij ook minder romanesk geweest zijn. Goedkeuren zult gij het echter, dat de eigenlijke verbindtenis van LAURA met STEINAU bijkans ongemerkt plaats heeft, het verdere zich goed staande houdt en niet lang gerekt wordt, en de twee laatste brieven een belangrijk ernstig slot bevatten. — In LAURA vooral erkent gij (gelijk straks gezegd is) een schoon godsdienstig en, neemt gij alles zamen, een Christelijk godsdienstig gevoel, en gij prijst het nogtans te regt, dat zij dit niet kwistig ten toon spreidt; maar misschien wenscht gij toch, dat het Christelijke hier en daar nog meer openlijk uitgedrukt stonde. In het eerste Deel hindert u misschien het wat al te dikwijls voorkomende *noodlot*; met LAURA zegt gij, bl. 107: „liever *de leiding der Voorzienigheid*"; en als gij hare zeer goede teregtwijzing desaangaande, D. II, bl. 160, leest, zult gij er welligt geheel mede bevredigd zijn. — Misschien zult gij oordeelen, dat de stijl wel eens wat al te hoog boven den brievenstijl, en de voorstelling der verhaalde zaken boven de ondervinding des gewonen levens verheven is. Wat het eerste betreft; ja! indien dit werk door een' Man geschreven ware, dan zou Rec. daarover nog wel een woordje willen wisselen; maar nu is eene Vrouw de Schrijfster, eene Vrouw de Vertaalster; en dus eerbiedig de hand op den mond! anders mogten zij eens het harde woord over hem uitspreken, dat LAURA zich, D. I, bl. 21, laat ontvallen, dat „alle mannen egoïsten zijn", waartegen hij evenwel met alle bescheidenheid *protest* aanteekent. Wat het laatste aangaat, hij wil niet ontkennen, dat men hier wel eens hooge poëzij des levens aantreft, welke gij in het alledaagsche proza der gewone wereld niet zoo ligt wedervinden zult; en hij zou u daarbij wel willen toeroepen: „Denkt, dat het in een' Roman staat! Gij Gouvernantes, bij voorbeeld, denkt, dat alle Graven en Gravinnen, of hoe die menschen van hoogen titel ook heeten, geen Graaf en Gravin SOLDEN, en hunne kinderen allen geen ALWINAS zijn! Maar zijn ook alle Gouvernantes wel LAURAS?" enz. Doch wilt gij eenen vriendenraad van Rec. aannemen, trekt dan de *quintesfence* uit de voorstelling van de hier aangeprezene goede gezindheden en daden! Neemt deze met u in het poëtische en het prozaïsche gedeelte van uw leven;

Digitized by Google

en gij zult er u wél bij bevinden, als bij een kostelijk ſterkingsmiddel van den geest! Denkt vooral niet, dat, waar LAURA hare verſtandige raadgevingen en opmerkingen mededeelt, het eene te hooge poëzij is; maar acht en gebruikt het, als verſtaanbaar en bruikbaar proza, waarmede gij overal en ten allen tijde voordeel kunt doen! — En hiermede, geëerde Lezeresſen! na hulde aan de onbekende Schrijfſter en vriendelijken dank aan de hem perſoonlijk ook onbekende Vertaalſter, geeft Rec. u dit werk over; en, afſcheid van u nemende, wenscht hij u van deszelfs lezing zoo wel veel nut, als veel genoegen."

Het Kerkhof buiten de Heerepoort te Groningen, of vlugtige, wijsgeerige, godsdienſtige en zedekundige Beſchouwingen van hetzelve. Door H. J. ABBRING. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1833. *In gr.* 8*vo.* 15 *Bl.* f:-25.

Rec. begrijpt niet, waarom de Schrijver de *begraafplaats* buiten de Heerepoort *het Kerkhof* noemt. Deze benaming past immers daar niet meer, waar men de dooden verre van de kerken begraaft. Het ſtukje zelve bevat vele goede aanmerkingen, die grootendeels ook op andere begraafplaatſen toepaſſelijk zijn, en door menigeen met genoegen gelezen zullen worden. De begraafplaats buiten de Heerepoort heeft echter, wegens den weg derwaarts en de nabijheid van het *Sterrebosch*, iets vooruit, dat men niet overal vindt. De Heer ABBRING noemt dit bosch bij herhaling een *woud*; de lezer, die nooit op de plaats zelve was, zal buiten twijfel hierbij aan een bosch van meerdere uitgeſtrektheid denken. De Schrijver zegt: *De wandelaar ſlaat ongevoelig eenen blik op de plaats, waarvan hij eenmaal eenige voeten ruimte denkt in te nemen*; maar hier komt toch ook menigeen wandelen, die elders begraven zal worden. ABBRING had zijne meening, welke goed is, juister kunnen uitdrukken. Is *ongevoelig* ook wel het regte, ondubbelzinnige woord? De Schrijver onderſtelt immers, dat de wandelaar *onmerkbaar wordt overgebragt in (op) een zedelijk ſtandpunt*. Het is jammer, dat hij in dit anders lieve ſtukje niet wat meer op keurigheid van uitdrukking zich heeft toegelegd. Hij laat zich bl. 3 *voeren* door zijn' *geleigeest* — wat denkbeeld moet de *Christen* hieraan hechten? Hij ſchrijft bl. 4: *Binnen tredende*,

Digitized by Google

verkondigen u twee heerlijke ſpreuken op twee zerken, dat gij een' Godstuin zult betreden. De Duitſchers noemen eene begraafplaats *Gottesacker*, maar het woord *Godstuin* is bij ons in deze beteekenis niet gangbaar en zoude ook minder gepast zijn. Terſtond hierop laat hij volgen: „Toen ik mij nu werkelijk in *dit tolhuis der natuur, dezen ſlagboom voor het lijden, dien eindpaal van leed en krenkingen, die zoete verblijven der rust voor den pelgrim* bevond," enz. Welk eene opeenſtapeling van ongelijkſoortige beelden! In denzelfden volzin heet de begraafplaats *tolhuis, ſlagboom, eindpaal, zoete verblijven.* Van *ſterven* ſprekende, zegt men wel *den tol der natuur* betalen; maar is de begraafplaats dan het *tolhuis?* Als de *tol* betaald is, wordt de *ſlagboom* weggenomen, en men gaat het *tolhuis* voorbij; doch de *eindpaal* kan nog verre zijn, zoodat de reiziger een' langen weg moet afleggen, eer hij de *zoete verblijven der rust* bereikt. Een weinig verder leest men, dat *de broze mensch hier* (te weten, in dit tolhuis der natuur) *eindelijk zijn ſtoffelijk deel der aarde toevertrouwt*, (doet hij *zelf* dit, of doen het anderen?) en dat hij *zijne aardſche ſchelp, die hij zoo zeer koesterde, welke hem zoo menig zinnelijk genoegen verſchafte, hier aan de maden ten prooi moet laten*, enz. Men vergetijkt, ja, het ſterfelijk ligchaam bij eene *ſchelp*, die wordt weggeworpen, wanneer de *parel* uit dezelve is genomen; doch de ſchelp op zichzelve heeft geene waarde, en kan ook niet aan de *maden* tot eenen *maaltijd* ſtrekken, waaraan ze zich *zullen vergasten*, zoo als ABBRING het hier uitdrukt. *Wicht*, in de beteekenis van *meisje*, en wel in tegenſtelling van *knaap*, is een Provincialismus. — Wij prijzen geest en ſtrekking van dit boeksken.

WAGENAAR'S *verkorte Vaderlandſche Historie in Vragen en Antwoorden, voortgezet tot na de oprigting van het Koningrijk der Nederlanden, ten dienſte der Jeugd in de Scholen en Huisgezinnen. Te Dordrecht, bij* Blusſé en van Braam. 1833. *In kl.* 8vo. 143 *Bl. f* :-50.

Het voorberigt aan de Nederlandſche jeugd is op rijm geſteld, en luidt als volgt:

Dit werkje geeft, in *zuivre* taal,
Een bondig, een opregt verhaal
Van Nederlands *Geſchiedenisſen*....

Digitized by Google

In het algemeen wordt zulks naar waarheid van dit boeksken gezegd; op de zuiverheid van taal valt echter wel iets af te dingen, b. v. *historie* is geen zuiver Nederlandsch, en niet slechts op den titel, maar ook in de opschriften der hoofdstukken komt dat noodelooze bastaardwoord telkens voor, gelijk bl. 12—37 ingesloten.

Het verje zegt verder:

't Heeft, in veel uitgestrekter blaân,
De scherpste toetse al doorgestaan,
En wordt u thans op nieuw geschonken
Door de eigen pen, dezelfde hand....

Dit is ons onbegrijpelijk. Maar laat ons verder hooren:

Doch meer geschikt naar uw verstand,
Om ook uw leerzucht meer te ontvonken.
Maar stel zijn nut niet slechts gelijk
Met dat van eene *landskronijk....*

Waarom toch niet? Eene beknopte landsgeschiedenis heeft, in het wezen der zaak, altijd veel van eene kronijk.

Neen, neen! (zegt de Schrijver) *in 't antwoord op de vragen*,
Zoo gij met lust en aandacht leest,
Steekt zulk een voedsel voor uw' geest,
Dat zelfs den kieschten kan behagen.

Eigen lof riekt kwalijk, en hetzij de Schrijver dat rijmpje zelf gemaakt of het van een' ander ter plaatsing ontvangen heeft, door de opname prijst hij zijn werk boven mate en waarde. Dat zielevoedsel, hetwelk zelfs den meest kieschen behagen kan, hebben wij hier niet gevonden; schoon wij anders den Schrijver gaarne den lof willen geven, in 't algemeen datgene gedaan te hebben, wat hij, voor kinderen schrijvende, *behoorde* te doen. Het is dus een goed en nuttig kinderboekje, dat uit den aard der zaak eene in vragen en antwoorden gestelde kronijk is, voor zoo ver dit kon, uit WAGENAAR's voortreffelijk werk zamengetrokken.

Handboekje bij het onderwijs in de wiskundige Aardrijksbeschrijving, volgens de nieuwe Aardglobe van C. COVENS, *tot gemak van Onderwijzers en Leerlingen; door* J. VAN WIJK, ROELANDSZ. *Iste Stukje. Te Kampen, bij* W. J. Tibout. 1834. *In kl.* 8*vo. XII en* 94 *bl.* f :-70.

Digitized by Google

Verjaargroete aan den Weled. Heere J. VAN WIJK, ROELANDSZ., *door* P. H. GALLÉ. *Te Kampen, bij* W. J. Tibout. *In* 8*vo*. 11 *Bl. f* :-30.

De verdienſtelijke VAN WIJK toont ook weder, in het eerſte hier aangekondigde ſtukje van zijn Handboekje bij het onderwijs in de wiskundige Aardrijksbeſchrijving volgens de nieuwe Aardglobe van COVENS, ten nutte der jeugd werkzaam te zijn en te willen blijven, al is het, dat zijn arbeid wel eens door ſommigen miskend, of uit een verkeerd gekozen oogpunt beoordeeld wordt. Hij vinde in het nut, dat hij ſticht, de beste belooning voor zijne onvermoeide vlijt!

Ook de welmeenende hulde zijner hoogſchatters zal hem zeker, als zoodanig, niet ongevallig zijn, en hij verdient grootendeels den lof, welken de Heer GALLÉ hem toezwaait in zijnen *Verjaargroet*. Wat de dichterlijke waarde van dat vers betreft, wij kunnen er voor onszelven niet hoog meê loopen. De ganſche vinding ſchijnt ons gekunſteld, en er wordt geweldig veel in overhoop gehaald, dat bij het onderwerp weinig te pas komt. Ook ſchijnt de Heer GALLÉ zich nog niet gemakkelijk in de taal der Zanggodinnen te kunnen uitdrukken. Hij *ſchijnt* dit ſlechts, want wij hebben betere gedichten van hem gelezen; maar nu kunnen wij alleen over het ons hier aangebodene ſpreken. Wat moet men denken van dergelijke regels, bl. 5:

Verkwikkend is de rust, wanneer ze op donzen vlerken
De ſponde zachtkens naakt, *en* op onze oogleên ſtrijkt,
En bij den uchtendgloor, *en* zonder dat we 't merken,
Vernieuwde krachten leent, *en* zelve | ons ontwijkt.
Maar *als haar luim de peul blijft weigren op te ſpreiden*,
En zorge *en* onrust wenkt, *en* om ons heen vergaart, enz.

Verder, bl. 7;

Daar praalt *der kunſten God zijn* eerbiedwaarde tempel,
Wiens trotſche gevelſpits tot merk en opſchrift draagt:
Dat geen *ontwijde* (voor *ongewijde*) voet mag treden op den drempel,
Dat *ſlechts verdienſte 't dak door vaste zuilen ſchraagt.*

Die laatſte regel is enkel misbruik van figuurlijke taal. Over die *aetheriſche ſchragen* zie FOKKE, SIMONSZ., *Moderne Helicon.*

Bl. 8. *Hier gonsde en joelde 't eens van 't ſcheepsvolks luid geſchater.* Die regel is niet goed gedacht en in geenen Nederlandſchen ſchrijfſtijl geſteld.

Over het geheel is dit gedicht meer een lofdicht, en wel een wat te hoog geſtemd lofdicht, dan een hartelijke verjaargroet van den eenen vriend aan den anderen.

De Heer GALLÉ toont, ook in dit ons weinig bevallende dichtſtukje, niet van aanleg ontbloot te zijn: hij ga voort zich in de kunst te volmaken, en levere ons voortaan keuriger bewerkte voortbrengſelen zijner dichtluim!

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen door J. W. STATIUS MULLER, *Predikant bij de Evang. Lutherſche Gemeente te Amſterdam, enz. Te Amſterdam, bij* C. L. Schleijer. 1834. *In gr.* 8*vo.* 299 *Bl. f* 3-50.

Een woord aan mijne Gemeente, op den 21 *Sept.* 1834, *zijnde de dag der godsdienſtige viering mijner vijf-en-twintigjarige Ambtsbediening bij dezelve. Door* J. W. STATIUS MULLER. *Te Amſterdam, bij* C. L. Schleijer. 1834. *In gr.* 8*vo.* 32 *Bl. f* : -50.

De Heer STATIUS MULLER, door eenige nuttige ſchriften reeds lang met lof bekend, werd, door verzwakking zijns gezigts, tot zijne gewone werkzaamheden buiten ſtaat geſteld; maar, wenſchende nogtans eenigzins bezig en voor zijne Gemeente nuttig te zijn, beſloot hij tot de uitgave van eenige, anders niet voor de drukpers beſtemde *Leerredenen*. Datzelfde voortdurende gezigtsongemak belette hem ook, den dag zijner vijfentwintigjarige ambtsbediening in zijne tegenwoordige Gemeente perſoonlijk te vieren; maar hij wilde nogtans *een woord* tot dezelve ſchriftelijk ſpreken. — Nemen wij deze omſtandigheden in aanmerking, dan zou onze kritiek bijkans zwijgen, al ware zelfs het werk van mindere gehalte; maar het heeft op zichzelf genoeg, om zich aan te bevelen, en ontſlaat ons dus te meer van breede en ſtrenge beoordeeling: en wat wij nog aan te merken mogten hebben, moge (indien het al van zoo veel belang is) meer tot leering van anderen, dan ten behoeve van den Schrijver zelven zijn.

Men vindt hier dan in hare ſoort goede en zeer nuttige Leerredenen, waarin belangrijke onderwerpen behandeld worden. Hooge vlugt of kracht van welſprekendheid moet men er over 't geheel niet in zoeken;

Digitized by Google

maar heldere denkbeelden, geleidelijke orde, eenvoudige en duidelijke voorstelling, ernst met liefde vereenigd, dit zal men hier zeker vinden; en tot aankweeking van godsdienstigen zin lezende, zal men het boek niet onbevredigd nederleggen. — Wij zullen den inhoud der tien Leerredenen, hier of daar met eene kleine aanmerking verzeld, kortelijk mededeelen.

I. *Hoe goed het voor ons zijn zou, dikwijls van de menschen te denken, dat zij niet weten, wat zij doen.* Tekst LUK. XXIII: 34a. Gepredikt na de viering des H. Avondmaals, en wel bij den aanvang van de overdenking der kruiswoorden in de Lijdensweken. Het thema wordt in de volgende bijzonderheden goed ontwikkeld: 1. Het boezemt ons menschlievende gezindheden in. 2. Het maakt ons genegen tot verzoenlijkheid. (Behoort dit ook niet tot het eerste?) 3. Het verzwakt den schadelijken indruk van kwade voorbeelden. 4. Het komt te pas bij het handhaven der eer van onze Godsdienst. Met een kort woord, op het gehouden Avondmaal passende, wordt alles besloten. — Deze en sommige andere Leerredenen hebben eene dubbele inleiding; en in deze eerste laat het zich nog verdedigen, als algemeene inleiding tot de overdenking der kruiswoorden; maar anders kan Rec. de vereeniging der zoogenaamde *exordia remota et proxima*, hetzij dan dat men ze voorafspraak of inleiding noeme, niet aanbevelen; want zij overladen de aandacht, en rekken noodeloos de lengte der Leerredenen.

II. *Redevoering van* JUDA. Tekst GEN. XLIV: 18–34. Deze redevoering of liever toespraak van JUDA tot JOZEF wordt eerst in het licht der voorafgaande omstandigheden gesteld en kort geparaphraseerd, en daarna het zedelijk onderwijs afgeleid uit de schoone deugden van den spreker, die er in doorstralen, namelijk voorzigtigheid, met strenge waarheidsliefde gepaard; de teederste liefde omtrent ouders; bescheidene vrijmoedigheid in het spreken der waarheid (dit misschien beter bij of tusschen in het eerste); getrouwheid in het houden

Digitized by Google

van het eenmaal gegeven woord. — Eenheid zoeke men dus hier niet, welke misschien in de ouderliefde van JUDA, als het middelpunt zijner handeling, zou te vinden zijn; maar zoo als het hier behandeld is, is het eenvoudig en nuttig.

III. NABOTH's *wijnberg, of de gevolgen der onvergenoegzaamheid.* Tekst 1 KON. XXI: 1—18. Het onderwerp wordt door den tekst goed in het licht gesteld, en de onvergenoegdheid, als *verderfelijk* voor *rust* en *deugd*, in eenige bijzonderheden bewezen; waarna, in nuttige opmerkingen en vermaningen, eenige *hulpmiddelen* tegen dezelve worden aangeprezen.

IV. *Hoedanig wij ons, naar het voorbeeld en de grondbeginselen van* JEZUS, *omtrent gestruikelde en gevallene menschen te gedragen hebben.* Tekst JOH. VIII: 1—11. Niet minder belangrijk, maar levendiger van stijl, dan de derde, is deze Leerrede. Gepast is de inleiding, hoewel in het eerste gedeelte wat te lang: Men heeft medelijden met ongelukkigen in hun lot; waarom dan ook niet met zedelijk ongelukkigen? Na opheldering van het verhaal, worden drie regels daaruit afgeleid: 1. Haat den zondaar niet, maar hebt medelijden met hem! 2. Wie zonder zonde is, die werpe den eersten steen! 3. Ga heen, en zondig niet meer! (Een paar vragen, omtrent het tweede, de eene uitlegkundig, de andere zedekundig! Zou JEZUS met dit zeggen wel die personen zelve letterlijk bedoeld hebben? Immers niet de regters, maar de getuigen wierpen den eersten steen. Was het niet een scherp verwijt van *Israëls* toenmalige onzedelijkheid op dit punt, en van de algemeenheid dier zonde, waardoor het straffen naar de wet in onbruik geraakt en bijkans onmogelijk was? Kan men dus dit zeggen van JEZUS, op een zoo bijzonder geval ziende, wel zoo onbepaald als zedelijken regel voorstellen? Is het althans als zoodanig wel duidelijk genoeg?)

V. *Wat wij van kinderen kunnen en moeten leeren, zoo wij in het Hemelrijk willen komen.* Tekst MATTH.

Digitized by Google

XVIII: 3. Ook hier is veel goeds gezegd. Er is ook, ja, veel van kinderen te leeren, hoewel dan toch met veel bepaling; maar zou JEZUS dit alles hier wel bedoelen? Stelt Hij hier den eenvoudigen kinderzin niet eeniglijk over tegen zijner Discipelen rangzucht? En is dit dus niet het éénige hoofdpunt, waaruit dan ook nog wel een nuttig onderwerp voor de Christenen in 't algemeen te maken is?

VI. *De breede en de ſmalle weg.* Tekst MATTH. VII: 13, 14. Mede een ſtichtelijk onderwerp, misſchien wat te veel als *locus communis* behandeld. — (Zou het wel geheel juist zijn, den weg der deugd eenen *zeer onaangenamen* weg te noemen? Het is immers de weg, die ten leven leidt.) — Hierbij eene algemeene vraag, die evenwel het werk van den Heer MULLER niet uitſluitend raakt. Zoekt men niet wel eens te veel in elke uitdrukking van dat ſpreekwoordelijk gezegde van JEZUS? Zou het ook niet zijnen bepaalden zin in dien tijd hebben, toen JEZUS' leer nog bij zoo velen tegenſtand vond, gelijk zijne Discipelen, tot welke zijne rede gerigt was, ook zouden ondervinden? Het ſtaat immers in verband met vs. 15, waar van valſche Profeten gewaagd wordt, voor welke, al mogten die eenen breeden weg aanwijzen, zij zich te wachten hadden. Zou JEZUS er ook wel mede bedoeld hebben, dat er in het algemeen en altijd ſlechts weinigen deugdzaam en gelukkig worden? Was het zijne manier wel, om ons zulken bekrompen maatſtaf der beoordeeling van anderen in handen te geven?

VII. *Het H. Avondmaal, een voortdurend bewijs voor de Goddelijkheid der zending van* JEZUS, *en voor de waarheid zijner leer.* Tekst LUK. XXII: 19b. Eene Leerrede over een zeer belangrijk onderwerp en zeer wel bewerkt, die Rec. met bijzonder genoegen gelezen heeft, en eene der beste van dezen bundel acht; maar waarop hij alleen deze bedenking zou hebben, dat zij hem voor de gelegenheid, waartoe zij gediend heeft,

Digitized by Google

„ onmiddellijk voor de viering des H. Avondmaals", veel te lang voorkomt, daar hij van gedachte is, dat die plegtigheid door geen lange Leerrede moet overladen worden. Dit ſchrikke echter niemand van de aandáchtige lezing af, waarbij men voor verſtand en hart bevrediging zal vinden!

VIII. *De vreeze Gods, de hoogſte wijsheid voor den mensch.* Tekst JOB XXVIII: 28. Wat het zegt, *God te vreezen;* dat dit *de ware wijsheid* is; dat het *God zelf* is, die *ons deze wijsheid geleerd heeft;* dit zijn de drie hoofdpunten dezer goede en nuttige Preek, die met korte en hartelijke toeſpraken tot jonge lieden, ouders, enz. zeer gepast beſlóten wordt.

IX. *Gods onbegrijpelijkheid, weldadig voor ons.* Tekst JOB XI: 7, 8, 9. Het plan is: De waarheid, in den tekst geleerd, ontvouwen en bewijzen; — de bedenking uit den weg ruimen, alsof God nu, wegens zijne onbegrijpelijkheid, geen voorwerp onzer aanbidding kon zijn; — doen zien, hoe heilzaam en weldadig het zelfs voor ons is, dat wij God niet kunnen begrijpen. — Het eigenlijke onderwerp vindt men dus eerst in het derde en kleinſte ſtuk, en het ligt ook in het geheel niet in den tekst; maar wat er over gezegd wordt, is op zichzelf wel.

X. *Hoe zonde zich met zonde ſtraft.* Tekst LUK. XVI: 1—9, het gewone zoogenoemde Zondags-Evangelie. Het onderwerp is niet naar het hoofddoel der gelijkenis, die ook niet opzettelijk verklaard wordt, maar, gelijk het bij zulke meermaals behandelde ſtoffen dikwijls gaat, ſlechts van ter zijde daaruit afgeleid. Evenwel het is eene zeer ernſtige Leerrede, waarin ook van den tekst een nuttig gebruik, ter opheldering der behandelde waarheid, gemaakt wordt.

Het ſtukje eindelijk, getiteld: *Een woord aan mijne Gemeente* enz., is géen Leerrede, maar een plaatsvervangend zeer hartelijk woord, naar tijdsgelegenheid allezins gepast. — Het een en ander worde door 's Mans Gemeente met genoegen en vrucht ontvangen! de bundel

Digitized by Google

Leerredenen stichte ook elders veel Christelijk nut! en de waardige Steller ondervinde, bij de verduistering zijns gezigts, dat het verkwikkende licht van de Godsdienst helder in zijne ziel schijnt!

Zestal Leerredenen, nagelaten door JACOBUS SIEBOLTS, *Kandidaat voor de Heilige Dienst. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1834. *In gr.* 8vo. 8 *en* 138 *bl.* *f* 1-80.

Wanneer in de voorrede van dit bundeltje gezegd wordt: „wie bewondert hier niet de heldere, oorspronkelijke inzigten in de Bijbelleer, den levendigen stijl, den diep in het hart indringenden toon, en bovenal de gemoedelijke, ondervindelijke en zoo duurzaam roerende voorstelling van het den Spreker roerende Christendom?" — dan achten wij dit wel eenigzins overdreven, maar aarzelen echter niet, deze Leerredenen in vele opzigten voortreffelijk te noemen. Ware den beminden, verdienstelijken Opsteller een langer leven op aarde vergund geworden, hij zou ongetwijfeld, bij verdere oefening, een sieraad voor de Christelijke kerk zijn geworden; maar dit heeft niet mogen geschieden. Na rijkelijk zijn deel gehad te hebben aan de wederwaardigheden dezes levens, nam God hem tot zich, in den jeugdigen leeftijd van nog geene 23 jaren. Wij hebben deze zijne opstellen met veel stichting gelezen, en billijken de droefheid van de *Emder* gemeente over den dood van dezen jongeling, die zóó ter harer leering en vermaning sprak. Niet alleen wegens het weldadig doel der uitgave, maar ook om de innerlijke waarde dezer Leerredenen, prijzen wij dezelve ten ernstigste aan, opdat ons publiek zich deze gemoedelijke lectuur aanschaffe, en daardoor tevens medewerke ter verbetering der omstandigheden van de bedroefde moeder des ontslapenen, welke zoo veel heeft moeten opofferen, om dezen te doen worden, wat hij geworden is. Bij deze aanbe-

Digitized by Google

veling geven, wij alleen teksten en onderwerpen op. I. *Roem in het kruis van onzen Heer J. C.*, naar *Gal.* VI: 14. II. *Het zijn nabij God*, naar *Ps.* LXXIIIb: 28a. III. *De dienst van de wereld en van God*, naar 1 *Joh.* II: 17. IV. *Het aardsche leven een zaaitijd voor het volgende*, naar *Gal.* VI: 7b. V. *Gods goedertierenheid bedoelt des zondaars bekeering*, naar *Rom.* II: 4b. VI. *De kracht van Christus in den Christen*, naar *Phil.* VI: 13.

Het Christendom, een werk niet uit menschen; maar uit God. Leerrede over Hand. V: 38b, 39a; ter viering van het achttiende Eeuwfeest der vestiging van het Christendom. Uitgesproken den 27 Mei 1833, *door* R. W. VAN ROSSUM, *Predikant te Nieuwenhoorn. Te 's Gravenhage, bij* J. P. Beekman, Hz. 1833. *In gr.* 8vo. 32 *Bl. f*: -35.

Wij zijn het eens met den Recensent van de bekende Goedevrijdags-leerrede van den *Zwolschen*-Leeraar VAN SENDEN in dit Tijdschrift, en houden het daarvoor, dat de invoering van het Christendom geene zaak is, die het voorwerp van een plegtig Eeuwfeest zijn kan. Echter laten wij hieromtrent gaarne aan ieder zijn gevoelen, en hebben dus deze Preek van den Eerw. VAN ROSSUM, zonder tegen dezelve te zijn ingenomen, gelezen. Hij toont in dit welgeschreven opstel *eerst* aan, dat het Christendom, indien het een raad of een werk uit menschen ware, niet kon worden gevestigd, noch blijven bestaan; lettende daartoe op den staat, waaraan JEZUS gedurende zijn openbaar leven was blootgesteld, en die zich voornamelijk bij de Grooten des volks openbaarde — op het karakter (liever den *stand*) van JEZUS' discipelen, vergeleken met het werk, dat voor hen was achtergebleven — op de beginselen van JEZUS' leer, vergeleken met de toenmaals heerschende denkwijze en zedelijkheid bij Jood en Heiden — en op

Digitized by Google

de vervolgingen, waaraan de Apostelen en belijders, van den beginne aan, waren blootgesteld. *Vervolgens* bewijst de Redenaar, dat het Christendom een raad of een werk uit God is; en dit uit de geschiedenis van deszelfs vestiging — uit de aanvankelijke uitbreiding van hetzelve — uit den verderen voortgang dezer leer — uit hare bewaring — en uit den zegen, dien het Christendom, van deszelfs vestiging af, tot op den huidigen dag, aangebragt heeft. *Eindelijk* worden de gevoelens ontwikkeld, welke de herinnering hieraan in ons opwekken en versterken moet. — Wij lazen deze Leerrede met zeer veel genoegen. Zij is lang; maar het was ook eene bijzondere aanleiding. Taal en stijl verdienen lof. Dat de *Nieuwenhoornsche* en alle Gemeenten, welke het geluk hebben, bewijzen te ontvangen van de hoogte, op welke de kanselwelsprekendheid in ons Vaderland staat, dat voorregt toch op prijs stellen! Ach! daar zijn er zoo velen, (wij spreken in het algemeen) die vroom gewawel stellen boven echt Bijbelsche, milde voorstelling van het reine Christendom! Mogt, ook in dit opzigt, het werk, dat uit menschen is, wijken voor de levende woorden Gods!

De Ontheiliging van het Huis Gods, op den 16 en 17 October 1834, te 's Gravenhage, door A. CAPADOSE, *Med. Doctor. Te 's Gravenhage, bij* J. van Golverdinge. 1834. *In gr.* 8*vo. f* : -30.

Iets over de Ontheiliging van het Huis Gods, enz. van A. CAPADOSE. *Door* A. KIST, EZ. Ziet daar buiten schreeuwden de snoevers. JESAIA XXXIII: 7. *Te Dordrecht, bij* Blusse en van Braam. 1834. *In gr.* 8*vo. f* : -25.

Zonder, tot het wederleggen van de dwaasheden en boosaardige aantijgingen van den Heer CAPADOSE, de bijbelsche gezegden zoodanig uit derzelver verband te

Digitized by Google

rukken, als de man zelf gewoon is dit te doen, om eenen glimp aan het doof hem beweerde te geven, willen wij allen, die eenig belang ſtellen in ons oordeel over CAPADOSE's prulſchrift, eenvoudig opmerkzaam maken op 2 *Chron.* XXIII: 12 enz. *Toen nu Athalia hoorde de ſtem des volks, dat toeliep, en den Koning roemde — in het Huis des Heeren — ziet (ook) de Koning ſtond bij zijnen pilaar — en de Overſten en de trompetten waren bij den Koning; en al het volk des lands was blijde, en blies met trompetten; en de zangers waren er met muzikale inſtrumenten, en gaven te kennen, dat men lofzingen zou: toen verſcheurde Athalia hare kleederen, en zij riep: Verraad, verraad!* Inderdaad, men behoeft deze plaats geen geweld aan te doen, om ze op CAPADOSE toe te paſſen; want geheel zijn misbaar en klagt is zoo tamelijk gelijk het kleederſcheuren en *verraad, verraad* roepen van het booze wijf, hetwelk ook om geene andere oorzaak zoo ſchreeuwt, dan omdat Kerk en Staat niet beſtuurd worden, zoo als hare onverdraagzaamheid en heerschzucht dit gaarne zouden zien. Ware onze Overheid in Kerk en Burgerſtaat waarlijk zoo heerschzuchtig en onverdraagzaam, als CAPADOSE haar wenschte, dan liep hij groot gevaar, dat aan hem bevestigd werd hetgeen in het 14de en 15de vers van hetzelfde Hoofdſtuk verhaald wordt van ATHALIA. Daar wij niet zoo onchristelijk zijn, om te verlangen, dat de man zijnen lasterlijken uitval tegen het achtingwaardigſte gedeelte van zijne landgenooten met den dood zal bekoopen, voegen wij uit de beide genoemde verzen en het 21ſte ſlechts datgeen zamen, wat tot onze *pia vota* behoort: *Jojada zeide: brengt ze uit — en zij ging uit. En al het volk des lands was blijde, en de ſtad werd ſtil.*

De Heer KIST heeft de ondankbare moeite op zich genomen, om het geſchrift van CAPADOSE opzettelijk te wederleggen. Lezers, die eene meer uitvoerige beoordeeling van CAPADOSE wenſchen, dan wij het

Digitized by Google

der moeite waerdig achten, zullen hun verlangen bij eerstgenoemden volkomen bevredigd vinden. Duidelijkheid van voordragt, waarheidsliefde en liefderijke bescheidenheid verfieren zijn boekje.

Uitgezochte Verhandelingen, over Onderwerpen van Geſchied-, Staat-, Zede- en Letterkunde, van K. H. L. PÖLITZ, *Ridder, Hofraad en Hoogleeraar te Leipzig. Naar het Hoogduitsch. Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. 1838. *In gr.* 8vo. 331 *Bl. f* 2-40.

PÖLITZ en zijne veelvuldige geſchriften zijn ook bij ons niet onbekend. Zijne *Geſchiedenis der Wereld* is vóór eenige jaren door WITSEN GRYSBEER vertaald. Het voor ons liggende boek is grootendeels van eenen ſtaatkundigen aard, en loopt over het thans zoo veelvuldig behandelde onderwerp van den besten Regeringsvorm, die ſedert 1789 tot nu toe zoo veel twist verwekt en zoo veel bloed heeft doen ſtroomen. PÖLITZ behoort tot dezulken, die al dat bloed niet te vergeefs geſpild achten, omdat de menschheid toch is vooruitgegaan. Hij is echter geen *Revolutionair*, maar eerder een voorſtander van *het juiste midden*. Hij onderſcheidt drie ſtaatkundige ſtelſels: dat der *Omwenteling*, van den *Teruggang*, en, tusſchen deze beide door, dat der *Hervorming*. — Zonder de eerſte eenigzins goed te keuren, is hij echter nog meer tegen de tweede, en hij draagt groote zorg, reeds in zijne *eerſte* Verhandeling, de overeenſtemming van den ſtrijd voor burgerlijke en ſtaatkundige vrijheid in onzen leeftijd met dien voor godsdienſtige en kerkelijke vrijheid ten tijde der Hervorming te vergelijken, hetwelk in de *negende* Verhandeling door het verhaal van de ſnoodheden des Boerenkrijgs en der *Munſterſche* Herdoopers nog nader wordt aangedrongen. Doch hier gaat de vergelijking in één opzigt mank. De Hervorming ging uit van een' geheel *godsdienſtigen* geest. (Zelfs de ſchade-

Digitized by Google

lijke uitwas der Wederdoopers was slechts eene *overdrijving* van dit beginsel.) Doch waar dweepery in de *Fransche* Omwenteling was, (en die was verschrikkelijk!) daar ging dezelve tevens gepaard met *afkeer* van de Godsdienst, wel is waar vooral van de *Roomsche*, maar toch ook van de *Christelijke* in 't algemeen (men zie slechts het werkje van LA HARPE, *du Fanatisme dans la langue révolutionnaire*); en wij behoeven de monsters der Omwenteling, die de priesters met de woede der *Inquisitie* vervolgden, hier niet eens te vermelden, maar noemen slechts MIRABEAU, CONDORCET, BRISSOT, het Vijfmanschap van 4 September 1797, BENJAMIN CONSTANT, en zoo vele andere zich noemende *Liberalen*, die den meest onbeteugelden Godsdienshaat aan den dag leiden.

Het is ook niet ter goeder trouwe gehandeld, en ook alles behalve voorzigtig, dat de Schrijver de voorstanders der *Terugwerking* met de vijanden der Godsdienstige Hervorming in éene klasse plaatst, zeggende, dat zij dezelve als *tweeden zondaval* beschouwen, en de vrije drukpers daarom haten, omdat door haar de Bijbelvertaling in de handen des volks kwam, en de moedertaal tot de openbare Godsdienstoefening werd gebezigd. Het is niet ter goeder trouwe; want de genen, die geftreng het *monarchale* beginsel voorstaan, en de Staatkundige Hervormingen met leede oogen zien, zijn op verre na niet allen vijanden der Kerkhervorming. Het is niet voorzigtig; want daardoor worden, in zeker opzigt, alle de voorstanders der Kerkhervorming onder de *terugwenkende* staatslieden (of zouden er die niet wezen?) van de zonde der vijandschap tegen de drukpers vrijgekend. Anders kan men niet ontkennen, dat de tijd der Hervorming en die der *Fransche* Omwenteling veel overeenkomst met elkander hadden. Beide hadden hunne *Ultra's* ter regter- en linkerzijde (schoon de heeren in *Frankenland* en de Herdoopers geenszins met de *Franschen*, noch het treurspel te *Munster* met de *Fransche Republiek* in afgrijselijkheid kan worden

Digitized by Google

vergeleken). Ook zouden wij met PÖLITZ ons wel met het *juste milieu* kunnen vereenigen. Maar de Schrijver moest deze daadzaken niet op verkeerde perſonen toepaſſen, noch de mannen der terugwerking voor zulken verklaren, die de drukpers door eene *ſpeelkaarten-, most- en ſervettenpers* zouden willen vervangen, noch het Ministerie WELLINGTON (van 1830) als een *terugwerkend* Ministerie beſchouwen, daar hetzelve den gewigtigen maatregel van de *Emancipatie* der Roomschgezinden in *Engeland* en *Ierland* heeft doorgezet. Maar ſommige perſonen hebben het vooroordeel tegen zich, zoo als WELLINGTON en zijne vrienden: men kan hem niet vergeven, dat hij de Revolutie te *Waterloo* heeft gefnuikt.

Het denkbeeld des Schrijvers, in *tien* Verhandelingen uitgedrukt, is het volgende: Verderfelijk is het ſtelſel der Omwenteling, hetwelk den *geheelen* grondſlag der Staten omver zoekt te werpen, en niets dan woelingen en ſtormen voortbrengt; ten minſte even ſchadelijk het *terugwerkende* ſtelſel, hetwelk eindelijk, door toenemend bederf, den *ſtaatkundigen dood* ten gevolge heeft, ten zij de Staat zich door het *Hervormingsſtelſel*, de invoering van gepaste, met tijd, omſtandigheden en den trap van zedelijke en godsdienſtige beſchaving overeenkomſtige verbeteringen, *vernieuwe*, en daardoor de Omwenteling *voorkome*. (Hier wordt zelfs het Christendom, als Hervorming van de *Mozaïſche* Godsdienst, tot voorbeeld aangehaald.) Het *Omwentelingsſtelſel* wil onvoorwaardelijk het *Ideaal* der Rede tot wezenlijkheid brengen; het *Terugwerkingsſtelſel* beſchouwt het als de vrucht eener opgewondene verbeelding; het *Hervormingsſtelſel* wil *Ideaal* en *ondervinding* zoo veel mogelijk verbinden. Het eerſte wil de *Souvereiniteit des Volks*, de wetgevende Magt, *uitſluitend* aan eene Volksvergadering op te dragen, en eene onbepaald vrije drukpers; — het tweede, het Goddelijk regt des Vorſten, *die* (zegt PÖLITZ zeer overdreven, want geen voorſtander der *legitimiteit*, of hij moest een *Turk* zijn,

Digitized by Google

zal zulks beweren) *in den kerker werpen, veroordeelen, ja tot den zijden ſtrop en het ijzeren zwaard kan veroordeelen, zonder eenige reden buiten zijnen allerhoogſten wil' te geven;* het wil verder geene wetgeving buiten de zijne, en het bezwaren, zoo veel mogelijk, der drukpers; — het derde ſtelſel, eindelijk, erkent een *maatſchappelijk verdrag*, hetwelk de regten van Vorst en Volk verzekert, den Regent de uitvoerende en (in zijnen naam) de regterlijke, benevens een aandeel aan de wetgevende Magt overlaat, en voorts vrijheid van drukpers, doch beperkt door ontzag voor de regten van Regeringen, Kerkgenootſchappen en afzonderlijke perſonen.

Tusſchen de ſtaatkundige beginſelen van Omwenteling en Hervorming ſtaat, zegt PÖLITZ, dat van *beweging* in 't midden, gelijk tusſchen dat van Hervorming en Terugwerking dat van *inſtandhouding*. Doch wij vinden geheel niet, dat het *Bewegingsſtelſel* van dat der Omwenteling verſchilt: het is veeleer, volgens des Schrijvers eigene bepaling, eene *voortgezette Omwenteling*; en vele Julijmannen van 1830 zouden niets liever gewild hebben, dan den *goeden ouden tijd* van 1793, met Republiek, valbijl enz., terug te erlangen; want ROBESPIERRE was de Heilig van het *jonge Frankrijk*, toen dit helſpook door de kracht en ſtandvastigheid der *ware* Hervormers, der *Doctrinairen*, naar den afgrond is teruggedreven. *Dit*, met het *St. Simonismus*, zijne gemeenſchap van goederen en vrouwen op den koop toe, noemde men van 1830 tot 1833 *partij der beweging*. Het beginſel van *inſtandhouding*, hetwelk het beſtaande, al is het ook met vroegere verbeteringen, wil doen voortduren, maar niet verder hervormen, wordt door PÖLITZ bijna gelijkgeſteld met dat der *terugwerking*; (dit *conſervative* ſtelſel is echter het door de Ouden reeds geroemde *praeſentem ſtatum Reipublicae tueri*) ja de *beweging* wordt bij de *diligence*, de *inſtandhouding* bij eenen reiziger vergeleken, die in eene herberg het reizen vergeet. Maar dan moet die herberg toch wel *goed* wezen! Het *Hervormingsſtelſel* moet toch eens palen heb-

Digitized by Google

beng; want men kan niet altijd en op den duur hervormen; er dient toch *eens* onwrikbare vastheid in den Staat te komen, en dan komt het ſtelſel van *inſtandhouding* de tot *beweging* overheilende Hervormingen ſtuiten. Mogt het thans aan den edelen PEEL in *Engeland* gelukken, dat hij, na door behoorlijke hervormingen aan den wensch der bedaarden en gematigden te hebben voldaan, den voortholienden wagen der beweging tegenhield! Dat PÖLITZ veel te zeer met de beweging is ingenomen, blijkt daaruit, dat hij (bl. 184) ook *Bern*, met *Venetië* en *Genua*, optelt onder de Republieken, die *wegkwijnden onder de teringziekte der Aristokratie.* Het volk was onder de Aristokraten van *Bern* gelukkig, zeer gelukkig, tot dat het, opgeruid door de ſnoode *Franſche Revolutionairen* van 1798, dezen ondersteunde in de omverwerping der *Berniſche* Staatsregeling, die dus niet aan de *tering*, maar onder de ſlagen der *Jakobijnen* en het zwaard van BRUNE bezweek. Mogt de tegenwoordige vreedzame burger, onder den gedurigen angst voor het opgeruide gemeen en de vreemde handwerkers, die tot dolle ſtappen worden aangemoedigd, thans in *Bern* zoo gelukkig zijn, als onder de oude, weldadige *Patriciërs*, onder welke het land, zelfs het *Waadland*, als een *Eden* bloeide!

Maar PÖLITZ verdient lof, dat hij de ſpreuk: *alles voor het Volk en niets door het Volk*, goedkeurt, en daarmede de *ſtaatkundig onmondigen*, de groote volksmaſſa, die ſlechts de *burgerlijke* vrijheid genieten mag, van allen invloed op het Beſtuur verwijderd wil hebben, en den *geſchiedkundigen grondſlag van den Staat* tegen de omwentelingsgezinden, die zeggen, dat de Geſchiedenis van *Europa* eerst van 1789 beginnen moet, handhaft. Hij beweert, dat het voor eenen aan den Monarchalen vorm gewenden Staat even zoo moeijelijk is, op den duur den Republikeinſchen Staatsvorm te handhaven, als, omgekeerd, voor eene Republiek, in eene Monarchij te veranderen. Schrijver en Vertaler beide ſchijnen de *Republiek der Vereenigde Nederlanden* vergeten te hebben.

Digitized by Google

Doch hiertegen kan men aanmerken, dat het Monarchale beſtanddeel in onze oude Republiek, de waardigheid van Stadhouder, juist bij het Volk (de maſſa) meer geliefd was, dan het *ariſtokratiſche*. Den roes van 1795 willen wij niet rekenen; daarvoor hebben wij zwaar geboet. Maar *Rec.* moest glimlagchen, toen hij *Korfu* naast *Washington* onder de Republieken zag opnoemen. Eene *Republiek* onder den *Engelschman* MAITLAND, die den menſchen alle gemeenſchap met hunne *Griekſche* broeders van het vasteland in derzelver nood ontzeide!

Zeer belangrijk is de *twaalfde* Verhandeling; *over de drie ſtelſels van Staatshuishoudkunde*: het *mercantile* of *verbodsſtelſel*; het *phyſiokratiſche* der vroegere *Franſche Economisten*, en het *industriële* ſtelſel van ADAM SMITH. Het eerſte zoekt het *bare geld* in 't land te houden; het tweede beſchouwt den *landbouw*, het derde den *handenarbeid* als de eenige bronnen van volkswelvaart. De *Phyſiokraten* wilden ſlechts eene *enkele* belasting, die op den landbouw. (De Schrijver ontwikkelt niet, hoe het kwam, dat juist een tak van beſtaan, dien men *bij uitſtek bevoordeelen wilde*, alleen door de ſchatkist getroffen werd.) SMITH wilde drie belastingen invoeren: op den *grond*, de *nijverheid* en *de kapitalen*, maar den arbeid zoo veel mogelijk vrijheid verleenen.

In de *tweede* Afdeeling vindt men *Geſchied- en Zedekunde*. Na een paar Verhandelingen over de Opvoeding, waarin men niet veel nieuws vindt, leest men er eene, ten opſchrift hebbende: *het toppunt van Beſchaving*, en ſtrekkende, om te doen zien, dat het tegenwoordige *Europa* daartoe veel meer genaderd is, dan vóór 40 jaren. Het is waar, de geſtrenge wetenſchappen, vooral de natuur-, ſchei- en werktuigkunde, hebben zeer veel gewonnen: maar ook de zedelijkheid? ook de godsdienſtigheid? ook de letterkunde? Dat men toen minder en met minder belangſtelling dagbladen en tijdſchriften las, is toch waarlijk geen bewijs van hoogere beſchaving voor onzen tijd, dien men teregt *de Eeuw der Journalen* zou kunnen noemen! De *zedelijke kracht* zou

Digitized by Google

in de jongſte 40 jaren *verhoogd* zijn! Dus ook de kracht, om aan de domſte en wildſte volksleiders weêrſtand te bieden? Men zie *Parijs*, *Brusſel*, *Antwerpen*, *Aken*, *Bern*, *Zurich*, *Warſchau* in 1830; weder *Brusſel*, *Bologna*, *Parma*, *Bristol*, *Lyon* in 1831; weder *Parijs*, *Frankfort*, *Hambach* in 1832! Hoe vele oproeren, ſtraatverſchanſingen, verwarringen, onbeſchaamde logens, door het domme gemeen geloofd, en wat dies meer is! Men vergelijke dit met den rustigen toeſtand en de gedurige, maar langzame en bedaarde, verbeteringen in bijna alle *Europeſche* Staten omſtreeks 1776 en 1780! Men vergelijke met die woelige tooneelen de algemeene zucht tot vooruitgang, welke het laatstgenoemde tijdvak bezielde, en waarvan SÉGUR in het eerſte Deêl zijner *Gedenkſchriften* een zoo bekoorlijk tafereel ophangt, wat *Frankrijk* betreft! Hoe durft de Schrijver, na alle de aangeſtipte tooneelen, nog van *werkdadige medewerking tot behoud van eigendom en openbare orde* boven vroegere tijden gewagen? (bl. 245) — In de Letterkunde? Welke mannen had *Frankrijk*, had *Duitschland* toen; welke redenaars *Grootbrittanje!* En thans — alles is ſtaatkunde, alles *beweging*, *regten van den mensch*, *ministeriële verantwoordelijkheid* en *verandering*. In plaats van Lord CHATHAM, FOX, SHERIDAN, BURKE, heeft men thans HUNT, HUME, O'CONNELL en andere *gelijkmakers*, die de aloude *Engelſche* Conſtitutie tot den grond toe willen ſloopen. In *Frankrijk* — welke dichters! Geen goede ſmaak, geene ſchaamte, geene zeden meer! Op het tooneel is alles, wat groot en edel was, verdwenen, en woestheid, wreedheid en losbandigheid zijn daarvoor in de plaats gekomen. Het zangſpel is — aan den Duivel overgelaten. Waar zijn in *Duitschland* de KLOPSTOCKS, de GLEIMS, de LESSINGS, de CLAUDIUSSEN, de GÖTHES, de HERDERS, de SCHILLERS? — In de Wijsbegeerte.... doch hierop zullen wij nader terugkomen. Dit heet nu vooruitgang; dit, naderen tot het toppunt van beſchaving; dit, ver-

Digitized by Google

meerdering van zedelijke kracht! PÖLITZ wil de vermeerdering der tijdschriften, der dagbladen en der boeken in het algemeen als een bewijs van toenemende beschaving beschouwd hebben; even alsof hier de *massa*, niet de *waarde*, beslisſen kon!

Doch gaan wij over tot de *derde* Afdeeling, over *Geschied- en Letterkunde*. Volgens PÖLITZ, was de Geschiedenis vroeger aan *Godgeleerden* en *Taalkundigen* overgelaten. Met een' *voornamen* glimlach (zouden de *Duitschers* zeggen) wordt hier het gebruik der Heilige Schrift bij de Algemeene Geschiedenis afgewezen. Nu, daarom is ook die Geschiedenis tegenwoordig een ligchaam zonder hoofd of begin, eene wereld zonder God, waarin de mensch of het blinde geval alles doet, of waarvan men ten minſte niets omtrent haren oorſprong *weet*, omdat men de oudſte Openbaring als *Mythe* beschouwt. Men zie slechts ROTTECK'S *Algemeene Geschiedenis* en den eerſten druk van BECKER! (SCHLOSSER denkt anders.) *De Taalkundigen hadden te veel op met Griekenland en Rome.* Men zal echter moeten erkennen, dat de *Griekſche* en de oudſte *Romeinſche* Geschiedenis ten minſte eene onuitputtelijke bron van edele gevoelens en daden opleveren, wier beoefening meer waardig is, dan die van vele barbaarſche Volken, hoewel de ſtudie van dezen ook niet behoort te worden verzuimd. Maar wat weten wij van de *Indiſche* Oudheid, dan fabelen? wat voor belang boezemt de *Chineſche* ons in? Het is echter, en wij geven dit den Schrijver gaarne toe, onloochenbaar, dat de Geschiedenis der nieuwere Staten op vele (ook vaderlandſche) Inrigtingen van hooger onderwijs niet van dat gewigt ſchijnt te worden erkend, als zij inderdaad verdient. En hieromtrent zijn wij aan HUME en ROBERTSON, gelijk voor de latere jaren der Oudheid en de Middeleeuwen aan GIBBON, onbegrijpelijk veel verſchuldigd. De Geschiedenis werd nu meer omvattend en wijsgeerig. SCHLÖZER en SPITTLER beoefenden die, volgens den Schrijver, het eerst, on-

Digitized by Google

afhankelijk van de Godgeleerden, Taalkundigen en ook van de Regtsgeleerden, als *eene wetenschap op zichzelve*. De *Kantiaansche* Wijsbegeerte, de *Staatshuishoudkunde* en *Statistiek* oefenden grooten invloed op de Geschiedenis; en men kan niet ontkennen, dat dezelve in grondig onderzoek (zoo al niet in vorm) in de laatste jaren groote vorderingen gemaakt heeft, vooral in *Frankrijk*. Het *eerste* opstel eindigt met eene lofspraak op ROTTECK's *Algemeene Geschiedenis*; het *tweede* toont de groote vorderingen van *Franschen* en *Engelschen* in de Geschiedkunde aan, ten gevolge, zoo als de Schrijver denkt, der *omwentelingen* in die beide Rijken (1688 en 1789.) De *derde* Verhandeling bevat een *overzigt van de voornaamste veranderingen in de Bovennatuurkunde* (de beschouwing van het verband der dingen *in* ons met die *buiten* ons) *sedert* KANT. Hier worden wij in het land der gissingen, of liever in dat der droomen, verplaatst. KANT wierp het *dogmatische* stelsel van WOLFF, hetwelk tot op hem in *Duitschland* onbepaald geregeerd had, omverre — MOZES MENDELSSOHN noemde hem den *alvergruizer*. Hij loochende geenszins het bestaan van dingen buiten ons, maar bewoerde, dat wij die alleen door derzelver *verschijnselen* konden kennen. BECK wilde alles alleen in de *verstandsvormen* zien, en was dus *Idealist*. FICHTE ging nog verder: hij bragt alles tot zijn *Ik* thuis; dit was hem de spiegel *aller* dingen, die buiten dat niet bestonden; zoodat er eigenlijk niets was dan de Heer FICHTE, gelijk wederkeerig voor een' ander noch de Heer FICHTE, noch iets anders bestond, maar hijzelf alleen. „Het *zijn* vertoont zich onmiddellijk in de bewustheid; maar het *weten* vertoont zich daarin altijd als object, dewijl wij niets kunnen weten zonder iets te weten. Alles, wat in deze verschijning begrepen is, van het aan mijzelven door mijzelven absolut gestelde doel, tot het vormelooze stof der wereld, zijn tusschengeleederen der verschijning, en derhalve zelve ook slechts verschijningen. Het eenige zuivere ware (zegt FICHTE)

Digitized by Google

is *mijne* zelfstandigheid." (Bl. 300, 301.) Hoe klaar is dat alles! Heilig daarbij de Scholastieken der twaalfde en dertiende Eeuwen! Men zou gezegd hebben, dat de zucht, om wat nieuws te zeggen, ook op gevaar af van alle gezond menschenverstand te verkrachten, niet verder *kon* gegaan zijn; maar men had zich vergist. SCHELLING riep SPINOZA weder te voorschijn, doch verdulsterde hem nog, even zoo als CICERO dit van EPICURUS ten aanzien van DEMOKRITUS zegt, (*De Finib. L.* 1. *C.* 6.) SPINOZA geloofde aan God, maar schreef Hem misschien onvereenigbare eigenschappen toe (uitgebreidheid en denkkracht); SCHELLING stelde een geheel onbepaald denkbeeld daarvoor in de plaats, het *Absolute*, waarin *voorwerp* en *onderwerp* (*object* en *subject*) één zouden zijn. Zelfs het eigen *Ik*, de persoonlijkheid, verdwijnt daarin, en wordt slechts verschijning. *Er is derhalve geen enkel zijn, geen ding op zichzelve;* neen! de edelste mensch en de snoodste booswicht, NEWTON, HOWARD, de *Vuurlander* en de menscheneter, zijn slechts wijzigingen van *hetzelfde wezen!* Nog hooger werd deze leer opgevoerd door BARDILI; maar hier begint het voor onze oogen te schemeren van al de luchtkasteelen, en wij gelooven, dat de bouwmeester zichzelven en zijn luchtig gebouw niet verstaan en gekend heeft. De twijfelaars (*sceptici*) zien af van alle verklaring en bewijs van het verband tusschen *subject* en *object*. Verstandiger was KRUG, die het bestaan van onszelven, dat van anderen en de wederkeerige werking derzelven op anderen, als *onmiddellijk zeker*, tot grondslag van alle volgende redeneringen leide. Doch hooger nog, maar op vasten grond, rees de man, die, te midden der buitensporige afdwalingen van den geest in *Duitschland*, met HAMANN en CLAUDIUS, den weg bleef bewandelen, die alleen tot het doel kon geleiden — FREDERIK HENDRIK JACOBI. Alle wijsgeerige wetenschap berust, volgens hem, op *geloof;* het bovenzinnelijke vernemen wij door eenen inwendigen zin;

Digitized by Google

wiens uitſpraken wij moeten aannemen en niet kunnen bewijzen. Dit geloof leert ons de eenheid van al het beſtaan, in zoo verre als het *berustende is in God*, en de Wijsbegeerte is ſlechts *het reſultaat der ontwikkeling van dit levendige geloof.* Met veel genoegen vernemen wij, dat SCHELLING zelf van zijn vorige ſtelſel is teruggekeerd; dat de zoon van FICHTE nog ſtelliger het *perſoonlijke beſtaan der Godheid* leert; ja, dat beiden de *Openbaring*, als kenbron der waarheid, hoogelijk beginnen te waarderen. Mogt deze terugkeering zich bevestigen, en mogten dus de dwalingen en de onzin, juist door derzelver overmaat, de oogen geopend en tot de waarheid geleid hebben!

De vertaling van dit boek kon beter zijn. Wij hebben daarin eene menigte *Germanismen* opgemerkt. Het werk is voorzien met eene aanprijzende Voorrede van den Hoogleeraar TYDEMAN, *te Leyden.*

Verhandeling over het Moederkoorn, enz. door S. J. GALAMA.

(*Vervolg en ſlot van bl.* 67.)

Ten aanzien van het tweede onderdeel, waarin het Moederkoorn, als de oorzaak der krieuwelziekte, wordt overwogen, komt vooreerst de onderſcheiding in aanmerking der twee hoofdvormen, waaronder deze hoogst verſchrikkelijke en doodelijke kwaal gewoonlijk verſchijnt, namelijk als inzonderheid met hevige krampen, ſtuiptrekkingen, brakingen, gezigtsverduistering, bloedsontlastingen uit den neus en de longen, ijlhoofdigheid, enz. gepaard gaande, zonder koorts (*convulſio cerealis*, *raphania*), of waarbij, na voorafgaande verſchijnſelen van duizeligheid, hoofdpijn, droogheid in de keel, maagpijn, braking, benaauwdheden, ligchaamsverzwakking en koorts, eene drooge verſterving volgt, zoodat de vingers, voeten, neus, handen, armen, beenen, dijen van zelve afvallen, zonder dat er eenig bloedverlies plaats heeft (*necroſis uſtilaginea*, *convulſio ſolanenſis*, *ergot*, *ergotisme*). In beide gevallen heeft er eerst een gevoel van krieuweling plaats, hetwelk gemeenlijk in de toppen der vin-

Digitized by Google

geren ontſtaat, en zich vervolgens onder de huid van het geheele ligchaam verſpreidt, waarop de hevigſte ſtuiptrekkingen van alle ledematen of verſterf volgt, waaraan de lijders ſterven.

De epidemiën van dezen aard, menigvuldig in onderſcheidene landen waargenomen, worden in eene geſchiedkundige orde nagegaan, met aanwijzing der Schrijvers, die dezelve hebben geboekt; waarbij dan telkens de gevoelens worden vermeld, in hoe ver het Moederkoorn al of niet voor de oorzaak moest worden gehouden, hebbende velen deze zelfſtandigheid als geheel onſchuldig verklaard, en anderen bij het koorn voorkomende gebreken, als de honig- en meeldauw, of de inmenging van ſchadelijke zaden, zoo als van *Bromus fecalinus*, *Lolium temulentum*, *Raphanus raphanistrum*, *Agrostemma githago*, *Rhinantus crista galli*, als de eigenlijke oorzaken dezer ziekte opgegeven.

Na de gronden, nopens dit onderwerp, hetzij om de ſchadelijkheid te ſtaven of te ontkennen, bijgebragt, rijpelijk te hebben overwogen, maakt de Heer GALAMA het beſluit op, dat het genoegzaam bewezen is, dat het Moederkoorn eene nadeelige werking op de dierlijke huishouding uitoefent; doch dat, wat het vermoeden betreft, dat de naaste oorzaak der krieuwelziekte in hetzelve zoude gelegen zijn, zulks noch als volkomen bewezen, noch als volkomen wederlegd moet worden beſchouwd, en dat nieuwe waarnemingen deze zaak, vóór zij ten rigtſnoer genomen kan worden, zullen moeten ophelderen. Zij blijft evenwel een onderwerp, de zorg der Hooge Overheid ten hoogſte waardig; wordende te dezen aanzien, behalve op de reeds beſtaande, nog op andere middelen opmerkzaam gemaakt, ten einde het kwaad, uit het Moederkoorn kunnende voortvloeijen, te voorkomen.

Het derde Hoofddeel loopt *over de werkingen, die men van het Moederkoorn, als Geneesmiddel, heeft waargenomen.* — Ook hierin volgt de Schrijver de orde, welke hem de geſchiedenis aan de hand geeft. Hetzelve was, als middel ter bevordering en verſterking der kraamweeën, reeds van overlang, in *Duitschland* en elders, onder den naam van *vlagen-* of *kraampoeder*, bekend. Naderhand in vergeteldheid gekomen zijnde, is het eerst weder in *Noord-Amerika* ter ſpraak gebragt, en, ſedert dien tijd, door vele Geneeskundigen, in onderſcheidene landen, als bloedſtelpend, maar vooral als een opwekkend middel, ter bevordering van den

Digitized by Google

tingen verlossingsarbeid, aanbevolen en gebezigd. De verschillende omstandigheden en aanwijzingen, waaronder hetzelve wordt aangewend, en de wijze van toediening, worden hierbij aangeduid. De uitwerkingen, welke dit middel tot de bedoelde oogmerken aan velen heeft opgeleverd, bewijzen deszelfs werkzaam vermogen en onschadelijkheid, hoewel anderen daaraan nadeelige uitwerkingen op het kind willen toegeschreven hebben. Eenigen, zoo als Dr. BUSCH, Hoogleeraar te *Berlijn*, en anderen, hebben de meerdere of mindere werkzaamheid van het Moederkoorn, met opzigt tot deszelfs weeën-bevorderend vermogen, gemeend daaraan te moeten toekennen, of hetzelve vóór dan na den oogst der rogge is verzameld geworden; zijnde het, volgens hunne proeven en waarnemingen, alleen in het eerste geval werkzaam, terwijl het na den oogst verzamelde daarentegen van alle geneeskrachtige werking beroofd werd bevonden. Sommigen houden het Moederkoorn voor een narcotisch middel, welks werking men niet altijd kan berekenen, en dat derhalve steeds met voorzigtigheid gebruikt moet worden. Na eene uitvoerige reeks van waarnemingen, zoo van buitenlandsche als inlandsche Geneeskundigen, over het vermogen van dit, tot dusver bij ons niet algemeen bekende en gebruikte, middel, te hebben voorgedragen, deelt de Schrijver ook zijne eigene tienjarige ondervindingen nopens hetzelve mede, en zegt, dat het Moederkoorn, volgens zijne ervaring, mits hetzelve steeds ter regter tijd en plaats gegeven wordt en van goede hoedanigheid is, de bedoelde opwekkende kracht der baarmoeder, ter bevordering der verlossingsweeën, in zulk eene mate bezit, dat men bijna nooit aan het gewenschte gevolg behoeft te twijfelen; doch hij maakt voorts opmerkzaam op de nadeelige gevolgen, welke dit middel hebben kan, wanneer het te onpas wordt aangewend. Men vergete niet, zegt hij, dat het Moederkoorn aanmerkelijke narcotische eigenschappen bezit, en, zelfs in niet zeer groote giften toegediend, zenuw- en andere toevallen kan veroorzaken, hetwelk tot groote behoedzaamheid moet aansporen; wordende door hem de aanwijzingen en tegenaanwijzingen tot deszelfs aanwending nadrukkelijk opgegeven, met bepaling der giften, naar verschillende omstandigheden, afhangende van het individuële gestel der lijderessen, en naar den vorm, waarin het middel wordt toegediend, en deszelfs deugdzaamheid.

Digitized by Google

Wij hebben flechts eenige hoofdpunten kunnen opvatten, om den inhoud van dit zaakrijke werk te doen kennen. Voor uitreikfels is hetzelve niet wel vatbaar, aangezien het grootendeels beftaat uit een aaneengefchakeld verflag van waarneemingen en gevoelens over dit, in vele opzigten, nog zoo raadfelachtige middel, zoo wat deszelfs aard en wijze van ontftaan, als werking betreft. Als zoodanig beantwoordt het werk, onzes oordeels, aan het oogmerk, waartoe het gefchreven werd, en bij de, door de Hollandfche Maatfchappij der Wetenfchappen te *Haarlem* opgegevene, prijsvraag is uitgedrukt. Men vindt hier het belangrijkfte, wat over het onderwerp tot op onzen tijd gefchreven is, bijeenverzameld, en de ftrijdige gevoelens, waar het noodig was, oordeelkundig toegelicht. Deze Verhandeling mag dus als een hoogstnuttige arbeid worden befchouwd voor hen, die, wegens tijdsgebrek of andere redenen, verftoken zijn vele fchriften te lezen. Inzonderheid is zij aan te bevelen aan de Geneeskundige Verloskundigen, die meer dan anderen in de gelegenheid zijn, het Moederkoorn voor de bepaalde doeleinden aan te wenden. Moge dus dit werkje in veler handen komen, en de Heer GALAMA lust en aanmoediging erlangen, om, ten nutte zijner Landgenooten en tot eigene voldoening, voort de wetenfchap op dezelfde loffelijke wijze werkzaam te blijven, als hij zulks tot nu toe, ongeacht de beflommeringen eener uitgebreide genees- en verloskundige praktijk, geweest is!

Epitome Therapiæ Generalis; in ufum Difcipulorum fcripfit G. C. B. SURINGAR, *Med. Chir. et Art. Obftetr. Doctor, Med. pract. in Schola Clinica et in illuftri Amftel. Athenæo Profeffor.* Amftelodami, apud *C. G. Sulpke.* 1834. 8vo. maj. formâ, pp. 150. *f* 1-50.

In eene korte, maar welgefchrevene Voorrede, die de kenmerken draagt van bekendheid met de klasfieke letteren (*),

(*) Als kleine bedenkingen zijn ons de navolgende voorgekomen: Pag. 57. *hirudinum fuctus* kan met het gezag van M. T. VARRO verdedigd worden, maar klinkt met eene omfchrijving met het werkwoord *fugo* beter. *Exinanitio*, p. 56, ware beter omfchreven door *evocari, mittere* of *exhauriri*; hoewel

ontvouwt de Schrijver, hoe hij tot het opſtellen eener algemeene Genezingsleer (*Therapia generalis*) gekomen is. Niet minder bekend toont hij te zijn met de voortreffelijkſte werken, welke, zoo hij wél zegt, door alle tijden heen de hechte grondſlagen voor de Geneeskunde blijven. Met regt brengt hij hulde aan BOERHAAVE, GAUBIUS, VOLTELEN en PARADIJS. Onpartijdig plaatst hij aan de zijde dezer mannen, ſieraden van *Nederland*, JACOBUS GREGORY onder de buitenlanders, een Arts van den eerſten rang, en belijdt hij tevens aan GMELIN, een der ſcherpzinnigſte Artſen, veel verſchuldigd te zijn. HUFELAND en niet minder HENSLER zouden echter de eer der vermelding en raadpleging evenzeer waardig geweest zijn. Het werk van den laatſten (*) wordt vooral niet te vergeefs gebruikt door hem, die wil leeren, bij de uitoefening der kunst, de natuur op den voet te volgen. Vleijend is de hulde, aan den Hoogleeraar BERNARD toegebragt. De Geneeskundige dienst van het Leger moge door zijne benoeming tot Inſpecteur-generaal van dezelve gewonnen hebben, de wetenſchap en de *Leydſche* Hoogeſchool hebben er een gevoelig verlies door geleden. Hij behoort tot die Artſen, welke ware volgelingen van HIPPOCRATES kunnen genoemd worden.

Hoe veel nut de *Therapia generalis* uit het *voorladene* kan trekken, zij behoort echter, zal zij op den duur nut ſtichten, met de vorderingen der wetenſchap gelijken tred te houden. Deze zijn vele, vooral in de Natuurkunde (*Phyſiologia*). Eene naar deze gewijzigde algemeene Genezingsleer is behoefte. De Schrijver wil beproeven, wat hij in dezen vermag. De toepaſſing der Geneeskunde aan het ziekbed bij elk bijzonder voorwerp behoort echter voorafgegaan te worden door goede, doelmatige algemeene voorſchriften; zonder deze blijft zij ſtukwerk, en kan op geene wetenſchappelijke onderſcheiding aanſpraak maken. Het doel van den Schrijver is, langs zulk een' weg zijne toehoorders tot eene redelijke beoefening der Geneeskunde op te leiden: langs dezen weg leiden Ondervinding en Rede (§ 4) tot eene goede uit-

---

het woord niet door den Schrijver, maar in eene uit GREGORY aangehaalde plaats gebezigd wordt. *Vitae genus immodicum*, bl. 127, beter *immoderatum*, CIC. Bl. 129, *ea ratione*, welligt beter *ita*. In plaats van *fabulum*, p. 127, lazen wij liever, met CELSUS, *arena* en *arenoſa*.

(*) *Allgemeine Therapie. Leipzig*, 1817.

Digitized by Google

komst. — Wij zouden echter de Ondervinding voor den echtigen grondslag der Geneeskunde houden, en de Rede beschouwen, als die het oordeel moet vellen, wat *wezenlijke* Ondervinding is, of waar zij alleen met den schijn tracht te pronken. Moge het den Schrijver gelukken, door zulke pogingen zijne leerlingen te bewaren voor zoo vele verkeerdheden, als hij bl. VI opteltl

Het werk zelve bestaat uit eenige § § (20) ter Inleiding, en wordt voorts uit den aard der zake in twee, elkander in uitgebreidheid zeer ongelijke, Afdeelingen verdeeld. De eerste spreekt over *de herkenning der ziekten*, bl. 4—9, § 21—51. Zij bevat het bekende. Wij gaan dit gedeelte met stilzwijgen voorbij. Het andere gedeelte wordt gewijd aan hetgeen tot genezing der ziekten in het algemeen noodig is. Dit beslaat de overige bladzijden. Het wordt in twee onderdeelen gesplitst. De eene zal *de algemeene voorschriften ter genezing van ziekten bevatten*, waartoe zes Hoofdstukken met bijzondere opschriften zullen gebezigd worden. De andere zal de algemeene hulpmiddelen der kunst tot dit einde mededeelen. Hier zullen wederom in aanmerking komen: *de eenvoudige ziekelijke aandoeningen der gelijkfoortige deelen en der vochten, met de voor deze voegende geneeswijze; — de eenvoudige ziekelijke aandoeningen, welke in ongelijkfoortige deelen of stelsels van organen plaats hebben, en de geneeswijze, welke in elk dezer bijzonder te pas komt.* Dit alles zal in XXV Hoofdstukken behandeld worden.

In de zes eerste spreekt de Schrijver beknopt over de heelkracht der natuur, de geneeswijze van den Arts; — hoe met onderscheiden beleid langs verschillende wegen de behandeling der ziekten (*curatio*) betracht, derzelver genezing (*sanatio*) beoogd wordt; — wat men daartoe over het algemeen behoeft, waarbij hij met regt zich op STOLL beroept, die dengenen gelukkiger uitkomst voorspelt, welke met beleid de gepaste gelegenheid en aanwijzing tot het toedienen der middelen verbeidt, dan die, als in den blinde, slechts in eene zoogenoemde eigenaardig bepaalde (specifieke) werking heul en toeverlaat zoekt. Met genoegen ontmoet men hier meermalen § §, welke een krachtig gezegde, uitmuntende stelling of belangrijken wenk van de grootste lichten in de Geneeskunde bevatten. CELSUS, BAGLIVIUS, GREGORY worden op deze wijze als sprekende voorgesteld: de Schrijver kon zich niet beter laten vertegenwoordigen.

Digitized by Google

Met § 290 begint de eerste onderafdeeling; in onderscheidene Hoofdstukken wordt in het algemeen meer over bepaalde geneeswijzen gesproken. — Bij de bloedontrekkingen missen wij het kernachtig gezegde van CELSUS, dat bloedontrekkingen geene nieuwe middelen zijn, maar dat het eene nieuwigheid is, dezelve overal en zonder onderscheid te willen toepassen. Bl. 54 vonden wij de aanprijzing der aderlating bij oude lieden wat al te bepaald. (*) Als eene uitzondering mag wel het door BEGIN (†) medegedeelde geval gelden, dat j. p. FRANK bij eenen tachtigjarigen grijsaard, in eene longontsteking, de aderlating tot 9 malen moest herhalen. Bl. 89, bij de behandeling der *spisfitudo sanguinis inflammatoria*, had de aanwending van het salpeter (*nitrum*), en deszelfs waarschijnlijke wijze van werken op het bloed, wel eenige melding verdiend. § 391. Zoude bij de *spisfitudo atrabilaria*, waar het nog altijd twijfelachtig is, of de veranderde gesteldheid van het bloed, of de werking van de lever de meeste oplettendheid verdienen, het zetten van bloedzuigers om den endeldarm niet in aanmerking hebben mogen komen? Met bl. 96, § 412, begint de tweede onderafdeeling. In deze schijnt, althans in sommige Hoofdstukken, de kortheid wat al te zeer betracht te zijn.

Bij de *braak- en purgeermiddelen* ware het wel der moeite waardig geweest te vermelden, dat in vele gevallen, § 419 opgenoemd, welke behoedzaamheid vorderen, eene voorafgegane aderlating de dringende aanwijzing van het braakmiddel gemakkelijker maakt. Zouden wezenlijke verstoppingen in het poortaderstelsel, § 431, door purgeermiddelen verholpen worden? Had de vroeger zoo gelukkige en vernuftige bestrijder van het stelsel van BROUSSAIS hier evenwel niet mogen gewagen van de voorzigtigheidsmaatregelen, welke uit eene bezadigde toepassing van dit stelsel voortvloeijen, en waardoor het te zijner tijd niet minder schadelijke misbruik van braak- en purgeermiddelen is tegengegaan? Men is thans vrij wat omzigtiger met deze middelen geworden, en met reden. Onder de *antacida* had, § 446, wel mogen

(*) De woorden van den Schrijver zijn deze: *Juvenes et homines constantis aetatis melius ferre solent venae sectionem, quam infantes et senes. Senectus tamen, in apoplexiam proclivis, neutiquam venae sectionem vetat.*

(†) *Traité de Thérapeutique*, verg. ook *Med. pract.* j. v. VON HILDENBRAND, Tom. I. p. 186; maar laat ons niet vergeten, dat dit bijzondere gevallen zijn.

Digitized by Google

vermeld worden, dat bereidingen met mineraal-zuren ſomwijlen de beste *antacida* zijn, *quae atonos ventriculi medentur*, b. v. de *Tinctura acida Halleri*, de *Tinct. acida aromatica*. Dat het ontſtaan van wormen, § 450, uit de *generatio aequivoca* verklaard ſchijnt te kunnen worden, is vooralsnog zeer twijfelachtig; desgelijks, dat het darmſlijm derzelver wording zoo zeer begunſtigt; derzelver vermenigvuldiging — dit ware mogelijk. Onder de *derivantia* bij buikloop, § 477, waar de aderlating op den voorgrond geſteld wordt, hadden bij *Plethora abdominalis* ook bloedzuigers rondom den anus eene plaats mogen vinden, doende hier dikwijls het meeste af; *adſtringentia* komen minder te pas, dan men wel oppervlakkig vermoeden zoude. (*) Het XVIIIde Hoofdſtuk, over de pisdrijvende middelen, getuigt van juiste inzigten omtrent deze belangrijke, vaak zoo geheel verkeerd aangelegde, wijze van behandeling. Bij zoo vele doelmatige aanwijzingen misten wij ongaarne, bij de bijzondere vermelding van enkele geneesmiddelen, het *Nitrum*. Bij den honigpisvloed (*diabetes*) vooronderſtellen wij de oorzaak verder dan in de nieren te moeten zoeken, doch zijn wij nog altijd zoekende! Hetgeen de Schrijver ter verklaring van de werking der *reſolventia* (§ 603) gezegd heeft, is nog niet volkomen toereikend. Voorwaar, er is ook geen moeijelijker vraagſtuk, dan het leerſtuk der *reſolventia*, waarvan zoo velen den mond vol hebben, maar dra verſtommen, wanneer het niet om woorden, maar om eene juiste bepaling te doen is.

En hiermede eindigen wij dit verſlag. De Heer SURINGAR behoeft noch onzen lof, noch onze goedkeuring. Ware verdienſten worden daardoor niet meer opgeluisterd, noch winnen er iets wezenlijks door. Doch dank hebbe hij ook voor deze poging, om het zijne ter bevordering van de Geneeskunde toe te brengen! De *Therapia generalis* is eene belangrijke, ja de keurigſte tak der Geneeskunde. Wél verſtaan, is de toepaſſing op elk bijzonder geval aan het ziekbed gemakkelijk. En toch wordt zij zelfs aan Hoogeſcholen karig uitgezet, min geacht, ſober bedeeld. Het werk van den Heer SURINGAR, nog te meer verdienſtelijk door in de Latijnſche taal geſchreven te zijn, ſtrekke mede ter bevordering van den wensch van HUFELAND, dat de *Therapia generalis* meer in hare regten moge gehandhaafd worden!

(*) De Schrijver zegt: *Adſtringentia proſunt in diarrhoea, quae a laxitate et atonia est.*

Digitized by Google

Orbis Terrarum Veteribus cognitus. In usum Juventutis exaratus atque descriptus Opera CHRISTIANI THEOPHILI REICHARDI. Groningae, apud *W. van Boekeren*. 1833. Met 21 Kaarten en 3 bladen Voorrede folio. *f* 7-:

De Heer VAN BOEKEREN, te *Groningen*, begrijpende, dat het in ons Vaderland ontbrak aan een' geschikten Atlas voor de oude Aardrijkskunde, om bij het onderwijs dezer wetenschap op de hoogere klassen onzer Latijnsche Scholen te gebruiken, en welke tegelijk voor Studenten, bij hunne verdere beoefening der oude Geschiedenis en Letteren, tot wegwijzer zou kunnen dienen; en tevens inziende, dat de kosten, om zulk een' Atlas te doen vervaardigen, te hoog zouden loopen, om, met eenige hoop op eenen goeden uitslag, dit nu in ons land te ondernemen, — is te rade geworden, met den Uitgever van den Atlas van REICHARD, te *Neurenberg*, eene schikking te maken, waardoor hij de verspreiding van dezen Atlas in ons Vaderland zou trachten te bevorderen.

Het doet ons leed, dat het in ons Vaderland zoo ver gekomen is, dat een man als VAN BOEKEREN, die, door de uitgaaf van menig werk, geschikt ter bevordering van kennis en geleerdheid, getoond heeft, geenszins tegen de steeds wisselvallige kans der uitgave van eenig werk, ook van grooteren omvang, op te zien, gemeend heeft, liever vreemde kaarten te moeten verspreiden, dan eigene te doen vervaardigen; maar wij kunnen evenwel zijne onderneming niet anders dan gepast noemen, waardoor eene wezenlijke behoefte bij ons vervuld wordt, en stemmen geheel in met hetgeen door den Uitgever in zijne Voorrede (naar welker eigenlijken Schrijver wij niet lang zouden behoeven te gissen, daar de Heer VAN BOEKEREN, indien wij ons niet geheel bedriegen, geen Latijn schrijft) daaromtrent wordt gezegd. Voor het eerste onderwijs in de Aardrijkskunde, zoo wel oude als nieuwe, zouden ook wij aan kaarten zonder namen de voorkeur geven: wij hebben dus ook met genoegen gezien, dat de Uitgever eene zoodanige kaart van *Oud-Griekenland* en *Italië*, met eene afzonderlijke naamlijst voorzien, heeft uitgegeven, en zien met verlangen naar het vervolg dezer onderneming uit. Doch aan dit onderwijs

Digitized by Google

heeft een jongeling niet genoeg: en welken Atlas zal hij nu in 't vervolg, bij het lezen der oude Schrijvers, gebruiken? De kaarten van PTOLEMÆUS dienden in vorige dagen bij uitsluiting hiertoe. Wij willen de waarde dezer kaarten, als overblijffelen der oudheid, niet verkleinen; maar houden dezelve, voor het onderwijs in de oude Aardrijkskunde, even geschikt, als in onze dagen een *compendium* voor de Natuur- of Scheikunde, hetwelk een paar eeuwen geleden met regt geprezen werd. Naderhand gebruikte men kaarten van DE L'ISLE, en toen den Atlas van D'ANVILLE. De oorspronkelijke Fransche uitgave van dezen Atlas zullen zekerlijk weinigen onzer Lezers ooit gezien hebben: zij was steeds, en is nog, zeer zeldzaam en duur. Te regt liet dus Prof. HEEREN, bij de vertaling van D'ANVILLE'S *Handboek der oude Aardrijkskunde*, deze kaarten, om ze meer algemeen te verspreiden, te *Neurenberg* bij WEIGEL nagravéren; maar er behoort waarlijk eene wat heel sterke vaderlandsliefde toe, om, met HEEREN, in zijn *Handboek voor de oude Geschiedenis*, p. 14, (VIIde deel der origin. uitgaaf zijner werken) te zeggen, dat zij voortreffelijk zijn uitgevoerd! Niemand heeft deze kaarten ooit gebruikt, zonder over de onduidelijkheid van den druk te klagen; en het is meestal niet mogelijk, den loop der rivieren of bergen op dezelve behoorlijk na te gaan. De kleine Atlas van VLIET, bij VAN BOEKEREN te *Groningen* uitgegeven, zou (vooral in de laatste uitgaaf) hiertoe diensliger zijn, indien niet de kleine schaal, waarop deze kaarten zijn gemaakt, en de geheele inrigting, voor kinderen bestemd, ze hiervoor ongeschikt maakte. De Uitgever heeft dus door de uitgaaf dezer kaarten, zoo als wij zeiden, eene wezenlijke behoefte vervuld; en de naam van REICHARD, wiens groote Atlas als een meesterstuk van naauwkeurigheid en nette uitvoering te regt geprezen wordt, deed ons reeds iets goeds van dezelve verwachten. Deze verwachting is evenwel nog verre overtroffen. De kaarten zijn allerkeurigst, duidelijk en net uitgevoerd; en hoewel het aantal namen op dezelve, hier en daar, dat van D'ANVILLE overtreft, is alles, zonder de minste verwarring, gemakkelijk te vinden. De laatste waarnemingen van reizigers en geleerden (zoo als die van GAUTTIER betrekkelijk de kusten der *Middellandsche Zee*, den *Archipel* en de *Zwarte Zee*) zijn door den vervaardiger geenszins verontachtzaamd; en het aanwijzen van den togt van HANNI-

Digitized by Google

dal over de *Alpen*, van dien van CÆSAR naar de *Ayvrni*, van den jongeren CYRUS en der tienduizend *Grieken*, en van MANLIUS in *Klein-Azië*, maakt het gebruik en het nut dezer kaarten niet minder. Wij kunnen dezelve dus, daar zij in prijs minder hoog zijn dan de Atlas van D'ANVILLE bij WEIGEL aan een' ieder ten sterkste aanbevelen, en hopen, dat een goed verdier den Uitgever zal aanmoedigen, om in zijne pogingen tot verbreiding van nuttige geschriften voort te gaan.

Gedicht in vijfvoetige rijmlooze Jamben, uitgesproken in de Nieuwe Kerk te Groningen, toen het Jubelfeest der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen te genoemder stede, den 19 van Slagtmaand 1834, plegtig gevierd werd. Door Mr. B. H. LULOFS, Hoogleeraar, enz. enz. Met eene Voorrede, tot de gekozene versmaat betrekkelijk, en eenige opheldérende Aanteekeningen. Te Groningen, bij J. Oomkens *en* R. J. Schierbeek. 1834. *In gr.* 8*vo.* 30 *Bl. f*:- 30.

De Hoogleeraar LULOFS heeft op het ons toegezonden exemplaar geschreven: „'k Verzoek bij gelegenheid een enkel woord melding in de *Letteroef.*, om 't min gewone der versmaat, enz." Aan dit vereerend verzoek voldoende, zullen wij het Gedicht vooral uit het aangewezene oogpunt beschouwen. Van de dichterlijke waarde zeggen wij alleen, dat dit vers over 't algemeen een stout en krachtig, voor rijmelooze behandeling zeer geschikt stuk is, dat ook wegens den inhoud de pen van den helderdenkenden en begaafden Dichter tot eere strekt. En wat nu de gekozene versmaat betreft, zij is zeker die van MILTON, SHAKESPEARE, SCHILLER enz., en wij kanten ons niet tegen derzelver meerdere algemeenwording op onzen zangberg. Alleen zij het ons vergund, iets in te brengen over de wijze, waarop de Heer LULOFS het gekozene *metrum* behandeld heeft, en dus over deszelfs *rhythmische* bewerking, en ten tweede over de meerdere of mindere geschiktheid dier maat voor onze nationale poëzij.

De rust valt bij den Heer LULOFS doorgaans in onmiddellijk na de vierde lettergreep. Dit gaat zeer goed in onze gewone rijmende vijfvoetige Jamben, die, gelijk BILDER-

Digitized by Google

DUK aanmerkt, Alexandrijnen zijn, waar de *zesde* voet aan ontnomen is, b. v. *Wat heeft de Tijd, in 't laatst onstuimig perk*, wordt een Alexandrijn door voorvoeging van *Helaas: Helaas! wat heeft de Tijd, in 't laatst onstuimig perk.* Maar de vijfvoetige Jamben van de *Engelschen* en *Duitschers* zijn *Trimetrische* Jamben, waar de *laatste* voet aan ontnomen is, en hebben daarom doorgaans de *caesura penthemimeris.* Slepende komen zij voor bij HORATIUS, schoon onder andere verzen gemengd, in de Ode: *Solvitur acris hiems*; want wat zijn de verzen:

Trahuntque siccas | machinae carinas,
Nec pastа omnis | silet grex campis &c.

anders, dan hetgeen wij slepende vijfvoetige Jamben zouden noemen? Die *caesura penthemimeris* (schoon die nu en dan mag verwaarloosd worden) schijnt ons in het algemeen onmisbaar, en althans nog eerder met de *caesuur* na de derde, dan met de *rust* na de vierde greep te mogen worden afgewisseld. Niet dat wij de *rust* na de vierde greep in rijmelooze vijfvoetige Jamben volstrekt wilden uitgesloten, maar wij willen die slechts spaarzaam en als bij uitzondering gebezigd hebben; daar anders de verzen te zoetvloeijend en zangerig worden voor die onderwerpen, welke men in rijmelooze Jamben bezingt. Ook zou eene meerdere ineenvlijting der regels, in zulke het proza nabootsende verzen, ons niet mishaagd hebben.

Vraagt men nu, in hoeverre het meerder algemeen worden der door Prof. LULOFS gekozene versmaat ons wenschelijk voorkomt, dan antwoorden wij, dat ook deze versmaat wel verdient nu en dan te worden gebezigd; maar, naar ons inzien, behoort zij eigenaardiger in de Engelsche, korte, zaak- en zinrijke, doch met eengrepigen overkropte taal, dan in de Hoog- en Nederduitsche talen te huis. Voor onze taal (want in de Hoogduitsche heeft de vijfvoetige Jambus in het Treurspel reeds het burgerregt) zouden wij doorgaans de *Trimetrische* Jamben verkiezen. Deze laten zich ligter lezen, zijn voller en krachtiger. Om wèl verstaan te worden, en opdat niemand de *Trimetrische* Jamben met de meestal anders af- en ingedeelde Alexandrijnen verwarre, zullen wij den aanhef van het Gedicht van den Heer LULOFS afschrijven, daarna dien aanhef in Trimetrische Jamben overbrengen, af-

Digitized by Google

gedeeld naar het metrum, en eindelijk die zelfde *Trimeters*, afgedeeld naar den rhythmus der volzinnen.

Aldus begint LULOFS:

„ Wat heeft de Tijd, in 't laatst onſtuimig perk
Van vijftig jaren, uit haar zwangren ſchoot
Al ommekeers, al wisſelings gebaard!
Wat diepe ſporen heeft haar ijzren voet
Niet in de baan, die ze afliep, al gedrukt,
Waar 't Nakroost eens verbaasd op ſtaren zal!
De menschheid, uit haar ijzren ſlaap gewekt
Door Wijsheids en Waanwijsheids donderſtem,
Greep ſtout en fier ten hoogen Hemel in
Naar heure regten, boven 't ſtargewelf
Daar opgehangen door der Almagt hand,
En eeuwig, als de Godheid eeuwig is;
Zocht, vond ze, maar omhelsde [dan] ook vaak
Een ijdle wolk, een nietig ſchaduwbeeld."

Deze *vijfvoetigen* brengen wij aldus in *Senariën* of *Trimeters* over:

Wat heeft, o jammer! in het laatſte onſtuimig perk
Van vijftig jaren, uit haar' zwang'ren ſchoot, de Tijd
Al ommekeering, wat al wisſeling gebaard!
Wat diepe ſporen heeft haar ijzerharde voet
De lange loopbaan, die zij doorijlde, ingedrukt,
Waarop het nakroost met verbazing ſtaren zal!
De menschheid, uit haar' diepen doodſlaap opgewekt
Door wijsheids en waanwijsheids donderende ſtem,
Greep vaak vermetel tot den hoogen hemel in
Naar heure regten, boven 't ſchitt'rend ſtargewelf
Daar opgehangen door des Albeheerſchers hand,
En even eeuwig, als de Godheid eeuwig is.
Het zocht, het vond ze, maar omhelsde dan ook ſoms
Een ijdel wolkfloers en een nietig ſchaduwbeeld.

Hetgeen de volgende *rhythmiſche* maatverdeeling oplevert:

Wat heeft, o jammer!
in het laatſte onſtuimig perk van vijftig jaren,
uit haar' zwang'ren ſchoot,
de Tijd al ommekeering,

Digitized by Google

wat al wisseling gebaard!
Wat diepe sporen
heeft haar ijzerharde voet
de lange loopbaan,
die zij doorijkte, ingedrukt,
waarop het nakroost
met verbazing
staren zal!
De menschheid,
uit haar' diepen doodslaap opgewekt
door wijsheids
en waanwijsheids
donderende stem,
greep vaak vermetel
tot den hoogen hemel in
naar heure regten,
boven 't schitt'rend stargewelf daar opgehangen
door des Albeheerschers hand,
en even eeuwig,
als de Godheid eeuwig is.
Het zocht, het vond ze,
maar omhelsde dan ook soms
een ijdel wolkfloers
en een nietig schaduwbeeld.

De Hoogleeraar beproeve het eens, de hier gegevene *Trimeters*, naar derzelver rhythmische maatverdeeling, te declaméren, en zij dan zoo goed ons te melden, of hij deze niet ruim zoo vol, krachtig en welluidend, als de vijfvoetigen, vindt. Men zal wel niet overal het begin en einde der verzen gemakkelijk kunnen onderscheiden, doch daarvoor ontvangt men eenen rijkdom van melodiën, bij telkens anders geronde langere en kortere volzinnen, die de eentoonigheid wegneemt; terwijl echter, bij verbanning van slepende regels, de afwisseling van korte en lange lettergrepen, gelijk die regelmatig geschiedt, den gang van het Jambische vers onafgebroken hooren doet. — Ziet daar onze gedachten vrijmoedig en, zoo wij hopen, bescheiden medegedeeld. Prof. LULOFS ontvange onzen dank voor zijne kunstlievende en grootendeels welgeslaagde poging!

Digitized by Google

Ontdekkingsreizen van eenige der vroegere Togtgenooten van COLUMBUS. *Naar het Engelsch van* WASHINGTON IRVING. *Met eene Kaart. Zijnde een Aanhangsel op deszelfs Leven en Reizen van* COLUMBUS. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1834. *In gr.* 8*vo.* 390 *Bl. f* 3 - 60.

Mijn Uitstapje naar Italië, in den Zomer van 1832. *Naar het Hoogduitsch van* ALOYS, *Vrijheer van Oefele. Met Platen. II Deelen. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1834. *In gr.* 8*vo.* 579 *Bl. f* 5 - 90.

Mijn Reisverhaal en Dagboek, door A. M. KRUSEMAN, *geb.* ROSS. *Te Rotterdam, bij* J. L. C. Jacob. 1834. *In kl.* 8*vo.* 151 *Bl. f* 1 - 50.

De beroemde WASHINGTON IRVING levert, in het eerste hier aangekondigde werk, tot vervolg van zijne belangrijke *History of* COLUMBUS, onder den titel van: *Het Leven en de Reizen van* CHRISTOFFEL COLUMBUS, bij de Wed. LOOSJES, ten jare 1828 en volg., in vier deelen uitgegeven, eene reeks van *Ontdekkingsreizen*, door de vroegere Togtgenooten van COLUMBUS gedaan, waaronder ALONZO DE OJEDA, PEDRO ALONZO NINO, met CHRISTOVAL GUERRA en anderen, voorkomen. Tot zamenstelling van dezen zijnen arbeid heeft de Schrijver niet alleen van vele gedrukte Spaansche werken, maar ook van een aantal ter inzage hem vergunde handschriften en staatsarchiven gebruik gemaakt. De verdienste van dit allezins belangrijk werk wordt nog daardoor vergroot, dat hetzelve, schoon tot vervolg op gezegde *History of* COLUMBUS strekkende, echter een afzonderlijk geheel maakt, en dus van waarde is ook voor hen, die het groote werk over COLUMBUS niet bezitten.

Minder belangrijk, daar er over *Italië* reeds zoo veel geschreven is, maar als lectuur bij ontbijt- en theetafel voor lieden uit den beschaafden, zelfs geletterden stand, misschien niet minder welkom, dewijl bijna ieder lezer er iets van zijne gading in vinden kan, is het *Uitstapje naar Italië* van ALOYS, Vrijheer van *Oefele*. Het werk is met veel smaak en verscheidenheid geschreven, en men ontmoet er veel, dat

Digitized by Google

voor kunst en wetenschap niet onverschillig is; veel ook, dat stof tot nadenken geeft.

Ook het waarlijk lief gestelde *Reisverhaal en Dagboek* door Mevrouw KRUSEMAN, geb. ROSS, was der openlijke uitgave niet onwaardig. Op eenige drukfeilen willen wij niet hechten: want ook de beide vorige, hier aangekondigde werken zouden in dat opzigt nog al stof tot aanmerking leveren. In het algemeen wenschten wij, dat de correctors van drukproeven wat voorzigtiger en naauwlettender te werk gingen, dan, helaas! tegenwoordig veelal geschiedt.

Leerboek der Aardrijkskunde, naar 't Hoogduitsch van J. G. F. CANNABICH, *door* JAN-J. F. WAP, *Leeraar bij de Koninklijke Militaire Akademie, enz. Ifte Deel. Te Breda, bij* W. A. Oukoop. 1834. *In gr.* 8*vo.* 116 *Bl. f* 2-80.

Een woord aan het Nederlandsche Publiek, over het Letterkundig Berigt in de Bredasche Krant van den 14 *Oct.* 1834, *No.* 244. *Te Breda, bij* W. A. Oukoop. 1834. *In gr.* 8*vo.* 14 *Bl. f*:-10

Aardrijkskundige Beschrijving van de Nederlanden in 1830. *Te Breda, bij* W. A. Oukoop. 1834. *In gr.* 8*vo. IV*, 227 *en XXXII bl. f* 1-80.

Handleiding voor de Aardrijkskunde van Neêrlands Oost- en West-Indische Bezittingen, door G. LAUTS. *Te Utrecht, bij* L. E. Bosch. 1834. *In gr.* 8*vo.* 116 *Bl. f* 1-:

Eerste Beginselen der Aardrijksbeschrijving (uit het Fransch met eenige verbeteringen). Van A. D. J. MIGUËRET, *Onderwijzer aan de Waalsche Diakonie-school te Rotterdam. Te Rotterdam, bij* Menting en van Westreenen. 1833. *In* 12*mo.* 123 *Bl. f*:-60.

Van het eerste, hier aangekondigde werk, het eerste deel van het *Leerboek der Aardrijkskunde* van CANNABICH, door den Heer WAP, met uitbreiding wat de *Nederlanden* betreft, bewerkt, vindt men reeds eene beoordeeling in de *Bredasche Courant* van den 14 Oct. 1834, waarbij inderdaad

Digitized by Google

menigvuldige feilen worden aangewezen, die grootendeels of alle aan den Heer WAP, als Uitbreider, en in elk geval alle aan hem, als of bedervend of niet verbeterend Vertaler, moeten geweten worden. Vergeefs zoekt hij, in zijn *Woord aan het Nederlandsche Publiek*, de blaam van onnaauwkeurigheid van zich af te weren. Niet éene belangrijke aanmerking wordt er opgelost, en het blaauwboekje is meer eene poging, om eene welbewezene recensie in een bespottelijk daglicht te stellen, dan eene wederlegging derzelve. Er is op dat tegenschriftje van den Heer WAP dan ook reeds een *repliek* in de *Bredasche Courant* van 25 Oct. 1834 verschenen, welke de schijnbare verdediging, waarvan hij zich bediend heeft, in hare nietsbeduidendheid ten toon stelt. Intusschen had WAP alwat hij over de *Nederlanden*, in dat eerste deel der te dien opzigte aanmerkelijk uitgebreide Aardrijkskunde van CANNABICH, gezegd had, reeds op nieuw als een afzonderlijk werk uitgegeven, onder den titel van *Aardrijkskundige Beschrijving der Nederlanden in* 1830, en achter dat werk had hij, op een verbeterblad, sommige hinderlijke fouten, in het vorige even als in dat gelijkluidende latere werk voorkomende, hersteld. Verre is het er echter van af, dat ook die afzonderlijke uitgaaf door geene grove fouten zou worden ontsierd. Het boek opslaande bij *Zeeland*, vonden wij reeds dadelijk, zonder herstelling op het verbeterblad, op bl. 127, het *zuiderdeel* (in plaats van het *noorderdeel*) van het Graafschap *Vlaanderen*, om daarmede het zoogenaamde *Staatsvlaanderen* (*Flandre septentrionale*, gelijk de *Belgen* het bij hunne strooptogten noemden) aan te duiden. Met het *bespoelen* van *Zeeland* door de *Schelde* als de éénige rivier, het Athenaeum van *Middelburg* enz. is nog alles gebleven als bij de vorige uitgaaf. Trouwens, bij deze afzonderlijke uitgaaf had de Heer WAP zich van de hem gegevene teregtwijzingen nog niet kunnen bedienen; dit maakt hem mogelijk nog wreveliger, dan hij anders zou zijn geweest. Het is te bejammeren, dat in zulk een' gewigtigen en, mits wél volvoerd, hoogstnuttigen arbeid zoo vele en zoo erge misstellingen zijn ingeslopen. Het is treurig, dat zulk een lot aan het werk van eenen CANNABICH wedervaart, welks aanleg en verdeeling ons anders zoo uitnemend behaagt.

Voor zoo ver wij kunnen nagaan, bezit het werkje van

Digitized by Google

den Heer LAUTS, over *Nederlands Oost- en West-Indische Bezittingen*, als *Handleiding tot derzelver Aardrijkskunde*, eene meerdere naauwkeurigheid; doch daarin is weder de stijl alles behalve zuiver Nederlandsch en de correctie slordig; b. v. bl. III: *heeft .... alle te zijnen* GEBODE *staande inlichtingen* AANGEBODEN. Liever: heeft...., voor zoo veel het in zijn vermogen was, alle inlichtingen aangeboden. Bl. 4: *Ook op Ceilon, in* (lees: *en in*) *het westerschiereiland van den Ganges.* Zoo als het er staat, schijnt het, alsof *Ceilon* in dat westerschiereiland ligt, schoon het in waarheid een afzonderlijk eiland is. Die laatste feil stellen wij op rekening van den Corrector. Zoo wij dwalen, is het eene erge fout van den Schrijver.

In de *Eerste Beginselen der Aardrijksbeschrijving*, grootendeels naar het Fransch van MIOULET, is natuurlijk wel veel goeds te vinden; maar ook daár ontbreekt het niet aan onoplettendheden. Zoo verwonderde het ons, bl. 15, bij de opsomming der voornaamste steden van *Frankrijk*, *Lyon*, de tweede stad van dat Rijk in rang en bevolking, te zien overgeslagen, schoon *Perpignan* en andere veel kleinere plaatsen worden genoemd. In *Afrika*, bl. 25, vonden wij geene melding gemaakt van *Temboktoe* of *Tombucto*, anders zoo wijdberoemd. Bl. 113 vonden wij: *op den Alkoran*; lees: *op den Koran*; want *al* is het lidwoord *de*. Des noods zou men mogen zeggen: *op al Koran*. Bl. 115 en 116 hadden wij de regeringsvormen liever, dan in *despotieke*, *autokratieke* en *republikeinsche*, of willekeurige, onbepaald alleenheerschende en gemeenebestgezinde, verdeeld gezien in willekeurige, alleenheerschende (d. i. *monarchale*) en gemeenebestgezinde; als wanneer de latere onderverdeeling der Alleenheerschingen in onbepaalde, die men *autocratiën* kan noemen, en gematigde of grondwettige, beter' val zou hebben gehad. Het spijt ons, dat derhalve ons oordeel over al de hierboven aangekondigde werken en schriften, in het algemeen genomen, ongunstig is. Wij voegen ze bijeen, denkende met den Heer WAP, bl. 14 van zijn zoogenaamd *Woord aan het Nederlandsche Publiek*: *Solamen miseris socios habuisse malorum.* Onder die *socii* behoort echter de Heer LAUTS slechts in een enkel opzigt: want in gehalte is zijn werkje het beste uit dezen hoop.

Digitized by Google

Levensschets van HENDRIK BOIE, *en Hulde aan zijne deugden en verdiensten, benevens eenige door hem geschrevene Brieven, gedurende zijne reis en verblijf in Oost-Indië; door* J. A. SUSANNA, *Administrateur van het Rijksmuseum van Nat. Hist. te Leiden. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1834. *In gr.* 8vo. 288 *Bl. Met het Afbeeldsel van den Overledene, f* 2-80.

Herinnering van Mr. S. C. KLINKHAMER, *door* F. J. DOMELA NIEUWENHUIS. *Te Amsterdam, bij* G. Goossens. 1834. *In gr.* 8vo. 23 *Bl. f*: -40.

Proeve eener Inleiding in de Redekunst of Rhetorica, handelende over de oneigenlijke of figuurlijke beteekenis der woorden, of de leer der figuren; voornamelijk ten gebruike van aankomende Onderwijzers der Jeugd. Te Rotterdam, bij H. W. van Harderwijk. 1834. *In gr.* 8vo. 56 *Bl. f*: -60.

Bedenkingen over de toekomst van Nederlands Handel. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn. 1834. *In gr.* 8vo. 28 *Bl. f*: -35.

Wetten en Verordeningen nopens den Boekhandel en de Drukpers in Nederland. Te 's Gravenhage, bij J. Belinfante. 1834. *In kl.* 8vo. 70 *Bl. f*: -90.

Met belangstelling lazen, en met aandoening legden wij vervolgens uit de hand, de door den Heer SUSANNA vervaardigde *Levensschets* van den jeugdigen Natuuronderzoeker HENDRIK BOIE, waarin eene welverdiende hulde aan deszelfs deugden en verdiensten gebragt wordt; eene hulde, welker deugdelijkheid wordt gestaafd door de medegedeelde brieven van den overledene, waaruit wij hem als mensch en als geleerde evenzeer leeren hoogschatten.

Een gelijk gevoel verwekte bij ons de *Herinnering van Mr.* S. C. KLINKHAMER door den Heer DOMELA NIEUWENHUIS. Menschelijkerwijze gesproken, is het te bejammeren, dat een Natuuronderzoeker als BOIE en een Regtsgeleerde en Letterkundige als KLINKHAMER niet meerder jaren mogten bereiken. Zacht ruste de asch der beide

Digitized by Google

braven, en dank zij hun, die het algemeen, meer of minder breedvoerig, met het leven en de werkzaamheden dier navolgenswaardige ontslapenen hebben bekend gemaakt!

Van de drie vlugschriften, in deze aankondiging nog te vermelden, zij met weinige woorden eenig berigt gedaan.

De *Proeve eener Inleiding tot de Redekunst of Rhetorica*, ten gebruike van aankomende Onderwijzers der Jeugd, beantwoordt aan haar oogmerk; zij is bijna eene verhollandschte, eenigzins vereenvoudigde, kleine *Rhetorica* van VOSSIUS, gelijk op de Latijnsche Scholen veelal gebruikt wordt, en de voorbeelden tot opheldering en bewijs zijn met oordeel gekozen. De moeijelijke kunstwoorden zullen hier en daar wel wat werk aan de aankomende Onderwijzers geven, al ware het slechts, om die naar behooren te leeren uitspreken.

Zeer gewigtig van inhoud zijn de uitmuntend gestelde *Bedenkingen over de toekomst van Nederlands Handel.* Ook hun, die van den Schrijver, een warm voorstander van den thans reeds door de meerderheid, naar 't schijnt, overtollig gekeurden ijzeren spoorweg van *Amsterdam* naar *Keulen*, in gevoelen verschillen, zij de overpeinzing van dit werkje aanbevolen, waar, hoe men ook denke, veel in voorkomt, dat ernstige overweging verdient.

Uitnemend nuttig voor Boekhandelaars, Drukkers en Uitgevers, ja niet geheel overtollig voor Regtsgeleerden, is de verzameling van *Wetten en Verordeningen nopens den Boekhandel en de Drukpers in Nederland.* Wat, elders verspreid, niet dan met moeite wordt nagezocht, vindt men hier ordelijk bijeen.

De Lotgevallen van eenen Marinier van de Keizerlijke Garde, gedurende zijne Krijgsgevangenschap in Spanje, op Cabrera en in Rusland. Naar het Fransch van HENRI DUCOR. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren, 1834. *In gr.* 8vo. 609 *Bl. f* 5 - 50.

De Bandieten en Roovers, in Spanje, Italië en elders, naar het leven geschetst, door C. MAC FARLANE. *Naar het Engelsch, door* G. H. NAGEL. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1834. *In gr.* 8vo. 456 *Bl. f* 4 - 80.

Voorzeker zal niemand zonder belangstelling en deelneming

Digitized by Google

de in levendigen ſtijl te boek geſtelde lotgevallen van HENRI DUCOR, Marinier van de Keizerlijke Garde, kunnen lezen. Wij althans werden er zoodanig door geboeid, dat wij ſlechts onzes ondanks telkens het werk uit de hand konden leggen, tot dat wij het ten einde waren. Het is waar, dat de Schrijver geheel als *Franschman* en, wat nog erger is, als *Bonapartist* aan zijne gevoelens lucht geeft; doch daarvoor ontvangt hij, of althans de lezer, in de aanteekeningen des Vertalers, zoo dikwerf het pas geeft, duchtige teregtwijzing, terwijl echter de tekst ongeſchonden wordt overgebragt, hetgeen wij allezins goedkeuren.

Wegens den aard des inhouds loopen wij minder hoog met de *Bandieten* door MAC-FARLANE. Maar men moet erkennen, dat de verſchillende ſoorten van roovers in onderſcheidene landen blijkbaar naar waarheid, in leef- en handelwijze, worden geſchilderd. Veel, dat minder bekend is, wordt hier uiteengezet, b. v. omtrent de zoo magtige *Chineſche* zeeroovers.

De waarde der beide hier aangekondigde werken wordt er niet weinig door verhoogd, dat zij onopgeſierde geſchiedkundige waarheid behelzen, ten minſte naar het getuigenis der Schrijvers: want, ja, hier en daar, ook in het werk van DUCOR, ontmoetten wij wel iets, dat ons *bijna* onmogelijk voorkwam. Echter er is zoo veel onwaarſchijnlijks, wat niettemin waar is, dat wij het niet wagen, Schrijvers, die niets volſtrekt onmogelijks melden, alleen op grond van het zonderlinge, dat er ſomtijds voorkomt, ſtoutweg tegen te ſpreken.

Aan alle Leesgezelſchappen worden dus deze beide werken inzonderheid door ons aanbevolen.

Groninger Studenten-Almanak voor 1835. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In* 8*vo.* 152 *Bl. f* 1 - 50.

Amſterdamſche Studenten-Almanak voor 1835. *Te Amſterdam, bij* R. Croeſe. *In* 8*vo.* 152 *Bl. f* 1 - 50.

Beide deze Almanakken mogen op een rijk en ſierlijk mengelwerk roem dragen. Onder het menigvuldige goede in den Groninger Studenten-Almanak onderſcheidden wij het *Iets uit de nalatenſchap van een' Zeekapitein.* De fragmenten van het gedicht *Karaka Erta*, of de ſtrijd om Erta, daarin voorkomende, verraden, naar ons inzien, hunnen Europeſchen en

Digitized by Google

dus onechten oorſprong door den lof, wegens de blankheid van haren hals en het ſneeuwwit van haren boezem aan Erta gegeven: want zoo wel het ſchoone geſlacht, als de mannelijke bevolking, is op de Pelew-eilanden *bruin*. De navolgingen naar LAMARTINE zijn op vele plaatſen zwak en ſtram. De romance *Hansje*, naar het Hoogduitsch, had wel onderdrukt mogen worden, daar BILDERDIJK van het oorſpronkelijke oud-Engelsch eene veel fraaijere navolging geleverd heeft in het tweede deel zijner *Poëzij*. Overigens heeft ons dit jaarboekje zeer wel bevallen, niet alleen wat het Nederlandsch, maar ook wat het Hoogduitsch, het muzijkſtukje en het vignet betreft.

Het mengelwerk van den Amſterdamſchen Studenten-Almanak is in 't algemeen niet minder. Behalve Nederlandſche, vindt men daar ook Latijnſche en Duitſche, ja een enkel dichtſtukje in de Engelſche taal. De navolgingen van ANACREON alleen ſchijnen ons niet los en ongedwongen genoeg, hetgeen anders in rijmelooze verzen zoo moeijelijk niet is, en wel als een onmisbaar vereischte mag worden aangemerkt, zal het achterblijven van het rijm niet hinderlijk zijn voor den lezer. Van de 40ſte Ode (*het Bijtje*) beſtaat er eene, natuurlijk zeer gelukkig geſlaagde, berijmde navolging in BILDERDIJK's *Verlustiging*. De 3de Ode (*bij nachts in den winter*) heeft hier bij de overbrenging nog al inkorting ondergaan, en vele fraaije en geestige trekken, die de levendigheid der voorſtelling verſterken, zijn verloren geraakt. Ook zou het ons meer overeenkomſtig met het oorſpronkelijke geſchenen hebben, indien de Vertaler zich eenvoudig van ſlepende viervoetige *Trochaïſche* verzen bediend had, b. v. *In de middernachtlijke uren*, enz. hetgeen de met een' Anapaestus beginnende Anacreontiſche regels: Μεσονύκτιοις ποτ' ὥραις, κ. τ. λ. beter uitdrukt, dan de thans gekozene trippelmaat, vermits in Trochaïſche verzen alleen een Creticus in de plaats van den Anapaestus gebezigd wordt, en overigens de maat van het oorſpronkelijke getrouw wordt wedergegeven. Voor ónszelven zouden wij echter aan eene *vloeijend berijmde navolging* de voorkeur geven.

Dat wijders in beide deze Almanakken alles te vinden is, wat in jaarboekjes voor Studenten vereischt wordt, behoeft naauwelijks te worden vermeld.

Digitized by Google

De jonge Hollander, en andere Tafereelen voor de Jeugd. Door C. M. DÓLL EGGES. *Met Platen. Te Amſterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1834. *In kl.* 8*vo.* 88 *Bl. f*:- 90.

Waarom zouden wij voor dit, zich zoo zindelijk voordoende en met zulke fraaije plaatjes verſierde, boekje geen goed woord doen? De inhoud is allezins deugd en goede zeden bevorderend; en de Schrijfſter, die verklaart, dat eene wankelende gezondheid haar den letterarbeid moeijelijk maakt, gunnen wij gaarne de aanmoediging, welke haar dien arbeid moge verzoeten.

Aan den Heer Redacteur der *Vaderlandſche Letteroefeningen.*

Mijn Heer en Vriend!

Vóór eenige dagen kwam mij een boek in handen, in 1833 bij G. J. A. BEIJERINCK uitgegeven, waarvan misſchien, in andere Tijdſchriften, verſlag gedaan is; maar in het uwe (het eenige, dat ik thans lees) heb ik er, tot hiertoe, geene aankondiging van gevonden. De titel is: *De kracht der Chriſtelijke Godsdienst, in Karakterſchetſen uit de Nederlandſche Geſchiedenis.* (*Eerſte Deel.*) Hierover kom ik U, bij dezen, met weinige onderhouden: niet om er eene *Recenſie* van te ſchrijven, dat ik niet weet, of door anderen reeds geſchied is; maar om er ſlechts eenige *aanmerkingen* over te maken, welke Gij echter, zoo ik reeds door anderen mogt zijn voorgekomen, kunt achterhouden; doch, zoo niet, welligt een plaatsje, achter uwe *Boekbeſchouwingen*, of in uw *Mengelwerk*, zoudt willen inruimen, en, om hetgeen ik er zal invlechten, misſchien niet geheel onwaardig zult oordeelen.

In het algemeen wil ik wel zeggen, dat ik het boek met genoegen gelezen heb, den inval der Schrijfſter, om het te vervaardigen, mede niet ongelukkig vinde, en haar doel prijze; ſchoon ik twijfele, of zij, ten aanzien van eenigen der door haar geſchetſten, wel, bij alle hare lezers, genoegzame overtuiging te weeg gebragt zal hebben, dat zij, *voornamelijk*, uit aandrang en kracht van hun Christelijk geloof en hunne godsdienſtige beginſelen, werkzaam geweest zijn.

Digitized by Google

Doch (dit daargelaten) het moeit mij, dat dit werkje, welks uitwendige en fraaije druk er zoo bevallig uitzien, en waarvan een vignet van VELIN den titel verfiert, (fchoon het gelaat en de houding van den Geestelijke, daarop voorkomende, niets uitdrukken van hetgeen zij moesten) — het moeit mij, dat men er vrij wat in ontmoet, waarop aanmerkingen te maken zijn. Als hinderlijke fchrijf- of drukfouten, merkte ik op (op bl. 59): SIMON HASSELAAR *was eene weduw van zesenveertig jaren*, in plaats van KENAU, en (op bl. 275 en 280) *de Kanfelier* PEKKIAS voor PEKKIUS. — Op bl. 286 wordt UITENBOGAERT eensklaps uit *Rouaan* naar *Rotterdam* verplaatst, zonder dat gezegd wordt, hoe hij, daar hij uit het land gebannen was, derwaarts komen kon. Men moest hier noodzakelijk, wegens MAURITS' dood, FREDRIK HENDRIK's opvolging in het Stadhouderfchap, en diens meerdere gematigdheid, eenig kort berigt gedaan hebben.

Maar, hetgeen van meer belang is, en wij niet weten, hoe het der Schrijffter uit de pen heeft kunnen vloeijen, komt voor op bladz. 105: „ De vaderlandlievende MAGDALENA „ MOONS, van welke men NOOIT HOORDE, dat zij, later, „ (dat is, na het ontzet van *Leiden*) de echtgenoote van „ eenen BALDEZ geworden is" enz. en, „ na die tijding „ (van het gemelde ontzet wederom) den minnaar waar„ wel zeggende, zal zij" enz. Het huwelijk toch van MAGDALENA met BALDEZ, of VALDEZ, is buiten alle tegenfpraak zeker, zoo wel als dat zij, met gemelden haren man, dien zij niet lang bezat, in *Braband* (waarfchijnlijk te *Antwerpen*, waar zij eene gehuwde zuster en andere verwanten had) heeft geleefd, en daarna gehuwd is geweest, eerst met WILLEM DE BIE, of DE BIJE, en, na diens overlijden, met *Jonkheer* JURRIAAN VAN LENNEP, met welken laatften zij eerst het Huis TE WERVE, bij *Voorburg*, en daarna de ftad *Utrecht* bewoond heeft, waar zij, in hoogen ouderdom, zonder kinderen na te laten, overleden is. Nog onlangs heeft men het voornaamfte hiervan in het licht gefteld kunnen zien door Mr. W. BILDERDIJK, in het zesde Deel zijner *Geschiedenis des Vaderlands*, uitgegeven door Prof. H. W. TYDEMAN, op bl. 178, en in des laatften *Bijvoegfels*, aldaar op bl. 271 env. in de *aant.* 3, waarin BILDERDIJK's berigt verbeterd wordt. Vroeger ondertusfchen vindt men bewijs van het betwiste huwelijk in een ftuk, hetwelk

Digitized by Google

ter verdediging van onze MAGDALENA geſchreven is, zoo men wil, door den *Fiskaal* MOONS, wiens oud- of overoud-tante zij was, en hetwelk is uitgegeven achter de *korte hiſtoriſche Aanteekeningen wegens de Belegeringen van Haarlem, Alkmaar en Leiden*, gedrukt in 1739, in 8vo, en het is daaruit, dat onze beroemde Dichteres LUCRETIA WILHELMINA VAN MERKEN hare breede aanteekening wegens MAGDALENA ontleend heeft, in het Voorberigt voor haar Treurſpel: *het Beleg der Stad Leiden*, gedrukt in 4to, in het jaar 1774, op bl. 9—11. Deze druk is ook verſierd, onder anderen, met de afbeeldſels van VALDEZ en zijne Echtgenoote, gegraveerd naar de platen, die voorheen door CORNELIS VISSCHER naar *oorſpronkelijke ſchilderijen*, geſneden, en, in het jaar 1649, door PETRUS SCRIVERIUS, met zijne *Bijſchriften*, uitgegeven zijn. Ik bezit die ſchoone platen van VISSCHER niet, en kan dus niet melden, of uit derzelver *Bijſchriften* ook van het in twijfel getrokken huwelijk blijke; maar dit weet ik, dat, tenzij ik mij geweldig bedriege, de *oorſpronkelijke Portretten*, waarnaar VISSCHER graveerde, en die, ſchoon zij geen naam of teeken des ſchilders dragen, toch zeer goed gepenſeeld zijn, nog in eenen uitnemend goeden ſtaat voorhanden zijn. Althans in de voetmaat, door VISSCHER, zoo ik meen, aangeteekend, verzekert men mij, dat zij volmaakt met de door hem gevolgde overeenkomen, gelijk zij ook doen in de gelijkenis met de platen in het werk van Jufvrouw VAN MERKEN. Zij zijn, nog niet lang geleden, alhier, bij verſchillende gelegenheid, gekocht, en werden, daar zij, wie weet ſedert hoe lang, geſcheiden waren, gelukkig weder vereenigd. Vermoedelijk zijn zij bezeten geweest bij eenen afſtammeling van MAGDALENA, mede MOONS geheeten, die weleer *Penſionaris* dezer ſtad was, gelijk zij, in 1649, in het bezit waren van den Raadsheer PIETER MOONS, broeder van MAGDALENA. Later kunnen zij (wie weet hoe?) in vreemde handen gekomen en miskend geworden zijn. Zij zijn herkend, en naar waarde opgeluisterd, door haren tegenwoordigen eigenaar, den eerwaardigen Heer PIETER WEILAND, rustend Leeraar der *Remonſtranten* alhier, en waren wel waardig eene openbare ſchilderzaal te helpen verſieren.

Ik heb de eer met achtinge te blijven

Rotterdam, 2 Febr. 1835.

Uw Ed. dienstw. Dienaar
ADR. STOLKER.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Opſtellen van godgelcerden en zedekundigen inhoud, nagelaten door Mr. W. BILDERDIJK. *II Deelen. Te Amſterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1833. *In gr.* 8*vo.* *VI en* 139, *XIV en* 145 *bl. f* 5-50.

Deze *Opſtellen* zijn, volgens den Verzamelaar, den Heer DA COSTA, in het *Voorbericht* van het 1ſte Deel, bl. V, „ geen van allen bepaaldelijk voor de drukpers „ beſtemd geweest, althands niet in dezen vorm, en „ zonder daar nog eene laatſte hand aan te leggen." Dit zoo zijnde, komt het ons vrij gewaagd voor, zoodanige ſtukken, misſchien tegen, althans buiten den verklaarden wil des Opſtellers, door den druk gemeen te maken. Iets anders is het toch, over eenig onderwerp tot eigene oefening of overdenking, of om te beproeven, hoe ver men het met eenige beſchouwing brengen kan, te ſchrijven; en wederom iets anders, het geſchrevene, als reſultaat van rijpe overweging, en als voor het groote Publiek nuttig, uit te geven. Zou dit bij iedereen waar zijn, hoe veel te meer is het waar bij zulk eenen grooten Zonderling, als BILDERDIJK was! Des te minder zouden wij de uitgave dezer *Opſtellen* raadzaam gevonden hebben, indien het onderſcheid gelden moet, dat de Heer DA COSTA, in de *Voorrede* van het IIde Deel, bl. VII, wil gemaakt hebben, „ tusſchen de hoofdonderwerpen zelve, die daarin „ verhandeld worden, en de bijkomſtige denkbeelden en „ bijzonderheden, daarbij opgenomen, of als ter loops „ geuit;" — „de eerſte," zegt hij, „ geven BILDERDIJK's innige denkwijze volkomen terug; de laatſte „ zouden met geene juist- of billijkheid tot zijne ſtellige of eigenlijk gezegde gevoelens betrokken worden": doch wij zien zelfs niet, waarop dit onderſcheid rust; want dat bijkomſtige, dat ter loops geuite is dan toch

Digitized by Google

van den Schrijver zelven, zoo wel als het opzettelijk behandelde; en zoo hij zelf geen blijk van twijfeling of onzekerheid geeft, waarom zal men hem dan het eene minder als deszelfs eigen gevoelen toeschrijven, dan het andere? Zelfs komen hier twee stukken voor, vertaald uit zeker werk van J. F. VON MEYER, *Bibeldeutungen*, omtrent welker eerste ten minste de Verzamelaar verklaart, dat „het, althands in de bijzonderheden, niet „geheel mag beschouwd worden door de vertaling tot „eigen gevoelen te zijn overgenomen": doch waarom dezelve dan hier geplaatst?

Wat den inhoud der hier voorkomende stukken zelve aangaat, zij zijn, naar Recensents oordeel, allen, zonder uitzondering, van dien aard, dat men aan dezelve, indien zij niet uitgegeven waren, weinig zou gemist hebben. Hij ontkent hiermede niet, dat er hier en daar eenige ware en goede dingen in gevonden worden; maar ze zijn noch naar stof noch naar vorm zoo nieuw of uitstekend, dat men ze niet overal elders even goed, ja veel beter zou vinden. Hij mag het lijden, dat men hier en daar de scherpzinnigheid van BILDERDIJK's vernuft bewondere; maar zij is hem te dikwerf niets anders dan spitsvindigheid, met dikke duisternis en omslagtigen omhaal omgeven en met scherpheid ten toon gespreid. Hij wil het toegeven, dat men ook hier blijken ziet van 's Mans veel weten en veel om- of althans aanvatten; maar hij vindt ook hier de Latijnsche spreuk bevestigd: *Non omnia possumus omnes*, offschoon de Schrijver dit niet scheen te gelooven; en, naar zijne schatting, kan Mr. WILLEM BILDERDIJK in dit vak zelfs niet halen bij Mr. HIERONYMUS VAN ALPHEN, hoewel ook bij dezen de Theologie het eigenlijke vak niet was; maar nog veel minder kan BILDERDIJK hier in de schaduw van GROTIUS staan, bij wien men hem evenwel ook al heeft willen vergelijken.

Rec. vindt het dus ook noch noodig noch nuttig, eene breedvoerige opgave van den inhoud dezer *Opstellen* te doen, want bijzondere aanwinsten voor de Godge-

Digitized by Google

leerdheid of Uitleg- of Zedekunde heeft hij er niet in gevonden; en den ouden kost, in welken pot ook klaar gemaakt, van den eenen op den anderen ſchotel, als *crambe toties totiesque recocta*, wederom op te diſſchen, hiertoe heeft hij geen lust. — Zal hij er dan eenige proeve van geven? Maar wat zal hij kiezen? Hij ſtoot al aanſtonds op het Theologiſche artikel, getiteld: *van de Strafvoldoening*, waarin BILDERDIJK tracht te beweren, dat CHRISTUS voor de menschheid geſtraft is, (CHRISTUS *geſtraft!!*) omdat Hij met haar vereenigd was, (?) gelijk niet de hand, maar de rug van den dief geſtraft wordt, omdat hand en rug één' perſoon maken. Welk eene kieſche, keurige en vooral eerbiedige vergelijking! en immers is noch hand noch rug eigenlijk ſchuldig, maar de *perſona moralis*, waarvan zij een deel uitmaken, en wien, als gevoelig wezen, de ſtraf aangedaan wordt. — Zal hij dan in het zedekundige onderwerp, *de eeuwige zaligheid, als beloning van 's menſchen vrije daden beſchouwd*, deze, met BILDERDIJK, voor geen gevolg van Gods regtvaardigheid houden? Hij houdt zich liever aan de H. Schrift, die zegt: „God zal een' iegelijk vergelden „naar zijne werken"; en wat de Heer DA COSTA in eene aanteekening op dat ſtuk zegt: „In de goede „werken zijner kinderen erkent en prijst en beloont „God zijn eigen werk", vindt hij in den Bijbel niet, en het is bij hem, wèl ingedacht zijnde, onzin. — Zal hij zich dan, ten dienſte der Uitlegkunde, uitlaten over *Jacobs worſteling?* Dat zij in eene „*mijmering*" zal geſchied zijn, mogt, mits wèl verſtaan zijnde, nog aangaan, hoewel hij *dit* woord *hier* juist niet zou verwacht hebben; maar verder heen zou hij met BILDERDIJK in den tijd der allegoriſche en mystiſche interpretatie komen, en zoo ver wil hij niet achteruitgaan. — Of zal hij zich verdiepen in 's Mans *Gedachten over de toekomst van het Koningrijk van Christus*, om met hem de Apocalyptiſche gezigten ſtukswijze toe te paſſen op de wereldgebeurtenisſen, ook in de tegenwoordige tij-

Digitized by Google

den? Maar hij rekent die toepasſing tot de duizend en één verklaringen der genen, die uit dat boek Profeten hebben willen worden, en die al zoo dikwijls door de uitkomst gelogenſtraft zijn. — Zal hij dan, meer bij de tegenwoordige Kerkelijke Geſchiedenis blijvende, een breed verſlag doen van een ſtuk, reeds in 1810 geſchreven, *aan de ware Hervormden in de Gemeente van Holland?* Maar dan zou hij melding moeten maken van overdrevene en hatelijke klagten en liefdelooze declamatiën tegen de meeste der Hervormde Leeraars; declamatiën, die zelfs met eene ſcheurzuchtige oproeping eindigen. DA COSTA zegt wel, in de *Voorrede*, bl. V, dat BILDERDIJK „het daar op ſchrift gebrachte denk„ beeld door geenerlei bemoeijingen heeft willen verwe„ zenlijken, noch dit ſtukje bij deszelfs leven op eeni„ gerlei wijze in omloop gebracht is"; maar dan zou Rec. moeten vragen: Wie roept u dan, Mijnheer DA COSTA! om hetzelve *thans*, welligt, ja hoogstwaarſchijnlijk, tegen de bedoeling van uwen „dierbaren Leer„ meester", in het licht te geven? Even weinig is dit gepast of nuttig, als uw hatelijke uitval tegen het hoogſte Kerkbeſtuur der Nederlandſche Hervormde Kerk. — Zal Rec. nu over dit alles en meer eene wederlegging gaan ſchrijven, en, zoo zij al in weinige bladzijden kon vervat worden, het vreedzame grondgebied van dit Letterkundig Tijdſchrift tot eene kampplaats der *Polemica* maken; en dit in eenen tijd, dat er, zoo al geen werkelijke *Polemos*, toch overgenoeg *Polemici* zijn? Neen! neen! roepen zijne Lezers hem toe: *nulla ſalus bello: pacem te poscimus omnes.* — Zal hij eindelijk nog iets over den ſtijl dezer *Opſtellen* moeten zeggen? Ach! de prozaſtijl van den grooten Dichter is immers ook al genoeg bekend: en wat zou het baten, of hij zich genoodzaakt zag, om te zeggen, dat hij deze ſtukken ook hierom niet aanbevelen kan, maar den ſtijl meestal hard, ſtroef en ſtootend vindt? Liever legt hij dus de pen aanſtonds neder; maar hij is aan waarheid en liefde ſchuldig te wenſchen, dat deze ſtukken ongedrukt mog-

Digitized by Google

ten gebleven zijn, of, daar dit eigenlijk niet baten kan, dat er geene dergelijke ſtukken meer mogen gedrukt worden.

De grondſtelling der R. K. Kerk, dat buiten haar geene zaligheid mogelijk is, ontwikkeld door den Hoogeerwaardigen Biſchop van Hermopolis en Eerſten Aalmoezenier des Konings van Frankrijk, KAREL X. *Na 't Fransch, door* JAN-J. F. WAP, *Koninklijken Militaire-Akademie-Leeraar, enz. Te Breda, bij* van Gulik *en* Hermans. 1832. *In gr.* 8vo. *IV en* 45 *Bl. f* : - 55.

In eene *Vooraffpraak* (gewoonlijk *Voorberigt* of *Voorrede* genoemd) geeft de Heer WAP te kennen, wat hem bewogen heeft, dit ſtukje in onze taal ter lezing aan te bieden. Hij ſchijnt te meenen, dat de Protestanten (met uitzondering van weinigen, als b. v. BILDERDIJK, hier met name genoemd) Romes Kerkleer niet kennen. Hij ſchrijft althans: „ Zoo kan ik mij toch evenwel niet onthouden, om, naar mijn zwak vermogen, door de uitgave der onderwerpelijke Rede (*ſic ?*) van den beroemden Biſchop FRAYSSINOUS, mede bij te dragen tot het beter begrip van onzen Kerkleer, en dien alzoo te wreken van alle miskenning, voortſpruitende uit de verdraiing, welke onze tegenſtreveren zoo gaarne voor de Waarheid willen doen doorgaan." De *Koninklijke Militaire-Akademie-Leeraar* poogt tevens zeker *dwaalbegrip* aangaande zijne denkwijze te voorkomen, betuigende, *zelfs den ſchijn van onregtzinnig Katholijk niet te willen hebben.*

De ſtelling, dat *buiten de R. K. Kerk geene zaligheid is*, wordt op eene allezins gematigde wijze door FRAYSSINOUS verdedigd. Blijkens de Inleiding, wil hij de aanmerkingen en tegenwerpingen van ROUSSEAU en dergelijke uit den ſchoot der Roomſche Kerk zelve voortgekomene ongeloovigen wederleggen. De Schrijver ſtelt zich drie vragen ter beantwoording voor: *Wat*

Digitized by Google

moet men beſluiten ten opzichte van zonder 't H. Doopſel geſtorven kinderen? Wat nopens het lot van Christenen, die buiten den ſchoot der H. Kerk zijn overleden? Wat omtrent de eeuwige beſtemming van ongeloovigen, die zonder kennis aan de Openbaring zijn geſtorven? Na vooraf nog gewezen te hebben op het onderſcheid tusſchen *kerkelijke leerſtellingen* en bijzondere *gevoelens* van deze of gene Godgeleerden, wordt aangemerkt, dat er *in de hel, even als in den hemel, verſchillende toeſtanden zijn.* Het is een punt des Katholijken geloofs, dat *ongedoopte kinderen verſtoken zijn van het geluk des hemels, en dat hunne veroordeeling onafſcheidbaar is van dit voorrecht-gemis;* doch de Kerk beſlist niet, of en in welke mate zoodanige kinderen werkelijk geſtraft zullen worden. De gevoelens der Godgeleerden verſchillen. Ieder kan aannemen, wat hem het meest waarſchijnlijk voorkomt en *meest overeenſtemt met Gods goedheid*, bl. 17. — Wat FRAYSSINOUS voorts ſchrijft over *het lot van Christenen, die buiten den ſchoot der R. K. Kerk ſterven*, ſchijnt een' zeer milden en liefderijken geest te ademen. Hij onderſcheidt *grondleerſtellingen* en *andere minder ter waarheid afdoende geloofs-artikelen.* De Schrijver merkt echter tevens aan, dat de Kerk *zoo zeer voor de laatſten als voor de eerſten eene onbepaalde, volſtrekte onderwerping van verſtand en hart eiscbt; de verachting van één enkel punt is in hare oogen ketterij — zij beſchouwt alles, wat haren leer niet belijdt, als buiten den eenigen weg van waarheid en behoud.* Doch FRAYSSINOUS zoekt het harde van deze uitſpraak vervolgens weder te verzachten door de aanmerking, *dat er voor God ſchuldlooze dwalingen beſtaan, en daarom onſchuldig, dewijl zij onwillekeurig plaats grijpen — dwalingen, die eerder uit zwakheid, dan uit boosheid voortkomen, en die den mensch niet zullen worden toegerekend door den Opperſten Rechter, die harten kent en nieren doorgrondt*, bl. 20. Die dus ter goeder trouwe buiten de gemeenſchap der R. K. Kerk leeft, is

Digitized by Google

niet doemwaardig, alleen op grond van zijn buiten-de-Kerk-zijn, bl. 22. *Kinderen, hoewel buiten de (R. K.) Kerk gedoopt, zijn niettemin leden der Kerk, en het Rijk der hemelen is hun verzekerd, bijaldien zij voor de jaren des onderscheids sterven.* Ook zullen zij, *de jaren des onderscheids bereikt hebbende, niet ophouden, tot de Kerk te behooren, bijaldien zij slechts onder het belijden dier hoofdgeloofspunten, welke hunne secte bewaard en met de R. K. gemeen heeft, voor het overige ter goeder trouw handelen*, bl. 25. Of er nu in andere Kerkgenootschappen een groot getal ter goeder trouwe dwalenden bestaat, wil PRAYSSINOUS niet bepalen. *Dit*, zegt hij, *is het geheim Gods.* — Ook over hen, *die sterven, zonder de Openbaring gekend te hebben*, oordeelt de Schrijver zeer verschoonend, dewijl *God, naar luid der H. Schrift, veel eischen zal van hem, die veel ontfangen heeft, en minder van die minder erlangde.* Hij doet opmerken, dat zij, *die het Euangelie niet gekend hebben, niet naar het Euangelie zullen geoordeeld worden*, maar *volgends de wet des Gewissens.* Hij wil echter *zoodanig een ongeloovige niet in 't Hemelsch Rijk van gelukzaligheid plaatsen; maar, naar gelang van zijn gedrag, zal hij meerder of minder in bestemming overeenkomen met het lot van zonder 't H. Doopsel gestorven kinderen.* Heidenen zullen dus *niet gestraft worden, dan wegens feilen, welke zij konden vermeden hebben.*

Zoo tracht de Bisschop van *Hermopolis* de stelling, dat er buiten de Kerk geene zaligheid is, te verklaren en te verdedigen. Wij prijzen de gematigdheid des Schrijvers, en kunnen dit stukje aan Roomsch en Onroomsch ter lezing aanbevelen. Niet, dat wij alles goedkeuren en geene aanmerkingen te maken zouden hebben. Het gansche betoog rust op eene onderstelling, welke geenszins bewezen kan worden. De *Kerk* zegt, dat *buiten de Kerk geene zaligheid is;* maar zij weet geen voldoend bewijs te vinden. Bovendien, wij noemen het loffelijk, dat een Bisschop zoo gunstig denkt over ons.

Digitized by Google

anderen, welke niet tot de Kerkgemeenschap van Rome behooren, en dus onderstéld worden te dwalen; doch wij vragen, of FRAYSSINOUS de leer van zijne Kerk wel met de meestmogelijke naauwkeurigheid voorstelt? of, van HILDEBRAND af tot op onzen tijd, omtrent ketters en ongeloovigen steeds hetzelfde werd geleerd? en of de hier gepredikte rekkelijke denkwijze de algemeen heerschende is onder de volgelingen van Rome? De Bisschop zegt, bl. 43: *Men stelle de oude Kerk niet tegen de hedendaagsche over; men trekke niet te velde tegen hare uitspraken over eenige zinsneden uit de Heilige Schrift of uit de H. Kerk-leeraars; dit alles toch leidt nergens anders toe, dan tot den weg van een onderzoek en nasporen, waartoe bijna het geheele menschelijke geslacht niet berekend is, en waarop men zoo dikwerf de schrandersten heeft zien verdoold loopen.* Dit schijnt ons eene uitvlugt, die bewustheid van eene zwakke zaak verraadt. Wij, Protestanten, houden zeer veel van onderzoeken. En gaan wij dan eens de geschiedenis der *Inquisitie* na, zoo weten wij waarlijk niet, hoe FRAYSSINOUS zoo vele gruwelen, in den naam der R. K. Kerk gepleegd, zou kunnen vergoelijken, of met zijne, schijnbaar althans, rekkelijke, en verdraagzame denkwijze overeenbrengen.

Aanmerkingen over de Rigters van Israël, door R. RODENBURG, *Predikant te IJlst. Te Sneek, bij* F. Holtkamp. 1834. *In gr.* 8*vo.* 85 *Bl.* *f* : - 75.

Dit werkje is zeer verstandig en oordeelkundig geschreven; het stelt over 't algemeen de daden en het karakter der zoogenaamde *Rigteren* van het Israëlitische volk in een helder daglicht, en maakt die beschouwing dienstbaar aan de zedelijk-godsdienstige belangen der lezers, vooral in hunne tweeledige betrekking als Christenen en Staatsburgers. De laatste beschavende hand schijnt echter aan dit boeksken te ontbreken. Bl. 7 vin-

Digitized by Google

den wij: „Rigters waren buitengewone mannen, met eenen heldhaftigen geest begaafd, en traden op als wrekers van *het onderdrukte Israël*, die *hen* (lees, om het voorafgaande, *dat volk*) verlosten van *hunne* (lees *deszelfs* of *zijne*) vijanden, hen (lees *het*) bij de rust en vrijheid bewaarden, *hunne* (lees *deszelfs*) zaken beſtuurden, en *hen* (lees *het*) tot de dienst van *hunnen* (lees *zijnen*) God deden wederkeeren." Bl. 20, bij de vermelding der 900 ijzeren wagens van SISERA, zou een woord tot opheldering, eene korte beſchrijving der *ſtrijdwagens* van dien tijd, gansch niet overtollig zijn geweest. Bl. 35 ſtaat kortweg, „dat GIDEON, met zijne 300 fakkeldragende bazuinblazers en kruikenbrekers, *door Gods hand alleen*, de luisterrijkſte zege behaalde." Maar, even gelijk later zoo veel tot opheldering en beter begrip van SIMSON's daden wordt bijgebragt, zou ook dit geval wel een weinig kunnen zijn toegelicht. Het laat zich ligtelijk beſeffen, dat een onbeſchaafd en bijgeloovig volk, gelijk de *Midianiten*, wier leger buitendien ſlechts uit ſtroopende benden beſtond, door plotſelingen ſchrik werd bevangen, op het hooren van 300 bazuinen, wier geluid den aantogt van een talrijk en geregeld aangevoerd heir ſcheen aan te kondigen. Bij velen kan het onverwachte en ſpookachtige van het tooneel, vooral toen op eens die kruiken gebroken werden, het vermoeden hebben doen ontſtaan, dat er Goden of geesten in het ſpel waren. Bij de ontſtane verwarring zag men al ligt een' troep landgenooten voor vijanden aan, die men overal vreesde te ontmoeten en nergens in waarheid zag aanrukken. Zoo vielen de *Midianiten* op elkander aan. Men droeg toen geene uniformen. Vaandels of ſtandaarden ſchijnen de *Midianiten* niet te hebben gehad; en, daar zij meenden met een weerloos volk te doen te hebben, hadden zij denkelijk geene herkenningsteekenen of kreten vooraf onderling bepaald. — Voortreffelijk zijn de geſchiedenisſen van JEFTHA en SIMSON behandeld; maar een weinig plat ſtaat er, bl. 52: *zijne* (SIMSON's) *verkeering met eene* hoer

Digitized by Google

te Gaza. Niet juist is, op bl. 58, de uitdrukking: „Dan op het einde van ELI's leven, toen de ſtaat der *Joden* zeer begon te vervallen." Lees: *de ſtaat der Israëliten;* want alleen de afſtammelingen van JUDA zijn *Joden* of *Judéërs.*

Wij hopen, dat onze gemaakte aanmerkingen den geachten Schrijver zullen bewijzen, dat wij zijn werkje met aandacht gelezen hebben.

Tweetal Leerredenen, over Gen. 4: 3—9, *en Hoofdſt.* 4: 9—17. *Uitgeſproken te Hoogeveen, (Provincie Drenthe.) door* C^s^. VAN SCHAICK, J^z^. *S. S. M. C. en Hulpprediker aldaar. Te Hoogeveen, bij* P. Veenhuizen. 1833. *In gr.* 8*vo.* 48 *bl. f* :-40.

De Eerw. C^s^. VAN SCHAICK, J^z^. ſchrijft in een Voorberigt: „De wensch om nuttig te zijn, (behalve in de uitgeſtrekte Gemeente van het *Hoogeveen*, waar ik ſedert meer dan een jaar voor mijnen waardigen vriend Ds. J. VAN VELZEN, door ligchaamsongeſteldheid verhinderd zijn dienstwerk waar te nemen, werkzaam ben) deed mij beſluiten deze eerſtelingen door de drukpers algemeen te maken." Rec. prijst den goeden wil, maar is van oordeel, dat jonge lieden, welke den omvang van het heilig dienstwerk nog naauwelijks bij eigene ondervinding kennen, niet zoo ſpoedig tot de uitgave van Leerredenen moesten beſluiten. Hij gelooft wel gaarne, dat VAN SCHAICK naar de vatbaarheid zijner hoorders predikt en te *Hoogeveen* veel nut ſticht; doch onder zoo talrijke bevolking, die in wijden omtrek verſpreid woont, zal de Hulpprediker genoeg te doen vinden. Volbrengt hij deze, voor eenen *Candidaat* niet gemakkelijke, taak naar behooren, zoo behoeft hij vooreerst geene moeite te doen, om ook buiten dien werkkring te treden. En — gebrek aan gedrukte preken is er niet. Waartoe derzelver getal dan vermeerderd? VAN SCHAICK betuigt zelf: „Nimmer was het mijne begeerte te wil-

Digitized by Google

len ſchitteren, maar nuttig te zijn voor het rijk onzes Heeren." Het zij zoo; maar het godsdienſtig publiek heeft reeds vele voortreffelijke leerredenen in handen. — Tot een proefje van den ſtijl des Hulpprediker s diene het volgende: „Dat de ervaring getuige, en ons leere, dat niet in prachtige en weidſche tempelgebouwen, nedergezeten met koude en ongevoelige harten, maar in de ſtille nederige hut of aan het zodenaltaar geknield, met ootmoet en dankbaarheid die hulde onzer harten Gode welgevallig is."

Handboek der heelkundige Ontleedkunde, enz. Uit het Fransch van H. M. EDWARDS, *Med. Dr., vrij vertaald, met Aanmerkingen en Bijvoegſelen vermeerderd door* G. A. F. QUARIN WILLEMIER, *Offr. van Gez^d. der 2de klaſſe bij de Armee, enz. IIde Stuk. Te Utrecht, bij* N. van der Monde, 1834. *In gr.* 8vo. *Bl.* 276—484. *f* 1-50. (*)

Het eerſte ſtuk van dit werk werd reeds in het jaar 1830, bl. 259, door ons beoordeeld, nadat het in 't laatst van 1829 in het licht gekomen was. In het Voorberigt van dit tweede ſtuk vermeldt de Vertaler de redenen van het lang wegblijven van hetzelve, met de verzekering, dat het derde uiterlijk in het begin van 1835 zal volgen. Met dit gedeelte zal eene algemeene Voorrede en een Titel afgeleverd worden. Het eerſte ſtuk *prijkt* reeds *met eene goed geſchreevene en tot ſtaving van den roem onzer voorouderen, ook in dit gedeelte der heelkundige wetenſchap, ſtrekkende Voorrede van onzen verdienſtelijken en door zijne ſchriften en practiſche bekwaamhe-*

(*) Er is ſedert in *Frankrijk* ook eene tweede uitgaaf verſchenen van F. BLANDIN, *Traité d'Anatomie topographique, ou Anat. des régions du corps humain, conſidérée dans ſes rapports avec la Chir. et la Med. Un Vol. en* 8vo. *et Atlas en fol. de* 20 *pl.*

Digitized by Google

den beroemden landgenoot VAN ONSENOORT. (Ald. bl. 259). Daar het 2de en 3de ſtuk ſlechts als geſplitst moeten beſchouwd worden, om de reeds gerekte uitgaaf niet langer te vertragen, en derhalve te zamen een geheel vormen, zoo ſtellen wij de geheele beoordeeling tot de verſchijning van dit laatſte gedeelte uit. Het zij nu genoeg, de aandacht van het geneeskundige publiek wederom bij dit werk bepaald te hebben, welke daarvan door het lange tijdsverloop en plaats gehad hebbende omſtandigheden welligt afgeleid was; te meer, daar het bij de eerſte aankondiging en beoordeeling een boek werd genoemd, *dat bij het doen van operatiën het verſtand en de hand des Heelmeesters tot nut zijner natuurgenooten beſtuurt en leidt.*

Beſchrijving der Beenderen van het Menſchelijk Ligchaam, naar aanleiding van BLUMENBACH. *Uitgegeven door* W. VROLIK, *Med. Dr. en Prof. te Amſterdam. Te Amſterdam, bij* J. Muller en Comp. 1834. *In gr.* 8*vo. VIII en* 222 *bl. f* 2-40.

De Hoogleeraar VROLIK zegt in het Voorberigt, dat hij door de uitgave van dit *Osteologisch Handboek* eene behoefte wenscht te vervullen, welke er beſtaat, ſedert het bekende werk van BLUMENBACH, *Geſchichte und Beſchreibung der Knochen*, niet meer verkrijgbaar is. Wij weten niet regt, welk eene behoefte de Hoogleeraar bedoelt; want zoo er voor aanvangers goede Handboeken over den geheelen omvang der Ontleedkunde beſtaan, kunnen zij (in den eigenlijken zin des woords) toch geene behoefte aan een afzonderlijk Osteologisch Handboek hebben. Wij willen echter daarmede de vertaling en omwerking van dit zoo algemeen geprezene werk van BLUMENBACH niet afkeuren; dezelve onderſcheidt zich door beknoptheid, terwijl ook het nieuwe volgens den tegenwoordigen toeſtand der wetenſchap er is bijgevoegd, zoo als b. v. de vermelding

Digitized by Google

der zenuwkanalen, door ARNOLD in het slaapbeen ontdekt (bl. 51) enz. In het eerste gedeelte, over de beenderen in het algemeen, derzelver vorming, ontwikkeling en veranderingen, hadden wij wel eene meerdere uitvoerigheid gewenscht. Het was ook te wenschen geweest, dat de Schrijver bij de door hem uit het oorspronkelijke werk behoudene aanteekeningen (sommige zijn door hem achterwege gelaten) steeds den naam van BLUMENBACH geplaatst had, of dat hij zulks nergens had gedaan. Nu zoude men in het vermoeden geraken, dat slechts die weinige aanteekeningen, waaronder dit geschied is, uit het oorspronkelijke werk waren ontleend; maar eene vergelijking met dat werk leert het tegendeel. Zoo is b. v. niet slechts aanteek. 1, op bl. 29, maar ook 2 ald., en zijn alle de aanteekeningen op de volgende bladzijde van BLUMENBACH. Even zoo zijn al de drie aanteekeningen op bl. 45 en 47, die op bl. 60, 61 enz. van BLUMENBACH, hoezeer wij dien naam aan den voet dier aanteekeningen niet lezen. Wat de reden hiervan zij, kunnen wij bij geene mogelijkheid gissen; maar zeker is het een onwillekeurig verzuim. Op de laatste bladzijden wordt de Hoogl. VROLIK steeds spaarzamer met het mededeelen der aanteekeningen. Wij hadden gedacht ze allen weggelaten te vinden, althans voor zoo ver zij op vergelijkende Osteologie betrekking hebben, volgens hetgeen wij in het Voorberigt lazen.

De stijl prijst zich aan door naauwkeurigheid en zuiverheid, en aan de correctie is eene loffelijke zorg besteed. Terwijl wij deze goede hoedanigheden met genoegen opmerkten, verwonderde het ons, het woord van Duitschen oorsprong *Kapselband* voor *beursband* te vinden. De sierlijke en nette uitvoering strekt den Uitgever MULLER en den Boekdrukker SPIN tot eer. De bijgevoegde steendrukplaat, waarvan de titel niet gewaagt, bevat eene afteekening der beenderen van de hand en van den voet.

Digitized by Google

Flora Belgii ſeptentrionalis, ſive Flora Batavae compendium, Vol. II, plantas cryptogamicas continens. Pars I. Equiſetaceae, Filices, Marſiliaceae, Lycopodiaceae, Musci et Hepaticae, elaboratae ſtudio F. A. G. MIQUEL, Mat. et Phil. nat. et med. Cand., et M. DASSEN, Med. Stud. Edidit, emendavit atque praefatus est H. C. VAN HALL, Inſtituti Regii Batavi Socius, Botanices et Oeconomiae ruralis Profeſſor in Academia Groningana. (*Flora van Noord-Nederland*, enz. *Te Amſterdam*, *bij* J. C. Sepp en Zoon. 1832. *In gr.* 8*vo.* *XVI en* 227 *bl.* *f* 2 - 40.

Nadat er zoo vele jaren ſinds de uitgave van het eerſte deel der *Flora Belgii ſeptentrionalis*, welke in 1825 in 't licht kwam, verloopen zijn, zullen vele beoefenaars der Botanie in ons vaderland aangenaam verraſt zijn door de voortzetting, waarvan wij het eerſte ſtuk hier aankondigen.

De Hoogleeraar VAN HALL heeft bij dit moeijelijke gedeelte der *Flora* den bijſtand genoten der wakkere medewerking van twee zijner leerlingen; en, wanneer men dezen arbeid vergelijkt met hetgeen uit vroegere werken van DE GORTER, MEESE, VAN GEUNS en DE OEDER bekend was, ziet men hier niet weinige ſoorten aan onze *Flora* toegevoegd. Ook zijn eenige ſoorten, die men alleen als inlandsch kende door de opgaven van BOERHAAVE, door de Heeren VAN HALL, MIQUEL en DASSEN, of door andere verdienſtelijke beoefenaars der Botanie, zoo als door den Hoogleeraar REINWARDT, den Heer DE BEIJER enz., wedergevonden. Als eene kleine aanmerking zij het ons vergund te vragen, waarom *Lycopodium alpinum* als inlandsch wordt opgegeven, alleen op het gezag van DE GORTER, daar de Heer VAN HALL in eene aanteekening berigt, dat DE GORTER, volgens eene door den Hoogl. REINWARDT medegedeelde waarne-

Digitized by Google

ming, voor deze ſoort waarſchijnlijk *Lycopod. complanatum* heeft aangezien? — Bij vele geſlachten is ook eene *clavis ſpecierum* gevoegd, 't geen, waar de ſoorten talrijk zijn, zoo als bij *Jungermannia*, zijne groote nuttigheid heeft. Dat de Heer VAN HALL in de Voorrede berigt, dat het zijn doel niet was, om, door bekendmaking van geheel nieuwe ſoorten, den omvang der botaniſche wetenſchap uit te breiden, ſtrekt misſchien ter beantwoording eener aanmerking, welke wij, zoo wij ons niet vergiſſen, in een Fransch Tijdſchrift op het eerſte deel dezer *Flora* aantroffen. — Niets verhindere de voltooijing van dit voor ons Vaderland zoo belangrijke werk!

De officiis et conditione Pastoris rusticam. In uſum Studioſorum Theologiae ſcripſit F. L. G. WAGNER, Pastor. Groningae, apud *J. Römelingh.* 1833. oct. maj. 144 pag. *f* 1-25.

Dit werkje, zoo als het hier, als ware het inlandsch, van eene Nederlandſche pers komt, is niets anders dan een nadruk van het oorſpronkelijke, dat aan den voet van het titelblad heeft: *Darmſtadii prostat in libraria* GEORGII GUSTAVI LANGE, 1832. De korte Opdragt aan des Schrijvers vader, en het onderſchrift der *Praefatio: Scr. Graefenhuſae, menſe Martio* MDCCCXXXII, heeft men weggelaten; maar ook zonder deze valt het bij de lezing aldra in het oog, dat het werkje in *Duitschland* thuis behoort. Ook blijkt het bij vergelijking, dat deze kopij gansch niet naauwkeurig is; want zij wordt door eene menigte drukfouten ontſierd, waaraan het origineel geen ſchuld heeft: dezelve aan te wijzen, zou weinig nuttigheid hebben. — Het zal nu alleen de groote vraag zijn, of deze *ſtudiorum primitiae* van WAGNER, gelijk hij dit zijn werk in de Opdragt noemt, aan de Nederlandſche *Theologiae Studioſi* meer verdienden bekend te worden: hiertoe zal Rec. den inhoud kor-

Digitized by Google

telijk opgeven, met invlechting van eene en andere vraag of bedenking.

Het geheel is in acht deelen of hoofdrubrieken verdeeld. — Zonder eenige voorbereidſelen valt de Schrijver terſtond aan het werk; en het eerſte opſchrift is: 1. *Munia ſacra in templo obeunda.* Dit ſtuk handelt over de volgende zaken: 1. *Begin en einde van de dienst;* het eerſte op vasten tijd, het laatſte niet langer dan na 1½ uur. 2. *Hoe de boeren zich in de kerk gedragen moeten*; (eigenlijk, wat de Leeraar hiertoe zeggen en doen moet.) 3. *Gezang.* Den ſchoolonderwijzer aanſporen, om den kinderen goed te leeren zingen, of dit anders zelf in de ſchool gaan doen: nieuwe zangwijzen voorzigtig invoeren. (Ware er niets te zeggen over de gepaste keus der gezangen, zoo naar ſtof als vorm en zangwijze? niets over het gebed? niets over Doop en Avondmaal?) 4. *Leerrede*, naar *vorm* en *ſtof.* (Ware het in omgekeerde orde niet gepaster?) *Vorm.* Sieraden vermijden, die men voor kundiger lieden gebruiken kan; (maar als men nu een gemengd gehoor heeft?) lange perioden vermijden; figuren gebruiken, die de rede verlevendigen; dezelfde denkbeelden dikwijls herhalen; (dit zal toch wel zijne grenzen hebben, opdat het niet worde *ad nauſeam usque*) zich op goede voordragt toeleggen (ſlechts korte aanbeveling!) *Stof.* De ondeugden en gebreken zonder aanzien des perſoons beſtraffen; op bijzondere voorvallen aanmerking nemen; (*magna tamen cautione opus est*, zou Rec. bij beide zeggen) door voorbeelden ophelderen; (eigenlijk, de algemeene pligten in de bijzondere aanwijzen) zoo ſpreken, dat men voor de boeren nuttig is. (Is dit nu alles, wat er over ſtof en vorm der Leerredenen, ook bijzonder voor landlieden, te zeggen is?) 5. *Catechetisch onderwijs.* (Behoort dit tot de *munia ſacra in templo*, omdat het door ſommigen in dat lokaal geſchiedt, maar immers daar niet bij uitſluiting?) Jonge lieden, die niet hooren of niet antwoorden willen, door geldboeten ſtraffen: (! ?) voor het laatſte wordt een

Digitized by Google

middel ter beschaming opgegeven, hoewel WAGNER eerst reeds gezegd heeft, dat beschaming bij velen ligt niet gelukken zal: is hardnekkigheid de oorzaak, aan de Overheid aangeven. (!!) Tot goed catechiseren is noodig, grondige kennis der stof, bijzondere begaafdheid van wèl spreken, en goed geheugen; en om zich daarin te volmaken, moet men met de schoolkinderen catechiseren. (Ook hier moet Rec. vragen: Is dit nu alles? en wanneer hij er nog bijvoegen moet, dat alle deze vijf belangrijke punten in 16 bll. afgedaan worden, is het dan te verwonderen, dat het meestal zeer oppervlakkig is?)

III. p. 17—26. *Munia sacra extra templum facienda*, namelijk de *Privaat-doop*, het *Avondmaal aan zieken*, de *bevestiging van de ondertrouw*, de *lijkredenen*. — III. p. 27—36. *De scholarum cura*, betreffende den *schoolonderwijzer*, de *leerlingen*, het *onderwijs*, het *gebouw* en de *meubelen*. — Hoewel over deze onderwerpen hier en daar goede, en zelfs bij de 3de hoofdrubriek eenige algemeen nuttige opmerkingen voorkomen, is het toch alles eigenlijk geheel voor *Duitschland*, en wij hebben er bij onze inrigtingen geen behoefte aan.

IV. p. 36—46. *De quibusdam rebus bonos mores adjuturo non negligendis.* 1. Het *vieren van den Zondag*, vooral het weren van hetgene, dat hiermede in het publieke leven strijdig is. (Ook dit behoort bij ons niet zoo zeer tot den Leeraar.) 2. *Verschillen tusschen echtgenooten.* (Ook al meest plaatselijk; het algemeene niet uitstekend.) 3. De *huiselijke opvoeding*; daaromtrent zoo in leerredenen als gesprekken onderrigt geven. (Het gaat ook al niet diep.)

V. p. 46—66. *Quomodo pastor exemplo, exhortatione, consolatione, consiliis, et beneficentia rusticis prodesse possit.* 1. Door *voorbeeld*. Goede opmerkingen, meest gegrond op 1 TIM. III: 2—7. (Maar kunnen de woorden: *Ne sit novitius etc.* wel op de

Digitized by Google

tegenwoordige Leeraars toegepast worden?) (*) 2. Door *andere bovengenoemde middelen*, waarbij vooral te ſtaan naar eigene goede bewustheid, en naar aanwending volgens perſonen en omſtandigheden. (Ook hier welmeenende en nuttige herinneringen, die echter hier en daar voor uitbreiding vatbaar zouden zijn.)

VI. p. 66—112. *De rusticorum indole et moribus.* Dit ſtuk bevat in drie afdeelingen, voor welke afſcheiding evenwel geen bijzondere reden is, allerlei over 't geheel goede opmerkingen en raadgevingen door elkander, die nog beter doel zouden getroffen hebben, indien het beste en algemeen bruikbare, dat er in is, bij vorige hoofdſtukken te gepaster plaatſe ingevoegd, of anders als een afzonderlijk ſtuk tot een meer geregeld geheel gebragt ware. Zij betreffen meest der boeren denk- en handelwijze in het gemeene leven, waarin zij wel dikwijls naar waarheid, maar toch ook wel eens te veel alleen van de ſlechte zijde worden voorgeſteld. Sommige dingen zijn meer van plaatſelijk, ſommige ook wel eens van minder belang. Somtijds ontbreekt het aan aanwijzing, wat de Leeraar hieraan doen kan: ſomtijds wordt er meer gezegd, wat hij hierin voor zichzelven, dan wel wat hij te hunnen beste doen moet.

VII. p. 113—123. *De muneris reditibus.* Ook dit bevat wel over het geheel eenige goede opmerkingen, *eerst* over landen, weiden en tienden, en *daarna* over de verdere onzekere voordeelen, als inkomſten des Leeraars; maar zij zijn meest plaatſelijk, en komen althans in ons Land niet algemeen te pas.

VIII. p. 123—144. *De otio pastoris.* Dit hoofdſtuk handelt, 1. over de *beoefening der Weetenſchappen*, en

(*) P. 52 *ſcribit Auctor:* „ *Chartulas luſorias in tua* „ *domo non tolerabis, nec die ſolis aeubus texi, aut ſimilia* „ *opera perfici patiens.*" — *Sed quid tum de aliis ludis domeſticis? an otioſum eſſe utilius istique diei convenientius, quam aliquantum temporis, quo continuae lectione vel colloquio religioſo vacare non licet, levi quodam labore inexiore ludo terere?* — *Sapienti ſat!*

Digitized by Google

maakt ernstig aan, dat de Leeraar zijne studiën voortzette; bijzonder dat hij zich bij voortduring toelegge op de Wijsbegeerte, het Grieksch en Latijn, de Geschiedenis, de Uitlegkunde, de Welsprekendheid, en de Landtaal. Zeer nuttige, hoewel niet diepgaande opwekkingen worden hier gevonden, die door jonge Predikanten wel mogen behartigd worden: maar hoe bijster schraal is WAGNER over de Uitlegkunde, waartoe hij bijna niets anders aanbeveelt, dan de kennis der schriften van SALOMO en JEZUS SIRACH! Waarom hier niets over de voortdurende beoefening der oorspronkelijke Bijbeltalen, tot onderhouding en vermeerdering der kennis van Bijbelsch en Bijbelleer, vooral van het Evangelie? — 2. Verder spreekt de Schrijver over de *zorg voor de gezondheid*, waarbij hij vooral uitweidt over de ligchaamsbeweging, en wel bijzonder over den tuinarbeid. Met wandelen heeft hij niet veel op; en waarom? omdat de leden en vooral de ingewanden daardoor niet genoeg geschokt worden; omdat men zich dan gedurig verkleeden moet; omdat men voor de boeren een ledigganger zal schijnen. (!!) Over dit geheele artikel zou vrij wat meer en gewigtigers te zeggen zijn. — Eindelijk, 3. wordt alles besloten met eenige goede, maar korte en oppervlakkige opmerkingen over *het groote belang van eene beschaafde leefwijze*, waarvan de nuttigheid kortelijk aangetoond, en waartoe, behalve de reeds aanbevolene beoefening der wetenschappen en der zuivere taal, de verkeering met beschaafde menschen en de oplettendheid op de kleeding aangeprezen wordt.

Voor het overige, dat WAGNER over dit ganesche onderwerp in de taal der Geleerden geschreven heeft, hiermede kan Rec. zich zeer wel vereenigen: ja hij zou wel wenschen, dat deze taal voor verscheidene onderwerpen in de Godgeleerdheid, ja ook in de Geneeskunde, meer gebruikt wierde; want in beide zijn er, naar zijn inzien, vele zaken, die wel door en voor deskundigen zeer nuttig behandeld kunnen worden, maar welker kennis voor oningewijden niet noodig en nuttig, ja zelfs

Digitized by Google

ſomtijds ſchadelijk is. Wat de Godgeleerdheid in het bijzonder betreft, wenschte hij wel, dat een of meer Geleerden zich den wenk ten nutte gemaakt hadden, dien de Heer WILDSCHUT eens gegeven heeft in de *Godg. Bijdr.* IV, 4, bl. 519, 520, om ook een Latijnsch Tijdſchrift voor de Godgeleerde Wetenſchappen aan te leggen; want, hoe doelmatig en belangrijk ook over 't geheel de genoemde *Godgeleerde Bijdragen* mogen zijn, er komen toch natuurlijk onderwerpen in voor, bij welker behandeling men het *lippis et tonſoribus notum eſſe* niet behoeft te verlangen. — Stijl en Latiniteit van dit werkje, offchoon niet uitſtekend, zijn echter niet verwerpelijk. Omtrent de deugdelijkheid of gepastheid van ſommige woorden of ſpreekwijzen zou men misſchien eenige bedenking kunnen hebben: b. v. of *ſemina diſcordiae conjugum diſſerere* (p. 23) kan gezegd worden voor *het zaad van tweedragt tuſſchen echtgenooten zaaijen*, want *diſſerere* wordt in den eigenlijken zin, en dan nog zeldzaam, gebruikt voor *uitzaaijen*; — of voor *conſuetudines in loco invehere* (p. 24) niet moet gezegd worden *conſ. in locum inducere* of *introducere*; — of *equulum ligneum habere, quam* (l. *quem*) *quis non libenter deſerat* (p. 33) niet te zeer naar een' Germanismus riekt; — of *exoleverint*, p. 40, niet eene ſchrijf- of drukfout is voor *adoleverint* (*opgegroeid zijn*); — of *veniabilis* (p. 80), *aſſentari* (p. 95 *et alibi*) in de beteekenis van *aſſentiri*, *decumanus* (p. 117) voor *decimarum debitor*, daar het anders *decimarum exactor* is, wel genoeg gewettigde woorden zijn; — of de ſpreekwijzen *aliquem deridendum propinare* (p. 38), *clamare ad ravim* (p. 98), die alleen bij *Comici* en in comiſchen ſtijl voorkomen, in deftiger' ſtijl wel paſſen, enz. *Sed haec hactenus.*

Het oordeel van Rec. over dit boek komt dus hoofdzakelijk hierop neder, dat men door een werk over dit onderwerp, geheel naar de behoefte der Nederlandſche Protestantſche Geestelijken te platten lande ingerigt, en minder oppervlakkig geſchreven, grootere aanwinst zou

Digitized by Google

verkregen hebben dan met dat van WAGNER op Nederlandschen bodem over te planten. Doch nu doe men, zoo goed men kan, zijn nut met het goede, dat er hier en daar in verspreid is, en met des Schrijvers welmeenende bedoeling, om voor zijn ambt en zijne ambtgenooten nuttig te zijn!

Verhandeling over de Komeet van HALLEY, *hare vroegere verschijningen en de toekomstige in het jaar* 1835, *tevens inhoudende: een overzigt over alle Kometen, wier omloopstijden met meerdere of mindere juistheid zijn bepaald; door* F. KAISER, *Math. et Phil. Nat. Cand., Observator Astr. aan de Hoogeschool te Leiden. Met eene Kaart, den weg voorstellende, welken de Komeet van* HALLEY, *bij hare toekomstige verschijning, aan den Sterrenhemel zal afleggen. Te 's Gravenhage en Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1835. *In gr.* 8*vo.* 196 *Bl. f* 2-40.

Met bijzonder veel genoegen hebben wij deze Verhandeling gelezen en herlezen. De Schrijver toont, met dit stuk in het licht te geven, hoe men de moeijelijkste en ingewikkeldste gedeelten eener wetenschap tot een aangenaam en leerzaam onderhoud kan maken, zelfs voor menschen, die zich niet uitsluitend met de sterrekunde bezig houden. Onzes inziens, geeft dit werkje aan lezers, die gezond verstand bezitten en gebruiken, zeer heldere begrippen, hoe en op wat wijze men, door de hemelligchamen na te sporen, tot die heerlijke uitkomsten geraakt, die de sterrekunde ons in zoo groote menigte oplevert. Dit werkje moet elk, die hetzelve met oordeel leest, eerbied en belangstelling inboezemen voor die wetenschap, welke men thans met regt voor eene der fraaiste en volmaaktste van alle wetenschappen kan houden.

De *Inleiding*, welke uit 28 bladzijden bestaat, bevat de gevoelens, welke de Ouden, voornamelijk ARISTOTELES, aan deze bijzondere soort van hemelligchamen hechteden, en hoe men door de onvermoeide pogingen van groote sterreen wiskundigen, als TYCHO-BRAHÉ, KEPLER, NEWTON en HALLEY, allengskens uit de duisternis tot eene meer verlichte kennis van dezelve is gekomen, voornamelijk door

Digitized by Google

de ontdekkingen van NEWTON en het taai geduld van HALLEY, naar wiens naam de Komeet, welke deze Verhandeling voornamelijk ten doel heeft, is genoemd geworden. Vervolgens geeft de Schrijver eene beknopte en duidelijke verklaring van alle de kunstwoorden, welke in het vervolg van dit werk voorkomen, waardoor hetzelve, zonder op iets te ſtooten, geleidelijk kan worden gelezen; alsmede wat men noodig heeft te weten, om de loopbaan eener komeet te bepalen, en waaraan men heeft te toetſen, of eene zekere komeet al dan niet dezelfde is, die te voren is verſchenen.

Hierop volgt het *eerſte Hoofddeel*, hetwelk de *Geſchiedenis der Komeet van* HALLEY behelst, waarin de Schrijver, van bl. 29—83, al het geſchiedkundige, hetwelk bij de vijf voormalige verſchijningen van deze komeet heeft plaats gehad, en voornamelijk datgeen, wat betrekking heeft op ons vaderland, vermeldt; hetwelk veel merkwaardigs in zich bevat, en ons een regt denkbeeld geeft van de bekrompenheid der denkbeelden en van de angstvallige vrees, welke men te allen tijde koesterde omtrent deze hemelligchamen, en hoe men dezelve in verband bragt met de menſchelijke lotgevallen. Dit Hoofddeel is in vijf Onderafdeelingen verdeeld, als:

1°. *Over de verſchijning in het jaar* 1456. — Hier vermeldt de Schrijver, welk een' algemeenen angst en ſchrik deze komeet destijds veroorzaakte, en hoe zij eene komeet van ongehoorde en ontzettende grootte werd genoemd; terwijl onder alle rampen en onheilen, welke zij veroorzaakt heeft, deze niet een van de geringſte was, dat zij gehouden werd voor een gewrocht, uit de hel afgezonden, om de vernieling van het laatſte overblijffel der Christenmagt in het Oosten aan te kondigen, enz. En zoo meende men, dat zij oorzaak was van den hevigen ſtorm, die in *Italië* en in de zee van *Ancona* woedde; alsmede van die in *Toscane*, waardoor de zwaarſte boomen ontworteld, ſteden en kasteelen tot den grond gesloopt werden. Volgens CLAUDIUS COMIERS, zou zij pogingen aangewend hebben, om de aarde uit hare ligplaats te ſtooten, welke eene ſterke aardbeving ten gevolge hadden.

2°. *Over de verſchijning in het jaar* 1531. — Hier worden de waarnemingen van PETRUS APPIANUS te *Ingolſtadt* vermeld, welke voornamelijk den ſtaart van dezelve betroffen. Vervolgens kortelijk de rampen, welke men meende, dat zij veroorzaakte, vermeldende, verhaalde de Schrijver het meer

Digitized by Google

verlichte gevoelen van onzen waardigen en eertijds mishandelden landgenoot BALTHAZAR BEKKER, die allen invloed van de kometen op de aarde en de lotgevallen harer bewoners geheel ontkende. En hoe naderhand de ſtelling geboren werd, dat de kometen niet altijd kwaad verkondigden, maar goed over goeden en kwaad over kwaden bragten.

3°. *Over de verſchijning in het jaar* 1607. — Bij deze verſchijning ſchijnt het blaadje eenigzins omgekeerd te zijn. In plaats van de komeet met bijgeloovige vrees aan te ſtaren, of zich voor haar te verſchuilen, ving men aan, haar met met belangſtelling na te ſporen; doch er waren nu ook andere mannen op het tooneel, als KEPLER, LONGOMONTANUS, WENDELINUS en HARRIOT, welke, zoo als de Schrijver zegt, haar der vlijtige waarneming overwaardig keurden. Deze worden dan ook vermeld, alsmede die van onzen verdienſtelijken landgenoot WILLEBRORDUS SNELLIUS. Hoewel deze genoemde ſterrekundigen dezelve onder de hemelligchamen rangſchikten, welke ook hunne gewone loopbanen hadden, ſchijnt LONGOMONTANUS nog niet geheel van bijgeloof vrij te pleiten te zijn. Door minder ingewijden in het vak der ſterrekunde werden de overſtroomingen in *Engeland* en *Italië* aan de werking dezer komeet toegeſchreven; alsmede de overwinning van de *Hollanders* op de *Spaanſche* vloot, hunne overmeestering van de ſtraat van *Gibraltar*, en het overlijden van eenige Vorſten. Na nog van eene zonderlinge ſtelling van LONGOMONTANUS gewag gemaakt te hebben, beſluit de Schrijver deze Afdeeling met de belagchelijke beweringen van TAXILUS.

4°. *Over de verſchijning in het jaar* 1682. — Deze verſchijning is zeer merkwaardig, door dat dezelve van zoo veel wetenſchappelijk belang geweest is voor de ſterrekunde. De twee jaren te voren verſchenen komeet bragt, zoo als de Schrijver zegt, NEWTON op het denkbeeld, om het beginſel der algemeene zwaarte op de theorie der kometen toe te paſſen; en deze gaf aan HALLEY, door de ontdekking van haren omloopstijd, de gelegenheid, om het ſchoonſte zegel te drukken op de theorie der kometen, door NEWTON gevestigd. Deze Afdeeling bevat te veel belangrijks, om het hier te kunnen mededeelen, daar de verſchijning der komeet nu in een tijdperk voorviel, dat zij door een aantal beroemde ſterrekundigen met aanmerkelijk verbeterde werktuigen kon worden waargenomen; en het is in dit tijdperk, dat HALLEY

Digitized by Google

zijne onvermoeide pogingen zoo loffelijk heeft in het werk gesteld en de volgende terugkomst heeft durven voorspellen, welke ook volkomen aan de verwachting heeft beantwoord. De weg, dien deze beroemde sterrekundige heeft ingeslagen, wordt door den Schrijver op eene zeer voldoende wijze beschreven.

5°. *Over de verschijning in het jaar* 1759. — Wij moeten ons hier wederom beklagen, niet genoeg van deze Afdeeling te kunnen mededeelen, daar de kortheid van ons bestek zulks niet gedoogt. De Schrijver vermeldt hier, met hoeveel belangstelling de komeet werd te gemoet gezien, en hoe men zich bezig hield, om den tijd, wanneer, en de plaats aan den hemel, waar men de komeet het eerst zou kunnen waarnemen, te bepalen; hoe onze ijverige landgenoot KLINKENBERG, zoo wel bij vreemdeling als bij landgenoot hoog geschat, het eerst ondernam, om, eenige jaren vóór de verschijning der komeet, den schijnbaren weg te berekenen, en hij de grenzen bepaalde, tusschen welke de komeet moest gezocht worden; alsmede, wat onze landgenooten WIJTZE FOPPES en JAN SCHIM in het werk gesteld hebben, om het hunne bij te dragen, om een denkbeeld te verkrijgen van de ontzettende berekeningen, welke de sterrekundigen, zoo binnen- als buitenlands, in het werk gesteld hebben, om de komeet zoo vroeg mogelijk te kunnen ontdekken; doch omtrent dit alles moeten wij de lezers naar het werkje zelve verwijzen. Vervolgens gaat de Schrijver over tot het vermelden van de veelvuldige waarnemingen, op de komeet zelve gedaan, gedurende hare verschijning; hoe zij het eerst is waargenomen geworden door eenen boer in de nabijheid van *Dresden*, op den 25 Dec. 1758, vervolgens door HOFFMAN, te *Dresden*, op den 28sten, door MESSIER, te *Parijs*, op den 21 Jan. 1759, en naderhand door eene menigte anderen in alle oorden van *Europa*, als ook in *Oostindië*. Na de verschillende lengten van den staart, met welken de komeet in verschillende tijden en op onderscheidene plaatsen zich vertoonde, vermeld te hebben, geeft de Schrijver verslag van de waarnemingen, welke in ons vaderland zijn gedaan, en eindigt deze Afdeeling met de opgave van eenige denkbeelden, welke het publiek van deze komeet koesterde; alsmede van de geschriften, welke naderhand door CLAIRAUT en EULER in het licht zijn gekomen, over de storingen der kometen.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Digitized by Google

De Socratiſche School, of Wijsgeerte voor de negentiende Eeuw, door PH. W. VAN HEUSDE. *Iſte Deel. De Encyclopedie. Te Utrecht, bij* J. Altheer. 1834. *In gr.* 8*vo. XVIII en* 330 *Bl. f* 3 - 60.

Verhandeling over de Socratiſche Geſprekken, of beantwoording der Prijsvraag: Welke zijn de kenſchetſende eigenſchappen, door welke de Socratiſche Geſprekken zich onderſcheiden? Waarin beſtaat derzelver voortreffelijkheid? En in hoe verre is die ſchrijfwijze der Ouden ook thans nog bij de behandeling van wijsgeerige onderwerpen aan te prijzen? Door J. A. BAKKER, *te Rotterdam, aan wien de buitengewone zilveren Eerpenning is toegewezen. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1834. *In gr.* 8*vo.* 110 *Bl. f* 2 - 50.

Geſprekken in Sokratiſchen vorm, door B. T. LUBLINK WEDDIK. *Te Amſterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1834. *In gr.* 8*vo. XV en* 126 *Bl. f* 1 - 65.

De beſpiegelende Wijsbegeerte, hoewel niet het ſchitterendſte gedeelte van onzen letterroem, heeft hier te lande verſchillende lotgevallen gehad, en de Wijsgeeren hebben beurtelings onverdraagzaamheid ondervonden of — ten toon geſpreid. Nadat ARISTOTELES (of hetgeen men als *zijne* Wijsbegeerte deed voorkomen) tot op de helft der zeventiende Eeuw, gelijk overal elders in *Europa*, onbetwist had geheerscht, begon DESCARTES haar door eene andere te vervangen. Hij werd echter door den ſcherpen en vinnigen GIJSBERT VOETIUS, die de godgeleerde alarmklok tegen hem klepte, uit het land gedreven, om, gelijk DE GROOT, in *Zweden* eene toevlugt tegen de *Hollandſche* Theologanten te vinden. Nogtans had hij hier ook aanhangers, zelfs onder dezen; en de meer gematigde *Coccejanen* deden eindelijk, in weerwil van VOET en de zijnen, de *Carteſiaanſche* Wijsbegeerte hier te lande zegepralen. Sedert voegden wij ons doorgaans naar de naburige heerſchende ſcholen; ſtichters van eigene ſtelſels hadden wij niet, zoo men SPINOZA uitzondert, op wien echter de meesten zich wel niet gaarne als zoodanig zouden beroemen. In de eerſte helft der achttiende

Digitized by Google

Eeuw vond bij velen het ſtelſel van LEIBNITZ en WOLFF *over de beste wereld* ingang. De beroemde ALLARD HULSHOFF, een onzer grondige Wijsgeeren, verklaarde zich ſtellig daartegen, als tegen een gevoelen, dat 's menſchen vrijheid vernietigde; maar LEIBNITZ vond in PETSCH een verdediger, en ſedert niet weinig aanhangers. De vermaarde DIONYSIUS VAN DE WIJNPERSSE was een *Eklektikus*, die onafhankelijk uit de wijsgeerige ſtelſels bijeenzamelde, hetgeen hem voorkwam waarheid te zijn. HENNERT, te *Utrecht*, verklaarde zich ten ſtelligſte tegen de *Ontologie*, of (voorgegevene) *kennis der wezens*. Eindelijk kwam KANT, en vond hier driftige Apostels. De nieuwe leer bekwam een tijdſchrift, onder het beleid van PAULUS VAN HEMERT, die elk, wie buiten KANT zijn heil zocht, onverbiddelijk met den geeſel zijner ſcherpe pen ſtrafte. (*) Tot FICHTE hielden ſommigen de vlugt der *Duitſchers* bij; maar verder kon men niet, en BORGER ſchreef zelfs zijn *Mysticismus*, met de geheele kracht van zijn genie, tegen SCHELLING.

Te midden van dit alles was, in een land, waar de Ouden lang met meer vlijt en misſchien met meer geluk dan elders werden beoefend, de *Socratiſche Methode* zoo min, als de vorm der wijsgeerige zamenſpraak, in de landtaal beoefend geworden. HARRIES in *Engeland*, MOZES MENDELSZOON in *Duitschland* beproefden die manier in hunne taal met goed gevolg; bij ons was dezelve zoo geheel ongewoon, dat de voortreffelijke FRANS HEMSTERHUIS zijne geheel *Socratiſche* zamenſpraken in de *Franſche* taal ſchreef. Zekerlijk werd daardoor de edele en ſmaakvolle Wijsgeer in *Duitschland* en *Frankrijk* bekend; JACOBI (zijn geestverwant), HERDER, en naderhand zelfs COUSIN, verkondigden zijnen lof; maar de *Nederlanders* ſchenen zich langen tijd noch aan hunnen grooten landgenoot, noch aan de zoo gelukkig door hem beoefende manier, die eenmaal de Wijsbegeerte uit de wolken en luchtgewesten op aarde gebragt, en daar vasten voet had doen vatten, te laten gelegen liggen. Maar, was die verlosſing uit de wolken ten tijde van SOCRATES noodzakelijk, zij was het vooral thans, nu het eene luchtkasteel het andere met de ſnelheid van den wind in *Duitschland* verving. De behoefte, om met PLATO tot den *mensch*

(*) Men denke ſlechts aan VAN HAMELSVELD en WYTTENBACH, om van anderen niet te ſpreken.

Digitized by Google

en het naſporen zijner *natuur* (niet met woorden, maar inderdaad) weder te keeren, werd dringend. Wij verheugen ons, dat aanvankelijk daaraan voldaan is, en dat wij drie werken, in één jaar verſchenen en alle tot de *Socratiſche* manier in betrekking ſtaande, mogen aankondigen.

Wij kennen deze manier van SOCRATES vooral uit twee zijner leerlingen, die, hoe verſchillend ook en in het meeste tegen elkander overſtaande, nogtans beide zijne eigenaardige manier hebben uitgedrukt, — XENOPHON en PLATO, (want aan de echtheid der geſprekken van AESCHINES wordt getwijfeld.) De eerſte wordt geacht de echte leerwijze zijns meesters best te hebben uitgedrukt. Het zijn ondervragingen, om zoo doende de waarheid te vinden; maar het hoofdoogmerk van XENOPHON was toch de regtvaardiging van SOCRATES tegen de beſchuldigingen van *ongodsdienſtigheid* en *onzedelijkheid*, (of het bederven der jeugd) die men tegen hem ingebragt en waarop men hem ter dood verwezen had. Daarom verbergt hij ook zijn oogmerk bij XENOPHON veel minder dan bij PLATO, gaat meer regt op zijn onderwerp af, en is minder *ſarkaſtisch* tegen de *Sophisten*, van welke (van den beroemden PRODICUS) hij zelf de algemeen bekende fabel van HERKULES *op den ſcheiweg* geheel overneemt, en aan PRODICUS den naam van *Wijzen* geeft. In 't geheel is *eenvoudigheid*, als kenmerk van den ſtijl, en *algemeene nuttigheid*, als doel, bijzonder eigen aan de *Gedenkwaardigheden* des grooten Wijsgeers door XENOPHON. Geheel anders zijn de zamenſpraken, waar PLATO zijnen leermeester ſprekend invoert. Hier vinden wij al de pracht van den hoogdichterlijken, de liefelijkheid en bevalligheid van den gemeenzamen ſtijl, gelijk alle de ſcherpzinnigheden der redeneerkunst, en de verhevenheid der leenſpreuk gebezigd, om niet alleen, gelijk bij XENOPHON, *praktiſche* levenswijsheid, maar ook de hoogſte onderwerpen der Wijsbegeerte te behandelen. Maar men vindt meer dan dit; men vindt er de *Socratiſche ironie*, die vlak het tegendeel zegt van 't geen zij bedoelt, die den *Sophist* hemelhoog als eenen *Wijzen* verheft, en zichzelve als geheel onkundig voorſtelt; terwijl zij eindelijk toch dien *Wijzen*, als onkundig, op de treffendſte wijze ten toon ſtelt, ſomtijds met den bitterſten, doch vernuftigſten ſpot. Men vindt er de *Socratiſche vroedkunde der zielen* in, waarin SOCRATES, als de zoon eener vroedvrouw, beweert, *zelf* niets te kunnen voortbren-

Digitized by Google

gen, maar de gedachten, waarmede anderen zwanger gaan, uit hen te lokken en te voorschijn te brengen. Men vindt daarin SOCRATES afgemaald, niet, zoo als bij XENOPHON, in enkele trekken of redeneringen, maar hetzij in *een vrolijk gezelschap* sprekende, en daarin door een' der gasten, zijnen geliefkoosden leerling, als voorbeeld van deugd en onthouding geschilderd, hetzij in *de ure des doods*, waarin hij zich verheugt over zijne aanstaande standsverwisseling, en zijne leerlingen overtuigt van een beter leven. Eindelijk hebben deze gesprekken somtijds een' geheel *dramatischen* vorm, zoodat de twee bedoelde zamenspraken, *het Gastmaal* dien van een *Blijspel*, de *Phedon* dien van een *Treurspel* hebben; terwijl ook de *Protagoras*, de *Euthydemus* en het begin der *Republiek* bij uitstek levendige karakterschilderingen bevatten. Maar men vindt bij PLATO ook gesprekken, waar de Wijsgeer zich geheel in de wolken verliest, en over het *zijn* en *niet zijn* zóó redekavelt, dat het koele verstand hem bezwaarlijk kan volgen, gelijk in den *Parmenides*, dien de meeste hedendaagsche *Duitschers*, wier twijfelzucht anders alle palen te buiten gaat, dan ook allen voor ontwijfelbaar echt erkennen.

Ons groote Publiek, hetwelk de oude talen niet beoefent, had, behalve eene vertaling van den *Krito*, de *Apologie van* SOCRATES, door Prof. TEN BRINK, of eene overzetting van MENDELSZOON's navolging van den *Phedon*, nog niets van PLATO in de moederspraak kunnen lezen. Het is dus (wij herhalen het) een aangenaam verschijnsel in onze Letterkunde, drie geschriften over de *Socratische* manier van philosopheren, en bepaaldelijk over dien Wijsgeer, die van allen met de meeste verhevenheid en waarheid over God, deugd en onsterfelijkheid heeft gesproken, over PLATO, gelijktijdig te kunnen vermelden. Het eerste dier geschriften is van WYTTENBACH's uitmuntenden Leerling, die, om zoo te spreken, zijn leven aan PLATO en diens leerwijs heeft toegewijd, — van VAN HEUSDE. Vroeger beklaagde men zich, dat dit sieraad van *Utrechts* Hoogeschool aan het Publiek zoo weinig van zijne letterschatten mededeelde. Thans heeft hij, *en* door zijne *Brieven over Hooger Onderwijs*, *en* door zijne *Initia Philosophiae Platonicae*, en thans door deze *Socratische School*, aan dit algemeen verlangen naar mededeeling voldaan. Veel is er in dit laatste werk, dat voor ons grootere Publiek bestemd is, uit de *Initia*, voor Geleerden geschreven, over-

Digitized by Google

genomen; doch alles in een' vloeijenden, algemeen verſtaanbaren, hier en daar zelfs gemeenzamen ſtijl. Het groote oogmerk van dit geſchrift is, *het verband der kunſten en wetenſchappen onderling en met elkander* aan te toonen. Lang had de Schrijver daarnaar gezocht. BACO's poging, om dat verband te vinden, had hem zeer behaagd; maar de uitſpraak van ROUSSEAU tegen de wetenſchappen en kunſten had hem twijfelingen ingeboezemd, waaruit hij alleen door de *Socratiſche* ſchool, vooral door PLATO, verlöst was. Ziet hier eene korte ſchets van het beloop des werks.

De Schrijver beſchouwt vooreerst het *beginſel der ſchoone kunſten*, en zoekt dit in *liefde tot het ſchoone*. De natuur heeft ons een gevoel voor eenheid en verſcheidenheid tevens, voor overeenſtemming en welluidendheid, kortom voor *ſchoonheid* ingeboezemd, die overal bevrediging zoekt, die zich op de maat wil bewegen, naar de maat welluidende klanken hooren, enz. Dit is dan nu de echte, natuurlijke *muzijk*; die van de eigenlijke toon-*kunst* verſchillend is. Poëzij en zang verſchilden oudtijds niet, ten minſte niet de *oudſte*, de *lyriſche poëzij*. Het *muzikale koor* deed de *tooneelpoëzij* ontſtaan. Deze, door ook *ſprekers* in te voeren, hielt tot welſprekendheid en redekunst over. Het *heldendicht* is van nature geſchiedkundig, en vermeldt den lof en de daden van groote mannen. Het *leerdicht* is meer *wijsgeerig*. De *Elegie*, of de *klaagzang*, werkt vooral op het *gevoel*. De *lierdichter* is meer enkel *zanger*, blijkens de ſchoonheid zijner liederen en derzelver verſcheidenheid van toon en maat. Het *herdersdicht*, later uitgevonden, is het ſchaduwbeeld der eerstgenoemde ſoorten. De *beeldende kunſten* rusten op de *verbeeldingskracht*, die in den letterlijkſten zin *beelden* te voorſchijn brengt. Maar dit afbeelden van beſtaande voorwerpen is niet genoeg: men neemt het ſchoonſte uit alles bijeen, wordt eindelijk hierdoor met het *denkbeeld* van ſchoonheid bezield, en brengt nu *Idealen* te voorſchijn, die het hoogſte gewrocht zijn van den *kunstzin*. De *beſtemming* nu der ſchoone kunſten is *Godsdienst*; want de Ouden wijdden niet alleen zang en dans, maar ook prachtige tempels en ſtandbeelden aan hunne Goden: *onze* Godsdienst, gelijk de oude *Hebreeuwſche*, heeft althans ook muzijk, aan de Godheid gewijd, even als poëzij, vooral de *lyriſche*, in verband met de muzijk, blijkens de heerlijke reijen in *Esther* en *Athalia* van RACINE en de liederen onzer koraalmuzijk,

Digitized by Google

of, zonder dezelve, in de gedichten van VONDEL, MILTON, KLOPSTOCK, VAN ALPHEN, FEITH en zoo vele anderen. (*) Het *doel* der schoone kunsten is het *schoone*, de liefde tot hetwelk haar *beginsel* was; doch haar onderling verband is het *zedelijk schoone*, door PLATO de *hemelsche Muze* genaamd. Eindelijk moet de zoogenoemde *Aesthetica* de wijsbegeerte *van*, en de opleiding *tot* het schoone zijn.

Nu gaat de Schrijver over tot de *wetenschappen*. Gelijk bij de kunsten het *schoone*, zoo is hier het *ware* het beginsel van alles. De waarheid is hetgeen niet *schijnt* te zijn, maar *is*. Eene zeer eenvoudige omschrijving, maar die, bij de vele schijngedaanten, overrijk is in gevolgen. Nu wordt de bekende plaats in den *Phedrus* medegedeeld van de afkomst der menschenzielen uit eene hoogere wereld, van hare nederdaling in ligchamen, van het wassen harer vlengelen, van de werking van het ligchamelijk schoon, dat ons tot het ware, het zedelijk schoon moet opleiden, enz. De Heer VAN HEUSDE vindt, dat door deze fabel de vraag, *wat waarheid is*, zóó wordt beantwoord, dat de zaak ons schier aanschouwelijk wordt gemaakt. Na zoo veel geestdrift, die ons het oog op onze afkomst van de Godheid en onze bestemming tot hereeniging met dezelve deed slaan, meenden wij als uit de wolken te vallen, toen wij door den Schrijver naar de *wiskunde* werden geleid! De wiskunde, dacht ons, behoorde op een geheel ander grondgebied thuis, en had met zulke hooge bespiegelingen niet te maken. Want de zielen daarboven zullen toch wel geene cirkels trekken of driehoeken meten! Maar de Schrijver onderscheidt twee soorten van wiskunde; die voor het gemeene leven, en die alleen dient om den *waarheidszin* te oefenen. — Aan de *redeneerkunde* wordt eene groote plaats ingeruimd. Zij is hetgeen PLATO *dialectica* noemt. De *logica* (een naam, door ARISTOTELES gegeven) onderscheidt VAN HEUSDE daarvan. De *dialectica* van SOCRATES was de *epagoge*, of *opleiding*, om door vragen en antwoorden den mensch tot het vinden en bepalen der waarheid te leiden; die van PLATO was de *analysis*, d. i. *afscheiding* van hetgeen tot eene zaak niet, en

(*) Over 't algemeen haalt de Heer VAN HEUSDE wat al te veel uitsluitend oude *Grieksche* voorbeelden aan: zijne zaak zou door de staving met andere, *Oosterssche* en nieuwere voorbeelden, niet verloren hebben.

Digitized by Google

verbinding met hetgeen daartoe wel behoort, die hij echter ook met de *epagoge* verbond. (Hierop is nu verder de geheele redenering van onzen Schrijver gegrond; maar te vergeefs hebben wij naar de onbedriegelijke kenmerken gezocht, waardoor men bij de afscheiding te weten komt, wat tot eene zaak niet, en bij de verbinding, wat daartoe wel behoort. Zoo lang wij dit niet stellig weten, blijft deze manier van redeneren evenzeer aan misvatting en dwaling onderhevig, als de gewone.) Hoe het zij, de Heer VAN HEUSDE zegt, dat wij daardoor *in het Rijk der Waarheid worden overgebragt*, en, zoo veel het den mensch in dezen zijnen toestand vergund is, de *Idéën* of *verstandsbegrippen* erlangen van het *schoone*, *goede*, *regtvaardige*, *heilige*. (Dit zijn die beroemde *ideae innatae*, of *ingeschapene denkbeelden*, van PLATO, welke LOCKE, ten minste voor eenen tijd, uit de Wijsbegeerte verbannen heeft.)

De *redekunst* schijnt tot de *schoone kunsten* te behooren; maar zij is tevens eene *wetenschap*. Na er al het overtollige, alwat niet tot haar *wezen* behoort, van te hebben afgescheiden, steunt zij geheel op *redeneerkunst*; maar zij is *welsprekende redeneerkunst*. VAN HEUSDE noemt haar de *poëzij* van die kunst, gelijk het *leerdicht* de *redeneerkunst der poëzij*. Om ons een staal van valsche, van snoode welsprekendheid (maar neen! dien naam verdient het niet) te doen zien, haalt de Schrijver hier eene plaats uit MURETUS, tot lof van den *St. Bartelmacht*, in zeer schoon Latijn, aan, waarin de veile, ellendige lofredenaar durft zeggen, *dat de starren dien nacht helderder geschitterd hebben, dan gewoonlijk, om dat schoone toneel te helonken!* VAN HEUSDE beoordeelt dit verfoeijelijke stuk, waarbij alle de drogredenen der *Sophisten* niet te vergelijken zijn, veel te zacht, en zegt, dat *het onweêrstaanbaar vermogen dier welsprekendheid hem op het punt gebragt heeft om toe te juichen, wat hij verfoeijen moest*. Op ons heeft het eene geheel andere uitwerking gedaan, — die der diepste verontwaardiging.

Op de *redekunst* volgen de *fraaije letteren*, die niet juist omschreven worden, maar waartoe wij meenen, dat het schoone proza (dat echter ook voertuig is der redekunst en welsprekendheid) voornamelijk behoort. Hier wordt het voorbeeld van DEMOSTHENES bijgebragt, hetwelk ons toeschijnt meer tot de *redekunst* te behooren. Aan zijn lezen van PLATO wordt gedeeltelijk zijne *hooge zedelijkheid* toegeschreven, die

Digitized by Google

hem ſteeds tot de verhevenſte *Idéën*, tot het *ſchoone*, *goede* en *regtvaardige* opvoerden. Wij vinden dien lof wat te ſterk. Zijn gedrag omtrent MIDIAS en HARPALUS en in den ſlag bij *Cheronea* pleit niet voor zijne ſtrenge deugd; en was het pligt, *altijd* pligt, PHILIPPUS te weêrſtaan, waarom raadde hij dan zelf eens tot vrede? PHOCION was veel meer het evenbeeld van SOCRATES, dan hij.

De *beſtemming* der wetenſchappen is, volgens onzen Schrijver, deels om den mensch het ware te doen zien, deels om hem in ſtaat te ſtellen anderen daartoe te geleiden. Het eerſte is de taak der wis- en redeneerkunde, het tweede die der redekunst en fraaije letteren. Hier wordt nu de beroemde leenſpreuk van PLATO's hol medegedeeld, een dier poëtiſche vindingen, waardoor de Wijsgeer onder de Dichters van alle tijden eene zeer onderſcheidende plaats heeft verdiend. Maar deze vinding (die men in het werk van VAN HEUSDE moet nazien) is meer dan dichterlijk; zij is eene waarachtige ſchildering van den mensch, in dit leven aan ſchijn en zinbedrog en dwaallicht overgegeven, en die ſlechts het waarachtige licht, dat hem door de Rede, en vooral door de Openbaring geſchonken is, door bevrijding uit dat hol kan erlangen. Maar doorgaans heeft hij de duisternis liever dan het licht, miskent en mishandelt zelfs degenen, die hem van dwaling overtuigen en tot het licht brengen willen. Dit is gewis eene der plaatſen, waarin PLATO zich bijkans als voorlooper, als opleider (gelijk CLEMENS ALEXANDRINUS de *Griekſche* Wijsgeeren noemde) tot het Christendom heeft bewoond. Jammer, dat zijne toepaſſing wat ſchraal uitvalt. De *Zon*, die de bevrijden uit het hol met verrukking voor het eerſte zien, die Zon, waarvan PLATO op het einde des zesden boeks der *Republiek* zulk eene wegſlepend ſchoone beſchrijving geeft, is niet de bron van alle licht en warmte in de zedelijke wereld, van alwat goed, waar en ſchoon is, — GOD; maar een onbepaald denkbeeld, — *het denkbare goede*. Waarom zich niet bepaalder uitgedrukt?

Het *doel* der wetenſchappen is dan, *naar het ware te ſtreven*; het verband der wetenſchappen, *de ware kunst van redeneren*. De *logica* (van die redeneerkunst eenigzins onderſcheiden, maar ten naauwſte daarmede verwant) is het wijsgeerig onderzoek der wetenſchappen, of *de wijsbegeerte van het ware*. Maar nu blijft er nog een hoogstgewigtig onderwerp over, — *het verband der kunſten met de wetenſchap-*

Digitized by Google

pen. De mensch heeft een' *inwendigen zin*, die op den uitwendigen moet werken, en zonder welken deze niets zoude zien en hooren (blijkens het verschijnsel, dat iemand, te midden van een talrijk gezelschap afgetrokken zijnde, daarvan niets ziet of hoort). Op het schoone gerigt, is die de *kunstzin*, en streeft niet enkel naar schoonheid, maar ook, met den eigenlijk gezegden, op de wetenschappen gerigten *waarheidszin*, tevens naar waarheid. In onze begrippen toch is het schoone en het ware onderscheiden, hoezeer het ware van het schoone niet is af te scheiden, en PLATO daarom ook het *ware* niet als een bijzonder *idée* heeft beschouwd; immers alle *idéën* hebben de zuiverste waarheid met elkander gemeen. Zij waren de Modellen, naar welke de Godheid de wereld schiep. — Na nog eenige aanmerkingen over 's menschen *vorming* en *opvoeding*, over *het verband der kunsten en wetenschappen*, en over de *pædagogica*, *de wijsbegeerte van het schoone en ware*, eindigt dit in vele opzigten uitmuntende boek.

Slechts den titel hadden wij anders gewenscht. Misschien zou daarvoor beter gevoegd hebben: *Over het verband en de strekking van Kunsten en Wetenschappen, volgens de Wijsbegeerte van* PLATO. Immers de geachte Schrijver heeft zich meer PLATO, dan wel de eenvoudige leer van SOCRATES tot voorbeeld gesteld. Gewis heeft de zoon van SOPHRONISCUS nimmer gedacht aan de verhevene *allegoriën* van de gevleugelde ziel en derzelver wagen, noch aan het hol der schaduwen, (twee leenspreuken, die als 't ware elkander beantwoorden) of aan andere dichterlijke bespiegelingen van zijnen toen nog jeugdigen leerling, die wel zijne gedichten in het vuur mogt werpen, maar zijne dichterlijke ziel niet kon verloochenen. SOCRATES' geest had eene geheel andere rigting: hij was alleen op het *praktische*, op verbetering zijner stadgenooten gerigt, en PLATO zelf heeft hem ons zoodanig doen kennen in zijne *Apologie*, waar hij zegt: *Gij mannen van Athene! God alleen is wijs, en de menschelijke wijsheid is weinig of niets waard.* — Ook de andere benaming des titels: *Wijsbegeerte voor de negentiende Eeuw*, is niet zeer gepast; want bezwaarlijk zal de negentiende Eeuw weder in dien zin, als de *Utrechtsche* Hoogleeraar het wenscht, tot PLATO terugkeeren. Ook erkennen wij gaarne, dat, hoe verkieslijk die terugkeering ook zou zijn boven de volslagene regeringloosheid en verwarring,

Digitized by Google

waarin zich de Wijsbegeerte nog vóór korten tijd bevond, nogtans de terugkeering tot het *Evangelie*, op het voetſpoor van den jongeren FICHTE, ons nog aangenamer zou wezen. Niet, alsof wij beide voor onvereenigbaar hielden. Gelijk JESAIAS van alle Profeten, dus ſtaat PLATO van alle Wijsgeeren het naast aan het Christendom, van welks noodzakelijkheid hij (men zie den tweeden *Alcibiades*) een voorgevoel ſchijnt te hebben gehad. Maar men moet niet blijven ſtaan, waar de *Atheenſche* Wijze, zonder Openbaring, de noodzakelijke grenzen zijner kennis zag. Door de Openbaring heeft ook de Natuurlijke Godsdienst reuzenſchreden gedaan. — In weerwil dezer aanmerking, vinden wij het denkbeeld eener op *zedelijke ſchoonheid en waarheid* gegronde verbindtenis tusſchen kunſten en wetenſchappen een allerverhevenst en gelukkigst denkbeeld, en wij wenſchen der *Utrechtſche* ſtuderende jeugd geluk met eenen voorganger, die haar reeds zoo vele jaren op zulk een pad tot hare beſtemming heeft opgeleid.

(*Het vervolg en ſlot hierna.*)

Gedichten van G. L. VAN OOSTEN VAN STAVEREN. *Te Amſterdam, bij* M. Westerman en Zoon. 1832. *In kl.* 8*vo. VIII en* 176 *bl. f* 1-50.

Het Beleg van Haarlem in 1572—1573. *Dichterlijke Tafereelen, door* G. L. VAN OOSTEN VAN STAVEREN. *Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1834. *In gr.* 8*vo. XXXII en* 80 *bl. f* 1-80.

De Maker dezer beide werkjes, reeds door eene en andere dichtproeve niet ongunſtig bekend, levert in het eerstgenoemde bundeltje eene reeks van dichtſtukjes, 53 in getal, en dus meest klein van omvang; zeer verſchillend van inhoud, zoo wel als in waarde; meest van eigene vinding, maar ook eenige overbrengingen of navolgingen uit het Engelsch, één uit het Hoogduitsch, en twee uit het Spaansch; volgens onderſtaande jaartallen, en ouderdomsopgave des Auteurs in de *Voorrede*, voortbrengſels van zijn *tiende* tot zijn *tweeëntwintigſte* levensjaar. Van kinderlijken leeftijd dragen ſommige ook wel blijken; bij andere is mogelijk ook wel eens eene drukfout in

Digitized by Google

het jaartal ingeſlopen, of de later verbeterende hand aan het vroegere kinderwerk bezig geweest: in allen gevalle veel genoeg, indien maar wèl genoeg! De Dichter zou beter gedaan hebben, indien hij eenige van die vroegrijpe of ook wel onrijpe vruchten ter zijde gelegd, en zich, bij meerdere oefening en vorming van zijn dichttalent, tot eenige weinige, al ware het ook in wat later' leeftijd en bij vaster oordeel, bepaald hadde. Blijken toch van een' goeden dichterlijken aanleg en ſmaak zijn in verſcheidene ſtukjes van dit bundeltje zeer wel te vinden: groote verhevenheid en vurigen dichtergloed moet men hier doorgaans juist wel niet zoeken; zelfs waar de Schrijver hiernaar ſtreeft, gelukt het hem niet altijd: maar eenvoudige, ligte poëzij, doorgaans gemakkelijke uitdrukking, meestal vloeijende verſificatie ſchijnt hem goed van de hand te gaan, en, bij toenemende volmaking, eenen in dezen trant goeden Dichter te beloven.

Meer bijzondere beoordeeling van elk dezer dichtſtukjes, zoo zij al noodig of nuttig ware, zou, indien zij wèl gedaan werd, ligtelijk al te uitvoerig worden. Liever wil Rec. eene en andere van de aanmerkingen mededeelen, die onder het lezen bij hem opgekomen zijn: misſchien kunnen zij den Dichter zelven of anderen nog van eenig nut zijn. Doch vooraf wil hij, ter proeve en verdere aanbeveling, de volgende coupletten afſchrijven uit *het Afſcheid* van eene geliefde, (bl. 92, 93) dat wel niet ongewoon, maar toch lief gedicht is:

Daar, waar u 't lieflijk groenend woud
Zijn koele ſchaduw biedt,
Daar zoekt ge uw' trouwen Herman weêr;
Helaas! hij is er niet.

Wend dan, vriendin, het zoekend oog
Daar ginder heen naar zee!
Daar dobbert hij, zoo ver van 't land,
En 't golfje voert hem meê.

Vaarwel! vaarwel, maar, wat u hier
Het gunſtig noodlot biedt!
Bij vreugde, of ſmart — in welken kring —
Ik ſmeek: „vergeet mij niet!"

Digitized by Google

En ſlaat gij vaak het weenend oog
Naar 't verre Noorden heen?
Denk dan, daar leeft mijn Herman nu;
Hij is op aarde alleen.

Wanneer mijn voet het ſtrand betreedt,
Den oever van de zee; (*)
Dan zend ik u, van ver, mijn' groet,
En 't golfje voert dien meê.

En als gij blikt naar de avondſter,
In 't ongekend verſchiet,
Dan lispelt zachtjes de avondwind:
„Vergeet uw' Herman niet."

In het laatſte couplet van dit ſtukje, bij de laatſte omhelzing, zegt de minnaar: „ *De ſtomme traan van ſcheidens-ſmart Spreekt meer dan woorden tot het hart.*" Ja! dit is waar; doch *hij* moest dit op dat oogenblik niet *zeggen*, maar alleen dien ſtommen traan ſtorten: de beſchrijvende Dichter kan dit zeggen, niet natuurlijk de perſoon, wien hij ſprekend invoert.

Het eerſte gedicht, *Neêrland boven al*, heeft eene inleiding van 2 bladzijden, die te lang en te zwellend is, vooral in vergelijking van het overige, dat niet zóo hoog en buitengemeen van toon is. Het heft aldus aan: „ *Dichten wil ik, zingen wil ik; 'k grijp de cyther*" (*cither* of *citer*) „ *van den wand.*" (Deze laatſte of dergelijke phraſe komt in dit bundeltje wat al te dikwijls voor.) „ *'k Wil op arendsvleuglen drijven, van het een naar 't ander ſtrand. Zoeken wil ik, weten wil ik, wat den echten Bard betaamt, Hoe hij met omkransten ſchedel door zijn' roem den nijd beſchaamt.*" Onwillekeurig zegt men hier, met HORATIUS: *Quid dignum tanto feret hic promiſſor hiatu?* Het ſlot van die inleiding: „ *Immer hooger, immer ſterker, klinkt de toon van mijne luit*" enz., heeft Rec. in het ſlot van het ſtuk zelf niet bevestigd gevonden, maar zou zelfs van de 5 laatſte coupletten het 2de, 4de en 5de willen misſen, en, het 3de en 1ſte omzettende, dus eindigen: „ *'k Gun den Brit zijn krijtgebergte*" enz. „ *Roemt dan, broedren, roemt op Neêrland*" enz. *Neêrland! Neêrland boven al!* In de ſlotregels van het nu laatſte couplet: „ *Onze grootſte grootſpraak zij het:*

(*) Deze regel kon wel gemist worden.

Digitized by Google

Neêrland is mijn vaderland!" is het woord *grootspraak* niet gelukkig, want dit gebruikt men immers voor *overdreven spreken*, of zelfs voor *pogchen*. — Bl. 12. *Een toon, uit waar gevoel ontleend*, behoeft men immers *der lier* niet *te ontwringen*: zou dit geen valsch gevoel zijn? — In het stukje, *aan eenen jongen Kunstvriend*, bl. 142 e. v., zijn zeer goede dichtregels, maar ook dezulke, die, door het overmatig streven naar het hooge, wildzang worden, b. v. bl. 143 c. 1, bl. 144 c. 4; en zelfs de orde der behandeling heeft iets wilds, daar zij van Nederlands roem op de schoonheid der Natuur, van daar weder op Nederlands alouden luister, nu op de Muzijk, en dan op de Liefde overspringt. — Ook bij het streven naar het aardige en geestige is het: *Est modus in rebus*. Men ziet dit in *het Schoonmaaksfeest*, bl. 78 e. v., waarin hier en daar wel iets aardigs, maar over 't geheel geen natuurlijke geestigheid genoeg, en zelfs (bl. 84, 85) overdrevenheid is. — Zoo ook: „*Amor sliep eens in een roosje*", en wat daar verder, bl. 94, 95, over die *Amorswoning* volgt, is dit wel natuurlijk? — In het *Studentengesprek*, bl. 109—111, moest het laatste eigenlijk het beste en puntigste zijn; maar het is gerekt, en hierdoor al even flaauw als het vorige. — *Gereedelijk*, aldaar (bl. 111) als bijvoegelijk naamwoord gebruikt, schijnt niet anders toe te laten, dan als bijwoord van *gereed*. — *Lag* voor *leide*, in deze Gedichten een- en andermaal voorkomende, zal mede niet goed te keuren zijn. — Bl. 14 c. 2 is de constructie onvolledig; want er is niets, waartoe de deelw. *gezeten*, *koutend*, *dweepend* behooren. — Bl. 113, in het stukje *de Nederlanders* enz., zal het woord *heer*, aan het einde van den 1sten regel, wel overtollig, en eene drukfout zijn. — De interpunctie laat hier en daar wel iets te wenschen overig. — Als eene bijzonderheid verdient nog aangeteekend te worden, dat men hier „op bijzonder verzoek" geplaatst vindt een stukje in het Engelsch, en twee in het Laaglandsch-Schotsch: het eerste heet een *extempore*; en dan althans *satis bene, si extempore!* — over de laatsten kan Rec., als met dien tongval van het Engelsch niet bekend, niet genoeg oordeelen. — Het gezegde zij genoeg, om den jongen Dichter tot verdere vermijding van het verkeerde, en TOT ZELFVOLMAKING IN ALLES, WAT GOED IS, aan te sporen!

Als eene proeve van voortgaande beoefening der Dichtkunst mogen wij het tweede bovengenoemde werkje van den

Heer VAN OOSTEN VAN STAVEREN, twee jaren later uitgegeven, aanprijzen. Hij heeft hierin het beroemde *Beleg van Haarlem* tot zijne ſtof gekozen, om ze in den trant van beſchrijvende of verhalende Poëzij te behandelen; (*Voorberichi* (*) bl. X) en is hierin, over 't geheel, niet ongelukkig geſlaagd. — Niet ongepast heeft hij vooraf laten gaan een *kort Overzicht van het Beleg*, in proza beſchreven, waarbij wij ſlechts deze vraag doen: Is het niet te ſterk gezegd (bl. XVIII): „ Boven *allen* heeft *Haarlem*" (in den ſtrijd met Spanje) „uitgemunt"? waartoe dit „ boven *allen*"? en *Leiden* dan? *ſuum cuique!*

Voor het ſtuk zelf gaat een *Voorzang*, dien de Dichter wil beſchouwd hebben „ als eene vrucht van het gevoel alleen": (*Voorber.* bl. XI) het is eene hulde aan Haarlem in het algemeen, en verder bijzonder aan zijne ouders, leermeesters en vrienden. Dit bijzondere kan hier misſchien minder gepast gerekend worden; maar, als dichterlijke en goed vloeijende uitdrukking van pligtmatige gezindheid des harten, laat het zich met genoegen lezen: gelukkig, wie zulk gevoel niet alleen in ſchoone *woorden*, maar ook in ſchoone *daden* ſteeds betoond heeft!!!

In de behandeling van zijn onderwerp heeft de Dichter goede hoofdpunten gekozen. De *eerſte* Zang, RIPPERDA geïtteld, ziet op de *toebereidſelen tot verdediging*, en dient vooral, om het kloekmoedig gedrag van dien Bevelhebber, en deszelfs aanſpraak aan de Burgerij, (volgens HOOFT) in het licht te ſtellen. Over het geheel is deze Zang zeer wel gedicht; maar het laatſte gedeelte, na het antwoord der Burgerij op de aanſpraak, komt Rec. zwakker voor: het kerkgezang is te veel *locus communis*, en het overige te gerekt

(*) In dit werkje vindt men eene andere ſpelling dan in het eerst vermelde gevolgd. Tot narigt van de liefhebbers diene hierop het volgende uit het *Voorber.* bl. XV: „ De „ beoefening en onderlinge vergelijking der noordſche talen, „ ſtelde mij van tijd tot tijd in ſtaat, om eenigermate over „ de ſchoonheid en gegrondheid van zijn" (BILDERDIJK's) „ *ſijsthema* te oordeelen. — en ik kon dus op het laatst niet „ meer aarzelen, om zijne ſpelling grootendeels te volgen." Aangenomen voor notificatie, en alleen gevraagd, of *ſijsthema* ook eene *Bilderdijkiaanſche* verbetering is van het oude *ſystema*, en dus ook van het Griekſche σύστημα?

Digitized by Google

en te prozaïsch: — Het tooneel van den *tweeden* Zang is genomen uit den *aanvang van het Beleg*, en draagt de namen van FREDERIK en FERDINAND VAN TOLEDO aan het hoofd. Het ſtelt eene ontmoeting dezer broeders voor, en dient vooral, om de epiſode van KENAU HASSELAAR door den laatſten aan den eerſten te doen melden. Dit is goed gevonden en eenvoudig dichterlijk beſchreven. Het ſlot van dezen Zang is beter, dan dat van den vorigen, en gepast ten overgang tot den volgenden. — De *derde* Zang ſtelt den *ſtorm* voor, op de ſtad ondernomen, den 31 Januarij 1573. Deze treffende gebeurtenis is wel over 't geheel niet hoog poëtisch, maar toch in 't algemeen vrij wel beſchreven; en wij ſtemmen den Dichter gaarne toe, (*Voorber.* bl. XIV) dat het moeijelijk is, in zulke tafereelen *loci communes* te vermijden. — In den *vierden* Zang, eindelijk, wordt de *overgaaf* der ſtad bezongen. Dit gedeelte komt Ree. voor wel het minſte te zijn: in vergelijking van het vorige, ja van den aanhef zelven, (bl. 57, 58) die iets veel beters deed verwachten, vindt hij het over 't geheel flaauw, en blijken van overhaasting dragende. Zoo rekent hij het ook jammer, dat de Dichter volſtrekt geen partij getrokken heeft van het plan der Haarlemmers, in het *Overzicht* bl. XXIX, XXX gemeld, om met twee benden krijgsvolk, met vrouwen en kinderen in het midden, door den vijand heen te ſlaan; hetwelk zeker goede dichtſtof zou opgeleverd hebben. Er zijn echter ook goede plaatſen in, b. v. de dood van RIPPERDA en SIMONS, offchoon wat gerekt, vooral het gebed des laatſten, bl. 67—69. Het terſtond hierop volgende is, althans in het begin, („*Nu zal men 't vonnis uit zien voeren, Dat dwinglandij geſtreken heeft*" enz.) weder flaauwer; en verder zijn de apoſtrophen of ſpraakwendingen, in 2 bl. niet minder dan 7 in getal, te zeer vermenigvuldigd, dan dat zij de rede zouden verſterken of verſieren.

Ook uit dit werkje blijkt dus de goede aanleg des Heeren VAN OOSTEN VAN STAVEREN tot zekere ſoort van poëzij, en belooft, bij verdere oefening, goede vruchten, mits dat hij, zoo bij de bearbeiding, als bij de uitgave, aan het *feſtina lente* gedachtig zij.

Om ook hieruit eene loffelijke proeve te geven, kiezen wij het ſlot van RIPPERDA's aanſpraak, en het antwoord der Burgerij daarop, bl. 18:

Digitized by Google

„ Komt, kiest dan, broedren, ſchande of eer;
Straks rukt de Spanjaard aan;
Komt, zegt mij, of gij kruipen wilt,
Of met mij pal wilt ſtaan!"

Hij zwijgt; en daavrend handgeklap
Klinkt door de ruime zaal;
Hij zwijgt... en donderend gejuich
Vervangt zijn heldentaal.

„ Met u! met u, al brult de ſtorm!
Geen bede om lijfsgenâ;
Met u! met u, in nood en dood;
Met God en Ripperda!

Klemt gij het roer, door hem geleid,
In forſche vingren vast,
Dan vreezen wij geen noodgetij,
Hoe hoog de ſpringvloed wast.

Met God, met u, het zwaard ontbloot!
Geen laffe vrees of ſchrik;
Laat baldren dan het Spaansch kartouw, (*)
Wij blijven onzen eed getrouw,
Tot aan den jongſten ſnik!"

(*) Naar de hier gebruikte versmaat is deze regel hier te veel, en kan ook naar den zin gemist worden.

De Kardinaal Hertog van Richelieu, Treurſpel in vijf Bedrijven, door P. P. ROORDA VAN EYSINGA. *Te Amſterdam, bij* J. Allart Rietberg. 1834. *In kl.* 8*vo.* 91 *Bl. f* :-60.

De Man naar de Wereld, of de verfranschte Zeden, Blijſpel in vijf Bedrijven, door C. J. VAN ABCOUW. *Te Amſterdam, bij* Ipenbuur *en* van Seldam. 1834. *In kl.* 8*vo.* 114 *Bl. f* :-60.

Graaf Lodewijk van Naſſau, of de Overwinning bij Heiligerlee; vaderlandsch Tooneelſpel, in drie Bedrijven. Door P. VREEDE BIK. *Te Amſterdam, bij* M. Westerman en Zoon *en* C. van Hulst. 1834. *In kl.* 8*vo.* 147 *Bl. f* :-70.

Digitized by Google

Het is zeker geheel iets anders, over de vereischten van een goed Tooneelstuk uit de hoogte te spreken, of daarentegen zelf een stuk te vervaardigen, dat aan die vereischten beantwoordt. Zóó weidt de Heer ROORDA VAN EYSINGA, met eene vrij wat opgewondene welsprekendheid, over het Treurspel uit, in de Voorrede voor zijnen *Richelieu*; en de Heer VAN ABCOUW zoekt in de Opdragt aan het Publiek, voor zijnen *Man naar de Wereld*, geestig over het Blijspel te schrijven. Maar, hoezeer vallen beide stukken, na de lezing dier inleidingen, uit de hand! Om met *Richelieu* te beginnen. Vooreerst is de smelting der *e* dikwijls verwaarloosd, b. v. bl. 20: *Eer zou in d'oceaan heel de aarde | onderduiken*; bl. 53: *Weêrgalmde | onze taal met zoeten hemelval* enz., en is de taal alles behalve zuiver, b. v. bl. 64: *Hij, die iets goeds bedoelt*, (lees *hem*) *zal wis de Hemel sterken*. Ten tweede daalt de stijl dikwerf zoo ver beneden de waardigheid van het Treurspel, dat dezelve veeleer eene *parodie* op den Treurspelstijl mogt heeten; b. v. bl. 21:

De maarschalk Bassompierre is gansch op zijn gemak,
Dat hij nu plannen maak' bij zijnen snuiftabak!

Bl. 74:

'k Bedoelde Don Juan, door Gods genade, Koning
Van Portugal, Algarve, en Heer van 't rijk Guiné,
Beschermer van de vaart en handel op de zee
Der Perziaansche kust.

De Koning antwoordt:

Welke ongehoorde namen!
Ga voort. (!!)

Zou men niet denken, dat het een *Kluchtspel* was? Trouwens, LODEWIJK XIII moge zich door den sluwen RICHELIEU hebben laten beheerschen, voor zóó onnoozel, zóó dom, zulk een karikatuur, gelijk hij hier wordt voorgesteld, kunnen wij hem niet houden; en ware hij al zulk een half krankzinnige geweest, dan moest hij in een Treurspel aldus niet zijn voorgesteld. Het is alleen de razernij der hartstogten, de woede, de uitzinnigheid, die somwijlen met goed gevolg in het Treurspel ten tooneele wordt gevoerd, maar geene domme onnoozelheid, die het publiek aan het lagchen brengt en houdt. Niet alleen, dat over 't geheel het stuk ons ijskoud gelaten heeft; maar, om alle an-

Digitized by Google

dere aanmerkingen daar te laten, het karakter van LODEWIJK alleen is in ſtaat, om geheel het ſtuk te doen vallen. Men zie bl. 72 tot 77. Schoon wij dus den Heer ROORDA VAN EYSINGA geenszins willen ontmoedigen, zouden wij onszelven geweld doen en tegen onze overtuiging ſpreken, indien wij dezen zijnen arbeid goedkeurden. Schoone, treffende plaatſen hebben wij er ook niet gevonden; ſchoon anders, in weerwil van menigte platheden, de ſtijl op enkele plaatſen goed is. Niet zeer onderhoudend is het voor de toeſchouwers, RICHELIEU, bl. 28-31, zeventig regels achtereen, en vooral zulke regels, te hooren uitſpreken. Doch wij zullen in geene verdere bijzonderheden treden. Indien het ſtuk over 't geheel ons maar eenigzins beviel, dan zou het op eene breedvoeriger beoordeeling bij ons aanſpraak maken.

Nog minder voldeed ons het Blijſpel van den Heer VAN ABCOUW. Over de verſificatie en de berijming zullen wij ons niet uitlaten. Doorgaans ſchikt het daarmede nog al; en, indien het Blijſpel, wat den inhoud aangaat, ons behaagde, zouden wij die feilen over het hoofd willen zien, of anders den Schrijver voor het vervolg tot meerdere kieschheid aanmanen. Doch waar is hier dat fijne geestige, die beſchaafde boert, welke de ziel van het Blijſpel uitmaakt? Het is niet genoeg, berijmde zamenſpraken te ſchrijven, waarin een liefdegevalletje voorkomt, dat met eene verloving eindigt. De karakters, die nog het meeste geſchikt zouden zijn, om onzen lachlust gaande te maken, zijn door de wijze van voorſtelling te vervelend, ja walgingwekkend, dan dat zij ons in eene vrolijke luim zouden kunnen brengen; en de wijze van ontknooping, door den brand naast het huis van Mevrouw *Lindenbosch*, is zoo gezocht als zonderling. Gaarne willen wij erkennen, dat hier en daar wel iets voorkomt, dat, bij goede voordragt van den tooneelſpeler, misſchien eenige uitwerking doen zou, als het in een ander ſtuk geplaatst was; maar de matheid van het geheel veroorzaakt, dat eenige gelukkige regels ontoereikend zijn, om den aanſchouwer ſchadeloos te ſtellen voor het bijwonen van eene vertooning, welker geheel hem jammerlijk zou vervelen.

Het beste van de drie hier aangekondigde ſtukken is dan, in zijne ſoort, het vaderlandsch Tooneelſpel, *Graaf* LODEWIJK *van Naſſau*, door den Heer VREEDE BIK.

Digitized by Google

Wij treffen er wel niets aan, dat ons bijzonder boeide of roerde; geene van die kernſpreuken, die, wèl te pas bijgebragt, zoo veel uitwerking doen; niets van die mengeling en afwisſeling van aandoenlijke en luimige tooneelen, welke het Treur- en Blijſpel in zich zamenvattende Tooneelſpel anders verlevendigen. Het geheel is een ernſtig ſtuk, in alledaagſchen ſtijl, doch met eene gelukkige ontknooping. Echter zal het zich, wanneer de uitvoering goed is, niet zonder belangſtelling ten einde zien ſpelen door ieder, die het te voren niet gelezen heeft: want kent men het eenmaal, dan heeft het te weinig treffends, om het meermalen bij te wonen. Het is dus een ſtuk, dat ſlagen kan, en echter nimmer een' blijvenden opgang zal maken. Dergelijke voortbrengſelen kan men gerust *middelmatig* noemen. Zeer verkeerd is het van den Schrijver, Spaanſchen en Spaanschgezinden telkens van den *Bloedraad* te laten ſpreken, even alsof er ooit een Geregtshof onder dien titel beſtaan had. De *Raad der Beroerten* werd door de misnoegde Edelen en burgers te regt de *Bloedraad* genoemd; doch dit was een ſchimpnaam. Spanjaard en Spaanschgezinde zullen dien Raad bij deszelfs wezenlijke benaming hebben aangeduid. In hope, dat de Heer VREEDE BIK, zoo hij weder voor het tooneel werkzaam wil zijn, iets zal leveren, dat kernachtiger is en meer vinding verraadt, dan hetgeen hij thans uit een' vrij middelmatigen Roman heeft zamengeſteld, eindigen wij eene beoordeeling, die tot onze ſmart niet gunſtig wezen kon.

Het Leven en de Daden van MAURITS, *Prins van Oranje-Naſſau, Handhaver van Neêrlands Onafhankelijkheid. In Geſprekken tusſchen eenen Vader en zijne Kinderen, door* H. ZEEMAN. *Met Portret en Platen. Te Amſterdam, bij* Gebr. Koster. *In kl.* 8*vo.* 188 *Bl.* ƒ 1-95.

Na eene Opdragt van zijn werk aan de jonge Prinſen van Oranje, pronkt de Schrijver, in de Voorrede, met de goedkeuring van een doorluchtig Perſoon. Het is den Grooten dezer wereld niet ten kwade te duiden, dat zij in hun oordeel over zaken, die hunne hooge roeping niet regtſtreeks aangaan, wel eens te werk gaan als de Vorst, die van dweepachtige oefeninghouders zeide: *Qu'ils chantent des pſeaumes, ils ne chanteront pas les Anglais dans le pays.* Maar wij behoeven in zoodanig geval zulk een oordeel niet evenzeer te eerbiedigen als het: *Hij heeft het gezegd*, van PY-

Digitized by Google

THAGORAS door zijne leerlingen. Ter proeve een enkele trek uit het verhaal der inneming van Breda: „ De wacht werd overrompeld en doodgeſtoken." Nu men eens vooral weet, dat de menſchen dood zijn, zouden wij ze maar hebben laten rusten. Maar onze Schrijver heeft nog eene belangrijke bijzonderheid vergeten, en voegt er bij, dat *de wacht* ſtervende uitriep: *werda?* Nu, zou men zeggen, is *de wacht* toch zeker voor goed dood. Maar neen, nu *kwam de wacht*, die N. B. reeds doodgeſtoken was, *op de beenen, en werd niet tot de overgave genoopt, vóór dat* HERAUGIERE *bevel had gegeven, om door de deuren en venſters te ſchieten.* Voorts ontmoeten wij nog *doodſlag* voor *aanſlag*, en *te Engeland* voor *in Engeland.* Buiten dit blijkt het uit geheel het boekje, dat het leven en de daden van Prins MAURITS een onderwerp is ver boven het bereik van den Schrijver, wien het aan oordeel ſchijnt te ontbreken, om de gebreken van zijnen held te verſchoonen op eene wijze, die niet nadeelig is voor het zedelijk gevoel van zijne jeugdige lezers, evenmin als hij in ſtaat is, om de door den Prins aan het vaderland bewezene dienſten in zoodanig daglicht te plaatſen, als geſchikt is, om dezelve op den regten prijs te doen waarderen.

BERIGT WEGENS DE RECENSIE VAN PROF. SURINGAR'S EPITOME THERAPIAE GENERALIS IN N°. III VAN DIT TIJDSCHRIFT.

De Redacteur van dit Tijdſchrift, door den Steller van bovengenoemde Recenſie, na bekomene inlichting, daartoe verzocht, vindt zich verpligt, in het belang van hetzelve, het navolgende te melden: De Corrector der proeven, geen Latinist, en, door onduidelijkheid der kopij, de rigtige ſpelling ſommiger woorden betwijfelende, bragt, bij afwezigheid van Recenſent, de proef dier Recenſie onder het oog van een' Geleerde in het vak, die zich deze en gene verandering, en met name de inlaſching der derde en vijfde noot veroorloofde; welke verandering en bijvoeging de Corrector zich ter goeder trouwe liet welgevallen. — Deze eenvoudige mededeeling acht Recenſent voor deskundigen, die het aangekondigde werkje en genoemde Recenſie gelezen en een en ander in verband nagegaan hebben, voldoende.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Bijbel, of de ganſche Heilige Schrift, bevattende al de kanonijke Boeken van het Oude en Nieuwe Testament, uit de oorſpronkelijke Talen in onze Nederlandſche Taal getrouwelijk overgezet, op last van de Hoogmogende Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, en volgens het Beſluit van de Synode Nationaal, gehouden te Dordrecht, in de jaren 1618 *en* 1619. *Ingerigt overeenkomſtig de thans meest gebruikelijke Taal en Spelling. Arnhem en Nijmegen, bij* de Gebr. C. A. Thieme *en* J. F. Thieme. 1834. *In gr. 4to. O. T.* 802, *N. T.* 266 *bl. In linnen Band f* 13-:

Het is een verblijdend teeken van onzen leeftijd, dat mannen van naam hunnen tijd en hunne krachten beſteden, om de lezing en het regt verſtand der H. Schrift door vertaling of door toelichting te bevorderen. Tot deze pogingen mag ook de nieuwe uitgave van den Bijbel gerekend worden, welke wij hier aankondigen. Het bijvoegſel op den titel, dat dezelve is „ingerigt overeenkomſtig de thans meest gebruikelijke Taal en Spelling," geeft het onderſcheidende van dezen arbeid te kennen. De nu verouderde ſchrijfwijze, welke in de gewone Statenoverzetting gevonden wordt, is bij velen eene reden, die hen helaas van de lezing des Bijbels terughoudt, en voor hen een beletſel, om den zin van denzelven naar eisch te verſtaan; terwijl dezulken, die van de hedendaagſche taal en ſpelling ſlechts een gebrekkig denkbeeld hebben, in gevaar gebragt worden, om, bij de voorlezing van de H. S. in de openbare Godsdienstoefeningen, allerlei willekeurige en ſtootende veranderingen te maken. Reeds vroeger is men bedacht geweest, om deze hinderpalen uit den weg te ruimen, door het bezorgen van een' druk der H. S., overeen-

Digitized by Google

komstig met de veranderingen, welke taal en spelling door het tijdsverloop ondergaan hadden, waarvan de herhaalde drukken van den zoogenoemden *Gorkummer* Bijbel tot bewijs kunnen verstrekken. Doch zelfs deze drukken kunnen eenigzins als verouderd beschouwd worden, behalve dat de bewerking zelve veel te wenschen overlaat. Het mag derhalve met regt een verdienstelijk werk genoemd worden, eene uitgave van den Bijbel te bezorgen, die in het vermelde opzigt aan de behoeften van onzen leeftijd voldoet; en de uitgave, welke wij bij dezen aankondigen, prijst zich daardoor gewisselijk bij vele Bijbelminnaars grootelijks aan.

De man, die dezen belangrijken arbeid ondernomen heeft, is wijlen de bekwame HENRICUS CATS, in leven Predikant bij de Nederduitsch-Gereformeerde Gemeente te *Leiden*. Deze geeft in eene welgeschreven Voorrede een kort berigt van de wijze, waarop hij in het volvoeren van dezen arbeid is te werk gegaan. Wij zien daaruit, dat wij hier niets anders en niets meer ontvangen, dan de ganschе H. S., zoo als dezelve, op last van de Staten Generaal, en bij besluit der Dordrechtsche Synode, uit de oorspronkelijke talen in het Nederduitsch overgezet, in het jaar 1637 het eerst te *Leiden* uitgegeven, en op hoog gezag in ons vaderland is ingevoerd. De tegenwoordige uitgave dier vertaling heeft derhalve, ten aanzien van de *beteekenis der woorden*, of den *zin der uitdrukkingen*, geene veranderingen ondergaan. De veranderingen, welke noodig waren, betreffen vooral de *taal;* dezelve strekken zich uit tot de getallen, naamvallen en geslachten der zelfstandige *naamwoorden;* tot de verbuiging, de geslachten en het gebruik van *voornaamwoorden;* tot sommige *bijwoorden*, *voorzetsels*, *voegwoorden*, woorden van *verkleining*, en tot de *getallen* bij de onderscheidene *wijzen* en *tijden* der *werkwoorden*. Voorts zijn *vul-* en *stopwoorden*, waar die overbodig waren, weggelaten; *onduitsche* en *min gebruikelijke* woorden met zuivere Nederduitsche verwisseld, wanneer er zulke in onze taal voorhanden wa-

Digitized by Google

ren; voor enkele, die in onze dagen min verſtaanbaar zijn, is het thans gebruikelijke woord aan den voet der bladzijde aangewezen; terwijl de thans *verouderde* naamen werkwoorden doorgaans behouden zijn. De *ſpelling* is de thans aangenomene en gebruikelijke. In het O. T. zijn de *vreemde* woorden naar de Nederduitſche ſchrijfwijze en uitſpraak geſteld; terwijl de *eigennamen* in het N. T. den Latijnſchen vorm en uitgang hebben behouden, echter zoo, dat de verbuigingen der naamvallen van Latijnſche en andere vreemde woorden zijn weggevallen. Veel moeijelijkheid heeft de plaatſing der *ſcheidteekens* gebaard; doch ook hierin heeft men zich naar het doorgaand gebruik en de beste regels zoeken te ſchikken. Hetzelfde heeft men zich tot rigtſnoer geſteld ten aanzien der *eigennamen*, die uit het Hebreeuwsch ontleend zijn, welker juiste uitſpraak men door het plaatſen van toonteekens heeft trachten te bevorderen. De gewone inhoudsopgaven, voor de onderſcheidene Boeken en Hoofdſtukken geplaatst, zijn weggelaten; desgelijks alle kantteekeningen. Andere Bijbelplaatſen zijn alleenlijk aangeteekend bij ſchriften, welke dezelfde geſchiedenisſen vermelden, en bij zulke gezegden en verhalen in vroegere Boeken, welke in latere worden aangehaald.

Dit is nagenoeg de rekenſchap, welke de eigenlijke ondernemer van dezen arbeid wegens denzelven geeft. Na diens krankheid en daarop gevolgden dood heeft Prof. VAN HENGEL, uit genegenheid voor zijnen vriend, en uit liefde voor de zaak des Bijbels, het geſtaakte werk opgevat, en overeenkomſtig de vroeger gevolgde regelen, en in de manier door den Overledene in acht genomen, hetzelve ten einde gebragt, waarvan Z. Hooggel. in een bijvoegſel tot de Voorrede verſlag doet.

Wij hebben dezen arbeid belangrijk genoemd, en hij mag dit met regt heeten, zoo wel om het doel, waartoe dezelve is ondernomen, als om de moeite, daaraan beſteed. Het moge oppervlakkig ſchijnen, dat deze moeite zoo groot niet is: hij, die weet, hoe naauw

Digitized by Google

taal en ſpelling met den zin der woorden verbonden zijn, zal erkennen, dat veranderingen van het eene, met behoud van het andere, groote bezwaren met zich brengen, die niet anders kunnen overwonnen worden, dan door grondige kennis van den zin der H. Schrijvers en het eigenaardige der talen, gepaard met gemoedelijke naauwgezetheid, om aan de zucht tot het nieuwe niet toe te geven. En wanneer wij uit dit oogpunt het voor ons liggende werk beoordeelen, zoo voelen wij ons gedrongen te erkennen, dat de beide mannen, aan wie wij hetzelve verſchuldigd zijn, zich van hunne moeijelijke taak loffelijk hebben gekweten, zoodat zij met regt kunnen betuigen, niets meer en niets anders te geven, dan de ganſche H. S., naar de gewone vertaling, in de Hervormde kerken en in andere Christelijke Kerkgenootſchappen van ons vaderland ingevoerd. Wij hebben onderſcheidene langere en kortere gedeelten van dezen druk met de gebruikelijke uitgave vergeleken, en wij moeten verklaren, de waarheid van die betuiging volkomen te hebben bevestigd gevonden. Enkele Bijbellezers, die door langdurig gebruik aan de gewone taal en ſpelling gehecht zijn, zullen denzelven als overtollig beſchouwen en er weinig waarde aan hechten; zij, die gelooven, dat ook de Statenoverzetters onder de dadelijke leiding van den H. Geest geſtaan hebben, denzelven als eene verminking van Gods woord wraken; maar verre de meesten zullen zich over dezen arbeid verheugen.

Behalve het Boek der Pſalmen, zijn ook de Catechismus en andere kerkelijke ſchriften, bij de Hervormde Gemeenten in gebruik, hierbij gevoegd; waardoor men, met uitzondering der Evangeliſche Gezangen, een' volledigen *Kerkbijbel* zoo wel als *Huisbijbel*, naar de thans gebruikelijke taal en ſpelling veranderd, in handen krijgt.

Godsdienſtig en zedekundig Handboek, gegrond op de Bijbelſche Geſchiedenis, uitgegeven door de Hoofd-

Digitized by Google

commisſie tot de zaken der Israëliten; vooral ten dienſte der Onderwijzers en Leerlingen, op de Israëlitiſche godsdienſtige Scholen binnen dit Rijk. Vrij gevolgd naar het Hoogduitsch van HERZ HOMBERG, *door* M. M. MEIJERS, *Hoofdonderwijzer op de godsdienſtige Israëlitiſche Armenſchool te Kampen, 's Gravenhage, ter algemeene Landsdrukkerij.* 1833. *In gr.* 8*vo. VII en* 185 *bl.*

Onder de gunſtige verſchijnſelen van onzen tijd mogen wij het rekenen, dat er ook voor de verlichting, beſchaving en veredeling der *Israëliten*, ook ten aanzien van het godsdienſtige, door kundige en brave Mannen uit hunne eigene Natie gearbeid wordt. Wat hiertoe, in de latere jaren, bijzonder in *Nederland*, onder de weldadige medewerking van 's Lands Regering, gedaan is, wordt door den Vertaler van het bovenſtaande werk, in een welgeſchreven *Voorberigt*, loffelijk en dankbaar vermeld.

Dit *godsdienſtig en zedekundig Hand-*, of, zoo als op den buitenſten omſlag ſtaat, *Leerboek*, door eenen kweekeling van MENDELSSOHN, den Oostenrijkſchen Inſpecteur der Israëlitiſche Scholen, HOMBERG, opgeſteld, door den Heer MEIJERS ten gebruike van zijne Nederlandſche geloofsgenooten vertaald en gewijzigd, en door de Hoofdcommisſie tot de zaken der *Israëliten* uitgegeven, is een nieuw en gunſtig bewijs van gemelde goede gezindheid en nuttige poging. — In elf Afdeelingen, die elk weder in eenige paragraphen verdeeld zijn, handelt het eerst over hetgene, dat wij van den mensch en van God uit de Natuur en door het verſtand weten kunnen, en daarna over de kennis van God en zijnen wil door de leer der H. Schrift: en nadat eene Afdeeling opzettelijk gewijd is aan de verklaring en toepaſſing der tien Geboden, worden de pligten van den mensch jegens God, zichzelven en den naasten breeder ontwikkeld. — Uit deze orde der behandeling van het

Digitized by Google

zedekundige gedeelte vloeijen wel eens herhalingen voort van hetgene, dat bij de tien Geboden reeds gezegd was; maar overt 't geheel hebben wij hier zeer veel goeds en bruikbaars, meestal in populairen ſtijl, en door voorbeelden of door plaatſen uit de H. Schrift of uit den *Talmud* enz. opgehelderd, aangetroffen, waardoor het voor zijn oogmerk bijzonder nuttig kan zijn. Heldere denkbeelden, zuivere en voor de *Israëliten* inzonderheid noodige zedeleer en milde gevoelens ſtralen hier allerwegen door, zoodat ook Christenen dit boek met nut en genoegen kunnen lezen. — Tot de heldere denkbeelden brengen wij b. v. de beſchouwing der volksrampen en andere ſchijnbare onregtvaardigheden van het Godsbeſtuur, als oorzaken van nut aan andere zijden (bl. 42, 43); over de zinnelijke ſpreekwijzen, van God in den Bijbel voorkomende (bl. 63 e. v.); over het gebed (bl. 115 e. v.). — Voorbeelden van zuivere en voor *Israëliten* nuttige zedeleer, op heldere denkbeelden gegrond, vindt men, bl. 85 e. v., in de uitbreiding, die de Schrijver aan het 6de, 7de, 8ſte en 9de Gebod geeft, door derzelver betrachting ook jegens niet-*Israëliten* hoogst pligtmatig te rekenen; of bl. 127 e. v., waar hij zeer nuttige aanwijzingen geeft omtrent arbeidzaamheid, koophandel, winst en dergelijke. Ook op meer dan ééne plaats komen, bij aanteekening des Vertalers, opmerkingen voor, die hem als Nederlandsch Vaderlander eer aandoen, en voor anderen nuttig zijn. — Van milde en verdraagzame gevoelens getuigt onder anderen de aanprijzing der algemeene menschlievendheid, bl. 141 e. v.: vooral merkwaardig is bl. 146, beginnende met deze woorden: „ Allerminst mogen wij de Christenen „ haten, daar vele en wezenlijke geloofsſtellingen hunner „ Godsdienst ook voor ons heilig zijn," enz. hetwelk daar nader wordt uitgebreid. O! mogten ook de van elkander verſchillende Christenen veel alzoo denken, en, tot bewaring van wederzijdſche achting en liefde, vooral op datgene letten, waarin zij met elkander overeenkomen! Hoe dikwijls dacht ook Rec., onder het door-

Digitized by Google

loopen van dit boek, bij deze en dergelijke plaatsen, aan het woord van zijnen Heer tot eenen Schriftgeleerde, die hem wèl geantwoord had: „Gij zijt niet verre van „ het Koningrijk Gods." !

Er zijn zekerlijk ook gebrekkige en zwakke plaatsen in dit werk; maar, zonder al te uitvoerig te worden, kan Rec. ze niet wel aanwijzen en naar zijn inzien verbeteren; liever wil hij zich tot eenige algemeene aanmerkingen bepalen, die onder de beschouwing bij hem opgekomen zijn. — Hij vond wel hier en daar (gelijk boven gezegd is) gebruik gemaakt van Bijbelsche voorbeelden; maar volgens den titel: *Handboek, gegrond op de Bijbelsche Geschiedenis*, had hij doorgaans nog meer terugzigt op deze laatste verwacht; ook over de H. Schrift iets meer, dan het weinige, dat er bl. 51, 52 over gezegd wordt. — Zoo zou hij meenen, dat, bl. 48, 49, bij de vermelding van Gods bekendmakingen aan het menschdom, deze in het ganfche plan der Goddelijke Openbaring zoo wezenlijke, en ook voor eenen afstammeling van ABRAHAM zoo gewigtige hoofdbijzonderheid niet moest uitgelaten zijn, dat God dezen Stamvader en deszelfs geslacht afzonderde voor de instandhouding van de Godsdienst des Eenigen en Waarachtigen, en dat ditzelfde oogmerk doorstraalde in alle de burgerlijke en godsdienstige inrigtingen voor het Volk ISRAËL, en niet om (gelijk hier gezegd wordt) „ hen „ tot een voorbeeld voor andere Volken te vormen." — Zoo verwonderde het Rec. ook, hier bijna niets te vinden over ISRAËL's godsdienstige plegtigheden, behalve bij het 4de Gebod over den Sabbat, en een zeer kort woord over de feestdagen in 't algemeen; ja volstrekt niets over ISRAËL's volksbeloften en volksuitzigten, en over de gronden van ISRAËL's geloof aan een toekomend leven, dat hier meer vooronderstelt en aangenomen, dan bewezen wordt. Rec. gevoelt zeer wel, dat hij hier moeijelijke punten aanroert; maar van zulk eenen regtschapen *Israëliet*, en wel die eene stellige Goddelijke Openbaring, aan zijne voorvaderen geschied, blijkt te

Digitized by Google

gelooven, zou hij daarover gaarne de gedachten vernomen hebben, en zelfs meenen, dat althans eenig onderrigt hieromtrent in dit *Godsdienstig Handboek* zeer doelmatig, en voor den Israëlitischen onderwijzer en kweekeling beiden zeer nuttig zou geweest zijn. — Desniettegenstaande moge het goede, dat hier veelzins gevonden wordt, ook voor het Nederlandsche ISRAËL het beste nut stichten, en ABRAHAM'S God over ABRAHAM'S nakroost zijnen ruimsten zegen schenken!

Zalige hoop op de toekomst! Leerrede, door A. C. CARILLON, *Pred. en (?) Leeraar, gehouden op den grooten Bededag van 2 Dec.* 1832. *Benevens een woord over de Proselytenmakers. Te Amsterdam, bij* Carillon. 1833. *In gr.* 8vo. *XX en* 84 *bl. f* 1-25.

Bij de beoordeeling eener vroegere Leerrede van den Eerw. CARILLON hebben wij (*Vaderl. Letteroeff.* 1832. bl. 375 env.) te kennen gegeven, uit welk oogpunt wij het werk van dezen *Israëliet* meenden te moeten beschouwen. Van hetzelfde beginsel uitgaande, moeten wij betuigen, hier overal denzelfden godsdienstigen, vaderlandlievenden geest gevonden, doch in de manier van behandelen eene kennelijke verbetering met genoegen opgemerkt te hebben. Wij kunnen deze tweede proeve in het algemeen dus aanprijzen, offchoon niet alles onze goedkeuring wegdraagt. Wij houden b. v. geenszins van die noodelooze omslagtigheid.

Op de twintig eerste bladzijden, welke de Leerrede voorafgaan, vindt men het volgende: *Voorberigt*, *Toewijding* (of Opdragt), *Herinnering*, *Aan mijne Stad- en Landgenooten van alle Standen en Godsdiensten*, *Brief van een' Israëlitisch Letterbeoefenaar.* Benevens den Bijbelschen tekst (*Klaagl.* I: 19.) staat er voor de Leerrede ook een Thalmudische uit de Verhand. van *Aboth*, welke vertaald aldus luidt: *Niet het navorschen en beschuderen, maar het navolgen en betrachten*

Digitized by Google

der Wet is het hoofddoel. Bij wijze van Inleiding wordt de zin der woorden van den Profeet aangeduid, en te kennen gegeven, hoe men dezelve op de omſtandigheden van den tegenwoordigen tijd kan toepaſſen. Hierop volgt eene korte, maar treffende voorſtelling van het plegtige der gelegenheid. Dezelve vangt aldus aan: „Groot „ en vreeſelijk is deze dag! Een volk, het *Israël* de„ zer tijden, een Koning, de David dezer eeuw, ligt „ heden voor den troon der Eeuwige Regtvaardigheid ge„ knield. Alle ſtanden, alle Eerdienſten zijn heden *één.* „ Uit alle Tempels binnen ons Koningrijk ſtijgt de kreet: „ *Red het Vaderland!* Niet het bevel eens dwingelands „ jaagt ons naar het Huis Gods, om ongemeende ſmee„ kingen aan te heffen. Niet de mond, maar het hart „ bidt..... De burger in de kerk, de krijgsman op „ het veld, de grijsaard in zijn huis, alles bidt." Toon en ſtijl worden echter niet overal zoo volgehouden.

De Eerw. CARILLON gaat van de ſtelling uit, dat de eigenlijke oorzaak van het leed, dat ons drukt, in onze handelingen te vinden moet zijn. Hij bepaalt zich dus verder tot het betoogen der volgende punten: 1. *Dat wij de (volks)rampen, die ons treffen, verdiend hebben.* 2. *Dat de trouweloosheid van ſchijnvrienden, die ons thans* (1832) *in het uiterſte gevaar ſtorten, eene regtmatige wedervergelding is.* 3. *Dat wij, van onze dwalingen terugkeerende, zonder ſchroom op de overwinning kunnen hopen — ja, dat de zegepraal onbetwistbaar aan onze zijde moet zijn.* Schoon wij ſommige dingen nog al van eene andere zijde beſchouwen, erkennen wij gaarne, dat hier veel goeds gezegd wordt. Men vindt wendingen en aanmerkingen, die zeer gepast zijn; b. v., na het Nederlandſche volk geprezen te hebben, zegt de Prediker: „ Munten wij boven andere volken uit, dan „ is dat niet geheel aan onze overtreffende deugden, „ maar veeleer aan de diepe misdadigheid der overige „ volken toe te ſchrijven. Dan, al ware dit niet zoo; „ zijn er dan niet andere zonden, als (dan) die, welke „ de rust der maatſchappijen ſtoren?" Op de noodza-

Digitized by Google

kelijkheid van verbetering wordt ten ſterkſte aangedrongen. De Eerw. CARILLON beſluit met een gebed, dat, naar ons oordeel, te lang gerekt is en te veel redenering bevat. Bijzonder werd onze opmerkzaamheid getrokken door de bede: „Stort in de harten onzer vijanden wroeging, berouw en — regtvaardigheid, opdat zij van hunne gewelddadigheden terugkomen; en zoo zij, onze regten handhavende, tot de deugd wederkeeren, ſchenk dan, o liefderijke Vader aller menſchen! ſchenk dan ook hun genade." Dan volgt nog een *Naberigt*, *Antwoord*, enz. en: *Een woord over de Proſelytenmakers*, dat vrij ſcherp is.

Taal en ſtijl laten nog wel veel te wenſchen over; wij moeten echter de pogingen van onzen Landgenoot toejuichen, en doen dit te liever, omdat de *Israëliet* algemeene menſchenliefde en ware verdraagzaamheid predikt.

Archief voor Kerkelijke Geſchiedenis, inzonderheid van Nederland. Verzameld door N. C. KIST *en* H. J. ROIJAARDS, *Hoogleeraren te Leiden en Utrecht. IVde Deel. Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans. 1833. *In gr.* 8*vo.* 319 *Bl. f* 3-60.

Dit vierde Deel, hetwelk, eerst onlangs ontvangen zijnde, niet vroeger aangekondigd kon worden, en waaromtrent wij daarom kort zullen zijn, bevat, even als de vorigen, ſtukken van meerdere en van mindere waarde. Men vindt hier in de eerſte plaats eene voortreffelijke Verhandeling van den Hoogl. KIST over *de Geſchiedenis van de Leer des Christendoms, in betrekking tot Kerkelijke Geſchiedenis en Geſchiedenis der Leerſtellingen, voorgeſteld als afzonderlijk vak der Godgeleerde Hiſtoriſche wetenſchap.* Met het uiterſte genoegen lazen wij dezelve. Wij deelen in het gevoelen des Stellers, dat men dien weg behoort in te ſlaan, gelijk hier op eene beknopte, maar bondige wijze wordt betoogd.

Onder de rubriek, *Christelijke Archaeologie*, worden

Digitized by Google

medegedeeld: *Naſpeuringen nopens zekeren Codex Pſalmorum, in de Utrechtſche Boekerij berustende*, door *W. H. Baron* VAN WESTREENEN VAN TIELLANDT, en een *Brief van Prof.* J. GEEL, *over hetzelfde onderwerp.* Voor kenners van oude Handſchriften heeft dit vooral waarde.

De derde rubriek, *Kerkgeſchiedenis van Nederland*, is, overeenkomſtig den algemeenen titel des werks, verre de grootſte, en behelst, behalve, ter plaatsvulling, iets over *kindermoord in het klooster Bethlehem te Nijmegen*, een allezins belangrijk *Levensberigt van* JOHANNES SMETIUS, *opgemaakt uit oorſpronkelijke, meest ongedrukte ſtukken*, door N. C. KIST. Men leest hier merkwaardige bijzonderheden omtrent vader en zoon, die beide verdienſtelijke mannen waren. Eene weluitgevoerde afbeelding, zoo van den eenen, als van den anderen, is er bijgevoegd. Ook worden uit de *adverſaria* van SMETIUS deze en gene ſpreekwoorden en geestige gezegden medegedeeld. Des mans echt godsdienſtige denkwijze bleek onder anderen uit de, ook hier opgenomene, eenvoudige, maar hartelijke en treffende vermaning, welke hij aan zijne nog jonge kinderen ſchriftelijk naliet bij zijn afſterven. Als Bijlagen tot het *Levensberigt* volgen *onuitgegevene Brieven van* HENR. ALTING, JAC. CAPPELLUS, IS. CASAUBONUS, JOH. POLYANDER, ANDR. RIVETUS, FR. SPANHEIM, GISB. VOETIUS, GERH. JOH. VOSSIUS, en andere ſtukken, uit de papieren van JOH. SMETIUS herkomſtig. Verder is in deze rubriek opgenomen de *Lijkrede op* JOANNES CLERICUS door J. J. WETSTEIN, uitgeſproken te Amſterdam den 21 Febr. 1736. Dit allezins lezenswaardig ſtuk, vroeger wel gedrukt, maar niet uitgegeven zijnde, werd medegedeeld door den Hoogl. A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN.

Onder het opſchrift: *Berigten, Mededeelingen* enz. vindt men eindelijk nog: *Levensberigt en Karakterſchets van wijlen den Hoogl.* JEAN. HENRI PAREAU,

Digitized by Google

door zijnen Ambtgenoot JODOCUS HERINGA. Ook dit ſtuk verdiende hier geplaatst te worden.

Van het vijfde Deel, dat reeds het licht ziet, hopen wij eerlang verſlag te geven.

Redevoering over Bijbelverſpreiding en Hervorming in onderlinge betrekking; uitgeſproken den 31 *Oct.* 1832, *door* D. VAN HEYST, *Theol. Doct. en Predikant te Gouda. Te Leyden, bij* Haak en Comp. 1833. *In gr.* 8*vo.* 40 *Bl. f* : - 75.

Bij gelegenheid van het jaarlijksch Verſlag in eene der Afdeelingen van het Nederl. Bijbelgenootſchap werd deze Redevoering gehouden. Na de lezing erkennen wij gaarne, dat men reden had, om de uitgave te verlangen. Uit de Inleiding deelen wij ſlechts deze bijzonderheid mede, dat de Weleerw. VAN HEYST de Hervorming der zestiende Eeuw niet enkel aangemerkt wil hebben *als terugkeering der Chriſtelijke Kerk tot den toeſtand der eerſte Chriſteneeuw*, maar *als eene belangrijke ſchrede voorwaarts op den weg der ware kennis en godsvrucht, als eene verdere ontwikkeling van godsdienſtige en zedelijke beſchaving.* De Bijbelverſpreiding wordt voorts beſchouwd, *als aanleidende oorzaak tot de Hervorming, als middel ter handhaving van den oorſpronkelijken geest der Hervorming*, en *in den vorm van Bijbelgenootſchap, als eene harer gezegende vruchten.* Gepaste wenken en opwekkingen volgen in het tweede gedeelte. Dit zij genoeg ter aanbeveling.

Bijbelverſpreiding, een geſchikt middel om Volksopſtand tegen te gaan. Redevoering voor het Bijbelgenootſchap; uitgeſproken den 30 *Oct.* 1833, *door* G. VAN WARMELO, *Predikant te Gouda. Te Gouda, bij* R. Vogelenſank. 1834. *In gr.* 8*vo.* 42 *Bl. f* : - 50.

Tijdsomſtandigheden gaven buiten twijfel aanleiding tot

Digitized by Google

de keuze van een onderwerp, dat thans vooral hoogstbelangrijk genoemd mag worden. De Weleerw. VAN WARMELO heeft hetzelve op eene gepaste en waardige wijze behandeld. Bijbelverſpreiding wordt beſchouwd in betrekking I. *tot den aard van een' Volksopſtand, en tot de hoofdbron, waaruit dezelve opwelt*, en II. *tot de verborgene aderen, welke deze bron voortbrengen en doen vloeijen.* Wij zouden misſchien hier en daar eene aanmerking kunnen maken, doch willen op eene enkele uitdrukking niet hechten. Wij wenſchen, dat deze Redevoering overal in ons vaderland gelezen worde, en iets toebrenge ter voorkoming of vermindering van misnoegen onder de menigte, in deze dagen van beproeving.

Eene Voorlezing over het verſchil tuſſchen doode Natuurkrachten, Levenskrachten en Ziel. Uitgeſproken in het Phyſisch Gezelſchap te Utrecht, door J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK, *Hoogleeraar in de Geneeskunde aldaar. Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1835. 35 *Bl. zonder de Aanteek. f* : -80.

Mens autem ſola ſentit, cogitat, judicat et vult. — A. A. SEBASTIAN, *Phyſiologia generalis*, pag. 282.

Dat elk, die geroepen wordt om te onderwijzen, den raad van HUFELAND mogt behartigen, van elk woord te wikken, elk gezegde te wegen! want hetgeen hij ſpreekt, blijft niet binnen den engen omtrek der gehoorzaal; het ſtrekt verder; daardoor wordt heil over de menſchen gebragt, maar desgelijks nog na vele jaren onheil berokkend.

Gewaagde ſtellingen, niet ſlechts gevaarlijk voor het oogenblik, maar ook de toekomst bedreigende, van den gevaarlijkſten invloed, zoo wel op de maatſchappelijke als hoogere belangen, bewogen den Hoogleeraar SCHROEDER VAN DER KOLK tot het opſtellen dezer Verhandeling, niet zoo zeer om die gevoelens ook

Digitized by Google

bij ons tegen te gaan, als om aan te toonen, met welke ligtzinnigheid zij in andere landen als van de daken worden verkondigd. Mogten zij bij ons tot dusverre gelukkig geen wortel geſchoten hebben, waarſchuwing daartegen kan nooit overtollig geacht worden, want het kwaad ſluipt dikwijls ongemerkt voort: het onkruid groeit toch met de tarwe op.

Wij moeten ook hier niet bij het oogenblik ons bepalen: een blik op het voorledene, en wij zien tot de uitbreiding van dergelijke onheilbrengende gevoelens reeds eenige jaren geleden den grond gelegd door den in zijn leven zoo grooten, bij zijn einde zoo diep gevallen' REIL. In zijne *Euthanaſia, oder von den Hülfen erträglich zu ſterben*, na zijnen dood uitgegeven in het werk: *Entwurf einer allgemeinen Therapie von* J. C. REIL, *Halle*, 1816, vindt men de treurigſte bewijzen, hoe in REIL, eens een licht voor de geleerde wereld, de vonk van geloof en hoop uitgedoofd was geworden. Men gevoelt *medelijden*, wanneer men den grooten HALLER, tot de diepſte zwaarmoedigheid vervallen, waardoor zijn anders heldere blik verduisterd werd, op zijn ziekbed de Godgeleerden hoort verzoeken, hem troostgronden tegen zijnen zondenlast in derzelver ſtelſels op te zoeken; men *huivert*, wanneer men REIL hoort zeggen: *ſo kann doch der Unglückliche, der von der Geburt an bis zum Tode litt, die Natur einer unbeſonnenen Handlung zeihen, dasſ ſie ihn ans Tageslicht rief.*

Te regt verhief zich tegen de verſpreiding van zulke gevoelens de ſtem van eenen Arts, zich *Candidus* noemende; HUFELAND ondersteunde hem. (*) Met leedwezen las men eenigen tijd naderhand ook in een onzer Tijdſchriften eenen ſcherpen uitval tegen dien Arts en HUFELAND. De Schrijver van dit met zeer onbetamelijke uitdrukkingen gefchreven ſtuk had noch *Candi-*

(*) *Journal der pr. Heilkunde, von* C. W. HUFELAND, enz. 1816, Julius, No. 110.

Digitized by Google

dus, noch HUFELAND begrepen: het opſchrift van *Candidus* luidde toch: *nicht Anklage, ſondern Klage!* Ook HUFELAND had niet *beſchuldigd*, maar het uiteinde van REIL betreurd. Te regt had men gewenscht, dat dit ſtuk niet ware gedrukt geworden.

Indien men nu hieruit kan opmaken, waartoe onverſtandige ijver kan brengen, hoe dergelijke gevoelens, door mannen van eenigen naam voorgedragen, meer- of minderen indruk kunnen maken, zelfs, als in het onderhavige geval, voorſtanders en verdedigers vinden; zoo heeft de Hoogl. VAN DER KOLK een verdienſtelijk werk met deze Voorlezing verrigt, al ware er ook alleen door gebleken, dat het verkeerde bij ons wel vernomen wordt, maar ſlechts het betere eenen blijvenden indruk maakt. Het is toch op vereerend verzoek der Leerlingen van den Heer VAN DER KOLK, dat deze Redevoering het licht ziet. Zij werd door hen, en door de Leden van het Natuurkundig Genootſchap te Utrecht, volgens geruchten, met het grootſte genoegen gehoord. De Spreker voldeed aan der Studenten verzoek, en beantwoordde de hem bewezene onderſcheiding met de opdragt dezer Voorlezing aan dezelve.

De wijze, op welke dit onderwerp heeft moeten behandeld worden, gedoogt niet, het ſtukje ſtreng wetenſchappelijk te beoordeelen. De Hoogl. is zulks ook reeds in zijne Voorrede voorgekomen, door de vermelding, dat zij voor een gemengd publiek is gehouden. Uit dit oogpunt dus moet zij beſchouwd worden, en dan is niet alleen hare bedoeling lofwaardig, maar ook hare bewerking doeltreffende. Het is niet gemakkelijk, wetenſchappelijke onderwerpen, vooral van zulken aard, voor een gemengd gehoor te behandelen; men zegt voor den ingewijden doorgaans te weinig, voor den gewonen hoorder al heel ligt te veel, en wordt van beiden verkeerd beoordeeld. Zoo als de Verhandeling daar ligt, is zij voor geene opgave van inhoud vatbaar; wij zagen ook liever haar geheel gelezen. Waarheid ligt ten grondſlag, dat *doode natuurkrachten* (dit ſpreekt reeds van

Digitized by Google

zelve), maar vooral dat *levenskrachten* en *ziel*, hoe naauw in het leven vermaagſchapt, hoe onaffcheidbaar in den gezonden levenden mensch verbonden, niet hetzelfde, niet woorden van gelijkluidende beteekenis zijn. Hoezeer wij HERDER vereeren, hadden wij aan zijne zijde, of in de aanteekeningen, in plaats van JEAN PAUL, den wakkeren verdediger onzer *individuële* zelfſtandigheid tegen het *abſolute* beſtaan, den door zijne Verhandeling over het *Mysticismus* vooral onſterfelijk geworden' BORGER, gaarne genoemd gehoord. Zijne Voorrede voor de tweede uitgaaf van het *Mysticismus* is een juweel; zij doet ons den *gedrukten*, maar niet *verdrukten* Christen, op de puinen van zijn ingeſtort huiſelijk geluk, met deelnemenden eerbied aanſchouwen. Ook de reeds door ons genoemde HALLER had ten bewijze kunnen ſtrekken, hoe de door het ligchaam in den tijd gebonden geest bij de ſlaking der boeijen herleeft; de mededeelingen uit zijn dagboek, twee dagen vóór den dood, ſteken heerlijk af bij de vroeger betoonde twijfelingen, — maar HALLER wist, waarop hij bouwde!

Offchoon de geachte Spreker zijne voordragt met zorg ſchijnt behandeld te hebben, had de ſtijl hier en daar nog eenig meerder toezigt noodig gehad: er ſchijnt in uitdrukking en woordvoeging iets *Provinciaals* hem aan te kleven.

Verhandeling over de Komeet van HALLEY, *hare vroegere verſchijningen en de toekomſtige in het jaar* 1835, *tevens inhoudende: een overzigt over alle Kometen, wier omloopstijden met meerdere of mindere juistheid zijn bepaald; door* F. KAISER.

(*Vervolg en ſlot van bl.* 164.)

Het *tweede Hoofddeel*, toegewijd aan de *toekomſtige verſchijning der Komeet van* HALLEY *in het jaar* 1835, is wederom in vijf Onderafdeelingen verdeeld, als: 1°. *Over de ſtoringen*,

Digitized by Google

welke de Komeet in de laatſte omwentelingen heeft ondergaan, en de elementen harer loopbaan bij de toekomſtige verſchijning. — Men vindt hier vermeld, welke moeijelijkheden er gepaard gaan met het juiste bepalen van de toekomſtige verſchijning eener komeet; welk aanmerkelijk verſchil er beſtaat tusſchen de naauwkeurige berekeningen van de loopbanen der kometen en planeten; en hoe men eerst in onze eeuw tot die buitengewone hoogte is gekomen, om den tijd der toekomſtige verſchijning niet alleen uit den gemiddelden omloopstijd te bepalen, hetwelk dikwijls eene fout van een jaar kan te weeg brengen, maar door het in rekening brengen van de ſtoringen, welke de komeet in hare uitgeſtrekte loopbaan van de overige hemellighamen ondergaat, tot veel juistere uitkomſten is gekomen. Vervolgens geeft hij de elementen van drie voorname wiskundigen, DE PONTÉCOULANT, DAMOISEAU en LUBBOCK, op; alsmede eene verbetering van twee elementen, namelijk van den doorgang door het perihelium en de halve groote as, door hemzelven bepaald, uit de ſtoringen, welke de komeet volgens de berekeningen van ROSENBERGER in het tijdvak van 1682—1759 ondergaan heeft. Eindelijk beſluit hij deze Afdeeling met eene lijst te geven van de elementen der komeet bij hare verſchijning in de jaren 1456, 1531, 1607, 1682 en 1759; waaruit men zien kan, welke veranderingen de elementen van deze komeet van de eene verſchijning tot de andere hebben ondergaan, en die zoo in het oog loopend zijn in de omloopstijden.

2°. *Over den graad van juistheid, met welken de elementen van de loopbaan der Komeet, bij hare toekomſtige verſchijning, bepaald zijn.* — Hier geeft de Schrijver verſlag van de onzekerheid, welke er plaats heeft bij het voorſpellen van de toekomſtige verſchijning der komeet; en dat de voornaamſte onzekerheid plaats heeft in de bepaling van den tijd, wanneer de komeet het digtst bij de zon komt, terwijl de overige elementen met eene voldbende juistheid bekend zijn. Echter wordt de hoogſte onzekerheid, die voortvloeit uit de ſtoringen, welke de komeet door de aantrekking der planeten ondergaat, op acht dagen geſteld, en dit zelfs door den Schrijver vrij ruim gehouden. Vervolgens worden de oorzaken van deze onzekerheid opgegeven, waaronder eene voorname is, de wederſtandbieding van die dunne en veerkrachtige vloeiſtof (*ether*), welke men vermoedt in de onmetelijke ruimte te beſtaan, en waarin alle hemellighamen worden bewogen; en, daar de

Digitized by Google

kometen geen zeer digte ligchamen zijn, moet deze ſtof een' grooten invloed op dezelve uitoefenen. En zoo zou door deze ligchamen, namelijk de kometen, het aanwezen van zoodanige vloeiſtof kunnen bevestigd worden; waartoe dan ook veel grond is. Op de aanmerking, welke men zou kunnen maken, wegens de onzekerheid van acht dagen, die in den vooruit berekenden tijd beſtaat, en welke men niet zou kunnen overeenbrengen met het verhevene ſtandpunt, op hetwelk thans de ſterrekunde geplaatst is, merkt de Schrijver aan, dat er naauwelijks anderhalve eeuw verloopen is, ſedert den tijd, waarop men de kometen onder de hemelligchamen begon te rangſchikken en hare bewegingen als het onderwerp eener wetenſchap te beſchouwen, en dat de bewegingen der planeten ſedert eeuwen zijn waargenomen geworden; — vervolgens toont hij het aanmerkelijke verſchil aan, dat er beſtaat tuſſchen de loopbanen en bewegingen der planeten en kometen; hoeveel voordeeliger de eerſte boven de laatſte zijn, en hoeveel middelen zij meer aan de hand geven, om hare ſchijngeſtalten waar te nemen, en dezelve met eene redelijke naauwkeurigheid te voorſpellen; waarna hij deze Afdeeling dus beſluit: „ En evenwel, ſlechts weinige dagen „ heeft de ſterrekundige een dier weleer gevreesde verſchijnſelen aanſchouwd, op welker gezigt alleen zoo velen van „ angst het hart voelden kloppen, of hij voorſpelt, welken „ weg het gedurende deszelfs geheele verſchijning aan den „ hemel zal doorwandelen; en heeft het zich aan het oog „ der menigte onttrokken, vergunt zelfs het vermogen van „ zijne ſcherpſte werktuigen hem niet meer hetzelve te ontwaren, hij blijft het volgen met den geest, die deszelfs „ minſte bewegingen en afwijkingen opmerkt en bepaalt, en „ die den geheelen, voor ons onzigtbaren en ontoegankelijken weg, in welken het verſchijnſel drie vierde eener eeuw „ vertoeft, met al zijne bogten en wendingen, met de geringe onzekerheid van een vierduizendſte deel zijner grootte, „ kennen leert. — Niets is ons een betere waarborg voor „ den adeldom van den menſchelijken geest, dan dit zijn vermogen, van zelfs in die diepte des heelals, voor welke „ de zintuigen geheel te kort ſchieten, de lichten des hemels „ te volgen, te beſpieden, en, als 't ware, aan zijne magt „ te onderwerpen. Verheugen wij ons dus, dat de mensch „ reeds zoo veel, dat ver verwijderd en diep verborgen was, „ gedwongen heeft zich aan hem te openbaren, ver van den

Digitized by Google

„ buitensporigen wensch te koesteren, dat hij der natuur be-
„ reids de ontdekking van al hare diepzinnigste geheimen mogt
„ hebben afgeperst. Erkennen wij met blijdschap, dat ook
„ de edele sterrekunde hem, ter staving van zijne hemelsche
„ afkomst en ter ontwikkeling van zijn vermogen om iets
„ groots en goeds voort te brengen, reeds de schoonste ge-
„ legenheid heeft aangeboden. -- Maar leert deze overden-
„ king ons opmerken, dat wij in onzen geest een werktuig
„ van ondoorgrondelijke kracht hebben ontvangen, zoo her-
„ innere zij ons steeds aan Hem, die ons met denzelven be-
„ deelde! Zij geleide ons tot de overtuiging, dat al de goede
„ voortbrengselen van onzen geest niet dan vergunningen en
„ geschenken zijn der Goddelijke liefde, aan Wie alleen lof
„ en eere toekomt; zij spore ons aan, om met verdubbelden
„ ijver aan deszelfs veredeling en volmaking te arbeiden, het
„ groote doel, waartoe hem een kort verblijf in het vergan-
„ kelijk stof dezer aarde is toegewezen!"

3°. *Over het voorkomen, onder hetwelk de Komeet zich waarschijnlijkerwijze vertoonen zal.* — Offchoon deze Afdeeling, meer dan eenig ander gedeelte van dit belangrijk werk, de aandacht van het publiek zal tot zich trekken, is dit niet alleen voor sterrekundigen een minder belangrijk deel, maar ook zoodanig een punt, waarover geene stellige uitspraak kan worden gedaan. Hoewel sommige sterrekundigen meenen te moeten gelooven, dat, daar deze komeet teikens bij hare verschijning in grootte en pracht is afgenomen, zij bij hare toekomstige verschijning nog minder aanzien zal moeten hebben, dan in het jaar 1759, stemt de Schrijver, zonder stellige uitspraak te doen, niet met dit gevoelen in, maar vergelijke de standen der komeet, bij hare onderscheidene verschijningen, ten opzigte van de aarde en de zon, en de omstandigheden, onder welke zij is waargenomen geworden, en besluit daaruit, dat er geene de allerminste reden bestaat, om deze stelling op te werpen. Verder gaat hij over, om, in de vooronderstelling dat de komeet onveranderd is gebleven, de tijden op te geven, in welke zij onder die of die grootte kan worden gezien, door derzelver standen met betrekking tot de zon en aarde met de te voren gedane waarnemingen te vergelijken.

4°. *Ephemeride der Komeet van* HALLEY *voor hare toekomstige verschijning, benevens de verklaring van de achter dit werk gevoegde Kaart.* — De ephemeride, op het einde van

Digitized by Google

deze Afdeeling voorkomende, beſtaat uit vijf tafels. De drie eerſte tafels zijn berekend in de vooronderſtelling, dat de komeet op den 15, 88 Nov. 1835 door haar perihelium zal gaan, en bevat, van den 7 Aug. 1835 tot den 19 Febr. 1836 ingeſloten, van vier tot vier dagen: 1°. den tijd vóór of na den doorgang door het perihelium in dagen en tiendeeligen van dezelve; 2°. de ware anomalie in de ellips; 3°. den afſtand der komeet tot de zon, in deelen van den ſtraal van de loopbaan der aarde; 4°. den afſtand der komeet tot de aarde, in deelen van den ſtraal van de loopbaan der aarde; 5°. de regte opklimming in uren; 6°. de regte opklimming in graden; 7°. de afwijking; 8°. den afſtand van de komeet tot de zon, in millioenen Duitſche geogr. mijlen; 9°. den afſtand van de komeet tot de aarde, in millioenen Duitſche geogr. mijlen; 10°. den doorgang door den meridiaan; 11°. de opkomst; 12°. den ondergang; 13°. het begin of einde van de dagſchemering; 14°. de uren, die de komeet vóór de zon op-, of na de zon ondergaat.

De vierde tafel, berekend in de vooronderſtelling, dat de komeet op den 7,88 Nov. door het perihelium zal gaan, bevat: 1°. den tijd vóór of na den doorgang door het perihelium, in dagen en tiende deelen van dezelve; 2°. de ware anomalie in de ellips; 3°. den voerſtraal; 4°. de regte opklimming; 5°. de afwijking.

Hetzelfde bevat de vijfde tafel, berekend in de vooronderſtelling, dat de komeet op den 23,88 Nov. door haar perihelium gaat.

Ook bevat deze Afdeeling, behalve de verklaring van de ephemeride, de verklaring van de Kaart, welke achter deze Verhandeling is geplaatst. Deze Kaart, een ſtereographisch ontwerp bevattende van een aanzienlijk gedeelte des ſterrenhemels, ſtelt den weg voor, welken de komeet gedurende háre verſchijning aan den ſchijnbaren ſterrenhemel zal afleggen. Op de Kaart zijn drie kromme lijnen geteekend, beginnende in het ſterrebeeld van den Stier en eindigende in dat van Centaurus, waarvan die in het midden den weg der komeet voorſtelt, welken zij zal afleggen, wanneer zij op den waarſchijnlijkſten tijd, den 15,88 Nov., door haar perihelium gaat. De twee buitenſte kromme lijnen ſtellen ieder den weg voor, bijaldien de komeet acht dagen vóór of na den waarſchijnlijkſten tijd door haar perihelium mogt gaan. Door deze drie kromme lijnen, welke de komeet op de nevens de-

Digitized by Google

zelve aangeteekende dagen zal bereiken, wanneer zij op een van de drie gegevene tijden door haar perihelium gaat, heeft de Kaart eene inrigting verkregen, waardoor men gemakkelijk den weg kan bepalen, zoo het bij de eerste waarnemingen mogt blijken, dat de komeet niet op een van deze gegevene tijden door haar perihelium zal gaan.

5°. *Omschrijving van de omstandigheden, onder welke de Komeet zich bij hare toekomstige verschijning zal vertoonen.* — In deze Afdeeling geeft de Schrijver eene uitvoerige beschrijving van al de bijzonderheden, die bij de toekomstige verschijning zullen plaats hebben; als: de wijze, waarop de komeet zich werkelijk en schijnbaar bewegen zal; de dagen en uren, welke, zoo door den stand der komeet, als door afwezigheid van maanlicht en dagschemering, de meest geschikte zullen zijn, om haar waar te nemen, de rigtingslijnen door kenbare vaste sterren loopende, in welke de komeet zich op bepaalde dagen zal moeten doen vinden, enz. En dit doet de Schrijver om drie redenen; eerstelijk, ten einde ook deskundigen alle berekeningen en moeite te besparen; ten tweede, om voor hen, die in de sterrekunde minder bedreven zijn, duidelijk te maken, hetgeen de ephemeride op eene sterrekundige of bedekte wijze voorstelt; ten derde, omdat hij de lezers gaarne op eenige bijzonderheden wilde opmerkzaam maken, die zich door cijferletters volstrekt niet laten uitdrukken.

Eindelijk besluit de Schrijver dit nuttig en belangrijk werkje met een *Bijvoegsel, behelzende een overzigt over alle Kometen, wier omloopstijden met meerdere of mindere juistheid zijn bepaald geworden.* — Hier gaat de Schrijver, na de redenen opgegeven te hebben, waarom men van de vele duizenden van kometen, die ons planetenstelsel doorkruisen, nog slechts van zeer weinige de omloopstijden heeft bepaald, over tot de vermelding van de wezenlijke of vermeende ontdekkingen van de omloopstijden van andere kometen, in de volgorde van den tijd, op welken zij hebben plaats gehad; waaraan de laatste 28 bladzijden zijn toegewijd. Gaarne zouden wij ook hierbij nog wat verwijlen; maar de inhoud is te rijk, om hierover kortelijk uit te weiden; het wordt, even als het geheele werkje, door eenvoudigheid en duidelijkheid gekenmerkt.

Het eenige doel, zegt de Schrijver in het Voorberigt, dat wij met dit werkje beoogden, was, onze landgenooten meer bekend te maken met het merkwaardig verschijnsel, dat zich

Digitized by Google

na eenige maanden aan den kemel aal vertoonen, en met den verhevenen arbeid, welken de sterrekundigen ten opzigte van hetzelve hebben ondernomen.

Wij kunnen dan, naar ons inzien, niet beter doen, dan onzen landgenooten het werkje zelve ter lezing aan te bevelen, waarvan wij hier slechts oppervlakkig den inhoud hebben kunnen mededeelen. Wij vertrouwen, dat zij, die niet geheel onverschillig zijn omtrent hetgeen buiten hen omgaat, daarin overvloedige gelegenheid zullen vinden, om de werken van den grooten en wijzen Schepper van het onmetelijk Heelal te bewonderen.

Verhandeling over de Socratische Gesprekken, enz. door J. A. BAKKER.

Gesprekken in Sokratischen vorm, door B. T. LUBLINK WEDDIK.

(*Vervolg en slot van bl.* 174.)

Een Man van minder geleerde opleiding, een *Autodidakt* in den volsten zin des woords, is de Schrijver van het tweede door ons aangekondigde stuk. Het is de Heer BAKKER, Konstschilder te *Rotterdam*, die, reeds menigmaal door geleerde Genootschappen bekroond, op nieuw den prijs voor eene uitgeschrevene vraag *over de Socratische Gesprekken* erlangd heeft. Van jongs af met geestdrift voor PLATO vervuld, dien hij in eene uitgegevene Redevoering met warmte en levendigheid heeft geschilderd, (hoewel hij, geene geleerde opvoeding gehad hebbende, denzelven niet in de grondtaal kan lezen) voelde hij zich opgewekt, om de uitgeschrevene prijsvraag wegens de *Socratische* gesprekken te beantwoorden: en het gelukte hem, eenen buitengewonen zilveren eereprijs te erlangen.

Had dus de vroeger beschouwde Verhandeling des Hoogleeraars VAN HEUSDE den *inhoud* tot onderwerp, die van den bekroonden *Dilettant* bepaalt zich tot den *vorm*. Na eene Inleiding wordt in de eerste plaats over de *Socratische* leerwijze en de Schrijvers, welke ons die hebben doen kennen, gehandeld. Voortreffelijk is zijne vergelijking van XENOPHON en PLATO. Wij doen slechts één' trek opmerken. Bij den *praktischen* XENOPHON is, volgens SOCRATES, de *nut-*

Digitized by Google

zigheid het roerſel der goede daden; volgens den *idealen* PLATO, is het de nadering tot de waarachtige en oorſpronkelijke *idéën*. Met minder juistheid, naar ons oordeel, onderſcheidt de Schrijver de *ironie* van SOCRATES van de hem (of PLATO) eigene *perſiflage* zijner tegenſtanders, die immers juist door die *ironie* werd geboren.

De tweede Afdeeling handelt *over de kenſchetſende eigenſchappen der Socratiſche geſprekken, waardoor zij zich van de gewone zamenſpraken onderſcheiden.* Dit wordt meest in voorbeelden aangewezen, en daartoe zoo wel XENOPHON als PLATO gebezigd. De Schrijver onderſcheidt bij den eerſten eene *ſtellige*, *ontkennende* en *wederleggende* leerwijze in deze geſprekken, waarvan de eerſte eene waarheid in 't licht moet ſtellen, de tweede anderen van hunne onkunde overtuigen, de derde hoogmoedigen met zichzelv' in tegenſpraak brengen. In de *Platoniſche* zamenſpraken maakt hij ook eene drieledige, doch van de vorige geheel verſchillende, verdeeling tusſchen de *geheel*, *grootendeels* en *weinig of niet Socratiſche* geſprekken. De eerſte hebben veel meer kunſtigs en voortreffelijks in den *vorm*, dan de *Xenophontiſche*. Maar de zamenſpraken der derde orde, waaronder de groote hoofdwerken des Wijsgeers, *de Republiek* en *de Wetten*, benevens den *Timeüs* en deszelfs vervolg, den *Kritias*, behooren, zijn flechts gewone geſprekken, die zich wel door den uitnemenden inhoud, maar geenszins door den *Socratiſchen* vorm onderſcheiden. (Nogtans geldt dit niet van de *geheele* Republiek: de inleiding en de tegenwerpingen van THRASYMACHUS, die SOCRATES eenigzins *ſophiſtisch* beantwoordt, vooral echter die van GLAUCO en ADIMANTUS, zijn gedeeltelijk zeer kunſtig en doelmatig aangebragt.) Somtijds komt de Wijsgeer geheel tot geen *reſultaat*, gelijk in den *Protagoras* en *Theætetus*. (De Schrijver voegt er bij, ook in den *Meno*; maar hier is duidelijk de uitflag des geſpreks, dat men de deugd niet als *aangeboren*, of *aangeleerd*, maar als een *Godsgeſchenk* te beſchouwen heeft.) Belangrijke uittrekſels dienen tot voorbeelden van een en ander.

De derde Afdeeling behandelt de *voortreffelijkheid* der *Socratiſche* geſprekken, en de vraag, „ in hoeverre de ſchrijf„ wijze der Ouden ook thans nog bij de behandeling van „ wijsgeerige onderwerpen is aan te prijzen." Die voortreffelijkheid wordt door een zeer duidelijk bewijs geſtaafd. Men leest en herleest ze; terwijl de werken van ARISTOTE-

Digitized by Google

LES en SEXTUS EMPIRICUS in het ſtof der boekverzamelingen begraven liggen, en ſlechts *aangehaald*, zelden doorgelezen worden. (Men moet hier echter niet vergeten, dat de zoogenaamde *exoteriſche* of voor het groote Publiek geſchikte werken van ARISTOTELES waarſchijnlijk verloren zijn.) Deze bevalligheid van XENOPHON en PLATO heeft men te danken aan den vorm der wijsgeerige zamenſpraak. Immers, deze geſprekken hebben iets *dramatisch* of tooneelmatigs, dat boeit en wegſleept; er worden *karakters* geſchilderd, en de ſtijl is dikwerf vrolijk en luimig; ja, men heeft er geheele tooneelen in, zoo als het *gastmaal*, den *kerker*, het huis van den ouden CEPHALUS, (vader van LYSIAS) in den *Pireëus*, het verhaal van KRITIAS, hoe hij in zijne jeugd van SOLON hoorde, enz. Ook boeit de ſcherpzinnige en ſoms geestige wijze, waarop SOCRATES de waarheid aan zijne medeſprekers ontlokt of hen van dwaling overtuigt, de aandacht en belangſtelling.

De Heer BAKKER gaat nu over, om de armoede onzer landgenooten in geſchriften van dien aard te verklaren. Doch hij drukt zich daarbij zeer meesterachtig en onbeſcheiden uit, door te zeggen, dat onze landgenooten „*een volſlagen* „*gebrek aan voorbereidende kennis hebben*, om zulke ge„ſchriften" (als die van KANT, FICHTE SR., SCHELLING en HEGEL) „ te verſtaan, en nog meer om dezelve „ te kunnen beoordeelen en met den geest des onderſcheids „ te lezen, gelijk zij dan ook daaromtrent *in de diepſte on*„*kunde* blijven verkeeren." (Bl. 115.) Neen! onze Natie heeft te veel gezond verſtand, om den onzin der drie laatstgenoemden, die veel beter dan SOCRATES tot hoofdperſonen der *Wolken* van ARISTOPHANES zouden gevoegd hebben, met het geduld der *Duitſchers* te verzwelgen. Het ontbreekt anders niet aan onderwijs dier leeringen op onze inrigtingen van hooger onderwijs; maar wat heeft de menſchelijke geest aan alle die luchtkasteelen, waarover de Heer VAN HEUSDE zich in zijne Voorrede mede niet gunſtig uitdrukt? En — met welnemen van den Heer BAKKER — aan het oordeel van dien Geleerde hechten wij meer, dan aan het zijne.

De Heer BAKKER verheugt zich over de vertaling van XENOPHON's *Gedenkwaardigheden* door den Heer TEN BRINK. Eene overzetting van PLATO oordeelt hij minder doelmatig. Maar heeft niet juist hij zelf zijne waarlijk niet geringe kennis van PLATO aan eene *Duitſche* verta-

Digitized by Google

lijg te danken? | Waarom aan zijne Landgenooten, die het moeijelijke *Hoogduitsch* van SCHLEIERMACHER minder magtig zijn, niet datzelfde voordeel gegund? — Eindelijk ſpreekt hij over de omſtandigheden en zeden van onzen tijd, en in hoe verre die eene wijziging van den eigenlijk *Socratiſchen* vorm van geſprek zou kunnen vereiſchen. Hij wil daarmede de *Jezuiten* aangetast hebben. (Nu, dan mogen de *Jakobijnen* en *Neologen* ook wel eene beurt hebben!) Het ſlot moeten wij mededeelen: „De perſonen, die er in voor„komen, moeten die van onzen tijd zijn, in omſtandigheden „geplaatst, waarin het natuurlijk wordt, dat zij zulk een „geſprek hebben kunnen voeren; men doe dit zonder ge„zochtheid, en zonder dien toon van ongevraagde en ver„velende meesterachtigheid aan eenen der ſprekers toe te „deelen. Alles moet, in een *Socratisch* geſprek, zich na„tuurlijk, ongedwongen, duidelijk en verſtaanbaar voor„doen. De ſcherts zij noch te plat noch te ingewikkeld, „terwijl de ironie ſcherp moet wezen, zonder nogtans bij„tend te zijn."

Werd, in de beide beſchouwde werken, de *Socratisch-Platoniſche* Wijsbegeerte en wijze van zamenſpraak *theoretisch* behandeld; de Heer LUBLINK WEDDIK, vroeger reeds door eenige luimig-wijsgeerige ſchriften bekend, waagde het, de proef te nemen, om *zelf* de handen aan 't werk te ſlaan, ten einde geſprekken in *Socratiſchen vorm* te vervaardigen. Hij heeft de beide voorgaande werken gelezen, en is daardoor tot deze proeve, die hij, als eene eerſte, zeer *onvolkomen* noemt, opgewekt. Over 't algemeen begrijpt de Schrijver, even als de Heer BAKKER, dat de tegenwoordige tijd eene groote verandering in den eigenlijken vorm der *Socratiſche* geſprekken vereischt, en dat hij daarom de verſchillende jeugdige ſprekers, die hij altijd tegenover éénen verſtandigen grijsaard plaatst, „*een weinig wijzer*, minder kort afgebro„ken en toegevend maakt, dan die bij PLATO en XENO„PHON;" en dit vinden wij zeer eigenaardig. De onderwerpen zijn in de vijf geſprekken, die hier ter proeve worden medegedeeld, en misſchien door nog andere zullen worden gevolgd: *over het geluk der vromen*, *over de ware grootheid*, *de dweepzucht*, *het beoefenen der ſchoone kunſten*, en *het huiſelijk leven*. Het eerſte, over een zeer bekend en duizendmaal behandeld onderwerp handelende, kan natuurlijk niet veel nieuws leveren. De vraag is: of landlieden,

Digitized by Google

plotfeling door eene overſtrooming van hals en have beroofd, en die naauwelijks hun leven hebben kunnen redden, zich *gelukkig* kunnen gevoelen? De ſtoffom is, dat men het ongeluk, de rampen, die ons treffen, niet kan wegredeneren, maar zich door den zielevrede, welken deugd en godsvrucht verſchaffen, daarboven kan verheffen. Over 't algemeen heeft ons deze zamenſpraak het minst bevallen; zij mist de levendigheid, die in eenige der andere heerscht, en het ſpijt ons daarom, dat zij vooraan ſtaat, en daardoor misſchien ſommigen zal afſchrikken.

Levendiger en afwisſelender is de tweede zamenſpraak, *over de ware grootheid*. De grijsaard ontmoet twee jongelingen in eene *Gothiſche* kerk, waar graftekenen van oude ridders hen tot den wensch naar het bereiken van grootheid en heldenroem ſtemmen. De vraag is nu, of men de beletſelen, daartegen door de omſtandigheden in den weg gelegd, kan overwinnen? Dit leidt tot de bepaling van het woord *groot*, een hoogstgewigtig onderzoek in dezen tijd, nu de geest des tijds niet vraagt, wie *goed*, maar ſlechts wie *krachtig* gehandeld heeft, om hem met den naam van *groot* te bekroonen. Is niet een dwingeland als NAPOLEON, bij zijnen val door een geheel menſchengeſlacht verfoeid, door de jongdige nakomelingen van dat geſlacht met geestdrift als een *groot man*, als een *waarachtig held* begroet? Heeft niet de poëzij van BYRON, die zedelijke monſters met alle de betooveringen der dichtkunst wist op te luisteren, aan deze heillooze denkwijze voedſel gegeven? Dit verwijt zal men aan den Heer LUBLINK WEDDIK niet doen. In de toelating van *helden* tot den naam van *groote mannen* is bij alles behalve te kwistig; en, ſchoon wij den naam van DE RUITER hier niet lezen, is het blijkbaar, dat zijn beeld, in de bepaling van den *held*, die zich als *burger*, als *huisvader*, als *Chriſten* hoogstgunſtig onderſcheidt, den Schrijver voor den geest heeft geſtaan. Aan een' ALEXANDER *van Macedonië*, JULIUS CESAR, KAREL XII en NAPOLEON wordt de naam van held ontzegd. Wij hebben dit geſprek levendiger en meer met de *Socratiſche* wijze overeenkomſtig bevonden, dan het vorige.

Nog meer *Socratisch* is het derde geſprek, *over de deugdzucht*, naar ons oordeel het beste van allen. Het is juist de trant van SOCRATES, waar hij jonge lieden ontmoet, die zich ergens ter verrigting heen begeven, en hen over dit

Digitized by Google

voornemen onderhoudt. Ditmaal is het niet met twee, maar flechts met éénen jongeling, KLEON, die zich naar eene afzonderlijke vergadering van zoogenaamde *regtzinnige* vrienden begeeft, maar in een gefprek over dat voornemen wordt gewikkeld. De loffpraak dier vergaderingen in den mond des grijsaards is geheel *ironisch*, en van ftap tot ftap brengt hij den jongeling tot nadenken over de bijwoning dier vergaderingen, de bevoegdheid harer oordeelvellingen, en het woord *regtzinnig*, hetwelk zij zich bij uitfluiting toeëigenen. De *ironie* wordt uitnemend volgehouden, en de ongerijmdheid der zulken aangetoond, die zich, op grond van oude formulieren, een onfeilbaar gezag over de gemoederen der Christenen willen toekennen, en zeggen: Ik ben *Calvijnsch*, ik *Lutherfch*, zoo als ten tijde der Apoftelen: Ik ben PETRUS-, ik PAULUS-gezind. Ten flotte wordt KLEON teruggebragt, en tevens waarfchuwt de grijsaard hem zeer werftandig, om de Chriftelijke vroomheid niet voor dweepzucht uit te krijten, of andersdenkenden te veroordeelen, wanneer zij hun gevoelen met geene liefdeloofe en onchriftelijke bitterheid willen doorzetten.

De vierde zamenfpraak, *Theodoor*, behandelt de fchoone kunften, en ademt geheel den geest van VAN BEUSDE. Het is eene zamenfpraak des grijsaards met eenen huisonderwijzer, dien hij van de nuttigheid der fchoone kunften voor de zedelijkheid overtuigt, waarbij wij met genoegen de zedeverpeftende *Franfche* dicht- en muzijkfchool ten toon geftéld zagen.

De laatfte zamenfpraak is eene der aanvalligfte; de nieuwere SOCRATES fpreekt daarin over het *huifelijk geluk* met eenen jeugdigen bruidegom, wiens hooggefpannen verwachtingen door den ervaren grijsaard niet weinig worden ter nedergeflagen; terwijl hij nogtans met eene loffpraak der *Venus Urania* eindigt, die hier, in de vereeniging van een deugdzaam paar voor het leven, vooral haren heilaanbrengenden invloed moet toonen.

Met dankbaarheid ontvangen wij deze eerfte, wel is waar nog onvolledige, maar toch niet onverdienftelijke proeve. Wij hopen, dat dezelve andere Schrijvers zal aanmoedigen, om dit voorbeeld te volgen, en aldus deze foort van gefchriften hoe langer hoe meer te volmaken. En vraagt men nu onze denkbeelden omtrent de behandeling dezer manier, en over de onderwerpen, waarop zij kan toegepaft worden?

Digitized by Google

Waarlijk! onze tijd heeft ook wel eenen SOCRATES noodig, die deszelfs verkeerdheden, hetzij door redenering, hetzij door *ironie* en fijne beſpotting, teregtbrenge. Het is immers in vele *Europeſche* landen thans gelijk in de dagen, die PLATO ſchildert, (*) „dat de Staat, dorſtende naar vrijheid, door „ſnoode, opgeworpene ſchenkers misleid en met den wijn „der vrijheid bedwelmd, zijne wettige Regenten beſchimpt „en beſtraft, de vrienden van orde en onderwerping voor „*vrijwillige, nietswaardige ſlaven* uitkrijt, zoodat de onder„daan gelijkſtaat met den Regent, de zoon met den vader, „de jongeling met den grijsaard, de leerling met den onder„wijzer, de burger met den vreemdeling, en dat de laatſten „veeleer de eerſten ontzien; zoodat er overal volſtrekte *vrij„heid* zonder ſchaamte heerscht in ſpreken en doen." Is dit niet het beeld van naburige Staten? Het is waar, bij ons is het nog zoo ver niet gekomen; maar ziet men toch niet veel meer aanmatiging bij de jeugd, dan vroeger, zoo wel bij de hoogere ſtanden als bij de mindere, die walgen van het eerlijk beroep hunner vaderen, en met een weinig kundigheden dadelijk naar posten dingen en op hunne brave ouders laag nederzien? Is de verwaandheid der onkunde of halfgeleerdheid ook bij ons niet rijkelijk te huis? — Mogten wij tegen alle deze ziekten der ziele, tegen den razenden ambtshonger, tegen het openlijk *ſolliciteren* om *waardigheden* en *Ridderorden*, eenen Schrijver zien opſtaan, die deze misbruiken met *Socratiſche* kracht en goedhartigheid, liever dan met *Juvenaliſche* bitterheid aantaſtte! Dan zou misſchien de wereld, althans onze Staat, het nut ondervinden der wijsgeerige zamenſpraak.

(*) *Republiek*, VIIIſte Boek.

Reis naar de Zuidzee, met het Schip Vincennes, in 1829 *en* 1830. *Met Aanteekeningen wegens Brazilië, Peru, Manilla, de Kaap de Goede Hoop en St. Helena. Door* C. S. STEWART, *Kapellaan in de Zeedienst der Amerikaanſche Staten, enz. Uitgegeven en verkort door* W. ELLIS. *In II Deelen. Te Rotterdam, bij* Menſing en van Westreenen. 1834. *In gr.* 8*vo. XVII*, 313 *en* 373 *bl. f* 7 - 20.

Onder de belangrijke en onderhoudende Reizen mag ook

Digitized by Google

deze *Reis* gerekend worden, want zij levert, zoo al niet altijd nieuwe, nogtans doorgaans goede en nuttige waarnemingen en opmerkingen op omtrent de Landen en Volken, die de Schrijver bezocht heeft; en zij doet dit op zulk eene wijze, dat het zich over 't geheel met genoegen laat lezen. De vorm is die van Brieven des Schrijvers aan zijne Echtgenoote, waarvan men evenwel dikwijls niet veel bemerkt, zoodat het meestal de gedaante van een gewoon reisverhaal heeft. — Waarin de verkortingen der Amerikaansche uitgave in de Engelsche van den Heer ELLIS bestaan, wordt niet gemeld. — De oorspronkelijke Schrijver, de Heer STEWART, wiens beeldtenis, met *facsimile* zijner handteekening, voor het eerste Deel gevonden wordt, was eerst Zendeling, in welke hoedanigheid hij te voren de *Sandwich-eilanden* bezocht, en zijne verrigtingen en ontmoetingen aldaar beschreven had. Naderhand zag hij zich door veranderde huiselijke omstandigheden verpligt, om van die eerste bestemming af te zien, en besloot, ter voldoening aan zijn verlangen, om voor de zaak van de Godsdienst nuttig te blijven, zich als Scheepskapellaan in dienst der Vereenigde Staten van *Noord-Amerika* te stellen. In deze betrekking werd hij eerst op het schip, de *Guerrière*, naderhand op de *Vincennes* geplaatst, welk laatste bestemd was, om de Eilanden in de Zuidzee aan te doen, en langs de *Kaap de Goede Hoop* naar *Amerika* terug te keeren. Zijne waarnemingen en opmerkingen, eerst ten behoeve zijner dierbare betrekkingen opgeteekend, heeft hij daarna uitgegeven, bijzonder met oogmerk, om „ eene juiste beschrijving van de Zuidzee-eilanden" te geven, „ welke tot eene verstandige beoordeeling van der„ zelver bewoners leidt."

Wij zullen den ganschen inhoud, die vooraan elk Deel geplaatst is, niet overschrijven, maar alleen de voornaamste plaatsen aanstippen, waarover men hier meer of min belangrijke aanteekeningen vinden kan. Zij zijn namelijk *Rio Janeiro*, *Callao* en *Lima*; de *Washington-eilanden*, en onder deze bijzonder *Nukuhiva*; de *Georgische* en de *Societeits-eilanden*, en daaronder vooral *Tahiti*; verder de *Sandwich-eilanden*; en eindelijk nog iets over *Manilla*, de *Kaap de Goede Hoop* en *St. Helena*. Het breedvoerigst is de Schrijver over de *Sandwich-eilanden*, wegens zijn voormalig verblijf op dezelve, vooral om opmerkzaam te maken op de vorderingen in beschaving, sedert dien tijd door de bewoners ge-

Digitized by Google

maakt, en bijzonder om hierdoor de ongunstige berigten te gen te spreken, die sinds vooral door KOTZEBUE, in zijne *Reis om de Wereld*, gegeven zijn: de vergelijking van beide, zoo als ook van het overzigt, dat de Kapitein der *Vincennes*, FINCH, van het bezoek aldaar geeft, (D. II. bl. 293—312.) kan dienen, om met der tijd de waarheid te vinden, die wellig in het midden zal liggen.

Hoewel geen Zendeling meer, bleef STEWART steeds met den Zendelingsijver bezield: en in gevolge hiervan onderscheidt zich deze *Reis* bijzonder door eenen ernstig godsdienstigen geest, door hooge ingenomenheid met de Christelijke Openbaring, door de vurige en meêwarige zucht van een gevoelig hart, om aan het geestelijk heil zijner medemenschen, het zij Christenen of Onchristenen, naar zijn licht te arbeiden. Dit zal de weldenkende en in Godsdienst en Christendom belangstellende Lezer gewis met genoegen opmerken, al loopt hij ook juist zoo onbepaald hoog niet met de uitwerksels van het Zendelingswerk, als de Heer STEWART, en al kan hij zich met deszelfs manier van beschouwen en zich uitdrukken in het godsdienstige niet altijd en in alles vereenigen. Men vindt hier toch b. v. wel eens de gewoonte, die aan zulke Methodistische menschen meer eigen is, om met zekeren vasten maatstaf weldra gereed te zijn, waarnaar de vroomheid en goedheid van anderen gekeurd, of ook wel afgekeurd wordt; welke zich evenwel niet altijd naar zekere godsdienstige gesprekken of uiterlijkheden laat afmeten. Dit nogtans zal men ook bevinden, dat geen hardheid of scherpheid, gelijk anders wel eens het geval is, maar zachtmoedigheid en liefderijkheid den Schrijver doorgaans bestuurt; gelijk hij zich ook, door zachtheid van karakter en minzaamheid van zeden, bij de genen, met welke hij in aanraking kwam, geacht en bemind schijnt gemaakt te hebben. — Voor het overige toont hij mede veel gevoel en smaak voor het schoone in Natuur en Kunst; en wat hij hiervan op zijne togten ontmoet, weet hij doorgaans op eene eenvoudig aangename wijze mede te deelen, zoodat zijn werk ook van deze zijde aanbeveling verdient.

De vertaling, zoo ver men, bij ontbreken van het oorspronkelijke, oordeelen kan, schijnt wèl uitgevallen te zijn. — Om meer dan éene reden dus mogen wij deze *Reis* aanprijzen.

Digitized by Google

Het nieuwe Frankrijk en het nieuwe België; eene Tijd- en Zedenſchildering in luimige Hekelbrieven en vernuftige Pennetrekken van eenen Reiſ(z)iger. Vrij naar het Hoogduitsch van AUGUST TRAXEL. *Te Leeuwarden, bij* L. Schierbeek. 1834. *In gr.* 8*vo. X en* 350 *bl. f* 3-50.

Dit werk is met overhaasting vertaald. Niet alleen is het niet vrij van taal- en ſpelfouten, gelijk reeds *Reiſiger*, in plaats van *Reiziger*, op den titel; maar ook is het Hoogduitsch dikwerf onhandig overgebragt, en heeft men bij het affchrijven van woorden uit die en andere vreemde talen hinderlijke feilen begaan, welke niet alle op de lijst der misſtellingen zijn aangewezen. Zoo ontmoet men wel eens *place de Dôme* (b. v. bl. 55) voor *place Vendôme*, en wordt b. v. in de Opdragt de wereldburger LAFAYETTE geheel verheerd de *redelijkſte* man genoemd: er ſtaat immers niet *dem vernünftigeſten*, maar wel *dem redlichſten?* en *redlich* beteekent geenszins ons *redelijk*, maar wel ons *braaf*, *billijk* of *regtſchapen*.

Wat nu den inhoud betreft, deze is niet onbelangrijk, en de ſtijl is doorgaans levendig en los. De geheele toon van het boek is, niettegenſtaande de Vertaler de ergerlijkſte plaatſen onderdrukt heeft, luchtig en ſpotziek, zelfs ten koſte van waarheid en goede zeden. Trouwens de Schrijver behoort tot die verfranſchte *Duitſchers*, welke den geest van het Franſche Liberalisme, met al deszelfs onzedelijkheid, hebben ingezogen. Intusſchen blijft het altijd de moeite der lezing waard, eens te hooren, hoe de geestige, maar losbandige TRAXEL over alles zijn oordeel zegt. Schoon hij der zaak van ons vaderland vijandig is, drijft hij echter met de *Belgen* den ſpot, en doet grootendeels hulde aan de verdienſten der *Nederlanders*. Men vindt hier verſlag van des Schrijvers bezoeken bij en geſprekken met LAFAYETTE, de *St. Simonisten* en anderen; ook, in de aanteekeningen, korte en vrij onpartijdige levensbeſchrijvingen van WASHINGTON, LAFAYETTE, TALLEYRAND, enz. Voor den lezer, die genoegzaam oordeel des onderſcheids heeft, valt dus veel uit dit werk te leeren, ook met betrekking tot de zeden der *Franſchen*, *Belgen*, en Franschgezinde Liberalen uit verſchillende landen. Schoon wij dus de noodzake-

Digitized by Google

lijkheid der vertaling, vooral met zoo veel overhaasting, niet inzien, beſtaat er ook geene gebiedende reden, om te wenſchen, dat dit boek onvertolkt ware gebleven; inzonderheid, daar het hinderlijkſte voor Godsdienst en zedelijkheid is weggelaten, en wat anderzins niet ſtichtelijk van inhoud is, toch met kieschheid wordt uitgedrukt.

De Christelijke Kerk, geſchiedkundig beſchouwd, in hare oorſpronkelijke zuiverheid en opgevolgde verbasteringen. Naar het Fransch van den Heer CHENEVIÈRE, *door* CORNELIS LOOIJEN. *'s Gravenhage, bij* G. Vervloet. 1834. *In gr.* 8*vo.* 61 *Bl. f* : - 65.

De ontmaskerde Jezuit. De verfoeijenswaardige grondbeginſelen en leeringen der Jezuiten, uit hunne eigene ſchriften geput; en de Jezuiten als Koningsmoordenaars voorgeſteld, door L. VON ALVENSLEBEN (GUSTAAF SELLEN). *Uit het Hoogduitsch, en vermeerderd met de Monita ſecreta en het Afbeeldſel van* LOYOLA. *Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1834. *In gr.* 8*vo.* 129 *Bl. f* 1 - 50.

Deze ſtukjes, als beide tot de geſchiedenis der verbasteringen van de Christelijke Kerk behoorende, voegen wij in onze aankondiging bijeen.

No. 1. is een uittrekſel, door den Vertaler uit een grooter werk van den Schrijver gemaakt, en heeft ten oogmerke, volgens de Geſchiedenis de ongegrondheid van het voorgeven te doen zien, dat het Catholicisme nog in allen deele de oorſpronkelijke CHRISTUS-leer, het Protestantisme daarentegen eene afwijking van dezelve is. Het voert tot dit einde verſcheidene getuigenisſen uit de Oudheid aan, waaruit, *vooreerst*, *de eerſte Kerk in hare zuiverheid*, bijzonder in de twee eerſte Eeuwen, blijken kan, en, *ten andere*, *de opgevolgde verbasteringen*, zoo wel in de ingevoerde plegtigheden, als tevens in de eenvoudigheid des geloofs, en verder in het kerkbeſtuur, bijzonder door de Pausſen, zigtbaar worden; waarbij, *ten derde*, nog iets gevoegd wordt over *de Kerkhervorming der zestiende Eeuw*, vooral ten blijke, dat zij reeds veel vroeger door velen gewenscht en voorbereid werd. — Iets bijzonder nieuws kan men dus

Digitized by Google

hier niet verwachten; en in zoo kort beſtek kunnen zoo vele zaken niet dan kort en oppervlakkig, ſomtijds ook min naauwkeurig, behandeld worden (*). Voor ſommigen echter, die tot uitvoeriger werken geen toegang of lust hebben, kan zulk een kort overzigt niet onnuttig zijn. — De Vertaler heeft er hier en daar eene aanteekening bijgevoegd, die tot opheldering dienen kan, en van gezond verſtand en bezadigd liberale Protestantſche denkwijze getuigt, gelijk Rec. bijzonder de laatſte noot, bl. 60, 61, met genoegen gelezen heeft.

De titel van No. 2 duidt genoegzaam den inhoud aan; en het oogmerk is, voor de gevaarlijke grondſtellingen, listen en woelingen der Jezuiten te waarſchuwen. — Vooraf gaat een kort overzigt van de geſchiedenis dezer Orde. Hierop volgen 188, zonder eenige orde zamengebragte ſtellingen, waarin allerlei affchuwelijke misdrijven onder verſchillende voorwendſels of voorbehoudingen vergoelijkt, of voor geoorloofd verklaard worden; waarna de plaatſen uit Jezuitſche ſchriften aangehaald worden, in welke die ſtellingen te vinden zijn. Verder worden de Jezuiten als Koningsmoordenaars voorgeſteld; namelijk door opgave van eene lange lijst hunner ſchriften, waarin de Koningsmoord verdedigd wordt; maar vooral door korte aanteekeningen uit de geſchiedenis van zoodanigen uit deze Orde, die zich aan zulke euveldaad hebben ſchuldig gemaakt. Eindelijk volgen de *Monita ſecreta*, of *geheime Wenken voor het Genootſchap van* JEZUS, welker echtheid de mededeeler zelf erkent, dat betwist en twijfelachtig blijft, waardoor ons de opneming altijd eenig-

(*) B. v. bl. 22, hoe het Avondmaal aan den naam van *offerande* gekomen is; of bl. 23, waaruit de aanbidding der teekenen in het Avondmaal geſproten is, minder misſchien uit de voorafgaande tentoonſtelling, (gelijk daar gezegd wordt) dan wel uit het denkbeeld der daarmede vereenigde tegenwoordigheid van CHRISTUS. Zoo wordt bl. 30 en volg. niet geheel naauwkeurig gezegd, dat in de eerſte Kerk *Prieſter* en *Opziener* ſlechts ééne en dezelfde bediening was: de Schrijver bedoelt zeker *Presbyter* (*Oudſte*) en *Episcopus* (*Opziener*, *Biſchop*); maar, offchoon de naam *Priester*, *Prêtre*, van *Presbyter* mag gekomen zijn, de beteekenis echter, die men er gewoonlijk aan hecht, van *Sacerdos*, is voor de Bedienaars van de Christelijke Eerdienst van lateren oorſprong.

Digitized by Google

zins bedenkelijk zou voorkomen, maar die hij nogtans geheel in den geest der Orde meent geschreven te zijn. — Ware nu van dit alles een beredeneerd geheel gemaakt, om, met behulp van de aangevoerde en andere historische bronnen, de Orde der Jezuiten in hare grondbeginselen en handelwijzen grondig te doen kennen, dan ware het welligt een belangrijk werk geworden, dat zich der lezing allezins kon aanprijzen: nu maken alle deze dorre opgaven eene lectuur, die wel eenige nuttigheid kan hebben, maar zich door hare aangenaamheid niet bijzonder aanbeveelt.

Brief van goedkeuring, na den tweeden druk zijner Gedachten, aan den Hoogl. P. HOFSTEDE DE GROOT *gerigt, enz. Te Groningen, bij* A. Kamerling, Wz. 1834. *In gr.* 8*vo.* 20 *Bl. f*: - 20.

Vlugtige Gedachten over de vraag: Zijn de geschriften, vóór ruim twee eeuwen, door de Synode van Dordrecht, der Nederl. Herv. Kerk als Formulieren van Eenigheid overgegeven, nog ten huidigen dage voor die Kerk, hetgene zij heeten, Formulieren van Eenigheid? enz. Door G. R. WIERINGA, *Evangelie-dienaar bij de Hervormden te Holwerd. Te Groningen, bij* A. Kamerling, Wz. 1834. *In gr.* 8*vo.* 40 *Bl. f*: - 30.

Ds. WIERINGA, Predikant te *Holwerd*, *alias* MELAMPUS te *Hagiobama*, zoo als hij zich onder No. 1 teekent, zou, naar Rec^{s}. inzien, beter gedaan hebben, met het voorbeeld van Prof. HOFSTEDE DE GROOT te volgen, en over de bewuste zaak verder te zwijgen, liever dan, door zulke ironieke goedkeuring en ongepast beroep op de zoogenaamde volksstem, dezelve nog meer in gerucht te brengen. Rec. althans zal zich aan dat voorbeeld houden, den Schrijver alleen verzoekende, de aanteekening uit het werk van YPEY en DERMOUT, bl. 9 aangehaald, nog eens *in haar geheel* te lezen en niet slechts *ten halve*, zoo als haar inhoud hier wordt opgegeven. — Ten opzigte van het in No. 2 tegen Prof. HERINGA aangevoerde zal Rec. insgelijks het stilzwijgen bewaren, gedachtig (zonder verdere comparatie evenwel!) aan RIGT. VI: 31^{b}. en SPREUK. XXVI: 17, en voor 't overige de belanghebbenden verwijzende naar hetgene

Digitized by Google

onlangs in de *Godgeleerde Bijdragen*, VIII, 6 en IX, 1 beredeneerlijk dit onderwerp geschreven en zeer duidelijk uiteengezet is.

De Werken en Dagen van HESIODUS, *naar het Grieksch in Nederduitsche verzen gevolgd, door* D. J. VAN LENNEP. *Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1834. *In 8vo. XX*, 62 *Bl. f* : - 90.

Het is een zeer aangenaam bewijs voor den goeden smaak onzer Landgenooten, dat deze vertaling den tweeden druk beleeft. Zoo gaat het. Goede waar prijst zichzelve. Wat wezenlijk schoon is, vindt altijd bewonderaars. Groote en kleine kinderen mogen eens de zoutelooze Humoristen bewierooken en met open' mond aankijken, gelijk zij den potsemaker op de kermissen aanstaren, wanneer hij rook uit de brommende kaken blaast; het verstandige gedeelte haalt met medelijden de schouders op, en troost zich met het denkbeeld, dat na korten tijd alle die *Olla podrida's* naar plaatsen verdwenen zijn, van waar ze nooit terugkeeren.

Het beste tegengift tegen valschen smaak en windbrekerij zijn en blijven de geschriften der Ouden, en wij verheugen ons ook uit dien hoofde over het verschijnen dezer tweede uitgave van de *Werken en Dagen van* HESIODUS, waarvan de eerste uitgave in 1823 verscheen. De vertaling konde wel in geene betere handen vallen, dan in die van Professor VAN LENNEP. De geleerde man heeft zeer vele jaren aan de bearbeiding van den voortreffelijken Griekschen Dichter besteed, en zal denzelven zonder twijfel beter dan iemand verstaan; is zelf van nature een uitmuntend Dichter, en heeft dat natuurlijke talent door kunst en oefening uitnemend beschaafd.

De zoo keurig als verstandig geschrevene Voorrede plaatst den lezer juist op het standpunt, van hetwelk hij HESIODUS beschouwen moet. De verzen zijn vloeijend, deftig, krachtig, het oorspronkelijke waardig. De Aanteekeningen zetten aan het onderwerp duidelijkheid en sieraad bij. Meer zullen wij niet zeggen tot aanbeveling van dit boekje, maar ons verslag eindigen met deze les van den ouden *Griek:*

Digitized by Google

'k Geef hem roem, die uit zichzelven weet, wat nuttig is of schaadt;
Hem ook, hem, die volgzaam luistert naar eens anders wijzen raad;
Maar, die noch naar eigen kennis zijn gedrag besturen kan,
Noch iets leeren wil van and'ren, al te dwaas is zulk een man.

Het Tafereel van CEBES *den Thebaan, uitgegeven door* F. A. SPEIJERS, *Rector van het Gymnasium te Oudenaarde. Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. 1833. *In* 8*vo. IV*, 63 *Bl. f* :-40.

Fabelverklaringen van PALAEPHATUS, *uitgegeven door* F. A. SPEIJERS, *Rector van het Gymnasium te Oudenaarde. Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. 1833. *In* 8*vo. XII*, 124 *Bl. f* :-70.

De Rector SPEIJERS heeft het voornemen opgevat, om eene Griekſche Schoolbibliotheek te verzamelen, van welke de twee aangekondigde ſtukjes de eerſtelingen uitmaken. De zoogenaamde *Pinax* van CEBES, hoewel zeker niet door den Socratiſchen CEBES, ten minſte zóó niet, geſchreven, is een fraai boekje, en niet ongeſchikt voor de vatbaarheid der jeugd. PALAEPHATUS, die het ongeloofelijke in de oude fabelen op eene natuurlijke wijze heeft zoeken te verklaren, is ook onaangenaam noch ongemakkelijk voor dien leeftijd.

De uitgever levert den Griekſchen tekst naar de beste uitgaven, voegt achter denzelven eenige korte opheldering, en verklaart de woorden in het ſlot bij wijze van een klein *Lexicon*. Wij gelooven, dat deze boekjes, vooral in de zuidelijke provinciën van ons Koningrijk, hun nut kunnen hebben; en voor deze heeft de Heer SPEIJERS ze voornamelijk uitgegeven. Wij raden hem vooral naauwkeurigheid aan; te meer, daar hij die Bibliotheek beſtemd heeft, om zonder onderwijzer gebruikt te worden. Het derde deeltje, de *Timon* van LUCIANUS, is op de pers. Deze zal gevolgd worden door de Levens van DEMOSTHENES en CICERO uit PLUTARCHUS, den *Panegyricus* van ISOCRATES, en den *Eutyphron* van PLATO. Deze vier laatſte ſtukken komen ons minder geſchikt voor. Intusſchen hopen wij, dat de pogingen van den vlijtigen man iets mogen bijdragen tot de beſchaving van een volk, welks eenig ongeluk onbeſchaafdheid ſchijnt te zijn.

Digitized by Google

Rudimenta Linguæ Græcæ, of allereerſte Beginſelen der Griekſche Taal, door Dr. J. M. HOOGVLIET. *Te Zaltbommel, bij* J. Noman en Zoon. 1834. *In 8vo. VI*, 204 *Bl. f* 1-40.

Daar ſchijnt dan geen einde te komen aan het ſchrijven van *Rudimenta's* en *Grammatika's* der Griekſche taal! Ieder nieuw Schrijver meent natuurlijk iets beters dan zijne voorgangers te leveren. Dat *betere* is moeijelijk in de theorie te beoordeelen. De ondervinding heeft vele fraaije Theoriën ſchipbreuk doen lijden, en STRUCHTMEIJER behoudt nog altijd zijnen ouden roem. De opdervinding moge ook deze *Rudimenta* beproeven. De Schrijver zelf verklaart, dat men een dergelijk werkje althans wel een jaar ongedrukt op de ſchool diende te gebruiken, om daardoór de verſchillende lekkaadjen te beſpeuren en te verhelpen, doch dat zoo iets niet heeft kunnen geſchieden. Recenſent kan de reden van zoo groote haast der uitgave niet bevroeden, en begrijpt ook niet regt, wat de volgende woorden beduiden: „alleen eindig ik *verzoekende*, *aanradende* en tevens *waarſchuwende* dit mijn Voorberigt met de woorden des Latijnſchen fabeldichters: *hoc utantur, qui me noverint.*" Ondertusſchen zij het ons geoorloofd te zeggen, dat de Hollandſche en Griekſche voorbeelden, ter vertaling aan de eerstbeginnenden opgegeven, veel te moeijelijk zijn, en de *Memorabilia* van XENOPHON b. v. verre verheven zijn boven het begrip der kinderen.

Het Slot Loeveſtein in 1570. *Geſchiedkundig Verhaal uit den tachtigjarigen Oorlog; door* J. VAN DEN HAGE. *In II Deelen. Te Amſterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1834. *In gr. 8vo. VIII*, 791 *Bl. f* 7-80.

In navolging van andere ſchrijvers van geheel of gedeeltelijk verdichte verhalen, geeft de Heer VAN DEN HAGE voor, in het bezit van eenige oude handſchriften te zijn, waaruit hij met eenige aanvulling, waar de gebroken zamenhang dit eischte, zijn verhaal heeft zamengeſteld. Voor onszelven kennen wij *hem* echter alleen, in alles, wat niet buitendien uit de Geſchiedſchrijvers blijkt, en dus voor alle die hier voor het eerst medegedeelde bijzonderheden, met geheel de roman-

Digitized by Google

tische opsiering, de eer der vinding toe. De Schrijver vraagt vergeving voor fouten in stijl, spelling en wijze van schrijven: en wat taal- en spelfouten aangaat, zoo in het Nederlandsch als in andere talen, heeft hij die vergeving wel noodig. Zij zij hem geschonken, en wij verzoeken wederkeerig, verschoond te worden van de moeite, de in de lijst der zinstorende drukfouten niet aangeteekende feilen hier aan te wijzen, daar wij liever van het werk zelve iets willen zeggen.

Het verheft zich dan in wezenlijke waarde boven den *Galama* van SCHUT, welke laatstgenoemde Roman, tot aanmoediging onzer nationale Letterkunde, welligt wat gunstig door ons, doch daarentegen veel te scherp door sommige anderen beoordeeld is geweest. Wij maken er ons nooit een feest van, (gelijk sommige Recensenten, in den *Vriend des Vaderlands* vooral, met jeugdige ligtzinnigheid schijnen te doen) het werk van anderen, en allerminst dat van jeugdige Schrijvers, die een' goeden aanleg vertoonen, te verguizen; en het is, in weerwil van onszelven, alleen in het belang van wetenschap of kunst, wanneer wij een afkeurend vonnis vellen. Van deze zucht tot aanmoediging van zich ontwikkelende talenten moge dan ook deze aanprijzende beoordeeling getuigen.

De Geschiedenis is hier vrij gelukkig bij den Roman ingeweven; en hier zou het zeker moeijelijk vallen, het verzierde van het historische af te zonderen, indien men niet geheel den Roman wilde vernietigen; zoodat het werk, ook in dat opzigt, aan de vereischten der kunst voldoet. Wij laten het vraagstuk, in hoe verre zulk eene behandeling goed- of afkeuring verdiene, nu aan zijne plaats. De karakters zijn met waarheid geteekend en goed volgehouden; dat van den grooten Boodschapper, den onsterfelijken HERMAN DE RUITER, komt overal treffelijk uit. Trouwens, deze is de held van het geschiedkundig, schoon niet van het romantisch verhaal. Men zou welligt kunnen aanmerken, dat zoo iets minder gepast is, en, in een' Roman, de held der geschiedenis tevens die der verdichting behoorde te zijn, vermits nu de belangstelling te veel verdeeld wordt. Ook bevreemdde het ons, dat de anders zoo schrandere HERMAN de gevangene *Spanjaarden*, die toch ontwapend waren, (zie bl. 269) zoo schielijk vertrekken liet, hetgeen het geheim der overrompeling welras openbaarde, en, naar ons inzien, den grond legde tot de spoedige overweldiging door onze vijanden, eer de benoodigde hulptroepen van den Prins waren aangekomen.

Digitized by Google

Wijders had men UILENBURG niet altijd zoo moeten doen vloeken. Een enkele vloek, nu en dan, ware genoeg geweest tot teekening van de ruwheid zijns karakters. En, schoon wij een aantal geringere feilen gaarne vergeven, zinspeden als op bl. 64 van het eerste deel: „ Het verhaal...., „ om zijne ontsnapping uit de lagen.... stemde ten volle met „ des Boodschappers manier van handelen overeen," kunnen met geene mogelijkheid worden geduld. De Schrijver legge zich dan voortaan op een' gekuischter stijl en zuiverder spelling toe: want het zou jammer zijn, indien hij zijnen romantischen arbeid bij dit eerste werk liet berusten; daartoe bezit hij te veel talent. Doch hij haaste zich langzaam! Wij wenschen aan het aangekondigde voortbrengsel zijner vinding vele lezers en lezeressen. Denkelijk zal ieder het met belangstelling lezen, en het niet dan met tevredenheid over den inhoud uit de hand leggen.

De Roover. Naar het Engelsch van E. L. BULWER. *In II Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1833. *In gr.* 8*vo.* 530 *Bl. f* 4 - 50.

Natuurlijk, naar het leven geschilderd, en desniettegenstaande avontuurlijk en romaneesk, is alles, wat men in dit werk ontmoeten zal. Luim en ernst wisselen elkander aangenaam af. Diepe menschenkennis en fijne satyre vereenigen zich tot een schoon geheel, dat rijkdom van vinding en juistheid van karakterteekening aan het boeijende van den stijl, in weerwil van het anders uit den aard der zaak min belangwekkende van den inhoud, paart. Voor onszelven hebben wij geene gewigtige aanmerkingen. Twee kleinigheden hebben ons eenigermate gehinderd. In het eerste deel, bl. 223 en 224, doet TOMLINSON eene vrij hoog gestemde uitboezeming; doch te midden daarin zegt hij: „ Wij blikken „ ons, waar wij gaan, en verbergen onze handen in onze „ *broekzakken.*" Dit laatste komt daar zoo triviaal invallen, dat het de werking van het geheel op eene onaangename wijze verstoort. Voorts vindt men in het tweede deel telkens het *Atenaeum* of *Altenaeum*, als den waren naam van een Tijdschrift, anders spottenderwijs het *Asineum* genoemd; maar zulks behoorde *Athenaeum* te wezen, hetwelk dan zoo veel als een Tijdschrift voor Kunsten en Weten-

Digitized by Google

ſchappen wilde aanduiden. En de Vertaler had er dan in eene aanteekening moeten bijvoegen, dat de Engelſche uitſpraak van *the Athenaeum* nagenoeg is *de Eedzinieom*, hetgeen weinig verſchilt van de Engelſche uitſpraak van *Aſſeneum*, (Tijdſchrift van of voor Ezels) die bijna luidt als *Ezinieom*. In dat geringe verſchil van uitſpraak dier in beteekenis tegen elkander overſtaande woorden ligt de aardigheid der woordſpeling, die welligt tegen een der beſtaande Britſche Tijdſchriften gerigt is.

Wij hebben met veel vermaak dezen Roman gelezen, die, even als andere werken van BULWER, de eer der vertaling wel verdient.

Het Rijnſpook. Overleveringen uit de Riddertijden, benevens het Dagboek eener Reize langs den Rijn in 1831. *Door* A. CRAMER. *Te Amſterdam, bij* Anton Cramer en Comp. 1832. *In gr.* 8*vo.* 380 *Bl. f* 3 - 30.

Het rijnſpook is eene der menigvuldige legenden betreffende de vervallene ridderkasteelen aan den oever van den Rijn, waarmede de Schrijver zijn reisverhaal vergroot heeft. Behalve het algemeen bekende en afgeſletene, deelt de reiziger de berigten mede van hetgeen hem overgekomen is op zijnen togt, of hij gereden dan wel gewandeld heeft, of hij in de logementen goed of ſlecht gegeten, gedronken en geſlapen heeft, welk gezelſchap hij in ſtoombooten en op diligences aangetroffen heeft. Eenmaal zelfs had de Schrijver het ongeluk van op eene diligence door een kind, dat nog niet zindelijk was, bev...d te worden. Om in ſtaat te zijn om belangrijke (!) geſprekken mede te deelen, heeft de Schrijver een middel, hetwelk voortreffelijk is: „Hij ſtreelt de eigenliefde van zijne medereizigers, en dezen door die voorkeur opgetogen, *praten*, *vertellen*, *pogchen*, *liegen*, en dat alles werkt (N. B.) mede om des Schrijvers ſchetſenboekje *belangrijk* te maken." Dat niet alle Nederlanders zich op de reis zoo gedragen, maar dat de Schrijver hen verre overtreft, blijkt daaruit, dat, gelijk hij verhaalt, „de landslieden, die met mij zijn, het verwondert, dat ik zoo ſpoedig kennis maak, zij gapen mij aan" enz. Wat doen die domme Hol-

Digitized by Google

landers ook aan den Rijn! De Heer CRAMER heeft er beter den slag van „ om zich gemakkelijk en voegelijk te onderrigten." Hij is hiervan ook zoo overtuigd, dat hij zich verzekerd houdt, dat de lezer, die zijn boek in handen neemt, hem toevoegen zal: „ Houd niet op met reizen, en deel ons uwe opmerkingen mede." Wij voor ons gelooven, dat, wanneer ANTON CRAMER *en Comp.* genoegzaam debiet van des reizigers werken heeft, deze ook wel zal voortgaan met reizen of laten reizen. Voor één ding echter zijn wij bevreesd, dat, wanneer de reiziger nog verder van huis gaat, en ergens reist, waar de taal des lands nog meer van de onze verschilt, zijne reisverhalen geheel onverstaanbaar zullen worden. Nu reeds wemelt het boek van Germanismen. Ontelbare malen vindt men *moeizaam*, voor moeijelijk, *moeizame* gang, *moeizame* punten; „ men kon haar *moeizaam* verwijderen." Verder troffen wij aan *misvallen* voor *mishagen*; ik *verſprak*, voor *beloofde*; *dit geeft lange wijlen*, voor *verveling*. Maar wij willen onze lezers geene *lange wijlen* veroorzaken, door deze lijst nog, gelijk wij anders wel met eenige bladzijden zouden kunnen doen, te vermeerderen. Wij hopen onze lezers eenigermate in de gelegenheid gesteld te hebben, om zelve te oordeelen, vóór zij het boek koopen, bijaldien zij er niet reeds mede bekocht zijn.

De Koning van Rome, Zangen des Tijds; door A. VAN DER HOOP, JR. *Te Amſterdam, bij* Brest van Kempen. 1833. *In gr.* 8*vo. XII en* 39 *Bl. f* : - 75.

Le Roi de Rome, traduit de A. VAN DER HOOP, JR., par AUGUSTE CLAVAREAU. Maestricht, *F. Bury-Lefebvre*, 1834. En-douze. 54 Pag. *f* : - 35.

Dat het vroegtijdig afsterven van NAPOLEON's Zoon, die eens den titel van *Koning van Rome* droeg, den beschouwer van de menschelijke zaken en van het Goddelijk bestuur stof tot bepeinzing, en, is hij Dichter, zelfs goede dichtstof opleveren kan, willen wij niet ontkennen; maar niet zoo gereed kunnen wij het met den Heer VAN DER HOOP, die hem hezongen heeft, eens zijn, wanneer hij zijne Voorrede dus aanheft: „ Dat een *Hollander* eenige toonen wijdt aan „ de nagedachtenis van den Zoon des voormaligen Keizers

Digitized by Google

„ der *Franschen*, wiens voorspoed even merkwaardig was als „ zijn ongeluk, kan alleen gelaakt worden door hem, die „ geen den minsten smaak bezit voor de Poëzij." Dit laken zou toch nog wel uit geheel andere oorzaken kunnen ontstaan. Men zou b. v. kunnen denken, dat zulke toonen van „ nagedachtenis" eenen *Hollander* vreemd klinken, daar zijn Vaderland op den Zoon geenerlei betrekking, en aan den Vader waarlijk geene verpligting heeft. Men zou ook kunnen denken, dat een *Hollandsch Dichter* door de zucht, om zonderling te zijn, gedreven wordt, wanneer hij nu den ons geheel vreemden en niets merkwaardigs uitgevoerd hebbenden Hertog van *Reichstadt* wil gaan bezingen. En deze gedachten, het zij dan waar of niet waar, zouden zeer wel bestaanbaar zijn met den besten smaak voor de Poëzij. — Wij zouden nog wel meer op die Voorrede aan te merken hebben; maar wij volgen liever den Heer CLAVAREAU, die dezelve uit zijne vertaling geheel weggelaten, en door zijne eigene *Préface* vervangen heeft, waarin hij evenwel geen minder hooge ingenomenheid met NAPOLEON laat blijken, b. v. waar hij hem p. 8 noemt „ *cet Atlas couronné qui semble avoir entraî-* „ *né le repos du monde dans sa chute.*" Was dan de wereld onder en door NAPOLEON zoo rustig?....

Intusschen het gedicht op den Koning van *Rome*, en deszelfs overbrenging in het Fransch, bestaat; en de Heer VAN DER HOOP heeft daarin op nieuw blijken van zijn dichttalent, en de Heer CLAVAREAU eene nieuwe proeve zijner over 't geheel gelukkige overgieting van Nederlandsche in Fransche verzen gegeven, al gaan er ook (zoo als wel niet anders kan) hier en daar eenige eigenaardige schoonheden verloren. — De woorden van den oorspronkelijken titel, *Zangen des Tijds*, heeft de Vertaler weggelaten, en, zoo het ons toeschijnt, met reden; want welken zin hieraan in dit geval te hechten, weten wij niet: het is toch wel geen zóó algemeen besprokene en beschrevene gebeurtenis, dat deze Zangen als de tolken van den geest des tijds zouden moeten aangemerkt worden.

De *eerste* Zang is getiteld: 1811. *Het Lied der Geboorte.* — Was de geboorte van den jongen NAPOLEON zulk eene stof van groote en algemeene vreugde, dat men uitroepen kon: „ *Europa stort in alle tongen Het loflied der verruk-* „ *king uit*"? (bl. 1.) Was zij „ *de vervulling van der vol-* „ *kren wensch en hope*"? (bl. 2.) CLAVAREAU zegt ten

Digitized by Google

minſte nog beter: „ *A rempli l'espoir d'un grand nom.*" Was toen „ *de ſtrijd der volken geëindigd*" ? (bl. 3.) „ *Riep*" toen „ *Brittanje zijn duizend zeekasteelen Terug van 't vijf-* „ *tal wareldeelen*" ? (ald.) „ *Behoorden* NAPOLEON *de ſcepters toe*" ? (bl. 2.) CLAVAREAU zegt beter eenvoudig: „ *Celui qui porte la couronne*". Mag men hem „ *'s Aard-* „ *rijks Opperheer*" noemen ? (bl. 5.) Foei!!! — Met één woord, de geheele Zang is, naar Rec^s. oordeel, grootſpraak, eene verſchrikkelijke *hyperbole*, of *licentia poëtica*, maar in dit opzigt den *Hollandſchen* Dichter niet zeer vereerend. — Is (bl. 2) „ *de bloem, in 't rozenjuk geſloten*," (MARIA LOUISA van *Oostenrijk*, gehuwd met den Keizer der *Franſchen*) wel eene gelukkige zamenvoeging van beelden ? en dan nog een juk van rozen ! Is „ *ijsvloerkwekend*," (ald.) van het water gezegd, eene gelukkige zamenſtelling ? *ijsvloer-vormend*, hoe hard ook van klank, mogt nog aangaan; maar *ijsvloerkweekend !*

In den *tweeden* Zang, waarboven ſtaat: 1814. *Het Vertrek van Parijs*, ſchijnt het den Dichter wel te jammeren, dat de Bondgenooten *Parijs* innamen. Met verontwaardiging althans las Rec. het volgende: „ *Geen tijger is verwoeder Op roof*, „ *dan* BLÜCHER's *ziel op bloed*" ! Waarom zulk eene vergelijking gebruikt van een' der voornaamſte medehelpers tot *Nederlands*, zoo wel als anderer Volken verloſſing van het Franſche juk ? Nog gematigder maakt het dan CLAVAREAU: „ *Sur ce riche butin*" (de Keizerin en haar' Zoon) „ BLÜ-„ CHER *veut s'élancer.*" — Onverſtaanbaar, zeer duiſter althans, is de regel, bl. 10: „ *Maar Leipzig werd hun* „ *Joſaphat*," al is de toeſpeling ook op de geſchiedenis, 2 *Kron.* XX verhaald.

De *derde* Zang, ten opſchrift hebbende: 1821. *St. Helena*, verbeeldt NAPOLEON, aldaar uitziende naar de komst van zijnen Zoon. Zeer natuurlijk zou zeker zulk een wensch in hem geweest zijn; en in zoo verre is de fictie des Dichters niet ongelukkig. Maar zou het wijsheid geweest zijn, indien „ de Koningen" den wensch van „ den Bard" ingewilligd hadden (bl. 17): „ *Laat hem zijn kind tot Heerſcher vor-men*" ? Voorzigtiger zegt CLAVAREAU: „ *Du trône et* „ *du monde à ſon âge, Qu'il faſſe, ou non, l'apprentiſſage,* „ *Tout ici-bas est vanité.*" — Het ſlot van dezen Zang, (bl. 17 v. o. en bl. 18) dat hierop ſchijnt neder te komen, dat NAPOLEON op *St. Helena* en in zijnen dood veel ſchitterender groot was, dan ooit te voren, is ons vrij duister.

De *vierde* en *vijfde* Zang, getiteld: 1822. *Schönbrunn*, en: 1832. *Exeunt omnes*, komen Rec. over 't geheel de gelukkigſten voor, zoo wel wat fictie als verſificatie betreft. De *vierde* is eene klagt van den jongen NAPOLEON, eene alleenſpraak tot een' vreemden bloemſtruik in den Keizerlijken tuin te *Weenen*, op zijnen eigen' toeſtand toegepast, en zijn weemoedig gevoel treffend uitdrukkende. De *vijfde* ſtelt eenen Priester voor, die den dood van den jongen Vorst aan de Moeder

Digitized by Google

bekend maakt; het hierop weggaan van deze, en eindelijk het aftreden van de genen, die het lijk bezorgd hebben, welk laatſte treffend dus wordt uitgedrukt:

„ De zaal is leeg: de ſpelers zijn verdwenen.
„ De taak is uit, op aard' hun toebedeeld.
„ Een groote ſtar heeft eindlijk uitgeſchenen;
„ De voorhang valt: het treurſpel is geſpeeld!"

of zoo als CLAVAREAU het even treffend overbrengt:

„ *Tous les acteurs ont achevé leur tâche;*
„ *Des derniers pas la ſalle a retenti.*
„ *La ſcène est vide; un grand astre ſe cache;*
„ *La toile tombe; et le drame est fini.*"

Met deze laatſte woorden heeft de Vertaler geoordeeld dit dichtwerkje te kunnen ſluiten, waartoe zij ook op zichzelve zeer geſchikt zijn: immers den *zesden* of laatſten Zang van den Heer VAN DER HOOP, getiteld: 1832. *Wareldregering*, heeft hij niet overgebragt. Dit geheel goedkeuren, kan Rec. niet. Had de Heer CLAVAREAU misſchien al met reden mogen oordeelen, dat er dingen in voorkwamen, die meer voor Nederlandſche lezers, en wel in 1832, dan voor Franſche belangrijk waren; een zeker overzigt nogtans van het Godsbeſtuur, ten opzigte der lotgevallen van den jongen NAPOLEON, had hij daaruit kunnen overnemen. De geheele oorſpronkelijke Zang evenwel, offchoon desaangaande het een en ander, dat allezins goed en gepast is, bevattende, komt Rec. bij dit onderwerp te lang gerekt voor: de Dichter heeft er te veel van alles willen inbrengen, tot zelfs vier coupletten, (bl. 36, 37) die men er zonder ſchade uitligten kan, over de geboorte, kruiſiging en opſtanding van JEZUS: ook de bede voor zichzelven als Dichter, waarmede de Zang eindigt, komt er gansch onverwacht en zonderling bij. Zou het niet beter en doelmatiger geweest zijn, indien de Hollandſche en de Franſche Dichter beide, of aan het einde van den vijfden Zang, of in eenen afzonderlijken korten ſlotzang, het Godsbeſtuur in het vroegtijdig uiteinde van NAPOLEON's Zoon, zoo ver wij kortzigtige ſtervelingen daarvan iets kunnen zeggen, in weinige treffende regels kort en krachtig hadden voorgeſteld? — Rec. zou nu nog wel kunnen uitweiden over eene plaats, (bl. 30) waar gezegd wordt: „ *In wiens* (Gods) *oog 't Heelal nog minder waarde heeft*
„ *Dan 't dwarlend ſtof, dat voor den voet des wandlaars*
„ *zweeft*," hetwelk hem overdrevene verhevenheid voorkomt; of over de volgende (bl. 35): Ja, Gij doet uit ſtorm en
„ nacht, *'t Logenlied ten ſpot der Wijzen*, Stralen van ver-
„ troosting rijzen," waar de tweede regel hem onverſtaanbaar is, enz.: maar hij wil eindigen, ten ſlotte hulde doende aan de dichterlijke begaafdheid van Maker en Vertaler dezer Zangen; maar tevens wenſchende, dat zij haar aan een algemeen belangrijker en vruchtbaarder onderwerp mogten beſteed hebben.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Inſtitutiones Theologiae Naturalis, in Scholarum ſuarum uſum breviter delineatae a P. HOFSTEDE DE GROOT, Theol. Doct. et in Univerſitate Groningana Prof. Groningae, ex officina *W. Zuidema.* 1834. oct. maj. 56 pag. *f* : -75.

Bij het gebrek aan geſchikte Latijnſche *Compendia* over de Natuurlijke Godgeleerdheid, heeft de Hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT een nuttig werk gedaan, met zelf zulk eene korte Handleiding, ten dienſte zijner Leerlingen, zamen te ſtellen en uit te geven, en wel zulk eene, die zich over het geheel door beknoptheid, duidelijkheid en volledigheid aanprijst. — Of de oude benaming *Theologia Naturalis* geheel gepast en goed is, zoo als de Hoogl. meent, en of men ze niet liever *Theologia philoſophica* noemen moest, gelijk hij zelf haar practisch gedeelte *Ethica philoſophica* noemt (p. 7); of zij bij de eigenlijke Godgeleerde, of wel bij de Wijsgeerige School thuis behoort, gelijk zij in de oude Leerboeken over de *Metaphyſica* eene plaats beſlaat, en hij zelf haar te regt (p. 6) „*Philoſophiae pars*" noemt; of zij voor den Theologant niet, zonder ſchadelijke bekorting zijner ſtudiën, met de *Theologia Biblica* zou kunnen vereenigd worden, — over dit een en ander zou men misſchien voor en tegen veel kunnen zeggen, waarover wij hier niet kunnen uitweiden: genoeg, dat er, volgens de in ons Land beſtaande verordeningen op het hooger Onderwijs, over dezelve collegie moet gehouden en geëxamineerd worden; en uit dien hoofde zal een wel geſteld *Compendium* hierbij welkom zijn.

Na in het *eerſte* Hoofdſtuk eenige gepaste *Prolegomena* voorafgezonden te hebben, handelt de Schrijver in de vijf volgende over *de bewijzen voor het beſtaan van God*; over *Gods werken (ſchepping* en *voorzienigheid)*;

Digitized by Google

over *Gods volmaaktheden*; over *ons denkbeeld van God* (hierbij over *Monotheïsmus*, *Polytheïsmus*, *Pantheïsmus*, *Hylozoïsmus* en *Dualismus*); eindelijk over *onze vereeniging met God*. — Met deze geleidelijke orde kan Rec. zich zeer wel vereenigen; bijzonder ook daarmede, dat de *notio Dei* eerst achter de *operationes et perfectiones* geplaatst wordt. Gelijk men toch de laatſte veel gemakkelijker en duidelijker uit de eerſte, als daarin aanſchouwbaar, afleidt, dan dat men ze als *a priori* postuleert; zoo klimt men ook veel gereeder uit al het vorige tot die *notio Dei* op, welke het ons eindigen menſchen hier mogelijk is van den Oneindige te vormen. Alleen het onderwerp van het laatſte Hoofdſtuk had Rec. hier niet verwacht: het komt hem voor meer te behooren tot de *Theol. Nat. practica* of *Ethica philoſophica*, waarvan de Schrijver p. 7 ſpreekt; of, zoo als hij zelf, p. 46, opmerkt, dat het vooral bij de *Anthropologia* en *Doctrina moralis* breeder behandeld wordt.

Het volgt uit den aard en het doel van deze Akademiſche Handleiding, dat de behandelde zaken hier meestal ſlechts kort voorgeſteld, en de denkbeelden (gelijk de Schrijver in de *Praefatio* zegt) meer aangewezen, dan ontwikkeld zijn; maar het is nogtans doorgaans genoegzaam, om de meening te kennen te geven: en aan eenige aanwijzing, hoewel met ſpaarzaamheid, van ſchriften, waarin de jonge lieden meer over het kort geſchetſte vinden kunnen, laat bij het ook niet ontbreken. — Het zij Rec. vergund, nog het een of ander, als proeve, ter behoorlijke waardering van dit Handboek, even aan te wijzen, en tevens hier of daar eene bedenking in het midden te brengen, die hij, indien zij zoo veel waard is, wel in de eerſte plaats aan den Hoogleeraar zelven met alle beſcheidenheid wil overgeven.

Onder de bewijzen voor het beſtaan van God ruimt de Schrijver te regt eene aanzienlijke plaats in aan het *argumentum teleologicum*, of, zoo als hij het noemt, *e rerum Naturae pulcritudine et ordine ductum*, en hij handelt hierover voortreffelijk, § 12 en 13. Ook het

Digitized by Google

argument van KANT laat hij, naar Rec's. inzien, te regt gelden, (§ 15) maar in eenen wat ruimeren zin, met betrekking tot de ganſche geestelijke vólmaking van den mensch, of, zoo als het bij hem heet, *ex indigentia hominis ſpirituali petitum*. Maar zou dit bewijs in den grond wel veel verſchillen van hetgene, dat hij in de allereerſte plaats aanvoert (§ 10, 11), en wel noemt *e communi hominum perſuaſione ductum*, maar waarvan hij toch met reden toeſtemt, dat hieruit niet volgt, dat die overtuiging naar waarheid is, en dat Rec. dus niet zoo onbepaald voor een *argument* zou laten gelden: doch deze overtuiging leidt de Schrijver wederom af (en hierin zou dan eigenlijk de kracht van het bewijs liggen) uit het godsdienſtig gevoel, of, zoo als hij dit beſchrijft, (p. 15, 7) „ *intimus animi ſenſus*, „ *nos homines eſſe dependentes et indigentes, neque no-* „ *bis ſufficere hanc rerum naturam adſpectabilem:*" is dit niet met andere woorden *ſenſus indigentiae ſpiritualis?* Wil men dit nu een' *ſenſus innatus* noemen, het zij zoo, mits dat men het maar niet geheel voor een donker en onzeker gevoel houde, en niet over het hoofd zie, dat ook hierin het verſtand met zekere gemakkelijke en natuurlijke redenering werkzaam is. — Niet onaardig zegt de Schrijver, (p. 29) dat men de vier aangevoerde *argumenten* tot dit ééne zou kunnen brengen, dat het voor den mensch, om mensch te zijn, noodig is te gelooven, dat er een God is. Misſchien zou men ze ook niet ongepast tot twee kunnen vereenigen, namelijk het tweede en derde, (het *arg. teleologicum* en het zoogenoemde *cosmologicum*, *ſive e fortuita rerum conditione*) onder den naam van *arg. phyſicum*, en het eerſte en vierde onder dien van *arg. ſpirituale ſive morale*.

Bij het Hoofdſtuk over de *Goddelijke werken* heeft Rec. niets bijzonders op te merken. Alleen zou hij, bij p. 33, 7, in bedenking geven, of de *Theol. Nat.* wel uit zichzelve leidt tot het aannemen van *wonderwerken:* dat zij de mogelijkheid van dezelve erkennen

Digitized by Google

zal, moge aangaan; maar of zij tot de waarschijnlijkheid opklimmen, ja de dadelijkheid in haar gebied vinden zal, hieraan mag men twijfelen.

Na de optelling en bepaling der *Goddelijke volmaaktheden*, trekt de Hoogl. dezelve niet ongepast zamen in twee klasſen, namelijk de *hoogſte magt* en de *hoogſte rede*. Even zoo zou de reeks der afzonderlijke *virtutes* misſchien nog meer vereenvoudigd kunnen worden; b. v. *aeternitas* (welk woord behalve dat van zeer onbepaalde beteekenis is) vereenigd met *immutabilitas*, of zelfs deze beide onder *neceſſitas* begrepen; *omnipraeſentia* niet als eene afzonderlijke *virtus* genomen, want het is immers ſlechts eene zinnelijke uitdrukking, die *omniſcientia et omnipotentia* in zich bevat; *juſtitia* vereenigd met *ſanctitas*. — Voortreffelijk vooral doet de Schrijver de *benignitas* uitkomen, welke als 't ware het vereenigingspunt van vele andere *virtutes*, en in God zelven *ſumma beatitas* is. Maar zou het wel zoo zeker altijd en bij alle volken, naar den voortgang hunner beſchaving, plaats hebben, wat hij p. 39 zegt: „*adeo ut* „ *Deus primum habeatur Natura immenſa incognita*, „ *tum Tyrannus*, *deinde Rex*, *porro Legislator et Ju-* „ *dex*, *tandem Pater benignus*"? Dat er bij ſommige volken of menſchen, die uit den ſtaat der laagſte onbeſchaafdheid tot hoogere beſchaving opworſtelen, iets dergelijks plaats heeft, willen wij niet ontkennen; maar zou dit over 't geheel en bij allen de natuurlijke gang zijn, dat men eerst in de allerlaatſte plaats opklom tot de *benignitas*, *quae tamen ubicunque et quam maxime conſpicua est*? Zou niet bij den een het eene, bij den ander het andere denkbeeld eerst ontſtaan en overheerſchend worden; bij ſommigen, ja bij velen zelfs verſchillende denkbeelden met elkander gemengd zijn?

Deze laatſte aanmerking brengt ons van zelf tot het zesde Hoofdſtuk, waarin de Hoogl. handelt over *onze vereeniging met God*, en wel over derzelver *fundamentum*, *cauſa*, *ſedes*, *inſtrumentum*, *modus*, *finis*, *effectus*; bij welker *modus* (p. 51, 52) wij eene onder-

Digitized by Google

ſcheiding vinden, die op den zoo even gemelden progresſiven gang van de *notio Dei* gegrond is, namelijk *conjunctio phyſica*, *legalis et ſpiritualis*, waar Rec. wel op zichzelf niet veel tegen heeft, maar nogtans twijfelt, of de laatſte, „ *qua Deus colitur Pater benignus*," wel zoo nitſluitend „ *hominum plane excultorum*" is; want kan zij ook niet plaats hebben, ja heeft zij niet werkelijk plaats bij hen, die juist den hoogſten trap van beſchaving niet bereikt hebben? Zouden ook alle menſchen deze drie graden noodzakelijk moeten doorloopen? (zie p. 52, 5.) Hangt hier niet veel af van de omſtandigheden, van de verſtandelijke en zedelijke opvoeding en vorming enz.? Zou de hier eenigzins geprezene term van *regeneratio* hier wel de meest gepaste zijn? Rec. meent den Hoogleeraar wel te verſtaan, en dit in een' goeden zin te kunnen uitleggen; maar de Hoogleeraar zal ook wel verſtaan, waarom Rec. dit juist vraagt. — Hetzelfde zou hij kunnen zeggen van de p. 51 voorkomende uitdrukking: „ *nihil ipſi volentes:*" is zij althans wel philoſophisch naauwkeurig? en zou zij niet kunnen leiden tot het denkbeeld van een lijdelijk en onverſchillig *Quietismus?* — Zou het ook niet goed geweest zijn, in deze, of nog beter in de 39ſte §, bij de *effectus hujus conjunctionis*, meer duidelijk en onderſcheiden voor te ſtellen τὴν τῷ Θεῷ ὁμοίωσιν, (zoo als de Schrijver het hier te regt noemt) waarin de eenig ware *conjunctio practica cum Deo* beſtaat, en waartoe de §. 39, 3, onder andere genoemde *effectus exterior*, *preces et ſacrificia*, ſlechts hulpmiddelen moeten zijn? Men kan toch (Rec. behoeft dit zeker wel niet voor den Hoogleeraar, maar ten minſte voor deszelfs Leerlingen of anderen te zeggen) men kan in deze niet genoeg zorg dragen, om zich klaar en duidelijk uit te drukken, opdat men anderen geen aanleiding geve, dat zij zich in Mystiekerij en hoogklinkende, maar zinledige, of tot verwarde of overdrevene denkbeelden leidende uitdrukkingen verliezen. — Nog een enkel woord over de onſterfelijkheid van den mensch,

Digitized by Google

die de Schrijver, (§ 38, p. 52, 53) bij de behandeling van de *finis*, d. i. hier *terminus conjunctionis*, dus tracht te betoogen uit de onsterfelijkheid van God: „ *Prout Deus semper vivit, sic et homo est immortalis.* — *Uti Deus est spiritus infinitus, sic etiam* „ *spiritus noster, et ante et inprimis post corporis mortem, fines suos semper extendere potest.*" Dit laat zich schijnbaar wel hooren; maar zou het eene zeker genoeg uit het andere volgen? zou het dan ten minste niet meer moeten beschouwd worden van den kant der gelijkvormigheid, die de mensch in andere opzigten aan God heeft, en die tot het vermoeden kan brengen, dat hij ook ten opzigte der voortduring eenigzins aan Hem gelijken zal? Rec. zou, gelijk hij boven zeide, dit gansche Hoofdstuk hier niet verwacht hebben; doch daar het er nu staat, bevreemdt het hem eenigzins, dat er over de leer der onsterfelijkheid naar de rede hier niet meer gevonden wordt.

De bovenstaande aanmerkingen wil Rec. geenszins geven voor die „ *docta et acris crisis*," welke Prof. HOFSTEDE DE GROOT wenscht dat zijn werk moge ondergaan, maar welke Rec. liever overlaat voor een Tijdschrift, dat aan de behandeling der Philosophische of der Theologische wetenschappen uitsluitend gewijd is: zij mogen alleen getuigen van zijne belangstelling in een nieuw en veelzins loffelijk voortbrengsel in een vak, welks volmaking hij ook in ons Vaderland gaarne wenscht.

Memoria JOANNIS VAN VOORST, Theologiae Doctoris et Professoris in Academia Lugduno-Batava. Scripsit Discipulus et Successor WESSEL ALBERTUS VAN HENGEL. Lugd. Bat. apud *S. et J. Luchtmans*. 1834. oct. maj. 84 pag. *f* : -75.

Indien er iemand onder de vaderlandsche Geleerden verdiende door een schoon gedachtenisschrift vereeuwigd te worden, dan was het de voortreffelijke JOANNES VAN

Digitized by Google

VOORST, die zich, al is het dan niet door vele ſchriften, nogtans door zijne grondige geleerdheid en leerwijze, door zijne vorming van vele bekwame Godsdienstleeraars, en door zijne eerwaardige deugden, bij de Godgeleerde Wetenſchappen en bij de Nederlandſche Protestantſche Kerk hoogst verdienſtelijk gemaakt heeft. Van niemand kon men ook zulk een geſchrift met meer grond verwachten, dan van den Hoogleeraar VAN HENGEL, die niet alleen, met meer anderen van vroeger' en later' tijd, onder 's Mans beste Leerlingen behoorde, maar die ook, terwijl hij nog leefde, boven anderen het geluk had van deszelfs Opvolger te worden. Het doet alzoo Rec., die zich mede aan VAN VOORST veelzins verpligt rekent, een wezenlijk genoegen, deze *Memoria* te vermelden, en naar waarheid te betuigen, dat de Schrijver daardoor zichzelven zoo wel, als zijnen Leermeester en Voorganger, een waardig gedenkteeken heeft opgerigt.

Na eene inleiding, die zich door hare eenvoudigheid en waarheid aanprijst, overeenkomſtig het onderwerp, en naar het bepaalde oogmerk, niet om VAN VOORST boven mate te verheffen, maar om deszelfs verdienſten naar waarde en ten nutte der ſtuderende Jongelingſchap voor te ſtellen; na deze inleiding dan, geeft VAN HENGEL te regt niet dan een zeer kort verſlag van de levensgeſchiedenis van VAN VOORST, daar deze zelf dit reeds, in zijne laatſte *Oratio in memoriam beneficiorum Dei &c.*, gegeven had, en het ook gedeeltelijk door anderen gedaan was. (Misſchien had zelfs dit vrij dorre berigt (p. 6) geheel kunnen weggelaten worden; te meer, daar de voornaamſte punten naderhand van zelve voor- en beter uitkomen.) Maar hij maakt er vooral zijn werk van, om aan te toonen, hoe VAN VOORST die Man geworden is, die hij zich waarlijk betoond heeft te zijn; en zulks doet VAN HENGEL voornamelijk met oogmerk, om dus de daarmede contraſterende dwalingen en gebreken der tegenwoordige Studenten ſcherp door te halen, en hen tot beteren zin op

Digitized by Google

te wekken. (Veel waars, Rec. ſtemt het toe, is hier ten opzigte van dit laatſte gezegd; en nogtans zou hij de ſcherpe punten hier en daar wat afgerond gewenscht hebben: de waarheid moet wel gezegd; maar zal zij gehoord worden, dan bemint zij ook een goed woord, dat eene goede plaats vindt. Het zal ook nog wel aan geen bewijzen ontbreken, in weerwil van de ſchandelijke rol, door twee onverlaten aldaar onlangs geſpeeld, dat de geest van VAN VOORST van de Leidſche Akademie nog niet verdwenen is.) Vervolgens ſtelt de Schrijver treffend in het licht, hoe waardig VAN VOORST zijn ambt als Akademisch Leeraar waargenomen; wat hij door zijne ſchriften, hoewel niet veelvuldig, maar grondig, gedaan heeft; welk een Leermeester hij voor zijne Leerlingen geweest; eindelijk, welke eer hem zoo wel buitens- als binnenslands bewezen is. — Dit alles wordt voorgedragen in eenen fikſchen Latijnſchen ſtijl, en met die warmte der ingenomenheid, welke men in dezen Leerling van zulk eenen Man verwachten mogt. — Eene hierop volgende, meestal historiſche *Annotatio* dient tot opheldering en aanvulling van eenige in de *Memoria* voorkomende bijzonderheden.

Rec. zegt den Schrijver dank voor de welverdiende en gepaste hulde, aan hun beider hooggeſchatten Leermeester toegebragt, en wenscht, dat zij ſtrekken moge, om den goeden geest van VAN VOORST in de ſtuderende jonge lieden, en den beroemden naam van VAN VOORST ook bij buitenlandſche Geleerden in vereerend aandenken te doen voortleven.

Geſchiedenis der Menschheid naar den Bijbel. Door HERMAN MUNTINGHE. *Nieuwe Uitgave. I —IVde Deel. Te Rotterdam, bij* de Wed. J. Allart. 1831, 1832. [*nu bij* G. J. A. Beijerinck.] *In gr.* 8*vo. Te zamen* 950 *bl. Tekst en* 453 *bl. Aanmerkingen. f* 12-70.

Het is een gunſtig verſchijnſel in onze Vaderlandſche

Digitized by Google

Letterkunde, en vereerend voor den godsdienſtigen ſmaak van velen onzer Landgenooten, dat een werk, als het boven aangekondigde, niet alleen geheel uitverkocht is, maar ook dat men, dertig jaren na den aanvang der eerſte uitgave, heeft durven ondernemen, eene tweede en onveranderde op te leggen. Het bewijst ook, hoe veel waarde men met reden blijft hechten aan een werk, dat, hoe veel er ook voor bijzondere gedeelten van deszelfs inhoud door anderen voorgearbeid was, en later is gearbeid geworden, nogtans in zijn geheel eenig in zijne ſoort is, en nog ſteeds eenen ſchat van wetenswaardige zaken, tot regte kennis van Bijbel en Bijbelſche Openbaring dienstbaar, in zich blijft bevatten. In verdere beoordeeling van hetzelve te treden, komt, na zoo lang tijdsverloop, natuurlijk niet te pas; te minder, daar er, zoo veel wij konden nagaan, niets wezenlijks in deze nieuwe uitgave veranderd is. Alleen heeft men wèl gedaan, met de ſpelling meer eenparig naar de meest algemeen aangenomene te wijzigen. — D. II, bl. 173, heeft men de vierde Godſpraak van BILEAM, die in de eerſte uitgave ontbrak, hoewel de *Aanmerkingen* die vooronderſtelden, gedeeltelijk naar de vertaling van VAN DER PALM ingevuld: men ſchijnt dus eerst niet geweten te hebben, dat MUNTINGHE zelf dit gebrek zoo goed mogelijk verholpen had, in een nu weggelaten *Berigt* voor het IVde Deel, waarin hij eene invulling van het ontbrekende mededeelde. — Door grooter papier en minder ruimen en nogtans netter' druk, waardoor deze uitgave bij denzelfden inhoud veel minder bladzijden telt dan de eerſte, heeft men ook voor het uitwendig aanzien goed gezorgd. — Wij wenſchen dus, dat de Uitgevers de moeiten en kosten hunner onderneming door een ruim vertier mogen beloond vinden; en wij prijzen dit werk aan alle Godsdienstleeraars, en aan alle beminnaars van beſchaafde, degelijke en godsdienſtige lectuur, bij voortduring aan.

Digitized by Google

Handleiding tot gebruik van den Heidelbergſchen Katechismus voor Nederlandſche Christenen en aankomende Leeraars bij de Hervormden. Vrij gevolgd naar het Hoogduitsch van DAVID MUSLIN, *in leven Predikant aan de Munſterkerk te Bern. Door* A. BOOIMAN, *Predikant te Scheveningen. II Deelen. Tweede Druk. Te Zwolle, bij* J. Zeehuiſen, Jun. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 804 *bladz. f* 5-50.

Vóór eenige jaren reeds werd het werk, waarvan thans een tweede druk voor ons ligt, in onze taal uitgegeven. Dat deze tweede druk noodig was, bewijst, dat deze verklaring van den Katechismus bij ons godsdienſtig publiek gunſtig ontvangen werd. Om den goeden, verdraagzamen geest, die in dit werk heerscht, verblijden wij er ons over, dat het doel van den Vertaler bereikt is geworden, en dat de Christenen, voor wie deze vertaling vervaardigd is, gebruik maken van hetgeen hun hier wordt aangeboden. Voor aankomende Leeraars achten wij zulks minder noodig. Wij hebben, vooral wat het praktikale in de Katechismus-behandeling betreft, zoo veel in onze taal, hetwelk meer geëvenredigd is aan den trap van ware godsdienſtige verlichting zoo wel, als overeenkomſtig met de gevoelens der Hervormden in ons eigen Vaderland. Maar alles hangt in dezen ook van den ſmaak af, en wij willen niemand afraden, om ook, bij de inzage van dit werk, na gedaan onderzoek, het goede te behouden.

Leerrede ter inwijding van het Kerkgebouw en ter vestiging van de Gereformeerde Gemeente aan de Dedemsvaart. Door G H. VAN SENDEN. *Met Bijvoegſels. Te Zwolle, bij* R. Boelens, Jun. 1834. *In gr.* 8vo. *XVI,* 111 *bl. Bij Inteek. f* 1-50.

Sedert de laatſte vijfentwintig jaren heeft zich in *Over-*

Digitized by Google

Ijssel de eerste Veenkolonie gevestigd, met name de *Dedemsvaart*. Op den 9 Julij 1809 werd bij *Hasselt* de eerste schop in den grond gestoken ter graving van de vaart, en reeds nu bestaat daar, behalve eene Roomsche kerk, welke wegens aanwas der Gemeente heeft moeten vergroot worden, een heerlijk kerkgebouw voor de Hervormde Gemeente. In de Bijvoegsels tot deze Leerrede heeft VAN SENDEN wel geene geschiedenis, maar toch desaangaande een hoogstgewigtig berigt gegeven, aan hetwelk wel is te zien, dat veel moeite besteed is. Ons bestek gedoogt niet, dat wij dit gedeelte van het boekaken (bl. 33—111) uitvoerig behandelen. Voor uittrekſel is het niet wel vatbaar. Met volle ruimte bevelen wij, ook om dit gedeelte, het geheele werkje aan, in de hoop, dat door meerder vertier nog eenige gelden zullen geworden aan de Gemeente, welke ondersteuning noodig heeft en wel verdient. Met eene kleine verhooging zijn er nog exemplaren verkrijgbaar. Men make van deze gelegenheid gebruik om wèl te doen en te gelijk iets wetenswaardigs te vernemen. De ontvangst van dit werkje heeft de Schrijver bestemd ten voordeele van die Gemeente. In het Berigt wijzen wij twee misstellingen aan. VAN NIJL is de regte naam niet van den Predikant te *Vaassen* (bl. 40); hij schrijft, meenen wij, VAN NIEL. Ook is de Eerw. HISSINK niet den 27 April 1834 bevestigd (bl. 70), maar den daarop volgenden Zondag, den 4 Mei. — Van hooger hand daartoe uitgenoodigd, heeft VAN SENDEN, na dit werk, om voor hem voldoende redenen, eenigen tijd te hebben verschoven, op den 23 Maart 1834 het nieuwe kerkgebouw aan de *Dedemsvaart* ingewijd, en de leden van den Kerkeraad bevestigd. Bij deze gelegenheid werd de hier voorkomende Leerrede uitgesproken, welke op schriftelijk verzoek van Kerkvoogden en Kerkeraad in het licht is gegeven. *Psalm* LXXXIV werd tot tekst gekozen. Nadat dezelve ter inleiding doorloopend is verklaard, geeft VAN SENDEN aldus zijn onderwerp op: „ Is het niet, M. A.! alsof dit zangstuk voor ons ver-

Digitized by Google

„ vaardigd zij, om op heden ons lied, onze psalm te
„ zijn? Althans het zal onze leiddraad wezen bij onze
„ overdenking, en, naar aanleiding van hetzelve, zal
„ vooreerst *het Godsgebouw in deszelfs hooge waarde*
„ *voor ons ſtaan;* eene waarde, die, gelijk ik in een
„ tweede deel zal aantoonen, het *bij ontbering ſtelt tot*
„ *een voorwerp van vurig verlangen;* — die het *bij*
„ *verkrijging ſtelt tot een voorwerp van dankbare blijd-*
„ *ſchap in God;* — die het eindelijk *bij aanhoudend*
„ *bezit een voorwerp doet blijven van voortdurende in-*
„ *genomenheid.*" (Bl. 7.) — Meer eenvoudig zou misſchien hetzelfde aldus zijn uitgedrukt: I. zal de waarde van dit Godsgebouw worden aangewezen; II. de invloed, dien het beſef van die waarde kan en moet hebben op hen, die zulk een gebouw misſen of bezitten. Wij zijn voor eenvoudigheid, maar laten aan VAN SENDEN de vrijheid, om minder eenvoudig te zijn. Bij het aankondigen van deze Leerrede zullen wij meer verſlag dan beoordeeling van dezelve leveren, om ieder het genoegen te gunnen van zelf te oordeelen. Vooraf merken wij iets aan op volgende uitdrukking, bl. 20:
„ Van den eerſten oogenblik af, dat het vertrouwen des
„ Konings in uwe handen de teugels van het hooge be-
„ wind in *Overijſſel nederlegde*," enz. Het fijne van het Nederduitsch ſchijnt door VAN SENDEN hier niet gevoeld te zijn. Het woord *nederleggen*, in dit verband voorkomende, geeft te kennen, dat Zijne Majeſteit over het gewest *Overijſſel niet meer* bewind voert. Dit heeft de Redenaar toch niet bedoeld. Beter zou het zijn, als eenvoudig gezegd was geworden: Van het oogenblik af, dat het vertrouwen des Konings u het hooge bewind in *Overijſſel opdroeg*, of de teugels van het bewind *in handen gaf*.

III. De waarde van het Godsgebouw wordt, bl. 7—13, aldus aangewezen: De Tempel te *Jeruzalem* was in een' anderen zin, dan eene Christenkerk dit heeten kan, een huis, eene woning Gods. Christenkerken heeten *Godshuizen*, (*Ref.* meent, dat Godshuizen zijn wees-

Digitized by Google

huizen en andere liefdadige gestichten: van eene kerk zegt men wel *huis Gods* of *Gods huis*, niet *Godshuis*,) en zijn *heilige gebouwen*, die zelfs den ligtzinnige ontzag inboezemen bij het binnentreden. „ Maar, Geliefden! hoe hoog moeten de *Christenkerken* dan in „ waarde rijzen bij elk, die de eer van God en het ge„ luk der menschen op regtmatigen prijs stelt? Of „ zijn het niet de Heiligdommen der Christenen, waar „ stralen van Goddelijk licht, hoedanige geene flonke„ rende star, geene in verblindenden gloed schitterende „ zon van zich werpt, vallen in de donkerheid van „ onze ziel? Zijn het niet de zitplaatsen in onze ker„ ken, waar de zorgelooze sterveling gewekt wordt uit „ den slaap der zonde en den droom der ijdelheid? Is „ het niet de grond onzer kerken, waarop, meer dan „ op eenig ander plekje, de tranen vallen van den be„ rouwhebbenden zoon of de verlorene dochter, die we„ derkeeren tot den Vader, die vergeeft? Opent zich „ hier niet, *aan* (?) het woord van God, de eeuwig „ vloeijende bron van verkwikking voor de ziel, waar„ naar zij dorstig als naar waterstroomen hijgt?" enz.

II. „ Ik heb, mijne Aandachtigen! de hooge waarde „ van het Godsdienstgebouw aangewezen; mij blijft „ over, den invloed te toonen, dien het besef van haar „ eigenaardig uitoefent op die drie gevallen, waarin het „ volgens den Psalm zich openbaart; op het geval, na„ melijk, van *ontbering*, van *verkrijging* en van *voort„ durend bezit* des Heiligdoms." (1) Bij gemis wordt hartelijk *verlangen* opgewekt, te inniger, hoe meer het onmisbare wordt gevoeld. Van daar al die kerken, niet bij Heidenen, maar, ook bij vervolging en groote opofferingen, bij Christenen. Ook *Israël* smachtte van verlangen naar Gods woning. — „ Te weinig, Ge„ liefden! denkt onze tijd aan de verpligting, die hij, „ ook in dezen, aan het voorgeslacht heeft. — — Dat „ zij" (de kerken) „ meer en meer als zoodanige be„ wijzen (van dat verlangen) worden aangemerkt door „ u onder mijne hoorders, die, hier als deelnemende

Digitized by Google

„ vrienden tegenwoordig zijnde, u in het bezit bevindt
„ van voorvaderlijke kerkgebouwen; dat gij de genadige
„ beschikking met meer dankzegging erkent, die u be-
„ waard heeft, om de grootheid van een gemis bij on-
„ dervinding te kennen, hetwelk ook u in smachtend
„ verlangen zou hebben doen roepen naar vervulling. —
„ Maar gij, bewoners van deze plaats! gij hebt die ont-
„ bering gevoeld, jaren lang gevoeld," enz. bl. 13—17.
— (2) Bij verkrijging openbaart zich als grondgevoel *blijdschap*. Die blijdschap openbaarde zich reeds bij het brengen der offers, bij genotene ondersteuning, bij den begonnen bouw, vooral bij de voltooijing van het gebouw, dat de vergelijking met andere kerken niet behoeft te vreezen. „ Met die blijdschap, over het ver-
„ kregene Godsdienstgebouw, vereenigt zich in elk wel-
„ geplaatst hart *dankgevoel*, dat zich in dankzegging
„ wil openbaren. Opziende tot den Allerhoogste, wilt
„ gij hen niet voorbijzien, die de middeloorzaken wa-
„ ren, welke zijn hoog bestuur gebruikte, en ik weet
„ het, gij rekent u aan hen te zeer verpligt, gij zijt
„ door hunne gunst te zeer getroffen, dan dat gij van
„ mij niet zoudt eischen, om het hier openlijk te ver-
„ melden, wat zij deden tot stichting van dit voortreffe-
„ lijke Godshuis." — — Bovenal behoort God dank te ontvangen. Hierop volgt de toewijding des gebouws aan de dienst van God, en bevestiging van de leden des Kerkeraads, bl. 17—27. — (3) Bij aanhoudend bezit moet dit gebouw zijn een voorwerp van voortdurende *ingenomenheid*. „ Gij herinnert u allen de taal, waarin hij
„ (de *Israëliet* in den Psalm) zijne welberadene keus
„ uitdrukt, wanneer hij zegt: *Één dag in uwe voor-*
„ *hoven, o* HEER! *is mij beter dan duizend elders; ik*
„ *koos liever dan den dorpel van het huis mijns Gods*
„ *te wezen, dan lang te wonen in de tenten der god-*
„ *deloosheid*. Gemeente van de *Dedemsvaart!* dat deze
„ keus dan ook de uwe zij; — dat het Heiligdom,
„ waarmede u uw bestaan als Gemeente is geschonken,
„ het voorwerp blijve van uwe hooge ingenomenheid,

Digitized by Google

„ en bij voortduring zoo van u gebruikt worde, dat „ God met u zijn kan!" Dit laatste stuk (bl. 27—32) sluit, als toepasselijke toespraak aan de Gemeente, deze Gelegenheidsrede.

Ons oordeel over het geheel, zonder in bijzonderheden ons in te laten, geven wij op, door dit boeksken, met de woorden van VAN SENDEN, (Voorberigt, bl. IV.) te noemen een „ *gedenkstuk voor en van de* „ *Dedemsvaart, hetwelk voor de bewoners van Over-* „ *ijssel en voor allen, die in de ontginning van hooge* „ *veengronden belang stellen, van gewigt is.*" — Dit stuk is voorzien van eene bouwkundige teekening der Pastorij op het titelblad, van eenen platten grond van de Kerk en Pastorij, en van eene kaart van de *Dedemsvaart*.

„ Mogt dit werkje," dit wenschen wij met VAN SENDEN, „ alomme met die welwillendheid, waar- „ mede het gegeven is, ontvangen worden!"

B. VAN WILLES.

Troost voor Ouders, bij den vroegen dood hunner Kinderen. Of Leerrede over II Sam. XII: 23b. Door G. TER WEEME, *Predikant te Zaandam. Te Zaandam, bij* J. Groot en Comp. 1834. *In gr.* 8*vo.* 32 *Bl. f* : - 40.

Stille Onderwerping aan God. Of Leerrede over Ps. XXXIX: 10. *Door denzelfden en bij denzelfden.* 1835. *In gr.* 8*vo. VI*, 30 *Bl. f* : - 40.

De dood van twee lieve kinderen, die in 1834, één dag na elkander, op den 15 en 16 Januarij, overleden, gaf den bedroefden vader aanleiding tot het houden der eerste Leerrede. Wij gelooven gaarne, dat dezelve met deelneming werd gehoord en door sommigen ter lezing verlangd. Diepe droefheid, maar gewijzigd en veredeld door het Christendom, moest vooral bij ouders, die

Digitized by Google

mede het verlies van kinderen betreuren, levendige belangstelling wekken. Minder gepast voor zoodanig onderwerp is, althans naar ons gevoel, de gekozen tekst, daar wij reden meenen te hebben, om te twijfelen, of David, uit hoofde van alles, wat voorafging, bij den dood van zijn kind wel zoo geheel in die stemming des gemoeds zich bevond, als hier ondersteld wordt. Wij zeggen dit echter niet, om aanmerkingen te maken op de preek, die wij met deelneming lazen.

Nog vóór het einde deszelfden jaars drong andermaal eene treurige omstandigheid den Weleerw. TER WEEME, om weder eene stof te behandelen, welke betrekking heeft op eigen huiselijk leed. Een veelbelovend zoontje van omtrent 8 jaren werd, na eene hevige ziekte van slechts drie dagen, op den 6 November 1834, aan de bedroefde ouders ontnomen. God steune en sterke hen onder deze zware beproeving! Wij hopen, dat de uitgave der beide Leerredenen aan het doel moge beantwoorden, en, onder den zegen van boven, eenig nut stichten, vooral bij hen, wier levenspad insgelijks door het donkere loopt.

Ephemeriden der Natuurkundige Wetenschappen. 's Gravenhage, Deel I en II bij A. P. van Langenhuysen, 1834. *Deel III, Stuk* 1, *bij* G. Vervloet, 1835. *In gr.* 8*vo. f* 15-: *bij het jaar.*

Het tijdschrift, hetwelk sedert negen maanden onder dezen titel in wekelijksche afleveringen uitkomt, onderscheidt zich van alle wetenschappelijke tijdschriften, welke sedert eenige jaren in ons Vaderland zijn ontstaan. Bij den meer en meer aangroeijenden omvang der wetenschappen, die op waarneming en proeven steunen, en bij het toenemende aantal beoefenaars en uitbreiders derzelve, heeft men in andere landen en ook in ons Vaderland behoefte gevoeld, om tijdschriften te bezitten, die slechts aan de bevordering van enkele wetenschappen

Digitized by Google

werden toegewijd. Zoo ontftonden voor de Natuurkundige wetenſchappen, die in *Nederland* vroeger met Genees- en Huishoudkunde te zamen ſlechts tijdſchriften hadden, de *Natuurkundige Bijdragen*, en, misſchien nog te veel omvattende, werden deze, na eenige jaren, vervangen door twee afzonderlijke tijdſchriften, waarvan het eene, het *Natuur- en Scheikundig Archief*, alleen voor eigenlijk gezegde Natuurkunde beſtemd werd; terwijl het andere, het *Tijdſchrift voor Natuurlijke Geſchiedenis*, zich alleen aan Delfſtof-, Planten- en Dierkunde toewijdde. En het ontſtaan dier meer bijzondere tijdſchriften werd zekerlijk door de vrienden der wetenſchap toegejuicht.

Intusſchen omvatten onze Nederlandſche tijdſchriften nog veel meer verſchillende wetenſchappen, dan in grootere landen het geval is. Wij hebben niet, zoo als in *Duitſchland*, afzonderlijke tijdſchriften voor Sterrekunde, voor Aard- en Weerkunde, voor Mineralogie, voor Geognoſie, voor foſſiele overblijffelen uit het Planten- en Dierenrijk. Een natuurlijk gevolg van de kleinheid van ons land, en nog meer van het uiterſt geringe aantal beoefenaren dier ſchoone wetenſchappen onder ons.

De Uitgever van de natuurkundige *Ephemeriden* ſchijnt zich tot taak te hebben geſteld, om weder te vereenigen, hetgeen in zoo vele deelen was geſcheiden. Hij doet zelfs meer! Niet alleen alle die deelen der natuurkundige wetenſchappen, maar ook de Geneeskunde in haren geheelen omvang zal in dit tijdſchrift hare plaats vinden. Eene groote en zwaarwigtige onderneming voorwaar!

De Redactie der *Ephemeriden* kondigt aan, dat dezelve „ *alle* belangrijke ontdekkingen, welke in het „ gebied van Natuur-, Schei-, Kruid-, Aard-, Dier- „ en Geneeskundige wetenſchappen, zoo in ons als „ in andere werelddeelen, worden gedaan, zullen be- „ vatten"; in de Voorrede voor Deel III, bl. III, „ koestert zij de hoop, dat, door het leveren van al- „ wat den Artſenijmeng-, Genees-, Natuur- en Vee- „ artſenijkundigen belangrijk is, het lezen van uitheem-

Digitized by Google

„ ſche tijdſchriften voor dezen onnoodig zal kunnen ge-
„ acht worden."

Maar niet alleen alwat de wetenſchap in het buitenland belangrijks oplevert, belooft zij: zij noodigt ook inlandſche Schrijvers ten ſterkſte uit, om oorſpronkelijke bijdragen te leveren, en ſpoort hen daartoe aan door aanbod van geld voor hetgeen deze zouden inzenden. Eindelijk houdt zij zich ook bezig met beoordeelingen van nieuwuitgekomene werken. Zoo neemt b. v. de beoordeeling van twee werken van de beide Hoogleeraren PRUYS VAN DER HOEVEN en W. VROLIK bijna de geheele eerſte aflevering van Deel III in.

Dit alles zal de Redactie jaarlijks leveren in vier Deelen, of 24 Nommers, te zamen 60 à 80 vellen druks. Is dit mogelijk? vraagt waarſchijnlijk menig beoefenaar der wetenſchap, die tot nu toe gewoon is geweest, jaarlijks zoo vele en meer boekdeelen door te lezen, of ten minſte door te loopen, ten einde zich bekend te maken, niet met hetgeen er in dat groote gebied der natuurkundige *Ephemeriden*, maar in een klein gedeelte van hetzelve voorviel. Wij aarzelen geen oogenblik, deze vraag ontkennend te beantwoorden. Eene dorre optelling te geven van de onderwerpen, waarmede de Geleerden zich gedurende een geheel jaar hebben bezig gehouden, dat kan men in vier Deelen, dat kan men misſchien wel in één Deel doen. Maar den inhoud der ſtukken zóó te geven, dat de wetenſchappelijke man geene behoefte meer zoude gevoelen, om de oorſpronkelijke ſtukken zelve te lezen, dat is in een veel grooter aantal boekdeelen niet mogelijk. Het komt ons dus voor, dat de Redactie van de natuurkundige *Ephemeriden* noodzakelijkerwijze in een van twee kwaden moet vervallen: óf dezelve zullen, in vergelijking met het aangekondigde plan, zeer onvolledig zijn, óf alles zal ten hoogſte oppervlakkig behandeld worden.

En de tot nu toe verſchenen Deelen zijn dan ook het bewijs hiervan. De ſteller van deze aankondiging,

Digitized by Google

zich alleen op Natuurkunde in den meer beperkten zin toegelegd hebbende, vermeet zich niet, eenig oordeel te vellen over hetgeen dit tijdschrift tot nu toe voor Artsenijmeng-, Genees- en Veeärtsenijkundigen heeft opgeleverd; maar vraagt hij zich af, in hoever hetzelve aan de vervulling der veel aankondigende beloften voor de *Natuurkunde* voldaan heeft, dan is het antwoord zoo ongunstig als het immer zijn kon.

Over *Natuurkunde* (dit woord in den meest gewonen zin gebruikende) geven de NATUURKUNDIGE *Ephemeriden* tot nu toe *volstrekt niets*. Zij zouden den inhoud van alle buitenlandsche tijdschriften geven. Maar waar moeten wij het dan aan toeschrijven, dat het *London and Edimburg Philosophical Journal*, het *Edimburg Journal of Science*, de *Annales de Chemie et de Physique*, POGGENDORF'S *Annalen der Physik und Chemie*, het *Journal für practische Chemie* van ERDMANN en SCHWEIGGER-SEIDEL, de *Annali delle Scienze del Regno Lombardo-Veneto*, de *Antologia di Firenze*, het *Tidsskrift for Naturvidenskaberne*, met één woord, dat alle de meestgeachte tijdschriften voor Natuur- en Scheikunde niet eens genoemd zijn? dat van de belangrijke Verhandelingen van FARADAY, SAVART en anderen nog volstrekt geene melding is gemaakt? dat, wanneer men de verslagen van de zittingen der Parijsche *Académie des Sciences* in de natuurkundige *Ephemeriden* leest, men uit dezelve zou moeten opmaken, dat die *Académie* zich volstrekt niet met eigenlijk gezegde Natuurkunde ophield?

Even als met de Natuurkunde is het met de Sterrekunde, met de Aardkunde, met de Weerkunde, even zoo is het met de algemeene Scheikunde gelegen. Men vindt er niets van in dit tijdschrift. Met één woord: de Natuurkunde staat slechts op den titel, maar wordt niet in het boek gevonden; en wij moeten het er dus voor houden, dat alwat in het afgeloopen jaar in deze vakken is gedaan geworden, door de Redactie der natuur-

Digitized by Google

kundige *Ephemeriden* voor niet belangrijk wordt gehouden, of — dat zij er niet mede bekend is.

Om onze Lezers in ſtaat te ſtellen, over de bevoegdheid dier Redactie, om als Natuurkundigen op te treden, te oordeelen, laten wij hier eene redenering volgen, voorkomende in de eerſte aflevering van het eerſte Deel, in een ſtuk, handelende over de vraag: *wat is het leven?* eene redenering, die over de gronddenkbeelden van Natuurkunde handelt: „ Er zijn er, welke „ zullen zeggen, dat zij daarom alléén eene levenskracht „ ter verklaring van het leven aannemen, wijl de ſtof „ iners zijnde, er immers meer dan ſtof alléén vereiſcht „ wordt, om het leven te doen ontſtaan. De ſpontanele (!) beweging is der ſtof immers geheel vreemd, „ en het komt ons (zoo ſpreken zij) geheel onbegrijpelijk en onmogelijk voor, dat de ſtof immer zich zelve „ zoude kunnen bewegen. Ook deze objectie gelooven „ wij te kunnen wederleggen. Wij mogen onze oogen „ werpen werwaarts wij willen, overal zien wij beweging bij de niet levende ligchamen. Zoo wordt het „ licht aanhoudend, hetzij hetzelve door uitvloeijing, „ hetzij door trilling ontſtaat, overal en aanhoudend „ verſpreid; de meteorologiſche, de astronomiſche, de „ chemiſche, de phyſiſche verſchijnſelen zijn zoo vele „ voorbeelden eener onafgebrokene beweging der niet „ levende ſtof, en hoe zal men deze verſchijnſelen verklaren, zoo men de ſtof iners denkt, en het is niet „ onbekend, dat men ook wederom hier vires heeft uitgedacht, volgens welke men die verſchijnſelen heeft „ verklaard; maar zij, die deze vires bewijzen, gebruiken een circulus vitioſus, daar zij de phaenomena „ door de vires, en deze door de eerſte verklaren. Dan „ wel verre van te gelooven, dat NEWTON de vis „ attractionis als eene ſtoffelijke potentia agens beſchouwde, zoo komt het mij voor, *dat hij dien naam van „ vis attractionis gaf aan eene algemeene natuurwet, „ welke zelve niets anders is dan een gevolg van de „ eigenſchappen der ſtof* (!!). Er mogen dan groote

Digitized by Google

„ mannen geweest zijn, welke de vires beſchouwden als „ onafhankelijk van de ſtof: wij mogen deze hunne „ dwaling niet navolgen." — Deze verwarde redenering, waaruit men zoude moeten opmaken, dat de tegenwoordige Natuurkunde als wetenſchap nog op zeer losſe gronden rust, wordt intusſchen Deel III, bl. 9, aangehaald, als het bewijs, *dat er geene vires beſtaan!!*

Dit ſtaaltje zal dan ook wel genoegzaam zijn, om aan te toonen, wat de Natuurkunde van deze *Ephemeriden* te wachten hebbe. Wij meenen dus nog ſlechts degenen, die nog niet met die ſchoone wetenſchap bekend zijn, te moeten waarſchuwen, dit tijdſchrift niet te beſchouwen of te gebruiken als eene bron, om met hetgeen thans in die wetenſchap voorvalt zich bekend te maken: de deskundige zal deze onze waarſchuwing wel niet meer behoeven.

T. C. SEEGERS Commentatio ad quæstionem medicam ab ordine medicorum in acad. Lovanienſi anno 1826 propoſitam: *Præmiſſa membranæ peritonæi anatomico-phyſiologica delineatione, recenſeantur ejus morbi tam acuti, quam chronici, dentur horum morborum diagnoſis, prognoſis atque therapia.* Quæ præmio ornata est. Bredæ apud *F. P. Sterk.* 1833. 8vo. maj. pp. 88.

T. C. SEEGERS, Disſertatio medico-practica *de eximio nitratis potaſſæ depurati in ascitide et anaſarca uſu, obſervationibus probato.* Traj. ad Rhen. typis mandavit *N. van der Monde.* 1834. 8vo. maj. pp. 68.

Na eene waarneming, door het hier te lande nog beſtaande of beſtaan hebbende PHYSIOLOGISCH *Genootſchap*, met eenen zilveren eerpenning bekroond gezien te hebben, is den Heere T. C. SEEGERS het geluk te beurt gevallen, zijn antwoord op de vraag, door de Geneeskundige Faculteit in 1826 te *Leuven* uitgeſchreven, met goud onderſcheiden te zien. Omſtandigheden, van ziekte afhankelijk, en ten gevolge der plaats gehad hebbende gebeurtenis, hebben het drukken dezer Verhandeling tot in 1833 vertraagd.

Digitized by Google

Als proeve van vlijt en welbeſteden tijd is *deze* Verhandeling de haar te beurt gevallene eer waardig; op meerdere onderſcheiding kan zij, na den arbeid van LANGENBECK, voor het *ontleedkundige* geene aanſpraak maken; — wat het *geneeskundige* betreft, kon de Schrijver nog niet veel uit eigene ondervinding zeggen; hij moest zich bepalen tot de mededeeling van het beste, van anderen overgenomen. Bij het overſchrijven der namen van ſommige dezer Schrijvers ſchijnt niet de behoorlijke oplettendheid in acht genomen te zijn. Zoo leest men op verſcheidene plaatſen ſteeds MORGAGNE voor MORGAGNI, HUFLAND voor HUFELAND, PEMPERTON voor PEMBERTON. Eene aanhaling der *dictata* van Prof. WOLTERBEEK kan mede van geen algemeen nut of gebruik zijn.

Na ontſteking van het buikvlies ontſtaat ſomwijlen waterzucht. Deze zag SEEGERS in der tijd door Dr. BECKERS in het Rijks-Hospitaal te *Utrecht* op eene eenvoudige wijze genezen; in verſcheidene zelfs wanhopige gevallen geſchiedde dit door den *ſalpeter*. Dit gaf den Heere SEEGERS aanleiding, om, hetgeen hij door anderen met zulk een treffend gevolg had zien aanwenden, zelf te beproeven. Ten vervolge der *Commentatie* ſtrekt als 't ware de onder No. 2 vermelde *Diſſertatie*. Zij zal eenige waarnemingen bevatten over het uitmuntend nut van den *ſalpeter* in de buik- en huid-waterzucht (*aſcitis et anaſarca*), geſtaafd door de ondervinding. Sedert eenigen tijd ſchijnt dit middel en het *ſal ammoniacum* groote dingen in de waterzucht te doen. Beide kunnen van nut zijn; maar beide, eenigen tijd en vooral in groote giften gebruikt, ſchijnen nog al niet zonder nadeeligen invloed op de bewerktuiging. De enkele verwijdering van het water is desgelijks de eenigſte indicatie niet bij de genezing der waterzucht. — Op de *Corollaria*, achter de Diſſertatie ten getale van 39 gevoegd, zoude nog al een en ander aan te merken vallen. Over het algemeen ſtaan ſommige tot elkander in den zin: *komt het een niet te pas, dan helpt het ander.* Volgens ſommige zoude men het *nitrum* voor het alleen helpende middel houden; volgens andere moet de waterzucht wederom op eene geheel andere wijze behandeld worden. Het ſchijnt ook hier: *variis modis bene fit.* Moge het den Heere SEEGERS gelukken, in de hem voorkomende gevallen van waterzucht, naar omſtandigheden op verſchillende wijze met gelukkig gevolg werkzaam te zijn!

Digitized by Google

Beſchouwing van het Heelal, of Volksleesboek over de Sterrekunde; door W. GLEUNS, JR., *Onderwijzer in de Wiskunde te Groningen. Met negen uitſlaande Platen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1834. *In gr.* 8*vo. XXVIII en* 235 *bl.* ƒ 2-50.

Niet ten onregte klaagt de Hoogleeraar MOLL, in zijn Voorberigt voor de vertaling van BLEIBTREU's *Beſchrijving van den Sterrenhemel*, (te *Amſterdam*, bij SULPKE, 1825.) dat de beoefening der Sterrekunde door onze landgenooten te zeer wordt verwaarloosd, daar toch elk beſchaafd man gezonde denkbeelden behoort te koesteren aangaande verſchijnſelen, die dagelijks onder ons oog gebeuren, en zich ſomtijds aan onze aandacht opdringen. Vreemd is het zeker, dat de minachting, die in ons land vrij algemeen tegen deze ſchoone wetenſchap heerscht, in een zoo zonderling *contrast* ſtaat tot de achting voor vele andere wetenſchappen, zoo zelfs, dat bij zeer velen, die aanſpraak op kennis en beſchaving maken en maken kunnen, niet zelden de ſpotlust wordt opgewekt, zoodra de een of ander toont, deze wetenſchap meer van nabij te kennen. Rec., die dit meermalen opmerkte, en wiens liefhebberij voor dit vak, alleen tot uitſpanning door hem beoefend, menigmalen, ook onder zijne anders geleerde vrienden, tot ſpottende aanmerkingen en vragen aanleiding gaf, offchoon het zijne gewoonte niet is, met het weinigje, dat hij er van weet, te koop te loopen; Rec. ſchrijft deze ongunſtige behandeling van het ſchoonſte vak van menſchelijke kennis voor een goed gedeelte aan onkunde toe, en verblijdde zich daarom zeer, dat de Maatſchappij: *tot Nut van 't Algemeen*, in het jaar 1827, als prijsſtoffe opgaf: *een Volksleesboek over de Sterrekunde.* Van de zeven daarop ingekomene antwoorden mogt niet één den prijs behalen, gelijk ook eene tweede uitſchrijving in 1829 vruchteloos bleef. Hadden Hoofdbeſtuurders tot eene derde uitſchrijving beſloten, dan zou de ſteller dezer beoordeeling zijne krachten denkelijk ook eens beproefd hebben, waarin hij de beide vorige keeren tot zijn leedwezen werd verhinderd; offchoon hij na het verſchijnen van het thans voor hem liggend werkje overtuigd is, dat, heeft *dit* den prijs niet mogen verwerven, het *hem* even min zou gelukt zijn. Hoofdbe-

Digitized by Google

ſtuurders meenden het bij de tweede proefneming te moeten laten. Wij achtten dit jammer, ook omdat wij vreesden, dat, vooral na het uitkomen der vertaling van Prof. SOMMER's voortreffelijke *Beſchouwing van het Wereldſtelſel*, (het Iſte Deel van 's mans *Tafereel van het Heelal*) geen onzer vaderlandſche beoefenaars der Sterrekunde lust zou gevoelen, om in eene behoefte te voorzien, welker vervulling men van de zijde der genoemde Maatſchappij thans niet meer te wachten heeft. Tot onze blijdſchap hebben wij ons daarin bedrogen. De opſteller van het antwoord, dat beide de keeren de meeste ſtemmen ter bekrooning bekwam, (zoodat zelfs de eerſte maal ſlechts éene ſtem ter behaling van den prijs ontbrak) zond, onder bovenſtaanden titel, zijn ſtuk in het licht, aangemoedigd door die goedkeuring van de Beoordeelaren uit de Maatſchappij, en opgewekt door de gedachte, dat de behoefte bleef beſtaan, die de Maatſchappij door het uitſchrijven der vraag erkend had dat er aan zulk een werkje beſtond, te meer, daar de vraag nu is ingetrokken. Wij zijn anders geene voorſtanders van het uitgeven van onbekroonde Prijsverhandelingen; maar in *dit* geval keuren wij het volkomen goed. Ware Rec. een der door de Maatſchappij geſtelde Beoordeelaars geweest, hij zou zijne ſtem gevoegd hebben bij die dergenen, welke meenden, dat, behoudens eenige verbeteringen, het eermetaal aan dit ſtuk moest worden toekend.

Na eene *Inleiding* wordt het onderwijs bevat in 14 Zamenſpraken tusſchen den uit de *Volks-Natuur*, *Schei-* en *Meetkunde* der Maatſchappij bekenden *Heer* en *Tuinman*, waarbij door GLEUNS, om goede redenen, een derde perſoon is gevoegd. De *eerſte* Zamenſpraak wijst in eenige bijzonderheden de voortreffelijkheid der Sterrekunde aan, en handelt voorts over de ſchijnbare beweging der hemelligchamen; over eenige kunsttermen, als: as der wereld, polen, horizon, toppunt, evenaar enz.; over de gedaante der aarde, hare afplatting aan de polen en grootte. In de *tweede* worden vooraf eenige bedenkingen tegen de bolvormigheid der aarde opgelost, en vervolgens geſproken over hare aswenteling; terwijl de ſchijnbare dagelijkſche beweging der ſterren daardoor wordt verklaard, en eenige benamingen, als van meridiaan, poolſter enz., opgehelderd. De *derde* Zamenſpraak beſchouwt de aarde in hare jaarlijkſche beweging om de zon, hetgeen natuurlijke aanleiding geeft, om opmerkzaam te maken op de

Digitized by Google

jaargetijden, den langen duur van dag en nacht aan de polen, (waarbij iets over ſchemering en dampheffing) verſchil tusſchen ſterre- en zonstijd, onderſcheid in luchtſtreken (*zonae*) enz.; waarna gehandeld wordt over den dierenriem en den ſchijnbaren voortgang der zon in deszelfs teekenen, over teruggang der nachteveningen enz.; wordende, gelijk van zelf ſpreekt, hier, waar het pas geeft, verklaard, wat men door evennachtspunten, zonneſtanden, helling der *ecliptica* en dergelijke verſtaan hebbe. De *vierde* Zamenſpraak is geheel gewijd aan eene wederlegging der tegenwerpingen, die tegen het ſtelſel van COPERNICUS kunnen gemaakt worden. De *vijfde* handelt over lengte en breedte, met alles, wat men daarbij gewoonlijk behandelt. Met de *zesde* komt de Schrijver tot de beſchouwing der hemelligchamen, en handelt eerſtelijk over de zon, haren afſtand van de aarde, grootte, aswenteling, helling der as op de *ecliptica*, waarſchijnlijke natuur en eigenſchappen, vlekken en het *zodiakaal* licht, hetgeen aanleiding geeft, om ook iets te zeggen over de ſnelheid van het licht en de ſterkte der verlichting op onderſcheidene afſtanden van de zon. In de *zevende* Zamenſpraak maakt de Schrijver zijne lezers bekend met het wetenswaardigſte aangaande onze maan, haren loopkring en natuurlijke geſteldheid; terwijl de *achtſte* hoofdzakelijk ſpreekt over de eclipſen, zoo der maan, als van de zon. De *negende* handelt over de planeten, bij iedere opgevende zonsafſtand, grootte, aswenteling, omloopstijd enz.; wordende ſommige bijzonderheden, daarbij te pas komende, als: de denkbeelden der Natuurkundigen over de vier laatst ontdekte planeten, den Ring van *Saturnus* enz., natuurlijk niet onbehandeld voorbijgegaan. De planeten alzoo elk afzonderlijk beſchouwd hebbende, komt GLEUNS, in de *tiende* Zamenſpraak, tot eenige algemeene aanmerkingen over ons zonneſtelſel, als: den ſchijnbaar verwarden loop der planeten; de verklaring der wijze, op welke men de afſtanden, benevens de ligchamelijke grootte van zon, maan en dwaalſterren, gevonden heeft; de *parallaxis*, beſtemming der planeten en dergelijken. In de *elfde* Zamenſpraak krijgen de kometen eene beurt; in de *twaalfde* de vaste ſterren; terwijl de beide laatſten de verdeeling van den ſterrenhemel in beelden doen kennen, en het een en ander zeggen van de nevelvlekken en veranderlijke ſterren; waarna het beſluit volgt.

Om deze orde billijk te beoordeelen, moet men in het oog

Digitized by Google

houden, dat wij hier geen wetenſchappelijk leerboek, maar een Volksleesboek over de Sterrekunde aankondigen; terwijl het geheel, uit dit oogpunt beſchouwd, zeer doelmatig is. Zoo wordt dan ook gedurig gewezen op de grootheid, magt, wijsheid en goedheid van den Schepper, hetgeen, wel is waar, niet geheel vrij is van de zoo moeijelijk te vermijden herhalingen, maar toch weder, aan den anderen kant, de verdienſte heeft van ſteeds ongezocht te geſchieden, en in eene verſtandige aanwijzing, geenszins in bloote uitroepingen: o! hoe groot is God! enz. te beſtaan. De Schrijver toont, met de nieuwſte ontdekkingen in het vak bekend te zijn, en heeft daarvan een oordeelkundig gebruik gemaakt. Hij oppert hier en daar vernuftige, min algemeen bekende denkbeelden, waarvan wij, om het boek te beter te doen kennen, een paar ſtalen willen aanvoeren.

Bl. 100 antwoordt de *Heer* op de vraag van den *Tuinman*: „Zouden er ook zeeën en rivieren op de maan zijn?" dat men zulks, niettegenſtaande de naauwkeurigſte waarnemingen, niet heeft kunnen ontdekken. „Het is," zegt hij verder, „echter ligt mogelijk, dat ook de maan onderſcheidene be„ken en vloeden heeft, welke te klein zijn, om door ons „opgemerkt te worden. Veelligt ook, dat deze eene andere, „ligtere ſoort van vloeiſtof bevatten, dan ons water, welke „even zoo in betrekking ſtaat tot den dampkring der maan, „als ons water in betrekking tot den dampkring onzer aar„de, en den bewoners der maan gelijke dienſten bewijst, „als wij van het water genieten."

Bladz. 182 zegt de *Tuinman*, nadat de *Heer* heeft opgemerkt, dat het geene ongerijmde onderſtelling is, te denken, dat ook de kometen redelijke bewoners hebben: „Maar „welke ſchepſelen zouden dit toch zijn kunnen, Mijnheer? „Nu toch verkeeren zij in eene brandende hitte, die hen „als het ware verſchroeijen moet; dan weder zal eene voor „ons onbegrijpelijke koude de komeet aantasten, en belet„ten, dat eenig levend ſchepſel op dezelve kan beſtaan."

„*Heer.* Het is waar, zij zijn nu nabij de zon en dan „weder ver van dezelve verwijderd, en het licht, voor „zoo verre zij dit van de zon genieten, moet dus hiernaar „ook verſchillend zijn. Dan, waarom zoude dit juist even„eens met de warmte wezen? Herinnert u hier ſlechts, wat „ik vroeger van de planeten gezegd heb."

„*Tuinman.* Ja, Mijnheer! maar hier is het een en de-

Digitized by Google

„ zelfde bol, die nu eens digt bij de zon, en dan weder ver „ van dezelve verwijderd is. Bij de planeten konden de damp„ kringen wel verfchillend zijn, b. v. die van *Mercurius* zeer „ ijl en die van *Uranus* daarentegen zeer digt, waardoor de „ warmte zooveel niet van elkander verfchilde; maar dit kan „ hier toch geen plaats hebben op een' en denzelfden bol."

„ *Heer.* Wij kunnen hier niets ftelligs zeggen; maar de on„ eindig wijze Schepper zal ook zeker alles op die bollen „ zoodanig ingerigt hebben, als het voor de bewoners het „ beste is. Mij dunkt zelfs, dat er ook op de kometen zeer „ wel eene gematigde luchtsgeftaldheid heerfchen kan. Zijn „ zij toch nabij de zon, zoo is haar dampkring zeer ijl, en „ de ftaart wordt door denzelven gevormd, gelijk wij zoo „ even gezien hebben. De ftralen der zon kunnen er dus „ die werking niet op uitoefenen, die zij er op zouden doen, „ indien de dampkring dikker was; dan, wat gebeurt er nu? „ De dampkring wordt, hoe meer de komeet zich van de zon „ verwijdert, ook zoo veel te digter; want de ftof, waaruit „ de ftaart beftaat, valt, hoe verder de komeet van de zon „ komt, zooveel te meer weder op dezelve neder, en ver„ dikt daardoor haren dampkring. De zonneftralen, die nu, „ ja wel minder op hare oppervlakte opgevangen worden, „ kunnen nu in dezen dikkeren dampkring ook eene fterkere „ werking doen, en de gematigde warmte dus ook op dezen „ verderen afftand bewaren. In haren verften afftand vangt „ zij flechts weinige ftralen der zon op; maar de dampkring „ is nu ook buitengemeen verdikt, doordien al de ftof van „ den ftaart nu over hare oppervlakte verfpreid is, en de „ weinige lichtftralen, die er nu op hare oppervlakte vallen, „ kunnen dus ook in dezen verdikten dampkring eene vrij „ aanzienlijke werking veroorzaken, en dus ook nu nog eene „ gematigde warmte onderhouden. Ik wil u dit echter niet „ als eene ftellige waarheid opdringen; want wie toch kan „ hier iets zeggen, dat meer is dan gisfing?" (*) Wil men, door deze aanhaling uitgelokt, veel fraais duidelijk en beknopt bijeenvinden over de ftaarten der kometen, men raadplege BRANDES, *Vorlefungen über die Aftronomie*, *Th.* II. *S.* 161 *ff.*

(*) Het tot zevenmaal toe in deze redenering voorkomende *nu* ontfiert, benevens andere kleine onachtzaamheden, eenigzins den ftijl van dit werkje.

Digitized by Google

Wij hebben onder het lezen eenige astronomiſche fouten opgemerkt, die den Schrijver zeker bij vergliſſing ontglipt zijn. Bladz. 65 zegt hij, dat de *Franſchen* den eerſten meridiaan tellen van *Parijs* of het eiland *Ferro*. Eigenlijk verbeelden zij zich eenen meridiaan op 20° bewesten *Parijs*, (*nagenoeg* over genoemd eiland loopende) welken zij als eerſten aannemen. — Bladz. 112. De maan loopt om de aarde niet van het oosten naar het westen, maar omgekeerd van het westen naar het oosten. — Bladz. 169: „ Zoodat nu het „ ſterrebeeld de *Ram* reeds in de *Visſchen* valt." Omgekeerd; tegenwoordig valt, door den invloed van den teruggang der nachteveningen, het *teeken* de *Ram* grootendeels in het *ſterrebeeld* de *Visſchen*. (Het punt O°♈ ligt tegenwoordig in den band der Visſchen.) Bl. 179 wordt gezegd, dat, voor zooverre wij weten, de komeet van ENCKE de eenige is, die binnen de banen der planeten omloopt. Ook die van BIELA, de beruchte, die in 1832 zooveel van zich deed ſpreken, en die door de nabijheid van hare baan aan die der aarde zoo merkwaardig is, loopt geheel binnen de banen der planeten om; zelfs binnen die van *Saturnus*, want zij heeft haar *aphelium* tusſchen de baan van die planeet en van *Jupiter*; haar *perihelium* tusſchen de loopkringen van *Venus* en de *Aarde*.

Ook meenen wij in deze beoordeeling niet te mogen voorbijzien die plaatſen, waar de redenering van den Schrijver ons niet heeft kunnen bevallen. Bladz. 16: „ dat de aarde „ om deze as draait, zullen wij later gelegenheid hebben „ op te merken." Dit had hier nog niet moeten gezegd zijn, omdat het zeer onnatuurlijk is, dat de *Tuinman* deze woorden onopgemerkt laat voorbijgaan. — Bladz. 21 is *Pieter* veel te ſpoedig overtuigd, dat hij vroeger verkeerde begrippen had over *boven* en *beneden*. — Bladz. 61 meent de Schrijver eene proeve der juiste denkbeelden van den Profeet JESAIA over de gedaante der aarde te vinden in de plaats XL: 22: „ Hij is het, die daar zit boven den kloot der aarde." Het is nergens minder, dan in de recenſie van een ſterrekundig geſchrift, de plaats, om over de ware beteekenis van het woord חוּג uit te weiden; maar men kan bij VITRINGA *ad h. l.* genoeg vinden, om de vertaling van VAN DER PALM, *cirkelvlak*, aan te nemen, waardoor dan ook het bewijs uit deze plaats geheel vervalt. — Het is in de Sterrekunde vrij onverſchillig, met welken maatſtaf men de groot-

Digitized by Google

heden uitdrukt, mits men zich gelijk blijve. De opgaven van den Schrijver zijn in Nederlandsche mijlen; doch daar hij den afstand der aarde van de zon, bladz. 74, in *halve* aardkloots-middellijnen opgeeft, is het ongevallig, den afstand der maan van onze planeet op de volgende bladzijde in *geheele* aardkloots-middellijnen opgegeven te vinden. — Bladz. 79 lezen wij, dat de zonnevlekken alleen in het laatst van Mei en van November regte lijnen schijnen te beschrijven, „ terwijl zij op andere tijden smalle ellipsen of langronden „ schijnen te beschrijven, en wel zoodanig, dat zij van De- „ cember tot Mei noordwaarts, en in de overige zes maan- „ den zuidwaarts van het middelpunt der zon liggen." Bezwaarlijk zal dit een leerling verstaan. Daar het hier alleen de schijnbare en dus voor ons zigtbare banen der zonnevlekken geldt, ware het naauwkeuriger en duidelijker geweest, wanneer men las: „ terwijl zij op andere tijden van het jaar *kromme lijnen* beschrijven, die van het begin van December tot het einde van Mei naar het noorden en van het begin van Junij tot het einde van November naar het zuiden gebogen zijn." — Bladz. 108 hebben wij een bewijs, dat men met het loffelijke doel, de wijsheid en goedheid van den Schepper bij alles aan te wijzen, wel eens te ver kan gaan: „ Hoe wijs toch is die schikking niet, dat de maan, als zij „ vol is, juist hare geheele verlichte helft naar de nachtzijde „ der aarde keert, en daardoor de nachten zoo aangenaam „ verheldert; terwijl bij nieuwe maan hare donkere schijf „ naar de dagzijde der aarde gekeerd is, waar haar licht ook „ overtollig zijn zoude, wijl het meer heldere licht der zon „ haren glans verdooven zoude." Wij vereeren met den Schrijver dankbaar de Goddelijke wijsheid en liefde in het schenken van de maan aan onze planeet; maar hetgeen hij hier zegt, bewijst te veel en dus niets. GLEUNS laat echter elders ook wel eens eene gunstige gelegenheid daartoe voorbijgaan. Zoo hadden wij op bladz. 109, 110 stellig iets gewacht over het nut van ebbe en vloed. — Uit hetgeen op bladz. 111 volg. over de knoopen der baan van de maan gezegd wordt, zal de ongeoefende, vreezen wij, geene duidelijke denkbeelden daarover verkrijgen. — Bladz. 135 wordt gevraagd: „Heeft deze planeet (*Mars*) nu ook eene maan?" en geantwoord: „ Hoewel zulks niet onwaarschijnlijk is, „ heeft men tot nog toe geene bij haar kunnen ontdekken." *Op zich zelf* is zeker het bestaan van eenen wachter bij *Mars*

Digitized by Google

noch onmogelijk, noch onwaarſchijnlijk; maar na de zorgvuldige waarnemingen, met de beste werktuigen ook op deze planeet gedaan, kan men gerustelijk zeggen, dat het *zeer onwaarſchijnlijk* is. Men denke ſlechts aan *Vesta*, die, bij veel grooteren afſtand van de Aarde, echter, ondanks hare kleinheid, door goede verrekijkers zeer zigtbaar is. Bladz. 141 lezen wij, dat de manen van *Jupiter* ſlechts door *goede* kijkers zigtbaar zijn. Daar onze Schrijver, bladz. 208, evenwel die kijkers ſlechts *middelmatig* noemt, door welke men in den *Kreeft* een getal van 85 ſterren waarneemt, had hij ook hier zeer wel van *middelmatige* verrekijkers kunnen ſpreken. Het laatstgenoemde toch vordert vrij wat ſterker werktuigen, dan het eerſte. — Het verwonderde ons zeer, bladz. 157 nog het denkbeeld eener maan bij *Venus* een nader onderzoek waardig gekeurd te vinden. De waarnemingen, opzettelijk daarvoor in het werk geſteld, hebben tegenwoordig de voornaamſte Sterrekundigen overtuigd, dat hetgeen ſommigen daarvoor hebben aangezien een *optisch* bedrog is geweest, hetgeen dan ook voldoende is verklaard geworden. — Bladz. 189 ſtaat, dat men de ſchijnbaar verſchillende grootte der vaste ſterren *alleen* moet toeſchrijven aan de ongelijke afſtanden, die zij van ons hebben. Dit kan men even zoo min als het tegendeel *met volle zekerheid* zeggen; maar het laatſte is toch het waarſchijnlijkſte, gelijk dan ook onze Schrijver zelf, bladz. 192, zegt, dat zij ook zeker ongelijk in grootte zijn, zoodat ſommige kleiner, andere grooter zijn, dan onze zon. — Bladz. 193 maakt GLEUNS melding van de waarſchijnlijkheid, dat de vaste ſterren, even als onze zon, van planeten enz. omringd zijn, en meent vervolgens, dat wij deze planeten niet kunnen zien *wegens hare geringe grootte*. Men denke toch ook vooral aan den onmetelijken afſtand; en is het wel zoo bewezen, dat wij geen dier, om de vaste ſterren wentelende, hemelligchamen kennen? Men denke eens aan die dubbele ſterren, waar de eene om de andere loopt, gelijk b. v. μ in *Castor*, ρ in de *Kroon*, ξ in den *grooten Beer*, 70 in *Ophiuchus*, en inzonderheid 61 in de *Zwaan* (*). Men zegge niet, dat alle deze omloopenden

(*) Het valt Rec. onder het ſchrijven in, op te merken, dat dit ſterrebeeld, hoe klein ook op het oog, (in vergelijking b. v. van eenen *grooten Beer*, *Orion*, *Caſſiopea* enz.) echter misſchien het merkwaardigſte aan den ganſchen hemel

Digitized by Google

geene *planeten*, maar *vaste sterren* zijn; want welken grond hebben wij, om te onderstellen, dat het daar planeten zullen wezen, *gelijksoortig* aan die, welke om onze zon loopen? Waarlijk; evenmin als het bestaan van eenen Ring om *Saturnus a priori* uit de inrigting van ons zonnestelsel te raden was, evenmin kunnen wij van het *onze* tot *andere* zonnestelsels besluiten. — Ten aanzien van een gezegde op bladz. 194 merken wij aan, dat, bedriegen wij ons niet, de groote HERSCHEL van oordeel was, dat onze zon eenigzins op zichzelve stond, en de onderlinge afstanden der vaste sterren waarschijnlijk meestal niet zoo groot zijn, als die tot het middelpunt van ons zonnestelsel. — Bladz. 198 vonden wij melding gemaakt van eenen grooten cirkel, zonder dat wij ons konden herinneren, verklaard te hebben gevonden, wat een groote cirkel op eene *globe* is.

Gelijk het verder aan den eenen kant onze goedkeuring wegdraagt, dat GLEUNS, een *Volksleesboek* schrijvende, vele sterrekundige bijzonderheden is voorbijgegaan, welke daarin niet te huis behooren, (b. v. *aberratie*, *nutatie*, *maanslibratie* enz.) zoo kunnen wij aan den anderen kant niet ontkennen, dat hij meer dan éene zaak heeft overgeslagen, of slechts ter loops behandeld, waarvan wij gaarne iets, of iets meer, hadden gevonden. Hiertoe brengen wij: het bewijs voor de zwenteling der aarde, ontleend uit de proeven van BENZENBERG met ligchamen, van hooge torens vallende, en b. v. door BRANDES, *z. a. o. Th.* I. *S.* 121, en SOMMER, t. a. pl. D. I, bl. 117, vermeld; eene handleiding tot het trekken van eenen meridiaan, hetwelk b. v. met *concentrische* cirkels zoo gemakkelijk is; eene, al ware het dan maar oppervlakkige, beschrijving van de oppervlakte der maan, een voor den eerstbeginnende zoo aanlokkelijk gedeelte der

---

is. Niet alleen daardoor, dat zich om de ster 61 in den tijd (volgens BESSEL) van 350 tot 400 jaren een ander sterretje wentelt, maar ook, omdat deze zelfde ster, volgens de waarnemingen van den jongeren HERSCHEL en SOUTH, van 19 andere, die er hoogstwaarschijnlijk om heen bewegen, vergezeld is; omdat het sterrebeeld juist daar ligt, waar de Melkweg zich in twee strepen verdeelt, en omdat de ster 61 in dit beeld diegene is, welke de sterkste beweging onder de vaste sterren heeft, en aan welke men dus het eerste hoopt eene jaarlijksche *parallaxis* te bemerken.

Digitized by Google

Sterrekunde, waarover b. v. een rijkdom uit SCHRÖTER'S *Selenotopographiſche Fragmente* te halen ware; gelijk ook met betrekking tot de vermoedelijke natuurlijke geſteldheid der planeten veel aangenaams en in een *Volksleesboek* belangrijks ware te zeggen geweest; ook — en dit achten wij een zeer groot gebrek — vonden wij nergens melding van de *teekens*, door welke de planeten (☿, ♀ enz.) en die van den dierenriem (♈, ♉ enz.) worden uitgedrukt, hetgeen daarom te noodzakelijker was, vermits *deels* deze teekenen menigmalen in de Almanakken gebruikt worden, *deels* ook de Horoskooptrekkerij, tegen welke op hare plaats hier een gepast woord gezegd wordt, met deze teekens zeer pleegt te ſchermen, en met die vreemde figuren de oogen der menigte te verblinden. Zoo had ook, bladz. 142, bij het vermelden der aswenteling van *Jupiter's* manen moeten gezegd zijn, dat zij, gelijk ook waarſchijnlijk de wachters van *Saturnus* en *Uranus*, daarin met onze maan gelijk ſtaan, dat zij eene aswenteling volbrengen in denzelfden tijd, als zij tot eenen *tropiſchen* omloop om hunne hoofdplaneet noodig hebben. Zoo wordt ook de oorzaak der bijſchaduw (*penumbra*) in de eclipſen niet verklaard, niettegenſtaande zij *fig.* 17 geteekend is. Zoo had ook, bladz. 148, met een enkel woord kunnen gezegd zijn, vanwaar het komt, dat de ſnelheden der planeten in haren omloop om de zon zoozeer verſchillen, te meer, daar opgegeven wordt, hoe vele Nederlandſche mijlen elke in 1" doorloopt.

Ten opzigte van taal en ſtijl moeten wij nog aanmerken, dat ons eenige *provincialismi*, of althans niet zuiver Neêrduitſche uitdrukkingen, zijn voorgekomen. Drukfouten hebben wij niet vele aangetroffen. *Zevengebergte*, bladz. 206, voor *zevengeſternte*, is hinderlijk.

De platen zijn goed. *Fig.* 5 is daarom veel beter, dan die anders gevonden wordt, omdat de zon niet in het middelpunt, maar in een der brandpunten van de baan der aarde ſtaat. Ook had in den tekst wel mogen gezegd zijn, dat de berg op *fig.* 3 met opzet veel te hoog is geteekend; (men kan voor eerstbeginnenden niet te omzigtig zijn.) Op *fig.* 4 ontbreekt de D aan den omtrek der aarde tusſchen R en S. Op plaat 6 zijn de banen der vier laatstontdekte planeten in meer dan één opzigt verkeerd geteekend, en moest de baan der maan die van *Venus* niet raken. Voor deskundigen is het niets; maar de leerling geraakt er mede in de war. Op

Digitized by Google

plaat 7 is de Ring van *Saturnus* veel wijder geopend, dan wij dien op aarde immer kunnen zien.

Mogen door dit werkje vele vrienden voor de edele Sterrekunde gewonnen worden! In die hoop vraagt Rec. verschooning voor de uitgebreidheid van deze beoordeeling.

Gedenkboek der Utrechtsche Schutterij, door L. E. BOSCH. *Met Platen. Eerste Gedeelte. Oude Schutterij. Te Utrecht, bij* L. E. Bosch. 1835. *In gr.* 8*vo.* 212 *Bl. f* 1 - 90.

Met zeer veel ijver heeft de Heer BOSCH alles bijeengezocht, wat ten opzigte der oude Schutterij van *Utrecht*, en ook der daarmede als gewapende burgerwacht gelijk staande Gilden, der vergetelheid verdiende ontrukt te worden; en, als *Utrechtenaar*, heeft hij er zich bijzonder op toegelegd, de verdiensten dier oude Schutteren in het licht te stellen. Dit eerste deel, dat met eene afbeelding van vier hoofmannen of hoplieden der aloude Schutterij van *Utrecht*, waarvan de eerste de vaandrager is, en voorts nog met eene afbeelding van het beruchte slot *Vredenburg* versierd is, doet ons naar het vervolg van dezen lezenswaardigen en oordeelkundigen arbeid verlangen, waar de verkeerde of onvolledige opgaven van vroegere, vooral Hollandsche, Geschiedschrijvers niet zelden bij worden verbeterd of aangevuld. Alleenlijk hopen wij, dat voortaan de tijdsorde wat beter zal worden in acht genomen; zoodat wij niet, in de mededeeling van krijgstogten, gebeurtenissen, merkwaardige besluiten enz., teikens van een eenigzins later tot een vroeger tijdperk worden teruggebragt, hetgeen eene duisterheid over den zamenhang en de volgorde van onderscheidene omstandigheden verspreidt, welke de Schrijver ligtelijk had kunnen vermijden. Om de juistheid onzer gezegden te gevoelen, leze men slechts bl. 99 tot 139 ingesloten. De Schrijver houde ons deze aanmerking ten goede.

Verzameling van Gewijsden van het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage, door Mr. W. IJ. VAN HAMELSVELD, *Raad in het bovengemelde Geregtshof. Beginnende* [*het Ifte Deel*] *met het jaar* 1814. *IVden Deels Ifte en 2de Stukje, te* BOLKESCH. 1835. NO. 6.

Digitized by Google

Amſterdam, bij S. de Grebber *en* Brest van Kempen, 1833; *en 3de en 4de Stukje, te Amſterdam*, S. de Grebber, 1834. *In gr.* 8*vo. Het IVde Deel* 575 *Bl. Buiten Inteek. f* 6 - 85.

Hetzelfde werk, (beginnende van die uitgaaf met het jaar 1823) *VIden Deels 1ſte en 2de Stukje. Te Amſterdam, bij* S. de Grebber. 1833. 258 *Bl. Buiten Inteek. f* 3 - 30.

Bedenkingen op het geſchrift, ten titel voerende: De voorwaarden der affcheiding van Holland en België, in verband beſchouwd met den algemeenen toeſtand van Europa. Te Amſterdam, bij C. A. Thieme. 1834. *In gr.* 8*vo.* 82 *Bl. f* : - 75.

Vlug ſtaatkundig Overzigt, opgedragen en voorgehouden aan den Edelmogenden Heer E. W. VAN DAM VAN ISSELT, *enz. Te Haarlem, bij* V. Loosjes. 1834. *In gr.* 8*vo.* 28 *Bl. f* : - 40.

Verhandeling over de Zielsverhuizing volgens de ſtelling van PYTHAGORAS, *door* R. DE VRIES, *te Monnickendam, Te Amſterdam, bij* P. de Vries. 1834. *In* 8*vo.* 23 *Bl. f* : - 25.

Iets bij den dood van GIJSBERT KAREL, GRAVE VAN HOGENDORP. *Door Mr.* G. W. VREEDE, *Advocaat te Gorinchem. Te Gorinchem, bij* W. van der Wal. 1834. *In* 8*vo.* 13 *Bl. f* : - 25.

Dat de *Verzameling van Gewijsden van het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage* een allezins nuttige arbeid is, die door den thans, helaas! reeds overledenen Heer Mr. VAN HAMELSVELD ondernomen en voortgezet was, en dat deze Verzameling voor de boekerij van alle Regtsgeleerden verdient te worden aanbevolen, behoeft niet te worden aangemerkt; even min, als dat wij die Gewijsden zelve aan geene kritiek zullen onderwerpen. Wij achten dus deze bloote vermelding voldoende.

In de nu volgende *Bedenkingen* worden de ongelijkheden aan zichzelven en andere leemten bij den Opſteller van gemoemd geſchrift vrij gelukkig aangetoond; maar te gunſtige

Digitized by Google

gedachten omtrent de jongſte ſtaatsverandering in *Frankrijk* ſchijnen ons den liberalen Tegenſchrijver wat te verre te voeren.

Zoo iets was ook den Heere VAN DAM VAN ISSELT gebeurd, en dit gaf den Opſteller van het *vlug ſtaatkundig Overzigt* aanleiding, hem een woordje toe te voegen, dat mogelijk door dien Heer zal worden beantwoord, gedeeltelijk en niet zonder grond met ſommige der redekavelingen van den Schrijver der vorenſtaande *Bedenkingen*, b. v. dat de omwenteling in *België*, zoo KAREL X meester gebleven was, dadelijk in een' hiërarchiſchen geest toch zou bewerkt zijn, en dan denkelijk *Europa* nog ongelukkiger zou geworden zijn, dan het thans is, zonder dat *Nederland* er beter bij zou hebben gevaren.

De *Verhandeling over de Zielsverhuizing* is eene fijne en wèl volgehoudene ſatire.

Het *Iets bij den dood van* G. K. VAN HOGENDORP is eene waardige hulde, aan dien grooten Man toegebragt.

Vervolg op mijn werkje, getijteld: Treurig lot, enz. behelzende een woord aan den Recenſent van de Vaderl. Letteroef. voor Dec. 1834. *No.* 15. *Door* J. J. STORY, *gepenſioneerd Predikant. Voor rekening van den Autheur. Te Leyden, bij* L. Herdingh en Zoon. 1835. *In gr.* 8*vo.* 29 *Bl. f*: - 30.

De Heer STORY heeft gemeend, onze korte beoordeeling van zijn werk, in een vlugſchrift van 29 bladzijden, te moeten beantwoorden. Tijd en ruimte ontbreken ons, om zoo breedvoerig te zijn in ons repliek. Bij weinige punten ſlechts zullen wij een oogenblik ſtilſtaan, tot toelichting en ſtaving onzer bedoelde Recenſie. Bl. 6 ſchijnt STORY niet te begrijpen, hoe hij regt bekwam tot Appel op de Synode. Maar hij weet immers, dat de zaak ter eerſte Inſtantie bij het Prov. Kerkbeſtuur *behoorde*. Was nu reeds het Klaſſ. Beſtuur een weinig te ver gegaan, en kon hij daarvoor (wij ſpreken uit 's mans eigen oogpunt) geene voldoening bij het Prov. Beſtuur bekomen, hetwelk, zonder vernietiging der Inſtructie, over de begane fout heenſtapte, dan gaf hem dit zoo veel te meer middelen van Appel op de Synode in handen. Maar als hij zich nu in het *wezen der zaak* ſchuldig gevoelde, dan zou zeker het appelléren hem weinig gebaat hebben.

Digitized by Google

want, welk gevolg het had, eene andere aanklagt zou hem dan toch, bij regtskundiger behandeling van wege het Klasf. Beſtuur, met der tijd even ver gebragt hebben, als waar hij thans is. Kende hij zich onſchuldig, dan had hij ook het gevoelen zijner Regters ter eerſte Inſtantie, wat hunne bevoegdheid tot voortgang met de zaak betreft, in zijn voordeel kunnen nemen; en dien ten gevolge op de Synode appelléren, die, uit andere perſonen zamengeſteld dan het Prov. Kerkbeſtuur, kon gerekend worden zoo veel te onpartijdiger te zijn. Dat een onregtvaardig vonnis onregtvaardig blijft, al heeft het kracht van gewijsde verkregen, erkennen wij gaarne; maar een vonnis, ten gevolge eener regtspleging, bij welker Inſtructie eene dwaling begaan is, kan wel regtvaardig zijn in het wezen der zaak. Beſtaat er nu kracht van gewijsde, dan moet men op die *nulliteiten* niet terugkomen. Regtens kan men het geheele vonnis wel niet meer aantasten; maar bleek de onſchuld van den veroordeelden, dan zou het openbaar gevoelen ten minſte hem regt doen. Doch al dat ſchermen met deze of gene voorgeſchrevene formaliteiten, die men meent verwaarloosd te zijn, wekt geene deelneming, als men van zijne onſchuld ten principale niemand overtuigen kan. Dat gemoedelijke en verſtandige lieden, die geene Regtsgeleerden zijn, zeer wel in de formen kunnen dwalen, en echter met kennis van zaken over het al of niet beſtaan van te laste gelegde *feiten* oordeelen, en dat zij *daarin* moeten geacht worden met Gezworenen gelijk te ſtaan, ſchoon zij tevens behooren als Regters te handelen, ſchijnt ons boven alle bedenking. Eindelijk, het is *niet* door middel van deze of gene bij het Klasf. of het Prov. Kerkbeſtuur gehoorde getuigen, dat Recenſent kennis draagt van zoodanige daden en woorden des veroordeelden, die de regtvaardigheid van het vonnis, te zijnen laste geſlagen, bij hem boven allen twijfel verheffen, ja hem met *afgrijzen* vervullen, als Do. STORY God ten getuige roept, dat hij diens Naam bij zijne twistvoeringen niet misbruikt heeft, en ſteeds door den geest der liefde beſtuurd werd. Wat het misbruik van Gods Naam betreft, deswege zou de veroordeelde zich mogelijk *ſchijnbaar* daarmede kunnen verdedigen, dat door den *Naam* van God in het O. V. JEHOVA verſtaan wordt, en hij nimmer zich van dien Naam als vloekwoord bedient. Dit zou eene uitvlugt zijn, even als, bl. 27, omtrent zijne vergelijking van zichzelven met JEZUS

Digitized by Google

voor het *Sanhedrin*. Maar wat nu 's mans *vredelievendheid* aangaat, men leze zijn werk en deszelfs vervolg, en dan laten wij het oordeel aan den onpartijdigen onderzoeker. En hiermede voor altijd over deze jammerlijke zaak genoeg!

Nederlandsch bouwkunstig Magazijn, of Tijdschrift tot verbetering, nut en voordeel in de Bouw-, Timmer-, Beeldhouwkunst en Meubelering, benevens onderscheidene Kunsten en Ambachten, daarmede in betrekking staande. Zamengesteld op de wijze van het Engelsche Architectural-Magazine van J. C. LOUDON, *enz. Om maandelijks te worden vervolgd. Te Amsterdam, bij* M. Schooneveld en Zoon. 1834. *In gr.* 8vo. *f* 15-: *per jaargang.*

Dit Tijdschrift, waarvan het No. voor October 1834, behelzende 64 bladzijden in gr. 8vo, ons is toegezonden, vult eene gaping in een belangrijk kunstvak, en tevens in het vak der Tijdschriften, onder ons aan; terwijl het voorts smaak en bevalligheid van uiterlijk en bewerking, naar het ons voorkomt, met rijkdom en leerzaamheid van inhoud vereenigt. Eene algemeene aanbeveling tot medewerking aan deskundigen, en tot begunstiging van het debiet aan liefhebbers der bouwende en beeldende kunsten, is alles, wat wij aan het loffelijk doel der uitgaaf verschuldigd zijn: want een *letterkundig* Tijdschrift, gelijk de *Letteroefeningen*, zou van den kring zijner bemoeijingen en het doel zijner oprigting afwijken, indien het in eigenlijke beoordeeling van dit *bouwkunstig Magazijn* wilde treden. Met de aanprijzende vermelding van het bestaan van dit nieuwe Tijdschrift gelooven wij dus aan het oogmerk der toezending van het aangekondigde voldaan te hebben.

Korte Levensbeschrijvingen van eenige der voornaamste Nederlandsche Landhelden en Heldinnen, door J. A. OOSTKAMP. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1834. *In gr.* 8vo. *VIII en* 215 *bl. f* 1-90.

De Onlusten in België; beschouwd in derzelver aanleiding, begin en voortgang. Een Leesboek voor Oud-Nederlands

Digitized by Google

Zonen en Dochteren. Door Mevr. A. B. SCHILPEROORT, *Wed.* VAN MEERTEN. *Iſte Stuk. Te Haarlem, bij de* Wed. A. Loosjes, Pz. 1834. *In* 8*vo. XX en* 301 *bl. f* 2 - 10.

Tafereelen uit den Bruidſtaat en het Huwelijksleven van jonge Bruiden, Vrouwen en Moeders, door Mevr. de Wed. A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *Te Amſterdam, bij* G. Portielje. 1834. *In* 8*vo. XIV en* 207 *bl. f* 2 - 20.

Het eerſte hier aangekondigde werkje, dat van den Heer OOSTKAMP, is niet ongeſchikt, om de Nederlandſche jeugd met de levensgeſchiedenisſen onzer voornaamſte landhelden en heldinnen bekend te maken, ja in zoo verre verdient het lof; maar waarom heeft de Schrijver de partijzucht zoo ver gedreven, dat hij in een werkje voor de jeugd, zonder eenige noodzaak, van wederzijden zeer betwistbare punten (gelijk hij ten minſte zelf behoort te erkennen) beſlist, en daardoor zijnen arbeid aan verlevendiging van oude geſchillen, en voortplanting derzelve onder het opkomende geſlacht, ſchijnt dienstbaar te maken? Hij had met Prins MAURITS hier alleen als Veldheer te doen, en kon dus de geſchillen met OLDENBARNEVELD onaangeroerd laten. Hij behandelt die ook niet, verzwijgt de geregtelijke vervolging en de onthoofding diens Staatsdienaars, bij gevolg alwat, althans bij de eerſte beſchouwing, tegen MAURITS en zijne aanhangers moet voorinnemen; maar desniettegenſtaande geeft hij, bl. 58, aan ROORDA, DE GROOT en OLDENBARNEVELD eenen *veeg* in 't voorbijgaan, en laat op bl. 106 deze gansch overtollige vraag door *Marten* doen: „Ik heb wel eens gehoord, dat hij (FREDERIK HENRIK) in *zedelijke* deugden grooter dan MAURITS was, vader!" Met de *zedelijke* deugden van MAURITS en FREDERIK HENRIK had de Heer OOSTKAMP, die deze mannen hier als *landhelden* beſchouwt, niets te ſtellen: maar hij laat *Marten* die aanmerking maken, ten einde den vader, in het verzierde geſprek, een antwoord te doen geven, waarbij, in *zedelijke* deugden, FREDERIK HENRIK eer beneden dan boven MAURITS geſchat wordt. Over dat onderwerp is reeds zoo veel geſchreven, dat wij het liever aan het oordeel onzer lezers

Digitized by Google

overlaten, er van te denken, gelijk hun het meeste overeenkomstig de waarheid schijnt; en het gezag van den bij OOSTKAMP aangehaalden Mr. P. SIMONS zal toch wel te ligt zijn, om de schaal ten voordeele van MAURITS te doen overhellen. Maar daarop alleen gronden wij onze berisping, dat, hoe de Heer OOSTKAMP voor zichzelven de zaken moge inzien, in een werkje voor de jeugd, en wel alleen geschreven, om haar de levensgeschiedenis onzer landheiden en heldinnen, en dus der voorkomende personen, vooral in *dat* karakter te leeren kennen, (gelijk de Schrijver, bl. 58, zelf moet belijden) afdwaalt van zijn onderwerp, om der jeugd zijne bijzondere gevoelens over ten minste twijfelachtige punten aan te bevelen. En hiermede over dezen arbeid genoeg.

Mevrouw de Wed. VAN MEERTEN heeft zich wel de moeite willen geven, de onlusten in *België* tot onderwerp van een leesboek voor onze jeugd te maken. Het eerste stukje van dit haar werk loopt tot het einde van den tiendaagschen veldtogt en de terugkomst der Studenten. Altijd is het moeijelijk, van kort geledene en in zeker opzigt onvoltooide gebeurtenissen een naauwkeurig verhaal te leveren. Ook is het hier geene geschiedenis, uit een wetenschappelijk oogpunt opgesteld. Onzer Nederlandsche jeugd een overzigt te geven van den gang der zaken, voor zoo ver de bekwame Schrijfster in de gelegenheid was de bijzonderheden na te sporen, dit was haar loffelijk doel, en daarin is zij geslaagd, zoo veel zulks, over het algemeen genomen, tot nog toe mogelijk is.

Dank hebbe de verdienstelijke Vrouw derhalve voor dit haar opstel tot dusverre, en ook evenzeer voor hare *Tafereelen uit den Bruidstaat en het Huwelijksleven*, waarin jonge bruiden, vrouwen en moeders vele heilzame lessen ontvangen; terwijl het bevallige uiterlijk van het boeksken hetzelve zeer geschikt maakt, om als een geschenk te worden vereerd, en de gekozene form de lezing veraangenaamt.

Bloemlezing uit Hoogduitsche Dichtstukken van CLAUDIUS, BURGER, BLUMAUER, SCHLEGEL, MAHLMAN, SCHILLER *en anderen, in Nederduitsche verzen overgebragt door* J. J. BANGE, *Lutersch Predikant te Sappemeer.*

Digitized by Google

Uitgegeven tot een weldadig doel. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1834. *In gr.* 8*vo.* 155 *Bl. Buiten Inteek. f* 1 - 50.

Bij het Graf van Mr. J. D. MEIJER. *Dichtregelen door* E. M. CALISCH. *Te Amſterdam, bij* L. van Bakkenes. 1834. *In gr.* 8*vo.* 6 *Bl. f* : - 30.

Aan Nederlands Jongelingſchap bij den aanvang van het jaar 1835. *Dichtregelen; door* G. A. C. W. *Marquis* DE THOUARS, *Luitenant der* 10*de Afdeeling Infanterie. Te Breda, bij* F. P. Sterk. 1835. *In gr.* 8*vo.* 15 *Bl. f* : - 30.

Indien het weldadige doel alleen te allen tijde genoegzaam ware, om de uitgaaf van gebrekkige verzen te regtvaardigen, dan zouden wij de Bloemlezing, die de Eerw. BANGE ons uit de Dichtſtukken van onderſcheidene Duitſche Meesters levert, zonder berisping en zonder lof kunnen vermelden. Maar er ontbreekt te veel aan, om dit te *mogen* doen. Vele zoogenaamde drukfeilen heeft de Schrijver, in eenen brief aan den Redacteur van dit Tijdſchrift, trachten te verbeteren; doch zelfs bij die verbetering winnen de verzen zeer weinig. Immers, al lezen wij b. v. bl. 38, in plaats van: *En 'k plantte vruchten meen'gen dag*, op verzoek des Schrijvers: *Terwijl ik meen'gen vruchtkern lag*, dan blijft het toch een af te keuren regel. En hoe maken wij het met *Georg* en *niemand*, op bl. 6? met *een hoogmoedig ridder*, op bl. 13? met een *grijs* voor een *grijsaard*, bl. 17 en 23? met *nederſlagen* voor *nederſlaan*, bl. 32?.... Maar het weldadige doel? — Uit aanmerking daarvan beſluiten wij met de woorden: *Si deſint vires, tamen est laudanda voluntas.*

Beter geſlaagd zijn de oorſpronkelijke dichtregelen van den Heer CALISCH bij het graf van den wereldberoemden Regtsgeleerde, Mr. J. D. MEIJER. Zij behelzen eene, den grooten Overledene niet geheel onwaardige, lijkhulde.

Ook de dichtregelen, door den Marquis DE THOUARS aan Nederlands Jongelingſchap toegezongen, hebben, in het algemeen, ons zeer wel bevallen. Wel begrijpen wij niet regt, hoe wij, volgens den raad op bl. 8, *het onvervalscht akkoord* niet alleen der *Romeinen*, maar ook (zeker in plaats der *Grieken*) van de *Perzen* en *Trojanen*, kunnen volgen. Van de *Perzen* is er weinig bij ons bekend, en van de *Trojaan-*

Digitized by Google

ſche poëzij weten wij niets. Doch dit is waar, dat in dit geheele gedicht eene zekere roerende eenvoudigheid, waar ſlechts eenige *ſteigerende arendsſchachten* en dergelijke rare voorwerpen eene uitzondering op maken, den heerſchenden toon geeft. Zoo de Dichter THOUARS voortgaat op den ingeſlagen weg, meer en meer van al het gezwollene en gekunſtelde afkeerig wordt, en zich echter voor het platte en alledaagſche blijft wachten, zal hij zeker onzen Zangberg eenmaal tot ſieraad ſtrekken: want het ontbreekt hem aan vinding noch gevoel; zijn ſmaak alleen was niet gelouterd, toen hij als Dichter optrad, en zoo iets is voor verbetering vatbaar.

Harmoniën naar A. DE LA MARTINE, *door Mr.* J. WESTENBERG. *Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1834. *In gr.* 8*vo.* 175 *Bl. f* 3-30.

Men kent den godsdienſtigen, maar tevens ſomberen toon der Muze van LA MARTINE. Men weet ook, hoe die Dichter, bij zijne hooge vlugt, niet altijd van zekere woordenpraal is vrij te pleiten, en zekere duisterheid van ſtijl en uitdrukking hem eigen is; maar tevens, hoe men bij de lezing van het oorſpronkelijke, door het plegtig verhevene van den aangeſlagen toon en het welluidende in klank en rolling der verzen, die gebreken naauwelijks ontwaart, en zich onwillekeurig voelt medegeſleept. Moeijelijk is het derhalve, de gedichten van LA MARTINE zoodanig over te brengen, dat men de vertaling met bijna hetzelfde genoegen als het oorſpronkelijke lezen kan. De Heer Mr. WESTENBERG heeft zijne krachten aan de *Harmonies poëtiques et réligieuſes* gewaagd, en, naar ons gevoel, heeft hij in het algemeen zich vrij gelukkig van zijne taak gekweten. Verzen, als op bl. 22:

> Is 't het verleden, dat ſteeds meest bekoort,
> Want in twee deelen ſplitſte zich ons leven,

en meer andere harde of ſtroeve regels verdienen wel geenen lof. Het rijm van *ij* op *ei*, gelijk *ſchijnt* op *eind* (bl. 63), *rein* op *ſchijn* (bl. 158) is wel af te keuren. In *het land der geboorte* (zou *de geboortegrond* niet beter gezegd zijn?) vonden wij op bl. 62 en 63 eenig gebrek aan zamenhang. Maar,

Digitized by Google

in weerwil van deze en andere leemten, bezit deze bundel zijne verdienſten, wanneer men hem als navolging van eenen der moeijelijkſt te vertolken Dichters beſchouwt. Dat de arbeid van eenen LA MARTINE wel waardig is in onze taal te worden overgebragt, behoeft geen betoog: en echter, hoezeer wij het genie van den oorſpronkelijken Schrijver bewonderen, en den zedelijk-gevoelig-godsdienſtigen geest zijner dichtſtukken, vooral in betrekking tot den heerſchenden *profanen* geest en ſmaak, of liever wanſmaak, der hedendaagſche *Franſchen*, huldigen, hindert ons, behalve het genoemde wel eens opgeſmukte en gekunſtelde zijner manier, eene zekere eentoonigheid, waardoor zijne dichtvoortbrengſelen, ja, wel zich altijd gemakkelijk van het werk van anderen onderſcheiden, maar, aan de andere zijde, zijne bundels losſe gedichten dat verſchil van inhoud en dien rijkdom van onderwerpen miſſen, die den lezer ſteeds aangenaam zijn. Onder de voortreffelijkſte ſtukken, die ons hier vertaald worden aangeboden, rangſchikken wij: *Onze dooden; het land der geboorte; waarom treurt mijne ziel? Cantate voor kinderen in een Huis van Liefdadigheid* (een uitmuntend ſtuk), en eindelijk de aandoenlijke ontboezeming: *de eerſte liefde, en de eerſte ſmart.* Indien het gedicht ons niet wat al te gekunſteld ſcheen, zouden wij er bijgevoegd hebben: *Jehovah, of de menschheid toonbeeld van Gods almagt.* Anderen zullen welligt van een tegenovergeſteld gevoelen zijn; maar, niettegenſtaande onze aanmerking, houden wij ook dat gedicht in vele opzigten voor ſchoon, inzonderheid als proeve van ſchildering met woorden. Van al de overige dichtſtukken en ſtukjes is er niet één, dat den naam van LA MARTINE verloochent, of welks vertolking men, in het algemeen, als geheel mislukt zou moeten beſchouwen. De Heer Mr. WESTENBERG ga dan voort met zich op de navolging, doch zoo mogelijk met verbetering waar het pas geeft, van goede, ſchoon nimmer onfeilbare, modellen toe te leggen!

Berekening van de zuivere inkomſten van eenen bouwman, welke eene bouwhoeve met land van de beſte ſoort in gebruik heeft; alsmede eene aanwijzing, dat vele bouwhoeven even goed zonder als met braking bebouwd kunnen worden; waarbij eindelijk nog gevoegd is, het voordeelige, om het koolzaad in de ſchuur in plaats van op het opene veld te dorſchen. Door CORNELIS LEENDERTSE PUNT,

Digitized by Google

Bouwman onder de Gemeente Willemſtad. Te Dordrecht, bij Blusſé en van Braam. 1835. *In gr.* 8*vo.* 40 *Bl. f*:-40.

De man, die hier zijne denkbeelden aan het publiek mededeelt, erkent, dat er reeds veel over den landbouw is geſchreven, maar beantwoordt in zijne voorrede de vraag, die zou kunnen gedaan worden: „waartoe deze berekening?" Behalve het door hem aangevoerde, hetwelk wij aan de overweging van allen, die belang hebben bij den landbouw en voor wie de bekendheid met de waarde der landen behoefte is, aanbevelen, meenen wij ook nog om eene andere reden de aandacht van ons publiek op het boekje te mogen vestigen. Aan onze Hoogeſcholen wordt wetenſchappelijk onderrigt gegeven in de Landhuishoudkunde; mannen, die door hunnen rang en geleerdheid beroemd zijn, achten het niet beneden zich over den landbouw te ſchrijven. In onderſcheidene gedeelten van onze provinciën beſtaat het vermogen zelfs der aanzienlijkſten in landgoederen. Ieder is overtuigd van het nuttige van den ſtand der bouwlieden. Is nu de belangſtelling in den landbouw algemeen, dan zullen velen van onze lezers gaarne een oogenblik beſteden, om eens te zien, welke de ſlotſom is der ervaring van eenen landman, na eene meer dan dertigjarige uitoefening van den landbouw. 's Mans ſtijl is, wanneer men met de provinciale kunsttermen van zijne landſtreek bekend is, duidelijk genoeg. Aangaande de naauwkeurigheid van zijne berekeningen roept hij beſcheiden het oordeel van deskundigen in. Zou men ook nog eenige aanmerkingen willen maken, zoo zeggen wij van dit boekje met HORATIUS:

— *Tamen in pretio est.*

Satans list ontdekt en Triumfklank in Sion, bij de derde druk van het Eenvoudig Onderwijs in de Christelijke Leer. Opgeſteld door de Heeren S. D. DE KEIZER, J. C. FABIUS, J. PRINS, J. CORSTIUS *en* M. VAN MEETEREN. *Predikanten bij de Gereformeerde Gemeente te Amſterdam. Door* Z. H. VAN DER FEEN, *Med. Doct.* 31 *Dec.* 1834. Sij broeden baſiliskuseijeren uyt: die van hare eijeren eet, moet ſterven; ende als het in ſtucken gedrukt wort, daer berst een adder uyt. JES. LIX: 5. *Te Amſterdam, bij* J. H. den Ouden. 1835. *In gr.* 8*vo.* 32 *Bladz. f*:-30.

Het onderhavige geſchrift is een nieuw blijk, dat zijne helſche Majesteit, Koning SATAN, zeer in grootheid en magt verminderd is. MILTON ſchildert den afgevallen Aartsengel, als hebbende, ook na zijne verdrijving uit den hemel, zijnen oorſpronkelijken glans nog niet geheel verloren. In onzen tijd kan de Vorst der Duisternis zich niet eens bemoeijen met den herdruk van een boekje, hetwelk reeds vroeger, als van helſchen oorſprong zijnde, was aangekondigd, of een eenvoudig burger, de Med. Doctor Z. H. VAN DER FEEN, vermeet zich, zijn ongenoegen daarover aan den dag

Digitized by Google

te leggen. Wij kunnen den Schrijver in zeker opzigt gelukwenſchen. Wij gelooven, namelijk, dat zijne ſlagen aan SATAN al zeer ſmartelijk moeten vallen. Wij verbeelden ons in SATAN den ſtervenden leeuw; en bij de pogingen van BALTHASAR BEKKER, ANTONIUS VAN DALE, FRANCISCUS DE CORDUA, om hem, vóór vele jaren reeds, den laatſten ſlag toe te brengen, hooren wij hem zeggen: *Fortes indigne tuli mihi inſultare* (*). Maar nu Z. H. VAN DER FEEN hem ook aanrandt, verbeelden wij ons, hem te hooren klagen: *Te, naturae dedecus, quod ferre cogor, certe bis videor mori* (†). Jammer is het voor den Schrijver, dat hij niet tot zoodanig Kerkgenootſchap behoort, in hetwelk hij kans zou hebben, om als *Duivelbanner* geordend te worden! — Maar, wat nieuw guitenſtuk heeft de Duivel dan toch uitgevoerd, hetwelk door den Doctor is ontdekt, en over welks verijdeling hij zijnen *Triumfklank in Sion* aanheft? De zaak is deze: De op den titel genoemde Predikanten hebben eenen *derden druk* bezorgd van het bekende *Eenvoudig Onderwijs*, en hebben, o gruwel! daarin eenige veranderingen gemaakt. Nu vreest onze Doctor, dat men hem van *opzettelijke kwaadwilligheid* en *laster* zal beſchuldigen, wanneer men, de twee eerſte drukken niet bezittende, dezen derden druk met zijne vooraf uitgegevene *Waarſchuwing* vergelijkt. Van welk gewigt deze veranderingen zijn, blijke uit de volgende, door den Schrijver aangewezen:

1ſte en 2de druk.	3de druk.
In de volheid des tijds.	In de volheid des tijds.
(Met curſieve letters.)	(Met gewone letters.)

De openbaarmaking van deze en andere veranderingen beſchouwt de man als een ſteen, dien hij, als een andere DAVID, doet zinken in den reeds vermorzelden kop; als een middel, om, even gelijk eertijds het zwaard van den onbeſnedenen *Philiſtijn* in de hand zijns overwinnaars, hem zijn' eigen' kop af te houwen. Dat de Doctor de Leeraren beſchuldigt van *vuilaardig bulderen* in de tempelgebouwen, kunnen dezen hem niet ten kwade duiden; want dit heeft de Duivel gedaan. Het is er dus ver van af, dat Doctor VAN DER FEEN die Predikanten *belasteren* zou. „Helſche rook en ſtinkende dampen gingen uit zijnen gorgel. Hij deed bittere gal braken." Wij verbeelden ons Broer CORNELIS in zijne *Sermoenen* te hooren bulderen tegen de *Augsburgſche Confeſſie*. Wij zullen hier niets meer bijvoegen. Het boeksken is te koop. Ieder, naar zijnen ſmaak, doe zijn voordeel, of wachte zich voor ſchade!

(*) *Dat moedigen mij beleedigden, heeft mij zwaar gevallen.*

(†) *Dat ik genoodzaakt ben u te verdragen, ſchandelijk der natuur, is mij zoo ſmartelijk, alsof ik tweemaal moest ſterven*; zoo ſprak de leeuw, toen hij ten laatſte ook nog door den ezel getrapt werd.

No. IV. Bl. 155. ſtaat, in den titel van WAGNER, *rusticam*, lees *rusticani*. Bl. 158. in de noot reg 3. *patiens*, lees *patieris*; reg. 5. *lectione*, voor *lectioni*; reg. 6 *innexiore*, voor *inuexiove*.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Disputatio Theologica Inauguralis, exhibens interpretationem dictorum Jesu, Joannis c. XIV et XVI, quibus se ad discipulos rediturum eosque revisurum esse promittit. Quam etc. publico ac solenni examini submittit H. J. DE HAAN HUGENHOLTZ, Rysvico-Hollandus etc. Lugd. Batav., apud *Vid. D. du Saar*, 1834. oct. maj. 90 pag. *f* 1 - 10.

Als loffelijke proeve van des Schrijvers kunde, vlijt en lust in de uitlegging der Schriften des Nieuwen Verbonds, heeft Rec. deze *Doctorale Disputatie* met genoegen gelezen, en wenscht hem van harte geluk met zulk een vereerend einde van deszelfs Akademische studiën. Zoo zeer naar waarheid en welmeenendheid deze betuiging is, even zoo zal hij over den inhoud van dit stuk vrijmoedig zijne gedachten zeggen, als achtende dit vooral voor een' jongen Geleerde het meest nuttig, en het meest overeenkomstig met die waarheid en vrijheid, welke in het gebied der Letteren moeten heerschen.

Na eenige opmerkingen over JOAN. XIV en XVI in 't algemeen, en over het oogmerk dezer Verhandeling, houdt de Schrijver deze orde, dat hij, in het *eerste* deel, *eerst* de verschillende gevoelens der Uitleggers over het wederkomen en wederzien, dat JEZUS in zijne afscheidsrede aan zijne discipelen belooft, voorstelt, *daarna* zijn eigen gevoelen hieromtrent voordraagt, en dit *eindelijk* uit verscheidene plaatsen der gemelde hoofdstukken tracht te bewijzen. Waarop hij, in het *tweede* deel, zijne verklaring met eenige van elders ontleende bewijzen, ook door ze tegen anderer meening te handhaven, zoekt te versterken. — Deze manier van behandeling komt Rec. niet in allen deele de gelukkigste voor: immers doordat de Schrijver zijn eigen gevoelen terstond voorop plaatst, heeft het nu reeds, en ver-

Digitized by Google

volgens ook wel eens in de bewijsvoering zelve, al het aanzien van eene *hypothese*, die hij op de bewuste plaatsen *wil* toegepast hebben, en die er dan ook in *moet* gevonden worden. Verkieslijker schijnt het te zijn, eerst plaats voor plaats, waarin iets betrekkelijk het onderwerp mogt voorkomen, na te gaan, derzelver zin door de grammatisch-historische uitlegging te bepalen, en dan te zien, of hieruit ook eenig algemeen resultaat te trekken zij: en mogt dan al eens het hier voorgedragene gevoelen des Schrijvers (vooronderstelt zelfs, dat dit over het algemeen het ware is) niet overal houdbaar bevonden worden, wat zwarigheid? het is ons immers om waarheid te doen.

Welk is dan nu het denkbeeld, dat HUGENHOLTZ meent op alle die plaatsen der afscheidsrede van JEZUS toepasselijk te zijn, waar van deszelfs komen of wederkomen of wederzien, in betrekking tot de Apostelen, gesproken wordt? Ziet hier zijne eigene woorden, p. 10: „JESUM *se, brevi post suum discessum, modo* „*invisibili quidem et mente tantum percipiendo, sed* „*sine ullo dubio, iis esse manifestaturum; atque ita* „*quidem, ut praesentiae* JESU, *ejus auxilii, favoris* „*et caritatis redderentur quam certissimi, suaeque* „*cum ipso conjunctionis conscii. Hic autem reditus* „CHRISTI *distinctus quidem foret ab institutione et* „*donis Spiritus S., quae Pentecostes die discipulis lar-* „*gienda essent, verum simul cum his arctissime junc-* „*tus.*" — De aard van dit Tijdschrift laat Rec. niet toe, zich in een breedvoerig onderzoek van die plaatsen, waarin HUGENHOLTZ, gedeeltelijk in navolging van andere Uitleggers, dezen zin meent te vinden, in te laten: slechts met eenige aanmerkingen moet hij zich vergenoegen. 1. Had hier in 't algemeen niet meer moeten gelet worden op den toestand der leerlingen van JEZUS, en onderzocht, wat zij te dien tijde, en naar hunne toenmalige behoefte, door de woorden van JEZUS moesten verstaan? En dan twijfelt Rec. wel zeer, of zij er datgene, wat de Schrijver wil, bij mogelijk-

Digitized by Google

heid niet begrepen hebben; ja of het waarschijnlijk is, dat JEZUS hen toen met dit geheel bovenzinnelijke zoude willen getroost, en hun niet liever iets meer zinnelijks, hoewel zelfs dit hun nog niet geheel helder was, verschaft hebben. — 2. Een eerste bewijs voor zijne stelling ontleent de Schrijver daaruit, dat JEZUS in deze redenen meermaals van zijn heengaan spreekt, en, daar dit van zijn vertrek naar den hemel te verstaan is, ook zijn komen tot of wederzien van zijne discipelen op zulk eene geestelijke wijze, als boven gezegd is, moet verstaan worden: doch al ware ook het eerste onbepaald waar, dan volgt immers nog niet, dat het laatste er lijnregt tegenover staan moet, en zulk eenen figuurlijken zin hebben: indien JEZUS thans onder een' bedekten en verzachtenden term van zijnen dood spreekt, is het dan niet natuurlijk, dat Hij ook onder omschrijvende bewoordingen van zijn herleven gewaagt? — 3. Geheel ter gunste van des Schrijvers *hypothese* schijnt het te zijn, dat hij, JOAN. XIV: 2, πάλιν ἔρχομαι en παραλήψομαι van elkander scheidt, en hierdoor twee verschillende zaken verstaat, namelijk de geestelijke wederkomst van JEZUS, en de opneming zijner vrienden tot zich: niet alleen toch kan men ἔρχομαι, *per Hebraïsmum*, hier voor pleonastisch houden; maar de geheele zin is immers door de tegenstelling duidelijk: „ Wij zullen niet altijd gescheiden, maar eens weder geheel vereenigd zijn." — 4. Zoo komt het Rec. ook geheel *ex hypothesi* gesproken voor, wanneer de Schrijver, p. 32, bij de plaats, JOAN. XIV: 18 en volgg., zegt: „ *Verbum* ἔρχομαι *his in sermonibus de* JESU *reditu* „ *in vitam nunquam usurpatur*:" dit is toch juist hetgene, dat bewezen moest worden. Niet natuurlijk is het ook, wanneer hij hier vervolgens θεωρεῖν in tweederlei zin neemt, namelijk letterlijk bij κόσμος, en figuurlijk bij ὑμεῖς, daar nogtans blijkbaar van den eenen hetzelfde ontkend wordt, dat van de anderen wordt verzekerd. Daarentegen keurt hij het af, dat sommigen het volgende ζῆν in twee verschillende beteekenisten nemen, (namelijk

Digitized by Google

eerst voor het *compos.* ἀναζῆν, en dan als *simpl.* ζῆν, het zij letterlijk, of figuurlijk) hetwelk echter nog niet volstrekt noodig is, want de zin van ὅτι ἐγὼ ζῶ, καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε kan immers zijn: „*want, als ik leef, zult* „*gij ook leven;*" „gij zult er getuigen van zijn;" en dit geeft voorwaar geen flaauwen zin, want dit was voor de discipelen eene zaak van het grootste gewigt: nogtans neemt hij zelf het in tweederlei zin, namelijk het eerste van JEZUS' leven in den hemel, het andere van der discipelen geluk op aarde. — 5. Hoe veel moeite de Schrijver zich ook geve, om te bewijzen, dat de plaats, JOAN. XVI: 16 en volgg., ook in den door hem aangenomen zin moet opgevat worden, hij heeft Rec. hiervan niet kunnen overtuigen. Niet alleen toch schijnt er geen de minste reden te zijn, om θεωρεῖν of ὁρᾶσθαι (want het is, verg. XIV: 19, duidelijk, dat beide met elkander verwisseld worden) hier in tweederlei zin op te vatten; maar ook de ganssche zamenhang van deze plaats, en de toestand der discipelen, dien JEZUS vs. 20—22 schildert, schijnen duidelijk te wijzen aan de eene zijde op het hen diep bedroevend gemis door zijnen dood, en aan de andere op het hen hoog verblijdend wederzien door zijne opstanding; maar welke vreugde Hij wijselijk noodig vindt reeds in het vooruitzigt te temperen, door den wenk, dat het voor eenen korten tijd zou zijn, omdat Hij heenging tot den Vader: doch wat Hij er verder bijvoegt, was genoegzaam, om hen ook omtrent dit toekomende, dat hun nog geenszins in allen deele duidelijk was, gerust te stellen.

Het aangevoerde moge intusschen niet strekken, om den jongen *Doctor* den lof te betwisten, dat hij voor zijne stelling alles bijgebragt heeft, wat hij kon; maar om te doen zien, dat het, ten minste naar het oordeel van Rec., alles niet zoo *apodictisch* is, als het den Schrijver schijnt voor te komen, en dat deze zich liever moest onthouden hebben van zulke zegswijzen omtrent anderer gevoelen, als b. v. deze is, p. 67: „*Satis* „*superque nobis probasse videmur, nullo modo ferri*

Digitized by Google

„ *posse interpretationem eorum*" etc. Men kan zich zulke hooge ingenomenheid met eigen gevoelen en zulke beslisfende uitspraak in een jong mensch zeer wel begrijpen, en eenigzins verschoonen; maar men mag hierin toch ook behoedzaamheid aanraden, vooral wanneer het gevoelens betreft, welke met die van den een' of ander' van deszelfs Leermeesters strijden: nederigheid en bescheidenheid kunnen zeer wel bestaan met zelfstandigheid, en zonder het blindelings *jurare in verba magistri*.

Op de *Theses* van eene *Dissertatie* is Rec. niet gewoon veel aanmerking te nemen of te maken, als wetende niet alleen, dat zij een offer zijn aan eene over 't geheel vrij nutteloze gewoonte, maar ook als bij eigene ondervinding wetende, dat men daarin (en ook wel eens in de *Diss.* zelve) somtijds stellingen moet nederzetten, die meer het uitvloeisel zijn van de verkiezing en meening des *Promotors* of *Praeses*, dan wel de uitdrukking der eigene keus en overtuiging van den *Doctor* of *Defendens*. Bedacht hij dit niet, dan zou hij wel lust hebben, om *ex animo* te *opponeren* tegen de hier voorkomende 6de en 10de *Thesis*. — Al wordt het toch in de 6de door het gezag van ULLMANN gestaafd, dat JOAN. VIII: 36 ziet op de *perfecta* JESU *pietas et virtus*, Rec. vindt in de woorden van JEZUS zelven, in hunnen geheelen *contextus* beschouwd, genoeg gezag, om te gelooven, dat het op deszelfs *veracitas et veritatis amor* ziet. — Bij de 10de zou hij vragen, of pas van de Akademie komende jonge lieden bevoegd zijn, en of het hun wèl staat, om de volgende *Thesis* te stellen: „ *Sacrorum Antistites, qui in visitatione, quae dici-* „ *tur, domestica, Seniorum auxilium aspernantur,* „ *imprudentius agere videntur*:" hierin toch moet, bij gezond verstand, ook de ondervinding spreken; en heeft men deze laatste, dan zal het oordeel welligt nog al eenigzins anders uitvallen. Maar is het wonder, dat jonge lieden zulke *Theses*, hetzij dan uit zichzelve, of op aanrading van *Promotor* of *Praeses*, stellen, daar de Theologische Faculteit van Utrecht zelve, vóór weinige

Digitized by Google

jaren, eene Prijsvraag uitschreef, om de Studenten *het nut der huisbezooking* te laten bewijzen; waarvan een *pendant* is de verleden jaar aldaar uitgeschrevene Prijsvraag, die hen uitlokt, om te betoogen, dat *het ook thans nog nuttig is over den Heidelbergschen Catechismus te prediken?!* — Dan genoeg! een ieder hebbe zijne vrijheid, mits met nederigheid en liefde vereenigd; en niemand late zich daarin, uit zucht om slechts menschen te behagen, beperken!

Wij verblijden ons intusschen, eene goede proeve der bekwaamheid van eenen Kweekeling der Amsterdamsche en Leidsche School te hebben mogen aankondigen; en wij wenschen hem in zijne verdere studiën en werkzaamheden den besten voorspoed.

Waarheid en Geloof. Of mijne Ontboezeming, in eenige voorname bijzonderheden, nader opgehelderd en ontvouwd. Door R. ENGELS, *Predikant te Nieuwolda. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1834. *In gr. 8vo. f* : -80.

De *Ontboezeming* van Do. ENGELS is, gelijk men kon verwachten, op verschillende wijze beoordeeld geworden. Volgens het Voorberigt voor dit tweede stukje hebben *mannen van naam, uit onderscheidene oorden van ons Vaderland, hun genoegen, goedkeuring en instemming betuigende, hem aangemoedigd tot verder schrijven.* (?) Tevens geeft de Schrijver te kennen, dat hij zich geenszins heeft laten *affchrikken door niets beduidende bedenkingen of schampere, beleedigende uitvallen.* Dit lezende, zou men moeten onderstellen, dat er niet eene enkele gegronde aanmerking is gemaakt op die *Ontboezeming*. Van het tegenschrift, dat onder den titel: *Bedenkingen over de Ontboezeming van den Weleerw.* R. ENGELS, *door een onderzoekend Gereformeerd Protestant*, insgelijks te *Groningen* is uitgegeven, wordt met geen enkel woord melding gemaakt.

Digitized by Google

Of doelt misschien ENGELS daarop, als hij van *niets beduidende bedenkingen* spreekt? In dat boeksken komen echter aanmerkingen en redeneringen voor, waaromtrent in de *nader opgehelderde en ontvouwde Onthouzeming* wel iets gezegd had mogen worden.

De Predikant van *Nieuwolda* geeft hier de reden op, waarom hij in het eerste stukje zijne *Geloofsbelijdenis* deed voorafgaan. Hij laat eene menigte Schriftuurplaatsen volgen, in welke allen, naar *zijn* oordeel, het denkbeeld van *plaatsbekleeding* en *vertegenwoordiging* ligt. Voorts tracht hij zijne ingenomenheid met de *Mystiek* te verdedigen. Gaarne erkent Rec., met Do. ENGELS, dat er in de Christelijke leer wordt gevonden, wat *ons verstands-begrip overstijgt;* doch men kan de ongenoegzaamheid van *bloote verstands-theologie* mede voor ontwijfelbaar houden, een *dor rationalisme* afkeuren, tegen de *begrips-heerschappij*, tegen *werktuigelijke godsdienstigheid*, tegen *wettischen dwang*, tegen *schijnvroomheid* en *werkheiligheid* niet minder sterk, dan de Schrijver, ingenomen zijn, en evenwel sommige stukken uit een ander oogpunt beschouwen, of althans bij de prediking zich onthouden van zekere zegswijzen, welke door de onkundige menigte ligt kwalijk begrepen en in eenen zin opgenomen worden, die strijdt tegen den geest van het Evangelie. Uit hetgene bl. 8 van de *ware, geestelijke godsdienstigheid* bij de *Mystieken* van vroegeren tijd gezegd wordt, volgt geenszins, dat hunne denkwijze geheel Bijbelsch *moet* geweest zijn. Wanneer de Eerw. ENGELS van *Mystiek* spreekt, bedoelt hij de *verborgene vereeniging* van den zondaar *met Jezus in God*. Hij zegt: „Uit hoofde van deze *vereeniging* met Hem, die onze menschheid aannam, om in deze aangenomene menschheid onze menschheid te vertegenwoordigen bij God, gelijk Hij voor ons het Beeld is van den Onzienlijken; om het *ideé* der reine menschheid daar te stellen enz.; om eene voldoening daar te stellen aan het Godsregt, hetwelk beide, straf en gehoorzaamheid, of liever, eene onbeperkte gehoorzaamheid, zelfs

Digitized by Google

met overneming van ſtraf, en het bitterſt lijden eischte; uit hoofde van deze *vereeniging*, van Zijne zijde, door de aanneming van *onze* natuur, van onze zijde door *geloof*, eene akt(?) van vrijwillige toeſtemming enz. enz.; hierdoor is het, dat het *Zijne* het *onze* is, *Zijne* geregtigheid *onze* geregtigheid," enz. . .

Dit zij genoeg over den *geest* van het boeksken, waarin voorts menige aanmerking voorkomt, die algemeen toegeſtemd zal worden. Met eene minder polemiſche houding zou de Schrijver misſchien meer nut geſticht hebben.

Leſſen over de Christelijke Hervormde Godsdienstleer. Eene Handleiding voor jonge Onderwijzers en gevorderde Leerlingen. Te Sneek, bij F. Holtkamp. 1833. *In gr.* 8*vo.* 140 *bl.* *f* 1-25.

Offchoon bij het godsdienſtig onderwijs, naar het *Eenvoudig Onderwijs in de Godsdienst* van BRINK, diens voortreffelijke *Handleiding voor mijne Leerlingen* nog altijd uitnemende dienst bewijst, kunnen evenwel deze *Leſſen* hiertoe in aanmerking komen. Zij zijn vóór een' geruimen tijd genoten onder de leiding van een' bekwamen en geachten Leermeester, en tot eigen gebruik in geſchrifte gebragt. Tuſschenkomende omſtandigheden en verandering van betrekking veroorzaakten, dat het eigenlijke doel van dit opſtel niet werd bereikt. De Schrijver beſloot tot de uitgaaf ten nutte van anderen. Hij erkent, dat er beter onderrigt, door den uitmuntenden arbeid van anderen, te verkrijgen is. Hij zendt echter deze Leſſen in de wereld „alleen in de ſtreelende hoop," zegt hij, „dat zij, eenmaal opgenomen in de rij dier geſchriften, „ook iets mogen toebrengen ter vermeerdering en uit„breiding van ware godsdienstkennis en ter bevordering „van echt Christelijk geloof en Christelijke deugd." Ter bereiking van dit doel zijn deze Leſſen, welke naar den leiddraad van BRINK'S *Onderwijs* zijn behandeld,

Digitized by Google

en wat de afdeelingen betreft ook daarnaar zijn ingerigt, niet geheel ongeschikt, als leverende eene eenvoudige maar goede Handleiding voor jonge Onderwijzers, wien het niet aanstonds gemakkelijk valt te *katechizeren*, en voor gevorderde Leerlingen, die naar uitvoeriger onderrigt verlangen, dan hun onderwijsboekje verschaft, om te beter te kunnen antwoorden, en, is dit noodig, ook opheldering te vragen omtrent hetgeen hun dan duidelijker blijkt opheldering te behoeven. Dat dit boekje niet door een' Onderwijzer, maar door een' onderwezene is opgesteld, blijkt allerwegen, maar onderscheidt dit stukje ook van andere geschriften genoegzaam, om bij al den voorraad, dien wij bezitten, in het licht te kunnen verschijnen.

Van ons kan niet worden gevergd, dat wij meer in bijzonderheden zullen treden. Daartoe zijn deze Lessen, zoo als zij voorgedragen zijn, weinig geschikt. De Schrijver, die zijne pen gebruikt tot stichting en niet tot verdeeling, ondervinde, dat de uren, door hem aan het opschrijven dezer Lessen besteed, naar zijnen wensch, niet zullen verloren zijn!

Elementa Botanices, in usum lectionum Academicarum, conscripta ab H. C. VAN HALL, Instituti Regii Batavi Socio, Botanices et Oecon. ruralis Professore in Academia Groningana. Groningae apud *J. Oomkens*. 1834. 8vo maj. XII, 244 pag. *f* 2-25.

Bij de menigvuldige boekwerken, die thans over alle vakken van wetenschap in het licht komen, wordt het meer dan tijd, dat de Schrijvers zich met behoedzaamheid afvragen, welk doel zij zich met de uitgave hunner geschriften voorstellen. Het komt ons voor, dat alle wetenschappelijke werken, die werkelijk nuttig genoemd kunnen worden, tot twee hoofdklassen moeten gebragt worden. Zij moeten namelijk *of* voor den grondigen beoefenaar en kenner der wetenschap geschreven zijn, en

Digitized by Google

voor dezen iets nieuws en waarlijk belangrijks behelzen, het zij door het ontdekken van vroeger onbekende zaken, het zij door wederlegging van aangenomene en met het gezag des tijds toegeruste meeningen; *of* zij zijn tot handleiding voor diegenen opgesteld, welke zich met de gronden eener wetenschap wenschen bekend te maken, en kunnen dan zelfs hoogst voortreffelijke en verdienstelijke geschriften zijn, al behelzen zij ook geene nieuwe ontdekkingen. Het spreekt van zelve, dat de eigenschappen en de geheele inrigting van deze twee soorten van boekwerken verschillend moetèn zijn; en het is aan de verwarring van beide doeleinden, aan het miskennen van die eigenaardige strekking, dat wij aan den eenen kant vele mislukte boeken, maar aan den anderen kant ook vele verkeerde beoordeelingen van werkelijk goede boeken moeten toeschrijven.

Het werk, dat voor ons ligt, behoort tot de laatste soort; het zijn *Grondbeginsels*, welke daarin vervat zijn. In den eersten opslag twijfelden wij eenigzins aan de nuttigheid van dergelijk eene handleiding tot de kennis der planten, denkende aan de menigte goede, ja zelfs uitstekende *élémentaire* boeken over deze wetenschap, wier vervaardiging zelfs de eerste Geleerden in Engeland, Frankrijk en Duitschland niet beneden zich hebben geacht, daarin voorgegaan door den onsterfelijken Zweedschen Natuurkenner LINNAEUS. De lezing evenwel dezer *Elementa* heeft ons tot een ander gevoelen gebragt; en, hoezeer ons vele dier buitenlandsche handleidingen vrij wel bekend zijn, moeten wij echter erkennen, dat het bij dezelven eene waardige plaats bekleedt, en zich, als Akademische handleiding, zelfs boven vele derzelven voordeelig onderscheidt. Het is namelijk beknopt, bevattelijk en in eene goede orde geschreven; en in ons Vaderland, waar de Latijnsche taal nog bij het Akademisch onderwijs gebezigd wordt, heeft het daarenboven de aanbeveling van in die taal te zijn opgesteld, waarin, behalve de *Philosophia botanica* van LINNAEUS, ons alleen twee handleidingen van LINK bekend zijn

Digitized by Google

(*Philoſophiae botanicae novae Prodromus*, *Goettingae* 1798; — *Elementa Philoſophiae botanicae. Berolini* 1824.) Van dit laatſte werk van LINK, een overigens verdienſtelijk en zeer belangrijk boek, zegt VAN HALL teregt „ *tironis captui non accommodatus*," en het eerſte is ſlechts eene korte ſchets, zonder vermelding van planten-ontleedkunde en phyſiologie, welke deelen ook door LINNAEUS in zijne *Philoſophia botanica* zeer verwaarloosd zijn; terwijl daarenboven de latere natuuronderzoekers zoo vele ontdekkingen in deze deelen der *Botanie* gemaakt hebben, dat zij aan dezelven eene geheel nieuwe gedaante gegeven hebben.

Wij gelooven derhalve, dat de Hoogl. VAN HALL een nuttig werk ondernomen, en dat hij daardoor op de erkentelijkheid der Akademiſche jeugd aanſpraak heeft. In de *Nieuwe Beginſels der Kruidkunde* van A. RICHARD, welke vóór ruim vier jaren in het Nederduitsch zijn uitgegeven, ontbreken vele hier behandelde zaken; andere zijn er meer breedvoerig in voorgeſteld. Wij twijfelen niet, of deze beide boeken zullen weldra de eenigzins verminkte vertaling van WILDENOW's *Grondriſs*, met welke de aanvanger zich hier vroeger behelpen moest, op eene nuttige wijze vervangen.

De volgorde dezer *Elementa Botanices* is deze: Pars I. *De doctrina Botanica et de planta univerſe;* Pars II. *Organographia, ſive deſcriptio organorum, quibus planta conſtat;* Pars III. *Anatomia, ſive deſcriptio partium elementariarum, ex quibus organa plantarum compoſita ſunt;* Pars IV. *Phyſiologia;* Pars V. *Phytographia, ſive dispoſitio et deſcriptio ſystematica;* Pars VI. *Geographia botanica.* De *terminologie*, gelijk men haar gewoonlijk noemt, is dus verſpreid in twee hoofddeelen: terwijl men namelijk de zelfſtandige naamwoorden, die deelen der plant uitdrukken, verklaard vindt in het tweede hoofddeel, moet men de bijvoegelijke naamwoorden in het vijfde hoofddeel opzoeken. Wij gelooven, dat voor deze rangſchikking veel te zeggen valt. Aan meer bedenking onderhevig is het vooliigt, dat in het tweede

Digitized by Google

hoofddeel de verrigtingen der deelen, der bladeren b. v., beſchouwd worden, en dus de bijzondere phyſiologie van de algemeene, in het vierde hoofddeel behandeld, afgeſcheiden is, niet ſlechts, maar dezelve voorafgaat. Even zoo zou men kunnen vragen, of niet het derde hoofddeel het tweede moest voorafgaan. Maar de Heer VAN HALL berigt ons in de Voorrede, dat de volgorde van het boek die zijner leſſen is, en bij deze laatſten moet men dikwijls meer op het jaargetijde dan op ſtrenge wetenſchappelijke orde letten; terwijl ontleedkunde en phyſiologie zeker beter des winters behandeld kunnen worden, dan de terminologie, bij gemis aan verſche planten. Onder de werken over plantenanatomie, op bl. 6—8 opgegeven, miſſen wij met eenige bevreemding F. J. F. MEYEN's *Phyſotomie*, *Berlin* 1830, van welk werk wij ook in den loop dezer *Elementa* nergens melding vinden gemaakt. In het laatſte hoofddeel volgt de Schrijver hoofdzakelijk den arbeid van SCHOUW.

Drukfouten, behalve de achter het werk verbeterde, zijn ons ſlechts zeer weinige voorgekomen. Over den Latijnſchen ſtijl verontſchuldigt zich de Schrijver misſchien meer dan noodig was. Alleen zouden wij het afbreken der woorden, b. v. „ſtructura plantarum *A*—, *Mono-* et *Dicotyledonearum*," hoezeer der kortheid bevorderlijk, niet gaarne algemeen zien invoeren, al worden wij door onze Duitſche naburen daarin voorgegaan, volgens het in de Germaanſche taaltakken algemeene gebruik.

Merkwaardige Waarnemingen van behandeling en genezing door het Dierlijk Magnetismus en Somnambulismus. Door B. J. MEIJER, *Magnetiſeur te Amſterdam. IIde Deel, in* 3 *Stukken. Met Platen. Te Amſterdam, bij* T. J. Wijnhoven Hendrikſen. 1829—34. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 496 *bl. f* 4-80.

Geſchriften over het Magnetismus, van wie zij ook

Digitized by Google

zijn, met de woorden van RUDOLPHI te veroordeelen, zoude den onpartijdigen beoefenaar der wetenschappen niet voegen, vooral wanneer zij de vruchten van *bedaarde* oogenblikken zijn van iemand, wiens leus altoos zal zijn: *eerlijkheid in wandel, trouw in handel en opregtheid in mededeeling.* (Voorberigt van het IIden D. 2de St. bl. V en VI; vergelijk hiermede hetzelfde Stuk, bl. 230.) Men zoude inderdaad tegen eigene overtuiging, althans tegen een vrij algemeen erkend gevoelen handelen, indien men het Magnetismus naar den volgenden maatstaf wilde beoordeelen: „ „ Ik heb (zegt RUDOLPHI) in het Magnetismus en deszelfs wonderen, met al den aankleve van dien, niets dan dwaling en bedrog gevonden. Ik zoude geheel van hetzelve zwijgen; maar het is bij het Magnetismus niet slechts om eene eenvoudige, onschadelijke Theorie te doen, zoo als er vele verrijzen en verdwijnen: door het Magnetismus, gelijk het zich voordoet, wordt voor elke verkeerdheid de deur opengezet; het tast de wetenschap verderfelijk bij den wortel aan; het gaat hand in hand met de Dweeperij (Mystiek) en met de Logen." (*) Ook bij een desgelijks zeer ongunstig, nog ten jare 1833 afgelegd getuigenis door den Hoogleeraar RICHERAND (†) gevoelt men geene vrijheid, zich met de gevoelens van beide deze Geleerden te vereenigen; te minder, daar een niet min beroemd en braaf man, de Hoogleeraar HUFELAND (‡), na een vijftigjarig onderzoek, zich dus laat hooren: „ *der Magnetismus hat faktische Existenz;*" vervolgende hij verder: „ Het is met de daad bewezen, dat er eene gesteldheid (als het Magnetismus) in het bewerktuigde leven kan plaats hebben, welke echter

(*) *Grundriss der Physiologie.*

(†) *Nouveaux Elémens de Physiologie, par M.* BÉRARD *Aîné, Brux.* 1833. pag. 260: — „ *Ils ont fourni le champ le plus vaste aux vaines suppositions de l'ignorance et du charlatanisme.*" En pag. 261. noot 2.

(‡) *Journal der pr. Heilkunde von* C. W. HUFELAND *u.* E. OSANN, 1834, Julius, S. 44.

Digitized by Google

reeds vroeger den natuurkundigen bekend was onder den naam van *Somnambulismus*, *Catalepsis*, *Ecstasis*. — Zij ontwikkelt zich in het zenuwstelsel, in hetwelk eene ziekelijke wijziging geboren wordt, die dezelfde verschijnsels oplevert, als thans bij het Levensmagnetismus worden waargenomen. — Deze gesteldheid kan bij voor haar vatbare voorwerpen door een ander voorwerp opzettelijk opgewekt en voortgebragt worden." Tegen zulk een getuigenis valt niet veel in te brengen, al dacht ook eene geheele Commissie (*) minder gunstig over het Magnetismus, dan dit het geval schijnt met die, welke sedert zes jaren in Frankrijks Hoofdstad met dit onderzoek bezig schijnt te zijn, omtrent wier eensgezindheid evenwel eenige twijfel wordt geboren, wanneer men de laatste handelingen der *Académie royale de Médecine* heeft nagegaan. Het schijnt uit die zelfde handelingen ook te blijken, dat men vooreerst nog op geene beslissende oordeelvelling zal kunnen hopen; hetwelk trouwens over een zoo ingewikkeld vraagstuk zeer moeijelijk, misschien voor nog zeer geruimen tijd *onmogelijk* zal zijn. Om deze redenen moeten derhalve, gelijk wij reeds te kennen gaven, ook alle beoordeelingen over het Magnetismus en deszelfs uitvloeisels met zeer vele bezwaren gepaard gaan.

Is het Magnetismus (om tot RUDOLPHI terug te keeren) geene voorbijgaande Theorie, al is deszelfs schadelijke strekking en invloed op de wetenschap slechts van een nog ondergeschikt belang; — wanneer het met dweeperij en logen een verbond kan aangaan (†); wanneer (om de kalmere taal van HUFELAND te bezigen) het gebreken oplevert, misleiding en bedriegerij in de hand werkt, de zinnelijkheid bevordert, de gezondheid der ziel in gevaar brengt, — dan wordt het toch een gewigtig iets; te gewigtiger, omdat het niet slechts bin-

(*) *Rapport sur les expériences magnétiques faites par la Commission de l'Académie royale de Médecine. Paris* 1831.

(†) Bijgeloof en bedrog schijnen er toch onder te kunnen schuilen; verg. IIden D. 3de St. bl. 481.

Digitized by Google

nen het gebied der wetenschap blijft, maar zich in den kring van het dagelijksche leven binnendringt.

Is het Magnetismus derhalve meer dan misleiding van zichzelven, dan zinbedrog en spel der verbeelding, bestaat het, werkt het niet slechts op het ligchaam, maar is de werking van het eene wezen op de hoogere vermogens van het andere *waarschijnlijk*, *mogelijk*, indien al niet *bewezen*, hoe men dit verband gelieve te noemen, *Rapport*, zoo als dit tot dusverre gebruikelijk was, of, met de meer krachtige, bedenkelijke, in geen geval nietsbeteekenende uitdrukkingen van BILDERDIJK (*), die nog meer klem zouden hebben, waren zij minder hartstogtelijk geuit, — het zal den verstandigen steeds een gewigtig, den voorzigtigen een bedenkelijk middel zijn en blijven. Kunnen, volgens HUFELAND, ziekelijke aandoeningen, van het zenuwstelsel afhankelijk, door het Magnetismus genezen worden, zoo zal het in deze klasse van middelen de verdiende plaats blijven bezitten, en is dit mogelijk zonder te pas brenging van het Somnambulismus, des te beter.

Wij, die met den Heer MEIJER, Schrijver van het bovengemelde werk, geheel onbekend zijn, laten hem onder de bescherming der wet, die hem als Magnetiseur patent verleent. (Onder welke klasse wordt dit bedrijf gerangschikt, en moet ook in andere steden voor de uitoefening van het Magnetismus patent genomen worden?) Waar echter een Geneesheer reeds aanwezig is, werke men niet buiten om denzelven heen; (Hden D. 3de St. bl. 389, in verband met Hden D. 2de St. Voorb. bl. VI) dit geeft geenen gunstigen dunk; ook kan de openbare vermelding hiervan dengenen, die zulks deden, later niet aangenaam, en der goede verstandhouding met den Geneesheer niet bevorderlijk zijn. Wie het Magnetismus wil aanwenden, en tot dit einde zich met zijnen Arts niet

(*) *Opstellen van godgeleerden en zedekundigen inhoud, nagelaten door Mr.* W. BILDERDIJK, Iste D. bl. 101.

Digitized by Google

verſtaan kan, mag hem immers voor zijne verdere moeite dank zeggen; geen Arts van eenig zelfgevoel, die in dit geval niet van zelf zal terugtreden, en wiens gevoel zoo fijn niet is, dien zal ook het bedanken niet zeer krenken. Uit bl. 480 ziet men, dat voortaan de genezingen door het Somnambulisme in het algemeen niet meer zullen uitgeoefend worden, met doorwaſemde *ſlaapmutſen* te doen *examineren!* Of dit daaruit voortſpruit, dat Mejufvrouw STEFFENS onvatbaar voor den magnetiſchen ſlaap ſchijnt geworden te zijn, dan wel uit HUFELAND'S aanmerking, laten wij aan zijne plaats. Indien het laatſte, zoo zou het zucht vertoonen, om, met verſmading van allen gewin langs bedriegelijke wegen, voortaan met de Geneeskunde te willen medewerken, *om het bijgeloof of het bedrog te onderſcheiden, en nuttig te willen zijn aan de uitbreiding der kennis in het vak der wetenſchappen*, (bl. 481.) — Wij erkennen volkomen, met MEIJER, „*dat, alhoewel men in de laatſte jaren verbazend groote vorderingen in het geneeskundig vak gemaakt heeft, er in hetzelve nog zeer veel te wenſchen* (neen, ook te doen) *overblijft*, (bl. 489.) (*).

Daar wij op twee plaatſen SPIRITUS MINDENERIE (bl. 493) lezen, houden wij dit voor meer, dan eene domme drukfeil. Het moet (zoo het noodig mogt zijn dit te zeggen) de algemeen bekende *geest van* MINDERER (*ſpiritus Mindereri*) zijn. Ook vergist zich MEIJER, *het heen en weer trekken der zenuwen aan een geſlagt, van dezelfs huid en ingewanden ontdaan, dier* gezien te hebben; het zal hem allezins noodig wezen, wanneer dit bij eene andere gelegenheid nader mogt ontwikkeld worden, deswege vooraf zich beter met de zaak bekend te maken. Het beſtuderen der levenskrachten vordert eene goede ontleedkundige en uitgebreide natuurkundige kennis en eenen wijsgeerig

(*) Deze zoetvloeijende plaats vergelijkende met die op bl. 367 voorkomt, wordt men onwillekeurig herinnerd aan den Brief van Apostel JACOBUS, H. IV: 10.

Digitized by Google

geoefenden geest, welke den man te eenemaal ſchijnt te ontbreken.

De Platen ſtrekken het werk noch ten ſieraad, noch ter opheldering van het aldaar niet zeer duidelijk voorgeſtelde.

Histoire de la civiliſation morale et religieuſe des Grecs dans les ſiècles héroïques, par P. VAN LIMBURG BROUWER, Profeſſeur d'Histoire et de Littérature ancienne, Membre correspondant de la 2me et 3me claſſe de l'Inſtitut Royal des Pays-Bas, etc. Tome I. A Groningue, chez *W. van Boekeren.* 1833. 8vo. 367 pag. *f* 3-75.

Het gebeurt zelden, dat een grondig wetenſchappelijk werk door onze landgenooten in de *Franſche* taal wordt uitgegeven. Voorheen werden die ſchriften, vooral bij ons, meest altijd in 't *Latijn* geſchreven, en waren dan, bij innerlijke waarde, van een goed vertier door geheel *Europa* verzekerd. Sedert echter het ſchrijven in 't *Latijn* bijkans overal (wat althans grootere werken aangaat) heeft opgehouden, werd ook bij ons het ſchrijven over geleerde, althans degelijke onderwerpen in de landtaal gebruikelijk. Ons beperkte Publiek en de weinige bekendheid met onze taal buitenslands deed echter ſommigen, bij onderwerpen van wijsgeerigen inhoud, der *Franſche* taal de voorkeur geven, welke veelzins, als *Europeſche* ſchrijftaal, de *Latijnſche* verving, zoo als bij den uitnemenden FRANÇOIS HEMSTERHUIS, den Schrijver der echt *Sokratiſche* Zamenſpraken. Geſchiedkundige werken en onderzoekingen van belang herinneren wij ons nog niet, in de *Franſche* taal door *Hollanders* geſchreven te zijn. De Hoogleeraar VAN LIMBURG BROUWER, bekend door een aantal letter- en oudheidkundige geſchriften, vooral over de *Griekſche* Oudheid- en Letterkunde, in de moedertaal, heeft gemeend, een meer uitvoerig werk over *de zedelijke en*

Digitized by Google

godsdienſtige beſchaving der Grieken, eenigermate als vervolg dienende op een gelijkſoortig werk over *Egypte*, in de meer algemeen gelezene taal onzer naburen te moeten uitgeven, ten einde zich een grooter Publiek te verſchaffen. Zijn verblijf van eenige jaren te *Luik*, alwaar de *Franſche* taal de eenige in gebruik is, kan hem, door meerdere gemeenzaamheid met dezelve, in dit beſluit hebben verſterkt. Wanneer wij echter nagaan, dat vroegere werken, zoo als NIEBUHR's en COOK's Reizen, STUART's *Romeinſche Geſchiedenisſen*, enz. in ons land gereed vertier vonden, zoo levert het juist geen vereerend bewijs voor den hechten ſmaak onzer landgenooten van dezen tijd, dat MESSCHAERT's vertaling van GIBBON is moeten achterblijven, en dat een VAN LIMBURG BROUWER zijne geleerde en belangrijke onderzoekingen over het meest beroemde volk der Oudheid in eene vreemde taal heeft moeten ſtellen, omdat hij vreesde, dat het onderwerp ons Publiek niet genoegzaam zou kunnen boeijen; en dit, terwijl wij met de ellendigſte Romans, oorſpronkelijk en vertaald, overſtroomd worden! — Doch het zij zoo! De *Franſche* taal is hier te lande zóó algemeen bekend, dat degenen, die belang in het onderwerp ſtellen, ook dit werk gaarne in die taal zullen ter hand nemen. En rijkelijk zullen zij hunne moeite beloond vinden. De Schrijver wilde een tafereel ophangen van den zedelijken en godsdienſtigen toeſtand der oude *Grieken*, gelijk hij vroeger, in zeker opzigt, de *Egyptenaars* had beſchouwd, doch, uit hoofde van de hier rijkelijker vloeijende bronnen, naauwkeuriger en meer in bijzonderheden. Hij achtte nogtans, wegens de groote veranderingen, welke de *Griekſche* beſchaving heeft ondergaan, de Heldeneeuwen van de latere tijden te moeten affcheiden, en zich in het tegenwoordige werk (hetwelk met nog één Deel volledig zal zijn) alleen tot de *eerſte* te moeten bepalen. Het voor ons liggende Deel behelst de *zedelijke* ontwikkeling en beſchaving; het volgende zal de *godsdienſtige* in zich bevatten.

Digitized by Google

De gang der onderzoekingen is de volgende. Vooraf gaat eene beſchouwing van het *land*, ten einde den invloed der luchtſtreek, der zeeën, als middelen van gemeenſchap, der bergen en van andere middelen tot wijziging van het volkskarakter, na te gaan. Het tweede Hoofdſtuk bevat alsdan een onderzoek over *Griekenlands* vroegſte *bevolking*, zoo wel inboorlingen (wier oorſprong men niet kan nagaan) als buitenlandſche volkplanters uit *Phenicië*, *Klein-Azië* en *Egypte*, tot op den *Trojaanſchen* oorlog. In het derde, vierde en vijfde Hoofdſtuk wordt alsnu de eigenlijk *zedelijke* toeſtand en beſchaving des volks, zoo van de gunſtige als ongunſtige zijde, het karakter der mannen, de toeſtand der vrouwen, de verſtandsontwikkeling en kinderlijke gemoedsgeſteldheid van dit volk nageſpoord. De overleveringen omtrent de vroegſte beſchavers der Natie, van PROMETHEUS tot THESEUS, alsmede de raadſelachtige *Kureten*, *Kabiren* enz., zijn het onderwerp der beſchouwingen in het zesde Hoofdſtuk, waarin tevens betoogd wordt, dat de *Grieken* nooit eene Priesterkaste gehad hebben. Het zevende en achtſte Hoofdſtuk loopen over de middelen tot beſchaving, door de vroegſte Wijzen gebezigd, over die wijsheid of wetenſchap zelve, en over de perſonen, aan welke zij werd toegeſchreven, van OLEN tot ORPHEUS, waarin dan de Schrijver met velen der thans meestberoemde Geleerden nopens den zin der oude fabelen in het ſtrijdperk treedt.

Wij hebben dit werk met uitſtekend genoegen gelezen. Het onderwerp is niet nieuw; maar het wordt hier met zoo veel kunde aan de eene, zoo veel ſmaak aan de andere zijde behandeld, dat men zoo wel de verbazende belezenheid en ouderwetſche vlijt (om eens dit woord te gebruiken) des Schrijvers moet bewonderen, als met genoegen deze geweldige maſſa tot een behagelijk geheel ziet bewerkt, en de opgegevene karaktertrekken of ſtellingen telkens met belangrijke voorbeelden ziet bevestigd of opgehelderd. Het aardrijkskundige gedeelte is met levendigheid geſteld, en voldoet aan het

Digitized by Google

oogmerk, het betoog, dat de grond van *Griekenland* Kastengeest noch Despotismus kan laten opkomen, zeer juist. Daarbij is de *Franſche* ſtijl, zonder wegſlepend te zijn, goed en zuiver. Indien onze zuidelijke naburen niet volſtrekt liever fraaigeſchrevene onwaarheden, dan geſchiedkundige, waarheidlievende onderzoekingen in een' onopgeſmukten, eenvoudigen ſtijl lezen willen, *moet* dit werk goeden opgang bij hen maken. De Schrijver houdt zich ook bij voorkeur aan de echte, oude bronnen; hij betuigt, de nieuwere Schrijvers niet te hebben geraadpleegd, dan na, volgens die berigten der Oudheid, zijn gevoelen te hebben gevestigd.

Doch ſchoon wij over 't algemeen en voor verreweg het grootſte gedeelte de bewerking zeer goed vinden, en op de meeste punten met den Schrijver het eens zijn, zoo zijn er ook andere, waaromtrent wij in beſcheidenheid onze aanmerkingen zullen mededeelen.

De Schrijver beweert, (bl. 69, 70) dat de *Pelasgen*, *Griekenlands* vroegſte bewoners, na de nederlaag door DEUKALION, uit *Griekenland* naar *Klein-Azië* zijn getrokken. Wij vinden dit wel bij DIONYSIUS van *Halikarnasſus*; doch een betrekkelijk zoo jong Schrijver heeft bij ons omtrent zulke overoude Geſchiedenisſen, waar het niet bepaaldelijk *Italië*, het onderwerp zijner naſporingen, betreft, weinig waarde. Wij zouden nog altoos eerder denken, dat de *Pelasgen*, die wij ten tijde des *Trojaanſchen* oorlogs in *Klein-Azië* vinden, aldaar ſteeds gewoond hadden, en dat dit volk, hetzij vóór de overſtroomiñg, welke misſchien *Griekenland* van *Azië* afgerukt heeft, hetzij naderhand over de eilanden als zoo vele bruggen, uit *Azië* is gekomen. Immers, de Schrijver zelf gelooft aan geene *autochthonen*, of aardmannen; en van waar zouden dan de *Pelasgen*, bewoners van *Arkadië*, anders gekomen zijn, dan uit de algemeene wieg der volken, uit *Azië*? Wij erkennen wel, dat dit volk zeer zwervende was; maar noodeloos heen en weder trekken kunnen wij het toch beſparen. — Omtrent den *oorſprong* der *Hellenen* wordt ook (bl. 80)

Digitized by Google

weinig gezegd. Wij lezen ſteeds van DEUKALION en zijne *zonen*; maar waar was het *volk*, waarover die Vorst en zijne zonen gebied voerden? Van waar kwam het? Hoogstwaarſchijnlijk ook uit *Azië*, en wel over *Thracië* en het noordelijke gebergte, waarop, bij den *Parnasſus*, dit nieuwe volk onder DEUKALION, verſterkt door het bondgenootſchap der *Lelegers* en *Kureten*, met de oude bewoners, de *Pelasgen*, in botſing geraakte, en dezen hetzij naar *Italië*, hetzij naar *Attika* dreef. De zwarigheid is nog niet opgelost, hoe de *Pelasgen* van *Attika* (volgens ſtellige getuigenisſen de oude bewoners van dit land) van hunne ſtamgenooten uit *Theſſalië* zoo zeer verſchilden, door HERODOTUS van dezen onderſcheiden worden, en dezelve ten ſlotte verdreven. Zouden ook de *Iöniërs* in 't algemeen, en de *Atheners* in 't bijzonder, met *Pelasgen* gemengde *Hellenen* zijn (de rustelooze aard der *Iöniërs* ſtrookte wel met dien der zwervende *Pelasgen*); de *Doriërs* daarentegen meer zuivere en onvermengde *Hellenen*? Erkennen wij echter liever onze onkunde, het gevolg van de verwarde berigten der Ouden, en de genoegzame onmogelijkheid, om dezen bajert te ontwarren, die ook in de jongſte tijden de tegenſtrijdigſte gevoelens heeft doen ontſtaan. Wij zouden niet zoo veel gewigts hechten aan de eigennamen van perſonen, als ſtichters van later bekende volken of ſteden, zoo als LELEX, LACEDÉMON, SPARTA (p. 85). CLAVIER ſchijnt ons dit te overdrijven, en onze Schrijver met hem. Met CEKROPS, KADMUS en PELOPS begint er een enkele lichtſtraal op te dagen.

De drie Hoofdſtukken, die de zedeſchildering der oude *Grieken* bevatten, zijn ons meesterlijk voorgekomen, en wij hebben de bekwaamheid en vlijt des Schrijvers bewonderd, om zoo vele verſtrooide trekken tot één beeld te vereenigen. Hij laat zich daarbij niet door vooringenomenheid voor zijne geliefkoosde *Grieken* wegſlepen, maar erkent in de ſterkſte bewoordingen hunne ruwheid en wreedheid, het gevolg der ſterk ontwikkelde ligchaamskracht boven de ſluimerende zielsvermogens dier vreeſelijke helden. De Schrijver doet zien, dat zeeroof toen, gelijk bij de hedendaagſche, weder tot barbaarschheid vervallene *Grieken*, zeer algemeen was. De noodzakelijkheid van den ſteun des huisvaders (en wel eens huisvaders in de kracht des mannelijken leeftijds) voor het gezin, in een' tijd van zoo weinig openbare veiligheid, was derhalve dringend: grijsaards, knapen en vrouwen waren

Digitized by Google

aan mishandelingen blootgesteld. Het regt van den sterksten heerschte alom. Hier was het, dacht ons, de plaats, om uit dezen toestand der Maatschappij die zoo vaak geroemde *vriendschap* der Ouden, van THESEUS en PIRITHOÜS, ACHILLES en PATROKLUS, ORESTES en PYLADES, te verklaren, schooner zekerlijk in sommige uitwerkselen dan in de drangreden: onderlinge verdediging, of ook wel (in het eerste voorbeeld) zamenspanning tot aanval en roof. Van het laatste is iets gezegd, bl. 130, maar niets bepaalds over die zoo beroemde *vriendenparen* der Heldeneeuwen, welke toch een der meest kenschetsende trekken derzelven waren. Daarentegen wordt de bloedwraak, en de daaruit voortkomende, hetzij gedwongene, hetzij vrijwillige ballingschappen, uitnemend opgehelderd. Nogtans komt het ons voor, dat VAN LIMBURG BROUWER niet zulke jonge en onzekere getuigenissen, als die van PARTHENIUS, PHILOSTRATUS en vooral TZETZES, had moeten aanhalen: zij bewijzen niets of te veel. Om slechts één voorbeeld te geven: de Schrijver haalt, op bl. 133, het verhaal van PHILOSTRATUS aan, dat ACHILLES eene jonge *Trojaansche* gevangene *zou hebben opgegeten!* Niemand zal toch hieruit opmaken, dat de *Grieken* immer *kannibalen* geweest zijn. Hoe veel staat kan men dus op zulke onzekere getuigenissen maken, ook voor de kennis der zeden?

Uitnemend is weder de schildering van den toestand der vrouwen bij de *Grieken*, en de bijgebragte voorbeelden toonen, dat dezelve in sommige opzigten veel had van dien, welken wij nog bij onbeschaafde, zelfs wilde Natiën opmerken. Echter komt het ons voor, dat die toestand in de Heldeneeuwen hier wat al te ongunstig is voorgesteld. Er waren, ja, vele uitspattingen bij die ruwe natuurmenschen, die in volgende tijden niet voorkomen; juist de meerdere belangstelling in de vrouw maakte den minnenijd geweldig: maar waar ontmoeten wij in de schoonste, bloeijendste tijden der *Griekſche* Gemeenebesten tooneelen van *huwelijksliefde*, als die van ALCESTIS tot ADMETUS, van HEKTOR en ANDROMACHE, van ULYSSES en PENELOPE? Hier komt bij, dat de beruchte *Hetæren* in die Eeuwen de zeden wel nog niet verzachtten, maar ook niet verpestten, en dat, blijkens onzen Schrijver zelven, (gelijk hij echter slechts ter loops vermeldt) de schandelijke *mannenliefde* bij de *Grieken* ten tijde van HOMERUS nog onbekend schijnt geweest te zijn; een uitste-

Digitized by Google

kend voorregt der Heldeneeuwen boven die latere tijden! Eene uitzondering heerschte te dien aanzien in *Kreta*, waar, ten minste volgens het gewone gevoelen, de wet van MINOS die onnatuurlijke misdaad zelfs voor eervol zou hebben verklaard, hetwelk echter MEURSIUS, volgens eene uitdrukkelijke plaats van MAXIMUS TYRIUS, ontkent. De Heer VAN LIMBURG BROUWER meent, dat MINOS de reeds ingeslopene verfoeijelijke gewoonte eenigermate had willen wijzigen en eene rigting geven ten goede. Wij kunnen dit van zulke oude tijden niet denken. Dit kwaad zou zich uit *Kreta* verder verspreid, en ook de *Homerische* tijden besmet hebben. Maar men treft er schijn noch schaduw van aan. Wij gelooven dus, juist omgekeerd, dat de *pæderastie* ten tijde van MINOS nog slechts een hooge trap van vriendschap was, maar in het latere zedebederf tot de gemelde snoodheid verviel, wanneer sommigen, zoo als SEXTUS EMPIRICUS, (die er zelfs onze eerlijke, kuische *Duitsche* voorvaders mede bekladt) aan de geheele inrigting van *Kreta*, zelfs in de Heldeneeuwen, dat bederf toekenden. — Ook werd de huwelijkstrouw, althans bij de vrouw, en de regten der mannen op hunne echtgenooten, in de Heldeneeuwen heilig gehouden, zoo als onze Schrijver te regt vermeldt. De vrouwen waren ook van veel meer aanzien, dan ten tijde van PERIKLES, toen zij in de *Gynæceën* bijna werden opgesloten, en aan de *Hetæren* de plaats, om den mannen het leven te veraangenamen, moesten overlaten.

Na eerst de min gunstige zijde van het *Grieksche* karakter te hebben beschouwd, keert de Schrijver het blad om, en spreekt nu ook van hunne goede hoedanigheden, zoo als van de geheel natuurlijke en ongemaakte uitdrukking der gewaarwordingen, de zucht voor het nieuwe en verrassende (zekerlijk door overdrijving tot liefde voor het wonderbare en avontuurlijke vervallen), hunne gastvrijheid, menschelijke gewaarwordingen (die ook naderhand het treurspel, bij uitsluiting van andere oude volken, alleen bij hen deden bloeijen), gezelligheid, en gevoel voor natuurlijke schoonheid, hetwelk de kunsten naderhand tot zulk eene uitstekende hoogte verhief.

Gaan wij nu over tot de beroemde personen en genootschappen, die tot de beschaving van *Griekenland* hebben bijgedragen, zoo komen onder de laatsten de *Kureten*, *Korybanten*, *Telchinen*, *Daktylen* en *Kabiren*, benevens eene soort van

Digitized by Google

Cyklopen voor. Zij worden allen niet zoo zeer als priesters, maar als eene foort van werklieden, de laatſten daarentegen als geheimzinnige Godheden beſchouwd; maar hunne verborgenheden te *Samothrace*, waarover zich in den jongſten tijd in *Duitschland* zoo vele pennen ſtomp geſchreven hebben, worden niet of naauwelijks aangeroerd. Wij zullen weldra zien, hoe dit met het ſtelſel des Schrijvers zamenhangt.

De beroemde mannen, wier namen als natuurkenners (en tevens als wonderdoeners, toovenaars of beheerſchers der natuurkrachten), als dichters, zangers, geneesheeren en zieners der toekomst in het oude *Griekenland* met zoo veel luister bekend ſtonden, verkregen dien roem, volgens onzen Schrijver, gemakkelijk. De algemeene diepe onkunde was oorzaak, dat iemand, die zich daar boven ſlechts weinig verhief, met bewondering aangeſtaard werd. Vandaar, dat alle die hoedanigheden eerst in éénen perſoon konden vereenigd zijn. De Schrijver helt grootelijks over, om aan die allen de zucht toe te ſchrijven, van door goochelſpel op de menigte te werken, en aldus hun aanzien te vermeerderen. Doch naderhand, wanneer de beſchaving zich uitbreidt, kan niet één enkel mensch meer dat alles vereenigen, ten minſte het gebeurt zelden; en in *Griekenland*, bij het voor ſchoonheid en zang zoo gevoelige volk, moesten nu de *dichters* en *toonkunſtenaars* de meeste achting genieten. Dat nogtans alle deze verrigtingen weleer vereenigd waren, blijkt daarin, dat men APOLLO als God der muzijk, der wigchelarij (of voorzegging) en der geneeskunst vereerde. De *ſlang* werd als het zinnebeeld van vooruitzigt in de toekomst en van wijsheid beſchouwd. (Welk eene wondere overeenkomst met *Gen.* III: 11) Eerlang leiden dezelfde Wijzen, of eene bijzondere wijziging derzelven, zich toe op korte zedeſpreuken, op raadſels, op fabelen en zinnebeeldige handelingen. De dichters bleven echter altijd het meeste bemind; de waarzeggers of wigchelaars gevreesd en ſomtijds gehaat. De plaatſen in den *Œdipus Rex* van SOPHOKLES worden hier echter ten onregte aangehaald: juist de rampzaligheid van dien ongelukkigen en JOKASTE wilde de dichter daarin doen zien, dat beiden den heiligen wigchelaar verſmaadden. Hun geval was geen regel. Plaatſen uit EURIPIDES komen hier ook niet in aanmerking: hij was de VOLTAIRE der *Griekſche* tooneeldichters, en zijn gezag geldt althans niet voor de Heideneeuwen.

Digitized by Google

Het laatſte Hoofdſtuk zal wel de meeste tegenſpraak vinden. De geleerde Schrijver (en als vrucht van zoo onvermoeide naſporing mag men wel een eigen ſtelſel te berde brengen) verwerpt alle zinnebeeldige opvatting der *Grieksche* fabelleer, verklaart dit alles voor het werk van latere taalkenners, *Mythographen* en wijsgeeren, en vindt in de geheele *Mythologie*, door ſommigen aangezien als een' ſchat vol diepe wijsheid, onder leenſpreuken verborgen, vol natuurkundige, bovennatuurkundige en zedelijke *Philoſophemen*, ſlechts eene verzameling van volksverhalen, door de dichters opgeſierd en verfraaid. ORPHEUS is, volgens hem, wel geen verdicht wezen, zoo als ſommige *Duitſchers* beweren, die tot een ander uiterſte overſlaan, maar ſlechts een *Thraciër*, bekwamer dan zijne tijd- en landgenooten, en geen zanger, doordrongen van hooge *Egyptiſche* wijsheid, of die, onder het hulſel der poëzij, verhevene waarheden aan het Menschdom heeft willen verkondigen. Opzettelijk ſpreekt onze Schrijver dan ook HEYNE, HERMANN en CREUZER tegen, die, allen onder verſchillende gedaanten, het ſtelſel der zinnebeeldige en *allegoriſche* opvatting voorſtaan, en OUWAROFF, die het nog verder gedreven heeft. Doch wij gelooven toch, dat men bezwaarlijk betwisten kan, dat de *Egyptiſche* en *Phenicisſche* volkplanters aan de ruwe eikelëters, welke nog geen huwelijk kenden, de beginſelen der beſchaving hebben medegedeeld, en bij hen tevens eenige godsdienſtige denkbeelden opwekten; en daar deze blijkbaar *allegorisch* waren, (ook om aan de ruwe *Egyptiſche* menigte, onder zekere ſchors, denkbeelden van hèt Opperwezen bij te brengen) zal dit ook wel omtrent de vroegſte *Griekſche* beſchaving het geval geweest zijn. Wij weten dit uit HERODOTUS zeker van het Orakel bij de *Pelasgen* te *Dodona*, door *Egyptiſche* priesteresſen geſticht. Zelfs werden voor meer verlichten, voor de ſchranderſten, reeds vroeg *verborgenheden* ingeſteld, die, immers volgens HERODOTUS, reeds door DANAUS uit *Egypte* zouden gebragt zijn. Die van *Samothrace* waren wereldberoemd en zeker van de hoogſte oudheid, misſchien uit *Phenicië* of *Egypte*. DIODORUS SICULUS zegt ronduit, dat de *Egyptiſche* priesters het verblijf van ORPHEUS in *Egypte* bevestigen; dat deze de fabel van de benedenwereld naar *Griekenland* gebragt en de *inwijding* aldaar heeft onderwezen. (DIOD. SIC. L. I. C. 92, 96. L. IV. C. 25.) HERODOTUS zegt,

Digitized by Google

dat *Orphiſche* en *Egyptiſche* plegtigheden dezelfde waren. Duidt dit alles niet op een' geheimen zin der fabelen? Wij gelooven echter met HEEREN, wiens gematigd gevoelen, tusſchen dat van zijnen ſchoonvader en onzen Schrijver in ſtaande, ons zeer bevalt, dat HOMERUS en HESIODUS die Goden *vermenſchelijkt* hebben; hoewel er nog altijd, onzes inziens, onbetwistbare blijken eener zinnebeeldige opvatting ook bij hen overblijven. Wat is de heerlijke plaats van de *gebeden*, die de *zonde* en hare verwoestingen niet kunnen inhalen, anders, dan een zinnebeeld, eene perſoonsverbeelding? Kan men ontkennen, dat VULCANUS, waar hij den *Scamander* beſtrijdt, het Vuur; dat NEPTUNUS, waar hij de Aarde ſchokt en de werken der *Grieken* vernietigt, de Zee; dat APOLLO, waar hij met zijne pijlen de *Grieken* doodt en de pest veroorzaakt, de Zon in den zomer is? Zou de *gouden keten*, waarbij JUPITER alles ophaalt, de aardſche Schepping zoo wel als de Goden, inderdaad niet meer dan een ſprookje van *Moeder de Gans* zijn, of zou het eenen dieperen zin hebben — de Almagt des Hoogſten Wezens over de bezielde en onbezielde Schepping? Wij willen niet eens met HEEREN vaſtſtellen, dat JUPITER ſomtijds de bovenlucht en JUNO de dampkring is. Doch dit behoort reeds tot het gebied van *de Godsdienst der Grieken* in de Heldeneeuwen, waaromtrent wij de onderzoekingen van den kundigen Schrijver in zijn tweede Deel eerlang hopen te beſchouwen, en de ſlotſom aan onze Lezers mede te deelen.

Archief voor Kerkelijke Geſchiedenis, inzonderheid van Nederland. Verzameld door de Hoogleeraren N. C. KIST *en* H. J. ROIJAARDS. *Vde Deel. Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans. 1834. *In gr.* 8*vo.* 491 *Bl. f* 4 - 30.

Dat men in dit vijfde Deel eene nieuwe rubriek, onder den naam van *Algemeene Kerk-Geſchiedenis*, heeft opgenomen, zal buiten twijfel aan de lezers genoegen verſchaffen. Wij althans danken Heeren Verzamelaars voor de hier medegedeelde *Aanmerkingen over de Samaritanen, en hunne briefwiſſeling met eenige Europeſche Geleerden, ter gelegenheid der uitgave van een' nog onbekenden Samaritaanſchen Brief.* (Met *facſimile.*) Door H. A. HAMAKER. Zoodanige bijdrage moet welkom

Digitized by Google

zijn, al behoort dezelve dan ook niet eigenlijk tot een der hoofdvakken, welke men, volgens het Voorberigt voor het Eerſte Deel, zich ter behandeling had voorgeſteld.

De rubriek: *Letterkundige Geſchiedenis der Chr. Schrijvers*, bevat een *Berigt nopens de oudſte uitgave der Schriften van* JOHANNES GERSON, door KIST, een *Bijvoegſel tot dit Berigt*, en voorts een *Overzigt der Theologiſche Geſchriften, door de in Nederland beſtaande Genootſchappen uitgegeven*, door ROIJAARDS. De Hoogl. laat *een woord ter Inleiding aan den Vaderlandſchen Lezer* voorafgaan, doch bezigt vervolgens de Latijnſche taal, betuigende, dat dit hem *om verſcheidene redenen voegzamer en gepaster is voorgekomen.* Welke deze redenen zijn, wordt niet gezegd. De Buitenlander, welke het *Archief* in handen *mogt* krijgen, kan zeker nu dit met veel vlijt en naauwkeurigheid bewerkte ſtuk lezen, en een juist begrip van de in *Nederland* beſtaande Godgeleerde Genootſchappen erlangen. De Heer ROIJAARDS geeft eerst nopens den oorſprong en aard van het *Stolpiaansch Legaat*, *Teyler's Godgeleerd Genootſchap* en het *Haagſche Genootſchap* een kort berigt, dat, volgens de inhoudsopgave, tot de rubriek der Kerk. Geſch. van *Nederland* behoort. Dan volgt eene vermelding van de bekroonde Verhandelingen, welker oorſpronkelijke titels, met aanduiding der jaartallen enz., aan den voet der bladzijden te lezen zijn. Voor jeugdige beoefenaars der Godgeleerde wetenſchappen heeft inzonderheid dit *Overzigt* hooge waarde. Men vindt toch veel belangrijks in die, meest door landgenooten geſchrevene ſtukken.

Rijk van inhoud is verder de derde en laatſte rubriek in dit Deel, die der *Kerkelijke Geſchiedenis van Nederland*, waartoe gebragt wordt *Het Lied van* LUTHER *op den marteldood van* HENDRIK VOES *en* JOHANNES ESCH, 1 *Julij* 1523 *te Brusſel verbrand*, medegedeeld door KIST. Belangrijk is verder een uitvoerig en met veel kennis van zaken opgeſteld berigt aangaande *de Nederlandſche Hervormden in Kleefsland, vooral te Wezel, in de zestiende Eeuw, en derzelver tienjarige vreemdelingſchap aldaar*, (*gegrond op een H. S. uit die dagen*) door L. J. F. JANSSEN. Na eene korte Inleiding deelt de bekwame Schrijver, die hier voor het eerst eene bijdrage in het *Archief* levert, eene in den plat-Duitſchen, oud-Kleefslandſchen tongval gehoudene Dankrede der Nederl. vlugtelingen mede, en voegt er eene oude

Digitized by Google

Latijnſche vertaling nevens. Hij geeft vervolgens eene zeer gepaste Toelichting, betreffende de *perſonen*, die bij het houden der redevoering tegenwoordig waren enz., de *redenen* hunner vreemdelingſchap enz., hunne *denkwijze* en *gezindheid* te dien tijde, hunnen toeſtand te *Wezel*, de *redenen hunner terugkeering* naar het Vaderland, en den *invloed*, dien zij hebben achtergelaten. Voorts dienen nog eenige Bijlagen tot opheldering en ſtaving van het gezegde. De Heer JANSSEN zal de lezers van het *Archief* verpligten, wanneer bij verdere naſporingen iets merkwaardigs mogt gevonden worden, dat betrekking heeft op dit onderwerp, of op eenig ander gedeelte der Kerkelijke Geſchiedenis. Wij lazen met veel belangſtelling het alhier medegedeelde, en zouden alleen op bl. 388 eene kleine aanmerking kunnen maken, alwaar de Schrijver tot eere van de verdrevene Nederlanders zegt, dat *zij verwierpen de dweeperijen en buitenſporigheden van zoo vele ſekten, die men echter met liefde duldde.* Dit blijkt, onzes inziens, nog niet zoo duidelijk uit het in de noot aangehaalde Latijnſche *distichon*; en bovendien moet men erkennen, dat het voor eene, nog in verdrukking levende, partij veelal gemakkelijk valt, *verdraagzaamheid* te prediken. Als Bijlagen zijn bij het boven vermelde nog gevoegd de *Waalſche Belijdenis der uitgewekene Nederlanders te Wezel* en de *Acta Synodi Weſalienſis.*

Men vindt in dezelfde rubriek nog iets over PHIL. MARNIX, uit de *Adverſ.* van JOH. SMETIUS, en eene korte aanteekening betreffende *de Lutheranen te Woerden in* 1575. Voorts een *Interdict der Kerk van Beijerland door de Staten van Holland in* 1598. Ook eenige *Anecdota* uit de *Adverſ.* van SMETIUS. Maar belangrijk is inzonderheid een uitvoerig en met veel naauwkeurigheid bewerkt ſtuk, waarin medegedeeld worden *Bijzonderheden betreffende de vervaardiging van de gewone Nederlandſche Bijbelvertaling*, (meest uit ſchriftelijke beſcheiden) door J. HERINGA, E. Z. De Hoogl. geeft opheldering en bijvoegſelen, ook aanmerkingen en teregtwijzingen op hetgene door HINLOPEN en anderen is geſchreven over de met zoo veel zorg en juistheid vervaardigde vertaling. Overal bemerkt men het welwikkend oordeel van den bezadigden en voorzigtigen Grijsaard, die bl. 85 bekent, *dat het, ten geenen tijde, in de Nederl. Herv. Kerk, ontbrak aan eenvoudige, kortzigtige, bevooroordeelde menſchen, afkeerig van het nieuwe, omdat het nieuw, en boven mate ge-*

Digitized by Google

hecht aan het oude, omdat het oud is. Zelfs de Geleerden verfchilden destijds over het gebruik der woorden *du* en *dyn*; eenigen wilden dezelve behouden in de nieuwe Bijbelvertaling, anderen daarvoor *ghy* (gij) en *uw* in de plaats ftellen. Men bemerkt hierin het verloop der taal; terwijl het oude *du* en *dyn* tot heden nog bewaard blijft in den gewonen tongval van deze en gene Provincie. Als *Bijlagen* tot de Verhandeling dienen verfcheidene onuitgegevene brieven en ftukken.

Wij hebben een paar drukfouten opgemerkt: bl. 1 moet ftaan II *Kon.* XVII: 24, en bl. 363, reg. 5 van ond., ftaat *ongetelijke*, in plaats van *onvergetelijke.*

Wij achten het niet noodig, over den rijken inhoud van dit Deel meer te zeggen. Moge een goed debiet ter aanmoediging ftrekken, om met dezelfde vlijt voort te werken!

Vertalingen en Navolgingen in poëzij, door Mr. J. VAN LENNEP. *Te Amfterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1834. *In gr.* 8*vo.* 218 *Bl. f* 3·75.

De Heer J. VAN LENNEP, die reeds verfcheidene gelukkige proeven van zijne dichterlijke begaafdheden gegeven heeft, zoo wel in werk van eigene vinding of behandeling, als in het vertalen of navolgen van eenige ftukken uit Dichters van andere Natiën, levert van dit laatfte weder een nieuw bewijs in dezen bundel, waarin hij ettelijke gedichten, meest van Engelfchen oorfprong, in Nederlandfche dichtmaat overgebragt of vrij gevolgd heeft. Wij zullen dus hier deze ftukken zelve eigenlijk niet te beoordeelen hebben, dan alleen in zoo verre, of zij waardig waren in onze taal overgebragt te worden, en hoe deze overbrenging gefchied is.

Het eerfte ftuk, dat ruim de helft van dit boekdeel uitmaakt, is naar het Engelsch van THOMAS MOORE, getiteld *de Vuur-aanbidders*, en in vier zangen verdeeld. De hoofdperfonen zijn HAFED, een der oude *Perzianen*, die hunne hulde aan het Vuur, als zinnebeeld der Godheid, bragten, en HINDA, dochter van den Arabifchen Emir AL-HASSAN, die *Perzië* overheerd had. De 1fte Zang doet de betrekking kennen, die er tusfchen HAFED en HINDA beftaat, en geeft daarvan eene treffende proef. In den 2den wordt men met den held en deszelfs moeijelijke omftandigheden en plan-

Digitized by Google

men nader bekend. De 3de vertoont ons HINDA, door eenen zamenloop van omſtandigheden in het verblijf overgebragt, waar HAFED met zijne getrouwe bende zich ophoudt. De 4de ſchildert zijne laatſte zamenkomst aldaar met zijne geliefde, zijne kloekmoedige verdediging en opoffering van zichzelven, om den val van Vaderland en Godsdienst niet te overleven, en haar zoo wel als zijn treurig uiteinde. — Dit is ſlechts de flaauwe en buitenſte omtrek van een dichtſtuk vol gloed en leven, dat zoo wel door zijn onderwerp, als door de daarin uitkomende ſchoone gevoelens, en door de wijze van behandeling belangwekkend is, en dat als zoodanig der overbrenging in Nederduitſche Poëzij wel waardig was. In ſchoone, vloeijende en, waar het noodig was, krachtige verzen, doorgaans met gepast afgewisſelde maat, heeft de Heer VAN LENNEP hetzelve overgebragt. Alleen is de voorſtelling van HINDA's toeſtand, toen zij door eenige oude ſtrijders van HAFED in eene boot naar haren vader gevoerd werd, (bl. 111, 112) niet zoo natuurlijk en gemakkelijk gedicht als het overige, en ook wat al te lang redenerend. *Bloempjes, die den rand verzoeten van den ondergang*, bl. 81, 82, is eene niet zeer natuurlijke zegswijze, en de vier volgende regels luiden wat prozaïsch. Ook het volgende is niet vrij van platheid, onder het ſierlijke of verhevene gemengd, in zulk een dichtſtuk min voegende: Bl. 83. „ Daar *droogde* „ in d'avondzonnegloor Zoo menig ſchip *de natte doeken*, „ Dat heel den dag, voor ſtorm bevreesd, *Aan 't ankertouw* „ *was vast geweest*, En nu *het ruime ſop ging zoeken.*" Bl. 84. „ De *natgeregende* adelaren." Bl. 96. „ Ras ziet „ gij met uw hemelſche oogen Een ſchouwſpel aan, *hetgeen* „ *in koû Uw brandend vuur verkeeren zou.*" Bl. 104. „ *Zoo* „ *dik en vet* Is elk gevest met bloed beſmet." — *Ons zien*, voor *elkander zien*, (bl. 18) is, meent Rec., een thans te ligt inſluipende Gallicismus. — In *ontſlagen van hand*, voor *van den hand*, is eene harde uitlating. — *Haar* voor *zich*, bl. 64, r. 2 v. o. en nog eens elders; *niets als* voor *niets dan*, bl. 69 enz., zijn misſchien ſlechts drukfouten. — Liever geven wij een of ander ter proeve, b. v. het ſlot van den 1ſten Zang, bl. 26:

„ Doch neen! nog ſloeg hun beider doodsuur niet.
„ Zij ziet zijn bark, die over 't water vliedt,

Digitized by Google

„ En huiswaart, waar dat huis ook zij gelegen,
„ Hem henenvoert langs onnaſpeurbre wegen.
„ En kalm en zacht glijdt over 't zeegebied
„ Het hulkje voort, als droeg het vrede en zegen,
„ Alsof 't geen hart gebroken achterliet."

en het volgende uit eene beſchrijving van den avondſtond, bij den aanhef van den 4den Zang:

„ 'tWas een kalme, een ſtatige avond, als men ſlechts genieten mag,
„ Wen de rust de ſtille plaats nam van een' onrustvollen dag,
„ Wen het West van ſchittring wemelt, en een weeke twijfelglans
„ Vochtig, ſmachtend, glinſtrend neêrdaalt van d'azuren hemeltrans." —

„ Stilte heerscht door heel de ſchepping; 't windenheir, dat kort geleên
„ Had gehuild door Bahreins bosſchen, over Kermans palmen heen,
„ En de dadels, 's pelgrims laafnis, rondgeſtrooid had over 't zand,
„ Was in 't eind tot rust gekomen; kalm en rustig was het land.
„ Effen was de groene zeegolf; 't water blonk zoo ſchel en klaar,
„ Of zijn gandſche mijn van paerlen tot een ſtroom verſmolten waar.
„ Ieder groen en zonnig eiland, dat zich opdeed in 't verſchiet,
„ Scheen een woonverblijf van Peris, zwevend boven 't zeegebied."

Het tweede hier voorkomende ſtuk heet *Beppo*, *eene Venetiaanſche Vertelling*, naar het Engelsch van Lord BYRON. Ja, wel eene vertelling, vol van allerlei uitweidingen, gelijk het ſommigen vertellers meer gaat, zoodat er als 't ware geen einde aan is; hier en daar geestig, ſomtijds ook wel wat gezocht aardig, of zelfs zeer plat; de hoofdhistorie niet zeer belangrijk noch ſtichtelijk! Eene Venetiaanſche vrouw, die, bij de langdurige uitlandigheid van haren man, „ in 't „ eind beſloot, na rijpere reflexie, Een vice-man te nemen, „ tot protectie"! (bl. 131.) Eindelijk nogtans komt de regte man thuis; en „ de Graaf bleef beider vriend, gelijk hij „ plach." — Dat de Heer VAN LENNEP zich hier in de behandeling van zijn origineel vrijheden veroorloofd heeft, zal niemand hem redelijkerwijze op zichzelf kwalijk nemen: zelfs doet zijne uitweiding in den lof van *Nederland*, na verheffing der ſchoonheid van *Italië*, (bl. 138, 139) hem eer

Digitized by Google

aan. Maar des te meer zou men wenſchen, dat hij nog veel meerdere vrijheid genomen hadde in het wegſtrijken of veranderen van ſommige plaatſen, die een vrij ligt- of dubbelzinnig aanzien hebben, of waarvan men niet weet, hoe zij er bij te pas komen. — Zonderling is het ook, dat de keus van den Heer VAN LENNEP, niet alleen bij dit ſtuk, maar ook bij drie andere van dezen bundel, juist gevallen is op de zoodanige, die ontrouwe *vrouwen* voorſtellen: heeft dit kwaad dan ook geen plaats, of is het minder lakenswaardig, bij *mannen*? Er is wel zeker ſlag van lieden onder beide ſekſen, bij welke veel met *de Genade* ſchijnt te kunnen beſtaan, maar welken de ſtem uit de woestijn nogtans toeroepen zou: „Het is u niet geoorloofd hem of haar te hebben." Er zijn ook lieden, die, het zij al of niet „gerechtigd om te preéken," anderen „geducht zouden „*mores* leeren," (*) maar wien men zou mogen toevoegen: *Turpe est doctori, quum culpa redarguit ipſum.* Wat is het goed, dat de meeste vrouwen geen Latijn verſtaan!

Na twee korte bijſchriften, naar het Hoogduitsch, *op de drie Bevalligheden, door* CANOVA *en* THORWALDSEN *gebeeldhouwd*, volgt *de bebloede Hembdrok*, naar het Engelsch van Sir WALTER SCOTT. In zeker tournooiſpel kampt een Graaf van *Kent*, op eisch zijner Prinſes van *Benevent*, in haar nachtgewaad, in plaats van in een harnas, en behaalt de overwinning: op een feest draagt zij dit over hare kleederen: haar vader berooft haar hierom van haar regt op zijn Prinsdom; maar haar geliefde erkent haar openlijk als Gravin van *Kent*. — Op zichzelve zekerlijk is het eene bijzonderheid, thans van niet veel belang; maar in den geest van dien ouden tijd goed gedicht en in onze taal overgebragt.

(*) De bedoelde regels, bl. 148, luiden aldus:

„Die dwaze mans! het is mij meer gebleken:
„Zij vrijen ſteeds die dames, die het meest,
„'t Zij te onrecht, 't zij te recht, van zich doen ſpreken,
„En geven haar de voorkeur op elk feest.
„Indien ik waar' gerechtigd om te preéken,
„Dat kwaad waar' lang door mij beſtraft geweest;
„Ja, ik zou zoo geducht hun *mores* leeren,
„Dat menig Predikant mij zou citeeren."

Digitized by Google

De ſtervende Heyduk, op wiens hartelijke en trouwe taal ſlechts de koude onverſchilligheid van zijnen broeder en de ſchandelijke ontrouw van zijne bruid vermeld wordt, moge hier plaats vinden als eene zeldzaamheid, daar het uit het *Illyrisch* is!!

De Sint Jans-nacht, naar het Engelsch van Sir WALTER SCOTT vrij gevolgd, komt Rec., zoo als het is, fraai gedicht voor; maar voor zichzelven vindt hij juist in zulke tooneelen van ridderwraak en geestverſchijning weinig ſmaak, en voor het Publiek weinig nuttigheid.

Hierop volgt *Proeve eener Vertaling van ſommige Tooneelen uit* SHAKESPEARE. Het eene is uit *Othello*, en wel uit dat tooneel, waar hem een kwaad vermoeden omtrent de trouw zijner echtgenoot door JAGO wordt medegedeeld. Het andere is uit *Koning* HENDRIK DEN V, waar hij zich met WESTMORELAND onderhoudt, en zijnen moed aan den dag legt, om, zonder verdere hulp uit *Engeland*, den ſtrijd met de *Franſchen* aan te gaan. — Het laatſte dunkt Rec., zoo wel naar inhoud, als naar vertaling, wel het beste.

De Vloed des Tijds, naar het Fransch, ſchijnt een fragment, en wel een duister fragment te zijn, waarvan de inhoud is onzekerheden omtrent der menſchen lot in de toekomst, blijkens het gedurige referein: „Waar zijn zij heen? „Wie, die van hen ons naricht doet verwerven?" maar toch zich oplosſende in bede om genade en in lof van God, en dus berustende in het gedurige ſlot-referein: „Welzalig zij, „die in den Heere ſterven!" Het blijft nogtans duister, zoo wel als „*de waereld, die vervloekt werd door Gods Zoon*," bl. 213.

Het laatſte ſtukje, mede naar het Fransch, getiteld *de Glimworm en de Pad*, is eene niet onaardige fabel op de duisterlingen en lichthaters.

Nemen wij alles zamen, dan komt ons het eerſte ſtuk in dezen bundel in allen opzigte bij vergelijking het beste voor: en bij de gelukkige gave, die de Heer VAN LENNEP heeft, om vreemde planten op onzen vaderlandſchen grond goed over te brengen, wenſchen wij hem ſteeds eene gelukkige, maar vooral eene *kieſche* keuze toe.

Proeve van betoog: dat de niet-toelating der Israëliten in de Maatſchappij: tot Nut van 't Algemeen, ſtrijdig is met BORKBESCH. 1835. NO. 7. W

Digitized by Google

haar oorſprong, doel en ſtrekking. Door A. S. VAN NIEROP. *Te Amſterdam, bij* Gebr. Diederichs. 1834. *In gr.* 8*vo.* 127 *Bl. f* 1-:

Het onderwerp, in dit vlugſchriftje behandeld, is meermalen ter ſprake gekomen. Reeds vóór vijfentwintig jaren heeft de Maatſchappij: *tot Nut van 't Algemeen* zich opzettelijk onledig gehouden met het onderzoek: „ wat de Maatſchappij „ ten nutte der *Israëliten* zoude kunnen doen, en in hoe„ verre zij in die zaak zoude kunnen werkzaam wezen?" (*) en de destijds daartoe benoemde Commisſie is van oordeel geweest, dat de bepaling, volgens welke alleen *belijders der Christelijke Godsdienst* tot het lidmaatſchap kunnen worden toegelaten, kracht van wet behoorde te houden. De zaak is alzoo rustende gebleven, tot dat de Eerw. BRUINIER, thans Predikant te *Amſterdam*, in eene naderhand uitgegevene *Voorlezing* (*over den roem der Hebreeuwen*), den wensch uitte, dat ook onze Israëlitiſche landgenooten in deze Maatſchappij werden opgenomen, en — hetgeen daaruit onmiddellijk volgt — alzoo boven aangehaalde, in 1811 op nieuw opzettelijk overwogene, bepaling ingetrokken. Dat dit voorſtel door velen werd toegejuicht, is gemakkelijk te begrijpen; maar wij kunnen niet anders, dan hoogen lof geven aan de rondborſtige, mannelijke en tevens bezadigde wijze, waarop zich over dit teeder onderwerp de Maatſchappij zelve in hare aangehaalde *Gedenkſchriften*, bl. 249 volg., en haar waardige Voorzitter, de ſchrandere, diepdenkende en alles behalve *illiberale* VAN HALL, in zijne voortreffelijke *Feestrede*, bl. 26 volg., hebben uitgelaten. *Rec.* is het met het daar geſtelde volkomen eens, en houdt het daarvoor, dat de Maatſchappij, wanneer zij ophoudt op den grondſlag des Christendoms te werken, tevens ophoudt aan haar doel te beantwoorden; zichzelve den weg afſluit ter bevordering van ware godsdienſtige en zedelijke beſchaving van den gemeenen man, door afſchaffing van het daartoe meest vermogende middel; en alzoo haren naam — ja, wat nog het ergſte is, haar wezen — met eigene hand vernietigt.

Van deze, op bedaarde en onpartijdige beſchouwing van den oorſprong, het doel en de ſtrekking der Maatſchappij gegronde, meening hebben de redeneringen des Heeren VAN

(*) *Gedenkſchriften der Maatſchappij* 1809—1834, bl. 16.

Digitized by Google

NIEROP ons geenszins kunnen terugbrengen. Het is hier de plaats niet, die alle te ontzenuwen. Het ſtraks aangehaalde uit den boezem der Maatſchappij is wederlegging genoeg. „ Zoudt gij," — het zij ons vergund, deze woorden van den Feestredenaar over te nemen, — „ zoudt gij, *Is-*
„ *raëliten*, naar uwe overtuiging, ooit kunnen beweren regt
„ te hebben van ons te vorderen, dat wij uit onze ſchriften
„ ſtellingen en uitdrukkingen verbanden, van welker waar-
„ heid onze geest overtuigd; aan welker heiligen zin ons
„ hart gehecht is? Voorzeker neen!..... wij mogen den
„ vasten grondſlag onzer Inſtelling niet verzwakken; wij mo-
„ gen, hetgeen wij als waarheid gelooven, niet lafhartig
„ verbergen of omſluijeren, ten einde U niet te kwetſen;
„ U, die uwen God nog altijd looft, omdat Hij U, als een
„ heilig Volk, ook van ons, als onheiligen, onderſcheidt;
„ U, die HEM verzaakt, die onze eenige roem en hope is."

Wanneer wij den Heer VAN NIEROP wél begrepen hebben, komt een zijner bewijzen, waaraan hij zeer veel gewigt ſchijnt te hechten, althans waarop hij dikwijls terugkomt, hierop neder: „ Men weigert de *Israëliten* toe te laten tot de Maatſchappij: *t. N. v. 't A.*; men ſluit hun dus den weg, zoo wel om zelve, voor zoo verre hunne omſtandigheden dit toelaten, mede te werken tot nut van het algemeen, als ook om van de bemoeijingen, daartoe ſtrekkende, mede vruchten te plukken; en derhalve worden de *Israëliten ipſo facto* buiten het algemeen, buiten de maatſchappij geſloten." Maar wie ziet niet, dat dit een jammerlijk ſpelen is met de zinſpreuk der Maatſchappij, daar door *het algemeen* niet verſtaan wordt *alle menſchen zonder onderſcheid*, maar *menſchen van onderſcheidene ſtanden*; terwijl de redekaveling van den Schrijver alleen dán zou doorgaan, wanneer het achtingwaardige Genootſchap de *monopolie* had van ten algemeenen nutte werkzaam te wezen, zoodat buiten haar geenerlei beſchaving enz. te verkrijgen ware; eene onderſtelling, die de Heer VAN NIEROP ons voorkomt te veel ten grondſlag van zijn betoog te leggen, en die ongetwijfeld de bron is van meer dan ééne dwaling. Indien het onzen Israëlitiſchen landgenooten te doen is om het *nut*, dat de Maatſchappij ſticht, dan ſtaan hun vele middelen open, om onder de hunnen een ſoortgelijk nut te weeg te brengen; en willen zij, naar hunne behoeften, ſtralen op-

Digitized by Google

vangen van het licht, door deze Stichting verſpreid, offchoon geene gewone leden kunnende worden, is hun de weg daartoe geenszins afgeſloten, gelijk de Heer VAN NIEROP zelf, bl. 89 not.', erkent, en ten aanzien van de *voorlezingen* (zie zijne klagten, bl. 76) had moeten erkennen, na het voorſtel der Commisſie van 1811, hetwelk in een Beſluit is veranderd. (*)

Voor het overige is de Heer VAN NIEROP mild, tot kwistigen overvloed toe, in het aanhalen van geheele bladzijden, inzonderheid uit Redevoeringen, bij de Maatſchappij gehouden. Hij kent dus hare geſchriften, en mogt van ſommige derzelven wel wat beter redeneertrant, taal en ſtijl geleerd hebben. Moeijelijk zou het niet vallen, een ſtukje van eenige uitgebreidheid te ſchrijven ten betooge, dat het onderhavige boeksken ontijdig, ongepast en onſtaatkundig is. Als het van de zijde der Maatſchappij een opzettelijk, *gemotiveerd rapport* uitlokte, zouden wij bijkans wenſchen, dat bij haar eens een voorſtel tot *emancipatie* der *Israëliten* ter tafel kwame. Wij eindigen deze Recenſie met op alle goede en kwade tijdingen vooraf te verklaren, dat wij ons over dit onderwerp niet in eenen penneſtrijd denken te begeven, latende aan ieder zijne gedachten vrij over iets, waaromtrent wij meenden, vrijmoedig de onze te mogen en te moeten zeggen.

(*) Zie de aangehaalde *Gedenkſchriften*, bl. 16, 17.

Lodewijk van Landen, of de twee Bronnen. Door W. KIST. *II Deelen. Te Rotterdam, bij* de Wed. J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 541 *Bl. f* 5-:

Lodewijk van Landen is een aanzienlijk en gegoed Regtsgeleerde, die, op middelbaren leeftijd gekomen zijnde, beſluit, om, met zijne voortreffelijke gade en zoon en dochter, zijne rust te nemen. Hij verlaat tevens het woelige ſtadsleven, en verkiest een ſchoon landgoed, in eene aangename ſtreek van ons vaderland, te gaan bewonen. Daar is hij de weldoener en raadsman van alle zijne naburen, geniet in zijnen huiſelijken kring allen wenſchelijken voorſpoed, en beleeft vreug-

Digitized by Google

de aan zijne beide kinderen. Als tegenhanger van dit achtingwaardige huisgezin treffen wij hier aan *van Gravenhorst*, den zwager van *van Landen*, insgelijks bezitter van een groot vermogen, maar die, door zijne dwaasheden, vooral door zijnen hoogmoed en verkwisting en de verkeerde opvoeding zijner kinderen, hen en zijne brave echtgenoote ongelukkig maakt, en op eene akelige wijze om het leven komt. — Uit deze opgave van den hoofdzakelijken inhoud van dit verhaal blijkt, dat hetzelve eigenlijk eene variatie op het door den Heer KIST meermalen gebezigde thema is. Even als in *Eduard van Eikenhorst*, vinden wij hier een aanzienlijk huisgezin op het land, benevens de karakterschilderingen van de bewoners der omliggende landgoederen, van den dorppredikant en de zijnen; alsmede eene reis, welke de hoofdpersoon des verhaals doet met zijne familie. Ditmaal is het eene reis naar Keulen en omstreken, en met de stoomboot terug. Alles wordt besloten met het huwelijk van den zoon en de dochter van *van Landen*. Wonderlijke avonturen en verrassende uitkomsten treft men in het werk niet aan; maar, als eene voortzetting der karakterschildering, door den Schrijver in vroegere werken aangevangen, zal ook dit werk door velen met smaak gelezen worden. Wij wenschen, dat de Schrijver zijn doel moge bereiken, om te doen opmerken, wat grondige kunde, goede zeden, arbeidzaamheid en menschenliefde vermogen, om een gerust leven te leiden, en eene ongestoorde kalmte der ziel te genieten.

Vader Anselmus, of het Rozeneiland. Een oorspronkelijk Verhaal. Te Schiedam, bij de Munnik en Wijnands. 1834. *In gr.* 8*vo.* 280 *Bl. f* 2-30.

Bij het openslaan van oorspronkelijke verhalen, die in ons land zich beginnen te vermenigvuldigen, is Recensent doorgaans gunstig gestemd, om de eer onzer Letterkunde, zoo mogelijk, op te houden, en aankomende talenten niet te ontmoedigen, die dikwerf door scherpe berispingen verhinderd worden, om van goed tot beter, ja tot voortreffelijk op te klimmen. Wij gelooven echter hier met eenen Schrijver te doen te hebben, wiens pen zich reeds geoefend heeft, en

Digitized by Google

die, blijkens zijn Voorberigt, beproeven wil, of zedelijke en godsdienstige grondbeginselen, op zijne wijze in een romantisch gewaad gekleed, bijval bij het lezend publiek kunnen vinden. Wij zouden daaraan niet twijfelen, mits dan ook de bewerking keurig, de stof uitlokkende, en het gewaad bevallig geplooid zij. *Gumal en Lina*, *Hendrik en Antonie*, en ook eenige oorspronkelijke verhalen, bewijzen de waarheid dier algemeene stelling. Of echter de Schrijver van *Vader Anselmus* in het bijzonder zijn doel bereiken zal, hieraan twijfelen wij. Bij al de edelheid van dat doel, is de bewerking ons niet bevallen, en heeft het ons inspanning gekost, om de lezing tot het welkome *einde* vol te houden.

De titel is misschien met voordacht gekozen, maar brengt den lezer op het verkeerde denkbeeld, dat de hoofdpersoon een Geestelijke is; althans in onze verbeelding wisselden wij onwillekeurig *Pater* met *Vader*; maar wij werden weldra overtuigd, dat wij ons bedrogen, daar de man, wiens weldadige handelwijze in dit werkje geschetst wordt, tot den handelstand behoort.

Twee vrienden wandelen in de Veenderijen, en zien in een' grooten uitgeveenden waterplas een vrij groot eiland, en dat is het bevallige, bebouwde *Rozeneiland*, waar het gedenkteeken voor *Anselmus Haverman* een' der vrienden gelegenheid geeft, om aan den anderen 's mans geschiedenis te verhalen, hem bekend te maken met verschillende personen, door dien menschenvriend beweldadigd, hunne lotgevallen, de gevoelens en begrippen, die hem bezielden, en eindelijk met zijn overlijden.

Uit dezen alzoo gekozenen vorm laat het zich reeds aanzien, dat er weinig levendigheid in de handeling kan aangebragt worden, en alles in den verhalenden toon moet afloopend, waaruit eene soort van droog- en dorheid ontstaat, die maar al te zeer het kenmerk van de zedelijke verhalen van vroegeren tijd was, en ook hier den lezer noodwendig moet hinderen. De Schrijver schijnt dit gevoeld te hebben, laat dus de vrienden gezamenlijk wandelen, het eiland op verschillende tijden bezoeken, en mengt er afzonderlijke ontmoetingen van den verhaler tusschen, die allen op *Anselmus* betrekking hebben, en 's mans begrippen, edelmoedige handelingen, godsvrucht en menschenmin moeten bewijzen. Dit alles zou zich nu nog al wel laten lezen, indien de wijze

Digitized by Google

van verhalen levendiger ware, en de ſtijl zich niet door langwijligheid en herhalingen al te zeer kenmerkte.

De geſchiedenis van *Barend Maartens*, den bewoner van het *Rozeneiland*, moet bewijzen, dat de mensch, bij goedaardige teregtwijzing, vorige misdaden kan doen vergeten, en een nuttig lid der maatſchappij worden. Maar is het menschkundig, om van dien man een' moordenaar en ſtraatroover te maken? Hij brengt jaren in een tuchthuis door, dat ook hier te lande, het beste zelfs niet uitgezonderd, alles behalve eene ſchool der zeden kan genoemd worden, en hij wordt, ondanks dat alles, een geacht en bekwaam, ja geleerd Hovenier, die zelfs Latijn verſtaat. De held van het boek zelve heeft ook al vijf jaren gevangenisſtraf ondergaan, offchoon zijne volkomene onſchuld naderhand aan den dag komt, en zijne patronen hem reeds vroeger, na zijn ontſlag uit den kerker, hun ganſche vertrouwen, ook al vrij onmenschkundig, hadden teruggegeven, en hem de netelige taak opdroegen, om ongetrouwe Administrateuren hunner Westindiſche plantaadje tot verantwoording en liquidatie van zaken te brengen. De eerlijkheid en ſcherpzinnigheid, hierbij betoond, en de zuivere zeden, te midden der verleiding behouden, leggen den grond der fortuin van den man, die echter zich later door den ſchijn zoo deerlijk laat verblinden, dat hij aan de banden van een ongelukkig huwelijk ter naauwernood, en waarlijk niet door zijne wijsheid of menſchenkennis, ontſnapt. In het verhaal van die omſtandigheid, zoo als zij van bladz. 178 tot 187 wordt geboekt, is de Schrijver nog al uitvoerig, en men zou denken, dat de zaak hiermede afgedaan ware; maar op bladz. 232 krijgen wij eene nadere beſchrijving van de toedragt dier zelfde zaak, waardoor de lezer bijkans in verwarring omtrent het vroeger gelezene gebragt wordt, maar die ſtrekken moet, om de edelmoedige handelwijze van *Anſelmus* omtrent het voorwerp, dat hem zoo ſchrikkelijk en bij herhaling bedrogen had, te doen uitkomen. Dat is nu alles goed en wel; maar die geheele huwelijksgeſchiedenis laat ons in twijfel, of wij *Vader Anſelmus* een goed of een' goeden man moeten noemen, en wij dachten aan het bekende geduldige lastdier, dat, volgens het ſpreekwoord, zich niet tweemaal aan denzelfden ſteen ſtoot! Of heeft de Schrijver ook een' verborgen zedelijken zin bedoeld, en willen betoogen, dat een verſtandig man, een man van

Digitized by Google

diepe kennis van het menſchelijk hart, zoo als hij ergens in het boek genoemd wordt, een.... (bijkans noemden wij het dier!) in de liefde is?

Waarom herhaalt de Schrijver op bl. 272 het reeds op bl. 64 aangevoerde ſlot van KAMPHUYZEN's *Mayſchen Morgenſtond*, beide keeren met andere en geen van beide met de eigene woorden van den Dichter? Waarom verwatert hij zijnen ſtijl door dezelfde fout? Om niet verder te zoeken, ſlaan wij het boek aan het begin op: „Wat deert u? vroeg ik met dubbele belangſtelling..... wat deert u? zijt gij ongeſteld (*) of heeft misſchien de lange wandeling u te veel vermoeid? Hij was buiten ſtaat mij te antwoorden; nog een zucht ontglipte zijne borst; en ik zag eene(n) traan langs zijne wangen rollen. Ik heb altoos eerbied voor de ſmart van anderen gehad, uit welke reden zij ook mogt voortkomen; ik wachtte dus geduldig tot de hevigſte aandoening voorbij was, en herhaalde toen mijne vraag, er eene vriendelijke aanbieding bijvoegende, om hem in alles en met alles, wat in mijn vermogen was, te helpen; ik noemde hem mijn' vriend, en dien naam heb ik nooit aan iemand gegeven, wanneer mijn ganſche hart er niet mede inſtemde. Hij begreep mij, en mijne hand, die ik hem geboden had, drukkende, berſtte hij in tranen uit. Mijne belangſtelling klom al hooger en hooger, maar ik eerbiedigde zijne ſmart, en wachtte geduldig het oogenblik af, dat hij zelf de behoefte zoude gevoelen, om aan zijn hart lucht te geven. Zóó verliepen er eenige minuten, gedurende welke wij ſtilzwijgend, hand in hand, naast elkander ſtonden. Eindelijk wees hij met zijn' vinger naar een vrij groot eiland, dat in het midden van de(n) plas lag." Ziet daar een proefje van den ſtijl, en tevens nagenoeg eene geheele bladzijde van den druk, die dus voor bejaarde oogen, zelfs bij het oude kaarslicht, niet vermoeijend kan wezen. En wat moet nu ons oordeel zijn? Het werk zal door eene bijzondere klaſſe van lezers niet zonder nut uit de hand gelegd worden; maar wij zouden er van zeggen:

Goede kost, maar met lang nat bedropen;
Men dient ze best op een vergiettest voor.

(*) Waarom niet: ben je misſelijk?

Digitized by Google

Keur van gedenkwaardige Tafereelen uit de Geſchiedenis van Schotland. Naar het Engelsch van Sir WALTER SCOTT, *door* G. ENGELBERTS GERRITS. *IIde Deel. Met Platen. Te Amſterdam, bij* G. Portielje. 1834. *In* 8*vo.* 246 *Bl. f* 2-60.

l'Histoire d'Angleterre, racontée à mes élevès. Traduit de l'Anglais ſur la ſeptième édition. Nouvelle édition ornée de figures, revue et corrigée. Par G. ENGELBERTS GERRITS. à Amſterdam, chez *G. Portielje.* 1834. 8vo. 132 p. *f* 1-50.

Vaderlandſche Tafereelen uit de 16*de en* 17*de Eeuw. Door* P. D. ANSLIJN, *Schoolonderwijzer te Alkmaar. Met* 60 *Plaatjes. Te Zaltbommel, bij* J. Noman en Zoon. 1834. *In kl.* 8*vo.* 106 *Bl. f* 2-60.

Deze drie geſchiedkundige en voor de jeugd beſtemde werkjes voegen wij in ééne aankondiging te zamen. Het eerſte deeltje van WALTER SCOTT's *Tafereelen* hebben wij reeds vroeger beſchouwd. Het thans ons aangebodene tweede of laatſte deeltje is niet minder leerzaam en aangenaam geſchreven. Bl. 99 hinderde ons in de vertaling het woord *prullen*, waarvoor wij liever *beuzelingen* zouden zeggen; en bl. 219 ſtaat, door eene ongelukkige vergiſſing, dat MARIA STUART onder toezigt werd geſteld van Sir AMIAS PAULET en Sir DREW DRURY, wegens hunnen bitteren haat tegen de *hervormde*, lees, tegen de *Roomſche* Godsdienst: want, om hunne partijdigheid tegen de Roomſche leer en hare belijders, werden die Heeren door Koningin ELIZABETH als geſchikte bewakers der ijverig Roomschgezinde MARIA aangemerkt.

Het uit het Engelsch door ENGELBERTS GERRITS almede, doch in het Fransch overgebragte boeksken, *l'Histoire d'Angleterre*, heeft aan WALTER SCOTT, bij het opſtellen zijner gedenkwaardigheden uit *Schotlands* geſchiedenis, tot voorbeeld geſtrekt. Het is in den echten kindertoon geſchreven, nog meer dan het werkje van WALTER SCOTT; maar wij kunnen het niet ontveinzen, dat het ons ſomtijds wat al te kinderachtig voorkwam. Immers in *Engeland* zelf moge

Digitized by Google

men reeds aan zeer kleine kinderen dat boekje in het oorſprenkelijke in handen geven, de Franſche vertaling zal hier te lande niet worden gelezen, dan door kinderen, bij welke die hoogst eenvoudige toon de belangſtelling wegneemt of vermindert. Hier en daar zouden wij den ſtijl ook eenigzins gekuischter hebben gewenscht, b. v. bl. 85: „*Comme* le petit roi Edouard et ſon frère, qui ſe nommait Richard *comme* ſon oncle, étaient très-jeunes, leur père, etc."

De *Vaderlandſche Tafereelen*, door den Heer ANSLIJN, vormen een allerliefst kinderboekje. Wij hebben twee aanmerkingen. Vooreerst ſtaat er op den titel: met 60 plaatjes. Maar, ſchoon naar plaat 59 op bl. 104 en naar pl. 60 op bl. 106 wordt verwezen, ontbreken die beide laatſte plaatjes, ten minſte in het ons toegezonden exemplaar. Ten tweede ſchijnt het ons, dat de Schrijver, voor kinderen, wier ouders over de twistpunten in onze geſchiedenis geacht kunnen worden verſchillend te denken, de voormalige ſtaatspartij te onvoorwaardelijk in het gelijk ſtelt. Zonder dit te doen, had hij de daden van overdrijving onbewimpeld kunnen afkeuren, b. v. de doodvonniſen en de meeste verbanningen. De moord der DE WITTEN is een gruwel, over welks ſnoodheid onder weldenkenden geen verſchil is.

Bernard en Julia, of de voorbeeldige Kinderen. Eene Geſchiedenis, vrij naar het Hoogduitsch, van HEINRICH MÜLLER. *Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots. 1834. *In kl.* 8vo. 232 *Bl. f* 1-25.

De Eerw. VAN SPALL, die zich door eigen werk reeds bij onze vaderlandſche jeugd verdienſtelijk had gemaakt, heeft haar op nieuw aan zich verpligt, door de omwerking van het werkje, dat wij onder bovenſtaanden titel aankondigen en kunnen aanprijzen. Offchoon in de eerſte plaats beſtemd voor kinderen, die het verlies hunner ouders te betreuren hebben, kan het ook voor dezulken nuttig zijn, welke zich in het bezit van dien onwaardeerbaren ſchat mogen verheugen. De toon is niet *te* kinderlijk, (een gebrek in niet weinige boekjes, voor aankomende knapen en meisjes beſtemd) en toch kinderlijk genoeg; de zedeleer wordt ongezocht aangebragt, en het jeugdig gemoed met godsdien-

Digitized by Google

ſtige indrukken vervuld. Meer, dan deze algemeene aanprijzing, mogen wij er, naar onze beperkte ruimte, niet van zeggen.

Het Leven, de Daden en Lotgevallen van JAN CAMPHUIS, *Gouverneur-generaal van Neêrlands-Indië. Door* H. ZEEMAN. *Met Platen. Te Amſterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1833. *In kl.* 8*vo.* 98 *bl. f* : - 70.

Niet ongelukkig is de keus, om aan de jeugd, als een heilzaam voorbeeld ter navolging, voor te ſtellen de geſchiedenis van eenen man, die, door zijn goed gedrag, vlijt en bekwaamheid, van *goudſmidsgezel* zich wist te verheffen tot den rang van *Gouverneur-generaal van Neêrlands-Indië*? Minder gelukkig echter is de uitvoering van dit plan in het thans aangekondigde werkje. Om voor kinderen verſtaanbaar en nuttig te zijn, behoeft men juist niet zoo kinderachtig te ſchrijven, als b. v. nit vele: „Zijne goede moeder ſpeet het echter, dat haar zoon zulk een zwart beroep gekozen had, want de oude *Hollandſche* vrouwen waren over het algemeen zeer zindelijk; en voor zulk eene vrouw was het dus zeer onaangenaam zulk een' zwarten jongen, die er uitzag alsof hij een geheel jaar in den ſchoorſteen gezeten had, te hebben." Ook achten wij het minder geſchikt, om, ten bewijze van 's mans geſtrenge regtvaardigheid, in een boekje voor kinderen beſtemd, bij voorkeur te melden, dat CAMPHUIS eene adellijke vrouw in het openbaar liet geeſelen en brandmerken, en daarna de ooren affnijden! Over het geheel zouden wij wat meer gebeurtenisſen en minder langdradige uitweidingen verlangen.

TEREGTWIJZING.

De *Recenſent* van het door den Heer J. ANDRIESSEN vertaalde werk: *Eer en Trouw* enz. (*) heeft ontvangen eenen door dien Heer aan de Redactie van dit Tijdſchrift gerigten brief, waarin zijn Ed. zich verdedigt tegen deze woorden in de bedoelde Recenſie: „De Heer ANDRIES„SEN heeft zijne taak goed verrigt; ofſchoon het ons be„vreemdde, dat hij de hier zoo uitermate groote bewonde„ring van NAPOLEON eenvoudig heeft nageſchreven, zon„der door eenige aanteekening den onaangenamen indruk te

(*) Zie *Letteroef.* 1834. bl. 620.

Digitized by Google

„ verzachten, dien het op ons, en zeker op verre de mees-
„ ten onzer landgenooten, maakt, wanneer een boek in
„ Hollandsch gewaad zoo hoog loopt met eenen man, ...
„ wiens lof in eenen Nederlandschen mond *perfiflage* is."
De Vertaler meent, dat dit eene vergissing van *Rec.* kan zijn.
(„ Want dat iemand," schrijft hij, „ mij bij het publiek
„ heeft willen verdacht maken, om mij, langs dien weg,
„ in mijn beroep te benadeelen, dit kan noch mag ik toch
„ denken"; en UEd., Mijnheer! behoeft het ook niet te denken, daar uw *Recensent* het beroep niet eens kent, dat door u wordt uitgeoefend.) Naar andere stukken, door hem in het licht gegeven, had de Heer ANDRIESSEN mede niet eens behoeven te verwijzen, evenmin als het gezegde eene onheusche beschuldiging noemen.

De wijze, waarop *Rec.* zich uitgedrukt heeft, kon, hij erkent dit, misschien naauwkeuriger en duidelijker zijn; maar zijne bedoeling blijft dezelfde, en daarvan neemt hij niets terug. Het hinderde hem, in een Hollandsch boek *zoo* over NAPOLEON geschreven te vinden, en hij had gewenscht, dat de Heer ANDRIESSEN, *of* in het *Voorberigt*, *of* zoodra die hooge lof van NAPOLEON in het werk voorkwam, dit of iets dergelijks geschreven had: „ Men zal meermalen
„ bespeuren, dat de Schrijver van dit werk een der ijve-
„ rigste bewonderaars van NAPOLEON is. Door dan ook
„ in de Nederduitsche overzetting zijne personen in dien
„ geest te doen spreken, wil de Vertaler geenszins geacht
„ worden, in dit opzigt de gevoelens des Schrijvers over te
„ nemen, daar hij over den *Franschen* Keizer geheel anders
„ denkt. De Lezer gelieve dit eens voor altijd onder het
„ oog te houden." *Rec.* had zoo iets gewenscht, en nog verwondert het hem, dat de Heer ANDRIESSEN dit niet heeft gedaan. Ziedaar, wat *Rec.* heeft willen zeggen, en hetgeen hij nog meent, dat de Vertaler wel niet regtstreeks *verpligt* was, maar dat toch ook geen *hors d'oeuvre* zou geweest zijn. Door het woord *aanteekening* bedoelde *Rec.* dus juist niet zoozeer eene eigenlijke *noot* onder aan de bladzijde, maar veelmeer eene *teregtwijzing*, een *monitum* aan den Lezer, en hij verklaart, dat het tegen zijne meening en bedoeling is, wanneer *of* de Heer ANDRIESSEN zelf, *of* wie anders ook, er iets meer, en wel bepaaldelijk het in verdenking brengen van 's mans staatkundige gevoelens, uit afleidt.

No. VI. *Boekbesch.* bl. 252, reg. 25, lees men *toegekend*, en bl. 262, reg. 10, *Arnhem.*

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Disfertatio theologica inauguralis, exhibens Analecta in Epistolam Petri alteram, quam — pro gradu Doctoratus — publico ac solenni examini submittit C. N. DE GRAAFF, ex pago Koedijk Hollandus, S. S. Min. Candidatus. Lugd. Bat., apud *D. du Mortier et Fil.*, formâ 8vâ, pagg. IV et 165.

De Αὐτοχειρίας facinore ex Religionis Christianae praeceptis et indole judicando. Accedit brevis Quaestionis historia. Auctore F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, Theol. Doctore, in Eccl. Euang.-Luth. S. M. Candidato. Lugd. Bat., apud *H. W. Hazenberg, Jun.*, formâ 8vâ, pagg. XI et 204.

Deze beide Verhandelingen worden hier in één verslag opgenomen, daar zij beide verdedigd zijn ter verkrijging van de waardigheid van *Doctor in de Godgeleerdheid*, hoezeer de laatste ons onder bovenstaanden veranderden titel is toegezonden.

Van de eerste Verhandeling is Schrijver de waardige Zoon van den Predikant van *Bloemendaal* N. DE GRAAFF, die door dit proefstuk van welbesteden tijd ook bij anderen den hartelijken wensch heeft opgewekt, dat hij in de bediening, mogt het zijn! spoedig kome.

De echtheid van den *tweeden Brief van* PETRUS is niet boven alle bedenking verheven, zoodat zelfs NEANDER (*Geschichte der Pflanzung und Leitung der Christl. Kirche durch die Apostel. Hamb.* 1833. S. 455.) niet twijfelt, dien Brief, als onbruikbaar voor zijn doel, voorbij te gaan. Er is evenwel voor dien Brief het een en ander te zeggen. Het voor en tegen te wikken en te wegen, heeft dan ook hier zijne groote nuttigheid. Dit wordt hier gedaan op eene wijze, die hoogelijk

Digitized by Google

verdient geroemd te worden. Een kort verslag van den inhoud dezer Verhandeling zal, hoopt *Rec.*, dit gunstig getuigenis genoegzaam bevestigen. Dezelve is in twee deelen gesplitst. Het *eerste deel* behandelt *exegetisch*, en waar het te pas komt ook *kritisch*, eene en andere plaats van dezen Brief. „ Het kwam den Schrijver „ voor, dat het niet noodig was eene aaneengeschakelde „ uitlegging van den ganschen Brief te schrijven. De „ bekende schriften van CHAUVIN en POTT maken „ dit overbodig. Deze mannen meende hij als leidslie„ den veilig te kunnen volgen, en slechts nu en dan „ iets te moeten aanteekenen bij moeijelijke plaatsen, „ welke eene andere verklaring schenen te vorderen." Het spreekt van zelve, dat dit gedeelte der Verhandeling, (pag. 5—75) als voor uittrekſel weinig vatbaar, ons geene gelegenheid geeft, om er den inhoud beknoptelijk van mede te deelen. Alleen zeggen wij, dat; indien hier en daar iets mogt voorkomen, dat naar ons oordeel anders moet worden verklaard, er nog meer voorkomt, dat zelfs zeer geoefende Schriftverklaarders tot hun voordeel kunnen en mogen aanwenden, en dat in dit alles, ook waar van anderer meeningen wordt afgegaan, zedigheid en bescheidenheid den toon voeren. Het *tweede deel* handelt (pag. 76—165) *kritisch* over *de echtheid van dezen Brief.* Dit gedeelte is geschikter, dan het eerste, om hoofdzakelijk te worden medegedeeld. Dit zullen wij dan ook hier zoo beknopt opgeven, als ons dit mogelijk is. *Doctor* DE GRAAFF gaat hierin zeer geleidelijk te werk. *Hoofdst. I* neemt in overweging *de getuigenissen der oude Kerkvaders voor en tegen de echtheid van den Brief. Afdeel. I* behelst dus die getuigenissen *voor* de echtheid, en beoordeelt § 1 die plaatsen, *waar* door hen PETRUS, *als Schrijver ook van dezen Brief, uitdrukkelijk vermeld wordt.* Hier komen dus de getuigenissen voor van ORIGENES, FIRMILIANUS, RUFINUS, HIERONYMUS, ATHANASIUS, EPHREM *Syrus*, CYRILLUS *Hierosol.*, GREGORIUS *Nazianzenus* en diens broe-

Digitized by Google

der CAESARIUS. Vervolgens worden § 2 die plaatsen bijgebragt, waar *woorden* van dezen Brief schijnen medegedeeld te worden, *zonder dat van den Schrijver wordt gewag gemaakt*. CLEMENS *Rom.* is misschien de eenige, die hier in aanmerking mag komen. Twijfelachtig is toch hetgeen door anderen is bijgebragt uit HERMAE *Pastor*, JUSTINUS *Mart.*, IRENAEUS, THEOPHILUS *Ant.*, CLEMENS *Alex.* Eveneens is het gelegen met HIPPOLYTUS, METHODIUS, LACTANTIUS. Zekerder is hetgeen van PHILASTRIUS en BASILIUS *M.* wordt aangehaald. In *Afdeel. II* komen ter sprake de bewijzen, die gewoonlijk *tegen* de echtheid van den Brief worden aangevoerd. *Voorecrst* wordt dan, § 1, het *stilzwijgen* der oude Kerkvaders desaangaande, als bewijs *tegen* de echtheid van den Brief, overwogen. Dit stilzwijgen doet echter op zichzelve niets af. Van meer beteekenis schijnt te wezen, dat in de *Syrische* vertaling (t. w. de *Peschito*) die Brief is voorbijgegaan. *Uitdrukkelijke* getuigenissen *tegen* de echtheid zijn, zoo als § 2 wordt aangewezen, niet voorhanden in de daartoe door anderen aangehaalde plaatsen van CLEMENS *Alex.*, ORIGENES, EUSEBIUS, DIDYMUS, HIERONYMUS, of van eenen *Ongenoemde* bij MURATORI. Hieruit trekt DE GRAAFF, § 3, het besluit: „ dat het „ getuigenis der oude Kerk op zichzelve tegen de echt„ heid van den Brief niets bewijst, maar dat het alleen „ en voornamelijk aankomt op eene naauwkeurige ver„ gelijking van dezen Brief met den eersten, die aan „ PETRUS wordt toegekend, om in dezen iets te kun„ nen beslissen." Dit geeft dus den Schrijver eenen gemakkelijken overgang tot *Hoofdst. II*, waar nu de *inwendige bewijzen voor* en *tegen* de echtheid van den Brief worden overwogen. *Afdeel. I* wordt naauwkeurig nagegaan de verwantschap van dezen Brief met dien van JUDAS. De voorbeelden zijn met oordeel gekozen en behandeld. Met uitzondering van 2 PET. I: 1, 2, levert het tweede Hoofdstuk van den betwijfelden Brief

Digitized by Google

al de voorbeelden op, die met den Brief van JUDAS kunnen vergeleken worden. Dit is voor uittrekſel niet vatbaar. Wij zien niet in, dat gelijkvormigheid in beide deze Brieven iets ontneemt aan het gezag of de echtheid van éénen derzelven. Misſchien doet zedigheid, die den *Doctor* bij zoo groote geleerdheid tot eere verſtrekt, hem minder beſlisſend oordeelen. Want al ware die overeenſtemming tusſchen beide de Brieven nog grooter, dan bij naauwkeurige vergelijking blijkt het geval te zijn, dan is het immers beneden hun karakter als Apostelen niet, in dezen ook bij het ſchrijven elkander te raadplegen? De mogelijkheid zal niemand betwijfelen, zoo min als het nut voor eene Gemeente, welke misſchien noodig had, hetgeen de eene Apostel vroeger ſchreef, door eenen anderen naderhand bekrachtigd te zien, om als Christenen ſtandvastig te zijn. Indien het dus geene de minſte zwarigheid inheeft, dat dezelfde Gemeente van twee Apostelen bijna hetzelfde leest, kan het dan wel eenige moeijelijkheid opwekken, dat twee Apostelen aan onderſcheidene Gemeenten, maar die zich in gelijke omſtandigheden bevinden, bijna hetzelfde ſchrijven, en dat de een het vroeger geſchrevene den ander', hetzij mondeling, hetzij ſchriftelijk, mededeelt? — Doch wij zullen voortgaan. *Afdeel. II* wordt, bij onderlinge vergelijking, de *overeenſtemming en verſcheidenheid* naauwkeurig aangewezen *tusſchen de beide Brieven.* In deze vergelijking wordt ook opgenomen, wat PETRUS, volgens LUKAS in de *Handelingen*, heeft geſproken, en wordt bijzonder gelet op hetgeen aan PETRUS bijzonder eigen was. Eerst wordt, § 1, vergeleken de *leer* en derzelver *voordragt*, en aangewezen, 1° de overeenſtemming, p. 126—137, 2° de verſcheidenheid, p. 137—144. Vervolgens wordt, § 2, *taal* en *ſtijl* in de beide Brieven vergeleken, 1° het *verſchil*, p. 147—154, 2° de overeenſtemming aangewezen, p. 154—162. Het beſluit, dat DE GRAAFF uit dit alles trekt, deelt hij mede met deze woorden: „dat er geene *genoegzame* „reden is, om aan den *tweeden* Brief van PETRUS

Digitized by Google

„ zijne plaats in de verzameling der Bijbelboeken te ont-
„ zeggen, offchoon hij niet zoo gemakkelijk als de eer-
„ fte zijn regt op die plaats kan handhaven."

Wij hopen genoeg te hebben gezegd ter ruime aanbeveling van dit belangrijk en geleerd geſchrift.

De Schrijver van de tweede Verhandeling is de Zoon van den *Leydſchen* Hoogleeraar NIEUWENHUIS, ſedert het ſchrijven en verdedigen van dit zijn proefſtuk Predikant bij de Lutherſche Gemeente te *Monnikendam*, en reeds door meer dan één geſchrift voordeelig bekend. *Doctor* NIEUWENHUIS vond, tot het behandelen van zijn gekozen onderwerp, aanleiding in de beſchuldiging, door beſtrijders tegen den Bijbel ingebragt, dat er geen voorſchrift betrekkelijk den Zelfmoord in denzelven voorkomt, en dat daaruit blijkt, dat de Bijbel minder volledig is, dan wel behoorde te wezen. Hij onderzocht daartoe de *Evangeliën* en de *Brieven der Apostelen*, maar zonder het gezochte te vinden. Daarop zocht, maar vond hij voor zich geene bevrediging bij andere Schrijvers, als die of op wijsgeerige gronden den Zelfmoord als misdaad brandmerkten, of als ter loops en veel te beknopt de Christelijke Godsdienst op dit punt verdedigden. Het kwam hem dus voor, dat het een voor hem hoogstmoeilijk, voor anderen niet ongevallig werk zou wezen, indien hij dit onderwerp eens opzettelijk behandelde. In het ſlot zijner Inleiding (pag. 1—4) geeft hij zijn plan van behandeling dus op: „Voor-
„ eerst zal hij beknopt onderzoeken, *wat Zelfmoord*
„ *is, en uit welke bronnen die ontſpringt;* vervolgens,
„ *wat de Christelijke Godsdienst nopens die misdaad*
„ *leert;* eindelijk zal hij in eene beknopte geſchiedkun-
„ dige ſchets opgeven, *wat daaromtrent voorname Chris-*
„ *ten-zedeleeraars hebben voorgedragen.*" Zoo beknopt mogelijk zullen wij nu ook van den inhoud dezer Verhandeling verſlag geven. — Het *eerſte deel*, pag. 5—25, de vraag behandelende, *wat Zelfmoord is*, en *welke de bronnen van denzelven zijn*, voldoet daaraan voor het eerſte gedeelte § 1. Hij bedoelt niet zoo zeer dien

Digitized by Google

fijneren Zelfmoord, waarbij men door onmatigheid in zinnelijk genot of in arbeid zijne dagen verkort, maar den *groveren*, bij welken men *vrijwillig, met opzet en voorbedachtelijk aan zijn leven een einde maakt.* Onder de *zelfmoordenaars* telt hij dus *niet*, die in krankzinnigheid of ijlhoofdigheid door hevige ziekte, die, zoo als SOCRATES of SENECA, door regterlijk vonnis gedrongen, zich het leven benemen, of zich voor Godsdienst, vaderland en menschelijk welzijn opofferen. De *bronnen van den Zelfmoord*, § 2, ontdekt hij voornamelijk 1° in *hevige hartstogten*, als liefde, ijverzucht, wraakzucht, vrees en meer andere; 2° in *verkeerde begrippen* omtrent *goed* en *kwaad* en *het ware geluk des menschen;* 3°. in *onwetendheid en achteloosheid omtrent de ware Godsdienst;* 4° in de *bedriegelijke gronden*, op welke somtijds de Zelfmoord wordt verdedigd. Dit is de hoofdinhoud van het *eerste deel*, pag. 5—25. — Het *tweede deel*, met opzet uitvoeriger, (pag. 26—150) overweegt de Christelijke leer desaangaande. Het onderzoek moet hier noodwendig tweeledig zijn. Eerst toch dient onderzocht te worden, of er eene plaats of voorschrift in den Bijbel is, waardoor uitdrukkelijk de Zelfmoord wordt verboden. Daarna behoort de aard en algemeene geest des Christendoms te worden geraadpleegd, om daaruit af te leiden, wat te bepalen is aangaande de zedelijkheid van den Zelfmoord. Hier vinden wij dus twee Hoofdstukken, van welke het eerste, pag. 26—47, § 1 onderzoek doet naar zulk eene plaats of voorschrift, zoo wel in het O. als N. V., en, na eenige verkeerde opvattingen te hebben afgewezen, komt de Schrijver tot het besluit van dit onderzoek, dat de Zelfmoord in den Bijbel nergens wordt veroordeeld. Natuurlijk bestaan hiervoor redenen, en even natuurlijk is dan ook het onderzoek naar dezelve. De redenen dan voor dit stilzwijgen der H. Schrift nopens den Zelfmoord worden § 2, pag. 48—75, opgespoord en aangewezen, als gelegen 1° in *de natuur van den mensch zelven;* 2° in *de algemeene denkwijs dier tijden aangaande*

Digitized by Google

Zelfmoord en zelfmoordenaars, bij *Grieken* en *Romeinen* zoo wel, als bij *Joden*; &c. in *den geest* of lieven *de voortreffelijkheid van de Christelijke Godsdienst*. Dit kunnen wij ſlechts aanſtippen, maar mogen het niet breeder mededeelen. — Hoofdſt. II, onderzoekende, wat volgens den aard der Christelijke Godsdienst als meening omtrent den Zelfmoord moet worden aangenomen, levert, pag. 76—201, deze uitkomſten op, dat hetgeen JEZUS en de Apoſtelen aangaande 's menſchen *ligchaam* hebben geleerd, § 1, pag. 76—82, en dat de *hooge prijs*, dien hunne leer aan het *menſchelijk leven* toekent, reeds van zelve den Zelfmoord als misdaad ten toon ſtelt, § 2, pag. 82—102, en dat de geest van de Christelijke Godsdienst dat alles afkeurt, waaruit de Zelfmoord gewoonlijk voortkomt. Hier komen de vier bronnen voor, waaruit, volgens *Part.* I, § 2, pag. 24, 25, de Zelfmoord voortvloeit, en welke nu volgens den geest des Christendoms beoordeeld en met het hoogſte regt afgekeurd worden, § 3, pag. 102—122. Ten ſlotte worden, § 4, pag. 122—150, uit den aard en geest van het Christendom de bewijzen ontzenuwd, welke ten voordeele van den Zelfmoord meestal aangevoerd worden. — Het *derde deel* der Verhandeling deelt nu (pag. 151 *ad finem usque*) de gevoelens mede, welke voorname Christen-zedeleeraars aangaande den Zelfmoord hebben geopenbaard. Het *eerſte Hoofdſt.* doet die Schrijvers kennen, die geleefd hebben *vóór de XVIIde Eeuw*. Hier komen dus in aanmerking JUSTINUS *Mart.*, LACTANTIUS, EUSEBIUS, CHRYSOSTOMUS, een *Ongenoemde* in de Schriften van ORIGENES, anderen. Het *tweede Hoofdſt.* geeft onderſcheidenlijk op, wat bij de *Italianen*, bij de *Franſchen*, bij de *Engelſchen*, bij de *Duitſchers* en bij de *Nederlanders* deze en gene desaangaande geleerd en beweerd hebben.

Dit verſlag zal, hopen wij, volſtaan, om de waarde ook van dit proefſchrift onzen Lezeren genoegzaam te doen gevoelen.

Digitized by Google

Christelijke Betrachtingen. Eene bijdrage tot de ſtichtelijke lektuur, naar de behoefte van deze tijden. (*Met* 2 *Cor. III:* 18 *als motto.*) *Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1834. *In gr.* 8*vo. XII en* 282 *bl.* *f* 2-80.

De Heeren P. HOFSTEDE DE GROOT, Hoogleeraar, C. H. VAN HERWERDEN, CHZ., en M. A. AMSHOFF, Predikanten te *Groningen*, teekenen zich onder het Voorberigt als Schrijvers dezer vertoogen, welke zij hunnen Christelijken Landgenooten aanbieden, opdat ook zij het hunne zouden doen, ten einde onze natie, door de ſtaatkundige en kerkelijke beproevingen van dezen tijd gelouterd en geheiligd, vordere in Christelijke kennis en liefde.

Zoozeer dit doel den lof verdient van alle weldenkenden, zoozeer moeten wij onze goedkeuring ſchenken aan de verlichte en ernſtige wijze, waarop de verdienſtelijke Opſtellers hetzelve hebben pogen te bereiken. In den voor ons liggenden bundel worden *negentien* overdenkingen, verſchillend van onderwerp, maar alle hoogst gewigtig en leerzaam van inhoud, geleverd. Elke heeft eene Bijbelſpreuk aan het hoofd, welke wij daarbij zullen opgeven: *Over het acht geven op de teekenen der tijden; Matth.* XVI: 2, 3. — *Wat het is, dat in ons, door de rampen van den tegenwoordigen tijd, moet verbeterd worden; Jeſ.* XXVI: 9b. — *Over het ontbrekende aan onze godsdienſtige volksſtemming; Jak.* IV: 8a. — *In hoeverre het Nederlandſche volk, tot op onze dagen toe, door het Christendom is vernieuwd geworden; Openb.* XXI: 5b. — *Hoe het Christendom, bij verſchillende menſchen, in verſchillende mate wordt aangenomen;* 1 *Cor.* I: 23, 24. — *De heerſchende ligtzinnigheid in het kiezen van het ware goed; Gen.* XXV: 34. — *Over de voorzigtigheid, noodig in de beproeving onzer harten; Gal.* VI: 4a. — *Over het geven van oogenblikken aan het aardſche, die ons voor*

Digitized by Google

het hemelſche geſchonken zijn; Luk. X: 42ª. — *Hoe de Chriſten vermaken mag bijwonen; Col.* III: 17. — *Het onderſcheid tuſſchen Wet en Evangelie, volgens een Profeet en een Apostel voorgeſteld; Joh.* I: 17. — *Over den levendig(levend)makenden geest des Evangelies; 2 Cor.* III: 6ᵇ. — *Over de alleen zaligmakende gemeenſchap aan Chriſtus; Hand.* IV: 12ª. — *Over het verband tuſſchen onze afhankelijkheid van God en onze eigene zedelijke werkzaamheid; Phil.* II: 13. (Een voortreffelijk opſtel van wijlen den waardigen J. A. KARSTEN, in leven *Theol. Doct.* en Pred. te *Sas van Gend*, der Schrijveren waardigen vriend, wiens geſchrift der plaats dubbel waardig is, die het hier beſlaat.) — *Over de wedergeboorte, die de mensch moet ondergaan, als hij een Chriſten wordt; Joh.* III: 5. — *Over het geeſtelijk prieſterſchap des Chriſtens; Openb.* V: 10ª. — *Over het eeuwig leven des Chriſtens hier op aarde; Joh.* V: 24. — *Over de verzekering van Gods liefde in den Chriſten; Rom.* V: 5. — *Over den geest van God in den Chriſten; 2 Cor.* II: 12—16. — *Over de Chriſtelijke gemeenſchap; 1 Joh.* I: 3.

De Opſtellers erkennen, hier en daar van hunnen kanſelarbeid gebruik te hebben gemaakt, hetgeen dan ook aan de houding van ſommige ſtukken te bemerken is; maar dit ontneemt niets aan de waarde dezer overdenkingen, welker toon en inhoud echt *liberaal*, verlicht, menschkundig, hartelijk is; zoodat wij, offchoon wel hier en daar — niet in de hoofdzaak, maar enkel in ſommige bijzonderheden — van de Schrijvers verſchillende, dezen bundel een voortreffelijk geſchenk achten aan onze beſchaafde Chriſtelijke landgenooten, welks lezing en overpeinzing wij hun ernſtig aanprijzen.

Hetgeen de waardige Evangeliedienaars in het Voorberigt zeggen tot verdediging van den gekozen titel *Betrachtingen*, heeft ons niet kunnen overtuigen van de gepastheid dier benaming in den zin van *overdenking*, iets, dat wij voor eenen *Germanismus* houden: maar wij willen daarover in geen taalkundigen twist treden.

Digitized by Google

Geene aanmerkingen van veel belang op dit nuttige geſchrift hebbende, zeggen wij er alleen nog van, dat het door de *Zeloten* onzer dagen reeds als *Remonſtrantsch*, ja misſchien wel als *Socinïaansch*, *Arïaansch*, *Pelagiaansch*, *Atheïstisch* en wat niet al! is uitgekreten; eene verguizing, die denkelijk bij het meerendeel onzer lezers, even als bij ons, tot geene geringe aanprijzing verſtrekt.

Afſcheidsrede, gehouden bij de Evang. Lutherſche Gemeente in 's Gravenhage, den 13 April 1834, door haren Leeraar J. C. LOMAN, *beroepen Predikant bij de Evang. Lutherſche Gemeente te Amſterdam. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1835. *In gr.* 8vo. 31 *Bl. f* : - 50.

Openlijke hulde aan mijne 's Gravenhaagſche Gemeente, in twee Leerredenen, en eene plegtige Toeſpraak, toen, in het Weeshuis aldaar, den 2 Mei 1834, *het eerſte Eeuwfeest der Stichting huiſelijk gevierd werd. Door* R. T. F. REUDLER, *Predikant enz. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1835. *In gr.* 8vo. 72 *Bl. f* : - 70.

De *Afſcheidsrede* van den Weleerw. LOMAN, op aandrang van zijnen Kerkeraad en tot een liefdadig einde in het licht gegeven, is een hartelijk geſtemd woord, volgens den tekst *Hebr.* XIII: 1, om „ vast te ſtaan „ in de broederlijke liefde", dat voor zijne 's Gravenhaagſche Gemeente gewis een aangenaam aandenken zal blijven: en hoewel zij voor een grooter Publiek niet van hetzelfde belang kan zijn, bevat zij echter algemeene herinneringen genoeg, om ook door anderen met ſtichting gelezen te worden, waartoe wij ze gaarne aanprijzen.

De *Leerredenen* en de *Toeſpraak* van den Weleerw.

Digitized by Google

REUDLER zijn uitgegeven uit pligtgevoel en dankbaarheid, wegens zijne herstelling uit doodelijke ziekte, en daarbij ondervondene belangstelling zijner Gemeente. — De *eerste* is eene goed bewerkte, en ter aanbeveling van de jaarlijksche Winterkollekte voor de Armen zeer gepaste Leerrede, over het gewone Zondags-Evangelie, MATTH. XI: 2—10, en wel bepaaldelijk over de woorden: „ *Den armen wordt het Evangelie gepredikt*," volgens welke JEZUS als de vriend en weldoener der armen onder zijn volk wordt voorgesteld, en hieruit verpligtingen voor de Christenen afgeleid worden. De *tweede* Leerrede heeft *Psalm* XXIII ten tekst, volgens welken zij, na eene zeer korte en wat drooge verklaring of paraphrase, eene hartelijke „ opwekking" is, „ om ons leven en lot altijd aan te merken als regtstreeksch voorwerp der Goddelijke zorg en leiding." Hiertoe worden de 6 verzen van den Psalm gevolgd, even zoo vele bijzonderheden daaruit afgeleid, en telkens toepasselijk en stichtelijk ter behartiging aanbevolen. — De *plegtige Toespraak* is naar tijdsgelegenheid doelmatig, en vooral strekkende, om de belanghebbenden tot dankbaarheid aan God, en tot pligtmatige beantwoording daaraan op te wekken; en als zoodanig moge zij denzelven nog bij de herlezing nuttig zijn!

Gaarne nemen wij uit het laatste gedeelte der eerste Leerrede de volgende behartigenswaardige periode ter proeve over: „ Waarom toch heerschte in ons vaderland, gedurende de laatste jaren, rust en kalmte, terwijl elders een woeste volkshoop moord en plundering dreigde? Waarom bleven onze personen en eigendommen veilig onder de bescherming der wet, terwijl schier alom de menigte in beweging kon worden gebragt door de lokstem eener valsche vrijheidszucht? Vraagt gij waarom? *Hier* wordt het Evangelie zuiver en eenvoudig ook aan de armsten verkondigd. *Hier* sticht men treffelijke scholen voor de geringen, en acht het der moeite waardig hen tot *menschen* te vormen. *Hier* leeren zij, *als burgers*, niet alleen van *regten* zwet-

Digitized by Google

„ sen, maar ook, *als Christenen*, *hunne pligten* ken-
„ nen. — Gelukkig land, waar het weldadigst licht
„ *allen* bestraalt, en zelfs de misdadiger in den ker-
„ ker nog het voorwerp is der liefderijkste bemoeijing!
„ Christelijk land! gij oogsttet in deze dagen zigtbaar
„ de kostelijke vruchten van den geest, die uwen Ko-
„ ning, uwe Overheden en burgers bezielt! Het Evan-
„ wordt in uwe gewesten verkondigd aan de armen, en
„ deelt licht en troost en vrede aan hutten en palei-
„ zen meê!"

Disertatio medica inauguralis, sistens Observationes medico-chirurgicas, *alteram de Radio partim resecto*, *alteram de Iodii usu in infarctu glandularum cancroso*, quam — submittit P. FLAMENG, ordinis Leonis Belgici Eques, Chirurgus militaris primæ clasis. Die XXVI m. Junii 1834. Traj. ad Rhen. ex offic. *Paddenburgii et Soc.* 8vo. 48 p. cum Tab.

Disertatio medica, sistens Observationes *de Aneurysmatibus aortam thoracicam afficientibus*, quam — submittit J. C. FOCKE, die XIV m. Februarii 1835. Traj. ad Rhen. ex off. ut supra. 8vo. 78 p. cum Tab. *f* 2-50.

Wij voegen deze beide Verhandelingen zamen, ofschoon op verschillenden tijd verdedigd en handelende over verschillende onderwerpen, omdat de stoffe, in beide behandeld, van dezelfde Instelling, het groot Rijks-Hospitaal voor de Instructie te Utrecht, afkomstig zijn. De Heeren FLAMENG en FOCKE vonden zich beide in de gelegenheid aldaar waarnemingen te doen, welke tot welbewerkte Verhandelingen aanleiding hebben gegeven.

De eerste zoude reeds lang deze onderwerpen tot dit einde behandeld hebben, ware hij niet door allerlei zich

Digitized by Google

opgevolgd hebbende gebeurtenisſen hierin verhinderd geworden, laatſtelijk nog door den afval der zuidelijke gewesten. Zijne afkomst vergetende, den aandrang der wetenſchap en niet de inblazingen van het vooroordeel volgende, is hij in zijnen werkkring eer en eed getrouw gebleven, heeft zich bij meerdere omſtandigheden voordeelig doen kennen, en is ook door den Koning voor trouw en bekwaamheid onderſcheiden. Hij plukt aanvankelijk daarvan reeds de vruchten, en blijve die verder genieten!

De eerſte waarneming van den Heer FLAMENG is merkwaardig door den gunſtigen afloop der kunstbewerking — het uitzagen van een aangedaan gedeelte van het linker ſpaakbeen (*Radius*). Zij werd reeds in 1826 door hem, onder het toezigt van den beroemden VAN ONSENOORT, toen Eerſte Officier van Gezondheid bij gezegd Hospitaal, verrigt. De lijder genas, en was zoo gelukkig van zijnen arm nog zóó te kunnen gebruiken, dat hij zelfs eenigen tijd als koetſier gereden heeft. Hij leefde tot in 1832, wanneer hij, door een' bijzonderen zamenloop van omſtandigheden, ziek zijnde, in het Hospitaal werd opgenomen en aldaar overleed. De Heer ALEKANDER, ſedert aan het hoofd van het Rijks-Hospitaal geplaatst, op dit geval indachtig geworden, onderzocht niet ſlechts den arm, maar liet ook de bloedvaten opſpuiten en er een praeparaat van vervaardigen, hetwelk nog in het ontleedkundig Kabinet van dat Hospitaal bewaard wordt. Hij deelde zijne bevindingen aan den Heer FLAMENG mede, die als 't ware een regt op dezelve verkregen had, en op deze wijze heeft de kunst in meer dan één opzigt aanwinst gedaan. Op eene vrij wel uitgevoerde geſteendrukte plaat ziet men het uitgezaagde beenſtuk, de vereeniging der beide beeneinden door een *vezelig kraakbeenachtig* weefſel, hetwelk zoo ſtevig is geworden, dat beide beeneinden een punt van vereeniging gevonden hebben, waardoor de arm nog tot velerlei werkzaamheden is geſchikt gebleven. Het tot tweemalen toe breken der zoogenoemde

Digitized by Google

kettingzaag bevoelt dit werktuig niet zeer aan, en vordert omzigtigheid bij de aanwending, wanneer men haar volstrekt noodwendig mogt achten. De Heer FLAMENG, door dit ongeval echter niet ontmoedigd, zaagde het beenstuk met eene convex gebogene zaag uit, en bragt zoo de kunstbewerking gelukkig ten einde, waarop de genezing, zoo als dit met bijna al te korte bewoordingen wordt gezegd, na zes weken, met het reeds boven vermelde gevolg, plaats had.

De tweede waarneming handelt over het *Iodium*, met goed gevolg tegen kankerachtige klieropzetting gebezigd. Het is een middel, thans aan de orde van den dag, naar het schijnt hier met gelukkig gevolg gebezigd, ofschoon de verder gevolgde geneeswijze welligt ruim zoo veel tot den gunstigen uitslag heeft medegewerkt. Het is toch vooral tegen zulke gebreken, dat het bepaald gebruik, bij de tegenwoordig zoo onbeperkte aanwending, van bloedzuigers doeltreffende schijnt te zijn, en verdienen de waarnemingen van LISFRANC eene meer algemeene behartiging. — Over de stellingen spreken wij niet: elk zijn gevoelen!

De Heer FOCKE heeft in zijne Disertatie de bewijzen van eenen welbesteden tijd, doelmatige behandeling van het gekozen onderwerp en goede oordeelkundige kennis nedergelegd. Hij vatte, met zijne Medestudenten, bij de eerste oproeping, de wapens op, en bleef op zijnen post tot de wederkeering der kompagnie. Toen zij andermaal te wapen geroepen werd, dacht de Heer FOCKE op eene betamelijke wijze *bijzondere* belangen met de *algemeene* te mogen vereenigen. Hij verzocht met eenigen zijner Medestudenten als Officier van Gezondheid bij het Rijks-Hospitaal voor de Instructie zonder genot van traktement geplaatst te worden. Dit werd hem toegestaan; en hij heeft zich aldaar beijverd, het vaderland te dienen, de wetenschap te beoefenen, voor zich een' schat van kundigheden te verzamelen. Hij schijnt in dat Gesticht, bij de onderscheiding, hem aan de Akademie door zijne Leermeesters,

Digitized by Google

wier verdienſten hij de verſchuldigde eere biedt, betoond, ook de welwillendheid van den Chef des Geſtichts, *Dr.* ALEXANDER, ondervonden te hebben, aan wien, uit erkentenis, deze Diſſertatie wordt opgedragen met des Schrijvers broeder, mede gunſtig in de regtsgeleerde wetenſchap en letteren bekend geworden.

De Heer ALEXANDER deelde den Schrijver eene door hem gedane belangrijke waarneming over een *Aneurysma* mede, en ſtelde hem in de gelegenheid, zelf een ander geval te kunnen waarnemen. Deze beide waarnemingen, met de naauwkeurige lijkopeningen, worden in het *eerſte* Hoofdſtuk der Verhandeling medegedeeld. Het eene dezer gevallen wordt door eene geſteendrukte plaat opgehelderd; het ware wenſchelijk geweest, dat de Schrijver ook van de tweede, niet minder gewigtige, waarneming een afbeeldſel bezorgd had.

Het *tweede* Hoofdſtuk behelst eenige aanmerkingen over de *Aneurysmata* der groote ſlagader in de borſtholte; het *eerſte gedeelte* handelt over derzelver herkenning, in ſchijn gemakkelijk, maar, gelijk de Schrijver bij den aanhef van dezen § zegt, niet altijd voldoende. In de *tweede afdeeling* wordt het ontſtaan en de verandering in het weeſſel der ſlagader nagegaan. Bij de algemeene beſchouwing der *Aneurysmata* wordt telkens op de onderhavige gevallen teruggekomen.

Toont de Heer FOCKE met het nieuwere bekend te zijn, hij heeft tevens de ſtudie der vroegere Schrijvers niet verzuimd. Inzonderheid ſchijnt hij het werk van den voortreffelijken MORGAGNI geraadpleegd te hebben. Hier wordt met der daad getoond, welk eene ſchatkamer hetzelve wordt voor den onderzoekenden Geneesheer, die tevens de ontleedkunde op prijs ſtelt; eene verbindtenis, zonder welke geene doeltreffende geneeskunde op den duur mogelijk is. Het verwondert ons, dat de Schrijver geen gewag heeft gemaakt van het onlangs geuite gevoelen van VON WALTHER, dat het *Aneurysma* eene kankerachtige dyscrafie zoude zijn (*).

(*) *System der Chirurgie*, 1833.

Digitized by Google

Zulks moge minder waarschijnlijk zijn, het had om der volledigheid wille, offchoon met korte woorden, kunnen vermeld worden.

In de laatfte § § fpreekt de Schrijver over de geneeswijze der *Aneurysmata* en over eene der laatst voorgeftelde door LARREY, welke echter meer op de uitzetting van het hart toepasfelijk is en dáár waarfchijnlijk in enkele gevallen van vrucht kan zijn, althans volgens het getuigenis van LARREY door hem met vrucht is gebezigd.

Offchoon men mag vooronderftellen, dat de Heer FOCKE in de herkenning van dit gebrek door zijne nafporingen bijzonder bedreven zal wezen, wenfchen wij, dat hij flechts fchaars in de gelegenheid zal komen, daartoe van zijne kunde gebruik te moeten maken. Liever vinde hij in de herftelling van vele geneeslijke ziekten overvloedige voldoening voor zijne aanvankelijk onder hoogen lof begonnen loopbaan, waarop hij lang ten nutte der menschheid werkzaam moge zijn!

Geschied- en Letterkundig Mengelwerk van Mr. J. SCHELTEMA. *Vden Deels 3de Stuk en VIden 1ste Stuk. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1834. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 550 *bl. f* 4-70.

De verdienftelijke SCHELTEMA, wiens zucht voor het Vaderland en deszelfs letterkundigen roem geene veroudering kent, heeft ons in deze beide ftukken (het laatstgenoemde zal nog door twee andere ftukken, ter voltooijing der geheele verzameling, worden gevolgd) weder belangrijke bijdragen gefchonken. Verreweg het meeste heeft betrekking tot de Gefchiedenis der Boekdrukkunst en het regt van *Haarlem* op de eere der uitvinding. Sedert den dood van zijnen waardigen Vriend KONING heeft de Heer SCHELTEMA in zich de roeping gevoeld, om die eer tegen *Mentz* te verdedigen, en is dus tegen den Heer SCHAAB, die met een uit-

Digitized by Google

voerig werk tegen *Haarlem* en bepaaldelijk voor GUTENBERG was opgetreden, te velde getrokken. Bijna het geheele eerſte Stuk des vijfden Deels van dit *Mengelwerk* was aan eene wederleggende beoordeeling van dat werk toegewijd, en dat Stuk is ſedert ook in het *Hoogduitsch* vertaald. Wij ontvangen nu hier eenige der daaraan gegevene toevoegſels in die overzetting, iets over een geſchil tusſchen twee *Mentzers*, DAHL en SCHAAB, over de verdienſten van SCHÄFFER, berigt aangaande eene merkwaardige Recenſie van SCHAAB in de *Jenaſche Literaturzeitung*, iets over de werkjes van den Heer LEHNE te *Mentz*, eene levensſchets van KOSTER, met aanhangſel, narede en nalezing, benevens een aanhangſel over de oudſte *Haarlemmer* drukken van 1439 tot 1478, eene uitvoerige verdediging der geloofwaardigheid van ADRIANUS JUNIUS (de 149 eerſte bladzijden van het VIden Deels 1ſte Stuk), iets over den *Donaat* in kl. 4°. met 27 regels, te *Mentz* met *Haarlemmer* letters gedrukt, en over de mogelijkheid der overlevering van de uitvinding der drukkunst door de tweede en derde hand in 128 jaren, door gelijkſoortige overleveringen in nog langer tijdsverloop geſtaafd. Wij ontveinzen niet, dat wij, met al onze belangſtelling in de eer van het Vaderland, hier toch al te groote uitvoerigheid en te vele herhalingen hebben gevonden. Men kan ook van den besten kost te veel geven. Tot overtuiging onzer landgenooten was reeds genoeg gezegd; ten minſte het meerdere, later gevondene, kon in eenige weinige bladzijden worden medegedeeld. En voor de *Duitſchers* (voor de meesten ten minſte) — wij vreezen, dat alle moeite, om hen te overtuigen, vergeefs zal zijn; want die niet *wil* overtuigd worden, voor dien baat ook de overmaat der redenen niet. Of denkt men, dat menſchen, bij welke de hatelijkheid zoo verre gaat van het volgende te zeggen (zie VdenD. 1ſte St. bl. 101): „ EBERT had beter gedaan, wanneer hij zijne kunst, „ om de oogen te openen, aan de H. H. *Hollanders* „ had beproefd, van welke onlangs in de *Manheimer*

Digitized by Google

„ Courant verzekerd werd, dat de beſtendige beoefe-
„ ning der kunst, om de uijen te veredelen, en het
„ veelvuldig hanteren derzelven, 't welk het zintuig
„ des gezigts verzwakt, vermits het tranen wekt, hunne
„ oogen onherſtelbaar bedorven hebben;" — dat zulke menſchen voor *redenen* vatbaar zijn? Waartoe dan *zoo veel* gezegd? Wij hebben in de door den Heer SCHELTEMA bedoelde Recenſie (zoo wij meenen: het kan echter ook in eene andere *Literaturzeitung* zijn) gelezen, „ dat, al ware het, dat de *Hollanders* toevallig de drukkunst hadden uitgevonden, zij die echter toen niet aangekweekt, maar hebben laten verloren gaan, en aan de *Duitſchers* ter aankweeking overgelaten. Of wat zou het zijn, indien iemand, toevallig door ſtorm vóór COLUMBUS naar *Amerika* gedreven, dat werelddeel had *gezien?* Zou dit, wanneer het geene verdere gevolgen gehad had, de eer van COLUMBUS kunnen verkorten? Zoo veel te meer ſchande is het voor de ontdekkers, (indien de *Hollanders* dit dan ook geweest zijn) dat zij de kunst zoo deerlijk bij zich hebben laten vervallen." Op deze ſmaadreden zouden wij gaarne gezien hebben, dat de waardige Schrijver geantwoord had, door te wijzen op de talrijke drukkers, die, meer dan ergens in *Europa*, in de *Nederlanden* hunne kunst eer aangedaan hebben, op de PLANTINUSSEN, ELZEVIERS, BLAEU, VAN DER AA, WETSTEIN en zoo vele anderen, waartegen het zoo veel grootere *Duitschland* althans geene meerderen over kan ſtellen. Maar wij erkennen, dat SCHELTEMA dit antwoord op eene andere wijze geleverd heeft, door namelijk te doen zien, dat de *Haarlemmer* letter (kenbaar aan eene bijzondere *t* op het ſlot der woorden) naar *Mentz* is overgebragt, hoogstwaarſchijnlijk ten tijde van den bekenden dieftal, en aldaar niet ſlechts in 1442 tot het drukken van eenen *Alexander Gallus*, maar ook reeds in 1440 tot andere ſtukken, zoo als eenen *Donatus*, waartoe de bekende FUST zich die letters zal hebben aangeſchaft, heeft gediend. Nog meer: men heeft in

Digitized by Google

1459 of 1460 in *Engeland* pogingen gedaan, om eenen bekwamen boekdrukker uit *Haarlem* te doen overkomen. GUTENBERG zou zelfs naar *Holland*, bepaaldelijk naar *Haarlem*, zijn overgekomen: dit laatſte komt ons echter minder waarſchijnlijk voor. Verder: de pers van KOSTER heeft na zijnen dood verſcheidene werken geleverd, die op verre na niet alle *ſchoolboeken* waren, zoo als VALLA, PETRARCA, ÆNEAS SYLVIUS; en de achterkleinzoon van LAURENS KOSTER, JAN ANDRIESZOON, heeft, volgens de gisſing van onzen Schrijver, eene *nieuwe* drukkerij opgerigt, waardoor de verouderde letters en andere gereedſchappen werden verſmolten. Van die nieuwe drukkerij van JAN ANDRIESZOON en zijnen (waarſchijnlijken) opvolger JACOB BELLAERT van *Zierikzee* is gekomen het zeer uitvoerige werk van BARTHOLOMEUS *den Engelschman*, *over de propriëteiten der dingen*, eene Natuurlijke Geſchiedenis met platen, volgens de begrippen dier tijden, uit het *Latijn* in het *Nederduitsch* overgebragt, waarvan onze kundige Schrijver in het laatſte Stuk des vijfden Deels een uitvoerig verſlag geeft. „Zoo vele *Haarlemmers* en *Nederlanders* „ zijn dus in de zaak der boekdrukkunst ervaren ge„ worden, en hebben zich later door geheel *Europa* „ verſpreid. De bedenking van den Heer EBERT en „ anderen, dat de kunst wel te *Haarlem* is uitgevonden, „ maar tevens weder zonder nut is uit- en teniet ge„ gaan, wordt hierdoor tegengeſproken en opgeheven." (VIden D. 1ſte St. bl. 267.)

Behalve van BARTHOLOMEUS *den Engelschman*, vinden wij hier ook nog verſlag van twee andere werken der vijftiende Eeuw, *der biën boeck* en de *dialogen der creaturen*, het eerſte eene ſoort van *natuurlijke historie der bijen*, zeer verſchillende van de beruchte *fable des abeilles*, maar toch ook eenigzins *allegorisch*, daar het de kloosters bij bijenkorven en de monniken bij werkbijen vergelijkt, zeer tot nadeel der eerſten, en in eenen ſtouten en waarlijk vrijmoedigen geest, die echter, eer

Digitized by Google

de drukkunst was uitgevonden, uit hoofde van de mindere verſpreiding der boeken, ook niet zoo zeer gevreesd werd. In 1488, toen echter de gisting in de gemoederen reeds begonnen was, (blijkens de niet minder ſcherpe taal, die in den *Reintje de Vos* wordt gevoerd) zag niet alleen het *bijenboek*, maar ook eene verzameling van *fabelen der dieren*, onder den naam van *dialogus creaturarum*, of *der creaturen*, het licht, bevattende elke fabel eene zedekundige toepaſſing. Vele dier fabelen zijn geheel nieuw, en ſommige waarlijk vernuftig. Ter proeve diene de volgende (in onzen ſtijl overgebragt): „Een visſcher ving eens een klein vischje, hetwelk, toen hij het dooden wilde, jammerlijk riep: O goede visſcher! ontferm u mijner en laat mij leven. Doodt ge mij, dan is het een mager beetje; maar doet gij het niet, dan zal ik de visſchen naar uwe netten drijven. De visſcher kon niet tot eene geheele weldaad beſluiten, en ſneed het vischje den ſtaart af: en wat beleefde hij? het vischje bleef bij zijne netten, en waarſchuwde de groote visſchen. De man is een wreedaard, zeide het. Ziet, hoe hij mij behandeld heeft; ik heb den ſtaart verloren. — Groote weldaden wekken dikwijls ondankbaarheid; maar halve weldaden maken te allen tijde verbitterde vijanden."

Waarlijk, zulk eene fabel zou men van de vijftiende Eeuw niet verwachten! Zij is ÆSOPUS dubbel waardig, en hoogstwaarſchijnlijk ook van vroegeren oorſprong.

Kleinere, zeer uiteenloopende ſtukjes van onzen Schrijver, vroeger elders geplaatst en hier op nieuw medegedeeld, gaan wij voorbij, om nog een oogenblik te verwijlen bij een merkwaardig berigt aangaande vijf boekjes, in 1673 en 1674 in *Engeland* gedrukt en uitgegeven, allen de vrees uitdrukkende voor de naauwe toenmalige vereeniging met *Frankrijk* en den afkeer van ons Vaderland, door het Ministerie aan den dag gelegd. Dit Ministerie was de verachtelijke kabaal, niet minder met lijf en ziel aan *Frankrijk* en het *Catholicisme* verkocht, dan de O'CONNELS, RUSSELS, PALMERSTONS

Digitized by Google

onzer dagen, met dat onderſcheid ſlechts, dat de eerſte tegen de Vrijheid, de tweede tegen de wettige Conſtitutie en regten der kroon van hun Vaderland hebben zamengezworen, beide nogtans den ondergang van het Protestantismus, als eindoogmerk, bedoelende. Het gevaar voor *Nederland* was toen nog dringender dan thans, nu eigen gevaar en ſchaamte de nieuwe TIBERIUSSEN nog inbinden: maar wie weet, wanneer zij, zich veilig wanende, den toom zullen ſlaken?... Men ziet uit die ſtukjes, dat toen nog vele ware *Engelſchen* de verfoeijelijke ſtaatkunde dier mannen ten ſterkſte afkeurden en eindelijk zegepraalden. Mogt dit ook thans het deel van PEEL en de zijnen, die ware vrienden van hun Vaderland, zijn!

Wij wenſchen den waardigen *Veteraan* onzer hiſtoriſche letterkunde gezondheid, lust en krachten toe, om dit *Mengelwerk* zijns waardig ten einde te brengen.

De Karakterſchetſen van THEOPHRASTUS. *Naar het Grieksch. Te Rotterdam, bij* J. W. van Leenhof. 1833. *In gr.* 8*vo. VI*, 76 *bl. f* 1-:

De jeugdige Vertaler zegt, dat hij de *Karakterſchetſen* van THEOPHRASTUS letterlijk uit het oorſpronkelijke heeft overgebragt, opdat men de *Grieken* beter zoude kunnen leeren kennen, dan uit de vertaling van LA BRUYÈRE. Hij heeft er, ter opheldering, weinige aanteekeningen van SCHWEIGHAEUSER en van LA BRUYÈRE, benevens eenige weinige van hemzelven, bijgevoegd. De zucht, om zijne uitſpanningen en oefeningen aan het nuttige te verbinden, is hem ten ſpoorſlag tot de uitgave geweest.

Wij prijzen het zeer in eenen jongeling, dat hij zoodanige uitſpanningen van zijnen dagelijkſchen arbeid neemt, en misprijzen het ook niet, dat hij de vruchten zijner oefeningen zonder bijvoeging van zijnen naam in het licht gegeven heeft. Evenwel hebben wij dat *letterlijk uit het oorſpronkelijke* niet letterlijk kunnen opvatten. Het is ons trouwens uit de vergelijking van eenige Hoofdſtukken met het Grieksch en de vertaling van LA BRUYÈRE gebleken, dat de Franſche ver-

Digitized by Google

taling even zeer, zoo niet meer dan de grondtekst, zijne bron is geweest. Dit is jammer. Want de Vertaler had, zoo hij zich alleen aan het Grieksch gehouden had, met behulp van de beste Uitleggers, met name CASAUBONUS, iets beters kunnen leveren, dan hij nu gedaan heeft. De vertaling is nu eens wat vrij en los, dan eens wat naauwer op Griekſche leest geſchoeid, naar mate hij het Fransch of Grieksch gevolgd is, hetwelk eene onaangename ongelijkheid oplevert. Dan zijn er ook hier en daar onnaauwkeurigheden, welke een zoodanige Vertaler had behooren te vermijden. Wij zullen ons gezegde door weinige voorbeelden bevestigen.

In het tweede Hoofdſtuk zegt de Vertaler: *Uw naam zweefde gisteren in de ſtoa op aller lippen, daar, terwijl wij ons te dier plaatſe met meer dan dertig perſonen bevonden, het geſprek allengskens op de vraag:* wie de meest te achten burger dezer ſtad ware? *viel, en gij door allen uit eenen mond genoemd werd. Stoa* ware beter door *galerij* vertaald. LA BRUYÈRE heeft *la portique*, gelijk ook Hoofdſtuk VIII, alwaar onze Vertaler, vrij zonderling, *portica* gegeven heeft, en in de aanteekening zegt: „*Portica* was hetzelfde als *ſtoa.*" *Terwijl wij ons bevonden. Nous nous trouvâmes*, zegt LA BRUYÈRE. In het Grieksch ſtaat: *terwijl wij daar nederzaten.* Dat *nederzitten* drukt de Griekſche praatzucht beter uit. *Werd gij door allen uit eenen mond genoemd. Tous d'une commune voix vous nommèrent.* THEOPHRASTUS ſchreef: *allen begonnen met hem, en kwamen weêr op zijnen naam terug.*

In de twee dagen dat ik u niet gezien heb. Lees: *omdat ik u in twee dagen niet gezien heb, is uw baard grijs geworden.* De vleijers plagten namelijk aan hunne meesters de grijze haren uit den baard te plukken.

Te vergeefs moeite doet om aardig te zijn. Lees: *eene laffe aardigheid gezegd heeft.*

Brengt de ſlip zijns mantels aan zijnen mond. THEOPHRASTUS heeft: *ſtopt hij zijn kleed in den mond.* LA BRUYÈRE: *il porte à ſa bouche l'un des bouts de ſon manteau.*

Die aarden eens regt naar hunnen vader. Lees: *dat zijn jongen van een' goeden oude.*

Wilt gij een ander kleed? THEOPHRASTUS: *Wilt gij nog niet een kleed over het andere aantrekken?* LA BRUYÈRE: *s'il ne voudroit point une autre robe.*

Digitized by Google

Dergelijke aanmerkingen zouden wij op alle Hoofdſtukken kunnen maken. De Vertaler doe met deze zijn voordeel, en verbetere, tot verdere oefening, zijne vertaling.

Epistola de EURIPIDIS *Phaëtonte* cæt. Scripſit s. j. e. RAU, Lugd. Bat. apud *S. et J. Luchtmans.* 1832. 8vo. maj. 62 pag. *f*: -80.

De Heer RAU, eertijds een waardig kweekeling der Leydſche Hoogeſchool, reeds in den jare 1825 *more majorum* tot Doctor in de Regten bevorderd, blijft op eene loffelijke wijze de oude letteren, voor welke hij grooten lust had opgevat, beoefenen. Hij levert ons in dezen Brief zeer aangename vruchten van die oefening, en behandelt den *Phaëton* van EURIPIDES op een' waarlijk geleerden en oordeelkundigen trant. Er behoort voorzeker veel oordeel toe, om uit weinige losſe ſtukken en brokken zich een zeker geheel te denken, en als 't ware eene *Tragoedie*, welke verloren is, te herſcheppen. Het is hier de plaats niet, om een beredeneerd verſlag van dezen arbeid te geven, te minder daar dit reeds elders met groote naauwkeurigheid gedaan is. Ook kunnen wij in de beſchouwing van ſommige plaatſen niet treden, en over dezelve met den Schrijver vriendſchappelijk redetwisten, waardoor de waarheid altijd wint. Alleen zij het ons geoorloofd te vragen, of PROPERTIUS (pag. 31) wel aan die *λίθοπες ἵπποι* kan gedacht hebben, daar hij het als natuurlijk onmogelijk ſtelt, dat de zon *zwarte paarden* heeft. *Schitterende* paarden kan hij nog minder bedoeld hebben. Eene andere vraag kwam ons in de gedachten over eene verbetering op HESIODUS, (pag. 32) of namelijk deze verbetering wel met de versmaat overeenkomt. Iets dergelijks zij gevraagd over eene plaats (pag. 41) uit LUCIANUS, alwaar hij zeer vernuftig eenige ſporen van gezegden uit EURIPIDES meent te ontdekken. Doch misſchien is *ἐστὶν* daar onnoodig bij gedrukt, of *πυρὸς* zal tot het begin van een' nieuwen regel moeten gebragt worden.

Wij moedigen den Heer RAU aan, om op het door hem zoo loffelijk ingeſlagen ſpoor voort te gaan, en ons meer ſtukken in dezen trant te leveren.

Digitized by Google

Brieven over de Zeden en Staatkunde der Vereenigde Staten van Noord-Amerika, door ACHILLES MURAT, *Burger der Vereenigde Staten, voorheen Kroonprins der beide Sicilien. II Deelen. Uit het Fransch. Te Zaltbommel, bij* J. Noman en Zoon. 1834. *In gr.* 8*vo.* 350 *Bl. f* 4-40.

De vestiging van de Vereenigde Staten van *Noord-Amerika*, en de spoedige, als door tooverij aangroeijende, bevolking van dat uitgebreide gebied, langzamerhand bij geweld en verdrag van deszelfs oorspronkelijke bewoners verkregen, jaarlijks versterkt door de overbevolking van *Beijeren*, *Wurtemberg* en andere Staten, levert voor den aandachtigen beschouwer een buitengemeen veld van bespiegeling op, en elke bijdrage tot de kennis van dien grooten Bondstaat, zoo geheel onderscheiden van alle andere Republieken, kan niet anders dan welkom wezen aan den staatsman zoo wel, als aan den staathuishoudkundige, ja belangrijk voor ieder' lezer, die de karaktermatige Romans van COOPER kent, en uit ons Mengelwerk gezien heeft, hoe veelzijdig de zeden en gewoonten van dat volk kunnen beschouwd worden. In het tegenwoordige werk zien wij, in tegenstelling van den fijnen toon van spotternij, die in de bedoelde berigten doorstraalt, de keerzijde van den legpenning, en hooren wij een' nieuwen *Amerikaan*, na een tienjarig verblijf in dat land der vrijheid en der contrasten, de instellingen van den Staat, dien hij tot zijn vaderland heeft aangenomen, beschrijven, verdedigen en tot de wolken verheffen. Na door den dood zijns vaders alle uitzigten in *Europa* verloren te hebben, werd de Schrijver *Burger der Vereenigde Staten*, Planter, Advocaat, en Officier bij de gewapende magt. Hij schijnt derhalve allezins bevoegd om zijne gevoelens aan het licht te brengen, en doet het dan ook met al de voordringenomenheid van eenen echten *Amerikaan*, die eene nieuwe schepping om zich heeft zien verrijzen, waarvan hij wel mag zeggen: *Quorum pars magna fui.* In een zestal brieven, van 1826 tot 1832 geschreven, behelst het eerste deel een algemeen overzigt en verdeeling der Vereenigde Staten, oorsprong en geschiedenis der staatspartijen, beschouwing der nieuwe volkplantingen, over de slaven, over de Godsdienst, over het bestuur van het regt; terwijl het tweede deel, in vijf brieven,

Digitized by Google

allen in *Brusfel* geſchreven van Jan. tot Maart 1832, de behandeling van het regtswezen voortzet, over de wetten ſpreekt, over de krijgsmagt, het zeewezen en de *Indianen*, over de geldmiddelen, en eindelijk met een' brief over de zeden, ſchoone kunſten en wetenſchappen beſluit.

Wij kunnen de lezing en overweging van dit werk wel aanbevelen; offchoon wij geenszins met alles inſtemmen, wat door den Schrijver geprezen of verdedigd wordt. De Vertaler heeft, in verſchillende noten, den lezer tegen menige dwaling gewaarſchuwd, en erkent zelf, dat het werk niet van (*Franſche*) oppervlakkigheid is vrij te pleiten. De Schrijver is en blijft overigens *Franschman* in zijn hart. Wanneer men intusſchen in het oog houdt, dat, bij het *Anglo-Amerikaanſche* grondbeginſel: „ *alles* voor *ons* nut en voordeel," de billijkheid aldaar ſchijnt te moeten achterſtaan, zal men zich minder verwonderen over de ſophisterijen, waarmede b. v. de ſlavenſtaat verdedigd wordt, of over den wensch van den Exkoningszoon, dat alle Staten der wereld aan de Vereenigde Staten gelijk mogten worden, en andere dergelijke overdrevene en dikwerf verkeerde ſtaatkundige en godsdienſtige gevoelens meer. Voor uittrekſels zijn deze boekdeeltjes minder geſchikt, en tot beoordeeling kan gevoegelijk dienen de Voorrede van den Vertaler, (den Eerw. G. BRANDT MAAS, te *Gouda*) waarmede wij vrij wel inſtemmen. Jammer, dat de ſtijl hier en daar blijken van het Franſche oorſpronkelijke draagt, en de interpunctie zoo wel als de correctie veel te wenſchen overlaten.

Verhandeling over het gezag der Mozaïſche Wetten in eene Maatſchappij van Christenen, door J. VERBURG, *Hoogleeraar der Oosterſche Letterkunde te Deventer. (Zijnde het 3de Stuk des Vden Deels der Nieuwe Verhandelingen van het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen, en door hetzelve met den gouden eereprijs bekroond.) Te Middelburg, bij* de Gebr. Abrahams. 1833. *In gr.* 8*vo.* 207 *Bl. f* 1 - 90.

Bovenſtaande Verhandeling ſtrekt tot antwoord op de vraag: Welk gezag behoort men toe te kennen aan de Goddelijke wetten, door MOZES aan het Israëlitiſche volk gegeven, ter beſliſſing van hetgeen zedelijk goed of kwaad, regt of onregt is in eene Maatſchappij van Christenen? Het Zeeuwsch

Digitized by Google

Genootſchap oordeelde, dat het antwoord den gouden eereprijs waardig was; zoodat men daaruit kan afleiden, dat hetzelve zijne gedane vraag naar genoegen beantwoord zag. In het algemeen zal zich dan ieder Christen ook met de gedachten van den Hoogleeraar VERBURG over hetgene alsnog voor geldend moet gehouden worden, en over alles, wat alsnog van eenige zijdelingſche toepaſſing is, gemakkelijk kunnen vereenigen. Maar desniettegenſtaande hadden wij gaarne de Verhandeling eenigzins anders zien ingerigt, waartoe de vraag zelve, de Mozaïſche wetten *Goddelijk* noemende, eene gereede aanleiding gaf. De geachte Schrijver had b. v. eerst het *karakter* van door God gegevene wetten tegen zuiver menſchelijke kunnen overſtellen, en daaruit afleiden de geheel eenige *ſoort* van gezag, aan de Mozaïſche wetten, b. v. boven de Romeinſche, in eene Maatſchappij van Christenen toekomende. Want, heeft eene wetgeving van menſchelijken oorſprong bij andere volken, of nadat zij is afgeſchaft, geen ander gezag, dan dat, hetwelk het gevoelen van beroemde mannen in eenig vak van geleerdheid altijd uitoefent, terwijl die gevoelens echter, ook wat de redelijkheid betreft, aan nadere toetſing onderhevig zijn, en zonder heiligſchennis voor *verkeerd* mogen worden verklaard; daarentegen, zoodra men aanneemt, dat de wetten, door MOZES aan *Israël* gegeven, kracht hebben van Goddelijk bevel, dan volgt daaruit, dat men wel de billijkheid derzelven mag naſporen, maar ook dàn, wanneer men die niet kon inzien, haar echter niet betwijfelen mag; en dus, al valt het tijdelijke, plaatſelijke en nationale weg, het overige, indien het niet door CHRISTUS of zijne Apostelen uitdrukkelijk is afgeſchaft, van zelve van verbindende kracht blijft, zonder dat de deugdelijkheid der wet behoeft betoogd te worden, en zonder dat er eene bijzondere verklaring van CHRISTUS of de Apostelen noodig is, dat ook dit of dat gebod nog in werking blijft. Daarna behoefde de Schrijver alleen te onderzoeken, in hoeverre of in welken zin de Mozaïſche wet door het Christendom is afgeſchaft; en, na getoond te hebben, dat alleen het tijdelijke, plaatſelijke en nationale is weggevallen, had hij eindelijk in eenige trekken kunnen ſchetſen, wat alzoo, om deszelfs algemeene toepaſſelijkheid, al kunnen wij de bijzondere reden van alles niet aanwijzen, alsnog moet worden nagekomen, hetzij het in het Nieuwe Verbond uitdrukkelijk als pligt wordt gepredikt, hetzij er

Digitized by Google

van gezwegen wordt. Indien het zedelijk gedeelte der Mozaïsche wetten niet als Goddelijk gebod door de allereerste Christenen erkend ware geweest, ook met opzigt tot de Christenen als zoodanig, dan zouden zij, zoo lang de boeken des N. V. niet geschreven en alom verspreid waren, geene geopenbaarde Zedeleer van algemeen geldende kracht in geschrifte hebben bezeten. Naar ons inzien had dit wel in aanmerking mogen komen. Dank hebbe intusschen de hooggeleerde Schrijver voor het geleverde!

Nagelatene Schriften van JACOB VAN DIJK. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1834. *In kl.* 8vo. *XL en* 217 *bl. f* 1-80.

Op den titel van dit tweede en laatste deel der nagelatene schriften van JACOB VAN DIJK staat nog, geheel ten onregte: *Verhandeling over den oorsprong, voortgang en tegenwoordigen staat der Nederduitsche Dichtkunst.* Want die Verhandeling maakt het vroeger door ons beoordeelde *eerste* deel uit; en hier had, onder *tweede deel*, behooren te staan: *Gedichten*, als bevattende dit deel, na de levensschets van den Schrijver, een aantal gedichten, verschillende in omvang en waarde. Zoo wel die levensschets als het portret des Dichters vermeerdert het belangrijke van dit boeksken, hetwelk over 't geheel zich met genoegen laat doorbladeren. Men kan niet nalaten hulde te doen aan de groote belezenheid en het levendig vernuft van een' man, tot eene geheel andere dan letterkundige bestemming opgeleid; en hetgeen tot het zwakke of minder aanbeveling verdienende van zijnen dichtarbeid kan gerekend worden, is veeleer het algemeen gebrek van zijnen tijd, waarboven slechts enkelen, gelijk VAN ALPHEN, BILDERDIJK, FEITH en BELLAMY, zich begonnen te verheffen, die dan ook een nieuw, nog voortdurend tijdperk hebben geopend, dan dat men zulks aan de Muze van onzen VAN DIJK in 't bijzonder zou kunnen wijten. Immers hij werd 25 Januarij 1745 te *Vlaardingen* geboren, en overleed wel eerst te *Kralingen* 10 Mei 1828, maar zijn bloeitijd als Dichter viel in tusschen 1780 en 1800; terwijl hij reeds vroeger naar de modellen der dichtscholen van de achttiende eeuw en in den smaak van dat tijdperk zijnen geest had beginnen te vormen.

Digitized by Google

Het voornaamſte gedicht in den bundel is het eerſte aldaar voorkomende: *Het Hof van Moerkerken*, bl. 1 tot 112 ingeſloten, derhalve een zoogenaamd *Hofdicht*. Men weet, dat in de achttiende eeuw, na de zoogenaamde *Heldendichten*, die eigenlijk doorgaans levensbeſchrijvingen in verzen waren, de *hof-* en *ſtroomdichten* aan de orde van den dag waren. *Het Hof van Moerkerken*, door onzen VAN DIJK, behoort zeker tot de beſte *hofdichten*. Rijkdom van beelden, levendigheid van ſchildering, en veelal dichterlijkheid van uitdrukking, zelfs waar het onderwerp dat moeijelijk maakte, verſieren dit gedicht. De met oordeel telkens gewijzigde afwisſeling van maat vermindert het anders eentoonige, en ſtelt den Dichter in gelegenheid, om nu eens een' meer lyriſchen, dan weder een' lager geſtemden, zelfs gemeenzaam klinkenden toon te ſlaan. Maar, in weerwil van al deze verdienſten, bezit het ſtuk eene zekere gerektheid, zoodat men het ſlechts met moeite ten einde leest; en, door alles zoo veel mogelijk te willen veredelen, vervalt de Schrijver dikwerf tot het gekunſtelde. Vandaar dat gedurige ſpelen met den naam van den Heer van *Moerkerken* en *Mijnsheerenland*, den Heere ASSENDELFT DE KONING, dien hij ſteeds als een *Koning* (om 's mans naam en gezag) van zijn grondgebied voorſtelt. Vandaar al dat geſcherm met NEPTUNUS en de Goden van *Rijn*, *Maas*, *Waal* enz., benevens dien ganſchen ſleep van allerlei Stroomnajaden en verdere Godheden van dien ſtempel, welker voorſtelling meer of lachverwekkend of vervelend, dan wel treffend en boeijend is. Vandaar ook dat kluchtige, doch hier blijkbaar als hoog dichterlijk voorgedragene denkbeeld, dat de Dichter met dien *Koning*, d. i. met Mijn Heer ASSENDELFT DE KONING, uit rijden gaat, NB. in een' wagen, beſpannen met de vier Zonnepaarden, zijnde dus de wagen van APOLLO, ten einde dat Koningrijk van *Moerkerken* en *Mijnsheerenland* overal op te nemen; hetgeen zeggen wil, dat geheel die reis alleen in verbeelding, of, zoo als men het anders uitdrukt, in het hoekje van den haard, geſchiedt. Op bl. 15 worden zangvogels *ſpelende orgels* genoemd. Veel zouden wij van die gekunſtelde geestigheden kunnen aanwijzen, die de ware kunst altijd ontſieren: doch waartoe eenen overledene zoo ſcherp te critiſéren? Het bovenſtaande is genoeg, om ieder te doen zien, dat VAN DIJK niet vrij was van dien wanſmaak, waarin eene vorige eeuw behagen vond. Dat jeugdige Dich-

Digitized by Google

ters, die dezen bundel in handen nemen, derhalve het goede waarderen, maar ook hier zich wachten alles voor ſchoon en navolgenswaardig te houden! Wat het overige in den bundel betreft, dat is, ja, van verſchillende waarde, maar in het algemeen verdiende het ook nu nog te worden uitgegeven. Hetgeen wij over de deugden en gebreken der poëzij van VAN DIJK gezegd hebben, is ook dáár van toepaſſing. Doch, zoo wij niet vreesden te wijdloopig te worden, zouden wij gaarne, als proeve van bevalligen en losſen dichttrant, de trippelverzen uitſchrijven, voorkomende in *het Hof van Moerkerken*, bl. 40 en 41. Zij beginnen aldus:

Hoe geurig en keurig riekt al dit plantſoen!
Hoe zwierig en tierig verheft zich dit groen!
De herfſt vermindert noch hindert dien lof.
Heel de aarde vergaarde, voor 't Koninklijk hof,
Een ſchatting van planten van allerlei ſoort,
Dat Jovis, Alcides en Phebus bekoort;
Of Orpheus de boomen deed komen alhier,
En danſen op noten naar 't klinken der lier,
Tot dat zij gedrongen, geſprongen in 't rond,
Hun voeten gevoelden in de aarde gegrond.
Toen ſchoten hun loten dit wonderlijk bosch. —
Deze eiken en ceder zien neder op mos.
De platen-eschboomen bezoomen dit veld;
Zij ſchijnen uit ſlangen in ſtangen herſteld,
En ruilen ook waarlijk nog jaarlijks hunn' bast,
Maar blijven beh(ſt)endig inwendig vol kwast.
Dees lanen zijn banen naar 't eiland der rust,
Daar vrijheid de blijheid ontmoetende kust,
Daar 't ſtille genoegen het zwoegen verzoet,
Elk vliegende zanger den Koning begroet.

Dit weinige zij genoeg tot bewijs van 's mans gemakkelijken dichttrant.

Beſchrijving over de inwendige geſteldheid des Aardbols, en de oudſte veranderingen, die op dezelve zijn voorgevallen: als mede over de baſalt en ſteenkolen. Door J. GROENJAC. *Te Amſterdam, bij* H. Molenijzer. *In gr.* 8*vo.* 157 *Bl.* *f* 1-50.

Digitized by Google

De titel belooft veel, maar draagt geene blijken van taalkundige naauwkeurigheid. De Schrijver zegt in zijne Voorrede: *Het verſtrekt den redelijken aardbewoner geenszins tot eer, dat hij zoo weinig met de plaats zijner inwoning bekend is, dewijl hij niet alleen zijn levensonderhoud op dezelve moet zoeken, maar voornamelijk ook omdat het de plaats zijner voorbereiding, ontwikkeling en vorming is: elk moet dus hierin het hoogſte belang ſtellen.* Alhoewel wij de hier bedoelde wetenſchap niet gering achten, meenen wij echter, dat er dingen zijn, waarin de mensch, wanneer hij op zijne beſtemming ziet, veel meer belang moet ſtellen. Maar de Heer GROEN dacht er anders over, en meende, zijnen *landgenooten geen beter dienst te kunnen bewijzen, dan hun dit werk te leveren.* Hij heeft namelijk *getracht* (het zijn des mans eigene woorden) *in eenen bevattelijken vorm te doen kennen, niet ſlechts wat met de oppervlakte des aardbols gebeurd is, maar welke veranderingen deszelfs inwendige deelen ondergaan hebben.* Verder betuigt hij van dit zijn werk: *Het kan daarom voor een ieder tot een handboek dienen, en het behoorde in elks handen te komen, omdat de kennis aan dit onderwerp, voor allen van het hoogſte belang is.* Hij verklaart echter nederig: *Niemand vermoede, dat het vruchten alleen van mijnen akker zijn; neen! voorname mannen zijn mijne leidslieden geweest en hebben mij in dezen den weg aangewezen, welke(n) ik bewandelen moest.* Evenwel ſchijnt hij goeden dunk van dezen zijnen arbeid te hebben. Hij ſchrijft althans: *Intusſchen koestere ik toch den billijken wensch, dat mijne geringe pogingen velen aangenaam zij(n), in liefde ontvangen mogen worden, en tevens dat zij* (wie?) *het bedoelde nut er uit mogen trekken.* Maar hij verlangt, *dat men het onvolkomene van dezen arbeid, of uit Christelijke liefde verſchoone, of goedgunſtig het gebrekkige, door meer verlichte denkbeelden, aanvulle; want*, zegt hij, *hier in deze plaats der voorbereiding is niets volmaakt, maar wij moeten ſtreven om hetzelve* (wat?) *in de toekomst deelachtig te worden.*

Volgens den titel moest men verwachten, dat de Heer GROEN zou handelen, I. *over de inwendige geſteldheid des aardbols*, II. *over de oudſte veranderingen op deszelfs oppervlakte*, en III. *over den bazalt en de ſteenkolen*; maar, het boek doorbladerende, ziet men, dat niet deze orde gevolgd is. De opſchriften, die den inhoud der dertig eerſte bladzijden aanduiden, zijn: *Van de gedaante der aarde, van de*

Digitized by Google

bergen, *van de rivieren*, *van de zeeën*. Wat de Schrijver *van de inwendige geſteldheid der aarde* mededeelt, vult ſlechts zes bladzijden. Voorts ſpreekt hij *van de veranderingen der bergen*, *van de veranderingen*, *welke de rivieren op den aardbol veroorzaakt hebben*, *van de veranderingen der zee*, *over het ontſtaan van land*, *van de overſtroomingen der zee op het vaste land*, *van de geſteldheid van het vaste land door overſtroomingen veroorzaakt*, *van de brandende bergen*, *van de verdoofde bergen*, *van de aardbevingen*. Een *Aanhangſel* moet dienen, om een overzigt van het geheel te geven. Wat over *den bazalt en de ſteenkolen* beloofd is, wordt in het vrij lange ſtuk over *de verdoofde bergen*, van bl. 92 tot 139, gevonden.

Men ziet uit deze opgave van den inhoud, dat de Schrijver niet zeer geregeld te werk gaat in de behandeling van zijn onderwerp, of dat de titel niet naauwkeurig aanwijst, wat hij wilde geven. Trouwens, gebrek aan juistheid is het geheele werk door op te merken. Wij zullen ſlechts eenige ſtaaltjes ten bewijze afſchrijven: *Onze aarde kan men ook als een planeet*, *en een deel van het zonneſtelſel*, *aanmerken*; *in dit geval vertoond* (*vertoont*) *zij andere geſteldheden*, *welke veranderingen te weeg brengen*. *Op den bodem der zee vindt men ſlijk*, *dat is opgeloste aarde* (is *ſlijk* niets anders?). *De zeeën worden van de meeren en moeraſſen onderſcheiden*, *door dat de eerſten eene zigtbare beweging*, *maar de laatſten niet hebben* (hoe kan een *Nederlander*, die zoo dikwijls uitgebreide waterplasſen voor oogen heeft, dit ſchrijven?). *Indien de gedaante der aarde zoodanig wäre ingerigt*, *dat alle wateren in eene* (*éne*) *diepte vergaderden*, *zoo zou er maar eene* (*één*) *groote Oceaan op dezelve aanwezig zijn*; *die moest ongemeen groot zijn en ten minſte een derde gedeelte van de aarde beſlaan*. Waaruit bewijst GROEN dit? Bij meerdere diepte moet immers dezelfde hoeveelheid waters eene minder uitgebreide oppervlakte hebben. *De brandbare ſtoffen worden door het vuur verteerd en uitgeworpen*; *bij gevolg moeten de brandende bergen doch* (*toch*) *eindelijk ledig worden en uitdooven*. Toegeſtaan, indien het bewezen ware, dat er geen toevoer van nieuwe brandſtof, b. v. van den bodem der zeeën, kon plaats hebben. Waarom hiervan niet met een enkel woord gewaagd? *Tot dat de tijd zulk eene onderzoeking voor het menſchelijk verſtand meer vatbaar* (?) *maakt*. *Door het ontſtaan van land verſtaat men het wegloopen of wegſpoelen des*

Digitized by Google

zeewaters: zijnde eene langzame beweging van hetzelve welke door verhooging der grond (des gronds) veroorzaakt wordt. Deze verhooging veroorzaakt zelve de zee en de daarin loopende rivieren. Doch genoeg hiervan. Taal en ſtijl zijn ten uiterſte ſlordig — de ſpelfouten te menigvuldig, om ze allen aan te wijzen. Zoo ſtaat *eene ſperodiſche vorm*, in plaats van *eenen ſphaeroïdiſchen* (rondachtigen, onvolkomen ronden) *vorm*; *zwemmen*, meermalen, in plaats van *dryven*; *het zoute water loost op*, in plaats van *lost op*; *nieuwere ontdekkingen vermoeden*, in plaats van *doen vermoeden*; *oevers*, in plaats van *ſtranden*; *ſlagen*, in plaats van *ſlaan*; *hydostratiek*, in plaats van *hydrostatiek* (waterweegkunde); *porieuschheid*, in plaats van *poreusheid*; *conyſche*, in plaats van *coniſche* (kegelvormige) *gedaante*; *nepthuniſche* en *nephtuniſche*, in plaats van *Neptuniſche*; *jegend*, in de beteekenis van *oord*; *aardbeven*, in plaats van *aardbevingen*, enz. enz. De Kaspiſche zee wordt bl. 53 een *groot moeras* genoemd! Van dit *moeras* zal GROEN toch wel niet willen beweren, dat deszelfs water geene *zigtbare beweging* heeft? Wat bl. 69 van *den Dollart* gezegd wordt, is mede onnaauwkeurig. Niet op eenmaal, maar in eenige achtervolgende jaren, ontſtond die waterplas; en het getal der vernietigde dorpen is veel te hoog opgegeven.

Het aangekondigde werk mist dus duidelijkheid en naauwkeurigheid. Onkundigen zullen er weinig uit leeren. Deze kunnen, bij voorbeeld, het *Natuurkundig Schoolboek* van den Heer BUYS met veel meer nut lezen. Anderen, die iets van de behandelde onderwerpen weten, zullen hier niet veel nieuws vinden. Trouwens, de Schrijver heeft in de Voorrede te kennen gegeven, dat het *niet de vruchten van zijnen akker alleen* zijn. Wij willen echter nog eenige bijzonderheden mededeelen, welke als *vruchten van eigen akker* aangemerkt ſchijnen te moeten worden. Die zijn, bl. 31: *Naar mijn denkbeeld zijn het de menigvuldige ſteenkolen, welke in den bodem der zee verborgen liggen, de hoofdoorzaak van den onaangenamen ſmaak* (des zeewaters); *want dewijl de bodem der zee gelijk is aan het drooge land, zoo liggen in dezelve zoowel ſteenkolen, als op het land.* Voorts: *Binnen in den berg zijn delfſtoffen voor handen: dit houde ik waarſchijnlijk te zijn, iemand mag er over denken gelijk hij wil — ik houde het doch (toch) voor waarſchijnlijk, dat er groote zeeën bij de polen zijn.* De Heer GROEN meent het vinden der been-

Digitized by Google

deren van elders levende dieren in het koude noorden aldus te kunnen verklaren: *Echter het onbegrijpelijke valt weg, indien men bedenkt, dat vele zulke dieren door menschen daar heen gebragt, of door een toeval in de zee verongelukt, of dat zij als verrotte ligchamen zwemmende (drijvende), van de golven der zee daarheen gevoerd zijn geworden. Hunne beenderen zijn na de verrotting overgebleven, en nadat het zeewater zijnen grond verlaten heeft, op het drooge land opgegraven.* Wat over het ontstaan van steenkolen gezegd wordt, verspreidt niet veel licht. De Schrijver merkt aan, dat ze *van delfstoffelijken oorsprong, en wel overgeblevene uitgeworpene stof der verdoofde (uitgebrande) bergen zijn*, omdat I. *de steenkolen in lagen bij de basaltbergen liggen, gelijk de uitgeworpene stoffen*, en 2. *de stoffe der steenkolen volkomen overeenstemt met de stoffe der brandende bergen.* Deze stoffen nu, meent hij, hebben *aardvet of uit de bergen of uit den grond ingezogen.* En zoo verandert de *lava* dan in steenkolen! Ook spreekt hij in het voorbijgaan van den turf, en geeft de volgende verklaring: *De turf is eene plantachtige stof, ligt op eene vochtige en moerasfige plaats, welke aardvet ingezogen heeft. De losse stoffen zuigen aardvet in en worden daardoor in turf veranderd.* Wij houden het daarvoor, dat de vette deelen aanwezig zijn in de planten, waarvan het overblijffel de turfstof uitmaakt. De Schrijver beweert, dat er gewoonlijk *steenkolen* in de nabijheid van *basaltbergen* zijn, en hij maakt bl. 117 de volgende aanmerking: *Deze, van ons zeggen de berigten, gemaakte ontdekking, namelijk; dat de steenkolen bij de basaltbergen te vinden zijn, is nieuw.* Hij voegt er evenwel voorzigtig en nederig bij: *Wij weten niemand die ons hierin is voorgegaan, echter indien zij reeds bekend is, zoo willen wij anderen den voorrang der ontdekking niet betwisten.* Den onbeduidenden uitval tegen *de algemeenheid der Mosaische zondvloed* had GROEN wel mogen nalaten. Onder de vier aangestipte *Errata* op het laatste blad staat: „ *diegene*, lees *gediegene.*" Van *gediegene metalen* wordt hier meermalen gesproken. Voor lezers, die geen Hoogduitsch verstaan, zou eene verklaring van dit vreemde, klinkbaar Hoogduitsche woord niet ondienstig geweest zijn.

Hoedanig ons oordeel over dit boek is, behoeven wij niet te zeggen.

Digitized by Google

Redevoering, bij gelegenheid der viering van het vijftigjarig beſtaan der Maatſchappij Tot Nut van 't Algemeen, uitgeſproken in de Afdeeling Zierikzee, op den 17 *Nov.* 1834, *door Mr.* W. J. P. KROEF, *Advokaat en Secretaris der Stad Zierikzee. Te Zierikzee, bij* J. van de Veldé Olivier. 1834. *In gr.* 8*vo.* 36 *Bl. f* : - 50.

Feestrede ter viering van 't vijftigjarig beſtaan der Maatſchappij Tot Nut van 't Algemeen, zoo wel als van het meer dan vijfentwintigſte jaar van hare Afdeeling Zutphen; gehouden en uitgeſproken in de Groote Kerk te Zutphen, den 18 *Nov.* 1834, *door* PETRUS CAMPER, *tijdelijk Voorzitter daar ter Stede. Te Zutphen, bij* W. C. Wansleven. 1835. *In gr.* 8*vo.* 67 *Bl. f* : - 60.

Beide deze *Redevoeringen* of *Feestredenen*, ter zelfder gelegenheid en bijna gelijktijdig, ſchoon op verſchillende plaatſen, uitgeſproken, en door gepaste *Cantaten* afgewisſeld, kunnen wij in onze beſchouwing gevoegelijk vereenigen, zonder ze nogtans opzettelijk te willen vergelijken.

De Heer KROEF, na in de inleiding het nut, dat de Maatſchappij ſedert hare oprigting geſticht heeft, kort vermeld te hebben, heeft ten onderwerpe deze ſtelling: „Het „is groot, de achting van tijdgenooten te verdienen; het „is grooter en edeler, door daden in zegening bij het na„geſlacht te leven": hij ontwikkelt dezelve een weinig, en heldert ze door eenige voorbeelden op, waardoor hij tot den lof van NIEUWENHUYZEN komt, die daarop door het koor bezongen wordt. Eindelijk leidt hij daaruit voor zijne Medeleden af, dat ieder hunner naar dat doel ſtreven moet, en dat de Maatſchappij meer en meer bloeijen zal, wanneer hare Leden het voetſpoot des Stichters drukken, waartoe pligt, vaderlandsliefde en belang opwekken. — Gelijk deze naar de gelegenheid gepaste en naar algemeenen inhoud genoeg belangrijke Feestrede, op de plaats harer beſtemming, waarſchijnlijk met genoegen gehoord is, zoo kan zij ook elders over het geheel met genoegen gelezen worden. Bij eenige bijzonderheden ſtil te ſtaan, ſchijnt voor zulk voorbijgaand feestwerk, dat over een reeds dikwijls behandeld onderwerp loopt, niet noodig.

De *Feestrede* des Heeren CAMPER, wiens naam en voor-

Digitized by Google

naam zulke groote herinneringen wekt, komt ons voor slechts gedeeltelijk aan de gelegenheden, op den titel vermeld, te voldoen; want, behalve dat er in de inleiding, in eene periode, lang 2½ bladzijde, verhaald is, wat de Heer VAN HALL, in zijne Feestrede op de algemeene Vergadering, vermeld heeft, wordt er van het vijftigjarig bestaan der Maatschappij naauwelijks meer gerept, en alleen gehandeld over de „ *Zutphensche* Afdeeling", die toen 27 jaar bestaan had, en over „ het goede, dat zij, binnen *Zutphens* borst-„ weer, en van daar, zoo verre als men 't kon, in 't ronde „ gewrocht heeft." (Bl. 6.) Dit laatste zij nu al vermeldenswaardig genoeg; maar of eene dorre lijst der namen enz. van derzelver Oprigters, van de genen, die daarin het woord gevoerd, en van de stoffen, waarover zij gesproken hebben, door de *Zutphenaars* voor feesttoon en oratorische declamatie op een feest geschikt geoordeeld, en met feestelijke verrukking aangehoord is, dit weten wij niet; maar dit eenige weten wij, dat het ons bij de lezing tamelijk verveeld heeft, en, even als de verdere met veel ophefs voorgedragene toespraken, bij de uitdeeling van eereblijken, voor het groote Publiek van weinig belang voorgekomen is. — De *Cantate* van den Weleerw. Heer BAX is het beste, en voor den geheelen gedenkdag (18 Nov.) doelmatigste, dat wij in deze feestviering hebben aangetroffen. — Allerzonderlingst is het begin van de beschrijving der oprigting van *Zutphens* Afdeeling, waarin de Spreker aanvangt met den Hertog VAN ALVA, en het standbeeld, dat hij zich te *Antwerpen* liet oprigten, en op welks voetstuk hij zich liet voorstellen als een' herder, die de kudden weidt, het wild gedierte verjaagt: na hieraan bijna twee bladzijden besteed te hebben, worden de Oprigters der Maatschappij bij dien herder vergeleken; en de Weleerw. Heer B. VERWEY, de Oprigter harer Afdeeling te *Zutphen*, wordt hierop de herdersknecht genoemd: dit mag heeten van verre gehaald te zijn! — Over 't geheel schijnt de Heer CAMPER zich in stijl, taal, spelling, zinscheiding, waarin niet al? door vreemdheid te willen onderscheiden, en de Ouden zoo wat te willen nabootsen. Ware het een werk, door zijnen inhoud van blijvende waarde, dan zouden wij daarbij nader stilstaan, en onze gedachten over eene en andere bijzonderheid mededeelen; maar nu zullen wij het slechts voor gezien houden, en hiermede het boekske wegleggen. Wie nogtans het voorbeeld van dezen Schrijver

Digitized by Google

mogt willen volgen, dien raden wij te denken aan SPREUK. XVIII: 1, naar eene oude overzetting dus luidende: „*Wie „hem affondert, die ſoeckt, wat hem gelustet, ende ſettet „hem tegen al wat goet is*", waarmede die van VAN DER PALM en anderen hoofdzakelijk overeenſtemt: „*Die zon„derling zijn wil, zoekt ſlechts, wat hem gelust: hij is in „opſtand tegen alle gezond verſtand*"; en ter ſtichtelijke verklaring vergelijke hij hiermede de volgende kantteekening van de Staten-overzetting t. d. p.: „Andere verſtaen hier eene „quade affonderinge, waerdoor iemant ſich van de ware „wijſe ende rechtgevoelende affcheyt, gedreven zijnde door „de begeerte van ydele eere, waertoe hy ſoekt te geraken, „mits ſich door arghlistige ende ſpitsvinnige ſinnen in alle „goede wijsheyt ende leeringe om te wentelen, daer tegen „ſich op te werpen, ende ſijn fenijn daeruyt te ſuygen, dat „hy by alle gelegenheyt daerna met grooten ſchijn van hooge „wijsheyt overal uytgiete."

1812. *Een geſchiedkundige Roman. Door* L. RELLSTAB. *Uit het Hoogduitsch. In IV Deelen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1834. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 1682 *bl. f* 14-40.

Dat deze geſchiedkundige Roman wel wat omſlagtig is, valt niet te ontkennen; maar het belangrijke, en ingewikkelde, zoo der algemeene tijdsomſtandigheden, als der lotgevallen van de daarbij geſchilderde perſonen, benevens het levendige en onderhoudende van den ſtijl, boeit genoegzaam bij de lezing, om de aandacht ſteeds bezig te houden, zoodat Recenſent althans maar zelden in de verzoeking kwam, gelijk hem anders bij zulke uitvoerige Romans wel gebeurt, om hier en daar wat luchtig er over heen te loopen, en den hoofdinhoud ſlechts te blijven naſporen. Neen! nergens begint men te wenſchen, dat de Schrijver zich meer bekort had, en, eer men het weet, is men de vier dikke boekdeelen ten einde. Trouwens, de karakters zijn goed geteekend en volgehouden, de gebeurtenisſen met natuurlijke kleuren geſchilderd, en in alles is zoo veel verſcheidenheid, zoo veel afwisſeling, en echter tevens zoo veel eenheid en zamenhang, dat zeker deze geſchiedkundige Roman onder de beste voortbrengſelen in dat kunstvak behoort, en de eer der vertaling ten volle waardig

Digitized by Google

was. De gelukkige afloop der zaken, voor zoo veel de hoofdperſonen aangaat, is bevredigend voor het gevoel; en dat voor de anderen niet alles te regt komt, of wel eens alles verloren gaat, bevordert de waarſchijnlijkheid, die door eene algemeene herſtelling van alle geledene rampen bij allen, wien wij gaarne zulks zouden toewenſchen, te veel zou zijn gekrenkt. Zoo als de geſchiedenis der verſchillende perſonen nu is voorgeſteld, zou alles zich in de werkelijke wereld, waar toch het avontuurlijke niet geheel vreemd is, hebben *kunnen* toedragen. Alleen laat het zich moeijelijk begrijpen, hoe men, na de ramp aan de *Bereſina*, er nog met een kind heeft kunnen doorworſtelen, en hoe men daarvoor en voor zichzelven ſteeds voedſel vond. In 't algemeen echter wordt alles met toereikende waarſchijnlijkheid voorgedragen, en kan ons oordeel ook niet dan gunſtig zijn.

Nederlandsch Magazijn van Romans en Verhalen. IIde Deel. Te Amſterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1834. *In gr. 8vo.* 311 *Bl. f* 3-30.

Ook onder den titel: *Romans en Verhalen van* O. G. HELDRING, *Mejufvrouw ....., en den Schrijver van Licht en Duisternis.*

Na over deze lofwaardige vaderlandſche onderneming, in dit Tijdſchrift voor 1834, No. VIII, bl. 346 e. v., onze gedachten gezegd, en haar in hare betrekkelijke waarde aanbevolen te hebben, achten wij het niet noodig, er thans breedvoerig over uit te weiden. Ook heeft geen van de drie, in dit tweede Deel voorkomende, verdichte Verhalen ons zoo bij uitſtek behaagd of mishaagd, dat wij er ons goed- of afkeurend oordeel met vele woorden over behoeven uit te ſpreken.

Het eerſte Verhaal is van den reeds eenigzins bekenden Schrijver HELDRING, en heet: ULLA *en* ERBERTHA, *of de verovering van Bliejenbeek, eene geſchiedenis uit het leven van* MAARTEN SCHENK. ULLA, namelijk, is eene nicht van dien vermaarden partijganger, en beminde van den jongen Edelman COENRAAD VAN ASPEREN: zij wordt eerst bij eenen molenaar, en daarna door SCHENK's zoon WILLEM, op eene vrij avontuurlijke wijze, naar een afge-

Digitized by Google

legen eiland voor de *Spanjaarden* in veiligheid gebragt. ERBERTHA, zuster van COENRAAD, wordt met haren vader verraderlijk gevangen genomen op het slot *Bliejenbeek*, toen nog in Spaansche handen; en zij raken daar als Protestanten in veel moeite en levensgevaar, maar worden, toen het slot door SCHENK veroverd wordt, verlost: COENRAAD krijgt zijne ULLA, en ERBERTHA huwt met een' ander' krijgsoverste. — De aandacht is dus in dit Verhaal vooral tusschen twee personen verdeeld; de zamenhang der deelen is niet groot; en dit een en ander is voor het geheel niet gunstig. ERBERTHA zou eigenlijk belangrijker voorkomen, dan ULLA, zoo het geheele onderwerp, en vooral de invoering van eenen wellustigen en schijnheiligen Monnik, niet te afgesleten, en de gansche behandeling van hetzelve te langwijlig en eentoonig ware; waarbij dan nog de plotselijke verovering van het slot, en de komst van COENRAAD in de gevangenis van ERBERTHA, als een *Deus ex machina* invalt, om aan de historie een einde te maken, hetwelk dan ook vrij spoedig volgt. — De stijl is eerst nog al onderhoudend, maar jaagt hier en daar te veel naar sieraden, en komt te dikwijls op dezelfde woorden en spreekwijzen terug.

IDA VAN WALBURG wordt, in het tweede Verhaal, door Mejufvrouw ..... voorgesteld, als eene deugdzame Gravin, die de lessen van hare brave moeder, op derzelver sterfbed (wat al te uitvoerig voor eene zwakke en stervende) gegeven, getrouw opvolgt; alle hoogachting en gehoorzaamheid aan haren vader, tot in het aangaan van een huwelijk met Graaf WALDEMAR, bewijst; door dien echtgenoot aldra met ligtzinnigheid, losbandigheid en ontrouw voor hare liefde en deugd beloond wordt, maar aan hare pligten jegens hem en hare kinderen getrouw blijft; zich in de ontdekking van de liefde, die zekere Kapitein FERGUSON al vroeger voor haar opgevat heeft, en nu bij de ontrouw van haren man op nieuw betoont, pligtmatig en met waardigheid gedraagt, en alles met zachtheid en gedaid in het werk stelt, om haren gemaal te verbeteren, hetwelk haar ten laatste gelukken mag. — Het geheel is zoo wel in vinding als uitvoering niet buitengemeen, maar nogtans loffelijk in zedelijke bedoeling. Overdreven echter en onnatuurlijk is het, naar *Rec.* gevoel, dat de Gravin het kind, dat haar echtgenoot bij hare gewezene en toen overledene kamenier heeft, niet alleen verzorgt, maar ook bij zich neemt, en met haar eigen

Digitized by Google

kind aan hare eigene borst zoogt: men moge dit als romanesk op het papier zetten; maar in de wezenlijke wereld kan men zich zulk eene stuitende en voor de ondeugd al te toegeeflijke opoffering niet wel voorstellen. — De voordragt is deftig, ernstig; het gesprek der personen hier en daar misschien wat al te kunstmatig.

De Auteur van het derde Verhaal verbergt zich onder den naam van den Schrijver van *Licht en Duisternis*, en levert, onder den titel van FLORIS *en* IDA, *een Verhaal uit het begin der zeventiende Eeuw*, eene verdichte huiselijke geschiedenis, die kortelijk hierop nederkomt: FLORIS DE VRIJ, koopmanszoon te *Amsterdam*, staat naar de hand van IDA TER MEULEN, koopmansdochter aldaar, tot groot genoegen van beide vaders; doch vindt hevigen tegenstand bij BRECHT, moeder van IDA, onder voorwendsel van Arminiaansgezindheid der familie DE VRIJ, maar vooral met oogmerk, om hare dochter aan zekeren Proponent, namelijk den zoon van den in haar oog regtzinnigen Predikant PLANCIUS, uit te huwen, doch door wiens dood (een wat al te gemakkelijk romantisch huismiddel!) zij in hare hoop teleurgesteld wordt. FLORIS intusschen vindt eenen wakkeren voorstander zijner zaak in VONDEL, door wiens vernuftigen inval, bij eene onverwachte komst van Graaf (naderhand Prins) FREDERIK HENDRIK op het slot te *Muiden*, waar de familie TER MEULEN te gast genoodigd was, op eene kluchtige wijze de zaak beklonken en BRECHT's toestemming verkregen werd, zoodat de gelieven elkander kregen en gelukkig leefden. — Het geheel is dus een eenvoudig, maar door de laatste vinding aardig verhoogd huiselijk tafereel: de manier van voorstelling is luchtig en onderhoudend, hier en daar wel eens (gelijk in de Hollandsche binnengezigtjes) wat al te zeer in het kleine en gemeenzame vallende. In het laatste gedeelte vooral meenden wij eene dichterlijke en met de Dichters welbekende hand te herkennen.

Ziet daar den kost, die hier opgedischt wordt! Is het niet alles even vast, of *du haut goût*; het zal ten minste de geestelijke maag niet bezwaren of bederven: het vindt dus ligt zijne liefhebbers, en geve dezen en genen eene gezonde en aangename verschapering!

SADOK *en* MIRJAM. *Een Joodsch Tafereel uit de tijden*

van JEZUS' *omwandeling op aarde. Naar het Engelsch. Te Rotterdam, bij* de Wed. van der Meer en Verbruggen. 1834. *In gr.* 8*vo.* 141 *Bl. f* 1 - 40.

Dit werkje moet eene ſchets leveren van de verſchillende vooroordeelen, tegen welke onze Heer gedurende zijne omwandeling op aarde te kampen had; en de ons onbekende Schrijver doet dit in den vorm van een verhaal, met geſprekken en brieven. Vrienden en vijanden van JEZUS zijn het alzoo, die hier optreden; de laatſten met de gewone, ook in de Evangeliſche verhalen voorkomende, *Farizeſche* en *Sadduceſche* bedenkingen; de eerſten die trachtende te ontzenuwen. Het boekje *kan* — maar van welk geſchrift moet men dit niet zeggen? — zijn nut hebben. „ Mogt het Gode be„ hagen, éénen Farizeër of Sadduceër onder het Christen„ dom, door middel van dit werkje, in eenen nederigen vol„ geling van zijnen grooten Zoon te herſcheppen!" zegt de Schrijver, en wij wenſchen met hem zoowel dit, als dat zijn geſchrift het hart opende van die „ ongelukkigen, welke, „ onder het heerlijk licht des Evangelies levende, evenwel „ de duisternis boven het licht verkiezen;" maar wij verwachten van het eene even weinig als van het andere, en offchoon wij het *doel* van harte toejuichen, kunnen wij echter over het geheel niet zeggen, met de *uitvoering* tevreden te zijn. Het boeksken mist geheel dat *antieke*, dat *Oosterſche*, hetwelk in ſchriften van dezen aard een onmisbaar vereischte is, en waarin het ons altijd heeft toegeſchenen, dat PFENNIGER'S *Joodſche Brieven* enz. uitmunten. Beantwoordde nog overal de ſtijl aan uitdrukkingen, als bladz. 3: „ het is beter die [verwijtingen] te verdragen met de vrienden „ van God, dan te wonen in de tenten der Goddeloozen." Maar verre vandaar! of is het de regte toon, wanneer het op dieselfde bladzijde heet: „ zuiverheid van bedoelingen fluit „ nog geen welbeſtuurd oordeel in"; wanneer men bladz. 7 leest van een „ practiſch gevoel van Godsdienst"; wanneer bladz. 9 ſtaat: „ mijn kleine wijsgeer"; bladz. 85: „ wel „ Mijnheer SADOK!" enz. enz. Van zulke Westerſche uitdrukkingen is het boeksken vol, en door deszelfs uitgave achten wij in geenen deele voldaan te zijn aan hetgeen wij nog altijd als eene behoefte blijven beſchouwen, een *Hebreeuwſche Anacharſis* uit den tijd van JEZUS, welke wel het burgerlijke en huiſelijke leven der Joden van dien tijd,

Digitized by Google

tot opheldering der Evangeliën, nader dede kennen, maar toch vooral eene ſchets gave van de godsdienſtige gevoelens, ſekten en vooroordeelen van de tijd- en landgenooten van onzen Heer; een werk, in aard en aanleg genoeg verſchillende van HELON's *Bedevaart* door STRAUSS.

Ook is dit werkje vrij oppervlakkig. Het bevat bijna niets over den heiligen levenswandel van JEZUS; over zijne onvergelijkelijk ſchoone zedeleer; over — en dit zou men dan toch ſtellig verwachten — de geſprekken, door JEZUS gehouden over de wetten van MOZES; over de leerlingen van den Verloſſer, en over hoe veel nog meer! Bladz. 78 wordt het Sadduceïsme wat al te ver getrokken; althans dat GAHAR een half ſchaap op eenmaal verſlindt, met zoovele linzen, dat HATIPHA er veertien dagen genoeg aan zou hebben, is geene kleinigheid!

Wij willen dus eenvoudig zeggen, dat de vertaling van dit geſchrift, onzes inziens, gemakkelijk had kunnen gemist worden, en dat het zichzelven niet te veel zou vernederen, wanneer het tot den lezer, als *motto*, de woorden van SARAH, bladz. 86, rigtte: „Maar wacht..... ik zal u „ beet nemen."

Winterbloemen; of ernſtige en luimige Verhalen voor gezellige avonden. Uit het Hoogduitsch. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots. 1835. *In gr.* 8*vo.* 231 *Bl. f* 2-40.

Al wederom eene bijdrage tot de zee van romantiſche verhalen, waardoor ons publiek, zoo al niet overſtroomd, althans mildelijk beſpoeld wordt. De verzamelaar van dit viertal noemde die bijdrage *Winterbloemen*, omdat ze tot verpoozing bij de lamp in het hoekje van den haard gelezen kunnen worden, en wij hebben er vrede mede; hij had evenzeer een' anderen titel mogen kiezen, en die met even krachtige redenen kunnen verdedigen; maar wij willen zijnen titel aannemen, en het tuiltje, dat hij aanbiedt, eens claſſéren, en dan zal No. 1, *Hemelsblaauwe zijde, of bekwaamheid wint vertrouwen*, een levendig geſchakeerde Hiacint zijn, waarin de lotgevallen van een' ongelukkig' jongeling afwisſelend verhaald en tot een gelukkig einde gebragt worden.

No. 2, *Ooms geboortedag*. Een luimig verhaal, naar opgegevene woorden, houden wij voor eene bontgekleurde Tulp,

Digitized by Google

zonder veel geur, zoo als een Duitsch tuinman ze bij menigte met weinig moeite kan voortkweeken. Wij zijn geen liefhebbers van eindrijmen, of van de les van wijlen KOTZEBUE, door *Bruno Daalberg* weleer opgevolgd in zijne *Tweeëndertig woorden*, en laten die liefhebberij van herfendwingen over aan wie er op gefteld is. Oom Polder begaat op zijnen eenenvijftigften verjaardag menige dwaasheid, om tot de grootfte op zijnen leeftijd te geraken, namelijk een zestienjarig meisje te trouwen, dat reeds aan een' minnaar verbonden is. Gelukkig, dat de brave man tot inkeer komt, en, even als in de tooneelftukjes, het verliefde paar edelmoediglijk verbindt en befchenkt. Zulke ooms zijn wezenlijke *Providences*, zoo als de Franfchen ze noemen.

No. 3, *Morgen hij of gij, of wraakzucht.* Eene echte nieuwerwetfche noodlotsgefchiedenis, zoo als onze Duitfche naburen die thans, in kreupele navolging van het *Fatum* der Ouden, met zwarte kleuren teekenen. Het *bloedmes* is het opfchrift van het eerfte hoofdftuk, en dat betooverde inftrument, tot moorden gefchapen, dwingt ieder, die het aanvat, tot bloedige daden. Het heeft dan ook bloed geproefd, en wordt het werktuig, waarmede de vader zijnen eigen' zoon van het leven berooft. Alles ijfelijk en naar om aan te hooren en te lezen! Maar toch komt het vrij gelukkig teregt, en de hiftorie eindigt met een gewenscht huwelijk. Kies nu zelf, lieve lezer, welk eene bloem gij wilt, waarvan de kleur uitlokkend, maar de geur verdoovend, ja doodelijk is. Wij laten er u vrijheid toe, maar raden u af, zulke bloemen onder de winterplanten op uwe bloemtafel te plaatfen.

No. 4, *Kinderliefde en Huwelijkstrouw*, is de Primulaveris van het bouquetje. Het opfchrift beantwoordt aan het verhaal, dat ons eene vrouw fchetst, die hare vroegere liefde aan den kinderpligt opoffert, met eenen man van gevorderde jaren vrij gelukkig leeft, de laatfte dagen van haars vaders leven kalm doet afloopen, maar door de terugkomst van haren minnaar in moeijelijke flingering van hartstogten geraakt, die zij echter moedig het hoofd biedt, ondanks den afftand van zijne regten, dien haar man haar aanbiedt. (Hoe goedig zijn toch die roman-mannen!) Ten flotte, zoo als doorgaans in dergelijke verhalen, heeft manlief de beleefdheid van tijdig af te trekken, en zijne weduwe wordt de vrouw van den man harer keuze, die gelukkig onverzeerd en met roem beladen uit al zijne oorlogsgevaren terugkomt.

Digitized by Google

In een uurtje van uitſpanning laat het boek zich lezen; kwaad zal men er niet uit leeren, maar men verbeuzelt zijnen kostelijken tijd; wij althans zouden ieder raden, om, na geëindigde lectuur, zichzelven af te vragen, even als de wiskundige zijnen vriend, na eene bijgewoonde tooneelvertooning, afvroeg: „Zeg mij nu eens, wat het *bewijst?*" Wel niet veel meer, dan dat het thema des romanlevens in het oneindige kan gevarieerd worden, en toch over kruiſen en mollen geleidelijk afloopen.

Keur van ſcherts en luim. Door onderſcheidene Nederlandſche Dichters. Te Amſterdam, bij F. Kaal *en* C. Bakker, Bz. *In kl.* 8*vo. XII en* 182 *bl. f* 1-80.

Uit welk oogpunt zullen wij dit bundeltje beſchouwen? Gelijk een hoog- of overwijs Recenſent in *den Vriend des Vaderlands* gedaan heeft? Eerst eene loffpraak houden op het bij den titel zeker niet bedoelde *humoriſtiſche genre?* daarna betoogen, dat er bij de Nederlanders geen *humour*, geen *wit* en geen *eſprit* te vinden is? verder ſtuk voor ſtuk in deze verzameling hekelen, even alsof ieder, die daaraan geleverd had, zijne uiterſte krachten had ingeſpannen, om iets geestigs voort te brengen; terwijl men dan ligtelijk kan aantoonen, dat er bijna niets in voorkomt, dat aan het ideaal van het *comiſche, ſatyriſche* en *humoriſtiſche* beantwoordt? — Neen! niets van dat alles wachte men van ons. Wij beginnen met ons op een historisch ſtandpunt te plaatſen. Een boekhandelaar wenscht een dichtbundeltje van vrolijken inhoud, en waar tevens verſcheidenheid van manier en bewerking de eentoonigheid aan ontneemt, in het licht te geven. Hij begrijpt wel, dat het geen werk zal zijn, hetwelk de eeuwigheid zal verduren, maar neemt zich voor, te zorgen voor een bevallig uiterlijk, en beſtemt het blijkbaar tot een Sint-Nikolaas-, Kermis- of Nieuwjaarsgeſchenkje. Onderſcheidene dichters, zonder eenig oogmerk of eenige verwachting, om daardoor roem in te oogſten, zijn den uitgever behulpzaam, door hem te vergunnen, het eene en andere, dat hij geſchikt rekent, uit hunne portefeuilles te ligten en tot zijn doel te bezigen. Alleen zoekt men wederzijds te zorgen, dat er niets in wordt opgenomen, dan dat zich met genoegen lezen laat, en een' vrolijken indruk geeft, zonder de zeden te kwetſen. Aan dergelijk oogmerk nu beantwoordt het boeksken, en wij betuigen aan de daartoe medegewerkt hebbende dichters onzen

Digitized by Google

dank voór hunne welwillendheid, zonder hun talent naar het hier geleverde, ook zelfs vergelijkenderwijze, te willen afmeten, of hunne daar neêrgeworpene ſtukjes te beoordeelen, even alsof zij daarmede zich eene eerplaats op den Nederlandſchen Zangberg hadden willen verzekeren. In het algemeen genomen, is het eene fraaije verzameling van dichtſtukjes, veelal van ſchertſenden inhoud, en alle van ſchuldelooze, opgeruimdheid bevorderende ſtrekking.

De Masquerade (9 *Februarij* 1835.) *Een Gedicht. Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. 1835. *In gr.* 8*vo.* 45 *Bl. f* : - 65.

In dit *Gedicht* beſchrijft een Dichter, die zijnen naam verbergt, den kostbaren gemaskerden optogt der Heeren Leydſche Studenten, voorſtellende den plegtigen intogt van FERDINAND en ISABELLA in *Grenada*, ten jare 1492: dezen beſchrijft hij in 98 achtregelige coupletten, waarvan er nogtans vijf hier en daar, om ons onbekende reden, opengebleven, en de ledige plaatſen door vier regels ſtreepjes aangeduid zijn. — Voor het geven van een overzigt of eenige proeve is dit *Gedicht* niet geſchikt: men koope, leze en vermake zich in een ledig oogenblik! — De beſchrijving is nu eens in gemeenzamen, luimigen en bijna prozaïſchen, dan eens meer in ſtatigen, deftigen, meer dichterlijken trant; nu eens den optogt op den voet volgende, dan eens in meer of min daarbij paſſende *epiſoden* uitweidende. Bij zulk een bont onderwerp, als die *Masquerade*, mag er zulk eene bonte mengeling mede doorgaan, en is zelfs dikwijls gansch niet ongepast. — Hetzelfde zegt Rec. ook hoofdzakelijk van het *aſſonerende* Spaanſche rijm, door den Dichter hier en daar gebruikt: hij zegt dit niet, omdat hij zulk een groot voorſtander van het rijm, en een geſlagen vijand van rijmelooze verzen is; in geenen deele! maar hij vreest, dat, wanneer deze en dergelijke kunstgrepen, om alles door elkander te werpen, algemeen ter hand genomen en fraai gevonden, vooral wanneer zij door groote namen aangeprezen wierden, men dan met der tijd zulke vreemde amphibie-wezens en zulken wonderlijken en woesten wildzang in de Poëzij krijgen zou, dat er de zuivere zilvertoonen der Goddelijke Muze bij zouden lijden. — Indien den Dichter zijne verheffing van „het DUISTER" der Middeleeuwen, (coupl. 29—32) „waarin een HERCULES omging," boven „ons LICHT," dat „ſlechts een *dwergenvolk* beſchijnen mag," ernst ware, dan zou Rec. hem dat duister en dien reus gaarne ſchenken, want hij kan de eeuwen der ATTILA's met hunne *Hunnen* en *Vandalen*, der GENGISKANS met hunne *Tartaren* en *Mongolen*, niet terugwenſchen: maar hij wil liefst gelooven, dat het, gelijk meer andere dingen in dit *Gedicht*, niet dan ſcherts is, en althans hopen, dat Nederlands ſtuderende Jeugd bewaard worde voor in zinneloozen wildzang en middeleeuwſche woestheid hun vermaak en hunne grootheid te zoeken.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

HUGONIS GROTII Annotationes in Novum Testamentum. Denuo emendatius editæ. Volumen IX, continens Indices. Groningæ, ex officina *W. Zuidema*. 1834. 8vo. maj. pag. 351. *f* 3-40.

Met dit deel wordt de nieuwe, reeds algemeen bekende en gebruikte, door Prof. HOFSTEDE DE GROOT bezorgde uitgave van GROTII *Annotationes in N. T.* befloten. Het bevat, 1. eenen *index rerum et verborum*, bl. 1—256. 2. *troporum, figurarum et loquendi generum minus uſitatarum*, (eigenlijk *explicationum troporum cet.*) bl. 257—272. en 3. *vocum Græcarum, a* GROTIO *illustratarum*, bl. 273—351. Het naſlaan van eenige artikelen heeft ons overtuigd van de naauwkeurigheid der Bladwijzers; over de volledigheid van dezelve is onmogelijk te oordeelen, zonder het ganſche werk aandachtig door te lezen en telkens de *Indices* te vergelijken; iets, waartoe *Rec.* noch lust gevoelt, noch roeping meent te hebben. Eene hooge verdienſte is het in deze Bladwijzers, dat zij niet verwijzen naar deel en bladzijde van deze uitgave, maar naar de Bijbelplaats, bij welker opheldering men het bedoelde vinden kan; b. v. A *longum ut* O *efferre, Syrorum est*, *Luc.* 3: 2; waardoor dit deel voor de bezitters van alle andere uitgaven van dit uitmuntende werk van waarde is. De Hooggel. Uitgever berigt in eene korte *Præfatio*, voornemens te zijn, een *Supplementum* tot deze uitgave in het licht te zenden, houdende eene hiſtoriſche en kritiſche Verhandeling over de waarde en het gebruik dezer *Annotationes*, benevens ſommige afzonderlijke geſchriften of uittrekſels (*Opuscula nonnulla aut integra, aut excerpta*) van den grooten HUGO, in welke hij ſommige plaatſen van het N. V. nader heeft verklaard. Wij zien naar het een en ander met verlan-

Digitized by Google

gen uit, en nemen alleen de vrijheid, aan te merken, dat voor het eerſte de vorm eener *Præfatio* voor het ganſche werk misſchien geſchikter ware. Ook meer dan één der *Opuscula Theologica* van GROTIUS is eener nieuwe uitgave overwaardig, gelijk wij bij de aankondiging der nieuwe *editie* van de Verhandeling *de veritate religionis Christianæ*, door BERGMAN bezorgd, reeds gezegd hebben. Aangenaam zal het ons dus zijn, dit lettergeſchenk te ontvangen uit de hand van Prof. HOFSTEDE DE GROOT, die dit, als Student aangevangen, als Predikant voortgezet en als Hoogleeraar geëindigd werk uitnemend heeft volbragt, waarmede wij hem van harte gelukwenſchen.

Middelen ter plaatſing van een aanzienlijk getal Proponenten, voorgeſlagen door Philocandidatus. Te Amſterdam, bij J. van Heteren. 1834. *In gr.* 8*vo.* 25 *Bl. f* : - 25.

Wenken en Meeningen. I. *Aan Theofried. Iets voor en over jeugdige Geeſtelijken, die nog in geene ambtsbetrekking geplaatst zijn. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1834. *In gr.* 8*vo.* 23 *Bl. f* : - 30.

De Schrijvers van deze ſtukjes, beide, zoo het ſchijnt, Predikanten, komen in het nuttige oogmerk lofwaardig overeen, dat zij op middelen bedacht zijn, om aan het overgroote aantal van Candidaten, bij het Kerkgenootſchap der Hervormden in Nederland, eene zoo veel mogelijk ſpoedige, nuttige en voordeelige plaatſing te bezorgen; maar zij verſchillen onderling hierin, dat de laatſte de meeste middelen des eerſten verwerpt, en zelfs in hetgene, dat hij met hem aanneemt, nog al onderſcheiden is. Ook is de laatſte door vorm en ſtijl veel aangenamer voor de lectuur; doch hierop willen wij nu zoo zeer niet hechten, daar het hier vooral op de deugdelijkheid en uitvoerlijkheid der middelen aan-

Digitized by Google

komt. Eindelijk ſchijnt de laatſte, die zijn ſtukje met I geteekend heeft, van voornemen, om hetzelve te vervolgen.

Philocandidatus ſlaat drie hoofdmiddelen voor: 1. Het Emeritus-verklaren van alle Predikanten van 75 jaren ouderdom, alsmede die van 40 jaren dienst, beide met behoud van penſioen en pastorie. 2. De Adjunctie-dienst. 3. Het ſcheiden van onvoegzame combinatiën. — Het eerſte en derde laat de Schrijver aan *Theofried* onaangeroerd. Rec. acht het eerſte onaannemelijk, onder anderen omdat hij het hard en gedeeltelijk ondoelmatig vindt, de Predikanten niet alleen van 75, maar ook, volgens de laatſte bepaling, reeds van 62 jaren oud, (want met hun 22ſte jaar kunnen zij in dienst getreden zijn) als onbruikbaar af te danken: en hoe op vele dorpen eene tweede pastorie te vinden? Ook van het derde kan hij zich niet veel voorſtellen, daar het vormen van combinatiën een door het Gouvernement niet ten onregte genomen, en nogtans met veel gematigdheid toegepaste maatregel is. — Het tweede middel wordt door beide Schrijvers aangenomen, maar op verſchillende wijzen. *Philocandidatus* wil eene Adjunctie-dienst voor ten minſte 50 Candidaten, op een traktement van *f* 500, zamen dus jaarlijks ter ſomma van *f* 25000. Onder de aangewezene negen bronnen, waaruit deze gelden te vinden zouden zijn, bepaalt de Brieffchrijver zijne aandacht alleen op de 7de, namelijk het gedeelte van het traktement eener eerſte ſtandplaats, dat *f* 650 te boven gaat, en toont te regt aan, dat zulk eene algemeene vermindering allezins vernederend en ontmoedigend voor de Geestelijken, en ſchadelijk voor het ware belang van hunne voortgaande ſtudie en ambtsbediening zou zijn. Andere moeijelijkheden hiervan gaat Rec. kortheidshalve voorbij. Wat de overige geldbronnen aangaat, die *Philocandidatus* voor zulk een fonds aanwijst, hiervan wil Rec. ſlechts in het algemeen zeggen, dat hij ze niet kan aannemen, niet omdat hij, met *Theofried's* Vriend, afkeerig van finantiéle berekeningen

Digitized by Google

is, die toch dikwijls noodig kunnen zijn, maar omdat hem, naar de kennis en ondervinding, die hij, ſedert de organiſatie van 1816, in het Provinciaal en het Clasſicaal Beſtuur verkregen heeft, de hier opgegevene geldmiddelen meestal ongeſchikt en onbruikbaar voorkomen. Men neme b. v. de drie eerſte, de gelden voor de Provinciale en de Clasſicale Beſturen, die voor de Clasſicale, en die voor de Ringsvergaderingen! De eerſte zijn reeds verminderd; en de Vergaderingen kunnen dit in het geheel niet, of niet meer, dan zij het nu reeds zijn: de geheele affchaffing der twee laatstgenoemde gelden zou een geſchikt middel zijn, om de Vergaderingen nog veel minder te doen bijwonen. Zien wij ook nog eens op het vijfde, een gedeelte der vacatuur-gelden! Komt niet reeds, alwat boven de *f* 1200 traktement is, voor de Gemeente? Slepen de verre afſtanden die gelden ſomtijds niet grootendeels weg? Moet er ten minſte niet eenige vergoeding zijn voor de liefdebeurten, gedurende 1¼ jaar, voor eene Weduwe, of voor eenen zieken of zwakken Broeder, die geheel tot ſchade der Ringbroeders komen? Moet de Conſulent thans ook niet betaald worden uit de Ringbeurs, die *Philocandidatus* zelfs hare Rijkstoelage wil doen opofferen? — Op welk eene wijze de Brieffchrijver eene Adjunctie-dienst tot ſtand gebragt wil hebben, is niet volkomen duidelijk. Eerst ſpreekt hij van daaraan „een geſchikt inkomen te „verbinden"; maar van waar dit komen moet, zegt hij niet. „Wie hieraan juist geen behoefte hebben," wil hij „op eene andere wijze tot de Kerk in betrekking ge„bragt zien"; maar hoe, dit wijst hij niet aan, want het volgende ziet immers blijkbaar weder op alle Candidaten. Hij wil namelijk, dat ieder Provinciaal Kerkbeſtuur zijne Candidaten aanbevele aan de Clasſis, en deze wederom aan de Gemeente, waaronder zij wonen, en dat zij zich dan, let wel! „*vrijwillig en zonder gel*„*delijk bezwaar*, ter beſchikking dier Gemeente ſtel„len," om, op verlangen van den Leeraar of de Leeraars, te prediken, te catechiſeren, en in het herder-

Digitized by Google

werk behulpzaam te zijn. Hoe dit ſtrookt met er een geſchikt inkomen aan te verbinden, betuigt Rec. niet te begrijpen: of ziet het alleen op de meer bemiddelden, die dit juist niet noodig hebben? hoe partijdig dan! en al behoefden zij het juist niet, kunnen zij dan nog verpligt worden, om er afſtand van te doen? of zullen zij dit vrijwillig verkiezen? Over het nut hiervan voor de Candidaten heeft de Vriend wel veel goeds aan zijnen *Theofried* gezegd, maar het toch van de ſchoonſte zijde geſchilderd, en de bezwaren vergeten. Ten opzigte van het nut voor de Kerk, ſpreekt hij alleen over den heilzamen invloed, dien de Kerkbeſturen dus op de beroepingen zouden kunnen hebben: deze, ja, grootelijks wenſchelijke, maar ook moeijelijke zaak ſchijnt echter niet in onafſcheidelijk verband te ſtaan met de Adjunctie-dienst, die wel een aanbevelenswaardig middel, maar voor geene algemeene maatregelen vatbaar en alleen naar de tijdelijke en plaatſelijke omſtandigheden van Leeraars en Gemeenten bruikbaar ſchijnt te zijn.

Onder de bijkomende middelen noemt *Philocandidatus* het bevorderen van de Candidaten naar hunne (om het eens kort met een militair woord te noemen) *ancienneteit*. De Briefſchrijver vindt er even veel voor als tegen, en vreest hiervan ſtremming der kerkelijke vrijheid. Rec. wil dit niet geheel ontkennen; maar zou de beperking tot een zeker getal, jaarlijks door de Synode te bepalen, iets ruimer, dan er in een jaar tot vervulling der vacaturen vermoedelijk noodig is, minder verkieslijk zijn, dan de al te onbepaalde en benaauwende keus tuſſchen een overbodig groot aantal? Eerder zou eene meerdere ontmoediging der Candidaten daardoor te vreezen zijn; maar zou het meer zekere vooruitzigt, van binnen een' bepaalden tijd geplaatst te worden, voor velen niet aangenamer en nuttiger zijn, dan de onophoudelijke onzekerheid en gedurige teleurſtelling? De zaak is althans misſchien niet geheel verwerpelijk, en verdient nadere overweging. — Met *Theofried's* Vriend verklaart Rec. zich tegen het voortrekken, ten minſte het onbepaald

Digitized by Google

voortrekken der genen, die voor het Vaderland uitgetrokken zijn, omdat het ten nadeele kan ſtrekken van de genen, wien het hiertoe niet aan den wil, maar aan de gelegenheid ontbroken heeft; — zoo ook tegen het gedwongen uitſtellen van het Candidaats-examen, want ook dit kan niet aanmoedigen.

Eindelijk ſlaat *Philocandidatus* nog eenige middelen voor, om den overtolligen aanwas van Candidaten voor het vervolg tegen te werken, en vindt hierin bij den Schrijver van *Wenken* enz. toeſtemming. Die middelen zijn: 1. De uitſluiting van alle buitenlandſche Candidaten en Predikanten. Hoe dit hiertoe kan dienen, begrijpt Rec. volſtrekt niet: eerder zou het nu der plaatſing van inlandſche Candidaten kunnen voordeelig zijn, hoewel ook dit niet veel zijn kan: ja zelfs is het dan te vreezen, dat de Naburen *réprésailles* zullen nemen; en dan is b. v. *Oostfriesland*, waarheen en nu nog eens een of ander geraken kan, geſloten. — 2. Het afſchaffen van de Landsbeurs voor de Theologanten; waarbij de Briefſchrijver nog voegt het wijzigen der vrijſtelling van de Militie, en het naauwkeurig toezien bij het verleenen van bijzondere onderſteuningen. Het eerstgenoemde kan Rec. niet wenſchen, daar zulks de Theologiſche Faculteit zeer ten onregte van een voorregt zou berooven, dat de andere genieten, en tevens ten nadeele ſtrekken van zeer bekwame, maar niet bemiddelde jonge lieden. Veeleer zou hij bij het laatstgemelde ernſtig wenſchen het afſchaffen van alle particuliere beurzen, die, vóór eenige jaren, bij het zijns inziens overdreven geroep over gebrek aan Predikanten, welmeenend maar onbedachtzaam opgerigt zijn; van welk een en ander hij toen reeds de tegenwoordige ſchadelijke gevolgen gevreesd en voorſpeld heeft. Eene geheele opheffing der vrijſtelling van de Landmilitie zou hij, in de gegevene omſtandigheden, mede zeer wenſchelijk achten. — 3. De betaling van eene vrij aanmerkelijke ſom jaarlijks door Studenten in de Godgeleerdheid, woonachtig in eene Akademieſtad, door beide Schrijvers billijk en doelmatig gevonden, kan Rec. niet goed-

Digitized by Google

keuren, omdat hij niet ziet, op welken grond van billijkheid, en ten wiens voordeele dezelve zou kunnen gevorderd worden, en omdat hierdoor den Predikanten van eene Akademieſtad een voordeel voor hunne zonen ontvalt.

De ſlotſom van alles komt Rec. voor te zijn, dat eene ſpoedige plaatſing van de Candidaten nog wel onder de *pia vota* blijft behooren. Kon men evenwel, om hen niet zonder werk en beſtaan te laten, hun en der Gemeenten de Adjunctie-dienst ſmakelijk maken, en niet door algemeene, maar door plaatſelijke maatregelen bevorderen, hij zou dit wel willen aanraden: in groote ſteden ſchijnt het hem over het algemeen voor de Candidaten minder verkieslijk, want het voorbeeld van de Waalſche, dat hij zelf ook wel eens in vergelijking gebragt heeft, komt hem nu voor minder af te doen, daar deze doorgaans kleinere Gemeente en kleiner Auditorium hebben. — Verder meent hij opmerkzaam te mogen maken op de Leeraarsdienst in Nederlands Oost- en Westindië, waaraan geen van beide de bovengenoemde Schrijvers gedacht ſchijnt te hebben, maar die evenwel aldaar zoo noodig is en begeerd wordt, en waarvoor onder het groote aantal Candidaten toch wel eenigen geſchikt zouden zijn. — Eindelijk meent hij, dat er ook wel zijn, zoo Studenten als Candidaten, die geene zwarigheid moesten maken, om nog in tijds eenen anderen ſtand te kiezen, waarin zij niet minder, ja dikwijls nog veel meer voor zichzelven en anderen nuttig zouden zijn.

Over Doop en Doopsgezinden. Handboekje voor Leden en Catechiſanten bij de Doopsgezinden, door S. BLAUPOT TEN CATE. *Tweede, vermeerderde en veranderde Druk. Te Leeuwarden, bij* H. C. Schetsberg. 1835. *In kl.* 8vo. *IV*, 43 *bl.* *f* : - 12½.

Het hier aangekondigde boekje is een vreemd verſchijnſel in de Katechetiſche Letterkunde niet alleen van onze

Digitized by Google

vaderlandſche Protestantſche Kerk, maar, indien Rec. zich niet bedriege, zelfs van de Kerkgemeente, waartoe de Schrijver behoort; het heeft de bepaalde ſtrekking, om Leden en Catechiſanten bij de Doopsgezinden een kort, maar grondig onderwijs mede te deelen aangaande de bijzondere geloofspunten, waarin zij van de overige Protestantſche gezindten verſchillen (*). De Heer TEN CATE, oordeelende, dat er zulk een Handboekje onder zijne Geloofsgenooten ontbreekt, heeft door het gemeenmaken van dezen zijnen arbeid aan die behoefte willen voldoen. Voor zoo veel Rec. den ſtaat van dat Kerkgenootſchap kent, zou hij in dezen van den wakkeren man eenigzins verſchillen; ja, indien hij vóór de uitgave van het boekje zijn gevoelen daarover had mogen zeggen, zou hij tot dezelve niet geraden hebben. Het komt hem namelijk voor, dat er bij de Doopsgezinden hier te lande wel behoefte is aan een geſchikt onderwijsboek voor Catechiſanten en Leden, waarin de leer des Evangelies van het Doopsgezinde ſtandpunt, hetwelk de Doop der Bejaarden aanwijst, in hare waarheid en hare heiligende en zaligmakende kracht wordt voorgeſteld; een arbeid,

(*) Het geſchrift is derhalve alleen en bij uitſluiting voor Leden en Catechiſanten bij de Doopsgezinden beſtemd, gelijk de titel trouwens duidelijk zegt. Echter heeft men dit doel elders voorbijgezien, en het boekje daarom in verband gebragt met een ander ſtukje over den Doop, in dit Maandwerk opgenomen; ja, men heeft de grieven, die men tegen den Schrijver meende te kunnen inbrengen, aan de geheele broederſchap der Doopsgezinden te laste gelegd. Rec., die tot de Doopsgezinden behoort, acht het niet alleen onnoodig, maar hij zou zich en zijne Kerkgemeente meenen te verlagen, zoo hij in eenige wederlegging van de beſchuldiging wilde treden, die in de beoordeeling van den eerſten druk elders onbewimpeld is uitgeſproken, terwijl zij in die van den tweeden is teruggenomen, of zoo hij van het regt van wedervergelding wilde gebruik maken; ja, de hoogachting, die hij voor beide hierin betrokkene Kerkgenootſchappen voedt, weêrhoudt zijne pen zelfs in het nederſchrijven der aantijging van den bedoelden beoordeelaar.

Digitized by Google

die tevens de onderwerpen omvat, door den Heer TEN CATE in zijn boekje afzonderlijk ontwikkeld; maar hij ziet in de bepaalde behandeling der twee punten, op den titel vermeld, vooral in den tegenwoordigen tijd, om meer dan éene reden, niet zoo veel nut.

Het boekje ziet intusschen het licht, en zelfs in korten tijd voor de tweede maal. Het is in vijf Afdeelingen gesplitst, die de navolgende opschriften hebben. *Eerste Afdeeling:* Bewijzen voor en tegen den Kinderdoop, bl. 1—17. *Tweede:* Bewijzen voor den Doop der Bejaarden, bl. 17—22. *Derde:* Behandeling van eenige vraagstukken, der Doop der Bejaarden betreffende, bl. 22—28. *Vierde:* Iets over den oorsprong en de geschiedenis der Doopsgezinden, bl. 28—36. *Vijfde:* Waardoor onderscheidt zich het Christelijk geloof der Doopsgezinden van dat der andere Christelijke Kerkgenootschappen, bl. 36—43.

Rec. erkent gaarne, dat het oogmerk van den Heer TEN CATE de behandeling der zaken vorderde, die in de vier laatste Afdeelingen voorkomen, en hij acht ze desgelijks ordelijk gerangschikt, helder voorgesteld en vruchtbaar ontwikkeld; maar hij kan zich minder vereenigen met de eerste Afdeeling. Het doel van den Schrijver is niet polemisch, maar zuiver apologetisch geweest; doch dit moest hem niet zoo zeer tot eene opzettelijke bestrijding van den Kinderdoop leiden, als wel tot het staven van den Doop der Bejaarden als den alleen schriftmatigen, hetwelk hem ongetwijfeld tot resultaten zou hebben gebragt, die alle bewijzen voor den Kinderdoop ontzenuwen. In de tweede Afdeeling had hij het bewijs, uit het wezen en de beteekenis van den Doop, in verband met den geestelijken aard van het Christendom, afgeleid, uitvoeriger moeten ontwikkelen en nadrukkelijker aandringen. Dit zou hem gelegenheid gegeven hebben, om het Bijbelsch denkbeeld van *wedergeboorte*, waarop het in dezen zoo zeer aankomt, vast te stellen, dat nu naauwelijks ter loops ontwikkeld wordt. De eerste vraag van de derde Afdeeling is wel zeer ge-

Digitized by Google

past; maar het is vreemd, dat zeker ephemeer ſtukje uit den *Recenſent o. d. Rec.* daarbij aangetogen wordt (*). De vierde Afdeeling bevat een kort en zaakrijk overzigt van den oorſprong en de lotgevallen der Doopsgezinden. Juister ware dit opſchrift, wanneer het meer bepaald van de Nederlandſche Doopsgezinden gewaagde. Wat bl. 29 over de afkomst en de vroegſte lotgevallen der *Waldenzen* gezegd wordt, is, naar het oordeel van Rec., kwalijk geſchiedkundig goed te maken; maar de Heer TEN CATE getuigt van zijne gematigde denkwijze en zijn juist oordeel, wanneer hij erkent, dat men „te veel zou willen bewijzen, als men beweerde, dat de Doopsgezinden algemeen van de *Waldenzen* afſtammen, of ook zelfs door hun toedoen tot de Doopsgezinde gevoelens gekomen zijn." Rec. twijfelt, of men naar waarheid kan zeggen, wat op bl. 32 geſteld wordt, dat de Nederlandſche Doopsgezinden reeds in het midden der 16de eeuw door MENNO SIMONS tot één ligchaam vereenigd zijn. De noot op bl. 33, over de ſplitſing der Doopsgezinden in *Lamisten* en *Zonisten*, is niet volledig; zoo als dezelve nu luidt, heeft zij voor den gewonen lezer weinig waarde. Al wil men de reden laten gelden, waaruit de mindere vorming der vroegere

(*) Rec. acht zich niet geroepen dat ſtukje te toetſen, maar kan niet voorbij, hier met een enkel woord aan te merken, dat de bewijzen, daarin aangevoerd, geenen welonderwezen Doopsgezinde in zijne overtuiging op het bedoelde punt zullen doen wankelen. Het is bijkans eene eeuw geleden, dat twee Remonſtrantſche Predikanten ſoortgelijke gronden tegen het leerſtuk van den Doop der Bejaarden hebben doen gelden, waarvan zich nu twee andere Protestanten bedienen. Indien er Doopsgezinden wezen mogten, die in dezen ſtrijd eenige verſterking behoeven, zoo zullen zij niet vruchteloos raadplegen het kleine geſchrift van den niet Doopsgezinden JAN WAGENAAR, tegen de uitvoerige Verhandelingen der gemelde Remonſtrantſche Leeraren gerigt, en uitgegeven onder den titel: *Onderzoek wegens de oudheid en de ſchriftmatigheid van den Kinderdoop*, enz. *Amſterdam*; 1741 en 1776.

Digitized by Google

Doopsgezinde Leeraren op dezelfde bladzijde verklaard wordt, de eigenlijke grond daarvan lag, naar het oordeel van Rec., dieper, en moet in den geest der toenmalige Doopsgezinde Gemeenten gezocht worden. In de vijfde Afdeeling had onder de kenmerkende punten de bijzonderheid eene opzettelijke melding verdiend, dat alle Doopsgezinde Gemeenten op zichzelve ſtaan en oppermagtige ligchamen uitmaken, die niet van elkander afhangen, en door geen hooger kerkelijk gezag in de leiding van hare belangen beſtuurd worden. Rec. verheugt zich, tot een Kerkgenootſchap te behooren, dat geene aanneming van Geloofsbelijdenisſen en Formulieren van zijne Leden vordert; maar hij kan daarom, vooral in onze dagen, die zoo veel gelegenheid geven, om het gezag van zulke menſchelijke opſtellen te beoordeelen, zich nog niet vereenigen met de wijze, waarop dit kenmerk bl. 40 wordt uitgedrukt. Ook ſchijnt hem het gezegde op bl. 43 min juist, dat de Doopsgezinden in hunne gevoelens „ *toegeven* zoo veel zij *toegeven* kun„ nen." De Doopsgezinden hebben nooit *toegegeven*; zij zijn op ſommige punten niet „ rekkelijker gewor„ den," gelijk men wel eens hoort zeggen; zij hebben ſteeds uit eigene, naar hun inzigt op de H. Schrift gegronde overtuiging, of ook uit onverſchilligheid, maar altoos vrijwillig, gevoelens laten varen, waaraan zij vroeger vasthielden. Door deze wijze van handelen meenen zij, met behoud van hunne zelfſtandigheid, aan het Protestantsch beginſel meer getrouw gebleven te zijn, dan wanneer zij alle de leerſtukken, door hunne voorvaderen vóór meer dan twee eeuwen omhelsd, in bijzonderheden vasthielden, en in zulk eene ſtabiliteit de eenheid en het wezen van hunne Kerkgemeente ſtelden. Terwijl Rec. deze aanmerkingen den Heere TEN CATE ter overweging aanbiedt, maakt hij er zich een genoegen van, te erkennen, dat ook deze zijn arbeid tot een nieuw bewijs verſtrekt voor den ijver, de kennis en het helder oordeel, waarvan hij reeds vroeger loffelijke proeven gegeven heeft.

Digitized by Google

Uren van aandacht. Godsdienstige Overdenkingen voor Christelijke Huisgezinnen, in den tegenwoordigen tijd. Het Hoogduitsch vrij gevolgd. Door H. VAN DER SPRONG. *Te Schiedam, bij* de Munnik en Wijnands. 1834. *In gr.* 8*vo.* 84 *Bl. f* : - 80.

Indien alle goede, Christelijke, bemoedigende denkbeelden, met welke men zich in dagen van beproeving vertroost, maar aanstonds ter perse moeten, ook indien zij niets inhouden, dan hetgeen reeds meermalen en beter is gezegd, geschreven en gedrukt; — indien eene vertaling, denkelijk van fragmenten uit het eene of andere *Erbauungsbuch*, het *legio* stichtelijke boeken en boekjes moet vermeerderen, ook indien zij niets bijzonders bevat; — indien het daarbij volstrekt niet aankomt op zuiverheid van taal, stijl en interpunctie, — dan heeft de ons onbekende Heer VAN DER SPRONG zich met de uitgave van dit boekje regt verdienstelijk gemaakt. Maar indien het iets anders is, zichzelven en de zijnen in droefheid te troosten, en iets anders, de gronden van die vertroosting in het licht te zenden; iets anders, bij gelegenheid een stichtelijk woord te spreken, en iets anders, dat door middel der drukpers voor het publiek te doen; iets anders, zich in de taal des dagelijkschen levens niet angstvallig en op schoolmeesterlijke wijze aan alle taalregels te binden, en wederom iets anders, die in een gedrukt werk slordiglijk te verzuimen, — dan zouden wij dien Heer de uitgave van deze *Uren* (of, volgens de kortheid der vertoogjes, liever *oogenblikken*) *van aandacht* welmeenend hebben afgeraden, offchoon de geest goed, en de aanhaling van verzen uit de *Gezangen*, FEITH, YOUNG enz. gepast is. Dit is alles, wat wij van dit boekje te zeggen hebben. De Christelijke lezer doe intusschen zijn voordeel met de overdenking van waarheden, die, in welken vorm en hoe dikwijls ook toegediend, niet ophouden, belangrijke en nuttige waarheden te wezen.

Digitized by Google

De waarheid en voortreffelijkheid der Homöopathiſche Geneesleer, door Dr. C. CASPARI; *uit het Hoogduitsch vertaald en voorzien met eenige Aanteekeningen, door Dr.* J. F. P. SCHÖNFELD. *Te Winſchoten, bij* H. V. Huiſingh. 1835. *In gr.* 8*vo.* 175 *Bl.*

Dr. SCHÖNFELD, van wiens vertaling van een ſtukje van S. HAHNEMANN in No. XIV van dit Tijdſchrift voor 1834, bl. 593, is melding gemaakt, levert hier op nieuw eene vertaling van eene brochure, door den overleden' *Duitſchen* Geneesheer CASPARI in 1828 geſchreven, met het kennelijke doel, om de *Homöopathiſche* geneeswijze bij het algemeen meer ingang te doen vinden. Ziet hier van dezelve een kort verſlag.

De Schrijver begint zijn ſtukje door met grooten ophef de vorderingen uit te meten, welke de *Homöopathie* in de laatſte jaren in bijna alle landen van *Europa*, en wel in *Duitschland*, *Italië*, *Frankrijk*, *Rusland*, ja zelfs in *Amerika* heeft gemaakt, en de Vertaler heeft gemeend dit nog verder in de aanteekeningen te moeten uitbreiden met berigten en aanhalingen, welke hij grootendeels heeft ontleend uit de beide tijdſchriften, welke tot verdediging van het *Hahnemannſche* ſtelſel in *Duitschland* worden uitgegeven; namelijk de *Allgemeine Homöopathiſche Zeitung* en het *Archif für Homöopathiſche Heilkunde*. Het is reeds zoo dikwijls opgemerkt en bewezen, hoeveel grootſprakigs en overdrevens in die tijdſchriften wordt gevonden, dat het niet noodig is daarop weder terug te komen. De Vertaler ſpreekt met warmte van de inrigtingen, welke van regeringswege tot bevordering der *Homöopathie* in onderſcheidene rijken zijn tot ſtand gebragt; maar wij nemen de vrijheid, hem te doen opmerken, dat dit algemeen niet geſchied is omdat men er groote waarde aan hechtte, maar om zoo veel mogelijk

Digitized by Google

het ſchromelijke misbruik tegen te gaan, hetwelk bedriegers van eene geneeswijze maakten, welker uitoefening alle theoretiſche kennis overbodig maakt, zoo als CASPARI ook zelf op bl. 7 van het vertaalde werkje zegt, van de vorderingen der *Homöopathie* ſprekende: *Zelfs leeken, predikanten te lande en eigenaren van landgoederen, hebben zich hier en daar, ten beste van hunne, van geneeskundige hulp verwijderde, gemeenten, met de Homöopathie bezig gehouden, en de voortreffelijkſte uitkomſten aan het licht gebragt.* Verder noemt de Vertaler eene menigte mannen op, welke echte voorſtanders der *Homöopathie* zouden zijn, doch waaronder wij verſcheidenen zouden kunnen aanwijzen, die wij niet gelooven, dat bijzonder op die eer geſteld zijn. Voorts loopt hij hoog met eene aanhaling van HUFELAND, uit welke hij het beſluit trekt, dat deze, ofſchoon nog geen *Homöopaath*, echter der nieuwe leer niet geheel ongenegen is. Wij weten wel, dat HUFELAND zich nimmer regtſtreeks tegen de leer van HAHNEMANN heeft verzet; maar wij weten tevens, dat hij, in zijn *praktisch Journal* en elders, onderſcheidene malen verklaard heeft, dat hij er niet de minſte waarde aan hechtte, en dat het van zelf te niet zoude loopen. Eindelijk beginnen ook, volgens den Vertaler, onze vaderlandſche Geneesheeren er de aandacht op te vestigen. En waaruit beſluit de man dat? Omdat, let wel, Lezer! de *Haarlemſche* Maatſchappij eene prijsvraag heeft voorgeſteld, waarbij zij een kritisch onderzoek van het *Homöopathiſche* ſtelſel verlangt; hetwelk toch evenzeer ten na- als ten voordeele kan worden uitgelegd. CASPARI komt er echter rond voor uit, dat het der *Homöopathie* vrij onverſchillig is, hoe de Geneeskundigen over haar denken, als de groote hoop maar op hare zijde is; *want*, zegt hij zeer naïf, *als het publiek zich voor ons verklaart, dan moeten de Allopathen van zelf hunne toevlugt tot dezelve nemen.* Dr. SCHÖNFELD denkt hier eenigzins anders over.

Ter zake komende, begint de Schrijver, om de klein-

Digitized by Google

heid der *Homöopathiſche* giften van geneesmiddelen aannemelijk te maken, met aan te toonen, welke geringe invloed er noodig is, om ziekten te veroorzaken en in 't algemeen veranderingen in levende en levenlooze ligchamen voort te brengen, en haspelt bij deze gelegenheid op eene zonderlinge wijze de wetten der natuur en der ſcheikunde, ja zelfs van electriciteit, galvanismus en magnetismus, door elkander. Tot een ſtaaltje leveren wij hier en daar eene zinſnede:

— — *Er komt een onweder op, en een onverklaarbare angst overvalt ſommige menſchen; zij krijgen hoofdpijn, aamborſtigheid, een algemeen zweet, ſnijdingen in den buik en doorloop. Eene zekere dame werd eens door het ruiken aan een' bloemruiker door de toevallen eener hevige borſtontſteking overvallen; de nabijheid eener kat, het gezigt van een' kalfskop veroorzaakt bij menigeen duizeling, angst, beving, neusbloeden, onmagt en dergelijke. Even zoo is het met vele andere voorwerpen. — Het gistende bier en de melk worden zuur, wanneer zich een onweder aan den hemel vertoont; wanneer koffij en thee in opene vaten naast elkander ſtaan, beroofd de eerſte de laatſte van alle reuk; een weinig tabaksrook, of de damp van ammonia, verandert de kleur der bloemen; wanneer een zwijn onder een' wagen met kreeften doorloopt, dan ſterven zij alle; wanneer men viooltjes of koornbloemen op een mierennest werpt, worden zij terſtond rood*, enz. enz. Het is derhalve gemakkelijk te denken, (zoo beſluit onze Schrijver) dat even zoo geringe oorzaken, als er noodig zijn om het menſchelijk ligchaam ziek te maken, ook voldoende zullen zijn om hetzelve te genezen. *Tegen tandpijn immers ruikt men aan den geest van ammoniakzout, of men hangt een magneetſtaafje of hoefijzer om den hals. Wanneer de borſten eener zogende vrouw hard worden, zoo bindt zij er een zwavelband om; perſonen, zeer vatbaar voor roos, dragen, als voorbehoedmiddel, een ſtuk zwavel bij zich; waarom kunnen dan ook de kleine Homöopathiſche giften niet helpen? en waarom*

Digitized by Google

verwondert men zich dan, dat ook de Homöopathen tegen verſchillende pijnen de patiënten alleen maar aan ſommige geneesmiddelen laten ruiken? De oorzaak hiervan is, volgens hem, ligt te ontdekken; men is algemeen onbekend met de fijne deelbaarheid der ligchamen, en nu beſteedt de Schrijver verſcheidene bladzijden, om eene natuurkundige wet te bewijzen, die algemeen bekend is, en die men reeds oneindig beter bij MUSSCHENBROEK vindt uiteengezet.

De ruimte van dit tijdſchrift laat niet toe, al het *Homöopathiſche nonſens* aan te halen, dat men hier vindt uitgekraamd; wij zullen ons zoo veel mogelijk bekorten.

Op bl. 18 geeft de Schrijver de aanleidende oorzaken op, welke HAHNEMANN het eerst op het denkbeeld van zijn ſtelſel zouden gebragt hebben, en legt vervolgens de gronden bloot, op welke de *Homöopathiſche* geneeswijze berust. Wij zullen dezelve hier voorbijgaan; zij zijn van elders genoegzaam bekend; boven dat verliest het publiek er niets bij, en voor een' Geneeskundige is het veel te oppervlakkig; deze doet beter, de eigene ſchriften van HAHNEMANN te lezen, indien hij er lust toe heeft, zoo als het *Organon*, de *Chroniſche Krankheiten*, *Reine Arzeneymittellehre*, enz. en wil hij eene grondige beoordeeling, hij vergete de drie deelen van: SAMUEL HAHNEMANN'S *unſterblichen Narrheit*, door den *Hamburger* Arts F. G. SIMONS, niet, welke wij ook Dr. SCHÖNFELD ter lezing aanbevelen, daar het uit zijn geheele geſchrijf genoegzaam blijkt, dat hij dat werk niet anders dan bij den titel kent.

Op bl. 22, ſprekende over de *Homöopathiſche* geneesmiddelen, zegt hij, dat de nieuwe geneeswijze reeds een' ſchat van geneeskrachten heeft verzameld, welke dien der *Allopathen* ver overtreft; want alhoewel deze in hunne leerboeken veel meer geneesmiddelen hebben opgeteekend, dan de *Homöopathen*, zoo kennen deze laatſten toch in de 142, welke zij reeds onderzocht hebben, veel meer geneeskrachten, dan de overige Geneeskundigen in al de hunne zamengenomen, en dat willen

Digitized by Google

wij, in zekeren zin, den man gaarne gewonnen geven; want, volgens zijne eigene verzekering, bezit eenvoudig de *houtskool* 720 geneeswerkingen, en, zoo ons geheugen ons niet bedriegt, de *pulsatille* bij de 1100 en de gewone *chamomille*-bloemen tusschen de 5 en 600. *Si fabula vera!*

Op bl. 28 gaat de Schrijver verder voort met de voortreffelijkheid der *Homœopathie*, in tegenstelling der *Allopathie*, te betoogen. Zij is, volgens hem, in staat, eene menigte ziekten grondig, spoedig en duurzaam te genezen, tegen welke de *Allopathie* niets vermag. Om dit te bewijzen, kiest hij, als voorbeeld, de tandpijn. Deze wordt, volgens CASPARI, door de *Allopathen* altijd beschouwd als een en hetzelfde kwaad, en *wanneer zij Spaansche vliegen, bloedzuigers, voetbaden, kamfer, nagelolie, opium en eenige andere algemeene middelen van dien aard hebben aangewend, zoo is hunne wetenschap ten einde, en zij nemen tot het laatste middel, tot het uittrekken van den tand, hunne toevlugt. Doch al ware het dat dit hielp, zoo kan men het geen genezen noemen; het is verminken, want een schadelijk deel te vernietigen is geen kunst, maar hetzelve te behouden en tot vorige gezondheid terug te brengen. Nu is er onder de* 142 *middelen, welke de Homœopathie heeft onderzocht, bijna geen één, hetwelk niet geschikt is, zekere bepaalde tandpijn te genezen, en er is geen twijfel aan, of zij bezit tegen elke soort van tandpijn een zeker middel*, enz. enz. Dus altoos *zekere* hulp; schoon het Dr. SCHŒNFELD, volgens de noot, toch niet altijd wil gelukken.

Verder gaat de *Homœopathie* veel spoediger; want b. v. *onder Allopathische behandeling wordt tot genezing der roos, vooral bij een ongunstig jaargetijde, een tijd van vier tot vijf weken vereischt; de Homœopathie geneest dezelve in* 5 *tot* 8 *dagen; borstontstekingen worden Allopathisch niet gemakkelijk onder drie weken, Homœopathisch integendeel in vier tot zes dagen; ja, in sommige gevallen waren eenige uren te dien einde toereikende.* (Zie bl. 32.) Nu vragen wij aan ieder, die ge-

Digitized by Google

oond menschenverstand bezit, wat beteekenen zulke onbepaalde uitdrukkingen? Hebben de graad der ziekte, de ouderdom, de complicatie en een aantal andere omstandigheden niet, bij elke mogelijke behandeling, op den langeren of korteren duur eener ziekte grooten invloed? En zulke grove Empiristen pogchen nog onophoudelijk op hun individualiseren! Recensent vindt zich evenwel verpligt hier aan te merken, dat alle gebreken niet zoo spoedig door de *Homœopathie* schijnen genezen te worden, als CASPARI en SCHÖNFELD ons willen diets maken. Immers Vader HAHNEMANN verlangt in zijne *Chronische Krankheiten*, tot genezing van onderscheidene ziekten, weken, maanden, zelfs op één plaats 1½ jaar; ja, tot genezing der pas ontstane *scabies* (*frischen Krätze*) zijn, volgens hem, tien tot twaalf weken noodzakelijk; zie zijn *Vorwort zu* VON BONNINGHAUSEN's *Repertorium*, *XXX*. Belangrijk is voor den opmerkzamen Geneesheer, om de gulle opregtheid, waarmede het is geschreven, de lezing van het volgende werkje: *Skizzen aus der Mappe eines reisenden Homœopathen, zu Druck befordert von Dr.* L. GRIESSELICH, 1832. De Schrijver, zelf *Homœopaath*, heeft verscheidene hunner inrigtingen bezocht, en stond met velen in naauwe betrekking; men kan er uit zien, hoe het met die snelle *Homœopathische* genezingen gelegen is.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Proeve over de zedelijke schoonheid der Poëzij van EURIPIDES, *door* P. VAN LIMBURG BROUWER. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1833. *In gr.* 8*vo.* 242 *Bl. f* 2-:

De oude Letterkunde werd oudtijds, gelijk overal, dus ook bij ons, al te schoolsch behandeld. Uitgaande van het denkbeeld der onvoorwaardelijke voortreffelijkheid

Digitized by Google

der Ouden, beſchouwde men derzelver overblijfſels als heiligdommen, die niet door ongewijde of zelfs gewijde handen mogten aangeraakt worden, anders dan door de ſchrale en doorgaans meer op tittel en jota dan op zaken lettende woordenkritiek. Men zie ſlechts den OVIDIUS van den door en door geleerden ouden BURMAN, die zich beroemde geen *Hollandsch* te kennen. Wat al beleezenheid verkwist om één lezing vast te ſtellen, waaraan men, wanneer dit *reſultaat* met zweet en moeite verkregen is, bij ſlot van rekening niet met al heeft, noch voor het hart, noch voor het verſtand, noch voor het ſchoonheidsgevoel! Men is ſedert daarvan gelukkig teruggekomen. Het ontbreekt nog wel niet aan uitgaven met eenen geweldig grooten *oordeelkundigen toeſtel*, (*kritiſchen Apparat*, zoo als de *Duitſchers* zeggen) maar men durft toch nu ook de Schrijvers zelve in het oog vatten en *zakelijk* opheldren, derzelver waarde of onwaarde vrijmoedig beoordeelen, en derzelver gebreken aantoonen. Het zou zelfs geene letterkundige ketterij meer geacht worden, de ſchoonheden van SOPHOCLES met die van SHAKESPEARE te vergelijken, hoezeer twee Dichters van den meest verſchillenden ſtempel. Onder de Schrijvers, die in ons Vaderland deze minder *pedante* manier bezigen, en de oude Letterkunde van het ſchoolſtof reinigen, komt den Heere VAN LIMBURG BROUWER eene eervolle plaats toe. Verſcheidene opſtellen, in onderſcheidene letterkundige verzamelingen geplaatst, getuigden reeds vroeger hiervan, en later hebben zijne meer uitgebreide Verhandelingen *over de zedelijke ſchoonheid van* HOMERUS, PINDARUS, ÆSCHYLUS en SOPHOCLES, alle in de moedertaal, zulks nog duidelijker bewezen. Wij hebben thans voor ons die over eenen Dichter, die reeds in zijnen tijd het kenmerk droeg, dat hij meer was dan middelmatig. Hij had vele bewonderaars, en onder dezen het Orakel van APOLLO en SOCRATES; gelijk vele ſcherpe berispers, waaronder ARISTOPHANES wel de hevigſte was. ARISTOTELES noemde hem, zonder omwe-

Digitized by Google

gen, *den meest tragiſchen Dichter*. Bij de herleving der letteren bleef dit gunſtige oordeel beſtaan; en wanneer mannen van zoo geheel verſchillenden aanleg, en toch elk in zijne ſoort van zoo hooge verdienſten, als HUIG DE GROOT en SCHILLER, zijne ſtukken hetzij in 't *Latijn* hetzij in de moedertaal overbragten; wanneer een RACINE die bij voorkeur navolgde; wanneer een VAN DER PALM en HAMAKER in opzettelijke Verhandelingen de ſchoonheid van een zijner ſtukken betoogden, — dan moet men toch zeggen, dat deze Dichter geenen (zoo als de *Franſchen* zeggen) *aangemátigden* roem kan bezitten, maar dat de nakomelingſchap daarop wel degelijk haar zegel gezet heeft.

Ondertusſchen heeft in lateren tijd de wijze van beſchouwing van ARISTOPHANES meer, dan die van APOLLO en SOCRATES, ingang gevonden. De beroemde A. W. SCHLEGEL heeft, in zijne (gedeeltelijk in onze taal overgebragte) Voorlezingen *over Tooneelkunst en Tooneelpoëzij*, EURIPIDES niet alleen verre, zeer verre beneden ÆSCHYLUS en SOPHOCLES geplaatst, maar hem tevens de meeste verdienſten, die hem tot dusverre toegekend waren, ontzegd. En toch heeft diezelfde SCHLEGEL, in eene opzettelijke vergelijking van den *Hippolytus* van EURIPIDES met de *Phædra* van RACINE, de verdienſten van eerstgenoemden verre, zeer verre boven die van den tweeden geſteld. Hieruit zou volgen, dat de eerſte *Franſche* Tooneeldichter nog verſcheidene trappen beneden den bederver der Tooneelpoëzij (als zoodanig beſchouwt SCHLEGEL EURIPIDES) ſtaan zou, en dus — niet veel beter dan een Pruldichter zijn. Nu, daar willen de *Duitſchers* ſedert LESSING wel heen: maar geen onzijdig *Hollander* zal dit toeſtemmen. De Heer VAN LIMBURG BROUWER gaat niet zoo ver als SCHLEGEL, hoewel ook hij, op oordeelkundige gronden, EURIPIDES beneden zijne twee voorgangers ſtelt. In zijne *inleiding* drukt hij dit nogtans ſterker uit, dan in de beoordeeling der onderſcheidene ſtukken. Zeer oor-

Digitized by Google

deelkundig wordt uit het meer of min droefgeestige karakter en de wijsgeerig-redekunstige opleiding van EURIPIDES het bijzonder kenschetsende zijner stukken ontwikkeld, namelijk zijne meerdere aandoenlijkheid, zijne pleitredenen, zedespreuken en lesson van levenswijsheid, in zijne Treurspelen verspreid, en die hem door sommige kunstregters, onder anderen den grooten WYTTENBACH, als eene groote verdienste zijn toegerekend. Hiervan verschilt onze Schrijver. Hij vindt die redenen en spreuken doorgaans ongepast aangebragt, en geeft daarvoor zulke goede redenen, dat wij met hem moeten instemmen. Eene andere eigenschap van EURIPIDES is zijn wijsgeerig nederzien op de Volksgodsdienst, (waaraan SOPHOCLES zich getrouw had gehouden); iets, hetwelk men van eenen leerling van ANAXAGORAS, die de Godheid als een' zuiveren geest beschouwde, wel mogt verwachten. Dit moest vele Kerkvaders, gelijk de eerste eigenschap redenaars en wijsgeeren voor hem innemen; doch onze Schrijver doet zien, dat die verachting van het volksgeloof zich soms met de *economie* der stukken in volkomene tegenstelling bevindt. Doch wanneer wij dit alles ook aan den Schrijver toegeven, zoo is het toch een zeer hard oordeel, wanneer hij (bl. 19, *Noot*) zegt, dat *niemand* EURIPIDES *beter gekend en juister beoordeeld heeft, dan zijn land- en tijdgenoot* ARISTOPHANES, wien hij den *voortreffelijksten Dichter* en *man van den fijnsten smaak en het gezondste oordeel* noemt. Doch, indien dit zoo ware, zou EURIPIDES, dien de spotter op het onbarmhartigste hekelt, niet meer dan een ellendig Dichter zijn. ARISTOPHANES heeft zelfs de laagheid, hem in het *vrije en gelijke Athene* gedurig zijne geboorte uit eene *groentvrouw* te verwijten, even alsof het niet eene verdienste te meer was, door eigene kracht zich boven zijnen stand te verheffen. — Het is ook ARISTOPHANES, die door zijne *Parodie* de woorden van EURIPIDES: *Gezworen heeft mijn tong, maar 't hart bleef onbeëedigd*, in een ongunstig licht heeft voorgesteld; woorden, die

Digitized by Google

onze Schrijver met regt (bl. 138, 139) in zijne bescherming neemt, en wier (hedendaagsche) berispers hij *belagchelijk* noemt. Maar wanneer wij kiezen moesten tusschen de ongepaste en overtollige zedespreuken en lange redeneringen van EURIPIDES, of de walgelijke morsigheden (op een hedendaagsch tooneel zou zelfs de staanplaats die uitsluiten) en de zedelooze taal van den Dichter der *Lysistrata*, der *Vrouwen in de volksvergaderingen*, dan duizendmaal liever de eerste! Hoe kan toch onze keurige Schrijver den Dichter van zoo veel vuiligheids *een' man van den fijnsten smaak* noemen?

Doch, wij zeiden het reeds, wij zouden, den behandelden Dichter geheel niet kennende, uit de inleiding van den Heer VAN LIMBURG BROUWER hem veel ongunstiger beoordeelen, dan uit de daarop volgende ontleding van zes zijner beste stukken. Het zijn de *Alcestis*, de *Medea*, *de razende Hercules*, *de Phenicische Vrouwen*, de *Hippolytus* en de *Iphigenia in Aulis*. (Het bestek des Schrijvers liet hem niet toe, meer stukken te nemen; hij zou daardoor ook te veel hebben moeten laken!) In de *Alcestis* zijn, volgens hem, de hoofdkarakters voortreffelijk uitgedrukt, zoo wel *Alcestis* als *Admetus*, haar echtgenoot, de eerste een voorbeeld dier huwelijksliefde, welke zelfs voor den echtvriend in den dood gaat, de ander der edelste gastvrijheid, die het verlies van *zulk* eene vrouw, voor *hem* gestorven, ontveinst, om eenen gastvriend niet, terwijl het lijk boven aarde staat, weg te zenden. De redding van *Alcestis*, hare terugroeping uit den dood, wordt door de Godheid voorzien en voorzegd, en eene belooning der gastvrijheid van *Admetus*. „Wij moeten erkennen, dat „ de zedelijke strekking van dit gedicht duidelijker is dan „ die van eenig ander Treurspel, en dat het de deugd, „ welke daarin aanbevolen wordt, op de levendigste en „ aanminnigste wijze voorstelt; terwijl tevens de denk„ beelden aangaande het Godsbestuur, in weerwil van „ de zoo geheel menschelijke voorstelling der Goden;

Digitized by Google

„ uitnemend berekend zijn, om den indruk van deze „ zedelijke ſtrekking te verhoogen en te verſterken." Wie zou nu niet denken, dat dit alles dit ſtuk tot een voortreffelijk Treurſpel zou maken? Doch neen! volgens onzen Schrijver „ geldt dit alles alleen voor zoo „ ver wij de *Alcestis niet* als een Treurſpel beſchouwen, „ waarvan de zedelijke ſchoonheid blijkbaar zijn moet in „ deszelfs doelmatige werking op de vrees en het mede„ lijden." Dus moet de ſchoone, heerlijke indruk van dit ſtuk ons door eene *theorie* van het Treurſpel verbitterd worden, die nu niet toelaat anders geroerd te worden dan volgens de regelen! Te minder hadden wij deze uitſpraak verwacht, daar in allen gevalle de Schrijver zich alleen de *zedelijke ſchoonheid* der ſtukken ter beſchouwing had voorgeſteld, en ons de *werking op vrees en medelijden* voorkomt meer tot de *dichterlijke* ſchoonheid te behooren. Al het boven met lof vermelde behoort daarentegen ſtellig tot het *zedelijk ſchoon*.

Vlak het tegenbeeld der *Alcestis* is de *Medéa*: *dáár* eene geliefde en voor den echtgenoot ſtervende gade, beloond door opwekking uit den dooden; alles liefde, alles welwillendheid en eindelijk geluk; — *hier* eene hartstogtelijk beminnende, maar verſmade vrouw, die nu tegen den ondankbaren, dien zij van den dood gered had, in eene tijgerin verkeert, die, om *hem* te grieven, hare (maar ook *zijne*) kinderen vermoordt, en tevens zijne jonge gade met haren vader doet omkomen; dus alles ontrouw, geſtraft door de verſchrikkelijkſte wraak. Doch onze Schrijver toont met veel oordeel aan, hoe EURIPIDES de huiveringwekkende daad van *Medéa* meer of min verontſchuldigd heeft door de ſchandelijke trouwbreuk van *Jaſon*, die haar hart geheel verſcheurd, en haar in een vreemd land geheel alleen had gelaten. Ook is de ſtrijd tusſchen moederlijke teederheid en wraakzucht in haar hart zeer hevig. Hoe uitnemend de karakters volgens de beraming des Dichters zijn volgehouden, wordt hier aangetoond, en daaruit het gevolg afgeleid, dat, hoezeer hier minder dan elders de Goddelijke tusſchen-

Digitized by Google

komst wordt gevonden, *Medéa* nogtans, door de eigene kracht des hoofdkarakters en der voorſtelling, een der beste Treurſpelen van EURIPIDES is; terwijl de Rei toch altijd op de leiding der Voorzienigheid wijst.

De razende Hercules is, tegen het gevoelen van ſommige kunstregters, een der ſtukken, die onze Schrijver tot de beste van EURIPIDES rekent. Het bevat echter een onderwerp, waarin de *Griekſche* Goden zich in alle hunne afzigtigheid en ſnoodheid ten toon ſtellen. *Juno* begaat hier een ſchelmſtuk, 't welk, in onze tijden door menſchen gepleegd, de zoo weinig toegepaste doodſtraf toch niet ontgaan zou. Terwijl *Hercules* afwezig is, om eene der twaalf werkzaamheden tot ſtand te brengen, die hem door bedrijf van *Juno* zijn opgelegd, worden zijne te *Thebe* achtergelatene vrouw, kinderen en oude vader door eenen tiran, *Lycus*, overvallen en met den dood bedreigd. *Hercules* komt nog even in tijds terug, om zijne dierbaarſte betrekkingen te redden; doch, terwijl zich nu deze regt hartelijk met den held verheugen, zendt *Juno* de *Razernij* af, die hem onwillekeurig (*dæmonisch*) bezielt, zoodat hij als een bezetene tegen zijne vrouw en kinderen woedt, die hij voor die van zijnen doodvijand aanziet, en hen allen ter dood brengt. *Minerva* houdt hem terug van den doodſlag zijns ouden vaders; hij valt in ſlaap, ontwaakt, en ontdekt het begane gruwelſtuk, in wezenloosheid bedreven. Men ſtelle zich 's mans toeſtand voor! Is het onnatuurlijk, deelen zulks niet alle gevoelige hoorders of lezers met hem, dat hij diepe verontwaardiging tegen *zulke* Goden gevoelt, en dat den Dichter, in den perſoon van zijnen held, het gezegde ontſnapt, *dat hij aan dergelijke wezens als Goden niet kan gelooven?* Deze uitſpraak doet zoo wel het hart als het verſtand van EURIPIDES eer aan, maar — wij geven den Heere VAN LIMBURG BROUWER gelijk — zij kwam *daar* niet te pas. Niemand dwong den Dichter, dit onderwerp te kiezen; en zoo hij het koos, vernietigde hij het zelf, door zijnen held *dus* te doen ſpreken. Was deze held

Digitized by Google

niet zelf een der wezens, die de *Grieken* daarna vergoodden? Voor 't overige roemt de beoordeelaar de karakters van *Megara* (de ongelukkige vrouw), *Theſeus*, *Amphitryo*, zelfs van den ongelukkigen *Herculeſ*, zeer.

In *de Phéniciſche Vrouwen* (het kort begrip van alle rampen, het huis van *Œdipus* overgekomen) zijn mede ſchoone karakters; maar de eenheid ontbreekt. Er zijn eigenlijk twee handelingen; de zelfopoffering van *Menœceus* voor *Thebe* en de dood van *Eteocles* en *Polynices*, met derzelver gevolgen, den dood van *Jocaste* en de ballingſchap van *Œdipus*. Gelijk de handeling, zijn de karakters geenszins eenparig. *Kreon* wordt als teeder en onbarmhartig, *Antigone* als beſchroomd en naderhand moedig geſchilderd. Dit is eene beſchuldiging van den Schrijver; doch wij zullen hem naderhand *Iphigenia*, gelijkſoortig karakter, door den Dichter geſchetst, zien verdedigen. *Jocaste* daarentegen en de vijandige broeders zijn edele voorſtellingen. Jammer ſlechts, dat de eerſte weder zoo veel geleerdheids ten toon ſpreidt!

Maar voor den *Hippolytus* ſchijnt onzen Schrijver geen lof groot genoeg. Dit Treurſpel ontwikkelt hij dan ook met de meeste uitvoerigheid, en bewondert vooral het karakter en de eerſte verſchijning van *Phædra* op het tooneel, alsmede het karakter van *Hippolytus*, zelfs dat van *Theſeus* en de Voedſter. In *alle* opzigten wordt dit ſtuk boven de zoo beroemde *Phædra* van RACINE geſteld, als meer overeenkomende met de *Griekſche* zeden en met de welvoegelijkheid, daar de ongelukkige, die alweder het ſlagtoffer is der gramſchap van de onregtvaardige *Venus*, welke haar ſlechts tot werktuig gebruikt om den kuiſchen *Hippolytus* te verderven, de onwelvoegelijkheid niet zoo verre drijft, van zelve haren bloedſchendigen hartstogt aan het voorwerp daarvan te openbaren. *Hippolytus* wordt bij EURIPIDES ook veel meer volgens het algemeen aangenomen karakter van dien jongeling voorgeſteld, dan bij RACINE, die hem als minnaar doet voorkomen; iets, 't welk de geheele

Digitized by Google

zamenhang van het ſtuk, zoo als de *Griekſche* Dichter het ontworpen had, verbreekt: want nu heeft *Venus* geene reden tot haat meer. Hiertegen ſtaat wel over, dat bij RACINE niet *Phædra* zelve, (gelijk hier, met den brief van beſchuldiging in de hand zich verworgende) maar de Voedſter den jongeling van geweld op de eer harer meesteresſe beſchuldigt; doch dit keurt onze Schrijver weder om andere redenen berispelijk. Over 't geheel is hij te geſtreng tegen RACINE, met deszelfs meesterſtuk, hetwelk SCHILLER (waarlijk geen bewonderaar van het *Franſche* tooneel) in *Hoogduitſche* verzen vertaalde, *eene volſtrekt mislukte navolging, eene hoogst bedorvene kopij* te noemen. Veel erger nog dan de Dichter komt er de Kunstregter LA HARPE af, wiens *onbegrijpelijke natuurlijke botheid, drieste onkunde van een' neuswijzen Franschman, dwaasheid, laatdunkendheid* enz. hij (op bl. 162. 163. 170. 171.) onzacht genoeg berispt. Doch vooral heeft het ons geſtooten, dat hij *de Franſchen van alle volken misſchien wel het minst geſchikt* noemt *om het Griekſche Treurſpel na te volgen.* Wij willen over het woord *navolgen* niet twisten; maar zekerlijk zijn weinig hedendaagſche volken zoo gelukkig geweest in het ſcheppen van Treurſpelen in eenen *klasſiſchen*, al is het dan ook niet echt *Griekſchen* vorm, als de *Franſchen.* Wij moeten hier van VAN LIMBURG BROUWER verſchillen, die ons, in zijne bij de *Hollandſche Maatſchappij* bekroonde Verhandeling over het Nationaal Tooneel, de navolging der *Grieken* aan-, en dezelve den *Franſchen* afraadt, tegen welke hij ons voorkomt te zeer vooringenomen te zijn.

Immers, die vooringenomenheid blijkt ook in zijne beoordeeling der *Iphigenia in Aulis* van EURIPIDES, waarin hij niet verzuimt, aan die van RACINE weder een' ſcherpen zet te geven. *Na zulk een tooneel*, zegt hij, *kan men de hoftaal van dezelfde perſonen, in de Iphigenia van* RACINE, *niet dan met weêrzin lezen.* Wij kunnen dit geenszins toeſtemmen, en zien niet in, waar-

Digitized by Google

om de *Fransschen* niet *Griekſche* ſtukken eenigzins naar hunnen volksſmaak zouden mogen wijzigen. De *Romeinen* hebben de *Grieken* ſlaafsch in hun Blijſpel nagevolgd: is dit eene reden, waarom MOLIERE zijn' *Avare* en *Amphitrion*, die zeer van de *Griekſche* of *Latijnſche* originelen verſchillen, niet ſchrijven mogt? Wanneer men de ſtukken van VONDEL nagaat, zal men in de Bijbelſche en *Griekſche* ſtukken tallooze afwijkingen van de volkszeden en van het zoogenaamde *costuum* aantreffen: zijn die ſtukken daarom geheel verwerpelijk? Wij ſpreken niet van SHAKESPEARE, die de grootſte misſlagen tegen de gepastheid begaat, en toch de grootſte, naauwkeurigſte, onnavolgbaarſte ſchilder der *menschheid*, van *menſchelijke* (niet van *volks-*)*karakters* is. Doch dit in 't voorbijgaan.

Het is zeker, dat de *Iphigenia in Aulis* van EURIPIDES vol is van de uitnemendſte ſchilderingen, aan de zuivere en eenvoudige natuur ontleend, zoo als waar *Clytemnestra* in de legerplaats aankomt, en met moederlijk welgevallen ziet, dat haar zoontje *Orestes* (naderhand haar moordenaar!) door de beweging van het rijtuig in ſlaap is gevallen, en hem wekt, om mede de bruiloft zijner zuster te vieren. Immers, *bruiloft* dacht de moeder te vinden met den held *Achilles*, en vond er toeſtel tot den *dood* der geliefde dochter, als ſlagtoffer voor *Diana!* Men kent dit aandoenlijke ſtuk; en wij erkennen gaarne, dat de beſchroomdheid en vrees voor den dood bij het meisje in geen' den minſten tweeſtrijd ſtaan met haar later heldhaftig beſluit, om dien dood voor haren vader en vaderland te ondergaan, maar integendeel dat beſluit nog verhoogen; terwijl de verzwijging van die vroegere ſchroomvalligheid bij RACINE, zoo wel als de ontknooping van het ſtuk, hem beneden den *Griekſchen* Dichter doen blijven. Dit neemt echter niet weg, dat er niet zeer vele ſchoonheden van den eerſten rang in het ſtuk overblijven. Ook heeft het ons zeer bevreemd, dat de Heer VAN LIMBURG BROUWER de onpartijdigheid niet gehad heeft van een dergelijk on-

Digitized by Google

derzoek, als omtrent den *Hippolytus* en de *Iphigenia*, ook omtrent de *Andromaché* der beide Dichters te doen; alsdan zou ongetwijfeld de ſchaal ten voordeele van den *Franſchen* zijn overgeſlagen. Men weet, dat de *Andromaque* van RACINE het lievelingsſtuk van BILDERDIJK was. Maar de *Andromaché* van EURIPIDES is het eenige Treurſpel van dien Dichter, 't welk door onzen Schrijver in de korte vermelding zijner overige ſtukken niet is opgenomen. Die vermelding valt natuurlijk minder gunſtig uit, dan die der zes bestgekeurde ſtukken: nogtans beijvert hij zich, om meer de ſchoonheden dan de gebreken op den voorgrond te plaatſen.

In dit geheele werk, even als in de vorige over de *Griekſche* Dichters, ſtaat de *zedelijke* ſchoonheid op den voorgrond, waarbij de Schrijver echter ook de *godsdienſtige*, dat is de waardige denkbeelden des Dichters van de Godheid, gevoegd heeft. Het was evenwel niet mogelijk, de *dichterlijke* ſchoonheden geheel voorbij te gaan..... Doch hoe! kan er ware *dichterlijke* zonder *zedelijke* ſchoonheid beſtaan? Onmogelijk! Dit te gelooven, is juist het gebrek van de poëzij onzer dagen. Wij zeggen dus den Heere VAN LIMBURG BROUWER voor zijne grondige en echt *æsthetiſche* beſchouwingen dank. Zij zullen dienſtig zijn, om den echten fijnen ſmaak, die naauw verwant is met het zuivere zedelijke gevoel, onder ons aan te kweeken. Mogten zij ook iets bijdragen, om de bij ons genoegzaam verſtorvene Tooneelpoëzij en Tooneelkunst te doen herleven!

Geſchiedenis des Vaderlands, door Mr. W. BILDERDIJK; *uitgegeven door Prof.* H. W. TYDEMAN. *Vde Deel. Te Amſterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1834. *In gr.* 8vo. 254 *Bl. Bij Inteek. f* 2-60.

Dit deel behelst de regering van KAREL DEN V, en loopt alzoo van den jare 1506 tot 1555; een tijdperk, vooral merkwaardig door de beginſelen en den voortgang der Hervorming hier te lande, in weerwil van bloedplakkaten en brandſtapels. Dit

Digitized by Google

gewigtig onderwerp is door BILDERDIJK in eenen geest behandeld, zoo zeer afwijkende van dien onzer vroegere *Nederlandſche* Geſchiedſchrijvers, dat velen zich welligt verwonderen zullen, dat een Hervormde, en dan nog een Hervormde als BILDERDIJK, hierover zóó heeft kunnen ſchrijven. Het zal voor ons oogmerk genoegzaam zijn, BILDERDIJK hier zelven te laten ſpreken; op die wijze zullen onze Lezers het best met den geest van dit gedeelte zijner Geſchiedenis bekend worden.

Bl. 30. „ In den aanvang van 1521 te *Worms* den Rijksdag houdende — was hij (KAREL) tevens verplicht zich de woelingen aan te trekken door de prediking van M. LUTHER verwekt."

Bl. 76. „ LUTHER had de *baldadigheid* gepleegd van te *Wittemberg* 's Pauſen Bul, en NB. tevens het *Corpus Juris Canonici* in 't openbaar te verbranden."

Bl. 94. „ KAREL dacht redelijk, billijk, en was zachtmoedig; maar hij was godsdienſtig. Zoo zeer hij bijgeloovigheden en verval en misbruik in de kerk betreurde, en verbeterd wenschte, zoo zeer ſtiet het hem tegen de borst, dat onbevoegde lieden, lieden zonder ordening of wijding, het heiligſte aantaſtten, zich tot rechters over Goddelijke zaken opwierpen, 't Hoofd der kerk (als zoodanig) ſmaadden, lasterden en vloekten, en geen kerkgezag meer wilden; en in den éénen hoek dus, in den anderen zóó, hervormden op eene wijze, (namelijk door ieders verſtand tot rechter te maken, wat hij te geloven of te betrachten had) die niet dan ſcheuring, onrust en binnenlandſchen krijg konde voortbrengen, en het Rijk met de gruwlijkſte opſchuddingen (als den Boerenkrijg en dien der Wederdooperen) ontrustte," enz.

Bl. 95. „ Het was (om het dus uit te drukken) geen zuivering van den Augiás-ſtal der Katholijke kerk, zoo als Hercules op vorſtelijk gezag uitvoerde, door een regelmatige doorloop aan een ſtroomend water te geven: maar de Herculesſen van dien tijd gingen, zonder last of beroep, ieder waar hij goed vond, met alle hun helpers, wijs en zot, verſtandig en onverſtandig, uit al hun macht aan het pompen met allerlei ſtroomen, putten, poelen, bronnen, regenbakken en modderkuilen, en zetteden ſtal en huis en erf tot over de ooren in 't water, dat hier eenig ſlik afſpoelde, maar elders verdubbeld en met nieuwe vuiligheid

Digitized by Google

achterhel; en het was tijd om het verdere pompen te verbieden, en aan een regelmatig schrobben te denken. Vooral daar FRANÇOIS DE I meê aan het water dragen in *Duitschland* was, of er iets aan ontbrak om alles te doen verzuipen."

Bl. 144. „ Het was hun (de Protestantsche Vorsten in *Duitschland*) om geen gezuiverden leer en kerkdienst alleen te doen: 't was hun te doen om onafhanklijkheid in het kerklijke en wereldlijke; en daar kwam dan *de nieuwe dweepzucht* bij, die in de Openbaring den plicht meende te vinden, om zich van de Roomsche kerk af te scheiden."

Bl. 172. „ Hij (KAREL) was volmaakt vrij van alle bijgeloovige zucht voor het Pausdom; maar hij erkende eene Apostolische kerk, wier gezag hij verplicht was te handhaven, en waartegen hij de *attentaten* rekende te moeten straffen."

Bl. 173. „ Maar ongelukkig vond hij aan de eene noch de andere zij lust tot hervorming. Bij het Hoofd en de leden der kerk niet, die de misbruiken voorstonden en vasthielden, en daar hun grootheid, hun overdaad en gierigheid meê ondersteunden, meer Turksche Sultans dan Christen-Herders gelijkende: bij de Protestanten niet, die geen kerk erkennen wilden, maar elk zich een kerk op nieuw, *chez lui* en naar zijn lust maken, en zich met den roof der oude verrijken."

Uit het aangevoerde kan men eenigermate zien, hoe BILDERDIJK over de Hervorming, immers over de Hervormers, (zonder wier moedigen voortgang en volharding de gezegende Hervorming dan toch wel schipbreuk zoude geleden hebben) dacht en schreef. Beter nog ontwaart men dit uit hetgeen door hem of verzwegen, of verbloemd, of, als een punt van minder belang, slechts met een enkel woord aangestipt wordt. Zoo lezen wij wel hier en daar van het straffen der Naaktloopers en der Wederdoopers, (wier *aanslagen* dan ook straf verdienden) maar naauwelijks vinden wij met een enkel woord melding gemaakt van de tallooze en barbaarsche strafoefeningen, aan de Hervormden of Lutheranen ten uitvoer gelegd. En toch men leze elders de Kerkelijke Geschiedenis der XVIde Eeuw, om levendig te gevoelen, welk wee en jammer KAREL's bloedplakkaten over deze landen hebben uitgestort, en welken onbezweken moed er bij den *Nederlander* toe vereischt werd, om de inspraak van zijn geweten te volgen, en den weg te banen tot die vrijheid

Digitized by Google

van Godsdienst, van welke wij thans de gezegende vruchten plukken.

En echter deze KAREL DE V, de bloedige vervolger der Hervormden hier te lande, is de Held, ja de Afgod van BILDERDIJK! Waren zijne lofspraken op Graaf WILLEM DEN V en op PHILIPS DEN GOEDEN overdreven, hier omhelst hij zijn Ideaal met dweepende liefde. Ten bewijze, dat wij ons niet te sterk uitdrukken, geven wij hier het slot der uitgebreide karakterschets van KAREL, op bl. 172 tot 175: „ Bij het nederleggen van zijn gezag, betuigde hij, „ dat hij zelfs in den grootsten voorspoed nooit eenige ware „ vergenoeging gesmaakt had. En wien kon dit zeggen verwonderen? Had hij het tegendeel gezegd, *ons hart zou „ hem dien tot van zegening niet toe kunnen brengen, dien „ het hem thands met zoo gevoelig een wellust offert*"!! Vrij zonderling echter wordt deze vurige lofspraak op de vorige bladzijde voorafgegaan door deze passage: „ Zoo men in „ hem ondeugden *zoeken* moet, het schijnt dat hij in 't heimlijk aan verboden minnenhandel overgegeven was *op een „ wijs die het licht schuwde*. Hieraan schrijft men de onzekerheid toe van de geboorte van zijn zoon Don JUAN; „ die onder FILIP Landvoogd der *Nederlanden* geweest is. „ En *het is niet vreemd*, dat te groote schaamte over een „ neiging die den mensch zoo natuurlijk is, en te streng bedwongen werd, ONNATUURLIJKE of BLOEDSCHANDIGE uitwerksels gehad heeft." Vreemd moge het dan niet zijn; het blijft walgelijk: maar vreemder vinden wij het, dat BILDERDIJK, die op de ongelukkige JACOBA VAN BEIJEREN om hare vier *huwelijken* zoo veel te zeggen had, dat onze rijke moedertaal hem geenen genoegzamen voorraad van *beschaafde* uitdrukkingen bijzetten kon om haar te verguizen, deze *onnatuurlijke* of *bloedschandige* neiging van KAREL zoo weinig telde, dat zijn hart hem nog met zoo gevoelig een wellust den tol van zegening brengen kon!

En hiermede zal de geest van dit boekdeel genoegzaam gekenschetst zijn. Immers het is blijkbaar eene doorloopende Apologie van KAREL, ten koste der Hervormden. Voor den eersten regent het tranen van verrukking, van liefde en wellust; voor de laatsten is zelfs geen enkele traan van medelijden overgebleven. Zoo deze verregaande eenzijdigheid eene onpartijdige voorstelling der waarheid heeten moet; zoo dit de wijze is, waarop der Nederlandsche jeugd de Geschie-

Digitized by Google

denis der Voorvaderen moet worden ingeprent, dan moeten wij erkennen, dat alwat BILDERDIJK zelf, in de eerste zestien bladzijden zijner Geschiedenis, (1ste Deel) zoo juist als schoon, over de pligten des Geschiedschrijvers heeft aangemerkt, louter raaskallen is geweest.

Overigens heeft BILDERDIJK, naar het ons voorkwam, ook dit deel, even als het vorige, uit PONTUS HEUTERUS, schoon met eenige overhaasting, zamengesteld. Zoo klinkt het b. v. op bl. 130 vrij zonderling, dat de benden van MAARTEN VAN ROSSUM (10,000 man te voet en 2000 te paard, zie bl. 128) „ de rivieren *in* waschkuipen „ en tobbens der bleekers en boeren overtrokken, waarbij „ evenwel menigeen verzoop." Nu, dit is nog al niet vreemd, wanneer zoodanig leger eene *snelvlietende*, *diepe* en *breede* rivier (gelijk de *Nethe* toen daar ter plaatse was) IN waschtobben, biertonnen en wijnvaten overtrekt! Doch HEUTERUS, wien BILDERDIJK hier blijkbaar volgt, zegt dit ook niet, en wij kunnen uit zijn verhaal niet anders zien, of hij bedoelt enkel eene in haast uit vaten en kuipen opgeslagen tonnebrug. Wij zullen de plaats hieronder mededeelen; de Lezer oordeele. (*)

Ook van dit deel is de stijl op vele plaatsen verre beneden het gemeenzame. Zoo lezen wij bl. 13: „ KAREL was verloofd aan een jonger dochter van Koning LODEWIJK van *Frankrijk*; maar nu werd deze met wederzijds goedvinden GEKAT." — Bl. 49: „ Dit was in 1525 gebeurd: maar het recept was klein, en daar moest een *Iteretur* op volgen; en (ondanks een vies gezicht) werd het drankjen vrij gewillig ingenomen [enz.]" (Dit [enz.] bereekent, dat in den tekst van BILDERDIJK iets weggelaten is. Het beste en fraaiste moest dus nog volgen!) — Bl. 79: „ Een eindeloos gehaspel over de opbrengsten, waarin KAREL zich altijd edelmoedig, en de Pensionaris VAN DER GOES zich als eene OUDE KEUTELAAR gedroeg." — Ald.: „ Zoo hadden de

(*) „ Cumque necesario Netha Rosumianis esset transeunda, coactis e vicinis pagis ac villis, *cupis*, in quibus feminae lavant vestimenta, tum doliis, cupisque vinariis ac cerevisiariis, amnem eo loci *rapidissimum*, *altissimum* ac *latissimum*, nullo ordine, ingenti cum timore, ac non paucis aquâ absorptis, trajiciunt." *Rer. Austr.* ad a. 1542. p. m. 274 b.

Digitized by Google

Franſche Munters *gefineesd.*" — Wij zullen nu ook maar zeggen: enz. enz.

Het ontbreekt ook in dit deel niet aan zonderlinge denkbeelden en koortſige uitvallen. Tot de eerſte brengen wij bl. 91 over het Duizendjarig Rijk: „Wat dit leerſtuk betreft, het vereenigt Joden en Christenen en verbindt de „oude aan de latere wereld, en 't Oude aan het Nieuwe „Verbond. Meer kan ik hier niet van zeggen; maar de „Jood leze Daniël en de Christen Joannes, en hun hart zal „te ſamen ſmelten in één en dezelfde verwachting." Tot de laatſte, uit meerdere, de twee volgende. Bl. 123: „De „afhanklijkheid van het gemeen in de koopſteden van de „kooplieden, van wie hun beſtaan met ſjouwen, kruien, „ſleepen, pakken enz. afhangt, is niet minder dan die van „de Negerſlaven in de Westindien, (!) en ik heb er gezien, „die op de knieën God om vergeving baden, van het geen „zij, om hun kleine kinderen niet van honger te zien ver„gaan, tegen hun geweten, voor een vloekgeſpan van ge„weteniooze kooplieden doen moesten." — Bl. 155: „En „waar komt dan dat eeuwig verduisteren, ontkennen en „ſchandelijk beſtrijden van zulke blijkbare waarheden van „daan? 't Is, dat aan de Rijksleenroerigheid de Erfvolging „hangt, en derhalve de vollſtrekte en onmiskenbre misdadig„heid in het tegenſtaan van de alleen wettige opvolgingen, „en het voorſtaan van een zwakke, nietige, en (waar 't om „te doen is) factieregeering onder den naam van een *wijf.* „Het is met één woord, de vervloekte Hoekſche partij, „die onze Republiek zoo lang zij beſtaan heeft, nu onder „praetext van Godsdienstgeſchillen, dan onder 't voorwend„ſel van vrijheid, telken reize verſcheurd heeft om ze aan „een factie van *zich onafhanklijk makende perſonen of fa„milien* te onderwerpen; *en die nu wederom zoo onbeſchaamd „als ooit het hoofd opſteekt,* (?) en met wie alle heil, alle „rust, alle genot van burgerlijke rechten, en alle waarach„tige eer en Godsdienst onbeſtaanbaar is." enz.

Moeten wij nu in ernst die als gezond verſtand aannemen en het nog fraai vinden toe?

De eigenlijke tekst van dit deel is niet zeer uitgebreid, loopende ſlechts tot bl. 176. Het overige beſtaat uit Opheldering en Bijvoegſelen, onder welke zich onderſcheidt een merkwaardig opſtel van BILDERDIJK over de Inquiſitie, bl. 204—215.

Digitized by Google

Algemeene Geschiedenis, door A. F. BECKER. *Naar den laatsten verbeterden Druk, uit het Hoogduitsch vertaald. XIIIde tot XVIde Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1832–1834. *In gr. 8vo. Te zamen* 1462 *bl. f* 10-70.

Bij de regtmatige klagten over toenemende oppervlakkigheid in de lectuur onder onze Landgenooten, door Belgische en Haagsche Nadrukkers en Fransche rondreikende en uitpakkende Boekverkoopers, tot schade en schande van onze Natie, niet weinig bevorderd, is het een aangenaam verschijnsel, dat Schrijver en Uitgever genoegzame aanmoediging vinden, om een werk van zoo degelijken inhoud en zoo grooten omvang, waarvan wij hier wederom eenige deelen aankondigen, voort te zetten en ten einde te brengen, zonder dat zij in de noodzakelijkheid gebragt zijn, om den thans helaas algemeen geworden weg van inteekening te betreden. Het is wel geen oorspronkelijk boek, waarop wij het oog hebben; maar de arbeid, aan dezelfs overbrenging besteed, is niet de arbeid van een' gewonen goeden Vertaler: de uitdrukking: „*naar* — het Hoogduitsch," is hier geen bloote klank, maar geeft te kennen, dat de kundige man, aan wien wij die overbrenging hebben te danken, het oorspronkelijke zorgvuldig getoetst, het gestelde hier en daar toegelicht, bevestigd, verkort of vermeerderd, en alles meer naar den godsdienstigen geest van onze Natie bewerkt heeft. Het is daarom, dat Red. met de geregelde voortzetting van dit nuttig werk hoogelijk ingenomen is, en er zich een genoegen van maakt, dezelve bij dezen tot meerdere kennis van ons Publiek te brengen, met den wensch, dat velen, die het boek nog niet kennen, daardoor zullen bewogen worden, om het of zelve te lezen, of de lezing daarvan aan anderen, inzonderheid aan jonge lieden, aan te prijzen, ter bevordering van eene kennis der geschiedenis, die den geest verrijkt, versiert, verheft en uitbreidt, terwijl zij de godsdienstige beginselen bevestigt en een' heilzamen invloed heeft op hart en wandel. De hooge lof, dien wij bij vorige aankondigingen aan de vertaling of liever omwerking gegeven hebben, wordt ook door de voor ons liggende deelen volkomen bevestigd en gehandhaafd.

Ook deze deelen behandelen hoogstbelangrijke tijden. Het dertiende deel begint met het vervolg van het *zwarte* tijdperk

Digitized by Google

der nieuwere Geſchiedenis, van het uitbreken van den dertigjarigen oorlog tot het einde der zeventiende eeuw, hetwelk in het veertiende deel beſloten wordt. Voorts vindt men in dit en in beide volgende deelen het zes gewigtige gebeurtenisſen zoo rijke *derde* tijdperk der nieuwere Geſchiedenis, loopende van 1700 tot 1789. Ook in deze deelen hebben wij de verbeterende hand van den Vertaler op veelvuldige plaatſen met genoegen opgemerkt, en meer bepaald in de afdeelingen, die op de Geſchiedenis van ons Vaderland betrekking hebben. Ongetwijfeld is onder anderen het beknopt maar fraai overzigt van den ſtaat onzer Letterkunde tegen het einde der 18de eeuw geheel van hem afkomſtig. — Een voortreffelijk Register bevordert het gebruik van dit werk niet weinig.

Met het zeventiende deel begint de Geſchiedenis van onzen tijd; een werk, dat, als vervolg van den oorſpronkelijken arbeid van BECKER, door een Heer MENZEL in denzelfden geest behandeld is, maar dat ook op zichzelf ſtaat, en zoo wel in Duitschland als ook hier afzonderlijk kan verkregen worden. Er zijn reeds twee deelen uitgekomen, die nog door twee andere ſtaan gevolgd te worden. Naar het reeds verſchenen gedeelte te oordeelen, mag dit werk met regt de kroon van het geheel heeten. Als het voltooid is, hopen wij door onze aankondiging hetzelve als zoodanig te doen kennen.

Jofef in Egypte, onder de leiding der Goddelijke Voorzienigheid. Een aartsvaderlijk Tafereel uit de Geſchiedenis der geopenbaarde Godsdienst, als Leesboek voor de Jeugd, naar de gewijde Schrift, op eene eenvoudige, leerzame en onderhoudende wijze, aanſchouwelijk en levendig voorgeſteld. Te Groningen, bij J. Römelingh. *In kl.* 8vo. 115 *Bl. f* :-25.

Een klein boekje, met een' grooten en veelbelovenden titel, waardoor het zichzelf breedſprakig genoeg aanprijst! — Het is, blijkens het *Voorberigt*, eene eenigzins vrije vertaling uit een Hoogduitsch Schoolboek van M. THÜR: de ons onbekende Vertaler zegt er van: „ Ik heb mij niet overal ſlaafs „ aan den tekst gebonden, maar hier en daar eenige, zoo „ ik meen, gepaste en nuttige aanmerkingen uit voortreffe-

Digitized by Google

„ lijke ſchriften daarbijgevoegd, of hetgeen mij overtollig „ ſcheen te zijn, weggelaten." — Ter *Inleiding* gaan vooraf algemeene aanmerkingen betrekkelijk de tijden der Aartsvaders, en een kort overzigt van hunne geſchiedenis: de Vertaler, van wien deze Inleiding ſchijnt te zijn, achtte dit noodig tot duidelijke voorſtelling van het hier geleverde tafereel. Rec. komt dit niet onbepaald alzoo voor: de voornaamſte aanmerkingen hadden, even als andere, in het verhaal zelf kunnen ingevlochten worden; en tot regt verſtand van de hoofdgeſchiedenis, die hier behandeld wordt, is het niet noodig, de lotgevallen van ABRAHAM, ISAÄK en JAKOB door te loopen, en voor deze Inleiding een vierde van het boekje te beſteden. „ Om hetzelve (tafereel) nog aanſchou„ welijker voor oogen te ſtellen," zegt de Vertaler, „ heb „ ik den inhoud van elk bijzonder gedeelte boven aan ge„ plaatst." Zou zulke breedvoerige inhoudsopgave niet wel eens al te aanſchouwelijk kunnen zijn, door de verraſſing der nieuwheid vooraf te veel weg te nemen?

Dit verhaal van JOZEF's geſchiedenis mag, ja, in zekere mate onderhoudend en leerzaam genoemd worden: zoo zijn vooral de laatſte tooneelen van JOZEF met zijne broeders over 't geheel goed en levendig verhaald. Maar de ongedwongen aantrekkende naïefheid van onzen VAN OOSTERWIJK HULSHOFF heeft de *Duitſcher* op verre na niet bereikt: de eerſte moge, door den gekozen vorm van gemeenzame geſprekken, hier en daar wel eens in den keuveltoon vervallen zijn, dien wij, althans in een goed leesboek over Bijbelſche geſchiedenis, niet onbepaald zouden verlangen; maar in natuurlijke, levendige en belangwekkende voorſtelling voor het kinderlijk verſtand en gevoel zal hij niet ligt overtroffen worden. — Wat op den titel, als hoofddoel van het boekje, ſtaat: JOSEF, *onder de leiding der Goddelijke Voorzienigheid*, had Rec. in het gantſche verhaal meer heerſchend gewenscht: er wordt wel hier en daar aanmerking op genomen, maar het komt niet genoeg als hoofdpunt uit, waarheen alles gerigt is, en waardoor het ook voor het praktisch gebruik zeer vruchtbaar had kunnen zijn. Zoo zou ook aan het ſlot, in plaats van het dorre en zeer oppervlakkige overzigt der volgende lotgevallen van JAKOB's nakomelingen tot aan hunnen intogt in *Kanaän*, eene korte herziening van JOZEF's geſchiedenis, uit zoo even gemeld oogpunt, veel beter gepast hebben.

Digitized by Google

Naauwkeurigheid en duidelijkheid zijn, vooral in een leesboek voor de jeugd, onmisbare vereischten. Verscheidene opheldernde aanmerkingen in dit boekje dragen hiervan ook blijken; doch op sommige plaatsen had Rec. deze eigenschappen meer gewenscht. — Slechts enkele voorbeelden! Bl. 4. *Nomaden* heeten zoo in het Grieksch, „als menschen, die „slechts van de dieren des velds leefden"; liever: als die met hun vee van de eene weideplaats [νομὰς] naar de andere trokken. — Bl. 6. Werden de Aartsvaders om hunne Godsdienst en zeden zoo dikwijls vervolgd? — Bl. 8. „Dat in „hem alle volken der aarde zouden gezegend worden." Is deze Hebraïsmus voor de jeugd duidelijk? — Bl. 11. „De „Israëliten, van Kanaän verwijderd, eerden het erfgraf hun„ner vaderen te Hebron meer dan hun vaderland." Is deze zinsnede duidelijk? en waaruit blijkt de zaak? — Bl. 31. „Josef muntte in naarstigheid en vlijt boven zijne andere „broeders uit. — Hij had reeds in zijne jeugd het opzigt „over zijne oudere broeders." Waar staat dit? Zie voor het tegendeel van het laatste 1 B. van Moz. XXXVII: 2. — Bl. 108 e. v. Past een overzigt van Jakob's laatste woorden omtrent zijne zonen wel zoo uitvoerig in dit boekje? kunnen zij den kinderen wel duidelijk gemaakt worden? en dan nog die plaats van moeijelijke en onzekere uitlegging, 1 B. van Moz. XLIX: 10?! — Dan genoeg! Rec. wilde het slechts even aanvoeren, ten blijke, hoe veel bedachtzaamheid er noodig is in het schrijven voor kinderen. Voor het overige prijst hij gaarne het loffelijk doel van Schrijver en Vertaler, en het goede, waardoor het aangewende middel zich in zekere mate aanbeveelt.

Vertellingen, Romancen en andere stukjes. Naar het Hoogduitsch, door W. H. Warnsinck, Bz. *Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1835. *In kl.* 8*vo. XVI en* 144 *bl. f* 1-50.

Dit lieve bundeltje is een waardige tegenhanger van de *Romancen, Balladen en Legenden* van onzen Tollens. De hier vertaalde stukken en stukjes van Schulze, Schiller, Kind en Hölty zijn met even veel smaak gekozen, als zij met keurigheid bewerkt, en met die getrouwheid, welke den *Dichter* past, overgebragt zijn. Schoon de laatste wending in het levenslot van den Heer Warnsinck hem

Digitized by Google

doorgaans op ernſtige, zelfs vaak ſombere onderwerpen het oog doed ſlaan, ontbreekt, tot afwiſſeling, het luimige niet geheel: *Beek*, *Echo en Kus*, benevens het *Lied van den Jager*, beide naar KIND, mogen ten bewijze ſtrekken. Met genoegen troffen wij hier de beroemde Alleenſpraak van *Johanna d'Arc*, naar SCHILLER, aan. In het anders heerlijk vertaalde *Tyrfingzwaard*, naar SCHULZE, ſtuitten wij bl. 5 op eene verwaarloozing der ſmelting; eene onopletendheid, die, juist om het gekuischte der verſificatie over het geheel beſchouwd, des te eerder in het oog valt. Wij lezen er:

Daar *heerschte* | *Arngrim* nu, op 't hooge ſlot gezeten.

Alvorens wij onze aankondiging beſluiten, zij het ons vergund, het *Lied van den Jager*, om deszelfs kortheid en losheid van bewerking, tot proeve hier mede te deelen:

Mijn lief is het heiveld; het woud is mijn lief;
Dat wil ik bezweren, bij zegel en brief.
De ſchemer der bosſchen, 't geruisch van den ſtroom
Verzelt mij bij dag en zweeft 's nachts in mijn droom.
De waldhoorn, dat ſpeeltuig van 't woud, is mijn lief;
Dat wil ik bezweren, bij zegel en brief.
Mijn lief is de waldhoorn, wiens vrolijk geſchal
Herhaald wordt door de echoos van bergkloof en dal.
Het jagtroer, dat pronkſtuk van 't woud, is mijn lief;
Dat wil ik bezweren, bij zegel en brief.
Mijn lief is het jagtroer, waar alles voor vliedt,
Daar 't krachten, noch vlugheid, noch leven ontziet.
De klavrende reebok der rots is mijn lief;
Dat wil ik bezweren, bij zegel en brief.
Mijn lief is de ree aan de bruiſende wel.
Ontvlied mij — voor heden — gij, vlugge gazel!
Mijn lief is het heiveld; het woud is mijn lief;
Dat wil ik bezweren, bij zegel en brief.
Daar toeft mij een ſtroohut, door dennen geſchraagd;
Daar lonkt aan de ſtulpdeur een vrolijke maagd.
Mijn lief is het heiveld; het woud is mijn lief;
Dat wil ik bezweren, bij zegel en brief.

Digitized by Google

Wel zing ik, dat heiveld en woud mij behaagt, (*)
Maar 't hart zegt: „Mijn Hef is de vrolijke maagd!"

(*) Dat: *mij behaagt* komt ons, om het telkens voorafgaande, hier te flaauw voor.

Raymond van Toulouze, of de Albigenzen; Treurſpel, in vijf Bedrijven. Door JOHANNES KUYL. *Te Amſterdam, bij* M. Westerman en Zoon *en* C. van Hulst. 1834. *In kl.* 8vo. 110 *Bl. f*: -60.

Voordeelig onderſcheidt zich dit Treurſpel van het *Groningen ontzet* door denzelfden Schrijver. Dat vorige ſtuk was meer eene zeer verdienſtelijke tooneelmatige voorſtelling eener belangrijke gebeurtenis, hoedanige ſtukken hunne wezenlijke dramatiſche, ſchoon geenszins eene echt tragiſche waarde bezitten, dan een eigenlijk Treurſpel; maar het onderhavige ſtuk, ſchoon in zoo ver gelukkig afloopende, dat de deugd gered en de ondeugd geſtraft wordt, hetgeen zelfs verkieslijk is, blijft echter een Treurſpel, in de *aesthetiſche* beteekenis van het woord. Treffend en op eene roerende wijze verblijdend is de bevrijding van Katharina, in het vijfde tooneel van het vijfde bedrijf. Ontzettend is het uiteinde van Montfoort, in het achtſte en laatſte tooneel. De karakters zijn goed geſchilderd en volgehouden, inzonderheid de niet overdrevene tegenſtelling tusſchen het zachte, meêwarige karakter van Maria, de gemalin van Raymond, en het meer forſche en vorſtelijke van Katharina, zijne moeder. De ſtijl is doorgaans deftig, nergens plat, maar toch zelden echt dichterlijk. De drie eerſte tooneelen van het derde bedrijf verheffen zich verre boven de meeste andere tooneelen, ſommige van welke men berijmd deftig proza zou kunnen noemen. Wij zijn te zeer met dit ſtuk ingenomen, om zulks door proeven te ſtaven. Wij hopen, dat de begaafde Tooneeldichter KUYL zich meer en meer op veredeling van zijnen ſtijl zal toeleggen, en, zonder tot een ijdel ſchermen met beeldſpraak en kwalijk te pas gebragte figuurlijke taal in zoo iets niet vorderende zamenſpraken te vervallen, een weinig meer gloed aan zijne verzen zal leeren bijzetten, en wat meer de Godentaal der ware poëzij in zijne verzen zal laten doorklinken, hetgeen, met oordeel bijgebragt, der Tragiſche Muze zoo wêl ſtaat: of waarom ſpreekt zij anders liever in ge-

Digitized by Google

bonden dan in ongebonden stijl? Ook hindert ons het, in de meeste Treurspelen zoo gebruikelijke, *Mijnheer* en *Mevrouw*. Het Fransche *Monseigneur* in het Treurspel is van het *Monsieur* in het Blijspel onderscheiden. Dat onderscheidend kenmerk missen wij, maar hebben het niet noodig. Men kan de vorstelijke en adellijke personen bij hunne titels, de overigen bij hunnen naam aanspreken, en, in plaats van Mijnheer en Mevrouw, hetgeen tegenwoordig zeer alledaagsch klinkt, laten zeggen: *Hertog! Graaf! Mijn Vorst! Heer Frederik!* of hoe het zijn moge, en aldus *Hertogin! Gravin! Vorstin*, of, des noods, *Mevrouw*, dat niet zoo plat is, als het afgesletene *Mijnheer*. Eindelijk stuit ons het gedurig afwisselen der uitspraak in *Raymond* of *Raymond*, zijnde het laatste alleen, in dien *Franschen* naam, goed te keuren; gelijk wij ook liever steeds *Montfort* dan *Montfoort* lazen, waarbij men aan de Hollandsche Heeren van *Montfoort* denkt.

Onze bedenkingen den Schrijver in overweging gevende, eindigen wij met hem aan te moedigen tot verdere vlijtige en steeds meer en meer gekuischte beoefening van de treurspelpoëzij in 't bijzonder, en van den dramatischen arbeid in 't algemeen.

Graaf Robert van Parijs. Door Sir WALTER SCOTT. *II Deelen. Uit het Engelsch. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1832. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 689 *bl. f* 6-50.

Indien de naam alleen van WALTER SCOTT, gelijk wij vertrouwen, aanprijzing genoeg zij, zal dit boek ook door velen onzer landgenooten reeds lang gelezen zijn. In een Voorberigt voor de vertaling wordt te kennen gegeven, dat waarschijnlijk deze Roman de *laatste* zal zijn, welken men van den beroemden Schrijver mag verwachten. Het tooneel, hier voorgesteld, is niet op *Engelschen* bodem, maar grootendeels te *Konstantinopel*, ten tijde der Kruistogten. De Schrijver schetst, op zijne wijze, de gesteldheid van het nog wel schitterende, maar inwendig reeds zeer verzwakte Oostersche Keizerrijk; terwijl de fiere heldenmoed van sommige *Franken*, die op hunnen togt naar het Heilige Land de hoofdstad der Christenheid in het Oosten bezoeken, allezins treffend af-

Digitized by Google

ſteekt bij de nietige praalzucht, verfijnde weelde en kwalijk gewijzigde beſchaving van de verbasterde *Grieken* dier dagen. In het Voorberigt wordt gezegd: „Het nieuwe tooneel van dezen Roman, de *Griekſche* hoofdſtad *Conſtantinopel* ten tijde van den eerſten Kruistogt, zal, vertrouwen wij, uitlokkende zijn voor zulke lezers, die minder belang ſtelden in vele van de vroegere romans van onzen Schrijver, waarin de godsdienſtige en burgerlijke verdeeldheden van *Grootbrittannië* het geſchiedkundig beweegrad waren." Rec. meent reden te hebben, om aan andere ſtukken van denzelfden Schrijver de voorkeur te geven. Naar zijn oordeel ſlaagde WALTER SCOTT minder gelukkig in het beſchrijven van de zeden en gewoonten ten tijde der Kruistogten. Er komen wel ſchoone gedeelten in voor; maar ſoms is het verhaal te veel gerekt. Ook worden aan de handelende perſonen wel eens woorden in den mond gelegd, welke meer met den geest van latere eeuwen ſchijnen overeen te komen. Maar leest men gaarne wonderbare avonturen en zonderlinge lotgevallen, die op de verbeelding werken en zekere belangſtelling levendig houden, zoo twijfelt Rec. geenszins, of het boek zal voldoen. Een gedeelte van dezen geſchiedkundigen Roman berust op bekende daadzaken. Of echter al de karakters naar waarheid geteekend zijn, en niet misſchien een meer gepaste titel gekozen had kunnen worden, is eene andere vraag.

De vertaling laat zeer veel te wenſchen over, zoo wat keuze van woorden als periodenbouw aangaat. (De ſpelling had ook naauwkeuriger kunnen zijn.) Men vindt b. v.: *de zeewind neigde iederen voorbijganger, hals over hoofdſche, dame tot vrouw nemen, baggage; gebootſte (nagebootſte), aanzienlijk ontſteld, puinhoopen van zijn bed, oneindige ſnelheid, invretende ſtrijdlust*, enz.

Voor elk Deel ziet men hetzelfde fraaije titelplaatje.

Jacqueline de Bavière. II Tomes. La Haye et Amſterdam, chez *les Frères van Cleef*. 1833. 8vo. 729 pag. *f* 5 - 50.

De bekwame, ja hoogbegaafde en ſmaakvolle Schrijfſter heeft de berigten, in onderſcheidene oorkonden en te boek geſtelde geſchiedenisſen van ons vaderland vervat, zoodanig bijeenverzameld, gerangſchikt, aangevuld en ingekleed, dat zij

Digitized by Google

ons eene voorſtelling der lotgevallen van JAKOBA VAN BEIJEREN geeft, waarbij deze altijd medelijden verdienende Vorſtin niet alleen als onſchuldig aan de haar te laste gelegde wreedheid en dartelheid voorkomt, maar zelfs ons verſchijnt als een Engel in menſchengedaante, die aan de vervolging der boozen op dezen aardbol ten doel heeft geſtaan. Verre zij het van ons, de ons onbekende Dame het regt te betwisten, om alzoo een bewijs der *mogelijkheid* te leveren, dat alwat, volgens heerſchende overeenſtemming bij verſchillende Schrijvers, waarheid is, zulks zijn kan, zonder dat van JAKOBA in eenig opzigt bewezen is, dat zij haar lot ten deele verdiend heeft; en verder, om, waar de berigten verſchillen, aan dezulke de voorkeur te geven, die het best overeenſtemmen met het doel van haren Roman. Doch, terwijl wij al deze vrijheid aan de Romanſchrijfſter onbedongen toekennen, en even min als deze met BILDERDIJK's al te geſtreng of liever hatelijk partijdig oordeel over JAKOBA inſtemmen, zij het ons tevens vergund, de geſchiedenis ſteeds van de romantiſche inkleeding af te zonderen, en te betuigen, dat wij, ja, met levendige deelneming dit werkje gelezen hebben, en hetzelve bijzonder het romanlezend publiek aanbevelen, maar desniettegenſtaande zóó gunſtig over de heldin dezer opgeſierde geſchiedenis tot heden niet kunnen denken, als de geachte Schrijfſter zulks ſchijnt te doen. Eindelijk zouden wij wel gewenscht hebben, de volgende zinſnede in het *avant-propos* niet te hebben gevonden: *Deux romans ont été publiés ſous le titre de Jacqueline de Bavière, l'un en Hollandais par* LOOSJES, *l'autre en Français par* COHEN; *ils ne m'ont paru offrir ni l'intérêt du roman, ni l'intérêt de l'histoire.* Daargelaten, of deze uitſpraak gegrond is, zij is altijd zoodanig uit de hoogte, en kenſchetst zoo veel minachting voor den arbeid van anderen, dat het ons leed deed haar te vernemen. Waarom niet liever kortelijk vermeld, dat die romans van LOOSJES en COHEN beſtonden, onder bijvoeging, dat het tegenwoordige werk uit een ander oogpunt geſchreven, op eene andere wijze zamengeſteld, en, zoo de Schrijfſter zich vleit, na den arbeid harer voorgangers niet overtollig is? Waarom, vragen wij, niet liever op dergelijke wijze geſproken? Het ſtond dan aan *anderen*, haar werk boven die van LOOSJES en COHEN te verheffen. Nu heeft de Schrijfſter dit *zelve*

Digitized by Google

gedaan, en wie zou nu nog iets tot haren lof er bij kunnen voegen?

Pelham; Lotgevallen van een' Man naar de Wereld. Door E. L. BULWER. *II Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1834. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 672 *bl. f* 6-:

Zietdaar een werk, hetwelk de pen van den vermaarden BULWER weder allezins waardig is! De held der verdichte geschiedenis is een jeugdig *Engelschman* van aanzienlijken huize. Hij is van natuur met vele begaafdheden naar geest en ligchaam bedeeld, laat zich echter nog al vaak in woeste en losbandige gezelschappen medesleepen, doet ook een' *tour* naar *Parijs*, en leeft aldaar, gelijk de jonge edellieden zijner natie meestal gewoon zijn. Aan welke uitspattingen hij zich echter nu en dan schuldig maakt, hij bewaart toch doorgaans de uiterlijke welvoegelijkheid, heeft in gezelschappen den fijnen toon der hoogste beschaving, en zijn hart is niet geheel bedorven. Integendeel hij is verstandiger en onderzoeklievender, dan hij uit modezucht schijnen wil, en innerlijk veel beter gestemd, dan hij zich uiterlijk voordoet. Alles komt dan ook goed met hem te regt. Talrijk zijn 's mans avontuurlijke ontmoetingen. Niet alleen met voornamere en geringere lieden, maar ook met gauwdieven en zakkerollers komt hij in veelvuldige aanraking. Al de voorkomende karakters zijn gelukkig geschetst en volgehouden, en wij twijfelen niet, of ook deze roman van BULWER zal zeer veel bijval vinden bij het lezend publiek.

De Brandstichters, of de Vadervloek. Een geschiedkundig Verhaal door A. CRAMER. *Te Amsterdam, bij* A. Cramer en Co. *In gr.* 8*vo.* 251 *Bl. f* 2-40.

Wat den Schrijver bewogen hebbe, om aan dit romannetje den naam te geven van *geschiedkundig verhaal*, betuigen wij niet te weten, daar de hier voorkomende gebeurtenis, al ware dezelve geschiedkundig waar, toch in geene betrekking staat tot de geschiedenis van den tijd, waarin zij vooronderstelt

Digitized by Google

wordt voorgevallen te zijn. Het werk bezit geene der vereischten van eenen geschiedkundigen roman. De lezer oordeele zelf uit de opgave van den inhoud. *Hippolite*, de held des verhaals, berokkent zich door zijne ondeugden den vloek van zijnen vader. Door dezen onterfd, geeft hij zich in vreemde landen toe aan het plegen der zwaarste gruwelen, verrijkt zich door roof en moord, en komt, door het lange tijdsverloop onbekend geworden bij zijne landgenooten en bloedverwanten, in zijn vaderland terug. Onder den aangenomen naam van *Durmer* verwerft hij het vertrouwen en de vriendschap van den echtgenoot zijner overledene zuster, en wordt na diens dood de voogd der dochter van zijnen zwager. Ten einde ten minste zijnen zoon weder in het bezit te doen geraken van het vermogen, hetwelk hem ten gevolge der onterving door zijnen vader was ontgaan, tracht hij zijne nicht met zijnen zoon te doen huwen. Na de mislukking van dit plan, daar *Constance* den braven *Ernest* bemint, staat hij beiden naar het leven. Deze aanslag mislukt, maar bij vergissing vermoordt *Durmer* zijne eigene dochter. Nu worden alle zijne misdrijven ontdekt, en hij ontvlugt den kerker, om door zelfmoord de hem dreigende straf te ontgaan. — Hoe weinig zoodanig verhaal aanspraak heeft op den naam van geschiedkundig, valt van zelf in het oog. Noch van den kant van het belangwekkende en behagelijke, noch van dien der zedelijke strekking, mogen wij het boek aanbevelen. Het meeste, dat wij kunnen zeggen, is, dat het zich van andere werken van denzelfden Schrijver, wiens *Ark* vol onreinheid, verfranschten onzin, en laster, die tot in geslotene kringen drong, gelukkig met diens dood gesloopt werd, daardoor onderscheidt, dat wij in hetzelve geene tooneelen geschetst vinden, die de zedelijkheid kwetsen. Van welke zijde ook beschouwd, is het boek volstrekt onbeduidend.

No. VII. *Boekbesch.* bl. 288, noot, staat JAC. IV: 10, lees III: 10.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

De Leer des Christendoms, ſystematisch ontwikkeld door K. A. RÜTENICK, *Evangelisch Leeraar. Uit het Hoogduitsch vertaald en met enkele Aanmerkingen vermeerderd door* U. P. GOUDSCHAAL, *Predikant te Rottum. Geloofsleer. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1834. *In gr.* 8*vo. XIX en* 270 *bl. f* 2-20.

Het bovenſtaande boek is het eerſte Deel van eene in den geest van wijlen den Hoogleeraar SCHLEIJERMACHER opgeſtelde Christelijke Geloofs- en Zedeleer, waarbij de *Catechismus* van LUTHER ten grondſlag ligt, en waarop nog twee Deelen, de Zedeleer behelzende, moeten volgen. Den catechetiſchen vorm van het oorſpronkelijke heeft de Vertaler met reden weggenomen, daar hij te regt oordeelde, dat de inhoud meer voor geoefende denkers en Christenen, dan wel voor Catechiſanten berekend is; en dit kon hij gemakkelijk, daar ſlechts het telkens wederkeerende *lieve kinderen* weg te laten, en het bij toeſpraak gezegde bij betoog voor te dragen was. Dat het moeijelijk, zoo niet onmogelijk zou geweest zijn, aan den vorm hetgene, dat tot den gevolgden *Catechismus* betrekking heeft, te ontnemen, ſtemmen wij hem gaarne toe; maar dit maakt het toch voor de meeste lezers in *Nederland* eenigzins minder belangrijk: en waartoe ook dat oude geſchrift, of welk ander het ook zijn, en hoe veel waarde het voor zijnen tijd hebben mogt, nu nog als leiddraad gevolgd? Dit is immers de bedoeling van LUTHER zelf niet geweest.

De *Voorrede* des Schrijvers is Rec. zeer duister voorgekomen, zoodat, na herhaalde lezing, het doel derzelve hem nog niet duidelijk is. De ſtijl maakt ook, vooral door de gedurig ingevoegde tusſchenzinnen en parentheſen, de moeijelijkheid nog grooter, waarvan ook het

Digitized by Google

werk zelf gansch niet vrij is. Wat de Schrijver daar onder anderen zegt van zijne *dynamiſche* wijze van zien, in dit geſchrift, geſteld tegenover de *atomiſtiſche*, en van het doel van het catechetisch onderwijs, dat, volgens hem, „ geen ander zijn kan, dan eene duidelijke „ aanſchouwing der Kerk te weeg te brengen," dit zal, zoo er al een goede zin aan te hechten is, voor het algemeen ten minſte niet zeer bevattelijk zijn.

In vier Hoofdſtukken, verdeeld in 41 doorloopende paragraphen, wordt de Geloofsleer behandeld, namelijk I. *Het geloof in God, gegrond in de menſchelijke natuur.* II. *De bewustheid van de zonde.* III. *De verlosſing.* IV, 1. *Over den Heiligen Geest en het Godsrijk.* 2. *De wezenlijke grondtrekken der Christelijke Kerk.* — Dat Schrijver en Vertaler het zeer wel meenen met het Christendom; dat zij met de uitgave van dit werk eene loffelijke bedoeling hadden; dat er in hetzelve veel goeds, al is het dan in den grond weinig nieuws, gevonden wordt; dit een en ander zij hun geenszins betwist: maar zoo hoog, als de Heer GOUDSCHAAL en zijn Geleerde of Hooggeleerde Leermeester, die hem tot de vertaling aangezocht heeft, loopt Rec. daarmede niet; want hij vindt er op vele plaatſen zoo veel onvolledigheid, onjuistheid en duisterheid in, dat hij althans in dit eerſte Deel voor zich geen genoegzame reden zou gevonden hebben, om dit werk in onze taal over te brengen. Wilde hij tot ſtaving hiervan alles aanvoeren, wat hij onder het lezen aangeteekend heeft, en zijne redenen naar eisch ontwikkelen, dan zou hij de ruimte, die hij voor eene beoordeelende aankondiging in dit Tijdſchrift nemen kan, verre moeten overſchrijden: ſlechts enkele voorbeelden uit elk Hoofdſtuk, waardoor tevens de inhoud eenigzins nader gekend zal worden, mogen als proeven genoeg zijn.

„ Alle menſchen," zoo vangt het eerſte Hoofdſtuk aan, „ zijn met eenen aanleg tot geloof aan God voor„ zien, en worden met denzelven reeds geboren." Dit gaat nog aan, en zal met andere woorden zijn, dat de

Digitized by Google

mensch eene natuurlijke vatbaarheid heeft, om tot het geloof, dat er een God is, op te klimmen: doch waarom nu de voornaamste middelen, die hem tot dit werkelijk gelooven, of, gelijk de Schrijver het met een hem eigen en geliefd woord noemt, tot Godsbewustheid brengen, niet duidelijk aangewezen? waarom alleen bij het afhankelijkheidsgevoel gebleven? waarom geen melding gemaakt althans van het bewijs uit het beſtaan, de orde en de ſchoonheid van het heelal? hoe ſpreekt het zoo van zelf, gelijk RÜTENICK bl. II zegt, „dat het „geloof reeds in den mensch, hoewel hij van hetzelve „ook geene bewustheid heeft, aanwezig moet zijn"? en hoe kan *Hebr.* XI: 3 dit bewijzen? — Onder de eigenſchappen van God, die hij vervolgens beſchrijft, mist men ongaarne de *wijsheid* en *goedheid:* en zonderling is het daarenboven, dat deze geheele Geloofsleer met eene zeer korte en oppervlakkige beſchouwing van die twee volmaaktheden (bl. 268—270) beſloten wordt. — Over de Voorzienigheid ſpreekt hij hier en daar duister. Schepping en onderhouding, zegt hij, zijn één; de laatſte is reeds in de eerſte bevat: ja! in zekeren zin zij dit waar, daar de Schepper ook de middelen ter onderhouding te weeg bragt; maar men zie toch toe, dat men de Scheppings- en Voorzienigheidsleer, door overkunſtig en boven de menſchelijke bevatting gaand philoſopheren over het Goddelijke, niet tot een Fatalismus make, waarbij de vrijheid der redelijke wezens, de ijver tot eigene werkzaamheid, het gebed enz. te gronde gaat! — § 6, bl. 27 e. vv., ſpreekt de Schrijver zeer wèl over de oorſpronkelijke volkomenheid der menſchelijke natuur, en brengt die tot vier grondſlagen, welke hij noemt het bijeenbehooren van geest en ligchaam; van rede en natuur; van het perſoonlijk gevoel en het algemeen-gevoel; van de zinnelijke bewustheid en de hoogere of Godsbewustheid: inderdaad meer vreemde, gedeeltelijk duistere benamingen, dan nieuwe denkbeelden! Zou het althans niet wel zoo populair en nuttig geweest zijn, van het Bijbelſche denkbeeld van *beeld*

Digitized by Google

van God, of *gelijkvormigheid aan God*, uit te gaan, en dienvolgens de voortreffelijkheid van den mensch te ontwikkelen?

In de 8ste §, de eerste van het tweede Hoofdstuk, draagt RÜTENICK zeer goede, nuttige beschouwingen voor over den strijd tusschen den geest en de zinnelijkheid; maar hier en daar loopen zij voor een populair Christelijk leerboek al te hoog. — Over de eerste zonde volgens het O. V. sprekende, noemt hij, bl. 43, dien strijd reeds de zonde; maar dit komt Rec. niet juist voor: de trek der zinnelijkheid is immers op zichzelf geen zonde; maar het involgen van dien trek wordt zonde, zoodra het tegen het geestelijk beginsel of tegen den pligt strijdig is. — *God te tasten en te vinden*, gelijk PAULUS, *Hand.* XVII: 27, zegt, meende Rec., dat aldaar, volgens taal en zamenhang, duidelijk beteekende *handtastelijke bewijzen voor Gods bestaan hebben;* maar RÜTENICK geeft er, bl. 47, deze duistere omschrijving van: „De geest streeft naar vereeni„ging met God daardoor, dat hij overal bewustheid van „God hebbe, dus in God zij, en dat hij dan datgene „verrigte, waartoe hem dit leven in God dringt, dat „dus God ook in hem zij, en door hem zich open„bare." Even duister is ook het onmiddellijk daarop volgende: „Het leven van onzen geest bestaat dus „daarin, dat wij door kennis, medegevoel en Godsbe„wustheid, de natuur, de menschheid en God in ons „opnemen, en dat dit dan als het ware uit ons bin„nenste poogt te voorschijn te treden, gedeeltelijk om „ons naar buiten te vertoonen, gedeeltelijk om te wer„ken." Waartoe toch belangrijke waarheden in zulk een geheimzinnig kleed gestoken? — Bl. 63 gebruikt RÜTENICK, om 's menschen zedelijk onvermogen uit te drukken, de vergelijking van eene weegschaal, die, buiten evenwigt zijnde, zichzelve niet opheffen kan; maar hij erkent weldra zelf, dat „zulke gelijke„nissen in zeker opzigt ongepast zijn, want de zaak „is niet volmaakt zoo": maar dan zou het beter zijn,

Digitized by Google

zich daarvan te onthouden; te meer, omdat er zoo ligt het verkeerde en schadelijke denkbeeld uit ontstaat, dat de mensch niet kan, en dus zoo veel als machine is. — (Den Vertaler, die, tot bevordering der duidelijkheid, wèl gedaan heeft met opschriften boven de §§ te plaatsen, meent Rec. bij § 14 in bedenking te moeten geven, of, in plaats van *Gods heiligheid en regtvaardigheid*, volgens den inhoud, niet liever had moeten gesteld worden: *God geen oorzaak van de zonde.*)

Bij het derde Hoofdstuk althans, zoo niet reeds vroeger, zou men ten minste iets verwacht hebben over *Goddelijke Openbaring* en *H. Schrift;* maar derzelver bestaan en gezag wordt in dit werk slechts vooronderstéld of als bewezen aangenomen. — De leer der verlossing vindt de Schrijver beter naar de zoogenaamde Apostolische Geloofsbelijdenis voor te dragen, dan uit het N. Verbond zelf op te maken: zonderling, aan zulk een later, bij verschillende aanleiding allengs opgesteld en veelzins onvolledig stuk ook thans nog de voorkeur te geven! Doch wij vinden hier meer oude, doch, naar Rec's. inzien althans, minder juiste denkbeelden herhaald; b. v. (bl. 73) dat *gelooven in* meer en beter is, dan *gelooven aan;* (zal men dan nooit dien *Hebraismus* goed verstaan; nooit begrijpen, dat *gelooven in iemand*, naar den aard van onze en andere Europesche talen, volstrekt geen zin heeft? en hoe kan het dan zin hebben, als men het van God of JEZUS CHRISTUS gebruikt?) of (bl. 76) dat de menschen pleeg- of aangenomene, dus vreemde kinderen van God zijn, terwijl zij immers reeds door de schepping zijne eigene kinderen zijn. — Over de verstandelijke en zedelijke volkomenheid van JEZUS zegt de Schrijver, bl. 82, 83 en elders, veel goeds; maar het komt Rec. voor, dat hij dezelve, als in den hoogsten trap hebbende plaats gehad, te veel afleiden wil uit LUC. II: 40, 52; want gaan die gevolgtrekkingen door, dan kan men ook hetzelfde zeggen van JOANNES den Dooper en van SAMUËL, wanneer men met de zoo even aangehaalde

Digitized by Google

plaats vergelijkt LUC. I: 80a., 1 SAM. II: 26 en III: 19. — Zoo is het Rec. ook niet helder, wat RÜTENICK er mede wil, wanneer hij, bl. 85, den waarborg voor de waarheid der Evangelische verhalen en redenen van JEZUS zoekt in „ de Christelijke bewust„ heid, waarin ligt eene inwendige ervaring van de kracht, „ die van CHRISTUS uitgegaan is:" inderdaad een zeer onzekere grond van overtuiging voor de geloofwaardigheid eener geschiedenis; een grond, alleen rustende op het subjectief gevoel! en wat is dan nog de inwendige ervaring van die kracht? welke kracht? — Van 's Mans *Exegese* zou Rec. uit dit Hoofdstuk al zonderlinge staaltjes kunnen bijbrengen. Vergelijkt men b. v. bl. 93 met bl. 144, dan heeft *Ps.* XXII: 2a., in den mond van JEZUS, een' dubbelen zin: het is de taal „ van het medegevoel, waardoor hij de zonde der we„ reld, die aan hem zoude gestraft worden, gevoel„ de;" (?!) en „ in het medegevoel nam hij deze „ grootste straf van den mensch op, van in de volste „ bewustheid van zijne schuld en onwaardigheid van „ God verlaten te zijn." *Phil.* II: 12 wordt, bl. 169, dus omschreven: „ Wij moeten met vrees en beven „ (ons voor ongelukkig en verdoemd-houden) onze zelfs„ zaligheid werken, (bij CHRISTUS zoeken van God „ af te smeeken.)" Indien dit goed *exegetiseren* heet, laat ons dan maar alle *critische* en *exegetische apparatus* op het vuur werpen, en den Bijbel uit de eene of andere vertaling maar laten zeggen, wat wij willen! (*) — Het naast hiertoe behoort ook, dat, vol-

(*) Wil men nog een proefje uit een ander gedeelte van dit werk, men leze de volgende noot van bl. 260: „ Het „ behoeft geen bijzonder bewijs, dat althans ook dit" („ men kan niet beweren, dat iemands dood een onherstelbaar verlies is") „ in deze plaats" („ LUC. XVII: 10") „ ligt opgesloten, en men zou het met de taal kunnen overeenbrengen, „ wanneer men ἀχρεῖος vergeleek met (X: 42 ib.) ἑνὸς ἐστι χρεία: „ slechts *één* is noodig; de enkele wegvallende leden kunnen „ door het geheel meer dan vergoed worden."

Digitized by Google

gens den Schrijver, bl. 134—137, in het woord *geleden* uit het *ſymbolum* (ook naar deszelfs geſchiedenis?) de geheele volkomenheid van JEZUS' leven zal opgeſloten liggen; en dat *onder Pontius Pilatus* zal aanduiden, dat, daar Joden en Heidenen het toenmalige menſchelijk geſlacht uitmaakten, de kruiſiging de zonde der geheele menschheid voorſtelt. — Al even zonderling is de Schrijver over de artikels *nedergedaald* enz. en *van waar hij komen zal* enz., zoodat zijne meening niet regt duidelijk wordt: *levenden* en *dooden* b. v. neemt hij in figuurlijken zin; het *komen* als iets inwendigs, dat nu reeds plaats heeft: zie bl. 151—154. — Over het gewigtige artikel van JEZUS' opſtanding is hij zeer kort en oppervlakkig. Zoo vindt men ook van de drie laatſte artikels van het *ſymbolum* in dit boek geen opzettelijke behandeling. — § 24 en 25, waar over de betrekking van JEZUS op God geſproken wordt, en waarin RÜTENICK den *Catechismus* van LUTHER tracht te volgen en op zijne wijze te verklaren, zijn duister, en, naar Rec'. oordeel, ongelukkige pogingen, om duistere, onbijbelſche uitdrukkingen van vroeger' tijd goed te maken, maar die geen ander gevolg hebben, dan dat zij de zaak, door al dat wenden en draaijen om de menſchelijke meeningen heen, nog duisterder doen worden.

Wilden wij bij het vierde Hoofdſtuk lang ſtilſtaan, wij zouden ook ruime ſtof tot aanmerkingen vinden, en veel reden om het te beklagen, dat het goede onder zoo veel duisterheid en omſlag bedolven ligt, dat het moeijelijk is, hierdoor tot heldere begrippen te geraken; doch wij kunnen ons alleen nog kortelijk bepalen tot het een of ander, dat in de tweede Afdeeling voorkomt. — Van den Doop geeft RÜTENICK, bl. 216, deze definitie: „Geen gewone uitwendige reiniging, maar eene „heilige plegtigheid (Sacrament) door CHRISTUS „zelven ingeſteld, en noodzakelijk tot de Christelijke „Kerk behoorende." Behalve de vier eerſte woorden, die ſlechts aanduiden, wat de Doop niet is, kan men dit immers ook van het Avondmaal zeggen, en wat is

Digitized by Google

dan het kenmerkende van den Doop? Duister en zonderling is ook verder zijne verklaring van de woorden der inſtelling: *In den naam* enz., hierop nederkomende: „Hetgene alle leden willen en erkennen, behoort „tot den algemeenen geest (in de Christelijke Kerk de „Heilige Geest), derhalve is het hetzelfde, of wij „zeggen: *in den naam des Heiligen Geestes*, of der „Kerk. — — De Doop is ook eene daad van CHRISTUS, waardoor hij den doopeling in de zelf-werkende „gemeenſchap met zich opneemt: *in den naam des „Zoons.* — — God verklaart daardoor, dat Hij den „mensch tot zijn kind aanneemt, en Hij wil de vereeniging met CHRISTUS en de Kerk als iets, dat „blijft en toeneemt: *in den naam des Vaders.* In 't „kort, God wil het, de Verloſſer wil het, de Kerk „wil het!" MARC. XVI: 16b, waar de tegenſtelling zoo duidelijk op de geheele verwerping van het Christendom wijst, zal, volgens RÜTENICK, (bl. 219) beteekenen: „De zoodanige, hoe zeer dan ook met „water gedoopt zijnde, en zijne belijdenis met den „monde afgelegd hebbende, blijft evenwel tot zoo lang „van de zalige gemeenſchap buitengeſloten, als de Doop „met den Heiligen Geest (MATTH. III: 11. JOAN. „III: 5. *Hand.* I: 5.) aan hem vervuld wordt, iets, „dat ſlechts door het toeëigenende geloof gebeuren kan." Bl. 220—223 ſchrijft hij groote kracht aan den Doop toe, als „uitwerkende vergeving van zonden, verlos„ſing van den dood en van den duivel, en eeuwige „zaligheid"; maar na het gelezen te hebben, herhaalt Rec. de vraag, die de Schrijver meent beantwoord te hebben: „Hoe kan het water zulke groote dingen „doen?" Hierachter volgt nog iets over heiliging, waarin, behalve meer onjuistheid, ook de dikwijls begane verwarring plaats heeft van den overgang uit Jodendom of Heidendom tot de Christelijke Godsdienst met de gewone Christelijke verbetering en volmaking der menſchen; waar men gedurig ſtoot op de onbijbelſche onderſcheiding van voorkomende en regtvaardigende

Digitized by Google

genade; waar men van onſchadelijke zwakheidszonden der bekeerden, gevaarlijk genoeg voor de zedelijkheid, gewaagd vindt. — Breed genoeg wordt hier over het Avondmaal geſproken, maar definitie wordt er niet van gegeven: overdreven, duister en mystiek is meest alles, wat er van gezegd wordt; b. v. bl. 230, 231: „Het „ komt hier niet, gelijk bij de gemeenſchappelijke Gods- „ vereering, op de gaven des Leeraars, noch op de „ eigene werkzaamheid der hoorders aan; — — maar „ ſlechts op den honger en dorst, (MATTH. V: 6) „ op den wil, om te ontvangen, op de meestmogelijke „ vatbaarheid, om CHRISTUS in zich op te ne- „ men"; — JOAN. VI: 32—69 ziet op het Avondmaal, bl. 231, 232; — *Testament*, *Verbond*, in de woorden der inſtelling, is *uiterſte wil*, bl. 233; — „ CHRISTUS gaat regtſtreeks in ons over; hij oe- „ fent alleen zijnen bezielenden invloed op ons uit, en „ wij zijn ſlechts de ontvangenden," bl. 234, 235; — „ tot het geloof aan CHRISTUS en zijne Kerk be- „ hoort, dat deze inrigting, inſtelling, volkomen de be- „ lofte, MATTH. XVIII: 20, vervullen kan; en al „ wie hier bedillen of twijfelen wilde, zou of JEZUS „ nog niet voor zijnen Heer erkennen, of in het denk- „ beeld verkeeren, dat de Kerk eene verkeerde betee- „ kenis aan de inſtelling gegeven had; (*) iets, dat met „ het geloof aan den H. G. weinig ſtrooken zou, JOAN. „ XXVI: (XVI?) 13 env." — „ even gelijk de Ver- „ losſer godvruchtige geſprekken (het Avondmaal) vooraf „ deed gaan, (?) zoo moeten wij ons door godvruch- „ tige overdenkingen voorbereiden, vermits het vertrou- „ wen op een' plotſelingen overgang niet ſlechts een

(*) Zoo is dan de Kerk onfeilbaar! Geen wonder, want RÜTENICK ſchrijft, bl. 249, 250, „ aan geheel de Kerk „ in den verhevenſten zin, als het afbeeldſel van CHRIS- „ TUS, JOAN. XI: 42, (??) een juist en onfeilbaar voor- „ gevoel van het heilzame" toe! maar wat dit is, en hoe dit daar op den duisteren omweg tot het gebed te pas komt, is al even duister.

Digitized by Google

„ waagſtuk (gij zult God niet verzoeken), maar tevens „ een kenteeken zijn zou, dat men geen verlangen „ had;" bl. 237.

Rec. zou nog meer dergelijke ſtaaltjes kunnen aanvoeren; doch reeds genoeg, om den geest en trant van dit geſchrift te leeren kennen! Ronduit geſproken, hij wil niet twijfelen aan de goede meening en Christelijke bedoeling van den Vertaler en deszelfs raadsman, noch aan die van den oorſpronkelijken Schrijver, hem allen even onbekend; maar hij ziet geen de minſte behoefte, om deze SCHLEIJERMACHERSCHE *Theologie* op onzen vaderlandſchen bodem over te brengen. — De vertaling intusſchen, zoo veel hij zonder vergelijking oordeelen kan, is over 't geheel wèl geſteld, en doet van haren Hoogduitſchen oorſprong niet grootelijks blijken; zoodat de Heer GOUDSCHAAL in zijne „ eerſte „ vertalingsproeve", waarvan hij met alle beſcheidenheid ſpreekt, vrij wel geſlaagd ſchijnt te zijn.

Geſchiedenis der Menschheid naar den Bijbel, door HERMAN MUNTINGHE. *Nieuwe Uitgave. V—Xde Deel. Te Amſterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1833, 1834. *In gr.* 8*vo. Te zamen LIV en* 1305 *bl. en* 487 *bl. Aanteekeningen. f* 19-50.

Met loffelijken ſpoed heeft de tegenwoordige Uitgever van bovenſtaand werk de overige Deelen in het licht gezonden, op denzelfden goeden voet, als wij onlangs, in No. VI van dit Tijdſchrift, bl. 236, 237, vermeld hebben. Wij haasten ons dus ook, om dezelve aan te kondigen, met vernieuwing van de goedkeuring en aanprijzing, die wij aldaar, ten opzigte der vorige Deelen, te kennen gegeven hebben. — Niets anders hebben wij hierbij te voegen, dan te berigten, dat men met het zesde Deel begonnen heeft, achteraan een vergelijkingstafeltje te plaatſen, waarop, naar de orde der drukvellen, aangewezen wordt, welke bladzijden van deze nieuwe Uit-

Digitized by Google

gave met die van den eerſten Druk overeenkomen: b. v. bl. 1 tot 16 van de nieuwe Uitgave vindt men op bl. 1 tot 21 van den eerſten Druk, enz. Daar dit voor het naſlaan, bij aanhalingen, een nuttig hulpmiddel is, zouden wij wel wenſchen, dat de Uitgever, bij het nog verwacht wordende *Register* over het geheele werk, zulke vergelijkingstafeltjes, om bij de vijf eerſte Deelen te voegen, mogt willen leveren, en alzoo deze geheele onderneming zoo veel mogelijk voltooid tot ſtand brengen.

De waarheid en voortreffelijkheid der Homöopathiſche Geneesleer, door Dr. C. CASPARI.

(*Vervolg en ſlot van bl.* 378.)

Eene der glansrijkſte zijden der *Homöopathie* is, volgens Schrijver en Vertaler beiden, de *Homöopathiſche* behandeling van uitwendige gebreken; daardoor maakt zij vele pijnlijke kunstbewerkingen onnoodig, en dat alleen door inwendige middelen, zonder eenige plaatſelijke behandeling. Welnu, dat mag in hunne oogen eene der glansrijkſte zijden zijn der nieuwe leer, wij houden het voor een der noodlottigſte punten van het *Hahnemannſche* ſtelſel, dat aan de menschheid reeds ontelbare ſlagtoffers heeft gekost. Recenſent wil gaarne aan HAHNEMANN toegeven, (§ 185 etc. van het *Organon*) dat een plaatſelijk gebrek niet op zichzelf ſtaat, maar dat hetzelve meestal met eene ongeſteldheid van het geheele organismus in verband ſtaat; doch dit geeft u, *Homöopathen*, geen regt, om, op eene onverantwoordelijke wijze, eene plaatſelijke behandeling te verwaarloozen. Welk eene menigte voorbeelden zouden wij uit de geſchiedenis der nieuwere Geneeskunde kunnen bijbrengen, die het verderfelijke dezer ſtelling middagklaar aantoonen! Dezelfde Hertog *von Anhalt Köthen*, die HAHNEMANN, zoo als Dr. SCHÖNFELD te regt aanmerkt, met weldaden heeft overladen, is, onder zijne behandeling, het ſlagtoffer geworden van deze dwaling; de verwaarloosde

Digitized by Google

behandeling van een goedaardig gezwel, dat in koudvuur overging, was de oorzaak van zijnen dood. (CASPER's *Wochenschrift für die gesammte Heilkunde*, No. 22, 23, waar de geheele ziektegeschiedenis met de lijkopening naauwkeurig zijn uit elkander gezet.)

Ter loops moeten wij aanmerken, dat, wanneer de Schrijver op bl. 59 zegt, dat zwavel tegen *scabies* helpen moet, omdat het bij gezonden een soortgelijk uitslag te weeg brengt, hij zich schuldig maakt aan eene *Homöopathische* onwaarheid. Door inwendig gebruik van zwavel in nog zulke groote hoeveelheden zal er nimmer uitslag ontstaan. Anders is het met het gebruik der zwavelbaden; maar dan is er eene andere reden voor.

Na zich nog eenige bittere uitvallen tegen de wetenschappelijke Geneeskunde te hebben veroorloofd, en alle genezingen, welke door dezelve worden te weeg gebragt, aan het toeval te hebben toegeschreven, door dat in de toegediende geneesmiddelen *nota bene* toevallig een *Homöopathisch* werkend geneesmiddel was vervat, eindigt Dr. CASPARI zijn geschrijf.

Dr. SCHÖNFELD heeft, zoo als wij reeds meermalen hebben aangemerkt, het boeksken met wijdloopige aanteekeningen voorzien, welke, voor zoo verre zij het theoretische gedeelte betreffen, voor hen, die eenigzins met het stelsel van HAHNEMANN bekend zijn, volstrekt geen nieuws bevatten. Hij levert ons op bl. 74 en 75 een staaltje van echte *Hahnemannsche* praktijk, op dezelfde machinale wijze, als reeds door RICHTER in den supplementband van zijne *Specielle Therapie* is aan de hand gegeven. Hij verdiept zich vervolgens in wijdloopige redeneringen over *zijne wijze* van toedienen der medicamenten, maar die men even zoo vinden kan bij alle *Homöopathische* Schrijvers, voorál in het *Archif.* Aan alles is te zien, dat de *Homöopathie* den man geheel beet heeft. Hij betuigt een' onbepaalden eerbied en achting jegens HAHNEMANN te koesteren, die bij herhaling door hem *de edele*, *de brave* wordt genoemd. Wij betuigen niet te weten, met welk

Digitized by Google

regt dan toch die naam gegeven wordt aan iemand, die misbruik van zijne groote bekwaamheden heeft gemaakt, en het ten allen tijde daarop heeft toegelegd, om zich, ten koste van het geld en de gezondheid zijner medemenſchen, een' naam te maken. Zijn geheele leven was, van der jeugd af aan, eene aaneenſchakeling van misleiding en bedrog. Uit de duizend en één zal het genoegzaam zijn, ſlechts het bekende geval met het zoogenaamde *alcali pneum* bij te brengen, dat nieuwe loogzout, dat hij voorgaf ontdekt te hebben, welks voortreffelijkheid hij niet genoeg wist te roemen, en dat hij daarom het once voor een *Friedrich-d'or* verkrijgbaar ſtelde. Het Natuurkundig Gezelſchap te *Berlijn* liet een once halen, om deze voorgewende nieuwe zelfſtandigheid nader te leeren kennen, en droeg het ſcheikundig onderzoek van dezelve op aan hare medeleden KLAPROTH, KARSTEN en HERMBSTÄDT. Uit dat onderzoek bleek, dat dat zoogenaamde *alcali pneum* niets meer of anders was, dan gewone *borax*. HAHNEMANN werd derhalve openlijk opgeroepen, om te verklaren, hoe hij er toe gekomen was, om een zoo algemeen bekend middel, als de *borax* is, voor eene nieuw ontdekte zelfſtandigheid uit te geven, en eene hoeveelheid, die in elke Apotheek voor een paar *groſchen* te koop is, op den prijs van een *Friedrich-d'or* te ſtellen. — Men vindt deze verklaring van het Natuurkundig Gezelſchap te *Berlijn*, behoorlijk door de drie bovengenoemde Scheikundigen geteekend, in het *Intelligenzblatt der allgemeine Literaturzeitung*, 1801, No. 1, en elders. Wil men meer bewijs, dan leze men het *Organon der Heilkunde*, en vergelijke hetzelve met de kritiſche beoordeeling van Dr. SIMONS; en men zal verbaasd ſtaan, hoe de onbeſchaamdheid zoo ver heeft kunnen gaan, om zulk een mengſel van bedrog en kwade trouw in de wereld te zenden!

Indien de Heer SCHÖNFELD dit alles in aanmerking neemt, dan behoeft hij zich niet te verwonderen over de verachting en beſpotting, welke het *Hahne-*

Digitized by Google

mannſche ſtelſel bij alle weldenkende en verſtandige Artſen ontmoet; en indien hij met de literatuur der Geneeskunde, zelfs der *Homöopathie*, eenigzins was bekend geweest, hij zoude zich over den bitteren toon der *Allopathen* niet zoo zeer hebben bekkaagd. Wie toch der beide partijen is hier het eerst begonnen? De Heer SCHÖNFELD leze eens met aandacht na, hetgeen dezelfde CASPARI daarover zegt in een ander werkje: *Meine Erfahrungen in der Homöopathie.* Over den weinigen opgang der *Homöopathie* ſprekende, geeft hij als redenen daarvan op: *Zuerst ſeine üble begegnung, die er allen anderen Aertzen zu theil werden liess.* HAHNEMANN *ſchrieb wenige Bogen, auf denen er nicht die ungerechtesten, anzüglichſten, immer wiederholten Schmähungen gegen das ganze Corpus Medicorum ausgeſtoſsen hätte, deren er ſich zu beweiſen ſeiner Grundſätze bediente; er benutzte jede gelegenheit, wo er das verfahren anderer Aertze verdachtig machen, ihnen erdichtete Fehler aufbürden und dadurch ſeine eigne Methode in ein helleres Licht ſetzen konnte.* Pag. 8 enz.

Dr. SCHÖNFELD geeft ons in zijne aanteekeningen verſchillende ziektegevallen, die natuurlijk zeer gelukkig afloopen, maar die alle den ſtempel dragen van des Doctors oppervlakkigheid en volſlagen gebrek aan wetenſchappelijke vorming. Ten bewijze zullen wij ſlechts datgene uitkiezen, wat hij over de *Homöopathiſche* behandeling der breuken zegt. Van dertien lijders met breuken behebt, welke hij onder behandeling heeft gehad, zijn er acht genezen. Het eerſte geval van dien aard, dat hem voorkwam, was bij een kind van den Heer M., hetwelk laboreerde aan eene vrij aanmerkelijke bloedzweer, ten gevolge waarvan het kind hevige pijnen leed. Bij elke poging echter tot afgang ſtegen deze in zoo hooge mate, dat het bijna niet tot bedaren was te brengen, hetwelk bij de ouders en ook bij hem de vrees deed oprijzen, dat misſchien heden of morgen door het verſchrikkelijk ſchreijen eene breuk zoude ontſtaan. Die

Digitized by Google

vrees bleek welgegrond te zijn; want drie dagen daarna werd de Doctor verzocht ſpoedig ten huize van den Heer M. te komen, omdat de ouders, als ook de baker, niet anders konden zien, of het kind had eene breuk gekregen. Na gedaan onderzoek bleek het hem, dat er wezenlijk eene breuk was ontſtaan, en wel in de regter lies. Maar welk eene breuk? was het eene beklemde of niet? was dezelve nog al van eenigen omvang? heeft hij ook beproefd dezelve binnen te brengen? Dit alles blijft Dr. SCHÖNFELD ons ſchuldig. Terſtond beproefde hij, onder toeſtemming der ouders, de genezing *Homöopathisch* en met weglating van alle uitwendig middel, band, windſel of dergelijke, en gaf dien zelfden dag eene gift *Mag. Carbon.* 30, den volgenden eene tweede. Reeds den morgen na de eerſte gift was de breuk in omvang kleiner geworden; kwam evenwel, hoewel niet dikwijls, nu en dan nog buiten. Hij diende daarom op den vierden dag de *Nux Vomica* 30 in eene zeer kleine (*Homöopathiſche*) gift toe, en op den vijfden dag was de breuk geheel verdwenen. — Dat was dus wel een mirakel! Maar hoe was het met die zoogenaamde bloedzweer en met het daaruit voortvloeijende ſchreijen? Dat zijn hier punten van belang, waarover Dr. SCHÖNFELD zich vrij onnaauwkeurig uitlaat. Dit is nu een ziektegeval, door een' gepromoveerd' *Medicinae Doctor* opgeſteld, en zullende dienen tot bevestiging der *Homöopathie*. De Schrijver zelf vergelijke eens een *morbi caſus* van KOPP, of van een' ander' dier weinige *Homöopathen*, die van alle wetenſchappelijke kennis niet geheel zijn ontbloot, en hij zal zelf, bij eenig nadenken, dunkt ons, de ongenoegzaamheid van zulk een onvolledig ziektegeval inzien. Recenſent is ſtellig overtuigd, dat, zoo een van hen zulk broddelwerk onder de oogen kreeg, hij zich over hetzelve zoude ſchamen. *Non talibus auxiliis non istis defenſoribus.* — Nog onvolledíger is het tweede geval, en praktisch als bewijs geheel onbruikbaar. Het derde geval, bevattende de behandeling van een' 15 jarigen jon-

Digitized by Google

geling, die van zijn vierde levensjaar af aan twee liesbreuken had geleden, is van meer belang, omdat ten minſte eenige der hoofdſymptomen niet zijn vergeten; maar waarom den naam niet voluit genoemd? Dat de Heer M., een man, die misſchien rang in de maatſchappij bekleedt, niet gaarne bekend wil ſtaan, dat hij zich met zulk *hocus-pocus* heeft opgehouden, is ligt te begrijpen; maar eenen daglooner, dunkt ons, kon dat minder ſchelen; ook was het hem minder kwalijk te nemen, dat hij zich aan de regels van het gezond menſchenverſtand heeft vergrepen, omdat hij waarſchijnlijk op een' lageren trap van beſchaving ſtaat. (*)

In denzelfden geest zijn de overige hier aangehaalde ziektegevallen. Wij kunnen dezelve hier allen niet aanhalen, maar bevelen, zoo bij geval eenig Geneeskundige het boeksken in handen mogt krijgen, de lezing aan van het ziektegeval der vrouw met *tumor albus*. In 't kort, hij zal uit de *diagnoſis* alleen der hier voorkomende gevallen kunnen opmaken, tot welke ſoort van Geneeskundigen de Vertaler van CASPARI's werkje behoort.

(*) *Der Aberglaube gehört zum Weſen des Menſchen, und flüchtet ſich, wenn man ihn ganz und gar zu verdrängen denkt, in die wunderlichſten Ecken und Winkel, von wo er auf einmal, wenn er einigermasſen ſicher zu ſeyn glaubt, wieder hervortritt.* GÖTHE's *Nachgel. Werke*, B. 9.

Bedenkingen tegen de Homōopathie, benevens eene beknopte Schets dier Leer, door A. SMITH, *Dr. in de Genees- en Vroedkunde, te Beerta. Te Winſchoten, bij* H. V. Huiſingh. 1834. *In gr.* 8*vo.* 31 *Bl.* f: -30.

Terwijl in de Provincie *Groningen* een Arts, de Heer SCHÖNFELD, als verdediger der *Homōopathie* is opgeſtaan, treedt een ander ten minſte als gedeeltelijke beſtrijder op. De Heer SMITH wil door de uitgave van dit werkje (Voorrede) *geenszins iets van de verdienſten van den geleerden Dr.* HAHNEMANN *ver-*

Digitized by Google

minderen, noch deszelfs leerſtelſel omverſtooten; hij wil echter *het tegenſtrijdige, ja bijna belagchens-waardige, daarin doorſtralende, doen opmerken.* Na in § 1 iets ter inleiding in het algemeen over de Geneeskunde gezegd te hebben, doorloopt SMITH in 22 §§ de voornaamſte ſtellingen der leer van HAHNEMANN, en wederlegt of beſtrijdt ze tevens kortelijk. Het ſpreekt ſchier van zelf, dat men in dit boeksken niets nieuws zal ontmoeten, en dat de beknoptheid van hetzelve geene uitvoerige behandeling der geſchilpunten veroorlooft. Voor den wetenſchappelijken Arts, die met den geheelen omvang zijner kunst bekend is, heeft het van deze zijde geene waarde; maar het kan van veel nut worden voor Genees- en Heelmeesters ten platten lande. Kort en bevattelijk geſchreven, kan het dezulken, die doorgaans niet ruim van boeken voorzien zijn, en wien, willen zij hun beroep getrouw waarnemen, weinig tijds om te lezen overſchiet, op eene gemakkelijke wijze met dit ſtelſel bekend maken, en hen zoo bewaren voor afdwalingen, waartoe men zoo ligt komt, wanneer men eene zaak, welke zeer wordt opgevijzeld, niet behoorlijk kent. Dan, bijna zoude alle geſchrijf tegen de leer van HAHNEMANN overtollig worden; immers, mag men aan medegedeelde berigten geloof geven, zoo zal voor het vervolg het *rieken* (*) aan de geneesmiddelen toereikend zijn! Wat er ook van worden moge, men kan zich met de ſlotrede van den Heer SMITH vereenigen, *dat de Homöopathie geene leer is, welke algemeen kan worden ingevoerd, omdat dezelve noch op rede, noch op ondervinding ſteunt.* (Bl. 30.)

Het is jammer, dat dit werkje door vele taal- en druk-

(*) *Ende des Streits über das ſelbſt dispenſiren der Homöopathiker. Journ. der pr. Heilkunde*, 1834, 6 ſt. pag. 121: Wir hatten bisher, nach den verſchiedenen Applicationen, eine *Medicina per os, M. per cutem, M. per anum* (die klysteerkuren); nun haben wir noch eine vierte, *die Medicina per naſum*, (eene geneeswijze langs den weg van den neus.)!!!

Digitized by Google

fouten ontſierd wordt; b. v. *overeenkomst*, voor *overeenſtemming; ſystheem*, beter door *ſtelſel* vertaald; *een' ſterkeren ziekelijken toeſtand in ſtaat zijn te veroorzaken; gaaf* voor *gift; antephlogistica* voor *antiphlogistica; vegatabilia* voor *vegetabilia; zwellen*, voor *gezwellen; organismus eener ziekte? vloeibaarheid* (*flüssigkeit*), *vloeiſtof; onſchuldig?* keukenzout; *terra ſolicea* voor *ſilicia; ſyphillis* voor *ſyphilis; metaſtaſis ſcabiciei?* en deze lijst zoude nog veel verder uitgebreid kunnen worden.

Natuurkundige Verhandelingen van de Hollandſche Maatſchappij der Wetenſchappen te Haarlem. XXIſte Deel. Te Haarlem, bij de Wed. A. Loosjes, Pz. 1834. *In gr.* 8*vo.* 280 *Bl. f* 2-40.

Dit deel behelst drie Verhandelingen, waarvan de twee eerſte van geneeskundigen inhoud zijn. De Heer G. J. POOL, Schrijver der eerſte Verhandeling, heeft in dezelve de vraag beantwoord over de bloedovergieting, welke, na in de zeventiende eeuw vooral in *Frankrijk* beproefd te zijn, wederom in vergetelheid geraakt was, tot dat zij, in de laatſte jaren, door de *Engelſchen* inzonderheid, op nieuw werd aangewend. Hij geeft in deze Verhandeling een geſchiedkundig overzigt over dit onderwerp, beſchrijft vervolgens de proeven, vóór eenigen tijd in *Engeland* door BLUNDEL, DOUBLEDY, BRIGHAM, GREEN en anderen in het werk geſteld, en die, welke in *Duitschland* en *Frankrijk* genomen zijn, doch welke zich ſlechts tot enkele bepalen. De proeven, in *Duitschland* genomen, zijn hoofdzakelijk die, welke DIEFFENBACH bij Cholera-lijders heeft in het werk geſteld, doch die alle een' ongunſtigen afloop hadden. Een gelukkig gevolg had daarentegen deze kunstbewerking in proeven, welke in *Engeland* bij uitputting door ſchielijk bloedverlies, vooral bij kraamvrouwen, genomen werden; en het ſchijnt, dat men tot deze

Digitized by Google

gevallen dan ook de nuttige aanwending van dit middel beperken moet. De *onmiddellijke* bloedovergieting uit eene slagader is niet aan te wenden, ten zij men het bloed van een dier bezige, hetwelk altijd in het menschelijk ligchaam een vreemdsoortig vocht zijn zal, waarvan men de schadelijke werking niet vooraf berekenen kan. Daarom kan alleen het uit eene ader van den mensch opgevangen bloed in de ader des lijders worden overgegoten, welke bloedovergieting de *middellijke* genoemd wordt, en waarvan de Schrijver de wijze, waarop zij behoort verrigt te worden, uitvoerig beschrijft. Het blijkt niet, dat men in ons Vaderland tot nog toe van dit middel gebruik heeft gemaakt.

De tweede Verhandeling strekt ter beantwoording eener zeer wijdloopige vraag over gewijzigde kinderpokken en over de koepokinenting, hare voorbehoedende kracht, en de regelen, welke men bij hare bewerkstelliging behoort in acht te nemen. Zij heeft tot Schrijver den Heer C. H. SMEETS, Med. Dr. te *'s Gravenhage*, die daarin blijken gegeven heeft van eene groote bekendheid met de over dit onderwerp handelende geschriften. In het eerste Hoofdstuk onderzoekt hij, waarom de kinderziekte zich in den regel slechts eenmaal bij hetzelfde voorwerp vertoont. Hij merkt teregt op, dat men niets stelligs leert door te zeggen, dat de *variolae* slechts eenmaal het levend ligchaam behoeven aan te tasten, om de vatbaarheid voor een' tweeden aanval geheel weg te nemen. Inderdaad zijn vele wetenschappelijke verklaringen van dien aard, dat zij niets anders behelzen dan eene opgave van het verschijnsel, in het kleed der geleerde of schoolsche taal gestoken; en hij, die aan klanken blijft hangen, meent de reden te verstaan van hetgeen enkel op eene andere wijze voorgedragen is geworden. Of evenwel ook onze Schrijver eene voldoende verklaring van het verschijnsel geeft, zouden wij moeten betwijfelen. Hij zegt (bl. 101): „ Er bevindt zich in „ het levend bewerktuigd ligchaam een materieel iets, „ hetwelk de vatbaarheid voor de kinderziekte daarstelt,

Digitized by Google

„ en, deze ſtof eenmaal uit het organisme weggenomen „ zijnde, houdt de vatbaarheid voor de kinderziekte op „ te beſtaan, aangezien eene tweede beſmetting geen „ voedſel meer in de beſtanddeelen van het organisme vin- „ den kan." De Schrijver erkent zelf, dat het vooralsnog onmogelijk is, den juisten aard van de ſtof of van de vermenging der ſtoffen te bepalen, die de vatbaarheid voor de kinderziekte uitmaken. Dat *materiële iets* is dus eene onbekende grootheid; men heeft een y voor een x in plaats geſteld, in ſtede van de waarde van x in eene functie van bekende grootheden uit te drukken. — In het tweede Hoofdſtuk onderzoekt de Schrijver, of men het menigvuldig voorkomen der gewijzigde pokken na vaccinatie aan eene ontaarding of verzwakking der koepokſtof, aan eene ſlechts tijdelijk werkende voorbehoedende kracht der koepokken, of aan eenige andere, door de Schrijvers opgegevene oorzaak, kan toeſchrijven. Hij beantwoordt zulks ontkennend, en wederſpreekt al de tot nog toe gegevene verklaringen, zoo wel de reeds opgenoemde, als ook die van EICHHORN, die beweert, dat zulks aan de inenting van een te gering getal koepokken zij toe te ſchrijven. Inderdaad is dit gevoelen geheel onaannemelijk, daar elk, die de vaccinatie eenige malen heeft uitgeoefend, wel zal hebben opgemerkt, dat van meerdere ingeënte koepokken dikwerf ſlechts twee of ſoms maar eene enkele opkomt, en dat evenwel naderhand eene nieuwe inenting eveneens zonder gevolg blijft, als wanneer er vier of zes koepokken waren opgekomen. Andere verklaringen gaan wij ſtilzwijgend voorbij. — In het derde Hoofdſtuk geeft ons de Schrijver de reden op, waaraan, volgens zijn gevoelen, de menigvuldig bij voormaals gevaccineerden waargenomene gewijzigde pokken moeten worden toegeſchreven. Hij meent die namelijk gelegen te zijn in de kwaadſappige ongeſteldheid, de huiduitſlagen enz., waaraan vele kinderen tijdens de inenting lijden, en waardoor de vaccinatie, hoezeer ſchijnbaar welgelukt, evenwel hare voorbehoedende kracht tegen de *variolae* verliest. Het is bekend,

Digitized by Google

dat in klierziekten herhaalde vaccinatiën als geneesmiddel zijn aanbevolen. De Schrijver verhaalt daarvan uit zijne eigene ondervinding een merkwaardig voorbeeld, waarbij hij een kind in den tijd van vijf maanden zevenmaal met de koepokſtof inentte, terwijl op iedere inenting koepokken volgden en het kind merkbaar beterde. Toen het daarna, bij eene gepaste geneeswijze, verder herſteld was, werden aan dit kind de koepokken voor de *achtſte* maal ingeënt; toen weder ontwikkelden zich vijf ſchoone koepokken, terwijl eene negende en tiende vaccinatie zonder gevolg bleef, waardoor het bleek, dat dit kind *eerst toen* zijne vatbaarheid voor de kinderziekte verloren had. — Het vierde Hoofdſtuk onderzoekt, waarop men vooral te letten hebbe bij de keuze der voorwerpen, waarop de koepokinenting geſchieden zal, en ontraadt dezelve bij koortsachtige ongeſteldheid, bij klierziekten, (*) bij *rachitis* enz., gelijk ook in al te jeugdigen leeftijd. — In het vijfde Hoofdſtuk, eindelijk, toont hij het wenſchelijke van geneeskundige wetten en verordeningen, welke de koepokinenting ſlechts doen plaats hebben na ingewonnen raad en met overleg eens Geneesheers.

De derde Verhandeling ſtrekt ter beantwoording der volgende vraag: *Daar de proefnemingen van* ARAGO *aangetoond hebben, dat ſommige ligchamen, wanneer zij ſnel bewogen worden, een zeer merkbaren invloed op de Magneetnaald uitoefenen, zoo verlangt de Maatſchappij: eene volledige uiteenzetting van al de verſchijnſelen, die deze werking vergezellen, en eene, op waarnemingen gegronde, verklaring derzelven.* Niet ſlechts hebben de proefnemingen van ARAGO geleerd, dat de rotatie eener koperen ſchijf de magneetnaald in ronddraaijing brengen kan; maar ook, dat de ſchommelende magneetnaald in de nabijheid van andere ligcha-

(*) Staat dit niet in wederſpraak met het zoo even aangehaalde uit des Schrijvers eigene ondervinding? — *Redact.*

Digitized by Google

men, vooral van metalen, ſpoediger tot rust komt. Volgens de theorie van BABBAGE en anderen, zoude de reden van deze verſchijnſels in het magnetisch vermogen gelegen zijn, hetwelk niet ſlechts in ijzer, cobalt en nickel, maar ook in alle metalen en vele andere ligchamen aanwezig zoude zijn, hoezeer het in dezelve verborgen was, en alleen door de nabijheid eener magneet kon worden opgewekt. Dit gevoelen wederlegt de Schrijver op overtuigende gronden; terwijl ook ARAGO heeft aangetoond, dat de kracht, die door de rondraaijende ſchijf op de naald wordt uitgeoefend, eene *afſtootende* is, en geenszins eene *aantrekkende*, gelijk zij volgens die theorie zou moeten zijn. De Schrijver geeft daarentegen eene verklaring dezer verſchijnſels uit de hedendaagſche ontdekkingen van FARADAY, waardoor het magnetismus zelve aan het gebied der electriciteitsleer onderworpen is geworden; hoezeer men daarom niet meenen moet, dat alle onderſcheiding tuſſchen magnetiſche en andere ligchamen verdwijnen zoude, en men de magnetiſche werking met de magneto-electriſche opwekking niet behoort te verwarren. De Schrijver dezer Prijsverhandeling is de Heer W. A. ENSCHEDÉ, destijds *Math. et Phil. nat. Cand.* en Student aan de *Leydſche* Hoogeſchool. Zijne Verhandeling werd, zoo wij meenen, op denzelfden dag bekroond, waarop tevens die van den Heer DASSEN, Student der *Groningſche* Hoogeſchool, over een Botanisch onderwerp, gelijke onderſcheiding genoot; zekerlijk een bijzonder verſchijnſel, hetwelk onze vaderlandſche Hoogeſcholen tot eer verſtrekt.

Wij merkten in dit deel weder eenige drukfouten op, zoo als bl. 124, reg. 10. *phophylactisch* voor *prophylactisch*; bl. 160. reg. 5 v. o. *wateyraten* voor *waterraten*; bl. 250. reg. 17. *tegengelſtede* voor *tegengeſtelde*, enz.

Digitized by Google

De Vorst van NICOLAAS MACHIAVELLI. *Uit het Italiaansch vertaald en met eenige Aanteekeningen uitgegeven, door Mr.* T. M. ROEST VAN LIMBURG. *Te Leiden, bij* J. C. Cijfveer. 1834. *In gr.* 8*vo.* *XXVIII en* 164 *bl. f* 1-80.

Wanneer men ten huidigen dage een ſtaatkundig werk in handen neemt, is gewoonlijk de eerſte vraag: tot welke partij behoort de Schrijver? namelijk, is hij *radicaal*, *liberaal*, *conſtitutioneel* of *monarchaal*? wil hij hervormen of behouden? erkent hij den Vorst of wel het Volk als oppermagtig? De beantwoording dezer vragen toch is eene noodwendige *praemiſſa* ter beoordeeling der gevoelens van den Schrijver. 't Is waar, wij hebben hier ſlechts eene *vertaling* voor ons; doch deze vertaling ſchijnt min of meer diplomatisch; en Diplomaten, gelijk men zegt, zijn perſonen, wier zwijgen dikwerf ſpreekt, wier woorden veeltijds hieroglyphen zijn, voor den ingewijden ſlechts leesbaar. Men zou meer dan één diplomatisch ſtuk kunnen noemen, dat alleenlijk geſchreven werd, om eene enkele aanmerking te plaatſen. In het onderhavige werk komen er verſcheidene voor, waarover boekdeelen zouden kunnen, misſchien wel mogen, geſchreven worden. Recenſent wenscht de aandacht op eenige derzelven te vestigen.

Vooreerst, wat is de Schrijver? is hij *radicaal*, of ten minſte *liberaal*, in de hedendaagſche beteekenis des woords? — Neen. „Een Vorst, wien onze eeuw bewondert, en wien „zijn volk, een heldenvolk van nieuweren tijd, aanbidt, „toont, dat voortgang en orde, verlichting en kracht, regtvaardigheid en menschlievendheid zeer wel te vereenigen „zijn." (*Voorrede*, bl. XVI en XVII.) Deze woorden, op den Keizer van *Rusland* betrekkelijk, zou geen *radicaal* of hedendaagsch *liberaal* geſchreven hebben. Evenmin de noot op bl. 125: „Men zou zeer dwalen, wanneer men „zich verbeeldde, dat de Vorst ſlechts van de Grooten „vleijerij te vreezen heeft; de vleijerij des Volks is even „gevaarlijk; het Volk, zoodra het invloed bekoomt, vleit „even zeer, welligt nog erger. De man des Volks heeft „zoowel zijne hovelingen onder het gepeupel, als de Vorst „de zijne onder de eerſten des lands. Men leze bij TACI-

Digitized by Google

„ TUS, hoe de afschuwelijkste tirannen ook door het Volk „ werden gevleid en toegejuicht. Men zie in oproeren en „ omwentelingen, hoe het Volk zijne ellendige hoofden ver- „ goodt. Hebben niet zelfs een MAS-ANIELLO, een Ko- „ ning van *Munster*, een MARAT, een ROBESPIERRE „ hunne vleijers, hunne blinde vereerders gehad?" — Waar, zeer waar!

De Heer ROEST VAN LIMBURG is dus noch *radicaal*, noch *liberaal*. Maar is hij *monarchaal*? (wederom in de hedendaagsche beteekenis des woords, waarin *monarchaal* genoemd wordt iemand, die aan den alleenheerschenden Vorst eene volstrekte oppermagt toekent, onderworpen alleen aan God en geweten.) Insgelijks neen. „ Zoodra hetzij het Volk, „ hetzij de Vorst of Magistraat de wetten kan doen zwijgen, „ bestaat er geene vrijheid meer, maar is er regeringloosheid „ of tirannij aanwezig." (*Voorrede*, bl. IX. noot 2.) De Schrijver is derhalve *constitutioneel*, en wel *ultra-constitutioneel*; hij wil de oppermagt der Wet, wie ook de Vorst zij; hij wil de handhaving der Wetten, wat ook gebeure. (Zie *Voorrede*, bl. XII. noot 2.) De politieke belijdenis des Schrijvers nu kennende, zullen wij aan dezelve eenige zijner gevoelens toetsen, en zien, of hij zichzelven getrouw gebleven is; vervolgens, zoo ja, onderzoeken, in hoeverre die gevoelens bestaanbaar zijn.

De Heer ROEST VAN LIMBURG schrijft aan MACHIAVELLI (en te regt, naar ons inzien) het stelsel toe, dat het doel de daad geoorloofd of ongeoorloofd maakt; („ de ze- „ delijke afhankelijkheid der handeling van de hoedanigheid „ des doels"; zoo als eerstgenoemde zich uitdrukt; *Bijvoegsels*, bl. 145.) De Schrijver neemt dit stelsel niet aan, als niet geschikt voor *de zwakke eenzijdige menschheid*: deze beslissing is logisch; want, wanneer voor den Staatsburger de algemeene vrijheid het hoogste doel is, moet zij dit ook zijn voor den Mensch, in aanraking met zijne medemenschen; en wanneer nu elk individu geene hoogere wet erkende dan zijn eigen gevoel, niet getoetst aan de praemissen der algemeene vrijheid, ware er geene vrijheid denkbaar. Volgens den Heer ROEST VAN LIMBURG zijn dus de vrijheid grondende Staatswetten de hoogste Wet voor den Staatsburger, hij zij Onderdaan of Vorst: die Staatswetten verbroken zijnde, wordt de Staatsburger wederom Mensch, en vermag, wat de mensch (de mensch in den zoogenaamden Natuur-

Digitized by Google

ſtaat) in aanraking met zijne medemenſchen vermag; niet meer, derhalve niet alles. Dit gevoelen zou welligt den besten regel aangeven, ter beantwoording der vraag: Hoe veel moet de Staatsburger lijden; hoeveel mag hij doen? Deze vraag is van het hoogſte belang; de geheele Staatkunde rust op dezelve. „ En hoewel het mij voorkomt, „ dat de mensch zich niet aanmatigen mag, om ten koste „ van alle middelen naar een *goed* doel te ſtreven, zou men „ hem nogtans moeijelijk het regt kunnen ontzeggen, om, „ des noods, alle middelen aan te wenden, vereischt ter „ bereiking van een *regtmatig* doel, (een doel, waarop hij „ als mensch regt heeft) bij voorbeeld, de verdediging van „ zijn leven, van zijne vrijheid, tegen onregtvaardige aan- „ randing; waarbij men, in den Staat, zou kunnen voegen „ de handhaving der onafhankelijkheid en veiligheid des va- „ derlands." (*Voorrede*, bl. VIII.)

Doch wat noemt nu de Heer ROEST VAN LIMBURG *vrijheid?* „ Daar het woord *vrijheid* in zeer verſchillende „ beteekenisſen gebezigd wordt, acht ik het niet onnoodig „ aan te merken, dat ik door burgerlijke vrijheid dien toe- „ ſtand verſta, waarin *regtmatige* wetten alleen en altoos „ heerſchen; dat is, waarin men ongeſtoord alles doen mag, „ wat de wetten niet verbieden; waarin men voor geene „ handeling, door de wetten niet verboden, kan worden ge- „ ſtraft; waarin men tot niets, door de wetten niet gebo- „ den, kan worden verpligt; en waarin de wetten *altijd en* „ *tegen een ieder* worden gehandhaafd." (*Voorrede*, bl. IX. noot 2.) (*) „ Overigens doet het tot het *daarzijn* der „ burgerlijke vrijheid niets af, of de regeringsvorm *demo-* „ *cratisch*, *aristocratisch* of *monarchaal* is. Onverſchillig *wie* „ de wetten handhaaft, is het genoeg, dat zij gehandhaafd „ worden. Onverſchillig hoe of door wien de wetten ge- „ geven zijn, is het genoeg, dat zij onderſteld mogen „ worden door het algemeen goedgekeurd." (*Voorrede*, bl. X. noot.)

(*) Eveneens ſchreef LODEWIJK-PHILIPS, den 22 Dec. 1830, aan LAFAYETTE: „ *N'oublions pas qu'il n'y a point* „ *de liberté ſans loi, et qu'il n'y a point de loi, là où une* „ *force quelconque parvient à en paralyſer l'action et à* „ *ſ'élever au-desſus d'elle.*" (SARRANS, LAFAYETTE *et la Révolution de* 1830. II. 92.)

Digitized by Google

Er wordt dus hier ſlechts geſproken van de *burgerlijke* vrijheid, en geenszins van de zoogenaamde *politieke* vrijheid, dat is het medewerken tot, het aandeel in het Beſtuur. De verſchillende inzigten omtrent deze lagen buiten het beſtek des Schrijvers; want men kan zeer vrij zijn, zonder aandeel te hebben in het Beſtuur. In onzen *Nederlandſchen* Staat b. v. is de Arbeidsman even burgerlijk vrij als de Stemgeregtigde, de Kiezer of de Volksvertegenwoordiger.

„ Ook houde men in het oog, dat men de Vorſten, als „ Vorſten, niet aan dezelfde zedeleer onderwerpen kan als „ de privaat-perſonen. De privaat-perſoon mag zijn belang, „ zijn regt, opofferen aan hoogere belangen; en met reden „ bewondert men hem, wanneer hij zulks doet. De Vorst „ *moet* het algemeene nut voorſtaan; *moet* den regten van „ het algemeen zekerheid geven. Hier is het „ *ſalus publica* „ *ſuprema lex esto*" waarheid." (*Voorrede*, bl. XI en XII.)

Wederom een zeer betwist en zeer teeder punt. De Schrijver ſtelt hier den Vorst voor, als meer verpligtingen jegens den Staat hebbende, dan de privaat-perſoon; terwijl hij door eene aanhaling uit CHARRON, in de noot, ſchijnt te kennen te geven, dat de Vorst ſomtijds zedelijk (*moraliter*) zou mogen, wat den privaat-perſoon niet geoorloofd is. Dit gevoelen ſtemt volkomen overeen met het conſtitutionalismus des Schrijvers, de algemeene vrijheid, de inſtandhouding van den regtmatigen Staat als de hoogſte wet aannemende; eene wet, waaraan de Vorst zich door het aanvaarden zijner waardigheid verbindt, en waaraan hij zich mag verbinden, omdat de Staat beſchouwd wordt als een noodzakelijk vereischte tot de menſchelijke zamenleving, der menſchen beſtemming.

„ *Dans nos temps l'ignorance fait commettre plus de fautes* „ *que la méchanceté*, zegt FREDERIK II; maar dit was „ in minder verlichte tijden. Thans, nu de Volken de duisternis, die hen benevelde, hebben verdreven, en de „ fakkel rondzwaaijen; thans is het minder *l'ignorance* „ dan wel *la faibleſſe*, waarvoor men te vreezen heeft. „ Het licht is er; men zorge ſlechts, dat het niet misbruikt worde, opdat de fakkel het gebouw verlichte „ en niet in vlammen zette." (*Voorrede*, bl. XV, XVI.) Nogmaals zuiver conſtitutionalismus: evenmin als de Vorst zijne magt mag overſchrijden, mag zulks het Volk. De Vorst *moet* zorgen, dat de fakkel van verlichting geene fak-

Digitized by Google

kel van brandstichting worde. De Schrijver geeft den Vorst hier geen *regt*, maar legt hem eene *verpligting* op. Zie zijne noot bl. XII, *Voorrede:* „ Dienvolgens dus behoorde „ LODEWIJK XVI het oproer, kostte wat wilde, met ge„ weld te keeren, of gewapenderhand te vergaan." Gewis, aan kracht mangelt het hier niet.

Om nu op het politieke stelsel zelve, in de onderhavige *Voorrede* vervat, terug te komen, dunkt ons, dat een zoodanig stelsel best geschikt zou wezen, om de twee groote staatkundige partijen, die *Europa* verdeelen, te vereenigen. Want, wat kan de echte *liberaal* meer verlangen, dan het oppergezag van wetten, waaraan de Vorst zoo wel als hij onderworpen is, en die mogen beschouwd worden als door het algemeen goedgekeurd te zijn? En wat kan daarentegen, in onze tijden, de Vorst meer begeeren, dan de handhaver te wezen der de algemeene vrijheid grondende wetten, de eerste persoon in den Staat? — Dit eenmaal aangenomen zijnde, pleiten zoo vele redenen voor den constitutioneel-volksvertegenwoordigenden-monarchalen regeringsvorm, dat de republikeinsche of Volksregering spoedig hare meeste aanhangers verliezen zou. Want het is niet om den republikeinschen regeringsvorm op zichzelven, dat het den echten *liberaal*, die denzelven voorstaat, te doen is; het is om den meerderen graad van vrijheid, dien hij daarin onderstelt, doch die veeleer in den constitutioneel-representatief-monarchalen, dan in den zuiver republikeinschen bestaanbaar is.

Recensent eindigt met het werk van den Heer ROEST VAN LIMBURG, als der lezing zeer waardig, aan het denkend Publiek aan te bevelen.

M.

Iets over den voorgaanden en tegenwoordigen staat van Nederlandsch Indië, vergezeld van eene beoordeeling von twee vlugschriften, getiteld: „ Kort overzigt der finan„ ciële resultaten van het stelsel van kultures onder den „ Gouverneur-Generaal J. VAN DEN BOSCH." *En „ Blik „ op het bestuur van Nederlandsch Indië (onder denzelfden), „ voor zoo ver het door denzelven ingevoerde stelsel van „ kultures op Java betreft." Met voorkennis van den Luitenant-Generaal, oud Kommissaris-Generaal van Neder-*

Digitized by Google

landsch Indië J. VAN DEN BOSCH, *door* N. VAN ELTEN, D. J. Z., *Kommies bij het Kabinet van het Departement van Koloniën. Te 's Gravenhage en Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1835. *In gr.* 8*vo.* 245 *Bl. f* 2-50.

„ De, sedert weinige jaren, zoo gelukkig veranderde toestand onzer Oost-Indische Bezittingen, die, bij dezen en genen, of door geene genoegzame kennis van zaken, of door stelsel- en partijzucht, miskend en als min gunstig veroordeeld wordt, deed mij, eenigen tijd geleden, het voornemen opvatten, om betrekkelijk die Bezittingen eenige bijzonderheden op te teekenen." Dus begint de Schrijver zijne *Voorrede* van een werk, dat, waarschijnlijk, het Nederlandsche Publiek even welkom als belangwekkend zijn zal. Welk burger toch heeft bij den toestand der Koloniën geen belang? Welk burger moet het niet aangenaam zijn, denzelven van naderbij en uit echte bronnen te kennen? Zoo vele schatten verspreidde weleer de O. I. Kompagnie over het Moederland, zoo vele opofferingen bragt dit in lateren tijd aan hare overzeesche Bezittingen, zulke belangrijke vruchten belooft het door den Heer VAN DEN BOSCH ingevoerde stelsel van kultures, dat onverschilligheid voor de koloniale belangen onverschilligheid voor het Vaderland tevens verraden zou. Dank derhalve den Heere VAN ELTEN, dat hij zijne kennis van de Oost-Indische zaken, in langdurige betrekking verzameld, en de beschciden, hem door Z. E. den gewezen Kommisaris-Generaal verleend, dienstbaar maakte, om het Publiek gelegenheid te geven van zijn oordeel op meerdere gronden te bouwen. Dank hem daarenboven, uit onzen naam ten minste, dat hij het niet beneden zich achtte, de valschheid van een paar nameloos uitgegevene schotschriften openlijk, zelfs voor den minst denkenden, ten toon te stellen. Zekerlijk, noch de waarheidsopspoorder, noch het bestuur van den oud-Kommisaris-Generaal vorderde eene dergelijke wederlegging; doch het gevoel van den *Nederlander*, die, in deze schotschriften, eenen man, aan wien het Vaderland in meer dan één opzigt zoo veel te danken heeft, zag miskend, en heilzame vruchten van onafgebroken moeite, ook ten koste van gezondheid aangewend, baldadig zag gelóochend, dit gevoel eischte, niet zoo zeer juist eene wederlegging, want dit verdienden de

Digitized by Google

schotschriften niet, als wel een brandmerk, — en dit verkregen zij.

„Aan den vorm, waarin dit werkje verschijnt, zal men ligtelijk bemerken, dat hetzelve geen produkt van een stelselmatig plan is; maar dat die vorm het gevolg is van omstandigheden, die bij den aanvang der uitvoering van het voornemen, zich enkel bepalende tot eenige wenken omtrent de Indische zaken, niet konden worden voorzien. Schrijvende, bood zich het eene voor en het andere na aan, zoodat het, als van zelve, in vier afdeelingen voorkomt, die alleen daarom elkander volgen, om den lezeren eene naauwkeuriger zaakkennis te verschaffen, en mijzelven, voor zoo veel dit mogelijk mogt zijn, herhalingen te besparen; waardoor eene eer is te beurt gevallen aan de twee *Kamper* schotschriften, die zij geenszins waardig zijn."

In die vier afdeelingen nu vindt men: I. Iets over den voorgaanden en tegenwoordigen staat van *Nederlandsch Indië*. II en III. Beoordeeling der beide op den titel vermelde brochures, te *Kampen* bij K. VAN HULST te dezen jare uitgegeven. IV. Bijlagen.

Wij willen, den Schrijver in zijne orde volgende, den Lezer met het werk eenigzins bekend maken; niet twijfelende, of hij zal zich daarna aangespoord vinden, om het in zijn geheel te lezen en te overwegen.

In de eerste afdeeling merkt de Heer VAN ELTEN vooraf aan, dat, wil men over de geschiktheid van een stelsel van bestuur oordeelen, men den aard en de zeden van het volk, waarop het toegepast wordt, grondig kennen moet; een gevoelen, door alle Staatkundigen gewis gedeeld. Niet alles is voor allen geschikt. „Wie aan een volk wil opdringen, wat niet voor hetzelve past, of niet door hetzelve wordt begeerd, moet, gelijk de *Spanjaarden* het Christendom verkondigden, niet zeldzaam tot het geweld toevlugt nemen, en doordrijven, wat men niet kan doen aannemen." De zekerste maatstaf van de geschiktheid van een stelsel zijn deszelfs uitkomsten. „Neemt, bij voorbeeld, de handel op die landen toe, en werpt dezelve milde vruchten af, dan is zulks een onbetwistbaar bewijs, dat het stelsel, aldaar aangenomen, eene voordeelige strekking heeft voor de nationale welvaart; en verschaft *Indië*, bovendien, noemwaardige voordeelen aan 's Rijks schatkist, dan is dit een tweede bewijs, dat de inrigtingen aldaar strooken met het algemeen belang.

Digitized by Google

Heerscht er tevens rust en tevredenheid in die landen, noodzakelijke voorwaarden, om op duurzame voordeelen daarvan te kunnen hopen, dan kan zulks als een derde en gewigtige grond beschouwd worden, om het bestuur dezer landen gunstig te beoordeelen," enz. Men passe dit grondbeginsel op onze Bezittingen in *Oost-Indië* toe, en toetse den staat dier landen, in onderscheidene tijdperken, aan de opgegevene kenmerken van welvaart, voordeel en tevredenheid, en men zal, als van zelve, tot de beslissing geleid worden, onder welke inrigtingen het oogmerk, waarom die landen bezeten worden, het best is bereikt.

Het is algemeen bekend, dat, met het jaar 1790, de schulden der voormalige O. I. Kompagnie tot ruim 67½ millioen waren gestegen (*). De noodzakelijkheid werd dus ingezien, om hare inrigtingen te wijzigen; daartoe werd in 1791 eene Kommissie naar *Indië* gezonden, die evenwel aan hare bestemming, ten gevolge van de gebeurtenissen in 1795, niet ten volle heeft kunnen voldoen. Nadat in dit zoo even aangeduide jaar de oorlog met *Engeland* was uitgebroken, kon *Indië* tot 1811 geene naamwaardige ondersteuning meer uit het Moederland erlangen, en bleef mitsdien aan deszelfs eigene hulpbronnen overgelaten, die in de uitkomst bleken meer dan voldoende te zijn. In 1811 vermeesterden de *Engelschen* de Kolonie. Volgens de opgaven van den Heer RAFFLES, aan wien het bestuur dezer Bezittingen werd opgedragen, heeft zijn bestuur van drie jaren een financieel te kort opgeleverd van omstreeks tien millioen Nederlandsche guldens. De voornaamste verandering, door hem ingevoerd, heeft bestaan in het onttrekken van den *Javaan* aan den invloed zijner Hoofden, in het heffen van eene directe belasting op denzelven ten voordeele van het Gouvernement, berekend tegen de helft, twee vijfden of een derde van den oogst, naarmate van de vruchtbaarheid der velden, en in het

(*) Toen in 1795 de O. I. Kompagnie uitkeenging, werden de winsten, door haar aangebragt, geschat op *f* 2000,000,000; hare schuld beliep *f* 82,000,000; maar zij had zich eenen belangrijken inventaris voorbehouden. Zie VAN ALPHEN, *Redevoering over het Ontwerp van Wet der Geldleening. Leyden*, 1826. p. 77. P. MIJER, *Disf. hist. pol. de commercio et interna administrationis forma possessionum Batavarum in India Orientali. Amsterdam*, 1832. p. 5.

Digitized by Google

onmiddelijk bezoldigen der Regenten uit de kas des Gouvernements. Zaken, waaromtrent men meer bijzonderheden in zijn werk vinden kan. (*)

In 1816 werd *Java* van de *Britten* overgenomen door eene Kommisſie, daartoe door den Koning benoemd, en teruggebragt onder het Nederlandſche beſtuur. Aan die Kommisſie was het opgedragen, zoodanig ſtelſel van beſtuur aldaar in te voeren, als het meest doelmatig zou worden bevonden. Deze Kommisſie, met zeer vele moeijelijkheden te kampen hebbende, ſloeg den eenigen weg in, die haar overbleef; namelijk, het door RAFFLES ingevoerde ſtelſel te herzien en, waar het noodig ſcheen, te verbeteren; en hierin is met eenen ijver, eene trouw en bekwaamheid te werk gegaan, dat, ware het mogelijk geweest dat ſtelſel te doen gelukken, en langs dien weg het doel, waarom wij Koloniën bezitten, te bereiken, hetzelve bereikt zou zijn geweest. Aanvankelijk, het is waar, ſchenen de financiële uitkomſten, bij den buitengewoon hoogen prijs der koffij, gunſtig, en de inkomſten der Kolonie ruim voldoende, om de lasten te beſtrijden. Bij de daling echter der koffijprijzen ontſtond er al ſpoedig geldgebrek; en de behoefte daaraan was, met 1824, dus vóór het uitbreken van den oorlog met DIEPO NEGORO, zoo nijpend geworden, dat in de geldelijke behoefte van *Indië* moest worden voorzien; hetgeen geſchiedde, zoo door eene leening van acht millioen guldens bij de Handel-Maatſchappij, als door eene andere van twintig millioen hier te lande; uit welke laatſte echter tevens eenige uitgaven voor de *West-Indiën* moesten worden beſtreden.

(*) Behalve het werk van RAFFLES, *The History of Java*, kan men vergelijken: CRAWFURD, *De Indiſche Archipel.* H. ST. GEORGE TUCKER, *A review of the financial ſituation of the East-India Company*, (1815) p. 92, 96. *De Staatsgeſchiedenis van Indië van* 1784—1823. *Naar het Engelsch van den Generaal* MALCOLM, *door* J. OLIVIER, (1829) D. I. p. 35, enz.

(*Het vervolg en ſlot hierna.*)

Praktiſche Handleiding voor het ſchriftelijk rekenen in het algemeen, en het rekenen uit 't hoofd in het bijzonder, ge-

Digitized by Google

heel ingerigt met het doel, om eene geleidelijke ontwikkeling der zielsvermogens en eene vruchtbare oefening des verſtands bevorderlijk te zijn; ten dienſte van School- en Huisonderwijzers, alsmede van Onderwijzeresſen. Voorzien van vier Platen en een klein duizendtal Voorſtellen. Door R. G. RIJKENS, *Onderwijzer te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1834. *In gr.* 8*vo. XXXI en* 416 *bl. f* 3-:

De breede titel duidt aan, wat de Schrijver heeft willen geven. Wij meenen, dat vooral jeugdige onderwijzers een nuttig gebruik van deze *Praktiſche Handleiding* zullen kunnen maken. Alhoewel er geen gebrek aan leerboeken voor de rekenkunde is, achten wij een werk over de leerwijze niet overbodig. Dat van den Heer RIJKENS bevat vele belangrijke aanmerkingen en wenken. Vooraf gaat eene zeer uitvoerige *Voorrede*, die ook bij eene tweede lezing ons uitnemend beviel. Moge daarin al een en ander voorkomen, dat men bij eene *Praktiſche Handleiding* niet verwacht zou hebben, er wordt toch veel gezegd, dat de ernſtige overweging en behartiging van alle onderwijzers en opvoeders verdient. Wij gelooven, dat het Schoolwezen op het bedoelde punt nog aanmerkelijke verbetering noodig heeft. Kan misſchien niet ieder zich vereenigen met de voorſlagen van RIJKENS, de eene of andere wenk geeft ligtelijk aanleiding tot verder nadenken, en dan wordt het doel bereikt, dat de Schrijver met het aanbieden van eene Handleiding zich voorſtelde. Bijzonder beviel ons, wat RIJKENS ter aanprijzing van het *rekenen uit het hoofd* zegt. In de meeste ſcholen hier te lande wordt het verwaarloosd. In *Duitschland* eens ſcholen bezoekende, merkten wij in eene derzelven met verwondering op, dat de kinderen in het algemeen zeer vlug en vaardig in het rekenen uit het hoofd waren. Ook in het Inſtituut voor Blinden kan men zien of hooren, wat zoodanige oefening vermag.

Na de *Voorrede* volgt eene *Inleiding* van 102 bladzijden, waarin de Schrijver handelt *over de gebreken, welke over het algemeen in het Rekenonderrigt, zoo op de lagere als middelbare Scholen, beſtaan*, voorts *de belangrijkſte eigenſchappen eener leerwijze in het algemeen, en wel van het rekenen in het bijzonder*, opgeeft, en ook aanduidt, *hoe*, naar zijn oordeel, *eene leerwijze voor het ſchriftelijk rekenen dient inge-*

Digitized by Google

rigt te zijn, zal zij tot eene vruchtbare oefening des verſtands verſtrekken. Hij deelt verder zijne gedachten *over het uit 't hoofd rekenen* mede, noemt *eenige voordeelen daarvan* op, en wijst *punten* aan, *welke men* (zich) *daarbij ten doel moet ſtellen, en waarnaar men de leſſen behoort in te rigten.* Ook het overige gedeelte des boeks bevat zeer veel goeds, dat, opgemerkt en behartigd wordende, allezins tot wezenlijk nut van het aankomend geſlacht zal ſtrekken.

Wij kunnen dit werk derhalve in het algemeen aanprijzen. Wij zouden echter niet wenſchen, dat ieder ſlaafs de Handleiding van RIJKENS volgde. Hij heeft ſlechts door voorbeelden willen toonen, in hoedanigen geest men moet onderwijzen. Wat bl. 41 en elders omtrent de *eenheidstafel* van PESTALOZZI wordt aangemerkt, zal misſchien dezen en genen voorſtander mishagen; wij gelooven, dat bij elke leerwijze zeer veel aankomt op de geſchiktheid van den onderwijzer zelven. De een kan welligt beter op deze, een ander op eene andere manier het eigenlijke doel bereiken. Dezelfde aanmerking geldt, bl. 45, omtrent het behandelen van *onbenoemde* getallen. Wanneer RIJKENS, bl. 51, *rekenkundige zaken, tot de Arithmetica behoorende*, noemt, zoude men kunnen vragen, of er dan ook *rekenkundige zaken* zijn, welke *niet* tot de Arithmetica behooren? Wat de Schrijver bl. 62 env. omtrent het *klaſſikale* onderwijs aanmerkt, is allezins waar, doch ook op andere vakken van onderwijs toepaſſelijk. Men moet naar gelang van omſtandigheden te werk gaan. Dit leerde ons althans de ondervinding. Wij trachten het onderwijs in het rekenen, *zoo veel mogelijk*, klasſikaal te maken, doch tevens de nadeelen te vermijden, welke daaruit voor ſommige leerlingen zouden kunnen voortvloeijen. Daar kinderen in aanleg en vatbaarheid zoo zeer verſchillen, zal het ſteeds moeijelijk blijven, aan vele rekenaars in dezelfde klaſſe het noodige onderrigt in het rekenen te geven. In de hoofdzaak zijn wij het geheel eens met den Schrijver, en volgden ook reeds lang den weg, door hem aangewezen.

Wat RIJKENS bl. 103—160 van het *leeren tellen* zegt, keuren wij mede goed. Onze handelwijze verſchilt, wat den gang betreft, niet aanmerkelijk van de zijne. Wij bedienen ons echter niet van *aardappelen* of *knikkers*, maar altijd van *kuben*. Den kleinen het onderwijs ſteeds aangenaam trachtende te maken, onthouden wij ons evenwel zorgvuldig van

Digitized by Google

eigenlijke *grappen*. De onderwijzer zij *kinderlijk*, niet *kinderachtig*. Heeft er iets van zoodanigen aard in de school plaats, als de Schrijver bl. 106 te kennen geeft, wij zouden vreezen, dat het nadeeligen invloed hebbe. Zullen de overige leerlingen niet daardoor van hun werk afgetrokken worden? Zal niet menigeen, om de klucht lagchende, vergeten, wat hij eigenlijk behoort te leeren? En in hoedanig licht vertoont zich daarbij de onderwijzer zelf?....

De Schrijver had, bl. 157, over de *verdeeling der munten, maten en gewigten* wel iets uitvoeriger mogen zijn, en dan bij andere onderwerpen zich bekort hebben.

De eerste *Afd. van voorstellen* (bl. 161), *tot de zamenstelling behoorende*, heeft 10 voorstellen, waarvan het eerste ons geheel ongeschikt voorkomt; die onder No. 9 en 10 zijn mede niet in onzen geest. Wij verkiezen liever voorstellen, als No. 6. Ook het overige, meenen wij, zal wel doel treffen.

Wij houden de oefeningen, die verder volgen, voor gepast en nuttig. Hier en daar evenwel zouden wij op de inkleeding iets aan te merken hebben. Van dien aard is b. v., op bl. 175, die *pannekoeken-grap*; schoon wij niet willen ontkennen, dat men op die wijze (maar zonder pannekoeken) aan de leerlingen een goed denkbeeld van gewone breuken kan geven. Zoodanige behandeling is allezins gepast en bevattelijk voor kinderen.

Het komt ons echter vreemd voor, dat de Schrijver niet opzettelijk over de tiendeelige breuken handelt. Wij doen dezelve altijd de gewone breuken voorafgaan, dewijl ze van meer belang zijn. Een leerling, die de school verlaat, eer zijne vorderingen in het rekenen voldoende geacht mogen worden, zal zich in het dagelijksche leven beter weten te helpen, zoo hij alleen de tiendeelige breuken kent, dan omgekeerd, wanneer hij de bewerking der gewone en niet die der andere verstaat. Ook bij het rekenen uit het hoofd maken wij dikwijls met goed gevolg gebruik van tiendeelige breuken.

De voorstellen, die verder in het werk voorkomen, zijn meestal goed gekozen en behagelijk ingekleed. Hier en daar echter worden er gevonden, die ons minder bevallen. De voorstellen No. 275, 276 en 277 (bl. 386 env.) zijn niet vatbaar voor rekenkundige oplossing, en behooren derhalve hier geenszins.

Digitized by Google

Ons oordeel over deze Handleiding is over het geheel gunstig. RIJKENS geeft menigen nuttigen wenk, dien vooral jonge onderwijzers zich ten nutte kunnen maken.

De Regtsmagt van het Hoogheemraadschap van Rijnland verdedigd. Pleitrede van Mr. G. P. VAN OUTEREN. *Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. 1835. *In gr.* 8*vo.* 104 *Bl. f* 1-:

Gaarne willen wij erkennen, dat de Heer Mr. VAN OUTEREN de regtsmagt van het Hoogheemraadschap van Rijnland zoo goed verdedigd heeft, als zulks omtrent zulk een *monstrum horrendum* met mogelijkheid geschieden kan. Zijn betoogtrant is scherpzinnig; de verdeeling en behandeling der stof is duidelijk en krachtig; de stijl alleen is berispelijk, wegens de overgroote menigte van overtollige bastaardwoorden. Met zijne aanvankelijke zegepraal wenschen wij hem als Advocaat geluk; terwijl wij het vaderland beklagen, en hopen, dat de ten uitvoer legging van het zoogenaamde vonnis, waarbij het Hoogheemraadschap, 't welk zich competent verklaard heeft, weldra zich ten principale in het gelijk zal stellen, op eene wettige wijze moge worden verhinderd: want ook wij zijn, na vergelijking der Pleitrede vóór de regtsmagt van Rijnlands Hoogheemraadschap, door Mr. VAN OUTEREN, met de Pleitrede er tegen, en de verdere beantwoording der verdediging, door Mr. D. DONKER CURTIUS, in het gevoelen bevestigd, dat niet alleen de regtsmagt der Hoogheemraadschappen en dergelijke instellingen verderfelijk zou zijn, zoo zij bestond, maar ook, dat dezelve sedert de inlijving in Frankrijk niet wettig bestaat; en wij houden dus ook zoodanige besluiten, waarbij dergelijke regtsmagt erkend wordt, in dat opzigt voor op dwaling gegrond, strijdig met de wet, en derhalve zonder verbindende kracht. Tenzij men welligt het woord *regtsmagt*, in de bedoelde besluiten van Zijne Majesteit voorkomende, in een' flaauweren zin wilde verstaan, en de zaak zóó opvatten, dat de magt, bij Art. 2 van het besluit van 7 Januarij 1817 omschreven, en buitendien, bij Hoofdstuk 9 der Grondwet, binnen hare grenzen bepaald, die eigenlijk slechts eene administratief en voorloopig beslissende magt is, waaraan een voorloopig dwang-

Digitized by Google

regt verbonden wordt; dat deze met voorloopig dwangregt vereenigde magt de bij Art. 1 van gezegd beſluit bedoelde regtsmagt is. Uit de woorden van dat 1ſte Art. ſchijnt dit voort te vloeijen; en zoo dit de meening van het Hoog Beſtuur is geweest, dan kan men dat beſluit als volkomen grondwettig eerbiedigen, en het woord *regtsmagt* is ſlechts eene minder gepaste uitdrukking, waardoor in geenen deele *zoodanig* eene regtsmagt wordt aangeduid, als het Hoogheemraadſchap van Rijnland zich toekent; geene regtsmagt in den *waren* zin des woords, maar alleenlijk eene adminiſtratieve magt met voorloopig dwangregt, in 't bijzonder van zoogenaamde *parate executie*. Daar de beſluiten der Regering naar de Wet moeten worden uitgelegd, zouden wij voor onszelven wel gezind zijn, het bewuſte beſluit in dien zin te verſtaan; maar dan heeft men zich te vergeefs, ten voordeele der regtsmagt van de Heemraadſchappen, daarop beroepen.

Grondbeginſelen der Natuurkundige Wetenſchappen. In één Boekdeel, met 33 Platen. Iſte Aflevering. Te Breda, bij F. P. Sterk. 1835. *In gr.* 8*vo.* 48 *Bl. Bij Inteek. f* :-81.

Supplement op het algemeen Aardrijkskundig Woordenboek van J. VAN WIJK, ROELANDSZ., *door den Schrijver van hetzelve. Aflevering No.* 1. *Te Amſterdam, bij* C. L. Schleijer. 1835. *In gr.* 8*vo.* 8 *en* 96 *bl. f* 1-05.

Tot nog toe hebben wij ſlechts de eerſte Aflevering van de *Grondbeginſelen der Natuurkundige Wetenſchappen* ontvangen, en kunnen dus alleen zeggen, dat wij de voltooijing van het werk wenſchen. De ſtijl dezer eerſte Aflevering is echter niet overal even duidelijk en zuiver. Nu en dan ſchijnt het, alsof men uit het Duitsch vertaalt. De *definitiën*, waarmede het werk begint, zijn niet naauwkeurig: „De natuurlijke geſchiedenis is eene wetenſchap van zaken en waarnemingen, die ten doel heeft de geheele kennis der *op aarde beſtaande voorwerpen, of der in tijd en ruimte bepaalde wezens, die onze zinnen kunnen aandoen*, en welke wij *ligchamen* noemen." *Grondbeginſelen der Natuurkundige Wetenſchappen* heet het boek, en onder die wetenſchappen behoort ook de natuurlijke geſchiedenis of *historia naturalis*; maar deze is niet het *genus*, en de *phyſica*, *chemia* enz. zijn geene

Digitized by Google

ſpecies der *historia naturalis*. Hier echter wordt de *hist. nat.* als het *genus* beſchouwd, waarvan *phyſica*, *chemia*, *phyſiologia* en *astronomia* de onderdeelen zijn; zie § 2. Dit is reeds zonderling. Maar zoo nu de phyſica en de ſterrekunde als onderdeelen worden aangemerkt, hoe kan dan de natuurlijke geſchiedenis ſlechts de kennis der op *aarde* beſtaande voorwerpen ten doel hebben? En, in elk geval, hoe kan men zeggen *op aarde beſtaande voorwerpen*, OF *in tijd en ruimte bepaalde wezens? Of* beteekent hier, dat in tijd en ruimte bepaalde wezens hetzelfde te kennen geeft, als op aarde beſtaande voorwerpen. Intuſſchen zijn niet alle verſchijningen in tijd en ruimte tevens *op aarde* beſtaande voorwerpen; terwijl ook het woord *wezens*, aan die verſchijningen gegeven, zeer onvoegzaam is. Eene ſneeuwvlok is b. v. een voorwerp, eene verſchijning in tijd en ruimte, een ligchaam, gelijk alwat verſchijnt ligchamelijk is: maar is eene ſneeuwvlok, is een regenboog, is zelfs de zon, is de maan, is eene komeet, eene planeet of eene vaste ſter een *wezen?* Als wetenſchap beſchouwd, (zegt § 2) is de natuurlijke geſchiedenis een deel der wijsbegeerte OF van de kennis der dingen. Maar de wijsbegeerte, als verſtandelijk onderzoek naar den aard van ons weten en de voorwerpen onzer kennis, mòge de moeder der wetenſchappen zijn, zij is geenszins de kennis zelve van de dingen, d. i. van alwat aanwezig is. Wij kunnen hier niet langer bij ſtilſtaan; maar zoo zeer, als wij de voortzetting van het begonnen werk wenſchen, hopen wij, dat men naauwlettender in de keus der bewoordingen worden zal.

De andere eerſte Aflevering, die voor ons ligt, is van het *Supplement op* VAN WIJK's *Aardrijkskundig Woordenboek.* Van harte juichen wij deze onderneming toe, als zeer geſchikt, om een reeds voortreffelijk werk, door aanvulling en verbetering, zoo veel mogelijk de volmaaktheid te doen nabij komen; en dat de Heer VAN WIJK in perſoon dezen arbeid volvoert, is een waarborg voor de juistheid der bewerking.

Ernst en Boert, door H. J. FOPPE. *Te Amſterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1834. *In gr.* 8*vo.* 202 *Bl. f* 3-:

In dezen Dichtbundel heeft de Heer FOPPE eenige proeven, zoo wel van den ernſtigen, als van den boertigen dichttrant,

Digitized by Google

gegeven. Deze manieren nu loopen zoo zeer uit elkander, dat het niet te verwonderen zou zijn, indien de eene iemand beter van de hand ging, dan de andere; en inderdaad is het Rec. voorgekomen, dat de Heer POPPE over het geheel beter in de eerſte, dan in de laatſte geſlaagd is. De ernſtige Gedichten nemen wel geen bijzonder hooge vlugt, maar zijn doorgaans wèl, en hunner onderwerpen niet onwaardig; de boertige daarentegen bevatten wel hier en daar geestige trekken, maar vallen al te dikwijls, vooral wanneer zij lang zijn, in het laffe, platte en gemeene, zonder dat het eigenlijk puntige der ſatire gelukkig uitkomt. Zoo zijn b. v. de twee uitvoerigſte van dezelve, *Glaucus* en *Hercules*, een wonderlijk bont allerlei, zonder bepaald doel, ja niet zelden zoo, dat men naar de bedoeling raden moet, en vallen, bij het goede en geestige, dat er in is, niet zelden in flaauwe aardigheden en gemeene ſpreekwijzen, die Rec. meent, dat beneden den waren Dichter zijn. Het is geheel iets anders, ware geestigheid, fijn vernuftige luim en gepast hekelende ſcherts in een bevallig dichterlijk kleed te ſteken, dan wel zekeren kluchtigen keuvelpraat en gemeen grappige voorſtellingen, met eenige betere regels doormengd, zamen te voegen. Het is wel waar, dat in dergelijke ſtukken veel van de mondelinge voordragt afhangt, om dezelve te doen behagen; en de Heer POPPE ſchijnt hierop ook in eene noot onder het gedicht *Glaucus* te doelen: maar men late dan toch niet alles drukken, wat door eene goede voordragt de toehoorders een avonduurtje vermaakt heeft, maar dat bij de lezing de helft en meer verliest! Waarachtig, de kunst en de goede ſmaak zullen er niets bij winnen! Men late zich hiertoe zelfs niet verleiden door het voorbeeld van ſommigen onzer oude Dichters, die in dezen trant eenigen ſmaak gevonden hebben; want bij al het goede, dat Rec. ook daarin gaarne erkennen wil, vreest hij, dat er maar al te veel wanſmaak en valsch vernuft onder loopt, en zelfs bij onze Natie het gebrek wel eens meer beſpeurd wordt, dat men, bij het aanflaan van den ſchertſenden en boertigen toon, maar al te ligt tot het platte en gemeene vervalt. — Dit een en ander in bijzonderheden dan te toonen, kan Rec. niet, zonder al te uitvoerig te worden; en met het bloot aanhalen van enkele voorbeelden van dien aard uit deze Gedichten is zeker noch Schrijver noch Lezer grootelijks gediend: hij wil dus liever deze zijne algemeene aanmerkingen, van zoo veel of zoo weinig gewigt als

Digitized by Google

zij zijn, aan den Dichter, die zich in dit vak oefenen wil, met alle befcheidenheid aanbevelen.

Onder de meer ernftige Gedichten hebben Rec. over 't geheel het meest behaagd, *de Nacht*, bl. 21—25, *eene verlatene Vrouw bij haren Zoon*, bl. 32—41, en *het gefchokte Nederland*, een *declamatorium* voor het tooneel, en als zoodanig te Amfterdam uitgevoerd, bl. 130—139. — Het eerfte is niet onbelangrijk, door verfcheidene dingen, zoo goed als kwaad, zoo aangenaam als fmartelijk, die meest in den nacht plaats hebben, te fchilderen; welk tafereel echter met nog meer bijzonderheden had kunnen vergroot worden, b. v. het geboorteuur, het rusten van zorgen; eene meer geleidelijke orde, of hier en daar eene treffender tegenftelling, zou welligt nog beter uitwerking gedaan hebben. — Het tweede is over 't geheel wèl en met veel gevoel gedicht; maar de hervatting van het onderwerp, bl. 38, na het reeds voorafgegane, waardoor het volledig genoeg voorgefteld was, is minder gelukkig: in allen gevalle zou de nieuwe *apostrophe* der verlatene aan haren ontrouwen echtgenoot, bl. 38, 39, beter gevoegd hebben bij bl. 34, vóór de *apostrophe* aan degene, die hij verleid had. — Het derde bovengenoemde ftuk is doorgaans zeer wel gedicht. Alleen doet Rec. hierbij de volgende vragen: Zouden de twee eerfte *Recitatieven*, het eene van ruim twee, het andere van ruim drie bladzijden, niet wat al te lang zijn? Is het *metrum* van het *Koraal*, bl. 134, („Knielt, kindren van Neêrland! voor d'eeuwigen God! Beveelt u zijn eeuwig vermogen!" enz.) wel voor den inhoud gefchikt, die eene opwekking is tot diepen eerbied voor het Opperwezen, en dus een deftiger *metrum* fchijnt te vereifchen? Is de *Aria* voor een gebed gefchikt, (bl. 138) en dan nog wel, om daarin tevens van fpraakwending te veranderen, en het Volk tot moed op te wekken?

Gelijk de correctie van dezen Bundel hier en daar beter kon zijn, zoo is de dichterlijke en taalkundige uitdrukking op fommige plaatfen minder gelukkig, en als zoodanig, gelijk Rec. vreest, fomtijds ook door het lieve rijm veroorzaakt. B. v. bl. 21, waar de fterren genoemd worden „het „ glinfterend heir *vol waarde*", welk laatfte niet anders dan een flaauw vulwoord is, om op *aarde* te rijmen; of bl. 45, waar „ vrijheid en licht het dierbaar erfgoed onzer *grooten*" heeten, waarfchijnlijk voor „ onzer *Vad'ren*", maar dan voorzeker niet gelukkig; doch het moest rijmen op *gefloten*.

Digitized by Google

Lag voor *lei* of *leide*, bl. 32, en *verguist* voor *vergruist*, bl. 51, zijn misschien drukfouten; maar *Vorste* voor *Vorst*, en *Volke* voor *Volk*, in den eersten naamval, (bl. 123, 124) om de voetmaat vol te maken, is niet goed te keuren, daar de woorden van het m. of o. geslacht aldaar geen zachte *e* aannemen. In een' *vertrapten tooverblik*, bl. 32, 33; in *sporeloos* of *uitsporig blaken*, bl. 33, 34; in *ter baak blinken*, *wen vroeger eeuwenduister verwoestend hare strikken spant*; bl 51; in *eene vlag*, *uit moed en bloed geweven*, bl. 104; in het *lauwren stopen*, bl. 105, heerscht eene bijstere vermenging en verwarring van niet bij elkander behoorende beelden; en in den laatsten der volgende regels, bl. 54: „ Dat „ uur doet *de eedle*" (l. *d'edlen*) „ mensch niet beven, Wiens „ ziel *geoogst* heeft en *geplant*", zou men ten minste de orde der beelden omgekeerd wenschen. Een „ *traan*," die „ *op* „ *het hart weegt*"; „ *den kleurling in de graven zweepen*," voor *den slaaf naar de mijnen zweepen*; „ *zijne slaven drijven* „ *tot op den grond van 't pekelnat*;" *rustgevederte* voor *bed*, (bl. 95, 96) zijn uitdrukkingen, die niet van gedwongenheid of duisterheid zijn vrij te spreken. „ Stervend *neêrgesme-* „ *ten*," bl. 104, is van eenen held, die in den strijd valt, te plat gezegd; en in het vrolijk-ernstige stukje *Levenswijsheid*, bl. 116, 117, het viermaal herhaalde slotwoord *lalalala* waarlijk laf. — Doch reeds genoeg! Rec. wilde met deze aanwijzingen slechts herinneren, hoe noodig het is, dat den Dichteren niet alleen een rijke voorraad van beelden en beeldrijke uitdrukkingen ten dienste sta, maar ook en vooral, dat zij daaruit eene gepaste en gelukkige keus doen, en tot dat einde de lessen, waarmede HORATIUS zijn nog altijd zeer nuttig Gedicht, *de Arte Poëtica*, begint, wèl bestuderen.

Voor het overige kan Rec., zonder al te wijdloopig te worden, geen vergelijkende beoordeeling geven van de 37 zoo grootere als kleinere Dichtstukjes, die in dezen Bundel voorkomen; maar hij hoopt genoeg gezegd te hebben, om de gehalte te doen kennen. Ten besluite deelt hij, ter proeve, het slot mede van het straks geprezene Dichtstukje, de *verlatene Vrouw*, waar zij haren echtgenoot, wien zij nog liefheeft, aldus terugroept, bl. 41:

„ Ach, keer mijn lieveling! keer in mijne armen weder,
„ O, droog de tranen af van moeder en van kind.
„ Stoot ons in 's levens bloei niet in den grafkuil neder;
„ Doorstoot geen Gâ, die u zoo grenzeloos bemint...

Digitized by Google

„ O, Bron van liefde! gij die 't menschlijk hart kunt kneden,
„ O, Vader! trek uw hand in toorn niet van hem af;
„ Red, red hem uit den poel dier gruwbare ijslijkheden;
„ Ontneem zijn dwalend oog de duisternis van 't graf!
„ In u berust mijn troost, op u mijn hoop te gader;
„ Uw wil en het berouw buigt (buig') hem in ootmoed neêr.
„ O, toef niet! — schenk aan ons, den echtgenoot en vader,
„ Geef aan de Maatschappij een nuttig burger weêr!"

Welken stand zult gij kiezen? Tweede Geschenk voor Knapen en Jongelingen. Door R. VAN WIJK, JACOBUSZ., *Phil. Theoret. Mag. Litt. Hum. Doctor, Kostschoolhouder te Kampen. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1832. *In kl.* 8*vo.* 102 *Bl. f* : - 90.

De Heer VAN WIJK is dan zeer gebeten op de Nederduitsche *verhalen* en Fransche *contes moraux*. Eer wij bladz. 12 ten einde hadden gelezen, hoorden wij tegen die *contes* reeds drie salvos losbranden. De Schrijver verkiest liever den meer deftigen en ernstigen betoogtrant te bezigen in hetgeen hij onzen knapen en jongelingen aanbiedt. Wij kennen in beide *genres* voortreffelijke werken, ook voor de jeugd, zoodat wij ons *variis modis bene fit* nog niet kunnen verzaken. Ook kunnen wij ons moeijelijk vereenigen met des Schrijvers stelling, dat het voordragen van ernstige waarheden in den vorm van verhalen aan jongelingen hen als mannen *traag zal maken* (N. B.) *in de gedachten aan een bestaan na dit leven*. Wij willen niet ontkennen, dat in het boekje eenige goede raadgevingen voorkomen voor jongelingen over het kiezen van eenen stand; maar iets nieuws, hetwelk in andere werken niet even goed, indien niet beter gezegd is, hebben wij er niet in gevonden. Het zou dus alleen de vorm zijn, waarin het opgesteld was, welke hetzelve eene bijzondere aanbeveling zou kunnen waardig maken; maar ook daartoe is geene reden. De Schrijver vindt de meeste werkjes, die voor onze jonge lieden geschreven worden, te kinderachtig. „ Onze jonge lieden zijn niet meer, die van over veertig jaren, hun verstand is meer ontwikkeld." Maar, indien dit zoo is, waartoe dan de waarlijk kinderachtige vermelding: „ het kind wil koekebakker worden, omdat het dan veel koek heeft."?

Digitized by Google

De ſtijl van het boekje is ook niet altijd, zoo als wij dien van eenen *Magister* en *Doctor* mogten verwachten. Reeds in de voorrede treffen wij eene opeenſtapeling aan van werkwoorden: *Ik zou kunnen ſchijnen te beantwoorden*; verder: *het meerendeel vinden*, in plaats van *vindt*, en op bladz. 23 en 24 een' volzin van zesentwintig regels. Wij kennen den Heer VAN WIJK niet, om te beſlisſen, of er reden is, om hem te raden, zijne voor het publiek beſtemde werken wat meer te beſchaven, dan wel, zich te bepalen tot het onderwijzen van zijne leerlingen, en niet als Schrijver op te treden. Men kan tot het eene bekwaam zijn, en genoegzaam talent tot het laatſte misſen. Menig eerzaam ſchoenmaker is een bruikbaar werkman, maar is zelfs niet in ſtaat, om zijne nieuwjaarsrekeningen op eene dragelijke, laat ſtaan eenigzins bevallige leest te ſchoeijen: wanneer nu de man nog daarenboven voor de drukpers ging ſchrijven, al ware het dan ook over zijne kunst, zouden wij met APELLES luidkeels roepen: *Ne ſutor* enz.

De twee wegen des levens. Leesboek over de Zedekunde voor Jongelingen en jonge Dochters, die gereed ſtaan de wereld in te treden. Door Mevrouw A. B. SCHILPEROORT, *Wed.* VAN MEERTEN. *Te Amſterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1833. *In gr.* 8*vo.* 230 *Bl. f* 2-40.

Bij de groote menigte van geſchriften, die ſchier dagelijks ons lezend publiek worden aangeboden, kunnen wij niet altijd zoodanige ſpoedige en omſtandige aankondiging van dezelve doen, als ſommige verdienen. Dit is het geval ook met het onderhavige werk. Maar wij vertrouwen, dat de Schrijfſter zelve reeds te gunſtig bekend is, dan dat eenige aanbeveling noodig zal zijn, om deze lettervrucht van hare pen met eene gunſtige verwachting te doen ontvangen.

Na eene inleiding, waarin de fabel: *Hercules op den kruisweg*, ten grondſlag wordt gelegd, behandelt de Schrijfſter in zeven Hoofdſtukken de volgende onderwerpen: I. *Wat is zedekunde?* II. *Over eenige middelen, welke tot deugd voeren kunnen.* III. IV. V. *Over de pligten jegens onszelven.* VI. *Pligten, welke wij omtrent onze evenmenſchen te betrachten hebben.* VII. *Pligten, welke wij omtrent het Opperwezen te betrachten hebben.* Tot het geven van een uittrekſel is het

Digitized by Google

werk minder geſchikt, dewijl eenig gedeelte der verhalen, die hier voorkomen en de lezing zeer vermaangenamen, of van eenig vertoog, uit derzelver verband gerukt, niet genoegzaam zijn, om tot eene proeve te verſtrekken van de behandeling der onderwerpen. Wij willen dus ons verſlag beſluiten met het getuigenis, dat alles in 'een' bevalligen en onderhoudenden ſtijl geſteld, en allezins geſchikt is, om, naar het doel der Schrijfſter, jonge lieden te ſtrekken tot een zedekundig Leesboek bij hunne intrede in de wereld. Daartoe wenſchen wij, dat het door velen gebruikt worde, en een uitgebreid nut moge ſtichten.

De Dweeper. Een Levens- en Karaktertafereel uit vorige tijden. Door C. SPINDLER. *Naar het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8*vo.* 259 *Bl. f* 2-50.

Leodegar geeft zich uit voor eenen profeet en den bezitter van het vermogen, om door zijne gebeden wonderdadige genezingen uit te werken. De biechtvader der bijgeloovige Vorſtin ſchrijft aan de kracht der gebeden van dezen dweeper zijne herſtelling toe van eene gevaarlijke ziekte. Zoo komt *Leodegar* aan het vorſtelijke hof, en geniet aanvankelijk een onbepaald vertrouwen en achting. Hij laat zich wikkelen in eenen aanſlag, om den regerenden Vorst, die zich gehaat gemaakt had bij de Geestelijkheid, van kroon en leven te berooven, meenende daarmede den Hemel eene dienst te doen. Van langzamerhand evenwel begint hij berouw te gevoelen over zijn voornemen, en brengt er het zijne aan toe, om het gevaar van den Vorst af te wenden en den boozen aanſlag te ontdekken en te verijdelen; hetgeen hem dan ook, offchoon ten koste van zijn leven, gelukt. De naam: *een tafereel uit vorige tijden*, deed ons verwachten, dat wij hier weder een verhaal zouden ontvangen in den trant, waarin SPINDLER uitmunt. Maar wij werden teleurgeſteld, en vonden niets, hetwelk den vorigen tijd van den tegenwoordigen onderſcheidt. De kleeding der hier voorkomende perſonen, hunne leefwijze, ſieraden en meubelen zijn naar den den tegenwoordigen ſmaak. Zonderling ſteekt daarbij af het geloof aan watergeesten, die op den bodem der meren wo-

Digitized by Google

nen, maar een huwelijk aangaan met menschen; hetwelk zóó wordt verhaald, dat het moeijelijk te onderscheiden is, of het in het verhaal als waarheid, dan wel als verdichting wordt aangevoerd. De beschrijving van den dweeper is zoo overdreven, dat wij vreezen, dat dezelve niet veel zal bijdragen, ten einde dweepers te bekeeren. Naar ons oordeel is dit verhaal geen der beste van degenen, die onder den naam van SPINDLER in onze taal zijn overgebragt.

De Seleniten, of de Maanbewoners, zoo als zij zijn. Een Hand- en Hulpboek voor al degenen, die naar de Maan willen. Uit de Papieren van een' Luchtreiziger. Te Leeuwarden, bij Steenbergen van Goor. 1834. *In gr.* 8*vo.* 182 *Bl.* f 1 - 50.

Toen Recensent eerst den titel zag van dit zonderlinge boek, meende hij, dat het eene fijne en welvolgehoudene satire zou bevatten, die in het kleed eener avontuurlijke luchtreis, als voertuig voor het denkbeeld des schrijvers, gewikkeld was. Bij de lezing bespeurden wij echter weldra, dat er slechts nu en dan iets voorkomt, dat geschreven schijnt, om de bestaande misbruiken en verkeerde inrigtingen der maatschappij op aarde te hekelen; terwijl verder het eene en andere is bijgebragt, om zekere tint van waarschijnlijkheid en eenigen zamenhang aan het geheel te geven; maar verreweg het meeste uit gisſingen bestaat, die de onbekende Schrijver omtrent de maan en hare bewoners meent te kunnen maken, en die dan als historische waarheden met eenige aanvullingen worden medegedeeld. Moeijelijk zal het wel altijd blijven, het doel des opstellers, de reden der uitgaaf, en vooral der vertaling van dit boeksken te raden. Veel hoofdbreken moet het den Schrijver gekost hebben; maar het vruchtgevolg van zijnen arbeid zal, naar gedachten, zoo wel voor hemzelven als voor zijne lezers, gering zijn. De vinding is rijk, en getuigt van even veel vernuft als geleerdheid; doch daar er, naar ons inzien althans, weinig nut uit te trekken is, en de geschilderde tooneelen uit den aard der zaak weinig belangstelling kunnen inboezemen, vreezen wij, dat Schrijver, Vertaler en Uitgevers, zoó in *Duitschland* als in de *Nederlanden*, elk voor zichzelven zullen moeten uitroepen: *oleum et operam perdidi!*

Digitized by Google

Twaalf ambachten en dertien ongelukken. Een oorſpronkelijk Nederlandſche Roman door P. MEESTERS. *Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1834. *In gr.* 8*vo.* 258 *Bl. f* 2-75.

Met dit geſchrift van den Heer MEESTERS zijn wij een weinig in verlegenheid. Niet, omdat wij beſchroomd zijn, om over dezen „ oorſpronkelijk Nederlandſchen Roman" even vrijmoedig onze gedachten te zeggen, als vroeger over den *Weſtfaalſchen Vondeling* en *Oom Piet*; maar omdat wij het daarvoor moeten houden, dat onze welmeenende en, zoo wij nog blijven gelooven, gegronde (althans op onze uitnoodiging, in de beoordeeling van 's mans *Mislukte Aanval op Sluis*, nog niet door den Heer MEESTERS wederlegde) aanmerkingen op zijnen arbeid aan zijn Ed. niet welgevallig zijn, ja hem boos maken, zoodat hij in een kort, maar vrij vinnig Voorberigt zijne ſpijt niet verbergen kan, dat er iemand is, die het waagt, hem gebreken in zijn werk onder het oog te brengen, of, zoo als hij zelf het noemt „ met „ furie tegen hem uit te varen." Acht die Heer zich boven de *kritiek* verheven, het is ons wèl; maar hij kan het niet ten kwade duiden, dat Tijdſchriften, aan welke zijn werk ter beoordeeling toegezonden wordt, er van zeggen, wat, op goede gronden, zijnen Recenſent dunkt waarheid te zijn, en de uitval tegen de *Redactiën*, als die „ maar opnemen, „ wat haar toegezonden wordt," is, op het zachtſte, onhenſch. Denkt de Heer MEESTERS aldus zijnen beoordeelaar te ontwapenen, dan herinnere hij zich zijne eigene woorden in het Voorberigt: „ die zich daardoor laat affchrik- „ ken, ontbreekt ook de vereiſchte moed." Hij verklaart verder, niettegenſtaande die „ furie," den luimigen ſchrijfſtijl te zullen blijven beoefenen. Welmeenend antwoorden wij, dat wij daar vrede meê hebben, omdat het hem aan eenigen *aanleg*, gelijk wij meermalen zeiden, niet geheel ontbreekt; maar dat het te wenſchen is, dat zijne verregaande ingenomenheid met eigen werk hem het oor, al houdt hij zich wat doof, niet zal doen ſluiten voor aanmerkingen, welker gegrondheid hij zich niet ontveinzen kan.

Vermits het ons evenwel, zoo als gezegd is, voorkomt, dat de Heer MEESTERS het maken dier aanmerkingen niet

Digitized by Google

verdragen kan, ja dit toeſchrijft aan partijdigheid en vitzucht; en vermits wij het beneden ons achten, hem te beduiden, dat dit van eenen Recenſent, die den Schrijver volſtrekt niet kent, en noch voor, noch tegen hem ingenomen is, niet kan verwacht worden; zoo zullen wij geene woorden verſpillen, om hem de leemten aan te wijzen. Den Heere MEESTERS willen wij geene ondienst doen, en aan het publiek hebben wij alleen te berigten, dat zij, die 's mans werken gaarne lezen, doch wier getal wij, om des gekuischten ſmaaks wille, niet groot wenſchen, in het onderhavige zeker ſmaak zullen vinden; terwijl zij, aan wie de laffe aardigheden van dien Heer minder bevallen, ook in dit boek geene reden vinden zullen, om van hun gevoelen terug te komen. In het vervolg mag de Schrijver wel een bladwijzer der voornaamſte zaken bij zijne ſchriften voegen; want de uitweidingen (vroeger waagden wij het, *hors d'oeuvre* te zeggen) zijn zoo vele en velerlei, dat het moeijelijk is, zonder zoodanig hulpmiddel, op te zoeken datgene, waarover MEESTERS het zijne zegt, en om hetwelk te zeggen de geheele Roman wel bijkans het voertuig ſchijnt te wezen.

Friezne Blomme-krânze, fuwn in gear-frisle trog R. WINDSMA, Schoalle-maester to Wolſum. To Snits, by *F. Holtkamp*. In 12mo. 40 Bl. *f*:-20.

Het jaartal der uitgave wordt niet aangeduid op het titelblad; doch het voorberigt aan de *Ldnz-ljue* is, blijkens de onderteekening, in Wintermaand 1833 geſchreven. Meester WINDSMA verzekert, dat men in het aangeboden bloemkransje geene *distels* of *brandnetels* zal vinden, waaraan zich iemand zeer zou kunnen doen. Zonder gevaar van kwetſing kunnen de liefhebbers hetzelve dus gerust in handen nemen. De *Blomme-krânze*, moge dezelve al geene hooge dichterlijke waarde hebben, bevalt ons om gemelde reden beter, dan het vroegere *Blom-koerke*. De onderwerpen zijn: *Salomons eerſte Rjuecht*, *It folmecke Gebet*, *Goads trouw bejowt ûwz nea*, *It Keap-feardy-ſchip*, naar JAN LUIKEN, *Goe rie oan in Catechiſant*, *De wiere Tjercke*, naar VONDEL, *Oppe Aef-byldinge fen* ABRAHAM SCHIM VAN DER LOEFF enz., *Treast yn Godd*, *Schienheyt*, naar VONDEL, *De Hân-*

Digitized by Google

wyzer, *De Râttel-wacht*, *Del-jaen yn Goads wolle*. Dichterlijke omſchrijvingen en uitbreidingen van het *volmaakte Gebed* willen in het algemeen ons niet bevallen; WINDSMA heeft echter vrij gelukkig mogen ſlagen. De ſtukjes zijn meestal vloeijend, en eenigen bevatten zeer goede gedachten. Onder de besten rekenen wij: *Gods trouw begeeft ons niet*, *Troost in God*, *Berusten in Gods wil*. Aardig is *De Nachtwacht*. *De Handwijzer* behoort tot die ſoort van bloemen, welke, naar ons oordeel, in het kransje niet paſſen. Voorts meenen wij, dat het woord *ſchienheyt*, in den zin van *ſchoonheid*, niet gebruikelijk is in de ſpreektaal der Friezen, ofſchoon het in verzen wel eens meer voorkome. Men zegt gewoonlijk *mooi*; *ſchien* of *ſchjien*, zoo als de eigenlijke uitſpraak is, beteekent *rein*, *zindelijk*.

Zestal oorſpronkelijk Nederlandſche Liederen van H. J. FOPPE, *gecomponeerd*, *met begeleiding der Piano*, *door* W. P. DE C. VRUGT, *Hof-Kamerzanger van Z. M. den Koning der Nederlanden*, *en* W. RUYS, *met Hoogduitſche vertaling door* C. A. P. WEISSMANN DE VILLEZ. *Te Amſterdam*, (*thans*) *bij* M. H. Schonekat. *f* 3-75.

Rec., geen *Muſicus*, maar ſlechts *dilettant* in de kunst, heeft de meeste dezer oorſpronkelijk *Nederlandſche* compoſitiën meermalen met verrukking door den éénigen VRUGT hooren voordragen. Alles werkt bij dezen zamen, om zelfs een' middelmatigen tekst, in alledaagſche muzijk gezet, behagelijk te maken. Men verbeelde zich dus het effect van beide, wanneer zij, en met name de laatſte, zich boven het middelmatige verre verheffen! 't Kan wel niet anders, of deze *Liederen*, door wien of wie ook anders, dan door *Nederlands Zanger*, aangeheven, zullen *dat* niet ſchenken, wat *deze* aan dezelve weet te geven; maar de *herinnering* zal hun, die ze van onzen VRUGT mogten hooren, te hulp komen, en hun datgene doen *gevoelen*, wat zij zelve niet vermogen *uit te drukken*. Er is ook een *Hoogduitſche* tekst der Liederen nevens gevoegd, dien wij echter liever nog door een' *Duitſcher* hadden vervaardigd gezien. De compoſitiën zijn ons allergelukkigst voorgekomen. Wij meenen er den geest

Digitized by Google

van SPOHR en van WEBER in te zien leven, zonder eenige ſlaaffche navolging. Zang en woorden maken overal een treffend geheel; iets, wat men te dikwerf in de hedendaagſche zangmuzijk mist, en ons toch ſteeds als een onmisbaar vereischte is voorgekomen. Diepe treurigheid en innige verteedering, zachte weemoed en onbedwongene vrolijkheid wisſelen elkander beurtelings af. Het *Drinklied* ſtellen wij boven het zoo hooggeroemde in den *Vampyr*. Alleen het accompagnement van ſommige ſtukken is ons te moeijelijk voorgekomen, om die met de zoo noodige vrijheid en ongedwongenheid te zingen en tevens te ſpelen. En wie, al ware hij zelfs een VRUGT, heeft dan nog eenen RUYS, om hem bij het zingen te accompagneren? Vanhier, dat wij, nevens deze, eene andere, en tevens goedkoopere, uitgave wenschten, met eene meer gemakkelijke klavierpartij. Intusſchen danken wij, in naam der *Nederlandſche* Muzen, voor het geſchonkene.

LOMPE DRUKFOUT IN DEN RECENSENT OOK DER RECENSENTEN.

In de laatſte Recenſie van No. 6 lazen wij: „ Inderdaad, „ de *Letteroefeningen*, op den ingeſlagen weg voortgaande, „ brengen genoegzaam haar eigen noodlot mede." — Men leze, voor *Letteroefeningen*, *Recenſent ook der Recenſenten*, en de plaats levert een' bekwamen zin. Wij laten deze verbeterde lezing overigens aan het oordeel van den beſcheiden Lezer gaarne verblijven.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootſchap tot verdediging van de Chriſtelijke Godsdienst tegen derzelver hedendaagſche Beſtrijders, voor het jaar 1832. 1*ſte Deel. In 's Gravenhage, bij* de Erve J. Thierry en C. Menſing en Zoon. 1833. *In gr.* 8*vo.* 592 *Bl. f* 3 - 80.

Volgens Progamma voor het jaar 1830 had het Genootſchap tot Prijsvraag uitgeſchreven: *Welke zijn de verſchillende oogpunten, waaruit men de redenering van* PAULUS, *Rom. VII, vooral van vs.* 7, *beſchouwd heeft, en nog beſchouwt? Wat is het oogpunt, hetwelk hier de voorkeuze verdient? En hoedanig is de Leer, die wij volgens hetzelve in dit Hoofdſtuk van den Brief vinden?* — „Het Genootſchap verlangt (*Programma voor* 1830, bl. 9, 10.) eene duidelijke en volledige opgave der gevoelens, welke er nopens *Rom.* VII zijn in het midden gebragt en eenigen ingang gevonden hebben. Vooral komt hier in aanmerking de vraag, of PAULUS, te dezer plaatſe, het beſtaan van zichzelven, toen hij dezen Brief ſchreef, bedoele, dan wel, of hij, onder het beeld van zijn' eigen perſoon, iemand buiten het Christendom voorſtelle. De opvatting, die zich het meest aanbeveelt, behoort grondig te worden geſtaafd." Op deze vraag werden tien Verhandelingen ingediend, onder welke nog vijf waren van meerdere en mindere verdienſten, behalve de twee beide met goud bekroonde ſtukken, welke in dit boekdeel voorkomen. Al ſchijnt de gedane vraag niet regtſtreeks te behooren tot het eigenlijke grondgebied, hetwelk het Genootſchap, ook volgens den titel, *tot verdediging van de Chriſtelijke Godsdienst tegen derzelver hedendaagſche Beſtrijders*, voor zich gekozen

Digitized by Google

heeft, zoo heeft dezelve toch aanleiding gegeven tot het in 't licht verſchijnen van twee bondige en keurig bewerkte Verhandelingen, die vooral door letterkundige voortreffelijkheid uitmunten. Het oordeel des Genootſchaps zal ieder onpartijdige wel billijken, daar toch allerduidelijkst blijkt, dat, hoewel de eene boven de andere iets vooruit heeft, evenwel met regt beide Verhandelingen, naar verdienſte, met gelijken prijs, de gouden medaille, bekroond zijn geworden. Het onderwerp der Verhandelingen werd vooral bemoeijelijkt door de menigvuldige en uiteenloopende meeningen, welke ten toets moesten gebragt worden. Men liep veel gevaar van herhalingen te doen, of ook zelfs eigene oorſpronkelijkheid buiten te ſluiten. De uitſchrijving ſcheen daartoe eenigzins te leiden. Het ware, naar ons oordeel, beter geweest, alleen die plaats van nieuws op te helderen, zonder belemmering van die menigte gevoelens, welke aan ſtelſelzucht, wijsgeerige zoo wel als godgeleerde, hun aanzijn hebben te danken. Dit zou de Verhandelingen, wat het geheel aangaat, beknopter hebben doen uitvallen, en, wat de hoofdzaak aanging, misſchien grondiger en meer uitgewerkt. Doch dit ons oordeel geven wij om beter, maar verklaren tevens, dat beide de Verhandelingen, zoo als dezelve werden te gemoet gezien, nu ook tot groote eere verſtrekken van de beide geleerde Schrijvers, H. F. T. FOCKENS, Predikant te *Twijzel* en *Koten*, bij *Leeuwarden*, en T. G. BERGSMA, *Theol. Doct.*, Predikant te *Bunnik*, die, na eerst *Emeritus* te zijn geworden wegens ligchaamszwakte, naar menſchelijk inzigt te vroeg aan de gemeente des Heeren op aarde door den dood is ontnomen.

Wij zullen deze Verhandelingen niet uitvoerig behandelen; daartoe geeft ons de aanleg en het doel van dit Tijdſchrift geene genoegzame ruimte; maar dezelve nevens elkander zóó aankondigen, dat derzelver waarde eenigzins kenbaar worde. De geleidelijkheid in de uitgeſchrevene vraag verdeelt het onderwerp van zelve in drie deelen, zoo als beide de Schrijvers, bl. 3 hunner Ver-

Digitized by Google

handelingen, opgeven, en wij met hunne woorden, nevens elkander geplaatst, mededeelen:

FOCKENS.	BERGSMA.
AFDEELING I. *Opgave der verschillende gevoelens omtrent den geest en het doel van* PAULUS' *redenering, Rom. VII, vooral van vs. 7 af.* Bl. 4—123.	HOOFDSTUK I. *Opgave der verschillende gevoelens over Rom. VII.* Bl. 4—134.
AFD. II. *Ontvouwing en verdediging van het gezigtpunt, waaruit 's Apostels vertoog in dit Hoofdstuk schijnt beschouwd te moeten worden.* Bl. 124—261.	HOOFDST. II. *Beoordeeling der verschillende gevoelens over Rom. VII, en aanwijzing, welk de voorkeuze verdient.* Bl. 135—205.
AFD. III. *Beredeneerd overzigt en beoordeeling der Leer, door* PAULUS, *ingevolge het gekozen oogpunt, te dezer plaatse voorgedragen.* Bl. 262—318.	HOOFDST. III. *De Leer, welke, naar de verklaring, welke boven anderen de voorkeuze verdient, in Rom. VII gevonden wordt.* Bl. 206—241.

Over het geheel ziet men uit deze opgave, dat BERGSMA zich stipter aan de uitschrijving heeft gehouden, dat FOCKENS zich eenigzins vrijer heeft bewogen, waaraan dan ook misschien de meerdere voortreffelijkheid zijner bewerking is toe te schrijven. Dit mogen wij evenwel in de bijzonderheden niet aanwijzen. Het eerste deel der Verhandelingen is uit zijnen aard wel niet vatbaar voor beknopt verslag, alzoo reeds beide de Schrijvers, in het mededeelen der onderscheidene gevoelens over deze plaats, de meestmogelijke kortheid gevolgd zijn. FOCKENS heeft dadelijk de gevoelens der Uitleggers onder bijzondere klassen gebragt, waardoor het door hem gegeven verslag, bij groote volledigheid, zonder herhalingen, beknopt en geleidelijk is uitgevallen. BERGSMA integendeel geeft eerst een geschiedkundig overzigt,

Digitized by Google

naar den tijd, in welken de verſchillende Uitleggers hunne gevoelens hebben geopenbaard, en rangſchikt dan die gevoelens zeer geleidelijk in *zeven* aangaande vs. 7—13 en *zeventien* aangaande vs. 14—26. In het tweede gedeelte komen bij BERGSMA die klasſen terug, zoodat hij eerst beoordeelt *vier* gevoelens over vs. 7—13, bl. 136—138, vervolgens de *drie* overige, bl. 138—146. Daarop gaat hij over vs. 14—26 de *zestien* eerſte der vroeger opgegevene meeningen na, en beoordeelt dezelve onpartijdig en juist, bl. 147—188; terwijl hij het *zeventiende*, als hetwelk boven de andere de voorkeur verdient, ſtaaft, bl. 188—191, en daarop laat hij volgen eene vertaling van H. VII, met nevensgaanden oorſpronkelijken tekst en bijgevoegde aanteekeningen, bl. 191—205. — FOCKENS geeft zijn plan bl. 126 dus op, § 2: „De *voordragt* nu *van het gevoelen*, hetwelk „ons als het *aannemelijkſte* is voorgekomen, zal *in* „*eene* doorgaande *omſchrijvende verklaring* van dit „Hoofdſtuk afloopen; terwijl van vers tot vers, overal „waar zulks noodig ſchijnt, hetgeen tot *ſtaving* der „gekozene oogpunten, of tot betoog van derzelver aan„nemelijkheid boven die van anderen, behoort te wor„den aangevoerd, *aan den voet der bladzijden* zijne „plaats zal vinden, met uitzondering evenwel van *eene* „*en andere* bijzonderheid, die, van wege haar groot „gewigt en den omvang van bewijsvoering, dien zij „vereischt, bij wijze van uitweiding, in den trant van „KOPPE, *tot het einde dezer Afdeeling* zal verſchoven worden, en een *ander Hoofddeel* van dezelve „uitmaken." — Langs verſchillende wegen wandelende, komen zij, wat het hoofdpunt aangaat, bijna op hetzelfde uit, in zoo verre beiden namelijk tot genoegzame zekerheid het bewijs hebben gevoerd, dat PAULUS in het Hoofdſtuk bedoeld heeft iemand buiten het Christendom, en niet zichzelven alleen op het oog heeft gehad, op het oogenblik toen hij den Brief aan de Romeinen ſchreef.

Digitized by Google

Ziehier beider gevoelens met de eigene woorden der Schrijveren opgegeven:

FOCKENS, bl. 222, 223.

„ En zoo houden wij het
„ dan daarvoor, dat de *Schrij-*
„ *ver* van zijne ſchildering
„ der wettiſche geſteldheid
„ *zichzelven in geenen deele*
„ *uitgeſloten*, maar dat hem,
„ terwijl hij, onder het beeld
„ van zijn' perſoon, menſchen
„ buiten het Christendom
„ voorſtelde, zijn eigen voor-
„ malig beſtaan hierbij mede
„ voor den geest gezweefd
„ heeft."

BERGSMA, bl. 188.

„ De verklaring, dat PAU-
„ LUS hier zou geſproken
„ hebben van zichzelven en
„ van den zedelijken toeſtand
„ des menſchen, gelijk hij
„ *van nature* is, voor eenige
„ oogenblikken zijne verlos-
„ ſing in CHRISTUS ter
„ zijde ſtellende, beveelt zich
„ boven anderen aan."

Het is deze overeenſtemming, welke ons vooral belang doet ſtellen in beide deze Verhandelingen, daar wel als uitgemaakt kan worden beſchouwd, dat geen Christen door PAULUS beſchreven wordt als in tweeſtrijd met zichzelven, door het goede en kwade beginſel, dat in hem is, maar dat JEZUS CHRISTUS juist van dien ſtrijd, en den invloed of de overheerſching van het kwaad, ten volle verlost. Ook voor zulken, die afgeſletene meeningen opwarmen, en daardoor naam (*ſi Diis placeat!*) zoeken te maken, kan alles bij uitnemendheid dienen, wat beide de Schrijvers aanvoeren. En willen zij geen voordeel daarmede doen, dan diene het tegen hen en hunne op gemak gezette verwaandheid. Ook hiertoe is dienſtig, wat beide de Schrijvers in het derde gedeelte hunner Verhandelingen hebben bijgebragt, doch dat wij onaangeroerd laten. Zij hebben beiden het *goud* wel verdiend. Men vergenoege zich met deze beknopte aankondiging. De groote waarde van beide de ſtukken verdient wel meerdere ruimte; maar de aard van het onderwerp en het belangrijke der behandeling zouden van ons te groote uitvoerigheid eiſchen, dan dat ons

Digitized by Google

daartoe de noodige ruimte kan worden toegestaan, indien wij maar in eenige bijzonderheden wilden treden.

Bijbel voor de Jeugd. Door J. H. VAN DER PALM. *XXIIIste en XXIVste Stuk. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1833, 1834. *In kl.* 8vo. *Te zamen* 526 *bl. f* 2-40.

Met deze beide Stukken, welke ook den titel dragen van *Bijbelsche Tafereelen uit de Geschiedenis der Apostelen*, heeft de Hoogl. VAN DER PALM zijnen *Bijbel voor de Jeugd* ten einde gebragt. Wij wenschen den waardigen Grijsaard geluk met het genoegen, dat hij heeft mogen beleven, ook dit zijn werk te voltooijen, hetwelk van alle 's mans uitgegevene geschriften een der nuttigste, zoo niet het allernuttigste is. Bijna een vierde van eene eeuw is er verloopen sedert de verschijning van het eerste Stuk. Welk eene menigte afdrukken zijn er in dat tijdsverloop van verspreid, en hoeveel heeft het toegebragt tot regt verstand en hoogschatting der gewijde Geschiedenissen! Waarlijk, de Hoogl. heeft ruime stof, om den goedertieren' God en Leidsman zijns levens te danken, dat Hij den lust in hem ouderhouden en de krachten hem geschonken heeft, om het niet slechts te beginnen en voort te zetten, maar om het nu ook, in zijnen reeds vergevorderden ouderdom, ten einde te brengen. Diezelfde Vader der lichten verleene steeds Zijnen zegen over het gebruik van dit overnuttige geschrift, en sterke verder den grijzen Opsteller in zijnen ouderdom!

De Heer VAN DER PALM berigt ons, dat, daar dit werk, door deszelfs uitgebreidheid, te kostbaar geworden is, om ook onder minvermogenden verspreid te worden, hij met de Uitgevers is overeengekomen, om een' nieuwen druk van hetzelve op te leggen, voor schoolgebruik geschikt, kleiner van letter, in een ander formaat en op gemeener papier, gelijk dan ook met die onderneming reeds een aanvang is gemaakt. Hoe fraai

Digitized by Google

dit in den eerſten opſlag ſchijne, wij zouden dit evenwel den Hoogl. hebben afgeraden. En dat wel inzonderheid, omdat het werk te uitgebreid is voor hen, die niet tot eenen zekeren trap van beſchaving zijn geklommen. Tot het aangewezen doel zou zulk eene uitgave, maar tot op een derde verkort, veel beter aan de behoefte hebben voldaan; waarbij komt, dat men ongaarne, van een werk als dit, al ware het alleen het *vermoeden* eener letterkundige ſpeculatie heeft, om van nog andere redenen niet te ſpreken. *Sapienti ſat!* Nu evenwel de uitgave eenmaal ondernomen *wordt*, wenſchen wij, dat zij aan het oogmerk beantwoorde, en bovenal hopen wij, dat een goed Register der voornaamſte zaken het gemakkelijk gebruik van dit werk bevordere, gelijk wij dit reeds vroeger, bij de aankondiging van ANNEVELD's zoogenoemde *Zedekundige Schoonheden*, gezegd hebben te wenſchen.

Sermon ſur l'attachement aux principes de la Réformation, conſidéré comme le meilleur moyen de ne pas ſe laiſſer entraîner par les erreurs, qui déchirent le ſein de l'Egliſe, prononcé le 2 Nov. 1834, par D^r^. SERRURIER, Pasteur de l'Egliſe Wallonne de Dordrecht. A Dordrecht, chez *J. van Houtrijve*, *Jr.* 1834. gr. en 8vo. 25 p. *f* : -30.

Lettre à Monſieur D^r^. SERRURIER, au ſujet de ſon Sermon ſur l'attachement etc. par L. G. JAMES, Pasteur de l'Egliſe Wallonne de Breda. Amſterdam, chez *W. Meſſchert*. 1835. gr. en 8vo. 26 p. *f* : -30.

Réponſe donnée par le retour du Courrier à la Lettre de Monſieur L. G. JAMES, par D^r^. SERRURIER. A Dordrecht, chez *J. van Houtrijve*, *Jr.* 1835. gr. en 8vo. 1 p. *f* : -10.

Wenken aan mijne Gemeente, bij het lezen van een on-

Digitized by Google

langs door den Eerw. Heer DE COCK, *Predikant te Ulrum, uitgegeven geschrift, gerigt tegen de Weleerw. Heeren* MEIJER BROUWER *en* REDDINGIUS, *Predikanten te Uithuizen en Assen. Door* W. J. TENCKINCK, *Predikant te Tzum. Te Franeker, bij* G. IJpma. 1834. *In gr.* 8*vo.* 64 *Bl.* *f* : - 60.

Beschouwing van de Belijdenis des Geloofs der Gereformeerde Kerken in Nederland, overgezien in de Synode Nationaal, laatst gehouden te Dordrecht in 1618 *en* 1619. *Naar aanleiding van het Antwoord van* J. A. SMEEDES *en* R. J. VEENINGA, *aan den Hoogl.* HOFSTEDE DE GROOT. *Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1834. *In gr.* 8*vo.* 34 *Bl.* *f* : - 30.

Wederom voegen wij eenige stukjes van den dag, als meer of min tot hetzelfde onderwerp betrekking hebbende, bij elkander, om een kort woord over elk te zeggen.

No. 1, 2, 3. Loffelijk is de bedoeling van den Heer SERRURIER met zijne Leerrede over MATTH. XIII: 25, tot het op den titel uitgedrukte einde; loffelijk ook over het algemeen de wijze, waarop hij zich van zijne taak gekweten heeft. Het is toch maar zoo, getrouwheid aan het groote grondbeginsel der Hervorming, vrij en van menschelijk dwanggezag onafhankelijk onderzoek der H. Schrift, als de zekerste kenbron der Godsdienstleer, zou voor de groote dwaling behoeden, dat men, onder welken naam of schijn dan ook, later menschenwoord nevens of boven Gods Woord wil stellen. Rec. zou zelfs wel wenschen, dat SERRURIER dit denkbeeld nog meer ontwikkeld had doen uitkomen: dit zou nog meer kracht aan het betoog hebben bijgezet. Op de voor het overige hartelijk gestelde Leerrede, als tot het vak der kanselwelsprekendheid behoorende, zou Rec. nog wel eenige aanmerking hebben. Zoo vindt

Digitized by Google

hij b. v. den tekst niet zeer gelukkig gekozen: dezelve heeft eigenlijk ſlechts betrekking op *les erreurs etc.*; maar het hoofddoel der Leerrede, *l'attachement etc.*, zal men er niet ligt in vinden. Op de verdeeling: 1. *L'ennemi est venu, qui a ſemé de l'ivraie parmi le blé.* 2. *Puis il s'en est allé.* 3. *Il l'a fait pendant que les hommes dormaient*, zou Rec. aanmerken, dat hij in de woorden: *Puis il s'en est allé*, zoo veel „*ſens profond*" (p. 15) niet vindt, om daardoor te verſtaan „*la diſſimulation, qu'on emploie pour aboutir* „*à ſes vues*": hij meent eerder, dat die woorden ſlechts ter voltooijing van de teekening in de gelijkenis dienen; of zoo zij al moeten overgebragt worden, dan komt het hem ordelijk voor, het derde punt vóór het tweede te zetten, of nog liever dezelve te vereenigen, en in het eerſte deel der Leerrede te handelen over het kwaad, dat de vijand ſticht, en in het tweede over de middelen, waarvan hij zich daartoe bedient. Doch Rec. kan hierbij, en bij hetgene, dat hij verder zou kunnen in bedenking geven, niet langer ſtilſtaan, en wil ook het goede zaad, dat hier geſtrooid is, in zijne werking niet verhinderen. — De Heer JAMES ſchijnt hierover anders gedacht te hebben; want hij valt zijnen Ambtsbroeder aan over twee punten in deszelfs Leerrede, waarin hij de Gereformeerde Kerkleer zal geloochend, aangevallen en gelasterd hebben. Rec. moet zeker zoo ver niet zijn in de Geestelijke Plantkunde, als de Heer JAMES, dat hij in dit zaaiſel geen onkruid van de tarw heeft kunnen onderſcheiden. — SERRURIER heeft zijnen Ambtsbroeder met omgaanden post een antwoord toegezonden; en dit beſtaat hierin, dat de keerzijde van den tweeden titel deze Latijnſche ſpreuk voert: *Saepe praestat negligere, quam redarguere*, en op de eerſte en eenige bladzijde, behalve een gewoon boven- en onderſchrift van een' brief, deze woorden te lezen ſtaan: „*Je ſerai plus bref que vous. Voici ma réponſe: vous* „*n'avez pas compris mon Sermon.*" Dit laatſte nu is

Digitized by Google

Rec. in de hoofdzaak wel met hem eens, maar acht het toch niet der moeite waardig, dit alleen voor 10 centen in de wereld te zenden. Zoo SERRURIER al het *negligere* niet in den ſtriktſten zin wilde toepaſſen, dan kon zulk eene kleinigheid misſchien in een Tijdſchrift een klein plaatsje beſlagen hebben. Had hij daarentegen tot het *redarguere* willen beſluiten, (Rec. zou niet van deze meening geweest zijn) dan zou het hem niet moeijelijk gevallen zijn, aan te toonen, dat 'en waarin JAMES hem niet begrepen heeft; dat het gemakkelijker is, eene menigte Bijbelplaatſen op elkander te ſtapelen, die op den klank af iets ſchijnen te bewijzen, dan dezelve op goede taalkundige gronden uit te leggen, van welk laatſte JAMES noch hoogte noch diepte ſchijnt te hebben; dat JAMES op „*les écrits d'un* FRITZSCHE „*et ces miſérables Rationalistes Allemands*" ſmaalt, waarſchijnlijk zonder dezelve gelezen te hebben, althans den een met den ander verwarrende: dit en meer zou de Dordſche Brieffchrijver hebben kunnen bewijzen. Rec. heeft geen lust, om in deszelfs plaats dezen ondankbaren arbeid op zich te nemen, waarvoor hem waarſchijnlijk noch SERRURIER noch het Publiek danken zou. Hij gaat dus over tot

No. 4, waarin de *Tzumſche* Leeraar TENCKINCK, met bedaardheid, ernst en hartelijkheid, *Wenken aan zijne Gemeente* geeft, naar aanleiding van het beruchte geſchrift, dat bij ſommigen van dezelve nog al ingang vond; maar wenken, die ook wel door andere Gemeenten mogen opgemerkt en ter harte genomen worden. Hij toont in treffende proeven aan, dat DE COCK zich in het bewuste geſchrift als een ellendig Bijbeluitlegger, en als een liefdeloos veroordeelaar van zijne Ambtsbroeders ten toon ſtelt. Voor verder uittrekſel in een kort beſtek is het ſtukje niet vatbaar. Om den goeden geest, die er in heerscht, heeft Rec., offchoon in 't geheel geen liefhebber van zulke lectuur, en eigenlijk partij zoo veel wederlegging niet waardig keurende, hetzelve met zeker genoegen gelezen.

Digitized by Google

Zulken goeden geest toont ook de ongenoemde Schrijver van No. 5. Hij doorloopt kortelijk eenige punten der *Nederlandſche Gereformeerde Geloofsbelijdenis*, en toont aan, dat zij aan de eene zijde alle hoogſchatting verdient, zich dikwijls vrij wat liberaler uitdrukt, dan eenige latere Hervormden, en vrij is van die bijhangſels, waaraan ſommigen ook in onzen tijd hooge waarde hechten; maar dat zij ook aan de andere zijde blijken draagt van menſchelijke feilbaarheid, zwakheid en ongelijkheid aan zichzelve, en dus even min, als eenig ander ſymbolisch ſchrift, gerekend kan worden in alles en letterlijk met Gods Woord overeen te ſtemmen. — Rec. zou hier of daar nog wel wat bij te voegen of te wijzigen hebben; maar, zoo als het is, moge dit ſtukje bijdragen, wat het kan, om te doen zien, dat het ongerijmd is, aan menſchelijke Formulierſchriften in het ſtuk van Godsdienst eenig verbindend gezag toe te ſchrijven, en te gelijk het Protestantſche beginſel ongeſchonden te willen behouden. Voor het overige ziet Rec. weinig nuttigheid in zulke heele of halve Apologiën en aanprijzingen van oude ſymboliſche ſchriften: men moge er toch zoo veel goeds van zeggen, als men wil, men zal, onpartijdig ſprekende, moeten erkennen, dat zij in hun geheel naar de vorderingen en behoeften van dezen tijd niet berekend zijn; en waartoe dan voor dezelve zich zoo zeer in de bres geſteld? Men ſmale er niet op; maar men verheffe ze ook niet, als altijd blijvende meesterſtukken! Moet men er van ſpreken, dan wijze men, op grond van rede en Bijbel, met bezadigdheid en beſcheidenheid, maar tevens opregt en rondborſtig, er de gebreken van aan! en voor het overige late men ze in hunne waarde en onwaarde, als historisch-dogmatiſche Protocollen van vroegeren tijd, die niemand verbinden!

Digitized by Google

Handboek der bijzondere Pathologie en Therapie van Dr. J. W. H. CONRADI, *naar de vierde Hoogd. Uitgave vertaald door* J. B. STOKVIS, J^{n}., *M. Dr. Iſten Deels 2de Stuk, bevattende het Leerſtuk der Ontſtekingen. Te Amſterdam, bij* S. de Grebber. 1834. *In gr.* 8*vo. Van bl.* 145—534. *De beide Stukken f* 5-25.

Van het Iſten D. 1ſte St. gaven wij een kort verſlag in dit Tijdſchrift, No. XII. voor 1833, bl. 512. Het bevatte de *Inleiding en het leerſtuk der Koortſen.* Het voor ons liggende moet de *Ontſtekingen* behandelen. Voorwaar eene naar den tegenwoordigen ſtand der wetenſchap niet gemakkelijke taak! In XXI Hoofdſtukken worden de ontſtekingen der meest belangrijke deelen beſchreven. In drie andere, XXII—XXIV, zullen de *rheumatiſche, zinking-* en *roosachtige* ontſtekingen overwogen worden.

In H. I wordt over de *ontſteking in het algemeen* gehandeld. Dit belangrijk onderwerp, een punt van zoo veel geſchil en van zoo vele uiteenloopende gevoelens, wordt hier vrij kort afgedaan. Wij zien intusſchen met genoegen, dat de Schrijver zulke bronnen opgeeft, welke het verder onderzoek op eene doelmatige wijze bevorderlijk kunnen zijn. De *Histoire des inflammations chroniques* van BROUSSAIS, en vooral de *Histoire anatomique des inflammations* van GENDRIN, worden hier met regt vermeld. De mededeeling van HUFELAND, *Journ. der pr. Heilkunde*, 1829. 1 St. (Jan.) had hier echter ook eene plaats verdiend. Wanneer de beide eerſten ons, bij het plaatſelijke der ontſteking, haar verſchillend voorkomen, naar de verſchillende weeffels, waarin zij zich ontwikkelt, voortreffelijk aanwijzen, bepaalt de laatſte ons met niet minder grond bij het meer algemeene, dynamiſche der ontſteking. De verſchijnfels der ontſteking, gewijzigd naar de deelen, waarin zij zetelt, kunnen niet juist omſchreven en daardoor gekend worden, indien men

Digitized by Google

ze niet in de aangedane plaatſen tracht op te ſporen; maar de prikkel, die de ontſteking opwekte, de terugwerking, die hij voortbragt, verdienen evenzeer de aandacht, als de veranderingen in de bewerktuiging, welke daarvan het gevolg zijn. Hetgeen in het levend ligchaam de eigenlijke ontſteking is, kunnen wij niet nagaan; zij is eene eigenaardige wijziging der levenskracht; maar om deze reden, mag ook niet uit het oog verloren worden, dat hetgeen de ontleedkundige ziektekunde aanwijst niet meer tot de ſpheer van het leven behoort. De overblijfſels der ontſteking in de bewerktuiging ſtaan tot de ontſteking in het levend ligchaam als het portret tot het levend voorwerp. Het eerſte geeft ons de gelijkenis, maar kan nooit de uitdrukking van den geest, die alleen levend maakt, zigtbaar maken. Ook het ſprekendſte afbeeldſel verliest kracht en beteekenis, wanneer het levend voorwerp er zich naast plaatst. Intusſchen weet men, hoe verre een meesterlijk penſeel het brengen kan, om in een welgelukt afbeeldſel te toonen, wie de man geweest is, welken de ſchilder tracht te vertegenwoordigen. Zoo wijst de meesterlijke hand in de ontſteking en blootlegging der weefſels, geholpen tevens door eene gezonde redeneerkunde, zoo treffende trekken en ſchakeringen aan, dat, zelfs bij de onmogelijkheid, om het leven tot een onderwerp van ons onderzoek te kunnen doen dienen, wij in het voortreffelijk en aan de natuur ontleende beeld tot eene mate van kennis kunnen komen, zoo als die ſlechts langs dezen weg kan verkregen worden.

Offchoon de Schrijver bij de bijzondere ontſtekingen de bronnen meer vermeld, dan er een uitgebreid gebruik van ſchijnt gemaakt te hebben, zoo is daarmede toch reeds een groote ſtap gedaan tot grondiger kennis der verſchillende ontſtekingen, welke tot dusverre veelal te oppervlakkig in de leerboeken behandeld werden.

De hooggeroemde verdeeling der ontſteking, naar derzelver uitingen, in active en pasſive, zonder behoorlijke inachtneming der veranderingen in de weefſels, heeft eene zekere oppervlakkigheid ten gevolge gehad, welke aan

Digitized by Google

het naauwkeurig onderzoek groote afbreuk gedaan heeft. Te dezen opzigte ziet de Geneeskunde ook groote hervormingen te gemoet, waartoe men van onderſcheidene kanten de toebereidſels ontwaart. De wenken van DZONDI en NEUMANN zullen te dezen niet onopgemerkt blijven; en het is te wenſchen, dat in een land, waar ſteeds de ontleedkundige ziektekunde zulke aanzienlijke voorſtanders en beoefenaars telde, een RUYSCH, BONN en EDUARD SANDIFORT plaatsvervangers zullen vinden.

Bij de ontſteking der herſenen, H. II, zijn reeds onderſcheidene der nieuwere Franſche Schrijvers over dit onderwerp, en met vrucht, geraadpleegd; er blijft echter nog veel te onderzoeken over. Offchoon het gebruik van ſterke dranken, bl. 203, onder de opwekkende oorzaken der herſenontſteking in het algemeen gerangſchikt wordt, heeft echter de aandoening der herſenen, welke op het aanhoudend misbruik van geeſtrijke dranken volgt, en bekend is onder den naam van *delirium tremens*, iets eigenaardigs. Of evenwel de *opium*, een in deze gevallen bijzonder werkzaam middel, dien van een ſpecifiek daartegen mag dragen, is tot nog toe door de ondervinding niet genoeg geſtaafd. Ontlasting bevorderende middelen ſchijnen wel zoo veel tot de genezing dezer zonderlinge aandoening bij te dragen. Het nut der panboring tegen verettering der herſenen ten gevolge van ontſteking, om den etter daardoor te ontlasten, klinkt ſtelſelmatig fraai, maar zal van weinig nut zijn, vooral wanneer de ontſteking in de vliezen huisvest, en meer door eene oppervlakkige uitzweeting dan wezenlijke verzameling van etter achtervolgd wordt. De ontſteking van het ruggemerg wordt in weinige §§ afgedaan. Offchoon altijd hier nog veel duisters beſtaat, had de oogst uit het reeds daaromtrent medegedeelde rijker kunnen zijn. Vooral zouden enkele wenken niet te onpas komen, om tot een nader onderzoek te leiden, of ſommige aandoeningen van de rugge- en lendenſtreek, welke al ſpoedig als van eenen rheumatiſchen aard beſchouwd en als zoodanig behandeld worden, niet dieper gezeteld zijn, en

Digitized by Google

ſomwijlen niet uit de deelen, die den rug bekleeden, voortkomen, maar van uit het ruggemerg zelf uitgaan. Bij de geneesmiddelen tegen den ſlependen vorm dezer ziekte had de *Strychnine* althans mogen vermeld worden. — Terwijl de *oogontſteking* in een eigenlijk geneeskundig werk niet dan met bekorting kan vermeld worden, zoo is het Hoofdſtuk, aan haar gewijd, toch wat ſchraal uitgevallen. 't Ware haast beter, naar den tegenwoordigen ſtaat der Oogheelkunde, van haar gezwegen. Wat zegt toch een *algemeen* voorſchrift van behandeling, waar de gelukkige of ongelukkige uitkomst zoo vaak afhangt van de juiste herkenning van het punt, van waar de ontſteking uitgaat? Het is aan den eenen kant waar, dat de ontſteking zich zelden bij enkele deelen van het oog bepaalt (bl. 216, noot); maar dat ontſteking van het vaatvlies, netvlies, beursje van de kristallens de toevallen zoo *gemeen* zoude hebben, als CONRADI dit daar ter plaatſe doet voorkomen, ſtrijdt met de ondervinding. De ontſteking van het regenboogvlies (*iritis*) werd vroeger ook niet ſcherp onderſcheiden, en wat heeft ſedert de ondervinding daaromtrent niet geleerd; hoe hangt niet het behoud des gezigts van eene ſpoedige herkenning dezer ontſteking af, en welken invloed heeft zij niet op de behandeling? Wat de zoogenoemde *Egyptiſche oogontſteking* betreft, zij vooral kan niet in het voorbijgaan behandeld worden. Sedert de uitgaaf van dit werk heeft ook de Oogheelkunde nog al belangrijke aanwinſten gedaan. De Vertaler zoude door het bijvoegen van enkele later, of mede in ons vaderland uitgekomene werken, de volledigheid zijner vertaling zeer kunnen bevorderen. Zoo misten wij reeds bij de behandeling der etteraffcheiding de belangrijke Diſſertatie van den reeds ſpoedig na het uitgeven derzelve overledenen Geneesheer CORNET te *Leyden*. — Bij ontſtekingen van het *oor* wordt doorgaans te weinig om de mededeeling aan de herſenen gedacht. (*) Daar men

(*) Vergel. *Notizen aus dem Gebiete der Natur u. Heilkunde*, No. 880, bl. 345.

Digitized by Google

tot nog toe van het plaatselijk gedeelte dezer ziekte zoo weinig zekers weet, is het zaak, haar in verband met het nabijgelegen gewigtig deel te beschouwen. De aanmerking bl. 245 verdient behartiging. Het is ons uit enkele gevallen waarschijnlijk geworden, dat eene als oorontsteking opgegevene ziekte eigenlijk ontsteking voornamelijk van het zijdelingsch hersengedeelte was; latende wij het echter onbepaald, of de ziekte, wier begin wij niet hadden waargenomen, van de hersenen zelve was uitgegaan, of van het oor naar dezelve overgeplant werd. — Dat de voorzegging *bij ontsteking der speekselklieren* (bl. 252) *in het algemeen gunstig is*, wanneer men er de *mumps* of *oreillons* onder verstaat, schijnt strijdig met de algemeene ondervinding. Hare behandeling vereischt vele omzigtigheid; en waar men de vooruitzigten gunstig stelt, daar wordt de voorzigtigheid doorgaans niet op het zorgvuldigst behartigd; bij alle aangewende zorg, wordt dikwijls de lijder nog het slagtoffer dezer in den beginne schijnbaar goedaardige, weinig beteekenende ziekte.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. XVde Deel. Batavia. 1833. *XII en* 232 *bl.*

Dit Deel der Verhandelingen van het Genootschap te *Batavia* behelst eene *Javaansche Spraakkunst*, opgesteld door wijlen A. D. CORNETS DE GROOT, en door hem bij uiterſten wil aan het gemelde Genootschap vermaakt. De uitgave daarvan is bezorgd door den Heer J. F. C. GERICKE, Directeur van het *Javaansch* Instituut te *Soerakarta*, welke daarbij een Voorberigt en eenige Aanteekeningen gevoegd heeft. Rec., die van vorige Deelen der Verhandelingen van het *Bataviaasch* Genootschap in der tijd verslag gaf, kan over dit vijf-

Digitized by Google

tiende Deel geen oordeel vellen, daar hij met de *Javaansche* taal onbekend is: hij vergenoegt zich dus met de *aankondiging* dezer Spraakkunst; terwijl het hem aangenaam zal zijn, zoo een of ander bekwaam taalkenner in dit Tijdschrift eene *beoordeeling* van dezelve wil geven.

Vergelijkende Ontleedkunde der Engelen. Eene Schets door Dr. MISES. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, bij* H. D. Santbergen. 1835. *In gr.* 8vo. 53 *Bl.* f : - 60.

Die eens tot het schrijven gekomen is, blijft schrijvende; dit bevestigt de dagelijksche ondervinding; — die eenmaal als geestig Schrijver optrad, en deze poging wèl gelukken zag, blijft niet alleen schrijven, maar tracht steeds geestig te bijven, en, ware het mogelijk, nog altijd geestiger te worden. De ondervinding leert echter, dat zulke pogingen hoogst zelden het voorgestelde doel bereiken. Geestig wezen en geestig schrijven hangt niet van een opzettelijk voornemen, maar van gunstig medewerkende omstandigheden af. Die naar een gezelschap gaat om geestig te wezen, wordt doorgaans laf, en die door het streven naar geestigheid het zoo verre gebragt heeft, dat het gezelschap meent een regt op deszelfs geestigheid verkregen te hebben, wordt eindelijk voor het gezelschap vervelend; de geestigheid ontaardt in potsenmakerij. Die opzettelijk en bij herhaling als geestig Schrijver wil optreden, en dit in zekeren zin niet aan het toeval overlaat, of aan het gunstig oogenblik gehoor geeft, verraadt juist door dit streven naar geestigheid, dat hem ontbreekt hetgeen toch niet gezocht wil wezen, maar zich bij den geestigen in een gelukkig uur ongezocht aanbiedt. Of zoude een STERNE, zonder MISES daarom nog met YORICK te vergelijken, angstig naar geestigheid en *humour* gestreefd hebben, waar zij als eene milde bron uit zijne pen vloeit, prikkelende en verkwikkende tevens, bijtende en toch niet kwet-

Digitized by Google

fende, ſcherp en niet beleedigende? Het kost waarlijk moeite, (om tot het voor ons liggende werkje terug te keeren) uit den inhoud van dit geſchrift te verſtaan, of de Schrijver hier geestig, bedillende, goedkeurende of hekelende heeft willen zijn; of hij overdrevene gevoelens en ſtelſels wilde gispen, dan wel in een voordeelig licht trachten te ſtellen. Zoo geestig zijn geſchrift over de Cholera, zoo geestig zijne lofrede op de hedendaagſche Genees- en Natuurkunde was, zoo afnemende vertoonde zich reeds die geestigheid bij de beſchouwing der Maan, alsof deze daarop door hare verſchillende ſtanden eenigen invloed ſcheen uit te oefenen. En nu hij tot de Engelen en tot de ſpheer des lichts zich wil verheffen, ſchijnt het hem als ICARUS te gaan. Is de bolronde vorm de oorſpronkelijke, het bolletje de laatſte, waaruit al het bewerktuigde wordt zamengeſteld, met welk doel wordt er dan mede geſchertst? Het is een natuurverſchijnſel, even min daarvoor geſchikt als voor eene hoogdravende beſpiegeling, het uitvloeiſel van eene dikwijls zichzelve niet begrijpende *Natur-philoſophie*. Tot deze ſchijnt hier meer overhelling dan afkeer. Stijl en uitdrukkingen zijn dikwijls zeer plat. Die de menſchelijke bewerktuiging *eene verongelukte of liever eene eerst halfgelukte poging* kan noemen, toont weinig eerbieds voor haren Formeerder te hebben. Zulke uitdrukkingen zijn zoo ledig van zin, als de hoogdravende, dat *het zonlicht ſtechts de hoogtijdsfakkel der Engelen is!* Dan had een CICERO hoogere gedachten van de ſchepping des menſchen, en, zonder diep in deszelfs fijnere bewerktuiging te zijn doorgedrongen, die elk, dezen weg inſlaande, met des te grooteren eerbied zal vervullen, was de mensch hem het afbeeldſel eener hoogere werking, van welke de Heidenſche wijsgeer met een, menigen natuurkundigen Christen beſchamend, ontzag ſpreekt. — Naar ons gevoel, had dit geſchrift wel onvertaald mogen blijven.

Digitized by Google

Archives ou Correspondance inédite de la Maiſon d'Orange-Naſſau. Recueil publié, avec autoriſation de S. M. le Roi, par Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, Secrétaire du Cabinet de S. M. Ie. Série. P. I. (1552—1565.) Leide, *S. et J. Luchtmans.* 1835. 8vo. 296 pag., avec 6 pl. fac-ſimilés. *f* 4-80.

Zoo wel het onderwerp zelve, (de opheldering der Geſchiedenis uit echte brieven en ſtukken van het Huis *Oranje-Naſſau*, ſedert de vereeniging dier beide titels onder WILLEM I) als de naam van den Redacteur, den Heere GROEN VAN PRINSTERER, (die zich door zijne *Proſopographia Platonica* als Letterkundige, en door een paar geſchriften over het ſchrijven der Vaderlandſche Historie als Geſchiedkenner zoo voordeelig heeft onderſcheiden) geregtigden het Publiek tot hooge verwachtingen van dit werk. Het loopt toch over het belangrijkſte tijdperk onzer Geſchiedenis, die van den hoogſten bloei des *gezamenlijken Nederlands*, gevolgd door ſmadelijke onderdrukking van den geest en verheffing van het vrije gemoed tegen de kluisters der *Inquiſitie* en de met bloed geſchrevene plakkaten, en, na eene worſteling op leven en dood, vervangen door de volledige zegepraal der Republiek en der vrijheid. Zulk een tijdvak uit de brieven der hoofdperſonen van het groote *Drama* (alleen voor vrienden of bekenden, niet voor het Publiek geſchreven, en dus den ſchrijver vertoonende *zoo als hij is*) moest hooge belangſtelling wekken.

Wij kunnen echter niet zeggen, dat aan onze hooggeſpannen verwachting tot nu toe volkomen voldaan is. Omtrent de ſpringveren der groote gebeurtenisſen, die de verdrukking en den daarop gevolgden afval voorbereidden, vindt men hier weinig, dat onze weetgierigheid kan bevredigen. (Het is echter mogelijk, dat het volgende Deel ons daaromtrent meer zal voldoen.) De groote *Zwij-*

Digitized by Google

geſ was zwijger ook op het papier. In dit geheele Deel komt hij wel voor als naauw bevriend met de *Duitſche* Protestantſche Vorſten; maar hij laat zich niet uit op eene wijze, waaruit men groote toekomſtige ontwerpen zou kunnen raden; een bewijs, zoo het ſchijnt, óf dat WILLEM I niet ligt iets aan het *blijvende ſchrift* toevertrouwde, óf dat zijne volgende daden zich eerst uit de gebeurtenisſen en omſtandigheden ontwikkelden. — Doch trachten wij van dit werk een doorloopend verſlag te geven.

De Koning had vrijheid gegeven tot het bekendmaken van een gedeelte zijner Archiven. Hij had die taak opgedragen aan den daartoe in de hoogſte mate bevoegden, reeds genoemden Uitgever. Daar het grootſte gedeelte der brieven en ſtukken in de *Franſche* tale vervat is, moest deze — toen reeds gedeeltelijk en thans nog meer de taal van gemeenſchap der beſchaafde klasſen in *Europa* — ook die der Redactie zijn. De Heer GROEN VAN PRINSTERER heeft in eene uitnemend geſchrevene Voorrede doen zien, dat hij ook voor dit deel zijner taak ten volle berekend was. Dezelve is in eenen voortreffelijken, godsdienſtig vaderlandſchen geest geſchreven, en daarbij echt *Fransch* (niet *Hollandsch* met *Franſche* woorden). Daarbij heeft dezelfde verdienſtelijke Geleerde, door opheldernde aanteekeningen omtrent de perſonen en zaken, in deze briefwisſeling vervat, blijken van uitgebreide historiekennis gegeven. Het werk zal in *ſéries* of *reekſen* uitkomen, waarvan de eerſte de tijden van WILLEM I, en dit Deel de jaren 1552 tot 1565 behelst. Het getal der daarin vervatte brieven bedraagt 123. Zij zijn naauwkeurig naar de oorſpronkelijken afgedrukt, en daardoor *en* in ſtijl *en* in ſpelling hoogst gebrekkig, ja wel eens onverſtaanbaar. De Vorſten en Grooten waren in de zestiende Eeuw nog niet met de letterkundige vorderingen van hunnen tijd medegegaan; zij konden, ja, *ſchrijven*, maar hoe?.... Nogtans mogt de verdienſtelijke Uitgever hier de *diplomatiſche* naauwkeurigheid niet aan de duidelijkheid opofferen.

Na een kort onderzoek van den Redacteur omtrent

Digitized by Google

onderſtelde *Gedenkſchriften* van WILLEM I, waarvan D'ESTRADES gewaagt, maar wier beſtaan, als een *zamenhangend geheel*, wordt in twijfel getrokken, vinden wij eerst tweeëntwintig brieven des Prinſen aan zijne eerſte Gemalin, ANNA VAN EGMOND, Gravin van *Buren*, Moeder van FILIPS WILLEM. Dezelve zijn vrij onbeduidend, en loopen over kleinigheden van den oorlog met *Frankrijk* van 1552 tot 1557, en over huiſelijke zaken. Daarop volgt, na het berigt van het overlijden zijns Vaders, eene reeks van brieven des Prinſen betrekkelijk de huwelijksonderhandeling met ANNA van *Sakſen*, éénige Dochter van den beroemden MAURITS, Keurvorst van *Sakſen*. Hier klimt het belang. Wij zien daaruit, hoe de Prins reeds door het aanzoek tot den echt met de Dochter des grooten beſchermers der Protestanten tegen KAREL V, wien deze den Godsdienstvrede had afgedwongen, geheime overhelling tot de Godsdienst zijner Ouderen, het Protestantismus, toonde. Doch de omſtandigheden noodzaakten hem, die zucht te verbergen, en dus vond de vermaarde FILIPS van *Heſſen*, Grootvader der *Sakſiſche* Prinſes, aanmerkelijke zwarigheden in dit huwelijk; terwijl Keurvorst AUGUSTUS, haar Oom, (na het vroegtijdig ſneuvelen van haren Vader) integendeel hetzelve zocht te bevorderen. Er ſchijnt hier eene geheime drijfveer te hebben plaats gehad, die wij door den geachten Uitgever niet duidelijk vinden aangetoond. Keurvorst AUGUSTUS was geſtreng *Lutherſch* en een vijand der *Calvinisten*. Hij, gelijk het geheele Huis van *Sakſen* uit de linie van Hertog ALBERT, (ook zijn Broeder MAURITS in den vroegeren tijdkring zijns levens) was noch van de *Roomſche* Kerk, noch van den Keizer zóó afkeerig als hunne Neven uit de linie van ERNST, en wilden dus wel gaarne eene huwelijksverbindtenis met den gunſteling des overledenen Keizers, die ook bij Koning FILIPS, zoo 't ſcheen, in hooge eere ſtond, al had hij ook zijn geloof verzaakt, om het Prinsdom *Oranje* te winnen. (Zij wisten waarſchijnlijk niet, hoe hij dit ſlechts gedwongen

Digitized by Google

gedaan had, en nog altijd zeer gunſtig dacht omtrent de Protestanten en het Protestantismus.) Van deze doorgaande denkwijze der *Sakſiſche Albertiners* hebben ook hunne vervolging der zoogenoemde *Krypto-Calvinisten*, hun gedrag in den dertigjarigen oorlog, waarin zij de zaak der Hervormden verrieden, en hun gemakkelijke overgang tot de *Roomſche* Kerk, om de weinig begeerlijke kroon van *Polen* te winnen, ſtellige blijken gegeven. Geheel anders dacht de waarlijk groote FILIPS van *Heſſen*, de vriend van LUTHER en MELANCHTHON, die in zijne lange loopbaan al het mogelijke deed, om LUTHER en ZWINGLI te vereenigen, daartoe te *Marburg* eene bijeenkomst deed plaats hebben, en naderhand de *Lutherſchen* en *Calvinisten* zocht te verbroederen. Hij blaakte van geheel anderen ijver voor het Protestantſche beginſel, dan MAURITS of AUGUSTUS. Hij was de boezemvriend van JAN FREDERIK, dat verhevene offer der ſtaatkunde, die, bedrogen, als mensch oneindig hooger ſtond dan de bedriegers KAREL V en MAURITS. Het was natuurlijk, dat zulk een man huiverig was, zijn *vleesch en bloed* (zie den 28ſten brief) *in afgodiſche gruwelen te ſteken*, en haar aan eenen man te geven, dien hij, hoezeer dezelve Vliesridder en Stadhouder van drie rijke Gewesten was, toch als eenen Renegaat van het ware geloof moest beſchouwen. Vandaar, dat wij dezen tegenſtand (die toch vruchteloos was) als eervol voor de gedachtenis van FILIPS *den Grootmoedigen* beſchouwen, en dat wij het gezegde van eenen ongenoemden, aan Graaf GUNTHER van *Schwarzburg* medegedeeld, dat FILIPS liever zijne *eigene* Dochter aan Prins WILLEM zou hebben uitgetrouwd, voor geheel ongegrond houden, en ſlechts verzonnen uit ſpijt over 's Landgraven mannelijken tegenſtand. Veel heil bragt dit huwelijk den Prins niet aan. Zijne Vrouw was van ondragelijke luimen en een ſlecht gedrag, waarover hij zelf klaagt (zie den 109den brief) en gelijk ook van elders bekend is. Maar, hoe ondoorgrondelijk zijn de wegen der Voorzienigheid!

Digitized by Google

datzelfde huwelijk, waarin Landgraaf FILIPS, als goed Protestant, (en uit zijn gezigtspunt niet ten onregte) zoo vele zwarigheid vond, gaf den oorsprong aan eenen jongen Held, die, meer nog dan zijn Grootvadet en naamgenoot MAURITS, de voorvechter en steun der Protestantsche zaak werd, zonder wien dezelve in *Nederland* misschien zou bezweken zijn, en dan ook in *Duitschland* groot gevaar zou hebben geloopen.

De brieven aan en van FILIPS van *Hessen*, diens Zoon WILLEM *den Wijzen*, AUGUSTUS van *Saksen*, GUNTHER van *Schwarzburg* en andere *Duitsche* Vorsten zijn in 't *Hoogduitsch*, maar, dewijl het proza en de spelling dier taal toen nog niet gevormd waren; mede voor hem, die geen opzettelijk beoefenaar der oude *Duitsche* taal is, zeer moeijelijk te verstaan, ten minste sommige brieven; die van den jongen Landgraaf WILLEM van *Hessen* onderscheiden zich door duidelijkheid en somtijds door kracht.

Over 't algemeen vinden wij hier veel over de *Duitsche* zaken, waarin de Prins (ook een *Duitsch* Rijkslid wegens *Nassau*) zeer veel belang stelde. Onder anderen is er een belangrijke brief van den Graaf van *Schwarzburg*, waarin hij bijzonderheden mededeelt nopens eene bijeenkomst van *Duitsche* Protestantsche Vorsten te *Naumburg* in 1561, waarop de Paus ook Gezanten afvaardigde, om die Vorsten tot bijwoning der *Trentsche* Kerkvergadering over te halen, maar waarop hij een scherp antwoord ontving. Op de woorden *aan onzen geliefden Zoon* (het opschrift der brieven van den Paus) was het antwoord: *Zij wisten niet, dat zij 's Pausen zonen waren: zij hoopten, dat hunne moeders deugdzaam waren geweest, en dat zij andere vaders hadden gehad.* (Bl. 51.)

Hierop volgen nog eenige *Fransche* brieven, betrekkelijk dezelfde zaak, tusschen den Prins en zijn' Broeder, den ridderlijken LODEWIJK. De laatste schrijft wel eens *Hoogduitsch*, maar meest *Fransch*, somtijds *Fransch* en *Hoogduitsch* in denzelfden brief, (b. v. Br. 51) de eerste doorgaans *Fransch*. Er is geen enkele *Nederduit-*

Digitized by Google

ſche brief in dit ganſche Deel. Men ziet dus, in welk eene diepe minachting onze taal destijds bij de Grooten ſtond; want ook BREDERODE en LODEWIJK van *Naſſau* ſchrijven *Fransch* aan elkander. Eerst met de onafhankelijkheid begon ook onze taal te herleven. ('s Prinſen *Apologie* in 1580 is in het *Neêrlandsch* geſteld.) In de *Hoogduitſche* verklaring, door den Prins, bij zijn huwelijk met de Prinſes van *Sakſen*, tot gerustſtelling harer bloedverwanten, uitgegeven, wordt verzekerd, dat de Prins de Freule van *de* WARE *Christelijke Godsdienst der Augsburgſche Geloofsbelijdenis, waarin zij opgevoed en onderwezen is, niet zal aftrekken, maar ongeſtoord bij dezelve zal laten*, zoodat zij ook het Sakrament van het ligchaam en bloed onzes Heeren J. C. *naar de regte inſtelling onder beiderlei gedaante veilig en zonder gevaar zal kunnen gebruiken*; en hij belooft verder, de kinderen uit dit huwelijk *ook in de ware Godsdienst der Augsburgſche Geloofsbelijdenis te zullen doen onderwijzen.* (Zie bl. 63.) Hiertegen ſtaat over, in hetzelfde jaar 1561, een *Latijnſche* brief aan den Paus over de geſteldheid van zijn Prinsdom *Oranje*, waarin de Hervormden veel velds gewonnen hadden, maar door den Paus bedreigd werden, die het naburige *Avignon* bezat. Prins WILLEM wenscht daarin, *dat de ketterſche pest, ... met even veel gemak als zij ingevoerd is, ook kon uitgeroeid worden. Dit algemeene kwaad, dat ook andere naburige volken beſmet heeft, moest, niet alleen wegens de verkeerdheden der tijden, maar ook om de zinneloosheid der tijdgenooten, niet ſlechts door ſtraffen, maar ook door zuivere leeringen verholpen worden. Verzette men zich tegen deze leeringen door ſtrijdige onderrigtingen, zoo zouden de ſchuldigen door verbeurdverklaring van goederen en gevangenis worden geſtraft.* Verder betuigt de Prins zijne verkleefdheid aan het *Roomſche* geloof en gehoorzaamheid aan den Paus. (Zie bl. 72—74.) Wij erkennen met den Uitgever, dat de omſtandigheden moeijelijk waren; maar twee zulke lijnregt ſtrijdige verklaringen zijn toch niet

Digitized by Google

beſtaanbaar met ronde opregtheid, die niet op de eene plaats kan doen vervolgen, hetgeen zij op de andere voor waarheid erkent. Het was óok te vergeefs, dat de Prins zich tot dien ſtap vernederde: de ſtad *Oranje* werd toch door de Roomschgezinde opſtandelingen, aangehitst door de Pauſelijken uit *Avignon*, ingenomen en verwoest.

Hierop lezen wij een' brief van 's Prinſen Moeder, JULIANA, geb. Gravin van *Stolberg*, waarin zij hem over de opvoeding van zijnen jongſten Broeder HENDRIK (die naderhand voor de vrijheid zoo roemrijk op de *Mookerheide* met LODEWIJK ſneuvelde) raadpleegt, en eenige brieven van WILLEM van *Heſſen*, Zoon van Landgraaf FILIPS, die, zoo 't ſchijnt, in naauwe vriendſchapsbetrekkingen tot den Prins ſtond. Na eene vrij losſe jeugd werd hij een waardig Regent, waartoe de raadgevingen des Prinſen misſchien niet weinig bijdroegen, die hem naderhand zelf menigmaal raadpleegde. Een aantal andere brieven loopt over de gebeurtenisſen in *Frankrijk*, waar de Godsdienstoorlogen destijds het land van alle zijden verontrustten en de ſchromelijkſte verwarringen deden ontſtaan. Uit de brieven van WILLEM van *Heſſen* blijkt, dat de Prins reeds in 1561 de Hervormden begunſtigde, maar natuurlijk in 't gehelm. Zijne geldmiddelen waren door eene prachtige leefwijze overeenkomſtig zijnen rang zeer verachterd: LODEWIJK deed zijn best, die door ſpaarzaamheid te herſtellen. (Br. 51.)

Hoogstmerkwaardig is de 53ſte brief van den Grave van *Schwarzburg*, in 1563. Het is een plan van eenige Protestantſche Vorſten, om aan den oorlog in *Frankrijk* eene beſliſſende wending ten voordeele der Hervormden te geven, de van het *Duitſche* Rijk afgeſcheurde ſteden *Metz*, *Toul* en *Verdun* te heroveren, en alsdan *Braband* aan te vallen, waar hij hoopte, door de belofte van Godsdienstvrijheid, grooten toeloop te zullen vinden. Dit avontuurlijk ontwerp, waardoor men de twee magtigſte Monarchen van dien tijd, *Frankrijk* en *Spanje*, tot eene vereeniging zou hebben gedwongen, verviel, gelijk het moest, in rook.

Met den 58ſten beginnen eenige brieven over den ſtaatkundigen toeſtand der *Nederlanden* en de verſchillen des Prinſen met den Kardinaal VAN GRANVELLE. Vooraf gaat eene korte karakterſchets van dien Kardinaal door den Uitgever, waarin gezegd wordt: „ On aimerait à croire qu'un homme „ auſſi distingué agiſſait par conviction et non pas unique-

Digitized by Google

„ment par égoisme. M. v. RAUMER en juge plus dé-
„favorablement et ſe fonde entr'autres ſur le paſſage ſui-
„vant d'une lettre de GRANVELLE à BELIN: „Oft ſich an-
„ „ ſtellen als höre und ſehe man nichts, lediglich darauf denken
„ „ wie man ſich mit ſeinem Herrn wohl verſtehe, das ſelbst
„ „ thun was man wünscht das er thue, geduldig leiden —
„ „ das ſind Mittel zum Fortkommen." Toutefois (vervolgt
„de Heer GROEN VAN PRINSTERER) il est bon d'ob-
„ſerver que dans ces lignes GRANVELLE ne recommande
„pas d'uſer de ces moyens: pour juger de ſon intention
„à cet égard, il faudrait pouvoir lire ce qui précède et
„ce qui ſuit." Hoogtwaarſchijnlijk is de door RAUMER aangehaalde brief dezelfde, dien men vindt in de *Mémoires de l'Académie de Bruxelles*, (aangehaald onder anderen in de *Karakterkunde* van den Heer VAN KAMPEN, Ifte D. bl. 293, 294.) waaruit ten allerduidelijkſte de laaghartigheid van den Kardinaal blijkt. — De Prins trachtte den uitgebrokenen oorlog tuſſchen *Deenemarken* en *Zweden*, (door de ſchuld van deszelfs krankzinnigen en naderhand ook afgezetten *Zweedſchen* Koning ERIK) als nadeelig aan de zaak van het Protestantismus, te doen ophouden; terwijl men van den Roomſchen kant alles deed om dien te voeden, hopende door verdeeldheid te heerſchen. Daarop vinden wij gewaagd van de bekende verklaring van ORANJE, EGMOND en HOORN, dat zij, zonder de verwijdering van den Kardinaal, niet meer in den Staatsraad zullen verſchijnen, hetwelk dan ſterke vertoogen naar *Spanje*, zelfs door de Landvoogden, en eindelijk de bijna gedwongene terugroeping van GRANVELLE ten gevolge had. Veel nieuws vernemen wij daaromtrent hier niet. De 75ſte brief geeft ons, in een' brief van WILLEM van *Heſſen*, eene merkwaardige opgave, hoe ſterk door geheel *Europa* de gisting was, die de kennis aan het zoo lang door de Geeſtelijkheid verborgen gehouden Evangelie verwekte. „Onze Godsdienſt," ſchrijft de Landgraaf, „heeft reeds zoo verre wortels geſchoten, dat de Keizer die in zijne Erflanden (*Oostenrijk*) openlijk moet toelaten, (waarvan in den 83ſten brief de bijzonderheden voorkomen, dat de Keizer den kelk in het avondmaal, het huwelijk der prieſters, en het geloofsartikel, *de regtvaardiging door het geloof*, wel zou toeſtaan;) de Koning van *Frankrijk* kan dat ook niet meer weren, maar moet de Godsdienſtoefening openlijk vergunnen; de Paus moet dit zelfs te *Avignon* dulden: hoe zou dan de Prins die te *Oranje* kunnen

Digitized by Google

ſtuiten?" Voegt men hier nu nog bij de gisting in de *Nederlanden*, den overgang van *Engeland*, *Schotland*, *Zweden*, *Deenemarken*, *Noorwegen*, *Pruisſen*, *Lijfland*, half *Duitschland*, benevens de helft van *Zwitſerland* en van bijna den geheelen *Elzas*, tot het Protestantismus, zoo ziet men, dat de zaak der Hervorming in ruim derdehalve Eeuw niet is vooruitgegaan, behalve in andere werelddeelen. De dood van Keizer FERDINAND I en de troonsbeklimming van MAXIMILIAAN II, dien men voor zeer gunſtig aan de Hervorming hield, deden de zaak derzelve nog meer vooruitgaan. Gedurende zijn twaalfjarig vaderlijk beſtuur bleven alle zijne landen en ook het *Duitſche* Rijk in rust. Hadde FILIPS II diezelfde ſtaatkunde gevolgd!..... maar neen! dan waren wij misſchien nog een *Spaansch* of *Oostenrijksch* wingewest.

Met den 94ſten brief komt HENDRIK van *Brederode* op het tooneel. Zeer teregt zegt de Uitgever van hem (bl. 194): „ Ce perſonnage, à la tete légère et au caractère „ remuant, ne méritait guère les éloges, qu'on lui a ſou„ vent prodigués. S'il est vrai que le ſtyle est l'homme, „ le ton ausſi bien que le contenu de ſes lettres vient à l'ap„ pui de notre jugement à cet égard." Dit oordeel is zeer gematigd uitgedrukt. Inderdaad is het onmogelijk, de brieven van dezen zoo hoog opgevijzelden man zonder tegenzin en eene ſoort van walging te lezen. Niet alleen is de *Franſche* taal daarin (zelfs voor dien tijd) op de deerlijkſte wijze mishandeld en bijna onkenbaar geworden, en de ſtijl niet beter dan de taal; maar ook in de denkbeelden zoekt men te vergeefs iets, dat zich boven het dagelijkſche, ja boven het in den volſten zin des woords *gemeene* verheft. Hij ſchijnt geheel aan de zinnelijkheid en aan opſtuivende drift, die zich in vloeken en ſchelden ontlast, verſlaafd geweest te zijn; het eerſte is ook wel uit zijn deerlijk einde (hij dronk zich dood) gebleken, en tot partijhoofd was de wufte man ten eenemale ongeſchikt. Dit Deel der *Archives* ſtelt hem reeds in al zijne naaktheid ten toon; het volgende zal dit zekerlijk nog meer doen. Hoe kon LODEWIJK van *Naſſau* zulk eenen man aan het hoofd van het Verbond der Edelen toelaten? 't Is waar, BREDERODE vleide hem.

Er verſpreidde zich een zeldzaam gerucht, dat de Koning van *Spanje*, in vereeniging met zekeren ERIK van *Brunswijk*, die zich in *Holland* ophield, met Koning ERIK van *Zweden* en de Hertogin van *Lotharingen*, die eenige aanſpra-

Digitized by Google

ken op *Deenemarken* had, en met welke de *Zweed* zou huwen, dat Rijk zocht te bemagtigen, hetwelk de *Duitſche* Protestantſche Vorsten eenigzins verontrustte, en waarover WILLEM van *Heſſen* aan Grave LODEWIJK van *Naſſau* ſchreef. „Wo dem alſo, (ware dit zoo) wurds gar ein „frölicher 'Dantz vor den Pabst und euren roten Priester „(GRANVELLE), auch den Teuffel und al ire geſelſchaft „werden," zeide de Vorst (bl. 207). *Deenemarken* zou daardoor namelijk *Roomsch* moeten worden. — Eenige der laatſte brieven hebben betrekking tot den treurigen twist tusſchen de *Lutherſchen* en Hervormden over het Avondmaal, en over de middelen, om dien bij te leggen. De Roomschgezinden maakten daarvan ijverig gebruik, om onkruid tusſchen de tarwe te zaaijen, den boozen twist aan te blazen, en de *Lutherſchen* tegen de zoogenaamde *Sacramentariſen*, als erge ketters, in 't harnas te jagen. In de inleiding tot deze afdeeling geeft de Heer GROEN VAN PRINSTERER eene plaats uit het verzoekſchrift der *Calvinisten* aan Keizer MAXIMILIAAN in 1570, waarin zij de nietigheid der geſchilpunten en de menigte zoo wel, als het gewigt der hoofdartikelen, waarin men overeenkwam, met zegevierende kracht aantoonden. Ach! waarom herinnerden zich de *Calvinisten* in 1618 zulks niet? Met blijdſchap zien wij de goedkeuring, waarmede de Uitgever die plaats mededeelt, en er bijvoegt: „Rien de plus affreux que l'intolérance." Zijn *correctief* beamen wij ook, indien men onder de *waarheid*, die hij gehandhaafd wil hebben, ſlechts *hoofdpunten* verſtaat, geene *wezenlijke tegenwoordigheid* of *Predestinatie*. Het verwondert ons zeer, dat de brave en voor de Hervorming zoo ijverige JAN van *Naſſau* (de Stamvader van ons tegenwoordig Koninklijk Huis) de *Calvinisten* een *boos rot* en eene *ſekte* noemt, waardoor velen *beſmet* zijn, en *die de Almagtige moge weren!* Veel verlichter dacht de reeds meermalen genoemde WILLEM van *Heſſen*. Hij wilde in het ſtuk des Avondmaals, en der wezenlijke tegenwoordigheid van CHRISTUS daarin, even als later OLDENBARNEVELDT in dat der voorbeſchikking, aan beide partijen *het ſtilzwijgen opleggen*. Hij wist, dat *openbare mondgeſprekken* over geſchilſtukken nooit anders dan verbittering voortbragten; en wij zijn het veel meer met den verlichten Vorst uit de zestiende, dan met onzen Uitgever uit de negentiende Eeuw eens, die dat ſtilzwijgen ongeraden keurt, en op die twistgedingen nog al

Digitized by Google

prijs ſtelt. Ondertusſchen bemoeide zich de ijverige LODEWIJK van *Naſſau*, om de *Franſche* en *Duitſche* Protestanten te vereenigen, en floeg daartoe mede een mondgeſprek voor. Ook hierin werkte hij gezamenlijk met WILLEM van *Heſſen*. Er kwam van de zaak niets, en het middel zou ook misſchien erger zijn geweest dan de kwaal. — De laatſte brieven bevatten de bezetting van het Prinsdom *Oranje* door *Duitſche* troepen, in naam des Prinſen, tot ſtuiting der aldaar plaats gehad hebbende onlusten, en de gevolgen der zending des Graven van *Egmond* naar *Spanje*, die, geenszins, zoo als men, volgens de geſprekken des Konings met dezen zelven, gehoopt had, door de verzachting, maar veeleer door de vernieuwing der bloedplakkaten gevolgd werd. FILIPS deed, om tegenſtand voor te komen, verſpreiden, dat hij zelf in den zomer van 1566 naar de *Nederlanden* zou komen. Ondertusſchen liep het gerucht, dat FILIPS voornemens was, ORANJE en EGMOND in hunne waardigheden, als Stadhouders, door GRANVELLE en AERSCHOT te doen vervangen. Het bevel tot de geſtrenge uitvoering der Plakkaten kwam aan. VIGLIUS wilde het, om onlusten te vermijden, niet afgekondigd hebben; maar de Prins zette zulks door, want hij begreep, dat men hetzelfde doel, doch ſlechts met meer arglistigheid, wilde bereiken, en den tegenſtand tegen dit verfoeijelijke doel ſlechts verlammen. De Heer GROEN VAN PRINSTERER heeft dit zeer wel uiteengezet. Des te meer verwondert het ons, dat die Heer zich tot verdediger opwerpt van eenen FILIPS II, zijne vervolgzucht voorſpreekt, en zegt, *dat hij in zekeren zin door liefde* (uit zucht voor het eeuwig welzijn zijner onderdanen) *onverbiddelijk was!* Het is, alsof men ORGON van TARTUFE hoort uitroepen: *Le pauvre homme!* FILIPS II liefderijk!!! Onderſteld zelfs eens, dat zijne vervolgingen, zijne gruweijke ketterbranden te *Valladolid* en elders, die hij met zekeren wellust aanſchouwde; dat de zending van ALVA en hare gevolgen, het inſchepen van foltertuigen op de *Armada*, om in *Engeland* dadelijk aan 't pijnigen te kunnen gaan, het gevolg waren van opvoeding en vooroordeel, — was het ook liefde, dat FILIPS de vrijheden van *Arragon* ſnood verkrachtte, die van *Castilië* een' langzamen dood deed ſterven, den adel en eene vorſtelijke belooning aan een' ſluipmoordenaar uitloofde, terwijl de lafaard nooit in 't veld eenig gevaar trotſeerde; dat hij den burgeroorlog

Digitized by Google

in *Frankrijk* voedde en misschien aanstookte, om voor zijne Dochter een' troon te bereiden? Was zijn dubbel staatsbankeroet, waardoor hij aan de *Fransche* omwentelaars het voorbeeld gaf; was de moord van den ongelukkigen PEREZ ook het gevolg van *liefde voor zijne onderdanen?* Gaat men van dit beginsel uit, dat *men zijn geweten niet behoeft te verlichten*, dan zijn BALTHAZAR GERARDS en RAVAILLAC Heiligen. Maar de Heer GROEN VAN PRINSTERER behoort, zoo wij meenen, in sommige opzigten tot de school van BILDERDIJK, en de Meester heeft onlangs, in zijne zoogenaamde *Vaderlandsche Geschiedenis*, de zaak van FILIPS II (gelijk vroeger die van NERO) bepleit. Wij hopen niet, dat de leerlingen ook hierin hunnen meester zullen volgen. Doch neen! hiervoor staat ons de goede geest, die elders in dit boek van den kant des Uitgevers veelzins doorstraalt, althans te zijnen aanzien genoegzaam borg. Jammer slechts, dat de *subjective* manier van beschouwen, die thans ook in *Duitschland* zoo in de mode is, die zoo vele monsters op den Pausselijken troon door Protestanten heeft doen vergoden, en die, te ver gedreven, alle onderscheid tusschen goed en kwaad zou doen verdwijnen; jammer, dat deze den bekwamen en godsdienstigen Schrijver zoo verre vervoerd heeft, om tot de Apologie te vervallen van eenen snoodaard als FILIPS II, wien alle niet *Spaansche* Schrijvers uit éénen mond veroordeelen.

Met verlangen zien wij het tweede Deel van dit werk te gemoet.

Iets over den voorgaanden en tegenwoordigen staat van Nederlandsch Indië, enz. Door N. VAN ELTEN, D. J. Z.

(*Vervolg en slot van bl.* 435.)

In 1826 werd een Kommissaris-Generaal (de Burggraaf DU BUS DE GISIGNIES) door Z. M. benoemd, om de bestaande inrigtingen in *Indië* te herzien, en zoodanige financiële bezuinigingen aldaar in te voeren en maatregelen te beramen, als blijken zouden noodig te zijn tot herstel der geldelijke bezwaren. En offchoon deze al zijnen ijver en bekwaamheid aan de hem opgelegde taak wijdde, groote bezuinigingen invoerde, en de belastingen, zoo veel de voor-

Digitized by Google

zigtigheid ſlechts toeliet, verhoogde, het oogmerk, om het evenwigt tusſchen inkomſten en uitgaven te herſtellen, kon niet bereikt worden; en bij de finale ſluiting der boeken in *Indië*, hetwelk niet heeft plaats gehad vóór 1832, is gebleken, dat, met primo van 1830, de Indiſche adminiſtratie een te kort van *f* 23,450,851—96[s] opleverde, ongerekend *f* 18,673,839—78, ten laste van *Djokjokarta*, als kosten van den oorlog, gebragt. (*)

Intusſchen was, toen de ondervinding nogmaals geleerd had, dat de partikuliere handel tusſchen de Kolonie en het Moederland niet met voordeelige uitkomſten kon worden gevoerd, in het jaar 1824 eene Handel-Maatſchappij opgerigt, welke, ondanks aan dezelve alle begunſtigingen, die het Gouvernement haar ſlechts kon verleenen, werden toegeſtaan, tot 1830, jaarlijks aanzienlijke verliezen leed; zóó zelfs, dat, om de rente te betalen van haar kapitaal, door Z. M. millioenen ſchats moesten worden voorgeſchoten. „Telt men nu bij de nieuwe Indiſche ſchuld die der gewezen Kompagnie, en de rente daarvan betaald, dan zeker heeft de natie, ſedert 50 jaren, meer dan 150 millioenen aan hare O. I. Bezittingen opgeofferd; in de laatſte 25 jaren daarvan noch commercieële noch belangrijke indirecte voordeelen genoten, maar integendeel veel ſchade bij den handel geleden; terwijl wij tevens in een groot getal oorlogen aldaar gewikkeld geworden zijn, die niet alleen aan duizende onzer ſoldaten en bondgenooten het leven hebben doen verliezen, maar tevens de bevolking dier gewesten op ſtroomen bloeds zijn te ſtaan gekomen. Waarlijk, wanneer eene bezitting geene andere dan zulke vruchten kan opleveren, wie zou dan niet moeten wenſchen van dezelve ontſlagen te zijn?" Maar:

Ultima Cumaei venit jam carminis aetas;
Magnus ab integro ſaeclorum nascitur ordo:
Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna;
Jam nova progenies coelo demittitur alto.

Thans werd het beſtuur van *Indië* aan den Luitenant-Generaal VAN DEN BOSCH toevertrouwd; en de uitkomſten,

(*) Gedurende de drie jaren van zijn beſtuur (1826, 27, 28) beſpaarde de Heer DU BUS uit de gewone inkomſten eene ſom van *f* 19,471,696, waardoor in de buitengewone oorlogslasten voorzien werd. MIJER, p. 131.

Digitized by Google

waartoe de door Z. E. genomene maatregelen hebben geleid, zijn:

Wat de Financiën betreft: 1°. Dat, ſedert 1830, uit de inkomſten der Kolonie alle lasten, zoo gewone, buitengewone als achterſtallige, beſtreden zijn, en tevens de jaarlijkſche rente en aflosſing der kapitalen, ten laste der Kolonie genegotieerd, zijn voldaan geworden. 2°. Dat uit die inkomſten, ſedert 1832, beſtreden zijn al de lasten der Westindiſche Bezittingen, boven de baten, die dezelve opleveren; mitsgaders de kosten van het Departement van Koloniën hier te lande. 3°. Dat uit het overſchot dier baten, ſedert 1831, millioenen ſchats in 's Rijks ſchatkist zijn geſtort geworden; terwijl het adminiſtratief kapitaal in *Indië* belangrijk is vermeerderd. — Alle deze uitkomſten zijn verkregen zonder het invoeren van nieuwe belastingen, of verhooging der beſtaande. Integendeel, zware en drukkende belastingen zijn afgeſchaft; andere verminderd. Geene geldleeningen, noch in *Indië*, noch hier, hebben ten behoeve der Kolonie plaats gevonden; terwijl daarentegen vele en aanzienlijke oude ſchulden zijn afbetaald.

Wat den Koophandel aangaat: 1°. De Nederlandſche handel op *Indië* is aanmerkelijk uitgebreid. In 1829 bedroegen de in- en uitgaande regten *f* 2,460,844—80[c]; in 1833 *f* 4,015,148—26. In 1834 zijn 112 ſchepen uit *Indië* hier binnengevallen. De benoodigde ſcheepsruimte voor dit jaar wordt, met inbegrip van *Sumatra*, voor den Nederlandſchen handel berekend tusſchen de 30 à 40,000 ſcheepslasten te zullen kunnen bezig houden; voor 1829 waren daartoe gebezigd 15,775½ ſcheepslasten. 2°. De handel op *Indië* heeft opgehouden nadeelig te zijn voor de belanghebbenden. De Handel-Maatſchappij heeft in hare behaalde voordeelen niet alleen het middel gevonden, om de rente van haar kapitaal te voldoen, maar zelfs aan den Koning een aanzienlijk gedeelte der voorſchotten, door Hoogstdenzelven gedaan, te kunnen reſtitué-ren. 3°. Ook de handel in *Indië*, van haven tot haven, heeft belangrijke uitbreiding ontvangen. In 1829 bedroeg de invoer van dien handel *f* 4,554,992, de uitvoer *f* 5,243,728; in 1833 daarentegen de invoer *f* 6,198,235, de uitvoer *f* 5,412,577—74. (*)

(*) In het werk zelf, bl. 33, worden de vier laatſte ſommen, ten gevolge van drukfeilen, anders opgegeven; doch

Digitized by Google

Wat den ſtaat van rust en tevredenheid van den Inlander betreft: De vrede is nu ſedert omtrent vijf jaren op *Java* niet geſtoord geworden. Alleenlijk in de *Bagaleen* werd de rust een oogenblik aangerand door een gedeſerteerd Madureesch ſoldaat, en in de *Paſſaroeang* door eenige gewezene opkoopers van koffij. De Gouverneur-Generaal *ad interim* heeft, in 1834, eene reis over geheel *Java* ondernomen, met het bepaalde doel, om zich te overtuigen, zoo wel van den ſtaat van tevredenheid der Vorſten, Hoofden en bevolking, als van dien der kultures in het algemeen. Ruim drie maanden zijn aan dat onderzoek beſteed geworden. Volgens eene opgave, voorkomende in de Javaſche Courant van den 16 Aug. 1834, is het bij dat onderzoek gebleken, *dat zoo wel bij de Vorſten als Hoofden de beste gezindheid, en in het algemeen bij de bevolking die geest van rust en tevredenheid te waargenomen, welke gewoonlijk het gevolg is van milde inſtellingen en van een' toenemenden ſtaat van voorſpoed;* en tevens, *dat de teelt van voortbrengſelen voor de markt van Europa op vele punten zigtbaar toeneemt, en zich van lieverlede plooit naar plaatſelijke omſtandigheden en volksinſtellingen;* zoodat dan ook de tegenwoordige geſteldheid van *Java* in dit opzigt weinig te wenſchen overlaat.

„En hiermede," zegt de Schrijver, „zouden wij onze voorgenomene taak als volbragt hebben kunnen aanmerken, ware het niet, dat een lid der Staten-Generaal, in de jongſte zitting dezer hooge Vergadering, het gunſtig verſchijnſel, dat de ſtaat van zaken in *Indië* voor de natie oplevert, had verduisterd, door de inrigtingen, aldaar ingevoerd, in een zeer ongunſtig daglicht te plaatſen, en zulks op grond van daadzaken, door dien ſpreker bijgebragt, geſchikt om verkeerde gevoelens ten aanzien van de waarde derzelven te doen ontſtaan, en die wij ons uit dien hoofde verpligt rekenen te beſtrijden." Deze taak bevat het overig gedeelte der eerſte afdeeling. Wij verwijzen den Lezer naar het werk zelve.

---

deze opgave is verbeterd bij eene advertentie in de Haarlemſche Courant van den 27 Junij 1835, no. 77; waarbij tevens wordt aangemerkt, dat de middelprijs der koffij, (bl. 82) op 42 centen berekend, ruim 36 centen zijn moet, uit hoofde van de meerdere hoeveelheid koffij van lagere dan van hoogere prijzen.

Digitized by Google

In de 2de en 3de afdeeling van zijn werk bewijst de Heer VAN ELTEN ten duidelijkſte en met authentieke opgaven, dat de twee gemelde brochures niets anders zijn dan *een zamenweeffel van partijdigheid, onkunde en logentaal.* Wij achten dit onderwerp mede minder vatbaar voor uittrekſels, en verwijzen den Lezer wederom naar den Schrijver, die hem, gelijk wij geenszins betwijfelen, volkomen bevredigen zal.

De 4de en grootſte afdeeling des werks behelst allerbelangrijkſte *Bijlagen*, namelijk: N°. 1. Extract uit het Register der Beſluiten van den Gouverneur-Generaal *ad interim* van *Nederlandsch Indië*, gedateerd *Buitenzorg*, 28 Maart 1834; waarbij aan alle Ambtenaren, in hoogere of lagere betrekkingen, regtſtreeks of zijdelings met het ſtelſel van kultures in aanraking ſtaande, tot meerdere bekendheid met de oogmerken waartoe en de gronden waarop dat ſtelſel is ingevoerd, toegezonden worden: A. Eenige zakelijke Extracten uit een algemeen overzigt, door den Kommisſaris-Generaal VAN DEN BOSCH zamengeſteld, gedagteekend 24 Jan. 1834. B. Beginſelen, bij volgende invoeringen van de Suikerkultuur in acht te nemen. C. Inrigting en verdeeling der werkzaamheden bij de kleine Indigo-Fabrijken. N°. 2. Een Rapport van den oud-Inſpecteur-Generaal der Koffijkultuur aan den Minister van Staat, Kommisſaris-Generaal over *Nederlandsch Indië*, 28 Nov. 1828. N°. 3. Eene Memorie van VAN DEN BOSCH aan de Hooge Indiſche Regering, betrekkelijk de middelen, om in deze Kolonie de kultures, voor de markt van *Europa* geſchikt, meer en meer uit te breiden. N°. 4. Eene magtiging van den Gouverneur-Generaal en Raden van *Nederlandsch Indië*, om de Indigokultuur voort te zetten, 31 Julij 1830. N°. 5. Staat van de remiſes, door het Oostindisch Beſtuur naar *Nederland* overgemaakt, ſedert 1817 tot en met 1833. N°. 6. Eene Dispoſitie van den Kommisſaris-Generaal over *Nederlandsch Indië*, betrekkelijk een' oploop in de Reſidentie *Paſſaroeang*, in Aug. 1833 plaats gehad hebbende. N°. 7. Een Rapport van den Directeur-Generaal van Financiën aan den Gouverneur-Generaal van *Nederlandsch Indië*, 10 Maart 1830.

Den Lezer met den vorm en ſtijl des werks eenigzins bekend gemaakt hebbende, moeten wij nog aanmerken, dat men den Schrijver onregt doen zou, wanneer men zijn boek hiernaar beoordeelde. Vele der belangrijkſte punten hebben wij, als voor geene uittrekſels vatbaar, onaangeroerd gela-

Digitized by Google

ten; het geheele ſtelſel van den Heer VAN DEN BOSCH hebben wij den Lezer met opzet onthouden; menigvuldige vernuftige opmerkingen, die het onderhavige werk, bij het nuttige en belangrijke, tevens tot een aangenaam boek maken, hebben wij moeten achterlaten. Evenwel houden wij den Lezer thans voor genoegzaam ingelicht, en vertrouwen, dat hij, zich nader met het werk bekend gemaakt hebbende, zijnen dank aan den Heer VAN ELTEN, voor deszelfs zoo wèl volbragten arbeid, bij den onzen voegen zal.

Ook de druk des werks laat niets te wenſchen over.

De Halleyſche Komeet, en hare wederkomst in 1835 *enz. Naar het Fransch van* G. DE PONTÉCOULANT. *Te Breda, bij* Broeſe en Comp. 1835. *In kl.* 8*vo.* 4 *en* 97 *bl. f* : - 80.

Wij hebben den grooten titel van dit kleine werkje verkort opgegeven, omdat dezelve meer eene inhoudsaankondiging dan een titel is, en men, onzes oordeels, beide wel mag onderſcheiden. De eigenlijke beoordeeling van dit geſchrift behoort te huis in tijdſchriften, welke aan wis- en natuurkundige wetenſchappen uitſluitend zijn toegewijd. In een maandwerk van gemengden inhoud en voor allerlei ſtanden, gelijk de *Vaderlandſche Letteroefeningen* zijn, kan men niet anders verwachten dan eene aankondiging voor het algemeen, voor hetwelk dit ſtuk ook voornamelijk het licht ziet. Na eene beknopte Inleiding, welke dient om den met wiskunde onbekenden lezer de hoofdeigenſchappen der ellips en parabool te doen kennen, volgt eerst de geſchiedenis der komeet, wier wederkomst weldra verwacht wordt, en van welke men onderſcheidene malen melding gemaakt vindt in de geſchiedenis. De benaming van *komeet van* HALLEY is zij verſchuldigd aan dien tijdgenoot van NEWTON, welke hare loopbaan bepaalde, als die hare omwenteling rondom de zon in omtrek vijfenzeventig en een half jaar volbragt, en welke in hare verſchijning in het jaar 1682 de wederkomst zag van die van 1456, 1531 en 1607, en hare terugkomst voorſpelde in 1758 of 1759. CLAIRAUT berekende, dat zij den 18 April 1759 door haar perihelium zoude gaan (zich het digtst

Digitized by Google

bij de zon zoude bevinden); zulks had plaats op den 12 Maart van datzelfde jaar. Aangaande de wederkomst dezer komeet in het jaar, dat wij beleven, zegt de Schrijver het volgende: „ Deze komeet zal, volgens de tafel, welke wij van haren loop geven, in geheel Europa zigtbaar wezen, van het einde van Augustus of het begin van September af, dat is, omſtreeks twee maanden vóór haren doorgang door het perihelium. Hare geſteldheid zal zeer gunſtig zijn, om haar met den grootſten luister te doen verſchijnen; zij zal den 3 October door het zenith van Parijs gaan; men zal haar met het bloote oog, en als eene ſter van de eerſte grootte, zien, maar met een eenigzins doffer licht dan dat der planeten, en omgeven van eene bleeke nevelachtigheid, welke haar licht verzwakt. Tegen het einde van November zal de komeet verdwijnen, door zich in de ſtralen van de zon te dompelen, en zal er niet vóór het einde van December weder uit te voorſchijn komen. Men zal haar misſchien nog eenige dagen kunnen onderſcheiden; maar haar afſtand tot de zon zal ſnel toenemen, en zij zal zich weldra zoodanig verwijderen, dat wij haar niet meer zullen kunnen zien."

Het tweede Hoofdſtuk handelt over het ſchijnbaar voorkomen der kometen, over haren aard en invloed op het planetenſtelſel, en behelst gisſingen omtrent den oorſprong der planeten en kometen. De ontmoeting eener komeet en eener planeet in hare loopbanen is niet onmogelijk; maar de kleinheid der masſa's van de eerstgenoemde ſoort van hemelligchamen maakt het onwaarſchijnlijk, dat deze ontmoeting op de inrigting van het zonneſtelſel in 't algemeen eenigen merkbaren invloed zou hebben, hoezeer zij plaatſelijke onheilen en verſchrikkelijke omkeeringen op eene planeet zou kunnen voortbrengen. Omtrent het ontſtaan der planeten en kometen draagt de Schrijver de onderſtelling van LAPLACE voor.

Het derde Hoofdſtuk, eindelijk, handelt over de wijze, om de elementen van de loopbaan eener komeet uit de waarnemingen te bepalen, en eene toepaſſing daarvan op het bepalen van den aanſtaanden terugkeer der Halleyſche komeet in het perihelium en van de elementen harer loopbaan op dit tijdſtip.

Eene ephemeride, opgemaakt door BOUVARD, met bij-

Digitized by Google

gevoegde aanteekening, beſluit dit werkje, hetwelk ook nog eene kaart van de loopbaan der komeet in 1835 bevat.

Wij prijzen deze beſchrijving der Halleyſche komeet allen aan, die, zonder ſterrekundigen te zijn, in de kennis der natuur belangſtellen, en zich van kometen in het algemeen eenig begrip wenſchen te vormen. Nog op het einde van de zeventiende eeuw waren de ſterrekundigen onderling verdeeld over den aard der kometen, waarin ſommige eerſte vernuften ſlechts luchtverhevelingen zagen; thans heeft men dezelve niet ſlechts met NEWTON tot ons zonneſtelſel gebragt, maar berekent derzelver wederkomst met eene naauwkeurigheid, welke op 76 jaren ſlechts weinige dagen onzekerheid overlaat, omdat men niet al de elementen der berekening met volkomene juistheid bepalen kan. „Dit zijn," zegt de Schrijver te regt, „ſchitterende gevolgen van een zoo eenvoudig als algemeen beginſel. NEWTON had ze durven inzien; zijne opvolgers hebben daaraan de ſtrengheid van het bewijs gegeven, en hun arbeid heeft van de theorie des wereldſtelſels de verhevenſte der natuurkundige wetenſchappen door haar doel en de volkomenſte door hare reſultaten gemaakt."

De vertaling kon hier en daar vrijer zijn, en de ſtijl moest minder blijken dragen van vreemden oorſprong.

Redevoering ter gedachtenis van GIJSBERT KAREL, *Graaf* VAN HOGENDORP, *door Mr.* F. A. VAN HALL, *Lid der Staten van Holland, en Advocaat te Amſterdam. Te Amſterdam, bij* de Erven H. Gartman. 1835. *In gr.* 8*vo. VIII en* 88 *Bl. f* 1-25.

Nadere Verdediging van de Onafhankelijkheid des Handels, bij het oprigten van Naamlooze Maatſchappijen, enz. Door Mr. F. A. VAN HALL. *Te Amſterdam, bij* de Erven H. Gartman. 1835. *In gr.* 8*vo.* 30 *Bl. f* : -40.

De verdienſten onzer Voorouders in het vak der Diplomatie vlugtig geſchetst; door Mr. G. W. VREEDE, *Advocaat te Gorinchem. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. 1835. *In gr.* 8*vo.* 64 *Bl. f* : -80.

Digitized by Google

Stukken, betrekkelijk het Ontwerp ter afsluiting van het Reitdiep, enz. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1835. *In gr. 8vo.* 119 *Bl. f* 1-:

De Redevoering van den Heer Mr. F. A. VAN HALL moet minder uit een redekunstig, dan uit een karaktermatig en geschiedkundig oogpunt worden beschouwd. Oratorische gloed en verheffing laten zich zelden bespeuren; maar een deftige en levendige stijl, getrouwe voordragt der waarheid, schildering van den man zoo als hij was en hoe hij aldus was geworden, dit maakt deze Redevoering tot eene waardige hulde aan de schim des edelen vaderlanders. Achteraan gevoegde aanteekeningen maken dit gedenkschrift nog des te belangrijker, en men zal het boeksken niet uit de hand leggen, zonder smartelijk gevoel over den dood des braven.

Den opsteller eener Lijkrede op HOGENDORP geheel passende is ook het tweede, boven aangekondigde stukje. Men ziet, hoe VAN HALL door den geest van HOGENDORP bezield wordt, en wij hopen, dat zijne woorden ingang zullen vinden, waar dit de goede zaak van de onafhankelijkheid des handels bevorderen kan.

Ook het derde is eene Verhandeling, welke haren Schrijver tot eer strekt. De Heer Mr. G. W. VREEDE schetst daarin de verdiensten onzer voorouders in het vak der Diplomatie, en dus van eene zijde, die tot heden slechts zelden, en nog zeldzamer opzettelijk beschouwd is. Het is waar, dat alles slechts even is aangeroerd, en in zulk een beknopt opstel kon dit niet anders; maar het gezigtpunt is overal met juistheid aangewezen, en de lezer krijgt aanleiding tot verder onderzoek. Één aanmerking zij ons vergund! De bekwame Schrijver verkiest (bl. 2) het kunstwoord *Diplomatie* boven het meer algemeene, doch zuiver Nederlandsche woord *Staatkunde*, dewijl dit laatste ruimer, doch daardoor ook onbepaalder van beteekenis is. Maar nu zou men billijkerwijze eene omschrijving hebben verwacht van hetgeen de Schrijver door *Staatkunde*, en wat hij door *Diplomatie* verstaat, of ten minste eene ontwikkeling van zijn begrip omtrent de *Diplomatie*, eene uiteenzetting van het denkbeeld, 't welk wij aan dit woord moeten hechten. Zulks is evenwel geenszins het geval, en er wordt slechts even aangemerkt, dat er zoo wel eene eerlijke als eene snoode Diplomatie bestaat. Dit

Digitized by Google

gebrek aan *definitie* van de wetenſchap of het talent, waarover gehandeld wordt, ſchijnt ons het voornaamſte gebrek in dit ſtukje te zijn; ſchoon wij erkennen, dat de inhoud van het geheel genoeg doet begrijpen, wat de Schrijver bedoelt.

De *ſtukken, betrekkelijk het ontwerp ter afſluiting van het Reitdiep*, zijn, met Koninklijke goedkeuring der uitgaaf, openbaar gemaakt door de Gedeputeerde Staten van Groningen. Wij zien er uit, dat dit ontwerp niet is ten uitvoer gebragt, dewijl het zeer kostbaar was, de Provincie niet alles betalen kon, de Schatkist van het Rijk de kosten ook niet kon dragen, en het nut, door de afſluiting van het Reitdiep te bewerken, zoo twijfelachtig was, dat men daarvoor tot geene geldleeningen of dergelijke middelen de toevlugt wilde nemen. De verzameling dezer ſtukken had op den titel, daar men tegenwoordig veel van motto's houdt, het bekende ſpreekwoord kunnen voeren: *Beter half gekeerd dan heel gedwaald.* Mogt dit overal ſteeds worden ingezien, wanneer men een' verkeerden weg is ingeſlagen, of eene te hagchelijk of te kostbaar blijkende onderneming begonnen, of aanſtalten daartoe gemaakt heeft! Het is dan wijsheid terug te keeren, en dwaasheid te volharden.

Trekken uit de Geſchiedenis en uit het Maatſchappelijke Leven. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots. 1835. *In gr.* 8*vo.* 281 *Bl. f* 2 - 80.

Zonderling ſpringen de hedendaagſche Schrijvers of hunne Uitgevers met de titels der boeken om! Dikwerf hebben dezelve weinig of geene betrekking tot den inhoud van het werk. Wij meenden, dat het tegendeel plaats moest hebben. Hoe het zij, wij ontvangen onder het opgegeven uithangbord een drietal Verhalen, uit het Hoogduitsch vertaald, waarvan het eerſte de rampen van twee weduwen ſchetst, die eindelijk, door een' zamenloop van vrij onwaarſchijnlijke, maar toch niet onmogelijke omſtandigheden, tot rust en geluk geraken. Wij vinden het verhaal gerekt, en merkelijk minder van waarde dan het volgende, dat gepaster *de twee Zusters* had mogen heeten, en ons bijzonder bevallen heeft; terwijl het derde, getiteld *het dubbele Huwelijk*, weder minder belangwekkend is. Alle intusſchen laten zich in een uur van

Digitized by Google

uitſpanning lezen, en ſtrekken tot aanprijzing van deugd en godsdienstzin. — Bij dit drietal heeft de Vertaler twee andere ſtukken van oorſpronkelijken inhoud gevoegd, die uit de portefeuille zijner jeugd ontleend ſchijnen, en als zoodanig tot eigene oefening eene waarde kunnen gehad hebben, die wij er voor het publiek vruchteloos in zochten. *Thirza en Felicitas* is eene ſoort van dramatiſche omſchrijving van de gevoelens en gedragingen der bekende weduwen met hare zonen, de eerſten als martelaars om het Joodſche, de anderen als zoodanigen om het Christelijke geloof ter dood gepijnigd. Eene *karaktermatige beſchouwing* (zoo het heet) *van de hoofdperſonen uit den tachtigjarigen oorlog* ſchetst een dertigtal perſonen, zonder op rang of tijdsorde te letten, en beoordeelt, zoo het oordeelen heeten mag, eenige deelen van hunne inborst, onder genommerde hoedanigheden; maar hoe?... Wij ſlaan toevallig het karakter van Prins Frederik Hendrik op, en vinden onder n°. 7: Reinheid van zeden. „Een karaktertrek..... waarvan inzonderheid zijne kuiſche huwelijksliefde getuigde; eene liefde, welke door allen, die het Paleis in het Haagſche Bosch, en aldaar de Oranjezaal bezigtigen, met aandoening erkend wordt. Dit Paleis toch werd door Frederik Hendrik voor zijne echtgenoote Amalia van Sólms gebouwd, en door deze voor den doorluchtigen gemaal met de voortreffelijkſte meesterſtukken verrijkt." — Dat jonge lieden zulke opſtellen vervaardigen, kunnen wij toegeven; maar dat ze gedrukt worden, is toch wat al te erg.

Lord Nigel, of de Schot in Londen. Naar het Engelsch van Sir WALTER SCOTT, *door* G. L. V. O. V. S. *II Deelen. Te Leyden, bij* A. en J. Honkoop. 1833. *In gr.* 8*vo.* 872 *Bl. f* 8-:

Onder de menigvuldige vertalingen van de werken, die der vruchtbare pen van den overledenen *Schotſchen* Romanſchrijver ontvloeiden, beſlaat het opgenoemde werk eene eervolle plaats, niet zoo zeer om de uitvoering zelve (waarover ſtraks nader) als om de belangrijke ſchetſen, die het bevat van de ſtad *Londen* in de 17de eeuw, de gewoonten, leefwijze, zeden en gebruiken van den burgerſtand, die van het hof en den geleerden JACOBUS DEN I, onder wiens

Digitized by Google

regering de held der geſchiedenis vooronderſteld wordt geleefd te hebben.

Eene luimige inleiding, die geene betrekking op het werk zelve heeft, ſtemt den lezer echter aanſtonds tot belangſtelling in den perſoon van den Schrijver, en doet alzoo de lectuur des verhaals met gunſtige gevoelens aanvangen. Dat verhaal teekent ons, in de bekende keurige manier des Schrijvers, de lotgevallen van eenen *Schotſchen* Lord, wiens vader den Koning niet alleen het leven redde, maar zijne geheele fortuin ter bevestiging diens troons op het ſpel zette, en later geheel vergeten werd, zoo als doorgaans de grooten in hunnen voorſpoed de werktuigen hunner verheffing plegen te behandelen, de ſchil wegwerpende, wanneer de vrucht uitgeperst is. De jonge Lord tracht vergeefs de billijke vorderingen van zijnen overledenen vader bij den Koning voor te dragen. Hofintrigues, en de zucht van ſommige grooten, om de bezwaarde familiegoederen in handen te krijgen, waarop zij door een' tusſchenperſoon geld hebben geſchoten, doen zijne pogingen mislukken. De onhandigheid van zijnen knecht RICHIE, een' echten *Schot*, met al de gebreken en goede hoedanigheden, zijnen landaard eigen, verwijdert hem nog verder van het doel, dat echter bereikt wordt door eenen goudſmid, die als zoodanig bij den pedanten Koning vrijen toegang heeft. Welgeſlaagde list doet echter den held in gezelſchap van ſpelers vallen, haalt hem eene veroordeeling op den hals, die hij ontvlugt in de verblijven van *Whitefriars*, de ſchuilplaats van alles, wat *Londen* zedeloos opleverde. Hier wreekt hij den moord, aan zijnen huisheer, een' ouden gierigaard, gepleegd, verhindert dien van zijne dochter, welke hij bij zijne vlugt medevoert, redt haar vermogen, en, door behulp van zijnen knecht, dien zij eindelijk huwt, wordt de bron van zijn ongeval de oorſprong van zijn geluk, op het oogenblik ſchier, dat hij, van hoogverraad, echtbreuk en wat niet al beſchuldigd, onder al die ſlagen dreigt te bezwijken. De romantiſche regtvaardigheid ſtraft den verleidenden hoveling, die den held zoo verre had weten te brengen, en doet de vrucht des verraads op eene zonderlinge wijze verloren gaan. Lord NIGEL, eindelijk, aan een meisje verbonden, dat hem hartstogtelijk beminde, en tot zelfs de welvoegelijkheid aan die liefde opofferde, bekomt zijn erfgoed onbezwaard terug door medewerking van zijnen trou-

Digitized by Google

wen dienaar, die ten ſlotte door den Koning tot Ridder geſlagen wordt.

In het eerſte deel worden de breede grondſlagen gelegd van de zonderlinge lotgevallen, die daarin reeds beginnen, maar in het tweede met meerder ſnelheid voortſpoeden, alles op de behagelijkſte en dikwerf bevreemdendſte wijze, die nu en dan eene wending neemt, welke men of niet, of zoo niet verwachten kon. Sommige partijen zijn allerkeurigst geſchilderd, de karakters goed volgehouden, en dat van den Koning in de grondtrekken zeer juist, maar in de uitwerking ſoms wat al te gemeen geſchilderd. Wij onthouden ons met moeite, om deze of gene treffende paſſage mede te deelen; en alleen de overtuiging, dat de ſchrijfwijze van den Autheur genoegzaam bekend is, ſtrekt ons tot waarborg, dat de Lezers ons die terughouding niet verwijten zullen, daar wij het geheele werk gaarne aanprijzen.

Mogt intuſſchen die aanprijzing ſtrekken, om de Uitgevers in 't vervolg hunne taak beter te doen vervullen! De Vertaler, die anders voor zijn werk vrij wel berekend ſchijnt, heeft zich te veel gehaast, waardoor deszelfs waarde merkelijk verminderd wordt. De correctie is in zeer ſlordige handen gevallen. Ten blijke, dat wij niet zonder grond beſchuldigen, volgen hier eenige weinige onnaauwkeurigheden, die wij uit eene breede lijst trekken, al lezende aangeteekend: Iſte D. bl. 36, reg. 22, ſtok *v.* 37, 22, uitvinding *m.* 122, 7, die kleine*n* kantoortjes, 124, 3, *wij*, lees *vrij*, 155, de geheele pagina zeker niet gerevideerd. IIde D. 249, 14, *tijdgenooten*, voor *menſchen van zijnen leeftijd*, 90, 6, *een man* (van) *eer*, 102, 5, *Duizels* voor *Duivels*, 367, 4, *klei-kantoortje*, lees *klein*; van bl. 381 tot 389 is de paginering geheel in de war.

Vertellingen in Rijm en Proza, door A. VAN DER HOOP, Jr. *en Mr.* P. S. SCHULL. *Te Dordrecht, bij* J. van Houtrijve, Jr. 1834. *In gr.* 8*vo. VIII en* 208 *bl. f* 2-50.

Deze *Vertellingen* zijn haren oorſprong verſchuldigd aan eenen inval der beide Schrijvers en Vrienden, om elkander tegen de verveling, op de ſtoomboot van Rotterdam op Dordrecht en wederkeerig, eene of andere verdichte vertelling

Digitized by Google

mede te geven: tot dergelijk einde, of tot ligte uitſpanning in een ledig oogenblik, zullen zij ook nog voor andere Lezers kunnen dienen.

Dit bundeltje bevat vier ſtukken, twee in poëzij van den Heer VAN DER HOOP, en twee in proza van den Heer SCHULL. (*) — Het eerſte is het uit den *Don Quichot* van CERVANTES bekende verhaal van *de Bruiloft van Camacho*, door den Dichter met eenige kleine veranderingen in verzen gebragt en opgeſierd, in losſen trant en met gepast afwisſelende maat aardig gedicht. — Het derde, van denzelfden Dichter, heet LUKAS *en* ROOSJEN, en komt hierop neder: LUKAS, de geliefde van ROOSJEN, gaat, ten tijde van Keizer LODEWIJK, ten ſtrijde: na zeven jaar komt er bij haar een rijk man, die haar weet wijs te maken, dat hij LUKAS is; doch, eer hij zijn oogmerk bereikt, komt de ware LUKAS verminkt en arm opdagen: de zaak komt voor den Regter, die haar toewijst aan dien genen van hen beide, die afſtand van haar geld wil doen; welke voorwaarde niet door den valſchen, maar wel door den waren LUKAS wordt aangenomen. — Het is mede eenvoudig, hoewel hier en daar wat ſtijver en drooger dan het voorgaande, maar over 't geheel wel zoo gelukkig gedicht als verdicht.

De tweede Vertelling heeft ten titel *de Kaap de goede Hoop*, aan welks gepastheid, daar die plaats er juist geen gewigtige rol in ſpeelt, men misſchien zou kunnen twijfelen, zoo men niet in aanmerking nam, dat die naam tevens als zinnebeeldig op de geheele historie ſchijnt toegepast te worden. De hoofdperſonen zijn ADRIAAN VAN HAAFTEN, zijne zuster CAROLINA en zijn vriend ALEXANDER DIAZ, die, na eenen zamenloop van verſchillende lotgevallen in het dagelijkſche leven, echtgenooten worden, de eerſte van zekere Mejufvrouw VAN SOLINGEN, de laatſte van CAROLINA. — Wij willen den Lezer het genoegen der

(*) In de poëzij-ſtukjes zou Rec. *ſchool* voor *ſcheelde*, (bl. 15) als zonder gezag; *omzonst* voor *te vergeefs*, (bl. 21) als Germanismus; *bloeit* voor *bloeije* achter *opdat*, (bl. 32) als taalfout om het rijm, en „*de waschkaars van heur ſchoonheid*" als onduidelijke en platte uitdrukking aanzien. In de proza-ſtukjes zou het onnoodige gebruik van bastaardwoorden als deze, *penurie*, *déconfiture*, *nonreuſſite* enz., ſtellig afkeuren.

Digitized by Google

nieuwheid niet benemen, door mededeeling van eene schets der verdere bijzonderheden; maar kunnen het hem toch aanprijzen, als een eenvoudig verhaal, dat, offchoon zich niet uitftekend boven het gemeene leven verheffende, zich nogtans met genoegen laat lezen. Alleen zou Rec. er die veranderingen van Kerkgenootfchap, eens van DIAZ en tweemaal van CAROLINA, uit willen misfen: althans het karakter van de laatfte verliest er zoo veel bij in waardigheid, dat het tegen eenige meerdere levendigheid en inwikkeling, die het aan de historie geeft, niet fchijnt te kunnen opwegen. — De vierde Vertelling, door denzelfden Schrijver, getiteld *de eerfte April*, bevat de gefchiedenis van zekeren Heer VAN BLOEMEN, die op dien dag, in een logement, zeer toevallig aan een' vrouwefchoen komt, en, door eenen zamenloop van verdere kleine toevalligheden, die wij den Lezer niet altemaal vooruit vertellen willen, de echtgenoot der eigenaresse van dien fchoen wordt. — Het eerst vermelde proza-verhaal wint het, naar Rec's. oordeel, in belangrijkheid van dit tweede; maar ook dit (dat hij zich meent te herinneren, in het *Hoogduitsch*, vroeger gelezen te hebben) is aardig verteld: alleen raadt hij jeugdige Lezers en Lezeresfen, op den indruk van zulke opgeraapte en ter fluik medegenomene fchoentjes niet te veel te vertrouwen.

JOSE, *een Spaansch Verhaal. Te Amfterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1834. *In gr.* 8*vo.* 55 *Bl.* f 1 - 10.

Dit *Verhaal* fchijnt van eenen jongen Dichter te zijn. In eene Opdragt *aan* SERENA, zijne Zuster, vermeldt hij voornamelijk, wat hij, ook als beminnaar der Poëzij, aan haar te danken, en hoe veel belang zij altijd in zijne dichterlijke voortbrengfels geftéld heeft. Misfchien vindt die kunstlievende Zuster wel, dat hij haar dit laatfte wat lang en bij herhaling zegt: misfchien vraagt zij hem wel, waarom hij zoo laag op de menfchen valt, dat hij zichzelven, als Dichter, tegen „*een geestlooze aarde*" (bl. 3) en „*de koude wareld*" (bl. 4) overftelt: dit en meer vraagt zij hem welligt over die Opdragt; maar is het haar wèl genoeg, wij hebben er dan ook vrede bij, of laten het althans haar met hem afmaken. — Zoo zouden wij nu ook wel met het *Verhaal* zelf doen, en er haar onpartijdig oordeel over willen hooren;

Digitized by Google

maar vermits wij niet weten, of zij dit voor het Publiek zal verkiezen te doen, dienen wij er een kort verflag van te geven, en er onze gedachten over te zeggen.

JOSE, die zijnen vader, een dapper, maar trotsch en woest Ridder, al in zijne kindschheid verloren, en daarna, ook van zijne moeder gefcheiden, van anderen veel te lijden heeft, (waarvan echter hier geene bijzonderheden verhaald worden) vertoeft na haren dood nog drie jaar op het vaderlijk flot, (zonder dat het blijkt, wat hij daar doet) verdwijnt toen eensklaps, laat niets van zich hooren, en komt na zeven jaar weder, met een fomber en ftreng uiterlijk en een menfchenhatend gemoed, waarvan hij, 's nachts aan den oever der Ebro wandelende, in eene alleenfpraak bekentenis doet, nog wraak tegen zijnen eerften vijand ademende. — Hij komt bij een nonnenklooster: het gezang der geestelijke zusters treft hem; en in eene lange alleenfpraak uit hij zijne droefheid over zijne moeder, zijn geloof aan eene blinde en wreede noodlottigheid, zijne wraakzucht, zijne teleurgeftelde liefde, wederom zijnen menfchenhaat en wraaklust, en toch tevens eenen wensch om tot God weder te keeren. — Op het alleronverwachtst vertoont zich aan hem zijne FLORINDE: (men zou het haast voor eene geestverfchijning houden.) Zij ontdekt hem, dat zij niet, gelijk hij denkt, eens anders vrouw, maar ook, dat zij hem nog getrouw is; zij vertelt hem, dat zijne overledene moeder haar in den droom verfchenen is, en haar tot hem gezonden heeft, om hem tot verbetering te vermanen, waarbij zij hem opwekt, om zijn wraakzwaard ten offer op het altaar te leggen. Doch hierop trekt hij wild en woest zijn zwaard, en verzekert het te zullen behouden en zich te wreken: zij fmeekt hem nogmaals, bij zijner ziele zaligheid, om herroeping van dit woord; maar hij zegt bij herhaling: „NEEN." Nu evenwel, op het zien van hare diepe droefheid, aarzelt hij; en eindelijk, — maar „Neen, — aarde en hemel 't is gedaan,... Hij rukt zich „van FLORINDE los, — Ziet haar nog eens, en fchriklijk „aan, — Ontvlucht haar — en verdwijnt in 't bosch. En „zij ftort neder met een gil, Luid — aaklig — valsch en „fchril, En ligt daar pijnlijk uitgeftrekt." (Vindt Zuster SERENA dit ook mooi?) Ontwakende bleef zij ftom, en ftierf binnen het jaar aan de tering. Hij kwam niet weder; „maar na jaar en dag, Vondt m' in, in" (l. *vond m' in*,

Digitized by Google

voor *vond men in*) „ een Pyreneesche grot, Het lijk eens „ mans gestrekt op de aard, En vóór hem — EEN GEBROKEN „ ZWAARD." En hiermede is de historie uit!!

Wat zal Rec. nu van dit gedicht zeggen? Zal hij er alle dichterlijke vinding en uitvoering aan ontzeggen, en ontkennen, dat er hier en daar goede plaatsen in zijn? dan zou hij aan de waarheid geen hulde, en den maker ongelijk doen. Zal hij het dan als een meesterstuk van Poëzij verheffen, en den Auteur aanmoedigen, om meer in dezen trant te arbeiden? dan zou hij hem ongepast en onbeschaamd vleijen, en der edele kunst geen dienst bewijzen. De Dichter heeft, luidens het Voorberigt, „ gepoogd een hevig karakter, on„ der den invloed van groote hartstochten en aandoeningen, „ en in betrekking met de hem omringende natuur en mensch„ heid te teekenen"; maar Rec. vreest, dat uit dit dichtstuk blijkt, dat deszelfs Maker zich tot eene hoogte van gevoel gepoogd of zich verbeeld heeft op te heffen, die hij niet bereiken kon; dat hij hierdoor op den weg is, om het *faux pathétique* met het ware en edele *pathos* te verwarren, op anders goede dichterlijke plaatsen alles wild en hard, en zonder eenig doel, door elkander te werpen, en, in plaats van duurzamen dichtergloed over zijne poëzij te verspreiden, hier en daar een poëtisch stroovuur te ontsteken, dat, uitgebrand zijnde, tot de koude van een plat en langwijlig proza doet overgaan. Als voorbeeld van dit laatste zou men kunnen aanhalen het aanraken van JOSE's zwaard door FLORINDE, na hare bovengemelde toespraak, waar dat „ zoo te naauwer nood en „ zacht" geschiedt, en zoo langdradig beschreven wordt, dat men niet weet, welke uitwerking dit hier doen moet. Zoo is ook de beschrijving van hare diepe droefheid, en van zijne aarzeling, en verder van haar wegkwijnen, gansch niet vrij van gerektheid, herhaling en zeer prozaïsche voorstelling. En wat den ganschen inhoud van het stuk betreft, wat nut of aangenaamheid steekt er toch in zulk een verhaal van eenen somber denkenden en menschenhatenden Ridder, wiens geheele geschiedenis daarenboven met een ondoordringbaar duister omhuld blijft?

De woordelijke uitdrukking, in kleinere bijzonderheden, zou ook hier en daar de zonder overhaasting verbeterende hand des Dichters nog wel eens vereischen. — Over Bilderdijksche spelling en enkele taalfouten, die misschien drukfouten

Digitized by Google

zijn, zal Rec. met hem niet twisten; maar op te lange parentheſen, waardoor de geheele periode duister, of de conſtructie moeijelijk of zelfs dubbelzinnig wordt, zou hij hem opmerkzaam willen maken, b. v. bl. 13, 14: „ Want als" enz. waar het daarenboven van het volgende: „ Hij was een „ dapper man geweest," enz. onzeker is, of men het tot den zoon, dan tot den vader moet brengen, welk laatſte volgens den zin, niet naar de conſtructie, het waarſchijnlijkſte is; verder de parentheſen, bl. 24, en vooral bl. 27; of bl. 37 v. b., waar de tusſchenzin en de gedurige herhaling van *hart* de duidelijkheid benadeelt. — Uitdrukkingen, als de volgende, komen Rec. voor, in een of ander opzigt gebrekkig te zijn; b. v. de langwijlig-pleonaſtiſche, bl. 10, „ *blijken* „ *en wezen*"; bl. 11, „ *herſtelling — heeling — balſem —* „ *troost*"; „ *gezag*" van de avondſchemering, „ *dat zich* „ *geen hart ontveinzen mag*", daarenboven geen gepaste zamenvoeging; en wat is aldaar „ *halfbetwiste duisterheid?*" en is het dan juist in de avondſchemering de tijd, dat „ driſt „ en dwaasheid wijken, de boosheid en waan vlieden, de „ droefheid zonder ſmart weent," enz.?? Is het denkbaar, dat de „ *zwakke en naauwlijks hoorbre ſtem*" van eene vrouw „ *door merg en been dringt*," (bl. 36)? Kan men wel zeggen, dat „ de ſneeuw voor het *licht* ſmelt"? — *Vluchten* voor *ontvluchten*, bl. 10, en *wijken* voor *ontwijken*, gelooft Rec. niet, dat taalkundig goed te maken is: *vluchten* in een' activen zin was oudtijds *verbergen; ſtal* voor *geſtalte*, (bl. 35) offchoon bij TEN CATE als zoodanig te vinden, zou hij mede niet durven verdedigen, noch ook „ *van uw verder* „ *lot beſlisſen*", voor *uw verder* enz. Vrij dikwijls gebruikt deze Dichter *zoo'n* voor *zoo een*, ook waar het gemakkelijk vermeden kon worden: in zeer gemeenzaam dichtwerk moge het nu en dan te dulden zijn, maar anders is het te plat. De ſtroom van „ *zilte* tranen" heeft reeds zoo dikwijls gevloeid, en is zoo verwaterd geworden, dat men ze niet dan zeer ſpaarzaam gebruiken moet, en althans iemand niet noodigen, om ze te „ *zien*" (bl. 47).

Wilde Rec. zoo voortgaan, hij zou nog veel meer ſtof kunnen vinden; doch reeds genoeg, om den Auteur, bij zijnen aanleg en lust tot dichten, het Horatiaanſche: „ *Sumite* „ *materiam restris, qui ſcribitis, aequam viribus &c.*" en het bekende *feſtina lente* ernſtig aan te raden.

Digitized by Google

De Loots. Een Fragment in dichtmaat, door K. L. KLUPPELL. *Opgedragen aan het weldadig Kollegie Zeemanshoop, en uitgegeven ten voordeele der Weduwen en Weezen der Manſchappen van de in den ſtorm van* 24 *op* 25 *Junij* 1835 *omgeſlagen Lootsſchuit. Te Willemsoord bij den Helder, bij* C. Bakker, Bz. *In gr.* 8*vo.* 15 *Bl. f* : - 35.

De Heer KLUPPELL, Honorair Lid van *Zeemanshoop*, zegt, in zijne Opdragt aan dat Collegie: „ Men zal zich verwonderen alhier alsnu iemand te zien optreden, om voor het belang van Weduwen en Weezen werkzaam te zijn, die vroeger heeft gezwegen toen hij zich oogenſchijnlijk belangrijker zaken had behooren aan te trekken; doch daar alles zijne redenen heeft, en daar ook hier voor dit ſtilzwijgen gewigtige redenen beſtonden, zoo zal men het mij wel ten goede houden, dat ik hieromtrent niet verder uitweide." Wij kunnen over deze *redenen* niet oordeelen, maar vinden ons in gemoede verpligt te zeggen, dat het hier aangeboden Fragment even middelmatig, als het doel der uitgave edel is; uit welk laatſte oogpunt die uitgave beſchouwende, wij aan hetzelve het vertier der weldadigheid in ruime mate toewenſchen. Tot ſtaving onzer uitſpraak diene het eerſte en laatſte couplet, welke intusſchen niet de minſte zijn:

„ Elke ſtand in 't menschlijk leven
Heeft zijn last en moeij'lijkheid;
Maar geen ſtand werd ooit gegeven,
Met een grooter last doorweven,
Dan des Lootsmans ſtand verbeidt."

Maar, zeggen wij gaarne met den maker van dit gedicht,

„ ..... hoe zwak dit lied moog' blijken,
Ach! vergeef dit zwak gevoel!
't Is geen lied om hier te prijken;
Menſchenmin moog 't vonnis ſtrijken;
Menſchenmin was 't eenigst doel."

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootschap tot verdediging van de Christelijke Godsdienst tegen derzelver hedendaagsche Bestrijders, voor het jaar 1832. *IIde Deel. In 's Gravenhage, bij* de Erve J. Thierry en C. Mensing en Zoon. 1834. *In gr.* 8*vo.* 316 *Bl. f* 2-50.

Reeds ten jare 1828 had het Genootschap als prijsvraag uitgeschreven: „ Betoog, dat het verschil van gevoe„ lens, hetwelk onder de Protestanten plaats heeft, geen „ grond oplevert, om vast te stellen, dat het Protes„ tantismus niet kan blijven bestaan, maar uit zijn' aard „ vervallen moet." De eerst aangewende pogingen voldeden aan het oogmerk der uitschrijvers niet. Zoo veel te meer moet dan ook aan het Genootschap genoegen gegeven hebben het indienen der beide Verhandelingen, die in het tweede Deel der stukken voor het jaar 1832 aan het publiek worden aangeboden. De eerste Verhandeling, met *goud* bekroond, is van den Weleerw. Heer D. T. HUËT, Predikant bij de Walsche Gemeente te *Rotterdam;* de tweede van W. OTTO, Predikant te *Maagdenburg*, die met den zilveren eerpenning beloond werd. Van beide Verhandelingen zullen wij, zoo beknopt mogelijk, verslag geven.

De Heer HUËT geeft, na *eenige voorloopige Aanmerkingen en Opheldering*en, welke ter zake dienen, bl. 1—30, aldus zijn plan van behandeling op: „ Ons be„ toog schijnt derhalve het best te zullen worden inge„ rigt, wanneer wij aantoonen: 1°. dat er eenheid ge„ noeg in het Protestantismus gevonden wordt, om des„ zelfs duurzaamheid te waarborgen; 2°. dat verschil „ van gevoelens over Godsdienstzaken met den geest en „ de bedoelingen van het Christendom allezins bestaan„ baar is; 3°. dat dit verschil van gevoelens de uitbrei-

Digitized by Google

„ ding der Christelijke leer niet verhindert, noch de-
„ zelve belet, overeenkomstig hare bestemming, de al-
„ gemeene Godsdienst der wereld te worden."

Afd. I. *Waarborgen van duurzaamheid, in het Protestantismus gelegen*, bl. 31—66. Er is inderdaad meer *eenheid* en *overeenstemming*, dan velen vermoeden of erkennen willen. Het *Protestantsche grondbeginsel* zelve levert die eenheid op. De Bijbel alleen is voor allen kenbron. Hierin zijn allen het eens. Die eenheid levert waarborgen op voor duurzaamheid. Die eenheid is niet *denkbeeldig;* zij is iets *wezenlijks*. Zij heeft tot steunpunt een *Goddelijk gezag*. „ Doch, ofschoon de Pro-
„ testantsche eenheid op gezag berust, is zij evenwel
„ allezins *redelijk*. De erkentenis namelijk van de waar-
„ heid en Goddelijkheid der Christelijke openbaring, als
„ ook van de geloofwaardigheid der schriften, waarin
„ zij ons wordt medegedeeld, is bij den Protestant het
„ gevolg eener redelijke overtuiging." — Hoezeer de Protestantsche eenheid *voor velerlei verschil van gevoelens ruimte overlaat*, ligt evenwel juist daarin een nieuwe waarborg van bestendigheid. Het Protestantsche grondbeginsel gedoogt wel velerlei verschil van gevoelens, maar heeft wezenlijk de strekking, om meer en meer *overeenstemming te weeg te brengen*. De vorderingen in de Bijbelverklaring worden uit dit oogpunt voorgesteld. „ Wat eindelijk, onzes inziens, de duur-
„ zaamheid van het Protestantismus waarborgt, is de
„ behoefte, welke de Christenheid steeds gevoelen zal,
„ aan *een wapen tegen het indringen van menschelijk*
„ *gezag in de Godsdienst*." Dit wapen is het Protestantsche beginsel.

Afd. II. *Verschil van gevoelens bestaanbaar met den geest en de bedoelingen van het Christendom*, bl. 66—122. Het verschil van gevoelens, in het algemeen beschouwd, is *onvermijdelijk*. De waarheid is wel één, niet alzoo de bijzondere voorstellingen van dezelve. Van *godsdienstige waarheden* geldt dit nog meer, vooral van dezulke, welke eigenlijk kunnen gezegd worden ons ge-

Digitized by Google

openbaard te zijn. „ Nu voege men hier ten laatste „ nog bij, dat *de wijze, waarop ons het Evangelie de „ geopenbaarde waarheden voordraagt*, almede aanlei- „ ding geeft tot verscheidenheid van denkwijze over de- „ zelve." Dit verschil komt dus *uit geene onzuivere bronnen voort.* — Ook *staat de Heilige Schrift een vrij onderzoek der Christelijke leer toe.* Dit wordt met aangehaalde plaatsen bewezen. Hieruit volgt van zelve, dat de H. Schrift velerlei verschil van gevoelens gedoogt. Was dit verschil strijdig met den geest van het Christendom, JEZUS en de Apostelen zouden dan niet nagelaten hebben te eischen *gelooven zonder te onderzoeken.* De Apostelen *drongen nimmer op de noodzakelijkheid aan van eene volstrekt overeenstemmende denkwijze*, noch eischten met gezag, dat hun eigen gevoelen tot regelmaat voor anderen zoude strekken. „ Alleen „ zulke verschillen en oneenigheden veroordeelt PAU- „ LUS, welke stellig uit onzuivere bronnen voortkwa- „ men." Wanneer JEZUS of zijne Apostelen *eenheid* aanbevelen, is dit *overeenstemming van gezindheden en bedoelingen, blijkbaar in de standvastige belijdenis en betrachting van dezelfde hoofdleer.* Dit begrip van eenheid sluit geenszins verschil van gevoelens over godsdienstige onderwerpen uit. Dit verschil van gevoelens strijdt niet met de *doeleinden van het Christendom.* Het verhindert niet *eenheid van geloof*, zoo als de H. Schrift dezelve bedoelt en aanbeveelt. Het vernietigt in geenen deele de *zedelijke strekking* der geopenbaarde waarheden. Het levert ook geen hinderpaal op voor die *eendragtige en broederlijke gezindheden*, welke de H. Schrift allerwegen aanprijst. Het zal ook de Protestanten *niet afkeerig maken van het Christendom zelf.* Integendeel werkt dit verschil van gevoelens vooral mede *tot bereiking van het doel des Christendoms*, opwassing en toeneming in de kennis van onzen Heer J. C. en bevordering van zedelijkheid.

Afd. III. *Verschil van gevoelens geen beletsel voor de uitbreiding van het Christendom*, bl. 123—158.

Digitized by Google

Het Protestantismus is, juist wegens het daarmede gepaard gaande verschil van gevoelens, allergeschiktst, om *een middel tot uitbreiding van het Christendom* te zijn. Hier komt allereerst in aanmerking *de wijze, waarop het Protestantismus de uitbreiding en algemeenmaking van het Christendom bevordert.* Het wijst op de *H. Schrift.* JEZUS en de Apostelen blijven alzoo de eenige met Goddelijk gezag bekleede predikers van het Evangelie. „ Hieruit blijkt tevens, dat het Protestantismus „ uit zijnen aard de strekking heeft, *om de Christelijke „ leer zelve ongehinderd te laten werken.*" Het Protestantismus heeft, wegens velerlei verschil van gevoelens, een veranderlijk voorkomen. Doch deze bedenking heeft alleen voor den oppervlakkigen beschouwer iets verblindends; wèl beschouwd, blijkt zij nietig te zijn. De leer der H. Schrift is *onveranderlijk.* Onze kennis is en zal steeds *veranderlijk* zijn, omdat zij *volmaakbaar* is. „ Om kort te gaan, *het Christendom* op „ ZICHZELVE *is onveranderlijk; maar het Christendom „* IN *den mensch kan dit niet zijn.*" Het Christendom staat dus op zichzelve vast en onwrikbaar als volmaakt, duldt volgens het Protestantismus verschil van gevoelens, en is daardoor zeer geschikt, om algemeen verbreid te worden. Het Protestantismus werkt tot de uitbreiding van het Christendom mede, omdat het uit zijnen aard *onderscheid maakt tusschen hoofdzaken en bijzaken*, tusschen *het wezen en den vorm.* Het is daarenboven berekend, om, gelijk het Christendom, *in de bijzondere behoeften van elk tijdvak te voorzien.* Het *verzekert aan de Christenen in alle tijden al die vrijheid, welke het Christendom hun toestaat.* Het Protestantismus *bezit al die eigenschappen, welke het Christendom zelf kenmerken, en geschikt maken, om de algemeene Godsdienst van het menschdom te worden.* Deze eigenschappen zijn, dat het *geestelijk, eenvoudig* en *beknopt* is, en *geene gelijkvormigheid der uitwendige eerdienst voorschrijft.*

Eindelijk volgt, bl. 158—176, het uit dit alles af-

Digitized by Google

geleide besluit, dat Protestanten onbekommerd, maar met behoedzaamheid en trouw aan hun beginsel, hunnen weg behooren te volgen. — Dit uittreksel kan getuigen van de waarde dezer Verhandeling, welke wij in handen ook van hen wenschen, die aan menschelijk gezag te veel hechten, en anderer vrijheid in CHRISTUS aanvallen en betwisten.

De Schrijver der tweede Verhandeling voert zijn betoog onafgebroken voort, en hoewel eene beknopte opgaaf van hetzelve eenigzins moeijelijk is te geven, wegens de meer losse manier van behandelen, zullen wij dit, zoo kort als zulks geschieden kan, beproeven. — De vraag is natuurlijk. Bij ieder Protestant moet dezelve oprijzen. Hij moet die vraag niet afwijzen, maar onderzoeken, of dezelve ontkennend of bevestigend moet worden beantwoord. Het verschil van gevoelens beslaat. De Schrijver geeft hiervan een uitvoerig verslag, bl. 5—39, waarin misschien meer is opgenomen, dan voor de beantwoording der vraag noodig was. „Hoe gewigtiger," — wij schrijven de woorden bl. 39 af, omdat daaruit blijkt de aard van het gevoerde betoog, — „ hoe onafwijsbaarder „ ons de vraag is voorgekomen, des te grooter behoort „ de behoedzaamheid en voorzigtigheid te zijn, die wij „ bij derzelver beantwoording hebben aan te wenden, „ opdat wij niet *of* te ligtvaardig het dreigend gevaar „ over het hoofd zien, *of* eene al te angstige vrees ver„ wekken, daar waar niets te vreezen valt. Het geldt „ hier, wel is waar, de uitvorsching der toekomst, en „ voor zoo verre zou het antwoord altoos slechts voor„ waardelijk kunnen zijn en eene gissing genoemd wor„ den. Maar juist op dit veld zijn wij toch niet zoo „ geheel en al aan onszelven overgelaten, dat wij die „ vraag, geheel naar eigene inzigten en denkbeelden, met „ ja of neen zouden beantwoorden. Er zijn ons hier „ zekere teekenen gegeven, die ons op den regten weg „ leiden, voor dwalingen bewaren, en ons antwoord, „ zoo niet tot eene volstrekte zekerheid, dan toch wel „ tot eene waarschijnlijkheid zouden kunnen brengen,

Digitized by Google

„ met welke wij tevreden moeten zijn." — Vooral moet eerst het juiste begrip van *Protestantismus* worden vastgesteld, welks zin door hem, in tegenstelling met andere opvattingen, op geschiedkundige gronden bepaald wordt. „Protestantismus is die wijze van denken en gelooven, welke, met verwerping van elk menschelijk „ en kerkelijk gezag, alleen de Heilige Schrift als regel „ en rigtsnoer des geloofs en des levens beschouwt," bl. 40—57. Zoo valt dan ook het antwoord te gemakkelijker. „ Is namelijk het verschil van gevoelens onder „ de Protestanten van dien aard, dan het met het beginsel van het Protestantismus zelve strijdt, en dit oplosten en vernietigen kan, dan kan ook het Protestantismus niet voortdurend bestaan — in het tegenovergestelde geval kan en zal het Protestantismus blijven, „ niettegenstaande al het verschil van gevoelens in het „ zelve. Dit moeten wij thans nog verder ontwikkelen," bl. 57. Het beginsel van Protestantismus levert voor dit verschil van gevoelens grond op, en geeft daaraan wettigheid, bl. 58. Het Protestantismus verkondigt *vrijheid van gevoelens*, maar ook *gelijkheid van gevoelens*. Zij hebben allen gelijke waarde. De dwaling wordt nooit gewettigd of *bekrachtigd*, bl. 60, 61. Het doordrijven van gevoelens is in strijd met het Protestantismus. „ Zoo lang slechts de grondstellingen van vrijheid „ en gelijkheid van gevoelens in het Protestantismus vast„ staan, kan derzelver verschil geen gevaar opleveren en „ het Protestantismus niet doen instorten; ja, dit ver„ schil is juist een teeken en het beste bewijs, dat het„ zelve nog bestaat en uit zijnen aard nog niet vervallen is," bl. 65. — „ Bij die vrijheid van gevoelens „ heeft en ziet het Protestantismus in de Schrift de „ waarheid, en heeft deze daarom ook tot regel en rigt„ snoer des geloofs gesteld. Zij moet het beslissen, welk „ gevoelen waar, welk onwaar, welk toegelaten en welk „ verworpen moet worden," bl. 67. — Bij strijd en verschil is beslissing behoefte. Voor de Protestantsche kerk is de H. Schrift de alles wikkende, bepalende, beslis-

Digitized by Google

ſende regter. Die vrijheid van gevoelens is geene willekeur, wetteloosheid, ongebondenheid. Na oplosſing van eene en andere bedenking, behandelt hij het verſchil van meeningen over het kanoniek gezag der H. Schrift, bl. 70—78. Het gezag der kerk doet voor het menſchelijk gezag iets, voor het Goddelijk gezag volſtrekt niets af, bl. 79. Dit verſchil is voordeelig bevonden, bl. 86—88. Even zoo is het gelegen met het verſchil in uitlegging, bl. 88. Er is maar één zin, die de ware is. Talen leiden tot uitvorſching van denzelven. „ Het Protestan-„ tismus geeft geene *authentieke* Schriftverklaring of ver-„ taling, gelijk de Roomſche kerk; het neemt zelfs de „ uitleggingen der *ſymboliſche Boeken* niet als onfeilbaar „ aan, maar laat de uitlegging vrij. Tot hiertoe is uit „ deze vrijheid ſlechts zegen voortgevloeid," bl. 97, 98. — Bij de tegenwerping, dat de Schrift duister is, merkt de Schrijver te regt aan, dat *duidelijkheid* en *begrijpelijkheid*, in beteekenis zoo verſchillend, door velen met elkander verwisſeld worden. „ Zij *verſtaan* wel, „ wat de H. Schrift bedoelt en zeggen wil; maar omdat „ zij niet *begrijpen* kunnen, hoe het met de *zaak* gele-„ gen is, daarom verklaren zij de Schrift voor duister," bl. 99. — De H. Schrift is niet enkel voor *Theologen* duidelijk; zij is dit ook evenzeer voor niet godgeleerden, voor *leeken*. „ De Bijbel is dus in de handen des „ volks, en zoo moet het wezen," bl. 102. Zoo heeft ieder den regter in de H. Schrift, ook den leeraar, wanneer men elders het noodige onderwijs niet mogt vinden. — „ Daarom is ook het Protestantismus onbekom-„ merd en onbezorgd, en weert ook die genen niet, die „ zich liever op de eigene uitſpraken van CHRISTUS, „ dan op die van zijne Apostelen beroepen. — Het er-„ kent de eenheid der leer, maar loochent niet de me-„ nigvuldige vormen, zoo als die ook buiten kijf in de „ ſchriften der Apostelen worden gevonden. — Wan-„ neer ſlechts dezelfde CHRISTUS aanwezig is, zal „ ook in allen dezelfde geest werkzaam zijn, en het „ enkele afzonderlijke zal zich wederkeerig opheldere

Digitized by Google

„ en *completeren*," bl. 107. Ook dit dient tot bemoediging van hen, die wegens het *stoffelijk* beginsel van het Protestantismus zoo bezorgd waren, bl. 108—110. Tot dusverre was het betoog alleen ontkennend. Het Protestantismus heeft alzoo niets boven het *Katholicismus* vooruit, en staat integendeel hij hetzelve achter. Dit zou men kunnen zeggen. „ Maar de zaak van het Pro-„ testantismus staat beter, en daarom moeten wij thans „ nog ten besluite de stellige nuttigheid van dat verschil „ van gevoelens van naderbij beschouwen. Vooreerst „ toch is dit verschil van gevoelens wel een gewigtig be-„ wijs van de deelneming *aan* en de belangstelling *in* „ het geloof. Want om onbelangrijke zaken bekommert „ zich niemand. En hoe grooter het verschil van „ gevoelens is, des te grooter moet toch ook het aantal „ van de genen zijn, die belangstelling en deelneming „ voor het Evangelie openbaren. Daaruit ontspruit ze-„ gen voor de wetenschap en het godsdienstige leven," bl. 111—119. — „ Het kan, wel is waar, niet missen, „ of de gevoelens, die met elkander in strijd en op elkan-„ ders vernietiging bedacht zijn, moeten tot uiterſten „ vervallen. Maar dan treedt ook de waarheid met hel-„ derder glans, dan immer te voren, voor den dag, en „ vindt meer vrienden en meer waardering dan te vo-„ ren." — Het was dus niet uit zwakte, dat het Protestantismus dit verschil van gevoelens toeliet; maar met opzet wilde het dit verschil van gevoelens opwekken, omdat het hoopte hieruit den grootsten zegen te zullen erlangen. Het was immers zelf uit zulk een' strijd van gevoelens ontsproten. Die voordeelen en die zegen worden verder aangevoerd, bl. 119—131. „ Slechts vrij-„ heid en gelijkheid van gevoelens moeten wij op alle „ mogelijke wijzen trachten te behouden en te bewaren, „ dan zal alles een gelukkig einde nemen," bl. 131, 132. „ Zonder dwang van elders zal de Heer zijne kerk wel „ leiden en regeren, en een nieuw heerlijk leven aan „ het licht brengen." — „ Of eindelijk," zoo sluit zich dit betoog, bl. 133, 134, „ zou misschien het

Digitized by Google

„ leven, dat hier en daar in het *Katholicismus* ont-
„ waakt, niet zonder werking en invloed op het *Protes-*
„ *tantismus* blijven, zou het eene toenadering of wel
„ eene vereeniging van beiden aanvoeren? Dan had het
„ *Protestantismus* zeker de heerlijkste overwinning weg-
„ gedragen! — Groote hope, vermetele, al te verme-
„ tele verwachting! zal menigeen denken. Maar wij kun-
„ nen niet anders, wij moeten haar koesteren en ontboe-
„ zemen. Niet op menschelijke magt, op menschelijk
„ aanzien, op eens menschen woord hebben wij ze ge-
„ bouwd, maar alleen op het woord van God. En de
„ hope, die daarop gebouwd is, zal ons niet beschaamd
„ maken," enz.

Wij hebben genoeg gezegd, om de waarde ook van deze Verhandeling te doen kennen. De Verhandeling van HUËT had, om volledig te zijn, haar geleide niet noodig, maar wijst het toch niet af, daar OTTO, op eene andere wijze en langs eenen anderen weg, die eenheid in betoog en uitkomsten zóó bewaard heeft, dat beide Verhandelingen, alzoo vereenigd, een goed en zeer leerzaam gezelschap uitmaken.

De eerste Brief van den Apostel PETRUS, *homiletisch behandeld. Een godsdienstig Huisboek, door* ISAAC SANNES, *Predikant bij de Hervormde Gemeente te Veendam. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1834. *In gr.* 8*vo.* 334 *Bl. f* 2 - 50.

Dit werk is zijnen oorsprong verschuldigd aan *Bijbeloefeningen*, die de Heer SANNES over *den eersten Brief van* PETRUS gehouden had, waarna hij het naar korte schetsen en aanteekeningen voorgedragene tot een *godsdienstig Huisboek* bewerkt, maar de afdeelingen kleiner genomen, en zich zijne lezers nog steeds als zijne hoorders voorgesteld heeft. — Ten aanzien van dit laatste zou Rec. eenen anderen vorm gewenscht hebben, die meer wezenlijk onderscheid te kennen gaf, en meer ver-

Digitized by Google

scheidenheid en afwisseling toeliet. Al verwisselt men toch *M. H.* met *M. L.*, of; gelijk sommigen, *lieve Toehoorders* met *lieve Medemenschen*, de naam verandert de zaak niet, en preken blijven preken; gelijk het dan ook niet blijkt, waarin de omwerking van deze *Bijbeloefeningen* tot een *godsdienstig Huisboek* bestaat. Ja, dat meer is, wat eenen Leeraar, die van den kansel tot zijne Toehoorders, tot zijne Gemeente spreekt, tot welke hij in betrekking staat, en bij welke hij zeker crediet, zekeren morelen invloed heeft, wèl staat, ditzelfde staat niet altijd wèl aan eenen Schrijver, die in zijn boek tot zijne hem onbekende Lezers spreekt. Iets anders is het met uitgegevene eigenlijk gezegde *Leerredenen*: deze behouden en vertoonen geheel haren oorspronkelijken vorm, en de Lezer verplaatst zich daarbij, zoo veel mogelijk, in de omstandigheid en betrekking van Spreker en Hoorders, en beoordeelt en gebruikt hetgene, dat hij leest, als uit dit oogpunt beschouwd. — Doch keeren wij tot het aangekondigde werk terug!

Om te doen zien, wat onderwerpen men hier te verwachten heeft, laten wij den inhoud volgen, die door den Schrijver vooraan geplaatst is. I. Hoofdd. I: 1, 2. *Inleiding. Christelijke benamingen en voorregten.* II. H. I: 3—7. *Der Christenen wedergeboorte tot eene levende hoop.* III. H. I: 8—12a. *Het waardigste voorwerp van der Christenen liefde en blijdschap.* IV. H. I: 12b. *Der Engelen belangstelling in onze behoudenis.* V. H. I: 13—16. *De volkomenheid der Christelijke hoop.* VI. H. I: 17—21. *De Christelijke behoedzaamheid.* VII. H. I: 22 — II: 1—3. *De broederlijke liefde der Christenen.* VIII. H. II: 4—10. *Der Christenen eenparige en geestelijke Godsvereering.* IX. H. II: 11—17. *De Christen als burger en onderdaan.* X. H. II: 18—25. *Het voorbeeld van Christus, inzonderheid voor dienstbaren.* XI. H. III: 1—8. *De pligten der echtgenooten en verdere leden des Christelijken gezins.* XII. H. III: 9—18. *De Christen onder miskenning en vervolging.* XIII. H. III: 18—22. *Christus ten allen tijde*

Digitized by Google

de behouder en redder zijner vereerderen. XIV. H. IV: 1—6. *De gedachtenis van 's Heeren dood en verheerlijking een wapen tegen de zonde.* XV. H. IV: 7—11. *Heilzaam nadenken over het naderend einde.* XVI. H. IV: 12—19. *Christelijke vertroosting bij toenemend lijden.* XVII. H. V: 1—5. *De pligt van Christelijke Leeraars en Gemeenten.* XVIII. H. V: 6, 7. *Zelfvernedering en vertrouwen.* XIX. H. V: 8—14. *Christelijke bedachtzaamheid en sterkte in het gevaar der verzoekingen. Besluit.* — Men ziet hieruit, dat de Schrijver getracht heeft, in deze als Bijbeloefeningen behandelde stukken zekere eenheid, op den tekst gegrond, te bewaren; en dit komt Rec. zeer doelmatig voor: al meent men toch daarin eenige meerdere vrijheid tot het tusschenstrooijen van practische aanmerkingen te mogen nemen, men moet echter hiermede eer spaarzaam dan kwistig zijn, om de aandacht niet af te leiden en te overladen; en het is juist voor het vestigen van die aandacht, en voor het practische nut, dat er uit zulke beschouwingen voortvloeijen kan, veel dienstiger, een zeker vast punt te hebben, door den tekst doorgaans aangewezen, waarop alles gedurig terugkomt. Tot dit nuttige einde ware het niet kwaad geweest, boven elke afdeeling haren inhoud te plaatsen, om aanstonds te doen zien, wat men te verwachten had. Ook hadden hiertoe de teksten van sommige afdeelingen misschien eenigzins anders kunnen verdeeld worden: b. v. het onderwerp van de 3de ligt bepaaldelijk in H. I: 8, 9; maar vs. 10, 11, 12a. bevat eene daarmede te ongelijksoortige uitweiding, die voegzamer met vs. 12b. in de volgende afdeeling had kunnen vereenigd worden onder dezen of dergelijken titel: *Het Evangelie-heil, het beminde voorwerp der navorsching van Gods verlichtste kinderen (de Profeten en de Engelen).*

De manier van behandeling is doorgaans deze, dat de Schrijver nu eens eerst eene korte verklaring van den tekst, het zij in zijn geheel, of bij gedeelten, geeft, en daarop eenige toepasselijke aanmerkingen voordraagt;

Digitized by Google

dan weder achter elk verklaard gedeelte het practiſche gebruik, dat er van te maken is, laat volgen, of ook wel het verklarende en het toepaſſende onder elkander mengt.

Bij een werk van dezen aard acht Rec. het niet noodig, en voor dit Tijdſchrift ook minder geſchikt, bij de uitlegging, al ware het zelfs maar van de voornaamſte plaatſen, en bij de voorſtelling van ſommige zaken ſtil te ſtaan, en aan te wijzen, waarin hij met den Schrijver overeenkomen, of van hem verſchillen zou. Het zij genoeg te zeggen, dat hier over het algemeen eene goede, gezonde uitlegging der H. Schrift heerscht, waarin van den arbeid der beſte voorgangers gebruik gemaakt is; maar tevens een goede godsdienſtige geest, die tot verſtandig denken en gevoelen, en tot getrouw, pligtmatig handelen opleidt. De ſtijl, hoewel zich niet bijzonder onderſcheidende, laat zich echter met genoegen lezen. — Offchoon dus Rec. de vermenigvuldiging van zulke Bijbeloefeningen niet bijzonder verlangt, mag hij nogtans deze aan de liefhebbers van zoodanige lectuur gerust aanbevelen.

Handboek der bijzondere Pathologie en Therapie van Dr. J. W. H. CONRADI. *Iſten Deels 2de Stuk.*

(*Vervolg en ſlot van bl.* 468.)

Gaarne zoude men in het 8ſte H., waar over de *keelontſteking* wordt gehandeld, betere orde en ſcheiding van wezenlijk verſchillende aandoeningen gezien hebben: dit ſchijnt echter, als eene wenſchelijke zaak, zoo wel in dit als andere leerboekeu, voor de toekomst weggelegd te zijn.

Omtrent de bepaling van het *zijdewee*, en wat men daaronder te verſtaan hebbe, heerscht altijd nog onzekerheid, zoo als dit juist wordt opgemerkt (bl. 300, noot); de Schrijver heeft derhalve wèl gedaan, de *longontſteking* met haar gelijktijdig te behandelen. Wat den uitgang der longontſteking in verettering betreft, bl. 307,

Digitized by Google

is deze vast nog zeldzaam, dan de Schrijver schijnt te gelooven, die evenwel hier ook het denkbeeld vaarwel schijnt te zeggen, of de tering eene verettering der longen ware (*). De doodelijke uitgangen der longontsteking zijn meestal de op bl. 306 reeds vermelde *hepatisatie*; en waar men etter meent gevonden te hebben, is dit, gelijk de Schrijver juist aanmerkt, meer etterachtige stof. — Gaarne hadden wij bij den gehoorcilinder door den Vertaler de akademische Verhandeling van VAN HALL, *de Stethoscopii in morbis pectoris usu*, *Traj. ad Rhen.* 1823, vermeld gezien.

De aanmerking bl. 331, dat men ook bij borstziekten niet overdadig met bloedontlastingen moet zijn, verdient behartiging; daardoor worden de krachten, die ook tot de krisis noodig zijn, roekeloos verspild. Meermalen is een langdurig volgend borstlijden aan niets anders toe te schrijven, dan dat men de natuur buiten staat heeft gesteld ook het hare te doen.

Terwijl aan de organische gebreken van het hart wordt gedacht en een en ander middel aangeprezen, verdiende de geneeswijze, die door LARREY (†) met goed gevolg somwijlen in aanwending schijnt gebragt te zijn, desgelijks eenige vermelding. Met de ontsteking van het buikvlies, H. 13, wordt gelijktijdig van de kraamvrouwenkoorts gewag gemaakt, en over deze bl. 374 afzonderlijk gehandeld. Uit de aangehaalde werken meenen wij hier een bijvoegsel van den Vertaler te ontdekken; wij hadden deze meer van dien aard gewenscht. Met haar onder de *Peritonitis* te rangschikken, achten wij eene nadering gedaan te zijn ter betere onderscheiding van deze dikwijls zoo bedenkelijke als dood dreigende ziekte, waardoor evenwel het duistere, hetwelk haar nog aankleeft, niet wordt opgehelderd. Ondanks het vermelde

(*) Vergel. bl. 310, de noot: indien de etterzakken niet altijd verweekte *groote* knobbels zijn, dan ontstaan zij toch uit een aantal *ineengevloeide* knobbels.

(†) Zie deszelfs *Clinique Chirurgicale*, en *Journal für Chir. u. Augenheilkunde von* GRÄFE *u.* WALTHER, 15 B. 3 St.

Digitized by Google

nut van de terpentijn-olie door de Engelsche Geneesheeren, houden wij haar voor een te gewaagd middel, om tot dusverre op goede gronden aanprijzing te verdienen.

Bij de behandeling der maag- en darmontsteking worden zij met regt gegispt, die in elken gebrekkigen eetlust, in elken buikloop de beginselen derzelve meenen te zien. Het zijn YELLOLY en RUDOLPHI niet alleen, welke tegen deze dwaling waarschuwen; reeds MORGAGNI heeft getracht, op ontleedkundige gronden, de Artsen daartegen oplettend te maken (*); ook hier had mogen aangehaald worden: *Geschied- en oordeelkundige Verhandeling over het Leerstelsel van den Fransschen Geneesheer* BROUSSAIS, door G. C. B. SURINGAR, *Amsterdam* 1829 (†).

De aanhaling van ALBERTINUS MORGAGNI, bl. 404, is niet juist: ter plaatse in het werk van MORGAGNI haalt hij VALSALRA en ALBERTINUS aan, en verhaalt MORGAGNI, hoe ALBERTINUS hem op een en ander opmerkzaam heeft gemaakt.

Terwijl bij de ziekten der lever, in heete ziekten zoo zeer te huis, van het werk van CLARCK gesproken wordt, had dat van JOHNSON en JAMES ANNESLEY mede de eer der vermelding verdiend. Het is wel om zijne kostbaarheid niet voor eenen ieder te verkrijgen; maar, daar sommige Recensiën van hetzelve belangrijke mededeelingen gedaan hebben, zoo kan hetzelve daarvan ten deele gekend worden: reeds deze behelzen veel, hetwelk voor hem, die in warmere luchtstreken de Geneeskunde gaat uitoefenen, wetenswaardig is. — Indien al de *aoute* ontstekingen der milt als zeldzaam worden opgegeven, de *slepende* zijn dit niet. Het lijden der milt verdient in vele gevallen behartiging. *Hypertrophie* van dezelve is toch zoo zeldzaam niet; indien deze reeds ten gevolge van bloedsophooping kan ontstaan, zoo zal deze gesteldheid altijd voorziening behoeven. Ontstekingen

(*) *De sed. et causis Morborum*, Lib. II. Ep. XIX. Art. 18.

(†) Zie de beoordeeling van dit boek in dit Tijdschrift van 1830, No. XII, bl. 521, en No. XIII, bl. 573.

Digitized by Google

toch kunnen langs meerdere wegen, dan alleen door bloedzuigers, behandeld worden. Bij de oorzaken tot ontſteking van de blaas, en daarop volgend verſterf, had ook de belemmerde afvloed der pis bij herſenaandoeningen en koortſen van zenuwachtigen aard kunnen vermeld worden. In dergelijke gevallen zetelt de oorſpronkelijke ziekte in andere deelen; zij zoude te overwinnen geweest zijn, indien de dood door verſterf van de blaas niet ware uitgegaan. De geſteldheid der blaas behoort in zulke ziekten met meer naauwkeurigheid te geſchieden, dan dit ſomwijlen plaats heeft.

Zoude de *ontſteking der eijerſtokken* (bl. 460, noot) zeer zelden op zichzelve voorkomen? Zoude veel zoogenoemd hysterisch lijden, hetwelk met heete, prikkelende middelen dikwijls zeer te onpas beſtreden wordt, — zoude de eigenlijke zetel van hetzelve niet in het weeſſel der eijernesten gezocht moeten worden, waartegen de ontſtekingwerende geneeswijze, met inachtneming der aandoening van het zenuwgeſtel, bl. 461, met beter gevolg zoude aangewend worden?

Indien ergens de plaatſelijke geſteldheid der aangedane deelen beter behartigd dient te worden, het zal bij die veelvuldige vormen moeten zijn, welke zoo dikwijls met eenen alles afdoenden naam van Rheumatismus beſtempeld worden. Wij hebben te dezen reeds een woord over het *lumbago* gezegd. Hoe vele vreeſelijke gebreken der gewrichten hebben gewis geenen anderen oorſprong, dan miskende aandoeningen van deze deelen! Koude, vochtigheid mogen tot het voortbrengen van hetzelve medewerken, de uitwerkſelen op de verſchillende weeſſels kunnen niet door dezelfde middelen verwijderd worden.

Hetzelfde zoude ook van de zoogenoemde *zinking* of *verkoudheid* gezegd kunnen worden.

De *influenza*, aan welke men bl. 495 herinnerd wordt, geeft nog al ſtof tot nadenken, wanneer men hierbij aan de *Cholera* onzer dagen denkt. — Bij de rangſchikking der ziekten heeft ieder de hem eigene wijze van verdee-

Digitized by Google

ling; wij laten het dus ter verantwoording van CONRADI, dat hij door middel van de *rqos* eenen gepasten overgang tot de uitslagziekten tracht te maken.

Tweeëntwintig Voorschriften van Geneesmiddelen zijn achter dit Deel gevoegd. Op derzelver zamenstelling zijn geene wezenlijke aanmerkingen te maken; wat de aanwending betreft, wie door eigene vinding geen doelmatig voorschrift weet te geven, doe nut met de hier ten voorbeeld gestelde.

Uit het kortelijk medegedeelde zal men kunnen opmaken, dat het werk onder de vertaalden aanbevelenswaardig blijft. Dat slechts het geldelijk belang der genen, die juist zulke boeken noodig hebben, niet te zeer uit het oog mogt verloren worden!

Plantenkunde voor Apothekers en Artsen, of Beschrijvingen der geneeskrachtige Planten naar de natuurlijke familiën van het Plantenrijk. Door W. H. DE VRIESE, *Med. Doctor, buitengewoon Hoogleeraar in de Botanie aan de doorluchte School te Amsterdam. Iste Deel. Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. 1835. *In gr.* 8*vo.* 226 *Bl. f* 2-25.

Dit werk is het eerste, hetwelk over dit onderwerp in onze taal het licht ziet. Wij voorspellen hetzelve dus eene goede ontvangst, en dit te meer, daar het met veel vlijt en belezenheid, vooral met veel kennis van de nieuwste Duitsche Litteratuur in het vak der Pharmacie, is opgesteld. Doorloopen wij kortelijk deszelfs inhoud.

In de Inleiding (bl. 1—31) toont de Schrijver vooreerst het nut aan eener wetenschappelijke kennis (vergun ons, Lezer, dit modewoord!) der planten voor den Artsenijbereider; welke kennis alleen in staat is, om hem, in dit gedeelte van zijn vak, de goede waren van derzelver vervalschingen te leeren onderscheiden. Hoezeer de beschrijvende plantkunde voor zijn hoofddoel het meest verefscht wordt, kan en mag hij echter in de ont-

Digitized by Google

leedkunde en physiologie der planten geen vreemdeling zijn. Vooral behoort hij zich op eene naauwkeurige kennis dier planten toe te leggen, welke op den vaderlandschen grond groeijen. Vervolgens doet de Schrijver eenige nieuwere werken over pharmaceutische Botanie in een kort overzigt kennen, en eindigt met de wijze op te geven, waarop hij zijn onderwerp behandelen zal. Hij verkiest de natuurlijke methode boven het sexuéle stelsel van LINNAEUS, en spreekt hier in het voorbijgaan over het verband tusschen de geneeskrachten der planten en hare natuurlijke familiën, op eene wijze, welke hem als behoedzaam en voorzigtig beoordeelaar van algemeene theorien kenmerkt.

In de bijzondere behandeling volgt onze Schrijver den leiddraad van het werk van BARTLING (*Ordines naturales Plantarum*, *Gottingae* 1830); welke Schrijver het woord *ordines* in dien zin bezigt, waarin de meeste anderen het woord *familiae* gebruiken. Zijne opgaven der kenmerken van klassen en orden zijn ook grootendeels uit dat werk ontleend. — Hij verdeelt dan de planten in *vegetabilia cellularia* en *vascularia*. De eersten verdeelt BARTLING in *homonemea* en *heteronemea*, 't geen DE VRIESE door *gemeenschappelijke kiemdraden* en *afzonderlijke kiemdraden* vertaald heeft (beter misschien *gelijksoortige* en *ongelijksoortige*). Tot de *cellularia homonemea* behooren de *zwammen*, *korsimossen* en *wieren*. Onder dezen vermeldt de Schrijver hoofdzakelijk *Lycoperdon*, *Boyista*, *Sclerotium clavus* (hij schijnt niet geneigd, met LEVEILLÉ en NEES, alleen het topje als de zwam te beschouwen), *Polyporus officinalis*, *Pol. suaveolens*, *Agaricus campester* (van champignons is onze Schrijver geen vriend, en meent, dat de eetbare veeleer aan varkens dan aan menschen behoorden te worden voorgezet), *Cetraria islandica*, *Roccella tinctoria*, *Lecanora tartarea*, *Parmelia parietina*, *Sphaerococcus helminthochortos* en *Fucus vesiculosus*. Tot de *cellularia heteronemea* behooren de *mossen*, van welke hij slechts kortelijk enkelen vermeldt.

Digitized by Google

De planten, die niet alleen uit cellenweefsel bestaan, maar ook spiraalvaten bezitten (*vegetabilia vascularia*), verdeelt BARTLING in *Cryptogama* en *Phanerogama*. Deze laatsten worden wederom in *Monocotyledonea* en *Dicotyledonia* verdeeld.

Tot de bedektbloeijende vaatachtige planten behooren de varens, onder welke onze Schrijver hoofdzakelijk vermeldt *Aspidium Filix mas*, — het zoo hoog geroemde middel tegen den lintworm, — *Polypodium vulgare* en *Adiantum capillus Veneris*. Vervolgens behooren hiertoe de *Lycopodineae*, onder welke *Lycopodium clavatum* breedvoerig vermeldt wordt, met vele aanhalingen aangaande het verschijnsel der zoogenoemde zwavelregens.

Overgaande tot de *vegetabilia vascularia*; *monocotyledonea*, wier beschouwing dit deel besluit, geeft de Schrijver de hoofdtrekken op, waardoor zich deze planten van de *dicotyledonea* onderscheiden, vooral in de zamenstelling en vorming van den stam. Of het bloembekleedsel der *monocotyledonea* ooit den naam eener bloemkroon (*corolla*) dragen mag, welken sommige hedendaagsche plantkundigen daaraan geheel willen weigeren, laat de Schrijver onbeslist. Hetgeen hij zegt aangaande het verschil der aardrijkskundige verbreiding van *Monocotyledonen* en *Dicotyledonen* verdiende wel eenige nadere uiteenzetting. „De beroemde HUMBOLDT (zoo schrijft hij bl. 124) heeft aangetoond, dat in de landen der evennachtslijn een zesde, in de gematigde luchtstreek tusschen 36—52° breedte een vierde, en naar de pool bijna een derde van de vegetatie uit *monocotyledonen* bestaat." Men zou hieruit het besluit *kunnen* afleiden, als namen naar de polen de *monocotyledonen* toe; dit is intusschen het geval niet; beide groote afdeelingen zijn rijker in vormen in de warme landen, dan in gematigde of koude luchtstreken, maar de *dicotyledonen* nemen betrekkelijk meer toe in aantal in warmere gewesten. SCHOUW meent zelfs, dat de *monocotyledonen* in de heete zone wederom eenigzins in relative talrijkheid toenemen, en dat het *minimum* van het betrekkelijk getal

Digitized by Google

dezer planten, in vergelijking met de *dicotyledonen*, in het noordelijk halfrond tusschen den 45° en 35° valt. Hij maakt ook de opmerking, dat het klimmend relative aantal der *monocotyledonen* ten noorden van den 45° breedte eigenlijk slechts door het vermeerderen der soorten eener enkele familie, die der *Cariceae*, veroorzaakt wordt. — Ook over het verschil der ontwikkeling van de *radicula* bij *mono-* en *dicotyledonen* hadden wij gaarne iets meer gelezen, dan de korte verwijzing naar RICHARD's Handboek.

Tot de *monocotyledonea* behooren onder anderen de *Gramineae*, waaronder de Schrijver van *Oryza sativa*, *Zea Mais*, *Panicum miliaceum*, *Lolium temulentum*, *Triticum repens*, *Saccharum officinarum*, *Andropogon iwarancusa* uitvoeriger en andere soorten korter vermeldt. Onder de *Irideae* komt *Crocus sativus*, waarvan de geschiedenis en cultuur op eene zeer voldoende wijze behandeld wordt. De Schrijver had evenwel eene kleine teregtwijzing moeten voegen bij het fabelachtige verhaal, waarvan hij bl. 165 melding maakt: „HERTODT, die in 1671 eene *Crocologia* uitgaf, heeft gezien, dat honden, die saffraan gegeten hadden, geelgekleurde jongen wierpen; dezelfde kleur zag hij in de vrucht eener vrouw, na het gebruik eener groote hoeveelheid saffraan." Rec. kan niet denken, dat de Heer DE VRIESE zulk een verhaal zelf voor geloofwaardig houdt; maar, zoo als het hier voorkomt, heeft het er nogtans den schijn van. — Onder dezelfde orde wordt ook nog *Iris florentina* vermeld; bij de *Asphodeleae*, *Scilla maritima*, *Aloe succotrina*; bij de *Colchicaceae*, *Colchicum autumnale*, *Veratrum album*; bij de *Smilacineae*, *Smilax syphilitica*, *Smilax China*; bij de *Orchideae* verscheidene soorten van *Orchis*, waaruit de salep bereid wordt of kan worden, en *Vanilla aromatica*; bij de *Amomeae*, *Alpinia galanga*, *Zingiber officinale*, *Curcuma longa*; bij de *Cannaceae*, *Maranta indica*; bij de *Palmae*, *Areca catechu*, *Calamus Draco*, *Sagus farinifera*; bij de *Typhaceae*, *Acorus calamus*; bij de *Pi-*

Digitized by Google

piraceae eindelijk (van welke het nog niet beslist is, of zij tot de *Mono-* of *Dicotyledonen* behooren) *Piper nigrum* en *Piper cubeba*.

De afbeeldingen van HAYNE, NEES VON ESENBECK en ZENKER zijn door het geheele werk heen bij iedere soort naauwkeurig aangehaald, gelijk ook dikwerf die van oudere Schrijvers, zoo als RUMPHIUS, KAEMPFER enz. De druk van dit werk is bijzonder fraai, en de uitvoering strekt den Uitgever tot eer. Met verlangen zien wij het tweede deel te gemoet, hetwelk de *Dicotyledonea* zal bevatten, en waarmede dus dit werk volledig zal zijn. In het Voorberigt heeft de Schrijver ons toegezegd, dat het nog in den loop van 1835 zal verschijnen.

Enkele taalfouten, zoo als *diegeenen*, 't welk hier en daar voorkomt, voor *diegenen*, — *de kiemende zaadjes dragen draden, uit een eenvoudigen rei van cellen zamengesteld*, (bl. 85) voor: *uit eene eenvoudige rij* — zoo ook *reijen* (bl. 199, reg. 19 en elders) voor *rijen* — gaan wij thans voorbij. Op de tabel bl. 33 moet men, voor *Monocotyledoneae* en *Dicotyledoneae*, *Monocotyledonea* en *Dicotyledonea* lezen (*vegetabilia* gaat vooraf). Eindelijk merken wij nog eene kleine onnaauwkeurigheid op, welke bl. 216 voorkomt, waar men leest: „Het aantal reeds bekende Palmsoorten, dat de Sago oplevert, is zeer groot; wij noemen uit velen slechts *Sagus Raphia* POIR., *Sagus Ruffia* JACQ., *Cycas inermis* LOUR., *Cycas revoluta* THUNB., *Cycas circinalis* LINN." Het geslacht *Cycas* toch, hetwelk JUSSIEU met *Zamia* tot de *Filices* bragt, behoort niet tot de Palmen, maar tot eene eigene familie, welke met de *Coniferae* veelerlei verwantschap heeft. Men leze dus liever: Het aantal reeds bekende planten, enz.

Tafereelen, geschreven op eene Reis uit Duitschland over de Nederlanden naar de Oostindiën, door D. F. G. VAN DER SANDE, *Dr. in de Wijsbegeerte en Reg-*

Digitized by Google

ten. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1834. *In gr.* 8*vo.* 245 *Bl. f* 2-:

De Oosterling. Tijdschrift bij uitsluiting toegewijd aan de verbreiding der kennis van Oostindië; bevattende bijdragen tot bovengemeld doel, van onderscheidene Indische Ambtenaren en in Indië gevestigde Particulieren, verzameld en in het licht gegeven door J. OLIVIER, JZ., *voormalig Oostindisch Ambtenaar. I—IIIde Stuk. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1834. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 365 *bl. f* 4-60.

Blik op het Bestuur van Nederlandsch Indië, onder den Gouverneur-Generaal J. VAN DEN BOSCH, *voor zoo ver het door denzelven ingevoerde stelsel van Cultures op Java betreft, openbaar gemaakt bij Besluit van den Gouverneur-Generaal ad interim van* 28 *Maart* 1834. *No.* 1. *Uitgegeven door de Redactie van den Oosterling. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1835. *In gr.* 8*vo.* 204 *Bl. f* 2-40.

Kort overzigt der financiële resultaten van het stelsel van Cultures onder den Gouverneur-Generaal J. VAN DEN BOSCH. *Uitgegeven door de Redactie van den Oosterling. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1835. *In gr.* 8*vo.* 35 *Bl. f*:-50.

Vrijmoedige Beschouwing van de Landmagt in Neêrlands Oostindië. Te Breda, bij F. P. Sterk. 1834. *In gr.* 8*vo.* 71 *Bl. f*:-75.

Wij voegen hier een aantal werkjes, betrekkelijk onze *Oostindische* bezittingen, bij elkander.

De Reistafereelen van den Heer VAN DE SANDE bevatten (althans in het voor ons liggende eerste Deel) genoegzaam niets van eenig belang voor de wetenschap. Het is een hier en daar vrij onderhoudend geschreven,

Digitized by Google

maar zeer weinig beduidend reisverhaal van eenen geboren' *Kapenaar*, doch reeds ſedert zijne eerſte jeugd met zijne ouders in *Duitschland* gevestigd, die echter de Hoogeſchool te *Groningen* heeft bezocht, en nu weder uit den omtrek van *Frankfort* naar *Java* gaat, om, volgens de begeerte zijner ouders, aldaar zijn fortuin te maken. Het jaar van zijn vertrek wordt niet opgegeven. In zijne verwachting ſchijnt hij niet geſlaagd te zijn; althans het boek begint met een klaaglied van teleurgeſtelde verwachting, waarin zelfs gezegd wordt, dat *Java's bloei en naam uitgedelgd zijn!* omdat de Heer VAN DE SANDE, *Doctor in de Wijsbegeerte en Regten*, aldaar geen ambt naar zijn' zin heeft bekomen? Dit boekdeel bevat voorts over ons Vaderland de reis door onze oostelijke gewesten naar *Groningen*, van daar over *Friesland* naar *Amſterdam* en vervolgens naar *Rotterdam*, met zeer oppervlakkige zedeſchetſen van die onderſcheidene plaatſen. Het is waar, dezelve zijn beter, dan die door het gros der vreemdelingen over *Nederland* aan hunne landgenooten worden opgedischt; maar het tegendeel zou ook onvergeeflijk zijn in iemand van *Nederlandſche* afkomst, en die grootendeels zijne vorming op eene *Nederlandſche* Hoogeſchool heeft ontvangen. Daarop wordt zeer uitvoerig de zeereis beſchreven tot in de *Indiſche* wateren. Men kan denken, hoe de Schrijver daaromtrent in kleine bijzonderheden treedt, daar hij aan de beſchrijving der reize van *Harlingen* naar *Amſterdam* met het beurtſchip *veertien* bladzijden beſteedt, en ons het bitter, den ſchelvisch met aardappelen, den witten wijn, het paterſtuk, de graauwe erwten en de thee niet ſchenkt, die hij op den beurtman, gelijk den gebakken paling en gerookten zalm, die hij in *de Star* te *Alphen* (met de nachtſchuit reizende) gebruikte. Zoo komen de 245 bladzijden dan ook vol. Het is te wenſchen, dat het verblijf in de *Oost* den Schrijver belangrijker ſtoffe zal opleveren.

Van geheel anderen ſtempel is het Tijdſchrift *de Oosterling*, door den kundigen OLIVIER uitgegeven,

Digitized by Google

wiens onderhoudende zoo wel als leerzame reis naar en door *Indië* wij vroeger aan onze lezers hebben doen kennen. Thans in het Vaderland, te *Kampen*, gevestigd, opent hij, met medewerking van deskundigen, aldaar een Tijdschrift, geheel aan onze *Oosterſche* bezittingen toegewijd; iets, waarvan de nuttigheid, vooral na het overlijden van den in vele opzigten belangrijken *Hermes*, wel door niemand in twijfel getrokken zal worden. De drie Nommers, die wij tot hiertoe daarvan ontvangen hebben, bevatten reeds verſcheidene gewigtige ſtukken. Vooreerst lezen wij hier eenige bijzonderheden van den bekenden RAFFLES, wiens werkzaamheid en ijver voor een groot doel, het zoogenaamde *ſtelſel van landrente*, in *Indië*, even zeer verdient erkend en geprezen, als zijn geweldige, tot onregtvaardigheden en hatelijkheden overſlaande afkeer van onze Natie berispt te worden. Dit wordt in het tweede ſtuk voortgezet en ten einde gebragt. Wij kunnen niet ontkennen, dat wij iets meer grondigs omtrent dien merkwaardigen man, vooral zijne werkzaamheden op *Java* en zijne bemoeijingen met *Japan*, verwacht hadden. Na een zeer kort ſtukje over *Makaſſar*, en een uittrekſel uit aanteekeningen nopens de *Molukken* door eenen Ambtenaar in het gevolg van den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN, (1824) hetwelk onzes inziens mede belangrijker zijn kon, vinden wij een ingezonden zeer voortreffelijk ſtuk over het eiland *Sumatra*. De onbekende Schrijver is blijkbaar een man met een zeer helder hoofd, geſtoffeerd met de vereischte kundigheden, die in de vergelijkende of hoogere Aardrijkskunde (bij ons nog eene naauwelijks ontgonnen wetenſchap) (*) geen vreemdeling is, en de ligging en ſtrekking der landen met haren invloed op den ſtaat- en zedekundigen toeſtand der inwoners in verband weet te brengen. Meesterlijk is dus hier de vergelijking, in dit opzigt, van *Sumatra* en *Java*, de Westkust van het eerſte met de Zuidkust van het an-

(*) De lezers van HUMBOLDT, MALTE-BRUN en RITTER zullen weten, wat wij daarmede bedoelen.

Digitized by Google

dere, en de *Sumatraſche* bergvlakten met *Java's* vulkaniſche bergketenen en valleijen, de boschrijke Oostkust van het eerſte en de Noordkust van het andere, het meer *continentale* van *Sumatra* en het meer eilandachtige (*ſit venia verbo*) van *Java*. Ook de bijzondere gedeelten van *Sumatra* worden in dien geest meer opzettelijk beſchouwd in dit opſtel, hetwelk in het tweede ſtuk wordt beſloten. Alleen heeft het ons zeer in den kundigen Schrijver verwonderd, dat hij de *Battaks door hoogere beſchaving onderſcheiden* noemt, omdat zij letterſchrift hebben, daar hij toch zelf verhaalt, dat zij *de krijgsgevangenen en misdadigers aan eenen paal binden, waarop hun de omſtanders het vleesch van het lijf ſnijden, en raauw of met peper en andere ſpecerijen verſlinden!* Zijn zulke erger dan dierlijke kannibalen *beſchaafd*, omdat zij... letterſchrift hebben? — Insgelijks van hooge waarde is een ander ſtuk over hetzelfde eiland, door eenen jeugdigen, blijkbaar kundigen en volijverigen Ambtenaar, den Heer KNOERLE, die door kwaadwilligen om het leven gebragt is. In zijn opſtel heerscht vooral kennis van en genegenheid voor de Reſidentie *Bencoelen*. De ontwerpen van RAFFLES, den *Engelſchen* Gouverneur dier bezitting, om *Sumatra* tot eene geheel *Engelſche* bezitting met vrije cultuur te maken, zoo als *Java* van 1812 tot 1816 was, worden hier met loffelijke onpartijdigheid in het licht geſteld; doch tevens wordt, *uit eenen brief van* RAFFLES *zelven*, aangetoond, dat hij zelf, de groote Patroon van de vrije cultuur, door de ondervinding geleerd, in 1820 aan het oude ſtelſel der O. I. Maatſchappij (zoo bij de *Engelſchen* als bij ons) de voorkeur gaf, en zichzelven den *Advocaat van het Despotismus* noemde. De Heer KNOERLE ijvert zeer voor de vereeniging van de *Moeſie*-landen en *Ampat-Lawary* (een gedeelte van het bergland) met *Bencoelen*, waarvan het ſlechts ééne dagreis verwijderd is, in plaats van met *Palembang* op de Oostkust, van waar het twaalf dagreizen af ligt (die echter in veel korteren tijd, den loop der rivier volgende, kunnen worden afgelegd).

Digitized by Google

Wij zien hier, dat de drie *Nederlandsche* Residentiën op *Sumatra*, *Palembang*, *Padang* en *Benculen*, zoo weinig gemeenschappelijk of met onderlinge overeenkomst handelen, *alsof die afdeelingen door vreemde Staten en met verschillende inzigten wierden beheerd.*

Het tweede stuk bevat een louter *topographisch* opstel over de *Preanger Regentschappen*, en voorts geeft het een belangrijk verslag van het ten Oosten van *Java* gelegene eiland *Bali*, hetwelk, te midden van geheel *Mohammedaansche* bevolkingen, aan de Godsdienst der *Hindoes*, die vroeger ook op *Java* heerschte, getrouw is gebleven. De Schrijver houdt de *Baliërs* voor afstammelingen der gevlugte heidensche *Javanen*, blijkens de groote overeenkomst der beide volken. Misschien zouden eenige in kleinigheden loopende bijzonderheden nopens de kleine Rijkjes van *Bali* hebben kunnen gemist worden. Maar de schildering der zeden des volks, dat den dood minder vreest dan vernederende straffen, (waaruit de razernij der vroegere zoogenaamde *amok*-roepers, grootendeels *Baliërs*, te verklaren is) en toch, uit godsdienstigen eerbied, voor den Koning in 't stof kruipt, terwijl de vorstelijke weduwen zich, even als in *Indië*, verbranden, dit alles wordt zeer goed en onderhoudend verhaald. Het opstel (van eenen naar *Bali* om zaken gezonden' Ambtenaar) eindigt met aanmerkingen over het geval van een' oorlog onzer Regering met *Bali*, en met eenen raad, die beter een' Oosterschen Despoot, dan eenen *Hollander*, voegt, *om, bij eene finale verovering van het eiland, de Vorsten over te voeren naar de Molukken met een klein gevolg en pensioen, en de geheele bevolking met hun vee en verdere losse bezittingen te doen verhuizen naar Java!!* — Eenige tabellen over den in- en uitvoer te *Batavia* uit *Europa* en *Amerika*, en het begin der Recensie eener akademische *Dissertatie* van den Heer MIJER over den handel en de Administratie van *Nederlandsch Indië*, besluiten dit gedeelte. Deze beoordeeling wordt in het derde stuk voortgezet, doch voornamelijk ter verdediging van het *Indisch* Bestuur onder den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN tegen de beschuldigingen ook van den Heer MIJER in de zaak van den Heer A. DE WILDE. Wij erkennen, dat de hier bijgebragte gronden afdoende zijn, voornamelijk ten betooge, dat het goed van DE WILDE *c. f.* (*Soekaboemie*) niet met vrijdom van verpligte leveringen verkocht is; iets, waarop eigenlijk het geheele geschilpunt

Digitized by Google

rust. — Verder levert dit stuk onderhoudende aanteekeningen nopens togtjes van den Chirurgijn-Majoor JANSSENS van *Samarang* naar *Sourabaya*, waarin eene heldendaad voorkomt van een' twaalfjarigen *Javaanschen* jongen, die een' tijger doodde, welke reeds zijn broertje verscheurde. Het reizen gaat op de uitmuntende straatwegen in *Indië* zeer snel (50 uren gaans in 17 uren). Onderhoudende *Oosterſche* Anekdoten, uit het *Maleisch* vertaald, sluiten dit stuk. Met veel belangstelling zien wij het vierde stuk van dit nuttige Tijdschrift te gemoet.

Reeds in de Recensie van MIJER's *Dissertatie* bleek ons de geest der Redactie grootelijks tot het stelsel van den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN over te hellen; en het derde en vierde der hier aangekondigde stukken doen zien, dat de hiervan verschillende maatregelen, door den Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH bij de hand genomen, door die Redactie (welke de uitgave van dat stuk bezorgd heeft) afgekeurd worden. De Hoofdredacteur, de Heer OLIVIER, heeft zich toch altijd als een' warmen vereerder en aanhanger van VAN DER CAPELLEN doen kennen, zoodat deze strekking in zijn Tijdschrift niemand verwonderen kan. Om dit voor sommige lezers op te helderen, zal eene korte herinnering aan de onderscheidene Regeringsstelsels sedert het begin dezer Eeuw niet onnoodig zijn. Het eerste was dat der *Oostindische Maatschappij*, of het *uitsluitende* (tot 1808), het tweede dat van den Generaal DAENDELS, of het *Napoleontische* (1808—1810), daarop (na JANSEN's kort bestuur en de *Engelsche* tusschenregering) het stelsel der Commissarissen-Generaal, voortgezet en gewijzigd door den Gouverneur VAN DER CAPELLEN, 't welk men het *liberale* zou kunnen noemen (1816—1826), alsdan het stelsel van den Commissaris-Generaal DUBUS, of het *bezuinigende*, 1826—1830, en eindelijk dat van den Generaal VAN DEN BOSCH, of het *productive*. Wij hebben, zoo veel mogelijk, door een enkel woord den geest der vijf stelsels trachten aan te duiden. In het eerste werd nog het *Monopolie* der reeds in 1800 vernietigde Maatschappij voor den Staat aangehouden. In het tweede waren verbeteringen van allerlei aard, maar door geweld en door het zwaard eens krijgsmans. In het derde trachtte men de milde beginselen van vrijen landbouw en onbelemmerden handel, behoorlijk gewijzigd, toe te passen, en daarbij de in *Indië* gevestigde *Nederlanders* door onbekrompene bezoldigin-

Digitized by Google

gen tevreden te ſtellen. Doch toen de ſchatkist der Kolonie (de oorzaken daarvan op te delven, behoort niet tot onze taak) zeer aanmerkelijk verachterde, en millioen op millioen van het Moederland vroeg, toen kwam de Heer DUBUS met het bepaalde oogmerk om te bezuinigen, hetwelk hij dan ook zeer naauwgezet bewerkſtelligde, en misſchien tot een ander uiterſte dreef. Nogtans moet men zeggen, dat het hem gelukte, de ſchatkist der Kolonie op een' beteren voet te brengen; en de Heer VAN DEN BOSCH *vond de geldmiddelen in gunſtiger' ſtaat, dan hij verwacht had.* (*Kort Overzigt*, bl. 13.) De Heer VAN DEN BOSCH leide zich nu krachtdadig toe, om van *Java's* vruchtbaren grond voor de kweeking van allerlei voortbrengſelen partij te trekken; hij moedigde de indigo-, ſuiker-, thee- en eindelijk ook de koffij-cultuur (om nu niet van minder rijke takken van landbouw te ſpreken) ten ſterkſte aan; en het is juist deze aanmoediging en de middelen, daartoe gebezigd, welke in de bedoelde ſtukken beſchouwd en over 't algemeen ſcherp gegispt worden.

Het hoofdpunt van beklag komt daarop neêr, dat het oude ſtelſel der O. I. Compagnie weder onder een' anderen vorm wordt herſteld, en de *Javanen* tot verpligte leveringen van producten onder hunne Regenten worden gedwongen. Vroeger waren die leveringen door de *Engelſche* Regering afgeſchaft en door eene zware grondbelasting of landrente (de helft, twee vijfden of een derde van den oogst, waartegen de tweede oogst of pluk dan vrijbleef) vervangen, uitgezonderd alleen in de *Preanger Regentſchappen*, waar de gedwongene koffijteelt nog in ſtand bleef. De herſtelde *Nederlandſche* Regering heeft dit beginſel bekrachtigd; doch de Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH ſchijnt een nieuw ſtelſel van culture te hebben aangenomen, hetwelk den *Javanees* in vele distrikten, ook buiten die Regentſchappen, tot het kweeken van producten, tegen vrijſtelling van, of als vergoeding voor de landrente, noodzaakt. In de Staten-Generaal is dit punt reeds ter ſprake gebragt. De meeste leden keurden dit ſtelſel zeer goed, hetwelk 's lands geldmiddelen krachtdadig, met verſcheidene millioenen, ondersteunt, in plaats van de leeningen ten behoeve der Kolonie, die zoodoende in 's lands kasſe terugkeeren. Anderen, doch in geringer getal, hebben het beſtreden, en gezegd, *dat men zoodoende de hen met de gouden eijeren doodt*, en te vergeefs

Digitized by Google

naar den gehoopten goudklomp zal zoeken. Onder de krachtdadige bestrijders rangschikt zich onze Schrijver. Hij beweert, dat de gedwongene indigo-teelt, waarvoor men die van de koffij heeft verwaarloosd, mislukt is; dat ook de suikerteelt geenszins aan de hooggespannen verwachting voldaan heeft; dat men nu weder de koffij bij de hand heeft genomen, en door dit alles, vooral door de moeijelijke suikerteelt, den inboorling uitput en tot gemor en klagten doet overslaan; dat men wijders de Regering en de met haar naauw in betrekking staande Handelmaatschappij tot alleenhandelaar maakt, en allen particulieren, vrijen handel naar onze *Oostindische* bezittingen den bodem inslaat. Hij tracht verder te betoogen, dat de stelling van den Heer VAN DEN BOSCH, alsof de inwoner der *Preanger Regentschappen*, die aan verpligte levering altijd is onderworpen geweest, gelukkiger en meer tevreden is dan de overige *Javanen*, volstrekt valsch is; dat almede de onderstelling, alsof in *Indië* de Souverein tevens eigenaar van den grond is, geheel niet doorgaat, en door de oudste wetten en inrigtingen wordt gelogenstraft. Doch, al mogt dit *regtens* zoo zijn, het *kan* niet bewerkstelligd worden. „Waar de Souverein planter en koopman tevens is, „ daar kent de dwang geene grenzen; daar wordt alles aan „ het eigenbelang opgeofferd, en zelfs geene beginselen van „ menschelijkheid worden ten laatste meer geëerbiedigd, want „ alles is aan zijne baatzucht, aan zijne berekeningen en „ speculatiën ondergeschikt. Ook hier is zulks bewaarheid; „ want de voorbeelden zijn menigvuldig, dat hoogzwangere „ vrouwen onder den zwaren arbeid in de indigo-velden hare „ kinderen ter wereld bragten, of dat vastgestelde huwelijken „ aldaar zijn voltrokken geworden, dewijl het aan niemand „ werd toegestaan huiswaarts te gaan. — Toen de ramp „ van de bevolking ten top was gestegen, kwam er van hooger hand bevel, om aan iederen werkman daags *één cent* te „ betalen; en de Heer VAN DEN BOSCH zeide toen met „ veel zelfvoldoening, dat niemand tot de indigo-cultuur ge„ bezigd werd, dan tegen betaling. — Alle fabrijken heb„ ben, in meerdere of mindere mate, hetzelfde lot onder„ gaan; dat is, zij zijn opgerigt, de bevolking is mishan„ deld, heeft gebrek geleden, en weinig of geene betaling „ voor twee à drie jaren arbeids verkregen; na volksver„ loop, of weigering van verderen arbeid, is de cultuur, of „ geheel, of voor een gedeelte, vernietigd, (zijn) de fabrij-

Digitized by Google

„ ken afgebroken, en een ander plan (is) gevolgd, namelijk „ om kleine fabrijken in groot getal op te rigten: die inſtel- „ ling heeft dan ten minſte deze éene goede zijde, dat het „ volk niet op verren afſtand, uit het gebergte, van hunne „ (zijne) woonplaatſen zal worden verwijderd." (*Blik op het Beſtuur*, bl. 54, 55, 57.) Het Beſtuur werkt zichzelve tegen, blijkens het volgende voorbeeld: Het landſchap *Kadoe* met 300,000 zielen, hetwelk de vrije beſchikking over zijne voortbrengſelen geniet, heeft nog ruim zoo veel voordeels aan de Regering verſchaft, als de *Preanger Regentſchappen* met eene *dubbele* bevolking onder het ſtelſel van dwangarbeid en monopolie. Reeds heeft de bevolking van *Pasſaroeang* in Julij en Augustus 1833 geweigerd, verder aan de ſuikervelden te werken; zij is ſlechts op belofte van ontſlag daarvan vreedzaam uiteengegaan; doch daarop heeft men de voornaamſten der plegers in hechtenis genomen, in plaats van de gedane belofte geſtand te doen (bl. 100—103). In één woord, men moet tot het ſtelſel van 1816 tot 1825 (dat der Commisſarisſen-Generaal en van den Gouverneur VAN DER CAPELLEN) terugkeeren (bl. 138, 139).

Wij hebben gemeend, ons bij de vermelding van dit geſchrift tot de rol van *Referenten*, niet die van *Recenſenten*, te moeten bepalen. Wij gevoelen ons geenszins bevoegd, in dit moeijelijke geſchilſtuk een oordeel te vellen. Nogtans moeten wij aanmerken, dat het ſtelſel van den Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH in de bijlagen achter den *Blik op het Beſtuur van Nederlandsch Indië* een geheel ander aanzien heeft, dan in de beoordeeling; dat ook die Landvoogd zich op de oude gewoonten der *Javanen* beroept, en als zijn beginſel opgeeft, „ dat eene *desſa* (dorp), welke het vijfde „ van hare rijſtvelden afzonderde voor de teelt van een ge- „ was, voor de markt van *Europa* geſchikt, niet meer ar- „ beids vorderende dan de rijſtculture, van het betalen der „ landrente zou zijn verſchoond, en bovendien zou genieten „ de meerdere voordeelen, die het product, bij taxatie, blij- „ ken zal te zullen opleveren, dan het bedrag der verſchul- „ digde landrente, en dat de misgewaſſen loopen zullen voor „ rekening van het Gouvernement, voor zoo ver namelijk „ dezelve niet aan gebrek van ijver of arbeidzaamheid aan de „ zijde des *Javaans* is toe te ſchrijven" (bl. 170). Wij moeten voorts, als eene *geſchiedkundige daadzaak*, en zonder eenigzins de twee ſtelſels in derzelver aard of ſtrekking te

Digitized by Google

willen beoordeelen, doen opmerken, dat men in 1825 tot eene leening van verſcheidene millioenen voor de verachterde kas van *Nederlandsch Indië* de toevlugt moest nemen, terwijl Oostelijk *Java* in vollen opſtand was, en de uitgebarſten oorlog bijna zes jaren duurde; — dat daarentegen bij het vertrek van den Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH de *Indiſche* kas, wel verre van onderſtand te behoeven, het Moederland met verſcheidene millioenen geſtijfd had, en er, met uitzondering van een zeer kortſtondig oproer onder de *Chinezen*, (aan welke men, zoo gezegd wordt, de bij hunne overkomst gedane beloften niet had gehouden) volkomene rust op *Java* heerschte, welks inboorlingen zich geenszins muitziek betoonden. De handel naar de *Indiën* was niet meer kwijnend, gelijk in 1824, maar eene rijke bron van welvaart geworden, en de Handelmaatſchappij verſpreidde rijke voordeelen over den vaderlandſchen grond. Het vertrouwen, in het ſtelſel, waarop zij thans rust, geſteld, is zoo groot, dat, toen zij onlangs, *tot uitbreiding der cultuur in Indië*, tien millioenen behoefde, de inſchrijving daarvoor het tiendubbel dier ſomme bedroeg. Wij gelooven dus *ten minſte*, dat de zaak door den ongunſtigen beoordeelaar van dit ſtelſel zal overdreven zijn. Wij moeten te meer waarſchuwen voor die op ſchijnbaar onfeilbare berekeningen en cijfers rustende ſtellingen, daar vóór een jaar door zulk een boek aan ons Vaderland, naar onze wijze van zien, een vreeſelijke ſlag is toegebragt, die hetzelve niet *nu*, maar over eenige jaren zal treffen, — de afkeer, verwekt tegen ons éénige redmiddel in de handels-*criſis* van *Europa*, den ijzeren ſpoorweg op *Keulen*. Men heeft ook, met veel omhaal van cijfers, doch op droggronden ſteunende, der Natie een heilloos vooroordeel tegen de overal elders met voordeel gelegde ſpoorwegen weten in te boezemen; en eerlang zal men *Antwerpen* met den *Rhijn* naauw verbonden, *Amſterdam* en *Rotterdam* voorbijgegaan zien, en het heerlijk prijkende gebouw van onzen handel zien in duigen vallen! Thans lacht het misleide Publiek over deze voorſpelling; eerlang zal zij die met ſchrik in eene waarheid veranderd zien. Wij zeggen dit ſlechts, opdat men niet denke, dat de ſchriften tegen den Generaal VAN DEN BOSCH onweêrlegbaar zijn, omdat men daarin zoo veel berekeningen en cijfers vindt.

Het laatſte ſtuk over de *Indiën* is eene vlugtige *beſchouwing van de Landmagt in Nederlands Oostindië*. Blijkbaar is

Digitized by Google

dit van eenen krijgsman, die reeds dadelijk zijne bewondering voor DAENDELS te kennen geeft, herwelk ons even weinig verwondert, als dat de oorlogzuchtige *Franschen* verzot op NAPOLEON waren. De Schrijver gaat zóo verre, van aan den krijgsstand — die niet bestaan kan en geen doel heeft zonder het, helaas! *somtijds* noodzakelijke, storten van menschenbloed — de eerste plaats in de Maatschappij toe te kennen (bl. 4). Doch hij zegt dit niet als een eigen, bijzonder gevoelen; hij zegt, dat *Hollands volk tot die bekentenis gekomen is.* Waar en wanneer is dit gebeurd? Wij voor ons *protesteren* plegtig en stellig tegen dit averegtsche denkbeeld, herwelk alle betrekkingen in de Maatschappij zou omkeeren, en ons leiden tot eene heillooze Soldatenregering. De Commissarissen-Generaal en de Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN waren den Schrijver op verre na niet krijgshaftig genoeg. De Heeren DUBUS en VAN DEN BOSCH zijn het vooral niet meer. Het is echter mogelijk, dat de misbruiken, waarvan hij er vele opnoemt, en de verachting voor den krijgsmansstand in *Indië* heerschen, en wij gelooven gaarne, dat het er veel toe doet, dat men straf bataljons en Deserteurs naar *Indië* zendt. Doch hoe zal men anders soldaten voor die ongezonde luchtstreek bekomen? De Schrijver beklaagt zich vooral, dat er in de bezolding een zoo groot onderscheid tusschen burgerlijke Ambtenaren en Militairen gemaakt wordt; en is zeer tegen de wapening der Inlanders. Hij weet misschien niet, welke wonderen de *Engelschen* door de *Cipayers* of inlandsche soldaten verrigt hebben.

En hiermede stappen wij van deze boekjes over *Indië* af. Wat er ook zij van de zaak, die zij bestrijden of voorstaan, zoo veel is zeker: de openbare behandeling onzer volksbelangen, ook in *Indië*, door middel der vrije drukpers, kan niet dan hoogst nuttig zijn; door de wrijving der denkbeelden worden vele vonken van licht en waarheid geslagen, die toch eindelijk eens tot een gewenscht einde moeten geleiden.

Algemeen Aardrijks- en Geschiedkundig Woordenboek van de Provincie Friesland. Te Sneek, bij de Wed. F. W. van Breest Smallenburg. *In gr.* 8*vo. f* 3-60.

Gelijk eene zekere mate van kennis der gesteldheid, inrigtingen en geschiedenis van het geheele Vaderland voor elken

Digitized by Google

eenigzins beſchaafden *Nederlander* behoefte is, zoo kan ook de meer naauwkeurige kennis der afzonderlijke Gewesten, niet ſlechts voor derzelver bewoners, bij het bezoeken van onderſcheidene plaatſen, maar ook voor elken inwoner des lands, veelzijdige nuttigheid hebben. Alzoo is iedere poging prijſelijk, om eene of andere Provincie meer in bijzonderheden te doen kennen, door haar naauwkeurig te beſchrijven, en die beſchrijving te doormengen met hiſtoriſche en oudheidkundige bijzonderheden.

Dit was, ten opzigte van het zoo bijzonder belangwekkend *Vriesland*, het doel des Schrijvers van het voor ons liggend boek, den Heer VAN BREESTSMALLENBURG, toen hij tot de uitgave zijner alphabetiſche aanteekeningen, bij wijze van inteekening, beſloot, en door eene niet onaanzienlijke deelneming daartoe verder werd aangemoedigd. Jammer, dat hij die uitgave niet mogt beleven, welke wij nu, na eenige vertraging, door zijn afſterven veroorzaakt, aan de zorg zijner nagelatene Weduwe danken.

De Schrijver heeft zijnen landgenooten in het algemeen en den *Vriezen* in het bijzonder eene goede dienst bewezen, door hun dit Woordenboek te ſchenken, waaraan veel arbeid is te koste gelegd, waaruit de meeste lezers veel zullen leeren, wat hun vroeger vermoedelijk niet of minder bekend was, en waarin veel waars en belangrijks vervat is, zonder dat men in werken van dezen ſtempel vergen mag, dat alle medegedeelde bijzonderheden, vooral wat naamsafleidingen, opkomst der plaatſen en voorvallen uit verwijderde eeuwen betreft, even ſtellig waar of gewigtig wezen zouden. Men is, bij zoodanigen topographiſchen arbeid, maar al te dikwijls verpligt, zich op de autoriteit van kronijkſchrijvers en volksoverleveringen te beroepen, voor wier gezag geen hooger *appèl* beſtaat, of geheel te zwijgen van vele zaken, omtrent welke de nieuwsgierigheid des lezers toch voldaan wil zijn.

Mogt dit zeer bruikbare boek, ten gevolge van verder goed vertier, dat wij der nagelatene betrekkingen des vlijtigen Verzamelaars toewenſchen, eene tweede oplage te beurt vallen, wij mogen dan den wensch niet verzwijgen, dat een oordeelkundig en naauwkeurig Geleerde, aan welke het *Vriesland* vooral niet ontbreekt, alvorens de moeite neme, zich met de geheele herziening te belasten, niet ſlechts om hier en daar aan te vullen, wat den Verzamelaar ontſnapt is, en

Digitized by Google

te wijzigen, wat hem voorkomt anders of beter gesteld te kunnen worden, maar tevens om spelling en correctie te verbeteren, op welke doorgaans niet te roemen valt. Wellig zou dan ook de algemeene beschouwing der Vriesche kwartieren, die nu achter het alphabetische gedeelte gevonden wordt, wel vooraan komen, en met een beredeneerd overzigt der geheele Provincie, en het verband, waarin zij tot het overige Vaderland staat, verbonden kunnen worden.

Ter betere bereiking van dit doel ware het misschien raadzaam, dat elk vaderlandsch Aardrijks- of Geschiedkundige, die zich dit Woordenboek aanschaft, zijn exemplaar met wit doorschieten liet, ten einde bij elke voorkomende gelegenheid aan te vullen of te verbeteren, waar hij zulks op goede gronden noodig oordeelde; door de gezamenlijke mededeeling van welk een en ander, op gedane uitnoodiging, aan den bevoegden man, die de taak der herziening op zich nam, in dit op zichzelve *goede* Handboek de grondslag tot een *uitmuntend* zou kunnen gelegd zijn.

Bijbel voor Kinderen, door C. SCHMID. *Voor Huisgezinnen en Scholen. Naar het Hoogduitsch bewerkt. IIde en IIIde Stuk. De Profeten en Apocryphe Boeken, en de Levensgeschiedenis van Jezus. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1835. *In kl.* 8vo. *Te zamen* 336 *bl. f* 3-:

Alphonsus, de kleine Emigrant. Een Verhaal uit den tijd der Fransche Omwenteling, door C. SCHMID. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. *In kl.* 8vo. 98 *Bl. f*:-99.

Het strekt Rec. tot genoegen, den spoedigen voortgang der uitgave van het eerstgenoemde boek aan te kondigen. De waardige Schrijver is ook in deze beide stukken aan zijn oorspronkelijk plan van bewerking getrouw gebleven; men vindt hier dezelfde beknoptheid, helderheid en levendigheid van voorstelling, vereenigd met dezelfde eenvoudigheid van toon en indringende hartelijkheid en rijke vruchtbaarheid van lessen en vermaningen, welke het eerste stuk zoo gunstig onderscheiden. Het tweede stuk bevat de Profeten en Apocryphe Boeken. Men herkent in de uitvoerigheid, waarmede deze laatste behandeld worden, den Roomschkatholijken Schrijver; maar

Digitized by Google

de wijze en de toon van behandeling zullen geen' Protestantschen Lezer onvoldaan laten. Intusschen zou Rec. toch van oordeel zijn, dat de bekwame Vertaler beter gedaan had, zoo hij meer belangrijke bijzonderheden uit andere tijdvakken, b. v. uit dat der Rigteren, in het licht gesteld, en het overzigt der Apocryphe Boeken wat bekort had.

Het derde stuk bevat het begin der Levensgeschiedenis van Jezus. Ook hier zijn de gebeurtenissen met oordeel gerangschikt en behandeld, daar de eerste Afdeeling de geschiedenis der jeugd van Jezus beslaat, de tweede de voorbereiding tot diens openbaar leven beschrijft, terwijl de derde aan de zaken is toegewijd, welke het eerste jaar van diens omwandeling oplevert. Hoewel Rec. niet kan zeggen, dat hij in de voorstelling van zoo vele bijzonderheden, als hier voorkomen, met den Schrijver altoos overeenstemt, en hier en daar, b. v. in de geschiedenis van Jezus' doop, wat minder zucht tot allegoriseren of symboliseren zou wenschen, zoo wil hij dit toch niet als eene bedenking tegen het lieve boekje doen gelden, maar beveelt het ruimschoots aan alle ouders, die hunne jonge kinderen eenen leiddraad tot het verkrijgen van Bijbelkennis willen in de hand geven.

De *Alphonsus* levert eene nieuwe proeve, dat de waardige SCHMID het zeldzaam vermogen, om in een' bevattelijken en aangenamen toon voor kinderen te schrijven, en hun nuttige kundigheden mede te deelen, in eene hooge mate bezit. Het is een lief bijvoegsel tot de vele boekjes, die van denzelfden Schrijver ten dienste van kinderen in onze taal zijn overgebragt, en het kan niet misen, of de lezing van hetzelve moet zuivere godsdienstige indrukken opwekken en bevestigen. Rec. wenscht het in veler handen.

JOANNES, *de Discipel des Heeren. Een Geschenk voor jeugdige Christenen. Naar het Hoogduitsch van* F. A. KRUMMACHER. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1833. *In kl.* 8*vo.* 160 *Bl. f* 1 - 80.

KRUMMACHER is als Schrijver te zeer bekend, dan dat iemand, die eenig ander van zijne werken gelezen heeft, niet zou kunnen nagaan, van welken aard het thans aangekondigde werkje is. Alles, wat op Joannes betrekking heeft,

Digitized by Google

wordt door hem, in zijnen gewonen ſtijl, met woorden als geſchilderd. Zoo vinden wij hier: *Het beeld van Joannes. De jeugd van Joannes. Joannes de jongeling. Joannes bij den Dooper. Joannes en Jezus. De verkiezing van Joannes tot Discipel van Jezus. De Discipelen. De verkiezing der Apostelen. De zonen des donders. Joannes, de Discipel, wien de Heer liefhad. Joannes in den gemeenzamen omgang met Jezus. Joannes, de vertrouwde des Heeren. De drie vertrouwden. Joannes als getuige van Jezus' lijden. Joannes in Gethſemane en op Golgotha. Joannes bij den dood en de begrafenis van Jezus. Joannes bij de opſtanding des Heeren. Joannes in Jeruzalem na des Heeren hemelvaart. Joannes en de andere Apostelen te Jeruzalem, ten tijde der vervolging. Joannes verlaat Jeruzalem. Joannes te Epheze. Joannes in ballingſchap. De laatſte tijd te Epheze. Joannes en de afgedwaalde boetvaardige jongeling. De wonderen van Joannes. De Discipelen en vrienden van Joannes. De ſtervende Joannes.* Behalve het onderhoudende van den ſtijl, bezit het werkje ook nog de verdienſte, dat daar, waar de Schrijver zijne berigten niet meer ontleent uit de Heilige Schrift zelve, maar uit de beſchrevene overleveringen der eerſte Christenen, hij met oordeel en naauwgezetheid het geloofwaardige en waarſchijnlijke van het verdichte en onwaarachtige tracht af te zonderen. De Vertaler heeft zich op eene loffelijke wijze van zijne taak gekweten. Wij gelooven, dat deze bladen een aangenaam geſchenk zijn voor een' ieder, die er belang in ſtelt, om den edelen Apostel regt te leeren kennen en waarderen. Is het boek meer bijzonder beſtemd voor jeugdige Christenen, meergevorderden, zoo wel in kunde als in jaren, zullen het, gelijk wij vertrouwen, insgelijks met genoegen en met nut lezen.

Melodiën der Evangeliſche Gezangen, bij de Hervormde Kerk van Nederland in gebruik, gezet voor Orgel en Piano, met de noodige Harmonie in Generaal-Baſſtijl; opgedragen aan den Hoogwelgeb. Heer Jonkheer Mr. S. W. TRIP; door W. G. HAUFF; Organist aan de groote Kerk te Groningen. Aldaar, bij J. D. Smith. f 3-75.

De Heer HAUFF is ons bekend als een voortreffelijk Or-

Digitized by Google

ganist, wiens koraalspel altijd, door eenen degtigen stijl, gelijkvormigen gang en zinrijken inhoud, iederen kenner bevalt. Het was ons daarom aangenaam, bovengemeld werk van zijne hand te ontvangen, verwachtende daarin juist datgene te zullen vinden, wat ons bij 's mans orgelspel menigmaal trof. Wij hebben ons in onze verwachting niet bedrogen. Wel vinden wij in deze compositie niet dien rijkdom van *ideën*, welken wij dikwijls in het koraalspel van den bekwamen Organist opmerkten; maar wij moeten in het oog houden, dat de Heer HAUFF eene *eenvoudige* handleiding wilde leveren, die ook door de minst ervarene Organisten kan gevolgd worden, en, hieraan getrouw willende blijven, moest hij in acht nemen niet te *figuraal* te worden. Trouwens, men moet in het koraalspel immer dien ernstigen, degtigen gang, welke hetzelve zoo indrukwekkend maakt voor het hart van allen, die niet geheel van muzikaal gevoel ontbloot zijn, zoeken getrouw te blijven, en hetzelve zoo min mogelijk van figuren voorzien, met het doel, om hierdoor den zin der woorden te verhoogen. Tot ergernis van den Muzijkkundige merkt men het al te dikwijls bij Organisten, die op eenen hoogeren trap van bekwaamheid meenen te staan; dan de rest hunner kunstgenooten, dat zij deze gewaande meerderheid aan den dag leggen door het koraalspel meer figuurlijk te maken; men verandert de melodij dikwijls door smakelooze loopen, en ontneemt het spel den *grond* en de noodige harmonie, door allerlei bewegingen en versieringen in de baspartij te brengen; terwijl men al verder, zonder te letten op den geest van het geheele lied, alleen staroogt op woorden, als daar zijn: *donderen, beven, schudden. stormen, stille* enz., ten einde dezelve op eene nadrukkelijke wijze te karakteriseren. Inderdaad, men ontsticht hierdoor de Godsdienst. — De Duitschers zijn weder ongemerkt teruggekeerd tot den ouden, gestrengen stijl in de koraalmuzijk. Laten wij niet achterblijven, maar ook ons best doen, om der kerkmuzijk dien vorm en geest terug te geven, die aan de stille, ernstige Godsdienstoefeningen passen. Mogt dit werk van den Heer HAUFF, opgedragen aan een' van Groningens eerste voorstanders der Muzijk, het zijne toebrengen, om de begeleiding van het kerkgezang meer en meer te doen zijn, wat zij zijn moet, eene *ondersteuning* en *leiding* van het gezang en verhooging van het zedelijk en godsdienstig gevoel, in de liederen gelegd!

Digitized by Google

De prijs van dit koraalboek is, naar de uitvoering berekend, zeer billijk.

ROBERT FITZOOTH, *bijgenaamd* ROBIN HOOD, *of het Hoofd der Ballingen. Historiſche Roman uit de XIIIde Eeuw. Te Amſterdam, bij* Gebr. van Arum. 1834. *In gr.* 8*vo.* 271 *Bl. f* 2-90.

Bekend zijn de overleveringen aangaande den hier genoemden *doorluchtigen* roover, die eigenlijk een Graaf VAN HUNTINGTON ſchijnt geweest te zijn, en onder de regering van Koning HENDRIK II en ten tijde van zijne beide zonen, RICHARD LEEUWENHART en JAN ZONDER LAND, ſchijnt geleefd te hebben. Meermalen heeft ook deze ROBIN HOOD reeds eene rol vervuld in Romans, welke *Engeland* tot het tooneel van derzelver verhalen hadden. De thans aangekondigde Roman heeft ten onderwerp de belegering van het kasteel *Telton*, de verblijfplaats van den Graaf VAN ALBINEY, een' getrouwen aanhanger van RICHARD. Des Konings broeder JAN trachtte zich gedurende RICHARD's afwezigheid meester te maken van het Koningrijk, en zijne benden waren het, die den Graaf VAN ALBINEY belegerden. Het gelukt den Graaf, eene langdurige belegering te wederſtaan, tot dat eindelijk de toevallige kennismaking van des Graven zoon WILLIAM met ROBIN HOOD ten gevolge heeft, dat dit magtige opperhoofd eener geduchte roversbende de belegerden ontzet en wreekt op hunne vijanden. De leefwijze, de manier van oorlogvoeren, de geſchiedkundige karakters worden hier treffend voorgeſteld. Het krijgshaftige en woeste van ſommige tafereelen wordt aangenaam afgewisſeld door tooneelen van teederder aard. De liefde van den jeugdigen WILLIAM en der beminnelijke JUDITH, de onverwachte herkenning van ROBIN HOOD als bloedverwant van den Graaf, de eindelijke bekrooning der liefde, de redding en vergiffenis, — ziet daar den blijden afloop van geheel dit verhaal, hetwelk meer dan vele andere, die met dezen naam prijken, beantwoordt aan den naam, dien hetzelve draagt, van *geſchiedkundigen Roman.* Weshalve wij het boek, als eene aangename, onderhoudende lektuur, ons beſchaafd publiek aanbevelen, en den Schrijver aanmoediging toewenſchen door den bijval van zijne landgenooten.

Digitized by Google

Lektuur voor Blijmoedigen, of Verhalen uit eenen Vriendenkring. Door den Schrijver van: Vier dagen op reis. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1834. *In gr.* 8*vo.* 292 *Bl. f* 2-75.

De inhoud van het boek laat ons nog in het onzekere, of wij door *lektuur voor blijmoedigen* moeten verstaan lektuur om bij blijmoedigen hunne blijgeestige luim te onderhouden, dan wel zoodanige lektuur, die tot middel moet verstrekken om de blijmoedigheid tegen te gaan. Wij hebben wel eens menschen gekend, gelijk aan den *delirus senex* van CICERO, die tevreden waren als zij slechts hunne toehoorders vermaakten, al ware het ook dat derzelver lach hunne eigene dwaasheid bespotte. Indien de Schrijver van deze *Lektuur* met zoodanig eene vrucht van zijnen arbeid tevreden is, dan zal het boek hier en daar wel aan zijne verwachting beantwoorden. B. v. Jonker *Jurgen* speelt grof, en verliest dikwijls aanzienlijke sommen. Nu wenscht hij, dat *de Booze* hem halen moge, wanneer hij voortaan later dan twaalf ure des nachts te huis kwam. Op een' volgenden avond wil hij op een speelgezelschap ten half twaalf uitscheiden, maar laat zich verleiden tot... nog één spel. Hij wint met klaverboer, en vliegt naar huis. Nabij zijne woning begint de klok reeds een, twee enz. te slaan. De Duivel zit in persoon boven op het dak met klaverboer in zijne klaauwen, en dreigt hem met zijne horens. De klok slaat.... tien... elf; doch met den twaalfden slag stortte Jonker *Jurgen* zijn huis in, en was gered. — In een' en denzelfden volzin laat de Schrijver, die ook als Dichter optreedt, de maan *zwemmen* en *dansen*. Inderdaad een meesterstuk van gymnastische oefening! — De Schrijver betuigt, dit boek geschreven te hebben, om vele lezers te vinden; maar erkent zelf, dat het eene proef van geduld zou zijn, om zijn boek aan stukken te lezen. Wij hebben er niets meer bij te voegen.

Digitized by Google

Dagverhaal van JEAN MIGAULT, *of wederwaardigheden van een Protestantsch Huisgezin uit Poitou, ten tijde der herroeping van het Edict van Nantes. Naar een Handschrift, onlangs gevonden bij een' der nakomelingen van den Schrijver. Uit het Fransch vertaald, door* P. B. BÄHLER. *Te Amsterdam, bij* W. Messchert. 1835. *In gr.* 8*vo.* 118 *Bl. f* 1 - 20.

Wij zijn het eens met den Vertaler, dat het dagverhaal van JEAN MIGAULT, als een echt gedenkstuk uit den tijd der vervolging om de Godsdienst in *Frankrijk*, belangrijk genoeg is, om ook in onzen tijd nog uitgegeven te worden, en dat geen weldenkend mensch, hij zij Protestant of niet, deze bladzijden zonder eene levendige aandoening zal lezen.

MIGAULT was schoolonderwijzer en voorlezer te *Moullé*, naderhand te *Mougon* en te *Mauzé*. Hij was echtgenoot van eene voortreffelijke vrouw en vader van veertien kinderen. Gedurende de vervolgingen, welke de Protestanten in het laatst der zeventiende eeuw in *Frankrijk* te verduren hadden, werd MIGAULT en zijn huisgezin van plaats tot plaats verdreven, verloor alle zijne bezittingen en middelen van bestaan, en verduurde de vreeselijkste gevaren en de meest barbaarsche behandelingen. Geheel ter nedergeslagen door het verlies van zijne echtgenoote, in radeloozen angst over het lot van zijne kinderen, welker verblijf hem toen onbekend was, liet MIGAULT zich door beloften en bedreigingen, in eene vlaag van wankelmoedigheid, overhalen, om een formulier van afzwering van het Protestantsch geloof te onderteekenen. Maar met een opregt berouw beweende de brave man dezen zijnen val, dien wij hem, in de gegevene omstandigheden, niet zóó zwaar zouden hebben toegerekend, en keerde tot de gemeenschap der Protestanten, onmiddellijk nadat hij zijne vrijheid uit de gevangenis verkregen had, terug. Toen hij, na eene inderdaad wonderbare ontkoming van de grootste gevaren, zich te *Rochelle* ingescheept hebbende, met zijn huisgezin in *Holland* aangekomen was, herriep hij, met openlijke schuldbelijdenis, ten aanhooren van de gemeente, in eene Fransche kerk te *Rotterdam*, zijne afzwering, en werd aldaar door den Kerkeraad der Waalsche gemeente, op den 12 Mei 1688, weder onder het getal der lidmaten opgenomen. Des mans

Digitized by Google

dagverhaal eindigt met de vestiging van zijn gezin te *Amsterdam*. — Wij hechten te meer waarde aan dit werk, omdat aan deszelfs echtheid niet te twijfelen valt, en het te *Rotterdam* met den Schrijver voorgevallene deszelfs bevestiging vindt in de kerkeboeken der Waalsche gemeente aldaar. — De Vertaler is het met den Schrijver over sommige zaken niet eens. Hetgeen wij in MIGAULT goedkeuren, wordt door den Heer BÄHLER afgekeurd. Wij willen onze lezers zelve laten oordeelen. MIGAULT zegt: „Eene waarlijk zeer bedroevende zaak is de taal en omgang van een groot getal broeders uit de Hervormde kerk — hunne gesprekken bestaan slechts uit noodelooze geschillen en vervelende twisten over dit of dat leerstellig punt. Zij hechten aan de woorden een gewigt, dat zij niet hebben moeten, en al hunne redeneringen dienen veeleer om alle liefde in hun hart uit te blusschen, dan om hen tot de waarheid te brengen." Deze en dergelijke uitdrukkingen laakt de Vertaler; wij keuren dezelve allezins goed. De lezer kieze!

ELISABETH WERNER, *of Brusfel in de zestiende Eeuw. Door* G. DÖRING. *Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. *In gr.* 8*vo*, 280 *Bl. f* 2-80.

De titel duidt den inhoud des boeks niet bepaald genoeg aan. Welligt zou iemand denken, dat hetzelve een verhaal of voorstelling behelst van gebeurtenissen, welke gedurende den loop der zestiende eeuw plaats hadden. Dit is echter geenszins het geval. Slechts een gedeelte der lotgevallen van ELISABETH WERNER wordt geschetst, maar een zeer belangrijk gedeelte, dat in verband staat met de levensgeschiedenis van onderscheidene andere personen, die zeer verschillende karakters hebben. Men ziet hier, hoedanig de gesteldheid van zaken te *Brusfel* was in het laatste vierde gedeelte der zestiende eeuw. Met genoegen lazen wij dezen geschiedkundigen Roman, die ten deele op bekende daadzaken gegrond is. Toen de stad in 1585 bij verdrag weder aan de zijde der *Spanjaarden* overging, trokken, onder meer anderen, ook de Protestantsche Leeraar WERNER en diens dochter ELISABETH met de krijgslieden van den bevelhebber VAN DEN TEMPEL de poort uit, maar werden, onder voorwendsel dat ze niet tot de kapitulatie behoorden, teruggevoerd en in den kerker geworpen. De vele wederwaardigheden van de schoone, edele en standvastige ELISABETH maken den hoofdinhoud des boeks uit, dat wij met volle ruimte kunnen aanprijzen. — Wij hebben enkele drukfouten opgemerkt. Bl. 121 staat: *Breng haar den zegen van uwen vadet*, hetgeen blijkbaar zijn moet: *van haren vader*. — Een fraai *vignet* versiert het titelblad.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen, door AB^m. DES AMORIE VAN DER HOEVEN. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1835. *In gr.* 8*vo. XII en* 348 *bl. f* 3-60.

De roem van kanſelwelſprekendheid was den Hoogleeraar DES AMORIE VAN DER HOEVEN reeds lang vooruitgegaan; eer hij dezen door het uitgeven van Leerredenen ſtaafde. Recenſent, die nooit in de gelegenheid was, om hem te hooren, nam dus dezen bundel met gretig verlangen en hooggeſpannene verwachting in handen; en hij wil gaarne, ten behoeve van de genen, die met hem in hetzelfde geval zijn, van zijn bevinden met beſcheidenheid verſlag doen, in hope, dat deze aankondiging ook hun, die dezen Redenaar immer hoorden, ongevallig noch onnuttig zijn zal.

Het moge over 't algemeen wel waar zijn, dat Leerredenen bij het lezen veel verliezen door het gemis van de mondelinge voordragt, (vooronderſteld namelijk, dat deze goed, ja voortreffelijk is;) maar gelijk dezulke, die hiervan alleen hare grootſte waarde ontleenen, door den verſtandigen hoorder daarom niet onbepaald voor de uitmuntendſte zullen gehouden worden, zoo mag men het daarentegen betwijfelen, of die, welke onder het hooren door inwendige en wezenlijke ſchoonheden indruk maakten, „onder „ het lezen (gelijk de in het Voorberigt overgenomene „ woorden van D^s. VAN DER PLOEG luiden) juist zoo „ veel afvallen, als de eerſte indrukken ſterk waren, — en „ te goed zijn, om gedrukt te worden." Waarom toch zou, voor zoo verre het locale en tempórele hierin niet hindert, het ware, ſchoone en goede, in Leerredenen ſchoon voorgeſteld, bij het lezen niet evenzeer als, ja in zeker opzigt nog meer dan, bij dat van andere ſchriften, diep kunnen gevoeld en ten nutte gemaakt worden? Rec. verblijdt zich althans, dat de Heer VAN DER

Digitized by Google

HOEVEN zich hierdoor niet heeft laten terughouden, en zijne Leerredenen niet te goed geacht heeft, om gedrukt te worden: en zal hij in 't algemeen het kenmerkende van dezelve opgeven, dan meent hij niet verre af te dwalen, wanneer hij het ſtelt in hoogen ernst der vermaning, doorgaans in krachtige, ſoms levendige en vurige taal uitgedrukt. Het een en ander moge uit eenige proeven, die hij er van geven zal, blijken, en de eene of andere vraag of bedenking, die welligt tot leering van anderen kan zijn, moge de geëerde Schrijver hem ten goede houden!

De onderwerpen en tekſten der Leerredenen zijn de volgende: I. *De wederkeering van den verloren zoon.* LUK. XV: 18, 20ª. II. *De Chriſtelijke heldenmoed in het lijden.* HAND. XVI: 25ª. III. JEZUS *voor* HERODES. LUK. XXIII: 6—12. IV. *De Goddelijke verſchijning aan* ELIA *op Horeb.* 1 KON. XIX: 9—13. V. *Het hemelsch gezigt van* PAULUS. 2 KOR. XII: 1—9ª. VI. *Beproeving, het middel ter opvoeding van den mensch.* GEN. II; 17. VII. *De belangſtelling van* JEZUS *in de geringere ſtanden.* MATTH. XI: 5 laatſte ged. VIII. JUDAS ISKARIOTH, *een beeld van de vreeſelijke kracht der zonde.* MATTH. XXVII: 3—5. IX. *De Chriſten moet volwaſſen in het verſtand, en een kind in de boosheid zijn.* 1 KOR. XIV: 20. X. *Het zwak geloof.* MATTH. XIV: 28—31. XI. *Het werkdadig Chriſtendom.* JAC. I: 22—25. XII. *Tafereel des laatſten oordeels.* MATTH. XXV: 31—46. — Men ziet hieruit, dat hier niet alleen gewone, hoewel altijd belangrijke, maar ook minder gewone en zelfs weinig behandelde, en desniettemin zeer nuttige ſtoffen voorkomen, tot welke laatſte vooral de 4de, 5de, 6de en 12de Leerrede, behooren.

Uit de tekſten ontleent de Redenaar niet alleen zijn onderwerp, maar ook, wat zeer te prijzen is, het bijzondere oogpunt, waaruit hij het beſchouwen zal, ſomtijds ook orde en plan van behandeling: zij dienen dus niet ſlechts, gelijk men het noemt, tot *motto.* — Van eene goede

Digitized by Google

en duidelijke uitlegging derzelven wordt hier ook meestal werk gemaakt, waartoe vooral de vier bovengenoemde ruime ſtof geven. In de 12de Leerrede evenwel vindt men minder eene verklaring van den tekst, dan wel eene algemeene opvatting van de vijf punten, daarin door den Prediker aangewezen: dit nu is misſchien wel niet kwaad, om het een en ander moeijelijk punt, dat er in het tafereel is, te ontwijken, zonder de hoofdzaak te benadeelen; het verdiende nogtans wel een weinig meer aanwijzing, waarop alles het naast ziet, betrekkelijk den eerſten tijd van het Evangelie; want het is toch zigtbaar, dat er eigenlijk geſproken wordt van aannemers en voorſtanders van hetzelve aan de eene, van verwerpers en verdrukkers aan de andere zijde.

In de meeste dezer Leerredenen heerscht de noodige eenheid, doorgaans mede op den tekst gegrond, maar hierbij tevens de niet minder gepaste verſcheidenheid van behandeling; en offchoon deze verſcheidenheid hare grenzen heeft, opdat men niet najage, wat meer vreemd en gedrongen, dan doelmatig en nuttig is, zoo mogen wij nogtans met den Hoogleeraar, in eenen gezonden zin, zeggen, (Voorber. bl. VI) „ dat elke ſtof en iedere tekst „ eene andere behandeling niet ſlechts toelaat, maar ver„ eischt." — Zoo vinden wij nu eens, gelijk in de 4de Leerrede, eerst de verklaring van de geſchiedenis, en daarna de zaak, waarvan zij een ſpiegel is, toepaſſelijk voorgeſteld; dan eens, gelijk in de 2de, het hoofdonderwerp van den tekst, in eenige bijzonderheden, met gepaste aanwending der bedoelde geſchiedenis, behandeld, en bij elke derzelven er een toepaſſelijk gebruik van gemaakt; dan weder eens, gelijk in de 7de, waar minder tekstverklaring noodig is, het daaruit aangevatte onderwerp in het eerſte ſtuk door eenige proeven bewezen, en hierop in het tweede eenige nuttige toeſpraken gegrond. — Doch laat ons eene en andere Leerrede van naderbij beſchouwen.

Bij de *eerſte* Leerrede, eene eerſteling uit des Schrijvers Proponentstijd, zal Rec., offchoon over de hoofd-

Digitized by Google

bedoeling der gelijkenis, LUK. XV: 11 enz. vergel. vs. 1—10, anders denkende, niet ſtilſtaan, maar de aangevoerde redenen van plaatſing derzelve, zoo als zij is, eerbiedigen.

De *tweede* onderſcheidt zich door haar goede, welontwikkelde en telkens toepaſſelijk gebruikte plan; want zij handelt over den *aard*, de *bronnen* en de *waarde van den Chriſtelijken heldenmoed in het lijden.* Na over den *aard* het een en ander gezegd te hebben, wijst de Leeraar deze *bronnen* uit de tekstgeſchiedenis aan: 1. een goed en gerust geweten; 2. eene vaste overtuiging van den hemelſchen oorſprong des Evangelies; 3. een levendig en kinderlijk geloof aan Gods Voorzienigheid; 4. eene zekere verwachting des eeuwigen zaligen levens. Eindelijk toont hij de *waarde* dier heldhaftigheid hierin aan, dat zij 1. de zwaarſte verdrukkingen ligt maakt, 2. nut en zegen voor anderen ſticht, 3. een welgevallen van den Heer trekt. Jammer, dat hij bij dit derde ſtuk der Leerrede „ten einde ſpoeden moest," en het niet zoo ontwikkelen kon, als de vorige!

In de *derde* Leerrede wordt JEZUS, volgens den tekst, beſchouwd, als *het voorwerp* 1. van de *onverſchilligheid*, 2. van de *ijdele nieuwsgierigheid*, 3. van den *laster*, 4. van de *ſpotternij*, en 5. van de *ſtaatkunde der menſchen*, en elke bijzonderheid ter waarſchuwing op onze dagen overgebragt. — JEZUS is hier, ja, het voorwerp, waarop alles uitloopt; maar nogtans is hier niet zulke gewenschte eenheid, als in de voorgaande. Rec. gevoelt ook de moeijelijkheid, om dezelve bij zoodanige ſtoffen, waar velerlei zaken voorkomen, altijd ongeſchonden te bewaren. Maar zou het misſchien wel noodig zijn, het 1ſte, 3de en 5de punt, waarbij JEZUS eigenlijk niet in aanraking met HERODES komt, zoo opzettelijk te behandelen en over te brengen, welk laatſte ook hier en daar wel iets gedrongens heeft? Was het ook in PILATUS wel onverſchilligheid, of veeleer zucht, om met deze netelige zaak uit het gedrang te komen, door ze aan eenen meer

Digitized by Google

competenten Regter over te geven? — Zou het 2de punt, dat zoo goed voorgeſteld en zoo treffend toegepast is, het *thema* der Leerrede niet hebben kunnen uitmaken, en daartoe zeer geſchikt vereenigd worden met het 4de, onder den titel van *ligtzinnigheid?* Zou dan het ernsthaftige zwijgen van JEZUS, waarover nu na alles nog zeer wel geſproken, maar dat wederom door twee ongelijkſoortige leeringen opgevolgd wordt, er niet beter in contrast mede geſtaan, en alles tot één geheel gemaakt hebben?

Heerlijk is het *thema*, dat de Redenaar uit den tekst der *vierde* Leerrede afleidt: *Gods wezen en weg is liefde;* en voortreffelijk ſchoon is het uitgewerkt. Tot zulke overdenking, komt het Rec. voor, dat men nog meer geleid wordt, wanneer men de geheele toedragt der Goddelijke verſchijning geſchikt acht ter tempering van ELIA's overſtrengen en zwaarmoedigen geest; terwijl bij de verklaring des Hoogleeraars, die er alleen een berispen van postverlating in vindt, de kracht van het ſuizen der zachte ſtilte geheel ſchijnt verloren te gaan. Maar, gelijk gezegd is, het hier geſtelde is uitmuntend, en de opwekkende taal der overreding, om God uit en met liefde te dienen.

De *zesde* Leerrede bevat *eerst* eene fraaije ſchildering van den ſtaat en de beproeving der eerſte menſchen, naar de letter van het verhaal; *daarna* Bijbelſche voorbeelden van beproeving, tusſchenbeiden ook uit de dagelijkſche ondervinding. Zou misſchien dit tweede ſtuk gemist kunnen worden, om het geheel minder te overladen, en meer ordelijke ontwikkeling te geven aan het *derde* ſtuk, dat Gods wijsheid en liefde in de beproevingen aanwijst, en wel veel goeds behelst, maar, als het *thema* der Leerrede bevattende, vollediger bearbeiding, zoo veel dit hier geſchieden kon, verdiende? Het *vierde* ſtuk wekt zeer goed op tot waakzaamheid, zelfkennis en gebed: maar zou men bij dit onderwerp dit algemeene wel verwacht hebben?

Eene ſchoone proeve van des Redenaars gave van wèl

Digitized by Google

zeggen in den hoogernſtigen trant is de *achtſte* Leerrede. Het zij dat men op *het verhaal van* JUDAS' *uiteinde* let; of in hem *het beeld van de vreeſelijke kracht der zonde*, door haren *onmerkbaren aanvang*, door haren *ſnellen voortgang*, door haren *rampzaligen uitgang*, ziet; (*) of eindelijk op *de waarſchuwingen tegen één heerſchende zonde* en tegen *wanhoop* merkt, — het is alles hoogst treffend, krachtig geſchilderd, met gepaste levendigheid voorgeſteld, zonder het akelige te overdrijven: niet alleen moet het bij de uitvoering, door eene goede en ſchoone voordragt ondersteund, ſterken indruk gemaakt hebben, maar ook bij aandachtige lezing wordt men geheel in het onderwerp verplaatst en door den hoogen ernst gevoelig getroffen.

Eene dergelijke proeve van ernsthaftige zeggenskracht, volgens het onderwerp, *het werkdadig Christendom*, gegrond op den tekst, JAC. I: 22—25, vindt men in de *elfde* Leerrede, die in deze orde afloopt: 1. De *vergetelijke hoorder des woords*, (vs. 23, 24.) 2. de *dader der werks*, (vs. 25ª.) 3. de laatſte alleen *gelukzalig in dit zijn doen*, (vs. 25ᵇ.) 4. aandrang der vermaning: „*Zijt daders*" enz. (vs. 22.) Vooral het eerſte en het laatſte artikel is goed en ſchoon uitgewerkt, en ter practiſche aanwending ingerigt: de twee middelſte komen betrekkelijk minder uit; en in het derde wordt minder over het geluk van den dader, dan over het ongeluk van den vergetelijken hoorder geſproken. Voor 't overige weet Rec. wel, dat *variis modis bene fit*; en hij wil *zijne* wijze van beſchouwen en *zijne* orde van behandeling niet als de beste, veel min als de eenig ware aanprijzen: maar hij geeft toch in bedenking, of het niet tegen de natuurlijke orde der redenering ſtrijdt, de vermaning van JACOBUS, vs. 22, in

(*) Eene kleine vraag tusſchenbeiden, en daarom ſlechts in de noot: Zou dit zoo eenvoudig goede plan niet het plan der geheele Leerrede kunnen zijn, althans 1ſte en 2de ſtuk hierin zamengeſmolten worden, daar het nu, hoe ſchoon ook, eenigzins in herhaling valt?

Digitized by Google

de laatſte plaats te behandelen, en of zij niet liever als hoofdzaak moest op den voorgrond ſtaan en heerſchen, en door de hierop volgende drangredenen worden aangedrongen: zou dit ook voor den hartinnemenden indruk van het geheel niet beter zijn? want nu heeft het flot der Leerrede, hoe waar ook in de hoofdzaak, dat aangenaam-ernſtige niet, waarmede zij begonnen was, maar iets te veel beangſtigends, niet genoeg althans van dat Evangelisch bevredigende, dat wij in den afloop der vermaning van JACOBUS vinden: *Die zal welgelukzalig zijn in dit zijn doen.*

Zoo komen wij nog op twee belangrijke en echter door velen te ligt en te dikwijls verwaarloosde punten in elke Leerrede, de inleiding namelijk en het ſlot; zoo belangrijk, de eerſte, om den toehoorder regt op en in te leiden tot het onderwerp, en er hem als in te verplaatſen en mede in te nemen; het laatſte, om op zulk eene wijze te eindigen, die met het ganſche ſtuk overeenkomt, niet van overhaasting of verflaauwing getuigt, en voor gehoor en gevoel bevredigend is. — Ook hiervan vindt men in dezen bundel gelukkige voorbeelden. Deze en gene inleiding is Rec. wel eens wat te weinig zamenhangend met het onderwerp voorgekomen, zoo als die van de *vierde* Leerrede, genomen uit de noodzakelijkheid der kennis van God; of te algemeen, gelijk die van de *vijfde*, uit de verdienſten van PAULUS, welke hier niet meer dan elders, en zelfs hier niet bijzonder past; of wat verre gehaald, zoo als de *negende*, uit de trapswijze leiding en ontwikkeling des menschdoms door de Goddelijke Openbaring: doch wij kunnen dit nu niet breeder aanwijzen; en met groot genoegen ontvangt men door andere den eerſten indruk van het onderwerp. — Gepast is b. v. de inleiding der *zesde* Leerrede, genomen uit de ijdelheid des menſchelijken levens, (misſchien wat te ſomber, in den geest van het overdrevene woord in de inleiding der *tweede*: „Aller „menſchen levensgeſchiedenis is in het *ééne* woord *te-* „*leurſtelling* begrepen.") maar geſteld tegenover 's men-

Digitized by Google

ſchen beſtemming voor een toekomſtig beſtaan, waartoe oefening en beproeving, als middel in de hand van God, noodig is. — Doelmatig is almede de inleiding der *zevende*, beginnende met de woorden: „*Bij God is geene* „ *aanneming des perſoons*," hierdoor op Gods onpartijdige uitdeeling zijner weldaden opmerkzaam makende, en onder deze op die van het Evangelie, zoo als het door JEZUS (volgens den tekst) ook aan de armen verkondigd werd. — De inleiding der *achtſte* Leerrede, over het uiteinde van JUDAS ISKARIOTH, heeft iets treffends, door de aandacht terſtond geheel practisch op de geſchiedenis te wijzen: zoo heft zij aan: „ Wat zullen wij van deze „ geſchiedenis zeggen, mijne Hoorders? Dat is de weg „ des kwaads! De begeerlijkheid ontvangen hebbende, „ baart zonde, en de zonde voleindigd zijnde baart den „ dood! Ja! het is eene treurige, ontzettende geſchie„ denis. Maar niemand meene, dat het noodeloos zij, „ bij dezelve te verwijlen. Het is de geſchiedenis van „ een mensch, gelijk wij; het is de geſchiedenis van „ een' Apostel des Heeren; en, zoo wij niet waken en „ bidden, wat verzekert ons, dat het niet, in menig „ opzigt, *onze* geſchiedenis worden kan!" en na dit laatſte nog een weinig uitgebreid te hebben, eindigt zij dus: „ Neen! wij willen den rampzaligen JUDAS niet „ vloeken. Moge al ons hart van verontwaardiging ge„ gloeid hebben, toen wij hem den besten Meester zagen „ verraden met een' kus, bij de beſchouwing van zijn „ akelig uiteinde maakt die verontwaardiging voor droef„ heid en deernis plaats. Maar, terwijl een traan van „ medelijden in onze oogen opwelt, roepen wij het ons„ zelven toe: Dat is de vrucht der zonde! O! zwe„ ren wij haar een' onverzoenlijken haat, en roeijen wij „ elke booze neiging uit ons harte! — Heilige God! „ mogt onze overdenking zulke vruchten dragen, hoe „ zouden wij dit uur hier en in de eeuwigheid zege„ nen!" — Hoe gaarne zou Rec. ook de reeds genoemde gepaste en treffende inleiding der *elfde* Leerrede, over *het werkdadig Christendom*, mededeelen, die eerst

Digitized by Google

het hartverheffende, en daarna het te weinig uitwerkende der openlijke Godsvereering tegen elkander overſtelt! maar zij moet in haar geheel (en dit zou hier te groote ruimte vereiſchen) gelezen worden.

Onder de ſlotten der Leerredenen is er Rec. wel geen voorgekomen, dat hem zoo bijzonder, als ſommige inleidingen, boven andere getroffen heeft; maar hij mag nogtans verzekeren, dat zij over het algemeen der onderwerpen en der ſtukken, waarbij zij behooren, waardig zijn. — Een enkel woord over het ſlot der *tweede* Leerrede, dat zonderling afgebroken is. Na de aanhaling van eene plaats uit OPENB. VII: 13—17, eindigt de Spreker dus: „Christenen! wie uwer wenscht een„ maal onder die ſchare geteld te worden? Amen." Door zijne mondelinge voordragt heeft de welſprekende Redenaar het ongetwijfeld goed gemaakt; maar ter navolging ſchijnt het althans niet aan te raden, want zoo als het daar ſtaat, heeft het, vooral na het volle en numereuze van het voorgaande, dat tot een goed eindigen leidt, iets ſchokkends, dat den aangenamen indruk van het vorige hindert: en past het ook wel zoo bijzonder bij den hoofdinhoud en de ganſche ſtrekking van deze Leerrede, die over den Christelijken heldenmoed in het lijden handelt? Hoe dit ook zij, aan de eenvoudige, hartelijke *peroratie* van de *twaalfde* Leerrede zou Rec. in meer dan één opzigt de voorkeur geven; maar zij is te groot, om hier medegedeeld te worden.

De Opdragt des bundels — de aandoenlijke hartetaal eens dankbaren Zoons tot zijne waardige Moeder — is buiten, neen! boven onze kritiek.

Het aangekondigde en opgemerkte ſtrekke ten bewijze, wat hoogen prijs Rec. op deze Leerredenen ſtelt, en wat belang in de bevordering der kanſelwelſprekendheid, waartoe zij zulke ſchoone bijdragen leveren! Moge de begaafde Man door dezen en al zijnen arbeid het beſte nut ſtichten, en zelf onder de ſmarten des levens ondervinden, dat de Godsdienſt, wier welbeſpraakte tolk hij is, ook tot zijn hart van vertroosting en hope ſpreekt!

Digitized by Google

Geloofs-roem. De leer der regtvaardiging door geloof in Jezus, beſchouwd, in het licht van Gods woord, als de hoofdwaarheid des Evangeliums; den grondſlag der Protestantſche Kerk in het algemeen, en der Hervormd Gereformeerde in het bijzonder; benevens het allernaauwst verband van deze hoofdwaarheid, met de overige leerſtukken, in onze oorſpronkelijke geloofs-belijdenis, uit het Evangelie aangenomen en beleden. Iſte Stuk. Door R. ENGELS, *Predikant te Nieuwolda. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1835. *In gr.* 8*vo.* 104 *Bl. f* 1-:.

Dat de Weleerw. ENGELS als voorſtander van Dordsch-Gereformeerde regtzinnigheid optreedt, om ſtellingen te verdedigen, waarvan allengs vele Leeraren en leeken meer of min afweken, mag niemand hem ten kwade duiden, indien hij genoegzamen grond voor zoodanige begrippen in de Heilige Schrift meent te vinden. Een ieder volge eigene overtuiging, en zij ſlechts niet liefdeloos in het oordeelen over andersdenkenden, wier gemoedelijk onderzoek der Openbaring tot verſchillende uitkomſten leidt. Het is opmerkelijk, dat de Schrijver, een man van jaren, en geen vreemdeling in de *historia dogmatum*, juist thans voor den dag komt, nu de rust in het Kerkgenootſchap der Hervormden wordt bedreigd door de woelingen van lieden, welke niets minder, dan eene ſcheuring, ſchijnen te bedoelen. Offchoon hij in zijne *Ontboezeming* zich vrij ſterk tegen de *Separatisten* heeft uitgelaten, ſtrekt echter dit herhaald geſchrijf niet weinig, om wantrouwen en misnoegen onder de ſchare te doen toenemen. Gelijk meermalen het geval is met bejaarde lieden, zoo ſchijnt ook de Heer ENGELS gaarne van zijnen hoogen ouderdom te ſpreken. Even als vroeger, geeft hij thans in de *Voorrede* te kennen, dat hij een *man van jaren* is; een weinig verder gewaagt hij van *zijne gevorderde jaren* en van *ſmartvolle*

Digitized by Google

rampen, die hem en zijne dierbare gade meer en meer los maken van deze tegenwoordige wereld en eene zekere (een zeker) heimwee naar het beter en eigenlijke Vaderland hier boven, waar reeds hunne geliefde kinderen zijn, inboezemen. Hij betuigt voorts nog, dat *zijne loopbaan haast ten einde is.* En bl. 2 van de *Inleiding* beroept hij zich alweder op *zijne jaren* en op *de voorſtelling van zijnen nabijzijnden dood.* Van iemand in zoodanige omſtandigheden zoude men, ja, wel hartelijkheid en warmte, maar tevens zekere liefelijke kalmte, geene bitterheid en ſcherpte van uitdrukking mogen verwachten. Naar den toon te oordeelen, ſchijnt de oude man wel eens wat driftig te kunnen worden. Ds. ENGELS wenschte *nader te ſtaven*, dat de in zijne beide vroegere geſchriften (zie *Letteroeff.* voor 1434, bl. 282, en die voor 1835, bl. 278) blootgelegde gevoelens gegrond zijn op het *Evangelie* en overeenkomen met de *Kerkleer* der *Hervormden* of *Gereformeerden.* Rec. meent opgemerkt te hebben, dat zekere lieden aan de laatſte benaming de voorkeur geven, terwijl anderen liever de eerſte gebruiken, ſchoon beide woorden dezelfde zaak aanduiden. Op den zoo uitvoerigen titel ſtaat *Hervormd Gereformeerde.* Waartoe deze zamenvoeging? Meent wellig de Schrijver hiermede aan twee partijen genoegen te geven? In de *Inleiding* vindt men echter *Hervormde (Gereformeerde) Kerk.*

Het werk, dat hier wordt aangeboden, is verdeeld in twee Hoofdſtukken, waarvan het eerſte dit opſchrift heeft: *De regtvaardiging en wijze van regtvaardiging eens zondaars bij God, volgens de duidelijke leer des Evangeliums.* De Heer ENGELS handelt in de eerſte plaats over de beteekenis der woorden, en merkt te regt aan, dat *regtvaardigen* tegen *veroordeelen* of *verdoemen* overſtaat. Hij beweert verder, dat *men in de nieuwere uitlegkunde de oude, ware, zuivere opvatting heeft verlaten*, en wel met laakbare bedoelingen. Dit liefdeloos veroordeelen betaamt niemand, en ſchijnt althans eene tegenſtrijdigheid bij den *man van jaren*, die zoo

Digitized by Google

gemoedelijk van zijn naderend einde ſpreekt. Met zekere minachting noemt hij *de nieuwere uitleg-methode, welke men*, zoo als bl. 17 gezegd wordt, *bij uitſluiting van de vroegere, met den klinkenden naam van Grammatikaal-Hiſtoriſche beſtempelt.* Waartoe die uitval? De Schrijver zelf wil immers deze gronden van echte Schriftverklaring niet geheel verwerpen? Doch hij ſchijnt te gevoelen, dat het ſtelſel, waarvoor hij de pen heeft opgevat, dan bezwaarlijk te verdedigen zal zijn. Zelfs ſpreekt hij van *bekeering* of *verbetering* op eene wijze, alsof anderen heden ten dage te veel belang in dezelve ſtellen. Op bl. 19 veroorlooft de Schrijver zich omtrent den *Algemeenen Zendbrief van* JACOBUS uitdrukkingen, die weinig blijk geven van bezadigdheid en onpartijdige waarheidsliefde, welke men bij een *bejaard man* mag verwachten. Wat LUTHER bewoog, om den Brief te verwerpen of eenen *epistel van ſtroo* te noemen, is bekend. De groote Hervormer wist zijne aangenomene begrippen niet overeen te brengen met de duidelijke leer van Apostel JACOBUS. Zoo ging het ook den Hoogleeraar in de Oosterſche Talen, dien Rec. weleer onder zijne geachte Leermeesters telde. Ds. ENGELS noemt hem (te regt) den *ſcherpzinnigen* GREVE, en duidt het ten kwade, *dat niet meer in aanmerking wordt genomen, wat de Profeſſor tegen den Brief heeft aangevoerd;* maar de Schrijver zelf ſchijnt niet in aanmerking genomen te willen hebben, wat aan den anderen kant, insgelijks door mannen van naam, b. v. VAN DER PALM, tot ſtaving van de echtheid en van het Apostolisch gezag is gezegd geworden. De reden daarvan ware misſchien niet moeijelijk te giſſen. ENGELS wil, gelijk uit zijn *Waarheid en Geloof* reeds is gebleken, eene *toegerekende geregtigheid* enz. enz. Het *zedelijk onderwijs* van het Evangelie is dus géenszins de hoofdzaak. De Schrijver beſchouwt JEZUS als *den Repreſentant, den Plaatsbekleeder en Vertegenwoordiger der menschheid bij God, die in Hem eene gehoorzaamheid en liefde zonder wederga zag, waardoor Zijn*

Digitized by Google

naam verheerlijkt, Zijne wet voldaan, en vergoeding werd te weeg gebragt van onze ſchandelijke wetverbreking, afval en ongehoorzaamheid. Maar is dit *Bijbelleer?* Wat ten bewijze wordt aangevoerd, zal geenszins hen overtuigen, die bij het lezen der Heilige Schrift gaarne op den doorgaanden geest letten en niet door ſtelſelzucht zich laten verbijsteren.

In het tweede Hoofdſtuk tracht de Heer ENGELS op zijne wijze te betoogen, dat *de Evangeliſche leer der Regtvaardiging* (te weten, wat *hij* voor *Evangeliſche leer der Regtvaardiging* houdt) *de grondſlag der Protestantſche Kerk in het algemeen en (die) der Hervormde (Gereformeerde) in het bijzonder is.* Vooraf gaan eenige aanmerkingen over de noodzakelijkheid der Kerkhervorming. Enkele gezegden trokken onze bijzondere opmerkzaamheid. Na betuigd te hebben, dat wij als *zondaren* kinderen des toorns, als *geregtvaardigden* kinderen en erfgenamen Gods zijn, vervolgt ENGELS aldus: „ *Dit onderſcheid is wezenlijk, ſpecifiek.* Het één is van het ander verſchillend in zijnen aard, in zijnen oorſprong, in zijn wezen. Niet door *trappen*, maar door *wezenlijke* geſteldheid en betrekking verſchilt het één van het ander." Een weinig verder ſtaat: „ Het is eene miskenning van den aard des Christendoms, wanneer men van eene heidenſche, Joodſche, Mahomedaanſche en *Christelijke* Godsdienst ſpreekt." Rec. ziet dit niet in, hoewel hij met den Schrijver erkent, dat *eene vermenging van andere Godsdienſten met het Christendom eene verontreiniging, eene verminking, ja eene vernietiging van hetzelve is.* Op bl. 69 wordt verzekerd, dat ERASMUS met alle zijne verdienſten ongeſchikt was voor de noodige hervorming der Kerk, dewijl *hem dat hooger licht ontbrak, 't welk eenen* LUTHER *beſtraalde.* Zou dit wel uit de levensgeſchiedenis dier beide mannen bewezen kunnen worden? De Schrijver tracht met aanhalingen te bewijzen, dat de voornaamſte Hervormers reeds dezelfde gevoelens hadden, welke hij verdedigt, aangaande eene *toegerekende gereg-*

Digitized by Google

tigheid, welke men ſlechts door het geloof zich behoeft eigen te maken, om zalig te worden. Hij beroept zich voornamelijk op den ſchranderen KALVIJN en op de *Nederlandſche Geloofsbelijdenis*, art. 22 en 23, als ook op den *Heidelbergſchen Katechismus*, waaruit hij onder anderen aanhaalt, wat men in den 23ſten Zondag leest. Om misverſtand en verkeerde opvatting voor te komen, voegt hij er bij, dat de Christen, regtvaardig zijnde door *geloof*, door geloof *alleen*, geenszins aan het *geloof* waarde, eene eigenlijke regtvaardigende kracht toekent, of dat deze groote weldaad meer of min afhangen zou van zijn *geloof*. „Neen," zegt ENGELS, „het geloof gedraagt zich hier ſlechts *lijdelijk*. Het ontvangt ſlechts en neemt aan, hetgeen zoo genadig toegerekend en geſchonken wordt. Het zegt: *Amen! o Heere! mij geſchiede naar uw woord!* Het *werkt* niets; het kan niet werken ter onze regtvaardiging voor God; dan zou het geen *geloof* zijn." Wanneer Rec. in aanmerking neemt, wat LUK. VI: 46 en op vele andere plaatſen zoo duidelijk wordt geleerd, kan hij de redeneringen des Schrijvers geenszins met den inhoud der Openbaring overeenbrengen.

De Heer ENGELS roert eindelijk ook nog den bekenden twist over de onderteekening der Formulieren aan. Rec. wil gaarne toeſtemmen, dat men oorſpronkelijk onderteekende *omdat* en niet ſlechts *voor zoo verre* enz.; maar hij moet grootelijks afkeuren de hevigheid, waarmede hier de Schrijver uitvaart, betuigende: „En evenwel, deze onopregtheid, deze *Jezuitiſche* ſtreek, wordt thans niet meer bedektelijk toegelaten, maar openlijk, voor het oog van het ganſche Kerkgenootſchap, verdedigd. — De teerling is geworpen." Wat moet dit beteekenen? Het ſlot luidt aldus: „Ik heb het mijne gezegd en verklaar hiermede openlijk, geen Kerkbeſtuur als *Gereformeerd*, als *wettig* te erkennen, 't welk niet onbewimpeld en zonder omwegen of voorbehouding van zin vasthoudt aan die *Geloofsformulieren*, welke in onze Kerk zijn aangenomen. De tijd is dáár, dat men, zon-

Digitized by Google

der ſchroom, voor de waarheid uitkome. De nood dringt. Het behoud van onze Kerk eischt het."

De Heer ENGELS belooft in een volgend Stuk een *derde Hoofdſtuk*, waarin hij de leer der *Regtvaardiging* wil beſchouwen in verband met andere leerſtellingen, als de leer van *God*, van *den mensch*, *zedelijke herſtelling*, *zalige toekomst*, *Kerk*, *prediking des woords*, *Doop*, *Kinderdoop*, *Avondmaal*. Ook heeft men een *Aanhangſel over de Praedestinatie* te wachten.

Zal dit geſchrijf nut ſtichten? Rec. gelooft het niet. Hij gunt aan Ds. ENGELS gaarne die Christelijke vrijheid, welke hij voor zichzelven verlangt; maar hij keurt het grootelijks af, dat een Verkondiger van het Evangelie eenen zoo ſcherpen en meesterachtigen toon omtrent andersdenkenden zich veroorlooft.

AUGUSTI ARNOLDI SEBASTIAN, *Med., Chir. et Art. Obſt. Doctoris, Med^a. in Academia Groningana Profeſſoris ord.*, Phyſiologia Generalis. Groningae, apud *J. Oomkens*. 1835. 8vo. maj. f. pp. 301. *f* 3-:

De Hoogleeraar SEBASTIAN, geroepen om de Natuurkunde aan de Hoogeſchool te *Groningen* te onderwijzen, gevoelde dra behoefte aan een doelmatig handboek voor de *algemeene Natuurkunde van den Mensch*. Dewijl ſedert eenige jaren dit veld minder bearbeid ſchijnt, dacht hij met minder ſchroom handen aan een werk te mogen ſlaan, waardoor hij zich tevens de taak van het onderwijzen dezer wetenſchap gemakkelijker konde maken. Moge zijn werk dit doel zoo bereiken, dat het onder de genen worde gerangſchikt, welke door de jonge lieden dikwijls gelezen, en ſteeds met vernieuwden lust in handen genomen worden! Het is onderhoudend, in doorgaans goed, ſoms ſierlijk Latijn, geſchreven. Men ziet op ſommige plaatſen, dat gezegden en uitdrukkingen der klaſſieke Schrijvers geheel in den Opſteller zijn over-

Digitized by Google

gegaan, zoodat hij zijne gedachten in den ſtijl der Ouden mededeelt. Deze Natuurkunde is, ook van hare letterkundige zijde, een verblijdend bewijs, dat de Letteren, de bron van ware beſchaving, ook door Hoogleeraren in de Geneeskunde niet veronachtzaamd worden, waarover anders niet ten onregte onlangs geklaagd werd (*), vooral wat vele Mediſche Diſſertatiën betreft.

Beveelt zich deze Natuurkunde aan door het gewaad, waarin zij geſtoken is, niet minder aanprijzenswaardig is haar inhoud. De Schrijver toont zich als denker, waardoor hier en daar oorſpronkelijke mededeelingen, hem bijzonder eigen, van eigene waarnemingen en onderzoek afkomſtig, des te belangrijker worden. Hij is een juist beoordeelaar der gevoelens van anderen; hij doet dit echter met vele gematigdheid en omzigtigheid, zoodat, waar men met den Schrijver niet van hetzelfde gevoelen is, men met hem niet ligt in twist zal komen, dewijl hij veel onbeſlist laat, en ſoms onderſcheidene gevoelens in twijfel trekt, zonder door eene ſtellige uitſpraak tusſchen de partijen in te treden. Hij toont zich als een Geleerde, die uitgebreide kundigheden bezit, met het vroeger uitgekomene en later in zijn vak medegedeelde zeer wel bekend is, en inzonderheid den arbeid, op onzen vaderlandſchen bodem in het licht gegeven, waardeert en telkens aanwijst. Hij ſlaat de natuur met een wijsgeerig oog gade, maar eerbiedigt de grenzen, buiten welke menſchelijke ondervinding niet reikt, en waar deze te kort ſchiet, wil hij zich door hoogere openbaring laten leiden.

Deze algemeene Natuurkunde wordt in twee Hoofdafdeelingen geſplitst, die gezamenlijk in zes Hoofdſtukken worden verdeeld. Van een algemeen overzigt der natuur gaat de Schrijver tot de bijzondere beſchouwing van die van den mensch in het algemeen over. Vooraf echter tracht hij eenige kenteekenen op te geven, waar-

(*) *Alg. Konst- en Letterbode*, No. 19. bl. 295.

Digitized by Google

door het onbewerktuigde zich van het bewerktuigde onderscheidt. Desgelijks zoekt hij de grenzen aan te wijzen, binnen welke het plantenrijk bepaald wordt, en waar het dierenrijk zich van hetzelve afscheidt. Terwijl de Schrijver kortelijk de rangschikking der dieren opgeeft, toont hij, op welk eene wijze de mensch zich van deze onderscheidt; dat hij oorspronkelijk niet bestemd is op handen en voeten te loopen, maar dat zijne houding en gestalte die zijn van een redelijk wezen. Hij doorloopt nu de verdere kenmerken en eigenschappen van den mensch; staat hem in de hoofdverscheidenheden gade; spreekt over kleur, grootte, zwaarte en schoonheid; berekent den invloed van verblijf, luchtstreek enz., en beoordeelt, in hoeverre die wezenlijk of somwijlen meer denkbeeldig is. Men vindt hier meer, dan men verwacht: enkele stukken verrassen, b. v. over den gezelligen omgang, enz. Of de mededeelingen over het bloed hier op derzelver plaats zijn, zouden wij in twijfel trekken; in allen gevalle laten ook zij een groot vraagstuk onbeslist, of geven eene opheldering, welke voor elke gissing steeds een ruim veld openlaat. In het tweede en derde Hoofdstuk heeft de Schrijver een beredeneerd gebruik van de ondervinding van anderen gemaakt, zoo wel wat de leer der weefsels betreft, als de scheikundige nasporingen omtrent de zamenstelling der verschillende weefsels. Het tweede Hoofdstuk is eigenlijk als eene ingelaschte algemeene Ontleedkunde te beschouwen, gewijzigd naar des Schrijvers bijzondere inzigten, hier en daar door de vruchten zijner ondervinding verrijkt. Deze thans welbewerkte tak is echter voor geene groote uitbreiding door eigen werk vatbaar. Terwijl dezelve nogtans eigene bijdragen verkrijgt, is het zeker ook voor den Student daarenboven aangenaam, dit gedeelte der wetenschap, waarin hij zich moet oefenen, in goed Latijn overgebragt te zien. Men kan hetzelfde van het scheikundig Hoofdstuk zeggen; zoodat men thans een kort overzigt ook in het Latijn bezit, even als men sedert eenigen tijd voor de Hollandsche taal hierin reeds

Digitized by Google

voorzien zag door de zorg van den hoogst verdienstelijken Hoogleeraar C. MULDER.

In het laatste gedeelte deelt de Hoogget. Schrijver een plan mede van eene verdeeling der Natuurkunde. Is dit de schets der hierop te volgen bijzondere Natuurkunde? Mogt dit des Schrijvers voornemen zijn! Mogt hij op eene even beknopte en duidelijke wijze het bijzondere deel der Natuurkunde vervolgen! Hij zoude gewis velen aan zich verpligten. Wij zouden den Schrijver slechts dit in bedenking geven, of door eene meer aphoristische bewerking deszelfs arbeid niet nog bruikbaarder zoude worden. Het hoofddenkbeeld kon als aphorisme bovenaan gesteld, en de uitbreiding, gelijk zij nu gegeven werd, daaronder geplaatst worden: zoo konde men stelling en uitbreiding of uitleg bij elkander hebben.

Overzigt der algemeene Geschiedenis der Opvoeding en van het Onderwijs, benevens eene meer bijzondere opvoedkundige Karakterkunde der achttiende Eeuw tot op onzen tijd; uit het Hoogduitsch van Dr. A. H. NIEMEIJER. *Met diens Portret en Levensbeschrijving, door* D. BUDDINGH. *Zijnde een laatste Aanhangsel op het klassieke Opvoedingswerk van dien Schrijver, en tevens een volledig stuk op zich zelf. Te Amsterdam, bij* L. van der Vinne. 1834. *In gr. 8vo. XVIII en 144 bl. f* 1-80.

De Heer BUDDINGH heeft een nuttig werk gedaan met de vertaling van dit geschrift van den beroemden NIEMEIJER, daar het een aanhangsel is van deszelfs *Grondbeginselen van Opvoeding en Onderwijs*, die reeds vóór verscheidene jaren in het Nederduitsch vertaald zijn; maar ook daar het op zichzelf een goed geheel uitmaakt, dat men, onafhankelijk van het groote werk, met nut lezen kan. — De voorafgaande *Levensbeschrijving* schijnt

Digitized by Google

ook uit het Hoogduitsch overgenomen te zijn, en is voor een kort overzigt vrij wel, maar nogtans wat oppervlakkig en dor. — In het werk zelf heeft de Vertaler „ hier en daar eene enkele uitbreiding of aanteekening" ingevoegd, die echter door geen bijzonder teeken onderscheiden worden, maar meest letterkundig schijnen te zijn.

Het oogmerk en het algemeene plan des werks kunnen wij niet duidelijker opgeven, dan met deze eigene woorden van NIEMEIJER, uit de *Inleiding* bl. 1, 2: „Het volgende ontwerp is alleen bestemd, om den jongen opvoedkundige en onderwijzer een overzigt te geven, en bij eigene navorsching welligt stof tot bearbeiding te leveren. De *eerste* Afdeeling stelt hoofdzakelijk de geschiedenis voor tot het einde *der zeventiende* Eeuw; de *tweede* meer uitvoerig den nieuweren tijd, sedert het begin der *achttiende* Eeuw"; waarbij echter nog eene *derde* Afdeeling gevoegd wordt, getiteld *de negentiende Eeuw*. — De verdeeling in Eeuwen schijnt in deze, even als in alle Geschiedenis, voor eene juiste en geleidelijke voorstelling der zaken minder verkieslijk te zijn: de tijdvakken der menschelijke handelingen binden zich ook hier zelden zoo geregeld aan de gewone tijdsverdeeling.

De *eerste* Afdeeling levert dan, bij wijze van schets, een *Overzigt der algemeene Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs, tot het einde der zeventiende Eeuw*; en wel eerst bij de oudste Volken, daarna bij de *Grieken* en *Romeinen*. Vervolgens wordt, onder de hiervoor hoogstbelangrijke instelling van het Christendom, het school- en opvoedingswezen eerst voornamelijk sedert KAREL *den Grooten*, daarna in de zestiende en zeventiende Eeuw, zoo wel vóór de Kerkhervorming, als door de Hervormers, en na die gebeurtenis beschouwd. In de *Aanmerkingen* van deze, zoo wel als van de andere Afdeelingen, wordt het in den tekst der paragraphen gestelde meer uitgebreid, en worden vele letterkundige bronnen voor deze Geschiedenis aangewezen.

Digitized by Google

De *tweede* Afdeeling, die het grootſte gedeelte van het werk uitmaakt, geeft eene *Proeve eener opvoedkundige Karakterkunde der achttiende Eeuw, tot op onzen tijd; voornamelijk met betrekking tot het Protestantſche Duitschland.* — Het is jammer, dat, juist door dit laatſte bijvoegſel, deze Proeve, voor een overzigt eener *algemeene* Geſchiedenis, eenigzins eenzijdig en onvolledig wordt: *Duitschland*, hoe verdienſtelijk ook in dit opzigt, wordt alzoo te veel het eenige hoofdpunt: de andere landen zijn wel niet geheel verwaarloosd; neen! de Schrijver, die, ook op zijne buitenlandſche reizen, zich het Opvoedingswezen tot een voornaam voorwerp zijner waarnemingen gemaakt had, laat aan dezelve ook in dit geſchrift wel regt wedervaren, maar echter zijn zij meestal te kort en als ter loops behandeld. — Na eenige voorloopige aanmerkingen, worden de Opvoedkundigen dier Eeuw eigenaardig in vier klasſen gerangſchikt (bl. 33, 34, 36): de *Frankiſche* of *godsdienſtige School*, dus genoemd naar de godsdienſtige pogingen van FRANKE te *Halle*; de (*vrome*) *School der Humanisten*, vooral ſedert J. M. GESNER; (voor dit *vrome* zal waarſchijnlijk een ander of in 't geheel geen epitheton moeten ſtaan;) die der *Philanthropijnen*, dus genoemd naar de Inrigting van BASEDOW te *Desſau*; en die der *Eklektiekers*, die het beste van elke der vorige trachten uit te kiezen, over te nemen en in omloop te brengen. Deze vier Hoofdſcholen worden dan verder, in hare geſchiedenis, grondſtellingen, inſtellingen en leerwijze, opvoedkundigen, en letterkundige verdienſten, duidelijk voorgeſteld. Met eenen *algemeenen terugblik op de achttiende Eeuw*, en eenen (zeer vlugtigen) *blik op andere Landen van Europa*, wordt deze Afdeeling beſloten.

De *derde* Afdeeling, die *de negentiende Eeuw* ten opſchrift heeft, bevat eerst een algemeen overzigt over verſchillende Rijken, ten opzigte van opvoeding en onderwijs; en daarna weder voornamelijk, wat *Duitschland* hierin opgeleverd heeft, en wel bepaaldelijk het-

Digitized by Google

gene, dat door de pogingen van PESTALOZZI teweeggebragt is.

Ziet daar eene beknopte opgave van den inhoud dezes boeks, om te doen kennen, wat goeds daarin geleverd wordt. Zonder al te uitvoerig te worden, kunnen wij dit een en ander hier niet ontwikkelen; maar moeten tot het werk zelf verwijzen, dat, behoudens het boven aangemerkte, der lezing wel waardig is.

De vertaling is, zoo veel Rec., zonder het oorspronkelijke bij de hand te hebben, oordeelen kan, over 't geheel wèl. Eene of andere min duidelijke plaats, waar misschien, gelijk hier en daar elders, eene drukfout de schuld heeft, gaat hij kortheidshalve voorbij. — In de verbuiging van Latijnsche namen en woorden in Nederduitschen stijl, die op eenige plaatsen van dit werk gevonden wordt, zou hij sommige Hoogduitsche en oude Nederlandsche Schrijvers niet navolgen, maar die woorden, duidelijkheidshalve, onverbogen in den eersten naamval houden. — Voor *Humaniora* of *Humaniorem* is bij ons gebruikelijker en verstaanbaarder *Beschaafde Letteren* of *Letterkunde* of dergelijke. Bl. 74 zal *Humaniorem* waarschijnlijk *Humanisten* moeten zijn. — Kluchtig is de herhaalde drukfout *autodictaten* (bl. 133, 137) voor *autodidacten* (*zelfgeleerden*); maar niet minder kluchtig het misverstand in den naam (bl. 79) van een Grieksch Woordenboek van „ERNESTINE HEDRICH", (dus als van eene vrouw van dien naam!) hetwelk zal moeten zijn: de HEDRICH of HEDERICUS van ERNESTI, in het Hoogduitsch waarschijnlijk door het bijvoegelijke *Ernestiner* uitgedrukt.

Wij eindigen deze aankondiging met de overname van de volgende ware en behartigenswaardige opmerking van NIEMEIJER, (bl. 30, 31) ten opzigte des oordeels over hetgene, dat er voor opvoeding en onderwijs in lateren tijd gewonnen of verloren is: „Zelden bestaat „er over het geheel winst zonder verlies. Doch de „menschen oordeelen te eenzijdig, omdat hun een over„zigt ontbreekt. Voortgangen tot het betere in den

Digitized by Google

„ beperkten kring, waarin juist zij leven, merken zij
„ aan als waarborgen van eene nabijzijnde gouden eeuw.
„ Teruggang der huiselijke of openbare opvoeding, ook
„ zelfs als zij dien in hun klein woonoord opmerken,
„ zijn voor hen droevige *teekenen des tijds*, en voorbo-
„ den van een geheel nabijzijnd algemeen verderf. Zoo
„ heeft het de mensch van oudsher gemaakt. *Zijne* we-
„ reld is voor hem de *geheele* wereld; in den beperkten
„ kring, die hem omringt, gelooft hij het beeld der
„ geheele *menschheid* te zien."

Verhandeling over de Duitsche Wijsbegeerte sedert de laatste vijftig jaren, door J. A. BAKKER, *Lid van het provinciaal Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Te Utrecht, bij* J. Altheer. 1835. *In gr.* 8*vo. f* 2-20.

Wij hebben in den laatsten tijd den Heer BAKKER reeds meermalen op het veld der Wijsbegeerte ontmoet, en heetten hem thans wederom dáár welkom, waar hij zich niet slechts zoo wèl te huis, maar ook met goud bekroond vindt. Het *Utrechtsche* Genootschap had eene prijsvraag uitgeschreven van dezen inhoud: „ Men verlangt eene beknopte en oordeelkundige opgave van den gang, welken de bespiegelende Wijsbegeerte gedurende deze halve Eeuw in *Duitschland* gehouden heeft, en van den invloed, dien aldaar, in dit tijdvak, de voornaamste wijsgeerige stelsels op elkander gehad hebben. Voorts, zoo men oordeelt, dat de bespiegelende Wijsbegeerte in dien tijd, of in zekerheid, of in omvang van kennis, of wel in veelzijdigheid van beschouwing, aanmerkelijke vorderingen gemaakt heeft, zoo worde in bijzonderheden aangewezen, welke deze vorderingen zijn; of wel, meent men, dat die vorderingen niet beantwoord hebben aan hetgeen men van de inspanning en talenten der Wijsgeeren van dit tijdvak verwachten mogt, zoo worde naauwkeurig ontwikkeld, aan welke oorzaken deze minder gunstige uitslag zij toe te schrijven."

Het heeft den Heere BAKKER mogen gelukken, deze hypothetische vraag thetisch te beantwoorden tot genoegen der beoordeelaars, en wij zullen, hoewel kortelijk, zoo wel de

Digitized by Google

wijze, waarop, als de geest, waarin hij dit gedaan heeft, mededeelen.

Het lag in den aard der prijsvraag, dat het antwoord zich in twee deelen splitsen moest. Vooreerst het naauwkeurig beschrijven van den toestand der *Duitsche* Wijsbegeerte, gedurende deze halve Eeuw; en vervolgens beoordeeling van de hoofdstelsels der *Duitsche* Wijsbegeerte, en onderzoek naar de vorderingen. De Schrijver heeft dezen hem aangewezen weg dan ook ingeslagen, en bepaalt ons, na eene zeer belangrijke geschiedkundige Inleiding, tot eene analytische beschouwing van de Wijsbegeerte van KANT, van FICHTE, van SCHELLING en van HEGEL, waarbij de aanhangers en bestrijders, de *lumina* en *Dii minores*, niet zijn vergeten. Wij vinden alzoo in het eerste Hoofddeel de Wijsbegeerte van KANT, volgens de drie bekende Kritieken, voorgesteld, daaruit de Wijsbegeerte van FICHTE ontwikkeld, (de nieuwere vrucht op den ouden stam geënt) vervolgens de stelsels van SCHELLING en HEGEL, waarop, veel gepast, de min of meer afwijkende systemata van KÖPPEN, JACOBI, SCHLEGEL, BARDILI, HERBART, FRIES, den jongen FICHTE, KRUG, SCHULZE, BOUTERWECK en anderen worden aangestipt, wier Wijsbegeerte in de keurige Aanteekeningen op het negende Hoofdstuk, bl. 136—144, breeder wordt uiteengezet. Wij vinden hier dus de zuivere Geschiedenis der *Duitsche* Wijsbegeerte, volgens de bronnen, opgegeven, waarbij wel niemand de meer dan gewone belezenheid van den Heer BAKKER zal onopgemerkt laten, en zijne even duidelijke als geleidelijke methode waarderen. Men had, zoo dit noodig geweest ware, dit geschiedkundige deel merkelijk kunnen uitbreiden; maar, daar de Lezer, die met de Geschiedenis der Wijsbegeerte vertrouwd is, hier op een hem welbekend veld verplaatst wordt, achtte de kundige Schrijver zulks ongepast. Het zal echter altoos een hoogstbelangrijk psychisch verschijnsel in de Geschiedenis blijven, de *gentetische* ontwikkeling van dit viermanschap gade te slaan, en wij mogen ook van *deze* zijde (de meer pragmatische) het eerste deel der Prijsverhandeling met volle ruimte aanbevelen.

Moeijelijker was het oordeelkundige, het kritische gedeelte; hier treedt de Heer BAKKER niet als bloot Geschiedkundige, maar zelf als kritisch beoordeelaar der al- en niet-kritische Wijsgeeren te voorschijn, en zal hun vonnis vellen,

Digitized by Google

doch, wij moeten het verklaren, dit geſchiedt op eene zeer bedachtzame, grondige en gemotiveerde wijze, en wij komen dus hier tot den *geest*, waarin dit ſtuk geſchreven is.

Dat vele Schrijvers, ook die tot de niet-Wijsgeeren behooren, niet regt weten, welks geestes kinderen zij zijn, behoeft niet bewezen te worden. Zij ſchrijven allen wel in een' *zekeren* geest; maar, indien men ook dezen wilde gaan kritiſeren, kon het wel eens gebeuren, dat men zijne toevlugt moest nemen tot den eerſten zang van MILTON's *verloren Paradijs*, alwaar de namen der *gevallene* Engelen of Geesten worden opgeſomd. — De Heer BAKKER is een zeer beſcheiden Kritikus, en ontwikkelt de waarde der wijsgeerige ſtelſels uit dezelve, en niet volgens eenig aangenomen, gelieſkoosd en eenmaal van buiten geleerd ſystema. Daarom beoordeelt hij in het eerſte en tweede Hoofdſtuk het theoretiſche en praktiſche gedeelte der *Kantiaanſche* Wijsbegeerte. BAKKER beweert te regt, dat de *Koningsberger* Wijze hier alleen als Hervormer en niet als Stichter moet beſchouwd worden.

De beſchuldigingen, dat KANT alles tot de ſubjectiviteit zoude hebben willen terugbrengen, dat hij den menſchelijken geest al te zeer ontleed heeft, dat de terminologie te onduidelijk is, en de bewijzen voor het beſtaan van God door hem ontzenuwd zijn geworden, — deze tegenwerpingen worden grootendeels krachteloos gemaakt, en bovenal de blijvende waarde van KANT's ſtrenge *zedekunde* gehandhaafd. Het oordeel over deze Wijsbegeerte valt dus over het geheel *gunſtig* uit; het goede, dat KANT gewerkt heeft, wordt niet geloochend, bovenal dat hij aan wetenſchap en kunst meer vorm en vastheid gegeven heeft; en Rec. is van geen ander gevoelen, bovenal wat de kritiſche methode betreft. Dat men KANT miskend, en opzettelijk heeft willen laten zeggen, waaraan hij nooit dacht, dat weten velen. De kritiſche Filozofie is, even als de baleinen rokken en gepoederde vrouwehoofden, uit de mode; mogelijk keert men eens weder tot het oude terug, wat den *vorm* aangaat, wanneer de namen van KINKER, VAN HEMERT en anderen weder genoemd en gewaardeerd zullen worden. Wij voor ons dachten bij deze beoordeeling ſomtijds aan de *Brieven van Sofia* aan den goeden Vader FEITH.

Nu moet FICHTE, de diepzinnige, zich vertoonen; maar hem treft een minder gunſtig oordeel. De geheel ideale ſtrek-

Digitized by Google

king zijner beſpiegeling bragt den Wijsgeer in de noodzakelijkheid, om, door verſchillende verklaringen en verdedigingen, het onbegrijpelijke voor het publiek begrijpelijk te maken. Het praktiſche element wordt in dit ſtelſel gemist; en de Heer BAKKER beſluit zijne beoordeeling over FICHTE alzoo: „Wij moeten dus de beide gevoelens, die hij achtereenvolgend ontwikkelde, als vruchtelooze pogingen aanzien, om door één beginſel God, de natuur en den mensch te verklaren, hetgeen hem dan ook, even als alle voorſtanders der eenheid in de Wijsbegeerte, mislukt is." (Bl. 174.)

SCHELLING, de held van het abſolute, ligt nu aan de beurt, en ook hij wordt te regt afgewezen. Het verloochenen der individualiteit is even ongerijmd als onmogelijk; ook hier blijft geene ruimte over voor de zedelijkheid — het oneindig en onbepaald abſolute verzwelgt, als een maalſtroom, alles, wat deugd en Godsdienst is; onſterfelijkheid, zedelijkheid, alles wordt door den geweldigen BRIAREUS, het abſolute, verſlonden. Te regt ſpreken hier, bl. 179 en 183, de groote BORGER en TENNEMANN, waarmede BAKKER zich gaarne vereenigt, om den bewierookten SCHELLING, de voedſterheer van het hedendaagsch Mysticismus, beleefdelijk af te wijzen.

HEGEL, de duistere en geheimzinnige, volgt thans, bij wien het denken alles is; bij wien zijn, niet zijn en daarzijn zich onderling doordringen en verdringen; die een rationeel Fatalismus predikt; die telkens raadſels opgeeft, maar dezelve niet kan oplosſen; — ook deze kan geen gunſtig oordeel erlangen; en waarlijk, zoo veel is zeker, dat HEGEL, hoe gevierd in *Duitschland*, op onzen vaderlandſchen bodem geene altaren zal vinden, of priesters, die wel eens niet meer zijn dan napraters.

Het zesde Hoofdſtuk der Verhandeling behelst eene beoordeeling van de overige ſtelſels der *Duitſche* Wijsbegeerte ſedert de laatſte vijftig jaren, alwaar de verſchillende wijzigingen van het Kriticismus worden beoordeeld en gewaardeerd, en te regt aangemerkt, dat hetzelve het eigenlijke middelpunt der nieuwe *Duitſche* Wijsbegeerte uitmaakt.

Het zevende of laatſte Hoofdſtuk moet nu eindelijk een reſultaat van de geheele Verhandeling behelzen, in hoeverre men werkelijk door al dat filozoferen gewonnen of verloren hebbe.

Vooreerst wordt het Kriticismus, volgens KANT, aange-

Digitized by Google

prezen, bovenal in tegenstelling met het Dogmatismus en Scepticismus. Er zijn voor de zedelijkheid vaste gronden gevonden, en hier is dus werkelijk veel gewonnen. Maar dit kan niet gezegd worden van de stelsels, die door JACOBI, FICHTE, SCHELLING en HEGEL zijn verbreid: zij hebben den weg der kritische methode verlaten; zij zijn weder dogmatisch geworden, beperken dus den voortstrevenden menschelijken geest, en breken de brug af, die ons van de theorie naar de praktijk moet brengen. Heeft nu, zoo vraagt de Heer BAKKER verder, de bespiegelende Wijsbegeerte in dit tijdvak vorderingen gemaakt? Buiten allen twijfel! Geschied-, Ziel- en Natuurkunde zijn door deze worsteling der begrippen niet weinig bevorderd. Wat de Godgeleerdheid betreft, daarvan vinden wij geene stellige opgave, die waarschijnlijk wel eenigzins hypothetisch zoude uitgevallen zijn. En daarmede, zoo eindigt BAKKER, mogen wij veilig besluiten, dat over het algemeen inderdaad veel gewonnen is, meer gewonnen had kunnen worden, en zeker eenmaal gewonnen zal worden.

Ziet daar den geest, waarin deze Kritiek geschreven en behandeld is. Te regt koos de bekwame Schrijver als motto: *La vraie Philosophie est modeste:* hij zelf toonde daarvan doordrongen te zijn. Indien onze aankondiging iets kan bijdragen, om dit grondig, welgeschreven stuk in de handen van weetgierigen te brengen, zouden wij ons doel bereikt hebben. Mogt ook eens hier te lande de ware, zedige Wijsbegeerte ware en zedige vrienden vinden, — dat zoude voor wetenschap en kunst even gewenscht zijn. Indien de bekroonde Schrijver daartoe verder iets bijdragen kan, gelijk hij reeds deed, ontbreke het hem noch aan lust, noch aan tijd, noch aan aanmoediging!

Het Slot van IJsselmonde, een berijmd Verhaal, door A. VAN DER HOOP, JR. *Te Dordrecht, bij* J. van Houtrijve, Jr. 1834. *In gr.* 8*vo.* 238 *Bl. f* 3-40.

Johanna Shore, Treurspel, in vijf Bedrijven, door A. VAN DER HOOP, JR. *Te Dordrecht, bij* J. van Houtrijve, Jr. 1834. *In kl.* 8*vo. XVII en* 116 *bl. f* 1-20.

In bovenstaande stukken, het eene oorspronkelijk, het an-

Digitized by Google

dere aangevolgd, heeft de Heer VAN DER HOOP wederom nieuwe voortbrengſels van zijnen vruchtbaren en niet zelden gelukkigen dichtlust geleverd. Wij willen van elk eenig verſlag geven.

Het eene behelst de belegering en inneming van het oude en ſedert eeuwen geſlechte Slot *IJſſelmonde*, in het jaar 1077, door DIDERIJK, Graaf van *Holland*, die het aan KOENRAAD VAN ZWABEN, Biſſchop van *Utrecht*, ontrukte; waarvan de geſchiedenis, in de meestal hiſtoriſche *Aanteekeningen* achter het Dichtſtuk, volgens VAN LOON, verhaald wordt. De hoofdperſoon van het Gedicht is eigenlijk ODILDE, Gravin van WERLA, die de Dichter, volgens denzelfden Schrijver, vooronderſtelt, als voor zijne fictie het meest geſchikt, toen de verloofde van DIDERIJK geweest, en, ten gevolge der inname van het Slot, deszelfs Gemalin geworden te zijn; zonder dit nogtans voor eene hiſtoriſche waarheid uit te geven, daar de Graaf, volgens anderen, eene Saksiſche Vorſtin in huwelijk zou gehad hebben. — In zes Zangen wordt dit onderwerp bezongen. In den *eerſten* of *Voorzang*, *aan de Maas*, wordt hetzelve aangekondigd. — De *tweede* ſtelt *de gevangenſchap* van ODILDE voor, die door den Italiaan MANFRED met list op het Slot gebragt wordt; waardoor de ſtrijd- en wraaklust van DIDERIJK en zijn heir, die den ſtorm tegen den volgenden morgen beſloten hebben, nog aangevuurd wordt. — De *derde* verhaalt *de ontvluchting* van ODILDE, door behulp van twee haarer Pages, die den ſchildknaap van KOENRAAD omkoopen, om hun wijn te brengen en met hen te drinken; die hierop hem en den wachters, door den wijn bedwelmd, het wachtwoord ontlokken, en zich van de ſleutels der gevangenis meester maken, waarop zij met de verkleede Gravin ontvlugten. — De *vierde* Zang ſchildert hare ontvangst onder *het gaſtvrije dak* van eenen landman, waar echter zij en haar gevolg door eenen vermomden pelgrim, inderdaad MANFRED, weldra ontdekt, en door eene bende van KOENRAAD overvallen worden, en nog ter naauwer nood ontſnappen. — DIDERIJK *en* ODILDE (zoo is de *vijfde* Zang getiteld) ontmoeten en herkennen elkander, den volgenden morgen, nog vóór den aanval op het Slot, nadat hij de vlugtelingen uit de overmagt des hen overvallenden vijands gered had, waarop zij beide door zijn leger met blijdſchap ontvangen worden. — De *zesde* Zang draagt den naam van MANFRED, die den

Digitized by Google

Bisschop van de overgave des Slots, dat reeds te veel door den storm geleden heeft, wil terughouden, maar door hem gevangen gezet wordt. Het Slot wordt overgegeven; DIDERIJK doet zijnen intogt; doch onderwijl ontdekt men brand, waarvan hij de schuld aan den Bisschop geeft; maar een half stervend kerkerwachter vermeldt nog, dat het die van MANFRED is. De Bisschop doet afstand van zijne aanspraak op Holland: de Graaf krijgt zijne bruid: het landvolk vindt naderhand onder de puinhoopen de asch van MANFRED. — Ziet daar in de hoofdtrekken de ordonnantie van dit dichterlijke tafereel, dat zich over 't geheel met veel genoegen laat beschouwen, en nog door verscheidene bijtrekken opgesierd wordt. Zoo is, wat de hoofdpartijen aangaat, de gevangenschap van ODILDE, in den tweeden Zang, over 't geheel, en in den vijfden hare redding door DIDERIJK fraai beschreven; en onder de bijkomende trekken mag b. v. haar gebed in de gevangenis, alsmede het lied van den Page BOUDEWIJN op den wijn, en van HUGO tot lof der vrouw, met onderscheiding genoemd worden. — Het geheel wekt ook, althans tot aan de ontmoeting van DIDERIJK en ODILDE, eene klimmende belangstelling; doch het overige van dien Zang is, bij vergelijking, gerekter en flaauwer. Zelfs de laatste Zang, hoewel anders ook zeer goede partijen bevattende, verliest er iets bij: en mag Rec. op de ordonnantie van denzelven eene aanmerking maken, dan is het deze, dat het voor den afloop van dit geheele Gedicht wat al te akelig is, het uiteinde van MANFRED tot het hoofdonderwerp van het laatste gedeelte te maken, en deszelfs karakter, wat ook de Dichter in de *Aanteekeningen* tot verdediging daarvan zegge, zoo zwart voor te stellen: misschien zou het beter geweest zijn, het lot van dezen man als *episode* te behandelen, en daarentegen het huwelijk van DIDERIJK en ODILDE, en vooral het sluiten van vrede en verzoening tusschen den Graaf en den Bisschop, als het einde der langdurige geschillen, meer als hoofdzaak te doen uitkomen.

De dichterlijke uitdrukking is doorgaans gelukkig. — Sommige plaatsen laten nog wel iets te wenschen over. Is het b. v. niet vrij gezocht, om de schoonheid van ODILDE's hair uit te drukken, te zeggen, (bl. 35) dat „ *in der vlechten goud de lamp heur beeld beschouwt, en vrolijk vlammend feesttij houdt*"; of „ *eene harmonij*" van muzijk voor te stellen als „ *versmeltend in den wondren gloor van 't licht*"? Komen de beelden in dit laatste wel goed overeen? — Na

Digitized by Google

de reeds vrij lange inleiding van den tweeden Zang, over het vermogen van list en sluwheid boven woeste kracht, schijnt de daarop volgende aanroeping der verbeelding, bl. 68, 69, die daarenboven iets wilds en winderigs heeft, wel gemist te kunnen worden. — De beschrijving der ontvangst van ODILDE en haar gevolg onder het gastvrije dak (Zang IV) is zeer eenvoudig, misschien hier en daar wat al te zeer *locus communus*; maar hierbij steekt de toespraak van ODILDE tot het kind der landlieden, (bl. 126, 127) als grootendeels te opgesmukt in die omstandigheden, te zeer af: het eerste en het laatste couplet, die de eenvoudigste zijn, zouden genoegzaam, en meer voldoende geweest zijn, om te treffen: ziet hier dezelve tevens ter proeve!

„ Behoud (dus spreekt ze) 't pronkjuweel!" (een' van hare diamanten, waarmede het kind speelde)
„ Zij nooit, o knaap! de smart uw deel,
„ Die thans mijn' boezem treft;
„ De smart, alleen voor hem op aard
„ In al heur hevigheid bespaard,
„ Die 't heil der min beseft.

„ Verheug u, knaapjen, op mijn' schoot!
„ Kort is uw vreugd: mijn smart is groot;
„ Maar in uw' oogenschijn
„ Vergeet ik de ongena van 't lot,
„ En bidt mijn ziel geroerd tot God:
„ Laat mij eens moeder zijn!"

Van afwisseling der versmaat weet VAN DER HOOP ook een goed gebruik te maken. Rec. meent evenwel bij deze gelegenheid den aankomenden Dichters te mogen raden, dat zij in het gebruik van dit aanlokkelijke middel maat houden: het behaagt zekerlijk somtijds meer, en kan bij sommige onderwerpen zelfs gepaster zijn; maar er is nogtans wijze keus en verstandige spaarzaamheid bij noodig, niet alleen opdat het door al te menigvuldig gebruik zijne kracht niet verlieze, maar ook en vooral opdat de Poëzij geen wildzang worde, waarbij men zonder doel en orde van de hak op den tak springt: en tegen dit laatste zal Rec., waar hij kan en mag, zijne stem verheffen, opdat de Muze haren gang vol majesteit, welken de oude Klassiken ons zoo heerlijk vertoonen, en die haar in vele gevallen zoo wèl staat, moge behouden, en daarmede ten gepasten tijde optreden.

Digitized by Google

In de zamenstelling van het Treurspel *Johanna Shore*, bekent de Heer VAN DER HOOP, in de *Voorrede*, veel ontleend te hebben van SHAKESPEARE, ROWE en N. LEMERCIER. Gaarne geven wij hem toe, dat het beter is, eene goede copie dan een slecht origineel te leveren, en dat hij zijne *Johanna Shore* verlangde opgevoerd te zien op de twee Hoofdtooneelen van ons Vaderland: daar er echter geen gevaar bij het wachten was, had misschien een wat mindere spoed, dan die van eenige dagen, in welke hij dit stuk volmookte, hem een Treurspel kunnen doen leveren, dat hij in nog volkomener' zin het zijne noemen kon. — Eene vergelijkende beoordeeling van dit Treurspel met die van genoemde Schrijvers zou, om goed en nuttig gedaan te worden, hier te veel ruimte vorderen: wij willen het dus liever in zijn geheel, als thans eigendom des navolgers, kortelijk beschouwen.

Een *Aanhangsel* achter dit stuk haalt eene plaats uit HUME aan, welke het nuttig is vooraf te lezen, om zich voor den geest te brengen, wat de Geschiedenis omtrent de heldin van hetzelve geboekt heeft, en om de waarheid met de verdichting te vergelijken. — De hoofdinhoud van het stuk zal hierop moeten nederkomen, dat JOHANNA SHORE, minnares van EDUARD VI, na deszelfs dood, door den Hertog van GLOCESTER, die, onder den naam van RICHARD III, den troon bemagtigd had, ten hongerdood veroordeeld wordt, en daardoor omkomt, nadat haar echtgenoot, die zich eerst (wat onwaarschijnlijk) als zijn broeder voorgedaan, maar zich naderhand ontdekt had, zich met haar had verzoend, waarna hij zich, om den dwingeland niet in handen te vallen, bij haar lijk doorsteekt.

Twee algemeene aanmerkingen op de zamenstelling en den afloop van dit Treurspel zij het Rec. vergund in het midden te brengen! — *Vooreerst*, JOHANNA SHORE komt niet gemeng doorgaans in het geheele stuk uit, als de hoofdpersoon, de spil, waarop alles draait, schijnt hier, van het begin af, veel meer te zijn GLOCESTER, die alle pogingen aanwendt, om in het bezit van den troon te komen, ieder, die hem daarin hinderlijk is, uit den weg ruimt, en eindelijk dit zijn doel bereikt: deze vervult dus te zeer de aandacht, en dringt haar te veel weg van JOHANNA, die, hoe tragisch ook haar lot is, nogtans meer als een bijpersoon voorkomt, en, even als meer andere hier genoemde, het slag-

Digitized by Google

offer der heerschzucht wordt. — *Ten andere*, in het schilderen van haar uiteinde heeft VAN DER HOOP niet de Geschiedenis, maar, gelijk ROWE en LEMERCIER, eene traditie of Volkslegende gevolgd. Dit nu is op zichzelf in den Dichter niet te laken; en Rec. ontkent niet, dat er hiervan voor het hoog tragische goed gebruik gemaakt is: maar het schouwspel van eene vrouw, die den hongerdood sterft, komt hem op het tooneel te akelig en te afzigtig voor, zonder eenigzins nuttig te zijn. Daarentegen meent hij, dat de Geschiedenis hier niet minder gewigtige diensten zou bewezen hebben: deze toch meldt, dat JOHANNA SHORE, na onbewijsbare aanklagt wegens tooverij, op last van GLOCESTER, door het Geestelijk Geregtshof, wegens overspel tot openbare boetedoening veroordeeld werd; en dat zij vervolgens, van alle voormalige bewonderaars harer overige goede hoedanigheden verlaten, en zelfs van hare beweldadigden vergeten, in eenzaamheid en armoede haar leven eindigde. Dit een en ander, wel behandeld, en waarin voor de dichterlijke fictie nog ruime plaats overbleef, zou voor het ware tragische niet minder stof opgeleverd hebben, en in zedelijk nut rijker geweest zijn.

Wij zouden nu nog wel in verdere bijzonderheden van dit Treurspel kunnen treden, en zoo wel de fraaiste, als eenige zwakkere plaatsen daarin aanwijzen; doch wij mogen thans niet uitvoeriger zijn, en willen het alleen, zoo als het is, der lezing aanbevelen, maar ook den Heere VAN DER HOOP beleefdelijk verzocht hebben, zich met zijn dichtwerk toch niet te overhaasten; want aan gedichten heeft de wereld nog geen broodsgebrek, en de kunst is te schoon en te edel, om niet, in den daartoe noodigen tijd, maar het beste en volmaaktste te streven.

Bloemenkrans. Verhalen door HENRIËTTE HANKE, *geb.* ARNDT. *Uit het Hoogduitsch. Ifte en IIde Verzameling. Te Deventer, bij* J. de Lange. 1834. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 507 *bl.* *f* 4-50.

Onder zoo vele letterkundige voortbrengselen onzer Duitsche naburen, welke door de talrijke leden van het vertalersgilde, vaak zelfs met overgroote gedienstigheid, tot het lezend publiek in ons vaderland worden overgebragt, verdient

het werk, dat wij hier het genoegen hebben aan te kondigen, eene eervolle onderscheiding. Wij onderschrijven gaarne het korte Voorberigt, waarin de bekwame Vertaler allezins naar waarheid zegt: „ Zoo veel wij weten, is nog geene proeve van den arbeid van HENRIËTTE WILHELMINE ARNDT, weduwe van den Predikant HANKE te *Dyherrnfurt aan den Oder*, aan Nederduitsche Lezers medegedeeld. In het vak van Romans en Verhalen heeft zij in *Duitschland* grooten roem verworven, en behoort thans, met CAROLINE PICHLER en andere, tot de meest gelezene en geliefdste Schrijfsters. Hare tafereelen zijn meest uit het gewone huiselijke en familie-leven ontleend, en bekoren zoo wel door eene ongezochte, natuurlijke voorstelling van menschelijke lotgevallen, als door eene getrouwe teekening van menschelijke, vooral vrouwelijke karakters, terwijl overal een zuiver gevoel voor het goede en edele, en een godsdienstige geest heerscht. Wij twijfelen niet, of deze Bloemenkrans zal aan onze beschaafde vrouwelijke Landgenooten in een ledig uurtje behagen, en, bij het einde van meer dan één verhaal, eene weemoedig-genoegelijke stemming achterlaten.".

De eerste Verzameling bevat zes verhalen, wier opschriften, even als die der overige, van onderscheidene *bloemen* ontleend zijn, omtrent welke iets bijzonders in de verhalen zelve voorkomt; waardoor het geheel aan den gekozenen titel: *Bloemenkrans*, beantwoordt. Wij zullen van ieder verhaal, met weinige, alleen datgene zeggen, hetwelk strekken kan, om het verlangen naar de lezing van dit werk op te wekken, zonder door eene dorre schets, welke daarenboven te veel plaats zou innemen, de nieuwsgierigheid slechts zeer gebrekkig te bevredigen.

Boven het eerste verhaal staat: *Immortelle*. Rec. verklaart hetzelve gaarne voor een verhaal, dat beide Lezers en Lezeressen van smaak en gevoel ten sterkste moet treffen. Schier al de personen, welke daarin voorkomen, behooren tot de beminnelijke soort; maar vooral is de grootmoedige Eva Wiedeborn bij uitnemendheid geschikt, om het weldadig geloof aan menschelijke deugd, dat zoo dikwijls gevaar loopt van te bezwijken, in goede harten te versterken.

Het tweede verhaal heet: *Boonenbloesem*. Een waardig Geestelijke, Ewald Lethe, die zich op zijne eerste standplaats bevond, wordt door een' zijner goede naburen, den Opperhoutvester Wild, met wijs overleg, aan deszelfs huis

Digitized by Google

in een vrolijk gezelschap gebragt, waar zich ook de Goedsheer van Lethe, die, zonder reden, ten sterkste tegen hem was ingenomen, liet vinden; doch tevens den Geestelijke, die hem niet persoonlijk kende, gunstiger leerde beoordeelen. Eene vaste gewoonte in dat gezelschap gaf aanleiding, dat allen zich, een jaar later, bij den waardigen Lethe te Liebenhöhe vereenigden, alwaar de verzoening tusschen dezen en zijnen Goedsheer, door Ewald's huwelijk met deszelfs beminnelijke dochter, zegenrijk werd bevestigd. Aan het einde van dit regt levendig geschetst tafereel zal de lezer gaarne met den gelukkigen echtgenoot zeggen: „Het hart gelijkt aan de natuur. Elke kracht van ons wezen is een zaadkoorn der zaligheid; en wij zouden hier reeds zonder ophouden oogsten, indien wij steeds onvermoeid waren in het bearbeiden van ons heil."

Het opschrift van het derde verhaal is: *Hiacint*. Hetzelve heeft eene dubbele, zeer heilzame strekking. Aan den eenen kant, namelijk, bevat het een weldadig geneesmiddel tegen de zoo treurige gemoedskwaal der jaloerschheid, die zoo ligtelijk het hart van jonge echtgenooten aansteekt, doch wier genezing vaak zoo ten uiterste moeijelijk is; en aan den anderen kant vertoont het ons, in een ontzettend voorbeeld, de jammerlijke gevolgen van het ijdel zelfbehagen bij jeugdige schoonen: waartegen het gedrag eener nederige, beminnelijke maagd, die onverdiend hoon en terugzetting met stille lijdzaamheid verdroeg, een treffend kontrast vormt.

Aan het hoofd van het vierde verhaal leest men: *Aärons-bloem*. Dat de deugd, met rampspoed worstelende, een schouwspel is, der Godheid waardig; dat er ook nog heden onder Jakob's nageslacht mannen gevonden worden, die den eernaam van *zoon Abrahams* ten volle verdienen; dat braafheid van gemoed zeer wel bestaanbaar is met bekrompene godsdienstige begrippen; dat het eenvoudig Christendom zich aan het gezond verstand van elk, wiens hart het goede bemint, ten sterkste aanprijst, en dat de beproefde braafheid niet zelden ook reeds hier beneden den schoonsten loon ontvangt, — dit alles vond Rec. in dit dieproerend verhaal regt aanschouwelijk gemaakt.

Het vijfde verhaal draagt den naam van *Mosroos*. Waarlijk een allerliefst verhaal, waarvan de hoofdleering deze mag zijn: er is eene weldadig zorgende Voorzienigheid, wier

onzigtbare hand den braven beſchermt, den rampſpoedigen vertroost, den verlatenen in liefde gadeſlaat, en aan de beproefde deugd, bij de eindelijke uitkomst, boven wensch en bede, een zegenrijk lot bereidt. Geen lezer of lezeres, wier ziel op den goeden toon geſtemd is, zal dit verhaal onbevredigd uit de handen leggen.

Roos van Jericho ſtaat er boven het zesde verhaal. De ſchilder Angly, de hoofdperſoon van dit verhaal, is een beminnelijke dweeper met zijne kunst, maar tevens een roerend voorbeeld van vergenoegdheid met zijn lot. Ook de overige perſonen, welke hier geteekend worden, trekken onze belangſtelling en toegenegenheid in geene geringe mate tot zich. Voorzeker, in dagen, waarin zoo vele bewijzen van menſchelijke boosheid en baatzucht ons beter gevoel beleedigen, doet het den inwendigen mensch goed, wanneer verbeelding hem nu en dan onder edele en beminnelijke ſtervelingen verplaatst.

De tweede Verzameling is daarin van de eerſte onderſcheiden, dat zij ſlechts twee verhalen in zich bevat, welke dus veel uitgebreider zijn, dan de vorige. *Eereprijs* is de titel van een verhaal, dat niet minder dan 142 blz. beſlaat. Het ontbreekt hier niet aan eene genoegzame verſcheidenheid van goed geteekende en naar behooren volgehoudene karakters, doch van zeer verſchillende zedelijke waarde. Zij kunnen, beide door hun voorbeeld en door hun lot, den lezer en de lezeres waarſchuwen en ſtichten, en beurtelings mededoogen, bewondering en afgrijzen wekken. Gelijk meer verhalen van de Romantiſche ſoort, loopt ook dit met een gelukkig huwelijk van twee waardige, in de leerſchool des tegenſpoeds geoefende, menſchen af.

Het laatſte verhaal draagt ten opſchrifte: *Balzaminen*. Er komen in hetzelve zoo veel verſchillende perſonen ten tooneele, dat het niet mogelijk is, iets kenmerkends daarvan op te geven, zonder de perken eener beoordeeling verre te overſchrijden. Zoo veel, echter, durft Rec. er gerust van verzekeren, dat zij, die de vorige verhalen met genoegen doorbladerden, ook dit geenszins beneden het overige zullen vinden.

De Vertaler heeft zijn werk zeer goed volbragt, en doet zich kennen als een man, die gewoon is met eene geoefende hand de pen te voeren. Echter draagt ook dit werk, in

Digitized by Google

enkele *Germanismen* en correctiefeilen, de blijken dier onvolkomenheid, welke allen menschelijken arbeid kenmerkt.

Rec. zag met genoegen in de nieuwspapieren, dat er nog eene verzameling dezer verhalen staat te volgen.

Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht. Iften Deels 1ste Stuk. Met Afbeeldingen. Te Utrecht, bij N. van der Monde. 1835. *In gr.* 8vo. 316 *Bl. Bij Inteek. voor den Jaargang f* 5-: (*)

Is er eene stad in ons vaderland, welke, voor de beoefening der geschiedenis en der oudheden, belangrijke bouwstoffen aanbiedt, het is voorzeker de hoofdstad van het *Stichtsche*, het oude, Bisschoppelijke *Utrecht*. Maar niet alleen de stad op zichzelve, ook hare omstreken, en in het algemeen het gansche bloeijende gewest van dien naam, verdienen, behalve in meerdere opzigten, vooral in dat opzigt, bijzondere aandacht. Veelvuldig en gewigtig toch is de invloed geweest, welken eenmaal de Stichtsche Kerkvoogden, wier wereldlijke magt zich, gedurende verschеidene eeuwen, over een wijd grondgebied uitstrekte, op de aangelegenste betrekkingen van het maatschappelijke leven, op beschaving, letteren, volksgeest, openbare nijverheid en welvaart enz. uitoefenden.

Het is waar, wij bezitten eenige werken, zoo als die van BLONDEEL, BURMAN en anderen, die, in hunne mate en naar hunnen tijd, veel ter ontginning van het ruime veld, hetwelk zich den beoefenaar en beminnaar der geschiedenis en oudheidkunde hier aanbiedt, hebben toegebragt. Doch, er blijft bij den voorraad, welken deze Schrijvers geleverd hebben, en behalve het gedeelte, dat door hen reeds ontgonnen is, een nog zoo ruim en belangrijk veld ter bearbeiding over. Langen tijd voedde men de hoop, dat onze geleerde landgenoot, de Heer Mr. J. SCHELTEMA, zijne beproefde hand hier te werk zoude slaan, en den schat onzer letterkunde met eene meer volledige Geschiedenis der Stad en

(*) Niet, dan bij wijze van uitzondering, kunnen *Tijdschriften* in dit Tijdschrift worden aangekondigd. Dit, bij het telkens vermenigvuldigen derzelven, tot algemeen narigt. *Redact.*

Digitized by Google

Provincie *Utrecht* zonde verrijken; dan, meer dan één reden maakt het twijfelachtig, of deze verwachting wel de gewenschte bevrediging zal erlangen.

Welkom moet intusschen elke poging zijn, welke strekt om tot meerdere kennis en bewerking van een zoo belangrijk gebied bij te dragen. Aanmoediging verdient, om deze reden, de onderneming van den Utrechtschen Boekhandelaar N. VAN DER MONDE, die reeds aanvankelijk begonnen is met ons, van tijd tot tijd, eene beknopte verzameling van merkwaardigheden, de stad en provincie *Utrecht* betreffende, te leveren. Of evenwel het denkbeeld, om dit bij wijze van maandschrift, en met opneming van de geboorte- en sterflijsten der provinciale hoofdplaats te doen, wel gelukkig gekozen zij, zouden wij betwijfelen, omdat, wat het eerste betreft, het geheel daardoor aan te veel versnippering wordt blootgesteld, en, wat het laatste aangaat, die soort van statistieke bijzonderheden wel derzelver betrekkelijke waarde hebben, maar voor den beminnaar der letteren luttel belangrijks beheizen, en door den gewonen lezer doorgaans, als dor en vervelend, worden overgeslagen. De Uitgever zal wel doen, die opgaven in een volgend deel weg te laten. Overigens vinden wij, dat hier aan inhoud rijkelijk meer gegeven wordt, dan de vorm schijnt te beloven. Daarvoor trouwens waarborgt ook wel de beroemde naam van den Man, die, blijkens de Voorrede, voor dit 1sten deels 1ste stuk geplaatst, ons voorkomt, zich als hoofdverzamelaar van dit werk te kenmerken, en van wiens hand de meeste en uitvoerigste bijdragen in hetzelve zijn. Wanneer de Heer SCHELTEMA blijft voortgaan, met andere geleerde en kundige mannen, waarvan er in de Akademiestad van het *Sticht* zoo velen woonachtig zijn, deze onderneming te ondersteunen, dan mogen wij hoop voeden, door middel van dit werk, meer en meer belangrijke mededeelingen over *Utrecht* te zullen erlangen, en een aangelegen vak in onze Geschiedenis, zoo niet volledig aangevuld, dan toch met gewigtige resultaten verrijkt te zien. Wij wenschen den waardigen *Nestor* onzer hedendaagsche Nederlandsche Geschiedschrijvers hiertoe lust en kracht, wiens erkende geleerdheid wel voldoende zal zijn, om dit werk, hetwelk zich ook door de daarin gevoegde steendrukplaten voordeelig onderscheidt, bij al wie vaderlandsche letteren en geschiedenis op prijs stelt,

Digitized by Google

inzonderheid den bewoners der provincie *Utrecht*, ten gunstigste aan te bevelen.

Schets der Geschiedenis van het Mercantiele Stelsel in Nederland, door A. R. Te Utrecht, bij C. van der Post, Jr. 1834. *In gr.* 8*vo.* 40 *Bl. f* : - 50.

KASPAR HAUSER *in den laatsten tijd zijns levens, waargenomen en geschetst door zijnen Godsdienstleeraar* H. FÜHRMANN, *Predikant te Ansbach. Naar het Hoogduitsch, Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1834. *In gr.* 8*vo.* 49 *Bl. f* : - 60.

Zedekundig Leesboek, in Voorlezingen, voor de hoogste klasse; door E. MOLEMA, *Schoolonderwijzer te Nieuw-Beerta. Te Winschoten, bij* H. V. Huisingh. *In kl.* 8*vo. f* : - 20.

Bovenstaande drie kleine boekjes zullen wij in één beoordeeling zamenvatten.

Het eerste is een overzigt der *Geschiedenis van het Handelstelsel* (welk woord wij boven het ultheemsche *Mercantiele* stelsel verkiezen) *in Nederland.* Het is een vrij goed, maar kort en vlugtig, ja, uit den aard der zaak, wegens zoo veel beknoptheid bij zoo veel rijkdom van stof, een oppervlakkig stukje.

Belangrijk voor den wijsgeerigen waarnemer der menschelijke natuur, in al de verschillende trappen harer ontwikkeling, is het werkje van den Eerw. FÜHRMANN, die, als Godsdienstleeraar van KASPAR HAUSER, dien ongelukkigen ons afmaalt in den laatsten tijd zijns levens; zonder dat echter ook door deze bladen het raadsel van 's mans geboorte, vroeger lot en lateren, hem door een' sluipmoorder toegebragten dood, zelfs ten deele voor ons ontknoopt wordt: want het weinige, dat wij er van wisten, wordt niet volledige gemaakt; en dat weinige was geene oplossing van het duistere vraagstuk.

Het *zedekundig Leesboek*, in voorlezingen, voor de hoogste klasse, getuigt van het gezond oordeel en den Christelijken zin van deszelfs Opsteller MOLEMA. Wij hebben het met

Digitized by Google

genoegen gelezen, en durven het ruimschoots aanbevelen voor het oogmerk der uitgaaf.

LUCRETIA BORGIA, *of Wreedheid en Moederliefde. Historisch Romantisch Tafereel, door* H. ZEEMAN. *Te Amsterdam, bij* J. Allart Rietberg. 1835. *In gr.* 8*vo.* 177 *Bl.* *f* 1-60.

Dat de Schrijver van het onderhavige werk hetzelve zamenstelt uit alle de beschuldigingen, die tegen LUCRETIA BORGIA zijn ingebragt, maar die door geachte Geschiedkundigen genoegzaam zijn wederlegd, doet zijn werk weinig beantwoorden aan de vereischten van een *historisch* tafereel. Immers deze dochter van den beruchten ALEXANDER VI is in vele opzigten het onschuldige slagtoffer geweest van den regtmatigen afkeer zijner tijdgenooten van haren verfoeijelijken vader. Moge het ook al te vooronderstellen zijn, dat zij niet geheel vrij is geweest van den invloed der losbandigheid van hare eeuw, er is geene enkele schandelijke daad van haar bekend. Integendeel de Geschiedenis leert haar kennen als de beminde en geachte gemalin van den edelen ALPHONSUS VAN ESTE, Hertog van *Ferrara*. Zij is bezongen en geroemd door de grootste en achtingwaardigste vernuften van haren tijd, door mannen, verheven boven de verdenking, dat zij hunnen roem zouden bezoedeld hebben door het toezwaaijen van lage vleijerij aan zulk eene furie. Eerst noemt de Schrijver dit verhaal eene omwerking van een Treurspel van VICTOR HUGO. Naderhand evenwel beroept hij zich op het gezag van eenige Schrijvers, onder welke vrij kluchtig *Diarium*, het dagboek van een' der Pauselijke Ceremoniemeesters, als den naam van eenen Geschiedschrijver voorkomt. De roman *Faust* zal hier wel niet veel gezag hebben; maar wat de Schrijver in GUICIARDINI gevonden hebbe, tot staving van zijne tegen LUCRETIA ingebragte beschuldigingen, betuigen wij niet te begrijpen. Ook als *romantisch* tafereel kunnen wij niet anders dan een afkeurend vonnis over het werk vellen. Bij alle de heerschende gebreken van dien tijd, kenmerkte *Italië* zich echter door eenen hoogen trap van uitwendige beschaving. Aan het hof van ALPHONSUS en LUCRETIA verkeerden de uitmuntendste

Digitized by Google

letterkundigen; zij zelve waren kenners en hoogachters van alwat der taal en uitdrukking der denkbeelden in het verkeer bevalligheid kon bijzetten, en in dit boekje worden hun lage, gemeene uitdrukkingen in den mond gelegd. Maar ſtellen wij dit alles nu nog eens ter zijde, en laten wij het ons welgevallen, dat LUCRETIA in de nieuwere Tragedie de perſonen van JOKASTE, KLYTEMNESTRA, MEDEA en MESSALINA moet vervangen, dan nog herinneren wij onzen Schrijver (die, daar hij Latijnſche werken aanhaalt, ook wel Latijn zal verſtaan, en zich anders tot de bron kan vervoegen, waaruit hij zijn *Diarium* heeft geput) aan het:

Non tamen intus
Digna geri promes in ſcenam; multaque tolles
Ex oculis, —
Ne pueros coram populo Medea trucidet;
Aut humana palam coquat exta nefarius.

ATREUS.

Het ſchrijven van Historisch-Romantiſche Tafereelen moge iedereen even *na* zijn, het is voorzeker iedereen niet even *nut* (geraden of oorbaar); en de Heer ZEEMAN vertoont daartoe alvast geene roeping.

Ootmoed en Liefde, of de goede ſtrijd van Nancy, op de wegen der vreugde en droefheid. In Verhalen voor Meisjes. Te Nijmegen, bij J. F. Thieme. 1834. *In kl.* 8*vo.* 159 *Bl.* *f* : -80.

Dit boekje is een vervolg op het *Iets voor Rebekka* van dezelfde Schrijfſter, met lof aangekondigd in onze *Letteroef.* 1831. bl. 516. Wij prijzen, even als daar geſchied is, haar loffelijke oogmerk, en hebben het werkje met vele goedkeuring gelezen. Alleen komt het ons voor, dat het karakter van *Nancy* wat al te ſterk geteekend is. Gelijk men toch (wij ſpreken alleen met toepaſſing op *menſchen*) den Drommel al te zwart, zoo kan men ook de lieve Engelen wel wat al te blank ſchilderen. Zij is in dit boekje nagenoeg volmaakt, en zou het misſchien geheel zijn, indien hare ver-

Digitized by Google

telling van *Melinde*, bl. 41 volg., niet wat te ſtekelig ware; en haar raad aan den Predikant *Veldhoven*, bl. 139, een weinig *ſavanterie* verraadde.

Bl. 11 ſtaat bij het verhaal van het verdrinken van twee meisjes: „ Na derzelven(r) overlijden vond de vrouw van „ H. eene pop, welke door *Margaretha* juist zoo was op„ gebakerd, als thans de twee meisjes door haar zelve wa„ ren afgelegd." Zulke dingen moesten niet gevonden worden in een openlijk uitgegeven geſchrift, hetwelk onder het oog van allerlei menſchen komt, ook onder dat derzulken, die ſlechts weinig, of zoo weinig noodig hebben, om voedſel te erlangen voor een bijgeloof, hetwelk, ondanks de verlichting onzer dagen, toch nog maar al te algemeen plaats vindt. Ook is het wat veel gevergd, wanneer de Leeraar, bl. 152, *Nancy* aanbeveelt, *den* KLEINEN, *nog voor hare aanneming tot lidmaat overblijvenden tijd* te beſteden aan het *oplettend doorlezen*. NB. van VAN DER PALM's *Bijbel voor de Jeugd*. Vreemd is het, dat *Rozalie* bl. 126 reeds ſchoondochter van Mevr. *Veldhoven* genoemd wordt, daar toch eerst eenen geruimen tijd daarna de vrijerij tuſſchen de eerſte en den zoon der laatſte aanving; om van *phiſionomiekunde*, (geen beter woord dan *portebriſéedeur*) bl. 140, te zwijgen. Drukfouten, als: bl. 12. *uitwijden*, l. *uitweiden*; 14. *Thim.* l. *Tim.* (otheus); 18. *ſlechts die woorden*, l. *drie*; 53. *vrienden*, l. *vriendin*; 57. *gezellen*, l. *gezellin*; 76. *luijer maand*, l. *luijermand*; 84. *die bekende waren*, l. *bekenden*; 99. *naar eene korte*, l. *na*; 104. *plëtestiſche gevoelens*, l. *pletiſtiſche*; 127. *geene merkte*, l. *gene* enz. moesten nergens minder, dan in een boekje *voor de jeugd*, gevonden worden. Overigens, zoo als gezegd is, prijzen wij het werkje met volle ruimte aan.

Plaatsgebrek op het Omſlag doet ons *hier* berigten, dat uit een aantal ingekomene Verjaringsverzen op onzen geëerbiedigden Koning, allen natuurlijk over denzelfden ſchijnen loopende, wij alleen het eerst ingezondene, terwijl een der beſten zijnde, plaats konden inruimen.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Commentationis Theologicae de hominis cum Deo similitudine pars prior, historicam continens disquisitionem, quae ad tempora pertinet Christum antecedentia, quam — pro gradu Doctoratus — in Academia Groningana — publico et solenni examini submittit SYO KORNELIUS THODEN VAN VELZEN, V. D. M. designatus in Vico Metzlawier, a. d. 7 Febr. 1835. Groningae, apud *J. Oomkens*. In oct. maj. XII et 224 pag. *f* 2-:

Aangenaam zoo wel als belangrijk is de stof, die de Heer VAN VELZEN zich ter bewerking gekozen heeft: hij wil namelijk een historisch onderzoek doen naar hetgene, dat men bij onderscheidene Volken over de gelijkvormigheid van den mensch aan God gedacht heeft, om hierdoor (gelijk hij in de *Inleiding* te kennen geeft) te bewijzen, dat dit verheven gevoel der menschelijke nature eigen is, en dat wij God den hoogsten dank verschuldigd zijn, omdat zijne Openbaring door CHRISTUS die denkbeelden tot de hoogste volmaaktheid gebragt heeft. — De titel dezer *Commentatio* had dus misschien wat naauwkeuriger kunnen bepaald worden, b. v. *de variis apud veteres populos de hominis cum Deo similitudine sententiis*. — In het eerste gedeelte van dit onderzoek, dat in deze *Verhandeling* vervat is, worden de tijden vóór CHRISTUS in oogenschouw genomen. De aanteekeningen aan den voet der bll. wijzen de plaatsen uit de schriften der Ouden aan, waaruit de Verhandelaar geput heeft.

De *eerste* Afdeeling bevat de denkbeelden der *Oosterlingen* aangaande de God-gelijkvormigheid, en handelt, in 5 paragraphen, over de *Chinezen*, *Indianen*, *Egyptenaren*, *Perzianen* en *Israëliten*. Ten opzigte dezer orde zou men kunnen vragen, of men de *Chinezen* wel

Digitized by Google

met genoegzame historiſche zekerheid als het oudſte Volk der aarde, en nevens de *Indianen* vóór de *Egyptenaren* ſtellen kan: doch dit in het voorbijgaan. — Ten aanzien der vier eerſte Volken heeft de Schrijver in het algemeen deze goede orde gehouden, dat hij eerst hunne denkbeelden omtrent de Godheid zelve nagaat, om daarna te zien, wat zij over de vereeniging of gelijkvormigwording van de menschheid aan die Godheid gedacht hebben; en wel zoo, dat hij tevens aantoont, wat zij hierin, zoo wel elk op zichzelf, als in betrekking tot anderen, bijzonder merkwaardigs gehad hebben. — Bij de *Israëliten* heeft hij (wat Rec. eenigzins verwondert) het eerſte punt minder opzettelijk behandeld, maar terſtond in historiſche orde vermeld, wat er over 's menſchen gelijkvormigheid aan de Goddelijke natuur gevonden wordt in de oudſte gedenkſtukken van MOZES' eerſte boek, bij MOZES zelven, bij de Dichters en bij de Profeten. De twee laatſte hadden gevoegelijk vereenigd kunnen worden; want de Profeten ſchreven hunne Godſpraken meestal in dichtmaat, en ſommige Dichters waren tevens Profeten. — Uit de oudſte gedenkſtukken, namelijk uit drie fragmenten, zoo het ſchijnt, van verſchillende Schrijvers, haalt VAN VELZEN de volgende plaatſen aan: *Gen.* I: 26, 27, V: 1 en IX: 6; verder II: 7; (van andere plaatſen uit hetzelfde fragment [H. III] maakt hij te voren ſlechts ter loops melding) eindelijk VI: 1—8, zamenhangende met IV: 26. In de laatstgenoemde plaats verſtaat hij, met meer anderen, door de *zonen Gods* de nakomelingen van SETH, godvruchtige vereerders van God; door de *dochteren der menſchen* de zoodanige, die ſlechts haren menſchelijken oorſprong in aanmerking namen. Hij vertaalt dan ook in dien zin, H. IV: 26; *Toen begon men zich naar den naam van* JEHOVA *te noemen*; maar zou het dan niet moeten zijn: *naar den naam van God* (ELOHIM)? zou men niet kunnen vertalen: *Toen begon men den naam* JEHOVA *te gebruiken?* De benamingen van *zonen van God*, en *zonen* of *dochters* (niet

Digitized by Google

der menſchen, maar) *van* ADAM, ſchijnen eene ſoort van ſektenamen geweest te zijn, waardoor zekere partijen van ADAM's afſtammelingen zich onderſcheidden. — Wat MOZES zelven betreft, beroept de Schrijver zich te regt op die plaatſen, waar hij of JEHOVA zelf zijne wetten aandringt door de vermaning, om heilig te zijn, vermits God zelf heilig is; en op deszelfs lied, *Deut.* XXXII, waarin God als des Volks Vader, zij als zijne kinderen voorgeſteld worden. Minder juist vergelijkt hij, naar Rec^{t}. meening, *Num.* XI: 29 en *Deut.* XVIII: 15, waar niet van de zedelijke geſteldheid, maar van buitengewone Goddelijke gaven geſproken wordt. — Uit de Hebreeuwſche Dichters vergelijkt hij met reden die plaatſen, waar zij Koningen, Overheden en Regters *Gods-zonen* of zelfs *Goden* genoemd hebben: zoo zou hij reeds uit MOZES hebben kunnen vermelden, dat de Overheden aldaar *de Goden* of *de Goden des volks* heeten. Verder haalt hij een paar plaatſen uit JOB aan, die hiertoe eenigzins betrekking hebben; en eindelijk hetgene, dat er hieromtrent bij DAVID gevonden wordt. Het zou niet zonder belang geweest zijn, ook bij de Dichters de tijdsorde te volgen, om dus de trapswijze ontwikkeling der denkbeelden nog duidelijker voor te ſtellen. — Deze laatſte aanmerking geldt ook ten aanzien der Profeten, onder welke VAN VELZEN zich voornamelijk tot JESAIAS en JOËL bepaalt, van JEREMIAS, EZECHIËL en DANIËL ſlechts kortelijk gewaagt, en de overigen onder een kort en algemeen woord bevat. Hij let voornamelijk op die plaatſen, waar de *Israëliten*, even als bij MOZES, als *kinderen van God* worden aangemerkt (ook bij andere Profeten had hij hiertoe ſtof kunnen vinden, b. v. HOS. XI: 1); verder, waar eene ruimere uitſtorting van den Goddelijken Geest, tot verbetering hunner gezindheid, en een zeker aanzienlijk Nakomeling van DAVID, om dit tot ſtand te brengen, beloofd wordt. Bij JOËL echter, H. III: 1, 2, meent Rec., dat niet van zedelijke verbetering, door de werking van Gods Geest, maar van

Digitized by Google

buitengewone gaven gesproken wordt, welke God „ op alle vleesch," d. i. op alle menschen, zonder onderscheid van rang, jaren of sekse, (gelijk uit het volgende blijkt) zou uitstorten. Er schijnt dan ook geen de minste reden te zijn, om, met VAN VELZEN, (p. 67 n. 193) te meenen, dat het woord בָּשָׂר door den Profeet hier gesteld is, „ *ad depingendam generis humani conditionem* debilem, sensualem, *fere* emortuam:" over 't geheel schijnt hij op deze plaats te veel *emphase* in de woorden te zoeken, en den dichterlijken *parallelismus* niet genoeg onder het oog te houden. — Bij kort aanhangsel vindt men nog het een en ander, hiertoe betrekkelijk, uit JESUS SIRACH aangehaald, en eindelijk den voorrang der Israëlitische Schrijvers, in dit opzigt, boven de Wijzen van andere gelijktijdige Volken aangewezen.

In de *tweede* Afdeeling worden de denkbeelden der *Westerlingen*, voornamelijk der *Grieken*, over 's menschen God-gelijkvormigheid voorgesteld, en wordt § 6 aangetoond, dat er hiervan sporen reeds in de *Heldeneeuwen* te vinden zijn. Evenwel, dat de *Grieken* (en andere oude Volken) zich de Goden verbeeld hebben, als den menschen gelijk, zou Rec. niet willen aanzien als een bewijs, dat zij de verwantschap des menschen met de Godheid ingezien hebben, maar eerder als eene zwakke wijze van denken, waarbij zij zich de Godheden slechts als voortreffelijker wezens dan de menschen voorstelden. Zoo kan ook Rec. den Schrijver niet volkomen toestemmen, dat degenen, die door hen *zonen der Goden* genoemd werden, dezen naam niet droegen wegens hunne vermeende Goddelijke afkomst, maar wegens eenige eigenschap, waarmede zij aan dezen of genen God geleken: het eerste schijnt uit hunne Mythologische Geschiedenis veel meer te blijken; doch men zou kunnen gissen, dat zij, die in eenige kunst of begaafdheid uitmuntten, eerst, naar Oosterschen stijl, zonen van dien God genoemd zijn, die voor derzelver uitvinder of beschermer gehouden werd; maar dat zulks aanleiding gegeven heeft

Digitized by Google

tot het denkbeeld van Goddelijken oorſprong, dat vervolgens meer opgeſierd en mythologisch verhaald is geworden. Met regt nogtans brengt de Schrijver hiertoe de Homeriſche *epitheta* van διοτρεφὴς, διοτίνακος enz., aan ſommige Helden gegeven. — Verder handelt hij, § 7—13, over PYTHAGORAS en de *Pythagoristen;* over SOCRATES en de *Socratiſche Wijsgeeren*, en onder deze laatſten vooral vrij breed, zoo niet zelfs naar evenredigheid al te uitvoerig, over PLATO; voorts over ARISTOTELES, de *Cyniſche* en de oudere *Stoïſche* Wijsgeeren, en over SENECA, als den voornaamſten der nieuwere; eindelijk over EPICTETUS en ANTONINUS. Van deze allen toont hij doorgaans eerst aan, wat zij over God, dan over 's menſchen verwantſchap met God, laatſtelijk over de wijze, hoe tot die gelijkvormigheid te geraken, geleerd hebben. Dit alles behandelt hij over 't geheel goed, ja voortreffelijk, en met vergelijking van de latere met de vroegere, zoo als b. v. van SENECA met PLATO, van EPICTETUS en ANTONINUS met SENECA: en gelijk hij doorgaans eene goede herzameling van elk leerbegrip geeft, zoo eindigt hij deze Afdeeling met een kort overzigt van haar geheel. Alleen heeft het Rec. verwonderd, dat hij onder de Latijnſche Schrijvers zich alleen tot SENECA bepaald, en van andere, b. v. van CICERO, geen gewag gemaakt heeft.

De *derde* Afdeeling handelt over de *Alexandrijners*, die wel zeer goed bij de tweede hadden kunnen gevoegd zijn, maar echter niet kwaad afzonderlijk beſchouwd worden, als hebbende de denkbeelden der *Grieken* met die der Oosterlingen vereenigd. Ter proeve geeft § 14 iets uit het *Boek der Wijsheid*, en § 15 uit eenige ſchriften van den *Jood* PHILO. Omtrent den Schrijver van het eerstgenoemde twijfelt Rec. voor zich, maar kan hierover nu niet uitweiden, of het wel zoo zeker is, dat hij tot de *Alexandrijnen* behoort, en of men niet wel eens meer Griekſche wijsheid in hem gezocht heeft, dan er waarlijk in te vinden is: maar in allen

Digitized by Google

gevalle zijn de hier aangevoerde plaatsen voor het onderwerp doelmatig; en zoo wordt ook het gevoelen van PHILO over den Goddelijken oorsprong der eerste menschen, over de verwantschap in 't algemeen van den mensch met God, en over de wijze, om tot gelijkvormigheid aan God te komen, uit deszelfs schriften gepast opgemaakt. — Alles wordt eindelijk, § 16, besloten met een zeer kort overzigt van dit geheele historische onderzoek, gestaafd door eenige hiertoe betrekkelijke gezegden van Griekſche en Latijnſche Dichters; uit welk alles blijkt, dat het denkbeeld van gelijkvormigheid des menschen aan God allen Volken gemeen geweest, maar naar den verschillenden graad van beschaving verschillend ontwikkeld geworden is; en tevens, dat er een verlangen naar een hoogst volmaakt mensch, die allen tot hoogere volmaaktheid leiden zou, bestaan heeft (welk laatste echter Rec. meent, dat veel minder algemeen te noemen is, dan het eerste): en zoo eindigt de Schrijver, met een enkel woord melding makende van JEZUS CHRISTUS en zijne leer, die, zoo zij bevonden wordt de menschen tot de hoogste gelijkvormigheid aan God op te leiden, met de natuur en het verlangen aller menschen het meest overeenkomstig zal zijn.

De weinige en geringe aanmerkingen, die Rec. in zijn verslag ingevlochten heeft, verhinderen niet, dat hij naar waarheid betuigen kan, deze *Commentatio* met groot genoegen gelezen, en, gelijk de zaken hem belangrijk voorkwamen, zoo ook eene duidelijke, nu en dan misschien een weinig te breedsprakige voordragt van dezelve, en eenen goeden Latijnschen stijl daarin gevonden te hebben (*); welk alles het verlangen opwekt, dat de Heer THODEN VAN VELZEN lust en gelegenheid

(*) Bij enkele drukfouten of dergelijke willen wij niet stilstaan: waartoe misschien behoort, dat in de *Proef.* p. XI, XII gelezen wordt: „ *Omnia vero haecce — mecum repu-* „ *tans, animum subit — recordatio*," voor *reputantis*, of *quum reputo.*

Digitized by Google

moge hebben, om ook het tweede gedeelte van zijn onderwerp uit te werken en even gelukkig te voltooijen.

De hooge Feesten der Christelijke Kerk in derzelver oorsprong en bestemming. Door F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, *Theol. Doct. S. M. C.* (*thans Evang. Luth. Pred. te Culemborg.*) *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1834. *In gr.* 8*vo.* 219 *Bl. f* 2-40.

De Heer NIEUWENHUIS heeft wèl gedaan met de resultaten van zijn onderzoek aangaande den oorsprong en de bestemming der Christelijke feesten aan het publiek mede te deelen. De bronnen, van welke hij gebruik heeft gemaakt, zijn in het *Voorberigt* opgenoemd; en, offchoon „van den jeugdigen beoefenaar der wetenschappen en letteren," om de uitdrukking van den Schrijver te gebruiken, „niet te vorderen is, wat de man, die de „ vruchten van langdurige overdenking mededeelt, alleen „ in staat is te geven," verblijden wij ons over de aangename proeve, die de Heer NIEUWENHUIS hier geeft van *solide* kunde, van meer dan alledaagsche bedrevenheid in de schriften der Kerkvaders, zuiveren smaak en Christelijke gevoelens. Het onderwerp is voor onze landgenooten grootendeels nieuw; de Christelijke oudheidkunde toch in het algemeen heeft even zoo min, als hare bijzondere deelen, tot heden toe in ons Vaderland die bewerking gevonden, welke haar voor den beschaafden stand, naar de behoefte van onzen tijd, tot eene meer algemeene stof van beoefening maakt.

Na eene algemeene beschouwing van de feestviering in de oude Christelijke kerk, wijst de Schrijver aan, dat de Christelijke feesten gedurende het kerkelijke jaar van oudsher werden verdeeld in drie *cirkels*, welker afzonderlijke beschouwing de drie afdeelingen van het werkje uitmaakt. In de *eerste*, over *den Kerscirkel*, *of het Kersfeest met zijne heilige dagen*, wordt eerst gehan-

Digitized by Google

deld over den *Advent* (op de *vier* aan het Kerfeest voorafgaande Zondagen); daarna over het feest van JEZUS' *geboorte* zelf, en vervolgens over den gedenkdag van STEPHANUS *den Martelaar* (26 December), die van JOANNES *den Evangelist* (27), en der *onſchuldige kinderen*, ſlagtoffers van den moord te *Bethlehem* (28). Van de drie laatstgenoemden zegt NIEUWENHUIS: „In de Protestantſche kerk zijn zij te„regt afgeſchaft: ſchoon wij niet mogen ontveinzen, „dat zij ons in den kring eener heilige familie verplaat„ſen. CHRISTUS, de aan de vaderen beloofde, „ontvangen door (van) den Heiligen Geest en geboren „uit eene Maagd, ſtaat aan het hoofd, als een beeld „van Goddelijke reinheid: daarnaast de onſchuldige „zuigelingen, wier bloed voor JEZUS vloeide; want „die nog niet hadden kunnen zondigen, ſtierven in de „plaats van Hem, die nimmer zonde begaan zou, en „wiens leven als dat van een onbevlekt lam zou wor„den geofferd voor de zonden der wereld. Daarbij „STEPHANUS, de man vol van den H. Geest, de „geloofsheld, wiens dood de ſchitterendſte getuigenis „mogt zijn van CHRISTUS' leven in de eeuwigheid: „wij zien hem, met den (de) martelaarskroon op den „ſchedel, naast den geliefdſten Jonger des Heeren, het „beeld der teederſte vriendſchap en zorgvuldigſte liefde. „Zoo vereenigt deze vierdaagſche feestviering de beelden „der *reinheid* en *onſchuld* en *vriendſchap* en *trouw*, „door CHRISTUS te zamenſmeltende tot één beeld, „waar CHRISTUS alles in allen wordt." (*) Tot dezen cirkel behooren nog het feest der *beſnijdenis en naamgeving van* JEZUS (1 Januarij), alsmede dat der *Epiphanie*, of van den *dag der verſchijning* (6); beide almede, het laatſte geheel, het eerſte zoo goed als geheel, door de Protestanten afgeſchaft.

(*) De wijze van ſommige Christelijke feesten in *Duitschland* te vieren, die in ons Vaderland worden voorbijgegaan, is hier en daar geſchilderd in de *Kerkklokstoonen* van STRAUSS. *Rec.*

Digitized by Google

De *tweede* afdeeling, de *Paaschcirkel*, bevat *de feestdagen, toegewijd aan de herdenking van* JEZUS' *dood en opstanding*. Na eenige algemeene aanmerkingen, treffen wij hier eerst het een en ander aan over de oneenigheden omtrent den tijd der viering van het Paaschfeest, welke, gelijk bekend is, eindigden met het besluit van het *Concilie* van *Nicea*, in het jaar 325, dat dit feest voortaan zou gevierd worden op den Zondag na de volle maan van de Lente-nachtevening. (*) Vervolgens handelt de Schrijver over de zoogenoemde *groote* of heilige *week* in het algemeen, en over den *Palmzondag;* den *groenen* (of, zoo als die in onze Almanakken genoemd wordt, *witten*) *Donderdag;* den *goeden Vrijdag*, en den *grooten Sabbath*, een' feestdag, dien ook, zegt de Schrijver, „ de Protestantsche kerk *schijnt* te hebben „ afgeschaft, schoon er in *Duitschland* en in sommige „ Gemeenten van ons Vaderland Godsdienstoefeningen „ gehouden worden ter voorbereiding voor het Paasch-

(*) De berekening daarvan geschiedt niet gestreng sterrekundig, maar zoogenoemd *cyclisch*, d. i. door middel van Epacten, Zondagsletters enz.

Verschillende wijzen zijn er, om het Paaschfeest voor een gegeven jaar te berekenen. Met behulp van tafels is dit in geenen deele omslagtig; zonder dit hulpmiddel is eene der gemakkelijkste de volgende, die wij daarom mededeelen, omdat van den tijd der viering van het Paaschfeest die van alle bewegelijke feestdagen afhangt.

Men deelt het gegeven jaargetal door 19, en noemt het overschot b. v. *a;* insgelijks door 4, en noemt het overschot *b;* zoo ook door 7, en noemt het overschot *c*. Het getal *a* vermenigvuldigt men met 19, voegt 23 bij het product, en deelt de som door 30. Het overschot noemt men *d*. Men telt verder bijeen: 2 maal het getal *b*, 4 maal het getal *c*, 6 maal het getal *d*, en, indien het jaar in deze eeuw invalt, het vaste getal 4 (in de vorige eeuw was dit 3; in de volgende zal het 5 wezen, en met het jaar 2000 *deze* berekening vervallen). De ganssche som deelt men door 7, en het overschot, *plus* het getal *d*, wijst aan, hoe vele dagen na den 22 Maart het Paaschfeest zal invallen.

Digitized by Google

„ feest: dan wordt..... de voorbereidingspredikatie „ uitgesproken." Dit laatste zal, althans met betrekking tot ons Vaderland, wel het eenige zijn; ten minste van eene godsdienstoefening op dien dag, (hier en daar ook *stille Zaturdag* genoemd) anders dan ter voorbereiding voor het H. Avondmaal, wanneer dit op *Paschen* gevierd wordt, heeft *Rec.* nooit gehoord. Hierna komt NIEUWENHUIS tot het *Paaschfeest* zelf, en eindigt deze afdeeling met eenige aanmerkingen over den *witten Zondag*, eene week na *Paschen*, doch die thans ook niet meer gevierd wordt.

Het *derde* gedeelte der Verhandeling spreekt over den *Pinkstercirkel*, of de feestdagen ter herdenking van JEZUS' verheerlijking in den hemel en der grondvesting van de Christelijke kerk; en wel eerst over den feestdag van JEZUS' *hemelvaart*, daarna over het *Pinksterfeest*, en eindelijk over dat der *H. Drievuldigheid* (*Trinitatis*), Zondag na Pinksteren, een dag, als feest onder de Protestanten in onbruik, als tijdmerk bekend in de Lutherische kerk.

Ten aanzien dezer laatste afdeeling kunnen wij niet nalaten op te merken, dat de viering van het feest van 's Heilands hemelvaart, in de Provincie *Zeeland* vroeger

Zoo vindt men b. v. voor het jaar 1836:

$\frac{1836}{19}$ geeft eene rest van $12 = a$.

$\frac{19}{228 + 23 = 251}$

$\frac{1836}{4}$ rest $0 = b$. $\frac{251}{30}$ rest $11 = d$.

$\frac{1836}{7}$ rest $2 = c$.

$2b + 4c + 6d + 4$

$= \quad = \quad = \quad =$

$0 + 8 + 66 + 4 = 78$.

$\frac{78}{7}$ rest 1, waarbij $d = 11$ is 12 dagen na 22 Maart; derhalve 3 April 1836 Paschen. *Rec.*

Digitized by Google

geheel niet gevierd, daar ook thans nog, althans ten platten lande, weinigen naar de kerken lokt; waartoe waarschijnlijk medewerkt, dat de landbouwende klasse in dien tijd des jaars gewoonlijk met werk als overladen is. Afzondering van den ganschen dag ten Christelijken feeste heeft ook niet weinige bezwaren tegen zich. Waarlijk, wanneer men in aanmerking neemt, hoe weinig eene enkele godsdienstoefening doen kan, om den geheelen dag tot eenen Christelijken feestdag te verheffen, dan kan men den wensch naauwelijks onderdrukken, dat 's Heilands hemelvaart, althans in landgemeenten, herdacht wierd op den Zondag vóór Pinksteren (in navolging van hetgeen vroeger bij de *Doopsgezinden* te *Leyden*, zie bladz. 187, plaats had). En het voorjaars-Avondmaal op *goeden Vrijdag* te bedienen, ware misschien wel de beste inrigting, die er gemaakt kon worden, om dien gedenkdag van den dood des Verlossers meer in eere te doen houden, dan tot nog toe geschiedt. Moge dit laatste althans geen *pium votum* blijven!

Wij wenschen aan dit welgeschreven werkje vele lezers, en aan den Heer NIEUWENHUIS verderen lust, om zijne landgenooten op de vruchten van zijne vlijt te onthalen.

De Christelijke Kerk op aarde, volgens het Bijbelsch onderwijs en de Geschiedenis. Eene door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap bekroonde Prijsverhandeling van* N. C. KIST, *Hoogleeraar te Leiden. Tweede vermeerderde Uitgave. Iste Deel, behelzende de Verhandeling, XX en* 365 *bladz. IIde Deel, behelzende de Aanteekeningen en Registers,* 195 *bladz. Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans. 1835. *In gr.* 8*vo. f* 4-80.

Na het beoordeelend verslag van de oorspronkelijke uitgave dezer voortreffelijke Verhandeling, gegeven in dit

Digitized by Google

Tijdschrift, (1831. bl. 329 volgg.) zal van deze nieuwe uitgave niet meer, dan eene aankondiging noodig zijn. De Hooggeleerde Schrijver berigt, den tekst, behoudens noodige verbeteringen, onveranderd te hebben gelaten. In de aanteekeningen heeft hij van de hem gelaten vrijheid, volgens zijn beste weten, gebruik gemaakt, om het gebrekkige aan te vullen, het gezegde hier en daar op te helderen of met nieuwe bewijzen te staven, en om zoodanige opmerkingen in het midden te brengen, als zijne vurige zucht voor het heil van het Christendom in het algemeen en van de vaderlandsche Kerk in het bijzonder hem opgaf. De twisten echter, sinds het schrijven der Verhandeling ook in *Nederland* aangewakkerd, liet hij meestal onaangeroerd. In des Hoogleeraars vrees deelen wij niet, dat hij misschien reeds te veel gaf met de hoogst belangrijke aanteekening, D. II, bl. 99—105. [Naar deze noot wordt in den tekst der Verhandeling, D. I, bl. 256, verwezen door (128), moet zijn (128*), gelijk ook aldaar, denkelijk na het laatste woord der bladzijde, moest staan (128**)]. De bladzijden der oorspronkelijke uitgave zijn op den kant aangewezen, en de Verhandeling wordt ook hier door eene breedvoerige en keurige inhoudsopgave voorafgegaan. De nieuwe aanteekeningen zijn door [ ] onderscheiden. D^r. STORM, die nog als Student naauwkeurige Bladwijzers op dit werk van zijnen Leermeester vervaardigde, heeft ook nu dezelve op nieuw nagezien. Met één woord, door Schrijver en Uitgever is geene moeite gespaard, om dezen nieuwen druk met den voortreffelijken inhoud van het geschrift in eenige overeenstemming te brengen; waarom wij dan ook iederen Godgeleerde, die de uitgave in 4to niet bezit, aanraden, zich dezen weluitgevoerden druk aan te schaffen.

Dissertatio inauguralis Anatomico-Chirurgica de Hernia Diaphragmatis, quam—submittit HUBERTUS GRIFFIOEN STIERLING, Med. Chir. Art. obst. Doc-

Digitized by Google

tor. Heidelbergae. 1834. fol. min. form. 16 p. c. trib. tab. lithogr.

De *Heidelberger* Hoogleeraar, de door zijne verdienſten omtrent ontleed- en natuurkunde bekende en beroemde TIEDEMANN, vond, bij eene lijkopening, de maag, door eene ongewone en aangeborene opening, in de borstholte doorgedrongen. De Heer GRIFFIOEN STIERLING gaf gehoor aan het verlangen van dezen zijnen geachten Leermeester, om dit zeldzaam voorkomend geval tot een onderwerp zijner Disſertatie te nemen. Hij onderzocht tot dit einde het maakſel van het *middelrif;* terwijl hij verder trachtte op te ſporen, wat er meer over dergelijke voorgekomene gevallen geboekt was. Verzamelende hetgeen over dit onderwerp verſpreid wordt medegedeeld, zoude deze Disſertatie kunnen beſchouwd worden als omtrent dit onderwerp een nog ontbrekend geheel te vormen. Om de afwijkingen in het middelrif duidelijker te kunnen voorſtellen, gaat er, bij wijze van inleiding, eene korte ontleedkundige beſchouwing van het middelrif vooraf. Na in het eerſte hoofdſtuk gezegd te hebben, wat men onder breuk in het algemeen te verſtaan hebbe, geeft de Schrijver tevens de verdeeling op der wijze, onder welke dusgenoemde breuken van het middelrif voorkomen. Wij zeggen *dusgenoemde* breuken; want alle de hier opgetelde breuken van het middelrif vertoonen niet de tot dusverre aan breuken toegekende eigenſchappen. Wanneer toch het middelrif *geheel* (bl. 3) ontbreekt, zoude dan zulk een gebrek nog onder de *hernia diaphragmatis congenita* geteld kunnen worden? Zelfs waar reeds een groot gedeelte ontbreekt, ware het beter, dit door een' anderen naam aan te wijzen, om een juist denkbeeld van het gebrek te geven. In het geval volgens VETTER beſtond er eigenlijk ſlechts eene doorgaande holligheid. Wanneer men tegenwoordig, waar het dikwijls minder noodzakelijk is, de namen vermenigvuldigt, zoude het vooral ter betere onderſcheiding van gebreken nuttig zijn, het woord *breuk* juister te bepa-

Digitized by Google

len, en vooral niet toe te passen, waar het tot verkeerde begrippen aanleiding moet geven, b. v. aderbreuk, waterbreuk enz. De Schrijver verdeelt deze aan het middelrif voorkomende gebreken in die *aangeboren*, of het gevolg eener *oorspronkelijke misvorming* zijn; die door eenig geweld ontstaan zijn, het zij zulks door eenige *inwendige* oorzaak ontstaat, of door *uitwendig geweld* wordt veroorzaakt.

Op driederlei wijze kunnen de ingewanden der buikholte in de borstholte geraken, zonder dat er vermoedelijk geweld gepleegd is: bij een geheel of gedeeltelijk gemis van het middelrif, door verwijding der gewone openingen, door het ontstaan van dergelijke buitengewone. Alle deze wijzigingen worden als gebreken des oorspronkelijken vorms beschouwd.

Door eenig inwendig geweld veranderen de buiksingewanden van plaats naar de borstholte, wanneer het middelrif scheurt; — deszelfs vezels langzamerhand vaneenwijken, — de gewone openingen de ingewanden doorlaten — en het geheele middelrif zaksgewijze uitgezet naar de borstholte uitpuilt.

Verwondingen van het middelrif door uitwendige kwetsingen, worden enz. kunnen desgelijks het overgaan van buiksingewanden ten gevolge hebben, welke uit den aard der zaak evenwel meestal doodelijk zullen zijn.

De Schrijver gaat nu over, deze opgegevene gevallen afzonderlijk te beschouwen, en, waar dit mogelijk is, die door waarnemingen toe te lichten. Deze, hier en daar verspreid zijnde, worden hier bijeengebragt; en deze Verhandeling is derhalve eene *monographie* over de beleedigingen van het middelrif, tot dusverre breuken van hetzelve genoemd.

Bij de behandeling hiervan wordt de *hernia acquisita* als het tweede hoofdstuk voorgesteld; terwijl, naar de aangenomene verdeeling, dit gedeelte slechts een onderdeel van het eerste is.

De verzamelde waarnemingen, om ter bevestiging van des Schrijvers gevoelens te dienen, zijn niet alle even

Digitized by Google

duidelijk; hetwelk echter niet anders mogelijk is, dewijl zij veelal van Schrijvers ontleend worden, die derzelver waarnemingen niet met het doel des Schrijvers dezer Verhandeling geboekt hebben. Zoo schijnt het door LITTER medegedeelde meer een door geweld verkregen, dan wel aangeboren ongemak te zijn (pag. 4); desgelijks het door STEHELINUS waargenomene, in zoo verre hij uit de aanwezige long eenige gevolgtrekking tracht af te leiden; ook spreekt deze waarnemer niet stellig, maar vooronderstellenderwijze (*crediderim*). Tegen de gevolgtrekkingen over het al of niet bestaan hebbende borst- en buikvlies (pag. 5), hetwelk het middelrif aan beide zijden bekleedt, zoude ook nog al iets in te brengen zijn. Het is hier toch geheel iets anders dan met het *hymen*, welks verscheuring overblijfsels nalaat van zijne meer tijdelijke aanwezigheid.

Maar de ruimte, waarover wij kunnen beschikken, verbiedt ons, in bijzonderheden te treden omtrent meerdere der aangehaalde waarnemingen, waarbij het ons voorkwam, dat de Schrijver, ter gunste zijner vastgestelde verdeeling, meer afleidt, dan er te dezen opzigte gevonden wordt. Dit doet echter geene afbreuk aan de waarde dezer Verhandeling, welke een zeer belangrijk, minder opzettelijk onderzocht onderwerp behandelt; schoon het zeldzaam voorkomen dezer gevallen en het daaruit voortvloeijende betrekkelijk geringe getal waarnemingen maakt, dat hier vooralsnog veel onopgehelderd moet blijven. De Schrijver heeft echter der wetenschap eene wezenlijke dienst bewezen, door in een klein bestek te verzamelen, wat anders in vele, soms zeldzaam voorkomende en niet elk ten dienste staande, boeken moet gezocht worden. Zijn arbeid is dus lofwaardig, en voor zijne pogingen ter bevordering van wetenschappelijke kennis is men hem dank schuldig. De vorm der Dissertatie is ongevallig en ongemakkelijk ten gebruike.

Digitized by Google

Geſchiedenis des Vaderlands, door Mr. W. BILDERDIJK; *uitgegeven door Prof.* H. W. TYDEMAN. *VIde Deel. Te Amſterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1834. *In gr.* 8*vo.* 318 *Bl. Bij Inteek. f* 3 - 10.

Het vijfde deel dezer Geſchiedenis, waarin KAREL DE V, de bloedige vervolger der Hervormden, tot de wolken verheven, en de laatſten als een hoop verwaande woelgeesten en kwaadwilligen afgeſchilderd werden, gaf reeds eenen voorſmaak van hetgeen wij in dit deel te wachten hebben. Echter zal de Lezer zijne ſtoutſte verwachting nog overtroffen vinden: want weinig rekende hij zeker op eene Apologie van den Kardinaal VAN GRANVELLE, van den Raad der Beroerten, van den Hertog VAN ALVA, en vooral van FILIPS DEN II zelven! En toch is dit de ſchering en inſlag van de eerſte helft van het voor ons liggend boekdeel.

Het bevat van bl. 1—138 de Regering van FILIPS van 1555—1572, waarna van bl. 138—218 de verdere gebeurtenisſen tot 1579, onder het opſchrift: *Stadhouderlijke Regering*, worden verhandeld. De overige honderd bladzijden bevatten Ophelderingen, Bijvoegſels en Naiezingen.

Al ſpoedig ontmoeten wij „ den te lang miskenden en door „ factiezucht verongelijkten GRANVELLE," bl. 22. „ GRAN„ VELLE was lange jaren in KARELS hoogſte gunst ge„ weest, en door hem niet alleen in de gewichtigſte zaken „ gebruikt, maar bijzonder aan FILIP aanbevolen om trouw „ en bekwaamheid, zoo dat hier geen *faveur de caprice* „ plaats had bij FILIP, maar een loffelijk onderſcheiden van „ een oud dienaar zijns Vaders, en een *pietas laudabilis*; „ (een loffelijke eerbied jegens zijn Vader) *die niet misduid* „ *had behooren te worden.* Doch wij behoeven hier niet eens „ in te treden; het is ten volle blijkbaar, dat het *geen* zucht „ voor 's Lands rechten was, die dit verzoek en de nadere „ ſtappen tegen GRANVELLE verwekte, maar PERSOONLIJKE „ HAAT EN FACTIE," enz. Bl. 34: „ Of in dit werk (de „ terugroeping van GRANVELLE) ORANJES *perſoonlijke* „ *gevoeligheid* tegen GRANVELLE zijne ſchranderheid niet „ bedroog, is eene vraag die hier geopperd mag worden. Ze„ kerlijk kon GRANVELLE bij den Koning (waar hij geen „ tegenſtrever had, en hem de ooren op allerlei wijzen vol-

Digitized by Google

„ blazen kon, en te interessanter was, OMDAT HIJ INDERDAAD „ VERONGELIJKT WERD) meer kwaad doen, dan of hij met hun „ in den Raad van State gebleven was," enz.

Wij weten wel, dat in latere tijden sommigen onzer vaderlandsche Geleerden iets gunstiger over GRANVELLE gedacht hebben dan onze vroegere Geschiedschrijvers, en dat met regt zijne uitstekende hoedanigheden erkend en bewonderd zijn. Maar, welke schitterende bekwaamheden hij ook moge bezeten hebben, de aanwending daarvan was verfoeijelijk, en zijn karakter dat van een' laaghartigen deugniet. Zijne geveinsdheid was zoo groot, dat hij zelfs ORANJE voor eenen tijd misleidde en diens vriendschap verwierf, tot dat deze door onderschepte brieven (zie zijne Apologie) het zwarte karakter van GRANVELLE begon te doorgronden. Wat men ook ter verdediging van GRANVELLE wil opzoeken, alles wordt wederlegd door zijnen laaghartigen brief aan CLAUDE BELIN. Dáár spreidt hij zijne verfoeijelijke inborst ongeveinsd ten toon. Onpartijdigen kunnen dien brief lezen in VAN KAMPEN's *Vaderl. Karakterkunde*, Iste D. bl. 293.

Aan den Raad van Beroerte, of Bloedraad, zijn bl. 83—95 gewijd. Over dezen Raad hebben Roomschen en Onroomschen, landzaten en vreemdelingen, tot dusverre, geheel verkeerd geoordeeld. BILDERDIJK heeft voor het eerst de waarheid aan het licht gebragt. Zijne voorstelling komt ongeveer hierop neder: „ Deze lieden (EGMOND en HOORNE „ en andere aanzienlijke personen, bl. 83) moesten een Rechter hebben. Hen over te laten aan de gewone rechters, „ die deels als begunstigers, deels als medeplichtigen op „ hun hand waren, was hun straffeloosheid verzekeren. Men „ kwam dus *natuurlijker wijze* tot het oprichten van een bijzondere rechtbank. Het was inderdaad ook *Juris publici* „ (volgens het Staatsrecht), naar de oude begippen, dat de „ *crimina majestatis* bij den Vorst-zelven in zijnen bijzonderen Raad, en niet bij den ordinaris rechter, berecht en „ gestraft moesten worden. — ALVA stelde zich aan het „ hoofd van dezen Raad, die uit twaalf leden bestond. Vele „ verschenen er niet. VARGAS was de eenige *Spanjaard*, „ en men kan dus niet zeggen, dat men in die rechtsplegingen de ingezetenen door *Spanjaards* deed vermoorden." Hier volgt bl. 86—88 eene curieuse Apologie van VARGAS: die man was wel verbazend gestreng, maar zonder daarom van een' wreedaardigen geest of bloeddorstig gemoed te zijn! —

Digitized by Google

„ Op de keuzen der leden was waarlijk niets aan te merken;
„ (bl. 88) men kan niet zeggen dat ALVA dien Raad met
„ zijne afhangelingen bezettede, Maar de kommisfie was ha-
„ telijk, sommige namen 't in weêrwil van zich zelven aan,
„ anderen (als HESSELS) hadden vrouwen die er tegen aan-
„ gingen en schreeuwden," enz. — „ Die niet verschenen,
„ werden bij contumacie gebannen, met verbeurte van goederen.
„ Dit was 't lot van mijn overgrootvaders grootvader ook.
„ Wanneer men dit bij de Historieschrijvers van dien tijd te
„ boek gesteld vindt als eene wreedheid en een onrecht dat ten
„ Hemel schreit, zoo wordt de gewone lezer meestal door
„ de wijze van voorstellen weggesleept, maar de zaak is een-
„ vondig 't geen in alle Criminele vierscharen alomme en al-
„ tijd plaats heeft gehad en moest plaats hebben. — Het was
„ ook (uit hunne wijze van beschouwing) niet vreemd dat
„ men al die de wapenen tegen den Koning hadden opgeno-
„ men, — diegenen, die de plondering en prêeken niet tegen-
„ gestaan, Genzen-liedtjens gezongen, Kalvinische begrafe-
„ nissen bijgewoond, ja zelfs Wethouders die zich slap ge-
„ dragen hadden, schuldig verklaarde. Met één woord, de
„ ijver en werkzaamheid van dezen Raad was verbazend, en
„ werd achtervolgens het beginsel, waaruit hij te werk ging,
„ met ongekreukte strengheid doorgezet. Doch de aart dier
„ Rechtbank, als een delegatie, was hatelijk, en het algemeen
„ maakte, door den naam van *Bloedraad* er aan te geven,
„ deze Rechtbank afschuwelijk. En deze *naam* had *nog meer*
„ *dan de zaak zelve* 't vermogen om de gemoederen er tegen
„ in te nemen. Men weet van ouds, dat het woord van
„ *bloed* in de benaming eener zaak of daad gebracht, een
„ aandoenlijkheid meêbrengt, die betooverend is, en schrik
„ inboezemt voor 't geen men zonder dat, zoo al niet met
„ onverschilligheid, ten minste met een koele afkeuring zou
„ aanzien." ! ! !

Ook ten aanzien van den Hertog VAN ALVA zijn onze Voorouders als met blindheid geslagen geweest. Bl. 166: „ *Men doet* ALVA *te kort*, wanneer men hem een wreedaart
„ van inborst noemt. Hij was krijgsman en had eens krijgs-
„ mans hardvochtigheid in alles, *en handelde uit beginsel van*
„ *plicht*; en deze plicht lei tot grond het militair gebied
„ dat geen tegenspraak gedoogt, buiten 't welk hij geen
„ ander kende"! — Wie kan hiertegen iets inbrengen? 't Is maar zoo: ALVA handelde volgens beginsel van pligt, even

Digitized by Google

als BALTHAZAR GERARDS, toen hij Prins WILLEM doorschoot. Hoe dom, dat onze Voorouders dit niet hebben ingezien!

Bl. 136: „ALVA ontmoette van den Koning een loon dat „hij (ik moet het mijns ondanks zeggen) niet verdiend had: „want hoe men er over denke, hij had zijn Vorst met de „uiterste trouw, ijver, en onvermoeidheid gediend, en alles „opgeofferd om hem te dienen; en wanneer hij zei, dat hij „in de vijf jaren van zijn Gouvernement wel 18000 men„schen door beuls handen had doen ombrengen, was dit niet „(*zoo als men 't voordoet*) eene toejuiching van zijn eigen „wreedheid, maar *een uitboezeming van zijn ziel*, dat hij „zich de ongenade, waar hij in verviel, niet op den hals „gehaald had door eene slapheid in 's Konings bevelen te „gehoorzamen, maar in tegendeel zelfs de grootste uitersten „niet geschroomd had om zijn gezag en last staande te hou„den en te vervullen. Hij viel dan in ongenade, en de Hertog „VAN MEDINA CELI, een hoveling van een allerzachtst „karakter, en alleronbekwaamst om bevel te voeren in een „land, waar de vlam van burgeroorlog in blaakte, werd aan„gesteld om hem te vervangen." Deze defensie van ALVA is al heel singulier, daar nog niemand ooit hem van *te groote weekhartigheid*, veelmin van *conniventie* met de Hervormden beschuldigd heeft, en zeker geene vermoedens van die soort zijne terugroeping hebben veroorzaakt, maar wel zijn Beulengedrag, waardoor hij 's Konings zaken in *Nederland* onherstelbaar bedorven had, gelijk men toen begon in te zien.

En nu FILIPS DE II zelf! Het geheele boekdeel is eene doorloopende Apologie van dezen dweepzieken dwingeland, die door vele Geschiedschrijvers met volle regt *de Spaansche* TIBERIUS genoemd wordt. Wij mogen slechts de hoofdomtrekken schetsen. Bl. 4: „De jonge FILIP, bij de *Span„jaarden* opgevoed, werd, ondanks zijne veelvuldige gebre„ken (laten wij *ondeugden* zeggen, *doch wellicht is dit „woord te sterk*) weldra de lieveling van die natie." — Bl. 9—11: „FILIP liet zich dikwijls gezeggen. Dit was ze„ker geen dwinglandij; ook geen toegeeflijkheid voor zijn „volk; maar zwakheid. Hij had geen *adscendant*: de *Neder„landers* vonden het veel grootscher, den Koning te overblus„fen dan zijn genegenheid te bezitten: men trachtte hem „bevreesd te maken," enz. — Bl. 16: „Die in het in 't „Land houden van vierdhalf-duizend *Spanjaarden* een zucht

Digitized by Google

„ tot onderdrukking van 't Land vinden kan, moet wel ſcherp-
„ zichtig zijn." — Bl. 21: „ Het was een wonderlijke ſus-
„ tenu, die men voerde om FILIP het gebruiken van vreem-
„ den in den Raad van State te betwisten." — Bl. 59 en 60:
„ De Koning beſloot dan tot de overkomſt, en daar is geen
„ twijfel, of zoo hij dit beſluit nu dadelijk uitgevoerd had, de
„ rust was ſpoedig herſteld geweest, — en bij het gemeen of de
„ Burgerijen zou de groote meerderheid der Roomſchen *de*
„ *Onroomſchen licht bedwongen hebben:* maar ongelukkig vor-
„ derde de tijd van het jaar dat die overkomst uitgeſteld
„ wierd tot het voorjaar. En inmiddels ſtond hij toe, dat
„ de Pausſelijke Inquiſitie opgeſchort wierd, mits de Bis-
„ ſchoppelijke in kracht bleef (onvoorzichtig!) Doch hij
„ wilde ALLE *verbonden*, ſamenkomſten, preken, en *openbare*
„ *ergernisſen* afgeſchaft hebben, zoo niet met goedheid, dan
„ met geweld van wapenen, waartoe hij de Landvoogdes
„ machtigde hare benden te gebruiken en zelfs! andere in
„ ſoldij te nemen." In eene noot onder bl. 59 vraagt BIL-
DERDIJK hier: „ *Is dit nog tijrannij, zoo men 's Konings*
„ *plichthezef en geweten ten grond legt? Ik zeg volmondig*
„ *neen.*" Deze zelfde vraag doet hij nagenoeg op bl. 60,
en vervolgt dan: „ Men ziet dus, dat er thands geene quaes-
„ tie over rechten en privilegien was, maar het was alleen
„ *het ongelukkig ding van Religie-drift, die (even als men*
„ *van den honger zegt) geen ooren heeft*, en daarom nooit te
„ bezadigen is, maar voldoening wil." (Op dit fraaije thema
heeft BILDERDIJK, in den vorm van aanteekeningen, eenige
variations brillantes et chromatiques geleverd, bl. 230—232.)
Wij zullen hier nu nog ſlechts dit eenige bijvoegen. BIL-
DERDIJK ſchijnt FILIPS ſchuldig te houden aan het om-
brengen van zijnen Zoon *Don* CARLOS, maar vergoelijkt
OOK DIT, met op bl. 119 te beweren, „ dat hij er niet toe
„ gebracht werd, dan nadat men 't hem als een plicht, wel-
„ ken hij aan God en zijn geweten verſchuldigd was uit te
„ voeren, aan had doen ſchouwen; en, *zoo* er een misda-
„ dige wreedheid in lag, 't was blinde godsdienstijver en
„ *naawgezetheid van geweten*," enz.!! Ja, op bl. 261 wordt
deze kindermoord met eene onbegrijpelijke ligtzinnigheid bree-
der verhaald, en het ſlot is: „ Toen ſtelde men hem den
„ dood als onvermijdelijk voor, en bevorderde die(n) door
„ EEN GENEESMIDDELTJEN." !!

Het overige van het boekdeel is van denzelfden geest. De

Digitized by Google

verbondene Edelen, met BREDERODE aan hun hoofd, hunne pogingen, om gewetensvrijheid en althans matiging der Bloedplakkaten te verkrijgen, dit alles wordt op eene hatelijke en in 't oog loopend partijdige wijze voorgedragen. „ Dat „ men (van de bindten der Onroomsche kerken) galgen voor „ de stichters maakte, is niet dan eene Rhetorische tirade van „ STRADA, die WAGENAAR dwaaslijk voor goede munt „ aanneemt" (bl. 81). Indien men intusschen STRADA naleest, (Dec. 1. Lib. 6. p. m. 283 initio) zal men zien, dat STRADA dit, als eene *gebeurde zaak*, in koelen ernst mededeelt. Dat MONTIGNI in *Spanje* onthalsd of door vergif omgebragt is, is (volgens BILDERDIJK) ook al onwaarschijnlijk. „ De tiende penning (bl. 114) bragt onze voor- „ vaderen nog meer in beweging dan de gewetensdwang, wijl „ zij meer belang stelden in 't geen hun *rijk* maken kon, dan „ in 't geen hun *zalig* moest maken. Natuurlijk: (vervolgt „ BILDERDIJK) *want om 't een denkt men maar eens in de „ week, aan 't ander alle dagen*"! — „ JACOB SIMONSZ. „ DE RIJK, die aan het geluk van aan een historieschrijver „ verwant te zijn, den naam dien hij sedert bekomen heeft, „ grootendeels danken mag, was ook al geen man van eenige „ buitengewone bekwaamheden, of geschikt om als Admiraal „ een rol te spelen: maar HOOFT, die zijn geschiedenis ge- „ schreven heeft om er een stuk van kunstige schrijfwijze en „ welsprekendheid van te maken, en de daden naar de *phrases*, „ en niet de *phrases* naar de daden geschikt heeft, vond het „ aartig, van zijn naastbestaande en stadgenoot eens een soort „ van een held te maken." (Bl. 127.) „ ROMERO's uitmoor- „ den van *Naarden* was ook niet anders dan represaille van „ LUMEIS trouwlooze mishandeling der weerlooze Room- „ sche Geestelijken te *Schoonhoven*. Behalven dat waren im- „ mers de plakaten tegen de ketters niet ingetrokken, en „ deze rechtvaardigden hen dus in gemoede in het uitdelgen „ van deze Geuzen"! (Bl. 153.) Over *Haarlems* droevig lot „ kan niemand zich verwonderen, daar de ingezetenen „ en bezetting den vijand door excesfen verbitterd hadden, „ en zich dus op genade en ongenade hadden moeten over- „ geven; en wat den afkoop der plondering betrof, de stad „ was niet in staat daar *f* 100,000 toe op te brengen; en „ dus konden zij zich niet bezwaren, zoo er eenige huizen „ last leden, het geen echter niet dan in den eersten aanstoot „ geschiedde en spoedig gestuit werd" (bl. 160) enz. enz.!

Digitized by Google

Indien men dan nu op zulk eene hoogst partijdige wijze de Geschiedenis voordraagt, levert men toch inderdaad niets anders dan eene *Parodie* daarvan, en men slaat eene schendige hand aan de nagedachtenis van Voorouderen, die goed en bloed hebben opgezet, om eene Gewetensvrijheid te verwerven, die dit Land gedurende Eeuwen tot het verdraagzaamste oord der wereld heeft gemaakt, en waaraan het nu nog zijn Protestantisme te danken heeft. Wanneer men de gruwelen van FILIPS, ALVA en VARGAS met hunne zoogenaamde *godsdienstige begrippen*, *pligtbesef* en *naauwgezetheid van geweten* verschoont, waarom dan die zelfde reden van verschooning, zoo het er eene is, niet, in dezelfde bewoordingen, met denzelfden ernst, ook voor de Hervormden laten gelden? Waarom integendeel ditzelfde idée te hunnen opzigte in een *belagchelijk* daglicht voorgesteld, als, op bl. 60, *het ongelukkig ding van Religie-drift, die (even als de honger) geen ooren heeft?* Waarlijk, dit is nu toch wel de verregaandste partijdigheid *in flagrante delicto* betrapt! BILDERDIJK moge onzentwege de straf van zijn Overgrootvaders Grootvader als welverdiend loon beschouwen, anderen zullen met ons van oordeel zijn, dat de eer der Voorvaderen een heiligdom voor het nageslacht is, en dat, zoo wij hen niet met verblindheid behoeven op te hemelen, het echter schandelijk is, de nagedachtenis der verdrukten ten behoeve der verdrukkers te bezoedelen, en hen in hun graf als eene bende woelgeesten en oproermakers te verguizen.

Memorie van geschiedkundige Aanteekeningen, over de vroegere binnendijksche wateruitlastingen door sluizen en waterleidingen tot in de buitenrivieren, en de daarop gevolgde stichting der windwatermolens, enz. enz. enz. Door den Staatsraad, Inspecteur-generaal van 's Rijks Waterstaat, J. BLANKEN, JZ. *Met Platen. Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1834. *In gr. 4to.* 185 *Bl. f* 5-:

De nog altijd onvermoeide pen van den Nestor der Nederlandsche Waterbouwkunde heeft ons, onder eenen ongemeen langen titel, een werk gegeven, welks inhoud eigenlijk meerendeels handelt over een zoogenaamd vereenvoudigd werktuigelijk zamenstel in de gewone windwatermolens, met het

Digitized by Google

kennelijk doel, om de toepassing daarvan meer en meer aan te prijzen. De grijze leeftijd van dezen werkzamen man vordert, dat men vertrouwen hechte aan gevoelens, die op zulk eene langdurige ondervinding steunen, en dat men met de meeste behoedzaamheid te werk ga, ingevalle de zaak zelve aan andersdenkenden niet zoo klaar mogt toeschijnen.

Het kan het Corps Ingenieurs van den Waterstaat (welks belangrijkheid in ons land niet genoeg kan worden gewaardeerd) niet anders dan aangenaam zijn geweest, dit werk aan zich te zien opgedragen. Van de met regt in dit vak met roem bekende namen van eenen BRUNINGS, CONRAD, GOUDRIAAN en BLANKEN is laatstgenoemde thans de laatst overgeblevene, en het strekt den hoogbejaarden man tot eer, de gedachte te hebben opgevat, om dit werk algemeen aan het geheele Corps op te dragen. Meest allen toch hebben hunne loopbaan onder hem begonnen; velen zijn hem veel verpligt, en geen hunner, die deze Opdragt niet met gevoelens van eerbied en dankbaarheid zal aannemen, en op nieuw de ongemeene werkzaamheid zal bewonderen, die hij op zijne lange loopbaan steeds heeft ten toon gespreid.

De Schrijver laat in eene Inleiding eenige algemeene aanmerkingen voorafgaan, en beschouwt in de eerste Afdeeling *de Vlisterboezems*; in de tweede, *de Zederikboezems*, en levert in de derde *eenige bijdragen, aanmerkingen en vergelijkingen, wegens de kosten van den ouden en nieuweren watermolenbouw*, enz.

Daar wij 's mans onvermoeide werkzaamheid in zijnen hoogen ouderdom hoogschatten, en wij daarenboven de zaak zelve, die het doel van zijn schrijven uitmaakt, in zekere mate toejuichen, zoo kost het ons eenige moeite, te moeten zeggen, dat het te bejammeren is, dat de zaak niet met eene betere orde en in een' minder duisteren stijl is voorgedragen. Wij willen ons echter van bijzondere aanmerkingen onthouden, en zullen ons liever, om een algemeen denkbeeld dezer Memorie te geven, zonder op stijl of orde acht te slaan, tot den inhoud van dezelve bepalen.

In de eerste Afdeeling dan geeft de Schrijver ons eenige geschiedkundige aanteekeningen omtrent de stichting der eerste molens, en bepaalt zich voorts tot de beschouwing van de *Vlisterboezems*; verhaalt verder, op welk eene wijze het zoogenaamde vereenvoudigde werktuigelijke zamenstel op een' watermolen bij *Haastrecht* is toegepast geworden, van het-

Digitized by Google

welk het nuttige door proeven bevestigd werd; geeft voorts eenige aanteekeningen omtrent het aantal noodige molens, en neemt de gelegenheid waar, om het leggen eener waaijersluis bij het klaphek tot diephouding van den *IJssel* aan te raden. Eindelijk geeft de Schrijver in deze Afdeeling eene bepaalde omschrijving van den eerst bekenden wipwatermolen op den *Vlisterboezem* bij *Schoonhoven*, en van de eerste toepassing van het vereenvoudigingsstelsel met twee staande schepraden aan een' ouden wipmolen bij *Haastrecht*.

De tweede Afdeeling, die over de *Zederikboezems* en het Kanaal van *Steenenhoek* handelt, begint weder met eenige geschiedkundige aanteekeningen omtrent deze boezems en de daarmede in verband staande wateren, molens, sluizen en meer andere zaken. Voor het overige geeft de Schrijver ons in deze Afdeeling eene bepaalde beschrijving van den nieuwen molen met vier schepraden, in 1822 bij *Aalst* in den *Bommelerwaard* naar het vereenvoudigingsstelsel gesticht, en van den daarmaar in 1830 mede veranderden watermolen van den *Zonteveenschen* polder in *Delfland*, van al hetwelk door den Schrijver de voordeeligste resultaten worden opgegeven. De bijlagen doen ons de onderzoekingen kennen, die er omtrent deze zaak hebben plaats gehad met de molens bij *Leerdam*, bij *Ilpendam* in *Noordholland*, bij *Haastrecht*, bij den *Zonteveenschen* polder, en bij *Aalst*. Wij moeten echter zeggen, dat het ons is voorgekomen, dat er omtrent het juiste van de opgegevene proefmalingen nog veel te wenschen overblijft.

In de derde Afdeeling deelt de Schrijver ons verder eenige aanmerkingen en vergelijkingen mede omtrent de kosten der veranderingen aan de molens, en verder over het verstellen van de zomer- en boezempeilen; voorts eenige aanteekeningen omtrent de hoogte der winterwateren boven de zomerpeilen der polders in het begin van 1834, en eindelijk omtrent de maaldagen, en de gemiddelde uitkomsten daarvan. Verder vindt men hier nog eenige meer algemeene aanmerkingen, en eenige stukken betrekkelijk het afbreken van de vijf voormolens bij *Ameide*; terwijl eindelijk dit werk met een Naschrift over het verhoogen van de binnenmuren der kanaalsluis bij *Gorinchem* besloten wordt. Het in deze Memorie beredeneerde wordt met vrij goede steendrukplaten opgehelderd.

Ziet daar hoofdzakelijk hetgeen men in deze Memorie vermeld vindt, van welke, nlettegenstaande den verderen in-

Digitized by Google

houd, het voorname doel, zoo als wij hier boven aanmerkten, de aanprijzing ſchijnt te zijn van het zoogenaamde vereenvoudigingsſtelſel in de watermolens, waartoe de Schrijver gemeend heeft, dat de meeste der hier te vinden zaken zullen kunnen dienen. Het ſchijnt, dat de gevoelens van deskundigen omtrent dit punt nog verdeeld zijn, of dat zulks ten minſte tegenwoordig nog het onderwerp van een bepaald onderzoek uitmaakt, en dat de beſliſſing van het al of niet nuttige, onkostbare en aanprijzenswaardige er van misſchien aan den tijd zal moeten overgelaten worden. Wat ons aangaat, meenen wij werkelijk, dat de werktuigelijke zamenſtelling der windwatermolens nog voor zeer vele verbetering en vereenvoudiging, indien al niet op de voorgeſtelde, dan toch op eene andere wijze, vatbaar is; maar ook, dat in allen gevalle zoodanige vereenvoudiging, op eene voorzigtige en welberedeneerde wijze toegepast, niet anders dan langzaam zal kunnen worden ingevoerd, en alsdan ook tot bezuiniging en verligting der Ingelanden ſtrekken; welk verſchiet wij wenſchen, dat de Schrijver, die hiertoe voorzeker de eerſte aanleiding zal hebben gegeven, met eene aangename voldoening moge te gemoet zien.

Reize naar de Oost- en Westkust van Zuid-Amerika en, van daar, naar de Sandwichs- en Philippijnſche Eilanden, China enz., gedaan in 1826 *tot* 1829, *met het Koopvaardijſchip Wilhelmina en Maria, door* J. BOELEN, JOH. ZOON, *destijds Luitenant ter zee Iſte klaſſe enz., thans Kapitein Luitenant. Iſte Deel. Met Platen en eene Kaart. Te Amſterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1835. *In gr.* 8vo. *X en* 379 *bl. f* 5-60.

Het vaderlandsch publiek is reeds eenigermate opmerkzaam gemaakt op den in dit werk beſchreven togt door den hooggeleerden N. G. VAN KAMPEN, die, in het tweede ſtuk van het derde deel zijner *Geſchiedenis der Nederlanders buiten Europa*, van deze reize, als *jongſte Zeereis der Nederlanders rondom de Wereld*, op eene voor den Heer BOELEN vereerende wijze melding maakt. Z. M. onze Koning heeft zich de opdragt van dit werk wel willen laten welgevallen, en toont daardoor een lofwaardig belang te ſtellen in zoo-

Digitized by Google

danige ondernemingen, welke den roem en de welvaart van zijn land kunnen vermeerderen. Van dien aard was dan ook de hier beſchreveue Reis. De Heeren INSINGER EN CO., te *Amſterdam*, rustten in het jaar 1825 een fregatſchip uit, voorzien van al datgene, wat tot gemak en naauwkeurigheid der *navigatie* en tot veraangenaming van den togt voor de ſchepelingen kon dienen. De Heer BOELEN, wegens vroeger verkregene ervaring daartoe geſchikt geoordeeld, bekwam van den Koning verlof, om als gezagvoerder over dit koopvaardijſchip de voorgenomene reis te ondernemen. De Heer B. J. WEYMAR, die lust gevoelde, om zijne loopbaan met het bezoeken van vreemde landen, tot het opdoen van kennis van den handel, in te treden, deed den togt mede als *Ondercarga*. Het hoofddoel van deze reis was: *te onderzoeken, in hoever het voortzetten van den handel, met Nederlandſche en Duitſche fabrijkgoederen, op de Oost- en Westkust van Zuid-Amerika gunſtige uitzigten zou kunnen opleveren.* Waarmede dan tevens verbonden moest worden: *het nemen van eene proeve, ten opzigte van de voordeelen, die er in het vervolgen der reize door de Stille Zuidzee op de in die zee gelegene eilanden, in China of Nederlands Oost-Indië zouden zijn te wachten, of te hopen, uit de opbrengſten der goederen, die op de kusten van Zuid-Amerika of op de Westkust van Mexico afgezet zouden zijn.* Het ſchip verliet het Nieuwe Diep op den 10 Febr. 1826. De eerſte plaats in *Zuid-Amerika*, waar het ſchip binnenliep, was *Montevideo*. Een regtsgeding, waarin de Kapitein gewikkeld werd, beſchuldigd zijnde dat hij buskruid en wapenen aan Republikeinen van *Buenos-Ayres* had willen verkoopen, belemmerde hem zeer in zijne handelsverrigtingen, en vertraagde de voortzetting der reize. De Heer BOELEN zag zich genoodzaakt, om zich in perſoon, met achterlating van het ſchip te *Montevideo*, naar de hoofdſtad van *Brazilië*, *Rio Janeiro*, te begeven, ten einde daar zijn regtsgeding tot een gewenscht einde te brengen. Dit geeft gelegenheid tot het vermelden van eenige niet onbelangrijke bijzonderheden aangaande deze reſidentie, het hof en den perſoon van den voormaligen Keizer van *Brazilië*, *Don* PEDRO. Tot eene proef van den ſtijl plaatſen wij hier het volgende: „Hoewel het volk, dat deze ſchoone oorden zich als een eigendom ten beheer en ter bewoning heeft toegeëigend, voor het grootſte gedeelte niet kan roemen op hooge zedelijkheid van gedrags-

Digitized by Google

wijs, wekte het, niet te min, algemeen even veel misnoegen als afkeuring, dat de Keizer zijne echtgenoot, die, wegens haar verſtand en zachtaardig karakter, van elk bemind was, zoo in het oogloopend verwaarloosde, en aan zekere Gravin, zijne favorite maitresſe, openlijk de voorkeur niet ſlechts gaf, maar zelfs aan de overzijde van den weg, tegenover zijn buitenpaleis, een fraai lustkasteel voor haar deed bouwen. Niet zelden mende Zijne Majesteit een rijtuig, met twee of vier paarden beſpannen, als koetſier. De hoofdtalenten van Z. M. waren dan ook die van pikeur en koetſier; gelijk de paarden en muildieren voor den vorſtelijken ſtal door niet geringer gekeurd werden, dan door den Keizer in perſoon. Omſtreeks *San Cristovao* heb ik den Vorst twee muildieren zien afrijden, met eenen eenvoudigen wagen; de verkooper van het ſpan, op dat oogenblik niet van Z. M. te onderſcheiden, was gezeten binnen in het rijtuig."

Na een vervelend oponthoud van acht maanden, werd het ſchip onder borgtogt ontſlagen, en zette de Kapitein zijne reis voort. Tot vervulling van den hem opgedragen last, bezocht hij *Valparaiſo* en *Arica* in *Peru*, deed van daar eene kleine reis te land, door het gebergte, naar *Tacna*; eene ſtad, twaalf mijlen van de haven verwijderd. Deze uitſtap geeft den reiziger gelegenheid tot opmerkingen aangaande de natuurlijke geſteldheid van het land en de in hetzelve voorkomende dieren, als de *Condor* en de *Llama*. Te *Arica* teruggekeerd, werd de Kapitein in zijn voornemen, om zijne zeereis naar welgevallen voort te zetten, wederom op eene verdrietige wijze verhinderd. Hij werd namelijk geprest, om eenige honderden *Columbiaanſche* krijgslieden met zijn ſchip naar *Callao* of *Panama* over te voeren. Met zeer veel beleid wist de Heer BOELEN, niettegenſtaande zijn ſchip opgevuld was met een bont mengelmoes van allerlei natiën, waaruit deze troepen waren opgeraapt, zijn gezag als ſcheepsbevelhebber te handhaven. Na vele moeijelijkheden en gevaren, na onder anderen ook met veel moeite aan het gevaar ontkomen te zijn van eenen brand, die aan boord ontſtaan was, bereikt het ſchip *Guyaquil*, en ankert voor *la Puna*. Hiermede wordt het eerſte deel beſloten. Een volgend zal ons melden, of het den Kapitein gelukte, zich hier te ontdoen van het veelkleurig geſpuis, waarmede men hem, in de letterlijke beteekenis van het woord, te

Digitized by Google

Arica opgeſcheept had. Men ſcheen deze gewapende gasten ten minſte te *la Puna* ook niet gaarne te ontvangen.

Offchoon deze reis geheel voor rekening van kooplieden en alleen tot uitbreiding van handelsbetrekkingen ondernomen werd, ſtelde dezelve den reiziger in de gelegenheid, om voor lezers van iederen ſtand veel wetenswaardigs en opmerkelijks, aangaande de door hem bezochte landen en volken, mede te deelen, en gaarne geven wij hem het getuigenis, dat hij het aangename met het nuttige op eene ſmaakvolle wijze weet te paren. Het verblijdde ons, dat het verhaal der reis met een *Hollandsch* koopvaardijſchip in zoo vele opzigten waarlijk belangrijker is, dan de met zoo veel opheſs aangekondigde en met zulk eene winderige uitvoerigheid beſchreven togt van den *Franschman* LA PLACE. (*) Ook de zeevaartkundige berigten, aangaande winden, ſtroomen, kusten, havens, zijn belangrijk. De waarde van het werk wordt voor den belanghebbenden bij den koophandel nog verhoogd door het Aanhangſel, beſtaande in eene opgave der artikelen van uit- en invoer, der prijzen, die betaald en ontvangen worden, der maten en gewigten, ſcheepsvrachten, ſtelſel van in- en uitgaande regten en loodsgelden, op die plaatſen der kusten van *Zuid-Amerika*, door den Schrijver bezocht. Wij hebben hem hooren berispen, omdat hij zijne lezers onderrigt, dat men door *de Hoofden* de ſtraat verſtaat, die *Frankrijk* en *Engeland* vaneenſcheidt, en omdat hij *Brazilië* met leeuwen bevolkt. Maar (om ons tot dit laatſte te bepalen) wanneer men zich lezers voorſtelt, die, met al ons hooger en lager onderwijs, met onze dag-, avond- en tusſchenſcholen, de *Llama's* nog wel maar alleen kennen uit *Robinſon Cruſoë*, dan mag de *Couguar*, *felis concolor*, *dien men wel eens den Amerikaanſchen leeuw noemt*, ook wel zonder ergernis voor een' leeuw doorgaan; vooral, wanneer men verlangt, dat de zeeman in zijne naïve taal zal ſpreken. Janmaat zag eens een los blad uit een boek door den wind wegvliegen, en riep: „Kijk, er ſlaat een zeil uit de lij-

(*) Wanneer de aankondiging van dat werk in denzelfden geest mogt uitvallen, (iets, hetgeen *Redacteur* nog onbekend is) wijte men zulks niet aan nationale vooringenomenheid, welke toch doorgaans het zwak van onze Natie geenszins is. — *Redact.*

Digitized by Google

ken!" Al is dit op den geëerden Schrijver niet toepaſſelijk, omdat hij, gelijk hem door zekeren *Ariſtarch* verweten wordt, zijn' ſtijl door letterkundigen heeft laten veranderen, willen wij maar doen gevoelen, dat, wanneer men over *Amerika* ſpreekt, men het dier, dat dáár een leeuw genoemd wordt, ook wel zoo noemen mag. Wij voor ons verlangen naar de voortzetting van het verhaal in denzelfden trant. Drie afbeeldingen, naar wij vernemen door den Schrijver zelv' geteekend, verſieren dit deel. Wij hopen, dat het nationaal gevoel van onze landgenooten aan dit werk die gunſtige onderſcheiding zal doen te beurt vallen, welke hetzelve verdient.

Dagverhaal eener Reize, gedaan met Z. M. Linieſchip de Zeeuw, aan boord hebbende Z. K. H. Prins HENDRIK, *derden Zoon van den Prins van Oranje, naar de Noordſche Hoven en Engeland, in den zomer van* 1834. *Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1835. *In gr.* 8*vo.* 160 *Bl. f* 1 - 80.

Dit werkje, in een' vrij goeden ſtijl geſchreven, behelst, gelijk in het voorberigt ſtaat, meer de ontmoetingen van den Schrijver, dan die van den jongen Prins; maar alwat de eerſte heeft opgemerkt en ondervonden, vindt men er getrouw in medegedeeld. Bijzonder belangwekkend, althans voor volgende tijden, is dit dagverhaal wel niet; maar zij, die een overzigt van het voorgevallene, gedurende de reis met het Linieſchip *de Zeeuw*, en op welk eene wijze Officieren en manſchappen te *Petersburg* en elders ontvangen zijn, begeeren te lezen, zullen dit boek met genoegen doorbladeren. Ook de bijlagen, behelzende de eerſte de geſchiedenis van KAROLINA MATHILDA, Koningin van *Denemarken*, benevens hare Ministers STRUENSEE en BRANDT, en de tweede een verſlag van den moord aan GUSTAAF III, (ADOLF) Koning van *Zweden*, gepleegd, mogen een aanhangſel zijn, hetwelk men hier niet verwachten zou, en er ſchijnen bijgevoegd te wezen, om iets van blijvend belang in te laſchen, of wel het boek wat aan te vullen; desniettegenſtaande, nu zij er eenmaal in zijn opgenomen, zou men die bijlagen niet gaarne wegwenſchen. Een titelvignet, voorſtellende den grooten Schouwburg te *Petersburg*, ver-

Digitized by Google

ſiert het werk, dat voor Leesgezelſchappen en Leesbibliotheken, ſinds lang helaas! de beste, zoo niet éénige waarborg voor een toereikend debiet, bijzonder geſchikt is.

Het Leven en de Verrigtingen van AUGUST LAFONTAINE, *door* J. G. GRUBER. *Met de Beeldtenis van* LAFONTAINE. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1835. *In gr.* 8*vo.* 383 *Bl. f* 2.80.

Onder de Romanſchrijvers, die een' uitgebreiden invloed op hunne tijdgenooten hebben uitgeoefend, en de voortbrengſelen van wier vruchtbaar vernuft, al zijn ze tegenwoordig niet meer *en vogue*, toch altijd hunne waarde zullen behouden en hunne bewonderaars zullen vinden, behoort voorzeker wijlen de achtingwaardige AUGUST LAFONTAINE, wien men, bij zoo veel origineels en goeds en ſchoons, alleen, immers voornamelijk, te verwijten heeft, dat de *liefde* (hoezeer dan toch altijd eene reine, kuiſche liefde) al te zeer de ſchering en inſlag zijner Romans uitmaakt; even alsof den jongelieden niets anders te doen viel, dan te vrijen, te minnen en te kuſſen! De voornaamſte bijzonderheden uit deszelfs levensgeſchiedenis, vooral in verband beſchouwd met het achtervolgelijk ontſtaan zijner ſchriften, vindt men hier op eene onderhoudende wijze geſchetst; terwijl men het alleen moet bejammeren, dat een werk, hetwelk niet met zoo vele nietige opſtellen, als telkens verſchijnen, om weldra vergeten te worden, gelijk kan worden geſteld, door zulk een aantal *Germanismen* ontſierd wordt, even alsof het ondoenlijk ware, een welgeſchreven Duitsch boek in goed Nederlandsch over te brengen. De meeste lezers zijn echter daaraan wel reeds gewoon, en het zal hun dus weinig ergernis geven. Eene meerdere zuiverheid van ſtijl zou desniettegenſtaande wenſchelijk zijn; want het boek is inderdaad der lezing en behartiging overwaardig.

Reisavonturen van een' Zwaarmoedigen, met toeſtemming van den Reiziger uitgegeven door DANIEL LESZMANN.

Digitized by Google

II Deelen. Te Leeuwarden, bij Steenbergen van Goor. 1834. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 476 *bl. f* 4-50.

Geldt de bekende regel: *la critique est aisée, mais l'art est difficile*, omtrent ééne ſoort van letterkundige voortbrengſelen, dan is het omtrent die, welker hoofdeigenſchap wij, bij gebrek van beter, met het woord *luim* aanduiden. Komt het vandaar, dat in een *humorous* geſchrift, zoo als de *Engelſchen* het noemen, zoo bijzonder het *individuéle* gevoel ſpreekt, en de kunst hare armoede terſtond verraadt, wanneer zij de natuur tracht na te boetſen, zoodat „*l'art*" hier eigenlijk weinig te pas komt? Waarlijk, bij het lezen van een *echt humoristisch* boek moet men al zeer weinig gevoel hebben, om er zoo maar onverſchillig weg een papiertje of vouw in te kunnen leggen, het te ſluiten, en met de gedachte: „ik zal op een' ander' tijd wel eens verder lezen," aan iets anders te kunnen beginnen. Neen! zulk een boek ſleept mede; men kan er niet meê eindigen; het is ſomtijds, als hadde de Schrijver onze ziel tot op den diepſten bodem toe gepeild, en alleen onder woorden gebragt, wat wij ſedert lang gevoelden, duister gevoelden; men krijgt den man lief, die zóó denken en ſchrijven kon; men lacht en weent met hem; — maar wanneer het hoofd, niet het hart, wanneer koele overdenking, niet levendig gevoel het boek in de pen heeft gegeven, dat voor humoristisch wil doorgaan, dan bedriegt het onbedorven gevoel van den lezer hem zelden, en het zachtſte, wat hij kan doen, is, den Schrijver beklagen, die het waagde te *denken*, wat *gevoeld* moest worden, en zich nagenoeg op ééne lijn plaatſte met den *atheïst*, die eene *hymne* aan God; den afgeleefden grijsaard, die eenen vurigen minnebrief; de jeugdige ſchoonheid, die een lofdicht op het leven eener oude vrijster wil nederſchrijven. Maar het is hier de plaats niet, dit verder te ontwikkelen. Wil men van dien ſchrijftrant de voorbeelden lezen, men neme dan niet STERNE, die, onzes inziens, eigenlijk in zeker iets uitmunt, maar CLAUDIUS en JEAN PAUL, of, zoo men veel belangrijks over dit belangrijk onderwerp in weinige bladzijden vol gezond verſtand wil lezen, de *Inleiding* van WEILAND voor de Nederduitſche uitgave der *Gedachten* van den laatstgenoemden. Wij ſpreken van dezen ſchrijfſtijl alleen daarom, dewijl LESZMANN, zich eenen *zwaarmoedigen* (blijkbaar in den zin van *a humorous man*)

Digitized by Google

noemende, in dit spoor schijnt te willen treden, en, *à la* STERNE, niet zoozeer zijne ontmoetingen en lotgevallen verhaalt, maar meer zijne gedachten, gevoelens, vreugde en weemoed schildert. De uitgever dezer overzetting spreekt van dit geschrift als „ de laatste geestvrucht van een jong, veelbelovend Schrijver, een edeldenkend en gevoelvol mensch, die, zoo als vele van zijne gelijken, op zijne aardsche loopbaan maar al te vaak met domkoppen en schurken te worstelen had, en eindelijk het slagtoffer van boosheid en hebzucht werd."

Met de beoordeeling dezer *Reisavonturen* zijn wij evenwel eenigzins verlegen. Op zijne burgertrouw verzekert de kundige STEENBERGEN VAN GOOR, dat in het boek hier en daar echte *humor* te vinden is, en Rec., offchoon op zijne eigene burgertrouw veel prijs stellende, zou, des gevorderd wordende, geenszins aarzelen, dezelfde verzekering te geven. Zoo is, om het laatst gelezene nu eens eerst te noemen, de geschiedenis van den *Karmeliter* aan het slot van het tweede Deel vol gevoel. En toch zouden wij het geheele geschrift liever geestig en vernuftig, dan *humoristisch* noemen. De Schrijver vermaakt meer, dan dat hij het gevoel in beweging brengt; en, tenzij het geheel en al aan ons hapere, is het meestal zijn levendig en stekelig vernuft, zijn het zijne zonderlinge en kluchtige invallen, zijne fijne en geestige beoordeelingen van personen en zaken, zijne levendige schilderingen, die de aandacht boeijen. Hij heeft veel van STERNE; maar wat hem van dezen gunstig onderscheidt, is zijne welvoegelijkheid. „ Maar ik sommeer u," zeide eens een vriend van Rec., „ om mij in den ganschen *Tristram Shandy* of *Sentimental Journey indécente* plaatsen op te zoeken." Gij hebt gelijk, was ons antwoord; maar zijn zwijgen, zijn plotselijk afbreken, zijne strepen en stippen; b. v..... maar, ten einde niemand in verzoeking te brengen, om de plaatsen *na te slaan*, zullen wij de reeds half voorgenomene aanhalingen maar stillekens *overslaan*. Men behoeft YORICK niet *veel* gelezen te hebben, om te bemerken, dat hij dikwijls overvallen werd van hetgeen de *Anachoreten* vleeschelijke gedachten noemden; maar men behoeft ook de *Reisavonturen* van LESZMANN niet veel meer dan open te snijden, om op een ander groot kwaad te stooten. „ Ligtzinnigheid, aan welken afgrond hebt gij mij gebragt!" roept hij uit (D. I, bladz. 31). Ja wel ligtzin-

Digitized by Google

tigheid; want het ſpotten met den Bijbel kan hij maar niet nalaten. Of verdient het eenen zachteren naam, wanneer het, om uit den grooten hoop ſlechts *eenige* bijzonderheden aan te voeren, hier heet: „ Ik verwonderde mij over dit „ voorwerp (een zeer gebrekkig mensch) en tevens over de „ Godheid, die den ſterveling naar zijn evenbeeld ſchiep, „ *maar in dezen knaap zich waarlijk niet pronkzuchtig ge-* „ *toond had.*" (D. I, bladz. 44.) „ Om echter een Pa- „ triarch te zijn, ontbrak mij zeer veel. Van eene bijzon- „ dere voorkeur des Hemels, zonder welke men zich zulk „ eenen bijbelſchen Aristokraat even zoo min, als eenen „ kapper zonder tering, kan voorſtellen, bezat ik, behalve „ eene door een ſchot bijna verlamde hand en een vrij zwaar „ pak van verdrietelijkheden, ſlechts zulke zwakke bewij- „ zen, dat ik daarop niet ligt iets zou hebben kunnen te „ borg krijgen. Maar wie zou het ook wagen, zich, zon- „ der eene aanzienlijke verzameling van vrouwen, eenen Pa- „ triarch te noemen?" (Ald. bl. 144). „ Tallooze gaten „ (in den weg), zoo diep, dat men al de vermoorde kin- „ deren van *Bethlehem* er gemakkelijk in zou kunnen begra- „ ven." (Ald. bladz. 203.) „ Onze wagen, die tamelijk „ gemakkelijk was, en, even als de waardigheid van Evan- „ gelist, vier plaatſen had." (D. II, bladz. 167.) „ Met „ dit uiteinde der *diligences* is het even zoo raadſelachtig „ toegegaan, als het maar bij mogelijkheid met den dood „ van den vromen ENOCH of van LA PEYROUSE kan „ toegegaan zijn." (Ald. bladz. 170.) Doch niet zelden ſtrekt zich dezę even gezochte als laffe ſpotternij ook nog verder uit, b. v.: „ Intuſschen zegt het graffchrift (van „ MONTESQUIEU) niets van 's mans grootheid. Men zou „ bijna gelooven, dat een welgeſtelde bakker, of een vad- „ zige rentenier, *hier rottende naar de opſtanding lag te* „ *wachten.*" (D. I, bladz. 65.) „ Wij kunnen (in den be- „ kenden grafkelder te *Bremen*) hier insgelijks een zoodanig „ gewelf toonen, waarin wij het ſchoonſte *onſterfelijke pe-* „ *kelvleesch* nog volkomen gaaf en goed hebben liggen." (Ald. bladz. 71.) „ Onder anderen vertoonde hij mij de „ wonde van eenen Kapitein, welke deze onbezonnene, vóór „ honderdentwintig jaren, *op Goeden Vrijdag* in een tweege- „ vecht had ontvangen — die dwaas! Beeldde hij zich „ misſchien in, *dat iedere Vrijdagswonde bij de nakomeling-* „ *ſchap onſterfelijk maakt!*" eene uitdrukking, die of gee-

Digitized by Google

neu, of eenen zeer ergerlijken zin heeft. Rec. is een groot vriend van aandigheden en luim; maar zoo gaarne hij zich de lever ſchudt over vernuftige zetten en geestige boert, zoo ernſtig fronst hij het voorhoofd, wanneer men tot het even onedelmoedige als zoutelooze *profaneren* overſlaat. Als Christen houden wij de verwachting der *Joden* van eenen *Messias* voor ijdel, maar zouden het toch niet van ons kunnen verkrijgen, om te ſchrijven: „ Bij de aankomst der „ *diligence* ſtond te *Bordeaux* op aller gezigten nieuwsgierig„ heid, doch met verſchillende letters geſchreven. De een „ — enz. Een vijfde vleide zich veelligt met eene blijde „ tijding van zijnen loterijcollecteur uit de hoofdſtad; en „ een zesde, die tot den ſtam *Israëls* behoorde, zag mis„ ſchien den *Messias* te gemoet, en koesterde, mijns oor„ deels, eene even zoo ongegronde verwachting, als zijn „ buurman." (D. I, bladz. 47.) Als Protestant kan Rec. zich geenszins vereenigen met de mirakelen, door vele Roomſchen geloofd en vereerd; maar met dat al houdt hij het voor eene ongepaste ſpotternij, te zeggen: „ Ook heeft „ geen ſchitterend wonderwerk ooit aan het hoogaltaar van „ dit Godshuis de wetten der natuur door eene kabinetsorder „ van den Hemel opgeheven." (D. I, bladz. 63.) Rec., nog eens, is van oordeel, dat het grove *egoïsme* niet veel meer dan beſpotting verdient; maar hij noemt het in zijne eenvoudigheid *profaan*, te ſchrijven: „ Ik wilde het *egoïsme* „ zinnebeeldig voorſtellen, en geraakte op een denkbeeld, „ dat mij, in eene andere eeuw, gewis op den brandſtapel „ zou hebben gebragt. Ik teekende onzen lieven Heer, den „ aardbol aan eenen draad in zijne hand houdende, en wel „ met een zeer verdrietig gezigt, want de grove zonden zij„ ner ſchepſelen maakten hem knorrig. Hij is op het punt, „ om den draad door te knippen, en het ontzettend groote „ rondeel van het heelal in eene grondelooze diepte te laten „ verdwijnen. Een Dominikaan, die den eenen ſchoen aan „ den voet, en den anderen, die geſcheurd is, in de hand „ houdt, loert met ſtarende oogen naar de dreigende ſchaar, „ voornemens, om, na het afknippen van den draad, den„ zelven ſpoedig te grijpen, ten einde daarmede zijnen ge„ ſcheurden ſchoen te naaijen. Deze afbeelding moest be„ teekenen: de wereld moge met alle hare zonnen en ſterren „ verzinken, als ik ſlechts mijnen ſchoen kunne lappen."

Maar het lust ons niet, meer zulke ergerlijke *paſſages* af

Digitized by Google

te schrijven. Liever willen wij, om het boek ook van zijne goede zijde te doen kennen, enkele plaatsen van gelukkiger vernuft mededeelen, aan onze lezers verzekerende, dat zij, even als het straks aangevoerde, uit velen als bij den hoop gegrepen zijn:

„ Een *profeet* is niet geëerd in zijn vaderland, en de *cent* „ is alleen daar bruikbaar, waar hij geslagen wordt. Lieve „ hemel! hèt was van jongs af mijn lot, te huis een *profeet* „ en buiten 's lands een *cent* te zijn." (D. I, bladz. 29.)

„ Het gebrek aan misgeboorten is in *Duitschland* wel niet „ zeer drukkend, doch zeer weinigen mogen vrij rondloo- „ pen; de meesten laat men *binden*, wel is waar niet door „ eenen dolhuisknecht, maar door eenen eerzamen boekbin- „ der." (Ald. bladz. 43.)

„ Hebt gij (vraagt een uurwerkmaker aan eenen *Spanjaard*) „ in *Spanje* ook beroemde uurwerken? — Het beroemdste, „ dat er op aarde bestaat, gaf deze hem ten antwoord. De „ uurwerkmaker spalkte de oogen zoo wijd op, als hij kon, „ en spitste de ooren gelijk een Satyr. Het was, alsof men „ eenen *Hongaar* naar eenen vreemdeling zag luisteren, die „ hem op de mouw speit, dat er in *Brabant* kostelijke „ Tokaijer was. Het is het schitterendste uurwerk, ver- „ volgde de *Spaansche* geestelijke, en gaat altijd geregeld: „ het voorziet geheel *Spanje* van tijdrekening, en behoeft „ nooit opgewonden te worden. Gij merkt toch wel, mijn „ vriend, dat ik de *zon* bedoel. — Met het gezigt, het- „ welk de uurwerkmaker bij dit bescheid zette, zou men „ augurken hebben kunnen inleggen, zoo zuur was het. „ Het overige reisgezelschap meesmuilde. Jammer slechts, „ voegde de Priester er nog bij, dat ook dit uurwerk een „ gebrek heeft; dat het, namelijk, het uur niet aanwijst, „ wanneer gekken en snappers ophouden moesten te babbe- „ len. Op deze woorden scheen de uurwerkmaker door den „ bodem der *diligence* te zullen zinken; want bij de- „ zen tekst behoefde hij waarlijk geene noot." (D. I., bladz. 192.)

„ Er bestaat eene hartstogtelijke twistzucht, waartegen „ men met gepaste tegenwerpingen niets kan uitvoeren; eene „ twistzucht, die, terwijl zij alleen naar zichzelve luistert, „ en alleen den aandrang van hare verbolgenheid volgt, de „ krachtigste tegenspraak der voorzigtigheid overschreeuwt, „ en telkens op haar vroeger aanvangspunt terugkomt. Men

Digitized by Google

„ beſtrijdt haar met vruchtelooze moeite, en bevindt, na
„ dikwijls herhaalde proeven, dat men ſlechts tijd en moeite
„ verſpild heeft; — met één woord, zij gelijkt naar een
„ kind, hetwelk eerst wel de tegenbewijzen van een' vol-
„ wasſenen zwijgende toeſtemt, doch ten laatſte, in weerwil
„ van dezelve, met geene mindere ſtijfhoofdigheid bij zijnen
„ dwazen wensch volhardt. — Bij ſoortgelijke gelegenheden
„ is het, ſedert verſcheidene jaren, mijne taktiek, dat ik
„ met een algemeen, maar krachtvol gezegde, hetwelk ove-
„ rigens tot de zaak in geſchil volſtrekt niet behoort, maar
„ indrukwekkend klinkt en op zichzelve niet ligt te weder-
„ leggen is, die hevige drift te keer ga. In allen geval ge-
„ raakt de tegenpartij meer of min van zijn ſtuk; en dewijl
„ hij over de hem gemaakte tegenwerping toch eenigzins
„ moet nadenken, ontſtaat er eene weldadige tusſchenpoos,
„ gedurende welke de gloeijende drift aanmerkelijk verkoelt.
„ Of hij mij naderhand als een' grooten geest, wien men met
„ al de mogelijke wapenen van verſtand en oordeel beſtrijden
„ moet, of als een verongelukt genie beſchouwe, welks
„ teregtwijzing der moeite niet waard is, zulks doet in het
„ eerſte uur niets af. De magtſpreuk heeft hare werking
„ gedaan, en de eer van ons verſtand laat zich ſpoedig
„ herſtellen, al kan men dan ook niet, zoo als SOPHO-
„ CLES deed, den regters een treurſpel voorlezen. — Wie
„ lust heeft, om, volgens het gegeven voorſchrift, van
„ zulke magtſpreuken gebruik te maken, en eenen ernst be-
„ zit, welke door kittelen niet terſtond aan het lagchen ge-
„ bragt wordt, die kan zich van dezelve de gelukkigſte ge-
„ volgen beloven. Zoo herinner ik mij, dat er eens een
„ concert zou plaats hebben, hetwelk ik gaarne wilde bij-
„ wonen. Ik bezat kunstgevoel, muzikaal gehoor en eene
„ goede portie geestdrift; met één woord, ik bezat alles,
„ behalve een intreekaartje, en hierop zag de deurwachter
„ juist het meest, waarom hij mij dan ook wilde tegenhou-
„ den: maar ik vroeg hem, op eenen meer of min gebeig-
„ den toon, of men hem niet gezegd had, dat de ſterkte
„ van het licht vermindert, naarmate de vierkanten van den
„ afſtand toenemen? — „ Vergeef het mij," zeide hij ver-
„ legen en ſtotterende, „ dat wist ik wezenlijk niet." —
„ Terwijl hij over de zaak nadacht, ging ik ongehinderd
„ door, en geraakte op die wijs in de concertzaal." (D. II,
bladz. 183 volg.).

Digitized by Google

Offchoon op aardigheden in deze beide deelen wel eenigzins *par force* jagt gemaakt wordt, bemerkt men uit de laatſte aanhaling, dat het niet enkel grappen zijn, maar dat de Schrijver tevens diepe menschkunde verraadt; en de lezer zal, na het gezegde en aangevoerde, nu zelf wel — wat trouwens het oogmerk van iedere boekbeoordeeling dient te wezen — het oordeel over deze lettervrucht kunnen opmaken. Wij weten niet, of wij meerdere deelen te wachten hebben. Het ſlot is geen eigenlijk *ſlot*; maar dat ſchijnt aan deze ſchrijfwijze eenigzins eigen te wezen. *Adres* weder aan STERNE. De druk is bijzonder ruim, overigens goed, en de weinige drukfouten, die wij onder het lezen aanteekenden, verkiezen wij hier niet neder te ſchrijven, omdat ieder ze gemakkelijk kan verbeteren en deze Recenſie buitendien toch reeds overvloedig lang genoeg is.

Parijs in 1834, *of Reistochtjen naar en door een gedeelte van Frankrijk, en verblijf in de Hoofdſtad, door Mr.* A. W. ENGELEN. *II Deelen. Met Platen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1835. *In gr.* 8*vo.* 282 *en* 300 *bl. f* 6 - 20.

Hoe veel er ook over *Frankrijk*, en bijzonder over *Parijs* geſchreven zij, er blijft voor volgende Reizigers en Schrijvers nog nalezing genoeg over, om belangrijke beſchrijvingen van al het merkwaardige, dat aldaar te zien en op te merken is, zamen te ſtellen. Ieder heeft ook zijne bijzondere voorwerpen, waarop zijne aandacht het meest valt; ieder ook zijne bijzondere wijze van beſchouwen, waardoor het verſlag, dat hij er van geeft, een eigenaardig karakter en eigenaardige belangrijkheid verkrijgen kan. Evenwel verlangen wij daarom niet, dat elk, die een Parijsch toertje doet, zijn journaal, dat goed is om eens bij goede vrienden rond te gaan, ook aan het Publiek te lezen geve, en alzoo dezelfde kost, hoe dan ook klaar gemaakt, nogmaals en nogmaals opgedischt worde. Maar wij mogen het ook niet misbillijken, dat een met oordeel en ſmaak reizend *Nederlander*, in goeden ſtijl, datgene mededeele, wat zekere algemeene en blijvende waarde kan hebben, om het veelzins vermaarde Rijk en deszelfs Hoofdſtad te leeren kennen: en in dit opzigt mogen wij het bovenſtaande werk van den Heer ENGE-

Digitized by Google

LEN over het geheel met genoegen aankondigen en aanprijzen. — Rec. wil het intusschen niet ontveinzen, dat hij, bij het lezen van de vijf eerste Hoofdstukken, D. I, bl. 1—70, geen zoo gunstig denkbeeld van hetzelve opvatte, en vreesde, dat hij daarin doorgaans eenige niet zeer belangrijke ontmoetingen en schrale beschrijvingen van plaatsen zou aantreffen; — hij twijfelt ook, of de Lezer zich, door het hier medegedeelde van des Schrijvers togt van *Elburg* naar *Parijs*, wel volkomen bevredigd zal vinden, ten opzigte van het op den titel gemelde *naar en door een gedeelte van Frankrijk*, want al het overige loopt over deszelfs *verblijf in de Hoofdstad*. Dit laatste en genoegzaam eenige echter, dat den inhoud der twee Deelen uitmaakt, of eene beschrijving van *Parijs*, zoo als de Heer ENGELEN het in 1834 gevonden heeft, wil Rec. even opregt betuigen, dat hem over het geheel wèl bevallen is. In eenvoudig goeden stijl verhaalt de Reiziger de voornaamste merkwaardigheden, die hij aldaar gezien heeft: hij volgt daarin wel geen geheel vast geregelde, maar nogtans meestal die goede orde, dat hij in elk Hoofdstuk, onder zekere rubrieken, die voorwerpen zamenneemt, welke, het zij uit den aard der zaak, of wegens plaatselijke gelegenheid, het naast bij elkander behooren, zoodat het een met het ander eene aangename afwisseling oplevert; en onder deze beschouwingen mengt hij niet zelden eene of andere historische herinnering of gepaste opmerking. — Wij zullen den voornaamsten inhoud van dit werk, volgens de opschriften der Hoofdstukken, maar met eenige behoorlijke, opgeven.

Hoofdstuk I—V bevatten, gelijk gezegd is, de reis des Schrijvers uit de plaats zijner woning tot aan zijne aankomst te *Parijs*. VI. Omtrek van zijne verblijfplaats aldaar, waarin het *Théâtre de l'Odéon*. VII. Leefwijze te *Parijs*. Koffijhuizen enz. Openbare Wandelingen (waaronder ook de Plantentuin) en Baden. VIII. Openbare Vermakelijkheden, vooral Schouwburgen. IX. Straten en Bruggen. X. Openlijke Pleinen, (waarbij eene plaat van de *Place Vendôme*, door VAN SENUS, van wien ook een vignet, een gezigt op *Parijs* voorstellende, voor de *beide* Deelen geplaatst is.) Tafereel van een dag (leefwijze en bezigheden) te *Parijs*. XI. Kerkelijke Gebouwen. XII. Koninklijke Paleizen. Kunstmuseums. XIII. Het *Palais-Royal*. XIV. Begraafplaatsen, vooral die van *Père la Chaise*, waar de graven der merk-

Digitized by Google

waardigſte perſonen worden aangewezen. (Hier vertoeft de Schrijver wat lang, doordat hij verſcheidene graffſchriften, in Franſche dichtmaat geſteld, afſchrijft, en in Hollandſche verzen overbrengt; gelijk hij ook, op eenige andere plaatſen van dit werk, aangehaalde Franſche verzen dichterlijk vertaalt, of dichtregels van eigen maakſel invlecht.) XV. Het *Panthéon*. XVI. Het Stadhuis. Het Paleis van Justitie en drie andere openbare Gebouwen. XVII. Inrigtingen van liefdadigheid. XVIII. Het Hôtel der Invaliden. *Sainte Pélagie*. XIX. *Boulevards*; (waarbij eene ſteendrukplaat van eene derzelven, door DESGUERROIS *en Comp.*) Schouwburgen en andere vermakelijkheden aldaar. XX. Koninklijke Univerſiteit van *Frankrijk*. Parijsſche Akademie. Natuurmuſeums. XXI. Koninklijke Bibliotheek. Koninklijk Inſtituut. Inrigting tot onderwijs der Blinden, — der Dooſtommen. XXII. Lager Onderwijs in *Frankrijk*. Collegiën of Lyceums. (Ook dit Hoofdſtuk is belangrijk, wegens de mededeeling van de laatſte verordeningen op het lager onderwijs.) XXIII. Uitſtapjes naar *Verſailles*, *St. Cyr*, *St. Germain*, *St. Cloud*, *St. Denis*. (Dit Hoofdſtuk wordt verſierd door eene ſteendrukplaat, voorſtellende een gezigt op *St. Cloud*, door H. J. BACKER.) XXIV. Vlugtige aanmerkingen over het Volkskarakter te *Parijs*.

Dit is het hoofdzakelijk, wat er in dit werk te vinden is. Bijzondere aanmerkingen van groot belang heeft Rec. niet: (de correctie, vooral van het IIde Deel, mogt beter zijn) hier en daar zou hij, in zijn oordeel over ſommige zaken, wel eenigzins van den Schrijver verſchillen, maar ook dikwijls kan hij er zich wel mede vereenigen, en het is van dat gewigt niet, om er breed over uit te weiden. Hij mag het dus over het geheel aanbevelen, als een werk, dat wel vele reeds van elders bekende bijzonderheden over *Parijs* bevat, maar dat men nogtans, zoo als het zamengeſteld is, niet onvoldaan uit de handen zal leggen.

Berlijn zoo als het is en de Berlijners zoo als zij zijn. Tafereelen en Schetſen der Zeden en Gebruiken van de Bewoners dezer Hoofdſtad en derzelver ommeſtreken. In ernſtige en luimige trekken. Alles volgens de echte oorſpronkelijke beſchrijving van den Heer E... VON K... Y, Geheim-

Digitized by Google

raad bij het Pruisſiſche Hof. Naar het Hoogduitsch. Te Leeuwarden, bij L. Schierbeek. 1835. *In gr.* 8*vo.* 213 *Bl. f* 2-40.

De Schrijver begint met zichzelven aan te kondigen als een mensch, die jong en vrolijk van aard, daarbij met eene ware liefde tot het leven bezield en in het bezit van een vermogen is, hetwelk hem in ſtaat ſtelde om ſatſoenlijk te kunnen leven, ten overvloede door moeder natuur nog zoodanig met uiterlijke hoedanigheden begaafd zijnde, dat hij zeer zeker moest behagen. Hij nam, toen hij zijne ſtudiën voleind had, het beſluit, om een jaar zijns levens met eene reis door zijn Duitsch vaderland te beſteden. Zoo zag hij *Berlijn*, en de ſchoone Koninklijke ſtad behaagde hem. Na het einde van zijne reis deed de Schrijver zijn best, om te *Berlijn* een ambt te bekomen. Dit gelukte hem, en, zonder nu juist zijne vaste woonplaats te *Berlijn* te vestigen, vertoefde hij er nogtans acht volle jaren. Zijne betrekkingen verſchaften hem den toegang tot de hoogere kringen; hoewel echter de lagere daarom niet voor hem geſloten waren, en hij dezelve nu en dan eens bezocht, om hierdoor zijne menſchenkennis te vermeerderen. Menig in het oog loopend geval, zoo wel van eenen luimigen als ernſtigen aard, bejegende hem, gedurende deze reeks van jaren, en altijd teekende hij het naauwkeurig, met korte aanteekeningen voorzien, in zijn memorieboekje op. — Ziedaar eene aankondiging, welke den lezer regt geeft om veel te verwachten. Maar, als zulk een *Scriptor cyclicus* zijn werk aanvangt:

Fortunam Priami cantabo, et nobile bellum,

dan is het ons, alsof Vader FLACCUS wederom wantrouwend vraagt:

Quid dignum tanto feret hic promiſſor hiatu?
Parturient montes.

De man is wel reeds lang dood en begraven en zijn boekje oud, maar hetzelve heeft ons bijna altijd voor teleurſtellingen beveiligd.

Doch wij keeren terug tot het thans aangekondigde werk over *Berlijn*. Het eerſte, dat de Schrijver doet, tot voldoening aan zijne belofte, om *Berlijn* en deszelfs bewoners

Digitized by Google

te ſchilderen, is, dat hij zijne lezers rondleidt door eene naauwe ſtraat, welke, volgens het getuigenis van zijnen vriend, die toch ook anders niet zeer naauwgezet is, in zulk eenen ſlechten reuk ſtaat, dat geen fatſoenlijk mensch zich in dezelve wil wagen, wegens de zeer vele liederlijke huizen van de laagſte ſoort, welke daar gevonden worden. Wij zijn niet voornemens, den ſmerigen Schrijver op den voet te volgen, maar wilden met het vermelde eene kleine proeve geven van 's mans ſmaak. En inderdaad, deze proeve leert den Schrijver juist kennen. De man, die, reeds bij den aanvang van zijne eerſte wandeling door eene der ſchoonſte ſteden van zijn vaderland, met achterſtelling van al het andere beziens-waardige, met angſtigen ſpoed en gretigheid zich moedwillig gaat vergasten aan de bezigtiging der bordeelen en derzelver heldinnen, is van een te *gemeen* karakter, om verder onze leidsman te zijn. Wilt gij, Lezer, den Geheimraad volgen naar *de Linden*, *den Königſtädtſchen Schouwburg*, *Spandau* en *Charlottenburg*; wilt gij hem hooren verhalen over *de Politie*, *de Militairen*, *de Vrouwen*, *het Tooneel en deszelfs Sujetten*, *publieke plaatſen*, *het Karnaval*, tot over *Naaiſters en Borduurſters* toe? — ſteeds zult gij u verbeelden eenen *kruijer* aan uwe zijde te hebben, die u in de vreemde ſtad met de *chronique ſcandaleuſe* van derzelver bewoners onderhoudt. Maar vraag den kerel naar meer belangrijke zaken, dan blijkt het, dat hij wel in de nacht- en ſpeelhuizen u mag vergezellen, maar dat, waar gij, als fatſoenlijk man, tot kunstverzamelingen en tot menſchen van aanzien den toegang hebt, hij ſlechts op de ſtoep of in het portaal wordt toegelaten, om uw' rotting te bewaren. Is de Schrijver waarlijk Geheimraad aan het Pruisſiſche Hof, dan maakt hij onder zoo vele achtingwaardige mannen, die denzelfden titel bezitten, met dit geſchrift eene droevige figuur. Over zoo vele kundige, edele menſchen, als ook *Berlijn* in alle ſtanden bezit, geen enkel woord! Over den Koning en de Koninklijke familie wel is waar eene uitweiding, maar hoe onbelangrijk en oppervlakkig! Ieder bruikbaar *Converſations-Lexicon* of *Aardrijkskundig Woordenboek* levert bouwſtoffen op voor zulk een geſchrift, over welk eene ſtad men verkiest. Men behoeft dezelve ſlechts te bevolken met eenige lichtmisſen en gerijfelijke vrouwen, en dan heeft men eene kladſchildering zoo als de onderhavige. Wij ſchamen er ons over, dat dit boek eenen Overzetter in onze taal gevonden

Digitized by Google

heeft. De jeugdige Uitgever, van wiens pèrs wij reeds betere ſtukken ontvingen, is waarſchijnlijk verſchalkt geworden door een losbol of een broodſchrijver.

Clarence Linden, of de verſtooten Zoon. Naar het Engelsch van E. L. BULWER. *III Deelen. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1834. *In gr. 8vo. Te zamen* 854 *bl. f* 8-40.

Wij hebben met uitſtekend genoegen dit voortbrengſel van de pen des bekwamen Engelſchen Romanſchrijvers gelezen, wiens ſchriften voorzeker bij het lezend gedeelte van ons publiek allezins bekend en geſchat zijn. Getuige de meest al te groote drift, waarmede dezelve in een Nederlandsch gewaad geſtoken worden, en waarvan ook dit werk de onmiskenbare blijken draagt. De Schrijver heeft ons de fatſoenlijke Engelſche wereld geſchetst, zoo als die was op het einde der achttiende Eeuw, en eene reeks van karakters ten tooneele gevoerd, waarvan de meeste belangrijk, en alle uitvoerig en met eene waarheid geteekend zijn, die, tot in de fijnſte nuances dikwerf, de roerſels van het menſchelijk hart beſpiedt en blootlegt, zoodat de beſchaafde lezer telkens verrast en menigmaal getroffen en geroerd wordt. Aan welgeteekende plaatsbeſchrijvingen, luimige invallen en koddige perſonen is ook geen gebrek, en de gewone Romanlezer, dien het om zonderlinge avonturen en eene gelukkige uitkomst te doen is, zal ook hier bevrediging voor zijne leeslustige nieuwsgierigheid vinden. Dezulken echter zal de draad der gebeurtenisſen wat al te lang geſponnen voorkomen, en de handeling hier en daar te langzaam voortſpoeden. Dit gebrek, waaraan vroegere Engelſche Romans zoo bijzonder onderhevig waren, en waarvan zelfs die van WALTER SCOTT niet altijd vrij te pleiten zijn, wordt echter hier door zoo veel ſchoons verborgen of vergoed, dat wij het naauwelijks opgemerkt hebben, en eene gezette lectuur van deze drie deeltjes allen aanbevelen, die menſchenkennis en karakterkunde bevallig ingekleed wenſchen te ontmoeten, en het nuttige met het aangename in hunne uitſpanningsuren pogen te vereenigen.

De Vertaler beklaagt zich, niet zonder grond, over het moeijelijke zijner taak, voor welke wij bijkans gelooven,

Digitized by Google

dat hij niet volkomen berekend is. De lengte zijner volzinnen is dikwerf vermoeijend, vervelend of onverstaanbaar, de spelling ongelijk, de constructie verkeerd, en de woorden *stepje*, *krek*, *stimmer* en andere verraden te veel de provincie, waar zij inheemsch zijn. Of het taaleigen door hem wel altijd wordt gevat, laten wij aan hemzelven over te beslissen, wanneer hij, om van andere te zwijgen, zich de moeite wil geven, de vertolking van het onverstaanbare *motto* boven het 14de Hoofdstuk van het eerste Deel, uit den *Vicar of Wakefield* ontleend, te vergelijken met die, voorkomende in de vertaling van dat werk in 1827 uitgekomen en aldaar te vinden op bl. 159.

Het afbeeldsel van den held des Romans op het titelblad is ook minder geschikt, om den lezer gunstig voor dien hoofdpersoon in te nemen.

De Pharizeën van vroegere en latere dagen. Een woord voor Protestanten en Roomschgezinden in onzen tijd. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots. 1834. *In gr.* 8*vo.* 64 *Bl. f* : - 60.

Dit stukje schijnt geschreven te zijn ten behoeve van zoodanige welmeenende Christenen, die misschien in gevaar zouden kunnen komen, om door schijn zich te laten verbijsteren, en het oor te leenen aan zekere lieden, welke *eene gedaante van godzaligheid aannemen, maar de kracht derzelve verloochenen.* Hiertoe nu achten wij het boekske zeer geschikt, offchoon er over de *Farizeën* van onzen tijd misschien nog wel iets meer te zeggen ware geweest. Men wachte zich voor den ouden *zuurdeesem*, doch vliede ook even zeer alle onverschilligheid en ligtzinnigheid in het godsdienstige!

Geschenk voor Meisjes, of Bijbelsche Verhalen tot vorming en opleiding van het vrouwelijk Geslacht. Door W. A. BAARS *en* P. JOLING, OZ. *Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1834. *In kl.* 8*vo.* 156 *Bladz. f* 1 - 30.

Dit welgeschreven en zindelijk uitgevoerde boekje verdient eene vereerende onderscheiding. Het bevat, na eene Inleiding, in negen, of eigenlijk in tien Hoofdstukken, de

Digitized by Google

voornaamste bijbelsche verhalen, in welke vrouwen de hoofdpersonen zijn, en leidt, in den vorm van gesprekken tusschen eene moeder en dochter, daaruit vele nuttige zedelessen voor meisjes af. De orde is niet geschied- maar eenigzins zedekundig. Teedere punten, aan welke het, inzonderheid in Hoofdst. IV en VI, niet ontbreekt, worden met kieschheid en omzigtigheid behandeld. Met één woord, wij wenschen hartelijk, dat deze aankondiging medewerke, om dit werkje aan vele jonge meisjes te doen in handen komen. Ook voor onze aankomende Dames is het vrij wat nuttiger, dan menige Roman, die hare jeugdige hartjes met allerlei inbeelding — of misschien nog wat ergers — opvult, en de goede zaden van deugd en godsvrucht meestal helpt verstikken.

ANTWOORD OP DE ANTIKRITIEK DER HEEREN VRUGT EN RUYS, IN DEN RECENSENT, NO. IX.

De Heeren VRUGT en RUYS, niet tevreden met den even grooten als welmeenenden lof, aan hun *zestal Liederen* in ons *letterkundig* Tijdschrift, No. X, gegeven, omdat die lof van een' *dilettant* komt, (die niet eens weet, hetgeen hem door de Heeren als *heiligschennis* wordt toegerekend, dat hunne muzijk even min, als die van WEBER of SPOHR, een meer gemakkelijk accompagnement duldt) schorten er den neus voor op, en zetten tegen hem eene hooge borst; terwijl zij tevens hunne muzikale kennis ten toon spreiden, om hem te bewijzen, dat hij — slechts *dilettant* is. Waartoe toch die ondankbare moeite genomen? Eensdeels heeft *Rec.* hun dat immers zelf gezegd; en anderdeels spreekt het toch wel van zelf, dat een *dilettant* er niets van begrijpt!.... Voor kenners? Maar dezulken kunnen hun onderwijs wel ontberen. Voor het Publiek dan? Onmogelijk! Wat toch gaat *dien* Heeren een Publiek aan, dat goeddeels niet slechts uit *dilettanten*, maar zelfs uit geheel oningewijden in hunne kunst bestaat? En het baarde *Rec.*, na het lezen der *Antikritiek*, eene niet geringe bevreemding, dat de Heeren, die met een zoo hoog kunstgevoel zijn begaafd, dat zij den lof van een' *dilettant* met verontwaardiging afwijzen, het niet beneden zich achten, voor zulk een Publiek, op welks meestbeschaafde deel zij zoo versmadend nederzien, hunne paarlen, in Tooneelrepresentatiën en Concerten, als met volle handen weg te werpen.

Boekbesch. hier boven, bl. 602, reg. 18, lees men: *in flagranti delicto.*

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Specimen Theologicum de BASILIO MAGNO, Oratore sacro, quod — ad publicam disceptationem proponit COMBERTUS GULIELMUS VAN DER POT, in Seminario Remonstrantium S. S. Theol. Stud. Amstelodami, apud *C. A. Spin.* 1835. In oct. maj. XII et 157 pag.

Het is ons aangenaam, met bovenstaand *Specimen* loffelijk te zien optreden eenen Kweekeling uit de School der Remonstranten, welke Broederschap in vroeger eeuw verscheidene uitstekende en vermaarde Godgeleerden opgeleverd, en in onzen tijd (om van geene levenden te spreken) eenen Man, als STUART, tot haren Voorganger gehad heeft; waarom wij haar te meer gelukwenschen, dat zij ook nu nog toont haren alouden roem te willen en te kunnen staande houden. Hiertoe draagt de Heer VAN DER POT, thans Proponent bij dezelve, het zijne vereerend bij, door eene welbewerkte *Proeve over* BASILIUS *den Grooten, als Kanselredenaar*, die hij, onder voorzitting van den verdienstelijken Hoogleeraar DES AMORIE VAN DER HOEVEN, openlijk verdedigd heeft, en waarvan wij een kort verslag willen geven.

In de *Inleiding* (p. 1—13) geeft de Schrijver een overzigt van den staat der Kanselwelsprekendheid ten tijde van BASILIUS, wijst de oorzaken aan, waaraan die toestand meest toe te schrijven was, en tracht in de beoordeeling daarvan den middelweg te houden, om er niet te hoog of te laag van te denken. — In het *eerste Hoofdstuk* (p. 14—54) geeft hij een overzigt van het leven van BASILIUS, van de geboorte tot aan den dood, en ten slotte eenige opmerkingen over deszelfs karakter en zeden. — In het *tweede* handelt hij, na eenige algemeene opmerkingen, (p. 55, 56) in de *eerste*

Digitized by Google

Afdeeling (p. 57—94) over de *Homiliën* van BASILIUS, welke hij onderſcheidt in *Leerſtellige*, *Zede-*, *Geſchied-*, *Natuur-* en *Uitlegkundige:* van de vier, die tot de eerſte ſoort behooren, geeft hij den inhoud afzonderlijk en beoordeelend op; van de overige doet hij die opgave en beoordeeling meer in het algemeen; en achter alles laat hij een aanhangſel volgen over *de wijze van Bijbeluitlegging* van BASILIUS. In de *tweede Afd.* (p. 94—127) beſchouwt hij *form* en *zamenſtelling* dezer Leerredenen, en wel derzelver *tekst*, *inleiding*, *verdeeling*, *overgangen* en *opklimming*, en *beſluit;* waarop weder een aanhangſel volgt over *het vinden en gebruiken van bewijzen en voorbeelden.* In de *derde Afd.* eindelijk handelt hij over den *ſtijl* van BASILIUS, waarin hij *duidelijkheid*, *eenvoudigheid*, *aangename verſcheidenheid*, *ſterke* en *zachte aandoenlijkheid*, *ſtoutheid* en *verhevenheid*, en *Bijbeltaal* aanwijst, en met verſcheidene plaatſen uit deszelfs Homiliën opheldert; waarop hij, na een enkel woord over deszelfs *uiterlijke voordragt*, waarvan bijna niets bekend is, met eene *algemeene waardering der verdienſten van* BASILIUS, *als Kanſelredenaar*, beſluit. — Dit zij genoeg, om een algemeen denkbeeld van den inhoud dezer Proeve te hebben. Wie meer verlangt, dien verwijzen wij naar het zeer geachte Tijdſchrift, de *Godgeleerde Bijdragen*, IX, 4, 584 en volgg., waar eene breedere opgave te vinden is.

Deze Verhandeling nu is, zoo als men uit het bovenſtaande gedeeltelijk zien kan, met kennis van zaken en in geleidelijke orde, en, gelijk Rec. er bijvoegen mag, over 't geheel in vrij goeden en behagelijken Latijnſchen ſtijl geſchreven. (De correctie mogt hier en daar beter zijn.) De Schrijver toont, in de behandeling van zijn aangenaam en nuttig onderwerp, doorgaans een goed en bezadigd oordeel, goed inzigt in de vereischten van Christelijke Leerredenen, en goeden ſmaak voor het ware en ſchoone, en geeft dit alles met die beſcheidenheid, welke een jong mensch vooral zoo wèl ſtaat, te ken-

Digitized by Google

nen. — Eene algemeene aanmerking van Rec. op dit stuk zou wel deze zijn, dat de behandeling zoodanig is, dat zij niet volkomen beantwoordt aan hetgene, dat de titel doet verwachten; namelijk, dat zij meer over de verschillende *Orationes sacrae* van BASILIUS gaat, dan wel hemzelven, als *Orator sacer*, zoo als hij hiertoe gevormd, en uit zijne werken kenbaar werd, voor oogen stelt; maar dit inderdaad niet gemakkelijk werk is ook misschien meer, dan men van een jong mensch, die daarenboven de Kanselwelsprekendheid nog niet genoeg door eigene beoefening kent, vergen mag: men moet bij deze en dergelijke *Specimina Academica* wèl onder het oog houden, dat men geen werk van voltooide Geleerden, maar van jeugdige beoefenaars der wetenschappen voor zich heeft; en dan hebben wij met dat van den Heer VAN DER POT over 't geheel vrede. — Één algemeene opmerking veroorlove hij ons nog, die wel hem alleen niet raakt, maar waartoe nogtans Rec. in de volgende woorden, p. 55, aanleiding kreeg: „*Urgente temporis spatio, in quibusdam, ulteriore expa-*„ *sitione utique dignis, brevior esse cogor.*" Wel eens meer vindt men dergelijke verontschuldigingen in Akademische Disertatiën; maar waartoe toch doorgaans zulke overhaasting, en hierdoor ontstaande bekrimping in het bewerken? er is immers bij die, welke niet *ex officio* gemaakt moeten worden, geen *periculum in mora*: men neme er dus den tijd toe, en voltooije zoo veel mogelijk zijn werk! Laat er dan al eens een *Theol. Doctor* of een *Specimen* minder zijn, wel nu! de wetenschap zal er niet slechter bij staan, zoo het geleverde maar goed is.

Wat nu de bijzondere deelen van deze Verhandeling aangaat, het spreekt van zelf, dat men wel eens in inzigt en beoordeeling van zaken met den Schrijver kan verschillen, zonder dat het aan de waarde van deszelfs werk grootelijks te kort doet. Rec. wil dan ook wel iets van dien aard kortelijk mededeelen, zonder aan zijne eigene meening groote waarde te hechten. — Het 1ste

Digitized by Google

Hoofdſt., over het leven van BASILIUS, zou hij willen bekort hebben, niet alleen omdat hierover, weinige jaren geleden, eene opzettelijke, hier ook aangehaalde Disſertatie van FRISSER gefchreven is, maar ook en vooral, omdat hij liefst alleen datgene zou genomen hebben, wat bepaaldelijk ſtrekken kon, om de vorming van BASILIUS tot Redenaar te doen kennen. — Het aanhangſel der 1ſte Afd. van het 2de Hoofdſt., over de uitleggingswijze van BASILIUS, had gepaster bij § 1 van de 2de Afd., over den tekst, waarop zijne Leerredenen gegrond waren, kunnen gevoegd worden, en zoo ook het aanhangſel van deze 2de, over het vinden van bewijzen en voorbeelden, eene betere plaats kunnen hebben achter § 3, over de verdeeling, tusſchen welke en de volgende nu eene gaping en onvolledigheid is in de beſchouwing van alles, wat tot eene Leerrede behoort. — De hooge ingenomenheid met zijnen held heeft den Schrijver wel niet belet, ook deszelfs gebreken op te merken; maar had echter hierbij ook niet gevoegd mogen worden, dat BASILIUS ſomtijds wat wijdloopig is, zoodat hij zijn onderwerp als geheel uitput, en door al te groote opeenſtapeling den toehoorder overlaadt? Zou hij ook ſomtijds niet wat al te gezocht kunſtig zijn, zoodat men niet volkomen met VAN DER POT kan zeggen, p. 144: „*Cum enim ars in iis nul-*„*la, ſed e contrario ipſa natura cerneretur*," *etc.*? De Kunst is zelfs niet onbepaald af te keuren, ja kan en moet de Natuur volgen, en er vriendſchappelijk mede zamenſtemmen; maar doet zij dezelve dwang aan, en moeite, om ſchoon te ſchijnen en te ſchitteren, dan gaat zij hare grenzen te buiten: en hiervan is BASILIUS misſchien niet geheel vrij te pleiten. — Of van de drie uit BASILIUS aangevoerde voorbeelden van verhevenheid van ſtijl, p. 149 *et ſeqq.*, de twee eerſte wel hier behooren, zou Rec. betwijfelen: het zijn zeer uitvoerig uitgewerkte vergelijkingen van het leven met eenen weg, die eer onder de rubriek van het ſchoone, dan onder die van het verhevene ſchijnen te ſtaan. — Wat hier,

Digitized by Google

p. 152, 153, in weinige regels over de Bijbeltaal van BASILIUS gevonden wordt, is wat al te kort en oppervlakkig: er is toch een groot onderscheid in het gebruiken van Bijbeltaal in Leerredenen; en er had misschien meer bijzonder kunnen aangetoond worden, in hoe verre de manier van BASILIUS te dezen opzigte al of niet doelmatig en navolgenswaardig is. — Doch wij besluiten met des Schrijvers *tantum*, en willen niet te veel eischen, maar verblijden ons gaarne over het vele goede, dat wij hier vinden.

Brief aan eenen Vriend, aangaande het schrijven van C. H. VAN SENDEN, *Predikant te Zwolle, en hetgeen deswege voorkomt in de Bijdragen tot Boeken- en Menschenkennis, IIIden Deels 4de Stuk, door* J. L. NIJHOFF, *Predikant te Gouda. Te Arnhem, bij* I. A. Nijhoff. 1835. *In gr.* 8*vo. f* :-30.

De Eerw. NIJHOFF had, tot hiertoe, omtrent VAN SENDEN'S *Iets aan en over hem*, en te regt, het stilzwijgen bewaard; en Recensent vermeende thans niets meer *van* en *over* dat *Iets* in het openbaar te zullen hooren. Hij bedroog zich. VAN SENDEN schreef aan den Waalschen Predikant te *Utrecht*, Dº. VAN DER BANK, een Brief, die door den laatsten aan de Heeren Verzamelaars der *Bijdragen tot Boeken- en Menschenkennis* werd ingezonden, en door dezen in gezegd Tijdschrift werd opgenomen. In dezelfde Bijdragen, en bij het gewag maken van zekere vertaling van *het verlost Jeruzalem*, had de Heer WAP de Anti-Letteroefeningen (d. i. het beruchte geschrijf van ALETHOPHILUS) voor *eene wrange vrucht der hedendaagsche hevige kerktwisten in Oud-Nederland* verklaard; en dit een en ander — vooral het *laatste* — bewoog Do. NIJHOFF tot het opvatten der pen en de openbaarmaking van het geschrevene.

Digitized by Google

Voor onpartijdigen moge dit geschrijf als overtollig te achten zijn — het is zulks minder voor onkundigen, die de oordeelvelling van den Koninklijken Militairen Akademieleeraar voor waarheid mogten houden, en nu zich, door NIJHOFF's Brief, kunnen laten overtuigen, dat het geschil, tusschen dezen en VAN SENDEN gevoerd, met *kerktwisten*, *als zoodanig*, niets gemeen heeft. Om *deze* reden beschouwen wij dan ook het medegedeelde als een woord ten gepasten tijde gesproken.

Overigens heeft Recensent zijne meening omtrent Do. VAN SENDEN, in de beoordeeling van 's mans *Iets*, bereids kenbaar gemaakt, en zal derhalve op hetgeen, in den *Brief aan een' Vriend*, nader, ten opzigte van den Zwolschen Leeraar, voorkomt, het stilzwijgen bewaren. De man is zeer op ons verstoord, gelijk uit de verschijning van den kampvechter ALETHOPHILUS is gebleken. Hij leze hier echter de verklaring, dat wij hem nimmer de slechte dienst zouden bewezen hebben, om zijn geschrijf van 3 Nov. 1834 aan de Redactie van eenig Tijdschrift te zenden — ja, dat wij nog minder die Missive openbaar zouden gemaakt hebben. Immers dan ware het groote publiek onkundig gebleven van den Brief, door hem, VAN SENDEN, in dato 23 Dec. 1833, aan NIJHOFF geschreven, en thans door dezen, bl. 6, overgenomen; een Brief, waaruit ieder onpartijdige kan ontwaren, van welken geest de steller is.

Verder diene den Heere VAN SENDEN en ALETHOPHILUS tot narigt, dat zij, in het zoeken naar den steller der beoordeeling van het *Iets* in de *Letteroefeningen*, het spoor te eenemaal bijster zijn, en dit ook wel zullen blijven. De geruchten, die desaangaande in omloop kwamen, wekken, naar dat men geluimd is, den lachlust of het medelijden op. Maar ook evenmin kent de Heer NIJHOFF den Recensent, die nimmer eene beoordeeling in dit Maandwerk plaatste, waardoor anderen zich gevleid of beleedigd konden achten, en ook thans weder geen schrijver, maar het geschrevene in aanmerking nam.

Digitized by Google

Recensent is het eens met NIJHOFF, dat VAN SENDEN of ALETHOPHILUS bezwaarlijk zullen kunnen zwijgen. Het zij zoo! Hij zal van het gesprokene en geschrevene kennis nemen; en, wat het ook te zijnen aanzien moge inhouden — wat het, onbezonnen en liefdeloos, tegen de *Letteroefeningen* en *Letteroefenaars* moge opnemen — het stilzwijgen bewaren, en in geen geval smaad met smaad of schelden met schelden beantwoorden; want waar zou dan wel het einde zijn aan een' zoo nutteloozen als onchristelijken handel? Mogt ook VAN SENDEN dit eindelijk bedenken, en — wij wenschen het den driftigen man hartelijk toe — de *geest des vredes* op en in hem zijn! Ons is het *odium Diabolicum* even vreemd als het *odium Theologicum*; maar wij kennen en vreezen des te meer de listige raadslagen en verderfelijke omleidingen der aanklevers van het Pausdom en der werktuigen van het Jezuitisme, die, wat elders, in deze dagen, zoo krachtdadig wordt afgebroken, zoo gaarne, indien zij 't vermogten en God het niet verhoedde, in ons gezegend Vaderland zouden wenschen op te bouwen. Daartegen behoorde al wat Protestantsch heet zich broederlijk te vereenigen, opdat de boozе vijand niet voortga onkruid te strooijen op den akker der kerke Gods. Hierdoor zou gewis meer goeds en heilzaams gesticht worden, dan door het nutteloos twisten en harrewarren over het vieren van Eeuwfeesten, waaruit niemand eenig nut of stichting trekken kan. *Tantum.*

Eenige Wenken over de Pathogenie, Pathologie, Therapie en Ætiologie der Aziatische Cholera, medegedeeld door C. J. NIEUWENHUYS, *Med. et Chir. Doctor, enz. Te Amsterdam, bij* Lastdrager en Lorié. 1833. *In gr.* 8*vo.* 151 *Bl. f* 1 - 50.

Toen wij in het jaar 1832 en 1833 ook in ons Land overstroomd werden met geschriften over de *Aziatische*

Digitized by Google

Cholera, en men, zoo als de Schrijver zijne Voorrede aanvangt, *den Wald vor lauter Bäume nicht sehen könnte*, verscheen ook dit geschrift. Over alle deze schriften vond men, zoo wel in dit maandwerk, als in andere tijdschriften, min of meer gunstige of ongunstige beoordeelingen; alleen deze *Wenken* van Dr. NIEUWENHUYS werden met stilzwijgen voorbijgegaan. Wat toch, vraagt *Rec.*, kan hiervan de reden zijn; te meer, omdat hij zich door andere schriften op geene ongunstige wijze heeft bekend gemaakt?

Wanneer *Rec.* nu ook niet alles, wat de Schrijver in dit werkje ons aanbiedt, voor bewezene daadzaken en waarheid kan aannemen, zoo heeft hij toch daarin zoo veel eigenaardigs en zelfs vreemds gevonden, dat hij daardoor als 't ware genoopt wordt, op dit nog weinig bekende boeksken de aandacht van het geneeskundig publiek te vestigen, vooral omdat het zich van alle hem voorgekomene geschriften over dit onderwerp onderscheidt en daarvan in vele opzigten afwijkt, ja in het nasporen van den aard der ziekte zelve, zoo wel als in derzelver oorsprong, verreweg de meeste overtreft, en, volgens het gevoelen van *Rec.*, het naast aan de waarheid komt. Om dit aan te toonen, zullen wij dit werkje eens doorloopen, en een uittrekstel geven van hetgeen de Schrijver van de *pathogenie* der *Aziatische Cholera*, bl. 5, zegt: „Stellen wij nu eens: de geheele oppervlakte van het menschelijk ligchaam wordt door eene de *vitaliteit* verdoovende en de zenuwen verlammende inwerking, of een' prikkel *x*, zoodanig aangedaan, dat het *systema capillare* der huid en spieren zich langzamerhand, maar tevens aanhoudend zamentrekt, zoodat de gewone daarin plaats hebbende bloedomloop vertraagd wordt of stilstaat; zoo volgt daaruit zeer natuurlijk, dat daardoor de huiduitwaseming belet wordt, eveneens als zulks door inwerking van koud, nat en mistig weder geschiedt, waarbij zich dan doorgaans *diarrhoea*, als eene *vicariërende* werking tusschen huid en buiksingewanden, vergezelt. [*Dit is geen goed Nederlandsch.*] Houdt

Digitized by Google

„ deze toeſtand in de huidvaten länger aan, dan wordt
„ de warmte-ontwikkeling in de haarvaten geſtoord; de
„ *turgor vitalis* neemt af; de levenskracht en tevens
„ het gevoel vermindert; de omloop van het bloed ver-
„ traagt of houdt geheel op, waardoor het uit de *pere-*
„ *pherie* naar de grootere takken wordt teruggedreven.
„ Strekt zich deze werkeloosheid of *torpor* der huidze-
„ nuwen tot de grootere, de takken der bloedvaten om-
„ gevende zenuwen uit, zoo trekken zich ook deze te
„ zaam, de pols aan de hand wordt kleiner, geſpannen,
„ draadvormig, houdt eindelijk geheel op, en krimpt als
„ het ware op tot de *arteria brachialis*, waar men den
„ pols ſoms nog kan gewaarworden, terwijl ten laatſte
„ de *carotides* nog kloppen en dan ook deze ophouden.
„ Eindelijk wordt ook het *ſyſtema capillare* van andere
„ *organen*, en vooral der longen, in dezen krampachti-
„ gen toeſtand betrokken; alsdan wordt het hart over-
„ ſtelpt met bloed; het *parenchyma* der longen laat geen
„ bloed [*geene genoegzame hoeveelheid*] meer door, wes-
„ halve ook de groote bloedvaten daarmede gevuld, en
„ de *oxydatie* verhinderd wordt; het bloed verkoolt, en
„ wegens belette beweging wordt het dikker, het ſtremt
„ in de aderen. — Dit *pabulum vitæ* nu ontbrekende,
„ zoo kan het ook de zenuwen niet meer daarvan bedee-
„ len; de werktuigen worden in hunne verrigtingen be-
„ lemmerd; overal ontbreekt het aan eenen *normalen*
„ prikkel; de haarvaten van alle deelen worden buiten
„ *activiteit* geſteld, zij vallen te zaam; alle groote
„ vaten van de inwendige holten, als hoofd-, borſt-
„ en buikholten, worden met zwart geronnen [*ver-*
„ *dikt*] bloed tot berſtens toe opgevuld; eindelijk ver-
„ mag het hart het reeds in de aderen geſtolde bloed
„ niet meer voort te ſtuwen; *de omloop ſtaat ſtil;*
„ *de mensch ſtikt in zijn eigen bloed; — ziedaar het*
„ *ware beeld van onze Aziatiſche Cholera!*"

Nadat nu de Schrijver in deze *phyſiologiſche* daadza-
ken het algemeene beeld der *Aziatiſche Cholera* geſchetst
heeft, leidt hij daaruit alle beſtendige *pathologiſche* ver-

Digitized by Google

ſchijnſelen af, welke bij de *Cholera* gevonden worden, waaruit moet blijken, dat zij in deze ziekte moeten en in geene andere kunnen gegrond zijn, ja zelfs dat ſlechts zoodanige geneesmiddelen dezelve kunnen genezen, welke deze eerſte oorzaak uit den weg ruimen, èn dat zonder dit er geene grondige genezing op volgen kan; terwijl tevens uit de lijkopeningen wordt aangetoond, dat al hetgeen door waarneming kan ontdekt worden met deze *pathogenie* overeenſtemt.

Rec. moet bekennen, dat hij den logiſchen gang van den Schrijver hierin bewonderd, en, bijaldien ook niet alles daarin overeenſtemt, ten minſte het voorname doel bereikt wordt, omdat het met de ervaring in deze ziekte ſtrookt.

Verder verdeelt de Schrijver de *Cholera paralytica* in *cephalica*, *thoracica* en *abdominalis*, en tracht zulks door lijkopeningen te bewijzen; waarin wordt aangetoond, dat bij alle aan *Aziatiſche Cholera* geſtorvene lijders in deze deelen het bloed onregelmatig opgehoopt gevonden wordt, nogtans met dit onderſcheid, dat het in deze holten niet overal, in evenredigheid der ruimte, regelmatig verdeeld is; maar ſoms meer in de groote vaten van den onderbuik, dan wederom meer in die der borſtholte of van het hoofd wordt aangetroffen, met dat gevolg, dat deze verſcheidenheid van organiſche afwijkingen ook een groot verſchil in de uitwerkingen of *ſymptomen* moet te weeg brengen, hetwelk de Schrijver door de ervaring poogt te ſtaven. Trouwens zoodanige lijders, welke aan de zoogenaamde *Cholera atonita* plotſelijk of binnen weinige uren ſtierven, trokken zijne bijzondere aandacht; en de *reſultaten* van vijf lijkopeningen, die NIEUWENHUYS in zijn werkje opgeeft, van ſubiet aan *Cholera* overledene voorwerpen, bewezen, dat aldaar eene buitengewone ophooping van bloed binnen den ſchedel plaats had.

Bij de *Cholera thoracica* vooronderſtelde hij, dat bij eenige lijders, die bijzonder over eene *anxietas in præcordiis* geklaagd hadden, en waar de ademhaling meer dan

Digitized by Google

gewoonlijk belemmerd was, de ophooping en aandrang van het bloed in de groote vaten van de borst, en vooral in de *arteriæ et venæ pulmonales* en de boezems en ooren van het hart, grooter was, dan bij lijders, waar deze verſchijnſelen in eenen geringeren graad plaats hadden. Vermits hij echter in dit geval niet in ſtaat was, zoo vele daadzaken bijeen te zamelen, als tot een bewijs noodig waren, geeft hij zulks ook meer voor een vermoeden, dan wel voor eene door genoegzame daadzaken geſtaafde ondervinding.

(*Het vervolg en ſlot hierna.*)

Iets over den in de Geneeskunde gebruikelijken Bloedzuiger, enz. Naar het Hoogduitsch van A. W. L. SCHEEL. *'s Gravenhage, bij* W. P. van Stockum. 1835. *In gr.* 8*vo.* 71 *Bl. f* :-75.

Dit boekje kan zijne nuttigheid hebben; en daar de aanwending der bloedzuigers in de Geneeskunde zoo belangrijk is, en men in ons Vaderland niet altijd even ſpaarzaam met de eens gebruikte bloedzuigers omgaat, is het veelligt niet ongepast, in dit Tijdſchrift opmerkzaam te maken op de handelwijze des Schrijvers, om dezen dieren na het zuigen het bloed weder te ontnemen. Hij legt ze daartoe op een' verwarmden doch niet te heeten ſchotel, en beſtrooit hen, terwijl zij onophoudelijk door elkander geroerd worden, met zeer fijn poeder van ſoda, waarna zij het bloed wederom grootendeels uitſpuwen. Men wascht ze dan eenige malen met laauw water af, legt ze op een' anderen ſchotel, met ſuiker beſtrooid, roert ze daarin om, wascht ze andermaal, doch nu met koud water, af, en zet hen in een glas met koud water, waarin eenige ſuiker opgelost is; nadat ze hierin 24 uren vertoefd hebben, kan men ze in ſchoon water plaatſen. Op deze wijze kan men de bloedzuigers lan-

Digitized by Google

gen tijd om de drie dagen tot zuigen bezigen. — Ook kan men ze voorzigtig uitdrukken, en in ſuikerwater het overige bloed laten uitſpuwen; maar dit uitdrukken vereischt te veel tijd, wanneer men een groot aantal bloedzuigers te gelijk gebezigd heeft. — Overigens bevat dit boekje veel over de natuurlijke geſchiedenis en de voortplanting der bloedzuigers, 't geen wel grootendeels uit andere buitenlandſche werken bekend is, maar hetwelk in ons Vaderland zekerlijk nog voor velen nieuw en onbekend wezen zal. Wij gelooven dus, dat de vertaling van dit werkje aan onze landgenooten niet onaangenaam zijn kan. Drukfouten vonden wij ſlechts weinige, zoo als op bl. 3 *gebruikt* voor *gebruik*, maar wel hier en daar enkele Germanismen, die evenwel aan de verſtaanbaarheid van dit geſchrift geen nadeel van eenig belang veroorzaken.

Iets over de Kometen. Met een Kaartje, voorſtellende de loopbaan der Komeet van HALLEY *in* 1835. *Door* W. GLEUNS, J^R., *Math. et Phil. Cand. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1835. *In gr.* 8*vo. f* : - 30.

Dit *Iets* is eene Voorlezing, welke de Schrijver voorgedragen heeft in het Genootſchap: *Ter bevordering der natuurkundige Wetenſchappen*, en welke, geplaatst in het *Tijdſchrift voor Onderwijzers en ter bevordering der huiſelijke Opvoeding* van 1835. No. 3, thans ook, *ter bevordering* van meer algemeene bekendmaking zoo het ſchijnt, afzonderlijk te verkrijgen is. — Is de Schrijver van dit *Iets* een zeer jong mensch, wij willen zijnen lust niet uitblusſchen; maar al wat met inſchikkelijkheid aangehoord is, behoeft daarom nog niet gedrukt te worden. Intusſchen, wie iets oppervlakkigs over de Kometen wil lezen, hij leze dit *Iets*.

Digitized by Google

Bijdrage tot de kennis van het Japanſche Rijk, door J. F. VAN OVERMEER FISSCHER, *Ambtenaar van Nederlandsch Indië, laatst te Japan. Met Platen. Te Amſterdam, bij* J. Muller en Comp. 1833. *In gr. 4to. VIII en* 320 *bladz. f* 24.-:

Aan den oostelijkſten uikhoek van ons Halfrond ligt een Rijk, door oudheid, onveranderlijkheid van gebruiken, een beſtaan van zesentwintig Eeuwen, en eenen ſinds twee Eeuwen ongeſtoorden vrede merkwaardig, hetwelk zichzelve gedurende die tweehonderd jaren vrijwillig van allen omgang en handel met andere Natiën heeft geſpeend, onze landgenooten alleen uitgezonderd. Er rust dus in zekeren zin eene zedelijke verpligting op ons, als leden der groote *Europeſche* Maatſchappij, om, als alleen gewettigde beſchouwers, aan de geletterde wereld de berigten van dat land en volk, die voor ons alleen toegankelijk zijn, mede te deelen. Hoe is aan die verpligting voldaan? Onze oude *Oostindiſche* Maatſchappij, uit den aard harer inſtelling achterhoudend gelijk de oude *Karthagers*, begreep, dat haar belang medebragt, hare *Europeſche* broeders in MERCURIUS niet al te belust te maken naar de verbodene vrucht, ten einde niet van derzelver zoet den een' of anderen tijd te worden beroofd, gelijk zij zelve, hoezeer vroeger voor eene bende zeeroovers uitgekreten, den *Portugezen* wel den voet geligt hadden. Vandaar, dat, vóór het einde der zeventiende Eeuw, geen enkel werk, behalve de weinig voldoende berigten van CARON en MONTANUS, door ons over *Japan* werd wereldkundig gemaakt. Het beroemde werk van KÄMPFER, door alle deskundigen voor het meest omvattende en waarlijk *klaſſieke* over *Japan* gehouden, was van eenen *Duitſcher*, wel is waar grootendeels getrokken uit de papieren en aanteekeningen van CAMPHUIS, die wij echter zonder liefdeloosheid mogen vermoeden, dat zonder KÄMPFER het licht wel niet zouden hebben gezien, maar in de Archiven van *Batavia* zijn begraven gebleven. De berigten over *Japan* door THUNBERG in 1776 waren het werk van een' *Zweed*. Eerst in de laatſte tijden, nadat de ſlagboom van het Monopolie der Compagnie is gevallen, heeft *Europa* van de *Nederlanders* rijke berigten over het oostelijkſte Rijk der wereld ontvangen. Dat wij door de *Ruſſen*, door LANGSDORFF en GOLOWNIN

Digitized by Google

werden voorgekomen, was de ſchuld der omſtandigheden, die de gemeenſchap met *Europa* zoo zeer ſtremden, dat de *Nederlandſche* vlag de Oosterſche zeeën niet konde klieven. Doch de doorkundige TITSINGH had bouwſtoffen van het grootſte belang verzameld; maar hij ſtierf buiten het Vaderland, (hetwelk ſedert de inlijving van 1810 toch niet meer als ſtaatkundig ligchaam beſtond) en zijne papieren geraakten in handen des vreemdelings. De Heer MEYLAN, Oud Opperhoofd, heeft in een kort beſtek zeer zaakrijke berigten gegeven. De *Herinneringen uit Japan* van den onlangs overleden verdienſtelijken DOEFF zijn vooral voor onze jongſte Geſchiedenis op *Decima* van belang, en handhaven de eer van ons gedrag omtrent de *Ruſſen* en in de ſtandvastige verdediging onzer vlag tegen de listen van RAFFLES; maar over het land zelve en de zeden en gebruiken was hij minder uitvoerig, en hierin wordt op eene uitnemende wijze voorzien door het onderhavige werk. De waarde daarvan laat zich reeds daaruit opmaken, dat onze trotſche overzeeſche naburen, voor welke bijna niets in de letterkundige wereld, wat uit *Holland* komt, naar den zin is, in hun beste tijdſchrift dit werk van FISSCHER, benevens dat van MEYLAN, als de beste nieuwere bronnen over *Japan*, naauwkeurig ontleed hebben, en daarbij tevens de pracht der uitvoering van FISSCHER hebben bewonderd; iets, 't welk voor *Engelſchen* zeer ſterk is, en een bewijs oplevert, dat wij hier een wezenlijk *kunstwerk* hebben geleverd.

De Heer VAN OVERMEER FISSCHER, vroeger Ambtenaar op *Japan*, had eene keurige verzameling van hoogstbelangrijke zeldzaamheden bij elkander gebragt, die een tijdlang in de Hoofdſtad des Rijks door velen met groot genoegen is bezigtigd geworden. Thans is die kostbare verzameling ineengeſmolten met het rijke Koninklijke Kabinet van Zeldzaamheden, hetwelk omtrent *Chineſche* en *Japanſche* voorwerpen wel bezwaarlijk zijns gelijken heeft in *Europa*. De verzamelaar geeft in de Voorrede met veel beſcheidenheid te kennen, dat het werk, hetwelk wij hier aankondigen, ſlechts dienen moet, om op die verzamelingen de aandacht te vestigen, en het bezigtigen derzelven te veraangenamen. Doch dit boek levert ons veel meer, dan zulk eene handleiding: het is ook op zichzelve, zonder eenige kennis aan het *Haagſche* Kabinet, eene *bijdrage*, of liever meer dan

Digitized by Google

eene bijdrage, eene keurige *schets* van *Japan*, zoo wel ten aanzien van deszelfs natuurkundige als verstandelijke en zedelijke gesteldheid, en in een' doorgaans vloeijenden, gemakkelijken en duidelijken stijl geschreven, overheerlijk uitgevoerd, wat druk en papier betreft, en voorzien met uitmuntende platen, volgens *Japansche* originelen, verschillende voorwerpen van dat Rijk of zinnebeeldige figuren voorstellende. Reeds tegenover den titel ziet men eene van de laatste foort, (behoorende tot de algemeene Inleiding) als *symbool* van *Japan*, FOEKE en BENNO, volgens deze eilanders het eerste menschenpaar, benevens eene voorstelling der *Wind- en Dondergoden*, alsmede van het keizerlijk wapen, door den kraanvogel, of zinnebeeld des geluks, beschermd. Voorts heeft men zulk eene plaat voor elke der *twaalf* overige Afdeelingen van dit werk, namelijk: *Aardrijkskunde en Landgesteldheid*; *Wetenschappen*; *Oud- en Zeldzaamheden*; *Schilder- en Teekenkunst*; *Godsdienst*; *Krijgskunde en Oorlogstuig*; *Pracht en Weelde*; *Uitspanningen en Vermaken*; *Dieren*, *Planten enz.*; *Huishouding en Kleeding*; *Ambachten*, *Gebouwen en Vaartuigen*; *diverse*n, waartoe behoort eene *Reis van Java naar Japan*, *Beschrijving van het Eiland Decima* en van de *Reis naar de Hoofdstad van Japan*, hetwelk men misschien onder den titel van *Reisverhaal des Schrijvers* had kunnen zamenvatten.

Eene doorloopende schets van dit werk zal de Lezer niet van ons vergen. Wij voor ons zouden daartoe wel lust gevoelen, daar de voorraad rijk, uitlokkend en aangenaam toebereid is, en eene groote menigte van zulke bijzonderheden behelst, die, uit den aard des volks en der zeden geput, hetzelve in zekeren zin nog beter, wat het *karakter* betreft, leeren kennen, dan KÄMPFER. Nemen wij slechts iets uit de *algemeene Inleiding*, die ons een algemeen denkbeeld van de Natie en hare Geschiedenis geeft (bl. 26—30). *Eerzucht* is een hoofdtrek in het algemeene volkskarakter, en heerscht van den *Vorst* of *Landsheer* (der onderscheidene provincien) tot den minsten onderdaan. Elk wil al hooger en hooger klimmen, om deel te hebben aan de groote uitwendige onderscheidingen, die naar mate van den rang telkens vermeerderen, (want er is geen praalzieker volk dan de *Japanners*.) Den eersten rang bekleeden de Vorsten en Edelen; dan de Ambtenaren; vervolgens de Geleerden, en daarna de Kunstenaars en Handwerkslieden, die om hunnen keurigen arbeid

Digitized by Google

met regt hooggeſchat worden." Daarom hebben zij ook eenen afkeer van hetgeen door de hedendaagſche *machinerie* wordt vervaardigd, als welke de menſchen tot werktuigen vernedert, in zoo verre zij aan hunnen arbeid niets kunnen veranderen of verbeteren, maar *of* ſlechts dienstbaar zijn aan de machine, (wier uitvinder alléén verdienſte bezit) *of* buiten werk geraken en nieuwe behoeften moeten uitvinden, die in *Japan* als een groot kwaad beſchouwd worden. (Is deze wijze van redenering niet een bewijs van een denkend volk? en hebben zij niet in zeker opzigt gelijk, wanneer men in BULWER's *England and the English* ziet, tot welken ongehoorden, ziel- en ligchaambedervenden arbeid aankomende knapen bij de ſtoommachines worden genoodzaakt of — weggezonden?) De kooplieden zijn in *Japan* de welvarendſte klaſſe, daar zij niet talrijk zijn en dus veel verdienen. De reden hiervan is, omdat de *Japanners* over 't algemeen te trotsch zijn, (even als de oude *Romeinen*) om zich aan het *verdienen van geld* toe te wijden. Maar, even als bedienden, tot het gevolg van eenen Vorst te behooren, en daardoor onderſcheidingsteekenen te bekomen, dit achten deze lieden, die geen denkbeeld hebben van onze *onafhankelijkheid*, voor een geluk, hetwelk hun veel gelds waardig is. De boeren zijn arm, en bewonen ellendige hutten. De laagſte klaſſe zijn de *villers*, die tevens gevangenbewaarders en beuls zijn, en die men, even als de *Indiſche Paria's*, met afſchuw behandelt. Zij worden niet eens onder de volkstelling begrepen, maar mogen nogtans op de laatſte en eerſte dagen des jaars aan de huizen rondgaan om te bedelen, en bij den vreemdeling altijd.

(Bl. 31.) Daar alle ſtanden in de Maatſchappij zoo geregeld zijn, heerscht er eene groote orde, en, de afgunst der ondergeſchikten mag in hun hart wonen, uiterlijk durven zij die niet openbaren.

(Bl. 33.) De regtsoefening in *Japan* is geſtreng en zelfs wreed, maar onpartijdig. Elk moet zichzelven verdedigen, en men kent zoo min hooger beroep als Advocaten. De gevangenisſen voor halsmisdaden zijn zulke rampzalige hokken, dat zij de bewoners naar de teregtſtelling doen ſmachten. De Grooten onttrekken zich aan de doodſtraf, die hier nog ſchandelijker wordt gerekend dan in *Europa*, veeltijds, *door zich den buik open te ſnijden*, waardoor hun geſlacht in alle eere blijft, en de kinderen den post des vaders behouden. (Iets dergelijks had ook te *Rome* plaats onder de twaalf eerſte

Digitized by Google

Cefars. De zelfmoorder heet dan ſlechts *aan den binnenkant dood*; de zoon bekomt den post des vaders, en neemt den rouw over hem aan. Over 't algemeen is het Beſtuur zachter in de Vorſtenlanden, dan in de keizerlijke Domeinen. Doch die geſtrengheid heeft de heilzame werking, van de misdaden, zoo wel als de regtsgedingen, zeer te verminderen. Dit wordt ook veel daardoor bewerkt, dat de wijken des nachts met hekken zijn afgeſloten, en dat de hoofden der huisgezinnen in elke wijk, onder toezigt van eenen ſtadsambtenaar, zelve met de Policie belast, en voor het gedrag der aan hen ondergeſchikten in die buurt verantwoordelijk zijn. Dus is er nergens eene ſchuilplaats voor een' misdadiger, te minder, daar niemand verhuizen kan, zonder een bewijs van goed gedrag van zijne wijk te kunnen vertoonen, waaronder ook behoort, dat hij geene *onteerende ſchulden* gemaakt heeft, d. i. die uit weelde, knevelarij, ſpeelzucht of ſpeculatie ontſtaan. (Wat zou er op Meidag te *Amſterdam* minder drukte zijn, zoo die wet eens hier te lande wierd ingevoerd!) Eindelijk zijn er geheime ſpionnen van het Hof, die, tot in de afgelegenſte Provinciën toe, alles komen beſpieden, en waarvan de Schrijver een treffend voorbeeld bijbrengt van eenen *Japanner*, die hem met allerlei voorwerpen had voorzien, waarvan de uitvoer verboden was, doch die terſtond op het zien en herkennen van zulk eenen ſpion dien handel ſtaakte, doch gelukkig nog ongeſtraft bleef. De vrees voor deze lieden belemmert alle vrije uitboezemingen van den *Japanner* over zaken van algemeen belang zeer.

(Bl. 44). De geldmiddelen van het Rijk zijn in de beste orde. Zij hangen alleen van den landbouw af. Zelfs worden de bezoldigingen ſoms *in natura* met rijst voldaan. Dus is een misgewas eene algemeene ramp, niet alleen voor den landman, maar ook voor den Staat. Voor een' overrijken zegen des Hemels ſchijnt men er minder bang te zijn dan in onze hoogbeſchaafde *Europeſche* Staten, waar men in zulk een geval, in ſpijt van dien zegen, den armen door kunstmatige rijzing duur brood doet betalen. Staatsſchulden zijn er niet. De eenige belasting is van een vijfde der veldvruchten, gelijk JOSEPH zulks vóór veertig Eeuwen in *Egypte* invoerde. Voor de ſtedelijke behoeften en de eerdienst moeten er echter zoogenaamde *vrijwillige giften* opgebragt wor-

Digitized by Google

den. De handel is volkomen vrij; doch overal worden dienſten door kleine geſchenken vergolden.

(Bl. 48). De Schrijver geeft een bekoorlijk tafereel van het voorkomen des lands, en van de aangename verſcheidenheden der winkels in de groote ſteden. Zonderling is het echter, dat men tot het vervoer van perſonen geene lastdieren, maar menſchen gebruikt. De posterijen tot dat vervoer zijn eene ſtaatsinrigting.

(Bl. 57.) Men houdt de Regering van *Japan* voor een volſlagen *Despotismus*. Dit is het geval niet. Iedereen is aan de wetten gebonden, en mag den ondergeſchikten niet willekeurig behandelen. *Niemand is in Japan boven de wet.* Die wet dient, om veiligheid voor perſonen en eigendommen te verzekeren. Hoezeer zelfs de Keizer oude inſtellingen ontzien moet, blijkt daaruit, dat, in weerwil der moeijelijkheden, die er van tijd tot tijd met de *Hollanders* zijn gerezen, de Keizers echter altijd den pas, of vrijbrief tot handel, door GONGEN, den ſtamvader van het tegenwoordige Vorſtengeſlacht, hun verleend, hebben moeten ontzien. De *Japanner* leeft in diepen, beſtendigen vrede; hij behoeft voor geene verwoesting van zijn land of voor oorlogsbelasting te vreezen. „ De *Japanner*, die zijnen pligt betracht is volkomen „ vrij en onafhankelijk. *Slavernij* is een onbekend woord, „ en zelfs worden er geene leendienſten zonder belooning ge„ vorderd. De nijvere ambachtsman ſtaat in hooge achting; „ de mindere klaſſen hebben weinig behoeften; terwijl het „ gezegend klimaat en de vruchtbare grond eenen overvloed „ van voortbrengſelen opleveren, die voor eene dubbele be„ volking voldoende zouden kunnen wezen. Armoede tot „ broodsgebrek is in *Japan* onbekend, en de beleefde en „ zachte omgang van den meerderen met den minderen boe„ zemt algemeene tevredenheid en vertrouwen in. Elk ge„ voelt zich in zijnen ſtand gelukkig: de knecht zoekt zich „ niet te verheffen boven zijnen meester; de jeugd tracht „ van zijne (hare) vluggere vermogens geen misbruik te ma„ ken, om den ouderdom het gezag te ontwringen. Ik on„ derwerp met beſcheidenheid deze uitweiding aan een iege„ lijk, en vraag, of men zeggen kan, dat er in een land „ Despotismus beſtaat, waar de wetten, en die ſlechts al„ leen, regeren, waar elk voor de wet volkomen gelijk is, „ waar alles ſtrekt om perſonen en eigendommen te beſcher„ men, waar de meerderen de minderen niet met trotschheid,

Digitized by Google

„ maar met zachtmoedigheid behandelen; en, eindelijk, neem
„ ik de vrijheid te vragen, of de hooggeroemde verlichting
„ onzer dagen tot nog toe in ſtaat is geweest, diezelfde
„ heilrijke uitkomſten en voordeelen wel aan een' eenigen
„ der *Europeſche* Staten, in gelijke mate als in *Japan*, te
„ verzekeren?"

Wij hebben deze plaats geheel overgenomen, deels om daardoor een ſtaaltje te geven van den goeden en niet onbevalligen ſtijl, deels om de ſtrijdigheid dezer beſchouwingswijze van *Japan* met de gewone, zoo als men die onder anderen bij MONTESQUIEU aantreft. Wij gelooven wel, dat onze Schrijver, verliefd op *Japan*, het portret zijner ſchoone eenigzins gevleid heeft. (Wij brengen ſlechts het verbod van alle zeevaart en omgang met vreemdelingen, en het wreede beginſel, dat zelfs *onwillekeurige* overtreding van 's Keizers bevelen eenen ambtenaar ſchuldig, ja doodſchuldig maakt, bij, ten bewijze, dat het toch in allen deele zóó fraai niet is, als het hier geſchetst wordt.) Maar aan den anderen kant komen alle bevoegde regters, alle perſonen, die, van wege onze Regering naar *Japan* vertrokken zijnde, aldaar gewoond hebben, in den lof dezer Natie overeen, en met dien algemeenen toon ſtemt ook de *Rus* GOLOWNIN, ſchoon bij de *Japanners* gevangen, volkomen in. Zekerlijk zijn dus de denkbeelden omtrent de hardheid der wetten en Regering in *Japan*, bij ons verſpreid, overdreven. Dat althans de Keizer even min als de *Europeſche* Monarchen, ja als de Koning van *Engeland*, naar grillige willekeur, maar door Staatsraden en Ministers regeert, blijkt op bl. 23, waar wij zien, dat de Keizer zich blootelijk met pligtplegingen en ceremoniën bezig houdt, terwijl men de bemoeijing met de bijzonderheden der regering heneden hem oordeelt; het Beſtuur ſtaat eigenlijk aan zeven eerſte en zes tweede Rijksraden en twee Tempelheeren, (*Inquiſiteurs*, vooral ten aanzien van Christenen) onder de voorzitting van eenen Rijksbeſtuurder.
„ Wanneer de zaken in hunnen Raad zijn afgehandeld, wor-
„ den ze aan den Keizer ter bekrachtiging voorgelegd, en
„ in het zeldzame geval, dat deze zijne goedkeuring mogt
„ weigeren, wordt de beſliſſing der drie ſcheidsmannen of
„ *Arbiters* ingeroepen, zijnde de drie naaste verwanten, of de
„ vermoedelijke erfgenamen der kroon. Wanneer in die uit-
„ ſpraak de Keizer in het ongelijk wordt geſteld, ſchiet hem
„ niets anders over, dan zich aan het gezag te onttrekken

Digitized by Google

„ en zijnen zoon te laten opvolgen; maar indien zulks het
„ Ministerie treft, is daarmede het leven van hem gemoeid,
„ die de zaak het sterkst doorgezet heeft." Hieruit ziet men, dat de Keizer van *Japan* niet eens de magt heeft, gelijk de Koning van *Engeland*, om naar verkiezing van Ministers te veranderen; maar aan den anderen kant ontdekt men in deze geheele handelwijze weder de al te veelvuldig toegepaste doodstraf, en de minachting voor 's menschen leven, die er in de zeden en in de wetten van *Japan* doorstraalt.

Omtrent de zeden prijst VAN OVERMEER FISSCHER (bl. 61) de *Japansche* vrouwen, (die, terstond na het huwelijk, door verw, blanketsel, zwartmaken der tanden, afschuijden der wenkbraauwen en witpleisteren der wangen, afzigtig leelijk worden gemaakt) als door huwelijkstrouw uitmuntende. De mannen daarentegen geven zich aan omgang met bijwijven over; ook zijn de huizen der ontucht, vooral in de groote steden, zeer menigvuldig.

(Bl. 63.) De bevolking wordt, met de bezittingen op *Jesso*, *Corea* en *Lieoukeou*, op 34, door sommigen zelfs op 40 millioenen begroot; dus eene volksmenigte, welke tusschen die van *Frankrijk* en *Rusland* in 't midden staat. De vrouwen zijn talrijker dan de mannen.

Doch, op dezen voet voortgaande, zou ons verslag veel te breed uitloopen. Wij hebben ons echter het vermaak niet kunnen ontzeggen, om van dit oorspronkelijke werk van eenen Landgenoot, over een zoo weinig bekend en toch zoo merkwaardig gewest, iets meer, dan b. v. over eene vertaling of eenen Roman, (waarvan dit werk er een paar dozijn opweegt) te zeggen. Wij zullen omtrent het overige veel korter zijn, daar het eerste Hoofdstuk zekerlijk het merkwaardigste is. Het tweede Hoofdstuk omvat de *natuurlijke gesteldheid des lands*, alsmede de voortbrengselen uit het delfstoffelijke rijk, waarvan slechts de kopermijnen thans voorwerpen voor den uitvoer opleveren. Ook wordt hier van de Provinciën *Corea*, de *Lieoukieou*-eilanden en *Teso* gesproken. In het derde handelt men over de *wetenschappelijke beschaving*, het Alphabet en het woordenboek, door den zeer onlangs overleden' Heer DOEFF vervaardigd en door onzen Schrijver volgens een affchrift naar *Europa* overgebragt; over de kennis der *Japanners* aan *Hollandsche* wetenschappelijke werken (het schijnt waar, 't geen de *Quarterly Review* zegt, dat men meer *Hollandsch* kent te *Jedo* dan te *Parijs*); over de geneeskunde der *Japanners*, hunne leergierigheid enz. (Vol-

Digitized by Google

gens GOLOWNIN kunnen *alle Japanners* lezen en ſchrijven. Zoo ver hebben wij het zelfs met onze Armenſcholen nog niet gebragt.) Hier achter komen eenige *Hollandsch-Japanſche* zamenſpraken. Kort is het volgende over 's lands *oudheden en zeldzaamheden.* Daarin wordt geſproken van de *meerminnen*, die men in *Japan* gevangen wil hebben, doch die ſlechts een fabrikaat zijn, waarmede men het volk misleidt; van zeer oude handſchriften (van vóór 2000 jaren! enz.) Het vijfde loopt over de *ſchilder- en teekenkunst.* Men kent de olieverw niet; goede portretſchilders hebben zij niet; de gezigten ſchijnen, even als bij de oude *Grieken*, naar een' vasten *typus* bewerkt te zijn. Bij deze gelegenheid wordt, volgens *Japanſche* teekeningen, over de gebruiken bij de onderſcheidene tijdperken van 's menſchen leven gehandeld. De *Godsdienst* is het onderwerp des zesden Hoofdſtuks, met de drie gewettigde ſekten van *Sinto*, (de oude Godsvereering) waarvan de *Dayrie* of geeſtelijke Keizer het hoofd is, en die ook hare kluizenaars of monniken heeft, de *Budsdo-* of *Siaka*-leer, (van *Ceylon* over *Tibet* en *Ava* door geheel het Oosten verſpreid) en de leer van CONFUCIUS, beide uit *China* gekomen. *Krijgskunde en oorlogstuig* worden in het zevende Hoofdſtuk vermeld. Nog blijft het volk, hoe vreemd zulks ſchijne, na eenen tweehonderdjarigen vrede, een moedig, fier en krijgshaftig volk. Wraakzucht is hun als aangeboren. Kluchtig is de afbeelding, voor dit Hoofdſtuk, van een' *Japanſchen* veldheer. Voorts behandelt men hunne krijgskundige inrigtingen; gelijk *pracht en weelde* in het achtſte Hoofdſtuk. De veranderingen der Mode kennen zij niet; alles blijft bij hen Eeuwen lang in denzelfden, ook omtrent de kleeding en woning voorgeſchreven' vorm, die ook den Keizer beheerscht, en hem verbiedt zijn paleis te verlaten. Voorts worden die vormen, alsmede het *Japanſche* huisraad en feesten, hier eenigermate beſchreven; doch daaromtrent verdient TITSINGH's ook in onze taal overgebragte werk, over *de Huwelijks- en Begrafenisplegtigheden*, te worden nagezien. Van hier is de overgang tot de *vermaken*, in het negende Hoofdſtuk, natuurlijk. De *Japanners* zijn daarop uitermate gezet, en rekenen die bijna als pligt; ook moeten daarin alle huisgenooten deelnemen. Hunne muzijk is ſlecht. Zij hebben ook tooneelſpelers, die echter weinig geacht worden, hoezeer het tooneel de verwachting des Schrijvers te boven ging en het volk die uitſpanning zeer

Digitized by Google

bemint. De vrouwen houden zich ook met het maken van allerlei handwerken bezig. Hier volgt de Schrijver hoofdzakelijk den Heer MEYLAN. De overgang van dit onderwerp op *Japan's dieren en planten*, in het tiende Hoofdſtuk, is een wat ſterke ſprong. Dit laatſte is kort, en men vindt daarin weinig nieuws. De aardappelen zijn derwaarts overgebragt, doch maken zoo min als de groenten veel opgang. Het elfde Hoofdſtuk beſchrijft de *huishouding en kleeding*, en loopt dus eenigzins met het achtſte ineen. Lieden van aanzien hebben een brandvrij pakhuis bij hunne woning. De *ambachten*, *gebouwen en vaartuigen* zijn het onderwerp des twaalfden Hoofdſtuks: de plaat ſtelt eene *drukpers* voor, die ſedert vele Eeuwen, doch ſlechts gelijk bij ons in de kindschheid dier kunst, in gebruik was. De *Japanners* zijn in de ambachten, die zij meest zittende oefenen, doorgaans zeer handig, hoewel hun de gemakkelijke werktuigen, die wij bezitten, ontbreken. Eindelijk beſchrijft het dertiende of laatſte Hoofdſtuk de reis des Schrijvers van *Batavia* naar *Japan* in 1820, de *Nederlandſche* Faktorij te *Decima* en de leefwijze onzer landgenooten aldaar, alsmede de verpligte reis des Schrijvers naar *Jedo* ten Hove in 1822, die men ook in het werkje van DOEFF vindt beſchreven. Ook hier vindt men meer de beſchrijving der plegtigheden dan der bereisde landſtreken; een bewijs, dat het niet vergund wordt, deze naauwkeurig op te nemen. Dit Hoofdſtuk heeft drie heerlijke platen, *Japanners* voorſtellende. Over 't geheel zijn de platen voortreffelijk, en de *typographiſche* uitvoering, die de Heer FISSCHER alleen op zijne kosten (naar wij vernemen) gedaan heeft, ſtrekt hem zeer tot eere. Wij hopen, dat een goed vertier van dit prachtwerk hem eenigzins zal ſchadeloos ſtellen.

Deutsch-Niederländiſches Taſchenwörterbuch, enthaltend alle gebräuchliche Wörter, nebst Angabe ihres Geſchlechts, und ihrer ſowohl eigenthümlichen als bildlichen Bedeutung, ſowie Anweiſung zur Erläuterung der Declination. Herausgegeben von J. C. DE WILDE, Lehrer zu Dordrecht. Iſter Theil. 1832. — *Nederlandsch-Hoogduitsch Zakwoordenboek, bevattende alle gebruikelijke woorden, benevens opgave van derzelver geſlacht, en derzelver zoo wel eigenlijke, als on-*

Digitized by Google

eigenlijke beteekenis. IIde Deel. Te Dordrecht, bij Blussé en van Braam. 1833. *In* 12*mo*. *Te zamen VI*, 1358 *bl.* *f* 6-:

Onze Letterkunde is niet rijk aan Woordenboeken voor de nieuwere talen, en de uitgegevene voor het Fransch, Engelsch en Hoogduitsch (want andere talen komen niet eens in aanmerking) laten veel te wenschen over, wanneer men dezelve vergelijkt met den omvang, den rijkdom en de kracht, welke die talen in onzen leeftijd verkregen hebben. Dit geldt inzonderheid van de Woordenboeken voor het Hoogduitsch. De arbeid van KRAMER en MOERBEEK moge bij deszelfs verschijning wezenlijke verdiensten hebben gehad: die arbeid is thans geheel onbruikbaar geworden, daar de schier ongeloofelijke vorderingen in de studie der Duitsche taal, en de gewigtige veranderingen, welke zij, ten gevolge daarvan, in schrift en spraak ondergaan heeft, van dien tijd af dagteekenen. De later hier uitgekomene Woordenboeken zijn van te geringen omvang, dan dat zij aan de tegenwoordige behoeften zouden voldoen, en schijnen ook in de bewerking niet te beantwoorden aan de hoogte, waarop, door den vereenigden arbeid van voortreffelijke Taalgeleerden en Schrijvers, het Hoog- en het Nederduitsch in onze dagen staan. Rec. blijft daarom den wensch koesteren, dat een Geleerde, doorvoed met de kennis der oude en nieuwere, met name der beide genoemde talen, en in staat om den arbeid van mannen, als ADELUNG, de Gebroeders GRIMM, GRÄFFE, BILDERDIJK, SIEGENBEEK, LULOFS en anderen, te waarderen en te gebruiken, zich eens verledige, om een volledig Hoog-Nederduitsch en Neder-Hoogduitsch Woordenboek zamen te stellen. Zulk eene onderneming, die alleen met Nederlandsche bezadigdheid, naauwkeurigheid en vlijt in eenige jaren ten uitvoer zou kunnen gebragt worden, zou vrij wat meer algemeene en bijzondere taalgeleerdheid vereischen, dan de vervaardiging van een Woordenboek voor eenige andere nieuwere taal, zoo wel om de rijkheid, den wijsgeerigen geest en de naauwe verwantschap van het Hoog- en Nederduitsch, als om het verbazend verschil, hetwelk, door het zeer onderscheiden volkskarakter, zich tot in de fijnste bestanddeelen en den geheimsten organismus der beide talen openbaart. Rec. kent geen' Geleerde in ons Vaderland, die, naar zijn oordeel, bewezen heeft, voor zulk een' belangrijken arbeid meer

Digitized by Google

berekend te zijn, dan de Hoogleeraar LULOFS, en hij ſchroomt niet dit hier uit te ſpreken, wel overtuigd, dat de vervaardiger van een Woordenboek wat meer is dan „*a harmless drudge, that buſies himſelf in tracing the original, and detailing the ſignification of words*," gelijk de gramme JOHNSON in zijn *Dictionary* zichzelven noemt.

Maar, offchoon Rec. zijne wenſchen omtrent een Woordenboek voor de beide bedoelde talen zoo ver uitſtrekt, is hij daarom toch niet onverſchillig voor de pogingen, die door anderen onder onze Landgenooten worden aangewend, om de vervulling van dezelve meer nabij te komen. In dit licht beſchouwd, mag de arbeid van den Heer DE WILDE, dien wij hier aankondigen, allezins verdienſtelijk genoemd worden, en heeft de ijverige man door het gemeenmaken van denzelven regtmatige aanſpraak verkregen op den dank van het Publiek. Gewisſelijk wint zijn Woordenboek in rijkheid het van de tot hiertoe uitgegevene, en zal ook ieder deskundige in 't algemeen het plan goedkeuren, dat hij voor hetzelve gelegd heeft, en de beginſelen, die hem in de uitwerking hebben geleid. Ten aanzien van woorden, uit andere talen ontleend, ſchijnt de Schrijver minder vaste beginſelen gevolgd te hebben. Wil men ook dergelijke woorden opnemen, zoo dient men vooraf de grenzen te bepalen, binnen welke men zich zal houden. Nu is er geene reden, waarom b. v. de woorden *exegetisch*, *hermeneutisch*, *hermetisch* opgenomen zijn, terwijl de nog meer gebruikelijke woorden *liberal*, *migraine*, *rationalismus* ontbreken. En hoe onvoldoende moeten ook de verklaringen van zulke woorden zijn, die meestal tot een zeker bepaald vak behooren, vooral in een Zakwoordenboek! Men zie ſlechts de woorden *deïst*, *hermetisch*, *magnetismus*, *pietismus*. Daarenboven kan onze taal zich die woorden met even veel regt toeëigenen als het Hoogduitsch, en mag men zich dus verwonderen, dezelve niet in het tweede deel opgenomen te zien. Ook is de oneigenlijke beteekenis niet overal bij de woorden gevoegd. Zoo mist men bij *Anſicht* de zeer gebruikelijke beteekenis van *denkwijze*, *gevoelen*, bij *Anflug* die van *zweem*, *geringe*, *oppervlakkige kennis*, bij *Haudegen* die van *ruw en dapper krijgsman*. Om den Heere DE WILDE een bewijs te geven, dat Rec. deszelfs arbeid waardeert, en in de volmaking daarvan belang ſtelt, zal hij enkele woorden, die onder het doorbladeren zijne opmerkzaamheid heb-

Digitized by Google

den getrokken, aanstippen, en de vrijheid nemen, daaromtrent eenige bedenkingen te opperen. Bij het woord *Abtritt* zoekt men de in het dagelijksche leven zoo zeer gewone en algemeen bekende beteekenis te vergeefs. *Aberwitz* is niet enkel, noch ook doorgaans, *ijlhoofdigheid*; de beteekenis van *waanwijsheid* is ook zeer gebruikelijk. Bij *Abfertigen* ontbreekt de beteekenis, waarin het woord veelal voorkomt, van *kort en bits antwoorden*. *Akademie* is niet hetzelfde als ons *Hoogeschool* (er bestaat b. v. te *Berlijn* eene *Akademie* en eene *Hoogeschool* of *Universität*). *Allee*; waarom ontbreekt hier het woord *laan*? *Anglotzen* is niet enkel *aanstaren*, maar het heeft de meer lage beteekenis van iets *met domme verbazing aankijken*. *Anliegen* beduidt nooit op zichzelf *kommer* of *hartzeer*; want een *Anliegen* kan evenzeer van een' verblijdenden als van een' bekommerenden aard wezen. — In het tweede deel is de vertaling van *aanbei* door *goldne Ader*, voor den in *Duitschland* zeer algemeenen kunstterm van *Hämorhoïdalübel*, bijkans onverstaanbaar. Kan ons *aangezigt* ooit door het Duitsche *Ansicht* overgezet worden, en *aangluren* door *liebäugeln*? Rec. twijfelt grootelijks. Bij de woorden *aanheffer* en *-ster* staat *Vorfinger-* en *-fingerinn*, in plaats van *Vorfänger-* en *-fängerinn*. Bij de woorden *aanlanger* en *-ster* leest men: *der, die angebet*, voor *angiebt*. Zekerlijk zijn de Hoogduitsche woorden *Frevel*, *Frevelmuth* enz. en de Nederduitsche *wrevel*, *wrevelig* enz. van denzelfden stam; maar de beteekenissen, waarin zij nu gebruikt worden, verschillen. Het komt Rec. voor, dat *Frevel* door *wrevel* of *weerbarstigheid*, *frevelhaft* door *wrevelig*, *weerbarstig*, *vermetel*, en *Frevelthat* door *vermetel bedrijf* niet juist worden overgezet, terwijl onze woorden *wrevel*, *wreveldaad* (?), *wrevelig* en *wreveligheid* voor de Duitschers niet volkomen verklaard worden door de woorden *Frevel*, *Muthwille*, *Frevelthat*, *frevelhaft*, *Frevelmuth*. Bij ons geldt omtrent die woorden in 't algemeen de beteekenis van hooggaande misnoegdheid en stuursche ontevredenheid, wat de *Duitschers Unmuth* noemen; deze verbinden met de genoemde woorden meer het denkbeeld van *boosheid*, *boosaardigheid*, *euvelmoed*. Zoo is ook het Hoogduitsch *ruchlos*, *Ruchlosigkeit* niet hetzelfde als ons *roekeloos*, *roekeloosheid*, gelijk de Schrijver zegt; het laatste is het Hoogduitsche *tollkühn*; het eerste beantwoordt aan ons *ondeugend*, *Goddeloos*, *Godvergeten*.

Digitized by Google

De Heer DE WILDE heeft het korte Voorberigt, of de *Vorerinnerung*, in het Hoogduitsch en Nederduitsch gesteld. Het laatste is in een' vrij goeden stijl geschreven, hoewel zinsneden als de tweede, ten aanzien van gemakkelijkheid en duidelijkheid, nog al wat te wenschen overlaten, hetgeen niet minder van dezelfde zinsnede in het Hoogduitsch geldt. De eerste Duitsche zinsnede mist bepaaldheid en klaarheid. De Schrijver spreekt daarin van de „*groszen Schätze der deutschen Literatur früherer Zeiten*," die de *Nederlanders* steeds hebben aangespoord tot het leeren van die taal; maar Rec. kan niet begrijpen, welke *vroegere tijden* hier bedoeld worden, daar men toch weet, dat de rijkdom der Duitsche Letterkunde nog lang geene eeuw oud is. En wie zijn thans de „*hochgefeierten gleichzeitigen Dichter und Prosaisten der deutschen Nation*"? Het is toch evenzeer bekend, dat de Hoogduitsche Letterkunde den tijd van haren hoogsten bloei reeds gehad heeft. Eindelijk komt het Rec. voor, dat de Schrijver door die *Vorerinnerung* wel bewezen heeft, de Hoogduitsche taal goed grammatikaal te kennen, en in staat te zijn dezelve grondig te onderwijzen, maar dat hij nog niet genoeg in haren geest is ingedrongen, om ze zuiver (dat is niet, zonder grammatikale fouten, maar overeenkomstig met het taaleigen) te schrijven. Rec. zelf vermeet zich evenmin, daartoe de noodige bekwaamheid te bezitten; echter neemt hij de vrijheid, de drie eerste zinsneden der *Vorerinnerung* met eenige veranderingen aan den Heer DE WILDE ter proeve aan te bieden, en dezelve bescheidenlijk aan zijn oordeel te onderwerpen:

DE WILDE.	Recensent.
Die grotzen Schätze der deutschen Literatur früherer Zeiten haben stets viele Niederländer zum Erlernen der deutschen Sprache ermuntert; zu keiner Periode ist jedoch das Studium derselben ausgebreiteter gewesen, als in der jetzigen, veranlaszt durch die hochgefeierten gleichzei-	*Die grosen Schätze der deutschen Literatur haben die Liebe zur deutschen Sprache seit lange in den Niederlanden geweckt und genährt; doch zu keiner Zeit hat das Studium dieser Sprache so sehr unter uns zugenommen als jetzt, wo so viele treffliche Geisteserzeugnisse Deutsch-*

Digitized by Google

tigen Dichter und Prosaisten der deutschen Nation.

Dies hat nun auch die Hülfsmittel zum Erlernen dieser Sprache sehr vermehrt; und von denen, welche seit kurzem erschienen sind, hofft der Verfasser gegenwärtigen Wörterbuches, dasz es seinem Streben nicht ganz mislungen ist, dem Publikum ein zweckmäszíges und wohlfeiles Hülfsmittel darzubieten. Zwar ist er sehr weit entfernt von dem Wahne, dasz sein Wörterbuch einen groszen Werth habe, dennoch aber glaubt er, dasz gerechturtheilende Männer es für kein schlechtes und unbrauchbares Werk erklären werden.

lands jedes dafür empfängliche Gemüth in Anspruch nehmen.

Dieser angeregte Sinn für die deutsche Sprache hat die Hülfsmittel zu ihrer Erlernung stark vermehrt. Der Verfasser dieses Wörterbuches lebt indessen der Hoffnung, dass er, auch nach den bisherigen Leistungen, seine Absicht, um dem Publikum ein zweckmäszíges und wohlfeiles Hülfsmittel zu verschaffen, nicht ganz verfehlt habe. Zwar ist er weit entfernt, auf seine Arbeit grossen Werth zu legen, doch er erlaubt sich, seine Ueberzeugung auszusprechen, dass billige und sachkundige Männer seinem Buche nicht alles Lob versagen, und es nicht für unbrauchbar erklären werden.

Bloemlezing uit Nederlandsche Prozaschrijvers, van de zestiende tot de negentiende Eeuw. Door N. G. VAN KAMPEN. *Iste Stuk. Van* ALDEGONDE *tot* WAGENAAR. *IIde Stuk. Van* STIJL *tot* FOKKE. *Te Haarlem, bij de* Erven F. Bohn.. 1834. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 480 *bl. f* 3-80.

De smaakvolle, geleerde en werkzame VAN KAMPEN levert ons hier de twee eerste deelen eener Bloemlezing uit Nederlandsche Prozaschrijvers, op soortgelijke wijze bijeengezameld, als zijn vroeger Handboek voor de Hoogduitsche Letterkunde, namelijk niet in rubrieken, gelijk bij de *Le-*

Digitized by Google

çons de Littérature Française van NOËL en LA PLACE, zoodat men Verhalen bij Verhalen, Beſchrijvingen bij Beſchrijvingen, Allegoriën bij Allegoriën vindt, maar naar tijdsorde; de oudſte Schrijvers eerst, en zoo eindelijk tot de nieuwſte der overledene Schrijvers toe. Van de nog levenden zal alleen Prof. VAN DER PALM in aanmerking komen, daar deze algemeen voor den besten, thans levenden, Prozaſchrijver in Nederland erkend wordt. Daar de Heer Mr. SCHELTEMA nu kort geleden het tijdelijke met het eeuwige verwisſeld heeft, hopen wij, dat uit de zoo uitmuntend geſtelde ſchriften van dien Geleerde, al ware zulks oorſpronkelijk het plan niet geweest, mede iets in het vierde deel der Bloemlezing zal worden opgenomen. Want *vier* deelen worden ons in de Inleiding beloofd. De nu verſchenen twee eerſte ſtukken behelzen, het eerſte ſtuk: fragmenten uit de werken van ALDEGONDE, SPIEGEL, COORNHERT, WILLEM MEERMAN, (uit het begin der 17de eeuw) P. C. HOOFT, VAN DEN VONDEL, JACOB CATS, SWINNAS, G. BRANDT, E. BRANDT, VLAMING, VAN EFFEN, het werkje *de Philoſooph* door een' ongenoemden, zoo ook uit *de Philanthrope* en *de Onderzoeker*. Voorts van ONNO ZWIER VAN HAREN en JAN WAGENAAR. Het tweede ſtuk bevat fragmenten uit SIMON STIJL, Mejufvrouwen WOLFF, geb. BEKKER, en A. DEKEN, BELLAMY, VAN ALPHEN, CAPELLEN TOT DE POLL, ALLARD HULSHOFF, KANTELAAR, R. FEITH, NIEUWLAND, W. A. OCKERSE, STUART, A. LOOSJES, PZ., LUBLINK DE JONGE en FOKKE, SIMONSZ. Met oordeel en ſmaak, gelijk men verwachten kon, is de Hoogleeraar bij het verzamelen dezer Bloemlezing te werk gegaan. Wij hebben één ernſtig verzoek. Bij het Handboek der Hoogduitſche Letterkunde is nergens een Register te vinden. Dit maakt het zoeken moeijelijk. Ook bij deze twee eerſte ſtukken der Nederlandſche Bloemlezing beſtaat hetzelfde gebrek. Noch vóór, noch aan het einde van elk ſtuk ontmoet men eene lijst der Schrijvers, met aanwijzing der bladzijden. Doch het werk is nog niet voltooid, en door een algemeen Register achter het vierde deel, of anders des noods in een afzonderlijk boekje, kan in dit gebrek nog voorzien worden; welk laatſte hulpmiddel ook voor het Duitſche Handboek nog kan worden aangewend. Wij hopen, dat de Hoogleeraar aan dezen onzen wensch, die den-

Digitized by Google

kelijk de wensch van het algemeen is, zal voldoen, op zulk eene wijze, als hij zelf de geschiktste oordeelt.

Herinneringen, Indrukken, Gedachten en Tafereelen, opgedaan gedurende eene Reizé naar het Oosten (1832—33), *of Aanteekeningen van een' Reiziger, door* ALPHONSE DE LAMARTINE, *Lid der Fransche Akademie. Iste Deel. Te Breda en Amsterdam, bij* F. P. Sterk *en* L. van Bakkenes. 1835. *In gr.* 8*vo. XII en* 294 *bl. f* 2-90.

In de *Bredasche Courant* van 3 Sept. 1835 werd reeds eene kernachtige beoordeeling van het eerste deel dezer Reis geplaatst; met hetgeen daarbij wordt aangemerkt, kan Recensent zich hoofdzakelijk vereenigen, vooral wat het eenzijdige en zonderlinge van LAMARTINE's oordeelvellingen over de overblijffelen der Griekfche Bouwkunst betreft. Met grond zijn ook eenige onnaauwkeurigheden, zoo in de vertaling van het proza, als in de over het algemeen niet ongelukkige navolging der ingevlochtene dichtstukken, in dat nieuwsblad aangewezen. Wij meenen verpligt te zijn, de volgende aanmerkingen op de overbrenging der gedichten hier nog bij te voegen, daar deze feilen door den Recensent in voornoemde Courant (hoezeer zijn de dagbladen van hunne oorspronkelijke, eigenaardige bestemming afgeweken!) schijnen over het hoofd gezien:

Wij lezen bl. 86:

Voor nog mijn denken rijpte, *en* 's levens steile baan
Nog onbekend was aan het knaapjen, dat, bij 't spelen
Aan moeders knieën, zich vervaren liet of streelen
Door hersenschimmen, enz.

Dit zou beteekenen: vóór nog mijne denkenskracht rijp werd, en *vóór' nog de baan des levens onbekend was* aan het knaapje enz.; doch de meening is blijkbaar: vóór dat de levensbaan *bekend* was. De zin vordert derhalve deze of soortgelijke verandering:

Vóór nog mijn denken rijpte, en 's levens steile baan
Bekend was aan den knaap, die, bij 't onschuldig spelen
Aan moeders knieën, zich vervaren liet of streelen
Door hersenschimmen, enz.

Digitized by Google

Bl. 87 ſtaat er, midden onder de Alexandrijnen:

Geen ſchettrend krijgs*geſchrei*, geen trillend ſnarenruiſchen
Der heilge Harp, geen toon, die 't ziedend bruiſchen, enz.

Lees den laatſten regel, tot behoud der maat:

Der Godgewijde harp, geen toon, die 't ziedend bruiſen, enz.

De Vertaler bevlijtige zich dus, in het volgende deel oplettender en getrouwer te zijn. Aan bekwaamheid, indien hij zich de noodige moeite getroost, ſchijnt het hem niet te ontbreken; en, niettegenſtaande de aanmerkingen, welke op het oorſpronkelijke kunnen gemaakt worden, bezit het zoo vele ſchoonheden van ſtijl, beſchrijving en gedachten, dat de overbrenging de inſpanning des Vertolkers wel waardig is.

Vrijmoedige Bedenkingen, betreffende de zaak der Kandidaten tot de H. Dienst, inzonderheid bij het Hervormd Kerkgenootſchap. Te Utrecht, bij N. van der Monde. 1835. *In gr.* 8vo. 55 *Bl. f*: - 55.

Na hetgene Rec. over het onderwerp, in dit ſtukje behandeld, gezegd heeft, bij de beoordeeling der ſtukjes van *Philocandidatus* en *Wenken en Meeningen*, in dit Tijdſchrift No. IX, zal hij thans korter kunnen zijn. — De Schrijver, die zich onder de Voorrede *Justus Philecelefius* noemt, gaat (bl. 7—39) eerst de oorzaken na, waaruit de tegenwoordige overvloed van Candidaten bij het Hervormd Kerkgenootſchap hier te lande voortgekomen is, en noemt daaronder voornamelijk (gelijk ook Rec., t. a. p. bl. 366, reeds gezegd heeft) de overdreyene klagten over gebrek, en de ten gevolge daarvan genomene maatregelen. Verder ſchetst hij de nadeelige gevolgen, die hieruit thans voortvloeijen, en brengt hiervan maar al te bekende dingen te berde, doch die wel mogen ter harte genomen worden. — Hierop ſlaat hij, in de overige 16 bladzijden, eerst eenige middelen ter voorkoming voor het vervolg voor; te weten, gelijk gedeeltelijk de beide vroegere Schrijvers, het ophouden van alle ſubſidiën, ook die, welke van 's Lands wege aan Predikants-zonen verleend worden, of ten minſte de beperking dezer laatſte tot zeker aan-

Digitized by Google

tal, alsmede het weder invoeren van de Theologiſche Collegiegelden. Men zie, wat Rec. omtrent het eerſte, t. a. p. bl. 366, gezegd heeft. Het ontnemen echter of beperken van de Theologiſche Akademiegelden voor Predikants-zonen komt hem, bij de doorgaans niet ruime bezoldiging der Predikanten, te hard voor, en ook om het belang der zaak onraadzaam: het laatſte acht hij billijker en doelmatiger. — Vervolgens, na verwerping van het eerſte en derde door *Philotand.* voorgeſlagene, maar door Rec., t. a. p. bl. 363, ook afgekeurde middel tot ſpoediger plaatſing van Candidaten, ſtelt *Philecel.* als hoofdmiddel voor, de opvolging naar *ancienneteit*, door *Philocand.* onder de bijkomende middelen genoemd, en zegt hierover het een en ander goeds. Reeds vóór dat een der drie gemelde ſtukjes Rec. onder de oogen kwam, is dit denkbeeld bij hem opgerezen, gelijk hij het ook, t. a. p. bl. 365, verdedigd heeft; en hoe meer hij het ſedert heeft ingedacht, hoe aannemelijker het hem voorgekomen is: de veel grootere kans voor de Candidaten, om binnen zekeren tijd geplaatst te worden, de beſparing van vele kosten en onaangenaamheden voor dezelve, de veel minder moeijelijke keus, ja mindere moeiten en kosten zelfs voor de Kerkeraden; deze en meer andere redenen ſchijnen hem hiervoor allezins te pleiten, en de tegenredenen verre over te wegen. De ruimte ontbreekt hem hier, om deze ganſche zaak en een hiertoe dienend ontwerp naar behooren te ontwikkelen; maar hij behoudt zich voor, om hierop welligt nog eens ter geſchikter plaats en gelegenheid terug te komen. — Ook de Adjunctiedienst wordt door *Philecel.* voorgeſtaan, en ter meerdere uitbreiding met een woord aangeprezen. De aanſtelling echter van eenige Candidaten tot Catechiſeermeesters komt Rec., behalve om andere redenen, wegens het reeds beſtaan van zoodanige ondergeſchikte Godsdienstonderwijzers, niet raadzaam voor. — Om eindelijk de achting voor den geestelijken ſtand, die bij het prediken op beroep vooral thans zoo veel lijdt, op te houden, ſtelt de Schrijver voor, dat de aanvragen, om op eene vacante plaats te prediken, niet bij den Kerkeraad, maar bij het Clasſicaal Beſtuur zullen geſchieden, hetwelk dan de aanwijzing van eenigen zal doen: op zichzelf ſchijnt dit niet kwaad; maar de verdere bepalingen, die hiervoor volgens den Schrijver misſchien zouden noodig zijn, maken dit ook al hoogst moeijelijk, zoo niet onuitvoerlijk. Konde „ het

Digitized by Google

„ prediken op beroep, daar het toch," zoo als Rec. met *Philetel.* zegt, „ in de daad weinig nut heeft, geheel wor„ den afgeschaft, het ware misschien het wenschelijkst van „ allen": en waarom moeten toch eenige Landgemeenten hierin meer voorregt, zoo het al een voorregt te noemen is, boven andere en boven Stadsgemeenten hebben? Doch indien de maatregel van opvolging naar *ancienneteit* in werking kon gebragt worden, zouden er reeds vele nadeelen, die nu uit het overgroote aantal van Candidaten ontstaan, van zelve grootendeels wegvallen. De voorslag des Schrijvers, om in eene vacante Gemeente eenen Candidaat voor eenen tijd als Hulpprediker aan te nemen, op hoop van mogelijke beroeping, komt Rec., zoo wel om de groote onaangenaamheden, hieruit te voorzien, als om pecuniéle redenen ten nadeele van Ringbroeders en Gemeenten, gansch onaannemelijk voor. Gaarne daarentegen vereenigt hij zich met den wensch des Schrijvers, dat er eenige maatregel moge bedacht worden, om voor te komen, dat Gemeenten, die te voren Predikanten beriepen, nu dikwijls, ten nadeele van dezer bevordering, zich met Candidaten vergenoegen. — Ten slotte beveelt Rec. dus ook dit stukje, met zijne bovenstaande aanmerkingen, indien zij zoo veel waard zijn, aan de aandacht van allen, die de magt hebben, om in deze genoeg belangrijke zaak het goede uit te voeren.

Vaderlandsche en dichtlievende Mengelingen van A. DE JONG, GSZ. *Te Amsterdam, bij* L. van der Vinne. 1835. *In kl.* 8*vo. VI*, 14 *en* 158 *bl. f* 1 - 80.

De opsteller van dit bundeltje schijnt in geene gunstige financiéle omstandigheden te verkeeren; en schoon hij zelf erkent, wel te weten, dat zijn werk niet onder de beste voortbrengselen onzer dichtkunst behoort, heeft hij het uitgegeven, ten einde op die wijze aan het opgemelde te gemoet te komen. Het koopen van dit werkje is dus eene weldaad, (het woord stoote den eerlijken Man niet!) waarvan wij niemand zouden willen terughouden, ook al ware er niet inderdaad veel goeds, ja schoons in deze Mengelingen te vinden. Het oogmerk, dat de Opsteller bij de uitgaaf had, heeft hem echter misschien wel eens met eenige overhaasting doen te werk gaan. Anders zou hij mogelijk bl. 1 niet gezegd hebben

Digitized by Google

vergeefs verklaren zal, voor *vergeefs* TRACHT *te verklaren*. Bl. 2 zou hij tusſchen vers 2 en 3 geene twee ſlepende regels hebben overgeſlagen. Tegenover SCHILLER, GÖTHE en KLOPSTOCK zou hij (om bij de overledenen ons te bepalen) eer VONDEL, BILDERDIJK en FRITH, dan de als Dichters verdienſtelijke, maar als zoodanig toch minder uitſtekende Mannen, NIEUWLAND en BORGER, hebben genoemd. Bl. 6 zou hij dan welligt niet gezegd hebben: *Het heug den vierſprong*: want de taal vordert *dit heugt mij*, en niet *ik heug dit*. Bl. 7 zou reg. 14 geenszins een voet te kort zijn. Bl. 8 zou de Tijd niets *ontrooven met gewiekte ſchreên*. *Langs de wanden mijmeren* (bl. 9) begrijpen wij niet. Bl. 10 *iemands leed ſchragen* voor *lenigen*, en bl. 53 *een geringe* GLOED, *die de ontloken vriendſchap* SCHRAAGT, zijn almede onjuiste uitdrukkingen. Doch liever, dan meerdere leemten aan te wijzen, verklaren wij *de Avondſtond* (bl. 28) en *vaderlandsch Winterlied* (bl. 55) met uitſtekend genoegen te hebben gelezen; dat er ook in de meeste andere verzen ſchoone plaatſen voorkomen, en dat wij onzen welwillenden landgenooten kunnen verzekeren, dat zij met het koopen van dit bundeltje geenszins zullen miskocht zijn.

Keur van Scherts en Luim. Door onderſcheidene Nederlandſche Dichters. Ikde Bundel. Te Amſterdam, bij F. Kaal *en* C. Bakker, Bz. *In kl.* 8*vo.* 182 *Bl. f* 1-80.

Hebben wij in het algemeen gunſtig over den eerſten bundel der onder den titel van *Keur van Scherts en Luim* verſchenen verzameling dichtſtukjes kunnen oordeelen, ook de tweede verdient eene even loffelijke vermelding: want ook dit boekdeeltje bevat een aantal gedichten en versjes, zeer geſchikt voor eene den geest opruimende lectuur. KINKER, IJNTEMA, OOSTERWIJK BRUYN, VAN ENST KONING en anderen hebben menige welgeſlaagde bijdrage geleverd, waaronder wij die van KINKER, *Europa op den Stier in* 1830—1831, en het *Godenpraatje op den Olimp ten huize van Jupiter*, door IJNTEMA, bijzonder onderſcheiden. Onder de geestige ſtukjes van CHARANTE beviel ons met name *het Schuifgordijntje*, hetwelk wij, ſchoon het gelukkiger kon zijn ingekleed, om de kortheid, hier mededeelen:

Digitized by Google

Phidile.

Lieve moeder! zeg mij eens,
Wat heeft dit met Frits gemeens?
Als gij hem flechts aan ziet komen
Langs dit huis, ('t gebeurt al ligt)
Dra hebt gij het niet vernomen,
Of gij zegt: 't gordijntje digt.

Moeder.

Zwijg, mijn dochter! 't is uw pligt,
Schuif gij maar 't gordijntje digt,
Want de liefde van dien jongen
('t Geen ik van de buren hoor)
Is reeds tot u doorgedrongen.

Phidile.

Daar helpt geen gordijntje voor!

Dat niet alles in deze verzameling even geestig en puntig is, behoeft niet te worden aangewezen: het laat zich vooraf wel vermoeden. In het onmiddellijk daarop volgende ſtukje, *de Hollandſche Kaas*, b. v., door STORM VAN 'S GRAVEZANDE, kunnen wij het regte aardige, luimige, zinrijke niet vinden, dat wij er zoo gaarne, behoudens de vereischte kieschheid, in zouden ontmoet hebben, en het is ook wat lang voor een *toast*. *Herinnering* door CHRISTEMEIJER (bl. 136) is ons te gekunſteld. Doch het zou te veel plaats wegnemen, al de ſtukjes afzonderlijk te beſchouwen. Alvorens affcheid te nemen van dit bundeltje, moeten wij echter nog zeggen, dat wij van Mejufvrouw P. MOENS, ook in het luimige, wel gelukkiger ſtukjes hebben gelezen, dan die *Mannen uit drakentanden gegroeid* (bl. 13 en vervolg.), en dat vele hier voorkomende dichtſtukjes, waaronder ook *het gemaskerde Bal*, door WEISSMANN DE VILLEZ, ons beter behaagden. Over het geheel zal men dus dezen tweeden bundel, tot verpoozing van ernſtiger bezigheden, met genoegen doorbladeren, al is niet alles boven gegronde berisping verheven.

Ter Nagedachtenis van CORNELIS LOOTS, *door* H. HAAKMAN, *Mr.* M. C. VAN HALL, *Mr.* J. KINKER, J. VAN

Digitized by Google

WALRÉ, H. TOLLENS, CZ. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1834. *In gr.* 8*vo.* 146 *Bl. f* 2-80.

Het was eene gelukkige gedachte van de Uitgevers, „ iets toe te brengen ter vereerende nagedachtenis van den verdienstelijken en waarlijk oorspronkelijken Dichter LOOTS;" en aangenaam is het, dat „ hun voornemen bij eenige van 's Mans vrienden en kunstgenooten dien bijval mogt vinden," waarvan deze bundel nu welsprekend getuigt.

HAAKMAN heeft *ter nagedachtenis van* CORNELIS LOOTS gesproken in de Maatschappij *Felix Meritis*, en doet hem in deze Redevoering (bl. 1—59) kennen in zijnen levensloop tot aan zijnen dood; maar vooral zoo als hij, genoegzaam alleen door het lezen van VONDEL, en voorts door eigen genie en oefening, die groote Dichter geworden is, welken men te regt in hem bewondert; en hij toont deszelfs voortreffelijkheid als zoodanig in verschillende bijzonderheden aan, gestaafd en opgehelderd door ingevlochtene stukken uit deszelfs Gedichten. — VAN HALL zingt (bl. 61—83) met de hem eigene kracht *ter nagedachtenis van* LOOTS, karakteriseert met fikschе trekken de voornaamste van deszelfs Gedichten, in de *Aanteekeningen* (bl. 84—92) nader aangewezen, en vermeldt alzoo waardiglijk des Overledenen lof. — KINKER legt (bl. 93—98) *een loovertakje op het graf van* LOOTS, en vestigt daarbij, als wijsgeerig Dichter, zijne bewonderende aandacht op hem, zoo als hij alleen onder de leiding der Natuur tot een vindingrijk Dichter gevormd is. — KLIJN heeft, in het Genootschap *Doctrina et Amicitia*, LOOTS gehuldigd door een Dichtstuk, (bl. 99—125) waarin hij hem, als Hoofd van zijn Gezin, maar voornamelijk als oorspronkelijk Dichter van rein natuurlijk gevoel, als zedelijk, vaderlandlievend en godsdienstig Dichter, met sierlijke uitvoerigheid schildert. — VAN WALRÉ vlecht (bl. 127—134) *eens grijsaards loofkransje om den gedenksteen van den voortreffelijken Dichter* LOOTS; maar een loofkransje, zoo frisch, zoo fraai, zoo geurig, dat men naauwelijks gelooven kan, dat het „ zwakke, stramme vingeren" zijn, waarmede hij dit „ zelf stervende om de urn te slingeren" weet, maar zijne jongere kunstbroeders hem toeroepen: Grijsaard! gij zelf hebt zulk een' krans verdiend! — TOLLENS zingt, *ter uitvaart van* LOOTS, (bl. 135—146) in toonen van zeer somberen weemoed, het afsterven van hem, die tweemaal,

Digitized by Google

vereerend voor beiden, zijn mededinger in den dichterlijken wedstrijd, maar ook sedert zijn edele kunstvriend was, wien hij nu, met diep-donker gevoel van het vervlogene genot, het laatste aardsche vaarwel toeroept.

Steller van dit korte verslag hoopt hiermede het eigene en de waarde van elk der in dezen bundel vervatte stukken genoegzaam uitgedrukt te hebben; vergenoegt zich liever met de taak van Referent, dan van Recensent, achtende, dat verdere beoordeelende aanmerkingen, zoo hij ze al hebben mogt, hier minder te pas komen; en dankt de Heeren vervaardigers, uit naam der vrienden en hoogschatters van LOOTS, voor dit Gedenkteeken, ter eere van kunnen ontslapen Vriend opgerigt.

Berigt aangaande de Utrechtsche Vereeniging tegen het misbruik van sterke Drunken: door JODOCUS HERINGA, ELIZA'S ZOON. *Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1835. *In gr.* 8vo. 25 *Bl.* *f* : - 25.

Nederlandsch Bouwkunstig Magazijn. II—IVde Stuk. Te Amsterdam, bij M. Schooneveld en Zoon. 1835. *In gr.* 8vo. *Bl.* 65—256.

Supplement op het Woordenboek. Door J. VAN WIJK, ROELANDSZ. *IIde Aflevering. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1835. *In gr.* 8vo. *Bl.* 97—192.

Grondbeginselen der Natuurkundige Wetenschappen. II en IIIde Aflevering. Te Breda, bij F. P. Sterk. 1835. *In gr.* 8vo. *Bl.* 49—144. *f* 1 - 86.

Verslag van de Commissie voor den Veenbrand van 11 *en* 12 *Junij* 1833. *Met eene geschiedkundige Aanteekening door Mr.* H. O. FRITH. *Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1835. *In gr.* 8vo. 79 *en* 25 *Bl.*

Gedachten over de Opvoeding, (door FR. R. FRUAUF, *Hoofdbestuurder der Opvoedingsgestichten te Zeist.) Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1834. *In gr.* 8vo. 35 *Bl.* *f* : - 25.

l'Education par l'Amitié. La Haye, chez *W. P. van Stockum.* 1835. petit en 8vo. 47 pag. *f* : - 60.

Digitized by Google

De Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, als eene Christelijke Inrigting geschetst, in eene Redevoering, enz. op den 21 Nov. 1834 uitgesproken door Mr. A. TELTING, *Advocaat en Secretaris der Stad Franeker. Te Franeker, bij* G. IJpma. 1834. *In gr.* 8*vo.* 54 *Bl.* f : - 50.

Wij voegen deze verschillende brochures, afleveringen van nog onvoltooide werken, supplementen enz. bij elkander, omdat zij meerendeels veeleer eene aankondiging, dan eene beoordeeling vereischen.

Wij zullen van alles, naar volgorde, een enkel woord zeggen.

No. 1. Men ziet reeds uit den titel, dat het doel der Utrechtsche Vereeniging niet, gelijk bij de meeste Matigheidsgezelschappen in Grootbrittanje en Noord-Amerika, de weering van het gebruik, maar slechts van het misbruik der sterke dranken is. Hoe verderfelijk dat misbruik is, blijkt hier uit eene ingelaschte verklaring van Genees- en Heelkundigen te Utrecht. Wij wenschen, dat de Vereeniging in hare heilzame oogmerken wèl moge slagen! Gelukt haar dit, zoo heeft zij welverdiend bij Menschheid en Vaderland. Want wij schromen niet, te beweren, dat wel het derde deel der bestaande of voorvallende huiselijke en maatschappelijke ongeregeldheden het gevolg zijn van dronkenschap.

No. 2. Het *Bouwkunstig Magazijn* wordt geregeld en, naar ons toeschijnt, uitmuntend voortgezet.

No. 3. De Heer VAN WIJK ontziet geene moeite, om zijn algemeen aardrijkskundig Woordenboek tot de hoogste volkomenheid op te voeren, en alle misstellingen telkens te verbeteren. Dank hebbe de kundige en ijverige man voor zijnen niet genoeg te waarderen arbeid!

No. 4. Ook het belangrijke werk, dat de Grondbeginselen der Natuurkundige Wetenschappen ten onderwerp heeft, wordt telkens verder gebragt. Mogelijk zullen wij in eenige meerdere beoordeeling treden, als het voltooid is. Voor het tegenwoordige merken wij slechts aan, dat de stijl wel iets te wenschen overlaat. Zoo vinden wij b. v. van *gassen* op bl. 50 gesproken. Dit is niet overeenkomstig het taalgebruik: men zegt *gazsoorten*, omdat het kunstwoord *gaz* niet wel voor verbuiging vatbaar is.

No. 5. Het Verslag van de Commissie, ter verzorging van de door den Veenbrand in 1833 ongelukkig gewordene

Digitized by Google

ingezetenen van de Provincie Groningen, levert een nieuw bewijs van de hulpvaardige weldadigheid onzer Natie. De geschiedkundige Aanteekening, ten slotte, zet blijvende belangrijkheid aan dit werkje bij.

No. 6. De Gedachten over de Opvoeding doen den Heere FRUAUF eer aan, en zijn eene aanbeveling voor de Opvoedingsgestichten te Zeist, daar het verstand van den bestuurder zoo helder en zijn hart zoo weldoordrongen blijkt te zijn.

No. 7. Schoon wij het goede doel en den menschlievenden zin van den Schrijver van het stukje: *l'Education par l'Amitié*, niet willen ontkennen, schijnt hij ons een sentimentele dweeper, die met zijne hooggespannene denkbeelden in de werkelijke wereld weinig nuts zal stichten. Wie kan zich van lagchen onthouden bij de lezing van bl. 31 en 32, waaruit wij de volgende *tirades* afschrijven: „*Tout homme rayit dans ses* enfants *et dans ses* ouvrages, *où il exprime visiblement son âme. Tout homme est donc un* POÈTE.... *chaque homme est* FAISEUR." Nu ja! van ZUURE *poëten* is de wereld vol! De Schrijver van dit boekje is als *voortbrenger* van hetzelve een *poëet*, en als hij vader is of wordt van een kind, dan is hij het dubbel, één *par son ouvrage* en één *par son enfant!*

No. 8. Tot onze vreugde kunnen wij onze beoordeeling besluiten met de aankondiging van een opstel van iemand, die wel bij zijne zinnen is. De Heer Mr. A. TEDTING heeft op eene overtuigende wijze de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* als eene Christelijke Inrigting geschetst. Men zal zijne Redevoering met genoegen en bijval lezen.

Jodoka de Kaartlegster, *door* J. E. SCHUT. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1835. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 547 *bl. f* 4-90.

Deze Roman van den Heer SCHUT is beter bewerkt, dan zijne vroegere opstellen van die soort; maar, zonder zijnen arbeid aan de vereischten van den historischen Roman in deszelfs hooge volmaaktheid te willen toetsen, of te vergelijken met de meesterstukken van eenen WALTER SCOTT en dergelijke *Geniën*, hetgeen slechts ten nadeele van den Heer SCHUT zou kunnen uitvallen, is er buitendien nog veel in te vinden, dat onze berisping verdient. Waarom is eene kaartlegster, die

Digitized by Google

met deze hare beſpottelijke kunſtenarij toch niets wezenlijks uitwerkt, tot heldin gekozen? Geſchiedt dit, om den Roman belangrijker te maken, dan deugt het middel niet, zoo als het hier is aangewend: het veroorzaakt ſlechts teleurſtelling. Deze kaartlegſter is Arminiaansch. Maar juist onder de genen, die de Remonſtrantſche begrippen waren toegedaan, is zulk eene vrouw, vooral daar zij zelve aan de deugdelijkheid harer kunst gelooft, eene *contradictio in terminis*, vermits alle waarzeggerij, even als de ſterrewigchelarij, met de leer van een voorbeſtemmend noodlot beter rijmt, dan met die van 's menſchen zedelijke vrijheid. Mogelijk zou men den Schrijver ook wel van eenige partijdigheid in zijne wijze van voorſtellen kunnen beſchuldigen; maar wij willen den Romanſchrijver daarin eens zijne vrijheid laten: hij behoeft ons geene rekenſchap te geven, waarom hij perſonen en zaken alzoo en niet anders beoordeelt. Hij wederſpreke ſlechts de Geſchiedenis niet! Hij zegge niet, gelijk hier SCHUT (eerſte Deel, bl. 258): „De roode mutſen (d. i. de *Hoekſchen*) hielden het met den Heer des Lands; de grijze (de *Kabeljaauwſchen*) trachtten zich door buitenlandſche hulp te verſterken," enz. Want, hoe men over die twisten denke, ieder weet, dat de *Kabeljaauwſchen* de aanhangers van Graaf WILLEM, de *Hoekſchen* daarentegen die van Gravin MARGRIET waren. Ook doe de Romanſchrijver zijnen begunſtigden held geene beſpottelijke keus in zijne liefde doen, gelijk PHILIP DUIVENBERG, die eerst verlieft op een meisje boven zijnen ſtand, en, toen hij die beminde eindelijk, na Kapitein bij de Muskettiers geworden te zijn, verkrijgen kon, liever huwde met een boerinnetje, dat een onecht kind bij een ander had, welk kind PHILIP echter op zijne rekening als vader overnam. Voorts wachte zich de Romanſchrijver voor zulke onwaarſchijnlijkheden, als dat PHILIP DUIVENBERG, toen hij nog Luitenant in Staatſche dienst was, eigendunkelijk zijne uniform in de visſchershut van zijnen vader kon afwerpen, en op nieuw visſcher worden te *Scheveningen*, zonder eenige vermomming en zonder vervolging voor misdaad van deſertie; dat die visſcher-Luitenant vervolgens weder dient onder den Koning van *Boheme*, daarna aan Prins MAURITS vrijmoedig verklaart een Remonſtrant te zijn, intusſchen genade verwerft voor JODOKA de kaartlegſter, en, in weerwil van zijne vorige deſertie, door den anders op krijgstucht zoo gezetten Prins MAURITS nog tot Kapitein bij de Muskettiers.

Digitized by Google

wordt benoemd! — Over het wonderbare in de laatste redding van JUSTINA willen wij niet spreken, even min als over een aantal andere onwaarschijnlijkheden van minder belang. Ook feilen in stijl en taal gaan wij voorbij; van de drukfouten noteerden wij alleen (bl. 184 van het tweede Deel, aan het begin van Hoofdstuk 18) FLORIS, blijkbaar voor PHILIP. Niettegenstaande de veelvuldige leemten, houdt dit boek achter de belangstelling gaande; er is veel inwikkeling in, en de ontknooping is in zeker opzigt voldoende, schoon wij voor onszelven liever PHILIP aan JUSTINA verbonden hadden gezien, en FLORIS MUYS VAN HOLY, als berouwhebbend en terugkeerend minnaar, vereenigd met de bevorens door hem verleide ROSALIA, wier huwelijk met Kapitein PHILIP DUIVENBERG altijd iets stuitends heeft voor ons gevoel, vooral dewijl nu de vroeger door dezen beminde en hem wederliefde schenkende JUSTINA haren stillen hartewensch ziet teleurgesteld.

Moed en tegenwoordigheid van geest. Eene Verzameling van merkwaardige en buitengewone Voorvallen uit het menschelijk leven in den nieuwsten tijd. Naar het Hoogduitsch van G. H. RETORCHS. *Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1835. *In gr. 8vo.* 238 *Bl. f* 2-40.

Klokspijs voor Leesgezelschappen en Leesbibliotheken. De stoomgeest is ook tot ons doorgedrongen, maar openbaart zich tot dusverre meer van binnen dan naar buiten. Reeds hebben wij stoomgezelschappen en leesbibliotheken, stoomlezers, stoomvertalers en stoomdrukkers — ook stoomschrijvers?... ach, dat wij hierop in gemoede *neen* konden antwoorden! Doch, wat daarvan ook zij, wij herhalen, met betrekking tot dit boek: Klokspijs van den dag. In 33 langere en kortere verhalen, worden hier zee en land, ijs en sneeuw en storm en onweer, woud en veld, rots en berg en dal op schatting gesteld, om ons het wonderbaarste en treffendste en ijselijkste te vermelden. Dat wij hier ook oude bekenden ontmoeteden, die ons meer- en minder welkom waren, mogen wij wel zeggen, maar niet berispen, dewijl de Vertaler zelf dit opregtelijk erkent. Maar door „krachtig zielevoedsel" verstaan wij toch iets anders, dan hij. „Zich verdienstelijk maken bij de menschheid," hieraan hechten wij voor ons mede een hooger denkbeeld, dan de overbrenging van dit en

Digitized by Google

dergelijke schriften. Wij hadden ook wel onder het lezen het een en ander aangestipt, dat ons of min waarschijnlijk, of te *Napoleontisch*, of min gelukkig vertaald of kwalijk gecorrigeerd voorkwam; maar bij dusdanige lectuur neemt men dit zoo nauw niet: het boek is allezins onderhoudend; de strekking goed; de verscheidenheid veelvuldig, en een zeer fraai titelvignet strekt den voorgevel tot een wezenlijk sieraad.

Graaf Eduard Forster. Een oorspronkelijk Nederlandsch Verhaal. Te Arnhem, bij C. A. Thieme. *In kl. 8vo. 213 Bl. f* 1-80.

De ongenoemde Schrijver waagt het, eenen *eerstelling* aan te bieden. Op zeer bescheidene wijze drukt hij, in eene korte Voorrede, zich uit over de waarde van dezen letterarbeid, en verzoekt verschooning voor *de hier en daar ingeslopene drukfouten*, betuigende, dat hij niet in de gelegenheid is geweest, om zelf de proeven na te zien. Gaarne laten wij verontschuldiging gelden, zoo veel dezelve vermag, doch vragen: Was er dan zoo veel haast bij de uitgave? De fouten, die het werkje ontsieren, zijn te menigvuldig. Ook de stijl, welke niet boven het middelmatige zich verheft, laat veel te wenschen over. Wij mogen voorts gunstig oordeelen, wat de zedelijke strekking des verhaals aangaat. Geene ondeugd wordt hier bekoorlijk of in een verschoonend licht voorgesteld. Integendeel, de Schrijver tracht menschelijke verkeerdheden en gebreken, tot waarschuwing, ten toon te stellen. Hij schijnt vooral de heillooze gevolgen van kwaadsprekendheid te hebben willen schetsen. Het plan is niet onaardig gevonden, maar de bijzonderheden hadden beter uitgewerkt kunnen worden. EDUARD, de deugdzame, doch wel eens onvoorzigtige jongeling, belasterd en miskend, had velerlei zonderlinge wederwaardigheden, die, offschoon niet onmogelijk, soms toch tegen het waarschijnlijke inloopen. De Schrijver had zich meer moeten toeleggen, om verschillende karakters met fikssche trekken te teekenen. Ook ontbreken die treffende beschrijvingen, welke vooral in den *roman* behagen en boeijen. Wij vertrouwen echter, dat het verhaal door menigeen met genoegen zal gelezen worden. Papier en druk zijn goed. Een kartonnen bandje en fraai titelblad versieren het werkje.

Digitized by Google

ATAR GULL. *Nieuwe en belangrijke Tafereelen uit den Slavenhandel, naar het leven geſchetst. Door* EUGÈNE SUE. *Uit het Fransch. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots. 1835. *In gr. 8vo. XVI en 223 bl. f 2 - 40.*

Hoe iemand lust kan gevoelen, om zulke menschonteerende gruwelen, als hier, te beſchrijven, ten deele ook te verzinnen, en te vertalen, verklaart *Rec.* opregtelijk, niet te begrijpen. De Schrijver vreest, in eenen voor het werkje geplaatſten brief aan J. F. COOPER, voor een afſchuwelijk mensch door te gaan, die met vermaak afgrijzen verwekt; en inderdaad, die vrees is niet ongegrond. Even gelijk er menſchen zijn, welken de gewoonte gedurig naar meerder en meerder prikkelende ſpijzen doet verlangen; even gelijk de dronkaard, wien eerst brandewijn ſterk genoeg was, later rum behoeft; zoo zijn er ook Romanlezers, wien de gewoonte dier lectuur bij voorkeur doet grijpen naar de zoodanige, welke de hevigſte hartstogten ſchilderen. Wanneer BOOSJES de Levens van *Maurits Lijnſlager* of *Hillegonda Buismans* beſchrijft en vaderlandſche zeden ſchildert, geeuwen zij; wanneer WALTER SCOTT *Waverley* volgt in de Schotſche Hooglanden, of zijnen lezer in de woning van den vrolijken *Udaller*, *Magnus Troil*, binnenleidt (in den *Zeeroover*), dan vervelen zij zich; ja zelfs in den *Jood* kan SPINDLER hen alleen dáár bekoren, waar hij de ijſelijkheden van moord en brand in de woning van *Judith's* ouders of *Zodick's* afſchuwelijken aanslag op Frankfort ſchildert. Zij beminnen de ijſelijkheid niet om haarzelve, maar omdat zij eenen ſterken, hevigen indruk willen; dien alleen zoeken zij, daarvoor lezen zij eenen Roman, en bevredigt deze dien heeten dorst, dan is het boek hun naar den zin; terwijl integendeel over de grootſte meeſterſtukken in dit vak een veroordeelend vonnis wordt uitgeſproken, omdat zij de hartstogten niet hevig genoeg in beweging brengen. Voor *zulke* Romanlezers is dit boek geſchreven. In Frankrijk vindt het ongetwijfeld vele, bij onze landgenooten, hopen wij, weinige goedkeuring. Het wogste en wilde van plan, inhoud, ſtijl, met één woord van het geheel, maakte op *Rec.* eenen indruk, gelijkſoortig aan dien, welken hij als kind meermalen had van het lezen of aanhooren van ſpookvertellingen, die

Digitized by Google

hem de haren menigmalen deden te berge rijzen, en voor naar bed gaan en zelfs omzien met bange vrees vervulden. ATAR GULL is een ijselijk boek.

Tafereelen uit de Omstreken der Stad Arnhem, in Kunstplaten, naar de Natuur geteekend door A. J. COUWENBERG, JZ. *Ifte en IIde Aflevering. No. 1 tot 7. Te Arnhem, Bij* I. A. Nijhoff.

Er komen, ondanks den bloei der Schilder- en Teekenkunst in ons Vaderland, zoo weinig oorspronkelijke Plaatwerken onder ons in het licht, dat wij, offchoon anders niet gewoon, in ons enkel Letterkundig Tijdschrift, genoemde Kunstwerken, als zoodanig, in hetzelve op te nemen, ons het genoegen niet kunnen ontzeggen, het bovenstaande kortelijk aan te kondigen. Het strekt inderdaad zoo wel de Kunstenaars en de Uitgevers, als ons Vaderland tot eere, en behoort niet slechts op eene ruime ondersteuning van het vaderlandsch Publiek te kunnen rekenen, maar is ook allezins berekend, om de Prentverzamelingen van buitenlandsche Kunstliefhebbers te verstieren. Wij wenschen zulks te meer, opdat onze Naburen, vooral de *Franschman*, gewoon te smalen op ons gezegend Vaderland, als op een ongezond moeras, meer geschikt voor kikvorschen dan voor menschen, zich leeren schamen, bij het beschouwen van streken, die met hunne fraaiste oorden naar den prijs mogen dingen, en waar Natuur en Kunst als schijnen te wedijveren, om dezelve tot een' lusthof te vormen! Inzonderheid vindt het gezegde zijne toepassing op *Gelderland*, en met name op de zoo bevallige als grootsche omstreken van *Arnhem*. Wij ontvangen hier van deze een zevental keurig uitgevoerde Tafereelen, waarin teekenpen en graveerstift *con amore* zich zusterlijk vereenigd hebben, om het oog te treffen, de verbeelding op te wekken, en den lust te ontsteken, om dezelve *in natura* te beschouwen, bij hem, wien dit genot nog niet te beurte viel. Wij voegen, na deze algemeene aanbeveling, hier nog slechts de vermelding nevens van de bijzondere gezigtpunten, welke hier oordeelkundig gekozen zijn (de teekening is van A. J., de gravure van H. W. COUWENBERG): 1. *Gezigt op de Stad Arnhem.* 2 *Gezigt op den Rijn beneden dezelve.* 3. *Vallei*

Digitized by Google

bij Oosterbeek, met het Dorp in 't verschiet. 4. Vallei in het Dorenweerdsche Bosch, van de hoogte bij den Kapelleboom. 5. Gezigt op de Landhuizen Hemelschenberg en Oorsprong, bij Oosterbeek. 6. Gezigt op den Rijn en de Hunneschans, genomen voor het Landhuis Dunoog, (bij maanlicht.) *7. Gezigt op het Dorenweerdsche Bosch, genomen van Dunoog.*

Vertellingen uit de Geschiedenis van Engeland. Naar den tienden Engelschen Druk, door D. BOMHOFF, WZOON. *Met 8 Plaatjes.* 181 *Bl. f* 1 - 30.

De Geschiedenis van Albert Julius en zijne Lotgenoo(o)ten, op het Eiland Rotsenburg. Nieuwe Uitgave, met Platen. 156 *Bl. f* 1 - :

De Kinderen der Natuur, of de Geschiedenis van den jongen Paulus en Virginia. Met Plaatjes. 136 *Bl. f* : - 70.

Kleine Vertellingen voor Kinderen, door P. MOENS. *Met Plaatjes.* 121 *Bl. f* : - 75.

Allen te Deventer, bij A. J. van den Sigtenhorst.

Wij kunnen doorheen slechts met een enkel woord kinderwerkjes, die er thans in grooten getale uitkomen, aankondigen.

No. 1 brengt, behalve zijne tien herdrukken in het oorspronkelijke, het getuigenis mede van Sir WALTER SCOTT, die „ het voor zijne *Vertellingen van eenen Grootvader* tot „ Model verkoos." Dit zij genoeg ter aanbeveling. De plaatjes zijn voldoende voor dusdanig werkje.

No. 2 is, uit vroegere aankondiging, reeds bekend: de plaatjes zijn veel minder dan de straks bezigtigde; men moest bedenken, dat het vormen van den *kunstsmaak* der jeugd met het ontvangen der eerste indrukken wel degelijk in verband staat.

No. 3 bevat de bekende aandoenlijke geschiedenis, voor kinderen bewerkt, in gesprekken, en met stichtelijke opmerkingen doorvlochten. De prentjes zijn lief, en het boekje verdient aanprijzing.

No. 4, bestemd voor kinderen van 5 tot 8 à 9 jaren, werd om de voorhanden zijnde gekleurde prentjes geschreven, en de waardige MOENS kweet zich van deze niet gemakkelijke taak harer waardig.

Meer van dit No., laatste blads., leze men s. P. OUDKERK POOL.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Geſprek op den Drachenfels, medegedeeld door J. GEEL. *Te Leiden, bij* H. W. Hazenberg, Jun. 1835. *In kl.* 8*vo. VIII en* 81 *bl. f* 1 - 20.

Toen, vóór omſtreeks dertig jaren, de woorden *klasſiek* en *romantiek*, en de twist over de meerdere voortreffelijkheid van beide opkwam, bevond dat geſchil zich op een geheel ander grondgebied, dan tegenwoordig. In zoo verre het ons vóorkomt, beweerden de SCHLEGELS en hunne vrienden, (de eerſten, die deze woorden bezigden) dat er in de nieuwere of *moderne* kunst, met inſluiting der Middeleeuwen, in tegenoverſtelling der oude, een wezenlijk, in den aard der zaken gelegen onderſcheid was. Zij gaven aan gene den naam van *romantiſche*, naar de *Romanſche* talen der Middeleeuwen, als zamengeſteld uit verſchillende beſtanddeelen gelijk deze, namelijk Noordſche en *Romeinſche;* terwijl de oude letterkunde, de *klasſieke*, veel meer eenſoortig was (*). Dit loopt door, zeggen zij, tot in de Muzijk, waar *Melodie* de oude, *Harmonie* de nieuwere ſchool kenmerkt, gelijk de *Gothiſche* van de *Griekſche* bouwkunst in het wezen der zake verſchilt. In de Poëzij is *veredelde zinnelijkheid* de grond der *klasſieke — godsdienſtigheid* die der *romantiſche* ſchool. Men ging dus van het denkbeeld uit, dat de middeleeuwſche en de volkspoëzij (tot SHAKESPEARE en CALDERON ingeſloten) de minachting niet verdienden, die zij bij de Geleerden tot daartoe hadden ondervonden, en dat men even goed in hunnen geest, als in dien der Ouden kon dichten. Doch de geestrijke mannen, die dit gevoelen te berde bragten, waren even verre van de gevolgen

(*) A. W. SCHLEGEL, *über dramat. Kunst und Literatur*, 1809. I. B. S. 13.

Digitized by Google

daarvan te voorzien, als kort te voren de bewerkers der eerſte *Franſche* Omwenteling, een MIRABEAU en BAILLY, inzagen, wat *daarvan* ſpoedig de gevolgen zouden zijn. De SCHLEGELS hadden een' afgodiſchen eerbied voor GÖTHE, die reeds in 1775 tegen de regels in de kunst had gepredikt, en dit ſedert door zijnen *Götz* en *Faust* met voorbeelden had geſtaafd. Van nu af begon men te begrijpen, dat *regelloosheid* en *romantiſche* poëzij wel een en hetzelfde konden zijn; en terwijl SCHLEGEL, TIECK en NOVALIS nog heerlijke gedichten gaven, (ſchoon in een' ongewonen en wel eens middeleeuwſchen vorm) wierpen anderen, met minder genie maar nog veel meer ſtoutheid bezield, alle banden af, en predikten, in ſtukken, die *Spanje* en *Noorwegen* op de zonderlingſte wijze aaneenſchakelden, *de noodzakelijkheid van den zelfmoord* voor groote misdadigers, *als middel om hunne ſchuld te verzoenen.*

Misſchien zou echter juist de ellendigheid van zulke voorbeelden de geheele ſoort in minachting hebben gebragt, zoo niet een groot, maar ſomber Genie aan dezelve een' verblindenden luister had bijgezet. Het was Lord BYRON, een zielkundig raadſel, groot op zichzelve, maar alles behalve navolgenswaardig. Tot die navolging toch werd eene even verſcheurde en diep ongelukkige — door de misdaad ongelukkige! — ziel vereischt, als die van dezen Bard. Maar men vond, dat hij *romantisch* was — en *romantisch* wilde nu alles wezen. In *Frankrijk* ontſloeg zich de Letterkunde bijna gelijktijdig van de twee Eeuwen lang gedragene banden, of liever doorbrak de zoo lang ſtand gehoudene perken, toen de oudſte ſtam der BOURBONS, met alle de herinneringen aan LODEWIJK XIV, uit *Frankrijk* gebannen werd. Nu werd de deur voor Regeringloosheid in de Letteren opengezet. VICTOR HUGO en DUMAS gaven zich uit voor navolgers van SHAKESPEARE. *Natuurlijk* wilde men zijn: *hoe* die natuur na te volgen was, en of men het afzigtige zoo wel als het ſchoone daartoe bezigen kon, dit werd voor onver-

Digitized by Google

ſchillig verklaard, en weldra door het gebruik ten voordeele van het eerſte beſlist. Niet meer vorſten of helmen — dit was te ſtijf — maar ſchooijers, bandieten, beulen en ligtekooijen, of, onder de hoogere klaſſen, monſters, die deden walgen, zonder ons door grootheid van ziel belang in te boezemen; ziedaar de perſonen van het nieuwe tooneel! De onderwerpen zijn: overſpel, bloedſchande, verkrachting, ſluipmoord en andere ijsſelijkheden. Het is waar, men is natuurlijk; maar het zijn geene *Idealen*, het zijn *caricaturen*, die men ſchildert. Men ſtelle zich b. v. een' perſoon voor, berucht wegens afzigtigheid en trekken, waarin zich eene even afzigtige ziel ſpiegelt: wanneer het nu eenen ſchilder gelukt, dezen volkomen gelijkend te treffen, of de trekken zelfs nog te overladen, zal men dit voor een meesterſtuk houden? of zal men een ſchilderſtuk prijzen, waarin eensdeels ijsſelijke martelingen, anderdeels de zedeloosheid bijna naakt voorgeſteld wordt? En dus gaat ook de nieuwe ſchool te werk, en wil daarbij echt natuurlijk en — 't geen alle geloof te boven gaat en 't geen echter VICTOR HUGO in allen ernst beweert — zelfs *zedelijk* zijn!

Deze ſchool nu, die in *Frankrijk* de volkomene zegepraal over het *klaſſiſche* tooneel heeft behaald, vindt, helaas! bij ons ook vele vrienden en voorſtanders. Niet alleen worden VICTOR HUGO en zijne onmiskenbare talenten bij eenigen onzer bekwame Letterkundigen zeer hoog geacht, maar men duidt hem zelfs het misbruik dier talenten naauwelijks ten kwade. Doch het bepaalt zich niet bij de goedkeuring in het boekvertrek. EUGENIUS SCRIBE, die, om zoo te ſpreken, de voorhoede van het nieuwe leger aanvoert, hetwelk tegen de oude Letterkunde optrekt, — SCRIBE en zijne ſtukken vinden op onze Tooneelen een gretig onthaal. Zijn *Robert le Diable*, die, voor een leven vol gruwelen, behouden wordt, omdat toevallig de klok ſlaat, die zijnen vader naar de Hel roept, wien de zoon

Digitized by Google

daarheen niet gaarne, maar wel naar de zonde, wil volgen: dit God- en deugdtergende ſtuk is niet alleen in de Hoofdſtad bij de *twintigmaal*, maar ook voor het Hof, vertoond! Wie twijfelt er aan, dat, nu de weg eenmaal gebaand is, ſpoedig ook *Marie Tudor*, *le Roi ſ'amuſe* en *Lucrèce Borgia* (misſchien zelfs wel vertaald op ons tooneel) zullen volgen?.... Gelukkig alzoo, dat er zich onder onze achtbare Geleerden ten minſte één ſtem tegen dit ſnoode misbruik verheft. Het is die van den Hoogleeraar GEEL, een' man, die zich evenzeer door kennis der nieuwere als der oude Letterkunde onderſcheidt, blijkens zijne ſchoone vertalingen uit WALTER SCOTT'S *Lady of the Lake*, in het *Magazijn* van den Heer VAN KAMPEN, en van andere uit MILMAN'S *Fall of Jeruſalem*. Hem is door de natuur ook het talent verleend, om dwaasheid, aanmatiging en wanſmaak met den geeſel der ſatire te tuchtigen. Hij heeft den vorm gekozen eener zamenſpraak met twee geletterde vrienden op den ſtatigen *Drachenfels*, die zoo vele echt *romantiſche* herinneringen aan zijnen voet, op zijnen top en in zijne omſtreken aanbiedt, waar hij het tooneel des geſpreks plaatst. Van zijne twee vrienden is de een, CHARINUS, het *Romantismus* niet ongenegen, de ander, DIOCLES, geheel van hetzelve afkeerig. De Schrijver zelf ſtaat in het midden. In het begin ſpreekt CHARINUS het meest; doch men kan wel zien, dat hij met de *romantiſche* ſchool dat betere denkbeeld verbindt, hetwelk de SHAKESPEARES voortbragt, en hetwelk de SCHLEGELS en TIECKS aan de ſoort wilden geven, meerdere levendigheid en waarheid in de voorſtelling, verheven boven de beſchroomdheid der *klaſſiſche* regelen. Zelfs *perſifleert* hij niet onaardig de kunſtſprongen en onnatuurlijke bewegingen der nieuwere *romantiſche* Dichters, (bl. 36.) Doch allengs, in de warmte van het geſprek, is hij niet ſlechts tevreden, de bewondering van het enkel *ſchoone*, door niets verpoosd, voor eenigzins eentoonig te verklaren, maar hij meent, dat die bewondering *door de tegenſtelling van*

Digitized by Google

het afzigtige, *het gemeene*, *het valſche*, *het ſlechte* zelfs zal verhoogd worden, (bl. 59.) Hij beroept zich op *het gejoel der brooddronkenheid*, *het gemeene der taal en der ſcheldwoorden* in de Romans van WALTER SCOTT. Maar DIOCLES doet hem te regt het onderſcheid tusſchen Roman en Treurſpel opmerken; en thans doet hij het afzigtige der nieuwe kunst met eene wegſlepende welſprekendheid gevoelen, die CHARINUS geheel tot zwijgen brengt. Hij vergelijkt het Treurſpel bij eene lijkſtaatſie, die door de ſtad trekt, en waarbij de oude kunst wel contrasten voorſtelde, doch die tot verheffing van den geest dienden, zoo als een vorſtelijk paleis, dat de nietigheid des levens nog meer doet uitkomen, of een ſpelend kind: maar de nieuwe *Romantick* brengt die lijkſtaatſie over eene woelige markt, langs een marionettenſpel of een' gemaskerden optogt, ten einde het contrast regt levendig te maken. Op het antwoord van CHARINUS geraakt DIOCLES in vuur. „Dat is eene verdoemde kunst," roept hij uit, „die „ſmaak en ſchoonheidsgevoel op den dwaalweg brengt; „die zich verlustigt in de razernij van krankzinnigen; „die liever het benevelde verſtand ſchildert, waar één „enkele lichtſtraal in doorbreekt, dan den glans van „een helder begrip!... Wat onzinnig, wat afzigtelijk, wat afgrijsſelijk is, wordt bij voorkeur uitgeplozen, „ontleed, in alle zijne deelen blootgelegd; met kunst „en talent, God beter' 't!..... maar men ſla dat „talent niet te hoog aan. Een riool is een riool en „niets meer; de enkele melding baart walging.... „Kruip er door, zoo het u lust, en wentel er u in! „mits ik wandelen mag in de zalen van het gebouw, „dat er boven ſtaat. Die *Wandalen!* Zij zullen den „APOLLO in onze Muſeums verbrijzelen en er den gebogchelden THERSITES voor in de plaats ſtellen: „want — een ligchaamsgebrek is waarheid." En daarop wordt de walgelijkheid dier *natuurbeſchrijvingen* in een ſprekend voorbeeld aangetoond. „Ik kan het niet hel„pen," zegt DIOCLES (een *Duitſcher*) op de uit-

Digitized by Google

roeping van afgrijzen des verhalers; „ het is de *Fran-* „ *ſche* romantiſche ſchool. Gij moogt niet walgen: uw „ Vaderland begint ze te huldigen." — Gave God, dat het laatſte niet waar mogt zijn!

Men zou zich echter vergiſſen, indien men meende, hier niets dan zulken ernst aan te treffen. Het geheele ſtuk bijna is in een' ſchertſenden, vaak *ironiſchen* toon, en rijkelijk met *Attisch* zout beſprengd. Van harte wenſchen wij, dat dit geestige ſtukje eene goede werking moge doen tot verbetering van onzen volksſmaak. Doch wij kunnen niet voorbij, ten beſluite, ééne plaats op te merken, waar GÖTHE voorkomt als zich aan het *klaſſieke* aanſluitende, terwijl SCHILLER de echte *typus* van het *romantiſche* was. Wij willen niet ontkennen, dat het meerendeel van SCHILLER's ſtukken en gedichten *romantisch* is, hoewel hij de bewondering der *Griekſche* Goden zelfs tot aan de grenzen der Godslastering drijft, en in zoo verre althans, volgens de *definitie* van SCHLEGEL, geheel niet *romantisch* is. Maar GÖTHE *klaſſiek!* Dit klinkt ons wonderlijk in de ooren van den Dichter van *Faust*, en zelfs van het tweede deel of vervolg op *Faust*, het beſpottelijkſte wanſchepſel, dat men zich kan voorſtellen, en 't welk de *Duitſchers*, alleen uit eerbied voor de groote ſchim, niet *duryen* afkeuren. Het is waar, hij heeft de *Iphigenia* gedicht, en dit is zekerlijk een *klaſſisch* meesterſtuk, waarin men ziet, hoe ver GÖTHE het op dien weg had kunnen brengen; maar verre het meerendeel zijner gedichten en de geheele aanleg van zijnen geest is toch *romantisch*.

Wij wenſchen aan dit vernuftige ſtukje vele lezers, en hopen, dat de Heer GEEL ons op meer dergelijke vruchten van zijnen geest zal onthalen.

Onderzoek naar den inhoud en het wezen des Christendoms, volgens de leer van JEZUS *en de Apostelen, door* N. MESSCHAERT, *in leven Predikant bij de Doopsgezinde Gemeente te Rotterdam. Met eene Voorredé van* D. T. HUËT,

Digitized by Google

Predikant bij de Walſche Gemeente aldaar. Te Rotterdam, bij J. van Baalen. 1835. *In gr.* 8*vo. XVI*, 54 *en* 226 *bl. f* 3 - 60.

Dit werk wordt voorafgegaan door eene zeer lezenswaardige *Voorrede*, voornamelijk ſtrekkende, om wijlen den Heer MESSCHAERT als een' zeer kundig', helder en waarlijk liberaal denkend' en gevoelend', voor het redelijk en practiſch Christendom rond en liefderijk uitkomend' Godgeleerde te doen kennen. Wij danken den Heer HUËT voor dit welgeſchreven ſtuk, waardoor hij de verdienſten van zijnen overleden' Ambtgenoot ſchoon in het licht geſteld, en zijne eigene met hem overeenkomſtige denkwijze rondborſtig verklaard heeft; gelijk hiervan onder anderen twee aanteekeningen, over de onverbasterde waarde der menſchelijke rede, en over de ondoelmatigheid van verbindende kerkelijke formulieren, getuigen kunnen.

Het werk zelf is de vrucht eener beantwoording van eene Prijsvraag bij TEYLER's *Godgeleerd Genootſchap*, waarvan Rec. met HUËT zegt, „ dat de inleiding van het voorſtel „ eene andere vraag deed verwachten, of dat de vraag eene „ andere inleiding vereischte;" terwijl hij tevens met hem de uitſpraak van Beſtuurders des Genootſchaps billijkt, die dit ſtuk niet bekroond, en verklaard hebben, „ dat het vele „ verdienſten bezat, en het werk was van eenen bekwamen „ Schrijver, maar niet aan het oogmerk voldeed, door de „ uitſchrijving der Prijsvraag eigenlijk bedoeld." Op verzoek van vele Vrienden des Overledenen, ziet nu deze Verhandeling het licht; vele Inteekenaars hebben hunne belangſtelling daarin getoond, en zij zullen zich hiervoor, vertrouwt Rec., niet teleurgeſteld vinden, want zij zullen er (geen betere loffpraak weet hij er aan te geven) MESSCHAERT uit leeren kennen, zoo als HUËT hem geſchetst heeft.

De inhoud komt kortelijk hierop neder. In het *eerſte* Hoofdſtuk wordt onderzocht, „ wat JEZUS, zoo ten aan„ zien van het geheele ſtelſel der Godsdienst, (uitbreiding en volmaking van de Mozaïſche Godsdienstleer, waarop de zijne gebouwd was) „ als met opzigt tot zijn' eigen perſoon," (vooral in zijne hooge betrekking tot God) „ en den aard „ der weldaden, door hem aan het menschdom aangebragt, „ zelf uitdrukkelijk geleerd heeft." — Het *tweede* Hoofdſtuk wijst de leer der Apostelen aangaande dezelfde onder-

Digitized by Google

werpen aan. — Op grond van dit een en ander, bevat het *derde* Hoofdſtuk een onderzoek, „ wat volgens die leer moet „ beſchouwd worden als het eigenlijke wezen des Christen- „ doms, dat voor alle tijden geſchikt en voor alle menſchen „ behoefte is." Hier bewijst de Schrijver, 1. dat „ de leer „ van JEZUS eene eigenlijke Openbaring van God," en 2. dat „ het geloof aan de Goddelijkheid eener Openbaring en „ der leer van JEZUS en de Apostelen redelijk is;" welk laatſte hij in drie hoofdpunten, als voorbeelden, aantoont, namelijk in „ de leer van God den Vader, den Zoon van „ God en den heiligen Geest, de verlosſing door JEZUS' „ dood, en de opſtanding der dooden:" waarna hij, 3. „ het „ ware wezen des Christendoms, voor alle tijden geſchikt, „ en voor alle menſchen behoefte," voordraagt, als „ be- „ grepen in geloof, hoop en liefde," bij welker eerſte hij kortelijk opſomt de hoofdpunten, die de Christen gelooft. — Wie eene breedere opgave van den inhoud dezer Verhandeling verlangt, dien verwijzen wij naar de *Godgeleerde Bijdragen*, IX, 4, waar eene zeer goede te vinden is.

Van verdere beoordeeling dezer Verhandeling onthoudt Rec. zich om meer dan éene reden; vooreerst omdat de Schrijver reeds overleden is, en dus geen nut van eenige omtrent zijn werk gemaakte aanmerkingen meer hebben kan, en dit voornamelijk als eene vereerende gedachtenis voor zijne Vrienden, die de uitgave verlangd hebben, beſchouwd moet worden; ten andere, omdat over het geheel van deze Verhandeling, als antwoord op de bewuste Prijsvraag, door bevoegde beoordeelaars eene uitſpraak gedaan is, waarmede Rec. zich zeer wel kan vereenigen; en eindelijk, omdat, indien hij zelfs maar het voornaamſte zou willen aanſtippen van hetgene, waarover hij reeds lang op dezelfde wijze of nagenoeg, als de Schrijver, gedacht heeft, en waaraan hij dus zijne volle goedkeuring geven kan, als ook van hetgene, waaromtrent hij meer of minder met hem in gevoelen verſchilt, hij hiertoe eene ruimte van betoog noodig zou hebben, veel grooter, dan het beſtek eener gepaste aankondiging in dit Tijdſchrift hem veroorloven kan. Het zij dus genoeg in het algemeen te zeggen, dat men hier overal, zelfs waar men meenen mogt van den waardigen Man te moeten verſchillen, den bekwamen en zelfdenkenden Godgeleerde zal aantreffen, die met de beste wijze van Bijbeluitlegging bekend was, en daarvan verſtandig gebruik wist te maken; den Man tevens,

Digitized by Google

die uit eigene oogen kon en durfde zien, en niet ſchroomde, zijne meening, al ſtiet zij ook aan tegen die, welke door Kerkvergaderingen en Godgeleerden als regtzinnig gelijkt geworden is, ronduit te verklaren; den Christenleeraar eindelijk, wien het om waarheid en liefde, om godsvrucht en deugd, om verlichting en heil der menschheid te doen, en hiermede hartelijk ernst was.

De ſtijl dezer Verhandeling is, gelijk men dien in een werk verwachten kan, dat met menigvuldig aangehaalde en vele woordelijk uitgedrukte Bijbelplaatſen doorzaaid is, waarover gecommentariëerd en waaruit geargumenteerd wordt, hetwelk dus de voordragt niet altijd even aangenaam kan maken; een ſtijl, waaraan misſchien hier en daar minder zorg dan aan de zaken beſteed is, maar die nogtans duidelijkheid en gemakkelijkheid genoeg heeft, om met genoegen gelezen te worden.

De Wonderwerken van JEZUS, *in Geſprekken, door* F. HOEKSTRA, *Leeraar bij de Doopsgezinden te Harlingen. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1833. *In kl.* 8*vo.* 238 *Bl. f* 1 - 25.

Met dit werkje voltooit de Heer HOEKSTRA een ſtel van boekjes, die hij over de Geſchiedenis des Nieuwen Verbonds voor de jeugd geſchreven heeft, namelijk over *de Geſchiedenis van* JEZUS, *de Geſchiedenis der Apostelen* en *de Gelijkenisſen van den Zaligmaker*, waarbij hij er nu een voegt over *de Wonderwerken van* JEZUS. Een grootvader verbeeldt hier wederom met eenigen van zijne kleinkinderen over dit onderwerp te ſpreken; maar de jonge luidjes zijn nu al gaandeweg wat ouder geworden, zoodat zij wat vaster' kost kunnen verdragen, die voor kinderen in den volſten zin nog niet dienen zou. Grootvader neemt, na eenige voorbereidſelen, elken avond (en hij heeft er zestien toe beſteed) één, ſomtijds ook wel eens (wat misſchien minder verkieslijk is) meer dan één voornaam wonderwerk des Zaligmakers tot zijn hoofdonderwerp, waarbij hij dan evenwel ook ſoms van andere gelijktijdige of gelijkſoortige met een woord melding maakt: hij heldert het geſchiedverhaal kort en duidelijk op, toont het ware en het waardige van de gebeurde zaak aan,

Digitized by Google

en leidt er eenige zedelijke leeringen uit af. — Grootvader praat wel eens wat lang en veel, gelijk het met oude lieden somtijds gaat; maar hij praat toch goed en nuttig, en is waardig, dat men hem hoore: vooral waar hij zich maar tot ééne gebeurtenis bepaalt, is hij wel het belangrijkst. — Aankondiger dezes, die zich verbeeldde toe te luisteren, zou wel eens iets te vragen gehad hebben; maar hij zou dit dan doorgaans liefst niet in het bijzijn van de jeugd hebben gedaan, en hij wil het ook nu voor het Publiek niet doen, te minder, omdat het van geen groot aanbelang zou geweest zijn, en hij niet wil schijnen te vitten op het goede werk van bestevaêr, die nog alles behalve een suffer blijkt te zijn: hij wil het dus liever bij deze eenvoudige aankondiging laten, en hetzelve, ten overvloede, aan jongen en ouden aanbevelen, als die er over het geheel eene verstandige, onderhoudende en nuttige Bijbelsche lektuur in zullen vinden, waartoe God het zegene!

Gesprek over den voornamen inhoud der Openbaring van JOANNES; *vooral in betrekking tot de gebeurtenissen van onzen leeftijd. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1835. *In gr.* 8*vo.* 24 *Bl.* f :- 25.

Op 24 bladzijden zal men wel niets anders aangaande den inhoud en de strekking van de *Openbering* van JOHANNES verwachten, dan hetgeen zeer oppervlakkig is. Onwillekeurig viel ons oog, na het lezen van dit geschriftje, op de *Verhandelingen* en *Leerredenen* van Do. LAAN, waarvan wij het tweede deel eerlang hopen aan te kondigen, en wij dachten zoo bij onszelven, dat het toch wel gemakkelijk is, wanneer men op eenige bladzijden in een gemeenzaam gesprek kan afhandelen, waarover een ander jaren nadenkt en dikke boeken schrijft; — maar wacht eens! de Schrijver belooft aan zijnen vriend, eerlang een doorloopend en opheldernd overzigt van dit geheele deel der *Openbaring*, de vrucht van een veeljarig onderzoek, in handen te geven. Bijzonder veel nieuws zal het, naar dezen voorlooper te oordeelen, niet bevatten, en wij achten ons dus vooreerst nog ontslagen van de moeite, om des Schrijvers denkbeelden op te geven en te toetsen, gelijk wij, indien er nieuwe oog-

Digitized by Google

punten in aangegeven wierden, zeker zouden doen, al ware het boekje nog zoo klein. Maar het ſtaat ons niet vraai, den geringen omvang van een geſchrift te berispen, dat *Rec.* al blijde toe was ſpoedig ten einde te wezen, omdat het noch voor het verſtand, noch voor het hart bijzonder veel voedſel bevat.

Eene voor onzen tijd gewigtige vraag van den Apostel Paulus overwogen. Naar aanleiding van 1 *Kor. I:* 13ª. [Is Christus gedeeld?] *Door eenen Hervormden Predikant in de Provincie Groningen. Te Appingadam, bij* J. Mekel. 1834. *In gr.* 8*vo.* 76 *Bl. f*:-70.

Een der tallooze vlugſchriften, uitgelokt door de woelingen onzer dagen in de Nederlandſche Hervormde Kerk. De Schrijver geeft aan het ſlot den hoofdinhoud en de bedoeling van zijn geſchrift aldus op: „Mijn tweeledig doel was, om „aan te toonen, *eensdeels:* dat het Christendom, hetwelk „velen onzer tegenwoordige Hervormde Evangeliebelijders, „met eene liefdelooze veroordeeling van andersdenkenden, „als het *eenige ware* voorſtellen en aanprijzen, het ware „*niet* is, en ons niet op den *regten* weg naar den hemel „brengt; en *anderdeels:* dat eene *te verre gaande* vrijheid „in denkwijze, eene *onbepaalde* toegeving aan de rede, zon„der *volledige* onderwerping aan Gods openbaring in den „Bijbel, welke wij *in onze belijdenis* verklaren, *geheel* en „*eeniglijk* ten rigtſnoer onzes geloofs aan te nemen, ons tot „een ander uiterſte voert, hetwelk niet minder *onwaar* is, „en ons evenzeer van het ſpoor tot ons geluk verwijdert. „Ik heb derhalve in deze bladen getracht voor [tegen] *alle* „*overdrijving* in het eene, zoowel als in het andere te „waarſchuwen, daarvan af te manen en integendeel tot „eenen bezadigden, Christelijken zin, tot echten Gods„dienstijver op te wekken." Als er tegen de *Zeloten* van dezen tijd dan volſtrekt moet en zal geſchreven worden, — niet voor hen, want dat is boter aan de galg geſmeerd, maar voor zwakke en ligt vervoerbare gemoederen, — dan is het in dezen geest nog het beste.

Digitized by Google

Eenige Wenken over de Pathogenie, Pathologie, Therapie en Ætiologie der Aziatiſche Cholera, medegedeeld door C. J. NIEUWENHUYS, *Med. et Chir. Doctor, enz.*

(*Vervolg en ſlot van bl.* 635.)

Bij *Cholera abdominalis* is eene meerdere bloedophooping, met gevoel van drukking, ſpanning en angstgevoel in den buik; men ontwaart door de buikswanden eene vochtgolving in de maag en darmen, die dan vooral met eene ontlasting eener buitengewone hoeveelheid van *ferum ſanguinis* gepaard gaat. Bij lijkopeningen vond men in deze gevallen de *vena cava descendens*, de *aorta*, de *iliacæ* en groote leverader niet alleen tot berſtens toe opgevuld met zwart bloed, maar ook de darmen waren ſterk geïnjicieerd, en ſoms derzelver ſlijmvliezen rood geverwd. In deze gevallen ziet men ook ſoms de ontlastingen met bloed gekleurd, als een bewijs, dat de aandrang van bloed zoo groot was, dat het door de haarvaten tot in het darmkanaal penetreerde. Aan poſitive bewijzen van dien aard ontbreekt het den Schrijver niet; maar, wat *Rec.* zeer belangrijk voorkomt, is, dat hij zijne ſtelling ook door een negatief bewijs nog duidelijker maakt: een knaap, namelijk, waar, bij eene *aſphyctiſche Cholera*, noch drukking, noch pijn in den buik, en geene *fluctuatie*, alzoo noch affcheiding noch ontlasting van de eigenaardige *Cholera*-ſtoffen aanwezig waren, zijnde de buik ingevallen, maar wel eene buitengewone belemmering in de ademhaling plaats had. Bij de lijkopening vond men hoofd en borst buitengewoon gevuld met bloed, en de ingewanden van den buik geheel bloedledig, doende zich deze meer dan gewoonlijk bleek voor. Op niet één plaats van geheel het darmkanaal was eenig ſpoor van bloedophooping noch van de gewone *Cholera*-ſtof voorhanden. Zoodat deze verdeeling, wanneer zij ook als zoodanig nog niet als waar kan gelden, toch daardoor vele waarſchijnlijkheid bekomt.

Thans gaat de Schrijver over, om uit de lijkopeningen zijne beſchrevene noſologie der *Cholera* te bewijzen, en alle daarbij voorkomende verſchijnſelen te verklaren. Of en hoe hij hierin geſlaagd zij, oordeele de lezer. *Rec.* gelooft, dat zij nog veel te wenſchen overlaat, en, om zulks aan te toe-

Digitized by Google

nen, laten wij hier volgen hetgeen de Schrijver als bewijs aanvoert: „ Een andermaal vonden wij in het hospitaal het „ lijk van een ſterk geſpierd, kort na zijne aankomst ge„ ſtorven man, niet alleen normaal warm over het geheele „ lijf, maar de ſpieren aan armen, handen, vooral aan „ dijen en beenen, waren in eene geſtadige trekkende bewe„ ging; zoo zelfs, dat, als wij den tot op de borst geboge„ nen arm in eene uitgeſtrekte ligging bragten, deze dade„ lijk in de vorige ſtelling teruggetrokken werd," enz. Uit deze en ſoortgelijke waarnemingen meent NIEUWENHUYS te kunnen afleiden, dat gedurende de ziekte het *ſystema capillare* zoo werkeloos en krampachtig zaamgetrokken is, dat daarin geen bloedomloop kan plaats hebben; zoodra echter is deze vreemde prikkel, na den dood, niet weggenomen, of het herkrijgt het aan hetzelve eigene opſlorpend en inzuigend vermogen, en trekt een' grooteren toevloed van het in de grootere bloedvaten zaamgeperſte bloed (*dat echter verdikt of gecoaguleerd is*) tot zich, helwelk dan eene vermeerderde roodheid en warmte, zoo in huid als ſpieren, ten gevolge heeft. (BICHAT, *Anatom. generale.*) Bij een' haastigen dood (vooral door ſtikking) is het leven in deze *perepherie* nog niet geheel uitgeblusscht, maar onderdrukt, en wordt door nieuwen aanvoer van bloed wederom opgewekt; zoodat er onwillekeurige bewegingen der ſpieren op volgen, welke het opwekken uit eenen ſchijndood zouden ten gevolge hebben, bijaldien het bloed vloeibaar gebleven en niet ontmengd was. Op ſoortgelijke ſcherpzinnige wijze verklaart de Schrijver het *tranſpirant* blijven der *cornea* en meerdere verſchijnſelen bij *Cholera*-lijken.

Over den *Typhus Cholericus* zegt NIEUWENHUYS veel belangrijks en nieuws, wijkende van bijna alle, den *Rec.* bekende, Schrijvers af, zoo wel in noſologiſche als therapeutiſche beſchouwing, en toont door lijkopeningen aan, dat niet alle *Typhi* met ophooping van bloed in de herſenen of herſenvliezen of met ontſteking derzelven vergezeld gaan.

In zijne *Therapie* der *Aziatiſche Cholera* doorloopt hij den aard en de werking van vele in dezelve aangeprezene medicamenten, toont derzelver therapeutiſche werking op het menſchelijk *mechanismus* aan, trekt daaruit de gevolgen, die zij bij hunne aanwending op deze ziekte hebben moeten, en legt daarbij veel therapeutisch doorzigt aan den dag.

Digitized by Google

De *Ætiologie* der *Aziatiſche Cholera* wordt voorafgegaan door eene philoſophisch-phyſiologiſche inleiding, betoogende het ſtandpunt van ons *microcosmus* tot het *macrocosmus*. NIEUWENHUYS beroept zich hier op zijne, reeds in het jaar 1810 uitgegevene, *Vooroordeelen en Misbruiken in de Geneeskunde*, die in vele opzigten gunſtig zijn opgenomen door het toenmalig geneeskundig publiek; daaruit leidt hij eene *definitie* van *endemie*, *epidemie*, *contagium* en *miasma* af, verklaart het ontſtaan van epidemiſche en contagieuze ziekten niet alleen theoretisch, maar ook practisch, onderzoekt 1°. of de *Aziatiſche Cholera miasmatisch*, 2°. *contagieus*, 3°. of wel *epidemisch* is, en tracht zoo wel uit haar primitief ontſtaan, als uit hare geboorte te *Amſterdam*, aan te toonen, dat zij oorſpronkelijk *epidemisch* zijn moet, en tevens in hoe verre deze ziekte *contagieus* worden kan — en in dit opzigt voegt zich *Rec.* aan de zijde des Schrijvers.

Om nu tot de wezenlijke naaste oorzaak, tot de nog toe onbekende *x*, der *Aziatiſche Cholera* te komen, zoekt de Schrijver (bl. 130—139) naar eene werking van het een of ander beſtanddeel van den dampkring, hetwelk dezelfde verſchijnſelen op het dierlijk *organismus* te weeg brengt, als wij in de *Aziatiſche Cholera* hebben leeren kennen; en om daartoe te geraken, vorscht hij de eerſte gevolgen van zoodanig eene oorzaak na, en onderſcheidt deze van eene reeks van gevolgen, welke onmiddellijk wederom door deze eerſte inwerking geboren worden: en zoo bewijst hij op eene bondige wijze, dat de eerſte gevolgen van de inwerking *x* niets zijn dan eene verlamming of werkeloosheid der fijne huidzenuwen en haarvaten, welke met de *electro-galvaniſche* inwerking op het dierlijk zamenſtel, volgens de *Phyſiologie* van Dr. WEDEMEIJER, (pag. 241 en volg.) zoodanig overeenſtemt, dat zij weinig of geen twijfel meer overlaat aan de *identiteit* van deze twee *factoren*. Vooral deze afdeeling moet in haar geheel gelezen worden, en heeft *Rec.* zoo zeer bevallen, dat hij zich overtuigd houdt, dat geen Geneeskundige, ook dan wanneer hij niet geheel met den Schrijver overeenſtemt, deze *Wenken* onvoldaan zal ter zijde leggen.

Rec. zoude te wijdloopig worden, bijaldien hij nog de parallel, door Dr. NIEUWENHUYS tusſchen de *Aziatiſche* en *ſporadiſche Cholera* en de tusſchenpoozende koortſen getrokken, hetwelk niet minder verdient gelezen te worden, wilde uiteenzetten; ook dit bevat veel waars.

Digitized by Google

Wat den druk van het werkje aangaat, zoo heeft *Rec.* daarop niets anders aan te merken, dan dat hier en daar zinstorende drukfouten zijn ingeslopen; b. v. bl. 7. 31. 90. 98. 138: ook verwondert het *Rec.*, dat de Uitgevers aan dit werkje geene meerdere publiciteit, welke het zoo zeer verdient, hebben kunnen of willen geven.

Tijdschrift voor Natuurlijke Geschiedenis, uitgegeven door J. VAN DER HOEVEN, *M. D., Prof. te Leyden, en* W. H. DE VRIESE, *M. D., Prof. te Amsterdam. Iſten Deels 1ſte Stuk. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1834. *In gr.* 8*vo.* 90 *Bl. De Jaargang f* 9-:

Van harte wenschen wij, dat dit Tijdschrift zulk een gunstig onthaal bij het lezend publiek moge vinden, dat de uitgever genoegzaam ondersteund worde in de kosten dezer onderneming. Met leedwezen heeft men toch die zien ophouden, waardoor gedurende eenigen tijd de *Bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen* het licht zagen. Jammer zoude het zijn, dat een arbeid, door zoo vele verdienstelijke mannen bevorderd, uit gebrek van aanmoediging geenen verderen voortgang konde hebben. Dat *ephemere* voortbrengsels wederom spoedig in het niet verzinken, dewijl derzelver nietigheid van zelf hun geen lang bestaan kon verzekeren, is een billijk gevolg, in den aard der zaak zelve gelegen; — beter lot zij dezer onderneming beschoren, die hare aanprijzing met zich brengt, en uit wier vruchten men het best den grond leert kennen, op welken zij gekweekt worden. Tot nog toe ontvingen wij slechts het *eerſte ſtuk* ter aankondiging.

Dit stuk behelst eene belangrijke Verhandeling over een geslacht der vleugelhandige Zoogdieren, *Bladneus* genaamd, door C. J. TEMMINCK; verder twee plantkundige, over de Steranijs van W. H. DE VRIESE, en eenige waarnemingen omtrent den *Cutilawan-boom* van RUMPHIUS, door C. L. BLUME; beide getuigen van de kunde en den ijver der mededeelers voor de wetenschap, welke zij bij voorkeur beoefenen. Dat Natuur-, Ontleed- en Ziektekundige Ontleedkunde in de volgende stukken eene plaats vinden, hebben wij met genoegen gezien. De Heer VAN DER HOEVEN vervult terstond zijne belofte van dadelijke medewerking, door een berigt over de uitbreiding der Natuurlijke Geschiedenis en Ontleed-

Digitized by Google

kunde der Dieren in het jaar 1832. Het is, wel is waar, flechts verzameling van hetgeen anderen gedaan hebben; maar, om zóó te verzamelen, moet men zelf de wetenſchap magtig zijn, en men ziet er uit, dat oorſpronkelijk werkzaam te zijn welligt minder moeijelijk zoude vallen; daarenboven, het is een minder aangenaam, maar allernuttigst, velen hoogst welkom werk. Dit eerſte ſtuk wordt beſloten met eene beoordeeling der Diſſertatie van G. J. LONCQ, door den Hoogl. PRUYS VAN DER HOEVEN. Te regt wordt zij geroemd als een bewijs, dat de klasſieke ſtudiën aan onze vaderlandſche Hoogeſcholen beoefenaars vinden. Eere wien eere toekomt. Intusſchen kunnen allen dezen weg niet inſlaan. De ſtudie moet velen tot eene kostwinning leiden. Mogt zij echter nimmer tot eene ambachtelijke uitoefening verlagen, wanneer het den meesten, om tijdelijke belangen, niet vergund wordt *adire Corinthum!*

Handboek van de Geſchiedenis der Letterkunde, bij de voornaamſte Europiſche Volken in nieuwere tijden; door N. G. VAN KAMPEN. *Iſte Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1834. *In gr.* 8*vo. XXIV en* 494 *bladz. f* 4-50.

Weinigen onzer geletterde Landgenooten, indien iemand hunner, hebben het beſchaafd Publiek zoozeer aan zich verpligt, door het leveren van Handboeken, die het gelukkig midden houden tusſchen al te vermoeijende uitvoerigheid en al te oppervlakkige beknoptheid, en die tevens eene onderhoudende lectuur verſchaffen en een' hechten grondſlag leggen tot meer uitvoerige beoefening van meer dan één vak van wetenſchap, als de altijd werkzame Hoogleeraar VAN KAMPEN. Men behoeft ſlechts de lijst van 's Mans oorſpronkelijke en door hem omgewerkte of vrij vertaalde boekwerken in te zien, om zulks volmondig toe te ſtemmen.

Na ons, onder het getal der laatstgenoemden, de Handboeken voor de Geſchiedenis der Oude en Middeleeuwſche Letterkunde van Prof. WACHLER in onze taal geleverd te hebben, moest de aandacht des Schrijvers noodwendig vallen op de voortzetting van dien arbeid, welke de *nieuwere* Letterkunde omvat. Hij wilde dan ook een zoodanig overzigt den Nederlandſchen lezer niet onthouden, maar begreep, om goede redenen, hier het voetſpoor van zijnen vroeger gevolg-

Digitized by Google

den Duitschen voorganger te moeten verlaten, en besloot, zonder hem geheel uit het oog te verliezen, in een meer oorspronkelijk werk, de Geschiedenis der Letterkunde, d. i. der fraaije Letteren en Wetenschappen, der Poëzij en van den fraaijen Prozastijl, vooral gedurende de drie jongste Eeuwen, in zamenhang met de lotgevallen der Natiën, te behandelen, en zulks wel met vereeniging der *ethnographische* en *synchronistische* manieren van behandeling, zoodat de vorderingen in letterkundige beschaving bij ieder Volk op zichzelve aangewezen, en evenzeer derzelver wederkeerigen invloed in dit opzigt beschouwd worden.

Dit doel kon niet bereikt en het vereischte verband der deelen van dit belangrijk geheel niet gevonden worden, zonder in de Middeleeuwen, tot op de inneming van *Konstantinopel* en de zoogenaamde herleving der Letteren, de kiemen der latere letterkundige beschaving, vooral in het Oosten en in het zuidelijk en Midden-*Europa*, te hebben opgespoord. Dit onderzoek maakt dan ook den hoofdinhoud uit der beschouwing van het *eerste* Tijdvak, dat met het midden der XVde Eeuw eindigt; het *tweede* behelst inzonderheid de Gouden Eeuw der Italiaansche Letterkunde, en zal met den aanvang van den dertigjarigen Oorlog eindigen; terwijl het volgend hoofdgedeelte van dit werk het verval der Letterkunde in *Italië*, haren toenemenden bloei elders, vooral in *Duitschland*, *Frankrijk* en *Nederland*, moet in zich sluiten; en eindelijk het *vierde* hoofdzakelijk gewijd zal wezen aan de ontwikkeling van den invloed der Fransche denkwijze, ook in het Letterkundige, op de overige Volken van *Europa*, tot dat deze op hunne beurt op *Frankrijk* werken, en het van zijne oude beginselen te dien opzigte, gelijk vroeger in het staatkundige, doen afwijken.

In dit eerste Deel wordt het eerste der opgegevene Tijdvakken en een belangrijk gedeelte van het tweede geheel afgehandeld. Na in de Inleiding de noodzakelijkheid der kennis van de Middeleeuwsche Letterkunde voor die der nieuwere, den invloed der Mohammedaansche Volken op *Europa*, en de strekking, die de vormen, onder welke het Christendom zich toen vertoonde, noodwendig aan de beoefening der Letteren geven moesten, te hebben aangewezen, geeft de Schrijver, in de zeven Hoofdstukken, welke de eerste Afdeeling uitmaken, een beknopt, helder en aaneengeschakeld overzigt van de Provençaalsche, Noordfransche, Duitsche,

Digitized by Google

Nederlandſche, Britſche, Spaanſche en Portugeſche, en Italiaanſche Dicht- en Letterkunde in het genoemde eerſte Tijdvak; opent daarna de beſchouwing van het tweede met de zeer juiste opmerking, dat welligt nooit, na de invoering des Christendoms, de wereld zulk eene algemeene en volledige verandering heeft ondergaan, als gedurende de laatſte helft der XVde en de eerſte der XVIde Eeuw, en maakt ons vervolgens nader bekend met de perſonen en verrigtingen dier Mannen, aan wier geestvruchten of beſcherming *Italië* zijnen hernieuwden dichterlijken roem, en *Europa*, voor zijne beſchaving, zooveel dank verſchuldigd is. Vooral worden de MEDICISSEN, DANTE, ARIOSTO, de navolgers van PETRARCA (die zelf nog in het vorige tijdvak te huis behoort), TASSO, in wiens leeftijd de vrijheid in *Italië* ten onder ging, maar daarentegen de zedeloosheid meer dan vroeger werd beteugeld, en MARINO, wiens dichttrant, zoo in als buiten zijn vaderland, van zoo grooten invloed was, op eene zeer oordeelkundige wijze beſchouwd en beoordeeld.

Deze oppervlakkige opgave moge volſtaan, om te doen zien, hoeveel belangrijks hier gevonden wordt, en wat men ook in het tweede Deel billijk kan verwachten. Behalve van den ſchat zijner eigene kundigheden, heeft de Schrijver zich bediend van de nieuwſte en beste Duitſche en Franſche werken over de door hem behandelde onderwerpen, ook van zulke, die hier te Lande minder bekend zijn, en de voornaamſte bronnen, uit welke hij geput heeft, onder den tekst aangewezen. Dan, verre van zich op de getuigenisſen van anderen te verlaten, beſtudeerde hij tevens zelf de klaſſieke ſchriften, wier inhoud, geest, en invloed op de kennis en zeden der tijdgenooten, hij zijnen Lezeren wilde leeren kennen; en zij zijn hem voor dezen arbeid, gelijk voor elken vroegeren, dank verſchuldigd.

Te meer zijn zij dit, dewijl des Schrijvers liefde voor Godsdienst en zedelijkheid ook hier wederom overal treffend doorſtraalt, en hij den maatſtaf van het *ware*, *goede* en *ſchoone* tot dien verkozen heeft, naar welken hij de waarde der door hem beſchouwde ſchriften afmeet en verder denkt af te meten. Te regt kondigt hij dus reeds bij voorraad aan, dat men, ook ten opzigte der lettervruchten van latere Dichters en Prozaſchrijvers, zijnen lof niet te wachten heeft, wanneer ze de kieschheid, het zedelijk gevoel en den adel onzer natuur beleedigen, of aandruiſchen tegen den eerbied

Digitized by Google

voor het Opperwezen. Nogtans hopen wij, dat dit gevoel voor hetgene zijn hart en verstand hem alleen als waarlijk goed en schoon doen erkennen, hem tot geene te groote onvolledigheid in de behandeling van de gewrochten der door hem bedoelde Mannen zal leiden, maar veeleer hem bewegen, om, zoo ver de kieschheid zulks toelaat, de wezenlijke gebreken in hun werk aan te wijzen, hetwelk veel meer strekken zal, om den niet al te zeer bevooroordeelde van zijne blinde, en niet zelden van anderen overgenomene, bewondering te genezen, dan eene bloote afkeuring, die, zonder bijgevoegde bewijzen, door sommigen, hoe verkeerdelijk ook, aan vooringenomenheid tegen hetzelve zoude kunnen toegeschreven worden.

Le Ciel étoilé. Cantate, traduite de JER. VAN ALPHEN, par AUG. CLAVAREAU. Utrecht, *J. G. van Terveen et Fils.* 1835. gr. 12mo. 31 pag. *f*:-25.

Wie, in de letterkundige wereld, kent niet VAN ALPHEN's heerlijke Cantate, den *Starrenhemel*, dat dichtstuk, door bevoegde kunstregters, als een der schoonste voortbrengselen onzer godsdienstige poëzij, geroemd?

De begaafde CLAVAREAU, die reeds zoo menig treffelijk blijk gaf van den helderen weêrklank, welken de toonen van Nederlandsche Zangers in zijn gemoed vonden, deelt ons, in het aangekondigde stukje, op nieuw een bewijs mede, niet slechts, dat hij den geest der beide talen uitnemend wel gevat heeft, en met het schoone onzer poëzij, zoo als zich van eenen man van zijnen aanleg en smaak laat verwachten, naar waarde is ingenomen, maar ook, dat hij zelf Dichter is. Want, om de denkbeelden van den waardigen VAN ALPHEN zoo schoon en zuiver weder te geven, als dit in de voor ons liggende vertaling is gedaan, moet men zelf bezield zijn door den gloed der echte poëzij, die het gemoed van den oorspronkelijken Zanger ontvonkte, toen hij den lof des Heeren, in deze schoone Cantate, vermeldde.

Het verheugt ons daarom, dat een Dichter, als CLAVAREAU, dezen heerlijken beurtzang heeft vertaald, en geen louter werktuigelijke hand zich daaraan heeft vergrepen. Wilt gij hooren, Lezer! hoe CLAVAREAU, in de taal onzer naburen, met den godvruchtigen VAN ALPHEN harmonisch éénen

Digitized by Google

toon aanſlaat? Wij kiezen, tot eene proeve daarvan, de volgende regelen, waarin, naar ons gevoel, de vertaling het oorſpronkelijke nog overtreft:

Eerſte Stem.

Wie kan al de ſtarren meten?
Wie ſpreekt haar getallen uit?
Wie haar doel en during melden,
Of den kring, die haar beſluit?

Première Voix.

Qui pourrait meſurer tous ces globes lointains?
Qui nous dirait leur nombre, et leur but, et leur terme?
Quel compas tracerait, à nos yeux incertains,
Le grand cercle qui les enferme?

Tweede Stem.

Hij, die al wat Hij formeerde
Met een' wenk regeren kan,
Noemt de ſtarren bij haar namen,
Meet den hemel met een ſpan.

Seconde Voix.

Celui qui, d'un ſeul mot, peupla cet océan,
Et règle, d'un coup d'œil, ces innombrables mondes,
Nomme tous ces ſoleils ſous leurs voûtes profondes,
Meſure les cieux d'un empan.

Uit de fierlijk geſtelde Opdragt aan den Zoon des vereeuwigden Dichters, den Heer D. F. VAN ALPHEN, zouden wij geneigd zijn, op te maken, dat een vriendelijke wenk van dezen den Heer CLAVAREAU op het denkbeeld heeft gebragt, hetwelk wij hier zoo gelukkig verwezenlijkt zien. Het mag ons alzoo verblijden, dat beide waardige mannen zich vereenigd hebben tot dit treffelijk doel; waardoor tevens het gezegend aandenken van den vriend, ook van onze jeugd en van onze kinderen, op nieuw onder ons verlevendigd wordt.

Onder ons? Ja, Lezer! dewijl toch het Fransch ook hier te lande vrij algemeen gekend en beoefend wordt, en het te wenſchen is, dat ook deze vertaling, even als die van de

Digitized by Google

Kindergedichtjes van Vader VAN ALPHEN, zonder dat dezelve het oorſpronkelijke bij ons verdringen, den jongen lieden in handen moge gegeven worden. Maar, wat wij vooral hopen, is, dat deze overzetting van een der voortbrengſelen onzer godsdienſtige Muze onder onze ligtzinnige naburen bekend en verſpreid — dit niet alleen, maar ook naar waarde hooggeſchat moge worden, en de geest, die in dit zangſtuk leeft, in veler, veler harten moge overgaan, en er den verderfelijken invloed moge weren van geſchriften als die van VICTOR HUGO, en wie, met hem, hunne heerlijke geestvermogens aan het rijk der dwaling en der zonde wijden!

De verſchijning van dit ſtukje, hetwelk zich ook door netten uiterlijken vorm aanbeveelt, heeft den wensch bij ons verlevendigd, dat de prijsvraag, welke, een' geruimen tijd reeds geleden, door een Genootſchap ter bevordering der Toonkunst, is uitgeſchreven, tot het bekomen van eene gepaste muzijk voor deze Cantate, met een gelukkig gevolg bekroond moge worden.

De Zweden in Praag, of Vaderlandsliefde en Vrouwendeugd. Door C. PICHLER. *II Deelen. Te Zutphen, bij* W. J. Thieme. *In gr.* 8*vo.* 580 *Bl. f* 5 - 60.

Deze Roman, reeds vóór geruimen tijd in het licht verſchenen, behoort, wat het onderhoudende van deszelfs inhoud en ſtijl betreft, voorzeker tot de besten, welke ſedert lang in onze taal zijn overgebragt. De geſchiedkundige verhalen, in welke het romantiſche met zeer veel ſmaak is ingeweven, ſtellen met naauwkeurigheid de gebeurtenisſen voor, die voorgevallen zijn op het tooneel en in den tijd, waarin deze Roman geplaatst is.

Kort vóór het einde van den dertigjarigen oorlog ondernamen de *Zweden* nog eenen aanſlag, die ten doel had, om zich van *Praag*, de hoofdſtad van *Boheme*, bij verraſſing meester te maken. Zij bedienden zich daartoe van de hulp, den raad en de medewerking van eenen *Boheemſchen* krijgsman ODOWALSKY, die, vroeger in Keizerlijke dienst, als Majoor, geſtaan hebbende, nadat hij uit dezelve, zonder billijke belooning voor zijne gewigtige dienſten, ontſlagen was, tot de partij der *Zweden* was overgegaan. Offchoon

Digitized by Google

dezen zich in een gedeelte der ſtad neſtelen, gelukt het aan de burgerij, om in het overige gedeelte zich ſtaande te houden tegen hunne aanvallers. Onder de dapperſte verdedigers der ſtad behoort vooral ook HYNKO, Graaf van *Wallenſtein*, de neef en erfgenaam van den naam des bekenden FRIEDLANDER. De tijding van den vrede, welke tuſſchen de oorlogvoerende Mogendheden geſloten was, maakt aan den worſtelſtrijd tuſſchen de belegeraars en de verdedigers een einde, en de *Pragers* zien alzoo hunne ſtandvastigheid en dapperheid bekroond, door hunne ſtad tegen de vreemde aanvallers voor hunnen Keizer te hebben bewaard. Twee vrouwen vervullen in dit verhaal gewigtige rollen: de bevallige, maar tevens listige HELENA VAN BERKA, de minnares van ODOWALSKY. Haar liefdehandel heeft een noodlottig einde; want ODOWALSKY ſneuvelt bij eene afgeſlagene beſtorming der ſtad. De andere vrouw, welke met hoogeren lof vermeld wordt, is JOHANNA, aanvankelijk bekend als de dochter van WALLENSTEIN'S huisopzigter, maar welke aan het einde, herkend zijnde als de dochter van den *Zweedſchen* Graaf KÖNIGSMARK, de gelukkige echtgenoote wordt van Graaf HYNKO, haren voormaligen Heer.

Het heeft de Schrijfſter, bij zulk eenen rijken voorraad van gebeurtenisſen, niet ontbroken aan de gelegenheid, om hare bekwaamheid tot het levendig ſchilderen van belangrijke tafereelen in beoefening te brengen. Zij heeft van deze gelegenheid op eene meesterlijke wijze gebruik gemaakt, en als eene aangenaam onderhoudende lektuur kunnen wij dus dit werk, zonder eenige bedenking, aankondigen. Van eene andere zijde echter beſchouwd, zullen wel ſommigen het goedkeuren, maar ook anderen er zich aan ergeren, dat de Schrijfſter zulk eene ſterke vooringenomenheid aan den dag legt voor de Roomschgezinden en tegen de Protestanten, dat zij daardoor, vooral in het verdichte gedeelte des verhaals, het waarſchijnlijke wel eens uit het oog verliest. Nog vóór weinige jaren waren, op last des Keizers, zevenentwintig aanzienlijke protestantſche *Bohemers* op eenmaal (op den 16 Junij 1621) te *Praag* ter dood gebragt. Het is dus niet waarſchijnlijk, dat nu reeds de *Bohemers* en *Pragers* met zoo veel geestdrift aan de zaak des Keizers gehecht waren. De Jezuit PLACHY is een bemiunelijk man. WALLENSTEIN en JOHANNA, beiden Roomschgezinden, zijn,

Digitized by Google

de eerſte een BAYARD, een Ridder zonder blaam of vreés, en de andere eene Heilige. ODOWALSKY, daarentegen, en HELENA, beiden Protestanten, komen hier voor als listige intriganten. Dus is de voorſtelling der verdichte perſonen in dit opzigt partijdig. Maar de Protestanten behoeven om dit werk geenen *index librorum prohibitorum* aan te leggen; het zal niemand van hen in zijn geloof aan het wankelen brengen; en, zoo als het boek nu is, is het eene allezins bruikbare lektuur ook voor zoodanige lezers, voor wie er, onder de werken van ſmaak in onze moedertaal, weinig beſtaat, hetwelk goedgekeurd wordt door de cenſuur van hunne Hierarchij.

De Non van Gnadenzell; een zedekundig Tafereel uit het einde der vijftiende Eeuw. II Deelen. Naar het Hoogduitsch van C. SPINDLER. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1833. *In gr.* 8*vo.* 722 *Bl. f* 6-30.

Goede wijn behoeft geen' krans, en de bekende Schrijver van den *Jood* en den *Jezuit* geene onmiddellijke aanbeveling, — dachten wij bij het zien van het jaartal der uitgave van dezen Roman, die thans wel in ieders handen zal zijn. Ten gevalle van hen alleen, die dezelve nog niet gelezen hebben, willen wij zeggen, dat eene ſchildering van het kloosterleven, zoo als dat in vele geeſtelijke geſtichten kort vóór het begin der Kerkhervorming was, in verſcheidene nonnenkloosters nog lang daarna beſtaan heeft, en veelligt in enkele tot op heden beſtaat, het hoofdonderwerp van dit werk is. De vrijheid in ons land ging in ſommige geſtichten zoo verre, dat de kloostervrouwen, ter verpooziug harer vrome overdenkingen, met de Heeren uitreden, *achter 's Jonkers rug te paard gezet*, waaruit de waarheid van de ſchilderingen des bekwamen Schrijvers is op te maken; ofſchoon die waarheid ſoms met wat al te krachtige en weelderige kleuren is geteekend, evenzeer als de leefwijze der ruwe Ridders en roovers van dien ongelukkigen tijd, dien wij met vreugde zoo verre achter ons zien. De hoofdperſoon echter van den Roman is eene fiere, ſchoone, jonge, arme, adellijke dochter, die, in het broeinest van ongeregtigheden, aanhoudend onze belangſtelling wekt; en alzoo beantwoordt het werk zeer goed aan deszelfs titel. Wij hadden

Digitized by Google

wel wat meer orde en regel gewenscht; maar dat is, bij al het romantiſche, vreemde en verraſſende, niet meer een hoofdvereischte. — Gelijktijdig ſchier met deze vertaling kwam er ook eene in het Fransch uit, die allergunſtigst in het 57ſte Deel der *Revue de Paris* gerecenſeerd werd, en waarin men niet onaardig zegt, dat, hetgeen de Schrijver van *Robert le Diable* in Ballet voorſtelde, door SPINDLER in Roman is gebragt; en dat oordeel kunnen wij, met de noodige beperking, wel onderſchrijven. — De correctie had wel wat zuiverder kunnen zijn.

De Loods, een Verhaal, door J. F. COOPER. *II Deelen. Naar het Engelsch. Te Amſterdam, bij* J. F. Schleijer. 1835. *In gr.* 8*vo.* 631 *Bl. f* 5 - 60.

Indien eenheid van tijd en plaats, levendig voortſpoedende handeling, klimmende belangſtelling, ſchildering en ontwikkeling van meest edele karakters, tragiſche poſitiën en eene gelukkige ontknooping de hoofdeigenſchappen van een goed Treur- of Tooneelſpel zijn, dan zullen zij het ook wel wezen van eenen goeden Roman; en wij kunnen verzekeren, dat de lezers al die eigenſchappen in dit verhaal van COOPER zullen aantreffen, hetgeen een kruistogt van weinige dagen in de Noordzee in Wintermaand beſchrijft, door een Amerikaansch fregat en een ſchooner, in den oorlog voor de onafhankelijkheid, omſtreeks het jaar 1779. Maar in dien korten kruistogt ontvangen wij eene ontwikkeling van het karakter van verſchillende perſonen, bijzonder van eenen vreemden *Loods*, die wel niemand anders zijn kan dan de beruchte PAUL JONES, en tevens de keurige beſchrijving van zeegevaren, landingen, gevangennemingen, ontzet, zeeſlag, ſtormen, ſchipbreuk, ja alles, wat men, redelijkerwijze, op het zoute water, klippige ſtrand, en aan boord van het beste fregat, dat ooit Amerika's ſtarren (deszelfs vlag) in de lucht verhief, kan verlangen, geſtoffeerd met eigenaardige kleuren, krachtige ruwe zee- en beſchaafde Engelſche landtaal. Zoodat wij dit werk ruimſchoots aanbevelen aan allen, wie het om levendige aandoeningen en edele gevoelens te doen is, vermengd met zoo weinig laagheid, als ſlechts beſtaanbaar is, om al het voortreffelijke der hoofdperſonen te meer aan het licht te brengen.

Digitized by Google

Wij willen met den Vertaler niet twisten over de vraag, onder welke ſoort van letterkundige voortbrengſelen dit product van de pen des bekwamen Amerikaanſchen SCOTT te rangſchikken zij. *Tous les genres ſont bons, hors le genre ennuyeux!* Maar wij hadden gaarne gezien, dat de taak, voor welke hij wel berekend is, met wat minder haast ware afgewerkt; dan zou ook de correctie gelukkiger zijn uitgevallen, ſommige uitdrukkingen van den Schrijver zuiverder teruggegeven, en geene fouten overgebleven zijn als op bl. 70, Deel I, reg. 10 v. o., waar *ſchip* in plaats van *roer* ſtaat, om van andere te zwijgen, zelfs van de zonde tegen het kostuum, wanneer een Kavallerie-officier de militaire eer bewijst door het afnemen van zijne muts. Maar wij bekorten ons verſlag, en eindigen met herhaling onzer aanbeveling en lof.

De Speer van Ithuriël, of Tafereelen en Schetſen op eene Reis door Noord-Nederland en naburige Gewesten, bijeenverzameld door W. KIST. *II Deelen. Te Arnhem, bij* I. A. Nijhoff. 1835. *In gr.* 8*vo.* 580 *Bl. f* 5-80.

Dit werk is eigenlijk een vervolg op hetgeen de Schrijver vroeger in hetzelfde vak heeft geleverd. Dezelfde eigenſchappen, die vroeger aan den *Ring van Gyges*, aan den *Wonderbril* en aan den *Egyptiſchen Tooverſtaf* werden toegeſchreven, bezit thans de *Speer van Ithuriël*. Nu eens maakt de Schrijver, door middel van die ſpeer, zich onzigtbaar; dan wederom noodzaakt hij de genen, welke hij ontmoet en uitvorſchen wil, door hen met zijne ſpeer aan te roeren, om aan hem hunne geheimſte gedachten te openbaren. De fictie van zoodanig werktuig, het moge dan een ring, bril, ſtaf of ſpeer zijn, begint, door het menigvuldige gebruik, wat afgeſleten te worden. Het gaat er mede als met het wasſen beeld, dat op onze jaarmarkten, bij afwisſeling, CARTOUCHE, SCHINDERHANNES, LOUVEL en FIESCHI moet verbeelden: als men dan zelfs hoed en pruik jaarlijks niet wat verandert, bemerken de bezoekers van het wasſenbeeldenſpel al te ligt, dat hun, onder eenen nieuwen naam, ſlechts een oude kennis wordt gepreſenteerd. Het verwondert ons, dat de bekwame Schrijver nu eens niet eenen anderen vorm aan zijne tafereelen en ſchetſen geeft. Zulk een oud Litte-

Digitized by Google

rator kent immers het *pictoribus atque poetis*, en, wil men niet oorspronkelijk zijn, men heeft immers den toegang tot *Lettres Juives*, *Cabbalistiques*, *Chinoises*, tot *Diables boiteux*, *Gilblasen* in alle talen en bij alle natiën. Men kan immers met *Munnichhausen* op een' kanonskogel reizen, en muficeren in de maag van eenen haai. De Schrijver kan een cent, eene vloo of eenig ander insekt zijne lotgevallen laten vertellen. De Recensent is te kuisch, om te klagen: *toujours la Reine*; maar hier zegt hij: *toujours des perdrix*. Zoo kort van geheugen zijn de Hollanders niet, of zij weten reeds, dat al die *ringen*, *brillen*, *staven* en *speren* hen rondvoeren in de voornaamste logementen van ons vaderland; te Nijmegen vaart men altijd met de gierbrug over, rookt eene pijp te Lent, sukkelt voorts den Rijn op, drinkt Hochheimer in het wijnland en dergel. meer. In één woord, hier ontvangt ons lezend publiek van dit thema eene nieuwe variatie. Alwat wij tot beoordeeling van den inhoud zelv' zouden kunnen zeggen, zou eene herhaling zijn van hetgeen bij de aankondiging van des Schrijvers vroegere werken aan het publiek medegedeeld is.

De Verloving, uit het Hoogduitsch van L. TIECK *vertaald door* W. A. S. O. *Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. *In kl. 8vo.* 138 *Bl. f* 1-:

De Vertaler noemt in zijne voorrede dit verhaal van TIECK een kunstgewrocht, en zegt, dat vooral deszelfs weldadige zedelijke strekking hem tot de vertaling bewoog. Terwijl wij, door deze aankondiging hoog opziende tegen het boeksken, hoe klein ook, in hetzelve slechts steelswijze durfden gluren, ontdekten wij tusschen het schemerlicht der nog niet opengesnedene bladzijden de ons moed inboezemende spreuk: *Definit in atrum piscem.* Ja, Lezer! het zou ons, wel is waar, spijten, dat een zoo allerliefst boekje, op zulk keurig fijn papier gedrukt, niet zou beantwoorden aan deszelfs uitwendigen vorm en aan de hooggestemde aankondiging van hem, die door de uitgave in onze taal meent zich bij zijne landgenooten verdienstelijk te hebben gemaakt; maar wij waren in het geval van den schooljongen, die, zonder een

Digitized by Google

Ultra te zijn, alleen uit vrees voor ſtok en pak zich verheugde, dat de ſchool afgebrand was. „Echte wijsheid, in tegenſtelling met Fransch ongeloof en Duitſche dweeperij. Eene voortreffelijke onderſcheiding van het *ſubjectieve* en..... ook van het *objectieve*, welke in het dagelijkſche leven onophoudelijk en bijna onmerkbaar ineenſmelten." Dit alles, Lezer, in 138 bladzijden in klein-8vo! Dit alles nog wel in eene *novelle*, in goed Nederduitsch een *ſprookje!* Wij vreesden, dat dit boekje zou doen, even als de eikenboomen in de eeuw van SATURNUS: *Mella ſudabant.* En de wakkere SALOMO wist reeds, wat er op loopt, als men te veel honig in eens gebruikt. Maar dit *definit in atrum piscem*, ons zoo regt van pas voorgekomen, deed ons dan gelukkig met eene minder hoog geſpannen verwachting het verhaal lezen, en — *qui ſ'éclipſe au premier rang, brille au ſecond.* Wanneer men hetzelve niet uit een zoo verheven ſtandpunt beſchouwt als de Vertaler, dan zal men hier eene onderhoudende vertelling vinden, welke ons lezend publiek nuttig en aangenaam kan bezig houden. Wenſchelijk ware het, dat men het volgende, dat hier onder anderen voorkomt, ter harte name:

„Hoe velen zijn mij bejegend, die mij, nagenoeg bij het groeten, te gemoet riepen, dat zij buitengewone Christenen waren. Door ſommigen wordt zelfs bij de onverſchilligſte onderwerpen om het andere woord de Heiland genoemd; bij elke aanleiding, al is zij nog zoo gering, bidden zij, en vertellen ons zulks. In gezelſchap neemt men elke gelegenheid te baat, om van berouw, boete, ſtichting en verloſsing te ſpreken, en ontwijdt, volgens mijn gevoel, het heilige, vergeet, dat het eene overeenkomst met de liefde heeft, welker gevoelens en bekentenisſen de ware minnaar ook niet aan elk vreemd oor zal prijs geven."

„Wat ſchaadt het echter," zeide de Baron, „wanneer vrome gemoederen welligt te dikwerf van het voorwerp hunner liefde ſpreken?"

„Het kan geene liefde zijn," hernam BRANDENSTEIN; „het is ijdelheid, hoogmoed, die beter wil zijn, dan andere menſchen. Even als tijdens de overdrevene gevoeligheid of verlichting, is het eene ziekelijke behoefte, die overal voedſel zoekt, zichzelve vleit, en zich tot eene meer en meer onherſtelbare ziekte zet, op medemenſchen, die veelal beter en vromer zijn, onverdraagzaam en verachtelijk

Digitized by Google

nederziet, omdat dezen juist in den aangeheven toon niet mede willen instemmen."

„ Ik wil sommige broederschappen niet laken, wanneer zij zich opsluiten, en niets van kunst en geschiedenis, van wijsbegeerte en wereld willen weten. Maar wanneer deze eenzijdige vromen ons telkens op nieuw toeroepen, dat wij maar ééne behoefte hebben, dat schilderkunst, muzijk en dichtkunst niet alleen overtollig, maar zondig zijn, en de mensch slechts gebed, ingeving en boete op het oog moet houden, dan zoude ik hun toch willen vragen: welk bekrompen gevoel hunne Godsdienst beheerscht, om liefde, waarheid, rede en de liefelijke scheppingen der verbeelding voetstoots te verwerpen? Dus zoude den reinen heden ten dage niet meer alles rein zijn? Hij is reeds als dood te beschouwen, tot wien God niet meer in de natuur en geschiedenis spreekt; hij is verloren, die in de kracht der rede deszelfs verhevene tegenwoordigheid niet meer ontwaart."

Het medegedeelde zal, zoo wij vertrouwen, genoegzaam zijn tot eene proeve van den geest, die in het werkje heerscht.

Laatste Repliek aan de Heeren VRUGT *en* RUYS.

Wie erg denkt, heeft doorgaans erg in 't hart. *Kwade trouw* en *woordverdraaijing* zijn *Rec.* even vreemd, als ongetwijfeld het Publiek de gedachte, dat zijne welmeenende loffspraak door de Heeren hem zou zijn *afgebedeld*. Wie overigens in staat is, dien lof op dusdanige wijze te vergelden, als door hen nu bij herhaling is geschied, en den zin van *Rec*' woorden: „ wij danken (de Heeren VRUGT en „ RUYS), in naam der Nederlandsche Muzen, voor het „ geschonkene," ter kwader trouwe zóó te verdraaijen, dat *Rec.* zich daardoor *als zaakgelastigde der Nederlandsche Muzen heeft geproclameerd*, en wat daar meer volgt, — over zulk een *Sujet*, of zulke *Sujetten*, haalt *Rec.*, op zijne beurt, *de schouders op*; en, zoo zij hem immer weêr *een' traan uit het oog* persen, 't zal niet meer die der verteedering, maar die des medelijdens zijn met hunne verregaande verwaandheid en verloochening der *humaniteit*.

No. XII. *Meng* bl 598, reg. 8 v. o. leze men *maitressen*.
No. XIV. *Boekbesch.* bl. 587. reg. 6. voor *Culemborg*, *Monnikendam*.
——— *Meng.* bl. 654. reg. 19. *Evangeliedienaar*.
No. XV. *Boekbesch.* bl. 644. reg. 19. *Lieonkieen*.
——— ——— bl. 649. reg. 18. *Hämerrhoïdalübel*.

Digitized by Google

REGISTER
VAN DE
BOEKBESCHOUWING.

A.

Aardrijksk. Beſchr. van de Nederlanden in 1830. Breda, bij *W. A. Oukoop.* 131

Abbring, (*H. J.*) Het Kerkhof te Groningen. Gron. bij *J. Oomkens.* 93

Abcouw, (*C. J. van*) De Man naar de Wereld, Blijſpel. Amſt. bij *Ipenbuur en van Seldam.* 180

Almanak (Nederlandſche Muzen-) voor 1835. Amſt. bij *J. Immerzeel, Jun.* 43

——— voor het Schoone en Goede, voor 1835. Amſt. bij *G. J. A. Beijerinck.* 43

——— voor Blijgeestigen, voor 1835. Amſt. bij *de Gebr. Diederichs.* 43

——— voor Hollandſche Blijgeestigen, voor 1835. Alkm. bij *J. A. M. W. le Sage ten Broek.* 43

——— (Nederlandſche Volks-) voor 1835. Amſt. bij *H. Frijlink.* 43

——— (Gelderſche Volks-) voor 1835. Arnh. bij *C. A. Thieme.* 43

——— (Groninger Studenten-) voor 1835. Gron. bij *W. van Boekeren.* 136

——— (Amſterdamſche Studenten-) voor 1835. Amſt. bij *R. Croeſe.* 136

Aloys, Mijn Uitſtapje naar Italië. II Deelen. Amſt. bij *H. Frijlink.* 130

Alvensleben, (*L. von*) De ontmaskerde Jezuit. Kamp. bij *K. van Hulst.* 216

Anslijn, (*P. D.*) Vaderl. Tafereelen. Zaltb. bij *J. Noman en Zoon.* 313

Axel, eene Legende uit het Noorden. 's Hag. en Amſt. bij *de Gebr. van Cleef.* 38

B.

Baars (*W. A.*) en *P. Joling*, *Oz.*, Geſchenk voor Meisjes. Dev. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 623

Bakker, (*J. A.*) Verhandeling over de Socratiſche Geſprekken. Leyd. bij *D. du Mortier en Zoon.* 165 en 206

Digitized by Google

Bakker, (*J. A.*) Verhandeling over de Duitsche Wijsbegeerte. Utr. bij *J. Altheer.* 562
Bange, (*J. J.*) Bloemlezing uit Hoogd. Dichtst. Gron. bij *J. Oomkens.* 267
Bautain, Antwoord van een' Christen, enz. Breda, bij *F. P. Sterk.* 82
Becker, (*K. F.*) Algemeene Geschiedenis. XIIIde tot XVIde D. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 394
Bedenkingen over Nederl. Handel, Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 134
——— op een Geschrift over België, Arnh. bij *C. A. Thieme.* 262
——— (Vrijmoedige) over de Kandidaten. Utr. bij *N. van der Monde.* 654
Berlijn zoo als het is, enz. Leeuw. bij *L. Schierbeek.* 619
Berzelius, (*J. J.*) Leerboek der Scheikunde. Iſten D. Iſte Stuk. Rott. bij *P. H. van den Heuvell.* 13
Beschouwing van de Belijdenis des Geloofs. Gron. bij *W. Zuidema.* 460
——— (Vrijmoedige) van de Landmagt in Nederlands Oostindië. Breda, bij *F. P. Sterk.* 521
Bilderdijk, (*W.*) Opstellen van godgel. en zedek. inhoud. II D. Amst. bij *J. Immerzeel, Jun.* 141
——— Geschied. des Vaderl. Vde D. Amst. bij *P. Meijer Warnars.* 388
——— VIde D. 596
Blanken, *Jz.* (*J.*) Memorie. Utr. bij *N. van der Monde.* 602
Blik op het Bestuur van Nederl. Indië, No. 1. Kamp. bij *K. van Hulst.* 521
Boelen, *Joh. Zn.* (*J.*) Reize naar Zuid-Amerika. Iſte D. Amst. bij *ten Brink en de Vries.* 605
Bosch, (*L. E.*) Gedenkboek der Utrechtsche Schutterij. Iſte Gedeelte. Utr. bij *L. E. Bosch.* 261
Brouwer, (*P. van Limburg*) Proeve over *Euripides.* Gron. bij *W. van Boekeren.* 378
——— *Histoire des Grecs, Tom. I.* Bij denzelfden. 289
Bulwer, (*E. L.*) De Roover. II Deelen. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 223
——— Pelham. II Deelen. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 403
——— Clarence Linden. III Deelen. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pzn.* 622

Digitized by Google

Bijbel, ingerigt naar de tegenwoordige Taal en Spelling. Arnh. en Nijm. bij *de Gebr. C. A. Thieme en J. F. Thieme.* 185

C.

Calisch, (*E. M.*) Bij het Graf van *J. D. Meijer*. Amst. bij *L. van Bakkenes.* 268
Camper, (*P.*) Feestrede. Zutph. bij *W. C. Wansleven.* 350
Cannabich, (*F.*) Leerboek der Aardrijkskunde. Iste D. Breda, bij *W. A. Oukoop.* 131
Capadoſe, (*A.*) De ontheiliging van het Huis Gods. 's Hag. bij *J. van Golverdinge.* 104
Carillon, (*A. C.*) Zalige hoop op de toekomst! Amst. bij *Carillon.* 192
Caspari, (*C.*) De Homöopathiſche Geneesleer. Winſch. bij *H. V. Huiſingh.* 373 en 415
Cate, (*S. Blaupot ten*) Over Doop en Doopsgezinden. Leeuw. bij *H. C. Schetsberg.* 367
Chenevière, De Christelijke Kerk. 's Hag. bij *G. Vervloet.* 216
Christelijke Betrachtingen. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 324
Clavareau, (A.) *van Alphen's Petits Poëmes. Utr. chez* J. G. van Terveen et Fils. 77
——— *van der Hoop's Roi de Rome. Maestr. chez* F. Bury-Lefebvre. 225
——— *van Alphen's Ciel étoilé. Utr. chez* J. G. van Terveen et Fils. 687
Conradi, (*J. W. H.*) Handboek der Pathologie enz. Iſten D. 2de St. Amst. bij *S. de Grebber.* 464 en 512
Cooper, (*J. F.*) De Loods. II Deelen. Amst. bij *J. F. Schleijer.* 692
Couwenberg, (*A. J.*) Tafereelen. Iſte en IIde Afl. No. 1—7. Arnh. bij *I. A. Nijhoff.* 667
Cramer, (*A.*) Het Rijnſpook. Amst. bij *A. Cramer en Comp.* 224
——— De Brandſtichters. Amst. bij *A. Cramer en Comp.* 403

D.

Dagverhaal van *Jean Migault*. Amst. bij *W. Meſchert.* 539
——— eener Reize met de Zeeuw. Utr. bij *N. van der Monde.* 609
Debray, (*Miſſ*) De Protestant. II Deelen. Gron. bij *W van Boekeren.* 86

Digitized by Google

Dèll Egger, (*C. M.*) De jonge Hollander, enz. Amſt. bij *ten Brink en de Vries.* 138
Döring, (*G.*) Eliſabeth Werner. Amſt. bij *H. Frijlink.* 540
Ducar, (*H.*) Lotgevallen van een' Marinier. II Deelen. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 135
Dijk, (*J. van*) Nagelatene Schriften. IIde D. Amſt. bij *Schalekamp en van de Grampel.* 343

E.

Education (*L'*) *par l'Amitié. La Haye, chez* W. P. van Stockum. 660
Edwards, (*H. M.*) Handboek der Heelk. Ontleedkunde, enz. IIde St. Utr. bij *N. van der Monde.* 151
Een Woord aan het Nederl. Publiek. Breda, bij *W. A. Oukoop.* 131
Eene Vraag van Ap. Paulus overwogen. Appingadam, bij *J. Mekel.* 679
Elten, *D. J. Z.*, (*N. van*) Iets over Nederl. Indië, enz. 's Hag. en Amſt. bij *de Gebr. van Cleef.* 432 en 482
Engelberts Gerrits, (G.) *l'Histoire d'Angleterre. Amſt. chez* G. Portielje. 313
Engelen, (*A. W.*) Parijs in 1834. II Deelen. Gron. bij *W. van Boekeren.* 617
Engels, (*R.*) Waarheid en Geloof. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 278
———— Geloofsroem. Iſte St. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 550
Ephemeriden der Nat. Wetenſch. Iſte en IIde D. en IIIden D. Iſte St. 's Hag. bij *A. P. van Langenhuyſen*, enz. 244

F.

Feen, (*Z. H. van der*) Satans list ontdekt, enz. Amſt. bij *J. H. den Ouden.* 271
Fiſcher, (*J. F. van Oyermeer*) Bijdrage tot de kennis van het Japanſche Rijk. Amſt. bij *J. Muller en Comp.* 637
Flameng, (P. F.) *Diſſertatio Med. Traj. ad Rhen. apud* Paddenburg et Soc. 328
Focke, (J. C.) *Diſſertatio Med. Traj. ad Rhen. apud* Paddenburg et Soc. 328
Foppe, (*H. J.*) Ernst en Boert. Amſt. bij *J. Immerzeel, Jun.* 441
Fruauf, (*F. R.*) Gedachten. Gron. bij *J. Oomkens.* 660
Führmann, (*H.*) Kaspar Hauſer. Amſt. bij *H. Frijlink.* 577

Digitized by Google

G.

Galama, (*S. J.*) Verhandeling over het Moederkoorn. Gron. bij *J. Oomkens.* 63 en 116
Gallé, (*P. H.*) Verjaargroete. Kamp. bij *W. J. Tiboût.* 96
Geel, (*J.*) Geſprek op den Drachenfels. Leid. bij *H. W. Hazenberg*, *Jun.* 669
Geſchiedenis van J. C. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 83
——— (De) van A. Julius enz. Dev. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 668
Geſprek over de Openbaring van Joannes. Kamp. bij *K. van Hulst.* 678
Gleuns. Jr. (*W.*) Beſchouwing van het Heelal. Gron. bij *J. Oomkens.* 251
——— Iets over de Kometen. Gron. bij *J. Oomkens.* 636
Graaf Eduard Forſter. Arnh. bij *C. A. Thieme.* 665
Graaff, (C. N. de) *Diſſertatio Theol. Lugd. Bat. apud* D. du Mortier et Fil. 317
Groen, *Jac.* (*J.*) Beſchrijving des Aardbols. Amſt. bij *H. Molenijzer.* 345
Groen van Prinſterer, (G.) *Archives &c. I^e Série*, *P. I. Leid. chez* S. et J. Luchtmans. 471
Grondbeginſelen der Natuurk. Wetenſch. Iſte Aflev. Breda, bij *F. P. Sterk.* 440
——— IIde en IIIde Afl. 660
Grondſtelling (De) der R. K. Kerk, enz. Breda, bij *van Gulik en Hermans.* 145
Grotii (H.) *Annotationes in N. T. Vol. IX. Gron. apud* W. Zuidema. 361
Gruber, (*J. G.*) Het Leven enz. van *A. Lafontaine.* Gron. bij *J. Oomkens.* 610

H.

Hage, (*J. van den*) Het Slot Loeveſtein in 1570. II Deelen. Amſt. bij *J. M. E. Meijer.* 221
Hall, (H. C. van) *Flora Belgii ſeptentrionalis*, *&c. Vol. II. Amſt. apud* J. C. Sepp et Fil. 154
——— *Elementa Botanices. Gron. apud* J. Oomkens. 281
Hall, (*F. A. van*) Redevoering, Amſt. bij *de Erven H. Gartman.* 489
——— Nadere Verdediging, enz. Amſt. bij *de Erven H. Gartman.* 489

Digitized by Google

Halmael, *Jr.* (*A. van*) Peter de Groote, Treurſpel. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 71
Hamelsveld, (*W. IJ. van*) Verzameling van Gewijsden, enz. IVden D. 1 – 4de St. en VIden D. 1ſte en 2de St. Amſt. bij *S. de Grebber* enz. 261
Hanke, (*H.*) geb. *Arndt*, Bloemenkrans. Iſte en IIde Verz. Dev. bij *J. de Lange.* 571
Hauff, (*W. G.*) Melodiën der Evangeliſche Gezangen. Gron. bij *J. D. Smith.* 535
Heldring, (*O. G.*) De Natuur en de Mensch. IIde en IIIde of laatſte St. Amſt. bij *G. J. A. Beijerinck.* 83
Hengel, (W. A. van) *Memoria J. van Voorst. Lugd. Bat. apud* S. et J. Luchtmans. 234
Herbig, (*F.*) Hillegonda van Teylingen. II Deelen. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 84
Heringa, *El. Z.* (*J.*) Berigt. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 660
Heusde, (*Ph. W. van*) De Socratiſche School. Iſte D. Utr. bij *J. Altheer.* 165
Heyst, (*D. van*) Redevoering. Leyd. bij *Haak en Comp.* 196
Hirſchig, *Cz.* (*A.*) Blikken in het menſchelijk hart, naar *Seneca.* Alk. bij *J. A. M. W. le Sage ten Broek.* 20
Hoekſtra, (*F.*) De Wonderwerken van Jezus. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes*, *Pz.* 677
Hoeven, (*A. des Amorie van der*) Leerredenen. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 541
Hofſtede de Groot, (P.) *Inſtitutiones Theol. Nat. Gron. apud* W. Zuidema. 229
Homberg, (*H.*) Godsd. en Zedek. Handboek. 's Hag. ter Landsdrukkerij. 188
Hoogvliet, (J. M.) *Rudimenta Linguae Graecae.* Zaltb. bij *J. Noman en Zoon.* 221
Hoop, *Jr.* (*A. van der*) De Koning van Rome. Amſt. bij *Brest van Kempen.* 225
——— en *P. S. Schull*, Vertellingen in Rijm en Proza. Dordr. bij *J. van Houtrijve*, *Jr.* 494
——— Het Slot van IJſſelmonde. Dordr. bij *J. van Houtrijve*, *Jr.* 566
——— Johanna Shore, Treurſpel. Dordr. bij *J. van Houtrijve*, *Jr.* 566
Hugenholtz, (H. J. de Haan) *Disputatio Theol. Lugd. Bat. apud* Vid. du Saar. 273

Digitized by Google

I.

Irving, (*Washington*) Ontdekkingsreizen. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 130

J.

Jacqueline de Bavière. II Tomes. La Haye et Amst. chez les Frères van Cleef. 401
James, (L. G.) *Lettre à D. Serrurier. Amst. chez* W. Messchert. 459
Jong, Gsz., (*A. de*) Mengelingen. Amst. bij *L. van der Vinne.* 656
Jose, een Spaansch Verhaal. Amst. bij *J. Immerzeel, Jun.* 496
Jozef in Egypte. Gron. bij *J. Römelingh.* 395

K.

Kaiser, (*F.*) Verhandeling over de Komeet van *Halley*. 's Hag. en Amst. bij *de Gebr. van Cleef.* 161 en 200
Kampen, (*N. G. van*) Bloeml. uit Nederl. Prozaschrijvers. Iste en IIde St. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 651
——— Handboek van de Geschied. der Letterk. Iste D. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 684
Karakterschetsen (De) van *Theophrastus*. Rott. bij *J. W. van Leenhof.* 337
Keur van Scherts en Luim. Amst. bij *F. Kaal* enz. 359
——— IIde Bund. 657
Kinderen (De) der Natuur. Dev. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 668
Kist, Ez. (*A.*) Iets tegen *A. Capadose.* Dordr. bij *Blussé en van Braam.* 104
Kist (*N. C.*) en *H. J. Roijaards*, Archief voor Kerkel. Geschied. IVde D. Leyd. bij *S. en J. Luchtmans.* 194
——— Vde D. 298
——— De Christelijke Kerk op Aarde. II Deelen. Leyd. bij *S. en J. Luchtmans.* 591
Kist, (*W.*) Lodewijk van Landen. II Deelen. Rott. bij *de Wed. J. Allart.* 308
——— De Speer van Ithuriël. II Deelen. Arnh. bij *I. A. Nijhoff.* 693
Kluppell, (*K. L.*) De Loots. Willemsoord, bij *C. Bakker, Bz.* 500

Digitized by Google

Kroef, (*J. P.*) Redevoering. Zierikz. bij *J. van de Velde Olivier*. 350
Krummacher, (*F. A.*) Joannes, de Discipel des Heeren. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 534
Kruseman, (*A. M.*) geb. *Rosf*, Mijn Reisverhaal en Dagboek. Rott. bij *J. L. C. Jacob*. 130

L.

Lamartine, (*A. de*) Herinneringen, enz. Iste D. Breda en Amst. bij *F. P. Sterk* en *L. van Bakkenes*. 653
Laura. II Deelen. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon*. 90
Lauts, (*G.*) Handleiding. Utr. bij *L. E. Bosch*. 131
Lax, (*L.*) Avonturen van een Schoorsteenveger. II Deelen. Amst. bij *J. Guykens*. 42
Lektuur voor Bijmoedigen. Amst. bij *J. C. van Kesteren*. 538
Lennep, (*D. J. van*) De Werken en Dagen van *Hesiodus. Tweede Druk*. Amst. bij *P. Meijer Warnars*. 219
——— (*J. van*) Vertellingen en Navolgingen in Poëzij. Amst. bij *P. Meijer Warnars*. 301
Lesen over de Christ. Herv. Godsdienstleer. Sneek, bij *F. Holtkamp*. 280
Leszmann, (*D.*) Reisavonturen. II Deelen. Leeuw. bij *Steenbergen van Goor*. 610
Liederen. (Zestal Nederl.) Amst. bij *M. H. Schonekat*. 451
Loman, (*J. C.*) Afscheidsrede. 's Hag. bij *de Erven Doorman*. 326
Lublink Weddik, (*B. T.*) Gesprekken in Sokratischen vorm. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck*. 165 en 206
Lulofs, (*B. H.*) Reis naar Baden-Baden. Gron. bij *J. Oomkens*. 32
——— Gedicht. Gron. bij *J. Oomkens* enz. 126

M.

Mac Farlane, (*C.*) De Bandieten en Roovers in Spanje. II Deelen. Amst. bij *H. Frijlink*. 135
Magazijn (Nederlandsch) van Romans en Verhalen. IIde D. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck*. 353
Martinet's (Vervolg op *J. F.*) Katechismus der Natuur. VIde of laatste D. Zaltb. bij *J. Noman en Zoon*. 18
Masquerade. (De) 9 Februarij 1835. Leyd. bij *C. C. van der Hoek*. 360

Digitized by Google

Meerten, (*A. B. van*) geb. *Schilperoort*, De Onlusten in België. 1ste St. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 265
——— Tafereelen uit den Bruidstaat enz. Amst. bij *G. Portielje.* 266
——— De twee wegen des levens. Amst. bij *Schalekamp en van de Grampel.* 446
Meesters, (*P.*) Twaalf ambachten en dertien ongelukken. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 449
Messchaert, (*N.*) Onderzoek van het Christendom. Rott. bij *J. van Baalen.* 674
Meijer, (*B. J.*) Waarnemingen over het Magnetismus, enz. IIde D. Rott. bij *T. J. Wijnhoven Hendrikſen.* 284
Middelen ter plaatsing van Proponenten. Amst. bij *J. van Heteren.* 362
Mioulet, (*A. D. J.*) Eerste Beginselen der Aardrijksbeschr. Rott. bij *Mensing en van Westreenen.* 131
Mises, Ontleedkunde der Engelen. Amst. bij *H. D. Santbergen.* 469
Moens, (*P.*) Gedichtjes. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 77
——— Zestal Brieven. Amst. bij *G. Portielje.* 78
——— Kleine Vertellingen. Dev. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 668
Molema, (*E.*) Zedekundig Leesboek. Winsch. bij *H. V. Huisingh.* 577
Müller, (*H.*) Bernard en Julia. 's Hag. bij *A. Kloots.* 314
Muller, (*J. W. Statius*) Leerredenen. Amst. bij *C. L. Schleijer.* 97
——— Een woord aan mijne Gemeente. Amst. bij *C. L. Schleijer.* 97
Muntinghe, (*H.*) Geschiedenis der Menschheid. *Nieuwe Uitgave.* I—IVde D. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 236
——— V—Xde D. 414
Murat, (*A.*) Brieven over Noord-Amerika. II Deelen. Zaltb. bij *J. Noman en Zoon.* 340
Muslin, (*D.*) Handleiding tot den Heidelb. Katechismus. II Deelen. *Tweede Druk.* Zwolle, bij *J. Zechuisen, Jun.* 238

N.

Nagedachtenis (Ter) van *C. Loots.* Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 658
Nederl. Bouwk. Magazijn. Amst. bij *M. Schooneveld en Zoon.* 265
——— II—IVde St. 660

Digitized by Google

Niemeijer, (*A. H.*) Bijbelſche Karakterkunde. I—IIde D. Leyd. bij *L. Herdingh en Zoon* enz. 59
——— Overzigt van de Geſchied. der Opvoeding enz. Amſt. bij *L. van der Vinne.* 558
Nierop, (*A. S. van*) Proeve. Amſt. bij *de Gebr. Diederichs.* 305
Nieuwenhuis, (*F. J. Domela*) Herinnering aan *S. C. Klinkhamer.* Amſt. bij *G. Goosſens.* 134
——— *Diſſertatio. Lugd. Bat. apud* H. W. Hazenberg, Jun. 317
——— De hooge Feesten der Christelijke Kerk. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 587
Nieuwenhuys, (*C. J.*) Eenige Wenken over de Cholera. Amſt. bij *Lastdrager en Lorié.* 631 en 680
Nijhoff, (*J. L.*) Brief. Arnh. bij *I. A. Nijhoff.* 629.

O.

Olivier, *Jz.* (*J.*) De Oosterling. Iſte—IIIde St. Kamp. bij *K. van Hulst.* 521
Oosten van Staveren, (*G. L. van*) Gedichten. Amſt. bij *M. Westerman en Zoon.* 174
——— Het Beleg van Haarlem. Utr. bij *N. van der Monde.* 174
Oostkamp, (*J. A.*) Korte Levensbeſchrijvingen enz. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 265
Ootmoed en Liefde. Nijm. bij *J. F. Thieme.* 579
Outeren, (*G. P. van*) De Regtsmagt van Rijnland verdedigd. Leyd. bij *C. C. van der Hoek.* 439
Overzigt der Evangeliën. Utr. bij *C. van der Post, Jr.* 8
——— (Kort) der financiéle reſultaten, enz. Kamp. bij *K. van Hulst.* 521

P.

Palm, (*J. H. van der*) Leerredenen. IXde Tiental. Leyd. bij *D. du Mortier en Zoon.* 1
——— Bijbel voor de Jeugd. XXIII en XXIVſte St. Leyd. bij *D. du Mortier en Zoon.* 458
Pharizeën (De) van vroegere en latere dagen. 's Hag. bij *A. Kloots.* 623
Pichler, (*C.*) De Zweden in Praag. II Deelen. Zutph. bij *W. J. Thieme.* 689
Pölitz, (*K. H. L.*) Uitgezochte Verhandelingen. Leyd. bij *C. C. van der Hoek.* 106

Digitized by Google

Pontécoulant, (*G. de*) De Halleyſche Komeet, enz. Breda, bij *Broeſe en Comp.* 487
Pot, (C. G. van der) *Specimen. Amſt. apud* C. A. Spin. 625
Proeve eener Inleiding in de Redekunst. Rott. bij *H. W. van Harderwijk.* 134
Punt, (*C. L.*) Berekening, enz. Dordr. bij *Blusſé en van Braam.* 270

R.

Rau, (S. J. E.) *Epistola. Lugd. Bat. apud* S. et J. Luchtmans. 339
Reichardus, (C. T.) *Orbis Terrarum Veteribus cognitus. Gron. apud* W. van Boekeren. 124
Rellſtab, (*L.*) 1812. Een Geſchiedkundige Roman. IV Deelen. Gron. bij *W. van Boekeren.* 352
Retorchs, (*G. H.*) Moed en tegenwoordigheid van geest. Dev. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 664
Reudler, (*R. T. F.*) Hulde aan mijne Gemeente. 's Hag. bij *de Erven Doorman.* 328
Robert Fitzooth. Amſt. bij *Gebr. van Arum.* 537
Rodenburg, (*R.*) Aanmerkingen over de Rigters van Israël. Sneek, bij *F. Holtkamp.* 148
Roest van Limburg, (*T. M.*) De Vorst van *Machiavelli*. Leyd. bij *J. C. Cijfveer.* 427
Roorda van Eyſinga, (*P. P.*) De Kardinaal Hertog van Richelieu, Treurſpel. Amſt. bij *J. Allart Rietberg.* 180
Rosſum, (*R. W. van*) Het Christendom een werk uit God. 's Hag. bij *J. P. Beekman.* 103
Roïjaards, (*H. J.*) Hedendaagsch Kerkregt. Iſte D. Utr. bij *J. Altheer.* 24
Rütenick, (*K. A.*) De Leer des Christendoms. (Geloofsleer.) Gron. bij *W. van Boekeren.* 405
Ruyl, (*J.*) Raymond van Toulouſe, Treurſpel. Amſt. bij *M. Westerman en Zoon* enz. 399
Rijkens, (*R. G.*) Handl. voor het rekenen. Gron. bij *J. Oomkens.* 435

S.

Sadok en Mirjam. Rott. bij *de Wed. van der Meer en Verbruggen.* 355
Sande, (*D. F. G. van de*) Tafereelen. Gron. bij *W. van Boekeren.* 520

Digitized by Google

Sannes, (*J.*) De eerſte Brief van Petrus. Gron. bij *W. Zuidema.* 509
Schaick, *Jr.* (*C. van*) Tweetal Leerredenen. Hoogeveen, bij *P. Veenhuizen.* 150
Scheel, (*A. W. L.*) Iets over den Bloedzuiger. 's Hag. bij *W. P. van Stockum.* 635
Scheltema, (*J.*) Mengelwerk. Vden D. 3de St. en VIden D. Iſte Stuk. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 332
Schets van het Mercantiele Stelſel. Utr. bij *C. van der Post*, *Jr.* 577
Schimsheimer, (*J. F.*) *Tiedge's* Urania. IIde D. Amſt. bij *L. van der Vinne.* 69
Schmid, (*C.*) Bijbel voor Kinderen. IIde en IIIde St. Amſt. bij *ten Brink en de Vries.* 533
———— Alphonſus. Amſt. bij *ten Brink en de Vries.* 533
Schouten, (*H. J.*) Handl. tot den Aziat. Braakloop. Amſt. bij *S. de Grebber.* 67
Schroeder van der Kolk, (*J. L. C.*) Eene Voorlezing over Natuurkrachten, enz. Utr. bij *C. van der Post*, *Jr.* 197
Schut, (*J. E.*) Jodoka. II Deelen. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 662
Scott, (*W.*) Tafereelen uit de Geſch. van Schotland. IIde D. Amſt. bij *G. Portielje.* 313
———— Graaf Robert van Parijs. II Deelen. Gron. bij *W. van Boekeren.* 400
———— Lord Nigel. II Deelen. Leyd. bij *A. en J. Honkoop.* 492
Sebastian, (A. A.) *Phyſiologia generalis. Gron. apud* J. Oomkens. 555
Sécrétan, (J. C. J.) *Sermons. Amſt. chez* Meſchert *et* Höveker. 49
Seegers, (T. C.) *Commentatio. Bredae*, *apud* F. P. Sterk. 249
———— *Diſſertatio Med. Traj. ad Rhen. apud* N. van der Monde. 249
Seleniten. (De) Leeuw. bij *Steenbergen van Goor.* 448
Senden, (*G. H. van*) Leerrede. Zwolle, bij *R. Boelens*, *Jun.* 238
Serrurier, (D.) *Sermon. Dordr chez* J. van Houtrijve, Jr. 459
———— *Reponſe. Dordr. chez* J. van Houtrijve, Jr. 459

Digitized by Google

Siebolts, (*J.*) Zestal Leerredenen. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 102
Smith, (*A.*) Bedenkingen tegen de Homöopathie. Winsch. bij *H. V. Huisingh.* 420
Sonström, (*J. H.*) Vriendelijk Woord. Amst. bij *J. Guykens.* 80
Speijers, (*F. A.*) Het Tafereel van *Cebes*. Arnh. bij *C. A. Thieme.* 220
———— Fabelverklaringen van *Palaephatus*. Arnh. bij *C. A. Thieme.* 220
Spindler, (*C.*) De Dweeper. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 447
———— De Non van Gnadenzell. II Deelen. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 691
Sprong, (*H. van der*) Uren van Aandacht. Schied. bij *de Munnik en Wijnands.* 372
Stewart, (*C. S.*) Reis naar de Zuidzee. II Deelen. Rott. bij *Mensing en van Westreenen.* 212
Stierling, (H. Griffioen) *Dissertatio Anat. Chir. Heidelberg.* 592
Story, (*J. J.*) Vervolg op mijn werkje, enz. Leyd. bij *L. Herdingh en Zoon.* 263
Stukken, betrekkelijk het Reitdiep, enz. Gron. bij *J. Oomkens.* 490
Sue, (*E.*) Atar Gull. 's Hag. bij *A. Kloots.* 666
Suringar, (G. C. B.) *Epitome Therapiæ generalis. Amst. apud* C. G. Sulpke. 119
Susanna, (*J. A.*) Levensschets van *H. Boie*. Amst. bij *P. Meijer Warnars.* 134

T.

Telting, (*A.*) Redevoering. Fran. bij *G. IJpma.* 661
Tenckinck, (*W. J.*) Wenken aan mijne Gemeente. Fran. bij *G. IJpma.* 459
Thouars, (*De*) Aan Neêrl. Jongelingschap. Breda, bij *F. P. Sterk.* 268
Tieck, (*L.*) De Verloving. Leyd. bij *C. C. van der Hoek.* 694
Traxel, (*A.*) Het nieuwe Frankrijk en het nieuwe België. Leeuw. bij *L. Schierbeek.* 215
Trekken uit de Geschiedenis, enz. 's Hag. bij *A. Kloots.* 491
Trömlitz, (*A. von*) Anna Groslot en Jacques Poltrot. Nijm. bij *J. F. Thieme.* 89

Digitized by Google

Tijdschrift voor de Geschiedenis enz. van Utrecht. IIden D. Ilste St. Utr. bij *N. van der Monde.* 575
——— voor Nat. Gesch. IIden D. Ilste St. Amst. bij *C. G. Sulpke.* 683

V.

Vader Anselmus, enz. Schied. bij *de Munnik en Wijnands.* 309
Veen, (*A. J. van der*) Leerrede zonder R. Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 11
——— Leerrede in Schriftuurplaatsen. Bij denzelfden. 11
Velzen, (S. K. Thoden van) *Comment. Theol. Gron. apud* J. Oomkens. 581
Verburg, (*J.*) Verhandeling over de Mozaïsche Wetten, enz. Middelb. bij *de Gebr. Abrahams.* 341
Verhandelingen (Nieuwe) van het Zeeuwsch Genootschap. Vden D. 3de St. Middelb. bij *de Gebr. Abrahams.* 341
——— (Natuurk.) van de Holl. Maatsch. der Wetensch. te Haarlem. XXIste D. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 422
——— (Nieuwe) van het Haagsch Genootschap, voor 1832. Iste D. 's Hag. bij *de Erve J. Thierry en C. Mensing en Zoon.* 453
——— voor 1832. IIde D. 501
——— van het Bataviaasch Genootschap. XVde D. Batavia. 468
Verslag van de Commissie voor den Veenbrand, enz. Gron. bij *C. M. van Bolhuis Hoitsema.* 660
Vertellingen uit de Gesch. van Engeland. Dev. bij *A. J. van den Sigtenhorst.* 668
Verzameling van uitheemsche Vernuften. IIde St. Amst. bij *M. Westerman en Zoon.* 38
Vlug Staatkundig Overzigt. Haarl. bij *V. Loosjes.* 262
Vreede, (*G. W.*) Iets bij den dood van *van Hogendorp.* Gorinch. bij *J. van der Wal.* 262
——— De Verdiensten onzer Voorouders, enz. Gorinch. bij *J. Noorduyn.* 489
Vreede Bik, (*P.*) Graaf Lodewijk van Nassau, Tooneelspel. Amst. bij *M. Westerman en Zoon* enz. 180
Vries, (*R. de*) Verhandeling over de Zielsverhuizing. Amst. bij *P. de Vries.* 262

Digitized by Google

Vriese, (*W. H. de*) Plantenkunde voor Apothekers en Artsen. Iste D. Leyd. bij *C. C. van der Hoek.* 516
Vrolik, (*W.*) Beschrijving der Beenderen van het Menschelijk Ligchaam, enz. Amst. bij *J. Muller en Comp.* 152

W.

Wagenaar's verkorte Vaderl. Hist. voortgezet. Dordr. bij *Blusse en van Braam.* 94
Wagner, (F. L. G.) *De officiis et conditione Pastoris rusticani. Gron. apud* J. Römelingh. 155
Warmelo, (*G. van*) Bijbelverspreiding. Gouda, bij *R. Vogelensank.* 196
Warnsinck, (*W. H.*) Vertellingen, Romancen enz. Amst. bij *H. Frijlink.* 397
Weeme, (*G. ter*) Troost voor Ouders. Zaand. bij *J. Groot en Comp.* 243
——— Stille Onderwerping aan God, Zaand. bij *J. Groot en Comp.* 243
Wenken en Meeningen, I. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 362
Westenberg, (*J.*) Harmoniën naar *A. de la Martine.* Kamp. bij *K. van Hulst.* 269
Wetten enz. nopens den Boekhandel. 's Hag. bij *J. Belinfante.* 134
Wieringa, (*G. R.*) Brief van goedkeuring. Gron. bij *A. Kamerling.* 218
——— Vlugtige Gedachten. Gron. bij *A. Kamerling.* 218
Wilde, (J. C. de) *Deutsch-Niederländisches Taschenwörterbuch.* II Deelen. Dordr. bij *Blusse en van Braam.* 646
Windsma, (R.) *Friezne Blomme-krânze. To Snits, by* F. Holtkamp. 450
Winterbloemen. 's Hag. bij *A. Kloots.* 357
Woordenboek (Aardrijks- en Geschiedk.) van de Provincie Vriesland. Sneek, bij *de Wed. F. W. van Breest Smallenburg.* 531
Wijk, *Rz.*, (*J. van*) Handboekje. Iste St. Kamp. bij *W. J. Tibout.* 95
——— Supplement. No. 1. Amst. bij *C. L. Schleijer.* 440
——— ——— No. II. 660

Digitized by Google

Wijk, *Jz.* (*R. van*) Welken Stand zult gij kiezen? Tweede Geſchenk, enz. Kamp. bij *K. van Hulst.* 445

Z.

Zeeman, (*H.*) Leven en Daden van Prins *Maurits.* Amſt. bij *Gebr. Koster.* 183
——— Leven enz. van *J. Camphuis.* Amſt. bij *Schalekamp en van de Grampel.* 315
——— Lucretia Borgia. Amſt. bij *J. Allart Rietberg.* 578

Naberigten enz.

Brief van A. STOLKER aan den Redacteur. 138
Berigt wegens de Rec. van Prof. SURINGAR's *Epitome.* 184
Teregtwijzing van J. ANDRIESSEN. 315
Lompe Drukfout in den *Recenſent o. d. Rec.* 452
Antwoord aan VRUGT en RUYS. 624
Laatſte Replïek aan VRUGT en RUYS. 696

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

65/69

B 45481

Digitized by Google